Інститут Івана Франка
Національної академії наук України

До 100-річчя Союзу Українок

Національна академія наук України
Інститут Івана Франка
Лекторій СУА з жіночих студій Українського Католицького Університету
Всеукраїнська громадська організація «Союз Українок»

Алла ШВЕЦЬ

Жінка з хистом Аріадни

Життєвий світ Наталії Кобринської в генераційному, світоглядному і творчому вимірах

Монографія

Львів
2018

УДК 821.161.2-3.09«185/192»Н. Кобринська (092:093.2)]:159.923:140.8
Ш 35

Науковий редактор:
Святослав Михайлович Пилипчук, доктор філологічних наук,
професор кафедри української фольклористики
імені академіка Філарета Колесси

Рецензенти:
Євген Казимирович Нахлік, доктор філологічних наук,
професор, член-кореспондент НАН України,
директор Інституту Івана Франка НАН України;

Лідія Михайлівна Ковалець, доктор філологічних наук,
доцент кафедри української літератури
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича;

Роман Богданович Голод, доктор філологічних наук,
професор кафедри української літератури
Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Надруковано за ухвалою Вченої ради Інституту Івана Франка НАН України
(протокол № 2 від 15 лютого 2018 року)

В оформленні обкладинки використано портрет
Наталії Кобринської роботи Євгена Безніска (1992 р.)

Видання вийшло в межах діяльності Лекторію СУА з жіночих студій
та за фінансової підтримки Союзу Українок Америки

Швець, Алла
Ш 35 Жінка з хистом Аріадни : Життєвий світ Наталії Кобринської в генераційному, світоглядному і творчому вимірах : монографія / Алла Швець ; Інститут Івана Франка НАН України ; Лекторій СУА з жіночих студій УКУ; ВГО «Союз Українок». — Львів, 2018. — 752 с. — (Серія «Літературознавчі студії» ; вип. 23).

ISBN 966-02-2625-X(серія)
ISBN 978-966-02-8522-4(вип. 23)

Перша в українському літературознавстві комплексна інтелектуальна біографія Наталії Кобринської, написана з урахуванням різних вимірів її життєвого світу — психологічного, соціокультурного, світоглядного, генераційного, творчого. На основі введених до наукового обігу архівних матеріалів (листування, мемуарів, автобіографічних текстів) реконструйовано ментальний образ письменниці, висвітлено невідомі досі віхи її життєпису, світоглядні засади. Генераційну ідентичність Н. Кобринської осмислено крізь призму взаємин із чільними репрезентантами літературних поколінь (І. Франком, М. Павликом, М. Грушевським, М. Драгомановим, О. Кобилянською, подружжям Кулішів та ін.). Уперше стереометрично проаналізовано всю художню прозу письменниці, зокрема й маловідомі твори, з погляду естетико-стильової еволюції, проблематики, поетики, генології, інтертекстуальності, історії написання, автобіографічної ґенези.

Для літературознавців, істориків, культурологів, політологів, психологів, філософів та усіх, кого цікавить постать Н. Кобринської, її інтелектуальне оточення та доба середини XIX — початку XX століть в Україні.

УДК 821.161.2-3.09«185/192»Н. Кобринська (092:093.2)]:159.923:140.8

ISBN 966-02-2625-X(серія)
ISBN 978-966-02-8522-4(вип. 23)

© Швець А. І., 2018
© Борисенко О. М., дизайн обкл., 2018

ЗМІСТ

«Найбільша жінка галицької землі, яка завжди вміла "бути собою"»: вступні зауваги **9**

РОЗДІЛ 1. Наталія Кобринська у світлі генераційної ідентичності (на матеріалі мемуаристики та авторепрезентації) 21

1.1. Нові стратегії біографічного дискурсу Наталії Кобринської 23

1.2. Родинна ідентичність і сімейне оточення 33

1.3. Чинники поколіннєвої інтеграції Наталії Кобринської (середина 1880-х — друга половина 1890-х років) 61

1.4. «Вже ніколи не зможу злятися в одно з моєю суспільностею»: причини генераційної кризи Наталії Кобринської наприкінці 1890-х років 78

1.4.1. «Альманах чи газета?»: латентний розрив з Франком 80

1.4.2. «Наше українське парубоцтво»: Наталія Кобринська в маскулінній рецепції 87

1.4.3. «Моє серце — то один біль до своїх»: між Галичиною та Наддніпрянщиною 96

1.4.4. «Для її діяльності Львів конечний»: Болехів vs Львів. «Львівська ескапада» 1904–1907 років 104

1.4.5. «Я бажала їм дати себе цілу — вони не хотіли»: Кобринська і жінки. Фемінізм як передчасна реалія Галичини 115

1.4.6. «З'їли мене літерати, критики та й молоде покоління»: Кобринська, критики та феномен літературного молодоцентризму 124

1.5. На схилку віку: «Хата, город, поле і тиха літературна праця» 139

1.5.1. «Боялася старости, недуги і смерти»: геронтофобія Кобринської 141

1.5.2. «У мене велика туга материнства!»: проблема нереалізованого/зреченого материнства 147

1.5.3. Війна 1914–1918 років: «був це засуд на Кобринську» 150

1.5.4. «Де льокувати серце, думку і себе саму?»: життєві контроверзи двох заповітів 157

1.5.5. «Мене вже серце не болить»: закодовані онтологічні смисли заповіданої епітафії 166

1.5.6. «Наслідниці мого духа»: Наталія Кобринська і нова жіноча генерація 170

РОЗДІЛ 2. Світоглядні константи Наталії Кобринської: фемінізм, європеїзм, націоналізм 179

2.1. «Питання жіноче занадто глибоко вникнуло в мою душу»: фемінізм Наталії Кобринської як ідеологія і чин 181

2.2. Європеїзм: соціокультурна комунікація і творча рефлексія 201

2.3. «Загальнолюдські ідеї оперти на національних услов'ях»: націоцентризм як життєтворчий імператив Наталії Кобринської 227

РОЗДІЛ 3. Наталія Кобринська та її інтелектуальне оточення 237

3.1. «Більшого обожателя вашого таланту, як я, трудно знайти»: епістолярний дискурс з Іваном Франком 239

3.2. «Між нами антагонізм двох культур, а надто конкуренція»: діалектика особистого і творчого у взаєминах з Михайлом Павликом 285

3.3. «Я з Кобилянською добре жила, жию і буду жити»: амплітуда життєтворчих взаємин галицької та буковинської феміністок ... 319
3.4. «Вельми цікавими були мої відносини до Драгоманова»: вектори життєтворчості Наталії Кобринської та Михайла Драгоманова ... 350
3.5. «Нарéчені мої батьки»: Наталія Кобринська у взаєминах із подружжям Пантелеймона та Олександри Кулішів ... 367
3.6. «Перед Вами, Пане Професор, відкриваю душу до дна»: profession de foi Наталії Кобринської в листах до Михайла Грушевського ... 389

РОЗДІЛ 4. ХУДОЖНЯ ПРОЗА НАТАЛІЇ КОБРИНСЬКОЇ: ТВОРЧА ЕВОЛЮЦІЯ, ПРОБЛЕМАТИКА, ПОЕТИКА ... 403

4.1. Літературно-критичне осмислення прози Наталії Кобринської. Проблеми рецепції ... 405
4.2. «Сильно зазначена індивідуальність жіночого духа»: феміністична белетристика Наталії Кобринської ... 419
4.3. Твори, де «побіч соціальних питань, грала ролю естетика і психологія» («Судія», «Виборець», «Янова», «Жидівська дитина», «Перша учителька», «Liebesahnung») ... 463
4.4. «Нові течії так сильно мене захопили не лиш щодо змісту, але і форми»: модернізм Наталії Кобринської в літературно-критичному дискурсі fin de siècle ... 503
4.5. Збірка «Казки» (1904) ... 515
4.5.1. Творча ґенеза і проблеми рецепції ... 515
4.5.2. Топоси двосвіття: сакральне і профанне ... 526
4.6. «Подув трансцендента в душі чоловіка»: містицизм у модерністській прозі Наталії Кобринської («Душа», «Блудний метеор», «Омен», «Св. отець Николай», «Очі», «У вирі», «Дама Карова») ... 560
4.7. «Новелі чисто психольогічних настроїв» («Руки», «Відцвітає», «Старий годинник», «Засуд», «Зрадник») ... 603

4.8. Автонаративний контекст пізнього періоду:
тексти «для себе» і «про себе»
(«Під конець життя», «Скарбонка», «Du bist die Ruh») 626
4.9. «Своїм віщим духом вичула усі воєнні страхіття»:
екстеріоризація особистого досвіду війни
крізь призму концептів еросу і танатосу..... 665

Висновки 694

Література..... 708

Список скорочень 739

Список ілюстрацій 740

Покажчик імен 741

«Найбільша жінка галицької землі, яка завжди вміла "бути собою"»: ВСТУПНІ ЗАУВАГИ

Винесені в заголовок слова М. Лімницького[1] про Наталію Кобринську, сприймаються не як пафосна глорифікація, а як справді влучно закцентована характеристика її громадянського й культуротворчого чину, її духовної величі й інтелектуальної непроминальності, її жіночої сутності й письменницької іманентності.

Пишучи спогади про свою приятельку й літературну соратницю, Уляна Кравченко усвідомлювала важливість і складність місії мемуариста — вірогідно донести суспільності реальний і живий образ Жінки високого духовного укладу, не скутий надмірною суб'єктивністю та емоційним градусом, адже «начеркнути образ великих людей нелегко. Вони в житті, як і по смерті, хоч такі близькі свої та рідні, — все ж лишаються далеко від нас. Їх притягаюча сила, їх велич неочеркнена стає нам, ніби чарівна казка, а вони як казкові герої, тривають, гріють, освіжують нам шляхи до дальшого поступу, до дальшого розвою»[2]. «Займатись психологією діячки» спонукував головний її життєписець Денис Лукіянович. Тому на тлі вже наявних біографічних, літературознавчих, історико-культурологічних оглядів та доволі ґрунтовних студій про Кобринську в царині феміністичного дискурсу все ж бракує досліджень з намаганням збагнути саме людський її образ, феномен психодуховної й творчої конституції, щоб приглянутися до неї крізь призму її інтелектуального оточення й тодішнього культурного середовища, кажучи словами сучасника письменниці, зглибити її «духове обличчя» та «духову структуру»[3]. Мабуть, лише таким способом нам вдасться зрозуміти ті непрості колізії, що спіткали Кобринську на шляху громадянського подвижництва, в історії жіночого руху, її драматичні

---

1 *Лімницький М.* Кобринська в останні роки життя // Новий час. 1934. № 141.

2 *Кравченко У.* Уривки спогадів // Жіноча доля. Коломия, 1930. С. 39.

3 *Лукіянович Д.* Трагедія Наталії Кобринської (З нагоди Жіночого конгресу) // Діло. 1934. № 164.

контроверзи з галицькою суспільністю, світоглядно-естетичні перевтілення й творчі експерименти, які не знайшли підтримки в адептів реалістичного письма, врешті осягнути її надзвичайно субтильну душевну організацію, складну вдачу, творчу сутність, що не завжди примиряла в собі стійкість громадянського характеру та жіночі мріяння, розчарування й амбіції. Зважаючи на це, біографічний дискурс Кобринської варто розбудовувати не шляхом ідеалізації чи уславлення, а через оприявнення колізій її життєвої драми, вглибляючись у суть її психотипу, дражливих епізодів «смеркальних»[1] (Я. Мельник) днів, проблем із тестаментом і рецепцією пізніх її творів, започатковуючи цим практику детабуювання окремих «сюжетів» її життєпису й простеження його «мотивів» крізь призму екзистенційної синтези «життя як трагедії» (Д. Лукіянович). Бо, як влучно зауважила Лідія Ковалець, «кожна творча індивідуальність має свій код, відкриття й використання його далеко не завжди пов'язані з традицією, а навіть передбачають сміливе, вмотивоване відхилення од неї»[2].

Повноаспектне осмислення постаті Наталії Кобринської, її складного психоукладу, інтелектуального світогляду, соціокультурної, національної, генераційної, родинної, гендерної ідентичностей є надзвичайно актуальною потребою для створення комплексного життєпису письменниці, завдяки якому розкриватимуться різні грані її духовного універсуму, закодованого у власних рефлексіях, світу інтимних переживань, жіночих амбіцій, творчих планів, а також причини внутрішньої й соціальної контроверсійності, складні проблеми життєвої реалізації та інтегрованості у власний поколіннєвий простір. Така повноцінна інтелектуальна біографія, що зрівноважувала б творчий, біографічний, духовний аспекти, постає альтернативою канонічному жанрові літературного портрета, який зазнав на сьогодні суттєвої модифікації через тенденцію осмислювати митця в різних людських виявах та індивідуально-творчих рисах.

Цю настанову сучасної біографістики дуже добре спостеріг й актуалізував відомий історик Ярослав Дашкевич, спонукуючи дослідників до продукування об'єктивних, життєво наповнених біографічних студій, олюднення «живих індивідуальних облич, а не виготовлення манекенів — носіїв певного стандартного набору анкетних біографічних даних»[3], чим хибував увесь попередній хрестоматійно-підручниковий формат.

---

1 Див: *Мельник Я.* І остатня часть дороги… Іван Франко: 1908–1916. Вид. 2-ге, випр. та доп. Дрогобич : Коло, 2016. 440 с.

2 *Ковалець Л.* Юрій Федькович: Історія розвитку творчої індивідуальності письменника : монографія. Київ : ВЦ «Академія», 2011. С. 359.

3 *Дашкевич Я.* Об'єктивне і суб'єктивне в просопографії // Український біографічний словник : історія і проблематика створення : матеріали Наук.-практич. конф. (Львів, 8–9 жовт. 1996 р.). Львів, 1997. С. 47.

З цього погляду особливо перспективним видається **просопографічний** метод створення й дослідження інтелектуальної біографії (від грец. προσοπον — обличчя, особа, персона), який передбачає не формалізоване хронометрією лише фактів і подій, а комплексне стереоскопічне вивчення особистості, «змальовує внутрішній перебіг її буття, індивідуальні особливості, створює портрет живої людини, якого нам завжди бракувало»[1]. В центрі аналізу сучасної просопографії є зовнішність, характер особистості, осмислення її на тлі широкої контактології та зв'язків з оточенням, у спектрі її внутрішніх рефлексій та аксіологічних установок. Невипадково на сучасному етапі розвитку біографічних студій просопографія з методу дослідження все більше концептуалізується як самостійна історіографічна дисципліна, актуальні завдання якої, посутньо, на наш погляд, обґрунтувала Інна Старовойтенко. Об'єктом дослідження просопографії є насамперед «конкретна особа, в сукупності всіх її взаємостосунків і виявів. Йдеться про конкретизацію особи в її неповторних індивідуальних якостях, розширення та пояснення біографічних відомостей, періодів невдач і піднесень у творчих особистостей»[2]. Інтердисциплінарна за змістом досліджень, просопографія слугує оптимальним комплексним інструментарієм для наукової експлікації життєпису письменника і в контексті літературознавства, особливо при написанні сучасної історії української літератури.

В осягненні постаті Наталії Кобринської опираємося також на думку Івана Франка про творчу індивідуальність та іманентність письменника: «найцінніше і найкраще в кожнім чоловіці, а тим більше в письменнику, се його індивідуальність, його духовне обличчя зі всіма його окремішніми прикметами. Чим більше таких прикмет, тим вони характерніші та гармонійніші, тим багатша, сильніша й симпатичніша індивідуальність людини, зглядно письменника»[3].

У духовному чині Наталії Кобринської органічно поєдналися дві іпостасі — письменниці й громадської діячки, а це нерідко зумовлювало однобічне трактування її постаті, скуте аберативним маркуванням винятково як першої галицької феміністки, палкої публіцистки, засновниці жіночого руху в Галичині, очільниці першого його інституційно структурованого осередку «Товариства руських женщин» в Станіславові. Тенденція асоціювати Кобринську лише з цариною емансипації фатально вплинула на рецепцію її як письменниці в інтелектуально-культурному просторі, коли її художню прозу здебільшого не відмежовували від ідеології фемінізму, ба навіть ототожнювали з нею, маргіналізуючи при тім творчу самість та світоглядну інакшість талановитої авторки. Власне тому в пізнанні постаті

---

1 *Старовойтенко І.* Просопографічний портрет особистості у контексті сучасних завдань біографічних та історичних досліджень // Українська біографістика. 2008. Вип. 4. С. 51.

2 Там само. С. 57.

3 *Франко І.* Зібрання творів : у 50 т. Київ : Наукова думка, 1976–1986. Т. 33. С. 256. Далі, покликаючись на це видання, у тексті в квадратних дужках зазначаємо том і сторінку.

Кобринської належить зрівноважити обидві складові її духовного укладу, так, як визначала власне аксіологічне кредо сама письменниця: «Я через літературу дійшла до зрозуміння положення жінки в суспільності»[1]; «Постановила-м служити руській літературі до кінця мого життя» (лист Кобринської до М. Павлика від 30 груд. 1889 р.)[2]. Ця настанова була найважливішим життєво-організувальним вектором, екзистенційним складником, який інспірував всі інші виміри її духовного чину. Підносячи саме творчу винятковість Кобринської, М. Грушевський відгукувався про неї як про «одну з визначнійших та інтереснійших фігур в нашім письменстві та взагалі культурнім життю»[3].

Тому головною інтенцією дослідження є спроба показати Кобринську в її різнобічній людській сутності, на матеріалі мемуаристики, автонаративу та епістолярію реконструювати її життя у складній внутрішній діалектиці, у діалозі зі самою собою та з оточенням, збагнути складові константи її інтелектуального світогляду (націоналізм, європеїзм, фемінізм), простежити її життєтворчість у межах генераційної ідентичності, у взаємозв'язках з ключовими репрезентантами різних генерацій (Б. Грінченком, М. Грушевським, М. Драгомановим, О. Кобилянською, Пантелеймоном та Олександрою Кулішами, І. Нечуєм-Левицьким, М. Павликом, І. Франком та ін.), з'ясувати причини її фатальної поколіннєвої дезінтеграції, що спричинила трагічну смеркальну самотність, літературну та соціальну маргінальність письменниці. Це перший аспект наукової експлікації життєтворчості Кобринської.

За життя страждаючи від суспільної індиферентності та літературної незапотребованості в другій своїй творчій фазі й водночас орієнтуючись на уважного, інтелектуального й емпатичного критика, який би розкодував глибини її літературного універсуму й художньої семіосфери, Кобринська, по суті, й до сьогодні не досліджена сповна, ба навіть неудоступнена для всебічного наукового зглиблення, позаяк немає повного видання розпорошених по різних часописах її художніх творів, особливо модерністського періоду, величезного епістолярію (бодай того, що зберігся), мемуарів, публіцистичних, фольклористичних і літературно-критичних праць, перекладів, фольклорних записів.

Досвід дотеперішнього осмислення життєтворчого феномена Кобринської, починаючи від прижиттєвих студій, хибував своєю неповнотою, схематичністю, табуюванням знакових, так званих роздоріжних дат (Д. Лукіянович) у її життєписі, які впливали на особисту долю й творче самовираження. Якщо підсумовувати традицію біографічного висвітлення постаті Кобринської,

---

1 *Кобринська Н.* Автобіографія // Кобринська Н. Вибрані твори. Київ : Дніпро, 1980. С. 322.

2 Листи Н. Кобринської до М. Павлика // Центральний державний історичний архів України у Львові (ЦДІАУЛ). Ф. 663. Оп. 1. Спр. 219. Арк. 18–19. Далі у тексті вказуємо фонд, номер справи та аркуш.

3 *Грушевський М.* Наталія Кобринська // Літературно-науковий вістник. 1900. Т. 9. Кн. 1. С. 1.

то вона репрезентована прижиттєвими оглядами О. Огоновського[1], М. Грушевського[2], С. Русової[3], І. Франка[4], спогадовим наративом її сучасників (К. Трильовського[5], К. Попович[6], М. Лімницького[7], О.-О. Дучимінської[8] та її доньки — Оксани[9], Уляни Кравченко[10], М. Рошкевич[11], О. Кисілевської[12], В. Дорошенка[13], С. Дорошенко[14], Д. Лукіяновича[15], Т. Окуневського[16], Б. Лепкого[17], А. Чайковсько-

1 *Огоновський О.* Історія літератури руської. Період новий. Б. Проза. Наталія Кобринська // Зоря. 1893. № 4. С. 75–78; № 7. С. 137–139; № 8. С. 155.

2 *Грушевський М.* Наталія Кобринська // Літературно-науковий вістник. 1900. Т. 9. Кн. 1. С. 1–24.

3 *Русова С.* Украинская литература 1862–1900 гг. // История России в XIX веке : в 9 т. Санкт-Петербург : А. и И. Гранат, 1909–1911. Т. 7. Ч. 3 : Эпоха реакции [1866–1892]. Отд. 3. Санкт-Петербург, 1909. С. 71–109.

4 *Франко І.* Южнорусская литература // Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона : в 86 т. Т. 41. Санкт-Петербург, 1904. С. 300–326; *Франко І.* З остатніх десятиліть XIX віку // Франко І. Зібрання творів : у 50 т. Т. 41. Київ : Наукова думка, 1984. С. 502.

5 *Трильовський К.* Наталія Кобринська і її найближчі (З моїх споминів з половини 80-х років минулого століття) // Жінка. 1937. № 11/12. С. 2–3.

6 *К. П.-Б. [Попович-Боярська К.].* Спомин із кращих днів // Жіноча доля. 1931. № 4; *Попович-Боярська К.* Спомини про неї // Першому українському борцеві за права жінки. Львів, 1921. С. 9–10.

7 *Лімницький М.* Кобринська в останні роки життя // Новий час. 1934. № 142. 28 черв.

8 *Дучимінська О. О.* Мої спомини про Наталію Кобринську // Жіноча доля. 1934. № 12/13. С. 3–7.

9 *Дучимінська О.* Те, що знаю й пам'ятаю про Наталію Кобринську // Наше життя. 1951. № 10. С. 2–3; № 11. С. 2–3; № 12. С. 2–3.

10 *Кравченко У.* Новим шляхом // Нова хата. 1937. Ч. 13. С. 3–4; *Кравченко У.* Уривки спогадів // Жіноча доля : практич. календар-порадник для укр. жіноцтва на 1931 рік. Коломия, 1930. С. 38–46.

11 *Іванцева М. з Рошкевичів [Рошкевич М.].* З моїх споминів про Наталію Кобринську // Новий час. 1934. 24 черв. Ч. 139.

12 *Кисілевська О.* Спогад про Наталю Кобринську // Жіноча доля. Коломия, 1930. № 4. С. 3.

13 *Дорошенко В.* Доля літературної спадщини Наталії Кобринської // Наше життя. 1951. № 7. С. 3.

14 *Дорошенко С.* «Чорна Пані» (Спогад із дитячих літ про Наталію Кобринську) // Наше життя. 1951. № 5. С. 3–4.

15 *Лукіянович Д.* Іван Франко в Болехові // Іван Франко у спогадах сучасників / упоряд., передм. та прим. О. І. Дея. Кн. 2. Львів : Каменяр, 1972. С. 81–82; *Лукіянович Д.* Іван Франко і жіноче питання // Жінка. 1936. Ч. 11/12. С. 2–3; *Лукіянович Д.* Кобринська у своїх заповітах // Лукіянович Д. Два документи до життєпису Наталії Озаркевич-Кобринської. Львів, [1939]. С. 6–13; *Лукіянович Д.* Трагедія Наталії Кобринської (З нагоди Жіночого конгресу) // Діло. 1934. № 164.

16 *Окуневський Т.* Спомини про неї // Першому українському борцеві за права жінки. Львів, 1921. С. 5–9.

17 *Лепкий Б.* Наталія Кобринська // Лепкий Б. Вибрані твори : у 2 т. Т. 2. Київ : Смолоскип, 2011. С. 116–118.

го[1], С. Чарнецького[2]). У першу річницю смерті Кобринської громадськість вшанувала її пам'ять невеличким збірником «Першому українському борцеві за права жінки» (Львів, 1921), найціннішим у якому був розділ «Спомини про неї». Надалі, за радянського часу, постать письменниці висвітлювали переважно в передмовах до її видань (А. Березинського[3], Г. Іванівської[4], О. Мороза[5], І. Денисюка та К. Кріль[6], М. Шалати[7]), підручниках з історії літератури та окремих публікаціях (І. Блажкевич[8], О.-О. Дучимінської[9], О. Коренець[10], С. Русової[11], Д. Лукіяновича[12], Я. Ланового[13], П. Ящука[14], М. Возняка[15], С. Возняка[16], Г. Дністровець[17], М. Гресь[18]). 1927 року на сторінках часопису «Плужанин» сестрінниця Кобринської І. Величко, тодішня аспірантка академіка Д. Багалія,

---

1 *Чайковський А.* Наталя Кобринська (Реферат, прочитаний на вечерку в честь Наталі Кобринської в Станиславові дня 3/6 1930) // Жіноча доля : практич. календар-порадник для україн. жіноцтва на рік 1931. Коломия, 1930. С. 30–36.

2 *Чарнецький С.* Кобринська і дух часу // Громадська думка. 1920. Ч. 28. 2 лют.

3 *Березинський А.* Наталія Кобринська // Кобринська Н. Оповідання / ред. і передм. А. Березинського. Харків : Рух, 1929. С. 5–32.

4 *Іванівська Г.* Передмова // Кобринська Н. Ядзя і Катруся. Харків : Література і мистецтво, 1932. С. 5–21.

5 *Мороз О.* Наталя Кобринська та її твори // Кобринська Н. Вибрані твори. Київ : Держ. вид-во худож. л-ри, 1958. С. 3–27.

6 *Денисюк І., Кріль К.* Поборниця прогресу // Кобринська Н. Вибрані твори. Київ : Дніпро, 1980. С. 5–20.

7 *Шалата М.* Чим щире серце наболіло // Кобринська Н. Дух часу. Оповідання. Повість. Львів : Каменяр, 1990. С. 3–17.

8 *Блажкевич І.* Наталя Кобринська // Жіночий голос. 1936. № 3. С. 2–3.

9 *Дучимінська О. О.* Наталія Кобринська як феміністка. Коломия, 1934. 34 с.

10 *Коренець О.* Наталя Кобринська (Громадська діячка і письменниця) // Літературно-науковий вістник. Т. 102. Кн. 6. 1930. С. 523–532.

11 *Русова С.* Наші визначні жінки. Літературні характеристики-силюети. Вінніпег ; Канада : Союз Українок Канади, 1945. 105 с.

12 *Д. Л. [Лукіянович Д.].* Кілька уваг до письм Наталії Кобринської // Буковина. 1899. № 84; Лукіянович Д. Переднє слово // Кобринська Н. Казки. Чернівці, 1901. С. VII– XIX; *Лукіянович Д.* Надприродний світ в казках Наталії Кобринської // Буковина. 1904. №№ 89–90.

13 *Лановий Я.* Наталія Кобринська // Радянська жінка. 1951. № 6. С. 18; *Лановий Я.* Наталія Кобринська. До 110-річчя з дня народження // Людина і світ. 1965. № 6. С. 37–38.

14 *Ящук П.* Наталія Кобринська // Жовтень. 1956. № 4. С. 98–103.

15 *Возняк М.* Журнальні плани Франка в рр. 1884–1886 // Україна. 1927. Кн. 3. С. 17–88; *Возняк М.* Кобринська, «вільна любов» і радикали (участь Франка в спростуванні Павлика) // Українське літературознавство. 1970. Вип. 10. С. 113–119; *Возняк М.* Як дійшло до першого жіночого альманаха. Львів : Видавець Іван Тиктор, 1937. 88 с.

16 *Возняк С.* В ім'я служіння народу (До 40-річчя з дня смерті Наталії Кобринської) // Прикарпатська правда. 1960. № 15.

17 *Дністровець Г.* Поборник долі щасливої. [До 40-річчя з дня смерті Н. Кобринської] // Радянська Буковина. 1960. № 15.

18 *Гресь М.* Наталія Іванівна Кобринська // Прикарпатська правда. 1955. № 15.

анонсувала тему майбутньої монографії «Наталія Кобринська на тлі своєї епохи», предметом якої мав стати «повний образ її життя, її громадської діяльности, публіцистичної, критичної й літературної праці, її боротьби за право жінки та використання переписки»[1]. На жаль, ця широко закроєна праця так і не вийшла друком. Значно пізніше, до століття уродин Кобринської, за океаном опубліковано першу синтетичну монографію про життєтворчість письменниці авторства Ірени Книш «Смолоскип у темряві. Наталія Кобринська й український жіночий рух» (Вінніпег, 1957), в якій хронологічно відтворено історію життя й творчого розвитку Кобринської, структуровано матеріал за найвагомішими біографічними віхами. Щоправда, як визнала сама дослідниця, з огляду на об'єктивні обставини та географічну дистанцію у книжці не вдалося охопити увесь джерельний матеріал: «Повна і вичерпна монографія про Наталію Кобринську належить майбутності, коли будуть доступні всі необхідні джерела для дослідів», як-от львівська «Зоря», «дотичні річники» «Літературно-наукового вістника», тогочасна преса, листування[2]. Цю прогалину в документально-краєзнавчих розвідках згодом намагались заповнити Р. Скворій[3] та Р. Горак[4]. Дещо спрофанованим постає образ письменниці у художньо-документальному романі О. Страшенко «Пані Наталя — баламутниця жінок» (Київ, 2013)[5], в якому трапляються ще й фактографічні неточності. Постаті Кобринської на тлі історії жіночого руху значну увагу присвячено в монографії М. Богачевської-Хом'як[6].

Новий досвід і нові підходи в осмисленні життєтворчості першої галицької феміністки й письменниці явили дослідження пострадянського періоду (П. Арсенича[7], Н. Гаєвської[8], О. Гнідан[9], В. Качкана[10],

---

1 [*Величко І.*]. Монографія «Наталія Кобринська на тлі своєї епохи» // Плужанин. 1927. № 8. С. 74.

2 *Книш І.* Смолоскип у темряві. Наталія Кобринська й український жіночий рух. Вінніпег, 1957. С. 300.

3 *Скворій Р.* «В Болехові баталія» : нарис про Наталію Кобринську. Болехів, 1997. 44 с.

4 *Горак Р.* Пустинь Наталії Кобринської // Горак Р. Де верхи взносить наш Бескид гордий... Львів : Каменяр, 2007. 175 с.

5 *Страшенко О.* Пані Наталя — баламутниця жінок : (художньо-документальний роман про Наталю Кобринську на тлі епохи). Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2013. 479 с.

6 *Богачевська-Хом'як М.* Білим по білому : жінки в громадському житті України, 1884–1939. Київ : Либідь, 1995. 412 с.

7 *Арсенич П.* Родина Озаркевичів. Коломия : Вік, 1998. 64 с.

8 *Гаєвська Н.* Своєрідність малої прози Наталії Кобринської // Літературознавчі студії : зб. наук. пр. Київ, 2013. Вип. 37. Ч. 1. С. 137–142.

9 *Гнідан О.* Письменниця, діячка, жінка // Ми в історії. Київ : ЖЦ «Спадщина»,1998. С. 6–21.

10 *Качкан В.* Верховинна естетика: Штрихи до портрета Наталії Кобринської // Качкан В. Українське народознавство в іменах : у 2 ч. / за ред. А. З. Москаленка. Київ, 1994. С. 143–151.

І. Кейван[1], М. Крупки[2], Ю. Кузнецова[3], М. Легкого[4], С. Павличко[5], В. Панченка[6], М. Савки[7], Н. Тимків[8], Л. Томчук[9], Л. Турелик[10]), які передусім акцентували увагу на творчій інакшості Кобринської, художніх особливостях прози та розлогішій і не лише реалізмоцентричній її парадигмі, намагалися по-новому осягнути духовну еволюцію авторки, її драматичну долю, вписати засади феміністичної діяльності в широкий контекст суспільно-історичних та загальнолюдських змагань. Нову хвилю дослідницького зацікавлення феноменом Кобринської викликала проведена 2015 року в Болехові всеукраїнська наукова конференція, присвячена 160-літтю від дня народження письменниці. Цей захід засвідчив тривкий інтерес до її постаті й означив нові тенденції та методологічні засади сучасної рецепції Кобринської. Вміщені у збірникові цієї конференції «"Йшла не тільки з духом часу, але й перед ним…" Наталія Кобринська та літературний процес кінця XIX–XX століття» (Львів, 2015)[11] статті Л. Дармохвал, Р. Жаркової, О. Єременко, Н. Зубець, Г. Коваль, Т. Конончук, В. Кравченко, М. Крупки, М. Лапій, М. Легкого, О. Маланчук-Рибак, О. Мельник, В. Пустовіт, О. Салій, Г. Сокіл, Н. Сокіл-Клепар, О. Турган репрезентують уже новітній дис-

---

1 *Кейван І.* Архетипи лісу та землі у казках Наталі Кобринської // «Покутська трійця» й літературний процес в Україні кінця XIX — початку XX століть. До 130-річчя від дня народження Василя Стефаника і Леся Мартовича : матеріали наук. конф. 14–15 трав. 2001 р. Дрогобич, 2001. С. 151–158; *Кейван І.* Архетипні структури та формули у творчості західноукраїнських письменниць кінця XIX — початку XX століття (на матеріалі художньої спадщини Н. Кобринської, Є. Ярошинської, О. Кобилянської) : автореф. дис. … канд. філол. наук. Івано-Франківськ, 2003. 21 с.; *Кейван І.* Архетипні структури у «містичних» творах Наталії Кобринської // Науковий вісник Чернівецького університету. Слов'ян. філол. Вип. 106. Чернівці, 2001. С. 81–86; *Кейван І.* Сюрреалістичне оповідання Наталі Кобринської «Омен»: спроба архетипного аналізу // Біблія і культура. Вип. 4. Чернівці, 2002. С. 160–165.

2 *Крупка М.* Емансипаційні тенденції в українській жіночій прозі кінця XIX — початку XX століть : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.01.01. Київ, 2004. 20 с.

3 *Кузнецов Ю.* Відтворення «історії душі» (Сповідальна проза Н. Кобринської) // Слово і час. 1995. № 5/6. С. 28–30.

4 *Легкий М.* Проза Наталії Кобринської (ідейно-естетична еволюція й поетика) // Українське літературознавство. 2012. Вип. 75. С. 95–115.

5 *Павличко С.* Наталя Кобринська в контексті епохи // Павличко С. Фемінізм / упоряд. В. Агеєва. Київ : Основи, 2002. С. 121–125.

6 *Панченко В.* Феміністка // Дивослово. 2012. № 12. С. 43–47.

7 *Савка М.* Національно-екзистенційний алгоритм антивоєнної прози Наталі Кобринської (крізь призму українського фемінізму) // Вісник Харків. нац. ун-ту ім. В. Каразіна. Сер. «Філологія». № 1048. Харків, 2013. Вип. 67. С. 233–238.

8 *Тимків Н.* «Мене вже серце не болить» // Дивослово. 2010. № 6. С. 56–61.

9 *Томчук Л.* Слово сповідальне. Українська жіноча проза (1887–1914). Київ : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2010. 334 с.

10 *Турелик Л.* Модерністські твори Наталії Кобринської // Перевал. 1993. № 2. С. 139–144.

11 «Йшла не тільки з духом часу, а й перед ним» : Наталія Кобринська та літературний процес кінця XIX–XX століття : зб. наук. пр. Львів, 2015. 364 с.

курс кобринськознавства, окреслюючи його дальші дослідницькі стратегії. З іншого боку, актуалізують назрілу потребу комплексної, синтетичної праці про Кобринську, яка б повноцінно реконструювала її інтелектуальну біографію з погляду різних чинників, розпочавши передусім з практики детабуювання окремих її життєтворчих віх і деканонізації засоціологізованих її назовників на кшталт «письменниця Франківської школи», «буржуазна письменниця» (В. Коряк), «борець за долю жінки» (О. Мороз), «дрібнобуржуазна громадська діячка», «громадський робітник», «письменниця "жіночого лиха"» (І. Миронець), «поборниця долі щасливої», «співачка жіночої долі» (Г. Дністровець). Адже за лаштунками шаблонового літпортрета палкої «боркині» захована особиста жіноча драма Кобринської — раннє овдовіння, шукання шляхів самовираження, конфлікти з оточенням, передусім з інертним й духовно незрілим галицьким жіноцтвом, внутрішні хитання зі заповітом, родинні контроверзи, проблема зреченого материнства, літературної маргінальності, соціопросторової болехівської обмеженості, львівська ескапада на початку 1900-х років, воєнне лихоліття і трагедія смеркального доживіття в самоті і злиднях. При цьому варто зважати ще й на особливо сенситивний, а разом з тим нервовий та імпульсивний психоуклад Кобринської.

Чи не найоптимальнішим інструментарієм для зглиблення інтелектуальної біографії письменниці є дослідницька опція ad fontes, тобто пріоритетне опертя на біографічні першоджерела й документальні свідчення — автонаративні тексти Кобринської (художня проза, епістолярій, автобіографії, власні спогади), а також мемуари її сучасників та листування. Адже саме через автонарацію, саморефлексію відбувається репрезентація особистості, конструювання історії про себе. На позір різні за наративним оформленням, листи й автобіографія мають схожу інтенційність — оприявнення свого світоглядного становлення та духовного розвитку, зафіксованість у тексті значущих подієвих віх й водночас спрямована у перспективу певна прогностична функція щодо власних життєвих планів та очікувань. Зрештою сама автобіографія (его-текст, за Ф. Леженом) становить для дослідника унікальну можливість пізнати митця в автентично ословленому, автокомунікаційному, суб'єктивному дискурсі, вона є своєрідною формою репродукції себе в певному хронологічному відтинку.

Автентичним засобом психологічного себеопису, душевної інтроспекції, оприявненням тих внутрішніх борінь, фобій, душевних криз й життєвих уявлень, що їх переживала бентежна душа письменниці у сподіванні на розуміння своїх адресатів та їхню духовну підтримку, постає величезний пласт листування Кобринської. Епістолярне самословлення письменниці, особливо воєнного, кризового львівського й смеркального часу — це трагічно-експресивна, сповідально-настроєва рефлексія, акт духовного катарсису й самороз-

криття. Саме через ці листи вдається ближче пізнати її психологічну сутність, гендерну, поколіннєву, родинну ідентичність. Разом з тим, корпус об'ємного й здебільшого невідомого листування Кобринської є ще й безцінним документом доби, історичного часу, суспільно-політичного настрою, взаємин у межах цілої генерації. Тому видання навіть уцілілого одностороннього епістолярного комплексу Кобринської є вкрай потрібним і актуальним, адже це уможливить реконструювання історії літературного процесу, письменницької контактології, характеру політичного дискурсу та жіночого руху, з'ясування видавничої ґенези й авторської інтенційності багатьох творів, причин нереалізованих творчих проектів, а з іншого боку — дасть змогу глибше збагнути внутрішньо-психологічну сутність самої письменниці, її творчої вдачі й духовного укладу, складових, без яких немислима повноцінна інтелектуальна біографія митця.

З погляду творчої сутності Кобринська як письменниця також малознана й неповно репрезентована навіть у сучасних підручниках з історії літератури, у той час, як її художня проза є унікальним виразом творчого духа, що зазнавав своєї внутрішньої еволюції відповідно до світоглядних шукань й естетико-стильових трансформацій у свідомості письменниці. Дослідження **художньої прози** Кобринської стало ще одним важливим аспектом роботи. Ранній творчий період письменниці суголосний з реалістичним осмисленням фемінної проблематики, явленої як вираження авторських поглядів на психологію жінки, проблеми її духовного світу, суспільного становища, матримоніальних взаємин, національної ідентичності. Далі, зміщуючи проблемні акценти в бік художнього психологізму, Кобринська стає проникливим обсерватором внутрішнього буття людини, заглиблюючись в екзистенційний мікрокосм життєвих ситуацій аж до поривань у візійні обшири, містичні світовідчуття, позасвідомі сфери, щоб осягнути, за словами М. Грушевського, «подув трансцендента в душі чоловіка»[1].

З цього погляду творчу мінливість Кобринської, її повсякчасне тематично-стильове експериментування доречно було б трактувати в руслі еволютивності, за порадою самої письменниці розглядати як своєрідний духовний розвиток, нестримний пошук шляхів особистісного самовираження й ословлення складних соціальних, психологічних, екзистенційних проблем.

Методологічним інструментарієм для цього дослідження слугуватимуть біографічний, психоаналітичний, порівняльно-історичний, типологічний, текстологічний, структурно-семантичний, просопографічний методи, а також методи герменевтики, рецептивної естетики, феміністичної критики та гендерного аналізу. У роботі опираємось на розлогу джерелознавчу базу, зокрема

[1] *Грушевський М.* Наталія Кобринська // Літературно-науковий вістник. 1900. Т. 9. Кн. 1. С. 17.

письменницький епістолярій, спогади, автобіографії, а також на праці загальнолітературні, з поетики тексту, психоаналітичні, історичні, соціопсихологічні, філософські, культурологічні.

Монографія передусім має на меті створення синтетичної інтелектуальної біографії Кобринської, висвітлення конкретної локальної історії у світлі її різновекторних життєтворчих опцій — психодуховної, соціальної, контактологічної, — зі залученням до наукового обігу невідомого дотепер листування письменниці та спогадів сучасників; з іншого боку — передбачає комплексне осмислення та відповідне структурування творчої спадщини Кобринської з погляду її естетико-стильової, жанрової, ідейно-тематичної еволюції, на тлі історико-літературного процесу, з'ясування різних світоглядних чинників, що впливали на формування індивідуальності письменниці.

«Вона була одинокою жінкою з повним хистом Аріядни»[1], — так возвеличувала непересічну особистість Кобринської її сучасниця Ольга Дучимінська. В цьому зіставному контексті духовний образ великої громадянки кореспондує з образом Аріадни — героїні п'єси М. Метерлінка «Аріана і Синя Борода» («Ariane et Barbe-bleue», 1906)[2]. У перекладі з французької Кобринська надрукувала цю драму у власній видавничій серії «Жіноча бібліотека» під назвою «Синьобородий і Арияна, або Даремний визвіл» (Львів, 1913), спорядивши своєю передмовою. Модерністський закрій Метерлінкової драми з увагою до проблем гендерних відносин, жіночої емансипації, нової ідентичності жінки, втрати маскулінності вплинули на цікаву інтерпретацію цього твору в «Передньому слові» Кобринської. Головний антагонізм твору — як «стає сильна жінка проти сильного мужчини — дух визволу супроти поневолення»[3]. Саме в мотиві порятунку себе і поневолених жінок, виведення їх із підземелля Синьобородого криється духовний потенціал сильної, просвітленої жінки, яка уособлює історичні прагнення жіноцтва до власної свободи: «Був се оден з найсильніших блисків світла Арияни в її довгім історичнім поході культурального розвитку, світла, що з ним, як бачимо переходила всі степені неволі своїх посестер, захованих по кутках невільниць, до яких таки добилася довгими хідниками підземелля»[4]. Художня інтенція образу Метерлінківської Аріани (Аріадни) корелює з духовною місією й подвижницьким чином самої Кобринської, спрямованим на «розвій жіночого духа», виведення жінки із безпросвіття на новий щабель культурного й освітнього розвитку. За словами сучасників, Кобринська — «це справдішнє світло Аріяни в глухому підземеллю наших століть, пронизливий, далекозорий блиск в дорозі не залитий сонцем, вільний від

1 *Дучимінська О. О.* Наталія Кобринська як феміністка. Коломия, 1934. С. 4.

2 Грецьке за походженням ім'я Аріадна французькою пишеться: Ariane (Аріана).

3 *Кобринська Н.* Передне слово // Метерлінк М. Синьобородий і Арияна, або Даремний визвіл : драма в 3 діях / пер. з фр. Львів : Накладом Наталії Кобринської, 1913. С. 4.

4 Там само. С. 19.

упереджень світ»[1]. В інтерпретаційній версії Кобринської Аріяна — «символ визволення і свободи, того торжества в чоловіці, всеобнимаючої могутньої сили; вона найвисша абстракція, відкриває рубчик того вічно існуючого, з яким зв'язана кожда людська одиниця»[2]. Як і пасіонарна героїня Метерлінка, Кобринська репрезентує новий культурно-історичний тип жінки з «хистом Аріадни», яка торувала шлях для жіночого поступу, повсякчас прагнула до самопошуку, особистих перетворень, поривалася утверджувати ідеали «визволення і свободи» чи то в емансипаційних змаганнях, чи в світоглядних (національних, європоцентричних) орієнтирах, чи творчо-естетичних, письменницьких засадах.

[1] Поклін пам'яти першої поборниці прав жінки — Наталії Кобринської! // Першому українському борцеві за права жінки. Львів, 1921. С. 2.

[2] *Кобринська Н.* Передне слово // Метерлінк М. Синьобородий і Арияна, або Даремний визвіл : драма в трьох діях / пер. з фр. Львів : Накладом Наталії Кобринської, 1913. С. 27.

Розділ **1**

НАТАЛІЯ КОБРИНСЬКА У СВІТЛІ ГЕНЕРАЦІЙНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

(на матеріалі мемуаристики та авторепрезентації)

1.1. Нові стратегії біографічного дискурсу Наталії Кобринської

Осмислення ідентичності письменника у найрізнорідніших її виявах (родинному, національному, гендерному, культуротворчому, психодуховному) видається оптимальною призмою для висвітлення його місця та ролі в соціокультурному просторі. Адже «життєвий світ особистості — це не лише людина у її минулому, теперішньому і майбутньому. Це ще й людина серед людей. Це людина, що визначає міру самореалізації тих, хто поруч із нею. Водночас це й людина, міру самореалізації якої визначають інші люди. Люди, які можуть обмежувати і стимулювати, сприяти і заважати, надихати і штовхати у прірву самознецінювання. Поза людським оточенням, поза взаєминами життєвий світ неможливо собі уявити»[1].

Слушно роздумував із цього приводу Іван Франко у статті «Дещо про себе самого», спонукуючи до всебічного осмислення життєписів знакових постатей літератури, щоб збагнути особливості їхньої долі й самого духу часу: «Є письменники, чий життєпис цікавіший від їхніх творів, чиї твори — це тільки матеріали до їхньої характеристики, складові частинки їхнього життєпису. Це генії, обранці долі, великі й оригінальні в доброму і злому, у щасті і в стражданні. Це корифеї літератури, творці нових напрямків. Їх можна назвати представниками того часу, коли вони жили, а їхній життєпис у кожному разі дасть змогу більш-менш глибоко увійти в таємниці духу їхньої доби, бо саме в них цей дух міститься, в них він немов відтворюється й знаходить своє найвиразніше втілення. Мені здається, що тільки такі письменники заслуговують на докладні та з усім першоджерельним апаратом опрацьовані біографії, бо ж їхнє життя само собою є такий архітвір, як їхні твори, і навіть невдало розказане збагачує скарбницю людського духу» [т. 31, с. 28].

На тлі активізації дослідницької уваги до документальних жанрів, зі зростанням потреби у фактографічній достовірності й всецілому зглибленні духовної сутності письменника саме мемуарно-автобіографічна опція є най-

---

[1] *Титаренко Т.* Життєвий світ особистості: у межах і за межами буденності. Київ : Либідь, 2003. С. 49.

більш перспективною для об'єктивного й повного висвітлення інтелектуальної біографії митця, що водночас визначає нові засади для дослідника, влучно, на наш погляд, закстуалізовані у статті Ярослава Поліщука: «це й зобов'язує до стриманості інтерпретації (до поміркованості та розважливого академізму), й водночас слугує за своєрідний виклик, бо дослідник має уникнути механічного повторення написаного до нього, чимось збагатити той канонічний образ, який уже закріплений у свідомості читача»[1].

Потужні документально-спогадові ресурси **мемуарного наративу** якраз уможливлюють всебічне відтворення живої постаті письменника, позбавляючи такий «олюднений» життєпис стереотипних регламентацій колишніх соцреалістичних біографій і розбудовуючи достоту правдоподібну життєву історію митця з посутнім психоаналітичним коментарем й особистою людською рефлексією мемуариста.

Свого часу на потребі мемуарної реставрації життєвого образу Наталії Кобринської наголосила її сучасниця й близька приятелька Уляна Кравченко, з одного боку, щоб наблизити до неї усіх, хто її не знав, тобто відкрити цю постать світові, а з іншого боку, щоб духовно поріднися з нею, відчути її присутність й людську енергетику: «Коли не можемо вернути Її до життя, бажається мати образ Її вірний, образ хоч би у зменшенню <…>»[2]. Невипадково модус спомину письменниця уподібнює до духовно-інтелектуального спіритичного сеансу: «із мраки минулого вичарувати ясну, живу постать», «достроїтися до ритму живчика творчого Її життя… до всеобіймаючої думки» і набратися від «ясної яви» «сили до нових спроб»[3].

Отже, опираючись на нову методологічну парадигму просопографії, залучаємо мемуарний наратив сучасників Н. Кобринської, а також її автобіографічний текст (автобіографія, спогади, епістолярій) для того, аби реконструювати психодуховний образ письменниці на тлі доби, зглибити її життєтворчий феномен, репрезентувати цілий спектр її характерологічних прикмет й візуальних рис як складових цілісного документального образу й культурної ідентичності.

Мемуари сучасників письменниці (С. Дорошенко, Ольги та Оксани Дучимінських, О. Кисілевської, Уляни Кравченко, Б. Лепкого, М. Лімницького, Д. Лукіяновича, Т. Окуневського, К. Попович, М. Рошкевич, К. Трильовського, А. Чайковського та інших), розпорошені по різних періодичних виданнях, рідко коли залучались до її біографічного дискурсу, тим більше не ставали предметом

---

1 *Поліщук Я.* Літературний портрет: між привиддями минулого та викликами сучасності // ЛітАкцент. URL: http://litakcent.com/2010/12/22/literaturnyj-portret-mizh-pryvyddjamy-mynuloho-ta-vyklykamy-suchasnosti/

2 *Кравченко У.* Уривки спогадів // Жіноча доля : практич. календар-порадник для укр. жіноцтва на 1931 рік. Коломия, 1930. С. 39.

3 Там само.

комплексної наукової експлікації її цілісного життєвого образу. Чи не вперше деякі з них уведено до наукового обігу в біографічних студіях Р. Скворія[1] та Р. Горака[2]. Тому ці мемуари, без сумніву, є важливим джерелом біографічного тексту, що оприявнює складний духовний мікрокосм Кобринської, її внутрішні переживання, інтелектуальний світогляд, зчаста табуйовані в її офіційних життєписах події й драматичні колізії. Важливу роль тут відіграє особиста суб'єктивна призма мемуариста, його оцінювально-коментувальна конотація, феномен людської пам'яті, здатної реконструювати олюднений образ, не скутий рамцями стереотипних хронологізованих біограм.

Важливим композиційним супроводом спогадового дискурсу є його рефлексійний струмінь, погляд крізь час у ширшому хронологічному контексті прожитого й пережитого, цікава контамінація фактографічного матеріалу й авторських розмислів крізь призму життєвої сенсовності, людського досвіду, пам'яті взаємин. Завданням мемуариста є спроба ідентифікувати себе з описуваним мемуарним образом, у формі емпатії мовби синхронізуватись з ним у життєвому потоці подій і вчинків, щоб згодом ретранслювати пережите у спогадовому форматі. За словами Л. Гінзбург, «характер в мемуарах, в автобіографії може бути фактом такого ж художнього значення, як в романі, тому що він також є певного роду творчою будовою, і естетична діяльність, яка його породжує, відходить ще далі, в глибину того життєвого самопізнання й пізнання оточуючих та зустрічних, яке є і завжди було неодмінною умовою спілкування між людьми»[3]. Важливо, що більшість сучасників Кобринської — авторів цих спогадів, якраз усвідомлювали головну аксіологічну інтенцію мемуарів — зрозуміти духовний світ письменниці як пересічної людини, вловити настрій її душі і психологію вчинку в хронікальному потоці життя, врешті ширше збагнути її людську долю на тлі історичного часу.

Із цього погляду Уляна Кравченко застерігала мемуаристів од штучності вислову й надмірного глорифікаційного пафосу, стандартних й голослівних фраз, чим не раз хибували газетні публікації, нівелюючи повноцінну живу сутність особистості, натомість закликала виявити особливу душевну чутливість й щирість у створенні живого портрета Кобринської: «При всіх бесідах, оцінках розвідках чується ті самі вискази — бачиться штучні квіти холодних слів на часописному папері — вони, властиво, нічого не кажуть, а сяйливий образ живої людини губиться, лишається в мрачній далечині»[4].

Чи не найвірогідніше передати життєвий образ Кобринської зумів її близький приятель, майбутній життєписець, видавець і популяризатор її творчості

---

1 *Скворій Р.* «В Болехові баталія» : нарис про Наталію Кобринську. Болехів, 1997. 44 с.

2 *Горак Р.* Пустинь Наталії Кобринської // Горак Р. Де верхи взносить наш Бескид гордий... Львів : Каменяр, 2007. 175 с.

3 *Гинзбург Л.* О психологической прозе. Ленинград : Художественная литература, 1971. С. 10.

4 *Кравченко У.* Уривки спогадів // Жіноча доля. Коломия, 1930. С. 39.

Денис Лукіянович. Як фаховий і сумлінний біограф, він не лише фактографічно верифікував життєпис письменниці, а й як літературознавець з тонким естетичним чуттям зумів осягнути художній вимір її творчості, і як близький приятель — відкрити її складну «духову структуру».

Підґрунтям для цього були особисті зустрічі письменниці з Д. Лукіяновичем, де, ймовірно, ці факти артикулювались, а також корпус її особливо прочутого й душевного пережитого листування з ним, в якому Кобринська зізнавалася, що йому «привикла віддавна навірувати <…> свої хлопоти життєві» (лист до Д. Лукіяновича від 14 берез. 1916 р.[1]). Зі свідчень Лукіяновича відомо, що він познайомився з Кобринською 1891 року і невдовзі, незважаючи на сімнадцятилітню різницю віку, вони тісно здружилися «літературними й суспільними справами, а там і приязними відносинами»[2]. Д. Лукіянович був видавцем і рецензентом її творів, автором передмови до збірки Кобринської «Казки» (Чернівці, 1904) та низки публікацій про її творчість. Саме йому письменниця доручила бути упорядником своєї творчої спадщини та згодом ще й життєписцем, який мав підготувати монографію про авторку. Спеціально для нього Кобринська задовго до смерті особисто упорядковувала свій архів.

Особливою формою автентичної репрезентації творчої індивідуальності письменниці є **листування**. Зі способу міжособистісної комунікації та звичного інформування воно стає безцінними документом історичного часу, що фіксує розвиток літературного процесу й суспільно-політичних подій, і водночас є виявом індивідуальної людської рефлексії, драматичних життєвих колізій, переживання травматичного досвіду, складних внутрішніх протиріч й кризового світовідчуття. Комплексно осмислюючи епістолярій Н. Кобринської як один із головних виявів її ідентичності, опираємося на найбільш оптимальну з цього погляду генологічну дефініцію листа, що її запропонував В. Кузьменко: «Лист письменника — це твір літературного та історіографічного жанру, позначений яскраво вираженою психологічною інтроспекцією та особистісним ставленням автора до дійсності і конкретного адресата, написаний з урахуванням специфіки кореспонденції певної історичної доби»[3].

Про екзистенційну значущість й адресатну масштабність епістолярної комунікації Кобринської стверджувала також її сучасниця Оксана Дучимінська: «Вона була в контакті з усіми майже визначнішими в той час українцями, а теж і чужинцями, з якими познайомилась безпосередньо ще в молодості або пізніше, листуванням. Оце широке, цікаве листування творило окрему ді-

---

1 Відділ рукописів та текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка (ІЛ). У тексті зазначаємо фонд, номер одиниці зберігання та аркуш. Ф. 13. № 25.

2 *Лукіянович* Д. Два документи до життєпису Наталії Озаркевич-Кобринської. Львів, [1939]. С. 13.

3 *Кузьменко В.* Письменницький епістолярій в українському літературному процесі 20–50-х років XX ст. Київ, 1998. С. 55.

лянку в її житті. Здається, що тодішні визначні люди засягали часто її думки й поради при рішеннях чи починах»[1]. Йдеться про таких визначних адресатів епістолярію Кобринської, як А. Бебель, М. Вислоух, В. Гнатюк, Б. Грінченко, М. Грушевська, М. Грушевський, М. Драгоманов, С. Єфремов, О. Кобилянська, О. Кониський, М. Коцюбинський, С. Крушельницька, Пантелеймон та Олександра Куліші, В. Лукич, Д. Лукіянович, О. Маковей, О. Назарієв, І. Нечуй-Левицький, М. Павлик, Олена Пчілка, Ф. Ржегорж, В. Соколова, Леся Українка, І. Франко, О. Франко, В. Шухевич, В. Щурат, Є. Ярошинська, листування з якими оформлює унікальний культурологічний, літературний, суспільно-історичний та політичний дискурс. У певний час Кобринська була в епіцентрі всіх суспільно-історичних процесів та інтелектуальних настроїв. У цьому сенсі її епістолярій чи не найбільше виявляє саме генераційну ідентичність письменниці, яка утверджувалась у форматі внутрішньопоколіннєвої, зокрема й листовної, комунікації між письменниками й ставала передусім «важливим ретроспективним чинником літературного процесу <…>»[2]. Адже в тодішніх умовах відсутності повноцінної фахової періодики саме письменницьке листування уможливлювало процес інформаційного інтелектуального обміну поміж митцями, поступово формуючи особливий комунікативний сегмент епістолярної критики — «висловлювання письменника про власну творчість чи про окремі твори, що зустрічаються в кореспонденціях митця. Здебільшого автори розповідають у таких листах про творчі задуми, особливості праці над твором, відповідають на критичні закиди своїх опонентів, рідше оцінюють твір у цілому чи визначають його місце в літературі»[3].

Чимало епістол Кобринської становлять непроминальну цінність для дослідника завдяки її схильності до листовної автокоментованості окремих творів, стильових уподобань, творчих інтенцій, естетичної еволюції, духовно-аксіологічного психоукладу. Це сприяє об'єктивному розкриттю особливостей творчого мислення письменниці та етапів її літературного розвитку.

Аналізуватимемо приватний епістолярій Кобринської як автопсихологічний феномен, у якому явлено і авторський стиль, і психологію, і еволюцію творчості, і письменницькі плани та громадську позицію, як цінний документ її біографістики, а з іншого боку, як фактографічне джерело історії літературного процесу з погляду психології творчості, видавничої історії творів, їхньої тогочасної рецепції, автокритики, як факт громадсько-політичного життя певного середовища. Нерідко самі листи Кобринської стають формами

---

1 *Дучимінська О.* Те, що знаю й пам'ятаю про Наталію Кобринську // Наше життя. 1951. № 10. С. 3.

2 *Кузьменко В.* Письменницький епістолярій в українському літературному процесі 20–50-х років XX ст. Київ, 1998. С. 295.

3 Там само. С. 157.

епістолярної автокритики щодо власних творів чи сповідальною рефлексією щодо свого внутрішнього світовідчуття.

Не маємо можливості реставрувати цілісно увесь епістолярний комплекс Кобринської (з відписами адресатів), оскільки листування письменниці свого часу «підпало цензурі і чистці одного із спадкоємців Кобринської»[1] — свояка Григорія Величка (чоловіка її сестри Ієроніми). Відомо, що письменниця заповіла «працю свого духа» Науковому товариству ім. Шевченка з тим, щоб у майбутньому нащадки змогли упорядкувати й видати її спадщину, проте офіційного листа-звернення до НТШ вона так і не встигла написати[2]. За іншою версією, зі спогадів Володимира Дорошенка[3] став відомим факт варварського вчинку Григорія Величка: більшість архівних матеріалів родички, начебто компрометуючих його ім'я, він власноручно спалив після смерті Кобринської ще в Болехові. Згодом вцілілу частину архіву вивезла на Харківщину племінниця письменниці, Орися Величківна, відмовившись передати до бібліотеки НТШ.

Відомо, що після смерті Кобринської її брат Лонгин Озаркевич наполіг, аби Григорій Величко віддав у власність бібліотеки НТШ цінний епістолярний фонд письменниці, який був у її архіві. В офіційному документі бібліотеки (ВР ЛННБ) зазначено, що 8 червня 1925 року Величко передав на зберігання бібліотеки листи Івана Озаркевича і до нього, а також листи Кобринської і до неї. У документі подано перелік усіх адресантів та адресатів і кількість їхніх листів. Акт передачі завізував тодішній директор бібліотеки Іван Кревецький. Водночас на цьому документі невдовзі зроблено й інший запис Кревецького: «Дн[я] 7.XII.1925 Др. Гр. Величко за відомом і дозволом голови НТШ Др. К. Студинського всі листи відібрав назад», поруч — розписка Величка: «Письма низше названі взяв. 7/12 1925 р.» (арк. 1). Отже, К. Студинський, дозволивши свого часу забрати з фондів бібліотеки НТШ зазначений корпус листування, став причетним до втрати цінної епістолярної частини архіву Кобринської, яка могла б доповнити історичний контекст тодішнього політичного, культурно-громадського життя Галичини і Наддніпрянщини, а також приватного життя кореспондентів. Адже у списку адресатів Н. Кобринської фігурували прізвища І. Франка, О. Хоружинської, Е. Ничаївної, І. Белея, О. Кониського, А. Вахнянина, Олени Пчілки, а серед адресантів були І. Озаркевич, Теофіл та Ярослав Окуневські, Лонгин та Євген Озаркевич, О. Бажанська, С. Морачевська. Щоправда, скористатися цим епістолярієм навіть за час його короткотривалого зберігання в бібліотеці

[1] *Лукіянович Д.* Два документи до життєпису Наталії Озаркевич-Кобринської. Львів, [1939]. С. 8.

[2] *Лукіянович Д.* Наталія Озаркевич-Кобринська в своїх заповітах // Вістник. 1934. Кн. 10. С. 811–812.

[3] *Дорошенко В.* Доля літературної спадщини Наталії Кобринської // Наше життя. 1951. № 7. С. 3.

НТШ таки зміг М. Возняк[1], й наслідки його наукових розшуків зреалізувалися згодом в цікавих публікаціях — «Журнальні плани Івана Франка в рр. 1884–86» (Україна, 1927, кн. 3, с. 17–88) та «Як дійшло до першого жіночого альманаха» (Львів, 1937), з яких можна бодай фрагментарно реконструювати окремі теми втраченого листування. Зі слів сестрінниці Кобринської І. Величко, яка згідно зі заповітом успадкувала архів письменниці й користувалася ним для написання монографії про тітку, відома кількість збережених на той час листів до Кобринської — М. Павлика (128), О. Куліш (80), І. Франка (38), О. Кобилянської (27), Олени Пчілки (20), О. Кониського (16), М. Грушевського (7), М. Коцюбинського (5), Б. Грінченка (5), І. Нечуя-Левицького (5), В. Гнатюка (5), Лесі Українки (1), А. Бебеля (1)[2]. Проте цей цінний епістолярій зник безслідно.

Вагомим засобом вияву власної самоідентичності, процесів соціалізації, самоствердження, внутрішньої еволюції, а також фактом духовного самопізнання й життєвого досвіду постає **автобіографічний текст**, у якому «людина конструює себе як частину сучасного їй світу»[3]. Тут доречно говорити про виміри життєвого шляху письменниці, розуміючи його як «усвідомлений, пережитий, структурований час життя, який постійно переосмислюється. Це динамічна модель власного онтоґенезу, яка час від часу рефлексується та коригується. Це не лише закономірне повторення тих чи тих життєвих циклів, але й їх органічна взаємодія»[4]. В цьому контексті категорія життєвого шляху має виразну генераційну детермінанту, оскільки «окреслює й внесок кожної людини в цінності та ідеали, що їх створює покоління. Буває, що життєвий шлях видатної людини впливає на цілу добу, великий історичний період. І це стає зрозумілим, коли проходить певний час, інколи чималий»[5]. Як зауважив Е. Еріксон, «автобіографії екстраординарних (і екстраординарно сприймаючих себе) індивідів слугують одним із джерел розуміння процесу розвитку ідентичності»[6].

Серед автобіографічних документів Кобринської збереглась єдина **автобіографія**, що її письменниця підготувала на прохання Омеляна Огоновського, а той передрукував текст у третьому розділі («Проза») своєї «Історії

---

1 *Горак Р.* Пустинь Наталії Кобринської // Горак Р. Де верхи взносить наш Бескид гордий... Львів : Каменяр, 2007. С. 138.

2 Монографія «Наталія Кобринська на тлі своєї епохи» // Плужанин. 1927. № 8. С. 74.

3 *Сапогова Е.* Автобиграфический нарратив в контексте культурно-историчекой психологии // Культурно-историческая психология. 2005. № 5. С. 63–74.

4 *Титаренко Т.* Життєвий світ особистості: у межах і за межами буденності. Київ : Либідь, 2003. С. 77.

5 Там само. С. 78.

6 *Эриксон Э.* Идентичность: юность и кризис. Москва : Флинта ; МПСИ ; Прогресс, 2006. С. 165.

літератури руської» під назвою «Наталя Кобриньска»[1]. Рукопис автобіографії зберігається у фонді НТШ відділу рукописів Львівської національної наукової бібліотеки імені В. Стефаника (Ф. НТШ, № 475/ІІІ).

Автонарація в згаданій автобіографії вибудовується у формі «аналітично-телеологічного (ентимематичного) дискурсу» (за Р. Бартом), коли розповідь про себе розгортається як опис цілеспрямованого шляху до певної мети, супроводжується відповідними емпіричними розмислами, висновками, життєво здобутими твердженнями. Фактично, така біографічна саморепрезентація, наративне структурування власного життя у формі рефлексій акцентує авторську свідомість абсолютного себетворення (selfmade). «Того, що сама осягнула-м, бажала-м і моїм посестрам»[2]. Про це Кобринська також виразно натякнула й у листі до Франка, застерігаючи його від редакторської інтервенції в її тексти: «Хто мене хоть троха знає, то гадаю признаєть, що я більше над собою працювала як другі наші пишучі галицькі жінки і щодо ідей, котрі підношу, доглупала-м я сама гірко і без ніякої з боку помочи мущин, то як мою цінну працю припишут мущинам, що скажут о других?» (лист від 26 лип. 1888; ІЛ, ф. 3, № 1602, с. 736). Зважаючи на таке самоословлення в психотипі Кобринської ідентифікується, за класифікацією Ф. Василюка, творчий тип життєвого світу: «Мова, таким чином, йде про самопобудову особистості, про активне і свідоме творення людиною самої себе, причому (що дуже важливо) не лише про ідеальне проектування себе, а й про чуттєво-практичне втілення цих проектів і задумів в умовах важкого і складного існування, словом, мова йде про життєву творчість»[3].

Документальна матриця автобіографічної життєвої історії Кобринської контамінується із захопливим емоційним, живим, суб'єктивно-оцінювальним викладом, таким способом наближаючи цей автонаратив до форми літературної автобіографії. На таку автокомунікаційну особливість звернув увагу зокрема О. Огоновський: «Автобіографію Наталі Кобринської можна вважати щирою сповідію про єї просвітні змагання і про відносини єї до радикальної партії в Галичині»[4].

Авторизованим компонентом у нараційній структурі цього біографічного себеопису, що також володіє особливим життєконструювальним статусом, є чинник знакової **події чи «роздоріжної дати»** (за Д. Лукіяновичем). В аспекті світоглядної та інтелектуальної еволюції такою подією для письменниці ставала передусім **лектура**, коли нова прочитана книга спричиняла певний культурний переворот у свідомості, інспірувала нові ідеї та життєві орієнтири.

---

1 *Огоновський О.* Історія літератури руської. Період новий. Б. Проза. Наталія Кобринська // Зоря. 1893. № 4. С. 75–78; № 7. С. 137–139; № 8. С. 155.

2 *Кобринська Н.* Автобіографія // Кобринська Н. Вибрані твори. Київ : Дніпро, 1980. С. 322.

3 *Василюк Ф.* Психология переживания. Анализ преодоления критических ситуаций. Москва : МГУ, 1984. С. 140.

4 *Огоновський О.* Історія літератури руської. Період новий. Б. Проза. Наталія Кобриньска // Зоря. 1893. № 7. С. 137.

З книжок «вона створила себе саму, засвоївши собі позитивістичний світогляд», — писав Д. Лукіянович[1]. Так «Листи з Кракова» Й. Кремера «розбудили» у ній «палючу жажду естетичного образовання»[2], «цінним набутком» емпіричним стали книги Клементини Гоффман з Танських, зродивши критичне осмислення гендерних відносин, водночас «дражнили і упокорювали», так що Кобринська, «хоч з гнівом і протестом десь на дні душі», тимчасово підпала під її вплив у питаннях нижчості жінки[3]. «Велике враження» на майбутню письменницю справила книжка Г.-Т. Бокля «Історія цивілізації в Англії», а згодом й вся наступна позитивістична лектура, читання якої, хоч і супроводжувалося «сильною душевною борбою», бурхливим внутрішнім роздвоєнням і мисленнєвим неспокоєм, «різними фазами умственного розвою», призвело до кардинальної світоглядної трансформації молодої письменниці: «Знаю, що дуже терпіла м тоді, коли зачинала м знакомитися з школою позитивістів. Твори тої школи почали руйнувати не лиш мої релігійні виображення, але також погляди на життя і той суспільний лад, який мене окружав»[4]. Водночас модерні позитивістські книжки стали причиною суспільно-культурної інакшості Кобринської, «порізнили її з людьми» й призвели до «роз'єднання з окружаючим світом»[5], у який ця прогресивна інтелектуалка не змогла вписатися, бо мислила значно глибше й далекоглядніше. Отже, символічна подія читання, рецепція нової книжки поступово розвивала й утверджувала нову соціально-культурну й генераційну ідентичність письменниці. Інші «роздоріжні дати», що їх ословила Кобринська в автобіографії, пов'язані з життєвою травмою — **смертю чоловіка** Теофіла Кобринського 1882 року, коли вона, «бездомна і зломана нещастям, вернула назад під батьківську стріху»[6]. Відтак були події **зміни життєвого хронотопу** (переїзд із Белелуї до Болехова 1884 р.) і поява **інспірувального хронотопу** (Відень, Цюрих) в сенсі відкриття нового життєтворчого потенціалу. Знаковою подією для генераційної ідентичності Кобринської стала також **зустріч та започаткування «значущих взаємин»** в середині 1880-х років — з О. Терлецьким у Відні, І. Франком, М. Павликом, В. Полянським у Коломиї, О. Кониським у Болехові, Б. Лімановським у Цюриху, М. Драгомановим у Женеві.

Прикметною рисою автомемуаристики Кобринської є інтровертність, лінгвізація власних емоцій й переживань. Тому автобіографічний дискурс екстраполюється й на інші форми суб'єктивного ословлення письменниці — спогади, листи, передмови до власних текстів. «Образ людини формується самим життям, і житейська психологія відкладається слідами листів, щоденників, сповідей та

1 *Лукіянович Д.* Два документи до життєпису Наталії Озаркевич-Кобринської. Львів, [1939]. С. 6.
2 *Кобринська Н.* Автобіографія // Кобринська Н. Вибрані твори. Київ : Дніпро, 1980. С. 316.
3 Там само. С. 316–317.
4 Там само. С. 318.
5 Там само. С. 319.
6 Там само. С. 320.

інших "людських документів", у яких естетичний елемент присутній більшою чи меншою мірою неусвідомленості», — стверджувала Л. Гінзбург[1].

Намагаючись систематизувати увесь мемуарно-автобіографічний контекст про Н. Кобринську, структуруємо в ньому відповідні *біографічно-тематичні дискурси*, що репрезентують різні складові її ідентичності. З цього погляду опираємось на поняття **ідентичності** в широкому сенсі, як динамічного соціопсихокультурного феномену, пов'язаного зі самоототожненням та категоризацією особистості, свідомою індивідуальною самоідентифікацією із середовищем, родовою, етнічною спільнотою, культурною традицією в межах певної соціальної реальності. На думку М. Кросслі, «конструювання самості — це завжди процес, розгорнутий у часі, за допомогою якого ми ведемо діалог з різними образами самості, які ми "беремо" із минулого і майбутнього <…>»[2]. Е. Еріксон розрізняв ідентичність індивіда й ідентичність групи. «Ідентичність індивіда ґрунтується на двох одночасних спостереженнях: на відчутті тотожності самому собі й безперервності свого існування в часі і просторі та на усвідомленні того факту, що твоя самість і безперервність визнаються середовищем або тими, хто тебе оточує»[3]. З погляду ідеї реконструювання життєвої історії особистості важливими координатами в теорії ідентичності є поняття життєвого циклу, в межах яких ця ідентичність кристалізується, еволюціонує, переходить кризові періоди[4].

Осмислюючи ідентичність Кобринської в мемуарно-спогадовій і авторепрезентаційній (автобіографія, епістолярій) проекціях, виокремлюємо принаймні найголовніші її складові — *родинну, національну, соціокультурну, гендерну* ідентичності, кожна з яких так чи так вписана у парадигму саме **генераційної ідентичності** Кобринської як її усвідомлену інтегрованість в ідентифікаційний соціопростір свого покоління. Адже будь-яка індивідуальна ідентичність не може існувати й тим більше еволюціонувати без певних колективних конструктів, соціальних цінностей, культурних символів часу, й у цьому сенсі «особистісна ідентичність організована соціальною»[5]. За Е. Еріксоном, кожна я-ідентичність формується в процесі соціалізації особистості, тобто «ідентичність окремої людини пов'язана з ідентичністю суспільства»[6]. Генераційна маркованість світогляду й громадянського чину письменниці виявна й у пізнішому її життєвому періоді, коли розрив зі своїм поколінням спровокував духовну особистісну кризу письменниці.

---

1 Див.: *Гинзбург Л.* О психологической прозе. Ленинград : Художественная литература, 1971. С. 12.

2 *Эриксон Э.* Идентичность: юность и кризис. Москва : Флинта ; МПСИ ; Прогресс, 2006. С. 32.

3 Там само. С. 58–59.

4 Там само. С. 100.

5 *Літвінова О.* Проблема вивчення родинної ідентичності як складової я-концепції особистості // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія : Психологічні науки. 2016. Т. 1. Вип. 3. С. 133.

6 *Эриксон Э.* Идентичность: юность и кризис. Москва : Флинта ; МПСИ ; Прогресс, 2006. С. 314.

1.2. Родинна ідентичність і сімейне оточення

Конструктом генераційної ідентичності особистості постає передусім ідентичність родинна як усвідомлена належність до конкретної сім'ї, родини, прийняття певних соціокультурних традицій та цінностей власної родини. Родинна ідентичність «формується завдяки наративній інтерпретації життєвого досвіду членів родини в процесі їхньої комунікації та активної взаємодії. Успадкування соціокультурних програм, передача соціального та екзистенціального досвіду закріплює міжпоколінну солідарність людей в транзитивному суспільстві»[1].

Сімейна чи, ширше, родинна ідентичність «передбачає єдність сімейного членства та особистих меж, які має кожен з членів родини. Іншими словами, мати сімейну ідентичність означає, із одного боку, мати усвідомлення своєї належності до родини, а з іншого — мати усвідомлення наявності своїх особистих меж існування в рамках цієї родини», — стверджує О. Літвінова[2]. Взаємини членів у межах родинної субкультури формують своєрідний родинний дискурс, у якому співіснують родинний та особистісний наративи, творячи цілісну родинну історію.

Наталія Кобринська походила зі славетного роду Озаркевичів (по батьковій лінії), «який дав чимало діяльних, талановитих і заслужених для народної справи одиниць»[3], відзначався «високою товариською культурою»[4] і внутрішньою інтелектуальною атмосферою. Принаймні три покоління з цього роду відомі в історії Галичини своїм культурно-мистецьким і громадсько-політичним подвижництвом. Не менш значущим у національно-культурному житті Галичини був рід уславлених Окуневських по маминій лінії.

Народилася Наталія Озаркевич у с. Белелуї (нині Снятинського району на Івано-Франківщині), де її батько був парафіяльним священиком, перебрав-

---

1 *Літвінова О.* Проблема вивчення родинної ідентичності як складової я-концепції особистості // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія : Психологічні науки. 2016. Т. 1. Вип. 3. С. 134.

2 Там само. С. 132.

3 *Лепкий Б.* Наталія Кобринська // Лепкий Б. Вибрані твори : у 2 т. Т. 2. Київ : Смолоскип, 2011. С. 116.

4 *Лукіянович Д.* Два документи до життєпису Наталії Озаркевич-Кобринської. Львів, [1939]. С. 8.

ши парохію від свого тестя Данила Окуневського[1]. Досі немає **єдиної версії щодо дати народження** письменниці, оскільки церковні метричні книги села Белелуя з відповідними записами втрачено, так само як і відповідні записи про одруження та смерть письменниці, де дата народження обов'язково повинна б зазначатись. У прижиттєвих біографіях Кобринської (О. Огоновського[2], М. Грушевського[3], М. Сумцова[4], С. Єфремова[5]) зафіксовано дату 8 червня 1855 року, яка, фактично, перейшла в усі наступні життєписи Кобринської (найвідоміші з яких авторства П. Ящука, В. Качкана, І. Денисюка та К. Кріль, П. Арсенича, Р. Скворія). Щоправда, головний біограф Кобринської Д. Лукіянович у дослідженні «Два документи до життєпису Наталії Кобринської» зазначив, що вона «прийшла на світ 1851 року»[6], цю саму дату подають у своїх працях про письменницю О.-О. Дучимінська[7], С. Русова[8], Н. Полонська-Василенко[9]. Вперше на розбіжності у даті народин Кобринської звернула увагу І. Книш, щоправда, і в її текст закралася механічна описка, через що помилково зазначено 8 червня 1951 року (вочевидь, мало бути 1851 року)[10]. У примітках до своєї монографії М. Богачевська-Хом'як наводила власні аргументи щодо сумнівності обидвох цих дат: «батьки Кобринської одружилися 1848 р. Або в них не було дітей до 1855 р. — незвичне явище, — або діти померли, про що не маємо згадки. Якщо Кобринська народилася 1851 р., то її шлюб у 1871 р. відбувся пізніше, ніж було прийнято в той час між жінками її класу»[11]. У новішій праці «Пустинь Наталії Кобринської» Р. Горак також згадав про дві спірні дати народження письменниці[12]. Додають сумніву й різні написи на двох надгробних таблицях на могилі письменниці в Болехові. На старішій зазначено дату народження — 1851 рік, на новішій — 9 червня 1855 року. На користь вірогідності першої дати промовляє підпис на одній зі світлин письменниці

---

1 *Лукіянович Д.* Два документи до життєпису Наталії Озаркевич-Кобринської. Львів, [1939]. С. 6.

2 *Огоновський О.* Історія літератури руської. Період новий. Б. Проза. Наталія Кобринська // Зоря. 1893. № 4. С. 75–78 ; № 7. С. 137–139; № 8. С. 155.

3 *Грушевський М.* Наталія Кобринська // Літературно-науковий вістник. 1900. Т. 9. Кн. 1. С. 1–24.

4 Энциклопедический словарь Ф. А. Брокгауза и И. А. Ефрона : в 86 т. Т. 41. Санкт-Петербург, 1904, С. 300–325.

5 *Єфремов С.* Історія українського письменства. Київ : Femina, 1995. С. 394.

6 *Лукіянович Д.* Два документи до життєпису Наталії Озаркевич-Кобринської. Львів, [1939]. С. 6.

7 *Дучимінська О. О.* Наталія Кобринська як феміністка. Коломия, 1934. С. 9.

8 *Русова С.* Наші визначні жінки. Літературні характеристики-силюети. Вінніпег ; Канада : Союз українок Канади, 1945. С. 16.

9 *Полонська-Василенко Н.* Видатні жінки України. Вінніпег ; Мюнхен, 1969. С. 110.

10 *Книш І.* Смолоскип у темряві. Наталія Кобринська й український жіночий рух. Вінніпег, 1957. С. 10.

11 *Богачевська-Хом'як М.* Білим по білому : жінки в громадському житті України, 1884–1939. Київ : Либідь, 1995. С. 382.

12 *Горак Р.* Пустинь Наталії Кобринської // Горак Р. Де верхи взносить наш Бескид гордий... Львів : Каменяр, 2007. С. 144.

пізнього періоду, що зберігається у фонді НТШ ЛННБ ім. В. Стефаника, написаний, здогадно, рукою середульшого її брата адвоката Лонгина Озаркевича, який після смерті письменниці забезпечив приватний нагляд за виконанням майнових умов заповіту, зокрема й щодо використання її інтелектуальної спадщини. Напис такого змісту: «Наталія з Озаркевичів Кобринська. ур[оджена] 1851 (ніколи 1855, як у всіх біографіях пишеться)»[1]. Причиною такої чотирирічної розбіжності в даті народин могло бути й свідоме применшування віку самою Кобринською, щоб здаватися молодшою. Хай там як, але наведені вище свідчення, хоч і не є вірогідними аргументами для верифікації цієї знакової дати у життєписі письменниці, та все ж таки спрямовують до подальших дослідницьких пошуків й фактографічних підтверджень чи спростувань.

У мемуарах сучасників темі родинного оточення Кобринської присвячено спогади К. Трильовського[2], Т. Окуневського[3], О. Дучимінської[4], Д. Лукіяновича[5]. Щоправда кожен із мемуаристів, зважаючи на суб'єктивність спогадового дискурсу, по-різному осмислював роль родинного середовища в духовному становленні письменниці й ставлення до родини самої Кобринської упродовж життя. Відтак найпоширенішими аспектами родинного дискурсу Кобринської, оприявненими в мемуарному й автобіографічному наративах й нерідко суперечними один одному, були такі:

— благотворний вплив родини на духовно-інтелектуальний розвиток, творче становлення та подолання життєвої кризи Кобринської після смерті чоловіка;
— феномен сімейної субкультури Озаркевичів як важливого осередку галицької інтелектуальної еліти;
— контроверза «родина чи громада» як життєва трагедія письменниці;
— відсутність у Кобринської сентименту до родини й близького контакту з нею;
— культ батька та чоловіка в смеркальному періоді Кобринської.

На тлі тодішніх консервативних патріархально-попівських устоїв родина славнозвісних Озаркевичів вирізнялася особливою духовною, аристократичною сімейною субкультурою, де шанувалася освіта й прогресивні європейські віяння. Як стверджувала Ольга Коренець, «не зважаючи на тодішні інертний загал — хата, в якій виросла Кобринська, пособляла розвиткові її пізніших

[1] Відділ наукового дослідження творів образотворчого і музичного мистецтва ЛННБ ім. В. Стефаника. № 20. 843/II.

[2] *Трильовський К.* Наталія Кобринська і її найближчі (З моїх споминів з половини 80-х років минулого століття) // Жінка. 1937. № 11/12. С. 2–3.

[3] *Окуневський Т.* Спомини про неї // Першому українському борцеві за права жінки. Львів, 1921. С. 5.

[4] *Дучимінська О.* Те, що знаю й пам'ятаю про Наталію Кобринську // Наше життя. 1951. № 10. С. 2–3; № 11. С. 2–3; № 12. С. 2–3.

[5] *Лукіянович Д.* Трагедія Наталії Кобринської (З нагоди Жіночого конгресу) // Діло. 1934. № 164.

інтересів»[1]. У найскладніші життєві періоди в родині Кобринська «зазнавала виїмкової пошани і в її крузі так наче розвагу стрівала після невдач, а хочби тільки турбот у прилюдній праці», — писав Д. Лукіянович[2]. У спогадах брата Кобринської у перших по маминій лінії Теофіла Окуневського знаходимо цікаві свідчення про умови виховання Наталії й про різнобічну особистість її батька. Через влаштований і забезпечений побут, «характеристичний» уклад домашніх обов'язків, діти мали умови для саморозвитку: «Кобринська виростала і розвивалась у досить цікавій атмосфері. В родині Озаркевичів у Белелуї, де її батько був парохом — був характеристичний розділ праці. Батько — тип гордого Римлянина, неприступний для низьких мізерних душ, занимався як декан своїм деканатом, як віцемаршалок снятинський — публичними справами повіта, а як 18-літній посол до парляменту — своїм посольством і точними записками із свого парляментарного життя. Бабка вела пільне хазяйство. Домащним хазяйством занималася мати. Таким чином могли діти цієї родини виростати без журби у насущні потреби — виростати в поважанню у людей, а думка їх могла літати, куда душа забажала»[3]. Завдяки ґрунтовній самоосвіті й сучасній лектурі Кобринська тоді значно «переростала» своїм інтелектом молодших братів-гімназистів і мала на них великий вплив. За словами Т. Окуневського, «саме розділ домашньої економіки і атмосфера загального поважання позволили Кобринській сягнути у висшу область людського духа, в область красної літератури і штуки»[4].

У контексті спогадового родинного дискурсу цікавою фактографічною основою й суб'єктивною призмою наратора вирізняються спогади «Наталія Кобринська і її найближчі» К. Трильовського[5], близького приятеля письменниці від часів її белелуйської юності, з якою запізнався 1883 року у Белелуї й ще більше заприятелював улітку 1884 року, коли після українсько-руської мандрівки підгірськими селами увесь «січовий синедріон» (члени віденського студентського товариства «Січ»: брати у перших Тит-Євген та Ярослав Бурачинські, Василь Полянський, Іван Куровець, Остап Терлецький) зупинився на літні ферії у гостинному домі Озаркевичів у Белелуї. У цих мемуарах цікаво схарактеризовано найближче (й не лише родинне) оточення Кобринської 1880-х років, яке впливало на формування її життєвих позицій і світогляду, творило

---

1 *Коренець О.* Наталя Кобринська (Громадська діячка і письменниця) // Літературно-науковий вістник. Т. 102. Кн. 6. 1930. С. 524.

2 *Лукіянович Д.* Трагедія Наталії Кобринської (З нагоди Жіночого конгресу) // Діло. 1934. № 164.

3 *Окуневський Т.* Спомини про неї // Першому українському борцеві за права жінки. Львів, 1921. С. 5.

4 Там само. С. 6.

5 *Трильовський К.* Наталія Кобринська і її найближчі (З моїх споминів з половини 80-х років минулого століття) // Жінка. 1937. № 11/12. С. 2–3.

її духовно-інтелектуальну ауру, культурно-товариську й родинну атмосферу. «Роздивитись» Кобринську в її родинному середовищі зблизька вдалося братові у других по маминій лінії Теофілові Окуневському[1], який висвітлив цю сімейну атмосферу у спогадах.

Аксіологічну дилему *«родина чи громада?»*, яку Кобринська «як бездітна, але заможна вдова і тямуща людина, мусіла поставити перед собою», її біограф Денис Лукіянович назвав однією із трагедій у долі письменниці[2]. Зрештою, у власному рефлексуванні цю тезу підтвердила й письменниця в листі до М. Грушевського від 17 листопада 1899 року: «моє приватне взглядно родинне життя — се такий болючий для мене темат» (ЦДІАУК, ф. 1235, оп. 1, спр. 532, арк. 5). Хоча виглядає, що таку дражливу для Кобринської як жінки альтернативу «родина чи громада?» Д. Лукіянович зглибив недостатньо повно й біографічно обґрунтовано, можливо, дався взнаки й гендерний статус біографа. Значно глибше це прояснить згодом О.-О. Дучимінська у контексті трагедії нереалізованого материнства й дещо пом'якшать К. Трильовський та О. Дучимінська. Д. Лукіянович згадував лише, що Кобринська, завжди віднаходячи ідилічний спокій, душевну рівновагу й пошану в колі своєї родини, втратила їх з приходом у сім'ю Григорія Величка, свояка письменниці, вчителя географії з Миколаєва на Львівщині, який, відколи одружився з її рідною сестрою Єронімою, став призвідником постійних конфліктів і чвар в родині, зокрема й з Кобринською — «тоді довелося К[обринськ]ій зазнати горя, критики і важких зневаг»[3]. А після її смерті Г. Величко спричинився до вандального знищення цінного архіву письменниці. На думку Лукіяновича, в долі Кобринської хитання поміж громадою і родиною відобразилося у двох редакціях її заповіту — 1914 і 1920 років: перший зроблений на користь громади, а другий (остаточний) — на користь родини — племінниць Орисі та Калини Величківних.

Оксана Дучимінська стверджувала, що особливого доброзичливого сентименту в родинних взаєминах у Кобринської не було, її емоційна «холодність» проявлялася навіть у ставленні до членів родини. З усіх рідних найближчою до неї була хіба що її духовна вихованка Софія Окуневська-Морачевська, бо ані з братами, ані зі сестрою Єронімою у Кобринської надто близькі й теплі взаємин не складалися[4].

Задля характеристики родинного оточення Наталії з Озаркевичів спробуємо бодай коротко відстежити її родовід, починаючи від діда **Івана Григоро-**

---

1 *Окуневський Т.* Спомини про неї // Першому українському борцеві за права жінки. Львів, 1921. С. 5.

2 *Лукіянович Д.* Трагедія Наталії Кобринської (З нагоди Жіночого конгресу) // Діло. 1934. № 164.

3 Там само.

4 *Дучимінська О.* Те, що знаю й пам'ятаю про Наталію Кобринську // Наше життя. 1951. № 11. С. 2–3.

вича Озаркевича (1795–1854) — греко-католицького священика та пароха в Коломиї, культурно-освітнього діяча. Був одруженим з Катериною з Трембицьких. Озаркевич уславився як співзасновник українського аматорського театру в Коломиї та постановник українських вистав, якими, за словами І. Франка, «зігрівав духа народного». Переробив «на місцевий покутський колорит» [т. 29, с. 330], адаптувавши для сценічної постановки, п'єси Івана Котляревського «Наталка Полтавка» (в Озаркевича — «Дівка на виданню, або На милування нема силування»), «Москаль-чарівник» («Жовнір-чарівник, або Що не поможе наука, то поможе батіг»), Григорія Квітки-Основ'яненка «Сватання на Гончарівці» («Сватанє, або Жених навіжений»), оперету Степана Писаревського «Купала на Івана» («Весілє, або Над Цигана Шмагайла нема розумнішого»). Написав незавершену комедію «Опришки в Карпатах». За часів «Весни народів» (1848–1849 роки) був активним членом коломийської Руської Ради, членом-засновником літературно-видавничого товариства «Галицько-руська матиця», учасником Першого з'їзду української інтелігенції у Львові 19–26 жовтня 1848 року, відомого під назвою «Собор руських учених», на якому потішив публіку своєю виставою «На милування нема силування» і цим «вченим руським зроблено несподівану приємність»[1]. Іван Озаркевич — автор поетичних творів «Молитва» і «Слези», надрукованих в альманасі Б. Дідицького «Зоря Галицкая яко альбум на год 1860» (Львів, 1860), перекладу з німецької панегіричного вірша «Дари предков», збірки перекладів Езопівських байок під назвою «Басні Езопа», повісті «Розвіда», що залишились у рукописах. Публікував дописи з громадсько-культурних питань у львівській газеті «Зоря Галицка».

Як великого культурного подвижника й громадського діяча його високо оцінив Іван Франко у статті «Русько-український театр (Історичні обриси)», написаній 1894 року: «Сей о. Озаркевич був чоловік незвичайний, натура артистична, повна енергії і неясних поривів до чогось вищого, кращого, ніж те, тісне та сіре життя, яким жило руське духовенство за часів панщини. Рік 1848 оживив його незвичайно» [т. 29, с. 324]. До того ж І. Франко цікавився творчою спадщиною І. Озаркевича, розшукував його твори з наміром видати їх окремою збіркою[2].

Культ батька та чоловіка в житті Н. Кобринської. На особах двох найрідніших в житті чоловіків (батька — Івана Озаркевича та чоловіка — Теофіла Кобринського) сконцентрована виняткова здатність Кобринської любити і вірити, відчувати опору, прихисток, перебувати в духовній емпатії. Тому з їхнім трагічним відходом у засвіти в долі письменниці оприсутнюється глибока

[1] Зі Львова // Зоря Галицька. 1848. № 25. С. 106

[2] Детальніше про життєтворчість І. Г. Озаркевича див.: *Скворій Р.* Озаркевичі — рід подвижників // Рідна школа. 1995. № 2/3. С. 20–24; *Арсенич П.* Родина Озаркевичів. Коломия : Вік, 1998. 64 с.; *Горак Р.* Пустинь Наталії Кобринської // Горак Р. Де верхи взносить наш Бескид гордий... Львів : Каменяр, 2007. С. 156–158.

психологічна травма втрати, комунікативний вакуум, довічна самотність й самозреченість. «Двох лиш людей на світі було для мене щирих — муж і батько і оба мене лишили», — листовно звірялася вона М. Павликові 14 березня 1904 року (листи Н. Кобринської до М. Павлика; ЦДІАУЛ, ф. 663, оп. 1, од. зб. 219, арк. 157).

Візія батьківського дому, саду в Белелуї й квітника у Снятині, де жило молоде подружжя Кобринських, як простору щасливого дитинства й сімейної ідилії зрефлексована у пізніх автонаративах письменниці («Du bist die Ruh», «Під конець життя»).

Батько — **Іван Озаркевич** (05.05.1826, с. Глибоке, тепер Глибока Богородчанського р-ну Івано-Франківської обл. — 09.02.1903, м. Болехів, тепер Івано-Франківської обл.)[1], український греко-католицький священик, громадсько-політичний діяч, довголітній посол до Галицького сейму (1867–1875) та Райхсрату (1873–1891) — парламенту західної, «австрійської» частини Австро-Угорщини, мав надвичайний вплив на світогляд і психологію найстаршої доньки Наталії. Був людиною «наскрізь чесною і далекою від усякої тісноти та партійної пристрасти, властивої людям його покоління»[2], «надзвичайно толєрантний супротив поступових переконань своїх дітей і їх приятелів»[3]. Зовнішньо — «це був високий панотець, поважний, з причіскою “sechs und sechzig” по обох боках чола»[4]. Іван Озаркевич закінчив народну школу та гімназію в Станіславові, філософський курс у Чернівцях, а богослов’я — у Львові. Одружився з Теофілією Окуневською. 12 листопада 1848 року висвячений в ієреї і став завідателем парохії в Белелуї на Снятинщині, а від 1854 року — її парохом. Від 1860 року призначений деканом снятинським, а згодом — комісаром у справах сервітутних і шкільних. 1882 року за багаторічну працю на благо церкви і духовенства делегований совітником Львівської митрополичої консисторії з крилошанськими відзнаками. Від 1868 до 1884 року Озаркевич був віцемаршалком Снятинської ради повітової і членом окружної шкільної ради. Від 1884 року переселився разом із родиною на нову парохію у Болехів. Від 1867 до 1884 року Озаркевич обирався послом до крайового сейму по виборчому округові Снятин — Заболотів. У 1873, 1879 і 1885 роках від громад Коломиї, Снятина та Косова був послом до ради державної й «відігравав свого часу видну ролю політичну між русинами»[5]. «Яко посол завше підносив голос там, де ходило

[1] Детальніше про нього див.: [Автобіографія] // ВР ЛННБ ім. Стефаника, ф. 167 (І. Левицького), од. зб. 2362, № 71, фото, арк. 24; *Арсенич П.* Родина Озаркевичів. Снятин, 2010. С. 22–29; О. Іоанн Озаркевич // Календар общества им. Михаїла Качковського на год звичайний 1898. Львів, 1897. С. 151–155.

[2] Літературно-науковий вістник. 1903. Т. 21. С. 26.

[3] *Трильовський К.* Наталія Кобринська і її найближчі (З моїх споминів з половини 80-х років минулого століття) // Жінка. 1937. № 11/12. С. 2.

[4] Там само. С. 2.

[5] О. Іван Озаркевич : [некролог] // Діло. 1903. № 22.

о інтереса русского народа, боронив сміло і відважно, чи то в краєвім соймі, чи в раді державній»[1]. Як посол Державної ради обстоював інтереси українського народу, «визначався особливо політичним тактом і повагою, завдяки котрим був також довгий час головою руського парляментарного клюбу»[2]. З цього періоду відомі Озаркевичеві політичні кореспонденції у виданні «Рускій сіон» (Львів, 1878–1880), парламентські виступи в рубриці «Річи послів в австрійському парламенті» (Слово. Львів, 1875–1886), а також публічні виступи в раді з приводу заснування університету в Чернівцях, звільнення від податків, про заснування українських гімназій в Перемишлі і Чорткові, про введення церковного співу у школах. Хоча, як згадано у некролозі, політичні здобутки Озаркевича були мало результативними, «служачи щиро справі свойого народа, не здужав виробити собі ані більшого впливу, ані широкого погляду на політику» (ЛНВ, 1903, т. 21, с. 26).

За його ініціативи вибудувано нову церкву св. Михаїла в Красноставцях, а храм у Белелуї розписано та оздоблено. У Белелуї та Красноставцях Озаркевич заснував тривіальні школи. Сприяв будуванню доріг у Снятинському повіті, заснуванню позичкових кас, спорудженню моста на річці Прут. Із повітових фондів допомагав бідним учням. Був членом «Народного дому», «Галицько-руської матиці» і «Общества ім. М. Качковського», хоча москвофілом ніколи не був.

Озаркевич вирізнявся високою освітою та розумом, знав кілька європейських мов. Мав велику домашню книгозбірню, на якій виховувались і здобували освіту його діти. Автор низки поетичних творів, надрукованих у галицьких періодичних виданнях: «Володимірко. Князь Руси Червоної. Оповідання історичне з XII ст.» (Перемишлянин, 1862), «Русь і її діти» (Галичанин, 1863, кн. 1), «Осліпленіє Василька, князя Теребовельського 1097 года» (Голос народний, 1866, № 21–22), «Уривок із рукописи сочиненія під загл. Владимір Великій, князь руській» (там само, № 20), «Молитва» (Читанка руская для низшої гімназії, ч. 2. Львів, 1866), «Материньская болізнь» (Голос народний, 1867, № 22), «Молитва Руси» (там само, № 7), «Згадка» (там само, 1868, № 9), «Князь Ярослав Володимирович р. 1152» (там само, № 3), «Уступ з рукописи п. загл. Володимір Великій» (там само, № 6, 7), «Примиреніє русских князей. 1097 года» (Литературний сборник. Львів, 1872), «Молитва дівици» (Друг, 1874, т. 1, ч. 4), «Молитва» (Ластівка, 1876, № 18, 19), «В чужині» (Временник Института Ставропигійського на р. 1878, 1877), «Ольга, княгиня Руси» (Весна, 1878, № 6). Завдяки Франкові в «Зорі» (1886, № 3) надруковано його віршовану байку «Пес і вовк», а також поезію «Ой ковала зазулечка в саду на возници (із уст народа)» (№ 6). Опублікував пасторські проповіді під назвою «Слова духовной правди» (Львів, 1871).

---

1 О. Іван Озаркевич // Батьківщина. 1890. № 32. С. 402–403.

2 О. Іван Озаркевич : [некролог] // Діло. 1903. № 22.

В архіві Кобринської (ІЛ)[1] зберігається автограф батькового віршованого перекладу оповідання Марка Мурави (Сильвестра Лепкого) під назвою «Зрада», а також рукописні віршовані збірки у двох частинах — «Поезії» та «Поезії мішані». Збереглися також рукописи його недрукованих мемуарів та інших поезій в п'яти об'ємних томах під назвою «Письма до друга з ради державної», в яких міститься «чимало матеріалу для нашої політичної історії послідних десятків літ» (Діло, 1903, № 22). Упродовж 1880, 1881, 1885 років Озаркевич друкував дописи і виступи в «Ділі» на замовлення тодішнього редактора В. Барвінського.

Після завершення політичної діяльності І. Озаркевич, «відпоясавши меч парламентарний, взяв до рук миролюбиву ліру» (Діло, 1892, № 8), тобто продовжував займатися літературною творчістю. Хоча віршотвори Озаркевича оцінювали не надто високо. В некролозі згадано, що покійний написав чимало віршів «із нашої історії та на ріжні теми», але «поетом він не був, його твори — мертві, без іскри таланту. Ціннішими можуть бути його спомини з його пословання в Відні <…>» (ЛНВ, 1903, т. 21, с. 225–226). Озаркевича зараховували до «старшої генерації галицько-руських письменників, що виростала під впливом Зубрицького та Дідицького». Мабуть тому, що сприянням та заохоченням до своїх літературних праць Озаркевич особисто завдячував Богданові Дідицькому[2].

Озаркевич особисто достарчував цінні стародруки Франкові, які мав у домашній книгозбірні, за що потім у своїх працях учений висловлював йому вдячність. Франко також цікавився суспільно-політичною діяльністю Озаркевича. У збірці публіцистичних праць «В наймах у сусідів. Збірник праць писаних польською та німецькою мовами в перекладі з поясненнями та додатками автора» [Т. 1: Статті на суспільно-політичні теми (популяція, репрезентація, індемнізація. Писані в рр. 1886–1890; Львів, 1914] Франко умістив передруковані з газети «Kurjer Lwowski» й перекладені з польської свої статті під назвою «Одиссея о. Озаркевича» (1890, № 1, 1 січ.) та «Інтерпеляція о. Озаркевича» (1890, № 50, 10 лют.). У першій на підставі допису Озаркевича в «Ділі» (1889. 20 груд.) йшлося про його конфлікт з долинським старостою Цішкою, який розпочався відтоді, як посол Озаркевич кілька разів у Раді Державній наголошував на порушеннях, що відбуваються в адміністрації Долинського повіту. У статті «Інтерпеляція о. Озаркевича» Франко переповів зміст подання посла Озаркевича на засіданні послів Ради Державної до графа Тааффе, в якому обурювався порушенням конституційних прав русинів та їх систематичним утиском.

---

1 Відділ рукописів та текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка (ІЛ). У тексті зазначаємо фонд, номер одиниці зберігання та аркуш: ІЛ, ф. 13, № 29.

2 *Озаркевич І.* [Автобіографія] // ЛННБУ ім. Стефаника. Ф. 167 (І. Левицького). Од. зб. 2362. № 71. Арк. 28.

Батько Наталії мав неабиякий вплив на формування її інтелектуального світогляду й тогочасних європейських поглядів. Саме від батька «переняла вона запал до громадянської праці та зацікавлення загальними справами, а зосібна становищем жінки в родині й суспільності»[1]. Її домашня едукація, головно, відбувалася на лектурі з батькової книгозбірні та завдяки саме його авторитетному духовному наставництву. Донька ставилася до батька «з великим пієтизмом, як до людини небуденних духових прикмет і високої культури»[2].

Після смерті чоловіка Кобринської 1882 року саме батько прихистив овдовілу доньку в своїй оселі, а взявши ненадовго зі собою до Відня, зумів відвернути від «духової смерти», повсякчас заохочував до громадської й літературної праці та як політичний діяч не раз сприяв поданню петицій до Ради Державної з відповідними вимогами щодо жіночих прав. «Бездомна і зломана нещастям, вернула м назад під батьківську стріху. Мій батько, будучи послом до думи державної, їздив тоді з цілою родиною до Відня, то і мене взяв з собою», — згадувала Кобринська в автобіографії[3]. Типові батькові риси сучасники впізнавали навіть у візуальному образі Наталії: «вона одинока з цілої родини» успадкувала його «невеличкий горбок на носі»[4]. Батько був найдорожчим приятелем для доньки, який «любив її за людські вартості та дав їй змогу рости й розвиватися як людині»[5]. Смерть Івана Озаркевича стала однією з трагічних «роздоріжних дат» у житті письменниці, як засвідчують її драматичні розпачливі епістоли: «Страшний удар розбив мене морально і матеріально. Мій дорогий Батько, при котрім я жила, умер. Я зовсім зломана і нещаслива» (лист Кобринської до В. Соколової від 20 берез. 1903 р.; ІЛ, ф. 13, № 52). Містичний духовний контакт доньки з батьком не уривався навіть після його смерті, а його образ оприсутнювався у спіритичних візіях Кобринської на схилку років, у станах життєвої зневіри чи сумнівів. «Осиротівши остаточно, по його смерті, вона зацікавилася модним тоді спіритизмом і вірила, що це їй дасть змогу піддержати дальше зв'язок із помершим»[6]. «Створила собі просто культ батька. — Згадувала вже Ольга Дучимінська. — Коли була в духовній недиспозиції, коли були в неї тяжкі духовні переживання, як залягали душу сумніви — тоді брала олівець і, притуливши кінець олівця до паперу, викликала думкою духа батька. Рука починала дрижати, й олівець все писав якесь одно, два слова. Вона вірила, що це батькові слова. Звичайно, були це

1 *Коренець О.* Наталя Кобринська (Громадська діячка і письменниця) // Літературно-науковий вістник. Т. 102. Кн. 6. 1930. С. 524.

2 *Дучимінська О. О.* Мої спомини про Наталію Кобринську // Жіноча доля. 1934. № 12/13. С. 5.

3 *Кобринська Н.* Автобіографія // Кобринська Н. Вибрані твори. Київ : Дніпро, 1980. С. 320.

4 *Трильовський К.* Наталія Кобринська і її найближчі (З моїх споминів з половини 80-х років минулого століття) // Жінка. 1937. № 11/12. С. 2.

5 *Дучимінська О.* Те, що знаю й пам'ятаю про Наталію Кобринську // Наше життя. 1951. № 10. С. 3.

6 Там само.

слова "не унивай". Це Її дуже успокоювало. Часом олівець не писав нічого, і тоді Вона була дуже збентежена»[1]. Таким способом вона душевно зближувалася з батьком, «починала відчувати його заспокійливу близькість, яка скріпляла її на довший час»[2]. Особливо дорожила його безцінним інтелектуальним спадком, який хотіла надійно впорядкувати. Тактильний «контакт» з батьковими рукописами спричиняли в Кобринської «нервні напади» (лист Кобринської до Олександри Куліш від 1 груд. 1903 р.; ІЛ, ф. 13, № 7).

У мемуарах сучасників про родинне життя письменниці, шанобливо виписано життєвий образ її чоловіка — **Теофіла Кобринського** (27.02.1848, с. Яворів, тепер Косівського р-ну Івано-Франківської обл. — 14.02.1882, м. Снятин, тепер Івано-Франківської обл.)[3] — греко-католицького священика, фольклориста, громадського діяча, диригента, піаніста. «Був це гарний, стрункий мущина з м'ягкою душею — перворядний тенор. Будь у нас тоді ширший виднокруг — він опинився був щонайменше в львівській опері, а так став лише "сотрудником" у свого тестя в Белелуї»[4].

Саме він інспірував громадські, літературні та загалом інтелектуальні ідеї Кобринської як майбутньої письменниці й феміністки, розширював обрії її духовного світогляду й творчих зацікавлень. Цей унікальний феномен подружньої гармонії закцентований у пафосному спогадовому контексті Климентини Попович-Боярської, яка вважала, що саме Теофіл Кобринський — людина «з тонкою артистичною душею і ширшим умом», став для Наталії Озаркевич тим справжнім «товаришем життя», дорадником, який зрозумів її жіночі прикмети, відчув «вроджені спосібності», перейнявся її духовними інтенціями і не дав змарнуватися їм «безслідно в товпі нашого примітивного в ті часи жіноцтва»[5]. Він зумів вивести її поза сферу домашнього ґаздівства і поставити як жінку і письменницю на вищий щабель духовного розвою. «Добрих газдинь у нас багато — мовляв — але замало труженицъ духа!», — переповідала К. Попович мотиви сімейної концепції Кобринського, дотримуючись яких, він «взявся вчити її [дружину Наталію. — *А. Ш.*] від самих найелементарніших аж до найвищих відомостей — виховував її, спровадив на вищі шляхи її бистрого духа так, що за короткий час (около 6 років) їх спільного пожиття успів зробити з примітивної жінки людину в цілім, великім значінню цего слова»[6]. Видається, що цією останньою думкою К. Попович вельми абсолютизувала вплив чоло-

---

1 *Дучимінська О. О.* Мої спомини про Наталію Кобринську // Жіноча доля. 1934. № 12/13. С. 5.

2 *Дучимінська О.* Те, що знаю й пам'ятаю про Наталію Кобринську // Наше життя. 1951. № 10. С. 3.

3 Див про нього: *Дутчак Г.* Теофіл Кобринський з родини славних // Покуття: історико-краєзнавчий та літературно-мистецький альманах. 1996. № 1. С. 55–59.

4 *Окуневський Т.* Спомини про неї // Першому українському борцеві за права жінки. Львів, 1921. С. 6.

5 *Боярська К.* Спомини про неї // Першому українському борцеві за права жінки. Львів, 1921. С. 9.

6 Там само.

віка на свідомість молодої Кобринської, адже на той час, як свідчать її автобіографічні записи й інші мемуарні тексти, вона була ерудованою, начитаною, всебічно розвиненою особистістю і аж ніяк не «примітивною» жінкою. Тому можна стверджувати радше про кристалізацію під впливом чоловіка її світоглядних засад й суспільно-громадських цілей, вироблення стратегії спільної духовної праці. «За кілька літ подружнього життя, Вона стала жінкою-людиною зі з'ясованою, витиченою метою в житті», — писала Ольга Дучимінська[1], маючи на увазі саме інтелектуально-духовний вплив Теофіла Кобринського, в якому Наталія Озаркевич знайшла «повірника дум своїх»[2], «щирого приятеля, пораду та підпору у тяжких переживаннях, у розладі зі своїм власним "я"»[3]. Т. Кобринський сприяв світоглядному розвиткові своєї дружини, достарчав їй сучасну лектуру й спільно з нею її осмислював. Так у планах подружжя був переклад з німецької відомої праці Стюарта Мілля «Поневолення жінок».

Походив Теофіл Кобринський з родини видатних громадських діячів та просвітителів. Його дід, Микола Кобринський, вчителював у тривіальній школі в Коломиї, яку сам заснував 1801 року. Батько, Іван Миколайович, від 1839 року був настоятелем церкви в с. Яворові Косівського повіту, де також заснував тривіальну школу й був у ній учителем. Окрім того, навчав гуцулів садівництву, обстоював перед урядом їхні майнові земельні права. Сестра Т. Кобринського була матір'ю Ярослава та Теофіла Окуневських. Дядько Кобринського, Йосафат, відомий громадський діяч, педагог, засновник Народного дому в Коломиї.

Теофіл навчався спочатку в Коломийській, згодом — у Чернівецькій гімназіях. Закінчив Львівську духовну семінарію, був диригентом семінарського хору.

Зі своїм майбутнім чоловіком Наталія Озаркевич познайомилася на батьківській парафії у Белелуї, де він працював сотрудником. 31 серпня 1871 року вони одружилися[4] й з весни 1878 року переїхали до Снятина, де Кобринський став настоятелем церкви св. Вознесіння. «Примірний в життю родиннім і товариськім, мав дуже ублагородняючий вплив на своїх прихожан», — звіщала про нього газ. «Діло» (1882, № 18). Заснував при церкві хор, сам був його диригентом і співаком. Пізніше хоровий колектив, який він очолив, став відомим далеко за межами Галичини. Кобринський ініціював заснування 1881 року в Снятині міщанської читальні, реорганізованої згодом у філію «Просвіти». Кобринський «належав до всіх просвітніх товариств і був неустрашимим защитником руської народности», «до послідньої хвилі не опускав з уваги добра

---

1 *Дучимінська О. О.* Наталія Кобринська як феміністка. Коломия, 1934. С. 13.

2 Там само. С. 15.

3 Там само. С. 12.

4 *Огоновський О.* Історія літератури руської. Період новий. Б. Проза. Наталія Кобринська // Зоря. 1893. № 4. С. 77.

своєї улюбленої Руси»[1]. У Снятині розпочав будівництво церкви Архистратига Михаїла за сприяння свого тестя, який, як посол до Ради Державної, домігся дозволу розбирати для будівництва цеглу з напіврозвалених військових казарм. Микола Дутчак так описував тодішні події: «Що за радість була, того я описати не годен. Увесь нарід вийшов, як на Йордан: з фірами, з роскалями [лопатами. — *А. Ш.*], з кіньми, а отець Теофіль сам своїми руками накидав на фіри цеглу і каміння. Все було звезено на площу св. Михаїла і такий був початок будови церкви св. Михаїла заходами о. Теофіля»[2]. Під час будівельних робіт Кобринський застудився і раптово помер від сухот: «його ревність і неутомимість в всіх народних подвигах підтяла його слабе здоров'я»[3].

У короткій рецензії на збірку музичних композицій «підтанечної» музики на основі народних мелодій під назвою «Das Echo vom Prut» (Зоря, 1886, № 1), що її видав С. Воробкевич, І. Франко зазначав, що «з наших руських композиторів досі небагато пускалися на те поле», згадавши при цьому як виняток аналогічний збірник Кобринського: «більшу популярність зискав собі хіба тільки прекрасний кадриль з руських пісень, уложений передчасно помершим талановитим композитором Теофілем Кобринським» [т. 53, с. 135]. Франко мав на увазі видання: Кобринський Т. Карнавал славянский. Le Carnaval Slave. Quadrilles en motifs des toutes nations Slavée composes pour le piano par Theophile I. Kobryński. Propriété des Editeurs. Leopol, 1880.

З листування Франка та Кобринської відомо, що він цікавився постаттю її покійного чоловіка. Зокрема в листі до Франка від 6 жовтня 1887 року на його з Павликом прохання письменниця подала біографічні уточнення про свого чоловіка та його громадсько-просвітницьку діяльність: «Муж мій Теофіль не був сином Іосафата з Мишина, а рідного єго брата Івана, пароха в Яворові, де тепер Окуневський.

Щодо читальнів, то він 73 р. був заложив разом з моїм батьком Іваном Озаркевичом читальню в селі Белелуя коло Снятина, де був приватним сотрудником і де достойно тримав відчити і цілими годинами читав голосно старшим неуміючим читати селянам. До Снятина прийшлисьмо доперва 1877 р., чи там була яка читальня, я не знаю, може, хто коли закладав, але сліду єї не було, а, фактично, читальня снятинська існує від 78-го р. за ініціативою і старанням мого мужа. Також 73 р. заложив він в Белелуї касу пожичкову таким способом: при будованню дороги конкуренційної Снятин–Городенка переплатили многі громади значні гроші. Батько мій, будучи на той час віцемаршалком ради повітової Снятинського повіта, дослідив тоту переплату, а будучи заразом послом

[1] О. Теофіль Кобринський : [некролог] // Діло. 1882. № 18.

[2] *Дутчак Н.* Теофіл Кобринський засновник «Міщанської читальні» і «Міщанського хору» в Снятині // Дутчак Н., Зінкевич С. Історія Української Міщанської читальні в Снятині 1881–1931. Дітройт, 1970. С. 48.

[3] О. Теофіль Кобринський : [некролог] // Діло. 1882. № 18.

до сойму краєвого, мав спосібність робити всякі можливі кроки до відобрання тої надвижки, то і звернено значні суми громадам як Кулачин, Любківці, Підвисоке, Русів, Волочківці, Будилів, а Белелуя одержала 331 зр. 73 кр. Батько зістав вибраний до думи державної і лишив на него [Т. Кобринського. — *А. Ш.*] всі свої обов'язки, то він з верненої суми заложив касу пожичкову і сам нею адміністрував без жадної надгороди. По причині хорошого ведення каси пожичкової в Белелуї виділ повітовий делегував єго часто до шконтровання кас инших сіл, як Підвисоке (котре також з тої надвижки уложило касу) і др., котрих уже не пам'ятаю. Чи істновала яка перед тим ідеальна читальня в Снятині? Відношуся з запитанням до людей, котрі перед нами там були і буду могла в тих днях донести» (ІЛ, ф. 3, № 1602, арк. 267–269). У недатованому відписі до Кобринської Франко повідомив, що її «лист і картку про <…> мужа передав П[авли]кові, котрий уступи з нього вложить дослівно в свою працю» [т. 49, с. 124]. Йшлося про Павликову працю «Про русько-українські народні читальні» у двох книгах (Львів, 1887), яка вийшла у серії «Наукова бібліотека». Примірник цієї книжки зберігається в бібліотеці Франка (№ 1821).

Фатальна смерть Т. Кобринського від «чахотки» (туберкульозу) завадила втіленню його життєвих планів, а також знеохотила до будь-якої праці й душевно виснажила молоду вдову, ставши «найстрашнішим ударом»[1] в її житті: «Я знаходилась в крайній розпуці. Крім пекучого болю, нічого більше не відчувала, і крім мого нещастя, нічо мене більше не обходило»[2]. На знак довічної скорботи, жіночої вірності й пам'яті вона обрізала свої красиві довгі коси й «до смерти згадувала Чоловіка з повною пошаною та любов'ю»[3], залишилася «жінкою непорочно чистою, романтично вірною покійному чоловікові»[4].

Щоправда, про нелегкий досвід подружнього життя зі священиком Кобринська якось згадала у листі до М. Павлика від 23 грудня 1888 року, привідкривши власну сімейну таємницю, мабуть, як виправдання за свою відмову від Павликової шлюбної пропозиції: «Я багато перетерпіла з моїм чоловіком, уже то, що він був попом наражало мене на розличні прикрости. Хто тепер не шарпає попа. Переслідуют власти, висміває ляшня, ігнорують поступовці. То все глубоко відчувала моя душа, та тим більше єще боліла, що віра, відана їх стану т. є. в Бога захиталася, — а до того він був слабий, тож я, властиво, була пістункою хорого. А однак, якби він тепер став передо мною, я би за ним пішла не оглядаючись. Але його вже нема, а мені лишилося єще одно, моїм гірким досвідом життя набуті погляди на життя родинне» (ЦДІАУЛ, ф. 663, оп. 1, од. зб. 219, арк. 14).

---

1 *Кобринська Н.* Автобіографія // Кобринська Н. Вибрані твори. Київ : Дніпро, 1980. С. 320.

2 Там само. С. 320–321.

3 *Дучимінська О. О.* Наталія Кобринська як феміністка. Коломия, 1934. С. 15.

4 *Лукіянович Д.* Трагедія Наталії Кобринської (З нагоди Жіночого конгресу) // Діло. 1934. № 164.

На схилі літ, як згадувала Ольга Дучимінська, Кобринська жила переважно споминами про свого чоловіка, духовну спорідненість з яким нагадував його портрет в домашній бібліотеці: «Тоді відчиняла двері до бібліотеки і, дивлячись на портрет, згадувала з великою любов'ю й пошаною про нього. Їх спільні переживання були для неї дуже дорогі. Вони спільно читали, спільно працювали суспільно. І він був одинокою людиною, перед якою Вона могла щиро звірюватися зі своїми думками. Був також музиком і композитором. Розказувала про нього, а сльози котилися по лиці»[1]. На могилі свого чоловіка вдова поставила пам'ятник, увіковічнивши свою пожиттєву скорботу дещо зміненими словами з Шевченкової поеми «Сон»:

«Прощай світе! Прощай земле,
Неприязний краю!
Мої муки, моя мила
Безталанна вдово!
Я до тебе літатиму
З хмари на розмову».

Щоправда, з часом при відновленні цього пам'ятника літери напису затерлися. «На мою думку, це був великий брак пієтизму», — нарікав на невдячних нащадків К. Трильовський[2].

У некролозі з приводу смерті Кобринського відзначено: «Покійний був чоловіком тихої, але ревної праці. Знаменитий співак і музик-композитор трудився збиранням пісень народних з наспівами і лишив спорий їх збірник»[3]. Проте більша частина зібраних пісень залишилася в рукописах, оскільки Кобринський «все єще образувався в музиці і бажав по глибших студіях досконаліше оброблені композиції печатати»[4].

Матримоніальний досвід Кобринських засвідчив форму дивовижної емпатії подружжя, злагодженості поглядів, яка дала вагомі плоди в громадсько-культурній і суспільній перспективі.

Окрім батька й чоловіка, значний вплив на «скристалізовання світогляду»[5] Кобринської мали **троє її братів — Володимир** (13.02.1853, м. Белелуя тепер Снятинського р-ну — 10.03.1912, с. Нижній Березів Косівського р-ну), **Лонгин** (1859–1940) та **Євген** (1861–1916), в інтелектуальному полі яких і розвивалася майбутня письменниця. Два молодші брати достарчали сестрі найпрогресивнішу європейську лектуру з Відня, а під час її перебування в австрійській столиці активно інтегрували її в культурне середовище «січовиків».

---

1 *Дучимінська О. О.* Мої спомини про Наталію Кобринську // Жіноча доля. 1934. № 12/13. С. 5.

2 *Трильовський К.* Наталія Кобринська і її найближчі (З моїх споминів з половини 80-х років минулого століття) // Жінка. 1937. № 11/12. С. 4.

3 О. Теофіль Кобринський : [некролог] // Діло. 1882. № 18.

4 Там само.

5 *Коренець О.* Наталя Кобринська (Громадська діячка і письменниця) // Літературно-науковий вістник. Т. 102. Кн. 6. 1930. С. 524.

Найстарший Володимир був греко-католицьким священиком. Закінчивши 1879 року Львівську духовну семінарію, одружився з колишньою Франковою коханою Ольгою Рошкевич. Після шлюбу скерований сотрудником на парохію до свого батька о. Озаркевича в рідну Белелую. Відтак після переїзду батьків до Болехова від 1885 року священикував у Новоселищі та Скопівці, від 1887 року — у Сільці, від 1908 року і до кінця життя — у Верхньому та Нижньому Березові, будучи водночас совітником Єпископської консисторії. Відзначився також як активний суспільний діяч, організатор культурно-освітнього життя в парохіях, член товариства «Просвіта».

Середульший брат, Лонгин Озаркевич — «поважний і зрівноважений молодий чоловік, який ґрунтовно простудіював бібліотеку віденської "Січі"»[1], отримав юридичну освіту у Віденському університеті, від 22 жовтня 1881 року до 3 листопада 1883 року був головою віденського студентського товариства «Січ». Відтак до старості працював адвокатом в м. Городку на Львівщині. Водночас був активним учасником культурно-громадського життя. 4 червня 1889 р. одружився з Олесею Бажанською, донькою відомого музикознавця Порфирія Бажанського. Далі його доля склалася трагічно. 1906 р. в сорокалітньому віці померла його дружина, залишивши на нього двох дітей. У 1920-х роках Лонгин занедужав й через склероз мусив залишити адвокатську справу, перебуваючи на утриманні дітей. З приходом радянської влади 13 квітня 1940 року його, уже вісімдесятилітнього старця, разом із донькою Оксаною та зятем Костем Бірецьким заарештували й відіслали в с. Вєденка Костанайської обл. (Республіка Казахстан), де 12 грудня того ж року він помер і був похований[2]. Відомо, що Лонгин Озаркевич як адвокат контролював виконання заповіту Н. Кобринської.

Наймолодший з братів, **Євген Озаркевич**, «дуже милий і веселий хлопець»[3], здобув лікарський фах у Віденському університеті, після чого працював повітовим лікарем у Боснії, а від 1893 року — практикував медицину у Стрию, від 1895 року — в Рожнятові, від 1897 року — у Львові. 1902 року ініціював заснування благодійного закладу «Народна лічниця», як його директор, успішно розвинув цей заклад, достарчав із-за кордону ліки та медобладнання. Поза лікарською практикою провадив активну громадсько-політичну діяльність, був дійсним членом НТШ, редактором «Лікарського збірника», часопису «Здоровлє» (1912–1914), членом товариства «Просвіта», автором низки статей на медичні та суспільні теми у часописах «Свобода» та «Діло». Ініціював створен-

---

1 *Трильовський К.* Наталія Кобринська і її найближчі (З моїх споминів з половини 80-х років минулого століття) // Жінка. 1937. № 11/12. С. 2.

2 *Горак Р.* Пустинь Наталії Кобринської // Горак Р. Де верхи взносить наш Бескид гордий... Львів : Каменяр, 2007. С. 169.

3 *Трильовський К.* Наталія Кобринська і її найближчі (З моїх споминів з половини 80-х років минулого століття) // Жінка. 1937. № 11/12. С. 2.

ня організації українців Львова «Львівська Русь», яку сам очолив. Був членом управи Української національно-демократичної партії, головою львівської філії «Просвіти». З початком війни 1914 року задля уникнення арешту виїхав до Відня, повернувшись до Львова влітку 1915 року. Як член управи «Української самаритянської помочі» опікувався шпиталем січовиків — «Приют для хворих та виздоровців УСС»[1]. 1916 року через недугу змушений був виїхати до Відня, де невдовзі у вересні 1916 року помер.

З жіночого оточення найближчими до Кобринської були її мати, **Теофілія з Окуневських**, шанована господиня дому, «людина старша, що в дискусіях участи не брала»[2], та молодша сестра **Герміна** (Єроніма; 1865–1924) чи Ромця, як кликали її у родині. Герміна Озаркевичівна (у заміжжі Величко) «була мила, але тиха й скромна»[3], добре грала на фортепіано й, за словами К. Трильовського, «була одинокою музикальною особою» в культурному товаристві, що гостювало в Болехові[4]. Згодом Герміна відзначилася як збирачка народних мистецьких виробів і прикрас, особливо великої колекції герданів, які експонувала в Україні та Європі — у Відні, Кракові, Празі. Колекцію зібраних прикрас із Покуття вона передала через Франтішека Ржегоржа до Чеського промислового музею родини Напрстків у Празі[5]. Про збірку Герміни Озаркевич, експоновану в Тернополі, відгукувався І. Франко: «Доречно буде відзначити, що деякі віденські вчені, ознайомившись минулого року з колекцією герданів панни Озаркевичівни, помітили вражаючу схожість техніки і матеріалу покутських герданів і подібних оздоб з бісеру, знайдених при муміях у страроєгипетських похованнях» [т. 46, кн. 1, с. 479].

У родинних взаєминах особливої «лучності між сестрами не було»[6]. За версією Оксани Дучимінської, спочатку через конкуренцію в сім'ї, що «тягнулося ще з дитинства, коли Наталю вирізняли дома за її розум і красу»[7], а згодом між сестрами не лагодилося після заміжжя Герміни 1890 року. Вона вийшла

---

1 *Арсенич П.* Родина Озаркевичів. Коломия : Вік, 1998. С. 55–56.

2 *Трильовський К.* Наталія Кобринська і її найближчі (З моїх споминів з половини 80-х років минулого століття) // Жінка. 1937. № 11/12. С. 3.

3 *Дучимінська О.* Те, що знаю й пам'ятаю про Наталію Кобринську // Наше життя. 1951. № 11. С. 2.

4 *Трильовський К.* Наталія Кобринська і її найближчі (З моїх споминів з половини 80-х років минулого століття) // Жінка. 1937. № 11/12. С. 4.

5 Детальніше про це див. статтю: Федорчук О. Невідомий пласт етнографічної колекції Франтішека Ржегоржа (до питання збірки Герміни Озаркевич) // «Дала нам Чехія чоловіка з золотим серцем»: Франтішек Ржегорж у парадигмі українсько-чеських культурних взаємин : зб. наук. пр. : до 160-ліття від дня народження Франтішека Ржегоржа / відп. ред. і автор передм. А. Швець. Львів : Галич-Прес, 2017. С. 95–104.

6 *Дучимінська О.* Те, що знаю й пам'ятаю про Наталію Кобринську // Наше життя. 1951. № 11. С. 2.

7 Там само.

заміж за відомого географа, педагога, історика-економіста й доктора філософії Григорія Величка (1863–1935), що був затятим антипатом Кобринської, і ця ненависть була взаємною. Врешті саме він став призвідником вандального знищення безцінного архіву своячки та величезної бібліотеки Озаркевичів після смерті Кобринської. «Без сліду родинного тепла»[1] ставилася вона й до своїх сестріниць, тобто Величкових доньок Калини і Орисі. Відомо, що Орися Величківна виступила з літературознавчим рефератом про Франка 1913 року на заходах до ювілею письменника, а також сфотографована на тогочасній колективній світлині разом із Франком.

До кола близького оточення письменниці належали молодші за віком сестра у перших Софія Окуневська (в заміжжі Морачевська) та сестра Ольги Рошкевич — Михайлина. Обидві кілька років проживали в домі Озаркевичів, зазнавши вирішального духовного та інтелектуального впливу на їхнє виховання Наталії Кобринської.

Окуневська-Морачевська Софія Атанасіївна (псевд.: Єрина; 12.05.1865, с. Довжанка, тепер Тернопільського р-ну Тернопільської обл. — 25.02.1926, м. Львів)[2] — українська громадсько-культурна діячка, публіцист, лікар, дружина Вацлава Морачевського. Була членом Наукового товариства ім. Шевченка, при якому разом із Євгеном Озаркевичем, Феліксом (Щасним) Сельським та іншими заснували Лікарську комісію та видавали «Лікарський збірник НТШ». Разом із батьком були першими лікарями «Народної лічниці» у Львові, заснованої 1903 року. У 1915 році працювала лікарем у таборі українських виселенців у Ґмінді (Австрія) та Святобожицях (Моравія).

Народилася в сім'ї священика Атанасія (Атаназія) Окуневського і Кароліни з Лучаківських. 1878 року Окуневський, тодішній священик у Садгорі (тепер у складі м. Чернівців), отримав митрополичий дозвіл на студіювання медицини у Віденському університеті. Після закінчення студій від 1881 року працював повітовим лікарем у Кімполунзі (тепер Кимполунг-Молдовенеск, Румунія). Після смерті дружини (1870 року) Окуневський віддав п'ятирічну доньку Софію на виховання в сім'ю своєї сестри Теофілії в Белелуї. К. Трильовський так описував ще юну Окуневську, яка тоді літувала в белелуйській садибі Озаркевичів: «Була вона високого росту, з інтелігентним лицем, з синьою стяжкою впоперек волосся. Так і бачу її, як ходить у саді попід дерева та "кує" до матури»[3]. А згодом подружжя Кобринських забрало її на виховання зі собою

---

1 *Дучимінська О.* Те, що знаю й пам'ятаю про Наталію Кобринську // Наше життя. 1951. № 11. С. 2.

2 Детальніше про неї: *Вознюк В.* Величність і сила Софії Окуневської // Вознюк В. До джерел культури Буковини. Кн. 1. Чернівці : Рута, 2002. С. 53–65; *Горак Р.* Могила за горбом повстанців // Дзвін. 1994. № 11/12. С. 133–145.

3 *Трильовський К.* Наталія Кобринська і її найближчі (З моїх споминів з половини 80-х років минулого століття) // Жінка. 1937. № 11/12. С. 3.

до Снятина, де Софія потрапила під благотворний виховний вплив Наталії й небавом стала для неї найближчою родичкою, сердечною приятелькою й помічницею в емансипаційних змаганнях. Принаймні так про це згадувала сама Кобринська: «Найближче, однак, мене стояла згадана вже Софія Окуневська. Вона була вихована в домі моїх родичів, а коли я вийшла замуж, вона перенеслася до мене. Вона наскрізь перейнялася моїми думками, а її спосібна і багата натура скоро то все перетоплювала і індивідуалізувала»[1].

У спогадах про Кобринську, переказаних журналістці Марії Струтинській, С. Окуневська згадувала, що «Наталя вчила її азбуки, початків фортепіяну», мала «рішальний вплив» на те, що вона «пішла перша в нас добувати вищу освіту», «на тому шляху, на який справила її Наталя, вона зустріла багато цікавих людей». Кобринська як ідеал справжньої жінки не раз зринала у спогадах С. Окуневської, то як «вона дбайливо поповнює у Львові свою гардеробу» перед їх спільним виїздом (1887 року) до Швайцарії, то, як вернувшись (1903 року) з Києва, нарікає, що приняли її там холодно і що не спече їм «другий раз таких тортів, як приїдуть до Болехова»[2]. Для Окуневської Кобринська назавжди залишилася «синонімом того попереднього життя: доброго попівського стола, гарних манір і гостинности старих попівських родів»[3]. Свою вихованку Кобринська називала «дитям мого духа» (лист Кобринської до М. Павлика від 29 груд. 1888 р.; ЦДІАУЛ, ф. 663, оп. 1, спр. 219, арк. 16) і «найбільшим тріумфом моїх заходів для жіночої справи» (лист до Вільми Соколової від 28 квіт. 1900 р.) (ІЛ, ф. 13, № 46). До речі, саме на прохання Кобринської В. Соколова умістила про Морачевську популяризаційний допис у чеських газетах, як про це свідчив вдячний відпис Кобринської від 1 січня 1901 р.: «Сердечно Вам, Добр[одійко], дякую за рекламу моїй своячці в ческих часописах. Софії Морачевскої» (ІЛ, ф. 13, № 47).

1885 року Окуневська склала екстерном іспити у Львівській академічній гімназії. 1887 року у супроводі Кобринської виїхала на навчання до Цюриха (Швейцарія), де 1895 року закінчила медичний факультет, а наступного року в Цюрихському університеті захистила дисертацію на здобуття звання доктора медицини, ставши першою українською жінкою-лікарем та доктором медицини в Австрійській імперії. Брала активну участь в жіночому русі Галичини.

Характеристично оцінила Морачевську її сучасниця Оксана Дучимінська: «була достойна, дуже прямолінійна жінка, <…> жила й працювала більшість свого життя на чужині. Мала двоє дітей, яких старалася виховувати наймодернішими тоді методами. Пам'ятаю, якою сенсацією для Болехова були її відвідини перед першою світовою війною. Її доростаючі вже діти ходили коло

[1] *Кобринська Н.* Автобіографія // Кобринська Н. Вибрані твори. Київ : Дніпро, 1980. С. 320.

[2] *Струтинська М.* Прощаючись з портретом. Пам'яті д-р Софії Окуневської-Морачевської // Жінка. 1938. № 1/2. С. 3–5.

[3] Там само.

хати босоніж, вбиралися легко, зручно й коротко. Опалювалися на сонці, їли сиру городовину та пили неварене молоко. Супроти старших вони вели себе ввічливо, але свобідно, навіть непитані висловлювали свої думки. Все це були в той час майже непристойні, для багатьох нечувані речі»[1].

Окуневська тісно приятелювала з М. Драгомановим, В. Стефаником, О. Кобилянською. У своєму автобіографічному нарисі «Серце» близький приятель родини Морачевських В. Стефаник згадував про україноцентричний вплив на нього Окуневської: «Софія Морачевська — пані, що навчила мене любити русів і правду в собі»[2]. Кобилянська завдячувала Окуневській своїм становленням як української письменниці, вихованням літературного смаку й добором європейської та української лектур: «Літературою ми займалися з однаковим запалом і багато дечого потрібного і доброго нового довідалася я від Софії, що була більше обзнайомлена з новою літературою, особливо зі скандинавською й англійською, як я. <…> Тоді і виробляла вона з мене українську літератку, переконуючи мене, що я, яко літератка-українка, маю обов'язок писати українською мовою, навчаючи мене рівночасно писати фонетикою <…>»[3]. Щоправда, апологетом творчості Кобилянської Окуневська не була. Їй більше імпонувала творчість Стефаника. Згадуючи про літературно-естетичні вподобання Окуневської, М. Струтинська писала: «Але творчість Ольги Кобилянської залишилась їй чужою. Доктор Софія, вихована на позитивістах (призабутий вплив Кобринської), визнавала реалізм в літературі. Селяни з "Землі" Кобилянської були для неї нереальні. Визнавала Стефаника, захоплювалась ним»[4].

Аналізуючи зміст альманаху «Перший вінок» (Львів, 1887) у «Нарисі історії українсько-руської літератури за 1890 р.» (Львів, 1910), Франко зокрема згадав про публікації в ньому Окуневської: «Одно оповідання з міського життя і студійку "Родинна неволя жінок в піснях і обрядах весільних" дала панна Окуневська під псевдонімом Єрина» [т. 41, с. 455]. В альманасі «Перший вінок» Окуневська опублікувала розвідку «Родинна неволя жінок в піснях і обрядах весільних»[5] та оповідання «Пісок! Пісок! (Образок з життя)»[6]. У листі до Франка від 12 квітня 1886 року (ІЛ, ф. 3, № 1608, арк. 290), зауваживши, що «знов появилася молода писателька», Кобринська коротко переповіла сюжет останнього твору, назвавши його «шкіцом». З приводу художньої техніки і проблематики

---

1 *Дучимінська О.* Те, що знаю й пам'ятаю про Наталію Кобринську // Наше життя. 1951. № 11. С. 2.

2 *Стефаник В.* Твори. Київ : Дніпро, 1964. С. 287.

3 *Кобилянська О.* Д-р Софія Окуневська-Морачевська // Кобилянська О. Твори : у 5 т. Т. 5. Київ : Держ. вид-во худож. л-ри, 1963. С. 174–175.

4 *Струтинська М.* Прощаючись з портретом. Пам'яті д-р Софії Окуневської-Морачевської // Жінка. 1938. № 1/2. С. 3–5.

5 Перший вінок. Жіночий альманах. Львів, 1887. С. 144–158.

6 Там само. С. 209–215.

цього оповідання Марія Деркач (дівоче прізв. — Фуртак) писала: «Коротке, ядерне і сумне, як життя тих, що тиснуться по вогких сутеринах, що біль свій і горе заливають горівкою, що скоро йдуть до гробу, лишають сиріт-недолітків і приневолюють їх іти на вулицю по заробіток або смерть»[1].

Через Кобринську Франко запрошував Окуневську до співробітництва в новому журналі «Поступ», який планував видавати після розриву із «Зорею» 1886 року (лист Франка до Кобринської від 11 груд. 1886 р.) [т. 49, с. 92].

1890 року Окуневська вийшла заміж за шляхтича, лікаря за фахом Вацлава Морачевського, і після заміжжя її стосунки з Кобринською загострилися через національні та літературно-естетичні розходження, які, на думку старшої наставниці, були зумовлені національно-світоглядною асиміляцією Окуневської з поглядами її чоловіка. Про це Кобринська згадувала в листах до М. Павлика: «Я вернула зі Львова дуже зіритована по поводу великої баталії з Морачевськими. Занадто мені було усіх тих дурнів, котрими пан Moraczewski, а за ним і р. Moraczewska усіх наших людей частують. Сказала-м єму, що уже не стоїмо так низько і не єсьмо так дурні, як він гадає, і не позволимо собі першому ліпшому полякови нас кпати, та й що він і без того не має до того ніякого права <…>. Єї сказала, що затерла в собі "wielkie poczucie miłosci" до свого народа. Вони страшно на мене були люті, Морачевська не хотіла зі мною попрощатися, — але я собі з того нічого не роблю.

Я справді не знаю, звідки Зося приходить з своїм шановним мужом уповажнятися до якоїсь культурної місії, <…> але в літературі не заімпонує мені ні Вацлав, ні Зося <…>. Зося і Морачевський опирают свої осуди [про літературний твір. — *А. Ш.*] на власнім уподобанню найновіших творів, не знаючи нічо про те, що було давніше» (лист Кобринської до Павлика від 7 січ. 1898 р.) (ЦДІАУЛ, ф. 663, оп. 1, од. зб. 219, арк. 85–86).

Скаржилася Павликові й на антиукраїнські політичні погляди й інтелектуальну обмеженість Морачевського: «Борба "язикова" вибухнула по поводу поділу Галичини, з котрого то поводу р[aństwo] Moraczewscy заявили, що щось подібного можут лиш жадати такі глупаки як суть русини, що між русинами нема ані одного образованого чоловіка ні в літературі, ні в політиці. Він не знає, що я знаю о тім, що він з кожної нової книжки лиш три картці (картки) читає, а вона [Софія. – *А. Ш.*] пережуває мої власні думки з споки мого житя, коли понимала-м штуку для штуки, <…> тож вона в аргументах против мене остоятися не може» (ЦДІАУЛ, арк. 86).

Розкритикувала Кобринська й літературознавчу компетенцію Морачевських, назвавши її «просто блягою [брехня, базікання, напускання туману. — *А. Ш.*] і нічим більше»: «<…> якраз читаю тепер про новійші літературні напрями, котрими хотя і чваняться М[орачев]скії, а про котрі знают тільки "що десь дзвонять"» (лист Кобринської до Павлика від 9 лют. 1898 р.; ЦДІАУЛ, арк. 149).

[1] *Фуртак М.* «Перший вінок» перший жіночий альманах // Нова хата. Львів, 1927. № 12. С. 4

Щасливою в сімейному житті Окуневська не була. Розлучення з чоловіком 1918 року з його ініціативи доповнилося іншою трагічною втратою — 1919 року вкоротила собі віку молодша донька Єва. Важку старість Окуневська провела на самоті. Її трагічну життєву долю М. Струтинська порівнювала з «найцікавішою, напружливою, багатою за змістом і майже трагічною своїми останніми розділами книжкою», та всупереч фаталізмові ця «передчасно стара і життям побита жінка» залишилася «повна гідности і дивної душевної погорди»[1].

Шляхетність й високе громадянське покликання Окуневської відзначила в некролозі з приводу її смерті Кобилянська: «Хто її добре знав, її великі почування як приятельки, знав як матір, жінку, лікарку, — знав жінку, яка в нашім суспільстві одинока стоїть велика і багата душею, в котрій все величне, гарне могло жити і цвісти: почування, наука і штука, в котрій ніщо не було незначне, ніщо, що б могло бути чимсь іншим усунене і зниділе, як то часто буває сьогодні в багатьох "учених"»[2].

Вийняткові риси вдачі й національного світогляду Окуневської закцентовані у спогадах Северини Кабаровської: «Рідкі примети її багатої душі, її шляхетного серця, її бистрого ума та хрустально чистого характеру й незломної волі зливалися в прекрасну, згармонізовану цілість і творили справді виїмковий тип. <…> Не менше виїмкова це була українка. Любила цілим серцем свій живий нарід, свою живу, святу землю, своїх сільських людей»[3]. Ці останні слова сучасниці Окуневської з приводу її «виїмкового» україноцентризму явно суперечать згаданій оцінці національного світогляду Окуневської, що її висловила у листі до Павлика Кобринська. На підтвердження цієї думки слугує й вислів про Окуневську К. Трильовського: «щирою українкою залишалася до смерти»[4].

Про фаталізм жіночої долі Окуневської йшлося у зворушливих спогадах Дарії Деркач: «Доля Софії Окуневської-Морачевської хвилює своїм трагізмом, подібно як доля Уляни Кравченко. Вони обі, що так гарячо були прив'язані до свойого народу, злучили свою долю з людьми чужої національности, та проте обі залишились вірні свойому народові, може, й кривавлючи своє серце». Твори Окуневської, поміщені в «Першому вінку» виявляли її «багату мистецьку душу» й були, за словами мемуаристки, окрасою альманаху[5]. За свідченнями Оксани Дучимінської, з усіх рідних Кобринська була найтісніше пов'язана ду-

---

1 *Струтинська М.* Прощаючись з портретом. Пам'яті д-р Софії Окуневської-Морачевської // Жінка. 1938. № 1/2. С. 3.

2 *Кобилянська О.* Д-р Софія Окуневська-Морачевська // Кобилянська О. Твори : у 5 т. Т. 5. Київ : Держ. вид-во худож. л-ри, 1963. С. 177.

3 *Кабаровська С.* На свіжу могилу (бл. п. д-р Софії Окуневської-Морачевської) // Діло. 1926. № 61. С. 4.

4 *Трильовський К.* Наталія Кобринська і її найближчі (З моїх споминів з половини 80-х років минулого століття) // Жінка. 1937. № 11/12. С. 3.

5 *Деркач Д.* Ті, що творили «Перший вінок» // Жінка. 1937. № 8/9. С. 4.

шевною близькістю саме зі Софією Окуневською. «Старша від неї Кобринська помогла їй у тому революційному почині своєю моральною піддержкою. Поміж жінками осталася назавжди щира лучність»[1].

Уляна Кравченко згадувала, як під час свого вчителювання в Інституті Святих Сестер Василіянок у Львові в неї бували Кобринська з Олесею Бажанською та своячкою Софією Окуневською. Письменниця колоритно охарактеризувала це жіноче товариство: «Олеся, одинока доня музика Бажанського, промінна, молода, жвава, захоплена ціла поезією нових кличів. Софія щойно тоді укінчила гімназію, поважна, з класично спятим волоссям — сама як класична Камеа… Наталя щаслива, що своячка під впливом Її — осягнула гімназійну освіту, говорила про намірену подорож до Швайцарії, де Софія бажала студіювати медицину»[2].

До періоду болехівського життя Кобринської стосуються спогади **Михайлини-Марії Рошкевич** (1859–1957) «З моїх споминів про Наталію Кобринську)»[3] — відомої фольклористки та письменниці. Вперше Михайлина (чи Міня, як ніжно кликали її у родині) Рошкевич запізналася з Кобринською ще молодою дівчиною на весіллі своєї сестри Ольги 14 вересня 1879 року, яка вийшла заміж за найстаршого брата Наталії — Володимира[4]. Згодом бачилася з нею, коли Іван Озаркевич, повертаючись з донькою перший раз з Відня 1883 року, заїхав до Лолина навідати сватів Рошкевичів. Разом з ними Михайлина тоді й поїхала до Белелуї, де трохи довше загостювала. З тодішніх її вражень про Кобринську переважає дівоче захоплення «товариським укладом, великим знанням і красою»[5] цієї жінки. Ще ближчими їхні взаємини стали відтоді, як Озаркевичі 1884 року перенеслися на нову парохію в Болехів. Вона часто відвідувала Болехів і супроводжувала Кобринську під час її поїздок до Львова, а в період підготування до друку «Першого вінка» Михайлина «сиділа три тижні в Болехові і помагала у праці»[6].

Завдяки впливові Франка Михайлина Рошкевич дебютувала як письменниця на сторінках галицько-української збірки «Молот» (1878–1879) (Молот, с. 105–110) своїм оповіданням «Кума з кумою» з «похвальною заміткою» редакції (найпевніше самого Франка), у якій відзначено «фотографічну вірність, без примішки повістярської фантазії», «огромну вартість етнографічну і язикову» (Молот, с. 110). Втім після цього дебюту, незважаючи на заохочення Франка

1 *Дучимінська О.* Те, що знаю й пам'ятаю про Наталію Кобринську // Наше життя. 1951. № 11. С. 2.

2 *Кравченко У.* Уривки спогадів // Жіноча доля. Коломия, 1930. С. 42.

3 *Іванцева М. з Рошкевичів [Рошкевич М.].* З моїх споминів про Наталію Кобринську // Новий час. 1934. 24 черв. Ч. 139.

4 *Рошкевич М.* З моїх споминів про Наталію Кобринську // Рошкевич М. Таку вже Бог долю судив : оповідання, спогади / упоряд. і післямова Р. Д. Горака. Львів : Каменяр, 1993. С. 82.

5 Там само. С. 83.

6 Там само.

продовжувати писати, твори М. Рошкевич з'явилися щойно 1887 року в альманасі «Перший вінок», ймовірно, за спонукою Кобринської. Були це оповідання «Таку вже Бог долю судив» і «Теща», які М. Павлик у своїй рецензії на жіночий альманах назвав «найправдивішими (найреальнішими), і своєю правдою найстрашнішими з усего, що надруковано в "Вінку"», заповідаючи талановитій авторці звання «найправдивійшої руско-української писательки»[1]. Невипадково 1890 року в «Народі» (№ 18) з'явилося ще одне оповідання Михайлини «При звуках музики» — про переживання дружини збожеволілого вчителя, — з авторським датуванням «Болехів, 19 марта 1890»[2].

Згодом, від березня 1887 року Михайлину, як сироту по священику Михайлові Рошкевичу (помер 9 груд. 1886 р.), Озаркевичі на чотири роки прихистили в себе в Болехові, аж допоки в серпні 1890 року вона не вийшла заміж за священика Йосипа Іванця. Про похорон 11 грудня 1886 року лолинського пароха Кобринська листовно звіщала Франкові, турбуючись долею священикової сім'ї: «Велике нещастє діткнуло Лолин. 11-го с. м. похоронено о. Рошкевича — страшна драма сирітсько-жіночої долі роздирає нам усім серця» (недатований лист ймовірно від першої декади груд. 1886 р.; ІЛ, ф. 3, № 1608, с. 540). Відомо, що Кобринська особисто їздила до Лолина, аби допомогти родині покійного пароха виселитися з плебанії (лист Кобринської до Франка від 10 берез. 1887 р.; ІЛ, ф. 3, № 1615, с. 672).

Відколи Михайлина вийшла заміж, взаємини з Кобринською перейшли здебільшого у листовний формат. Особисто стрічалися вони вже тоді, коли о. Іванець дістав парохію у Ременові поблизу Львова. Знову ближче зійшлися під час російської окупації 1915 р., кілька місяців разом мешкаючи у Львові на квартирі Володимира та Ольги Озаркевичів.

До кола найближчого жіноцтва Кобринської належали також обидві її братові́ — **Ольга Рошкевич** та **Олеся Бажанська**. Третя братова́ Емма, Євгенова дружина, німкеня з походження, «зукраїнізувалася і теж стала великою прихильницею» Кобринської[3].

З дружиною найстаршого брата Володимира — **Ольгою Рошкевич** (11.02.1857 — 30.05.1935) у Кобринської упродовж життя складалися не вельми приятельські взаємини. Причиною цього було спочатку доволі прохолодне ставлення уже заміжньої Ольги до свого чоловіка, вочевидь, через ще не згаслі романтичні її почуття до свого колишнього коханого — Франка, з яким навіть після шлюбу продовжувала листуватися і зустрічатися. Їхнє з Володимиром одруження відбулося 14 вересня 1879 року, після чого вони переїхали з Лолина до Белелуї, де Володимир був «сотрудником» на батьківській парафії. Свій

[1] *Павлик М.* Перші ступні русько-українського жіноцтва // Народ. 1890. № 4. 15 лют. С. 44.

[2] *Книш І.* Пам'яті Михайлини Рошкевич // Наше життя. 1958. № 6. С. 3.

[3] *Трильовський К.* Наталія Кобринська і її найближчі (З моїх споминів з половини 80-х років минулого століття) // Жінка. 1937. № 11/12. С. 3.

з Озаркевичем шлюб Ольга спочатку трактувала як фіктивний, чим дуже роздратувала братовýˊ Кобринську, яка не могла спокійно спостерігати за цією подружньою драмою. Ольга Рошкевич, своєю чергою, ніколи не пробачила Кобринській латентної помсти у вигляді оповідання «Задля кусника хліба», де в образах персонажів Ольги та Володимира вона впізнавала власне подружжя. За це гнівалась також на Франка, який, похваливши це оповідання, успішно прилаштував його 1884 року в «Зорі», наробивши цим Ользі сорому[1]. Як підтверджував Кирило Трильовський, тема оповідання «Задля кусника хліба» «взята таки з найближчого окруження письменниці. Вона представила в ньому нікого іншого, як таки свого рідного брата Володимира. У сусіднім селі Русові жила бідна вдова по тамошнім пароху о. Петровськім. Мала вона дуже гарну, високого росту дочку і між нею та молодим Влодзем Озаркевичем зав'язалось щире кохання. Одначе мотиви "родинної політики" розбили це кохання і довели до подружжя Володимира з Ольгою Рошкевичівною, якої батькам було дуже на руку віддати її щонайскоріше заміж, щоби раз на завжди зробити неможливою комбінацію зі "скопромітованим" політичними процесами Іваном Франком. Бо такий процес і ще більше: тюрма — це було щось такого, що попросту викидало людину поза скобки суспільности! Зрозуміємо, отже, й батьків Ольги. Проте для обоїх молодих було це великою життєвою трагедією»[2]. К. Трильовський називав подружжя Володимира та Ольги недібраним, попри те, що кожен з них був людиною гідною поваги: «обоє чесні, добрі, інтелігентні — але не пасували до себе. Наталія Кобринська не здержалася перед літературним зображенням одної частини цієї трагедії»[3].

По-різному складалися взаємини Кобринської і з дружиною середульшого брата Лонгина **Олександрою-Ольгою (Олесею) Бажанською** (псевд. — Оксана; Олеся Б.; 30.12.1866, м. Львів — 15.07.1906, м. Закопане, тепер Республіка Польща). Була українською письменницею, громадською діячкою в Галичині, першою українською фаховою піаністкою. Донькою композитора, музикознавця та етнографа Порфирія Бажанського. З огляду на відсутність цілісної біографічної студії про Олесю Бажанську, деякі аспекти її життєтворчості, особливо у зв'язку з Кобринською, подаємо розлогіше[4]. Працювала вчителькою музики в Городку, неодноразово виступала як піаністка на концертах до шевченківських роковин у Львові, виконуючи твори М. Лисенка, була однією із засновниць товариства «Боян» у Львові. Авторка оповідань та віршів, пере-

[1] *Горак Р.* Пустинь Наталії Кобринської // Горак Р. Де верхи взносить наш Бескид гордий... Львів : Каменяр, 2007. С. 56–57.

[2] *Трильовський К.* Наталія Кобринська і її найближчі (З моїх споминів з половини 80-х років минулого століття) // Жінка. 1937. № 11/12. С. 2–3.

[3] Там само.

[4] Див також про неї: *Горак Р.* Скромний внесок Олесі Бажанської // Науковий вісник Музею Івана Франка у Львові. Львів, 2005. Вип. 5. С. 113–141.

кладач оповідань польського письменника Владислава Оркана («Підвечірок», «Недовірок», «Ясна Поляна», «Над Бердом»). У журналі «Народ», що його редагували І. Франко та М. Павлик (1891. № 13/14, 15/16, 17/18), надруковано повість Бажанської «5.V 1891» (підписано: Оксана).

4 червня 1889 року в с. Сороках біля Львова відбувся шлюб Л. Озаркевича з О. Бажанською. Як приятель на нього був запрошений і Франко (друковане запрошення Л. Озаркевича, датоване трав. 1889 р.: ІЛ, ф. 3, № 1607, с. 193), та, найвірогідніше, він не був присутній на цьому весіллі.

Ставши активною учасницею галицького жіночого руху, Бажанська власними творами — оповіданням «Кіндрат. Новеля з народного життя» (підписано: «О. Бажанська») і поезією «Колись було» (підписано: «Олеся Б.») — долучилася до альманаху «Перший вінок». Ще перед виходом альманаху між Кобринською та її майбутньою невісткою виникло листовне непорозуміння з приводу публікації в ньому дебютних творів Олександри. В листі до Кобринської вона застерігала від будь-яких редакторських втручань в її тексти. Роздратована такою амбітністю молодої колеги, Кобринська поскаржилася Франкові (у листі від 24 берез. 1887 р.): «<…> дістала-м я імпертиненське [зухвале. — *А. Ш.*] письмо від Бажанської, в котрім мені грозить, що як одно слово буде в єї писаню змінене, то она прилюдно в часописах відопреся авторства. <…> Мене лист Бажанської дуже зіритовав [роздратував. — *А. Ш.*]. <…> Як може бути така молода дівчина така зарозуміла, я того не понимаю, — і не такі списателі, як она, загасают ради других» (ІЛ, ф. 3, № 1608, С. 677–678). Проте вже в наступному листі від 8 квітня 1887 року Кобринська повідомляла Франка, що таки дійшли згоди з молодою письменницею: «Бажанська нарозумилася і відкликала свою грозьбу, що прилюдно відрікатися буде авторства» (ІЛ, ф. 3, № 1615, с. 680). Згодом у статті «Руське жіноцтво в Галичині в наших часах» в тому-таки «Першому вінку» Кобринська позитивно відзначила громадсько-культурну діяльність Бажанської, зарахувавши її до активісток жіночого руху Галичини, які «причинялися до оживлення і скріплення життя товариського нашої інтелігенції і приймають діяльну участь в народних маніфестаціях»[1]. Так само згадала й про виступ Бажанської на вечорі товариства «Руська бесіда» у Львові.

Аналізуючи літературну добірку «Першого вінка» в «Нарисі історії українсько-руської літератури до 1890 р.» (Львів, 1910), Франко, не вдаючись до оцінок її творів, з-поміж інших письменниць згадав також і дебютантку Бажанську: «Уперве виступила тут з одним віршиком і з оповіданням “Кіндрат” Олеся Бажанська, пізніше заміжня Озаркевичева» [т. 41, с. 454]. Крім Франка, про згадані тексти молодої письменниці в загальному контексті аналізу творів «Першого вінка» відгукнулися також Г. Цеглинський і М. Павлик, висловивши

[1] *Кобринська Н.* Вибрані твори. Київ : Дніпро, 1980. С. 101.

протилежні судження. Перший, заповідаючи Бажанській «гарну будучність в новелістиці нашій», зауважив: «В "Кіндраті" Олесі Бажанської чуть охоту, чуть силу, чути і м'ягке на недолю людську серце, та чути єще і початкуючу руку, котра особливо пробиваєсь в слабім мотивованню важких переходових хвиль <…> та й в звичайній початкуючих хибі — числення на ефект»[1]. Згадавши Бажанську в одному ряді з такими письменницями як Олена Пчілка, Михайлина Рошкевич, Ольга Левицька, Дніпрова Чайка, Людмила Старицька-Черняхівська та Сидора Навроцька, Цеглинський назвав їх авторками, які стоять «з власною думкою на власному ґрунті», а їх «белетристичні і поетичні праці становлять окрасу дотичної части альманаха»[2]. Натомість Павлик у рецензії «Перші ступні русько-українського жіноцтва» доволі різко висловився про оповідання Бажанської «Кіндрат», назвавши його «найненатуральнішим з усего, що надруковано в "Вінку"»[3], хоча й відзначив майстерність авторського стилю: «Написано воно дуже горяче й живо, мова народна гарна, тілько що милі майже все говорять і діють так, якби панна та панич»[4]. Попри критичні зауваження, Павлик оптимістично спрогнозував літературну перспективу галицької дебютантки: «Та по живости бесіди й почуття, можна надіятися, що Бажанська-Озаркевичка зможе вийти з сего всего, коли тілько перейде правдиву (реальну) письменську школу та стане брати житє так, як воно справді йде в кождім стані»[5].

Можливо, саме через відсутність тоді в її житті авторитетної літературної підтримки надто вразлива до критики й невпевнена у власних силах Бажанська не продовжила своєї літературної кар'єри. Проте вона не відійшла на маргінес галицького культурного життя, а, навпаки, — активно влившись у жіночий рух Галичини, спробувала самореалізуватися в громадській та видавничій діяльності.

На тлі взаємин Франка та Бажанської вирізнявся епізод, в епіцентрі якого мимоволі опинилася й Кобринська, пов'язаний з випуском жіночої газети як нового видавничого проекту Русько-української радикальної партії. За сприяння Франка редакторкою цього видання мала стати молода Олеся Бажанська, хоч це й суперечило усім дотеперішнім видавничим планам Кобринської, яка хотіла продовжувати саме альманахову традицію[6].

---

1 *Г. Ц. [Цеглинський Г.].* Перший вінок. Жіночий альманах : [рец.] // Зоря. 1887. № 18. 15 (27) верес. С. 307.

2 Там само. С. 288.

3 *Павлик М.* Перші ступні русько-українського жіноцтва // Народ. 1890. № 4. 15 лют. С. 45.

4 Там само.

5 Там само.

6 Про детальні перипетії відомої контроверзи радикалів і Кобринської під назвою «альманах чи газета» йдеться у статті Алли Швець «До історії одного видавничого проекту (Іван Франко та Олександра Озаркевич)» (Укр. літературознавство. Вип. 72. 2010. С. 119–128) та в наступному підрозділі монографії).

Хоча не всім творчим планам Бажанської судилося здійснитися, вона тривко ввійшла в історію галицького жіночого руху й українського письменства. В некролозі з приводу її передчасної смерті йшлося: «Покійна належала до визначних жінок на Галицькій Україні і брала свого часу живу участь у жіночім і літературнім руху» (Діло, 1906, № 139).

В онтологічній дилемі «родина чи громада», що її в життєписі Кобринської концептуалізував Д. Лукіянович, визначаючи як одну з драматичних аксіологічних контроверз, без сумніву, родина збалансовувала інший вектор її духовного чину — громадянську самопосвяту. Невипадково це риторичне формулювання Д. Лукіяновича, що обґрунтовувало «трагедію» Кобринської, засадничо коригує безальтернативна версія К. Трильовського про родину як щастя: «Щастям Кобринської було те, що її найближчі, себто всі три брати, між ними і священик, сестра і дві братові́ та сестра братово́ї Ольги, Михайлина Рошкевич, розуміли її та навіть, поскільки йде про жінок, помагали її в роботі»[1]. У родині Кобринська віднаходила свою духовну підтримку й пошанування, однодумців й інспіраторів своїх творчих ідей й суспільно-громадських заходів, рідний дім був для неї іманентним простором її світоглядного, едукаційного, творчого розвитку, центром її товариської культури.

[1] *Трильовський К.* Наталія Кобринська і її найближчі (З моїх споминів з половини 80-х років минулого століття) // Жінка. 1937. № 11/12. С. 3.

1.3. Чинники поколіннєвої інтеграції Наталії Кобринської (середина 1880-х – друга половина 1890-х років)

У контексті структуризації соціокультурного досвіду Кобринської важливо простежити, як реалізувалася її генераційна ідентичність в галицькому суспільстві у 1880—1890-х роках, та як вона трансформувалася чи навіть втратилася, девальвувалася від кінця 1890-х років і, по суті, аж до смерті письменниці. Впадає у вічі парадоксальна амбівалентність суспільного позиціонування Кобринської, з одного боку, як знакового репрезентанта своєї епохи і свого часу, міцно вкоріненого у власну генерацію, а з іншого боку — як антагоніста, самітника, маргінала, що з огляду на обставини згодом елімінувався з цієї генераційної парадигми.

Попри існування різних термінологічних конотацій поняття **покоління/генерації** (біологічної, демографічної, генеалогічної, темпоральної чи вікової та ін.) послуговуємось ним у значенні суспільно-культурної категорії, відповідно до якої розглядаємо «покоління як групу ровесників, що характеризується певним світоглядом і специфічними ідеями, цінностями, позиціями, нормами, взірцями суспільних позицій, а також подібністю історичного досвіду ("пережиття поколінь") або спільними умовами життя (спільним стилем життя), яких ця група зазнала в період психічного дозрівання та які формували її життя[1]. На думку Е. Еріксона, «генеративність сама по собі є рушійною силою людської організації»[2]. Услід за Х. Ортеґою-і-Гассетом варто також конкретизувати дві головні ознаки покоління як «спільноти, що існує в одному колі однолітків»: «єдність віку і наявність життєвих контактів»[3].

---

1 *Матусяк А., Свєтліцкі М.* Категорія покоління у сучасних суспільно-культурних дослідженнях // Постколоніалізм. Генерації. Культура / за ред. Т. Гундорової та А. Матусяк. Київ : Лаурус, 2015. С. 133.

2 *Эриксон Э.* Идентичность: юность и кризис. Москва : Флинта ; МПСИ ; Прогресс, 2006. С. 150.

3 *Ортега-и-Гассет Х.* Вокруг Галилея // Хосе Ортега-и-Гассет. Избранные труды / сост., предисл. и общ. ред. А. М. Руткевич. Москва : Весь мир, 1997. С. 261.

Власне, Х. Ортеґа-і-Гассет запропонував використовувати ідею покоління як метод історичного дослідження життя конкретної епохи, який уможливить побачити це життя зісередини[1], оскільки «кожне покоління становить деякий важливий, незмінний і незворотний інтервал історичного часу — життєвого шляху людства»[2]. Відповідно ідентифікаційними чинниками покоління інші його теоретики називали спільний життєвий досвід та цінності[3], долю[4], вік[5]. Таким чином реактуалізація поколіннєвого принципу із залученням ресурсів документалістики видається оптимальною опцією для розбудови біографічного дискурсу Кобринської, зважаючи як на тривкі контактологічні зв'язки письменниці, так і на екстравертний тип її психоукладу, в активній життєвій фазі націленого на конструктивну внутрішньопоколіннєву комунікацію. Адже, як стверджував Х. Ортеґа-і-Гассет: «Метод поколінь дає змогу побачити це життя зісередини, в його безпосередності»[6]. Тобто для дослідника важливо спостерегти як середовище, спільне інтелектуальне оточення впливало на формування різновиявної ідентичності письменниці. Отже, критеріями належності Кобринської до одного покоління, які водночас структурують її генераційну самість, є передусім: 1) схожі умови духовно-культурного розвитку; 2) перебування в одному комунікативному полі; 3) суспільні події або явища, які стають ментально, екзистенційно, соціально значущими в свідомості цього покоління; 4) спільність геолокального простору; 5) спорідненість життєвих інтересів та світоглядних засад; 6) належність до однієї вікової категорії, хоча статус однолітка тут радше є евентуальною, а не концептуальною ознакою ідентифікації з поколінням. З іншого боку, цікаво простежити, як в межах цього одного поколіннєвого циклу на прикладі одиничного життєпису літератора розгортаються інші внутрішні дискурси.

Процес поколіннєтворення в часи Кобринської відбувався внаслідок реакцій на суспільні потреби й актуальні завдання сучасності, переживання однакових політичних подій, а з іншого боку, потужним імпульсом була обопільна внутрішньопоколіннєва впливологія та контактологія, яка наснажувала свідомість цієї генерації, встановлювала певний ментальний, світоглядно-ідеологічний зв'язок між окремими її одиницями. «Так виникає поколіннєва єдність, яка становить передумову для певного характерного способу мислення, реа-

---

1 *Ортега-и-Гассет Х.* Вокруг Галилея // Хосе Ортега-и-Гассет. Избранные труды / сост., предисл. и общ. ред. А. М. Руткевич. Москва : Весь мир, 1997. С. 262.

2 Там само. С. 269.

3 *Мангейм К.* Проблема поколений // Новое литературное обозрение. 1998. № 2 (30). С. 7–47.

4 *Хайдеггер М.* Бытие и время / пер. с нем. В. Бибихина. Харьков : Фолио, 2003. 503 с.

5 *Eisenstadt S.* From Generation to Generation : Age Groups and Social Structure. Glencoe ; Illinois : The Free Press, 1956. 357 p.

6 *Ортега-и-Гассет Х.* Вокруг Галилея (схема кризисов) // Ортега-и-Гассет Х. Избранные труды / пер. с исп. Москва : Инфра-М ; Весь Мир, 2000. С. 63.

гування, переживання і діяння»[1]. Головною при цьому є внутрішньопоколіннева комунікація як практика «інтерперсонального спілкування "між" та поза часом, яке сприяє формуванню поколіннєвої ідентичності»[2].

Генераційна свідомість письменниці кристалізувалась в умовах вікового помежів'я, інтенсифікації духовних і суспільних криз, політико-економічної нестабільності, а з іншого боку — під впливом нових модерних гасел, навіюваних з Європи. «Доба, коли виступила Кобринська, безпосередньо по "весні народів" — це була доба великих кличів-ідеалів, в яких домінувало стремління до визволення, духовного піднесення та поліпшення добробуту загалу»[3]. «Співпраця з батьком, цікаві чужинецькі знайомства, дружба з гуртом ентузіястичних студентів у Відні, поміж якими були теж її брати — все причинилося до остаточної кристалізації її духовности», — стверджувала Оксана Дучимінська[4].

«Вістункою нових кращих часів» постає Кобринська «на захмареному горизонті галицької буденщини, серед заскорузлих поглядів нашої суспільности 80-тих років мин. століття, прибитої гнетом польської шляхетчини, серед відсутности ширших національних інтересів — серед душливої атмосфери, непригожої для творців нових ідей»[5]. Громадське подвижництво Кобринської як очільниці емансипаційного руху із широким європейським засягом та як представниці галицької літератури високо оцінив Франко у статті «З остатніх десятиліть XIX в.» (ЛНВ, 1901, т. 15, кн. 7, с. 1–19; кн. 8, с. 48–67; кн. 9, с. 112–132): «В Галичині на перший план виступає Наталія Кобринська, що кладе собі метою розворушити наше жіноцтво, працює не тільки на полі белетристики, але робиться також публіцисткою і піонеркою жіночого руху у нас, організує жіноче товариство, агітує за подання петицій в цілі розширення жіночої освіти і жіночих прав, нав'язує зносини з жінками інших національностей, з німками та чешками, одним словом силкується втягнути наше жіноцтво в сферу ідей і інтересів передового європейського жіноцтва» [т. 41, с. 502]. Така Франкова глорифікація саме виразно означує виняткові заслуги та конструктивну роль Кобринської для цього покоління.

Вирісши у священицькому середовищі, Кобринська добре розуміла патріархальний уклад цієї верстви й зумовлену ним необхідність спадкоємного продовження усталеної суспільно-родинної традиції, династійного продовження свого жіночого статусу в новому матримоніальному форматі — попаді, долю

---

1 *Матусяк А., Свєтліцкі М.* Категорія покоління у сучасних суспільно-культурних дослідженнях // Постколоніалізм. Генерації. Культура / за ред. Т. Гундорової та А. Матусяк. Київ : Лаурус, 2015. С. 135.

2 *Корабльова В.* Репрезентація ідеї покоління в соціокультурних контекстах: автореф. дис. ... канд. філос. наук : 09.00.04. Харків, 2006. С. 11.

3 *Дучимінська О.* Те, що знаю й пам'ятаю про Наталію Кобринську // Наше життя. 1951. № 12. С. 3.

4 Там само.

5 *Баранова Б.* Наталія Кобринська а український рух жіночий // Український голос. 1926. № 18. 2 трав.

якої наперед регламентовано імперативами родинного вкорінення, домашньої праці й гендерної субординації чоловікові. З одного боку, це були традиційні вікові устої середньостатистичної попівської родини, зі звиклим життєвим трибом й усталеними гендерними ролями та виховними принципами. Проте, з іншого боку, покоління Кобринської стало свідком хоч і повільної модернізації 1880-х років, що зрезонувала у житті священицьких родин через посередництво польських едукаційних впливів і спричинила «поборювання патріархально-мужицько-попівських обичаїв»[1]. За словами сучасниці Кобринської Іванни Блажкевич, навіть в умовах попівського виховання майбутня письменниця «не марнувала часу так, як її ровесниці-попадянки, лиш самочинно взялася з жаром до науки й дорогою самоосвіти добула велике знання»[2]. Цю колізію конфліктних генераційних світоглядів письменниця відобразить в оповіданні «Пані Шумінська», перейменованому згодом у «Дух часу».

Генераційна свідомість Кобринської, як і зрештою усього її покоління, була інспірована ідеєю **«духу часу» (Zeitgeist).** За словами Х. Ортеґи-і-Гассета, «цей значущий світ — "дух часу", орієнтуючись на який і в зв'язку з яким ми живемо, співвідносячи з ним найпростіші дії, — становить змінний момент людського життя»[3]. В ширшому контексті психотворчості письменниці — це стійка метафора її життєвої конституції, онтологічно-світоглядна ідеологема чи універсалія[4], маркер поколіннєвої інтегрованості й темпоральна проекція суспільного поступу. Як зауважили І. Денисюк і К. Кріль, образ «духу часу» «може бути промовистим епіграфом до всіх її оповідань, новел і повістей»[5]. Симптоматику нового віку й нової поколіннєвої аксіології Кобринська публічно ословила в своєму виступі на зборах Станіславівського жіночого товариства 8 грудня 1884 року: «Наш час — то час загального порушення умів. Могучі сили, що дрімали століття, тепер прокидаються, а нові течії прошибають світ духа й матерії <…>. Дух часу котиться великим колесом і тратує все, що йому стає в дорозі, а чим завзятіше хто опирається, тим більше шкодить сам собі. Дух часу — це виплив суспільних і економічних обставин, а затим сила й потреба конечна, необхідна. Він раз уроджений уже не пропаде й усюди мусить проникнути. Він і наколотить, хоч ми того й не добачаємо»[6].

---

1 *Кобринська Н.* Руське жіноцтво в Галичині в наших часах // Кобринська Н. Вибрані твори. Київ : Дніпро, 1980. С. 308.

2 *Блажкевич І.* Наталя Кобринська // Жіночий голос. 1936. № 3. С. 3.

3 *Ортега-и-Гассет Х.* Вокруг Галилея (схема кризисов) // Ортега-и-Гассет Х. Избранные труды / пер. с исп. Москва : Инфра-М ; Весь Мир, 2000. С. 267.

4 *Турган О.* Дух часу як універсалія в творчості Н. Кобринської // «Йшла не тільки з духом часу, а й перед ним» : Наталія Кобринська та літературний процес кінця XIX–XX століття : зб. наук. пр. Львів, 2015. С. 30–36.

5 *Денисюк І., Кріль К.* Поборниця прогресу // Кобринська Н. Вибрані твори. Київ : Дніпро, 1980. С. 19–20.

6 Відчит пані Наталії Кобринської, виголошений на першім загальнім зборі товариства руских женщин в Станиславові д[ня] 8 грудня 1884 р. // Діло. 1884. № 148.

Сугестію цього темпорального феномена Кобринська відчувала й в інтелектуальній сфері, що згодом відлунило новими модерністськими формантами її прози на зламі віку: «Тепер дух часу троха иншим на мене повіяв»[1]. Естетично-світоглядну інтуїцію письменниці, її духовно-творчу понадчасовість засвідчено в характеристичному вислові про неї Уляни Кравченко: «Йшла не тільки з духом часу, але й перед ним»[2].

Дух часу і дух епохи стали визначальними критеріями структуризації покоління: «Це люди, сформовані одним часом і духовним простором, хоча у їхніх творчих пошуках може й не бути єдності»[3]. Спільним для них є також екзистенційний і темпоральний код, який розгортає культурно-ментальне поле поколіннєвої ідентичності, так що покоління становить певну життєву модель, образ своєї доби. «Самосвідомість і пам'ять покоління впливають на зміну дискурсивних парадигм і культурних стилів, виконують психотерапевтичні функції, формують образ епохи»[4].

Нова позитивістська (Г.-Т. Бокль, Е. Ж. Ренан, Е. Геккель, Ч. Дарвін, Дж. С. Мілль) і соціалістична лектура (Д. Писарев, Ф. Лассаль, К. Маркс, В. Бєлінський, М. Добролюбов, М. Драгоманов, Б. Лімановський), яку замолоду успішно реципіювала Кобринська, суттєво вирізняла її радикальні настрої на тлі інертного галицького середовища, у віковій групі її соціальної верстви. По суті, це стало вже відтоді психологічною ґенезою світоглядної інакшості, суспільної контроверсійності, разючого «роз'єднання з окружаючим світом»: «Взагалі моїми думками з людьми поза хатою, з котрими жила-м, майже не ділилася, мої книжки мене з ними порізнили, я спостерегла, що зачинаю бути для них смішною. Я умовкала і поволі привела до того, що жила-м майже двоякими думками: іншими жила-м з людьми, а інші мала-м для себе і свого чоловіка, терпеливого слухача моїх фантазій і сердечного потішителя по сумних на людях досвідах»[5]. Новий комунікативний досвід як можливість не криючсь «виговоритися» про актуальне і наболіле, що його Кобринська 1883 року здобула у Відні під час спілкування з Остапом Терлецьким, відкрив перед молодою вдовою нові літературні перспективи та способи самовираження. Віденський дебют Кобринської з оповіданням «Пані Шумінська» став оригінальною формою ословлення власних світоглядних ідей і по суті започаткував її активну соціокультурну та генераційну взаємодію.

---

1 *Кріль К.* Листування Н. Кобринської з Нечуєм-Левицьким та Борисом Грінченком // Українське літературознавство. 1970. Вип. 10. С. 127.

2 *Кравченко У.* Уривки спогадів // Жіноча доля. Коломия, 1930. С. 46.

3 *Пронкевич О.* Теорія поколінь в іспаномовному літературознавстві: уроки для України // Постколоніалізм. Генерації. Культура / за ред. Т. Гундорової та А. Матусяк. Київ : Лаурус, 2015. С. 150.

4 *Гундорова Т.* Генераційний виклик і постколоніалізм на сході Європи. Вступні зауваження // Постколоніалізм. Генерації. Культура / за ред. Т. Гундорової та А. Матусяк. Київ : Лаурус, 2015. С. 10.

5 *Кобринська Н.* Вибрані твори. Київ : Дніпро, 1980. С. 319.

Отже, ідентифікація письменниці з власним поколінням, заснована на **події зустрічі/знайомства/розмови** (з О. Терлецьким, І. Франком, М. Павликом, В. Полянським, а також із представниками старшого покоління — М. Драгомановим, Б. Лімановським, О. Кониським), в інтелектуальному життєписі письменниці мала знаково-символічну, ініціаційну, доленосну і генераційно інтегративну роль, оскільки «зміст психологічного часу як координати життєвого світу важко уявити собі без значущих подій життя, що завжди стають віхами на життєвому шляху», певним поворотним чи доленосним моментом, — як стверджує Т. Титаренко[1].

З «громадки веселих інтелігентних хлопців», так званих віденських січовиків, найближчими до Кобринської у 1880-х роках, як згадував К. Трильовський, були «залізний» медик Василь Полянський та «правник і покінчений філософ» Остап Терлецький. «Обидва вони були гарячими прихильниками еманципації жінок, оба мали вплив на Наталію <…>»[2]. Кожен із них по-своєму відіграв значущу роль в світоглядному й творчому становленні Кобринської, як засвідчувала вона в автобіографії. Василь Полянський своїм рефератом про жіноче питання на вічі українських академіків в Коломиї 1884 року, фактично, викликав її зацікавлення феміністичними ідеями; через нього вона започаткувала листування з М. Драгомановим, а також разом із ним укладала статут Станіславівського «Товариства руських женщин». У спогадах Трильовського наведено колоритний портрет В. Полянського: «Його бліде лице з чорною бородою та довгими кучерями, нагадувало образ Христа Спасителя, очі горіли полум'ям, а його милий голос так і вкрадався до серця»[3].

Остап Терлецький, досвідчений «січовий дід», спричинився до літературного становлення й відкриття таланту Кобринської як майбутньої письменниці, спочатку психологічно налаштувавши її до белетризування власних рефлексій, а потім організувавши літературний дебют у віденській «Січі» 1883 р. під прибраним ім'ям Анни Струтинської. Цій події присвячено цілий спогадовий уступ в автобіографії письменниці: «Тоді у Відні був Остап Терлецький. Я завше про нього давніше цікаво розпитувала братів. Одно, що знала м його з процесу, а друге, що завше на найліпших книжках, привожених мені братами з Відня, подибувала я його печать. <…> я з ним перша заговорила про загальні справи. Я зауважила, що Терлецький не уважає мене за якусь ексцентричну особу, а противно — за цілком щодо загальних питань реального чоловіка. Се дало повід, що я не скривалась, стала виговорюватись перед ним цілком, а не лиш наполовину, як се я звичайно практикувала»[4].

---

1 *Титаренко Т.* Життєвий світ особистості: у межах і за межами буденності. Київ : Либідь, 2003. С. 79.

2 *Трильовський К.* Наталія Кобринська і її найближчі (З моїх споминів з половини 80-х років минулого століття) // Жінка. 1937. № 11/12. С. 2.

3 Цит за: *Трильовський К.* Наталія Кобринська і її найближчі (З моїх споминів з половини 80-х років минулого століття) // Жінка. 1937. № 11/12. С. 2.

4 *Кобринська Н.* Автобіографія // Кобринська Н. Вибрані твори. Київ : Дніпро, 1980. С. 321.

Тож, чинник «значущих взаємин» привносить у життєтворчий простір Кобринської новий міжособистісний досвід, «без якого не може бути особистості і її життєвого світу. Ані особистості в історії, ані в індивідуальному житті. Власний світ не побудуєш поза значущими взаєминами, що відображають моральні пріоритети, актуальні особистісні смисли»[1].

Необхідний для формування покоління комунікативний чинник у спільному духовному й геополітичному просторі інспірував творення нової реформаторської генерації, йменованованої **«поколінням Франка»**, оскільки саме довкола нього гуртувалася тогочасна прогресивна галицька інтелігенція. Це покоління «постало з кінця 1870-х років під прямими впливами самого Франка і вважало його за свого лідера»[2]. Саме від часу знайомства з Франком 1884 року Кобринська свідомо ідентифікує себе з його поколінням, визнаючи безсумнівне світоглядне й літературне Франкове менторство та його вплив на власне світобачення й ідеологічні переконання. Якраз з Франковим ім'ям О. Забужко пов'язує діяльність цілої генерації української інтелігенції, хронологічно й ідейно вписаної у парадигму «франківського періоду» й метафорично означеної самим Франком «Молодою Україною», що «підкреслює ідейну й політичну спорідненість ґенерації кінця століття з національно-визвольними рухами, котрі охопили Європу в XIX ст.»[3]. «Тобто франківський період охоплює, властиво, громадську діяльність одного покоління інтеліґенції, того, чия соціалізація в основному завершилася на кінець 70-х — початок 80-х років <…>»[4]. Зрештою характеристику власному поколінню Франко дав у листі до Елізи Ожешко від квітня 1886 року: «В середині 70-х років виступило у нас на сцену нове, наймолодше покоління, до котрого й я себе причислюю» [т. 49, с. 57].

Зокрема, Х. Ортеґа-і-Гассет визначав оптимальний віковий потенціал поколіннєтворення — від 30-ти до 60-ти років, називаючи його періодом «розвиненої історичної активності» людини, при цьому від 30-ти до 45-ти років триває етап формування власного оригінального світогляду, який остаточно утверджується в наступній віковій фазі від 45-ти до 60-ти років[5]. «У такому контексті переживання поколінь становить своєрідну аксіологічну ініціацію суспільства, перевірку цінностей і взірець для подальшого досвіду, творячи одночасно між ними особливий зв'язок, який не зникає навіть тоді, коли подія-

---

1 *Титаренко Т.* Життєвий світ особистості: у межах і за межами буденності. Київ : Либідь, 2003. С. 53.

2 *Грицак Я.* Пророк у своїй вітчизні. Франко та його спільнота (1856–1886). Київ : Критика, 2006. С. 212.

3 *Забужко О.* Філософія української ідеї та європейський контекст: франківський період. 2-ге вид. Київ : Факт, 2009. С. 19.

4 Там само. С. 19.

5 *Ортега-и-Гассет Х.* Вокруг Галилея (схема кризисов) // Ортега-и-Гассет Х. Избранные труды / пер. с исп. Москва : Инфра-М ; Весь Мир, 2000. С. 273–274.

підстава цього переживання відходить у минуле»[1]. На середину 1880-х років середній вік знакових репрезентантів Франкової поколіннєвої спільноти сягав ледве за 30, лише деякі з них були старшими чи молодшими на кілька років. Тобто можна говорити й про певне коло однолітків у межах цієї генерації.

З позицій міжпоколіннєвої комунікації нове Франкове покоління поставало радше поколінням бунту, яке конфліктувало з попередньою традицією, тобто поколінням галицьких народовців, опозиціонувало їй і висувало нові вимоги часу й способи їх реалізації. І хоча це бунтарство й опір дотеперішній системі наражалось на жорстокі каральні санкції з боку державних властей, воно ще більше кристалізувало генераційну ідентичність «молодих реформаторів»[2] і впливало на свідомість інших репрезентантів цього покоління. «Дебют цього покоління на публічній сцені, — як зазначив Я. Грицак, — був пов'язаний із революцією в "Академическом кружке" та першими соціялістичними процесами»[3]. Ця «революція» полягала у відході від русофільства до народовства, українофільства й соціалізму. До того ж Франко балансував між радикалами-соціалістами й народовцями, з якими також співпрацював і в їхньому національно-патріотичному дусі писав[4]. За автобіографічним зізнанням, резонансний «процес соціалістів» 1877 року «сильно потряс» Кобринську й відтоді ідеологічно зблизив її з майбутніми політичними однодумцями, інспірував її громадянську активність та суспільно-політичне мислення: «Я майже не могла вірити, що і у нас такі питання порушаються, що і у нас суть люди, не раді з окружаючих обставин»[5].

Франкове інтелектуальне середовище (Михайло Павлик, Остап Терлецький, Василь Полянський, Михайло Драгоманов, Осип Маковей, Євгенія Ярошинська, Олена Пчілка та інші), у яке від середини 1880-х років поступово інтегрувалася Кобринська завдяки налагодженню ширших безпосередніх і епістолярних контактів, стає імпульсом для реалізації новочасних суспільних завдань в царині жіночої емансипації й розвитку «жіночого духа через літературу», втілення спільних видавничих проектів й концептуалізації власних ідеологічних позицій у художній і публіцистичній царинах.

Величезний корпус епістолярію Кобринської з чільними представниками цієї інтелектуальної генерації якраз найвиразніше демонструє конструктивний поколіннєвий діалог, важливий досвід внутрішньої комунікації і світо-

---

1 *Матусяк А., Свєтліцкі М.* Категорія покоління у сучасних суспільно-культурних дослідженнях // Постколоніалізм. Генерації. Культура / за ред. Т. Гундорової та А. Матусяк. Київ : Лаурус, 2015. С. 134.

2 *Кобринська Н.* Автобіографія // Кобринська Н. Вибрані твори. Київ : Дніпро, 1980. С. 319.

3 *Грицак Я.* Пророк у своїй вітчизні. Франко та його спільнота (1856–1886). Київ : Критика, 2006. С. 398.

4 Детальніше про це див.: *Нахлік Є.* Іван Франко між Михайлом Драгомановим і Володимиром Барвінським // Слово і час. 2016. № 8. С. 30–42.

5 *Кобринська Н.* Автобіографія // Кобринська Н. Вибрані твори. Київ : Дніпро, 1980. С. 319.

глядний зв'язок, спрямований на реформування суспільно-політичного ладу, духовно-культурний розвиток головно через літературу. Сучасники відзначали комунікативні риси Кобринської, «її всесторонність і вміння з'єднювати собі людей. Завжди вміла вона зовсім непомітно накинути свою думку середовищу, в якому жила»[1]. Кобринська провадила й *міжпоколіннєвий діалог*, тобто спілкувалася й листувалася з представниками значно старшого покоління (Куліші) та молодшого (Грушевські).

Вислідом цього генераційного консенсусу, який відбився передусім у форматі **злагодженого тандему Кобринської з Франком у період 1884 — початку 1890-х років**, стала низка знакових в історії галицького життя подій і видань (інституційна структуризація жіночого руху у вигляді «Товариства руських женщин», видання 1887 року жіночого альманаху «Перший вінок», літературний дебют Кобринської в «Зорі» 1884 року оповіданням «Задля кусника хліба»), які водночас стали симптомом нової поколіннєвої аксіології і традиції, а з іншого боку — світоглядного розриву та радикального опозиціонування до покоління вкоріненого народовства. В листі до Кобринської 1887 року Франко оцінював плоди їхньої спільної діяльності як важливий загальноукраїнський здобуток: «Я думаю, що ми обоє видавництвами біжучого року хоч трошечки доказали, що можна дещо зробити й поза народовськими ложами. "Жіночий альманах", "З вершин і низин", "Наукова бібліотека" — невже се не докази? <...> самі народовці мусили за тими починами нашої самостійної роботи признати велике, майже історичне значення <...> А прецінь можна сказати сміло, що іменно ті наші роботи <...> становлять майже все, що в біжучому році появилось цінного й оригінального в галицько-руській літературі» [т. 49, с. 123]. Однак Франко співпрацював і з народовцями та друкувався в їхніх часописах «Діло» й «Зоря», додатках до них, брав участь у їхніх заходах, як ось Шевченківських вечорах. Із заснуванням 1884 року станіславівського «Товариства руських женщин» на чолі з Н. Кобринською Франко ідентифікував появу нової жіночої генерації — «освіченої і поступової частини русько-укра[їнського] жіноцтва <…>» [т. 49, с. 52]. Інша справа, що саме це товариство, розділене «поступовими та консервативними поглядами»[2] небавом стало індикатором відкритого поколіннєвого дисонансу, скопрометувавши себе разючою внутрішньою конфліктністю й ідеологічною нетолерантністю.

На цьому тлі такою ж контроверсійною виглядає історія виходу жіночого альманаху «Перший вінок» всупереч клерикальним задумам ретроградної частини станіславівського жіноцва, що неконсеквентно зреклося головної цілі товариства задля придбання розкішної срібної таці для новопризначеного

[1] *Рошкевич М.* З моїх споминів про Наталію Кобринську // Рошкевич М. Таку вже Бог долю судив : оповідання, спогади / упоряд. і післямова Р. Д. Горака. Львів : Каменяр, 1993. С. 83.

[2] *Книш І.* Смолоскип у темряві. Наталія Кобринська й український жіночий рух. Вінніпег, 1957. С. 77.

єпископа Пелеша. Тоді завдяки консолідаційним зусиллям Кобринської і Франка, при підмозі наддніпрянки Олени Пчілки створено новий інтелектуальний продукт, що став «надзвичайно важливим і симпатичним виявом у духовому житті українських жінок», «провісником нового духу» [т. 53, с. 19], в якому «голоси жінок-галичанок і українок переплітаються в одну гармонію <…>» [т. 41, с. 502]. Водночас складний процес видання жіночого альманаху, за Франковими словами, «характерною рисою культурних течій, що киплять в українському суспільстві» [т. 27, с. 106], засвідчивши як міжпоколіннєву, так і внутрішньопоколіннєву конфліктність, яка фатально зрезонувала в подальших видавничих незгодах.

Визначальним чинником інтеграції Кобринської у власну поколіннєву спільноту стала **ідея жіночого руху.** «У 80 роках, — писала К. Малицька, — она одинока у нас жінка, котра загальні стремління тогочасного жіночого руху в сусідніх народів вносить між руске жіноцтво»[1].

Після повернення з Відня Кобринська заводить тісні зв'язки з радикальним рухом серед тодішньої галицької молоді саме задля розвитку жіночого питання, «щоби тим пекущим питанням живійше заняли дужчі від мене сили» (лист Кобринської до Франка від 23 лип. 1884 р.; ІЛ, ф. 3, № 1603, с. 228). Вона вперше в середовищі своїх ідейних однодумців закту алізувала соціальну значущість жіночої емансипації як складової глибших суспільних процесів й духовних настроїв: «Питання жіноче, котре після мого переконання повинно бути уважане за найважнійше питання социяльне, буває, звичайно, поставлене на послідне місце. А особливо у нас в Галичині не можна навіть о тім голосно говорити», — йшлося у згаданій кореспонденції (ІЛ, ф. 3, № 1603, с. 227).

Кобринська першою внесла у галицьку «заскорузлу суспільність європейське питання, яким було тоді питання жіноче і то в часах, коли в Галичині ніхто про це не думав, не йно в українських кругах», — йшлося у статті «Поклін пам'яти першої поборниці прав жінки — Наталії Кобринської!»[2].

Важливим інтегральним складником поколіннєвої ідентичності Кобринської як письменниці була **література.** Властиво, **«розбудження жіночого духа через літературу»** стало засадничою інтенцією першої в Галичині жіночої інституції. У процесах ідеологічного структурування й світоглядного концептуалізування жіночого руху саме література, за задумом письменниці, мала виконувати важливу консолідуючу й генеруючу роль, зібравши усе свідоме «жіноцтво під стяг літератури задля пояснення і поєднання думок»[3]. У ширшій державотворчій та національно-історичній перспективі література,

---

1 *К. М. [Малицька К.].* Про жіночий рух. Львів : Видавництво «Кружка українських дівчат», 1904. С. 10.

2 Першому українському борцеві за права жінки. Львів, 1921. С. 1.

3 *Кобринська Н.* Про первісну ціль товариства руських жінок в Станіславові, зав'язаного 1884 р. // Кобринська Н. Вибрані твори. Київ : Дніпро, 1980. С. 299.

на думку Кобринської, також виконувала фундаментальну роль духовно-інтеграційного чинника нації та ставала індикатором усіх значущих для неї суспільно-політичних процесів: «Русь-Україна, розділена також політично, в'яжеться з собою при помочі літератури. Не згадуємо тут про заслуги літератури при знесенні невільництва, панщини і інших людських кривд, де література завсігди ставала на стороні слабших і утиснених»[1]. З цього погляду, новий жіночий літературний дискурс, що його ініціювала Кобринська у своїй концептуальній промові з нагоди заснування «Товариства руських женщин», мав розвиватися у руслі саме реалізму, нового «здорового» літературного напряму, який найадекватніше відповідав сучасним потребам міметичного мистецтва — «представлення дійсного світу, дійсного життя, дійсних, а не абстракційних і не підкрашених людей та людських намєтностей і відносин»[2]. Утвердження цього напряму в тогочасній літературі якраз зримо відображало поколіннєвий антагонізм на рівні двох стильових традицій літератури, коли новий реалістичний напрям змушений був поки що «боротися» «з останками напрямів давніших, котрі виводять проти нього правила мнимої естетики або стараються вирвати йому грунт з-під ніг, денунціюючи його як щось революційного і "неблагонадежного"»[3]. Зорієнтоване на новіший літературний напрям і головного його апологета та представника — Івана Франка, галицьке жіноцтво мало сповняти свою найважливішу місію — інтелектуальною письменницькою працею «прислужитися суспільності» в її широких просвітницьких засягах. «Ви знаєте, як мені на тім залежить, щоби літературний напрямок, котрого Ви у нас репрезентантом, запанував, і що в тім замикаєсь цілий мій патріотизм, та що кожду таку спосібність рада я піднести і підмогчи» (лист до Франка від 8 берез. 1887 р.: ІЛ, ф. 3, № 1608, с. 653), — так листовно підкреслювала письменниця Франкове представництво в літературі.

Літературна компетенція Кобринської стала важливим чинником вписуваності у нове письменницьке покоління, що взялося змальовувати дійсне життя, знаючи його зі середини. Хоча в особистій письменницькій біографії літературний почин став для неї спочатку радше психологічною сублімацією, коли потрібно було переключитися на інший вид діяльності, аби відволіктися від власного життєвого нещастя і забути душевний біль втрати. «Я зачала писати в таких смутних обставинах мого життя, що заледви була м в силах держати перо в руках, а не то передавати мисли і чутя», — листовно зізнавалася Кобринська Олександрові Кониському 23 січня 1885 року (ІЛ, ф. 77, № 126). Втім літературний талант Кобринської не постав цілком евентуально, а був наслідком зрефлексованих її емансипаційних поглядів, переосмисленої раніше

[1] *Кобринська Н.* Про первісну ціль товариства руських жінок в Станіславові, зав'язаного 1884 р. // Кобринська Н. Вибрані твори. Київ : Дніпро, 1980. С. 299.

[2] Там само. С. 298.

[3] Там само.

лектури про становище жінки. Тому вона зуміла вловити актуальні тенденції, суспільні настрої, естетичні запити галицької публіки й одразу опинилася у фарватері літературного процесу й свого письменницького покоління, ставши тоді найталановитішою мисткинею Франкового кола. «До виступлення найновіших письменників, як Стефаник, Мартович, ніхто в Галичині не дорівняв п. Кобринській в мальованню сільського життя, в знанню його і ще більше — в тім вірнім тоні, далекім і від сентименталізму, і від трактовання селянина з гори — з висоти своєї інтелігенції», — писав про неї М. Грушевський[1].

Генераційна репрезентативність Наталії Кобринської як чільної представниці літературного руху в Галичині 1880-х — середини 1890-х років засвідчена її високою публікаторською активністю в тогочасних найпопулярніших періодичних виданнях — «Діло», «Зоря», «Товариш», «Народ», «Буковина», на сторінках яких уміщено її художні твори, рецензії, публіцистичні статті та відозви, що виявляють ступінь рецептивної запотребованості письменниці в соціокультурному середовищі її доби. Ця видавнича співпраця, як і процеси підготування матеріалів, стали важливим об'єднавчим чинником внутрішньопоколіннєвої комунікації, коли часто темою епістолярного спілкування ставали процедурні видавничі справи, цікаві редакторсько-авторські дискусії довкола підготованих матеріалів.

Русько-українська радикальна партія. Ідентифікація з власним поколінням у свідомості Кобринської відбувалася й на ідеологічному ґрунті. Щоправда, політичні орієнтири письменниці були не так її світоглядним самоствердженням чи потребою конечної партійної самоідентифікації, як неминучим вислідом її громадської діяльності в царині жіночого руху, коли загальні емансипаційні прагнення потрібно було узасаднити на певній ідеологічній, зокрема, політичній основі. «Старала-м ся проте передусім оперти жіноче питанє на підставах економічних і те в'язало мене з партиями економічних реформ, а у нас головно з радикалами», — пояснювала Кобринська свій партійний вибір Олексі Назарієву (1912 р.; ІЛ, ф. 13, № 35). Тобто найбільш суголосною з її устоями та ідейними переконаннями на той час була програма Русько-української радикальної партії, заснованої 4–5 жовтня 1890 року у Львові. Біографічну причетність Кобринської до РУРП об'єктивно, на мій погляд, вмотивував Денис Лукіянович, потрактувавши цей вибір як актуальну і найбільш вдалу на той час партійну альтернативу: «в практиці жіночий провід опинився перед формулою: з котрою політичною партією йти в політичному союзі? які при тому цінності вважати міжпартійним, а які надпартійним добром?»[2]. Фактично, уся чільна партійна верхівка РУРП (І. Франко, М. Павлик, С. Данилович, В. Будзиновський) та окремі її члени (О. Терлецький, М. Ганкевич) належали

[1] *Грушевський М.* Наталія Кобринська // Літературно-науковий вістник. 1900. Т. 9. Кн. 1. С. 22.

[2] *Лукіянович Д.* Два документи до життєпису Наталії Озаркевич-Кобринської. Львів, [1939]. С. 9.

до кола близьких соратників й однодумців письменниці. Спочатку Кобринська була «теоретичним симпатиком радикалів»[1], виявляючи у співпраці з ними виразну солідарність та одностайність політичного прямування, про що свідчить її пафосна декларація на II з'їзді РУРП 3–5 жовтня 1891 року, що «буде старатися узгіднити жіночий рух з цілим радикальним рухом»[2]. Саме на цих зборах Кобринська домоглася відкриття в «Народі» спеціальної рубрики «Жіночі справи», яка б інформувала про «біжучі справи о руху в краю і за границею» (лист Кобринської до Євгенії Ярошинської від 7 жовт. 1891 р.) (ІЛ, Ф. 101, № 470). Зрештою, як стверджує Петро Шкраб'юк, «поступово жіночий рух ставав складовою частиною всього національного, в тому числі й радикального руху»[3]. Відомо, що 15 грудня 1894 року Кобринська також була запрошена на черговий з'їзд РУРП у Львові.

Але якраз на ґрунті жіночого питання, його власне політичної концептуалізації, між Кобринською та радикалами виникло світоглядно-ідеологічне неузгіднення, симптоматику якого ще 1891 року прочула письменниця в індиферентній рецепції її спільних з Оленою Пчілкою проектів: «Бо як з одної сторони наші радикали не признають нам обом навіть літературного значіння, ба! навіть таланту, так, з другої сторони, я собі думаю, що для них положення жінки в теперішній суспільності "біла карта", що для того наші Любки [героїня повісті Олени Пчілки «Товаришки». — *А. Ш.*] і Шумінські [героїня оповідання Кобринської «Пані Шумінська», пізніша назва «Дух часу. — *А. Ш.*] для них незрозумілі і небагато можемо ся на них надіяти» (лист Кобринської до Олени Пчілки від 22 жовт. 1891 р.: ІЛ, ф. 28, № 779). Про відмінності у поглядах Кобринської та радикалів у трактуванні жіночого питання згадував також Д. Лукіянович: «Хоч К[обринсь]ка підносила застереження проти програми радикальної партії, хоч іще зосібна наголосила розходження з радикалами в жіночій справі, бо радикали підтягали цю справу виключно під клясовий знаменник і механічно поставили її на чисто професійну плятформу, — проте всі громи, кидані українською більшістю на радикалів, посипались послідовно на особу К[обринсь]кої, на її феміністику й белєтристику»[4].

Проте поступово ідеологічно-світоглядні суперечності Кобринської з радикалами набували характеру неприхованого протистояння. У листі до М. Павлика письменниця критикувала подвійні партійні декларації «Народу», дру-

---

1 *Лукіянович Д.* Два документи до життєпису Наталії Озаркевич-Кобринської. Львів, [1939]. С. 9.

2 *Стахів М.* Проти хвиль: Історичний розвиток українського соціалістичного руху на західноукраїнських землях. Львів, 1934. С. 73.

3 *Шкраб'юк П.* Ми, українські радикали (Михайло Павлик і радикальна партія). Львів, 2012. С. 125.

4 *Лукіянович Д.* Трагедія Наталії Кобринської (З нагоди Жіночого конгресу) // Діло. 1934. № 164.

кованого органу РУРП, його «двояку програму», яка, на її думку, відображала суть неконсеквентної національно-політичної платформи радикалів — «одна більше практична, більше пристосована до наших обставин, репрезентована в "Народі" Вами і Франком, єсли би не надто велика партійна і кастова ненависть, а друга — чисто марксівська, шабльонова, до наших обставин прикладена молодими братчиками, закрашена не раз школярськими виходками на попів і народовців, а взагалі ціла партія грішить завеликим узглядненням поступовости поляків, котру они переважно уживают лиш яко модну драперію перед Європою, а в дійсности прикривают нею грубо ретроградні і некультурні стремління» (лист Кобринської до М. Павлика від 23 серп. 1891 р.; ЦДІАУЛ, ф. 663, оп. 1, од. зб. 219, арк. 28–29)[1].

Партійний досвід радикалів значною мірою спричинився до формування згодом цілковитої аполітичності Кобринської, яка критикувала програмову непослідовність та ідеологічну нестабільність усіх українських партій: «цілий мій гріх, що іду за ідеєю, а не придержуюсь наших політичних партій, котрі самі не знають, що хотять, і то що одної днини хвалять, другої готові ганити» (лист Кобринської до Соломії Крушельницької від 21 черв. 1895 р.; ІЛ, ф. 143, № 81). Засуджувала міжпартійний антагонізм, інспірований значною мірою й радикалами: «не можу знести наших партійних ненавистей і нетолеранцій, в чім радикальна партія ані на волос не ліпша від других» (лист до В. Лукича від 30 жовт. 1891 р.: ІЛ, ф. 61, № 552). Ціною власного політичного досвіду Кобринська доходить врешті до переконання про шкідливість будь-яких партійних концепцій для суспільного поступу, оскільки кожна з них лобіює питання, догідні лише окремій частині суспільства: «з-за партійних у нас інтересів ніякий поступ неможливий» (лист до Є. Ярошинської від 19 лют. 1892 р.: ІЛ, ф. 101, № 476). Мабуть, через те Кобринська так і не досягла політичного консенсусу із жодною з тодішніх галицьких партій, що так чи так репрезентувала різновекторні поколіннєві ідеології. «В відносинах до наших політичних партій також не ліпше стою. Старі бачут в мені небезпечну авантурницю, народовці також не дуже для мене ласкаві, а навіть і радикали не попирають справи з того боку, якби належало», — пояснювала Кобринська свою ультраопозиційність в листі до Миколи Шухевича 1891 року (ВР ЛННБ ім. Стефаника, ф. 6 (Кобр.), арк. 824).

Характерно, що саме Русько-українська радикальна партія, ставши спочатку одним з осередків генераційної асиміляції Наталії Кобринської, ідеологічною платформою для реалізації та декларування її емансипаційних ідей, політичного структування й консолідації партійних однодумців, згодом фатально зрезонує в розриві Кобринської з власним поколінням й призведе до її драматичної маргіналізації в галицькому культурно-політичному просторі.

[1] Детальніше про співпрацю Кобринської з РУРП та журналом «Народ» див. у монографії П. Шкраб'юка «"Ми, українські радикали" (Михайло Павлик і радикальна партія)» (Львів, 2012) та розділах цієї монографії про взаємини письменниці з І. Франком і М. Павликом.

Візуальна репрезентація Наталії Кобринської у сприйнятті сучасників. Важливим чинником поколіннєвої інтегрованості Кобринської, зокрема популярності в чоловічому середовищі, була її виняткова харизматичність, що в поєднанні з «високою товариською культурою», внутрішньою інтелігенцією, інтелектуальним кругозором, європейськими манерами, жіночою привабливістю характеризували її як «справжню даму з товариства»[1]. Як стверджувала Оксана Дучимінська, «все життя шукали її приязні визначні, непересічні мужчини»[2]. Щоправда, за спогадами Юлії Романишин, доньки служниці Габришки, відомо, що Кобринська «мужчин ніколи не приймала або дуже рідко, і то лише декого в товаристві жінок. Коли я спитала, чому вона так робить, то мати відповіла, що це, ніби, вона таку відразу чує до них, бо в житті їй не повезло»[3].

Свого часу особою Кобринської періодично зацікавлювався відомий посередник поміж галичанами та наддніпрянцями Олександр Кониський, зокрема перепитував Т. Окуневського, чи вона «особа молода», а той, вдовольняючи цікавість приятеля, не барився з рекламою вродливої, до того ж «умної і очитаної» галичанки. Так у листі до нього від 20 грудня 1884 року Т. Окуневський розпросторився у своїх похвалах: «Так, она молода, до 30 літ, — жінка глибокого чуття і талану, а позаяк у нас ще особистий вплив багато більше має сили, як саме письмо, тож — і додам — се жінка дуже симпатична, а до того хороша. Правда, що дуже амбітна она колись була (тепер смерть чоловіка, котрого дуже любила, трохи підломала), але амбіція в таких річах не вадит — она додає лиш енергії і витривалости»[4].

У рецепції багатьох сучасників на візуальний образ Кобринської звернено окрему увагу, адже таким способом реконструйований портрет постає іноді значно промовистішим за найкращу світлину. «Своєю фізичною красою, грою на фортеп'яні та небуденністю духа — [Кобринська] звертала на себе загальну увагу»[5]. Цікава ретроспективна рецепція візуального образу Кобринської закарбувалася у пам'яті Олени Кисілевської, наймолодшої п'ятнадцятирічної учасниці установчих зборів Станіславівського товариства руських женщин 1884 року: «Ось на підвищення входить вона — ця, яку кожна з нас, молодих, так бажала пізнати. Висока, поважна, в чорній жалібній одежі (вона вдова по священику); лице гарне, бліде. Поважне, обрамоване буйним чорним, як

---

1 *Лукіянович Д.* Трагедія Наталії Кобринської (З нагоди Жіночого конгресу) // Діло. 1934. № 164.

2 *Дучимінська О.* Те, що знаю й пам'ятаю про Наталію Кобринську // Наше життя. 1951. № 12. С. 3.

3 *Скворій Р.* «В Болехові баталія» : нарис про Наталію Кобринську. Болехів, 1997. С. 44.

4 *Возняк М.* Як дійшло до першого до першого жіночого альманаха. Львів : Видавець Іван Тиктор, 1937. С. 16.

5 *Дучимінська О. О.* Наталія Кобринська як феміністка. Коломия, 1934. С. 10.

круче крило, волоссям. Пам'ятаю навіть малу, білу, дивно бліду її ручку, яка на її чорній одежі відбивала білою квіткою»[1]. Особливої жіночої імпозантності Кобринській надав її монотонно чорний дрес-код, який після смерті чоловіка не змінила вже до кінця життя (за винятком хіба що національного строю), й, мабуть, через те в болехівському оточенні її називали містично-загадковою «чорною панею». Як про це згадувала болехівчанка Марія Марусяк: «Коли ми, підлітки, пасли худобу, то до нас, проходжуючись у напрямку Човган, не раз наближалась Чорна Пані, говорила з нами і просила: "Діточки, ніколи не забувайте своєї рідної мови," — і гладила нас по голівках»[2]. Про своє дитяче знайомство в Болехові із «чорною панею» згадувала також Софія Дорошенко: «Як я була 8–9-літньою дівчинкою, то вертаючись около 11–12 год. вполудне зі школи додому, стрічала на пішоході десь в околиці польського костела високу, ставну паню з палицею в руках, все одягнену в чорне, яка й на голові мала чорний шаль. Пізніше я підглянула, що ця "чорна пані" поверталася від п. Микиткової, вдови по священику, яка тримала на станції дітей сільських священиків і вчителів. Мене почала цікавити та "чорна пані". Вигляд у неї був поважний, сказала б навіть суворий, все задумана, нікого не помічала. Я навіть трохи боялася тієї жінки. <…> Коли я підросла й мені було десь 11–12 років, я довідалася хто є та "чорна пані", що я її стрічала щоденно в полудне. <…> Це була Наталія Кобринська, піонірка й провідниця українського жіночого руху в Галичині»[3].

Проте замолоду якраз виражена у стилі чорного жіноча скорбота надавала Кобринській особливого шарму. Саме такий портрет письменниці, що вирізняв її в будь-якому товаристві, Кирило Трильовський радив увіковічнити як головну портретну репрезентацію письменниці: «Та з-поміж усіх жінок і мужчин, присутніх тоді в домі о. І. Озаркевича, на перше місце вибивалася, без сумніву, молода вдова п. Наталія Кобринська. Чорно убрана, з чорною кружевою хустиною на голові, вона виглядала, мов Мадонна на якомусь старо-італійському образі. Так вона і представлена на тій фотографії, що є в програмі станиславівського Жіночого Конгресу з 1934 р. і лише такий її портрет повинен Союз Українок поширити поміж своїми Філіями, Кружками і членками. Бо коли ширити портрети визначних людей або ставити їм пам'ятники, то треба їх зображати з часів їх повної сили, а не з часів, коли вік або хвороба їх до землі пригнула»[4]. Йшлося про світлину, яку зробив 1882 року у Львові Г. Подольський[5].

---

1 *Кисілевська О.* Спогад про Наталю Кобринську // Жіноча доля. Коломия, 1930. № 4. С. 3.

2 *Скворій Р.* «В Болехові баталія» : нарис про Наталію Кобринську. Болехів, 1997. С. 44.

3 *Дорошенко С.* «Чорна Пані» (Спогад із дитячих літ про Наталію Кобринську) // Наше життя. 1951. № 5. С. 3.

4 *Трильовський К.* Наталія Кобринська і її найближчі (З моїх споминів з половини 80-х років минулого століття) // Жінка. 1937. № 11/12. С. 3.

5 *Погребенник Ф.* Три фотопортрети Наталії Кобринської // Слово і час. 1996. № 5/6. С. 32.

«Своїм товариським укладом, великим знанням і красою» Кобринська «очарувала» й Михайлину Рошкевич, з якою вперше зустрілася 1883 року, коли, вертаючи з батьком із Відня, заїхала по дорозі до Лолина[1]. За іншим цікавим спостереженням Михайлини, Кобринська, як «бувала світова дама», дотримувалася у дрес-коді власного регламенту: «Аристократів вона приймала у сукні з треном [шлейфом. — *А. Ш.*], демократів — у хустці на голові, але добирала відповідну і дбайливо вив'язувала перед зеркалом»[2]. У чоловічій рецепції Богдана Лепкого образ Кобринської запам'ятався доволі характеристичними зовнішніми прикметами, що надавали її жіночої особливості й повабу: «Висока чорнява жінка, з темними палкими очима, з обличчям розумним і енергійним, вбрана, як на Підгір'ї вбираються сільські жінки.

Як ішла вулицями Львова або другого якого города, всі оглядалися за нею. Якась незвичайна жінка»[3]. Уляна Кравченко під час першої зустрічі з письменницею на Шевченковому вечорі 1883 року в залі Народного дому у Львові запам'ятала її такою: «Молода, гарна — в мистецько викінченому народному одязі — горда, неугнута боркиня!»[4]. Цікаво описувала зовнішність уже зрілої Кобринської донька її служниці Юлія Романишин: «Вона була надзвичайно скромна і проста, але якась замкнута в собі. Рідко вступала до бесіди. Висока, завжди одіта в чорне. Як була молодша, то іноді одівала народну ношу. Одяг був закритий, тісно заходив під шию. Зачіска мала розподіл посередині, волосся було чорне, зібране під чіпець»[5].

Жіноча харизма і специфічна естетика індивідуального іміджу були властиві Кобринській навіть на схилку літ. «Залишилася гарною, до старости елєґантною жінкою», — згадувала Софія Окуневська-Морачевська[6]. Таке ж візуальне враження справила уже літня Кобринська під час першої зустрічі з Ольгою Дучимінською: «До мене вийшла висока, елегантно одягнена жінка. В руці тримала капелюх, бо щойно вернулася з міста. На мене зробила враження постати з старого образу»[7].

---

1 *Рошкевич М.* З моїх споминів про Наталію Кобринську // Рошкевич О. Таку вже Бог долю судив : оповідання, спогади / упоряд. і післямова Р. Д. Горака. Львів : Каменяр, 1993. С. 83.

2 *Рошкевич М.* Про Ольгу Кобилянську // Ольга Кобилянська в критиці та спогадах. Київ : Держ. вид-во худож. л-ри, 1963. С. 350.

3 *Лепкий Б.* Наталія Кобринська // Лепкий Б. Вибрані твори : у 2 т. Т. 2. Київ : Смолоскип, 2011. С. 116.

4 *Кравченко У.* Уривки спогадів // Жіноча доля. Коломия, 1930. С. 41.

5 *Скворій Р.* «В Болехові баталія» : нарис про Наталію Кобринську. Болехів, 1997. С. 44.

6 *Струтинська М.* Прощаючись з портретом. Пам'яті д-р Софії Окуневської-Морачевської // Жінка. 1938. № 1/2. С. 4.

7 *Дучимінська О. О.* Мої спомини про Наталію Кобринську // Жіноча доля. 1934. № 12/13. С. 4.

1.4. «Вже ніколи не зможу злятися в одно з моєю суспільностею»: причини генераційної кризи Наталії Кобринської наприкінці 1890-х років

Своєрідне «вживлення» Кобринської у відповідний генераційний соціопростір як «сучасника певної доби і ровесника певного покоління»[1] відображає історію її індивідуального формування, духовної еволюції й свідомісної кристалізації. Інтегрованість письменниці у власну генерацію у 1880-х роках стала важливим результатом її громадянського чину й успішного інтелектуального саморозвитку, інспіруючи всі дотеперішні літературні та суспільні ініціативи. Проте, якщо від середини 1880-х й до середини 1890-х років діяльність Кобринської означено періодом її найвищої громадянської, літературної, суспільно-політичної активності, то надалі вона щоразу більше розходиться поглядами зі своїми колишніми однодумцями та ідейними соратниками, поступово втрачаючи літературне визнання, суспільний авторитет, наражаючись на критичні кпини через свою опозиційність і світоглядну інакшість. Така трансформація спровокувала надалі глибоку кризу генераційної ідентичності Кобринської, вона заходить у «воєнний стан із більшістю української громади»[2], поступово перестає асоціювати себе з власним поколінням та зазнає гнітючого з ним розриву, дистанціювання, затаєних образ й душевного усамітнення. Цю психологічну почуттєвість та конфліктні стани найбільше виповідає епістолярна рефлексійність письменниці означеного періоду, спрямована на те, аби приховати свій розрив із власною спільнотою й довести спорідненість з нею у різних сферах, а з іншого боку, у листуванні з близькими людьми (Ганною Барвінок, Д. Лукіяновичем, О. Маковеєм, Оленою Пчілкою, В. Соколовою, Є. Ярошинською), вона відверто виявляє свою депресивну настроєвість, трагедію власної генераційної кризи, нарікаючи на невдячних й несправедливих колишніх однодумців.

---

1 *Ананьев Б.* Человек как предмет познания. Ленинград : Изд-во Ленинград. ун-та, 1968. С. 104.

2 *Лукіянович Д.* Два документи до життєпису Наталії Озаркевич-Кобринської. Львів, [1939]. С. 9.

Генераційну кризу письменниці варто осмислювати в контексті життєвої кризи як «переломного етапу в житті особистості, рубежу між старим і новим досвідом, якісного переходу із одного стану в інший». При цьому важливою складовою життєвої кризи є рольовий конфлікт, заснований на необхідності змінювати свої попередні ролі[1].

Втрата своєї життєвої ролі — лідерки галицького фемінізму й першорядної письменниці — несла для Кобринської загрозливий характер кризи ідентичності, а разом з нею кризи самореалізації, коли нова суспільна трансформація, яку потрібно було здобувати й утверджувати, була неприйнятною для її амбітного психоукладу, що вимагав лідерства, визнання, глорифікації, активного суспільного чину, успішного життєздійснення та самовираження. У цей перехідний чи переломний момент між попереднім і новим віковим досвідом письменниця не змогла конструктивно переформатувати нову, хоч і невідому для себе потенційну соціальну роль, адаптуватися до нового способу самореалізації. Це посилило її психологічні переживання, процеси маргіналізації й розбіжності між реальністю й очікуваними ідеальними ролями, врешті призвело до трагедії зламаної долі, деформації власного світу, екзистенційної фрустрації (В. Франкл), коли втрачені можливості й цілі самореалізації ускладнювалися ще й геронтологічною симптоматикою.

Якщо розуміти, що в психоукладі Кобринської виявні ознаки «творчого типу життєвого світу» (йдучи за класифікацією Ф. Василюка)[2], то «головна внутрішня необхідність людини цього світу — втілення ідеального надситуативного задуму свого життя загалом. Це глобальне завдання випадає вирішувати на матеріалі конкретних ситуативних дій в умовах зовнішніх ускладнень і внутрішніх розузгоджень, що постійно поновлюються»[3]. Тому дисгармонія, якої зазнає особистість у творчому світі, ототожнюється з кризою — «коли реалізація основного життєвого задуму опиняється під загрозою»[4]. «Кризу можна визначити як водночас гострий і тривалий внутрішній конфлікт з приводу життя в цілому, його сенсу, головних цілей та шляхів їх досягнення»[5].

Впадає у вічі тодішній конфронтаційний тип взаємин Кобринської з оточенням, зумовлений передусім кризою «значущих взаємин» і виявлений в її епістолярному дискурсі з конотацією нарікань, упімнень, гіркої сповідальності та і у відкритому гостропублицистичному характері її дописів, що свідчили про порушення конструктивного діалогу зі світом.

---

1 Психологія життєвої кризи / відп. ред. Т. М. Титаренко. Київ : Агропромвидав України, 1998. С. 79.

2 *Василюк Ф.* Психология переживания. Анализ преодоления критических ситуаций. Москва : МГУ, 1984. С. 140.

3 *Титаренко Т.* Життєвий світ особистості: у межах і за межами буденності. Київ : Либідь, 2003. С. 151.

4 Там само.

5 Там само. С. 197.

Причини генераційної дезінтеграції Кобринської безпосередньо пов'язані з її складним внутрішнім укладом, світоглядною інакшістю, також були зумовлені ще й політичними обставинами, суспільними подіями, літературними тенденціями, що спричиняли гострі внутрішньопоколіннєві суперечки, розбалансовуючи колись стабільний генераційний консенсус дрібничковими полеміками, заздрісними пересудами, невмотивованими амбіціями, залаштунковими розбірками й обра́зами. В долі Кобринської втрата власної поколіннєвої самості у період, коли її особистісний духовно-інтелектуальний потенціал змагав до найвищих цілей самореалізації літературного і суспільного чину, означує глибоку кризу ідентичності, що дало підстави Денису Лукіяновичу розглядати біографію письменниці крізь призму **життя як трагедії**, виокремлюючи в ній принаймні чотири трагічні мотиви[1].

Беручи до уваги мемуарно-біографічну концепцію Д. Лукіяновича, а також спогадовий наратив інших сучасників та авторефлексійний (переважно епістолярний) дискурс самої письменниці, спробуємо осмислити найважливіші чинники генераційної дезінтеграції Кобринської.

1.4.1. «Альманах чи газета?»: латентний розрив з Франком

Від середини 1890-х років «ненадійно попадає Кобринська у конфлікт зі своїми давними приятелями»[2] (Франком, Павликом, Драгомановим), який дедалі більше посилює ідейно-естетичні розбіжності й світоглядну несумісність письменниці з власним поколінням і своїм історичним часом. І хоча ці контроверзи стосувалися загалом усього радикального оточення, втім, як не дивно, фатальним імпульсом прихованого поколіннєвого антагонізму був передусім латентний розрив Кобринської саме з Франком. Він почався ще від 1891 року і був спровокований дискусією «альманах чи газета», що виникла під впливом Франкової однойменної статті в «Народі»[3] на підтримку започаткування спеціальної газети чи «журнальчика» для жінок замість продовження апологетизованої Кобринською альманахової традиції.

Ідею видавати саме жіночий журнал, а не другий альманах озвучила братова́ Кобринської Олеся Бажанська на першому жіночому вічі у Стрию 1 вересня 1891 року. Цей задум активно тоді підтримав Франко, обґрунтувавши

---

1 *Лукіянович Д.* Трагедія Наталії Кобринської (З нагоди Жіночого конгресу) // Діло. 1934. № 164.

2 *Дучимінська О. О.* Наталія Кобринська як феміністка. Коломия, 1934. С. 25.

3 *Франко І.* Альманах чи газета? // Народ. 1891. № 22. С. 304.

його в згаданій статті та протиставивши фінансово затратному альманахові сучасніший, цікавіший і ощадливіший, до того ж періодичний і легший у підготуванні жіночий «журнальчик». З боку Франка це був несподіваний удар по репутації й майбутніх редакторських амбіціях та планах Кобринської. Бо за лаштунками цього нереалізованого газетного проекту було ще відкрите епістолярне лобіювання саме журналу, а не альманаху Франка й Павлика в листах до авторитетних наддніпрянських й галицьких авторок. Невдовзі історія з жіночим часописом переросла в закулісний епістолярний формат, учасниками якого стали Франко та його дружина, О. Бажанська, М. Драгоманов, О. Кобилянська, М. Павлик, Олена Пчілка, Леся Українка, Є. Ярошинська. Так поза плечима Кобринської постав проект нового часопису «Рівність», що розбив її видавничі задуми й завів у стан конфліктності з багатьма галицькими й наддніпрянськими колегами. У радикальних колах уже було сформовано редакційний комітет (М. Павлик, В. Охримович, М. Ганкевич, Р. Яросевич, О. Маковей, О. Колесса)[1], дібрано співробітниць (серед яких Олена Пчілка, Леся Українка, Дніпрова Чайка) й навіть написано блискучу передмову авторства Олени Пчілки[2]. Хоча й були проблеми з обранням редакторки з-поміж двох претенденток — Ольги Франко та Олесі Бажанської. Отже, попри намір Кобринської редагувати з Болехова другий альманах, радикальне середовище цього разу показало, що може обійтися без неї.

У Франкових листах до Олени Пчілки з приводу видавання нового жіночого часопису, а також у листуванні його з Бажанською задуманий друкований проект названо газетою. Проте Франко не раз називав газетою просто періодичне видання, зокрема журнал, уживаючи слова «газета» й «журнал» як синоніми. Насправді, йшлося про видавання журналу обсягом «оден аркуш формату “Правди”», який спочатку виходив би раз на місяць (ІЛ, ф. 3, № 1620, с. 19). Незважаючи на те, що такі авторитетні діячки Галичини та Наддніпрянської України, як Н. Кобринська, Є. Ярошинська та Олена Пчілка спочатку агітували за видавання «Другого вінка», тобто продовження традиції альманахів, Франко таки зумів переконати Олену Пчілку в доцільності періодичного жіночого часопису. В листі до неї від 30 вересня 1891 року він попросив підтримати своїми порадами й літературною працею нове видання та його ще не досвідчену молоду редакторку: «Пані Олеся Озаркевичева (Бажанська) під впливом дискусій стрийського жіночого віча задумала розпочати з новим роком видання раз в місяць невеличкої жіночої часописі. Вона, певне, швидко удасться до Вас з просьбою запомагати її видання Вашою цінною працею літературною. Я не сумніваюся, що Ви не відмовите їй своєї підмоги і заохоти. Вона не свідуща

[1] *Лукіянович Д.* Два документи до життєпису Наталії Озаркевич-Кобринської. Львів, [1939]. С. 17.

[2] [*Пчілка О.*]. Наші завдання (Вступне слово Олени Пчілки до часопису «Рівність» з 1891 р.) // Новий час. 1934. Ч. 138/139, зберігається в архіві Франка, ІЛ.

в журналістичнім ділі і боїться різних страхів видимих і невидимих: зависті товаришок, насміхів з боку "поступовців" á la Цеглинський, злоби з боку ретроградів і т. ін. Ми вже тут оба з П[авлик]ом силувалися вспокоювати її і додавати їй духу, та я думаю, що Ваше слово буде мати для неї далеко більшу ціну. А думка сама мені видається дуже щасливою, тим більше, що видання другого тому альманаху, крім коштовності і малої окупності такої книжки, має ще й те недобре за собою, що в найліпшім разі буде тільки об'явом літературним, коли тим часом газета самою своєю природою перетягає справу на поле роботи громадської, стається осередком і виразом певного руху, зав'язком певної постійної організації, котрої іменно жіноцтву нашому найбільше треба» [т. 49, с. 298–299]. У недатованому відписі (1891 року) Олена Пчілка, незважаючи на те, що сама раніше була промоутером альманаху «Перший вінок», підтримала ідею саме періодичного жіночого видання, пообіцявши до нього долучитися: «Отже, думаю, що розпочинане видання послужить тілько для "слави" жіночої; але, звичайно, далеко більша і ефектнійша слава, коли вийде жіноча **часопись**, ніж **альманах** <…>» (виокремлення шрифтом Олени Пчілки. — *А. Ш.*) (ІЛ, ф. 3, № 1612, С. 264).

У справі нового видання Бажанська консультувалася з Франком та його дружиною Ольгою, ділилася новими видавничими ідеями, обговорювала добірку авторів. У листі до Франка від 25 вересня 1891 року повідомляла про перші кроки в новій ролі редакторки: розіслано листи до українських письменниць із запрошенням до співпраці, проведено консультації з городецьким друкарем, погоджено формат, обсяг, періодичність та орієнтовну собівартість видання. Від співпраці з Франком Бажанська сподівалась отримати не лише фахову допомогу авторитетного й досвідченого у видавничих справах наставника, його суто людську підтримку, а й розраховувала на його, разом з дружиною, літературну участь в цьому проекті: «<…> я сердечно сподіваюсь від Вас обох не лише заохоти словом, але і запомоги Вашої моральної, Ваших праць» (ІЛ, ф. 3, № 1620, с. 22). Власне, з участю Франка молода редакторка пов'язувала успіх і визнання нового жіночого проекту.: «<…> до того всего прошу Вас конечно о яку статтю до першого числа моєї газеткі. Надасть її Ваша праця більше сили против всяким можливим критикам, на які вона натрафить» (там само, с. 21).

Уже на початковому етапі підготування часопису Бажанська зіткнулася і з психологічними труднощами, ділилася своїми побоюваннями з Франком, шукаючи в нього підтримки: «Та не страшна мені праця, не страшні і кошти — я все зроблю і дам — лише страшна мені та злоба і нехіть, якою люди "polityczni przyjaciele" огорнуть мою щиру працю. А що знайдуться такі нежичливі — се я вже знаю. <…> Я так дуже боюсь, що сей орган "наш" недовго буде жити! Мене "наші люде" привитали так песимістично і вдодатку відослали до Вас, послухати Вашої поради. Тож і жду єї дуже, сподіючись, що знайду щире слово у Вас!» (там само, с. 19–20, 22). Так само турбувала її й політико-правова колізія: «чи справді **вольно** в Австрії **жінці бути одвічальним редактором**?» (виокремлення шрифтом О. Бажанської. — *А. Ш.*) (там само, с. 20).

Вочевидь, Франко, який не менше ніж Бажанська був зацікавлений у появі першого жіночого журналу в Галичині, намагався якось розвіяти її сумніви. На жаль, його листи до Бажанської не збереглися, проте з її відписів видно, що «ласкава відповідь» літературного авторитета наснажувала в роботі: «Вона як теплійший луч сонця восени впала на мою душу. Я зачала на серіо братись до приготовань для задуманого видавання <…>. Я своєго не покинусь ніяк. Раз повзятий замір мушу перевести в діло, і так люди гомонять про жінок, що, крім пустих деклямацій, нічого реального (а найменше "праці") нема» (лист Бажанської до І. Франка від 5 жовт. 1891 р.; ІЛ, ф. 3, № 1612, с. 151).

На листовні запрошення редакторки жінки-письменниці відгукувалися досить мляво, натомість чоловіки виявились «солідніщими» й відповіли майже всі. До співпраці в майбутньому друкованому проекті Бажанська планувала залучити Олену Пчілку, Лесю Українку, Людмилу Старицьку-Черняхівську, Ганну Барвінок, Дніпрову Чайку, Уляну Кравченко, Олену Грицай; для цього просила Франка надіслати їхні адреси. На дописувачок з України — Олену Пчілку та Лесю Українку — покладала «найпевнійшу надію», вважаючи, що ці «українки сміливійші і, мабуть, солідарнійші» (там само, с. 153). Зрештою, вони відгукнулися на її листовну пропозицію, пообіцявши, що Леся реферуватиме доступні в підросійській Україні тамтешні й закордонні журнали, а Олена Пчілка писатиме публіцистичні та белетристичні праці. «Ті дві сили будуть варті тілько що половина наших плаксивих галичанок», — хвалилася Бажанська новими дописувачками Ользі Франко (лист до неї від 25 груд. 1891 р.; ІЛ, ф. 3, № 1607, с. 453).

Консультувалася Бажанська з Франком і щодо назви майбутнього жіночого часопису, оскільки розглядалося кілька варіантів. Першу її пропозицію — «Жіноча часопись» — відхилив чоловік, Лонгин Озаркевич, вважаючи цю назву дуже схожою з «Часописсю правничою» — юридичним журналом, який від 1889 року несистематично виходив у Львові за редакцією Костя Левицького, а від 1893 року його видавала правнича комісія історико-філологічної секції НТШ. Свої міркування щодо назви в листі до Ольги Франко від 21 січня 1892 року висловлювала Олена Пчілка, обґрунтувавши оптимальну, на її погляд, назву — «Рівність»: «Отже, як собі хочете, а назва "Рівність" буде найбільше одповідною і навіть найкращою. "Жіноча часопись", "Жіночий Вістник" — звичайно, нічого собі назви, але ж вони мало виразні, та і не точні: бо, справді, якось ніяково, коли при такій назві будуть писати в часописі мужчини <…>» (ІЛ, ф. 3, № 1612, с. 280). Проте невдовзі в листі до Франка від 17 березня 1892 року Бажанська заявила про нову остаточну назву часопису — «Жіноче питання» (ІЛ, ф. 3, № 1612, с. 323).

З листів Бажанської до Франка відомо, що під час редакторського підготування журналу та роботи з авторськими матеріалами вона неодноразово зустрічалася з Франком, просила зредагувати «Переднє слово» до новство-

реного журналу, яке написала спільно з Оленою Пчілкою (надіславши його Франкові разом з листом від 17 берез. 1892 р.: ІЛ, ф. 3, № 1612, с. 325–326). Хоча ця передмова не дуже подобалась редакторці, проте вона вважала, що «най "Пер[еднє] сл[ово]" не буде дуже шумне, а зате сама часопись сильна, то буде ліпше» (ІЛ, № 1612, с. 323). Відомо, що до історії написання цієї вступної статті причетна й Ольга Франко. В листі до неї від 21 січня 1892 року (ІЛ, Ф. 3, № 1612, с. 280). Олена Пчілка зазначила, що чимало для своєї передовиці взяла саме від Ольги: «Ви тепер, будучи найсправдешньою редакторкою, можете считати, що в статті, написаній мною, єсть теж Ваша думка й слово, бо, писавши статтю, мала я перед собою Ваш лист, з котрого взяла навіть декілька достойних Ваших виразів» (йдеться про лист Ольги Франко до Олени Пчілки від 25 листоп. 1891 р.: ІЛ, ф. 28, № 1436). Тому й пропонувала Франковій дружині подати вступну статтю за підписом «Редакція». Щоправда, як зауважив Д. Лукіянович, у передмові Олени Пчілки відлунювали ідеї та навіть окремі звороти з Франкової статті «Альманах чи газета?», яка, своєю чергою, була «докладно достроєною до програмової вступної статті» «Рівності», ставши, по суті, «предтечею передовиці»[1].

Напередодні свого приїзду до Львова у справі остаточного погодження змісту першого номера журналу в листі до Франка (від 17 берез. 1892 р.) Бажанська просила «проказати усю стежку урядових формальностей», що їх мусила залагодити для легітимізації цього друкованого органу. Насамкінець анонсувала Франкові зміст першого випуску:

«"Переднє слово"
"Мрії", вірш з життя жіночого [Олександра] Колесси
"Просвітні огні" віршик Л[есі] Українки
"Наукова читальня у Льв[ові]" Гравецької
"Софія Ковалевська", біографія О. Франкової
Дрібна хроніка з життя жіночого» (ІЛ, ф. 3, № 1612, с. 325).

Листуючись із Франком у справі жіночого журналу, Бажанська одночасно провадила жвавий епістолярій з його дружиною, погоджуючи зміст, назву часопису, тенденції тогочасної жіночої преси та лектури, щоб виробити для нового галицького журналу оптимальний ідеологічний і тематичний принцип. Бажанська консультувалася з Ольгою Франко щодо структури видання, запропонувавши такі основні рубрики: «1) **Повість** пера жіночого або про жіночу квестію, дальше, коротенький добрий 2) **стишок**, 3) стаття наукова про рух, науку, поступ, взагалі питання жіноче, або якась добра 4) **біографія** замітної жінки, вкінци 5) **новинки** з світа жіночого» (виокремлення шрифтом О. Бажанської. — *А. Ш.*) (лист до Ольги Франко від 21 листоп. 1891 р.: ІЛ, ф. 3, № 1607, с. 554). На прохання Бажанської Ольга Франко, як знавець французької, опра-

[1] *Лукіянович Д.* Два документи до життєпису Наталії Озаркевич-Кобринської. Львів, [1939]. С. 17.

цьовувала тогочасну французьку жіночу газету «Bulletin de l'union universelles des femmes», щоб перейняти від неї провідні європейські ідеї та концепцію й за її зразком створити український аналог жіночого журналу: «Тішуся, що найшла газету жіночу з таким напрямом, як "Bulletin", а моїм бажанням буде повести жіночу часопись тим самим шляхом» (лист О. Бажанської до О. Франко від 1 груд. 1891 р.: ІЛ, ф. 3, № 1607, с. 581). З листів Бажанської видно, яку поважну організаторську роль відігравала Ольга Франко в заснуванні цього видання. До першого випуску часопису Франкова дружина подала біографічну статтю про Софію Ковалевську.

Проте цей сподіваний друкований орган жінок так і не з'явився під жодною з назв, незважаючи на те, що перший його випуск уже було сформовано. На думку Ірени Книш, це сталося тому, що «ні Бажанська-Озаркевич, ні Ольга Франко не схотіли підписатися як редакторки»[1], до того ж, за свідченням Д. Лукіяновича, «не рішалися виступити без Кобринської та проти неї»[2]. У зрезигнуванні часописом далися взнаки «недостача інтелектуальних засобів галицького жіноцтва», брак стабільного фінансування й ще більше небезпечна імперативність радикалів у контролі над цим виданням з метою отримати остаточне «кермо в жіночих справах»[3]. Завадити реалізації цього проекту могли й безліч інших причин: особисті редакторські амбіції, фінансові труднощі, загальна громадська індиферентність до цього видання, пасивність дописувачів.

У контроверзі «альманах чи газета», що за словами Д. Лукіяновича стала однією з перших причин трагічного розходження Кобринської зі своєю громадою, письменниця ніде публічно не виступила проти нового альтернативного формату жіночого друкованого органу. Доволі стримано сприйняла це рішення, як свідчив її лист до Франка від 15 грудня 1891 року: «Могла бути часопись, міг бути і альманах, — одно другому нічого не вадило, здається. Проте се якраз ліпше для мене вийшло, бо я, бачите, такой слаба, моя нерівність неабияка і, правду сказавши, я тепер не годна братися до видавання альманаха, тому ж і рада, що жіноча часопись і Ваша допись звільнили мене від морального обов'язку, вложеного зборами в Стрию» (ІЛ, ф. 3, № 1612, с. 217). Втім позалаштункові перипетії цього видавничого процесу, явлені в епістолярній дискусії Кобринської з Франком, Павликом, Ярошинською, показують інший бік гнітючої й симптоматичної для її душевного стану ситуації. Гнітючої передусім тому, що вона відчула свою окремішність, маргінальність, побачила «себе одну проти всього поступового жіноцтва»[4], відчула, що громадськість

---

1 *Книш І.* Іван Франко та рівноправність жінки : у 100-річчя з дня народин. Вінніпег, 1956. С. 140.

2 *Лукіянович Д.* Два документи до життєпису Наталії Озаркевич-Кобринської. Львів, [1939]. С. 18.

3 Там само.

4 Там само.

може обійтися без її редакторської допомоги, ба, більше, навіть без її власних дописів, що в «часописному таборі» опинились її колишні однодумниці, зокрема й Олена Пчілка та навіть власна родина. У передмові до «Рівності» у переліку прізвищ «дотеперішньої щирої громадки», яка мала бути задіяна в цьому часопису, фігурували серед інших: з жінок — Михайлина Іванець, Ольга Озаркевич, Ольга Франко, Євгенія Ярошинська, Олена Пчілка, Леся Українка, з чоловіків — Микола Ганкевич, Осип Маковей, Володимир Охримович, Михайло Павлик, Іван Франко. Якраз родинна образа на Бажанську не раз ставала предметом листовних дорікань Кобринської за те, що та не запросила її «до співуділу» та не приймає до друку її матеріалів (лист Кобринської до Є. Ярошинської від 10 листоп. 1892 р.; ІЛ, ф. 101, № 479), за те, що чоловіки радо зголосилися до участі в «Рівності», натомість її видання «Наша доля», змовившись, ігнорували: «<...> преці всі хотілисте писати, як мала редаговати Олеся. Так Вам тогди на справі жіночій залежало <...>. Вона, вірте, не розумнійша від мене, чому ж Ви на ню були такі ласкаві, а на мене ні?» (лист Кобринської до М. Павлика від 8 берез. 1896 р.; ЦДІАУЛ, ф. 663, оп. 1, од. зб. 219, арк. 72). У редакційній примітці «Нового часу», де вперше надруковано переднє слово Олени Пчілки, зауважено: «Замітна річ: між співробітницями не бачимо Наталії Кобринської. Значить, між ініціаторками “Рівності” і першою піоніркою жіночого руху у нас були розходження» (Новий час, 1934, № 138). З усіх соратниць Кобринської на захист альманаху тоді виступила хіба що Ольга Кобилянська, обґрунтувавши свою позицію в листі до М. Павлика від 11 жовтня 1891 року: «Видавати жіночу газету нема змоги, нема такої людини, яка б її редагувала, і Кобринська не може це робити, — умови, в яких вона живе, не дозволяють — це значить, вона не може: також і коштів в нас нема. Видати альманах в наших плачевних умовах — це ще наймудріше»[1].

Тому журнал «Рівність» так і залишився нереалізованим амбіційним проектом. І хоча Кобринська публічно не виступала проти ідеї часопису, але відчувши себе в цьому питанні одною проти табору радикалів й колишніх жінок-однодумниць, усвідомила трагізм ситуації, що вже тоді означав для неї втрату авторитету в своєму суспільному позиціонуванні. Хоча, поза сумнівом, цей підготовчий видавничий процес, зафіксований у спогадах, епістолярії, тогочасних газетних публікаціях, є важливою віхою в історії галицької жіночої періодики. До того ж, він демонстрував особистісні й громадсько-політичні, суспільно-літературні очікування усіх учасників цього процесу: Франко бажав сприяти розвиткові жіночого руху в Галичині та відповідно до партійної ідеології радикалів створенню для жінок власного друкованого органу; для Олесі Озаркевич цей проект мав стати справою життя, реалізацією не лише редакторських амбіцій, а й персональної участі в активно заявленому жіночому

[1] *Кобилянська О.* Твори : у 5 т. Т. 5. Київ : Держ. вид-во худож. л-ри, 1963. С. 357.

русі Галичини. Фіаско з «Рівністю» мало й певні політичні наслідки — «керма в жіночих справах виковзнулася з рук радикалів», саме жіноче питання остаточно вийшо з-під їхнього контролю[1].

В особистій життєвій історії Кобринської факт затаєної конфліктності з Франком спровокував наступні хвилі її поколіннєвих неузгіднень. Мабуть, саме цю біографічну ґенезу має метафорична епістолярна констатація розриву з Франком у листі Кобринської до Маковея від 12 грудня 1899 року: «З Франком я вже мою туру перетанцювала…»[2].

1.4.2. «Наше українське парубоцтво»: Наталія Кобринська в маскулінній рецепції

Особливу дисгармонію в поколіннєву ідентичність Кобринської вносили її контроверсійні взаємини з чоловічим оточенням. Зрештою, і сама письменниця своє перманентне непорозуміння з чоловіками вважала доленосним життєвим «засудом»: «Мене за великі мої гріхи, що колись так остро ставлялась протів мущин, постановили стерти як не з виду землі, то літератури. <…> Страшний вийшов на мене засуд. Довгий час дуже мене то боліло і перестала м була писати» (лист до Вільми Соколової від 16 січ. 1908 р.; ІЛ, ф. 13, № 55). Заразом Кирило Трильовський слушно зазначав: «У своїй апостольській праці в обороні прав жінки мала вона моральну підтримку таких визначних людей як М. Драгоманов, М. Павлик та І. Франко»[3]. І чи не вся біографічна література про Кобринську стверджує, що дійсно найвпливовішими духовно-світоглядними, літературними, ідейними натхненниками для письменниці були саме згадані постаті, а «ідеалом культурного громадянина й розумного провідника був у неї пок[ійний] Євген Олесницький»[4].

Втім, якщо молоді радикали на чолі з Франком та Павликом від середини 1880-х спочатку успішно інтегрували Кобринську в культурно-політичний генераційний простір Галичини, створивши у ньому окреме агітаційне поле для галицького фемінізму та лобіюючи всі його знакові публічні репрезентації — інституціональні («Товариство руських женщин»), видавничі (альманах «Перший вінок», окрема рубрика «Справи жіночі» в «Народі», феміністична белетристика самої Кобринської), то поступово контроль радикалів над роз-

1 *Лукіянович Д.* Два документи до життєпису Наталії Озаркевич-Кобринської. Львів, [1939]. С. 18.
2 *Коковський Ф.* Наталія Кобринська й Осип Маковей // Жінка. 1937. № 21/22. С. 5.
3 *Трильовський К.* Наталія Кобринська і її найближчі (З моїх споминів з половини 80-х років минулого століття) // Жінка. 1937. № 11/12. С. 3.
4 *Лукіянович Д.* Два документи до життєпису Наталії Озаркевич-Кобринської. Львів, [1939]. С. 15.

витком жіночого руху й діяльністю його очільниці перейшов у формат партійного менторства та суворої маскулінної імперативності, а відтак — в запеклий внутрішньопоколіннєвий антагонізм. Невдача з другим альманахом та усунення Кобринської навіть від письменницької участі в доволі хиткому видавництві Озаркевичевої свідчила про зародження значно глибшого її конфлікту з радикалами, про причини якого вона зазначила у листі до Є. Ярошинської від 10 листопада 1892 року: «радикали також мене не хотять, бо добре знають, що не надамся на просте уруде, бо, може, надто маю вироблене переконанє в справі жіночій, а їм треба сліпе уруде, бо тогди уся заслуга на них спаде» (ІЛ, ф. 101, № 479).

Хоча у своїй емансипаційній програмі Кобринська жодного разу не згадувала про якісь гендерні протиріччя, опозицію жіноцтва маскулінній гегемонії в суспільстві чи чоловіцву як такому. Пріоритетними для неї були не «права вийнятковости жінки», а її питомо людські права, утвердження та розвитку в ній загальнолюдських прикмет[1]. «Притім зовсім вона не думала витворити якийсь третій пол, якісь жіночі целєбси повні ненависти до мущин. Навпаки, вона все голосила, що першою задачею жінки — бути подругою мущин і матерією, але не іграшкою мущин, а рівним з ним чоловіком, з правом на гідне людське життя»[2].

Проте якраз в маскулінному середовищі ідея жіночого руху часто наражалася на потужний ідеологічний опір, необґрунтоване критиканство й висміювання, що його згірчено сама Кобринська називала «парубоцькими жартами»[3].

«По заложеню товариства, накинулася на Неї преса, якою, звісна річ, орудували мущини. Перекручували факти, або промовчували нароком важні події. Раз, щоби зазначити, що вони так маловажні, що й спомину не варті, а в друге, щоби ширший загал не знав, що діється. Осмішували де і як тільки могли рух жіночий», — згадувала сучасниця[4]. Зрештою, не бажаючи «розв'язувати квестію конкретного, політичного порозуміння» з радикалами[5] та загостривши свої взаємини з суспільністю, Кобринська продовжує працювати самотужки, по суті, протиставляючи колегіальним ідеям колишніх соратників стосовно шляхів розвитку жіночого руху власні видавничі та суспільно-громадські проекти.

Особливо діткливою була чоловіча рецепція жіночої літератури. Згадати хоча б перші критичні оцінки альманаху «Перший вінок» у рецензії народовця

---

1 *Дучимінська О.* Те, що знаю й пам'ятаю про Наталію Кобринську // Наше життя. 1951. № 12. С. 3.

2 *Окуневський Т.* Спомини про неї // Першому українському борцеві за права жінки. Львів, 1921. С. 7.

3 *Дучимінська О. О.* Наталія Кобринська як феміністка. Коломия, 1934. С. 20.

4 Там само.

5 *Лукіянович Д.* Два документи до життєпису Наталії Озаркевич-Кобринської. Львів, [1939]. С. 9.

Григорія Цеглинського[1], який дошкульно, «з погляду наших деяких "світлих" мущин»[2] розкритикував засадничу ідею «прямування руського жіноцтва»[3], ословлену в концептуальних альманахових статтях самої Кобринської. Декларуючи загальну позицію партії народовців, Г. Цеглинський, на думку Кобринської, занадто спрощено й схоластично осягав емансипаційні завдання сучасного жіноцтва. Проте тоді від критики Цеглинського лідерку галицького жіноцтва неухильно боронили її ідейні соратники — І. Франко, М. Павлик, О. Огоновський, трохи згодом — М. Грушевський. Навіть свою полемічну «Відповідь на критику жіночого альманаха в "Зорі" з р. 1887» (Чернівці, 1888) Кобринська писала при істотній допомозі й редакторському втручанні Франка, а видавала «коштом і заходом» К. Трильовського. А сам Франко у статті «Rusińska literatura albumowa» («Українська альманахова література») (Prawda, 1887, № 22, 24, 27) під приводом дискусії з Цеглинським полемізував з цілою народовською партією, викриваючи її намір «підтягти» увесь жіночий альманах під «народово-консервативний стяг» і водночас вітаючи свіжий почин галицького жіноцтва у намаганні «вийти з рамок консервативного "народовства"» [т. 29, с. 107].

Проте згодом так само одностайно колишні захисники «жіночої квестії» ополчилися вже проти Кобринської. Критичний щодо діяльності письменниці і першої феміністки контекст Франка інспірував так званий парубоцький дискурс: «Її незвичайно вражала не завжди джентлменська поведінка наших людців проти неї; зате вона й охрестила їх: "наше українське парубоцтво". Ще більше нарікала Кобринська на визначних діячів і провідників. Не могла вона погодитися з їх методами; закидала їм недостаточну начитаність, слабу підготовку до праці, ще слабшу до проводу. Не могла їм Кобринська дарувати їх вузького підходу й оцінки явищ, не розуміла, з якої речі не вміють, або не хочуть вони переступити тісний круг інтересів кліки, а то й особистих, а мають "два язики"»[4].

Намагання критиків-чоловіків асимілювати проблематику й естетику жіночих творів у традицію й канон маскулінної літератури сприяло виробленню специфічного критичного дискурсу, заангажованого в тенденційну позитивістську методологію. Чи не таким підходом була зумовлена практика прискіпливого редагування жіночих текстів задля свідомої їх уніфікації до єдиної стильової та проблемно-ідеологічної матриці. Про Франкову редакторську інтервенцію в перший свій твір «Пані Шумінська» Кобринська

---

1 *Г. Ц. [Цеглинський Г.].* Перший вінок. Жіночий альманах : [рец.] // Зоря. 1887. № 17. С. 287–288 ; 1887. № 18. С. 307–308.

2 *Павлик М.* Перші ступні русько-українського жіноцтва // Народ. 1890. № 4. 15 лют. С. 42.

3 *Кобринська Н.* Відповідь на критику жіночого альманаху в «Зорі» // Кобринська Н. Вибрані твори. Київ : Дніпро, 1980. С. 287.

4 *Лукіянович Д.* Два документи до життєпису Наталії Озаркевич-Кобринської. Львів, [1939]. С. 15.

згадувала в листі до Павлика від 28 листопада 1888 року: «Франко приладив був раз то оповідання до "Зорі" і додав був кілька стрічок від себе (щось на хвалу народовців), але я від "Зорі" відобрала, а, даючи до альманаху, той уступ упустила, — найоригінальніше, що Франко сам признав, що добре зробила-м. Скінчилось лиш на звичайних поправках щодо писовні <...>» (ЦДІАУЛ, ф. 663, оп. 1, спр. 219, арк. 10–11).

Вийшовши доволі шляхетно з видавничої котроверзи «альманах чи газета», що її розв'язав Франко, письменниця самотужки організувала видання трьох випусків свого нового альтернативного проекту «Жіноча бібліотека», репрезентованого трьома книгами **«Наша доля»** (Стрий, 1893; Львів, 1894, 1895), яке замість сподіваної суспільної апології наразилося на ігнорування й негативне критиканство з боку найрепрезентативніших і, здавалося б, послідовних оборонців «жіночої квестії» — І. Франка, М. Павлика, О. Маковея, М. Грушевського, О. Макарушки. Не лише галичани, ба навіть дехто з наддніпрянців, а також Драгоманов (за намовою М. Павлика) проігнорували запрошення Кобринської долучитися дописами до цього видання. Натомість критична маскулінна рецепція «Нашої долі», по суті, відбивала не тільки інше гендерне осмислення уміщених у збірниках матеріалів, але й означувала тенденції не вельми позитивного чоловічого сприйняття жіночого руху як культурного й соціального феномену.

У Франковій рецензії[1] на перший випуск «Нашої долі» відзначено «різнобарвний зміст» і «важні питання суспільного життя» [т. 29, с. 202], порушені в цьому збірнику. Солідаризуючись в основному з поглядами на емансипацію Кобринської, Франко водночас схиляв письменницю до розвитку її художнього таланту в літературній царині: «<…> по нашій думці, своєю белетристикою навіть для спеціально жіночої справи вона могла б зробити далеко більше, ніж публіцистикою» [т. 29, с. 203]. Серед істотних Франкових зауваг до збірника — невідповідно підібрана, заскладна лектура для жінок, яку у форматі невеликих оглядів популярних німецьких книжок (з Ф. Ніцше, Ґ. Гауптмана, Г. Ібсена) представив М. Дамян (псевдонім Вацлава Морачевського), а також недосконалий технічний бік видання — обкладинка, друк, коректа, мовні помилки.

У доволі полемічній рецензії О. Маковея на першу книжку «Нашої долі»[2] проблему гендерної рівності розглянуто як ключовий постулат галицького жіночого руху. Вульгаризуючи едукаційні прагнення жіноцтва, Маковей іронічно потрактував їх як прагматичну жіночу інтенцію, спрямовану на заздрість чоловікам, які з великими труднощами здобувають собі освіту. Зігнорувавши посутній аналіз матеріалів збірника, обрамлених начебто в «трагічний заголовок» — «Наша доля», Маковей однією фразою збув свою неоднозначну

[1] Житє і слово. 1894. Т. 1. Кн. 2. С. 36–38; підп.: І. Ф.

[2] *М-ей О.* [Маковей О.]. Фейлетон // Зоря. 1894. № 2. 15–27 січ. С. 45–46.

рецепцію книжки: «сей збірник і на найбільшім прихильнику справи жіночої робить некорисне враження, викликує жаль, а не раз і усміх»[1]. Розкритикував візуальні атрибути «поступового» жіноцтва, які добачив в імітації паризького дрес-коду й ігноруванні національного стилю. Полемізуючи з Кобринською щодо суспільної, зокрема партійної (з боку народовців та москвофілів) індиферентності до проблем жіночої емансипації та подекуди несправедливої її критики, пояснював це причиною недостатньої публічної репрезентації засад жіночого руху: «У нас ще так мало балакають про се питання, що не могла виробитися ні неприхильність, ні прихильність до нього»[2].

Глибше збагнув жіночий рух один із його головних апологетів і теоретиків М. Павлик. Його критичний огляд[3] першої книжки «Нашої долі» вирізняється детальним фаховим аналізом, який водночас не позбавлений уїдливих закидів на адресу редакторки. Порівнюючи цей збірник із «Першим вінком», Павлик вважав його набагато слабшим й недосконалішим як за формою і змістом, так і за кількістю представлених в ньому авторів, а також з мовного погляду — через відсутність «змислу до натуральности в мові»[4].

Передусім Павлик розкритикував програмову статтю Кобринської «Жіноча справа в Галичині», суть якої, на думку рецензента, звелася до «зовсім неінтересної для загалу полеміки з “ворогами” жіночого руху»[5] замість того, щоб означити стан і перспективи жіночого питання в Галичині. Значна частина зауваг критика зводилася до особи самої Кобринської та її емансипаційної діяльності. Письменницю звинувачено в публіцистичній некоректності, безтактності та надмірній суб’єктивності оцінок. Закликаючи лідерку галицького фемінізму до толерантності та переведення емоційної полемічності в русло посутнього суспільного діалогу, Павлик зазначав: «Усяка справа, а тим більше така разна, як жіноча, потребує у провідників об’єктивної застанови, супокою і безпристрасного осуду навіть свого противника, — а тут д. Кобринська все те погубила за ненавистю до мущин, що сміють торкатися до справи, в котрій вона має себе за спеціалістку та ще й торкатися иноді не так, як вона!»[6]. Водночас Павлик вважав Кобринську «найспосібнішою та найрозумнішою з Галичанок»[7], хоча й скептично оцінював її едукаційний рівень — «повна недостача школи, навіть елементарно письменської»[8].

---

1 *М-ей О.* [Маковей О.]. Фейлетон // Зоря. 1894. № 2. С. 46.
2 Там само.
3 *Павлик М.* Наша доля. Збірник праць ріжних авторів : [рец.] // Народ. 1894. № 3. С. 46–49.
4 Там само. С. 47.
5 Там само.
6 Там само. С. 46–49.
7 Там само. С. 48.
8 Там само.

Серед уміщеного в «Нашій долі» літературного матеріалу рецензент вирізнив з погляду «наукового інтересу» «Літературні замітки» д. М. Дамяна, щоправда, услід за Франком, сумніваючись у відповідності цієї європейської лектури інтелектуальному рівневі галицького жіноцтва. А з белетристичних творів збірника відзначив «дійсну літературну вартість» оповідання Ганни Барвінок «Праправнучка Баби Борбця» та поезії Олекси Ходовицького (псевдонім О. Колесси) «Швачка».

Зачепивши в своїй рецензії й глобальніші світоглядні питання фемінізму в Галичині, фундаментальною основою емансипаційного процесу Павлик вважав жіночу освіту: «нашому жіноцтву потрібно головно: науки, науки й науки»[1]. На думку критика, ця настанова мала би концептуалізувати основну ідею власне гуманітаристичного фемінізму — «вочоловічення жінки» та її повноцінної інтеграції в соціум: «нашому жіноцтву потрібно <…>, щоби вони покидали своє жіноцтво, в звичайнім розумінню, або, сказавши попросту, своє бабство, з єго безконечними дрібницями, а ставали людьми», «щоби жінка була перш усього чоловіком»[2].

Втім Павликова рецензія була не так літературним чи загальнокультурологічним аналізом книжки «Наша доля», як приводом для критиканства Кобринської навіть за її людські риси, хоч він і коректно спростовував інсинуаційний намір своїх зауваг: «Ми вказали на хиби д. Кобринської зовсім не для того, щоби від неї відвернути наше жіноцтво (що почасти сталося під вражінєм "Нашої долі"), а для того, щоби вона раз признала ті свої хиби і, збувшися їх, тим корисніше могла працювати для дійсного поступу серед нашого жіноцтва» (Народ, 1894, № 3, с. 49).

Відповідь усім трьом рецензентам під назвою «Слівце про перший випуск "Жіночої долі"» Кобринська умістила в другій книжці цього видання (Львів, 1895. С. 97–106), зауваживши, що «іронізуючі критики не завше суть добре обізнані з розвитком і ходом жіночого руху»[3], і замість посутнього обговорення «провідних думок питання жіночого» перевели предмет критичної дискусії на непринципові проблеми технічного боку видання. Такий тип полеміки виразно засвідчував відсутність традиції жіночого критичного дискурсу й усталену санкціонованість й домінування критики маскулінної: «Чому, єсли полєміки мущин можуть зватися обороною правди, подвигом на ниві нашої цивілізациї, не можуть мати того значіння вони у жінок? Чому жіноча відповідь критикам їх справи уважається сварнею, гнівом, нападом, неумінням розріжнити справ личних від справ загальних»[4]. Кобринська закцентувала

---

1 *Павлик М.* Наша доля. Збірник праць ріжних авторів : [рец.] // Народ. 1894. № 3. С. 46–49.

2 Там само. С. 48.

3 *Кобриньска Н.* Слівце про перший випуск «Жіночої долі» // Наша доля : зб. пр. ріжних авторів. Кн. 2. Львів : З друкарні Наукового товариства ім. Шевченка, 1895. С. 98.

4 Там само.

публіцистичнісну непаритетність феміністично-маскулінного дискурсу, до того ж явно інсинуаційний, поверховий характер власне чоловічої рецепції галицького жіночого руху: «Ми не винні, що наші п. п. критики не вдумуються в наші справи, а кидають собі слівцями та насмішками, ніби для забави, не зважаючи, що в розгарі закидів трафляються їм часом нефортунні помилки, котрі зраджують, що наші іронізуючі критики не завше суть добре обізнані з розвитком і ходом жіночого руху»[1].

Наприклад, безпідставну скептичність та іронію О. Маковея редакторка вмотивувала його неглибокими знаннями про особливості жіночого руху в Галичині та пов'язаними з ним економічними питаннями. «Більше серйозним, але і більше злобним»[2] назвала критичний аспект Павликової рецензії, обурившись за «не дуже об'єктивні закиди і прозвища, якими критик вшанував рухливійше галицьке жіноцтво»[3]. У відповідь на Павликове неспівмірне порівняння «Нашої долі» з «Першим вінком», Кобринська пояснила суттєву різницю видавничих інтенцій обох збірників. Якщо «Перший вінок» ще стояв осторонь від проблем жіночого руху, який тоді в Галичині щойно започатковувався, популяризуючи лише жіночі змагання у цій сфері за кордоном, то «Наша доля» стала інформаційним органом для висвітлення уже нуртуючих тут емансипаційних процесів, коли жіноцтво з «пасивного елемента» перетворилось у діяльного учасника «борби в власнім краю з противниками своєї справи»[4].

Оцінивши фаховість та «ширше значіння» критичних зауваг Франка, який у своїй рецензії «підніс лише переважно часть белетристичну»[5], Кобринська дискутувала з ним щодо його ж оцінки оповідання Ганни Барвінок «Праправнучка Баби Борбця»[6]. На думку Франка, тема твору — «підчинення жінки чоловікові» — суперечить провідній думці видання, «котре голосить про рівноправність жінок з мужчинами» [т. 29, с. 203]. Натомість Кобринська обстоювала життєву правду та нетенденційність цього оповідання, зауваживши: «се вірне зеркало понятій нашого сільського життя, а тим самим заслугує вже на перше місце в жіночім видавництві»[7]. Така полемічна відсіч критикам «Нашої долі», за словами редакторки, мала передусім на меті зрівноважити гендерну нерівноправність культурологічних дискусій й виховувати серед жіноцтва почуття значущості й незалежності власних поглядів та ідей: «не завше треба

1 *Кобриньска Н.* Слівце про перший випуск «Жіночої долі» // Наша доля : зб. пр. ріжних авторів. Кн. 2. Львів : З друкарні Наукового товариства ім. Шевченка, 1895. С. 98.

2 Там само. С. 100.

3 Там само. С. 101.

4 Там само.

5 Там само. С. 102.

6 Наша доля : зб. пр. ріжних авторів / видає Наталія Кобринська. Стрий, 1893. Кн. 1. С. 40–54.

7 *Кобриньска Н.* Слівце про перший випуск «Жіночої долі» // Наша доля : зб. пр. ріжних авторів. Кн. 2. Львів : З друкарні Наукового товариства ім. Шевченка, 1895. С. 102.

держатись "як сліпий плота" лиш того, що скажуть мужчини, а розширювати свої власні погляди та вчитись власним розумом розбирати свої справи»[1].

По суті, «Слівце про перший випуск "Жіночої долі"» стало виразним фактом відкритого антимаскулінного дискурсу Кобринської з намаганням спростувати або бодай розставити ідеологічні акценти в тенденційній чоловічій рецепції жіночого руху, закстуалізувати концептуальну інакшість емансипаційних настроїв та ідей, що нуртували в галицькому суспільстві, поки що неприйнятних у домінуючому патріархальному соціумі. Водночас це була публічна апологетизація нового видання «Нашої долі», яке за задумом Кобринської мало стати інтелектуальною трибуною у процесах структуризації жіночого руху.

Увагу критиків привернули й дві наступні книжки «Нашої долі». Остап Макарушка детально проаналізував зміст другого випуску (Зоря, 1895, № 14, с. 278–279), зупинившись на розгляді статті редакторки «Стремління жіночого руху». Висновки Кобринської про завдання жіночого руху рецензент назвав лише декларативними заявами, відірваними від реальності суспільного життя, необґрунтованими та непідкріпленими фактичними прикладами історії жіночого поступу в інших країнах. Макарушка наголошував на потребі всебічного комплексного висвітлення стану жіночого питання зі залученням історичного фактажу, статистичних відомостей, аналізу родинного й суспільного становища жінки, її освітнього рівня та сфер діяльності. Відзначивши загалом широку обізнаність і зацікавленість Кобринської світовим жіночим рухом, Макарушка критично оцінив спосіб її інтерпретації цього питання: «авторка пильно слідить за рухом жіночим світовим, подає факти, хоч вирвані з причинової зв'язи і досить складно висказує свої думки. Часами лише губиться, як увійде в сферу гіпотез, уважаючи їх науковими певняками <…>, і як приходиться їй уживати наукових термінів» (там само, с. 278). З белетристичної частини «Нашої долі» Макарушка розкритикував оповідання Ганни Барвінок «Забісована дівчина Настуся» (Наша доля. Львів, 1895, с. 27–47), яке, на його погляд, своїм містичними зворотами «ображає естетичні чувства» читачів і більше годиться для уміщення в спеціальному етнографічному збірникові. З-поміж інших матеріалів рецензент відзначив «три удачні переклади» з Г. Гайне П. Куліша[2], огляд творів європейських авторів у статті «Літературні замітки» д. М. Дамяна[3], змістовні статті про охоронки Марії Ревакович[4] та Марії Нагірної[5], з яких видно

---

1 *Кобриньска Н.* Слівце про перший випуск «Жіночої долі» // Наша доля : зб. пр. ріжних авторів. Кн. 2. Львів : З друкарні Наукового товариства ім. Шевченка, 1895. С. 106.

2 *Куліш П.* Виписки з «Позиченої Кобзи» // Наша доля : зб. пр. ріжних авторів. Кн. 2. Львів : З друкарні Наукового товариства ім. Шевченка, 1895. С. 18–26.

3 [*Морачевський В.*]. Літературні замітки// Там само. С. 71–84.

4 *Ревакович М.* Дещо про сельські охоронки// Там само. С. 48–50.

5 *Нагірна М.* Охоронки // Там само. С. 51–54.

«розуміння значіння сеї важної справи, щиру волю і патріотизм» (Зоря, 1895, № 14, с. 279).

Михайло Грушевський у рецензії на третю книжку «Нашої долі» оцінив винятковий характер цього видання у висвітленні й популяризації емансипаційних процесів у Галичині: «За браком якоїсь спеціяльної часописи жіночої, сі збірники служать головною підоймою і заразом — дзеркалом сього руху і тим самим заслугують уваги»[1]. Проте критик більше зосередився на проблемі самого жіночого руху, який у Галичині виглядав ще явищем доволі інертним, незрілим порівняно з активнішими емансипаційними процесами на Наддніпрянщині. Віддаючи належне лідерам галицького фемінізму в просуванні жіночої справи, Грушевський об'єктивно оцінив суспільне ставлення до неї — «досить слабе попертя в ширших кругах жіночої інтелігенції і переважно іронічні відносини — серед суспільності»[2]. «Бідність сил», на думку рецензента, вплинула й на недосконалість третього випуску «Нашої долі», який передусім хибував слабкістю й нелогічним компонуванням матеріалу, багато з якого не відповідало типові цього видання. Солідаризуючись з поглядами Кобринської про потребу активнішої підтримки жіночого руху, зокрема й з боку чоловіків, Грушевський висловив концептуальну ідею консолідації зусиль усіх культурних кіл довкола жіночого питання: «Жіночий рух не може бути неприємним культурній верстві; не кажучи про вимоги справедливости і гуманности — існування в суспільності некультурних елементів в'яже змагання верств культурнійших, особливо, коли сі верстви так тісно пов'язані в життю, і більш сильна і культурна верства і тут, як і скрізь, повинна б прийти на поміч та помогти вийти на битий шлях, коли уважає її теперішнє простовання манівцями»[3].

Серед жінок не вельми прихильно оцінила «Нашу долю» Леся Українка, листовно схарактеризувавши видання в листі до Павлика від (15) 27 лютого — 1895 року: «Що то там вийде з другого вип[уску] її Бібліотеки, якщо буде те саме, що і з першим, то пожалься боже грошей! Вона (Кобр[инська]), певне, сердиться на мене за те, що я ухилялася від бібл[іотеки] сії, але щось я не маю серця до сього видання, надто після того, як побачила його, — і така се вже вузенька річечка, сі жіночі видання. Коли ж кому і так судилось не глибоко та не широко плавати, то не хочеться позбавляти себе остатньої волі. Я гадаю, що англічанки не такими річками виплили в море»[4]. З приводу наступного, другого випуску видання, зауважила (у листі до Павлика від 22 трав. (2 черв.) 1895 р.): «Читала і "Нашу долю" (кн. 2) — так собі, — передня статя цікава по фактах деяких; Ганни Барв[інок] оповідання —

1 *Грушевський М.* Жіноча бібліотека, видає Наталія Кобринська. Кн. 3. Наша доля : зб. пр. ріжних авторів. Львів, 1896 : [рец.] // Записки НТШ. Т. 17. 1897. Кн. 3. С. 48.

2 Там само. С. 48.

3 Там само. С. 49.

4 *Українка Л.* Листи: 1876–1897 / упоряд. В. Прокіп (Савчук). Київ: Комора, 2016. С. 341–342.

просто чортівщина. "Слівце" п. Кобриньської nec plus ultra безтактності, ну, та се в Галичині в моді, може се у мене дурний смак»[1].

Хоч як парадоксально, саме маскулінна генерація, іронічно йменована Кобринською «нашим українським парубоцтвом», спричинилася до відкритого протистояння емансипаційним заходам письменниці, що тягнулося ще від часу безпідставної критики «Першого вінка в рецензії Г. Цеглинського», відтак — тотального критичного «потоплення» «Нашої долі» і ледь не зчиненням публічного скандалу та зведенням до рівня приватних розбірок полеміки Кобринської з радикалами про «вільну любов» (детальніше про це — в розділі про взаємини Н. Кобринської з М. Павликом). Так що письменниця із жалем констатувала Б. Грінченкові (у листі від 6 лют. 1894 р.) велику проблему непорозуміння з домінуючою маскулінністю: «Дотепер з галичан ще ніхто не розібрав моїх провідних думок, для наших панів важніші деякі мої уваги о їх мужеській гідности, і з того боку вони дуже дразливі»[2]. Перманентну контроверзу з чоловіками, спричинену, вочевидь, раннім овдовінням й довічною подружньою вірністю, Кобринська вважала фатальним життєвим нещастям: «Не вмію, відай, підлещуватися мужчинам, а то третє моє нещастє»[3]. Отже, конфлікт з маскулінністю в цьому контексті постає фрагментом ширшого поколіннєвого конфлікту та одним із чинників генераційної кризи Кобринської.

1.4.3. «Моє серце – то один біль до своїх»: між Галичиною та Наддніпрянщиною

Як послідовна речниця української соборності, Кобринська болісно переживала бездержавний статус розділеної України, який унеможливлював передусім національно-культурну та літературну інтеграцію, а також повноцінну духовну самореалізацію українських письменників та громадських діячів в єдиному інтелектуальному полі. Живучи в Галичині, Кобринська повсякчас цікавилася громадсько-культурним, політичним, літературним життям Наддніпрянщини, що, зокрема, засвідчують її сучасники[4].

Втім саме доволі дивовижна конфігурація Галичина versus Україна була однією з ключових дилем у формуванні генераційної ідентичності письмен-

[1] *Українка Л.* Листи: 1876–1897 / упоряд. В. Прокіп (Савчук), передмова В. Агеєвої. Київ: Комора, 2016. С. 357.

[2] *Кріль К.* Листування Н. Кобринської з Нечуєм-Левицьким та Борисом Грінченком // Українське літературознавство. 1970. Вип. 10. С. 124.

[3] *Коковський Ф.* Наталія Кобринська й Осип Маковей // Жінка. 1937. № 21/22. С. 4–5.

[4] Див.: *Дучимінська О.* Те, що знаю й пам'ятаю про Наталію Кобринську // Наше життя. 1951. № 12. С. 2.

ниці з погляду її інтегрованості в той чи той — галицький/наддніпрянський геополітичний простір та духовне середовище. Закорінена в суспільно-історичні реалії Галичини, Кобринська водночас постійно контактувала зі своїми наддніпрянськими колегами, щоб з їх допомогою вийти на загальноукраїнські обшири та перспективи. Емансипаційний та письменницький досвід наддніпрянського жіноцтва слугував для письменниці прикладом свідомого суспільно-політичного й культурного чину української жінки. Передусім ідеї соборності декларував уже альманах «Перший вінок», у якому, за словами Франка, «голоси жінок-галичанок і українок переплітаються в одну гармонію» [т. 41, с. 502] та який продемонстрував спільну ідею жіноцтва «до свого існування народного» «на цілім просторі широкої Русі-України»[1]. У культурно-генераційний топос підросійської України Кобринська активно інтегрується вже на початках своєї громадсько-літературної діяльності завдяки ближчому знайомству з представниками старшої й молодшої генерацій — Оленою Пчілкою, Лесею Українкою, Ганною Барвінок, Дніпровою Чайкою, Марією Загірньою, з чоловіків — О. Кониським, І. Нечуєм-Левицьким, Б. Грінченком, М. Коцюбинським, С. Єфремовим. Наддніпрянське оточення успішно сприяло втіленню творчих і суспільно-громадських заходів письменниці. Олена Пчілка морально, літературно й фінансово підтримала тоді жіночий альманах, Кониський інспірував письменницький почин Кобринської в «Зорі», а Куліші згодом стали головними помічниками й спонсорами трикнижжя «Наша доля».

Намір відвідати Наддніпрянщину Кобринська виношувала віддавна. У листі до Соломії Крушельницької від 21 червня 1895 року зізнавалася, що замість Відня планує цього року їхати на Україну — «якби лиш знайшла відповідне товариство, бо самій скучно» (ІЛ, ф. 143, № 81). Спочатку їхати з нею зголосилася її давня приятелька Марія Вояківська (майбутня дружина М. Грушевського), але потім, боячись непорозумінь на кордоні, які б загрожували її вчительській кар'єрі, відмовилася. Тоді Кобринська кликала зі собою й Т. Окуневського. Мабуть, через відсутність компанії мандрівку довелося відкласти. Знову до цієї ідеї Кобринська повернулася щойно 1899 року, коли в Києві в серпні того ж року мав відбутися XI всеросійський археологічний з'їзд: «Я вже віддавна вибираюся на Україну», — зізнавалася вона Лукіяновичу, запрошуючи і його зі собою (лист від 4 серп. 1899 р.) (ІЛ, ф. 13, № 19). Втім тоді до Києва Кобринська поїхала у товаристві свого брата Лонгина Озаркевича, а поверталася вже в компанії Ольги Кобилянської, яка виїхала на археологічний з'їзд днями раніше (лист Кобринської до Марії Грушевської від 23 верес. 1899 р.; ЦДІАУК, ф. 1235, оп. 1, спр. 965, арк. 77).

[1] *Кобринська Н.* Відповідь на критику жіночого альманаху в «Зорі» // Кобринська Н. Вибрані твори. Київ : Дніпро, 1980. С. 287.

Хоча самим з'їздом обоє були трохи розчаровані через незначну кількість присутніх на ньому відомих українців, зате для Кобринської ця подорож мала дуже важливе значення для налагодження ділових і приватних контактів. «Ми думали, що по поводу археологічного з'їзду застанемо в Києві багато українців, а вони якраз не були, і Льоньо, котрий так довго вибирався на Україну, пізнав лиш Науменка як звісно редактора "Кіевской старини". Я лишилася довше на Україні і більше бачила. Була м у Кулішевої, у Пчілки на дачи. В Чернігові і знов в Києві на з'їзді українців» (лист Кобринської до М. Грушевської від 23 верес. 1899 р.; ЦДІАУК, ф. 1235, оп. 1, спр. 965, арк. 77). Свій тодішній «побут на Україні» Кобринська описала в спогадах «З подорожи по Україні!»[1]. Щоправда, в них здебільшого оповіла про безпосереднє знайомство та перебування з Олександрою Куліш на хуторі Мотронівка. Згадувала, яке пожвавлення і зацікавлення викликав спершу цей з'їзд між галичанами, адже задовго до його початку обіцяно, що будуть допущені реферати українською мовою. «Се було достаточне, щоби ворушити уми всіх свідомих українців і галичан» (Діло, № 200). Проте, коли напередодні з'їзду дійшла чутка, що українських рефератів для виголошення не допустять, то багато галичан поїздкою до Києва зрезигнувало. Лише невелика частина тих, хто «цілою душею» бажав побачити Київ, а між ними й Кобринська з братом, незважаючи на свою неучасть у з'їзді, в Україну таки поїхали.

Надзвичайно колоритні враження про українську мандрівку, перебіг з'їзду, про саме місто Київ та екскурсійні програми учасників описала Ольга Кобилянська у листі до батьків від 21 серпня 1899 року з Гадяча, де вона разом із Кобринською гостювала у Косачів. Щоправда, тоді до Києва Кобилянська прибула тижнем раніше, тож і програма її перебування була різноманітнішою. Зокрема Кобилянська згадувала: «На археологічному з'їзді ми сиділи, як на турецькій проповіді. Розпочався з'їзд дуже врочисто із Службою Божою. Графиня Уварова також читала реферат. Це вже літня дама, але дуже пристойна. Стоцький складав їй візиту, і вона говорила, що їй дуже прикро було, що міністерство не дозволило читати рефератів по-українськи, що вона домагалася всіма силами дістати дозвіл. Один дуже симпатичний директор імператорського музею в Москві, якого ми застали в професора Антоновича, говорив (це чула я на власні вуха), що їм, вченим-росіянам, встидно за вчинки російського уряду против українців і т. д.»[2]. Учасники з'їзду відвідали тоді Київську Лавру, могилу Шевченка у Каневі, до якої «їхали пароплавом по Дніпрі і цілий день назад»[3].

Під час подорожі на Наддніпрянщину Кобринська зав'язала безпосередні творчі контакти, передусім з І. Нечуєм-Левицьким, М. Старицьким, сім'єю

---

1 *Кобринська Н. з Озаркевичів [Кобринська Н.].* З подорожи по Україні! // Діло. 1911. № 200, 201, 202.

2 *Кобилянська О.* Твори : у 5 т. Т. 5. Київ : Держ. вид-во худож. л-ри, 1963. С. 424.

3 Там само.

Грінченків, Косачів, Коцюбинських, усвідомивши більшу прогресивність закордонних земляків, духовну відкритість наддніпрянського оточення, зрештою, свою запотребуваність у цьому середовищі, яке порівняно з галичанами було значно прихильнішим до неї. «Україна завсігди піддержувала мене тогди, коли свої лишали.

Так було з Пчілкою, з Кулішами, нераз і Кониський підпер, Нечуй додав охоти, та й охоронки воскресли з примішки українського елементу. З тої причини мені дуже *хотілобись належати до української громади* [курсив наш. — *А. Ш.*] і дуже б була-м би рада, якби-м могла дописовати так, пр[іміром], до "Киевской Старини", якби те хто з виднійших українців схотів мені виробити», — констатувала Кобринська свою іншу геолокальну ідентичність в середовищі саме наддніпрянської генерації (лист до Б. Грінченка від 27 берез. 1901 р.)[1]. Наддніпрянщину вона мислила як оптимальний, духовно іманентний простір для її гармонійної самореалізації, продуктивної поколіннєвої співпраці та світоглядного консенсусу.

Захопливі спогади про Україну зрефлексовані в цікавому мемуарному наративі Кобринської[2] та епістолярному дискурсі з Б. Грінченком, І. Нечуєм-Левицьким, М. Коцюбинським, С. Єфремовим, П. Кулішем, який висвітлює плідну творчу співпрацю й цікавий інтелектуальний діалог з приводу тих чи тих художніх творів, стильових явищ, літературних та суспільних тенденцій. Опинившись не з власної волі поза літературним процесом на батьківщині як неприйнята модерністка, Кобринська була запотребувана й успішно репрезентована в тогочасних українських виданнях — «Дубове листя. Альманах на згадку П. О. Куліша» (упорядники М. Чернявський, М. Коцюбинський, Б. Грінченко; Київ, 1903), «З-над хмар і з долин. Український альманах» (упорядник М. Вороний; Одеса, 1903), виступивши у них саме зі своїми модерністськими творами «Очі», «Відцвітає», «Руки». Запрошувалась до літературної участі в журналі Олени Пчілки «Рідний край», видавництві Христі Алчевської, альманахах «За красою!» (на честь Ольги Кобилянської), «Хвиля за хвилею», проте з певних причин публікуватись у них не змогла.

Особливою прихильністю до України перейняті спогади Кобринської «У Нечуя», з яких відомо, що в Києві вона спочатку перебувала в товаристві М. Старицького й Олени Пчілки, а згодом відвідала вельми «поважану личність» ***Івана Нечуя-Левицького,*** твори якого читала «ще дуже молоденькою дівчиною» і якому згодом завдячувала «не одним милим враженням» та здобу-

---

1 *Кріль К.* Листування Н. Кобринської з Нечуєм-Левицьким та Борисом Грінченком // Українське літературознавство. 1970. Вип. 10. С. 126.

2 *Кобринська Н. з Озаркевичів [Кобринська Н.].* Із подорожи по Україні // Будучина. 1909. № 1. С. 16–21; *Кобринська Н. з Озаркевичів [Кобринська Н.].* З подорожи по Україні! // Діло. 1911. № 200, 201, 202; *Кобринська Н.* У Нечуя // Промінь. 1905. № 9/10. С. 120–121.

тим знанням[1]. На той час вони вже були знайомі листовно, проте безпосередня їхня зустріч перевершила очікування письменниці й викликала захоплення товариськістю, гостинністю й професійною принциповістю господаря. За чаюванням з Нечуєм «розговорилися про руську літературу», обмінювалися взаємними рефлексіями про свої твори. Кобринська пізнала творчу робітню Нечуя й секрети його роботи над завершенням після П. Куліша перекладу Святого Письма: коли було важко знайти для перекладу відповідне слово, то згадував собі народні пісні й у них віднаходив потрібне[2]. Уже після повернення з Києва Кобринська надсилала Нечуєві для оцінки власні твори, серед яких «Перша вчителька», «Про "Нору" Ібсена» — обидва письменник високо оцінив.

У характері листування І. Нечуя-Левицького з Кобринською помітне доброзичливе наставництво, зокрема щодо тонкощів правильного українського слововживання, етимології та семантики багатьох неологізмів, чистоти мови, а також щодо суперечливих стильових літературних напрямів, причому Нечуй схиляв Кобринську не відходити від реалізму на хибні манівці «прибільшеного, вигаданого і нереального» (лист І. Нечуя-Левицького до Кобринської лист від 25 листоп. (8 груд.) 1898 р.)[3], рекомендував продовжувати публіцистичну творчість. Розважливим порадником для Кобринської він став у питаннях її принципових світоглядних неузгіднень зі земляками-галичанами. Коли в листі до Нечуя вона жалілася на своїх галицьких «ворогів», досвідчений письменник вгамовував ці чвари аргументами про доволі своєрідну суспільну роль письменника, змушеного бути готовим до всіляких суб'єктивних оцінок: «Щодо Ваших літературних ворогів, то Ви, добродійко, не дуже вважайте на їх. Коли письменник виступив з книжкою, то він, як актьор на сцені: він стає суспільською людиною, і кожний матиме право говорити за його або проти його. Письменник — це віяло в панянських руках, котре панни вертять на усі боки: одна хвалить, що, мовляв, воно гарне; друга гудить, як кому до вподоби»[4]. Нечуй-Левицький висловлював цікаві літературні спостереження про окремі твори Кобринської («Суддя», «Пані Шумінська», «Перша вчителька», «Про "Нору" Ібсена»), даючи їм високу літературну оцінку та відзначав особливі риси її письменницького таланту.

У колі наддніпрянських приятелів Кобринської були також ***Борис*** та ***Марія Грінченки.*** Ще перед знайомством письменниця листовно запрошувала Грінченка (в листі від 6 лют. 1894 р.) до участі в своєму виданні «Наша доля», знаючи його готовність «підперати своїм пером» галицькі видавництва[5].

---

1 *Кобринська Н.* У Нечуя // Кобринська Н. Вибрані твори. Київ : Дніпро, 1980. С. 377.

2 Там само. С. 379.

3 *Нечуй-Левицький І.* Зібрання творів : у 10 т. Т. 10. Київ : Наукова думка, 1968. С. 352.

4 Там само.

5 *Кріль К.* Листування Н. Кобринської з Нечуєм-Левицьким та Борисом Грінченком // Українське літературознавство. 1970. Вип. 10. С. 124.

Під час візиту на Наддніпрянщину письменниця зустрічалася з Грінченками та їхньою донькою Настею в Чернігові, згодом листовно дякуючи за гостинність: «Щирість Ваша, як загально українців, так хопила мене за серце, що ще більше відчуваю кривду, яку робить нам "доля" нашого народа» (лист від 19 жовт. 1899 р.)[1]. Далі ділові творчі взаємини Кобринської з Б. Грінченком продовжились в епістолярному форматі, особливо під час упорядкування «альманаху на згадку П. О. Куліша» «Дубове листя», до якого Грінченко як один із упорядників запросив і Кобринську. Письменниця ретельно відбирала для друку в цьому виданні найвідповідніші твори, анонсуючи їх редакторові. Врешті у збірнику було опубліковано новелу «Очі».

Під час подорожі Україною Кобринська особисто запізналася з родиною ***Коцюбинських***, гостюючи в них у Чернігові у вересні 1899 року «Ви, шановне панство, стоїте передо мною так ясно і виразно, що майже веду з Вами розговори. Та не лиш бачу Ваші постаті, але цілу Вашу хату, ніби зачарований в казках замок, котрого двері широко отворяються на прибуттє гостя, де він знаходить все, чого забажає.

Комфорт і елеганція Вашого дому довго лишаться в моїй пам'яті, як невисказана сердечність, з якою мене у себе приймалисте», — зворушливо згадувала (у листі до М. Коцюбинського від 19 вер. 1899 р.[2]) Кобринська про теплу гостинність чернігівських приятелів після свого повернення. З М. Коцюбинським того-таки 1899 року письменниця співпрацювала з наміром взяти участь в альманасі «Хвиля за хвилею» (Чернігів, 1900), який мав на меті «популяризувати твори кращих галицьких та буковинських письменників» (лист Коцюбинського до Кобринської від 24 лют. 1899 р.)[3]. На листовне запрошення Коцюбинського (від 24 лют. 1899 р.) вона надіслала до друку своє оповідання «Виборець», друковане 1891 року в «Зорі». Проте через цензуру до альманаху цей твір не потрапив. Пізніше письменниця подала два інші свої твори — «Ой, Орле, сивий Соколе!» (пізніша назва — «У вирі») та «Дама Карова», але у виданнях, що їх упорядковував Коцюбинський, вони так і не з'явилися (автографи цих творів зберігаються в Чернігівському літературно-меморіальному музеї-заповіднику М. М. Коцюбинського).

Ідилічний творчий і світоглядний консенсус з українцями ще більше порізнив Кобринську з галичанами, поглиблював суперечки й усвідомлення своєї маргінальності в інертному, чужому, опозиційному й духовно дистанційованому від неї галицькому соціумі. «Будучи у Вас на Україні, мені встидно було признаватися, що моє серце — то один біль до своїх, т. є. галичан. Велику вони роблять мені кривду і як з розпуки не буду примушена писати мовою

[1] *Кріль К.* Листування Н. Кобринської з Нечуєм-Левицьким та Борисом Грінченком // Українське літературознавство. 1970. Вип. 10. С. 125.

[2] Листи Н. Кобринської до М. Коцюбинського // Листи до Михайла Коцюбинського. Т. 3 / упоряд. та комент. В. Мазного. Ніжин, 2002. С. 41.

[3] *Коцюбинський М.* Твори : у 6 т. Київ : Видавництво Академії наук УРСР, 1961–1962. Т. 5. С. 275.

наших ворогів, то те завдячую моєму побуту на Україні. Не тільки світла, що в вікні, — гадала-м собі, вертаючи домів», — такою болісною була для Кобринської відверта констатація духовного розриву з галицьким оточенням у листі до Б. Грінченка від 19 жовтня 1899 року[1]. Стає зрозуміло, чому часом Кобринська вдавалася до протиставлень Галичини й України. У контроверзах «між своїми» якраз таки наддніпрянські приятелі виявилися надійною підтримкою, а прихильне їхнє слово — «ліком на рани душі»[2]. Водночас це дражливе зізнання засвідчує вектор самореалізаційних, зокрема й видавничих очікувань Кобринської, виразно спроектованих на український генераційний простір поза Галичиною. У критиці галицької ментальності вона оголює окремі аспекти галицько-українських неузгіднень, наприклад той, що галичани не сприймали наддніпрянської самоврядності та окремішності: «Деяким з наших не подобуєся, що українці місто звертати всю свою увагу на організації галицькі, зачинають більше дбати про себе самих» (лист до Б. Грінченка від 19 жовт. 1899 р.)[3].

До речі, не одна лише Кобринська нарікала на недоброзичливих, заздрісних й нещирих земляків. Про свій психологічний дискомфорт в Галичині та своєрідність не вельми щирої тутешньої публіки у листі до М. Драгоманова від 15 січня 1885 року скаржився Павлик, який, як і Кобринська, в Галичині не прижився, звинувачуючи в цьому то місцевий контингент, то галицькі обставини: «Не дай Господи, впасти в таку необразовану среду, як галичане: замість порадити, помочи розвитися чоловікови, то ще тілько шкодять та обкидають болотом, так що приходиться і самому здичіти; єй Богу, не знаєш уже, хто дурний, чи вони, чи ти?»[4].

Галицькі непорозуміння зрезонували й в особистих контактах Кобринської з українськими колегами, передусім з Оленою Пчілкою, у пізнішому дистанціюванні з якою звинувачувала вона своїх земляків-радикалів, вочевидь, маючи на увазі позалаштункові епістолярні колізії з газетою «Рівність», як про це листовно (13 серп. 1892 р.) згадувала Кобринська Євгенії Ярошинській: «не штука робити великі плани, але треба уперед погадати, як їх переправити, а тут не доста, що план з газетою не одержався, але єще наробилося таке, що Олеся чимся образила Пчілку (Олеся значит Озаркевичева), що та тепер не хоче і чути нічо о галичанках і на ніякі навіть листи не відписує, а она може дати значну грошеву поміч і була би мені, напевне, дала, бо виданє другого альманаха було єї проектом, а коли дала на перший половину грошей, то дала

1 *Кріль К.* Листування Н. Кобринської з Нечуєм-Левицьким та Борисом Грінченком // Українське літературознавство. 1970. Вип. 10. С. 125.

2 Там само. С. 122.

3 Там само. С. 125.

4 *Павлик М.* Переписка Михайла Драгоманова з Михайлом Павликом (1876–1895). Т. 4 (1882–1885). Чернівці, 1910. С. 323.

би і на другий» (ІЛ, ф. 101, № 482). Про суть своїх дотеперішніх з Косачевою взаємин писала так: «давнійше дуже добре були з собою та поріжнили нас галицькі радикали» (лист Кобринської до С. Крушельницької від 26 черв. 1895 р.) (ІЛ, ф. 143, № 81). Олена Пчілка була для Кобринської важливим авторитетом і підтримкою. До старшої приятельки вдавалася за порадами, особливо під час усіляких внутрішньопоколіннєвих неузгіднень, до прикладу, переймала від неї досвід організації жіночого руху, радилася, як «випадало зробити, аби з таким трудом викликане жіноче питання в Галичині не погребити на довгі літа?» (лист до Олени Пчілки від 22 жовт. 1891 р.; ІЛ, ф. 28, № 779). Помітне потепління у листовних стосунках з Косачевою відчутне уже 1903 року, коли та запропонувала Кобринській стати дописувачкою в її журналі «Рідний край», викликавши цим задушевні зізнання галичанки з приводу вимушеної листовної паузи: «дуже болів мене німий розрив, що станув був між нами» (лист до Олени Пчілки від 19 трав. 1903 р.; ІЛ, ф. 28, № 780).

Щоправда, на схилку літ, розчарована в людях, Кобринська здебільшого не підтримувала епістолярних контактів з Україною, хіба що з Кулішевою. Замолоду душевно відкрита до різних середовищ та груп, на старість письменниця цілковито знеохотилась до будь-якої комунікації: «Кажете, Добр[одійко], що я відтягаюсь від України. Були часи, що я горнулася і до одних, і до других груп, аж змучилася, та й махнула на всіх рукою», — ословлювала свою соціальну маргінальність в листі до Олександри Куліш від 16 січ. 1908 р. (ІЛ, ф. 13, № 12).

Причина цього, за словами Д. Лукіяновича, могла критись у духовній неспівмірності ментального укладу Кобринської з потребами її середовища, в «звичайному розладді між засвоєними родовими традиціями і наміченою метою суспільної праці»[1].

З погляду широких суспільно-громадських засягів галицьке середовище проти наддніпрянського було для неї занадто провінційним і духовно чужим, з ним вона так і не змогла зжитися та асимілюватися.

[1] *Лукіянович Д.* Трагедія Наталії Кобринської (З нагоди Жіночого конгресу) // Діло. 1934. № 164.

1.4.4. «Для її діяльності Львів конечний»: Болехів vs Львів. «Львівська ескапада» 1904–1907 років

Кристалізація поколіннєвої свідомості письменниці значною мірою відбувалася поза галицьким інтелектуальним оточенням, в межах європейського, вужче — віденського культурного поля, у середовищі ідейно злютованої української генерації Відня — «січовників» (членів віденського студентського товариства «Січ»). Й надалі в житті Кобринської Європа стала джерелом її культуротворчого потенціалу й сферою соціокультурних взорувань (Відень, Цюрих, Женева, Прага, Дрезден), а європоцентризм — константною світоглядною складовою та засадничою інтенцією творити Європу в Галичині, при цьому щоби «вихвалюваний так часто європеїзм» не підпорядкував «нашого духу чужині»[1]. Втім, ставши активним реципієнтом культурного західництва, Кобринська перебувала в одвічному роздвоєнні між селом і містом, у пошуку свого іманентного, гармонійного середовища, оптимального поколіннєвого простору і спорідненої з її внутрішнім укладом і творчими планами царини. Якраз цей вибір власного біографічного топосу зіграв фатальну роль у долі письменниці.

Від 28 жовтня 1884 року батько Наталії Іван Озаркевич за сприяння консисторії з Белелуї переходить на нову парафію у Болехів, разом зі собою привозить овдовілу доньку, щоб попереднє белелуйське помешкання не нагадувало їй про колишню життєву трагедію. Про свій переїзд Кобринська писала до Франка 16 жовтня 1884 року: «Я маю тепер з поводу нашого перепровадження до Болехова так много заняття…» (ІЛ, ф. 3, № 1603, с. 322).

«Болехів на кінець XIX століття вже мав чіткий профіль промислового містечка. Тут здавна виварювали сіль, займалися гарбарством і шевством, древними промислами, серед яких можна назвати тартак, сірникову фабрику, виробництво побутово-господарських речей, тари тощо. Тоді місто концентрувалося навколо ринку (нинішньої площі Франка) і прилеглих територій, обмежених частинами вулиць Шевської (нині М. Петрушевича), Гузіївської, Долинської (нині Д. Галицького до Залізничної), Шляхетщини, що простягалась між колишнім ринком, польським костелом і Соломоновою Гіркою»[2]. У Болехові часів Кобринської проживало понад вісім тисяч мешканців. Саме місто було вкрите густою сіткою дрібних потічків і рівчаків, які впадали у річку Сукіль. Мабуть, через таку особливість рельєфу у своїй відомій «Мандрівничій

---

1 *Кобринська Н.* Не ходи, Грицю, на вечерниці. Драма Старицького і народна пісня // Кобринська Н. Вибрані твори. Київ : Дніпро, 1980. С. 387.

2 *Скворій Р.* «В Болехові баталія» : нарис про Наталію Кобринську. Болехів, 1997. С. 5.

хронічці» 1884 року І. Франко писав про Болехів: «містина негарна, грузька» [т. 3, с. 257], хоч сам не раз приїздив сюди гостювати й рибалити.

Про рідний Болехів як про «надзвичайно привітну й культурну місцевість» згадувала його уродженка і сучасниця Кобринської Софія Дорошенко, колоритно охарактеризувавши жвавий містечковий триб і культурно-духовний настрій на початку 1900-х років: «Так щасливо склалися тоді обставини, що жила в цьому містечку рухлива й під оглядом організаційним дуже цінна інтелігенція, як духовна, так і світська. Були там "Просвіта", співацьке товариство "Боян", кредитове "Надія", руханкове "Сокіл", церковні братства обох полів; робітників організував молодий адвокат[ський] конципієнт др. Лев Ганкевич. Дітей гуртував і давав із ними всякі імпрези з нагоди св. Миколая та Шевченкових свят невтомний п. Юліян Русин, радник ц.к. податкового уряду в Болехові. <…> Вся довколишня інтелігенція заїжджала до гостинниці п. Петровичевої, сестри д-ра Ікаловича, що колись був надворним лікарем болгарського царя, а покинувши Болгарію, теж мешкав у Болехові. <…> Відбувалися також величаві концерти під управою Осипа Ліскевича і д-ра Зволинського, що самі були добрими співаками і солістами. Були й аматорські вистави, гарно виведені, чи то у великій салі касина у Петровичевої, чи у Фішля, який мав готель і ресторан»[1].

У болехівському домі Озаркевичів часто були «гості, свої і чужі»[2], серед яких, окрім Франка, — О. Кониський, подружжя Грушевських, О. Кобилянська, Є. Ярошинська, М. Павлик, Ф. Ржегорж, кияни Наталія, Марія та Сергій Дегени, А. Маршинський та інші. Парафіяльний будинок Озаркевичів був розташований навпроти старої дерев'яної церкви і дзвіниці. На самій плебанії містилися офіціни, між ними і «резиденція Кобринської», шпихлір, хліви з оборами, пивниця, студня, квітники, сад. Особливого сентименту чи замилування Болеховом Кобринська не виявляла. Ба, більше, ще тоді ремствувала на свою провінційність, що не давала змоги контролювати нестабільні внутрішні процеси в Станіславівському жіночому товаристві. «Єсли би-м хоть стало змогла замешкати в Станіславові, то, помимо скептичного відношення панів, добродіїв (не виключаючи на той раз і Вас) таки могла би-м єще щось зробити, але Болехів від Станіславова троха задалеко», — зізнавалася Франкові в листі від 18 грудня 1884 року (ІЛ, ф. 3, № 424).

Фатальним у життєвій біографії Кобринської, на думку Д. Лукіяновича, була її власне географічна вузькоглядність й локальна обмеженість, адже всі свої знакові громадянські акції діячка проводила поза культурно-політичним центром — Львовом (заснування Товариства руських женщин — у Станіславові, перше жіноче віче 1 вересня 1891 року — в Стрию), а це нівелювало їхню со-

[1] *Дорошенко С.* «Чорна Пані» (Спогад із дитячих літ про Наталію Кобринську) // Наше життя. 1951. № 5. С. 3.

[2] *Рошкевич М.* З моїх споминів про Наталію Кобринську // Рошкевич О. Таку вже Бог долю судив : оповідання, спогади / упоряд. і післямова Р. Д. Горака. Львів : Каменяр, 1993. С. 84.

ціальну значущість, позбавляло резонансу, дистанціювало організаторку від культурного середовища та знецінювало її суспільний авторитет. Наскільки в цих обставинах Кобринській шкодила власна локальна дистанційність, писав її сучасник Т. Окуневський в листі до М. Драгоманова від 18 лютого 1886 року: «Коби ж хоть Кобриньска жила на місци у Станіславі, та лично своє діло піддержувала — а то она живе при батькові в Болехові — письма єї стали тут відчитуватися як би які "укази", амбіція жіноча подражнена — от і зійшло діло на бабскі сплетні»[1]. Прикладом невигідної для Кобринської провінційності могла слугувати й знаменита контроверза «альманах чи газета», яка обґрунтовувала доцільність жіночого видавництва та її редакційного центру саме у Львові, позаяк редагувати альманах з Болехова було майже нереально. Коли Кобринська самотужки видавала згодом «Нашу долю», бідкалась, що «тяжко дійсно, тяжко з Болехова редагувати» (лист до Марії Вояківської (у заміжжі — Грушевської) від 20 січ. 1895 р.; ЦДІАУК, ф. 1235, оп. 1, спр. 965, арк. 14). Тоді їй у цьому виданні істотно допомогла майбутня дружина Грушевського Марія — переписувала рукописні матеріали Ганни Барвінок, Кулішеві вірші (там само, арк. 15), контактувала з авторами.

Думку про локальну віддаленість Кобринської від інтелектуального центру і відсутність у її житті повноцінного культурного, саме міського, середовища висловлювали й інші сучасники — О.-О. Дучимінська, М. Лімницький, М. Павлик. Про духовну невідповідність провінційного осідку інтелектуальним засягам Кобринської писав у спогадах М. Лімницький, вважаючи, як і Д. Лукіянович, чинник провінційного біографічного топосу її життєвою трагедією: «Правда, життєві обставини письменниці так склалися, що найкращі роки свого життя провела вона на глибокій провінції, здалека від якого-небудь більшого духовного центру. І це є трагедією Кобринської — письменниці, публіцистки й організаторки»[2]. А далі припустив: «Як інакше представлявся би дорібок Кобринської на літературному полі та в області її суспільницької діяльності, якщо вона мала би була змогу жити у Львові!»[3].

Переїзд Кобринської до Львова ще 1888 року, фактично, на початках її письменницької кар'єри, був частиною Павликових матримоніальних планів щодо болехівчанки. Він був переконаний, що «для її діяльности Львів конечний», тому мав намір «у Львові привчити її до систематичної роботи при помочи всего матеріалу» (лист Павлика до Людмили Драгоманової від 12 груд. 1888 р.)[4], тим більше, що за умов переїзду вона значно «зискала би і

---

1 *Павлик М.* Переписка Михайла Драгоманова з д-ром Теофілем Окуневським (1883, 1885–1891, 1893–1895) / зладив і видав М. Павлик. Львів, 1905. С. 26.

2 *Лімницький М.* Кобринська в останні роки життя // Новий час. 1934. № 142. 28 черв.

3 Там само.

4 *Павлик М.* Переписка Михайла Драгоманова з Михайлом Павликом (1876–1895). Т. 5 (1886–1889). Чернівці, 1912. С. 318.

літературно»[1] та «не тратила таланту» у численних болехівських гостинах. Спостерігаючи й далі за діяльністю Кобринської, Павлик був послідовним у своєму переконанні, бо й пізніше писав з цього приводу до неї: «Я завше думаю, що для Вас пробуток на селі — "смерть"» (лист Павлика до Кобринської від 24 листоп. 1894 р.) (ЦДІАУК, ф. 1235, оп. 1, № 965). Зрештою, про свій обмежений для комунікування домашній простір вже згодом в іронічний спосіб писала й сама письменниця — «сиджу в такій глуши, що при нагоді люблю з розумним чоловіком поговорити» (лист до Нечуя від 16 листоп. 1898 р.)[2]. Свою психобіографічну версію нещасливого побуту Кобринської на провінції, що став, за твердженнями багатьох мемуаристів, фатальним для її повноцінної громадсько-культурної самореалізації й розвитку духовного потенціалу, висловила О. Дучимінська, намагаючись зрозуміти, чому, прагнучи ширшої інтелектуальної комунікації серед хоч і прихильного, але «задрібного» для неї оточення в глухому містечку, Кобринська не наважилася переїхати до Львова ще на початку свого творчого й громадського шляху. Фактично, з Болеховим її пов'язував хіба що дім, бо «цілим своїм "я" вона жила в широкому світі та мала ще досить сили й охоти для контакту ним»[3]. Саме з Болехова не раз видивлювала для себе ширші духовні горизонти принаднішого для свого творчого розмаху культурного урбаністичного локусу.

На думку О. Дучимінської, причиною такого зрезигнування Львовом ще замолоду могла бути «зайва боязливість Кобринської перед матеріальними труднощами, страх, чи вистарчить їй засобів для життя. Ця фобія у неї дуже сильно проявлялася, а згодом перейшла у манію»[4]. Хоча насправді вона була добре фінансово забезпеченою, окрім хати в Болехові, мала ще й маєток із землею в Белелуї, який приносив дохід від оренди, пенсію зі сирітсько-вдовиного фонду, готівкові банківські заощадження, дорогоцінну біжутерію. Втім у матеріальних й побутових питаннях Кобринська була дуже непрактичною, «наскільки вона в духовому розумінні була зріла і самостійна, настільки в буденному була непорадна»[5]. Раніше «відтяжити її від клопотів буденщини» усіляко намагалися спочатку батько, далі — практичний в побуті чоловік, а після їхньої смерті самотня письменниця намагалася зарадити собі надмірною ощадливістю. Нікому не довіряла й нікого не посвячувала у свої матеріальні справи й була «дуже скрита», якщо це стосувалося власних майнових питань[6].

---

1 *Павлик М.* Переписка Михайла Драгоманова з Михайлом Павликом (1876–1895). Т. 5 (1886–1889). Чернівці, 1912. С. 300.

2 *Кріль К.* Листування Н. Кобринської з Нечуєм-Левицьким та Борисом Грінченком // Українське літературознавство. 1970. Вип. 10. С. 122.

3 *Дучимінська О.* Те, що знаю й пам'ятаю про Наталію Кобринську // Наше життя. 1951. № 10. С. 3.

4 Там само.

5 Там само.

6 Там само.

З іншого боку, на заваді стала важка недуга матері, яка понад дванадцять літ провела в кріслі й потребувала пильної опіки та ще й догляду за всім газдівством, «абсорбовала» всі «сили і творчість» Кобринської, так що за цих обставин про переїзд до Львова не могло й бути мови. Зі «страшним ударом» — батьковою смертю 9 лютого 1903 року — клопотів додалося ще більше — треба було «виноситися з хати, в котрій так довго жилося, спродавати інвентар і шукати якого инчого кута на світі» (лист Кобринської до Олени Пчілки від 19 трав. 1903 р.; ІЛ, ф. 28, № 780).

Та, попри таку локальну відірваність від центру, Кобринська долала власну культурну ізоляцію частими болехівськими гостинами. «У її хаті ніколи не бракло відвідувачів, часто навіть зовсім здалека. Не були це звичайні "гості" й Кобринська витала їх теж без тієї перебільшеної гостинности, як це було тоді у звичаю. Те, чого ті гості шукали, була насолода розмови з господинею. Ці відвідини були такі різноманітні, часті й цікаві, що здавалося, ніби Болехів, це не глухе містечко десь на бічній підгірській лінії, а вузлова стація поміж Києвом, Віднем, Краковом і Львовом — духовними осередками тодішнього українського життя»[1].

Родинні нещастя виснажували Кобринську фізично й психологічно, як засвідчували її епістолярні зізнання тодішнього свого стану: «я дуже-дуже хора душею, а через те і тілом», «майже душі в собі не чую» (лист до Олени Пчілки від 19 трав. 1903 р.; ІЛ, ф. 28, № 780), «страшний удар розбив мене морально і матеріяльно», «я зовсім зломана і нещаслива» (лист до Вільми Соколової від 20 берез. 1903 р.; ІЛ, ф. 13, № 52), «я уже тепер зовсім хорий чоловік і не знаю, чи зможу уже що коли написати» (до Вільми Соколової від 1904 р.; ІЛ, ф. 13, № 53). Втім на переїзд до Львова письменниця зважилася лише після свого п'ятдесятиліття, вже по смерті обидвох батьків, тим більше, що й так потрібно було звільняти парафіяльне помешкання. Коли через 11 місяців після батькової смерті відійшла мати, душевно розбита й самотня Кобринська остаточно відважується перебратися до Львова, бо вже віддавна «цікавилася і керувалася вищими цілями, ніж провінційні проблеми у провінційному оточенні, де вже не було нікого з рідних»[2], — «Я так зломалася, що з цілим світом майже зірвала. Внаслідок того нещастя, я не могла лишитися в Болехові й перенеслямся на життя до Львова», — так описувала свій душевний стан того періоду в листі до Вільми Соколової 1904 року (ІЛ, ф. 13, № 53). Перед тим мала позалагоджувати маєткові й матеріальні справи, які завдавали багато прикростей і клопотів. До Львова одразу після смерті матері Кобринська не поїхала, мала намір спочатку духовно і тілесно відновитися. Тому спершу жила у брата Лонгина в Городку, потім до 15 липня або 1 серпня 1904 року —

[1] *Дучимінська О.* Те, що знаю й пам'ятаю про Наталію Кобринську // Наше життя. 1951. № 10. С. 2.

[2] *Скворій Р.* «В Болехові баталія» : нарис про Наталію Кобринську. Болехів, 1997. С. 31.

у вуйка у Вашківцях, відтак у Буркуті, щоб «троха скріпити нерви». Й лише тоді планувала переїздити до Львова (лист до Є. Ярошинської від 12 трав. 1904 р.; ІЛ, ф. 101, № 502). У Львові Кобринська спочатку винаймала помешкання на другому поверсі по вулиці Бальоновій, 1 (нинішня Гайдамацька), а згодом — партер по вулиці Гофмана, 11 (нинішня Чехова).

У стані глибокої психологічної кризи й матеріальних злиднів думка про переїзд до Львова була для письмениці «довго плеканим бажанням» (лист до В. Соколової від 21 лют. 1907 р.; ІЛ, ф. 13, № 54) її душі, що зцілювала від життєвого розпачу: «Я спішилась, тратилась матеріально, щоби лиш скорше перенестися з Болехова до Львова і тут серед ширшого круга жінок розпочати якусь ширшу роботу» (лист від 21 лют. 1907 р.; ф. 13, № 54). Сподіваючись тут утвердити свою поколіннєву ідентичність як лідерка уже загальноукраїнського фемінізму, Кобринська прагнула «зреалізувати задушевну гадку» (лист до О. Куліш від 1906 р.; ІЛ, ф. 13, № 10) — видавати при допомозі скоординованої діяльності всіх українських жіночих товариств часопис, де «крім жіночих, національних справ, мала бути плекана і література» (лист до В. Соколової від 21 лют. 1907 р.; ІЛ, ф. 13, № 54). У ширшій перспективі — «то мала бути організація усіх жіночих товариств в краю, в той спосіб, що кожде товариство мало дати свій уділ і свого сталого кореспондента» (там само).

Але тоді у Львові Кобринську спіткала «нова неудача, що рівняєся з ударом» (лист до О. Куліш від 1906 р.; ІЛ, ф. 13, № 10), бо інертне львівське жіноцтво, яке виявилося «зовсім не розумнійше від провінціального і взагалі недоросло до ідеї правдивої свободи чоловіка» (там само), цей проект не підтримало, вважаючи на той час жіночий часопис анахронізмом. «Уже були вироблені статута, коли зайшло щось такого, що мене переконало, що з того всего нічо бути не може», — так підсумовувала Кобринська сумні наслідки свого нетривкого й нефортунного львівського періоду в листі до В. Соколової від 21 лют. 1907 р.; ІЛ, ф. 13, № 54). У Львові «потерпіла великі матеріальні страти», і, усвідомовши, що не матиме підтримки й розуміння в тутешнього жіноцтва, повернулася до Болехова згірчена, зі стійким переконанням: «вже ніколи не зможу злятися в одно з моєю суспільностею» (лист до О. Куліш від 1906 р.; ІЛ, ф. 13, № 10).

Для Кобринської ця львівська поразка стала одним із найбільших її життєвих потрясінь, яке засвідчувало остаточну розірваність з власним поколінням і разом із тим спричинила її життєву апатію, збайдужіння до громадської діяльності, важку кризу самотності: «Все мені опротивіло, а в душі отворилася така рана, що й доторкнутись не можу» (лист до В. Соколової від 21 лют. 1907 р.; ІЛ, ф. 13, № 54); «Здавалось мені, що у Львові буду могла щось більше зробити, як в Болехові — вернула м однак з нічим» (лист до В. Соколової від 16 січ. 1908 р.; ІЛ, ф. 13, № 55). В цій прикрій львівській ескападі — переїзді, за яким чаїлося бажання очолити феміністичний рух, образно кажучи, увійти

другий раз в ту саму ріку, Кобринська усвідомила для себе болючу реальність ситуації — «мене нігде не допустять, де моглаби вести якусь самостійну роботу» (лист до О. Куліш від 1906 р.; ІЛ, ф. 13, № 10).

Проте Д. Лукіянович об'єктивно вважав, що ідея переїзду Кобринської до Львова була недостатньо підготованою й мало узгодженою з львівськими жіночими колами, які на той час були матеріально неспроможні самостійно фінансувати такий часопис. На відміну від самої письменниці він аж настільки не драматизував її львівське фіаско. Ба, більше, у своїй брошурі «Два документи до життєпису Наталії Кобринської» (Львів, 1939), цікаво вмотивовувавши львівський план Кобринської з погляду її тогочасних біографічних реалій і життєвих намірів, мовби полемізував з її листовними одкровеннями: «На ділі Кобринська після повороту зо Львова не була зломана. Це ж була горда вдача, людина повна життєвої сили, енергії, а надто багато мала вона ідеалів, щоб падати у боротьбі»[1]. Приводом до цього переїзду, що мав «характер переважно, коли не виключно, приватний»[2], на думку життєписця, була друга «роздоріжна дата»[3] — смерть батьків (1903 рік — батька, 1904 рік — матері). Тривалий час Кобринська опікувалася стареньким батьком, спаралізованою матір'ю та «жила з болехівськими ковтунами»[4]. Лише після відходу батьків «почулася вільною і почула крила на плечах»[5], тому понад усе прагнула осісти у Львові. Тим паче, що там жив її брат Євген, сестра Єроніма, давня приятелька Марія Грушевська, сестра у других Софія Окуневська-Морачевська, поблизу Львова у Городку мешкав середульший брат Лонгин. Львів вабив Кобринську цікавими видавничими проектами й новими літературними перспективами, й водночас мав стати новим простором для віднайдення втраченої генераційної самості й трансформації стратегічних екзистенційних ролей для успішної самореалізації.

Задум Кобринської видавати у Львові власний жіночий альманах, до того ж інтегрованими зусиллями усіх існуючих на той час жіночих товариств, з психологічного боку, був самоствердженням й виявом загостреного індивідуалізму та амбіційності уже зрілої жінки. І для втілення цього задуму, на думку Д. Лукіяновича, в неї було чимало шансів. «Кобринська мала нагоду ствердити, що вона індивідуалістка, що в 55 році життя так легко встигла б уже нав'язати з новими гуртками і провідниками»[6]. Проте на той час проект жіночого видання був радше утопічним, йшов врозріз із тодішньою суспільною кон'юнктурою й вже не мав тієї підтримки у львівського лобі, на яку

---

1 *Лукіянович Д.* Два документи до життєпису Наталії Озаркевич-Кобринської. Львів, [1939]. С. 19.
2 Там само.
3 Там само.
4 Там само.
5 Там само.
6 Там само.

Кобринська сподівалася. Значною мірою на це вплинули й певні ротації в наближеному до письменниці гурті професора Грушевського, в якому «зайшло чимало змін»: «відійшли Маковей і Павлик; Франко розійшовся з Павликом і зробився робучим волом; місце Гнатюка загортав уже пок[ійний] Джеджора [йдеться про Івана Джиджору (1880–1919) — українського історика, учня М. Грушевського. — *А. Ш.*], в передпокої дожидав уже Євшан і т. д.»[1].

Були й інші причини «львівської ескапади» Кобринської, про які подейкували в галицьких колах: начебто «Її через те не допустили до редагування часопису у Львові, що вона вже була застара й не піддавалася новим течія поступу, новим потребам та вимогам»[2]. З цією думкою категорично не годилася Ольга Дучимінська, вбачаючи в Кобринській великий духовний та інтелектуальний потенціал для жіночого проводу й сумніваючись, щоби «така висококультурна одиниця могла бути невразлива і не розуміла б нових подихів поступу! В неї ще стільки було життєздатности та ініціативи!» Припускала, що в емоційній дражливості Кобринської могли відлунювати «перемучені працею та перевтомлені нерви»[3].

Найбільшим ударом для Кобринської в нещасливій «львівській» ситуації було те, що вона «випала» зі свого колишнього галицького середовища, «відбилася від громади», стала маргінальною, провінційною, незапотребованою письменницею, зрадженою власним поколінням, принаймні, такою себе відчувала. «Гіркі пережиття і невдачі зломили цю незвичайно сильну жіночу індивідуальність, а прикрі умови життя в глухому провінціяльному кутку не пособляли її літературній праці, не даючи до неї ні товчка, ні матеріялу»[4]. Львів не виправдав її очікувань і великих перспектив. «Переконавшись, що не знайду ніякої помочи у нашого жіноцтва, покинула Львів», — таким було доленосне рішення Кобринської (лист до О. Куліш від 1906 р.; ІЛ, ф. 13, № 10). Проте «доволі прикра» «львівська прогулька», за словами Д. Лукіяновича, була для Кобринської водночас повчальною та корисною. З одного боку, вона виявила хиткість й слабкість дотеперішнього організаційного проводу українського жіноцтва, яке потребувало уже новіших форм своєї структуризації, а з іншого — уможливила вихід другої збірки її творів «Ядзя і Катруся та інші оповідання» (Львів, 1904), виданої «Українсько-руською видавничою спілкою»; дала змогу ближче заприятелювати з Марією Грушевською та зблизитись зі своїм родиннним оточенням. Хоча, як стверджував Роман Скворій, час перебування Кобринської у Львові заледве можна назвати цілковито «львівським періодом», «бо це був період своєрідного кочування в пошуках розради і підтримки. Болехів усе-таки залишався опорною базою матеріального існування»[5].

---

1 *Лукіянович Д.* Два документи до життєпису Наталії Озаркевич-Кобринської. Львів, [1939]. С. 19.
2 *Дучимінська О. О.* Мої спомини про Наталію Кобринську // Жіноча доля. 1934. № 12/13. С. 6.
3 Там само.
4 *Дучимінська О. О.* Наталія Кобринська як феміністка. Коломия, 1934. С. 34.
5 *Скворій Р.* «В Болехові баталія» : нарис про Наталію Кобринську. Болехів, 1997. С. 33.

Коли давні видавничі задуми Кобринської «розбилися о всякі перепони, головно о брак зрозуміння серед жіночої громади, знеохочена, вона усувається від громадської роботи, вертає у свій провінціональний кутик, перестає відзиватися печатаним словом і зовсім сходить з арени літературного і суспільного життя»[1]. Навіть незначна її літературна активність після повернення зі Львова була радше психологічною сублімацією її розриву зі своєю суспільністю, хоча «такий відступ на чисто літературну ниву» дехто вважав її «очевидною невдачею»[2].

Немає достеменних фактографічних відомостей, коли Кобринська залишила Львів, бо впродовж «львівського періоду» часто любила відлучатися навіть на довготривалі поїздки до друзів та родичів у Коломию, Печеніжин, Белелую, Чернівці, заїздила до Болехова. В її тогочасному епістолярії трапляються різні фактографічні свідчення. В листі до О. Куліш 1906 року писала: «На разі проживаю в Болехові, де маю свою хату <…>» (ІЛ, ф. 13, № 10), а в наступній листівці, від 3 жовтня 1907 року, адресованій зі Львова, їй таки повідомляла: «За місяць буду вже в Болехові назад» (ІЛ, ф. 13, № 11). Тому, найвірогідніше, що остаточно до Болехова Кобринська повернулася у листопаді 1907 року. Принаймні вже до В. Соколової 16 січня 1908 року писала: «Се Ви добре зробили, що заадресовали своє письмо до Болехова» (ІЛ, ф. 13, № 55).

Кобринська «вернулася в тиху закутину свойого домика в Болехові дуже прибита, згірчена й пригноблена»[3]. Відтепер це містечко стало для неї простором бажаного душевного усамітнення, психологічної ізоляції та зумисного відчуження від людей. Порівнювала його з Мотронівкою Олександри Куліш: «Болехів — то “Ганнина пустинь”. Воно собі місточко навіть гарне і дуже оживлене, але я нічо про него не хочу знати» (лист до О. Куліш від 16 січ. 1908 р.; ІЛ, ф. 13, № 12). Обриси її розміреного провінційного життя й «замкненого в собі світу», значно звуженого біографічного хронотопу й невибагливих життєвих потреб, порівняно з урбаністичною просторінню Львова, суттєво обмежуються: «Тут в Болехові маю власну хату, город, поле і тиху літературну працю — то мені вистарчить на ціле житє, — більше уже нічого не потребую» (лист до В. Соколової від 16 січ. 1908 р. (ІЛ, ф. 13, № 55). Фактично, з поверненням до Болехова Кобринська остаточно зневірилася у власних життєвих перспективах, відгородилася від оточення й почала жити тихим розміреним життям. «Ціль мого життя уже замкнена, маю скінчити кілька зачатих праць і більше нічого не бажаю» (там само), — таким був екзистенційний вислід цієї нефортунної «львівської ескапади».

Письменниця назавжди оселилася у власному будинку, який заздалегідь придбала, звіщаючи про це 16 січня 1896 року Ольгу Кобилянську: «Могла

---

1 *Коренцева О. [Коренець О.].* Наталія Кобринська // Першому українському борцеві за права жінки. Львів, 1921. С. 3.

2 *Лукіянович Д.* Два документи до життєпису Наталії Озаркевич-Кобринської. Львів, [1939]. С. 8.

3 *Дучимінська О. О.* Мої спомини про Наталію Кобринську // Жіноча доля. 1934. № 12/13. С. 3.

би-м ся тепер дуже тішити, — трафилася мені в Болехові хата, котру купила-м». Дім розташувався при затишній вулиці Салінарній поблизу костела. Головні локуси болехівської «пустині» Кобринської колоритно описала Оксана Дучимінська. «Вуличка, при якій хата стояла, була вузенька, тиха, зелена, ніби десь на присілку, а не в безпосередній близькості нового центру місточка, де містилися головні установи та кудою проходив шлях до залізниці й торговиці з копалень солі, що були ще далі за містом»[1].

Хата Кобринської «була досить велика, звичайна, будована "під кутом". Одне крило все винаймалося, одначе без права вступу на подвір'я». Кілька кімнат, що їх Кобринська залишила для себе, практично не були в ужитку, оскільки письменниця використовувала лише одну з них, невеличку, ту, що була поблизу кухні: «В ній спала, їла, працювала та приймала гостей. Всі кімнати були якісь темні, незатишні, непривітливі. Надмір меблів, портретів, картин, дорогих тканин і пам'яток, привезених із чужих країн, не тільки відбирали кімнатам затишність, але лишали враження якогось омертвіння, ніби походили з якоїсь дуже далекої доби. Замовклий фортепіян, на якому колись, у коротких днях їх молодого щастя, грав прекрасно її чоловік — стояв німо як болісний спомин»[2]. Ретроградність і предметна захаращеність цього інтер'єру психологічно дисонувала з колишньою салоновою естетикою й вітальною домашньою субкультурою гостинного дому Озаркевичів, водночас постаючи індикатором внутрішнього укладу, духовної організації й смеркальної настроєвості його господині. Болехівський осідок став локусом її душевного упокорення й примирення зі життєвими обставинами, дистанціювання від метушні світу і врешті прийняття своєї життєвої ролі: «Билася я на усі боки, то і судьба мене побивала, тепер сиджу тиху, то, може, і вона дасть мені спокій» (лист до О. Куліш від 16 січ. 1908 р.; ІЛ, ф. 13, № 12).

Враження «омертвіння» цього домашнього простору ще більше підсилюють драму духовної самотності Кобринської: «Потребуючи душевного простору, жила в глуші, в понурій, ніби омертвілій хаті, що згадувала кращі, але безповоротно минулі часи» (там само). Деякі додаткові інтер'єрні деталі хати Кобринської описав зі спогадів Ольги Дучимінської Роман Скворій. Хата через сіни мала дві половини, ґанок, з одного боку буквою "Г" добудовано якесь приміщення, де згодом жили Габришки. З подвір'я був вхід у помешкання, затягнутий густим хмелем. Ліву половину будинку з парадним входом у різні періоди відводила комірникам або віддавала під читальню чи школу. При подвір'ї стояла невеличка стайня для всякого дробу, ріс дуб, кущі черемхи, калини, бузку, квіти, далі був городець і сад. Перед вікнами росли вишні і сливи»[3].

---

1 *Дучимінська О.* Те, що знаю й пам'ятаю про Наталію Кобринську // Наше життя. 1951. № 10. С. 2.

2 Там само.

3 *Скворій Р.* «В Болехові баталія» : нарис про Наталію Кобринську. Болехів, 1997. С. 34.

Про те, що Кобринська свого часу дійсно здавала частину свого будинку в найм болехівській народній школі, згадувала Софія Дорошенко, тодішня школярка, яка від першого до четвертого класу навчалася в хаті Кобринської: «Дітвори в Болехові було багато й великий будинок народньої школи не міг помістити всіх, як дівчат, так і хлопців. Шкільна влада піднаймала по дві-три кімнати, а то й цілі доми на шкільні салі. <…> Моя кляса містилася в малому домику, в якому був ганок, сінці і дві кімнати від фронтової сторони. На перервах ми галасували, співали, скакали, а що не було багато місця, бо вуличка була сліпа, то ми товпилися у сінцях і на ганку. На подвір'я дому ми доступу не мали»[1].

Згадала Софія й про інтер'єр кімнати, яку собі залишила Кобринська для життя: «Спершу заходилось низенькими дверми до кухні, а з неї до кімнати направо, на дверях якої висіли модні тоді вишневі портієри. Кімната була невелика, понура, скромно обставлена»[2].

Усередині житла були господарська кімната, кухня, спальня, де розміщалися диван, ліжко і столик. Над ліжком висіли фотографії і вишивки. Інтер'єр вітальні, окрім роялю та великого стола, прикрашали привезені з Белелуї та Снятина пам'ятні речі, гуцульські вироби, кілька картин. За вітальнею розташовувалася робоча бібліотека письменниці, де висів портрет Теофіла Кобринського, стояли дві шафи з книгами, на письмовому столі — рукописи та сімейні реліквії. На видному місці на столику, прибраному скатертиною, стояло погруддя Шевченка[3]. Збереглася світлина Кобринської на тлі цієї хати 1918 року та її фасаду1933 року. 1946 року будинок письменниці було знесено.

Тодішню душевну меланхолію мовби абсорбував й флористичний окіл цього безрадісного обійстя, у якому вже мало відчутною була колишня квіткова пристрасть господині. «За хатою був великий, мало управлений город, що робив на мене непривітливе враження. Навіть квіти, різні відміни прімуль, що росли на кількох, досить занедбаних грядках, здавалися сумні. Ніхто ніколи не бував у цьому городі. Перед хатою було велике, чисте подвір'я, з необхідними господарськими комірками. Висока береза коло входу до хати була одинокою її прикрасою», — згадувала Оксана Дучимінська[4].

У цьому замкнутому мікросвіті власної екзистенції могла рефлексувати про пережите й передумане, шкодувати про втрачене й нездійснене, переосмислювати й аналізувати те, що вже відбулося. Тут, властиво, прожила свій останній земний період.

---

1 *Дорошенко С.* «Чорна Пані» (Спогад із дитячих літ про Наталію Кобринську) // Наше життя. 1951. № 5. С. 2–3.

2 Там само. С. 3.

3 *Скворій Р.* «В Болехові баталія» : нарис про Наталію Кобринську. Болехів, 1997. С. 34.

4 *Дучимінська О.* Те, що знаю й пам'ятаю про Наталію Кобринську // Наше життя. 1951. № 10. С. 2.

1.4.5. «Я бажала їм дати себе цілу – вони не хотіли»: Кобринська і жінки. Фемінізм як передчасна реалія Галичини

В умовах складної генераційної дезінтеграції Кобринської в галицькому соціопросторі, особливо після її нещасливого «львівського» досвіду, суттєвим чинником відходу письменниці від феміністичної діяльності був розрив з тогочасним жіночим поколінням. Якщо 1884 року їй успішно вдавалося згуртувати жіноцтво на засадах європейських емансипаційних ідей, організувавши спочатку в Станіславові Товариство руських женщин, а далі з допомогою Франка та Олени Пчілки видати жіночий альманах «Перший вінок» як інтелектуальний підсумок консолідаційних зусиль усього українського жіноцтва, то вже через двадцять років об'єднати своїх посестер довкола нового українського часопису й у новій жіночій інституції у Львові Кобринській вже було не під силу. Щоправда, характер контроверсійності самого жіночого руху, духовна роз'єднаність і світоглядна незрілість галицького жіноцтва були відчутними ще на стадії його інституційного оформлення й ідеологічної концептуалізації, щоразу видозмінюючи формат цих конфліктних зон у вигляді певних суспільних екстрем, які були симптомами й водночас наслідками нетривких жіночих змагань за власну ідентичність. Згадати хоча б гострі контроверзи у Станіславівському жіночому товаристві. «Стара клерикальна партія підняла крик про атеїстичні і соціалістичні ідеї, — народовці боялися витворення в полученні з радикалами нової партії, — жінки роз'єднались між собою»[1], — згадувала ці неприємні колізії Н. Кобринська в автобіографії. Головними «ідеологічними» екстремами були: жіночий часопис чи срібна чаша для новопризначеного єпископа Юліяна Пелеша, редактори — Емілія Ничаївна чи Іван Франко, що врешті призвело до остаточного внутрішнього розколу і виходу Кобринської з товариства[2]. «Відтоді жіноцтво, кромі малого гуртка світлійших одиниць, відсунулось від неї [Кобринської. — *А. Ш.*] і діл її відпекувалось, як небезпечної зарази»[3], — згадувала Климентина Попович.

Modus vivendi, який, фактично, компенсував усі попередні неузгіднення і скоординував діяльність жінок по обидва боки імперськи розділеної України був досягнутий виданням жіночого альманаху «Перший вінок» (Львів, 1887), який став, за словами Франка, «надзвичайно важливим і симпатичним виявом у духовному житті українських жінок», «провісником нового духу» [т. 53, с. 19].

---

1 *Кобринська Н.* Автобіографія // Кобринська Н. Вибрані твори. Київ : Дніпро, 1980. С. 322.

2 Див. про це: *Возняк М.* Як дійшло до першого до першого жіночого альманаха. Львів : видавець Іван Тиктор, 1937. 88 с.

3 *Попович-Боярська К.* Спомини про неї // Першому українському борцеві за права жінки. Львів, 1921. С. 10.

Стійкої позиції розбалансоване жіноцтво не продемонструвало й у звісній дискусії «альманах чи газета» 1891 року, залишивши у сприятливому для тодішнього жіночого видання історичному моменті лише гострі чвари й затаєні образи.

Чи не найбільший пласт мемуарного наративу про Кобринську стосується її громадської діяльності, передусім участі в започаткуванні і розвитку жіночого руху, її феміністичної концепції, колізій у середовищі жіночої організації, інституціонального характеру й структурування жіночого руху, його видавничої репрезентації, взаємин з головними лобістами «жіночої квестії» (І. Франком, М. Павликом, М. Драгомановим), рецепції самого поняття жіночої емансипації в галицькому середовищі. Найінформативнішими з них є спогади Лукіяновича «Іван Франко і жіноче питання» (Жінка, 1936, № 11/12), Ольги Дучимінської «Наталя Кобринська як феміністка» (Коломия, 1934), Уляни Кравченко «Новим шляхом» (Нова хата, 1937, № 13, с. 3–4). Ці аспекти зчаста розглядали в мемуарах на тлі життєпису та світоглядної еволюції Кобринської, в контексті тогочасних подій і обставин, суспільного дискурсу жіночого питання. Зміст цих спогадів не виходив поза межі головних історико-біографічних віх емансипаційної діяльності Кобринської, частково уже висвітлених у монографії: 1) знайомство письменниці з європейською лектурою жіночого руху в період домашньої самоосвіти; 2) літературний дебют у Відні 1883 року; 3) заснування 1884 року Товариства руських женщин в Станіславові; 4) видання жіночого альманаху «Перший вінок» 1887 року; 5) публікація феміністичних творів Кобринської в галицькій періодиці; 6) практика петицій і відозв про жіночі права до австрійського парламенту та галицького сейму; 7) перше жіноче віче в Стрию 1 вересня 1891 року; 8) дискусія «альманах чи газета»; 9) вихід альтернативного видання «Жіноча бібліотека» у збірниках «Наша доля» (Стрий, 1893; Львів, 1895, 1896); 10) львівська поразка Кобринської через неуспіх з новим жіночим часописом; 11) перекладний проект «Жіноча бібліотека» (1912).

Проте значно цікавішим у цьому спогадовому контексті є осмислення суспільної ролі Кобринської як першої галицькоої феміністки у світлі її світоглядних та ідеологічних протиріч з колишніми посестрами, які не сприйняли її нових емансипаційних ідей та реформ. Цей аспект висвітлено у спогадах Д. Лукіяновича «Іван Франко і жіноче питання», «Два документи до життєпису Наталії Озаркевич-Кобринської» на тлі згадуваних уже онтологічних екстрем («громада чи родина?», «село чи місто?»), між якими Кобринська була змушена балансувати, зрівноважувати їх, адаптуючись до нової ролі «натхненної ініціаторки» та «організаторки» і майже завжди діяти відокремлено, бути в опозиції[1], та попри це мати власну обґрунтовану думку. «У своєму часі тези Кобринської були такі нові й сміливі, що стрінули лише глум і негодування. Дуже мало з них могла вона перевести в життя», — згадувала Уляна Кравченко[2].

---

[1] *Лукіянович Д.* Два документи до життєпису Наталії Озаркевич-Кобринської. Львів, [1939]. С. 9.

[2] [*Кравченко У.*]. Програма альманаху (З приводу п'ятдесятьліття) // Нова хата. 1937. № 13. С. 2.

В той час, коли такі адепти й промотори жіночого питання як М. Павлик, І. Франко, М. Драгоманов, М. Грушевський, Т. Окуневський, осмислюючи контекст жіночого руху, намагалися пояснити причини його неуспіху «консерватизмом і духовною заскорузлістю старших поколінь», «матеріальним убожеством», що стримувало культурні потреби[1], відсутністю «відповідно приготованого ґрунту» й не досить «систематичною роботою» головної організаторки (І. Франко [т. 41, с. 502]), а також тим, що «суспільність наша ще була недоспіла» й не зрозуміла своєї лідерки в цьому питанні[2], — Кобринська наодинці долала болючі конфлікти й перепони, часто з боку того ж маскулінного контингенту і поступового, здавалося б, жіноцтва, самотужки шукала оптимальних шляхів, пробиваючись «крізь темряву жіночого консерватизму»[3], щоб «визволити духа жіночого»[4] й водночас бути в фарватері нового суспільного руху там, де «нові хвилі несли Европу»[5].

Цікавими з цього погляду є спогади Уляни Кравченко «Новим шляхом» (Нова хата, 1937, ч. 13, с. 3–4), які оприявнюють чимало невідомих досі позалаштункових колізій видання «Першого вінка», суперечностей поміж його редакторами й авторками, висвітлюють історичну ґенезу постання цього альманаха та причини передусім суспільного ігнорування жіночого руху. За її словами, на тлі загального ворожого ставлення більшості громадянства до змагань жіночого руху існував гурт «прихильників–дорадників» у чоловічому середовищі, які «вже в 70-их роках виступили з протестом проти поневолення жінки» (там само, с. 3). Серед них були І. Франко, М. Павлик, В. Коцовський, Б. Кирчів, І. Герасимович, Є. Олесницький. З цих спогадів випливало й чимало кон'юнктурних моментів у видавничій історії альманаху, наприклад, щодо його назви. Франко, як фактичний редактор, планував назвати збірку «На новий шлях», що дублювала б заголовок однойменної поезії Уляни Кравченко, заголовок, який уже встиг стати «програмовим кличем цього видання»[6]. Кобринська тоді ініціювала назву «жіночий альманах», проте після імперативного втручання Олени Пчілки остаточно погодили назву «Перший вінок», по суті, відсунувши заголовкову пропозицію Кобринської у підзаголовок[7]. За свідченнями Уляни Кравченко, альманах «Перший вінок», що став важливим «документом життя української жінки з перед 50-ти років», «видано завдяки

1 *Грушевський М.* Наталія Кобринська // Літературно-науковий вістник. 1900. Т. 9. Кн. 1. С. 1–24.

2 *Окуневський Т.* Спомини про неї // Першому українському борцеві за права жінки. Львів, 1921. С. 8.

3 *Коренцева О. [Коренець О.].* Наталія Кобринська // Першому українському борцеві за права жінки. Львів, 1921. С. 5.

4 *Дучимінська О. О.* Наталія Кобринська як феміністка. Коломия, 1934. С. 13.

5 Там само. С. 17.

6 Там само.

7 *Лукіянович Д.* Іван Франко і жіноче питання // Жінка. 1936. № 11/12. С. 2–3.

витривалости та енергії Кобринської»[1], спрямованої на співпрацю з авторками, залагодження часто спірних моментів у доборі, редагуванні чи підписуванні матеріалів, відсіві неякісної літературної продукції.

Проте навіть з появою 1887 року «Першого вінка» та після його суспільного резонансу, конфлікти довкола ідеології і практики жіночого руху не припинились, а, навпаки, щоразу сильніше були спрямовані проти особи його лідерки, стаючи для неї дражливішими. Усі перешкоди в її феміністичній діяльності, за словами Ольги Дучимінської, «мали подвійний характер: боротьба з противниками і труднощі, які представляв непідготований терен праці»[2].

Власне ця, замолоду інспірована позитивістичною лектурою, свідомість Кобринської у поглядах на суспільний лад, ідентичність жінки та її едукаційне, громадянське, матримоніальне право, свідомість реформатора, що була вислідом світоглядної еволюції письменниці від попереднього релігійного фанатизму, сприймалась у галицькому середовищі як суспільна, ідеологічна, інтелектуальна інакшість, була незрозумілою, несприйнятою і проігнорованою. «Її ім'я було під кінець минулого століття боєвим кличем її нечисленних приклонничок, а дивовижним страхіттям для консервативного загалу нашого жіноцтва», — згадувала Ольга Коренець[3]. Думку про світоглядну дистанційність Кобринської з власним середовищем підтверджувала й інша її сучасниця: «Новий світогляд, новий спосіб думання порізнив Її з багатьома людьми. Люди почали дивитися на Неї як на змарновану жінку з нездоровими, шкідливими думками і не могли Їй цего простити»[4]. Врешті й у свідомості самої галицької феміністки нерідко прострумовували глибокі сумніви й духовні пошуки оптимального формату фемінізму на власне галицькому ґрунті. Вона шукала способів утілення своїх ідей, апробовувала різні форми їх практичної реалізації (філантропічні, просвітницькі, літературні), еволюціонувала, відступивши «з позиції альманахів» на «позиції жіночої белетристичної бібліотеки» (1912–1914 рр.)[5].

Намагаючись заглибитися в ґенезу світоглядного конфлікту Кобринської зі своїми посестрами, Блянка Баранова пов'язувала його причини передусім із індиферентністю самого галицького жіноцтва, не здатного тоді оцінити власних духовних і суспільних потреб та актуальних європейських тенденцій: «Українське жіноцтво як загал представляло тоді сіру пасивну масу, для якої суспільна і громадянська праця була зовсім чужа і недоступна»[6]. За рівнем культурно-політичної свідомості, як вважала Костянтина Малицька, недозрі-

---

1 *Кравченко У.* Новим шляхом // Нова хата. 1937. Ч. 13. С. 4.

2 *Дучимінська О. О.* Наталія Кобринська як феміністка. Коломия, 1934. С. 18.

3 *Коренцева О. [Коренець О.].* Наталія Кобринська // Першому українському борцеві за права жінки. Львів, 1921. С. 4.

4 *Дучимінська О. О.* Наталія Кобринська як феміністка. Коломия, 1934. С. 11.

5 *Лукіянович Д.* Два документи до життєпису Наталії Озаркевич-Кобринської. Львів, [1939]. С. 9.

6 *Баранова Б.* Наталія Кобринська а український рух жіночий // Український голос. 1926. № 18. 2 трав.

ле жіноче покоління Кобринської перебувало ще на архаїчному щаблі 1848-х років, яке «святощами вважало служити тільки домашнім огнищам, хоч і як закуреним. Серед такого настрою не диво, що малий лиш гурток жінок пристав до поклику Кобринської і взявся вводити у нас ті струї, що ворушать житєм жіноцтва иньших країв»[1]. Як писала Блянка Баранова, «загал нашого жіноцтва тоді її не зрозумів. Ідеї, що їх внесла Кобринська, були занові і запоступові»[2].

Світоглядною недозрілістю й інертністю жінок пояснювала свої песимістичні прогнози щодо жіночого руху в Галичині також Ольга Кобилянська, оцінюючи його як суспільний феномен зі штучним характером, до того ж відірваний від європейської практики жіночої емансипації: «на мою думку, цей рух зараз має виключно штучний характер, і поки ми не матимемо більше інтелігентних жінок, поки вони загалі не будуть правильно і глибоко розуміти "жіноче питання" теоретично, так розуміти, як це розуміють англійські, американські та німецькі жінки, — доти наш рух буде штучним. Знання — оце є поки той клич, та наша зброя, за допомогою якої будемо здобувати належні нам права. Отже, наші жінки повинні насамперед усвідомити свої людські права, одним словом — вони повинні знати, чого хотять, повинні це відчувати, а поки цього нема, то окремі одиниці мало що зроблять, у крайньому разі їхні успіхи будуть короткочасними; але й не слід, напевно, заперечувати те, що вже зроблене, воно корисне» (лист О. Кобилянської до М. Павлика від 11 жовт. 1891 року)[3].

На думку М. Грушевського, для повномасштабного розвитку жіночого руху в тогочасній Галичині була потрібна сильніша й тривкіша засаднича основа й виховання жіночої свідомості, бо «заходи п. Кобринської знайшли в суспільності не тільки байдужність, а й глум та ворожнечу. Навіть і в тих радикальних кругах, з котрими хотіла йти разом п. Кобринська, її феміністичні ідеї стрічали не у всіх співчутє: декому вони здавалися маловажними і навіть смішними забаганками поруч тих загальнійших справ, що стояли на дневнім порядку»[4]. Дехто зі сучасниць (К. Малицька, Б. Баранова) критикували Кобринську за недостатню практичну реалізацію декларованих феміністичних гасел, коли її теотретичні пустулати не знаходили відповідного, діяльного, утилітарного вияву: «Вона подавала тільки ідеї й думки, а менше уваги присвячувала позитивній, практичній роботі»[5].

---

1 *К. М. [Малицька К.].* Про жіночий рух. Львів : Видавництво «Кружка українських дівчат», 1904. С. 12.

2 *Баранова Б.* Наталія Кобринська а український рух жіночий // Український голос. 1926. № 18. 2 трав. С. 2.

3 *Кобилянська О.* Твори : у 5 т. Т. 5. Київ : Держ. вид-во худож. л-ри, 1963. С. 267.

4 *Грушевський М.* Наталія Кобринська // Літературно-науковий вістник. 1900. Т. 9. Кн. 1. С. 4.

5 *Баранова Б.* Наталія Кобринська а український рух жіночий // Український голос. 1926. № 18. 2 трав.

Концептуалізація жіночого питання у взаєминах Кобринської з жіноцтвом була чи не найголовнішою точкою конфліктності. «Я по поводу феміністичної справи так собі багато людей наразила і так багато зношу неправди, що помимо цілої сили волі чую, що зачинаю духом упадати», — листовно бідкалась Нечуєві-Левицькому в листі від 16 листопада 1898 року[1]. На що той в листі від 26 листопада (8 грудня) 1898 року розважливо пояснював цю неузгодженість незрілістю галицького суспільства, відсутністю в ньому відповідного едукаційно-виховного ґрунту та різними історичними умовами двох частин розділеної України: «Жіноче питання в вас нове, а в нас з ним вже оговтались. Ви стійте на своєму і проводьте ваші гадки, де їх можна провести. Шкода, що в вас нема женських гімназій, а в самому жіноцтві задля цього ще не зворушений ґрунт. Через те це діло в вас не піде швидко»[2]. У взаєминах Кобринської з власним поколінням далася взнаки разюча поколіннєва розбіжність, коли «консерватизм старших поколінь накинувся на неї з глумом і ворожнечею, як кидаються у нас взагалі на все нове і більш поступове»[3]. Через те жіночий рух у Галичині свого часу не став масовим, не набув належного інституціонального оформлення й практичного висліду в суспільному житті.

Позиції чи не усіх істориків українського жіночого руху та сучасників Кобринської сходяться в тому, що цей рух не мав належного суспільно-політичного й ідеологічного ґрунту, необхідного поколіннєвого резонансу й свідомісної актуалізації для успішної адаптації ідей західноєвропейського фемінізму в галицькому суспільному просторі. Українське жіноцтво як загал не ідентифікувало себе з громадськими та національно-культурними ідеями, пасивно асимілюючись з традиціями патріархального суспільства й не висуваючи будь-яких емансипаційних вимог. «Суть ідей Кобринської зосталась незбагненною для жінок, українки не усвідомлювали власної сили і не тяжіли до жодної з феміністичних ідеологій»[4].

Інша причина лежала ще й у політичній площині, бо засади європейської емансипації не могли асимілюватися в умовах колоніального бездержавного статусу нації, на «непідхожій почві тодішніх українсько-галицьких відносин»[5]. К. Малицька, зокрема, стверджувала, що «під ту пору ні само жіноцтво, ні загал руської суспільности не були на те підготовані. Сам загал щойно вирваний з

---

1 *Кріль К.* Листування Н. Кобринської з Нечуєм-Левицьким та Борисом Грінченком // Українське літературознавство. 1970. Вип. 10. С. 122.

2 *Нечуй-Левицький І.* Зібрання творів : у 10 т. Т. 10 : Біографічні матеріали, статті та рецензії. Фольклорні записи. Листи. Київ : Наукова думка, 1968. С. 352.

3 *К. М. [Малицька К.].* Про жіночий рух. Львів : Видавництво «Кружка українських дівчат», 1904. С. 12.

4 *Богачевська-Хом'як М.* Білим по білому : жінки в громадському житті України, 1884–1939. Київ : Либідь, 1995. С. 18.

5 *Баранова Б.* Наталія Кобринська а український рух жіночий // Український голос. 1926. № 18. 2 трав. С. 2.

пригноблюючого гнету шляхетчини, все ще під всемогучим впливом архаїчних традицій, щойно відотхнув по томлячих борбах національних»[1].

Так само суперечила цьому, з одного боку, патріархальна традиція позиціонування жінки в суспільстві виключно як асоційованої з домашнім побутом, аполітичної й відстороненої від суспільних завдань особи, а з іншого — світоглядна обмеженість й громадська індиферентність самих жінок, не здатних духовно піднятись понад свої вузько практичні інтереси й домашню вкоріненість. «Ми ж були пригнічені консервативними поглядами рабства 18-го століття і, не маючи зрозуміння для ширших національно-суспільних ідей, ми не могли зрозуміти Кобринської. І не тільки не розумів її загал українсько-галицької суспільности — але не розуміло її і саме жіноцтво. Це ж і не диво, коли зважимо, що жінки цілими століттями були обмежувані законами, — ще гірше законів — звичаями, позбавлені усякого права вибирати собі довільно ціль життя, засуджені з гори на одиноку доступну їм ролю жрекині семейного життя. Цілі століття стреміли до цього, щоби замість людських розвивати у жінки жіночі прикмети, хоча би вони були і хибами людини.

З цеї-то причини — жіноцтво так довго не відчувало і не розуміло цього, що ворушить людськість і становить зміст його життя. Загал жіноцтва представлявся як сіра маса, байдужна до суспільних справ. Направити се лихо, заподіяне віками, вибороти для жінки людські права і втягнути жінку в круг суспільного і громадянського життя, себто перевести в діло т. зв. феміністичні ідеї, поставила собі Кобринська за ціль свого життя»[2]. Статус жіночого питання й сама ідея самостійності жінки в тодішньому патріархальному укладі Галичини, за словами Ольги Коренець, було «для галицької суспільности щось немов апокаліптична потвора, що вже своїм іменням викликає у жіноцтва забобонний острах, — у мужчин їдку злобу»[3]. Конфліктом різних соціально-історичних традицій пояснювала Кобринська у листі до П. Куліша від 14 липня 1895 року суспільну маргінальність жіночого питання й стреотипного позиціонування жінки: «Наша молода суспільність, котра оперлась переважно на мужику і попі, не могла єще виробити в собі приналежного виображення о жінці. У одних єще жиє традиція: жінка не бита, а коса не клепана — то все одно, а другі промовляют устами Бога: що жінка мусить остатись під властею мущини, хоть стара європейська культура віддавна стараєсь затерти острі контури таких виображень»[4].

---

1 *К. М. [Малицька К.].* Про жіночий рух. Львів : Видавництво «Кружка українських дівчат», 1904. С. 12.

2 *Баранова Б.* Наталія Кобринська а український рух жіночий // Український голос. 1926. № 18. 2 трав. С. 2.

3 *Коренець О.* Наталя Кобринська (Громадська діячка і письменниця) // Літературно-науковий вістник. 1930. Т. 102. Кн. 6. С. 523.

4 Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (ІР НБУВ). Ф. 338 (П. Куліша). Далі у тексті зазначаємо номер одиниці зберігання. І, 29698).

Напругу у спілкуванні з ретроградним і зарозумілим галицьким жіноцтвом Кобринська схарактеризувала в листі до Миколи Шухевича 1891 року, зауважуючи, що серед реальних, свідомих своїх помічниць у справі жіночого руху має хіба що Софію Окуневську, Герміну Шухевич та братовýу Ольгу з Рошкевичів, а інші галичанки — «не то що несвідомі, а єще люті, люті, як гадюки. Для одних то така жінка, як я — то відродок суспільности, а другі, хоть відчувають, або і знають, що мої теорії туди не ведуть, часто з личної злости єще щось гіршого хотіли би з мене зробити. І так то любе жіноцтво, за котрим я так стою, чорнит мене на усі заставки і тим самим відбирає половину моїй сили в веденню дальшої акції» (ЛННБ ім. Стефаника, Кобр. № 6, арк. 824). Невипадково Ольга Кобилянська в листі до Маковея від 11 листопада 1898 року протиставляла шляхетну вдачу, жіночу чуттєвість й високий інтелектуалізм Кобринської обмеженості, вузькоглядності й невмотивованій зарозумілості «львівських пань»: «Жодна з всіх Ваших львівських пань не може рівнятись з нею… з її духом, ні, із тонкістю її чувства»[1].

Апогею конфлікт Кобринської з галицьким жіноцтвом сягнув під час її драматичної «львівської ескапади», колізії якої висвітлено у попередньому підрозділі. Неспроможність тоді Кобринської домогтися заснування за її редакцією у Львові нового жіночого часопису, який би консолідував усі тогочасні жіночі інституції («Клюб русинок», «Кружок українських дівчат» і «Труд»), в її громадянському чині стало найболючішим моральним ударом і найбільшим життєвим розчаруванням, який симптомував про крах самореалізаційних очікувань. Адже для втілення цієї ідеї вона пожертвувала і родинним щастям, і багатолітньою громадською працею, ускладненою гострими світоглядними протиріччями й перепонами. Гонорове львівське жіноцтво вважало Кобринську вже застарою для ведення жіночого проводу, а про саму ідею жіночого часопису не хотіло ані говорити, ані тим більше писати, бо для нього він уже був анахронізмом.

За версією Оксани Дучимінської, в цій львівській історії письменницю більше дійняло не так ігнорування її емансипаційних задумів з боку чоловіків, хоч і колишніх однодумців, а «далеко більше боліло її розчарування в самих жінках, з яких далеко не всі проявили в той час необхідну для визволення зрілість»[2]. Не підтримавши ідеї видавничої й інституційної консолідації жіноцтва, вони цілковито знеохотили Кобринську до суспільної праці. Якщо свого часу «боротьба з чоловіками» «бадьорила» її, мотивуючи до публічної полеміки в обстоюванні власних позицій, то «протиставлятися жінкам було понад Її сили! Це був для неї надто болючий факт, з яким погодитися Вона не мала сили і не могла забути до кінця життя.

---

1 *Кобилянська О.* Твори : у 5 т. Т. 5. Київ : Держ. вид-во худож. л-ри, 1963. С. 367.

2 *Дучимінська О.* Те, що знаю й пам'ятаю про Наталію Кобринську // Наше життя. 1951. № 12. С. 3.

Це була велика трагедія для Неї. Колись на провесні життя, доля принесла Її тяжкий удар, тепер під осінь у друге. Та тоді знайшла дорогу у нове життя… Тепер вже було під вечір…»[1].

Важкий для себе досвід гнітючої поколіннєвої роз'єднаності Кобринська прогностично спрямує у майбутнє, передбачливо заповідаючи своєму фемінізмові кращі генераційні перспективи: «прийде час, що такой признают мені, що я дійсно знаю питання жіноче» (лист Кобринської до С. Крушельницької від 21 черв. 1895 р.; ІЛ, ф. 143, № 81). І лише О. Куліш вона відкрила по-своєму усвідомлені причини задавненої конфліктності з оточенням, разючої з ним світоглядної розбіжності й опозиційності, що виявляла передчасність ідей Кобринської в інертному галицькому соціумі: «Я наражаюся моїй суспільности моїм критичним змислом. Гніваються, що я кажу, що не орентуються ані в справі жіночій, ані в нових літературних напрямах і за те мене карають. І кажуть люди, що нема питання жіночого! Га, може, єго для кого нема, — я принаймий виджу всюда такий страшний гнет, а єще страшнійший жіночий сервілізм, що віки перейдут, заким жінки отрясуться з того і заким мущини научаться уважати їх на рівних з собою» (лист до О. Куліш від 1906 р.; ІЛ, ф. 13, № 10).

Остання життєва невдача у Львові й затаєна образа на невдячне, ідейно слабке й несвідоме жіноцтво в психоемоційному переживанні Кобринської залишать слід до її останніх смеркальних днів, зрезонуючи складними внутрішніми бориннями довкола двох редакцій її заповітів, відчуженням від людей, зворушливими рефлексіями в її пізньому художньому автонаративі. Свої достоту болючі переживання, які виявляють трагедійне світовідчуття, відмову від посмертних глорифікацій і гіркий докір зрадливим та збайдужілим духовним посестрам, письменниця зможе ословити Ользі Дучимінській, зі спогадів якої ці одкровення записані: «Мала великий жаль до тодішніх жінок і коли говорила про це, корчилася просто з болю. Говорила схвильована:

— Я їм хотіла себе цілу віддати — не хотіли! Так, я знаю! По моїй смерті будуть вони робити мені паради, ювілеї, свята. Але скажіть їм! Скажіть, що я цього не хочу, не потребую від них нічого по смерті. Тоді, коли я не буду в силі їм відказатися, мене будуть згадувати теплим словом і гладити, в той час, як за життя не жалували поличників…

І аж іскри падали з Її нагніваних очей:

— Мене не буде, а ви їм скажіть усе… Не хочу… нічого не хочу від них!»[2].

Несприятлива кон'юнктура початку 1900-х років у Львові не дала змоги Кобринській вдруге зорганізувати молоде українське жіноцтво довкола єдиного видавничо-інституціонального осердя. Для наступного десятиліття жіночого руху, охопленого подіями першої світової війни 1914 року, подальша

[1] *Дучимінська О. О.* Наталія Кобринська як феміністка. Коломия, 1934. С. 28.

[2] *Дучимінська О. О.* Мої спомини про Наталію Кобринську // Жіноча доля. 1934. № 12/13. С. 5.

генераційна структуризація роззосереджених жіночих груп у єдину організацію стала майже неможливою. В той час, як відійшовши від громадянської роботи, Кобринська самотньо проживала в Болехові, у Львові існувало кілька жіночих товариств — «Жіноча Громада», «Захоронка», «Труд», «Товариство опіки над слугами», у більших провінціальних містах (Станиславові, Стрию, Коломиї, Бережанах, Тернополі) діяло небагато локальних товариств, діяльність яких зводилася переважно до філантропії чи дозвілля. Але проблема була в тому, що «кожне з них жило окремим життям, що вони не були з собою зв'язані, не мали одного керуючого центру»[1]. У Львові на той час залишалися лише одиниці свідомих громадянок, які активно долучились до подій суспільно-політичного життя, особливо під час війни, серед них — Марія Білецька, Олімпія Лучаківська, Євгенія Вергановська, Герміна Шухевич, Констянтина Малицька, Олена Залізняк, Дарія Старосольська, Ольга Гаморак.

1.4.6. «З'їли мене літерати, критики та й молоде покоління»: Кобринська, критики та феномен літературного молодоцентризму

Трагедію свого літературного покоління і свою власну як письменниці Кобринська пов'язувала з відсутністю в Галичині фахової критики, ословлюючи в листі до О. Куліш від 16 жовтня 1909 року цей суспільний симптом фразою Е. Золя: «нещасливе те поколінє письменників, з котрими разом не родиться критик». «Наш реальний напрям мав добрих критиків, тому і література в тім напрямі добре розвивалася — новійший напрям їх не має, яку то шкоду робить нашій літературі» (ІЛ, ф. 13, № 16).

Проблема рецепції власних творів, передусім тих, що марковані модерністською технікою й проблематикою, від середини 1890-х років стає для Кобринської чи не найтривожнішим симптомом й водночас причиною кризи письменницької ідентичності.

Висока критична оцінка її ранніх реалістичних писань, ба навіть глорифікація як письменниці з Франкового оточення, наприкінці 1890-х років різко змінюються, якщо не всуціль критичною негацією її літературного таланту, то ще болючішим для неї ігноруванням: «Мої вороги і тепер не змінилися в приятелів, з початку збивали мої старання безосновною критикою, а тепер мовчанєм (ігноруєся), але перебулося не одно, перебуде і тото» (лист до Павлика від 24 січ. 1896 р.; ЦДІАУЛ, ф. 663, оп 1, спр. 219, арк. 66). А на здивування

[1] *Рудницька М.* Двадцятип'ятиліття світової війни // Рудницька М. Статті, листи, документи / упоряд. Мирослава Дядюк. Львів : [б. в], 1998. С. 333–336.

О. Куліш 1907 року, чому не натрапляє на прізвище Кобринської в тогочасних галицьких часописах, вона пояснювала недовірою до видавництв і критиків: «мені чогось все страшно опротивіло, особенно наша критика. Як можуть бути критики анальфабети, то вони суть тепер у нас» (лист Кобринської до О. Куліш від 2 серп. 1907 р.; ІЛ, ф. 13, № 22).

На тлі «воєнного стану» зі своєю суспільністю, розриву з галицьким жіноцтвом, ідеологічним протистоянням з радикалами й втратою надійного опертя й підтримки з боку колишніх соратників, тих таки Франка й Павлика, несприйняття модерністської творчості в психологічному житті письменниці спричинили в Кобринської гнітючі відчуття письменницької меншовартості, елімінації з літературного середовища й найголовніше — мотивовану цими обставинами творчу стагнацію. Якщо «колись Кобринська критику консервативного і протифеміністичного табору прийняла, як боєвий визов і станула на бій», давши відсіч своєю брошурою «Відповідь на критику жіночого альманаху в "Зорі" з р. 1887» чи «Слівцем про перший випуск "Жіночої долі"», то «тепер критику поступовців записала вона на рахунок української громади», — писав Д. Лукіянович[1].

Покликаючись на своє інтерв'ю з Кобринською 1913 року, М. Лімницький, згадував, що розмова про її довголітню творчу «мовчанку» приносила письменниці «майже фізичний біль». «Як головну причину того, чому вона не публікує творів (бо писати вона пише) подала відношення критики до неї. Мовляв — пише тепер для себе, може, коли хто видасть, одначе нехай це буде після її смерти»[2]. Насправді після виходу у світ 1904 року «Казок» Кобринська продовжувала писати белетристичні твори, нагромадивши у домашній шафі чималу «пачку манускриптів», що чекали свого часу й свого читача[3]. Властивий Кобринській комплекс публічності характеризує її як інтровертну письменницю, для якої творчий процес був актом морального та інтелектуального самозадоволення, важливішим, аніж навіть літературно-видавнича саморепрезентація, принаймні так вона описувала свою письменницьку вдачу М. Павликові (у листі від 30 груд. 1889 р.): «мені найспокійніше, коли пишу, але не даю до друку, а найгірше, як подумаю про публікацію своїх думок і чувств» (ЦДІАУЛ, ф. 663, оп. 1, спр. 219, арк. 18).

Проблема з друком власних текстів свідчила про загострення поколіннєвих конфронтацій (з Франком, Павликом, Маковеєм) уже в царині літературно-видавничій. Кобринська листовно бідкалася Павликові (лист від 12 лют. 1900 р.) з приводу упередженості до її творчості: «Я взагалі не знаю, де мені містити мої повісти новійші чи піздніші. Усім вільно писати на новійший лад,

---

1 *Лукіянович Д.* Два документи до життєпису Наталії Озаркевич-Кобринської. Львів, [1939]. С. 18.

2 *Лімницький М.* Кобринська в останні роки життя // Новий час. 1934. № 141. 27 черв.

3 Там само.

лиш мені не вільно» (ЦДІАУЛ, ф. 663, оп. 1, спр. 219, арк. 126). Це знеохочувало до писання, наражало на конфлікт з критиками, посилювало гнітючі відчуття незапотребованості та непродуктивної конкуренції: «не гадаю однак накидатися моїми творами теперішній нашій суспільности, котра так щиро над тим працювала, щоб мене морально убити», — зізнавалася вже О. Маковеєві в листі від 26 січ. 1898 р.). Невипадково чимало творів Кобринської на початку 1900-х років з'явилися поза галицьким видавничим простором — у чернівецьких виданнях «Буковина» та «Промінь», одеському та київському альманахах — «З-над хмар і з долин» і «Дубове листя». Хоча М. Лімницький висував власну версію щодо причин безуспішної літературної репрезентації Кобринської: «Маю враження, що К[обринську] знеохотило незрозуміння її писань з другого періоду творчости, в яких вона зриває з реалістичною школою і, захопившись модерністичним напрямком, стає писати в новому стилю, пише свої "Казки" і прегарну поезію в прозі "Блудний метеор"» (там само, № 141).

Доказовим прикладом цього нерозуміння чи стильової неідентифікованості Кобринської як модерністки слугував прикрий, але промовистий для її літературної рецепції в тодішніх колах конфуз із Осипом Маковеєм, який твори Кобринської, каліграфічно переписані на її прохання Є. Ярошинською, хибно сприйняв за тексти самої переписувачки. Відомо, що тоді два з усіх переписаних Ярошинською під час вакацій «кусників» — «Весна» і «Осінь» — Кобринська надіслала до редакції «Літературно-наукового вістника» «на руки Маковею». Той, упізнавши почерк Ярошинської, сприйняв тексти за її авторство, розцінивши це як «вакаційний» жарт, про що у відписі Кобринській повідомляв: «Вашу посилку я дістав ну і усміхнувся, побачивши Ваш підпис під нарисами Ярошинської. І по письмі, і по стилю я пізнав би єї й якби дістав єї письмо і в Америці. То се ніби ті Ваші нариси, про котрі Ви писали? Придумали такий жарт під час вакаций?

Що з тими нарисами зробить редакция, не знаю і те лиш бачу, що Ваш підпис не поміг їм ані трохи і не звів мене. Якби ви були редактором і дістали такі нариси, чи би Ви їх друкували з чистою совістю? Пришліть що, але своє власне» (цей лист Маковея Кобринська прикріпила до листа Є. Ярошинській від 8 верес. 1902 р.) (ІЛ, ф. 101, № 493). Наскільки цей курйоз вразив Кобринську ословлює спочатку її епістолярна рефлексія до Ярошинської: «Я така зіритована, що нічо більше писати не можу» (лист від 8 верес. 1902 р.; ІЛ, ф. 101. № 493). А далі — листовне продовження цієї резонансної історії вже з Маковеєм, Франком, Павликом та Кобилянською. За відсутність літературно-критичного відчуття чи інтуїції вона особисто дорікала Маковею, який, як досвідчений літератор, мав би впізнати стиль Кобринської та зрозуміти новітні європейські відлуння в її модерністських текстах: «Там нема ані одного слова Ярошинської, се мій питомий стиль, читайте ліпше, я не позволю собі ніколи нікому ані одного слова зміняти. Тому і не писала м, що мені Ярошинська переписувала,

так була м певна мого стилю. То нариси мої з мого серця, душі і життя взяті. Чи я би помістила ті нариси? Се справді іронія! Читайте найновіших авторів — а пізнаєте, що вони гідні друку!» (лист до О. Маковея орієнтовно від 10 верес. 1898 р.[1]). На літературну «некомпетентність» Маковея, яка спричинила цей інцидент, Кобринська листовно нарікала також Франкові (у листі від 16 листоп. 1898 р.): «Що він необізнаний з новійшими напрямами, то я вже давно знаю, — але щоби вже так не мати літературного нюху, щоби мене брати за Ярошинську, того не надіялямся» (ІЛ, ф. 3, № 1610, арк. 577). Обурення Кобринської поділяла й Кобилянська, іронічно закидаючи Маковеєві в листі від 11 листопада 1898 року відсутність елементарного естетичного чуття: «Давала мені Кобринська тії два нариси, що Ви взяли за твори Ярошинської. Я здивувалася Вам, очевидно, допекло вже письмо Ярош[инської] і Ви читали їх з пересудом, бо сам стиль зраджує вже не Ярош[инську]. "Весна" слабша, але оба по-модному написані, і могли увійти в "Вісник"»[2].

Цей епізод мав доволі неприємний вислід, призвівши до загострення подальших неузгіднень Кобринської з Маковеєм, втрати для українського письменства двох оригінальних її творів — «Весна» та «Осінь», а також певного літературного знеособлення письменниці, засвідчивши, що тогочасна галицька критика ніколи не визнає за нею таланту модерністки.

Мотив власної літературної маргінальності й духовна потреба визнання, навіть «боротьба» за своє індивідуальне місце в літературному процесі від кінця 1890-х років стають головними темами гостродискусійного епістолярію Кобринської з тодішніми законодавцями літературної моди, усіма, хто формував й впливав на рецептивні смаки читацької публіки — І. Франком, С. Єфремовим, М. Грушевським, О. Маковеєм, Д. Лукіяновичем, Б. Грінченком, М. Коцюбинським. Своє літературне покоління їй доводилося переконувати у своїй літературознавчій компетентності та ерудиції, як, наприклад, запевняти Франка: «Вірте мені, я вже так орентуюся в новійших літературних напрямах, як в питанню жіночім» (ІЛ, ф. 3, № 1610, арк. 576). Взагалі формат такої літературної саморепрезентації в листах Кобринської розгортає епістолярний автокритичний дискурс, а заразом виявляє складну для письменниці проблему рецепції її модерністських творів, естетичні розходження з власним поколінням критиків. Хоча проаналізувавши тогочасний літературно-критичний дискурс у місцевій пресі, зокрема й у найпопулярнішому тоді «Літературно-науковому вістнику», Лімницький не завважив «якого-небудь упередження у відношенні до письменниці»[3]. Тому порівняно низьку її публікаторську активність напочатку 1900-х років й внутрішнє знеохочення до письма пояснював здебільшого переживаннями й підозрами авторки, навіяними паралельним,

1 *Коковський Ф.* Наталія Кобринська й Осип Маковей // Жінка. 1937. № 21/22. С. 4–5.
2 *Кобилянська О.* Твори : у 5 т. Т. 5. Київ : Держ. вид-во худож. л-ри, 1963. С. 369.
3 *Лімницький М.* Кобринська в останні роки життя // Новий час. 1934. № 141. 27 черв.

залаштунковим, літературним форматом, адже, за висловом Д. Лукіяновича «"усна словесність", тобто каварняна критика і сплітка, не була ні трохи ласкава»[1]. Саму ж Кобринську «більше дратувало те, що про неї говорено в літературних колах, а що у формі сплетень доходило до письменниці, як те, що писалося про її твори»[2]. Яскравий доказ цьому — епістолярні непорозуміння з Франком, якого звинувачувала мало що не в таємному впливі на галицьку літературну кон'юнктуру: «Мене сильно вразило, — зізнавалася вона в листі до нього від 16 листопада 1898 року, — як Ви раз у Ґеня [йдеться про Євгена Озаркевича — брата Кобринської. — *А. Ш.*] сказали: що в нових напрямах заявили талант Стефаник і Кобилянська. Сказав би те хто інший з наших людей, я би не дивувалася, але Ви! Ви! Стефаник ходить ще напомацки, а Кобилянська була і є мішаниною кепського реалізму і романтизму. Я сего нігде голосно не говорю <…>, але ми старі приятелі, то можемо собі **в секреті** правду говорити» (виокремлення шрифтом Н. Кобринської. — *А. Ш.*) (ІЛ, ф. 3, № 1610, арк. 575). Виглядає, що для Кобринської публічна опінія була важливим індикатором її власної творчої реалізації, суспільного авторитету, врешті, поколіннєвої вкоріненості, тому ці позалаштункові пересуди не раз ставали причиною її надмірної дражливості, зневіри у власних творчих силах, гострої конфліктності «зі своїми».

Окрім цього, контекст епістолярію з Франком явив ще один не менш важливий чинник поколіннєвої дезінтеграції Кобринської, яким став **феномен літературного молодоцентризму**, пов'язаний з появою нових творчих сил, що їх Франко назвав «письменниками нової генерації», означивши рамці уже іншої естетично-стильової парадигми й нові критерії її критичного зглиблення: «не з погляду простої суспільної утилітарності, а з погляду вищої культури душі» [т. 35, с. 111]. По суті, в українському письменстві зарепрезентувала себе нова літературна генерація — В. Стефаник, Лесь Мартович, О. Кобилянська, М. Коцюбинський, Леся Українка, в яку Кобринська ані за віком, ані за стилем уже не вписувалася, хоч і як намагалася у неї інтегруватися.

З цього погляду Тамара Гундорова вказувала на значущу роль покоління як «фактора корекції літературної еволюції»[3].

Характер прихованої конкуренції з молодими літераторами, що став виявним симптомом міжпоколіннєвої конфронтації, демонструють епістолярні оцінки Кобринської на їхню адресу у форматі прирівнювання до власної творчості, намагання гострокритично виявити їхню начебто недосвідченість, недолуге експериментаторство, щоб натомість вивищити себе. Наприклад, у листах до М. Павлика й Д. Лукіяновича Кобринська відверто виявляла своє обурення

---

1 *Лукіянович Д.* Два документи до життєпису Наталії Озаркевич-Кобринської. Львів, [1939]. С. 18.

2 *Лімницький М.* Кобринська в останні роки життя // Новий час. 1934. № 141. 27 черв.

3 *Матусяк А., Свєтліцкі М.* Категорія покоління у сучасних суспільно-культурних дослідженнях // Постколоніалізм. Генерації. Культура / за ред. Т. Гундорової та А. Матусяк. Київ : Лаурус, 2015. С. 10.

такою необ'єктивною критичною апологією: «Боже ласкавий! Така "хапанина", як Кобилянської та Лесі Українки знаходить признанє, а річи правдиві, виходячі з душі нашого народа, мусять пропадати» (лист до М. Павлика від 10 верес. 1902 р.) (ЦДІАУЛ, ф. 663, ф. 663, оп. 1, спр. 219, арк. 144); «Прочитала-м "Через кладку" Кобилянської. Просто соромно стає за наших критиків» (лист до Лукіяновича від 10 берез. 1916 р.; ІЛ, ф. 13, № 25). А в листі до Б. Грінченка від 27 березня 1901 року Кобринська в'їдливо характеризувала уже В. Стефаника й Леся Мартовича: «Стефаник, що має найбільше таланту між молодими, не вносить в нашу літературу нічо НОВОГО, а що ж сказати, пр[иміром], про такого Мартовича, котрого "Спілка" недавно вельми почтила і видала збірник нецікавих нікому, хто має літературний смак, оповідань»[1]. Про останнього докинула оцінок ще й Франкові (в листі від 16 листоп. 1898 р.): «реалізм Мартовича надто грубий і примітивний на теперішні часи» (ІЛ, ф. 3, № 1610, с. 575). Іронічно схарактеризувала Кобринська стан сучасного літературного процесу: «Дивна річ, тілько молодих сил, великих талантів, а література упадає, не може бідна двигнути такої великої сили, з надміру упадає. Також дивно, що книжки непризнаних авторів читаються, а великі таланти не мають популярности» (лист до Д. Лукіяновича від 7 лют. 1912 р.; ІЛ, ф. 13, № 24). Дошкульні кпини на адресу літературного молодоцентризму, з появою якого, на думку Кобринської, сталася її елімінація з літературного процесу, висловлювала в листі до Олекси Назарієва 1912 року: «З'їли мене літерати, критики та й молоде поколінє, котрому я чогось на заваді стою. Дивно лиш, що всі тоті молоді чогось нічо нового не внесли в нашу літературу (крім деяких менше увзгляднених)» (ІЛ, ф. 13, № 35).

Якраз неформальний контекст письменницького дискурсу з його критиканством й позаочною конкуренцією, підігрітий плітками зчаста й самої Кобринської, виразно звіщав про напружені контроверзи всередині письменницького покоління, врегулювати які мала б передусім фахова критика. Критеріями такої у розумінні Кобринської є об'єктивність, відкритість до дискусії та широкий інтелектуальний кругозір: «Я люблю і поважаю критиків, у котрих бачу широкий об'єм думок, котрі знають обіймати широкі горизонти життя людського, з таким і поборотись не жаль <…> (лист до О. Маковея від 26 січ. 1898 р.)[2]. Натомість найбільшою вадою сучасної непрофесійної критики письменниця вважала поверховість та штучність, які зводили нанівець повноцінний розвиток літературного процесу: «Ох! Як мені доїла така поверхова критика, — та й яку вона приносить шкоду нашій літературі» (лист до М. Грушевського від 23 листоп. 1899 р.; ЦДІАУК, ф. 1235, оп. 1, спр. 532, арк. 11).

---

1 *Кріль К.* Листування Н. Кобринської з Нечуєм-Левицьким та Борисом Грінченком // Українське літературознавство. 1970. Вип. 10. С. 126.

2 *Коковський Ф.* Наталія Кобринська й Осип Маковей // Жінка. 1937. № 21/22. С. 4–5.

Взірцем доброго літературного критика для письменниці був Михайло Грушевський, якого цінувала за наукову виваженість, аналітизм, літературну ерудицію, об'єктивність, виняткову сумлінність та ретельність, засновану на принципі живого комунікування з досліджуваним літератором, чим особливо заімпонував Кобринській: «инчому критикови і до голови не прийшло би жадати від автора матеріалів, ухопив би одну фразу, доточив або обтяв та й конец» (лист до Грушевського від 23 листоп. 1899 р.; там само, арк. 11). Прихильними до себе критиками письменниця також уважала Д. Лукіяновича, згодом і С. Єфремова, вочевидь, порозумівшись з ним після його дошкульних випадів у статтях «В поисках новой красоты» та «На мертвой точке».

Хоч як парадоксально, наприкінці 1890-х років на формування не вельми позитивної літературної опінії про Кобринську в поколіннєвому середовищі значною мірою впливав і Франко, демонструючи в своїх оцінках певну критичну неконсеквентність. Апологетизуючи саме її реалістичний талант першого періоду творчості, колишній літературний ментор згодом особисто спричинився до письменницької маргіналізації Кобринської, що доказово стверджує їхній полемічний епістолярій кінця 1890-х років, розглянутий в окремому підрозділі монографії, й цікавий також обопільною характеристикою тодішнього літературного процесу в Галичині та його репрезентантів.

Уособленням неякісної та недобросовісної критики Кобринська вважала **Олександра Колессу**, тодішнього університетського професора, з яким була в дуже напружених, антипатичних стосунках, ба, більше, позиціонувала його своїм ворогом: «Той чоловік має до мене якусь личну нехіть та й де може, нехтує мої змагання так на полі літератури, як інших загальних справ» (лист до М. Коцюбинського від 29 берез. 1901 р.)[1]. На тлі загального несприйняття «настроєвих» творів Кобринської, критична нетактовність Колесси була для неї особливо діткливою, знеохочувала до писання: «з Колесою не сходимось. Я тепер <…> приходжу до переконання, що не варто для Русинів писати. Де може бути авторитетом такий чоловік як Колеса, то справді не варто писати. Бідна Русь, що має таких авторитетів!» (лист до Є. Ярошинської від 7 квіт. 1899 р.; ІЛ, ф. 101, № 498); «Що наша молодіж научиться від такого Колеси — то цілком невироблене духово індивідуум, може щось знати, але його враження не дають ніякої поруки» (лист до М. Павлика від 4 серп. 1899 р.; ЦДІАУЛ, ф. 663, оп. 1, спр. 219, арк. 105). Кобринська вважала, що саме Колесса «знаменито схарактеризований» у Франковому «Докторі Бессервіссері» (лист до Є. Ярошинської від 14 берез. 1898 р.; ІЛ, ф. 101, № 496).

Розвиток взаємин Кобринської з Колессою мав свою цікаву передісторію. Коли він замолоду бідував, то письменниця зі співчуття якось навіть послала

[1] Листи Н. Кобринської до М. Коцюбинського // Листи до Михайла Коцюбинського. Т. 3. / упоряд. та комент. В. Мазного. Ніжин, 2002. С. 42.

йому 20 з[олотих] р[инських], жартома домовившись, що той поверне борг, як стане професором. Колізію з двадцятьма золотими Кобринська згодом поставила на карб невдячному Колессі, який мало того, що не пам'ятав вчиненого добра, так ще й при кожній нагоді критично гудив свою опонентку — «де можна зробити прикрість, де можна понизити добре знає» (лист до М. Павлика від 30 верес. 1898 р.; ЦДІАУК, ф. 663, оп. 1. спр. 229, арк. 99). В його зумисних інсинуаціях проти неї навіть запідозрила підступний умисел влади, яка начебто уповноважила його на роль такого собі емісара: «Мені не раз здаєся, що тоті власти, що зробили його професором, мусіли йому покласти услов'я, все, що сильнійше пригнобити, так вони завсігди роблять, тому він так нищить Франка, мене, Стефаника» (лист до М. Павлика від 30 верес. 1898 р.; там само).

Конфлікт з Колессою особливо загострився через його ігнорування чи знецінення творчості Кобринської у виступі «Столітє обновленої українсько-руської літератури»[1], в якому, вивищуючи літературну постать Кобилянської, що розвинулася «незалежно від Франка», але поруч з ним стала «найвизначнійшим талантом белетристичним автрійської Руси-України»[2], про Кобринську згадав лише принагідно, як про «замітну публіцистку й повістярку» в одному ряді з іншими письменниками, які зазнали Франкового впливу[3]. Критична суб'єктивність Колесси в цьому «відчиті» обурила навіть саму О. Кобилянську, яка в листі до О. Маковея обстоювала літературну значущість приятельки: «Колесса страшне зблямувася, що поминув її [Кобринську. — *А. Ш.*] в своїм відчиті <…>» (лист до О. Маковея від 11 листоп. 1898 р.)[4]. Критична упередженість Колесси прикро діймала Кобринську, яка в непоодиноких випадах з боку професора вбачала тенденційність чи не всієї тодішньої критики в оцінках своєї творчості. І справа була зовсім не в Кобилянській, «але тих всіх літератів, що єї [Кобилянську. — *А. Ш.*] Бог зна за що вихваляють, а мене — Бог вість знов за що понижають і відмовляють навіть таланту — гей же не можу поважати. Такою невільницею я вже не є і ніяких панів **професорів** не боюся. Тут не ходить о Кобилянську, а о те, яким чином критики мають мені відмовляти талану — для того, що друга пишуча жінка появилася. Чи Колесу для того, що він професором доконечне маю критиком своїм признавати? Я не тілько, що не гадаю призна-

[1] *Колесса О.* Столітє обновленої українсько-руської літератури [Відчит проф. д-ра Олександра Колесси, виголошений д. 1 н. ст. падолиста 1898 р. на «Науковій Академії» з нагоди столітнього ювилею відродження українсько-руського письменства] // Літературно-науковий вістник. 1898. Т. 4. Кн. 12. С. 161–187.

[2] Там само. С. 183.

[3] Там само.

[4] *Кобилянська О.* Твори : у 5 т. Т. 5. Київ : Держ. вид-во худож. л-ри, 1963. С. 367.

вати своїм критиком, — але як треба буде, то докажу, що у него нема літературного смаку і змислу — і на тільки здайдеся у мене інтелігенція, знання і фактів» (виокремлення шрифтом О. Колесси. — *А. Ш.)* (лист до Павлика від 4 квіт. 1899 р.) (ЦДІАУК, ф. 663, оп. 1, спр. 229. арк. 109). Кобринська скептично ставилася до літературної кваліфікації та сумнівного, на її думку, авторитету Колесси, узалежнюючи від його фаховості формування непевних естетичних смаків читача: «Страшно я не віру чогось в смак і літературну будущину публіки, на котрої чолі стоїть такий Колеса» (лист до Павлика від 14 квіт. 1899 р.) (там само, арк. 112). Безпринципній вузькоглядності Колесси-критика протиставляла літературну ерудицію сучасних письменників, порадивши, «най пан професор навчиться від літератів (тих, що критикує) трохи ширше дивитися, та не лиш своїми вражіннями воювати» (лист до М. Павлика від 28 квіт. 1899 р.; там само, арк. 115).

Неналежне поцінування Кобринської в галицькому середовищі — і літератературному, і суспільно-політичному, обурювало також її близьку приятельку Ольгу Кобилянську: «Наші люди не вміють її цінити, і єсли би поляки таку жінку мали, вони би її інакше трактували» (лист О. Кобилянської до О. Маковея від 11 листоп. 1898 р.)[1].

В умовах прискіпливої критики або й навіть ігнорування її творчості Кобринська часто вдавалася до способу інтелектуальної саморепрезентації у формі своєрідного **«profession de foi»** (фр. — сповідання віри; система власних поглядів і переконань) — автокоментарів, передмов до збірок чи епістолярного ословлення творчих інтенцій передусім з метою впливу на читацьку рецепцію, естетичного коригування літературних смаків публіки, концептуалізації світоглядних чи естетичних позицій. З іншого боку, це була й певна захисна стратегія, бо споряджаючи свої твори передмовами, можна було убезпечитися від подальших непорозумінь з критиками. «Я вже не раз пересвідчилася, що наші критики не уміють відповідно оцінити свої власні сили т. є. своїх авторів — а імпонує їм лиш то, що вже десь ни десь знайшло признанє, — маю про те їм то казати і вказувати аж тогди, коли відмовлять мому творови літературну вартість і пустять те в народ. То, може, ліпше буде наперед забезпечитися, як потому, як Ви кажете, вламовати критиків. Я дотепер того способу трималася, але то власне зродило таку на мене злість — тож уже тепер инчого хочу добирати способу. У нас є таке нещастє, що літератам треба виробити літературний смак, не лиш у загалу, але і у критиків. У инчих народів позолота іде горою, а шумовини падуть, у нас все те, що вартне, марно пропадає, а шумовини верхом — дають провід, рідко лиш, дуже рідко, іде по заслузі», — писала Кобринська в листі до М. Павлика від 14 квітня 1899 року (ЦДІАУЛ, ф. 663, оп. 1, спр. 219, арк. 112–113). Саме нарацію в стилі «profession de foi» Кобринська використала в передмові до своєї контроверсійної збірки

[1] *Кобилянська О.* Твори : у 5 т. Т. 5. Київ : Держ. вид-во худож. л-ри, 1963. С. 367.

«Казки» (Чернівці, 1904), щоб «наперед забезпечитися» від ймовірних кпин нефахової критики й самій донести читачеві авторські інтенції власних фольк-модерних текстів. Павлика просила цю передмову зредагувати: «Посилаю Вам до коректи моє Profession de foi яко переднє слово» (лист до М. Павлика від 28 квіт. 1899 р.; там само, арк. 115). З іншого боку, такий тактичний хід, окрім літературного імунітету, мав і глобальнішу мету, що виходила за межі звичайної письменницької амбіційності й перейнятості критичною опінією: йшлося про формування у такий спосіб естетичних смаків суспільності за посередництвом самих письменників: «Єсли нашою, т. є. літератів, буде цілею підняти смак нашої суспільности, то кождий спосіб, що веде до тої цілі, мусить бути добрим» (там само, арк. 115). За словами В. Кузьменка, «до автокоментарів, самооцінки власної діяльності літераторів переважно спонукала відсутність критичної оцінки створеного і неприйняття (нерозуміння) твору з боку читачів, або тенденційно прокоментоване (з огляду на класові та ідеологічні пріоритети) "поцінування" їхнього доробку в контрольованих владою часописах тощо»[1].

Схожу форму літературної саморепрезентації Кобринська використала й у листах до М. Грушевського, надсилаючи професорові відомості про власну життєтворчість й естетичні засади, коли той готував статтю про неї в «Літературно-науковому вістнику»: «То є, властиво, моє "profession de foi", а то критики найбільше люблять, може, для того, що то їм найбільше особа автора відкриває» (лист до М. Грушевського від 21 листоп. 1899 р.; ЦДІАУК, ф. 1235, оп. 1, спр. 532, арк. 8). Як доречно зауважив С. Гальченко, «найбільша цінність автокоментарів у тому, що в них часто описується історія виникнення задуму, або ж творче натхнення, яке передувало задуму і яке було викликане певними емоційними подразниками»[2]. З іншого боку, феномен письменницької автокритики поставав як альтернативний інтелектуальний дискурс в умовах ще методологічно несформованої й галузево неструктурованої літературної критики, як про це зазначала сама Кобринська: «У нас нема критиків і функція критиків спадає на самих писателів» (лист до М. Павлика від 28 квіт. 1899 р.; ЦДІАУЛ, ф. 663, оп. 1, № 219, арк. 115).

До речі, важливим чинником генераційної ідентичності Кобринської в середовищі письменницького покоління ставала її особиста критична рецепція, яка виявляла естетичний смак, літературні вподобання, високий рівень культурної ерудиції. Ментальний уклад письменниці вирізняв сильно розвинений «змисл крититичний», який виробив у ній «тонкий естетичний смак», хоч і не раз ставав причиною творчого перфекціонізму, й через те низької продуктивності: «Я найострійший сам для себе критик. Напишу якусь річ, але зараз і

[1] *Кузьменко В.* Письменницький епістолярій в українському літературному процесі 20–50-х років XX ст. Київ, 1998. С. 153.

[2] *Гальченко С. Т*екстологія поетичних творів П. Г. Тичини. Київ : Наукова думка, 1990. С. 33–34.

скритикую єї так, що або зовсім відкину яко невдалу — або пообтинаю так що і половини не лишиться. Правда, що вже потому я певна свого і готова з критикою боротися. Звідти походит будьтоби скупа продуктивність моєї творчости <…>», — зізнавалася Кобринська в листі до Маковея від 12 березня 1898 року[1]. Власне, як критик вона відома своїми літературно-критичними розвідками та рецензіями, які вкотре засвідчуюють її високий інтелектуалізм, невпинну увагу до найновіших тенденцій в літературі, вміння їх естетично ословити, духовно відчути й творчо зглибити. Серед праць Кобринської: **рецензії** — на повість Юлія Штінде «Родина Бухгольців. Образки з родинного життя німців» (Товариш, 1888, № 1, с. 85–88), повість польської письменниці Марії Шеліги «Na przebój. Powieść wspołczesna przez Maryą Szeligę» (Kraków, 1889), надруковану в альманасі «Dla głodnych! Pismj zbiorowe z utworów kobiecego pióra, wydane staraniem Towarzystwa Oszczędności Kobiet» (Lwów, 1891), оповідання Д. Лукіяновича «За Кадильну» (Львів, 1902), надруковане в «Літературно-науковому вістнику» (1902, т. 20, кн. 11, с. 115–120), повість Д. Лукіяновича «Філістер. Події з родинного життя» (Каменярі, 1910, № 18, с. 9), драму М. Старицького «Не ходи, Грицю, на вечерниці. Драма Старицького і народна пісня)» (Неділя, 1911, № 8, с. 2), **літературно-критичні розмисли** «Про "Нору" Ібсена» (Діло, 1900, № 141, 142, 144) та **літературознавчі статті** — «Август Стріндберг» (ЛНВ, 1901, т. 14, кн. 6, с. 134–156), «Символізм в народній пісні» (Промінь, 1905, № 5, с. 65–66), «Ніцшеанські мотиви» (Діло, 1907, № 127, 128). Окремим різновидом літературної критики Кобринської можна вважати її епістолярні розмисли, в яких міститься багато цікавих й фахових оцінок творів її сучасників — Франкового роману «Лель і Полель», повісті «Для домашнього огнища», повістей О. Маковея «Залісся» та Є. Ярошинської «Над Дністром». Такий жанр епістолярної критики засвідчував цікавий інтелектуальний дискурс у межах письменницького середовища, формуючи естетичні смаки й обопільний літературний досвід.

Критичне мислення Кобринської розвивалося синхронно з її творчими зацікавленнями та інтенціями, в яких часто зрефлексована рецепція того чи іншого письменника чи то на рівні тематики, образності, чи осягнення глибинніших філософських смислів і емансипаційних ідей. Тому особливо дошкульними були для неї не завжди об'єктивні оцінки критиків, які не могли збагнути в її модерністській творчості таких літературних алюзій чи інспірацій, до того ж недолюблювали її за гострі випади проти літературної некомпетентності: «Мене для того і не люблять, що я з деяких наших вчених сміюся. Та як не сміятися, як їм таке трафляєсь, що просту мішанину кепського реалізму з романтизмом беруть за новий напрям "настрою"» (лист Кобринської до

[1] *Коковський Ф.* Наталія Кобринська й Осип Маковей // Жінка. 1937. № 21/22. С. 4–5.

І. Нечуя-Левицького від 16 листоп. 1898 р.)[1]. З іншого боку, в цих дражливих епістолярних інвективах Кобринської на адресу сучасних критиків проглядаються також амбіції якщо не на власне письменницьке лідерство, то хоча б на паритетне зі сучасними модерністами позиціонування в літературному процесі. «Я не вимагаю богато, трохи признання і я рада», — зізнавалася Павликові у листі від 14 квітня 1899 року (ЦДІАУЛ, ф. 663, оп. 1, спр. 219, арк. 114). Щоправда, коли М. Павлик закинув Кобринській її нетолерування критики, то вона пояснювала: «Ви завше хибно думаєте, що я не зношу критики, або боюся єї. Ані боюсь, ані не зношу, а упертість моя, котра Вас разить, походить від сили моїх пересвідчень і наскрізь "виробленої програми" <…>. Я прийму чисту й узасаднену критику з вдячностею <…>» (там само, арк. 59). Виглядає, що гострі неузгодження Кобринської з тогочасними критиками були подекуди перебільшеними чи навіть зумисне спровокованими, випливали з її суб'єктивних суджень і егоїстичної зацикленості на власній творчості.

Через загальну індиферентність до Кобринської як письменниці і громадянки на початку 1900-х років вона не полишає ідеї знову інтегруватися хоч би вже й в оновлене письменницьке середовище на підставі передусім власної причетності до нового «напряму настрою», з яким ідентифікувала власну модерність (лист до Франка від 16 листоп. 1898 р.; (ІЛ, ф. 3, № 1610, с. 575).

У зв'язку з цим Кобринська сама ініціює **спроби нового генераційного переформатування,** добираючи нових спільників уже поза Франковим колом й шукаючи самореалізації в нових альтернативних проектах. Своє вимушене аутсайдерство в громадській праці прагнула компенсувати новою роллю письменниці і редакторки, щоб втриматись у власному літературному соціопросторі, створивши своє літературне середовище, осередок: «Але я чую в собі таке саме культурне виробленє і знанє, як в питаню жіночім, і в літературі — то ж не раз собі думаю, що вже не буду тілько жити, що жила і що то ціле моє знанє, вся праця мого духа не принесе нікому ніякої користи і піде зі мною в могилу, — і в таких моментах я на все готова» (лист до О. Маковея від 12 груд. 1899 р.)[2]. Один із таких ризикових видавничих проектів листовно ословила в цьому-таки листі до Маковея. Закликаючи його змінити щодо неї «політику колишньої ворожнечі» на продуктивне співробітництво без Франка, Кобринська пропонувала пристати на її «шалений план», що полягав у створенні «дуже поважної літературної фірми», по суті літературного проводу, з метою «зібрати під один стяг і старих і нових, переважно усіх мальконтентів, словом обіймити цілий той хаос, а світло само блисне»[3]. Під хаосом мала на увазі доволі строкате й невизначене письменницьке середовище, яке на віковому помежів'ї

[1] *Нечуй-Левицький І.* Зібрання творів : у 10 т. Т. 10 : Біографічні матеріали, статті та рецензії. Фольклорні записи. Листи. Київ : Наукова думка, 1968. С. 122.

[2] *Коковський Ф.* Наталія Кобринська й Осип Маковей // Жінка. 1937. № 21/22. С. 4–5.

[3] Там само. С. 5.

репрезентували різні літературні покоління й стильові напрями. Щоправда, окремі листовні примітки Маковея мотивують його зрезигнування цим тандемом. Зокрема, зреагувавши на означений Кобринською літературний процес в Галичині як «хаос», Маковей від себе прокоментував: «К[обринська] помогла завести його своєю агітацією за божевільним Пшибишевським»[1].

Видавничу спілку з Маковеєм письменниця планувала утвердити підтримкою з України, або ще й власними фінансами, запевняючи у перспективності цього проекту: «якби однак нам пощастилося, то могли би-м вложити більше і малибисьмо мати свій власний орган, котрий Ви підписувалиби яко редактор, а я яко властитель <…>». З Маковеєвої примітки відомо, що 17 грудня 1899 року він відписав Кобринській, що не має часу бути редактором, бо справді тоді був зайнятий у школі й готувався до іспиту[2].

Нагальну потребу нового модерного часопису, який своїм магістральним напрямом зумів би хоч якось конвенціоналізувати та врегулювати стильовий розвиток літературного процесу в умовах тодішньої невизначеності, Кобринська знову актуалізувала в листовних апелюваннях до Олександри Куліш від 16 жовтня 1909 року, оприявнивши непевний стан галицької періодики: «Теперішні редактори літературних часописей такі збаламучені теперішними літературними напрямами, що, властиво, не знають, що від авторів вимагати» (ІЛ, ф. 13, № 15). «Вістник [Літературно-науковий вістник. — *А. Ш.*] не має ясно означеного літературного напряму, єще гірше дієся з нашими немодерністичними модерністами» (там само). Значною мірою це впливало й на проблему власної літературної саморепрезентації Кобринської, ословлену в її зізнанні Кулішевій: «не знаю ані одної такої часописи, під котрої адресою хотіла би-м і могла писати» (там само).

Таким альтернативним на той час видавничим органом Кобринська вважала літературно-науковий ілюстрований часопис «Будучність», що виходив від 1909 року у Львові двічі на місяць за редакцією М. Венгжина (псевдонім Миколи Угрина-Безгрішного), а від липня 1909 року під зміненою назвою «Будучина» — раз на місяць за редакцією Х. Алчевської. У зв'язку з цим Кобринська пропонувала О. Куліш разом з Х. Алчевською «як видавницею» та деякими «нашими академіками» стати головним кореспондентом цього нового часопису: «Я навіть позволила собі мріяти, що така злука витворить нову, відповідну нашому часу і обставин часопись. Правду сказавши, у нас такої часописи нема» (лист до О. Куліш від 16 жовт. 1909 р.) (ІЛ, ф. 13, № 16). О. Куліш мала би «причинитися» «пером і авторитетом», Алчевська — «пером і грішми». На такий часопис Кобринська покладала великі особисті сподівання, передусім в утвердженні власного літературного авторитету, поколіннєвої ідентичності

[1] *Коковський Ф.* Наталія Кобринська й Осип Маковей // Жінка. 1937. № 21/22. С. 5.
[2] Там само. С. 4–5.

й відкритті нових обріїв для самореалізації: «Нічого би мені так не надалося, як така часопись, вона вернула би мені духове житє, котре в мені заперла з дивного якогось упередженя суспільності, а, може, — може, неустальної критики» (Там само). Відомо, що Кобринська з цього приводу також листувалася з першим редактором «Будучини» Миколою Венгжином, згадавши, що хотіла з ним «увійти в які близші умови» для співпраці. Проте на той час редактор вже передав часопис «ширшому редакційному комітетові» (лист Кобринської до нього від 3 груд. 1909 р.), на що Кобринська як досвідчена редакторка зреагувала з певним застереженням: «До редагования літературної часописи треба неабиякого літературного образовання, та чи може таке образовання мати "ширший" комітет молодих академіків» (лист до М. Венгжина від 3 груд. 1909 р.; ЛННБ ім. Стефаника. Кобр. 8). У «Будучині» Кобринська опублікувала свої спогади «З подорожі по Україні» (1909, № 1, с. 16–21). Проте вийшло лише два номери цього часопису, після чого через фінансові труднощі він припинив існування.

Втім, коли з усіма видавничими проектами не склалося, Кобринська на власний кошт разом із Костянтиною Малицькою видає збірники «Жіноча бібліотека» (1912 року вийшло два випуски). Якби це видавництво «якимось чудом одержалось», на майбутнє планувала вже разом з Лукіяновичем, розширивши програму «Жіночої бібліотеки», «витворити кружок правдивих українських письменників і очистити нашу літературу від деяких великих талантів, що дійсно спроваджують її на бездорожє і спричиняють упадок (лист до Д. Лукіяновича від 5 лют. 1912 р.). Цікаво, що в передмові до першого видання «Жіночої бібліотеки» — перекладу оповідання Кароліни Свєтлі «З наших боїв і змагань» (Львів, 1912) — Кобринська закцентувала на характері різнобічних критичних підходів до оцінки літературних явищ, що стало симптоматикою стильового еклектизму зламу віків й значною мірою впливало на критерії естетичних рецепцій у двох різних літературно-критичних парадигмах: «Деякі новійші критики вважають артистом лиш того, хто після тези Плятона задержав в серцю найживійшу пам'ять і любов вічної краси, яка проявляється в нього дрожами і почуваннями, далеко вибігаючими поза межі реального життя суспільного осередка.

Супроти сього инші знов письменники — як висказує ся про се також оден із сучасних критиків — суть пересвідчення, що тільки в суспільности є творчість, несена силою туги, бажань і інтересів маси; що творити, значить тільки примінити тоті бажання до вимогів даної індивідуальної вразливости»[1]. Контроверсійність взаємин із критиками, яка впливала на загальну рецепцію Кобринської в літературному середовищі, особливо періоду вікового

[1] *Кобринска Н.* Переднє слово // Свєтла К. З наших боїв і змагань. Оповіданє / перевід з чес. Ольги Д[учимінської]. Львів : Накладом Наталії Кобринської, 1912. С. 3.

помежів'я, стала одним із основних чинників її генераційної дезінтеграції й особистісної письменницької кризи, що завадила їй повною мірою зреалізувати нові творчі ідеї. В цьому контексті особливо драматично сприймаються прогностичні розмисли письменниці щодо рецепції власної творчості, ословлені М. Павликові в листі від 29 січня 1905 року: «Добре розумію, що пишу і мої критики колись будуть встидатися своїх осудів» (ІЛ, ф. 663, оп. 1, спр. 219, арк. 158). Хоча, як стверджував Д. Лукіянович, однією зі життєвих трагедій Кобринської стало те, що «вона в прилюдній праці не найшла себе»[1]. На мій погляд, доволі суб'єктивними є висновки мемуариста про те, що талант Кобринської сповна розкрився лише в її публіцистиці та науково-популярних розвідках, тоді як сама письменниця своєю іманентною творчою цариною вважала саме белетристику, шукаючи щоразу нових доріг у художньому вираженні свого світоглядного й духовно-почуттєвого світу, хоч і наражаючись при цьому на гостру критику й несприйняття.

[1] *Лукіянович Д.* Наталія Озаркевич-Кобринська в своїх заповітах // Вістник. 1934. Кн. 10. С. 811–812.

1.5. На схилку віку: «Хата, город, поле і тиха літературна праця»

Хронологічно смеркальний період охоплює останні 13 років життя Кобринської. Він став драматичним часом гіркої самоти, суспільних невдач, життєвої тривожності, важкої письменницької потуги, та попри це — щирих надій і затаєних жіночих сподівань, що їх переживала Кобринська на схилі віку в тихому Болехові. Цей настрій письменниці передано в мемуарах її сучасника М. Лімницького «Н. Кобринська в останніх роках життя», скомпонованих з власних ретроспективних розмислів про долю письменниці та задля автентичності спогадового жанру підсилених фрагментами епістолярних одкровень та безпосередніх розмов автора зі самою Кобринською 1913 року.

Надзвичайно інтимні й драматичні колізії смеркального періоду зафіксовані в емоційно прочутих, пережитих й згодом осмислених у часовій ретроспективі власного досвіду та пам'яті спогадах Ольги Дучимінської та її доньки Оксани. Старша Ольга-Олександра Дучимінська — «наймиліша Кобринській із усіх її учениць і найбільш нею цінена її співробітниця»[1], — пізнала Кобринську «в найтяжчих хвилинах Її життя[2], коли «вона жила переважно споминами», і саме в цьому стані О.-О. Дучимінська мала нагоду найближче її пізнати й по-жіночому зрозуміти. Її мемуари часто доповнено фрагментами інтимізованих рефлексій самої Кобринської, що надають спогадовому наративові особливої духовно-психологічної автентичності. Тісна дружба обох жінок переходила різні стадії взаємин: О.-О. Дучимінська увійшла в життя письменниці спершу як «приклонниця, потім як добра знайома, вкінці як молода приятелька, якій Кобринська довіряла більшість своїх думок і плянів»[3], і яка на старість років стала для письменниці духовною повірницею, дорадницею й помічницею.

---

1 *Лукіянович Д.* Трагедія Наталії Кобринської (З нагоди Жіночого конгресу) // Діло. 1934. № 164.

2 *Дучимінська О. О.* Мої спомини про Наталію Кобринську // Жіноча доля. 1934. № 12/13. С. 3.

3 *Дучимінська О.* Те, що знаю й пам'ятаю про Наталію Кобринську // Наше життя. 1951. № 10. С. 2.

Цікаво передано образ Кобринської в її звичному життєвому трибі: під час дозвілля, творчих процесів, «спільного ходження по місту», чайних бесід чи годин читання. Вона була вродженою естеткою й мала неперевершене відчуття стилю й «артистичне око» чи то в одязі (наприклад, завжди особисто контролювала дрес-код Ольги Дучимінської у часі відвідин театру чи вечірок), чи то в сервіруванні чайного столу, на якому, за етикетом, персонально біля гостя мала бути квітка та «слоїк з конфітюрами», що їх господиня сама варила[1].

До сфери улюблених занять Кобринської в похилому віці належало рукоділля й читання вечорами власних творів чи інших цікавих книжок: «Вона любила читати свої твори й подавати причини народин твору»[2]. «Тепер богато читаю і працюю над розвитком мого ума», — оповідала про свої щоденні будні Олександрі Куліш (у листі від 16 січ. 1908 р.; ІЛ, ф. 13, № 12). Заспокійливо діяли на неї «слухання соловія» та нічні прогулянки лісом, цвинтарем, містом, під час яких вечірня тиша «гармонізувала» з її «духовим настроєм», навівала хвилі ностальгії й душевних одкровень[3]. Як згадувала Юля Романишин, донька служниці Габришки, письменниця «вечорами любила проходжуватися з кимось або сама в бік села або на цвинтар. На моє запитання, чому вона ходить сама, мати відповіла, що це вона обдумує свої твори, черпає натхнення і тоді їй не можна було мішати, перебиваючи думки розмовою, бо вона хвилювалася»[4].

Але в основному сфера життєвих інтересів Кобринської того часу була дуже обмеженою — «хата, город, поле і тиха літературна праця» (лист до В. Соколової від 16 січ. 1908 р.; ІЛ, ф. 13, № 55). У глухому Болехові цілковито зреклася усіх соціальних контактів й планів на майбутнє. Свій тогочасний психічний стан письменниця епістолярно ословлювала в листі до Вільми Соколової від 1 січня 1911 року, виказуючи глибоку душевну трагедію сирітського доживання: «Послідними роками перенесла-м тілько родинних і суспільних ударів, що здавалось мені, що для мене нема уже життя. Відтягнуламся проте від людей, зірвала усі зносини, замкнулась в стінах хати і старалась про все забути» (ІЛ, ф. 13, № 57).

---

1 *Дучимінська О. О.* Мої спомини про Наталію Кобринську // Жіноча доля. 1934. № 12/13. С. 4.

2 Там само. С. 5.

3 Там само.

4 *Скворій Р.* «В Болехові баталія» : нарис про Наталію Кобринську. Болехів, 1997. С. 44.

1.5.1. «Боялася старости, недуги і смерти»: геронтофобія Кобринської

Попри свій уже доволі поважний вік, Кобринська «не допускала думки про старіння й почувала себе молодо»[1], чула у собі ще великий внутрішній потенціал для реалізації життєвих планів й громадських завдань. У віковій стадії геронтогенезу власна онтологічна потреба самореалізації, суспільної запотребованості, творчої активності були для письменниці особливо актуальними, через те вразливо реагувала на найменші натяки про власне старіння, вікову маргінальність, драматично переживаючи симптоми страху власної старості: «боялася старости <…>, недуги і смерти»[2], «не любила й боялася її тому, що старість дає неміч до праці, без якої Вона не уявляла себе. Бути немічною, а мати ще повно запалу до праці, це страшна трагедія!»[3]. «Їй — людині ширших зацікавлень та не заспокоєних ще амбіцій перехід у цю стадію життя здавався зловіщим»[4]. Разом з цим станом Кобринська не любила й фізіологічних атрибутів старіння — сивого волосся, яке їй «нагадує мертвеччину. А Вона любила життя, рух <…>»[5]. Невипадково візуальні прикмети старіння естетично завуальовувала вродженою жіночністю, ретельною доглянутістю й незмінною аристократичною поставою.

У геронтологічному портреті письменниці, оприявненому в мемуарах Оксани Дучимінської, відлунював колишній жіночий поваб й харизматична зовнішність цієї вродливої жінки, що наперекір біологічним законам намагалась усіляко приховати візуальні сліди невблаганної інтервенції часу. У віці поміж 60–70-ма роками «це була струнка, висока, ще не зовсім посивіла брунетка з різким, расовим профілем, жовтавими білками великих, характеристичних очей. Не було в неї вже тієї аристократичної чепурности, як на знимках із молодих літ, але все ще віяв від неї якийсь чар достоїнства, який і тепер, як і колись, полонив серця. Вона, очевидно, вже була недужа, хоч я ніколи не пам'ятаю, щоб вона лежала або лікувалась. Вираз очей був назагал нездоровий і неспокійний, аж болісний. На тонких довгих руках жили були набряклі, пальці тремтіли. З дому виходила все тільки з паличкою в руках — мабуть, із конечности»[6].

---

1 *Дучимінська О.* Те, що знаю й пам'ятаю про Наталію Кобринську // Наше життя. 1951. № 10. С. 2.

2 Там само. С. 3.

3 *Дучимінська О. О.* Мої спомини про Наталію Кобринську // Жіноча доля. 1934. № 12/13. С. 7.

4 *Дучимінська О.* Те, що знаю й пам'ятаю про Наталію Кобринську // Наше життя. 1951. № 10. С. 2–3.

5 *Дучимінська О. О.* Мої спомини про Наталію Кобринську // Жіноча доля. 1934. № 12/13. С. 7.

6 *Дучимінська О.* Те, що знаю й пам'ятаю про Наталію Кобринську // Наше життя. 1951. № 10. С. 2–3.

Симптоми старіння зачепили й когнітивні процеси. Хоча в цей час Кобринська не перестає працювати інтелектуально й творчо, втім писання стає для неї дедалі втомливішим, «скаржилася, що пишучи, пропускає букви і слова, а часами забуває думку в половині»[1]. Тому змушена була диктувати свої твори чи листи єврейським дівчатам-школяркам, які в неї секретарювали, маючи це за велику честь, бо могли скористати з великої бібліотеки письменниці. Серед них Кобринській найбільше імпонувала Рифця (Фанні Ротбарт), «дочка торгівця взуттям Майорка, що жила навпроти, по другий бік вулиці»[2]. Рифця здійснювала «полагодження всякої писанини, включно з диктатами творів і листів»[3], а конфіденційну й важливу приватну кореспонденцію та документацію допомогала письмово вести Ольга Дучимінська.

В емоційному укладі похилої Кобринської ще більше загострюється тривожна чуттєвість, надмірна вразливість й драматичне світовідчуття, що дистанціювало її від оточення: «Всі дрібні життєві труднощі брала дуже песимістично і це в неї скріплювалось та дуже затроїло їй останні літа»[4]. Під кінець віку розчарувалася у багатьох людях, зневірилася у власних мріях й давніх планах, «почувала себе дуже самітною і покривдженою», невипадково так прагнула товариства молодшої від себе на 30 літ приятельки Ольги Дучимінської, довіряючи їй свої найщемливіші спогади й найінтимніші жіночі переживання. Переживала глибоку кризу взаємин з людьми. «Я тепер зовсім не знаю, що маю з собою зробити. Я так страшно зражена до людей, так до чужих, як своїх — та й так страшно, страшно зболіла. <...> Якби-м ніколи нічо нікому доброго не зробилам, то би-м може менче мала до людей взагалі жалю. Люди — то риба, одна одну з'їдає» (лист до Павлика від 14 берез. 1904 р.; ЦДІАУЛ, ф. 663, оп. 1, спр. 219, арк. 156–157).

На схилку літ «хвора, осамітнена як людина, безнастанно заклопотана матеріальними справами»[5], Кобринська живе в тихому провінційному Болехові майже відособленим життям, контактологічно «з цілим світом зірвала» (лист до В. Соколової від 1904 р.) (ІЛ, ф. 13, № 53), спілкуючись лише з обмеженим гуртом найближчих своїх приятелів — Костянтиною Малицькою, яку «високо цінить і вважає за близьку приятельку»[6], і з якою видавала свій перекладний проект «Жіноча бібліотека», Ольгою Дучимінською, що тоді вчителювала в с. Тяпчі поблизу Болехова та давнім другом Денисом Лукіяновичем.

---

1 *Дучимінська О.* Те, що знаю й пам'ятаю про Наталію Кобринську // Наше життя. 1951. № 10. С. 3.

2 *Скворій Р.* «В Болехові баталія» : нарис про Наталію Кобринську. Болехів, 1997. С. 34.

3 *Дучимінська О.* Те, що знаю й пам'ятаю про Наталію Кобринську // Наше життя. 1951. № 10. С. 3.

4 Там само.

5 Там само.

6 *Лімницький М.* Кобринська в останні роки життя // Новий час. 1934. № 142. 28 черв.

Щоб цілковито не «відриватись від всіх людей» (лист від 16 січ. 1908 р. до О. Куліш; ІЛ, ф. 13, № 12), колись широке коло епістолярної комунікації обмежила лише найщирішими адресатами — Олександрою Куліш, Вільмою Соколовою та Денисом Лукіяновичем. На решту листів колишніх приятелів і знайомих не відповідала.

Траплялося, що Кобринська могла цілими тижнями ні з ким не бачитися, окрім своєї служниці Габришки (справжнє ім'я Олена; кликали її Габришкою, очевидно, від імені її чоловіка Габра чи Гаврила), «старшої жінки, що втікла від побоїв свого чоловіка і найшла пристановище у Кобринської»[1], однак завжди виявляла «непривітливість і критичність» у ставленні до своєї господині. Ця стара воркітлива жінка «на кожному кроці систематично й завзято отроювала Кобринській життя», а та «на диво стоїчно зносила ці прикрощі та з дотепом підхоплювала всю гумористичність примітивізму Ґабрисі»[2]. Виражену духовну контрастність між служницею та господинею порівнювали навіть з класичним тандемом Дон Кіхота зі Санчо Пансою, хоча «в Ґабрисі не було ні сліду відданости, ані навіть здібности оцінити направду демократичне відношення пані»[3].

Допомагаючи самотній письменниці в побуті, Габришка водночас прислужилася й створенням та поширенням у Болехові легенд й міфів довкола її особи. Наприклад, нашіптувала сусідкам про начебто містичний ритуал, що його вчиняла господиня: «Кобринська цілими вечорами розмовляє з паном в шапці, який вдень стоїть каменем на своїм сідалі в куті»[4]. Насправді йшлося про велике скульптурне погруддя Шевченка, що стояло в бібліотеці письменниці, й біля якого та вечорами любила працювати. Габришка мала містичний страх перед цією кімнатою й не наважувалася туди заходити. Інше світло на особу служниці Габришки проливають спогади її доньки Юлії Романишин, важливі ще й з погляду певних деталей життєпису Кобринської у старшому віці: «Пригадую нашу писательку, коли я ще була молодою дівчиною. Жили ми на другім кінці вулиці і з нею були добре знайомі. Моя мати, що звалася Оленою, через сімейні незгоди була змушена покинути батькову хату. Кобринська не раз бачила кривду матері і співчувала їй. Коли сімейні обставини стали нестерпними, Кобринська запропонувала нам прибудовану частинку своєї хати, що прилягала до кухні. Мати перейшла, а батько через те не раз поганим оком дивився на Кобринську.

Платні від нас вона не брала ніякої, але мати за те не раз допомагала їй у городі або в хаті. Коли Кобринська виїздила за своїми потребами поза межі Болехова, то ми доглядали курей і пильнували дому. Цей будинок вона купила і відремонтувала, бо був не новий.

---

1 *Лімницький М.* Кобринська в останні роки життя // Новий час. 1934. № 142. 28 черв.

2 *Дучимінська О.* Те, що знаю й пам'ятаю про Наталію Кобринську // Наше життя. 1951. № 10. С. 3.

3 Там само.

4 *Лімницький М.* Кобринська в останні роки життя // Новий час. 1934. № 140. 20 черв.

Мала Кобринська кусень поля, давала його до спілки, і постійно його обробляв Филик із Довжки. В останні роки якусь частину того поля Кобринська записала на матір, а будинок — для читальні, бо туди не раз сходилися люди з парадного входу»[1].

Відчуття старечої самотності в духовному світі письменниці трансформується в гостру аутофобію, що симптоматично супроводжується усвідомленням свого безсилля, екзистенційними станами безнадії й туги, відчуттями покинутості та відчуження, ослабленням міжособистісної комунікації, трагічного сирітства. Про ці переживання листовно звірялась Олександрі Куліш 1906 року: «Я така смутна і самітня, нікого не обходжу, ніхто мене не жалує, лиш, може, троха Ви, Добр[одійко], та й мої старенькі, що приходять до мене у сні та й так жалують мене, розпитують про моє життє, що коли пробуджусь, то єще більше відчуваю моє сирітство і страшну самоту» (ІЛ, ф. 13, № 10). Що спричинило гірку самоту Кобринської на старість? Одна з найближчих її сучасниць, якій довелося спостерігати за письменницею якраз в останньому періоді її життя, стверджувала, що чимало людей не любило Кобринську за її непривітність й «холодність», бо «в старших літах вона була така несердечна, нетепла, ніби всі почуття цієї жінки вигоріли в життєвих змаганнях чи померли разом із дорогими людьми. Це дуже утрудняло її приватне життя, робило її усамітнення більш гірким і болючим»[2]. Ця «холодність» виявлялася навіть у ставленні до членів родини, з якими ближчого контакту Кобринська ніколи не підтримувала.

З погляду екзистенційної ситуації письменниці, її драматичних суперечностей із власною суспільністю, на думку Вікторії Мельник, «самотність постає як підсумок внутрішньої самооцінки людиною своїх відносин зі світом і людьми і як усвідомлення розпаду духовних і соціальних зв'язків»[3].

За класифікацією типів співвідносин між самотністю і соціальністю, за М. Бердяєвим, найбільш дотичним до внутрішнього вияву самотності Кобринської є профетичний тип, «який переживає конфлікт з колективом, він ніколи не перебуває в гармонії із соціальним середовищем, але дуже гостро переживає самотність і покинутість, хоча завжди обернений до людей»[4]. До таких типів, на думку філософа, належать «творчі ініціатори, новатори, реформатори, революціонери духа. Цей профетичний тип переживає конфлікт з релігійним або соціальним колективом, він ніколи не перебуває в гармонії зі соціальним середовищем, зі суспільною думкою»[5].

---

1 *Скворій Р.* «В Болехові баталія» : нарис про Наталію Кобринську. Болехів, 1997. С. 43.

2 *Дучимінська О.* Те, що знаю й пам'ятаю про Наталію Кобринську // Наше життя. 1951. № 11. С. 2.

3 *Мельник В.* Страх самотності як онтичний та деструктивний екзистенціал буття // Вісник Інституту розвитку дитини. Серія: Філософія, педагогіка, психологія : зб. наук. пр. Київ, 2011. № 19. С. 35–40.

4 *Бердяев Н.* Я и мир обьектов. Опыт философии одиночества и общения. Париж : Ymca Press, [1934]. с. 95.

5 Там само.

Втрата контакту з минулим призводить у свідомості письменниці до екзальтованого відчуття катастрофізму, духовного спустошення, комунікативної депривації, аж до відходу в іншу буттєву реальність, відмежовану від оточення. Це виявно в намаганнях письменниці «відірватися від дійсності»[1] й самотрансцендувати в інший духовний вимір. Невипадково у цей період письменниця захоплюється спіритизмом, езотеричними практиками, долаючи стани власного пригноблення контактами з позасвіттям, уявним зближенням з душею померлого батька, що постає як компенсаторний чинник за відсутності її контактування з соціальним світом та як заспокоєння її бентежної душі. Софія Дорошенко так згадувала про окультні захоплення Кобринської: «Час від часу приходила письменниця на спіритистичні сеанси до пані Мілі Ганкевичевої [талановитої скрипальки, дружини адвокатського конципієнта в Болехові Лева Ганкевича. — *А. Ш.*], де викликали духів. Коли все було приготоване як слід, найважніше столик без одного цвяшка, Кобринська клала сама руку на тарелик і викликала якогось духа — Шевченка, Франка, Хмельницького чи Мазепи. До такої "роботи" треба було покласти дві руки різних людей, а Кобринська була така нервово-вразлива, що посудина слухалась її самої. Тарелик під її рукою починав посуватися, а хтось із присутніх записував — не раз виходили прекрасні вірші чи відповіді на поставлені запити. Мені 13-літній дівчинці, теж хотілося попробувати тієї забави, а що Наталя Кобринська побачила мої блискучі очі й рум'янець на щоках, позволила мені покласти руку біля своєї. Але тарелик не рухався! — Видно, що ти не віриш у те, коли духи тебе не слухають, бо ти ще й смієшся, сказала. А я подумала, що це вона сама легенько посуває тарілкою. Коли я забрала свою руку, тарілка поїхала дальше»[2].

Ґенезу життєвого трагізму Кобринської психологічно вмотивував у своїх спогадах її брат у перших Теофіл Окуневський, уґрунтовуючи свої розмисли на особливостях душевної організації письменниці, її субтильної психоконституції й надзвичайно чутливої до всілякої критики вдачі. «Це була душа з Божою іскрою. І хто відчув і пізнав, що це небуденний чоловік, але оден з рідких типів людства, в котрім дух уже володіє матерією, той мав чудову нагоду пізнати і відчути увесь аромат високої, многогранної гарної душі. І тоді вона сипала перлами свого знання, свого чувства, не жадаючи за це жодної відплати. Коли ж хто з окруження не умів або нарочно не хотів цего видіти і своїми грубими підозріннями доторкав її тонких душевних фібрів, то вона їжилась, ставала шорсткою і на жаль, кидала усю роботу, до котрої забралась була у своїм високім пориві. Тут, у цій вдачі Кобринської лежить розв'язка, а радше ключ до зрозуміння її

[1] *Дучимінська О.* Те, що знаю й пам'ятаю про Наталію Кобринську // Наше життя. 1951. № 10. С. 2–3.

[2] *Дорошенко С.* «Чорна Пані» (Спогад із дитячих літ про Наталію Кобринську) // Наше життя. 1951. № 5. С. 3.

частої душевної трагедії, котру так чудово описав Лєрмонтов з приводу недооцінювання і передчасної смерти Пушкіна»[1]. «Була це всеобнимаюча співчуюча людському горю душа без всякої злоби»[2], «жива вроджена вдача»[3].

Стан душевного усамітнення, знеохочення, зневіри, емоційного спустошення й нестерпної ізоляції від свого інтелектуального середовища стають гнітючими симптомами смеркальної настроєвості Кобринської на схилі віку, а з іншого боку, сублімуються у сповідальному наративі її автофікційних текстів — «Під конець віку», «Du bist die Ruh», «Засуд». Рефлексійний струмінь тогочасної глибоко філософської фрагментарної прози письменниці виповідає драматичну внутрішню настроєвість, стани самозаглиблення. Затамовані невдачі у громадській праці компенсуються частково творчими й видавничими подіями — виданням перекладного проекту «Жіноча бібліотека» (1912 року), публікацією художніх автопсихограм та «воєнних новел». «По довгім атаку зневіри, Її горда душа підносить голову, ще раз підіймається, ще раз бажає розложити крила до ширшого лету», — згадувала О.-О. Дучимінська[4]. На той час Кобринська активно зацікавилася скандинавськими письменниками, «підходила до їхньої творчости зі становища своєї ідеології, інтересуючись в першу чергу їхньою поставою до жінки»[5]. У розмовах любила згадувати минуле і своїх знайомих, тоді як бесід про власну творчість, особливо про причину своєї вимушеної творчої мовчанки зумисне уникала.

Проте на тлі смеркальної настроєвості й внутрішньої резиґнації ще більше викристалізовувалась «непересічна духовність» Кобринської, яка мовби прояснювала її безрадісне старече існування й гнітючу життєву дійсність. Сучасники згадували її під час звичних людських розмов на теми, що не стосувалися особистого. Тоді депресивний настрій розвіювався й оприявнювалась інша духовна сутність, де вже превалювали ясність розуму й життєва емпірія: «ставала ніби другою людиною, живою, палкою, цікавою. На кожну тему вона мала так багато сказати, а все цікаве, дотепне, збагачене безліччю цитатів із прочитаного, послуханого та передуманого в багатому житті. А все так природно, без патосу і екзальтації». З дотепною півусмішкою «підхоплювала все гумористичне та зерна здорової мудрости простолюддя. Тонкий обсерваційний змисл надавав спеціальної вартости її міркуванням»[6]. Навіть у старшому віці Кобринську вирізняв широкий діапазон різнобічних інтелектуальних

---

1 *Окуневський Т.* Спомини про неї // Першому українському борцеві за права жінки. Львів, 1921. С. 5.

2 Там само. С. 9.

3 *Лепкий Б.* Наталія Кобринська // Лепкий Б. Вибрані твори : у 2 т. Т. 2. Київ : Смолоскип, 2011. С. 116.

4 *Дучимінська О. О.* Наталія Кобринська як феміністка. Коломия, 1934. С. 29.

5 *Лімницький М.* Кобринська в останні роки життя // Новий час. 1934. № 140. 25 черв.

6 *Дучимінська О.* Те, що знаю й пам'ятаю про Наталію Кобринську // Наше життя. 1951. № 10. С. 3.

зацікавлень — мистецьких, суспільних, загальнонаціональних та загальнолюдських. Зайшли й певні світоглядні зміни у її духовній структурі, пов'язані з новим релігійним світовідчуттям, яке намагалася достосувати, узгіднити з хвилюючими й надважливими проблемами національного. «Наприкінці життя почала вірити у національне відродження через церков»[1].

Водночас, самотність у смеркальному періоді письменниці є не лише емоційно-психологічним станом, а й буттєво-духовним екзистенціалом, що спонукував її до глибокої аксіологічної ревізії пережитого: «Але житє, то сильна потуга! Самота зачала поволе приносити мені пільгу і я знов зачала приходити до себе, взялась до праці і пера, хоть сама ніколи тепер не пишу, а лиш диктую» (лист до В. Соколової від 1 січ. 1911 р.; ІЛ, ф. 13, № 57). Саме ця ідея життєлюбства на повну зрезонувала у смеркальних текстах письменниці. Досвід самотності відкрив у душевному психоукладі уже похилої письменниці фундаментальну ознаку життєвої екзистенції, за В. Франклом, — самотрансцендентність — «вихід Еґо людини за межі ментальної форми і самоспостереження». Самотрансцендентність веде до віднайдення справжньої сенсовності життя радше в самому навколишньому світі, ніж у самій людині, або її власній душі, так начебто вони були зачиненими системами[2]. Переосмислюючи досвід власної соціальної комунікації, Кобринська прийшла «нарешті до переконання, що то не люди винні, а я сама. Я занадто жию моїм власним замкненим в собі світом, то ж і не дивовати, що для людей то чуже» (лист до В. Соколової від 16 січ. 1908 р.; ІЛ, ф. 13, № 55). У цьому глибокому екзистенційному одкровенні значною мірою криється й особистісно-психологічна причина генераційної дезінтеграції письменниці, її частих світоглядних неузгідень з власним поколінням й водночас усвідомлена спроможність бодай духовно зблизитися та споріднитися з молодою генерацією. Зболена самотністю, прагнучи живого спілкування, на схилку літ стала більше горнутися до людей.

1.5.2. «У мене велика туга материнства!»: проблема нереалізованого / зреченого материнства

Однією з найболючіших тем, аксіологічно зревізованою у смеркальному часі Кобринської, стала драма зреченого материнства, і ця «туга за материнством не лишала Її до смерти!»[3]. Нею зумовлений і той особливий жіночий

[1] *Дучимінська О. О.* Наталія Кобринська як феміністка. Коломия, 1934. С. 30.

[2] *Франкл В.* Людина в пошуках справжнього сенсу. Психолог у концтаборі / перекл. з англ. Олени Замойської. Харків : Клуб сімейного дозвілля, 2017. С. 120.

[3] *Дучимінська О. О.* Мої спомини про Наталію Кобринську // Жіноча доля. 1934. № 12/13. С. 6.

сентимент до дітей, що проявився аж на старості літ, і той гіркий жіночий жаль за безнадійно втраченим жіночим досвідом і відчуттям. Усвідомлення невтіленої материнської ідентичності як важливого феномену особистісної сфери жінки гнітюче ятрить Кобринську на схилку літ, особливо під впливом споглядання щасливого з'язку матері й дитини в житті її молодшої приятельки Ольги Дучимінської: «Але я одного не мала, що ви, як бачу, маєте… Одної розкоші я не зазнала в життю: материнства. І тепер на старі роки, я відчуваю цю тугу по дитині»[1]. Тут латентно поглиблюється й осенсовнюється означений Д. Лукіяновичем духовний конфлікт Кобринської у виборі між громадою і родиною, головно між материнством і чином жінки-суспільниці. Свою найінтимнішу жіночу таємницю, найбільший душевний тягар і сердечний щем в нервовому схвилюванні ця літня жінка відкриє щойно Ользі Дучимінській: «Я нікому цього не кажу, але… я свідомо не хотіла бути мамою! Дитина була б мені перешкоджувала в праці, у виконанню плянів великої цілі мойого життя! Я боялася… не хотіла її… Але тепер покутую за це. У мене велика туга материнства… Я дивлюся на вас… Скільки щастя може дати материнство! Але в себе — я мусіла посвятити, ради загального добра! Для переведення своєї ідеї в життя — я виріклася того щастя, що дає материнство!»[2]. Це був фаталізм життєвого вибору Кобринської, її жертовного зречення материнства на користь суспільній самопосвяті, усвідомлення хибності поставлених аксіологічних пріоритетів — праці для «загального добра» ціною відмови від визначеного природою і Богом жіночого покликання. Разом із тим це сповідальне зізнання письменниці абсолютно заперечує сумнівний факт інтимних подробиць подружжя Кобринських, що його з чуток ословив у своїх споминах про Франка Кирило Трильовський, досить безцеремонно виносячи на люди сумнівні фізіологічні гіпотези бездітності Кобринських: «Гадаю, що не нарушу святої пам'яти такої будь що будь заслуженої жінки, як Наталя Кобринська, коли наведу тут єще одну подробицю щодо неї. Вона жила і померла непорочною дівицею, бо хотя і жила (заки повдовіла) два чи три роки з чоловіком — то він був імпотентом. Таке оповіла вона дружині Ів. Франка Ользі, Ольга Франкова оповіла це чоловікови, а він мені»[3]. Сумнівність цих тверджень випливає вже хоча б з неточних хронологічних фактів, бо подружжя Кобринських спільно прожили щонайменше десять років, а не два чи три, як стверджував мемуарист. До того ж, судячи з особливо близьких й довірливих взаємин між Ольгою Дучимінською і Кобринською щирість сповідальних рефлексій останньої не викликає сумніву, тому свідчення Трильовського в цьому контексті видаються радше спекулятивними, аніж достовірними, такими, що в довгому суб'єктивному ланцюгу чуток могли обрости різними неправдоподібними конотаціями.

---

1 *Дучимінська О. О.* Мої спомини про Наталію Кобринську // Жіноча доля. 1934. № 12/13. С. 6

2 Там само.

3 *Трильовський К.* Мої спомини про Івана Франка // Науковий вісник Музею Івана Франка у Львові. Львів, 2014. Вип. 15. С. 194.

«Туга за материнством» як біологічний інстинкт, онтологічна потреба та своєрідний катарсисний досвід письменниці з новою силою відлунила в останніх автопсихограмах Кобринської («Du bist die Ruh», «Під конець життя») й особливо в новелі «Засуд». Переоцінка цих життєвих вартощів у смеркальні роки тестує свідомість Кобринської дітклливими доріканнями жіночого сумління, упокоренням перед великою покутою життя та «грізним засудом» на довічну самоту аж смерті. Відтак ідея щасливого материнства у сповідальному дискурсі Кобринської артикульована як духовно-аксіологічний імператив жінки: «Вона була переконана, що кожна здорова жінка повинна мати діти. Кожна має бути мамою. Не могла згодитися з тим, щоб незаміжня жінка, яка хоче мати дитину, брала ввесь тягар виховання на себе. Мужчина все повинен поносити теж тягар»[1]. До цих думок письменниця прийшла ціною власного трагічного досвіду. По-жіночому розділяючи скорботу своєї старшої приятельки, Ольга Дучимінська захоплювалася її екзальтованою саможертовністю: «Якимось жахом наповнила мене ця велич духа цієї небуденної жінки! Ця безмежна любов до ідеї і ця сила забути саму себе і своє "я" зсунути на другий план. На таку жертву, мабуть, небагато жінок мали б силу…»[2].

Мабуть, бездітність Кобринської породила ще за її життя також інший міф довкола її постаті про те, що вона не любила дітей, який спростовує Оксана Дучимінська, яка трирічною дівчинкою мала щастя відчути любов й особливий сентимент письменниці до дітей. Попри усі материнські настанови не кликати Кобринську бабунею, а лише «тетою», аби зайвий раз не наражати її на болісні переживання власної старості, наївна дитяча безпосередність усе ж по-своєму вмотивувала жіночий статус маминої приятельки: «Але я, оглянувши старшу паню в чорному, рішуче заявила, що тета не може бути така стара, що це, напевне, бабуся». Реакція письменниці виявилася доволі несподіваною: «"Дитина має рацію", — сказала Кобринська зрезигновано до мами» й відтоді погодилася бути бабусею дівчинки, хоча ніхто інший більше її так не кликав[3]. Оксана Дучимінська на собі відчула особливе ставлення Кобринської до дітей, у якому «не було ні сліду цієї солодкавости, з якою звикли говорити дорослі до чужих дітей. З дітьми вона говорила поважно, як і з дорослими, вимагала від них скупчення й уваги. Звичайно ставила якісь питання ясно й конкретно та вимагала такої ж відповіді, над якою призадумувалась. Дитину, як і кожну людину, вона приймала як індивідуальність та старалася пізнати оте суттєве "я" кожної істоти»[4].

---

1 *Дучимінська О. О.* Мої спомини про Наталію Кобринську // Жіноча доля. 1934. № 12/13. С. 6.

2 Там само.

3 *Дучимінська О.* Те, що знаю й пам'ятаю про Наталію Кобринську // Наше життя. 1951. № 10. С. 2.

4 Там само.

1.5.3. Війна 1914–1918 років: «був це засуд на Кобринську»

Перша світова війна, що розпочалася в розпалі літа 1914 року, стала для Кобринської чи не останнім найдраматичнішим випробуванням її життєвої стійкості й сили її духа, а водночас тим деструктивним чинником, що послабив душевно і фізично, відібрав надії на кращі часи для реалізації своїх життєвих планів, зокрема продовження перекладного проекту «Жіночої бібліотеки», яка з початком війни після двох випусків 1912 року припинила виходити. Цей стан внутрішньої тривоги й безнадії, що його тоді переживала письменниця, описала Ольга Дучимінська, яка в тривожний час воєнного лихоліття та окупації Болехова жила разом із Кобринською: «Дуже тяжко переживала рос[ійську] інвазію. Якийсь жах наповнював Її душу. Її тривожило усе, боялася матеріальної нужди, хоч зовсім безпідставно. Пояснювала це старшими роками»[1].

Особливо в «першому році війни довелося Кобринській пережити багато дуже прикрих хвилин. І це відбилося на її здоров'ю», — згадував М. Лімницький, покликуючись на епістолярій письменниці воєнного періоду[2]. Окрім психологічного сум'яття, людського страху й фізичної слабкості, переживала «стагнацію думки», депресивну настроєвість, утрудненість в інтелектуальній праці, що важко гнітило свідомість письменниці: «Був це засуд на Кобринську. Чого життя своїми епізодами не доконало, не змогло зломати великого духа, який все оживав — це одним махом спричинила війна»[3].

3 вересня 1914 року Болехів зайняли російські війська, а околиці міста невдовзі стали плацдармом жорстоких воєнних баталій між двома ворожими арміями — російської й австроугорської. Окупанти немилосердно нищили усі осередки українства в місті, плюндрували церкви й переслідували відомих українських діячів — В. Бачинського, І. Левинського, В. Охримовича, К. Паньківського, І. Свєнціцького, С. Федака. Австрійська влада, аби уникнути остаточної поразки у цій війні, дозволила сформувати добровільні українські корпуси для оборони своїх теренів. Так постали легіони українських січових стрільців, які для захисту України воювали у складі цісарської армії. Від вересня до квітня 1915 року за участю січового стрілецтва з почерговим успіхом відбувалися позиційні бої. 2 квітня російська армія перейшла в наступ у районі гори Маківка, наразившись на героїчне протистояння січових стрільців. Зазнавши значних втрат у боях, січовики 29 квітня спочатку відступили, але

1 *Дучимінська О. О.* Наталія Кобринська як феміністка. Коломия, 1934. С. 29.
2 *Лімницький М.* Кобринська в останні роки життя // Новий час. 1934. № 140. 25 черв.
3 *Дучимінська О. О.* Наталія Кобринська як феміністка. Коломия, 1934. С. 29.

вже згодом, 2–5 травня, відновивши стратегічні позиції, перейшли в наступ. Завдяки цьому 16 травня 1915 року було звільнено Болехів.

Поява тоді в хаті Кобринської січових стрільців, які героїчно відбили місто в російських окупантів, стала для неї найбільшою життєвою відрадою: «Хата заповнилася молодим, ентузіястичним, культурним — та вже духово загартованим — елементом»[1], — згадувала очевидиця цих подій Оксана Дучимінська. Такі настрої психологічно покріпили Кобринську, яка вже «не могла встоятись в цій атмосфері молодої віри й пориву і почала душевно оживати»[2]. Серед січових стрільців, які тоді гостювали в Кобринської, був майбутній відомий художник-баталіст Іван Іванець, син Михайлини Рошкевич, який у перерві між боями за місто прибігав до тітки підкріпитися.

Втім події на лінії фронту внесли свої корективи у триб провінційного Болехова, якому недовго довелося тріумфувати з поверненням своїх через новий контрнаступ російських військ. 29 травня 1915 року запеклі бої точилися поблизу Лисович (села, що сусідує з Болеховим) за участи відомого батальйону січових стрільців Григорія Коссака та під Гошевом на чолі з легендарним січовиком Іваном Цяпкою. Внаслідок великих бойових втрат втримати оборону не вдалося[3]. Саме тоді під Лисовичами в полон потрапила хорунжа Олена Степанівна. Тотальний відступ австрійської армії й інвазія московської, яка «повінню заливала Галичину»[4], спричинили паніку серед болехівчан, які масово покидали власні домівки, шукаючи надійного прихистку в стратегічно безпечніших гірських місцевостях, у Бескидах. Кобринська вчинила так само, бо «теж піддавалась панічним настроям. Вона боялась фронту, війська, грабунку, голоду та політичного переслідування»[5]. Про цей факт біографії Кобринської згадувала її молодша сучасниця Софія Дорошенко. У передчутті воєнної загрози письменниця кілька разів на день заходила до родини Юліяна Русина, радника цісарсько-королівського податкового уряду в Болехові. «Вона була дуже схвильована, бо панічно боялася москалів, про звірства яких ходили тоді фантастичні вістки»[6]. «По довгих нарадах у Русинів рішено їхати возами у “найбезпечніше” місце — до Брязи в Карпатах, недалеко від Болехова, бо там, мовляв, москалі чомусь не прийдуть. Перша поїхала туди для святого спокою Кобринська». Сімейство Русинів зі свояками та малою Софією мали приїхати

---

1 *Дучимінська О.* Те, що знаю й пам’ятаю про Наталію Кобринську // Наше життя. 1951. № 12. С. 2.

2 Там само.

3 Детальніше про хід військових подій під Болеховим див.: *Горак Р.* Пустинь Наталії Кобринської // Горак Р. Де верхи взносить наш Бескид гордий... Львів : Каменяр, 2007. С. 117–120.

4 *Дучимінська О.* Те, що знаю й пам’ятаю про Наталію Кобринську // Наше життя. 1951. № 12. С. 2.

5 Там само.

6 *Дорошенко С.* «Чорна Пані» (Спогад із дитячих літ про Наталію Кобринську) // Наше життя. 1951. № 5. С. 3.

туди через 2–3 дні, але згодом вони змінили маршрут «на Таняву, Любінці, а потім залізницею на Сколе, Лавочне, через Мадярщину на захід», оскільки цим шляхом їхала більшість урядовців. «Багато вплинула на цю зміну напряму вразливість Кобринської, що замучувала нас страшними вістками. Тим часом до Брязи прийшли москалі скорше, як до Болехова, верхами гір і Кобринська щасливо вернулася назад», — згадувала Софія Дорошенко[1]. Невдала спроба втечі до Брязи (нині с. Козаківка Івано-Франківської обл.) й вимушене повернення до Болехова остаточно пригнітили письменницю. Трагічні колізії цих воєнних поневірянь, втечі, загальних панічних настроїв письменниця описала згодом в автобіографічній новелі «Тихий куток».

Повернувшись до Болехова, Кобринська здала в найм усі кімнати у власній хаті, окрім однієї, яку використовувала сама, рятуючись таким способом від нужди й війської загрози. Психологічно була дуже вразлива й стривожена, «нервовість її зростала, вона не спала по ночах, почала вже навіть боятися зовсім необосновано… своїх співмешканців»[2]. Тому запросила до себе жити Ольгу Дучимінську з донькою Оксаною, мешкаючи з ними в одній кімнаті. Це помітно заспокоювало й душевно підтримувало її, давало спроможність навіть творчо працювати, приймати гостей й відновити давні зв'язки з друзями, які перервалися від часу московської окупації Болехова.

Кобринська особисто морально постраждала в цій війні, ставши жертвою сфабрикованої денунціації у шпигунстві на користь російської армії в травні 1915 року. Про це йдеться в документальних свідченнях Д. Лукіяновича «Два документи до життєпису Наталії Озаркевич-Кобринської» (Львів, 1939). Маючи доступ до архіву письменниці, біограф прагнув «цікаво докинути до її життєпису один сенсаційний момент», що стосувався справи підозріння Кобринської в шпигунстві. Підставою обвинувачення послужила доповідна записка (донос) австрійського лейтенанта Форкаша до Корпусної команди, яка після тимчасового відступу російських військ від травня 1915 року стояла в Болехові. У доносі йшлося про необхідність здійснити обшуки в деяких місцевих помешканнях, з-поміж яких фігурувала хата Кобринської, «дуже небезпечної повірниці російського генерального штабу», яка постійно «сповняла його доручення» (текст записки німецькою мовою подано у перекладі Лукіяновича. — *А. Ш.*)[3]. Утім у самому акті обвинувачення, на підставі якого виносили вироки усім підозрюваним, на щастя, прізвище Кобринської не згадано, завдяки цьому їй вдалося уникнути допиту й відповідно покарання перед найгрізнішим польсько-австрійським авдитором Станіславом Загурським, начальником

[1] *Дорошенко С.* «Чорна Пані» (Спогад із дитячих літ про Наталію Кобринську) // Наше життя. 1951. № 5. С. 3.

[2] *Дучимінська О.* Те, що знаю й пам'ятаю про Наталію Кобринську // Наше життя. 1951. № 11. С. 3.

[3] *Лукіянович Д.* Два документи до життєпису Наталії Озаркевич-Кобринської. Львів, [1939]. С. 4.

німецького польового суду, що був «криваво записаний у нашій мартирольогії», бо «залишав за собою ліс шибениць»[1]. В умовах відступу австрійської армії факти звинувачення у зраді набули масовості. Шукаючи виправдання поразці на фронті, військові та адміністративні чини австро-угорської армії звинувачували українське населення у державній зраді, підтримці Росії, ототожнюючи всіх галицьких українців з москвофілами. Так місцева польська адміністрація вкотре використала галицьке питання з метою знищення українства. Запроваджені австрійськими воєнно-польовими судами процеси над москвофілами у зв'язку з державною зрадою поширилися на українську інтелігенцію, місцевих мешканців, селян, які насправді не мали нічого спільного з москвофілами й були свідомими українцями. Сотні українців, звинувачених як зрадників, було повішено, розстріляно, запроторено до концтаборів[2]. Про ці драматичні для галицького українства події йшлося у тривожному листі Андрея Шептицького до Євгена Олесницького від 22 серпня 1914 року: «Проти нас ведуть акцію ті, що підтримували москвофільство в краї, а тепер арештують наших найкращих і невинних людей; про ув'язнених москвофілів говорять, що це внаслідок доносів українців. Водночас переконують військові структури, що українці і москвофіли в одинаковій мірі не заслуговують на довір'я. В цьому безголовому замішанні готують українцям винищення»[3].

Від неминучої кари Кобринську тоді врятував секретар судового коменданта, який таємно вилучив донос Форкаша з теки обвинувачувальних актів, бо добре знав письменницю як «смирну і лояльну горожанку, а таку заслужену робітницю на українській ниві»[4]. Проте, коли на рівні Болехова остаточного звинувачення з Кобринської зняти не вдалося, той-таки секретар судового коменданта вдався по допомогу до своїх львівських знайомих, зокрема Степана Чарнецького. Саме Чарнецький видістав для підозрюваної від капітана генерального штабу Відеріна «політичне свідоцтво моральности»[5]. Дещо поіншому цей факт описано в спогадах Андрія Чайковського, який згадував, що під час повернення австрійської армії до Львова 22 червня 1915 року «посипалися на наших людей доноси, почалися арешти»[6]. Ті українські діячі, які, уникнувши депортації, залишились у Львові, створили в місті «Комітет

---

1 *Лукіянович Д.* Два документи до життєпису Наталії Озаркевич-Кобринської. Львів, [1939]. С. 4.

2 *Кугутяк М.* Документи до мартирології українського народу. Пам'яті жертв трагедії у Перемишлі й Синьовідську Вижному восени 1914 року // Галичина. 2003. № 9. С. 133–144.

3 Митрополит Андрей Шептицький. Життя і діяльність. Документи і матеріали 1899–1944. Т. 2: Церква і суспільне питання. Кн. 2: Листування / упоряд. А. Кравчук. Львів : Місіонер, 1999. С. 608–609.

4 *Лукіянович Д.* Два документи до життєпису Наталії Озаркевич-Кобринської. Львів, [1939]. С. 4.

5 Там само. С. 5.

6 *Чайковський А.* 15 літ тому (Пам'яті Ф. Федорцева) // Чайковський А. Спогади. Листи. Дослідження : у 3 т. / упорядкув. Б. З. Якимовича Т. 1. Львів, 2002. С. 196–198; *Чайковський А.* Мій життєпис // Там само. С. 274–279.

українців міста Львова», який очолив тодішній адвокат Андрій Чайковський. Комітет передусім мав боронити наклепницьки звинувачених українців перед військовою владою. Комендантом Львова став генерал-майор Франц Римль, який був прихильником українців. Тож за погодженням із ним комітет виписував для переслідуваних владою українських громадян «свідоцтва лояльності», які звільняли їх від підозри й покарань. Отже, «свідоцтво австрійського патріотизму», що його видав комітет Н. Кобринській, вберегло її від неминучого покарання «інтернувати і вивезти як москвофілку»[1]. Цей інцидент прикро вразив письменницю, довівши до істерії, так що вона не схотіла залишатися у Львові й негайно вирушила до Болехова, затримавшись ненадовго в Стрию. Врешті цю справу було полагоджено і Кобринській вдалося уникнути арешту.

Відомо також, що в часи російської інвазії письменниця кілька місяців мешкала у Львові у свого брата Володимира Озаркевича разом із його дружиною Ольгою з Рошкевичів та її сестрою Михайлиною[2]. Жахливі переживання суттєво підтяли й без того кволе фізичне здоров'я письменниці, вивели з душевної рівноваги й унеможливили творчу активність. У листі до М. Лімницького від 5 листопала 1915 року вона зізнавалася: «Перестаю писати, бо уже зачинаю милитися. То бувало у мене і давніще, але тепер надто часто буває»[3]. А в наступному, від 24 січня 1916 року, продовжувала: «Я все ще не можу писати. Часом лиш стараюся поглибити дещо давніще, хоч знаю, що то на добре мені не вийде»[4]. Щоправда, згодом у творчій теці письменниці з'являються особливо експресивні, пронизані трагічною енергетикою воєнних візій й безпосередньо пережитих людських вражень, глибоко експресіоністські антимілітарні новели.

Попри те, у свідомості Кобринської-громадянки війна не стала великою несподіванкою, бо з нею письменниця пов'язувала нові зміни в суспільному житті, а також нові можливості для українців, позаяк неминучі суспільно-політичні перетворення на політичній карті світу назрівали вже віддавна. Тому вона зустріла цю війну хоч і тривожно, проте з великими громадянськими очікуваннями й людськими надіями, «хвилювалася більше, як другі, бо її сподівання були сміливіші й ясніші»[5]. Активні суспільні акції, що відбувалися тоді й у Болехові, не могли не вплинути на Кобринську: «формувалися Січові Стрільці, основа української армії, творилися нові організації, комітети, вла-

---

1 *Чайковський А.* 15 літ тому (Пам'яті Ф. Федорцева) // Чайковський А. Спогади. Листи. Дослідження : у 3 т. / упорядкув. Б. З. Якимовича Т. 1. Львів, 2002. С. 197.

2 *Рошкевич М.* З моїх споминів про Наталію Кобринську // Рошкевич О. Таку вже Бог долю судив : оповідання, спогади / упоряд. і післямова Р. Д. Горака. Львів : Каменяр, 1993. С. 84.

3 *Лімницький М.* Кобринська в останні роки життя // Новий час. 1934. № 140. 25 черв.

4 Там само.

5 *Дучимінська О.* Те, що знаю й пам'ятаю про Наталію Кобринську // Наше життя. 1951. № 11. С. 3.

штовувано курси Червоного Хреста»[1]. Кобринську запрошували до проводу, але вона охочіше вибирала конкретну практичну роботу, спрямовану на допомогу війську, брала участь у грошових збірках й харитативних місіях. По суті, цей воєнний період у житті Кобринської пов'язаний також із пожвавленням її суспільної активності, кристалізацією національно-політичної свідомості й новим виявом генераційної ідентичності в громадянському чині.

З великим піднесенням й патріотичним поривом зустріла письменниця проголошення Західно-Української Народної Республіки в листопаді 1918 року. Ця історична подія стала для неї «найглибшим потрясінням», бо, з одного боку, була вимріяна й довгоочікувана, а з іншого — виглядала політично ненадійною й ситуативно нестійкою. На той час Кобринська з громадянською прозірливістю та далекоглядністю цікавилася активізованим державотворчим процесом, поринала в дискусії на політичні теми, вдумливо аналізувала хід політичних подій. Фактично, жила новинами з фронту, «розпитувала, розважувала й обговорювала кожну вісточку», «згоряла в переживаннях» за долю близьких і цілої нації[2]. Була знайома майже з усіма представниками тодішнього національного проводу, тому її власна громадянська позиція повсякчас примушувала цікавитися їхніми планами й можливостями у подальшому державотворчому процесі. Створення ЗУНР Кобринська сприймала в контексті загальнонаціональних змагань й розбудови єдиної держави, бо навіть за цих доволі хитких політичних умов вона «ніколи не думала категоріями маленької Галичини. Її очі виглядали вістей із Києва»[3]. Суспільно-політичні процеси, що їх тоді особливо вразливо переживала Кобринська й невпинно стежила за ними, спричинили кристалізацію її національної-політичної свідомості й громадянського світогляду.

1918 року оновлену владу в Болехові очолив чоловік її приятельки Ольги Дучимінської — Петро Дучимінський, ставши комендантом міста. Він разом зі сім'єю (дружиною та донькою Оксаною) тоді жив у Кобринської, а вона часто заходила до нього на довгі бесіди, «ділилася споминами розмов із своїми друзями, розмов, що колись були тільки утопією, а тепер почали реалізовуватись»[4]. Ольга Дучимінська у той час була делегатом до Національної Ради в Станіславові.

У період тріумфу українських державно-національних сил Кобринська перебувала в ентузіастичному піднесенні. Хоч була вже похилого віку, хвороблива, вона активно долучилася до громадянських заходів, що тоді відбувалися в Болехові. Зохочуючи земляків до жертовної допомоги армії, говорила: «Наші

---

1 *Дучимінська О.* Те, що знаю й пам'ятаю про Наталію Кобринську // Наше життя. 1951. № 11. С. 3.

2 Там само. С. 3.

3 Там само. С. 2.

4 Там само.

можливості такі малі, як наше середовище, але наша праця така велика, як наші цілі»[1]. Коли вечорами в Народному домі Болехова збиралися жінки для виготовлення перев'язувального матеріалу для фронту, що потребувало багато часу й важкої «мозольної праці», Кобринська часто приходила сюди й допомагала іншим жінкам. І хоча її «хворі, дрижачі пальці» вже мало надавалися до такої роботи, своєю присутністю вона додавала цим акціям поважності й особливої місійності. І хоч вона боялася темряви і ховзької дороги, проте залишалася працювати з усіма до пізнього вечора. Подібні сходини духовно збадьорювали й покріплювали письменницю.

Влада ЗУНР протрималася в Болехові лише п'ять місяців, бо вже від травня 1919 року місто окупувало польське військо (у складі армії Ю. Галлера) і збройні сили УГА в цьому часі «відвороту й повної безнадійности»[2] змушені були покинути місто. Якраз на Великдень для цілої залоги українських воїнів болехівчани організували прощальний великодній обід. Перед бійцями зі зворушливою промовою від блехівської громади тоді виступила Кобринська: «Її промова була така ентузіястична, якби нею хотіла перемогти безнадію дійсности, передати тим усім рядовикам, які щойно починали розуміти величину історичного моменту всю віру у краще завтра, якою горіла все життя»[3]. Цей останній виступ Кобринської, її «лебедина пісня» тоді морально наснажила українських вояків, «допомогла багатьом дозріти душевно для того, щоби вскорі загинути чи перебороти важку дійсність надходячих літ»[4].

Невдовзі настали страшні часи польської окупації Болехова, що супроводжувалися репресіями, арештами, переслідуваннями. Але це вже Кобринської не зачепило, як припускає Оксана Дучимінська, з огляду і на її вік, і на той авторитет, який мала серед усіх без винятку громадян міста[5]. Про свої тогочасні життєві клопоти періоду воєнного лихоліття писала Д. Лукіяновичу (в листі від 14 берез. 1916 р.): «Мене теперішні обставини не лиш морально, але і матеріяльно страшно підтяли… Хата стоїть пуста, з моїм посесором мушу процесоватися, з фонду вдовино-сиротищеського уже другий рік нічо не дістаю, а крім того маю втрати на 200 корон» (ІЛ, ф. 13, № 25). Саме в цей час почала задумуватися про укладання свого тестаменту.

---

1 *Дучимінська О.* Те, що знаю й пам'ятаю про Наталію Кобринську // Наше життя. 1951. № 10. С. 3.

2 Там само. С. 2.

3 Там само. С. 3.

4 Там само.

5 Там само.

1.5.4. «Де льокувати серце, думку і себе саму?»: життєві контроверзи двох заповітів

Духові прикмети Наталії Кобринської, її повсякчасне екзистенційне роздвоєння поміж вартощами родинних зв'язків та громадянською самопосвятою, драматична дилема «родина чи громада?», врешті, останнє прижиттєве бажання власного увіковічення відобразилися в текстах двох її заповітів, що їх опублікував Д. Лукіянович у брошурі «Два документи до життєпису Наталії Озаркевич-Кобринської».

За лаштунками звичного юридичного процесу легалізації своєї майнової та інтелектуальної спадщини, протокольної реєстрації всього нажитого й успадкованого, захована глибша проблема, що крилася в самій «духовій структурі» Кобринської — її зв'язку з оточенням, проблема власної ідентичності, переживання себе в часі та бажання продовжити й по смерті свою справу в іменних фундаціях. У контексті біографістики обидві редакції заповітів, 1914 і 1920 років, є цінними не лише як документи про майнове становище й родинну спадщину Кобринської та Озаркевичів, а й як промовисте вираження тодішнього психодуховного стану тестаторки, її внутрішніх хитань та життєвих сумнівів.

Біографічним і духовно-психологічним тлом укладання обох тестаментів були кризові періоди в житті письменниці (нещаслива «львівська ескапада» й цілковитий розрив з громадськістю, воєнні події, літературна марґінальність), на яких водночас гостро позначилися й типові психо-фізіологічні ознаки геронтогенезу.

Уперше остання воля письменниці була юридично задекларована 29 липня 1914 року, хоча питання заповіту обговорювала вона з Д. Лукіяновичем ще наприкінці 1890-х років, дуже подивовуючи його тим, що «суспільна діячка у силі віку, свідома своєї цілі і завдань, пробоєвик нових ідей»[1] так часто говорила про заповіт. Вочевидь, проблема була захована у внутрішньому укладові Кобринської — на позір сильної й вольової жінки, а насправді особливо чутливої, емоційної, інтровертної, до того ж внутрішньо бунтівної й життєво невлаштованої навіть попри завидний її матеріальний стан. Ось як виписує психологічний портрет письменниці її сучасник: «ніжна й егоцентрична Кобринська почувалася в житті самітньою, відосібненою і невдоволеною. Ані родинні взаємини її не здіймали горі, ані громадянська праця не виповняла її життя. Кобринській нелегко було терпіти іншу думку, ніж її, в таких справах, де вона вже зайняла становище»[2]. Тому, по суті, перший заповіт став відбитком

[1] *Лукіянович Д.* Кобринська у своїх заповітах // Лукіянович Д. Два документи до життєпису Наталії Озаркевич-Кобринської. Львів, [1939]. С. 14.

[2] Там само. С. 15.

складних колізій у життєвому трикутнику Кобринська — громада — родина, збуривши у свідомості тестаторки «драматичні моменти і перипетії не так з уваги на її суспільне становище (інноваторки, що проломлює леди), як більше через її психічну структуру»[1]. Головними інтенціями, що їх хотіла Кобринська задокументувати в тексті першого заповіту, були такі: 1) турбота про впорядкування й надійне зберігання її творчої спадщини та видання монографії про неї; 2) увіковічення свого імені, щоб письменницька праця й феміністика навіть «після її смерті були тривко зв'язані з її особою»[2]; 3) збереження в царині майнової спадкоємності родинної традиції як «необхідного засобу нашого національного розвою»[3].

Отже, перший, власноруч написаний 29 липня 1914 року в Болехові заповіт Кобринської, юридично закріплював усі вияви її «останньої волі», виразно спроектованої на майбутню фундаційну програму. Головні маєткові цінності було передано в довічне володіння найближчим родичам, з тим, щоби по їхній смерті обернути на вжиток громади. Хату в Болехові й ниву в Бергомиті (тепер смт Берегомет Вижницького району Чернівецької обл.) письменниця заповідала в «доживіття» братові Євгенові Озаркевичу, а після його смерті, зложені в банку гроші з продажу цього майна, мали призначити на іменну стипендію Наталії Кобринської «для потребуючого українського письменника або письменниці, котрий заслугував би на те своїми чисто раціональними ідеями, був приклонником жіноцтва і його поступових стремлінь»[4].

Частину спадкоємної посілості Озаркевичів у Белелуї, яка загалом складала тридцять моргів ґрунту, Кобринська жертвувала «на заложення господарської школи» в Белелуї імені батьків (Івана, Теофілії) та Наталії Озаркевичів для проведення «практичної науки» місцевих селянок. В іншому випадку, якщо б коштів на цю фундацію виявилося недостатньо, то за дивіденди від продажу цієї землі велілось заснувати «стипендію для одної вчительки, щоб студіювала жіноче господарство». Більшу частину белелуйської реальності (24 морги) тестаторка записала сестрі Ієронімі Величко з тим, щоби вона «сумлінно» розділила її у визначених цим заповітом паях поміж племінниками Кобринської. Куратором обох цих процесів мало виступити Товариство «Просвіта» у Львові[5].

Усю письмову спадщину Кобринська заповіла упорядкувати майбутньому своєму життєписцю Денису Лукіяновичу, а на випадок його смерті — Михайлові Струтинському, виділивши на це 500 корон. Помічниками в цій справі мали

---

1 *Лукіянович Д.* Кобринська у своїх заповітах // Лукіянович Д. Два документи до життєпису Наталії Озаркевич-Кобринської. Львів, [1939]. С. 15.

2 Там само. С. 15.

3 Там само. С. 16.

4 Там само. С. 11.

5 Там само.

виступити доньки Ієроніми Величко — Орися та Калина, а також приятелька письменниці Ольга Дучимінська. До речі, племінниці Калині Кобринська заповіла також усе своє «рухоме» майно (срібло, білизну, образи, меблі, посуд, одяг). Останньою волею Кобринської для родини було спорудити їй пам'ятник у вигляді хреста в дубовій корі з «мурованою підставою», на якому на мармуровій таблиці мав бути напис: «Наталія Озаркевич-Кобринська. "Мене вже серце не болить"»[1].

Згадано в заповіті й про залишену духовну спадщину батька — Івана Озаркевича, яку велілось «свято хоронити», а недруковані твори «старатись у пригожім часі відповідно використати»[2]. У цьому заповіті було ретельно розписано також заплановані витрати на поховання.

До головного тексту першого заповіту від 29 липня 1914 року Кобринська додала невеличку нотатку про свої недруковані твори — драми «На шляху», «Ні їй, ні мені» і «Мати» (ці твори невідомі) та новелу «Du bist die Ruh» (надруковану 1914 року в «Літературно-науковому вістнику» (т. 66, кн. 6, с. 395–398), повідомивши спадкоємців про місце сховку своїх писань: «Письма будуть закопані або у мене в стаєнці, правдоподібно, середній, або десь у Савицьких[3]. У мене в стаєнці, під дубом»[4].

Як видно, перша редакція заповіту мала більше філантропічний характер, була виразно спроектована на розвиток й продовження власної емансипаційної діяльності в майбутніх громадських фундаціях. Саме на сферу громадянського чину закцентовано інтенції останньої волі Кобринської; вона жертвувала всі матеріальні здобутки на розбудову й утвердження своєї головної суспільно-громадської місії, найвищої життєвої амбіції — жіночого поступу. Тому в тексті першого заповіту превалює свідомість Кобринської-практика, громадського діяча, цілковито інтегрованого в суспільний простір свого часу. Через те, мабуть, цей заповіт не сприймається як остання воля шістдесятилітньої жінки, сповненої життєвих планів й творчих задумів, а є радше оформленим у юридичному форматі виявом підсвідомих життєвих задумів ще за земного життя.

Другий, усний заповіт Кобринської, записаний з її слів при свідках у перших числах січня 1920 року, тобто за кілька тижнів до смерті, й запротокольований болехівським судом лише 20 березня 1920 року (Ч. А 71/20). Фак-

---

1 *Лукіянович Д.* Кобринська у своїх заповітах // Лукіянович Д. Два документи до життєпису Наталії Озаркевич-Кобринської. Львів, [1939]. С. 11.

2 Там само.

3 Йшлося про близького сусіда Кобринської — Омеляна Михайловича Савицького (1846–1921), українського педагога, громадського діяча, доктора філософії, автора перших у Галичині підручників із фізики, математики, арифметики, алгебри, геометрії, написаних українською народною мовою і виданих у Львові. Вчителював упродовж 1871–1916 років у гімназіях Львова.

4 *Лукіянович Д.* Кобринська у своїх заповітах // Лукіянович Д. Два документи до життєпису Наталії Озаркевич-Кобринської. Львів, [1939]. С. 12.

тично, цей документ, в якому тестаторка «остаточно обернулася до родини не серцем, а обличчям»[1], відображає наслідки складних її духовних борінь та життєвих вагань, розставляючи останні акценти в її драматичних контроверзах з галицькою суспільністю та зі самою собою. Порівняно з першим, цей тестамент майже повністю спрямований на родину: хату з городом в Болехові Кобринська заповіла на правах «доживіття» сестрі Ієронімі Величко, після смерті якої усе це мало перейти у власність української захоронки (дитячого садочку) в Болехові. З белелуйських ґрунтів, за волею тестаторки, одна половина відходила донькам Величків — Орисі й Калині, а друга пропорційно розділялась поміж племінниками — Оленою Іванець (донькою покійного брата Володимира), Іваном Озаркевичем (сином брата Лонгина) та Науковим товариством ім. Шевченка за умови, що його частиною буде розпоряджатися Товариство «Просвіта» у Львові. Юридично невизначеним залишався лише статус болехівського поля, частину якого Кобринська вже встигла продати, а решту залишала до пізнішого вирішення[2].

Як коментував обидва ці документи Д. Лукіянович, «від заповіту I до заповіту II — як бачимо — скок униз»[3]. Звичайно, біографові імпонував більше перший, той що був орієнтований на суспільні потреби, адже родина письменниці була заможною й особливої матеріальної допомоги не потребувала. Проте суттєві корективи у зміст другої редакції тестаменту внесли колізії особистого й публічного життя, що їх пережила Кобринська впродовж останніх шести років, і які врешті змусили її повністю зденонсувати цей документ у суді та затвердити легітимність останнього прижиттєвого волевиявлення.

Формальним приводом денонсації заповіту була смерть брата Євгена Озаркевича 21 вересня 1916 року, у попередньому тестаменті — головного розпорядника болехівського маєтку, то ж de facto потрібно було затвердити нового власника, яким стала сестра Ієроніма. З іншого боку, на Кобринську тиснула родина з докорами, що живучи при батьках, вона начебто «багатіла коштом усіх заінтересованих у спадщині»[4]. Тому в другому заповіті Кобринська максимально виявила свою шляхетну вдачу, «скрупулятність та джентльменство» й склала документ на користь своєї родини. До цього також, зі свідчень Лукіяновича, її підступно намовляв «один скарбовий урядовець у Болехові», який був дорадником Кобринської у майнових справах, добрим фінансистом, хоча по житті — «москвофіл, людина тупа і обмежена»[5]. Лукіянович був певен,

---

1 *Лукіянович Д.* Кобринська у своїх заповітах // Лукіянович Д. Два документи до життєпису Наталії Озаркевич-Кобринської. Львів, [1939]. С. 15.

2 Там само. С. 13.

3 Там само.

4 Там само. С. 15.

5 Там само.

що саме цей дорадник «технічно» поміг Кобринській при укладанні заповіту, розтлумачивши також правничий зміст обох його варіантів.

Як згадувала Оксана Дучимінська, за лаштунками другого заповіту Кобринської вирували неспокійні сумніви й людські вагання тестаторки. «Ця справа їй усе не давала спокою, вона вічно щось міняла у тексті тестаменту», на той час «не мала до нікого довір'я, всіх підозрівала»[1]. Можливо, далася взнаки фінансова непрактичність й непорадність Кобринської, про яку згадувала мемуаристка, психоемоційний настрій того смеркального десятиліття, коли укладалися обидва заповіти, власне, її грошові фобії, «перебільшена ощадність» й безпідставний страх перед безгрошів'ям й бідністю, що в останніх роках перейшов у манію[2].

В історії другого заповіту інтригує головне запитання: чому з його змісту Кобринська, фактично, елімінувала свою фундацію громаді, зокрема спрямовану на розвиток жіночих інституцій? І чому дотримання родинної традиції спадкоємності перевершило в цьому заповіті її громадянську ідентичність і життєву філософію суспільного чину?

Відомо, що з приводу другого заповіту Кобринська радилася з тодішньою найближчою приятелькою Ольгою Дучимінською, «але не послухала її ради, щоби частину спадщини, бодай будинки, записати на громадські цілі, конкретно на захист для хворих письменників, а літературну спадщину й листування передати під опіку музею або комісії, зложеної з відповідних, достовірних людей»[3].

Вочевидь тому, що в цей період ще відчутніше загострилися розходження Кобринської з українською громадою, ще діткливішими були спогади про упередженість до її громадських акцій, індиферентність до видавничих проектів, негативізм до модерної прози. Саме такий стан конфліктності зі суспільством, гірка самотність та фрустровані сподівання письменницької слави був настроєвим тлом укладання другого заповіту Кобринської, що підтверджують спогади Д. Лукіяновича: «чимраз вона бувала розжалоблена проти громади і вірила, що аж після смерті воскресне правдива її постать, накреслена безсторонно, а то й прихильно, і буде прийнята неупередженою в некористь громадою»[4].

Фатальними в історії взаємин Кобринської з її громадою, власне, з колишнім інтелектуальним осередком однодумців (радикалами і поступовими жінками), стали згадані вище три вирішальні події, що остаточно маргіналізували її суспільну роль й призвели як до світоглядно-ідеологічних розходжень

---

1 *Дучимінська О.* Те, що знаю й пам'ятаю про Наталію Кобринську // Наше життя. 1951. № 11. С. 2–3.

2 Там само. С. 3.

3 Там само. С. 2.

4 *Лукіянович Д.* Кобринська у своїх заповітах // Лукіянович Д. Два документи до життєпису Наталії Озаркевич-Кобринської. Львів, [1939]. С. 14.

«зі своїми», так і до глибоких внутрішніх борінь й життєвих розчарувань. Перша з них стосувалася історії з продовженням видання жіночого часопису, що її Іван Франко дискусійно ословив назвою своєї полемічної статті — «Альманах чи газета?». Другим моментом, що ускладнив взаємини Кобринської з громадою, було несприйняття її модерністських писань, тенденція їхньої негативної критики у тодішніх періодичних виданнях. Третьою причиною цього розриву була згадана «львівська ескапада» 1904–1907 років, коли Львів не прийняв її в лоно свого культурного світу.

Звісно, що за таких життєвих обставин офірувати громадськості своє майно, до того ж не бути певною, на які цілі воно буде спрямоване і чи, взагалі, пам'ятатиме її суспільство, Кобринська не бажала. Щоправда, коментуючи другу редакцію заповіту, Д. Лукіянович, як проникливий життєписець, зауважив, що Кобринська жодним словом не згадала в ньому про свою духовну спадщину — архів і бібліотеку, припустивши, що, по-перше, не хотіла ототожнювати інтелектуальний набуток з матеріальними речами — полем чи рухомим майном. А по-друге, ще не очікуючи смерті, вочевидь, мала свій задум щодо цього й намагалася ще за життя його втілити. Зі спогадів біографа відомо, що в першій половині січня 1920 року, коли заповіт уже був складений, Кобринська приїхала до редактора часопису «Громадська думка» у Львові Михайла Струтинського й запросила його до дому свояка Григорія Величка, оголосивши про намір передати архів Науковому товариству ім. Шевченка. Саме тоді Кобринська домовилася з М. Лімницьким, як свідчать його спогади, про те, щоб він при найближчій нагоді перевіз її архів з Болехова до Львова[1]. Проте зреалізувати задумане не вдалося. По дорозі зі Львова письменниця заразилася плямистим тифом й невдовзі, 22 січня 1920 року, померла.

Тому долею її духовної спадщини по-грабіжницьки розпорядився той-таки Григорій Величко, хоч і знав про останню волю своєї родички: відтак «прочищений» архів Кобринської, попередньо попаливши багато цінних документів, Величко вивіз у Радянську Україну на Харківщину, а «протереблену» бібліотеку залишив у львівського адвоката Павла Лисяка[2]. Немилосердно вчинив Величко й з іншим майном своячки, порушивши право її останньої волі: болехівський будинок, що його заповідано українській захоронці, віддав у найм неохайним жидам, а поле в Белелуї продав. Про посмертний родинний епілог заповіту Кобринської та роль у ньому Г. Величка згадував Володимир Дорошенко, доказово засвідчуючи безсоромний вандалізм горезвісного свояка: «Зараз по смерті Кобринської д-р Величко негайно поїхав до Болехова <…>. Кобринська мала в себе якісь копромітуючі її шваґра папери чи листи.

---

1 *Лімницький М.* Кобринська в останні роки життя // Новий час. 1934. № 140. 25 черв.

2 *Лукіянович Д.* Кобринська у своїх заповітах // Лукіянович Д. Два документи до життєпису Наталії Озаркевич-Кобринської. Львів, [1939]. С. 20.

Прибувши до мешкання Покійної, він вчинив там справжній погром її архіву. Запалив піч, і, бажаючи знищити все, що могло його компромітувати, почав цілими скрутнями кидати в огонь різні шпарґали та листи, не завдаючи собі навіть труду їх переглядати. З цього вандальського погрому заціліли тільки фотографії й пам'ятковий альбом, куди знайомі вписували свої присвяти письменниці. Були там і невідомі поезії Франка та його фотографії. Лишалася, розуміється, й біблотека. Д-р Величко обіцяв мені, що всякого роду раритети — з-поміж рукописів, книжок та фотографій, що мають вартість для літературознавця чи історика, він передасть до бібліотеки Наукового Товариства ім. Шевченка. Я навіть допоміг йому зладити список книжок, що лишилися по Кобринській. Він хотів, як казав, мати в себе такий спис на пам'ятку. На всякий випадок позазначував на списі, що забрав мені чимало часу, найбільш бажані для бібліотеки речі. Але Величко своєї обіцянки не додержав. Він просто хотів мати за дурно спис, і, діставши його, побіг, нічого мені не кажучи, до антикварні С. Громницького й продав йому всі книжки»[1].

Щоправда, подальші дослідницькі розшуки і свідчення місцевих жителів внесли деяку ясність до інформації про виконання заповіту Кобринської. Свого часу духовну спадщину сестри у конфліктах з Григорієм Величком намагався відстояти її брат Лонгин Озаркевич, тодішній відомий адвокат у Городку. Саме завдяки йому вціліли п'ять зшитків фольклорних записів народних пісень, що їх збирали Наталія Кобринська з чоловіком Теофілом на Снятинщині й Косівщині. Нині вони зберігаються у відділі рукописів ЛННБ ім. В. Стефаника й чекають на свого дослідника. Лонгин Озаркевич змусив Г. Величка покласти в ощадну касу банку «Сукіль» гроші на спорудження пам'ятника Кобринській, що він і зробив 1925 року. Від інших розпорядників майна Лонгин домігся згоди на використання хати Кобринської в Болехові у громадських цілях. Це офіційне розпорядження було адресоване пароху болехівської церкви Св. Параскеви Володимирові Сухому[2].

Саме Лонгин Озаркевич наполіг тоді, аби Г. Величко віддав у власність бібліотеки НТШ цінний епістолярний фонд Кобринської, який був в архіві письменниці, про що згадано вище.

Останню волю Кобринської щодо оформлення її могили також було виконано лише згодом. Спочатку на місці вічного спочинку заслуженої діячки замість пам'ятника у вигляді хреста в дубовій корі «пишався малий, яловий хрестик без напису, згодом він похилився і впав», і тривалий час могила була занедбаною, мовчазно взиваючи до сумління байдужих спадкоємців. На той час, 1926 року, вже відійшли у вічність найближчі Кобринської — сестра Ієро-

---

1 *Дорошенко В.* Доля літературної спадщини Наталії Кобринської // Наше життя. 1951. № 7. С. 3

2 *Горак Р.* Пустинь Наталії Кобринської // Горак Р. Де верхи взносить наш Бескид гордий... Львів : Каменяр, 2007. С. 136.

німа Величко і улюблена племінниця, «дитя її духа» Софія Окуневська-Морачевська. Григорій Величко того ж року виїхав з доньками на Радянську Україну.

Згодом на місці поховання Кобинської було поставлено надмогильну плиту, яка слугувала основою майбутнього пам'ятника. Лише 1931 року з нагоди 12-ї річниці смерті письменниці зі сторінок часопису «Жіноча доля» родина Кобринської обізвалася до громади, «проектодавців» та усіх «артистичних душ» із закликом допомогти у виготовленні проекту пам'ятника в тому вигляді, як його собі уявно накреслила письменниця в своїй останній волі[1]. Врешті пам'ятник постав 1933 року у вигляді «кам'яного хреста з теребовлянського пісковика з крупною фактурою дубової кори» (автор проекту невідомий, за версією Р. Горака проектантом був Іван Іванець, син Михайлини Рошкевич), а 1970 року з ініціативи прикарпатського історика-краєзнавця Романа Скворія довкола нього було виготовлено металеву огорожу (архітектор — Ю. Доскоч) у вигляді стилізованого намиста, впізнаваного аксесуару візуального образу Кобринської[2].

Фатальну роль у виконанні останньої волі Кобринської зіграли подальші життєві обставини уже її спадкоємців, найголовнішими з яких виявилися ті ж таки Велички. Після смерті сестри Ієроніми, фактично, долею спадщини повністю займався Григорій Величко, перебравши зокрема і майнову частку своїх доньок. Він «по-вандальськи знищив не тільки більшість її цінних листів і записок, але навіть книжки із цінної, ще по батькові одідиченої та доповненої бібліотеки», разом зі своєю другою жінкою він, по суті, «найбільше скористав» зі спадщини Кобринської[3]. Зрештою, не маючи особливих сентиментів до сестриної сім'ї, як згадувала Оксана Дучимінська, Кобринська заповідала значну свою спадщину сестріницям більше «з конечности», мало вірячи в те, що вони її спадщину використають як слід. Фактично, так і сталося. Обидві Величкові доньки чи то через власну недбалість і байдужість, чи то через нещасливу власну долю, належно з цього майна не скористалася. Старша сестріниця Орися (Ірина) Величко — «холодна, претензійна, позуюча на оригінальність дівчина, без спеціяльних прикмет і стремлінь. По смерті Кобринської вона більше зацікавилася її дорогоцінностями, як духовною спадщиною та дозволила батькові по-своєму змарнувати все»[4]. Щоправда, зі спогадів Володимира Дорошенка відомо, що Орися була улюбленицею Кобринської, «найближчою особою» до неї, «цікавилася літературними справами й належала тоді до наших поступових, ідейних дівчат. Вона мала одідичити літературну спадщину

---

1 Про могилу Наталі Кобринської в Болехові // Жіноча доля. 1931. № 45.

2 *Горак Р.* Пустинь Наталії Кобринської // Горак Р. Де верхи взносить наш Бескид гордий... Львів : Каменяр, 2007. С. 144–145.

3 *Дучимінська О.* Те, що знаю й пам'ятаю про Наталію Кобринську // Наше життя. 1951. № 11. С. 2.

4 Там само.

своєї знаменитої тітки»[1]. Молодша Калина «теж не скористала із своєї частини спадщини, бо була в той час разом з чоловіком на Зеленому Клині [історична українська назва території Приамур'я на Далекому Сході. — *А. Ш.*] й ніколи вже більше не подала звістки про себе. Була це жива, природна, весела дівчина, що тішилася загальною симпатією й невідомо чому, власне, вона менше подобалася Кобринській»[2]. Відомо, що вона вийшла заміж за якогось Дідушка, який «перекинувся від Петлюри до большевиків і робив у них карієру. Та згодом, як минулася "українізація", постигла їх доля всіх Галичан, що опинилися на совєтській Україні»[3].

Вивезеним на Харківщину архівом Кобринської наприкінці 1920-х років ще володіла й користувалася Орися Величко, тоді аспірантка академіка Дмитра Багалія, яка мала намір написати наукове дослідження про Наталію Кобринську, як про це свідчить журнальний анонс «Монографія "Наталія Кобринська на тлі своєї епохи"»[4]. У цьому повідомленні, зокрема, подано короткий опис архіву, що його Величківна успадкувала по Наталії Кобринській, відмовившись свого часу на прохання В. Дорошенка передати ці матеріали до бібліотеки НТШ у Львові: листи до Кобринської — І. Франка, М. Павлика, М. Грушевського, В. Гнатюка, Олени Пчілки, Лесі Українки, О. Кобилянської, О. Куліш, М. Коцюбинського, І. Нечуя-Левицького, Б. Грінченка, О. Кониського, А. Бебеля. Окрім цього, зазначено перелік невідомих і недрукованих творів Кобринської: драм — «На шляху», «Ні їй, ні мені», «Мати», повістей — «Володимир» і «Симбіоза», автобіографічних творів — «Спомини з життя», «До моєї біографії», «Я і питання жіноче», «Добавок до листів Драгоманова», «Записки під час інвазії й по інвазії», «Листи до своячки», «Враження з подорожей», критична розвідка — «Зойк душі (порівнююча студія Гавптман — Ібсен — Франко)»[5]. Проте на підрадянській Україні слід Орисі Величко загубився, як стверджував В. Дорошенко, «пропали, мабуть, і ті всі матеріали, що їх вона повезла з собою в надії здобути за них славу і гроші. Дещо вона опублікувала в харківських часописах, але, мабуть не все»[6].

Найтрагічнішим у долі обидвох заповітів Кобринської було те, що, фактично, головна воля тестаторки була проігнорована та знецінена байдужістю спадкоємців. Таким фатальним став її останній вибір на користь родини: «Матеріальна і духова спадщина Кобринської змарнувалася на очах її приятелів, яким Кобринська не дала змоги за нею обстати»[7].

---

1 *Дорошенко В.* Доля літературної спадщини Наталії Кобринської // Наше життя. 1951. № 7. С. 3
2 *Дучимінська О.* Те, що знаю й пам'ятаю про Наталію Кобринську // Наше життя. 1951. № 11. С. 2.
3 *Дорошенко В.* Доля літературної спадщини Наталії Кобринської // Наше життя. 1951. № 7. С. 3.
4 Монографія «Наталія Кобринська на тлі своєї епохи» // Плужанин. 1927. № 8. С. 73–74.
5 Там само.
6 *Дорошенко В.* Доля літературної спадщини Наталії Кобринської // Наше життя. 1951. № 7. С. 3.
7 *Дучимінська О.* Те, що знаю й пам'ятаю про Наталію Кобринську // Наше життя. 1951. № 11. С. 3.

Обидва заповіти Наталії Кобринської — 1914 і 1920 років — попри їх головну документально-правову інтенцію як акту, що уповноважує спадкове правонаступництво на володіння майном, стали водночас документом, у якому неформально відобразилися значно складніші колізії душевних борінь тестаторки, її драматична контроверсійність з оточенням, внутрішня екзистенційна самозаглибленість й прагнення увіковічнити себе духовно. Від одного заповіту до іншого Кобринська переживала важкі хвилини людської самотності, родинних перипетій, смеркальної настроєвості, то шукаючи шляхів примирення й зближення з людьми, то внутрішньо ізолюючись від них, прагнула власного душевного умиротворення. Тому за лаштунками юридичної процесуальності обидвох цих документів нуртувала ще й процесуальність внутрішньопсихологічна, неословлена, але важко пережита, яка не завжди примирювала в особі Кобринської сутність громадянського чину й родинної ідентичності.

1.5.5. «Мене вже серце не болить»: закодовані онтологічні смисли заповіданої епітафії

«Останні дні її життя воліклись серед сирітства і самоти, посеред важких воєнних умов. І смерть її передчасну і несподівану спровадило воєнне лихоліття і те духове сирітство, в якім вона опинилась на старости літ»[1], — так описувала смеркальний час Кобринської Климентина Попович. Письменниця самотньо доживала віку в глухому Болехові, болісно відстраждала втрату дуже нетривкої української державності, відхід у засвіти рідних та близьких — брата Євгена, О. Терлецького, Є. Ярошинської, М. Павлика, І. Франка.

«Осамітнена, в матеріяльнім недостатку, з турботами про майбутнє як загалу, так і своєї особистої спадщини, прожила ще декілька місяців і вмерла в часі загальної депресії, під час пошести тифу», — писала про завершення земного шляху письменниці Оксана Дучимінська[2]. Сподівання упорядкувати й заповісти в надійні руки свою інтелектуальну спадщину взимку 1920 року знову поведе Кобринську до Львова. Втім ця поїздка стала для письменниці фатальною. До Болехова вона уже повернеться смертельно зараженою плямистим тифом. Трагічні факти останніх днів життя Кобринської містять-

[1] *Попович-Боярська К.* Спомини про неї // Першому українському борцеві за права жінки. Львів, 1921. С. 10.

[2] *Дучимінська О.* Те, що знаю й пам'ятаю про Наталію Кобринську // Наше життя. 1951. № 12. С. 3.

ся у спогадах (датовані 27 черв. 1961 р.) болехівської мешканки, вчительки Євгенії Дригинич, з якою письменниця близько заприятелювала ще від 1910 року. Письменниця часто гостювала у неї вдома, востаннє була, фактично, перед самою смертю — на другий святий вечір, тобто 18 січня 1920 року. Тоді «вже чулася нездорова, мала дрощі, гарячку». Далі з цих спогадів відомо, що наступного дня, на Йорданські свята, Кобринської вже в церкві не було. Коли Євгенія Дригинич разом зі своїм чоловіком провідали її вдома — лежала «хора, в гарячці». Тоді самотньою недужою опікувалася доглядальниця. Місцевий лікар Костянтин Ікалович, який лікував письменницю, заборонив провідувати безнадійну хвору, бо «пізнав, що то є п'ятнистий тиф», яким можна було легко заразитися. «Для догляду хорої призначив монахиню, котра вже тиф перебула, і вона коло неї ходила»[1]. Проте лікування було безуспішним й хвороба призвела до смерті письменниці.

Про точну дату відходу Кобринської в спогадах Є. Дригинич не повідомлялося. Найдостовірніше засвідчив її Д. Лукіянович, вказавши, що це трапилося 21 січня 1920 року, бо й дотепер існують різні версії щодо дня смерті письменниці — 20, 22, 23 січня, вочевидь пов'язані з тим, що при вмираючій тоді не було нікого й достеменно невідомо, скільки часу померла могла пролежати в хаті. В усіх життєписах письменниці на сьогодні датою смерті вважається 22 січня: так записано і на її надгробку (хоча на старій таблиці фігурував напис 23 січня)[2]. За відсутності збережених метричних книг церкви св. Параскеви в Болехові Д. Лукіянович опирався на свідчення болехівського пароха у 1925–1936 роках, крилошанина о. Атанасія Левинського (19.07.1861 — 08.03.1936) подавши також на підставі цього й дати смерті батьків Кобринської — Івана Озаркевича — 9 лютого 1903 року і Теофілії Озаркевич — 28 березня 1904 року[3].

Євгенія Дригинич згадувала про доволі скромне прощання з покійною в Болехові: «Всі українці Болехова в дуже морозний день відпровадили її на місце вічного спочинку. Одна з пань, а саме пані Кміцикевич, попрощала її короткими словами»[4]. Про «гірку старість і смерть» Кобринської йшлося також у спогадах Софії Дорошенко: «Місцеві люди розказували <…>, що Кобринська жила перед смертю в великій біді. Були тоді страшні метелиці, сніговії й ніхто її не відвідував і не допомагав їй. А коли померла, то на похороні теж майже нікого не було з тієї самої причини»[5]. Хоронив Кобринську парох церкви Святої

---

1 *Дригинич Є.* [Спогади] // Музей історії міста Болехова ім. Р. Скворія. № 4799.

2 Див. про це також : *Горак Р.* Пустинь Наталії Кобринської // Горак Р. Де верхи взносить наш Бескид гордий... Львів : Каменяр, 2007. С. 144.

3 *Лукіянович Д.* Два документи до життєпису Наталії Озаркевич-Кобринської. Львів, [1939]. С. 19.

4 *Дригинич Є.* [Спогади] // Музей історії міста Болехова ім. Р. Скворія. № 4799.

5 *Дорошенко С.* «Чорна Пані» (Спогад із дитячих літ про Наталію Кобринську) // Наше життя. 1951. № 5. С. 3.

Параскеви о. Володимир Сухий (18.12.1883 — 14.04.1953). Він також освячував пам'ятник на її могилі на Волоському цвинтарі, опікувався хатою письменниці, яка після її смерті перейшла у власність захоронки-сиротинця[1]. Зимова негода та ускладнена комунікація не дали змоги друзям із дальших сторін востаннє попрощатися з письменницею. Смерть її не стала резонансною подією в галицькому суспільстві. Вона відійшла непомітно й не здобулася на величне громадське прощання і загальну скорботу, а її відхід став «невіджалованою для нас втратою»[2]. Як згадувала сучасниця Ольга Коренець, «смерть її 1920 року не відбиваєся голоснійшим відгомоном серед нашої суспільности. Кілька більш менш офіціяльних некрольогів у нашій пресі і одна теплійша згадка, поміщена в "Нашій меті" від жіноцтва Станиславова — от і все, чим пом'януло наше громадянство велику громадянку»[3].

Кобринська померла «в часі загальної депресії», «на розграні доби»[4], проте вже навіть у період важкої безнадії проблискували перші спалахи світлішого життя, духовного відродження. На жаль, Кобринська цих часів уже не застала. Якби змогла прожити довше, роздумувала Оксана Дучимінська, «її серце було б спочило відрадніше»[5].

Зі спогадів Є. Дригинич відомо, що 1933 року, у тринадцяту річницю смерті Кобринської та з нагоди відкриття пам'ятника на її могилі, болехівська громада хотіла вшанувати пам'ять «панахидою і промовами над її гробом», але тоді цей захід заборонила поліція. До роздумів про складну психодраму Кобринської навіть під час її духовного очікування відходу у засвіти спонукує заповіданий у тестаменті письменниці напис, який нащадки мали викарбувати на її надгробкові: «Наталія Озаркевич-Кобринська. "Мене вже серце не болить"»[6]. Екзистенційна сенсовність цього намогильного напису повсякчас інтригувала й тривожила своїм утаємниченим змістом, примушуючи сучасників письменниці декодувати його крізь призму чи то біографічних колізій тестаторки, чи то її внутрішнього укладу й вразливої вдачі. Що, власне, мала виражати ця метафорична констатація звільнення від болю, причім болю, що симптомував про особливу кордоцентричну чуттєвість, душевну вразу, якої зазнала упродовж життя? Згадаймо, які больові відчуття ятрили письменницю після розриву зі своїм жіноцтвом — «корчилася просто з *болю*», і як

---

1 *Дорошенко С.* «Чорна Пані» (Спогад із дитячих літ про Наталію Кобринську) // Наше життя. 1951. № 5. С. 3.

2 *Попович-Боярська К.* Спомини про неї // Першому українському борцеві за права жінки. Львів, 1921. С. 10.

3 *Коренцева О. [Коренець О.].* Наталія Кобринська // Першому українському борцеві за права жінки. Львів, 1921. С. 3.

4 *Дучимінська О.* Те, що знаю й пам'ятаю про Наталію Кобринську // Наше життя. 1951. № 12. С. 3.

5 Там само.

6 *Лукіянович Д.* Два документи до життєпису Наталії Озаркевич-Кобринської. Львів, [1939]. С. 11.

болісно-щемливо виповідала переживання свого зреченого земляцтва — «моє *серце* — то один *біль* до своїх». Звичайно, що символіка тілесної смерті й відтак нездатного боліти, зупиненого серця з контексту цієї епітафії елімінується, бо Кобринській йшлося про те, щоб символічно ословити стан власної душі у позачассі, щоб бодай по смерті стати зрозумілою своїй громаді. Невипадково в онтологічному змісті цієї психологічно місткої й екзистенційно значущої фрази більшість сучасників письменниці дешифрували вислід її генераційної ідентичності як трагедії людини, неприйнятої своїм поколінням. На думку Д. Лукіяновича, цією епітафією письменниця виявила свій протест «людини для українців» після драматичних контроверз із громадою[1], а за словами Оксани Дучимінської — у ній явлена життєва трагедія Кобринської в різних віхах свого життя — «біль довгих змагань за кращу, щасливішу людину, за вільну українську суспільність, біль розчарування в людях, біль власного безсилля, що не довелося довершити бажаного і вкінці біль старої, осамітненої людини серед жорстокої дійсности»[2]. За версією Ольги Дучимінської, «оця таємнича напись» розшифровує гнітючий душевний стан Кобринської після розчарування Львовом, галицькими жінками, інертним суспільством й «відноситься якраз до цего болю, якого зазнала тоді»[3]. Тому довіку залишалась духовно пригніченою, «не могла вже прийти до Себе. Тихо і самітно умерла на руках чужих людей»[4].

На мій погляд, цей намогильний напис є глибоко символічною рефлексією, суть якої закорінена в іншій, новоосягненій ідентичності Кобринської через зревізований у смеркальному періоді досвід своїх взаємин з людьми, що виразно підтверджено її тодішнім епістолярним контекстом: «Прийшла-м нарешті до переконання, що то не люди винні, а я сама. Я занадто жию моїм власним замкненим в собі світом, то ж і не дивувати, що для людей те чуже» (лист Кобринської до Вільми Соколової від 16 січ. 1908 р.; ІЛ, ф. 13, № 55). Це свідчення життєвого упокорення, примирення зі світом та зі собою, катарсисне прощення, подолання душевного бунту й вихід за межі свого замкненого світу в просторінь іншого життя. Тому головний у цьому вислові кордоцентричний рецептор стає індикатором внутрішнього супокою й готовності до смиренного відходу зі земного світу. Схожу інтерпретацію цієї епітафії віднаходимо в спогадах Євгенії Дригинич, яка пов'язує заповіданий вислів з утіленням життєвих завдань й емансипаційних програм Кобринської в майбутньому. «Не боліло її вже серце, бо бачила, що багато жінок пішло за її кличем і забрались до праці не тілько дома, але і в громадянстві на рівні з мужчинами»[5].

---

1 *Лукіянович Д.* Два документи до життєпису Наталії Озаркевич-Кобринської. Львів, [1939]. С. 20.
2 *Дучимінська О.* Те, що знаю й пам'ятаю про Наталію Кобринську // Наше життя. 1951. № 12. С. 3.
3 *Дучимінська О. О.* Наталія Кобринська як феміністка. Коломия, 1934. С. 28.
4 Там само. С. 30.
5 *Дригинич Є.* [Спогади] // Музей історії міста Болехова ім. Р. Скворія. № 4799.

Щоправда, на думку Р. Горака, попри те, що візуально пам'ятник Кобринській постав у такому вигляді, як заповідала письменниця, головну її вимогу «ні проектанти, ні виконавці так і не зрозуміли, бо крилась та вимога в самому написі»[1]. Задум зовнішнього оформлення могили був нібито виконаний, але через незначну формальність, яку самочинно додали виконавці, уніфікувавши напис з єдиним стилем намогильних написів з обов'язковим зазначенням років життя, втратилася онтологічна сенсовність заповіданої тестаторкою епітафії — «Наталія Озаркевич-Кобринська. Мене вже серце не болить». На думку Р. Горака, якраз цим було порушено останню волю покійної та головну ідею увіковічення Кобринської, її духовно-онтологічної непроминальності: «Вона цим написом утверджувала себе як ідею, яка не має окреслення в часі, а залишається вічно»[2].

1.5.6. «Наслідниці мого духа»: Наталія Кобринська і нова жіноча генерація

У контроверсійному дискурсі «Кобринська і львівське жіноцтво», що хронологічно тривав упродовж двадцяти років — від конфліктів у Станіславському товаристві руських женщин і аж до свого апогею у часі львівської поразки Кобринської 1904 року, помітним було відлуння іншої проблеми — розходження між двома жіночими поколіннями, що її досить ясно означила Мілена Рудницька, Голова Всесвітнього союзу українок (1937–1939): «Те, що для одної генерації здавалося бути ціллю змагань, для другої стало пройденим етапом, що для одної було гаслом, те для другої стало буденним явищем, стало насущним хлібом її життя. <...> Різниця між відношенням старшого і молодшого покоління до ідей жіночого руху — це різниця між палкою вірою піонерів і неофітів та, з другого боку, вірою пересічної, сірої маси наслідників»[3]. Усвідомлюючи разючу відмінність між двома жіночими генераціями, матерями і доньками, Мілена Рудницька взивала водночас до спадкоємного продовження ідей жіночого руху, що їх свого часу концептуалізувала Кобринська: «Молодь повинна розуміти, що тільки під цею умовою зроблені попередньою генерацією досягнення стають власністю наступаючої, коли ця нова генерація їх собі психічно присвоює, внутрішньо їх переживає, свідомо їх потверджує»[4].

---

1 *Горак Р.* Пустинь Наталії Кобринської // Горак Р. Де верхи взносить наш Бескид гордий... Львів : Каменяр, 2007. С. 144.

2 Там само.

3 Там само. С. 221–224.

4 *Рудницька М.* Матері і дочки // Рудницька М. Статті, листи, документи / упоряд. М. Дядюк. Львів : [б. в], 1998. С. 224.

Якраз діяльність молодшої жіночої генерації, котра прагнула самостійного вияву зокрема й емансипаційних кличів свого покоління, найяскравіше репрезентував «Кружок українських дівчат», що постав 1900 року у Львові (перші збори відбулися 17 берез. 1901 р.) під керівництвом Наталки Будзиновської, Олени Бережницької, Дарії Шухевич (у заміжжі — Старосольської). Причому структуризація цієї молодіжної жіночої інституції відбувалася з метою свідомого відокремлення від найпопулярнішого у той час старшого жіночого угруповання «Клюбу Русинок» (заснованого 1893 року у Львові на чолі з Герміною Шухевич), до якого молодші дівчата були причетними лише формально, без права навіть дорадчого голосу. Прикметно, що обидві ці жіночі інституції очолювали різні покоління родини Шухевичів — мати і донька. «До львівського "Клюбу Русинок" належали наші мами. Ми, молоді дівчата, там належати не могли, зате мали вступ на деякі сходини "Клюбу", на відчити та імпрези, — згадувала Олена Бережницька-Будзова, згодом учасниця "Кружка українських дівчат". Але голосу ми там не мали ніякого, бо не були членами. <…> Не раз мовчки слухали нарад і дискусій пань із "Клюбу", а душа аж вискакувала зо шкіри, щоб докинути свою думку, ах — якже часто революційну, діяметрально ріжну від думок наших матерей. Дарма! Не личить! Не можна! Але чому воно так? Ми ж такі самі жінки, як і пані з "Клюбу", ми повели б роботу теж, але інакше, живіше, радикальніше! Ми згуртували б довкруги нас усе українське жіноцтво, а в першу чергу робітне жіноцтво, міщанство, зарібниці, служниці і селянки! Ми звернули усі наші зусилля й увесь гін у низи! Ми від них почали б усяке освідомлення, навчання й організацію! Нитки нашої праці понеслись би всюди на села. Ми боролися б за рівні права і обов'язки всего жіноцтва. А перш за все подбали б про самообразування дівчат і підготову до громадської праці і громадського життя»[1]. У цій амбітній ініціативності молодих емансипанток, у їхньому світоглядному радикалізмі якраз і виявлявся різний характер іделогії двох жіночих поколінь, чи навіть глибока прірва між розміреним філантропізмом старших й активним едукаційним реформаторством пасіонарної молоді. Членкинями «Кружка» могли бути дівчата, яким вже виповнилося 16 років. Ця нова молодіжна хвиля, попри конфронтації зі старшим поколінням, внесла в тодішній жіночий рух новий ентузіастичний дух поступу, «молодість стала ототожнюватися з ефективною роботою. Саме слово "дівчата" в той час мало певне політичне забарвлення. В Галичині до молодих дам із вищих класів прийнято було звертатися "панна". Звертання "дівчина" звучало простонародно і, за висловом однієї із засновниць Гуртка, "для початку століття відверто революційно"»[2]. Невипадково

[1] *Бережницька-Будзова О.* Кружок українських дівчат Олена Бережницька-Будзова // Наше життя. 1984. № 3/4. С. 24.

[2] *Богачевська-Хом'як М.* Білим по білому : жінки в громадському житті України, 1884–1939. Київ : Либідь, 1995. С. 137.

нова емансипаційна ідея, що її декларувала «дівчача» формація, зуміла навіть консолідувати різні покоління, бо «вони були підтримані Академічною громадою студентів і старшою генерацією радикалів»[1]. На щотижневих відчитах «Кружка», що відбувались в актовій залі «Бесіди» по вул. Ринок, 10, «прелеґентами» були відомі громадські діячі та університетські професори, серед яких І. Франко, М. Грушевський, С. Рудницький, О. Колесса, О. Луцький, М. Ганкевич. Орієнтуючись переважно на селянство, члени «Кружка» іменували себе «фундаторами автентичного жіночого руху»[2], в такий спосіб елімінуючи зі своєї програми засадничу ідею старшого покоління — жіночої рівноправності. Вислідом суспільної популярності цієї молодіжної інституції, її інтеграційних зусиль й головної мети — створення центральної жіночої організації замість роззосереджених регіональних жіночих товариств стало 1909 року об'єднання двох жіночих формацій «Клюбу русинок» та «Кружка українських дівчат» в єдину «Жіночу громаду» на чолі з першою головою Марією Білецькою. Ця організація проіснувала до 1917 року, широко розгорнувши свою суспільно-громадську діяльність. Так було зреалізовано давню мрію Кобринської, щоправда без неї самої. Об'єднана жіноча інституція зуміла заснувати й свій друкований орган «українських поступових жінок», яким став журнал «Мета», що від 1908 року виходив двічі на місяць. Від 1912 року у Львові виходив щоквартальник «Жіноче діло», «безплатний додаток до газети "Діло"» (відповідальний редактор — Володимир Бачинський, редактор — Олена Кисілевська). У цей час, опинившись поза цими видавництвами, Кобринська востаннє великими фінансовими й інтелектуальними зусиллями спробує дати суспільству новий перекладний проект «Жіноча бібліотека». 1912 року вийшли з друку лише два його випуски, бо воєнні події, фізичний стан самої письменниці завадили його продовженню.

Яким був внутрішній тріумф Кобринської, коли 1913 року до неї звернулася незнайома молода дівчина з пропозицією зробити переклад для її «Жіночої бібліотеки». У цій представниці «наймолодшої нашої генерації» письменниця відчула символічну духовну спадкоємність й позачасову тривкість своїх ідей, ословивши своє захоплення в зворушливому епістолярному відписі до юнки: «Ваша готовність, з якою хочете служити жіночій справі, зворушила мене. Я так мало маю таких, щоби хотіли за мною іти і се велика рана мого серця, бо можу зійти з того світа без наслідниць мого духа» (лист Кобринської до невстановленої особи від 4 жовт. 1913 р.; ЛННБ ім. Стефаника, Кобр. 9. 824/4). Невипадково вже в смеркальнім часі письменниця мала «одну радість» — перебувати в колі молоді, до якої так горнулася, духовно відроджувалася під

[1] *Богачевська-Хом'як М.* Білим по білому : жінки в громадському житті України, 1884–1939. Київ : Либідь, 1995. С. 136.

[2] *Бережницька-Будзова О.* Кружок українських дівчат Олена Бережницька-Будзова // Наше життя. 1984. № 3/4. С. 26.

час задушевних бесід: «Вечерами зимою сходилися у неї в її хаті в Болехові міщанські дівчата. Ця чиста непорочна молодь, мов вінок, окружала її; а з уст лилась тиха пісня, розказувались оповідання»[1]. Зрештою, ще замолоду Кобринська мала дивовижний вплив на молоде покоління. Про цю потужну духовну сугестію старшої наставниці згадувала майбутня активістка жіночого руху, письменниця, тодішня наймолодша членкиня Товариства руських женщин у Станіславові, авторка спогадів про Кобринську — Олена Кисілевська (дівоче прізвище Сіменович). Згадувала про виступ письменниці на установчих зборах Товариства 8 вересня 1884 року: «Вона заговорила. Слів її я не в силі повторити. Знаю лише, що вони вливалися в молоду душу якимось шумуючим п'янким нектаром, хвилювали її, засівали туди нове зерно, яке пізніше сходило, розросталося й нині так широко обняло наше життя»[2].

Попри те, що на схилку літ самотня письменниця переживала важку драму свого розриву з жіноцтвом, мала вона моральне опертя й дієву поміч серед молодших своїх прихильниць, які стали її духовними наступницями та спадкоємницями ідей. Серед них — *Олена Кисілевська* (авторка спогадів про Кобринську, засновниця перших жіночих організацій у Станіславові і Коломиї, у 1923–1939-х роках — редактор і видавець «Жіночої долі», його додатків «Жіноча воля» та «Світ молоді», у 1923–1928-х — організатор-референт «Союзу українок»); *Костянтина Малицька* (співредакторка разом з Кобринською «Жіночої бібліотеки», одна із засновниць «Жіночої громади Буковини», авторка брошури «Про жіночий рух» (Львів, 1904), в якій згадувала про заслуги Кобринської у жіночому русі); *Марія Грушевська* (допомогала Кобринській видавати «Нашу долю»); *Ольга Дучимінська* (авторка спогадів про Кобринську, праці «Наталія Кобринська як феміністка», художньої присвяти Кобринській «Сніг»).

Зазнавши болючої кризи поколіннєвої ідентичності, Кобринська водночас мала потужний вплив на цілу наступну генерацію жінок. За словами Блянки Баранової, вона «не поминула ні одної нагоди, де би могла згуртувати побіч себе наймолодше покоління і тут своїми поговірками впливати на сформування світогляду молодих дівчат»[3].

Як стверджуав М. Грушевський, «діяльність п. Кобринської не минула безслідно й безхосенно: вона загріла чиленні одиниці з-поміж жіноцтва до інтелігентної праці, до вищої освіти, до публичної й письменської діяльности й мала безперечно свій уділ в тім загальнім культурнім поступі, що починається в Галичині виразно з кінцем 80-х років»[4].

---

1 *Окуневський Т.* Спомини про неї // Першому українському борцеві за права жінки. Львів, 1921. С. 8.

2 *Кисілевська О.* Спогад про Наталю Кобринську // Жіноча доля. Коломия, 1930. № 4. С. 3.

3 *Баранова Б.* Наталія Кобринська а український рух жіночий // Український голос. 1926. № 18. 2 трав.

4 *Грушевський М.* Наталія Кобринська // Літературно-науковий вістник. 1900. Т. 9. Кн. 1. С. 4.

Вислід широких емансипаційних змагань Кобринської значною мірою сприяв формуванню нового покоління, яке світоглядно доросло до цих ідей і зуміло трансформувати їх відповідно до нових історичних обставин та суспільних умов. Як слушно зауважувала Ірена Книш, «сучасну собі суспільність випередила Кобринська на довгі десятиліття, тимто й мало найшла серед неї зрозуміння. <…> Її погляд сягав далеко наперед і поставлена нею програма жіночої емансипації, внутрішньої повноцінности й громадського зрівнання української жінки в своїй суспільності була така повна, вичерпна і завершена, що два покоління після її смерти нічого не змогли до неї додати»[1].

Хоча, оцінюючи ефективність емансипаційних заходів Кобринської через п'ятнадцять років по смерті письменниці, Мілена Рудницька констатувала стагнацію в цій царині, вкотре підтверджуючи тодішній глибокий поколіннєвий дисонанс: «Крім неї, й після неї, занедбано в нас вповні справу розроблення і поширення ідеольоґії українського жіночого руху, якого теоретичні основи лишилися далеко позаду його організаційних досягнень»[2].

Впливовість письменницьких ідей Кобринської як представниці старшого покоління завважив свого часу Іван Франко: «На ґрунті, що його підготували оці письменники, виросла тепер найновіша генерація, яка прагне цілком модерним європейським способом зобразити своєрідність життя українського народу» [т. 33, с. 142].

Неоціненною є роль Кобринської у формуванні національної ідентичності молодого покоління українських громадянок. Діяльно вона виявилася в участі уже похилої письменниці в харитативних місіях, допомозі війську під час воєнного лихоліття, коли присутність авторитетної діячки на вечірніх благочинних заходах духовно наснажувала молодих дівчат, а прихисток у її хаті січових стрільців прирівнювався до материнського благословення на бій за Україну.

На думку Д. Лукіяновича, громадянський чин Кобринської зреалізувався в «епохальній справі» — «духового відродження української жінки», започаткувавши тяглу історичну традицію формування жіночої ідентичності в різних сферах суспільного розвою. «Кобринська розбудила душу української жінки, тим то українська жінка в часі війни гідно сповнила завдання супроти нації і держави, поставлені їй історичним моментом»[3]. Чи не публіцистичні кличі Кобринської надихали патріотичний чин і бойову звитягу легендарної хорунжої Олени Степанівни, полон якої під Лисовичами 29 травня 1915 року сильно стривожив письменницю. «Коли ж після війни проголошено рівно-

---

1 *Книш І.* Смолоскип у темряві. Наталія Кобринська й український жіночий рух. Вінніпег, 1957. С. 297–298.

2 *Рудницька М.* Матері і дочки // Рудницька М. Статті, листи, документи / упоряд. М. Дядюк. Львів : [б. в], 1998. С. 221.

3 *Лукіянович Д.* Два документи до життєпису Наталії Озаркевич-Кобринської. Львів, [1939]. С. 10.

правність жінки, було і є кому вийти на позиції, зайняти їх. Це є плоди посівів Кобринської. Від неї виводиться новий тип українки, хоч сама вона не виграла ні одної політичної боротьби…», — писав про письменницю її сучасник[1]. Завдяки непроминальним духовним настановам Кобринської в свідомості молодого жіноцтва утверджувалася шляхетна місія жінки як творчині сім'ї та нації. За словами Ольги Дучимінської, Кобринська «промостила дорогу життя цим, які родять і виховують світ — дала нашій суспільности свідомих матерей, які виховують зовсім нове покоління зі широкими бажаннями, бо тільки визволена самостійна жінка дасть своїй нації одиниці з горячим бажанням волі і самостійности»[2].

Ідеї Кобринської вже ціле століття плекає й утверджує омріяна нею найбільша українська жіноча організація — Союз українок, від 1917 року правонаступниця «Жіночої громади». Заснування цієї потужної інституції, яка консолідує діяльність українського жіноцтва на рідних теренах і за межами України, стало закономірним вислідом історичних змагань жіноцтва до активної репрезентації в суспільстві й вияві свого національного, культурного, освітнього, державотворчого чину. Мабуть, така широка популяризація Кобринської, яку нині різнобічно провадить Союз українок, втілюючи в життя нації її духовні заповіти, має передусім важливу інтенцію примирення Кобринської зі своїм жіноцтвом, для різних генерацій якого вона є воїстину великою духовною наставницею.

Отже, осмислення ідентичності Н. Кобринської як складного соціопсихокультурного феномену крізь призму спогадового наративу сучасників та авторепрезентації (автобіографічної, епістолярної) структурує кілька її складових — родинну, національну, соціокультурну, гендерну, які так чи так вписані в категоріальну парадигму генераційної самості.

У середині 1880-х років Кобринська — жінка модерного європейського кругозору, обізнана зі широкою позитивістичною лектурою, — стає помітною постаттю на тлі свого покоління, в тому інтелектуальному середовищі, де визрівала нова радикально-реформаторська ідеологія й національно-культурна традиція, і яке згодом отримало назву покоління Франка. Успішну генераційну інтегрованість Кобринської ферментувала нова ідеологія жіночого руху, яку письменниця за прикладом європейського досвіду намагалася розвивати в тодішньому інертному галицькому суспільстві. Концептуалізована феміністична ідея у творчому й громадянському чині письменниці стала складовою нових національно-культурних та соціально-економічних реформаторських інтенцій молодих радикалів, з якими вона асоціювала свою поколіннєву ідентичність.

---

1 *Лукіянович Д.* Два документи до життєпису Наталії Озаркевич-Кобринської. Львів, [1939]. С. 10.
2 *Дучимінська О. О.* Наталія Кобринська як феміністка. Коломия, 1934. С. 30.

Символічною метафорою цієї ідентичності, аксіологічно-світоглядним образом доби й певним темпоральним маркером у контексті структуризації покоління постає ідея «Zeitgeist» («духу часу»), довкола якої творилася нова генераційна свідомість й розбудовувалося своєрідне культурне поле.

Тогочасна тісна співпраця Кобринської з Франком та іншими визначними суспільними активістами й літераторами — М. Павликом, М. Драгомановим, Оленою Пчілкою, В. Полянським, О. Терлецьким, О. Кониським, М. Грушевським, М. Коцюбинським, Б. Грінченком, І. Нечуєм-Левицьким — забезпечували найкращі шанси для її утвердження. Від середини 1880-х років і впродовж цілого десятиліття Кобринська стала чи не єдиною жінкою Франкового покоління, яка зуміла доволі успішно виявити власну генераційну репрезентативність, з одного боку, як перша галицька феміністка, що теоретично концептуалізувала й практично втілювала західноєвропейські емансипаційні ідеї, а з іншого — як чільна представниця літературного процесу в Галичині, що дала галицькому письменству нові теми й нові художні типи для осмислення їх у широкому спектрі інших соціальних проблем. Цей період став часом її найвищої громадянської, літературної, суспільно-політичної активності.

Наступного творчого двадцятиліття, від середини 1890-х років і аж до смеркального часу, Кобринська щоразу більше опиняється в опозиції до колишніх політичних соратників та ідейних однодумців, наражаючись на гострі контроверзи через свою світоглядну інакшість, розбіжності в засадах розвитку жіночого руху, зміну естетичної парадигми власної творчості, критику партійної платформи радикалів. Цей дезінтеграційний процес, призвівши до елімінування Кобринської з власного поколіннєвого середовища, спричинив глибоку кризу її генераційної ідентичності. Наслідки драматичного розриву з власним поколінням і дистанціювання від громади зрезонували згодом у наскрізь перечуленому епістолярії письменниці, в якому зрефлексовано затаєні образи на «своїх», трагічне переживання самотності й глибокої кризи через нерозуміння оточення, неспроможність власної самореалізації, втрату визначеної життєвої ролі, екзистенційну фрустрацію. В контексті осмисленої біографії Кобринської крізь призму життя як трагедії (за Д. Лукіяновичем), ця втрата поколіннєвої самості була особливо гнітючою й драматичною, зважаючи на нереалізований потужний інтелектуальний потенціал, творчий і суспільницький досвід письменниці.

Причини генераційної дезінтегрованості Кобринської крилися, з одного боку, в її внутрішньому укладі, світоглядній інакшості, неспокійній, навіть нервовій вдачі, амбітному й пасіонарному психотипі, внутрішній імпульсивності, схильності до експериментувань й творчої мінливості, прагнення лідерства й визнання, а з іншого боку, були інспіровані й самими внутрішньопоколіннєвими контроверзами у вигляді політичних неузгоджень, літературних полемік, видавничих колізій, які цю генераційну консенсусність дестабілізували.

Серед найголовніших чинників розриву Кобринської з власною поколіннєвою спільнотою, ословлених в її листах й спогадовому наративі сучасників, був передусім щоразу наростаючий латентний конфлікт з Франком, що призвів згодом до розриву Кобринської з радикальним оточенням взагалі і спричинив наступні її внутрішньопоколіннєві конфлікти з «українським парубоцтвом» (критика «Нашої долі», полеміка про «вільну любов» й засади жіночого руху, необґрунтоване критиканство її модерністської творчості).

Чинником генераційної дезінтегрованості письменниці стала також її біографічна локальна обмеженість, життя в провінційному Болехові, одвічна роздвоєність між селом і містом. Значною мірою життя на селі завадило зреалізувати й виявити сповна її поколіннєву ідентичність, дистанціюючи від львівського інтелектуального середовища й літературного осередку. Остання спроба осісти у Львові 1904 року, щоб тут координувати жіночий рух з єдиним всеукраїнським друкованим органом, означена в життєписі Кобринської як трагічна «львівська ескапада», лише вкотре засвідчила разючу поколіннєву неузгодженість намірів письменниці з тодішньою кон'юнктурою, спричинивши болючий для неї конфлікт з власним жіноцтвом і громадою. На тлі онтологічної екстреми «село vs місто» поколіннєву ідентичність Кобринської характеризують й ширші протиставні топоси — Галичина й Наддніпрянщина. Духовна злагодженість й продуктивні творчі контакти з Україною, з одного боку, і гострі на цьому тлі світоглядні й часом приватні контроверзи з галичанами, надто ж нещасливе львівське фіаско й літературна маргінальність Кобринської в галицькому письменстві, свідчили про невідповідність галицького соціопростору до психоукладу й широких суспільно-інтелектуальних інтенцій письменниці. Наддніпрянщина була б краще вписала Кобринську у власне культурне середовище і могла стати сприятливішим чинником для її генераційної адаптації.

Розрив Кобринської з власною суспільністю й глибока поколіннєва криза ще драматичніше відлунили в смеркальному періоді, коли духовна ізоляція, самотнє доживання в провінційному осідку, а разом з тим бажання зблизитися з оточенням, особливо з молодим поколінням, спонукали її до посиленої рефлексійності й аксіологічної ревізії пережитого. Наслідками переосмислених взаємин з громадою та родиною стають непрості контроверзи з двома заповітами письменниці 1914 і 1920 років, жіноча туга за материнством, зреченим на користь громадянської самопосвяти, а також усвідомлення того, що власний егоцентричний уклад і життя «замкненим в собі світом» зчаста самі негативно впливали на її складну адаптацію в соціумі й утруднювали зживання з власним поколінням. Пережите воєнне лихоліття, попри складну драму життєвих поневірянь, дало Кобринській спроможність заново відчути себе в середовищі громади, пожвавило її суспільну активність, кристалізувало національно-політичну свідомість й стало новим виявом генераційної

ідентичності в громадянському чині, участі в численних харитативних місіях на підтримку українського війська. Тим то заповідана письменницею символічна епітафія «Мене вже серце не болить» виражає її духовне примирення з власним поколінням, катарсисне прощення і готовність до спокійного відходу.

У контексті осмислення інтелектуальної біографії Наталії Кобринської генераційний феномен є доволі ефективною опцією для зглиблення творчої й психодуховної індивідуальності письменниці на тлі доби й інтелектуального оточення. Внутрішньопоколіннєві розбіжності, які впливали на дезінтеграцію письменниці в галицькому суспільстві, були зумовлені передусім виявами її світоглядної інакшості, духовної винятковості, творчого неспокою й пасіонарного психоукладу. Темпорально закорінена у своєму поколінні, Кобринська випереджала його час прогресивними ідеями, новою емансипаційною проєвропейською ідеологією й національною засадничістю фемінізму, які лише згодом стали зрозумілими її духовним наступницям.

Розділ **2**

СВІТОГЛЯДНІ КОНСТАНТИ НАТАЛІЇ КОБРИНСЬКОЇ: ФЕМІНІЗМ, ЄВРОПЕЇЗМ, НАЦІОНАЛІЗМ

ЖІНОЧА БІБЛЇОТЕКА ч. 2.

МАВРИКІЙ МЕТЕРЛІНК.

Синьобородий і Ариана

драма в 3 діях.

Переклад з французького.

Ціна 1 К.

ЖІНОЧА БІБЛЇОТЕКА.

Видає Наталія з Осадчичів Кобринська.

З наших боїв і змагань.

Оповідання

КАРОЛЇНИ СЬВЕТЛЇ.

ПЕРЕВІД З ЧЕСЬКОГО ОЛЬГИ Д.

Львів 1912.

Накладом Наталії Кобринської.

З друкарні Івана Абгольдбутера, Ринок ч. 39

2.1. «Питання жіноче занадто глибоко вникнуло в мою душу»: фемінізм Наталії Кобринської як ідеологія і чин

В українському соціокультурному просторі та історико-національному контексті Наталію Кобринську найчастіше асоціюють із її феміністичною діяльністю, визначаючи їй важливу історичну роль у започаткуванні, популяризації та ідеологічній концептуалізації українського жіночого руху. Пріоритетність саме цієї життєвої домінанти в світоглядному укладі Кобринської засвідчують метафоричні глорифікації її сучасників: «перша боркиня за визволення людини — в жінці»[1], «невтомлена поборниця прав жінки»[2], «граничний стовп і дороговказ, кудою нашому жіноцтву йти»[3], «піонерка жіночого руху», яка «силкується втягнути наше жіноцтво в сферу ідей і інтересів передового європейського жіноцтва» (І. Франко) [т. 41, с. 502]. З погляду історичної значущості Кобринську й дотепер справедливо вважають «однією з найцікавіших європейських феміністок», «засновницею українського жіночого руху»[4], «першим теоретиком фемінізму»[5], якій вдалося сформулювати його головну засадничість, актуальні ідеї, уґрунтовані на вихованні національно свідомої, освіченої, суспільно активної жінки, здатної на рівні з чоловіками брати участь у розбудові нової політичної й культурної нації.

Сучасний науковий дискурс про історію українського жіночого руху не обходиться без висвітлення громадянського чину Наталії Кобринської, постать якої пов'язують з концептуалізацією ідей українського фемінізму та формуванням його теоретичного підґрунтя. В цьому контексті фемінізм розглядаємо з одного боку, як світоглядний феномен, а з іншого — як репрезентацію ідей жіночої емансипації, гендерної рівноправності в суспільно-громадському русі, що

---

1 *Кравченко У.* Уривки спогадів // Жіноча доля. Коломия, 1930. С. 39.

2 Там само. С. 44.

3 *Чайковський А.* Наталя Кобринська (Реферат, прочитаний на вечерку в честь Наталі Кобринської в Станиславові дня 3.06 1930) // Жіноча доля. Коломия, 1930. С. 30.

4 *Богачевська-Хом'як М.* Білим по білому : жінки в громадському житті України, 1884–1939. Київ : Либідь, 1995. С. 17.

5 Там само. С. 110.

поступово оформлювався у певну ідеологію. За словами О. Маланчук-Рибак, «фемінізм як ідеологія і культурно-історичне явище здобув різнобічний розвиток і став об'єктом повноцінного історичного дослідження щойно з кінця XIX ст.»[1].

На тлі історико-політичних, соціально-економічних, духовно-культурних обставин Галичини та Наддніпрянщини, а також на широкому біографічному матеріалі роль Кобринської в історії українських жіночих змагань осмислено в працях С. Русової «Наші визначні жінки. Літературні характеристики-силюети» (Вінніпег, 1945; першодрук: Коломия, 1934), І. Книш «Смолоскип у темряві. Наталія Кобринська й український жіночий рух» (Вінніпег, 1957) та «Іван Франко та рівноправність жінки» (Вінніпег, 1956), М. Богачевської-Хом'як «Білим по білому: Жінки в громадському житті України, 1884–1939» (Київ, 1995), Б. Савчука «Жіноцтво в суспільному житті Західної України (остання третина XIX ст. — 1939 р.)» (Івано-Франківськ, 1998), С. Павличко «Фемінізм» (Київ, 2002). У монографії О. Маланчук-Рибак «Ідеологія та суспільна практика жіночого руху на західноукраїнських землях XIX — першої третини XX ст.» (Чернівці, 2006) на основі історико-типологічного аналізу різних феміністичних дискурсів, зокрема і європейського варіанту, простежено роль Н. Кобринської в організаційному структуруванні західноукраїнського жіночого руху, її діяльну громадську практику та ідеологічні погляди на проблеми емансипації.

Цікаві факти про суспільно-культурні обставини зародження й становлення жіночого руху в Галичині та активну громадянську позицію в ньому Кобринської висвітлено в спогадах і статтях її духовних соратниць та дослідників її життєтворчості: Б. Баранової «Наталія Кобринська — а український рух жіночий», О.-О. Дучимінської «Наталія Кобринська як феміністка», О. Коренець «Наталія Кобринська (Громадянська діячка і письменниця)», О. Кисілевської «Спогад про Наталію Кобринську», Уляни Кравченко «Уривки спогадів», «Новим шляхом», К. Малицької «Про жіночий рух», А. Чайковського «Наталя Кобринська». Цікавими фактографічними знахідками про історію жіночого руху вирізняються праці М. Возняка «Як дійшло до першого жіночого альманаха» та «Журнальні плани Франка в рр. 1884–1886», в яких проаналізовано громадсько-політичний контекст формування емансипаційних процесів у Галичині, видавничі колізії жіночих часописів.

Не вдаючись до повторень усіх досліджених раніше аспектів та не ставлячи за мету спеціально та усебічно проаналізувати теоретичні ідеї фемінізму Кобринської, які мають стати предметом спеціальних історико-соціологічних, політологічних, культурологічних студій, закцентуємо увагу лише на тих його знакових концептах, що стали складовими її інтелектуального світогляду,

[1] *Маланчук-Рибак О.* Ідеологія та суспільна практика жіночого руху на західноукраїнських землях XIX — першої третини XX ст. Чернівці : Книги XXI, 2006. С. 157.

духовної еволюції, віддзеркалені в проблематиці її художньої творчості, у поглядах на ідентичність жінки та проблеми фемінності.

Як лідерка нового суспільного руху, зорієнтованого передусім на формування національно свідомого, духовно розкріпаченого й інтелектуально розвинутого жіноцтва, в середині 1880-х років XIX століття Кобринська заклала основи нового світосприйняття й позиціонування жінки в соціумі, своїм теоретичним підґрунтям емансипаційних ідей та літературною їх репрезентацією вона інспірувала появу різних варіантів українського фемінізму XX століття, консолідаційну участь жіноцтва в заснуванні громадських організацій та культурне його подвижництво. «Ідеологія емансипації жінок формувалась у контексті світовідчуття і світобачення культурних епох (романтизму, позитивізму, модернізму та постмодернізму), які мовою художньої інтерпретації та наукового пізнання, новими морально-етичними нормами суттєво змінювали усталені стереотипи патріархальної моделі світу»[1].

З одного боку, Кобринська була першою ініціаторкою та активною учасницею жіночого руху, а з іншого боку, творцем його ідеології та теорії, успішно інкарнованої в художній прозі. Як писав Андрій Чайковський, «вона зробила перелім у житті українського жіноцтва. Через те вона започаткувала нову епоху в жіночому рухові, вона в історії українського жіноцтва є граничним стовпом і дороговказом, кудою нашому жіноцтву йти, щоб принести нашому народові користь, а собі вибороти відповідне становисько серед жіноцтва культурного світа»[2]. Отже, «1883–1887 роки можна вважати етапними в зародженні ідеології українського жіночого руху, а також і самого руху як явища суспільного»[3]. І головна ініціатива в цьому належала Кобринській.

Постаючи як вияв власних уявлень про роль жінки та нове культурне світовідчуття, засвоєне й реципійоване з європейського досвіду, ідея жіночого руху в чині Кобринської модифікувалася й еволюціонувала від індивідуальної рефлексії до рівня моделі суспільного світогляду, від ментальної ідеологеми аж до масштабного вияву в громадсько-політичному русі Галичини та сегменті феміністичної публіцистики й художньої творчості. За словами О. Маланчук-Рибак, «ідеологічне підґрунтя та організаційні засади українського жіночого руху мають чітку європейську (центральноєвропейську) типологічну ідентичність»[4]. Та попри європейську ґенезу засадничих ідей жіночого

---

1 *Маланчук-Рибак О.* Ідеологія та суспільна практика жіночого руху на західноукраїнських землях XIX — першої третини XX ст. Чернівці : Книги XXI, 2006. С. 33.

2 *Чайковський А.* Наталя Кобринська (Реферат, прочитаний на вечерку в честь Наталі Кобринської в Станиславові дня 3/6 1930) // Жіноча доля. Коломия, 1930. С. 30.

3 *Павличко С.* Наталя Кобринська в контексті епохи // Павличко С. Фемінізм / упоряд. Віра Агеєва. Київ : Основи, 2002. С. 125.

4 *Маланчук-Рибак О.* Ідеологія та суспільна практика жіночого руху на західноукраїнських землях XIX — першої третини XX ст. Чернівці : Книги XXI, 2006. С. 13.

руху, Кобринська зуміла адаптувати їх до регіональних духовно-культурних та суспільно-політичних умов, надавши їм національної винятковості та громадянської актуальності.

«Побіч Драгоманова, що вносить до нас соц[іальне] питання, Франка, який модернізує нашу літературу, Кобринська піднімає теж модерний і конечний клич емансипації жінки», — писала Ольга Дучимінська[1].

Феміністичні ідеї Кобринської в Галичині вже мали свою передісторію та своїх попередників, якими були чоловіки — М. Ганкевич, М. Драгоманов, М. Павлик, В. Полянський, І. Франко, В. Шухевич. Проте це була інша чоловіча рецепція жіночого руху, більше партійно заангажована й ідеологічно маркована соціалістичними гаслами, до того ж концептуально неоформлена в соціумі. У середовищі перших її апологетів не було й одностайного розуміння ані самого жіночого питання, ані шляхів його реалізації в суспільстві. Згадати хоча б лист Франка до Павлика (близько 10 жовт. 1879 р.), в якому той застерігав виокремлювати це питання серед інших не менш значущих питань суспільного життя: «Ані питання жіноче у нас не визначується особливо різко з-поміж прочих питань, — противно, воно перед многими геть-геть уступає назад (господарство людове, школи і т. д.), ані тим, що ми говорили торік про жіноче питання, ми не помогли своїй справі, а противно, деякі з наших навіть людей кажуть, що ми тим пошкодили справі» [т. 48, с. 214]. А далі висловив запевнення, що на світоглядний розвиток жіноцтва успішніше впливати за допомогою точних наук, аніж лектури про опис побутового життя: «Вірте мені, що з жінок, особливо молодших, ви швидше поробите соціалісток при помочі фізіології та економічної теорії, ніж при помочі хоч би й як досадливих образів з жіночого життя» [т. 48, с. 215]. Невипадково, аналізуючи з часом історичний контекст жіночого руху, Кобринська пов'язувала його появу більше з власною діяльністю, аніж з попереднім маскулінним дискурсом. Наприклад, коригуючи міркування С. Єфремова, про те, що предтечами фемінізму були М. Павлик та І. Франко, зауважувала: «Піднесла-м перша питанє жіноче в Галичині, чим опередила десять літ теперішний жидівсько-польський рух. Добр. Єфремов єсть прихильний до мене критик, помиляєся, коли ставляє перед мною Павлика. Щодо Добр. Франка, то не знаю, коли він написав свою розвідку "Жіноча доля в народних піснях" [йдеться про Франкову працю "Жіноча неволя в руських піснях народних" (Львів, 1883). У тексті зазначено дату написання: "Нагуєвичі, 10–20 мая 1882". — *А. Ш.*]. Написав він те перед моїм "Альманахом", виданим в р. 1887, чи потім <…>. Павлик своєю "Ребеньщиковою Титянною" [оповідання Павлика "Ребенщукова Тетяна" (Громадський друг, 1878, № 2). — *А. Ш.*] скорше може уважатись попередником Добр. Кобилянської, ніж моїм, бо так він, як і она упирають питанє жіноче на підставах сексуальних, а тих стремлінь матерею є Жорж Занд» (лист Кобринської до Олекси Назарієва від 1912 р.) (ІЛ, ф. 13, № 35).

[1] *Дучимінська О. О.* Наталія Кобринська як феміністка. Коломия, 1934. С. 18.

Щоправда, Кобринська ніколи не заперечувала Франкової причетності до становлення емансипаційного руху в Галичині та олітературнення жіночої теми в його творчості й завжди високо цінувала його заслуги: «<…> автор, що впровадив в нашу літературу такі жіночі типи, автор розвідки про жіночу неволю, писатель, що не раз подав руку жіночим змаганням до самостійності, заслуговує вповні на признання і вдячність того жіноцтва»[1].

Біографічний контекст та художню експлікацію феміністичного дискурсу Кобринської детально осмислено в інших розділах цієї монографії. Тому в цій частині роботи спробуємо закцентувати лише ключові засади фемінізму як світоглядної концепції письменниці, які впливали на формування її модерністської естетики і нового типу світосприйняття, а також інспірували суспільну практику жіночої емансипації.

Кристалізація феміністичних переконань у світогляді Кобринської відбувалася внаслідок тривалої духовної еволюції, на яку впливала головно лектура, патерни батьківської сім'ї, особистий жіночий, зокрема й матримоніальний досвід, про що детально описано в її автобіографії. Вперше питання жіночої рівноправності з чоловіками, чи радше узалежненості від чоловіків в уяві Кобринської збурила випадково прочитана в одній польській книжці рецензія на французьку розвідку, в якій «автор обурювався на те, що жінки ставлять нижче мужчин, і старався доказати, що оба поли суть собі рівні, а хоть різняться між собою деякими прикметами, то, власне, тим доповнюються»[2]. Ця нова й уразлива для молодої Кобринської констатація гендерної непаритетності в суспільстві в міру її жіночої соціалізації цілком не узгіднювалася з дотеперішніми життєвими переконаннями, спостереженими зокрема на прикладі взаємин у власній родині: «межи батьками і матір'ю я не зауважала, щоби робилося під тим взглядом які різниці, а до того, жила при нас бабка — мати моєї матері — личність так в нашій хаті, як в цілій родині, дуже поважана»[3]. «Піддражнену» раніше «цікавість щодо личних відносин жінок і мужчин»[4] в свідомості Кобринської згодом розворушило знайомство з творами польської письменниці і перекладачки Климентини з Танських Гоффманової (1798–1945), присвяченими вихованню жінок. Серед найвідоміших — «Pamiątka po dobrej Matce przez młodą Polkę» (1819) і друга його частина «Amelia matką» (1822–1824), «O powinnościach kobiet» (1849). Проте в основному сервілістичний погляд Гоффманової на жінку, «представлення висоти жінки тим, що вона сама ставиться нижче, її вічні ради, що завше ліпше жінці

[1] *Кобринська Н.* Промова Наталії Кобринської на ювілеї 25-літньої літературної діяльності Івана Франка у 1898 році // Кобринська Н. Вибрані твори. Київ : Дніпро, 1980. С. 325.

[2] *Кобринська Н.* Автобіографія // Кобринська Н. Вибрані твори. Київ : Дніпро, 1980. С. 316.

[3] Там само.

[4] Там само. С. 317.

триматися утертих шляхів, як рватися на якісь нові дороги життя» дисонував з підсвідомими радикальними ідеями Кобринської, хоч і вніс у роздвоєну жіночим питанням свідомість Кобринської настрій тимчасового жіночого упокорення. «Все ж вона [Гоффманова. — *А. Ш.*] зробила стільки, що я пішла її шляхами і почала-м старатися усіма силами піддатися її провідним думкам, хоч з гнівом і протестом десь на дні душі. Мені уже задля того тяжко було погодися з Гофмановою, що, як казали, через родинні мої відносини і інші причини, я довго не підхоплювала того суспільного ладу, т. є. нижчості жінки»[1]. У пізнішій своїй статті (1913 року) Кобринська зревізувала свою рецепцію Гоффманової, назвавши її однією з «моралісток» і «тогочасних реакціонерок», яка була «не без впливу на нашу суспільність» саме в пропагуванні ідеалу патріархальної жінки: «Вона не вимагала від жінок учености і вдоволяла ся, коли вони вміли читати, писати і вести домашні рахунки. Крім того, прикрашену такими рамами патріархальну жінку, Гофманова замикала ще в вузких рамах вимогів»[2]. Проте польська генерація жінок завдячувала Гоффмановій своїм національним розвитком[3].

На те, що сервілістична концепція жінки К. Гоффманової, хоч і не без внутрішнього протесту, тимчасово запанувала у світоглядних орієнтирах молодої Кобринської, значною мірою впливала ще й релігійна ексцентричність майбутньої письменниці: «Бути може, що Гофмановій ніколи не удало би ся мене поконати, коби не далеко вища сила — а се релігія. Сам Бог казав, що жінка має бути підданкою свого мужа, — інакше понимати сі відносини значило то саме, що виступати проти Бога і релігії»[4]. Новий світоглядний переворот Кобринської відбувся під впливом позитивістів, який спричинив зокрема й перегляд релігійної аксіології як феномену людської уяви і виховання: «Твори тої школи почали руйнувати не лиш мої релігійні виображення, але також і погляди на життя і на той суспільний лад, який мене окружав»[5]. Концепція позитивістів як нововідкрита для Кобринської інтелектуальна емпірія у середині 1870-х — початку 1880-х років найадекватніше відповідала її духовним устоям, ставши головним вислідом у тривких світоглядних пошуках, зокрема й у феміністичній царині: «Тепер уже ніщо не затемнювало мої погляди на становисько жінки в суспільності. На той темат зачали ясніше формулюватися мої думки, в чім немало помагало мені практичне життя»[6]. Емпатичний сімейний досвід і «звужений в місті об'єм жіночого газдівства» Кобринської інспіру-

1 *Кобринська Н.* Автобіографія // Кобринська Н. Вибрані твори. Київ : Дніпро, 1980. С. 317.
2 *Кобринська Н.* Передне слово // Маврикій Метерлінк: Синьобородий і Арияна або даремний визвіл. Драма в 3 діях / пер. з фр. Львів : Накладом Наталії Кобринської, 1913. С. 17.
3 Там само. С. 17.
4 *Кобринська Н.* Автобіографія // Кобринська Н. Вибрані твори. Київ : Дніпро, 1980. С. 317.
5 Там само. С. 316.
6 Там само. С. 318.

вав перші її практичні ідеї емансипаційних засягів: «зачала я придумувати о реформі жіночого газдівства а навіть запроваджувати у себе деякі маленькі зміни <…>. Мій план не ограничився на одній хаті, я задумувала утворити рід певної корпорації»[1]. Поступово рецепція жіночої емансипації в трактуванні Кобринської набувала аналітичного змісту, власної теоретичної й ідеологічної концептуалізації й водночас ставала критичною стосовно до інших ідеологій фемінізму. Так, вона розкритикувала неконсеквентне трактування жіночого питання «молодими реформаторами»-соціалістами, для яких «наше жіноцтво уважалося одною здегенерованою, темнішою від мужицтва масою, але коли з одної сторони так остро критиковалося, з другої забирано тому жіноцтву всі матеріальні средства на користь другого полу»[2]. Остаточна кристалізація феміністичної свідомості письменниці як «ознака важного звороту» в думках[3] сталася після знайомства з працею британського філософа Джона Стюарта Мілля «Пригноблення жінок» (The Subjection of Women. London, 1869). «Штуарт Мілль запанував над усіма моїми думками», — згадувала письменниця в автобіографії[4]. Властиво, рецепція ідей Дж. Мілля суттєво переакцентувала феміністичні погляди Кобринської з проблем гендерної, соціальної нерівності у русло «відносин жінки до загальнокультурних стремлінь»[5]. Про вплив позитивістів на своє світоглядне становлення Кобринська згодом листовно пояснювала О. Назарієву (1912 р.): «Моїми хрестними батьками були англійські позитивісти, а головно Стуарт Мілл, після котрого жінка була першим єством, яке було поневолене. І мусить так бути, щоби жінка, яко свідома людина станула поруч сьвідомого чоловіка. Сей напрям перейшов через Скандинавю, чого найгарнійший доказ дав Ібзин в своїй "Норі". Перенята англійськими позитивітами, моя думка оперлась о Боклього: що кожда реформа в поліпшеню долі якої-будь верстви, мусить бути самими інтересованими переведена» (ІЛ, ф. 13, № 35).

Про інтелектуальну ґенезу феміністичного світогляду згадувалося в автобіографії письменниці: «Я через літературу дійшла до зрозуміння положення жінки в суспільності <…>»[6]. Отже, чинник замолоду осмисленої європейської лектури сугерував світоглядне зацікавлення Кобринської жіночим питанням у широкому спектрі дотичної до нього проблематики — соціально-економічної, едукаційної, правової, психологічної, ментальної. Тому, як зазначає О. Маланчук-Рибак, український жіночий рух своїм ідеологічним підґрунтям та організаційними засадами сформував чітку центральноєвропейську типоло-

1 *Кобринська Н.* Автобіографія // Кобринська Н. Вибрані твори. Київ : Дніпро, 1980. С. 318–319.
2 Там само. С. 319.
3 Там само. С. 320.
4 Там само.
5 Там само. С. 319.
6 Там само. С. 322.

гічну ідентичність[1]. Та попри таку спільну матрицю, Кобринська адаптувала західноєвропейські емансипаційні тенденції відповідно до історичних реалій й ментальності галицького середовища, регіональних духовно-культурних та суспільно-політичних умов, надавши їм національного змісту, чим започаткувала оригінальну концепцію українського варіанту фемінізму. А невдовзі сама заповзялася власними публіцистичними розвідками розбудовувати теоретико-історичний дискурс українського жіночого руху. Серед найважливіших її феміністичних праць «Про рух жіночий в новійших часах» (Перший вінок, 1887, с. 5–23), «Руське жіноцтво в Галичині» (Перший вінок, с. 68–102), «Замужна жінка середньої верстви» (Перший вінок, с. 406–416), «Про первісну ціль товариства руських жінок у Станіславові» (Перший вінок, с. 457–463), «Жіноча справа у Галичині» (Наша доля, кн. 1, 1893, с. 1–35), «Домашній жіночий промисл» (Наша доля, 1893, с. 64–65; у співавторстві з М. Реваковичівною), «Звістки з заграниці і краю» (Наша доля, Стрий, 1893, с. 79–93; у співавторстві з О. Кобилянською), «Стремління жіночого руху» (Наша доля. Львів, 1895, с. 3–16), «Стремління жіночого руху» (Наша доля. Львів, 1896, с. 1–16). Як зауважувала О. Маланчук-Рибак, «в українському суспільстві наприкінці XIX — на початку XX ст. Н. Кобринська найпослідовніше пропагувала та розвивала теорію фемінізму. <…> Її публіцистичний доробок визначив, загалом беручи, найважливіші параметри тогочасних ліберально-феміністичних поглядів»[2].

Праці Кобринської, критично оцінені, а то й проігноровані за життя, є важливим історико-філософським та культурологічним феноменом у тривкому дискурсі фемінізму, ба більше, становлять ідейно-концептуальне його підґрунтя, на якому відбувалася наступна структуризація й еволюція феміністичної ідеології. У цьому аспекті фемінізм доцільно розуміти як «більш чи менш систематизовані настановчі доктрини, а також програми, спрямовані на конкретну суспільну реалізацію проголошених доктрин»[3]. Проблематика публіцистики Кобринської досить широка — охоплює питання історії емансипаційних змагань жіноцтва в європейському контексті, форм жіночого кооперації та громадських організацій, ролі жінки в глобальних цивілізаційних процесах та національно-духовній історії, гендерної психоконституції та ідентичності жінки. Значною мірою публіцистика Кобринської кореспондує з художнім виявом феміністичної проблематики в її белетристиці.

Емансипаційна діяльність Кобринської не була ще чітко структурованою ідеологією фемінізму. Проте вона інспірувала дальшу її концептуалізацію, містила певні початки цієї структури на рівні декларації окремих його ідей, які згодом формували різні ідеологічні дискурси та практики. М. Богачевська-

---

1 *Маланчук-Рибак О.* Ідеологія та суспільна практика жіночого руху на західноукраїнських землях XIX — першої третини XX ст. Чернівці : Книги XXI, 2006. С. 13.

2 Там само. С. 202.

3 Там само. С. 159.

Хом'як зближувала його з «прагматичним фемінізмом», О. Маланчук-Рибак ототожнювала з ідеологією позитивізму, ліберального фемінізму та соціально-демократичною концепцією соціальної емансипації[1].

Про те, що своєю практичною діяльністю, белетристикою, знаковими виданнями — «Перший вінок», «Наша доля», перекладна «Жіноча бібліотека», які були «потужним субкультурним ресурсом жіночого руху»[2], Кобринська збурила певну суспільну рефлексію, свідчив розлогий літературно-критичний дискурс, що, з одного боку, відображав проблеми рецепції самого феномену фемінізму в суспільній свідомості, переважно маскулінній, а з іншого боку, означував глобальніші причини його несприйняття в соціумі. Оскільки проблема жіночого руху значною мірою зачіпала або претендувала на перегляд табуйованих у соціумі релігійних, правових, культурних, ментальних норм та стереотипів, авторитету патріархальної, маскулінної культури, усталеної гендерної ієрархії.

У цьому сенсі фемінізм як нова суспільна практика, інше позиціонування жінки, як спосіб олітературнення парадигми фемінності ототожнювався з *модернізмом*. Якщо розцінювати ранній український модернізм не лише як явище суто літературних новацій і стильових пошуків, а як мультикультурний, духовно-історичний і суспільний феномен, то фемінізм, також доволі еклектичний за своїм змістом, цілком вписується в його світоглядно-естетичну систему, стаючи по суті одним із концептів модерністського дискурсу періоду вікового помежів'я. Центральна його ідея, заснована на принципі гендерної рівності, конституювала низку інших актуальних проблем. Зокрема в концепції Кобринської фемінізм осмислювався як опозиція до патріархального укладу та чоловічого домінування, як новий феномен літератури, як просвітницька, інтелектуальна інтенція, модерний тип самосвідомості та як ідея соціокультурного поступу й національної ідентичності.

З іншого боку, феміністична проблематика, явлена у творчості Кобринської, Олени Пчілки, пізніше Ольги Кобилянської, Лесі Українки деміфологізувала патріархальний канон, модернізувала українську літературу новою жіночою рефлексією, зображенням іманентно чутливої й вольової жіночої природи, експлікацією нових виражальних структур (символізму, міфологізму, психологізму).

Рецепція українського фемінізму, особливо його жіночої літературної репрезентації, відображає усі складнощі контроверсійного, кризового періоду fin de siècle. Метафоричне визначення, що його дала Соломія Павличко стилю і «центральному феномену» перехідної епохи — «модернізм із жіночим

---

1 *Маланчук-Рибак О.* Ідеологія та суспільна практика жіночого руху на західноукраїнських землях XIX — першої третини XX ст. Чернівці : Книги XXI, 2006. С. 73.

2 Там само. С. 71.

обличчям»[1] — є свідченням того, що нові культурно-естетичні інспірації в генеруванні модерністської естетики належали жінкам, які руйнували народницько-патріархальний канон літератури, деміфологізували культ жіночої слабкості та індиферентності, прагнули до організованого самовираження своїх феміністичних ідей через літературні альманахи, публічні виступи, художню творчість, офіційні відозви.

Осмислюючи складові дискурсу українського модернізму, С. Павличко вирізняла зокрема його феміністичну модифікацію, яку в контексті культурного конфлікту двох естетичних парадигм розглядали як опозицію чоловічого й жіночого, «патріархального й феміністичного»[2]. Власне, фемінне й феміністичне ставало «синонімом і джерелом модерного»[3]. Асоціюючи фемінізм епохи fin de siècle переважно з іменами Лесі Українки та О. Кобилянської, а їхню творчість осмислюючи як антитезу до «домінуючої чоловічої традиції»[4], дослідниця вказувала й на спадкоємність емансипаційних процесів і самої жіночої літератури. Феміністична ідея, яка постулювала нову концепцію позиціонування жінки в суспільстві, в літературі, а відтак означала зміну самого жіночого світосприйняття, регламентованого не патріархальною традицією, а гендерною паритетністю й суспільною та культурною значущістю жінки в духовно-політичних й національних перетвореннях, уперше була закцентована в громадсько-літературній практиці Н. Кобринської та Олени Пчілки. Ці жінки «заклали основи іншої традиції, в якій не було ні чоловічих псевдонімів, ні чоловіків-оповідачів, ні загалом спроби імітувати чоловічий голос. Завдяки цим авторкам у 80-х роках в українській літературі прозвучав інтелігентний жіночий голос, а разом з ним феміністична ідея»[5].

Визначальною сутністю будь-якої ідентичності, що конституює сутність як окремішньої людської екзистенції, так і тривкіших суспільно-історичних процесів, на думку Кобринської, є *індивідуальна свобода*: «Бути собою і лиш собою — спочування се так сильно зв'язане з природою чоловіка, що до того почування він приноровлює і допасовує цілий суспільний лад»[6]. Вольові прагнення жінки письменниця спостерегла в усіх найзнаковіших ідеологіях, віровченнях, історичних епохах людства — античності, християнстві, періоді французької революції. Особливо органічними й суголосними інтенції жіночої емансипації були з християнським віровченням, у якому фундаментальна ідея духовної свободи й рівності піднесена до трансцендентної сутності, тобто означала рівність людей перед Богом: «Жінка упосліджена на кожнім кроці, звертається до ідеї

---

1 *Павличко С.* Дискурс модернізму в українській літературі. Київ : Либідь, 1997. С. 87.
2 Там само. С. 61.
3 Там само. С. 87.
4 Там само. С. 69.
5 Там само. С. 69–70.
6 *Кобринська Н.* Жінка а свобода // Кобринська Н. Вибрані твори. Київ : Дніпро, 1980. С. 372.

християнства, що, крім потіхи і визволення з тяжких обставин життя, підносила її до гідності чоловіка, до рівних прав перед Богом»[1]. В еволюційній історії ролі жінки від найдавніших часів саме християнство, на думку Кобринської, надало жінці нового гендерного статусу: «Християнство в перших часах свого розвитку піднесло і жінку з атмосфери змисловости і невільництва і поставило її, доси етично підрядну, поруч мущини. З християнською наукою про рівність всіх людий перед Богом повстає гарна, містично прибрана ідея рівноправности полів»[2].

Культурна ідентичність жінки, її іманентна духовна конституція стають аксіологічними складовими феміністичного дискурсу Кобринської. Влучно сформулювавши авторську ідею п'єси Г. Ібсена «Нора», засадничого художнього тексту європейського фемінізму, письменниця екстраполювала її на власну концепцію емансипації: «щоби жінка була перш усього чоловіком, а потому жінкою і матір'ю»[3]. Тобто вона поставила феміністичну проблематику в контекст загального прагнення людини до емансипації та свободи, надавши цим поняттям універсальної онтологічної значущості. Рецепція «Нори» Ібсена — це водночас інтенція популяризувати ідеї фемінізму через вияв їх у літературі, яка в конкретних художніх моделях та образах репрезентувала феміністичну аксіологію. «Очевидно, що для пошуку соціальної й навіть психологічної ідентичності жінок впродовж XIX ст. згадана література ідей була надзвичайно важливою»[4]. Зокрема вдумливе прочитання Ібсенової «Нори» й експлікація власних естетичних розумувань вилились у ґрунтовній статті Кобринської «Про "Нору" Ібсена», яка належить до «перших зразків феміністичної критики в українському літературознавстві»[5].

Сприймати жінку передусім як людину з рівними правами й можливостями для особистісної самореалізації, розвивати «індивідуальність жіночого духа» було ключовим вислідом феміністичних засад Кобринської. Ідею гендерної паритетності Кобринська висловила у своєму «Відчиті на зборах Станіславівського жіночого товариства» 1884 року: «Заявляю мужчинам, що ми можемо жити з ними спільною думкою для спільної ідеї, а не уважаймо себе лиш за вічних кандидаток до їх серця»[6]. Цією настановою емансипаційної програми Кобринська латентно полемізувала з пізнішими нігілістичними теоріями, передусім вульгарним антифемінізмом Ф. Ніцше, на думку якого,

---

1 *Кобринська Н.* Жінка а свобода // Кобринська Н. Вибрані твори. Київ : Дніпро, 1980. С. 373.

2 *Кобринська Н.* Передне слово // Метерлінк М. Синьобородий і Арияна, або Даремний визвіл : драма в 3 діях / пер. з фр. Львів : Накладом Наталії Кобринської, 1913. С. 12.

3 *Кобринська Н.* Про «Нору» Ібсена // Кобринська Н. Вибрані твори. Київ : Дніпро, 1980. С. 329.

4 *Маланчук-Рибак О.* Ідеологія та суспільна практика жіночого руху на західноукраїнських землях XIX — першої третини XX ст. Чернівці : Книги XXI, 2006. С. 25.

5 *Павличко С.* Наталя Кобринська в контексті епохи // Павличко С. Фемінізм / упоряд. В. Агеєва. Київ : Основи, 2002. С. 124.

6 Відчит пані Наталії Кобринської, виголошений на першім загальнім зборі товариства руских женщин в Станиславові д[ня] 8 грудня 1884 р. // Діло. 1884. № 148.

«засада рівності людей» у суспільній формації є «засадою розкладу і упадку, що має на ціли заперечене життя». Бо в своїй сутності «житє рівности не знає і само в собі не є нічим иншим, як кривдженєм і загарбуванєм того, що чуже і слабше»[1]. А оскільки слабшою є жінка, то, на думку антифеміністa Ніцше, з жінкою треба поводитися «по-восточному» і «тримати її під ключем, як щось такого, що вже з природи засуджене на рабство і тільки в сильних руках може мати якусь вартість»[2]. Наслідування ідей Ніцше спровокувало згодом появу в літературі окремого пласту художнього наративу, у якому головним мотивом є «сила і пристрасть», а жінку трактовано лише як елемент «правдивого сильного мущини»[3].

Власне, ідея емансипації у трактуванні письменниці не абсолютизувалася як певна ідеологічна доктрина, відірвана від духовних потреб жінки, й тим паче не була спонукою до загострення чи акцентування гендерних протиріч. Цю думку ословлено в спогадах Оксани Дучимінської, опертих на свідченнях самої Кобринської: «Вона ніколи не була завзятою феміністкою, якою представляли її спершу її вороги, а потім прихильники»[4]. По суті, ця теза має понадчасову значущість у рецепції образу й громадянського чину Кобринської, звільняє її від нашарувань та ідеологічних ярликів у різних таборах — однодумців і затятих критиків. Позаяк зацікавлення Кобринської жіночою недолею та нерівноправністю ніяк не випливало з її власного жіночого досвіду чи відчуття меншовартості як жінки: вона «особисто не зазнала ніколи ніякого гнету, ані як жінка, ані як людина. Її батько, а потім і брати, вирізняли її за бистроту ума й непересічну інтелігенцію»[5]. Про сімейну паритетність й духовну емпатію в подружньому житті уже згадувалося вище. Тому жіноче питання стало радше її найбільшою життєвою перейнятістю долею жінки, громадянською самопосвятою та особисто зрефлексованою культурною візією нового типу жінки. Якраз у цьому контексті фемінізм Кобринської є артикульованою *гуманістичною ідеєю*: «Кобринська брала під увагу жінку виключно як людину, а жіночий рух уважала єдиним у той час засобом для піднесення цієї частини людства»[6]. Власне тому не боролася «за права вийнятковости жінки», а за її питомо людські права, за утвердження та розвитку в ній загальнолюдських прикмет»[7]. У такому аксіологічному вияві фемінізм кореспондував з гуманізмом.

---

1 *Кобринська Н.* Передне слово // Метерлінк М. Синьобородий і Арияна, або Даремний визвіл : драма в 3 діях / пер. з фр. Львів : Накладом Наталії Кобринської, 1913. С. 21.

2 Там само. С. 21.

3 Там само. С. 22.

4 *Дучимінська О.* Те, що знаю й пам'ятаю про Наталію Кобринську // Наше життя. 1951. № 12. С. 3.

5 Там само.

6 Там само. С. 3.

7 Там само.

Статус емансипованої, самодостатньої жінки в сучасному суспільстві, на думку Кобринської, має асоціюватися не лише з її хатньою роллю, а й відповідати новочасним кличам, бути виявом її соціальної активності, пасіонарності та інтелектуальної зрілості. Нова життєтворча ініціативність й суспільно-креативна компетенція жінки ставала змістом феміністичних засягів Кобринської: «В сім і лежить ціла суть так званої жіночої еманципації, щоби жінка не тільки мала право, але й вміла думати і говорити сама за себе, а не була вічно суґестіована поглядами і думками мущин. І сего в імени справедливости і добре зрозумілого загального добра обох полів повинен бажати і кождий поступовий мущина»[1].

Про цей горизонт духовно-світоглядного розпросторення жінки Кобринська згадала також у розмові з Ольгою Дучимінською: «Коли жінка була дома, треба було її вивести в світ, але коли вона вже вийшла в цей світ, перед нею стоїть багато обов'язків і зобов'язань»[2].

Ідеї здобуття незалежного статусу жінки в суспільному й родинному житті суголосні в Кобринської з поняттями *національного, автохтонного, духовно закоріненого у власній традиції*. Звідси тісний зв'язок фемінізму й *націоналізму,* ототожнення жіночої емансипації й національно-визвольних змагань як актуальних суспільно-політичних кличів одного ментально-аксіологічного порядку. Поняття національної ідентичності й пов'язане з ним осмислення себе як частини власного народу кореспондували з новою проблематикою фемінізму: «Жіноцтво наше на цілім просторі широкої Русі-України почулося до свого існування народного, що інтелігентна жінка наша почулася рівночасно русинкою і чоловіком, упімнулася о свої права національні і громадські»[3]. З національною ідеєю фемінізм Кобринської зближував і Денис Лукіянович, протиставляючи його ранній соціалістичній візії жіночого питання у Франка (у 1880-х роках): «Між Франком і провідницею недостаточно зорганізованого українського жіноцтва були розходження, бо Франко виходив із соціалістичного становища, а Кобринська в тактиці бажала компромісу з правими партіями, ще й підкреслювала націоналізм»[4].

Отже, феміністична свідомість Кобринської мала чітке *національне підґрунтя* й взорувалася на історичну ретроспекцію ролі жінки. Розрізняючи два варіанти фемінізму — західноукраїнський та наддніпрянський, О. Маланчук-Рибак визначила світоглядно-ідеологічні домінанти першого — «виразно національний характер жіночого руху і можливість формувати феміністську

---

1 *Кобринська Н.* Передне слово // Метерлінк М. Синьобородий і Арияна, або Даремний визвіл : драма в 3 діях / пер. з фр. Львів : Накладом Наталії Кобринської, 1913. С. 27.

2 *Дучимінська О. О.* Наталія Кобринська як феміністка. Коломия, 1934. С. 4.

3 *Кобринська Н.* Відповідь на критику жіночого альманаху в «Зорі» // Кобринська Н. Вибрані твори. Київ : Дніпро, 1980. С. 287.

4 *Лукіянович Д.* Іван Франко і жіноче питання // Жінка. 1936. № 11/12.

свідомість як складовий компонент власне національної свідомості та національної культури»[1]. Позаяк «націоналізм (як національна ідентичність, як патріотична ідея чи як структурована концепція) наявний в ідеології кожного жіночого руху. Відмінність полягала в тому, що жінки у країнах з вирішеними національними проблемами сприймали націоналізм як цілком природну річ, на якій не варто акцентувати увагу. Натомість у національно гноблених спільнотах жінки виявляли набагато більшу чутливість до національних проблем»[2].

Ідея українського фемінізму від самого його зародження була виразно оперта на національних засадах. Тому й епохальною справою першої галицької феміністки, як писав Денис Лукінович, стало «духове відродження української жінки»: Кобринська «довела до того, що українська жінка скинула з себе ярмо темноти і рабства, що хотіла боротися за ідеали, здобувати права, і то не для жінки як такої, але через жінку для України. Так, тільки для України, бо незважаючи на те, що Кобринська виступила під прапором поступу, для українського жіноцтва нею створені, чи хоч би започатковані нові течії, змагання й установи відсунули чужі впливи, дали почин національній традиції у жіноцтва, а воно ж є найсильнішою основою родини і нації»[3]. Кобринська ідеологічно концептуалізувала й пропагувала теорію фемінізму як іманентного чинника суспільно-політичних, державотворчих, консолідаційних процесів, немислимий водночас без духовного розкріпачення, самоідентифікації, інтелектуалізації та етнокультурної пасіонарності українського жіноцтва. Кобринська наповнила й актуалізувала «жіноче питання» новою проблематикою, яка сприймалась як спонука до активної громадської місії українського жіноцтва.

Риторику національних змагань повинна була перейняти й жіноча *література* як потужний фермент «розбудження жіночого духу», форма її самосвідомості й самовираження[4]. Кобринська прагнула передусім консолідувати галицьке жіноцтво «під штандар літератури, добачивши, що тов дорогов удало би ся прояснити їх поняття, опираючись на історичних фактах, що в часах несвободи політичної література буває одно прибіжище вільности» (лист Кобринської до І. Белея від 11 верес. 1885 р.)[5]. У контексті суспільного буття жінка і література, на думку Кобринської, були критерієм народного й загального

---

1 *Маланчук-Рибак О.* Ідеологія та суспільна практика жіночого руху на західноукраїнських землях XIX — першої третини XX ст. Чернівці : Книги XXI, 2006. С. 162.

2 Там само. С. 213.

3 *Лукіянович Д.* Два документи до життєпису Наталії Озаркевич-Кобринської. Львів, [1939]. С. 10.

4 *Кобринська Н.* Про первісну ціль товариства руських жінок в Станіславові, зав'язаного 1884 р. // Кобринська Н. Вибрані твори. Київ : Дніпро, 1980. С. 297.

5 Цит за: *Возняк М.* Як дійшло до першого до першого жіночого альманаха. Львів : Видавець Іван Тиктор, 1937. С. 35.

поступу[1]. Синхронно з історичними процесами розвивалася і жіноча література, яка стала відлунням народних настроїв та суспільно-політичних подій, найадекватніше прочутих субтильною і вольовою душею жінки та закорінених у її творчій рефлексії. «Жінка все і всюди уміла зрозуміти дух свого часу і вимоги своєї суспільності»[2], — апологетизувала Кобринська громадянську інтуїцію жінки. Тим-то національно-духовний чинник фемінізму Кобринської набував одночасно рис просвітницької та гуманітаристичної інтенції, на якій узасаднювались завдання першої світської жіночої організації — «Товариства руських женщин». «Ми поклали собі метою впливати на розвій жіночого духа через літературу, бо література була все вірним образом ясних і темних сторін суспільного ладу, його потреб і недостатків. Вона зазначує фази суспільного розвою, по ній мож пізнати, що вже здобуте, а що ще здобувається <…>»[3], — писала засновниця цієї інституції у програмному маніфесті жіночого товариства. Як теоретик українського фемінізму, вона надала цьому поняттю не так ідеологічної декларативності, як ознак світоглядної орієнтації.

Отже, популяризація ідей жіночого руху через літературу, духовне просвітництво жінки на початках була однією з фундаментальних настанов феміністичної програми в умовах політичного колоніалізму: «в часах несвободи політичної література буває одно прибіжище вільности» (лист Кобринської до І. Белея від 11 верес. 1885 р.)[4].

Спосіб інтеграції жіноцтва в суспільно-культурний простір через літературу, тобто форма просвіта через літературу і творення нового феміністичного наративу, започаткував в українській літературі специфічний жіночий дискурс, що зумовлював спадкоємну появу у ній нових яскравих жіночих імен. Передусім теоретичні постулати Кобринської інкарнувалися в царині її жіночої прози у вигляді художніх сюжетів, які імітували життєві історії пересічних жінок, їх інтимних бажань, суспільних прагнень і потреб, розкутої чуттєвості та символічної тілесності. Вчасно реагуючи на національно-патріотичні кличі, «дух жінки» ставав онтологічним індикатором життя народу, провісником його історичних перетворень.

Відмінний від європейського український варіант фемінізму, що його М. Богачевська-Хом'як назвала «прагматичним фемінізмом», поставав як *практична інтенція,* спрямована на утвердження національних ідей, втілення економічних, соціальних, культурно-освітніх реформ через діяльну *участь жінок в громадських організаціях.* Тим-то прагматичний за суттю ранній український

---

1 *Кобринська Н.* Про первісну ціль товариства руських жінок в Станіславові, зав'язаного 1884 р. // Кобринська Н. Вибрані твори. Київ : Дніпро, 1980. С. 328.

2 Там само.

3 Там само. С. 298.

4 Цит за: *Возняк М.* Як дійшло до першого до першого жіночого альманаха. Львів : Видавець Іван Тиктор, 1937. С. 35.

фемінізм був у своїй основі суспільним феноменом, зорієнтованим на виконання посутніх соціально-політичних програм, а не заангажованим в утопічні декларації чи радикальні гендерні конфронтації. Елімінація виразного ідеологічного чинника й заміна його конкретними утилітарними, філантропічними й просвітницькими завданнями становили сутність програми жіночого руху й суттєво вирізняли його від модерного європейського фемінізму. Домінуючий прагматичний та світоглядний вектор жіночого руху в Україні, який актуалізував ширші загальнонаціональні прагнення і вужчі практичні потреби щодо правових, економічних, соціальних свобод, культурно-освітніх можливостей жінок був закономірним явищем в умовах бездержавного колонізаційного статусу України, розділеної двоімперським пануванням. Тодішнє жіноцтво було далеким від сприйняття фемінізму як ідеології, «їхня самосвідомість живилася щоденним досвідом, а не ідеологічними доктринами»»[1]. Відтак центральні проблеми західного варіанту фемінізму — гендерна паритетність ставали на цьому тлі маргінальними. «Інвективи ворогів окремого, феміністичного руху, що будто би в жіночих змаганнях з засади виступалося проти мужчин, суть зовсім не оправдані. Взагалі жінки ніколи не виступали проти мужчин яко таких, а лиш проти соціального ладу, того ладу, який мужчин зробив панами, а жінку зіпхав до положення невільниці, виключеної від охорони рівних прав, навіть від науки і матеріальної самостійності»[2], — так означувала Кобринська цілі жіночої емансипації.

Отже, постулюючи основні засади власної феміністичної концепції в численних програмних статтях, маніфестах, відозвах, Кобринська визначала актуальну стратегію реалізації феміністичних ідей через консолідаційне структурування українського жіноцтва — в громадських організаціях, просвітницьких товариствах, самоорганізаційних формах кооперації — охоронки, гуртки, спільні кухні. Тому сам характер жіночого руху асоціювався з намірами полегшити умови свого життя, не викликаючи при цьому радикальних гендерних конфронтацій. Властиво, ідеї фемінізму як світогляду та як ідеології не одразу стали прикметою українського жіночого руху, а радше були інспіровані цим рухом. «Зацікавлення фемінізмом було результатом діяльності жіночих організацій, а не чинником їх виникнення. Первісною рушійною силою утворення жіночих товариств є не фемінізм, а задоволення пекучих потреб даної громади», — стверджувала М. Богачевська-Хом'як[3]. За цих умов особливої популярності набула так звана петиційна практика — колективних звернень жіночих груп до вищих законодавчих органів у відстоюванні своїх едукаційних та суспільно-політичних прав. Із цього приводу друкувалися відповідні

---

1 *Богачевська-Хом'як М.* Білим по білому : жінки в громадському житті України, 1884–1939. Київ : Либідь, 1995. С. 28.

2 *Кобринська Н.* Жінка а свобода // Кобринська Н. Вибрані твори. Київ : Дніпро, 1980. С. 374.

3 *Богачевська-Хом'як М.* Білим по білому : жінки в громадському житті України, 1884–1939. Київ : Либідь, 1995. С. 29.

відозви та повідомлення Кобринської в періодиці: «В справі жіночої петиції до ради державної» (Народ, 1891, № 10/12, с. 76), «Відозва! [До жінок Галичини і Буковини в справі подання петиції до ради державної] (Буковина, 1891, № 19, с. 5; Правда, 1891, № 4, с. 220–221).

Водночас Кобринська значно випереджала феміністичні тенденції свого часу і свого середовища, часто протиставляючи філантропічним заходам потребу глобальніших зрушень у царині жіночої емансипації, спрямованих на виховання жіночої самосвідомості й утвердження ролі жінки як повноцінного члена соціуму, здатного на рівні з чоловіками формувати нове, політично свідоме й економічно зреформоване суспільство. За висловом С. Павличко, «вимоги жіночої рівноправності становили частину більшого комплексу нових і революційних, і революціонізуючих суспільство ідей та ідеологій <…>»[1].

Власне, з такого *комплексу соціально-економічних обставин* виводила Кобринська ґенезу жіночого руху, який від початку поставав як наслідок глобальних процесів індустріалізації. «Саме ця ідея нероздільності жінки і соціального поступу визначила погляди Кобринської на суспільну роль жінок і жіночих організацій»[2]. Пояснюючи Б. Грінченкові (в листі від 8 трав. 1898 р.) власну концепцію фемінізму, зокрема «як в Галичині питання жіноче формулюєсь»[3], Кобринська радила йому звернутися до її реферату, виголошеного на першому загальному жіночому вічі у Львові 10 квітня 1892 року. В цьому «відчиті», зокрема, йшлося, що актуалізація жіночого питання синхронізувалася з розвитком індустріальних відносин, появою «капіталістичної продукції, котра запотребувала вільної праці як мужчин, так і жінок»[4]. Такі процеси призвели до занепаду «економічного індивідуалізму», коли родина перестала бути економічною інституцією, здатною себе забезпечувати завдяки дрібному промислові. Відповідно індустріалізація породила виробничий антагонізм та гендерну конкуренцію за краще місце праці, згодом за доступ жінок до університетів. Пріоритетність чоловіків і дискримінація жінок у цих соціальних процесах якраз спричинила первинні інтенції жіночої емансипації як єдиного комплексу необхідних суспільних реформ: «<…> питання жіноче мусить розвиватися спільно з іншими культурно-економічними справами»[5], «рівнобіжно з іншими соціальними

---

1 *Павличко С.* Наталя Кобринська в контексті епохи // Павличко С. Фемінізм / упоряд. В. Агеєва. Київ : Основи, 2002. С. 121.

2 *Богачевська-Хом'як М.* Білим по білому : жінки в громадському житті України, 1884–1939. Київ : Либідь, 1995. С. 18.

3 *Кріль К.* Листування Н. Кобринської з Нечуєм-Левицьким та Борисом Грінченком // Українське літературознавство. 1970. Вип. 10. С. 124.

4 [*Кобринська Н.*]. Перше загальне жіноче віче у Львові // Народ. 1892. № 9. С. 126–129; № 11/12. С. 163–166.

5 *Кобринська Н.* Жіноча справа в Галичині // Наша доля : зб. пр. ріжних авторів. Кн. 1. Стрий, 1893. С. 1.

справами»[1]. Тобто, на думку Кобринської, «жіноче питання виплинуло з чисто економічних умов»[2], крім цього «загально демократичні стремління новійших часів дали також товчок до витворення тзв. жіночого руху»[3].

Згодом Кобринська намагалася оперти ідеї українського фемінізму на певному ідеологічному підґрунті. На думку М. Богачевської-Хом'як, концептуальною платформою для неї на той час слугував соціалізм, який конституював мету «соціалістичної перебудови суспільства як єдино можливого шляху до рівноправності»[4]. Не заперечуючи присутності соціалістичного чинника в концепції фемінізму Кобринської, вважаємо, проте, що засадничими світоглядними його формантами був *націєцентризм і гуманітаризм (інтелектуалізм)* як спосіб просвіти через літературу та доступні жінкам навчальні інституції. Партійно-ідеологічні доктрини соціалізму не спроможні, на думку Кобринської, розв'язати жіноче питання, яке вона мислила як складну систему суспільно-політичних й духовних претензій жінок на власну свободу та індивідуальний розвиток: «<…> квестія жіноча не міститься в спільній борбі робітниці з робітниками-мужчинами. Вона сягає дальше, вона обнімає всі поля, на яких жінка яко жінка є покривджена: на полі суспільних становиськ, оскільки вона від них виключена, на полі вищої культури, а вкінці на полі права так публічного, як і цивільного, оскільки се право інакше трактує жінок, чим мужчин»[5]. Таку масштабну інтенційність феміністичних поглядів Кобринської в руслі ліберального фемінізму переконливо характеризує О. Маланчук-Рибак: «Погляди Н. Кобринської на проблему "жінка і суспільство" були власне ліберально феміністичними, хоча б з огляду на проголошувані гасла — освіта, економічна незалежність та громадянські права жінок. Н. Кобринська — феміністка не у вузькому розумінні, лише як захисниця формально-рівних суспільно-політичних прав жінок, а у широкому — як поборниця глибоких соціально-психологічних змін патріархального суспільства»[6].

У рецепції Кобринської фемінізм мислився також *як сучасний фокус буття* і нова світоглядна настанова, що передусім мала змінити філософію мислення самої жінки й акценти її суспільного позиціонування. Основні прагнення модерного жіночого руху його лідерка визначила в одній із програмових статей збірника «Наша доля», взиваючи жіноцтво до активного чину й ціле-

---

1 *Кобринська Н.* Жіноча справа в Галичині // Наша доля : зб. пр. ріжних авторів. Кн. 1. Стрий, 1893. С. 25–26.

2 [*Кобринська Н.*]. Перше загальне жіноче віче у Львові // Народ. 1892. № 9. С. 126–129; № 11/12. С. 163–164.

3 *Кобринська Н.* Переднє слово // Метерлінк М. Синьобородий і Арияна, або Даремний визвіл : драма в 3 діях / пер. з фр. Львів : Накладом Наталії Кобринської, 1913. С. 18.

4 *Богачевська-Хом'як М.* Білим по білому : жінки в громадському житті України, 1884–1939. Київ : Либідь, 1995. С. 123.

5 *Кобринська Н.* Жінка а свобода // Кобринська Н. Вибрані твори. Київ : Дніпро, 1980. С. 374.

6 *Маланчук-Рибак О.* Ідеологія та суспільна практика жіночого руху на західноукраїнських землях XIX — першої третини XX ст. Чернівці : Книги XXI, 2006. С. 209.

спрямованого духовного поступу у зв'язку з новими історичними умовами і завданнями: «Іти крок за кроком, добиватись своїх, прямуючих до вищого розвою людськости прав, поборювати противні пересвідчення, що придержують найприроднійший хід нових питань, доказувати при кождій нагоді силу і спосібність, дану жінці природою, та здобувати всі становиська, що в'яжуться з новими, пробиваючими собі свіжу дорогу, завдачами часу — повинно бути цілею стремлінь жіночого руху»[1].

Ще однією фундаментальною складовою у феміністичному дискурсі Кобринської була проблема *жіночої ідентичності*, іманентної конституції і покликання жінки. За словами Ольги Дучимінської, Кобринська намагалася «давати нові цілі і вартості жіночій душі»[2], плекати й утверджувати «індивідуальність жіночого духа» (лист Кобринської до М. Грушевського від 10 груд. 1899 р.; ЦДІАУК, ф. 1235, оп. 1, спр. 532, арк. 21) чи то в подружньому житті, чи то в особистій самореалізації та інтелектуальному розвиткові.

Визначальною аксіологічною константою жіночого ідеалу була духовна чистота і гідність, до якої взиває Кобринська як до *моральної основи* жіночої самості, найбільш поцінованої в будь-які часи і за будь-яких ідеологій. «Тих жінок, котрі чистість хоронять уважаю здоровим нервом суспільности, котрий хоронить рід людський від комплетної дегенерації» (ІЛ, ф. 14, № 771, арк. 4), — епістолярно явила вона Ользі Кобилянській зміст морального імперативу жінки. Схожу уяву про ідеальну жіночність мав також Іван Франко, як засвідчують його переконання, висловлені у фундаментальній праці «Женщина-мати»[3].

Висновуючи про *роль Кобринської* у становленні українського фемінізму, М. Богачевська-Хом'як писала: «Кобринська не зробила жінок свідомими феміністками, не переконала їх у надзвичайній важливості жіночої емансипації, бо українське жіноцтво більше відчувало національну дискримінацію, ніж жіночу. Проте Кобринська заохотила жінок до громадської праці, скерувала на шлях прагматичного фемінізму. Жіночі товариства, дитячі садки, праця в громадах наблизили їх до фемінізму, який, хоч цілком не розвинувся, став наприкінці XIX ст. органічною частиною жіночої свідомості»[4]. Український варіант фемінізму, ідентифікований з постаттю Кобринської, не став тоді організованим суспільним явищем, концептуально оформленою ідеологемою, оскільки увесь тодішній жіночий рух був радше національно-патріотичною й культурною інтенцією гендерної репрезентації жінки в суспільстві, ставши водночас фундаментом чи ідейним напрямом для розбудови усіх наступних

---

1 *Кобринська Н.* Стремління жіночого руху // Наша доля : зб. пр. ріжних авторів. Кн. 2. Львів : З друкарні Наукового товариства ім. Шевченка, 1895. С. 17.

2 *Дучимінська О. О.* Наталія Кобринська як феміністка. Коломия, 1934. С. 15.

3 Друг. 1875. № 22. С. 532–544; № 23. С. 551–554; 1876. № 2. С. 29–31; № 4. С. 60–62.

4 *Богачевська-Хом'як М.* Білим по білому : жінки в громадському житті України, 1884–1939. Київ : Либідь, 1995. С. 128.

феміністичних концепцій в Україні. Денис Лукіянович так визначив головні заслуги Кобринської в історії жіночого руху: «Вона зробила три великі справи: створила моральну основу, роз'яснюючи і мужчинам, і жінкам потребу жіночої рівноправности; вона випрацювала теоретичні докази виставленого постуляту; вона вийшла на перші позиції практичної діяльности (віча, збори, петиції, товариства)»[1]. Хоча власні заслуги в царині жіночої емансипації сама Кобринська оцінювала доволі скромно, вважаючи, що зробила дуже мало, попри те «подала з кілька цікавих нашій суспільності проектів» (лист до О. Назарієва від 1912 р.; ІЛ, ф. 13, № 35). З погляду історичної перспективи власні феміністичні здобутки підсумувала так: «Будь що будь, а все таки моїми заходами зробилось те, що руське жіноцтво значно, не скажу випередило, а упередило на кілька років жіночий рух між польками, т[о] з[начить], що польки, котрі вже тепер на поли жіночої справи мають здобутки в кілька літ доперва за русинками розпочали той рух» (лист до Вільми Соколової від 24 квіт. 1900 р.; ІЛ, ф. 3, № 46).

Феміністична концепція Кобринської, що була глибоко закорінена в суспільно-політичну й культуротворчу проблематику свого часу й тодішніх соціальних викликів, стала своєрідною проспекцією доволі непростого сьогодення, в якому, кажучи Франковими словами, «доля нашого жіноцтва стоїть тепер на переломі» [т. 26, с. 211]. Без зайвих глорифікацій і нав'язливої патетики, саму Н. Кобринську по праву можна вважати першим теоретиком українського фемінізму в його класичному, ліберально-прагматичному, варіанті, першим практичним утілювачем емансипаційних ідей у реаліях галицької дійсності, а відтак майстерним креатором, що зумів розбудувати художню візію жіночої долі й психотипу фемінності в своїх прозових текстах. Отже, у феміністичному світогляді письменниці чітко зактуалізовано такі найголовніші, сказати б знакові меседжі для сучасної української жінки: *націоцентризм й державотворчість, «розбудження жіночого духу через літературу», ідея християнських та загальнолюдських вартощів, зокрема жіночої ідентичності, материнства, індивідуальної свободи, вітаїзму, суспільної пасіонарності.* Кожна з цих ідейно-світоглядних настанов Кобринської актуальна і життєво сутнісна в сучасних культурно-історичних реаліях, ба, більше є непроминальною в позачассі.

[1] *Лукіянович Д.* Два документи до життєпису Наталії Озаркевич-Кобринської. Львів, [1939]. С. 9–10.

2.2. Європеїзм: соціокультурна комунікація і творча рефлексія

У статті «Інтернаціоналізм і націоналізм у сучасних європейських літературах» Іван Франко визначив обидва ці концепти рівнозначними складовими інтелектуального світогляду та літературно-естетичних орієнтувань митця, і водночас критеріями його світової культурної значущості: «Кождий чільний сучасний писатель — чи він слов'янин, чи німець, чи француз, чи скандинавець, — являється неначе дерево, що своїм корінням впивається якомога глибше і міцніше в свій рідний національний ґрунт, намагається віссати в себе і переварити в собі якнайбільше його живих соків, а своїм пнем і короною поринає в інтернаціональній атмосфері ідейних інтересів, наукових, суспільних, естетичних і моральних змагань. Тільки той писатель може нині мати якесь значення, хто має і вміє цілій освіченій людськості сказати якесь своє слово в тих великих питаннях, що ворушать її душею, та заразом сказати те в такій формі, яка б найбільше відповідала його національній вдачі» [т. 31, с. 34]. Франко спонукав своїх колег по перу глобалізувати обшири власної творчості, з одного боку, зберігаючи риси національної ідентичності, а з іншого — синтезуючи та переосмислюючи явища інтернаціонального культурного досвіду, щоб письменник був «рівночасно зрозумілий і цікавий не тільки для своїх найближчих земляків, але й для цілого цивілізованого світу» [т. 31, с. 34].

Розвиваючись як письменниця значною мірою й під впливом Франкових культурологічних ідей та естетичних настанов, Кобринська солідаризувалася з ним у поглядах на шляхи європеїзації національної літератури. За визначенням Раїси Мовчан, «європеїзація — один із складників самоусвідомлення тодішнього письменника, що мав вплив на його вибір бути національним і водночас європейським митцем. Варто враховувати й те, що вона охоплює не лише конкретний культурологічний простір у тому досить складному часі, а й тодішній соціум, політику, ідеологію, релігію, етнологію, свідомість тощо»[1].

Духовний уклад Кобринської, що формувався в надрах національної тради-

---

[1] *Мовчан Р.* «Європа і ми»: колізії та особливості українського окциденталізму 1920-х років // Слово і час. 2009. № 1. С. 3.

ції та релігійного виховання розпросторював свої інтелектуальні обрії поза межі домашньої самоосвіти, а її вроджена мислительна вдача повсякчас культурно збагачувалася й переходила «різні фази умственного розвою» під впливом освоєння щоразу нових сфер наукових знань[1]. Проєвропейська культурно-естетична орієнтація без втрати власної національної ідентичності наснажувала інтелектуальний світогляд Кобринської ще від ранньої юності. Цьому сприяла добірна закордонна лектура, яку вона сумлінно студіювала спочатку з батькової домашньої книгозбірні — польські повісті, «Листи з Кракова» Юзефа Кремера, твори Климентини Гоффманової з Танських та Елізи Ожешко. Ця рання, часто й випадково дібрана, польськомовна лектура стала важливою віхою едукаційної біографії Кобринської, що згодом дало їй підстави іронічно вмотивувати симпатію до своєї творчості з боку польської критики. В листі до Ольги Кобилянської (здогадно від 1899 р.) письменниця писала: «Мене знов хвалять, — очевидьки, маю щось те до поляків. Ви виобразовались на німецькій літературі, а я на польській, тому-то Вас люблять німці, а мене поляки. Для них я перворядний артист, а наші сараки того не добачають» (ІЛ, ф. 14, № 770, арк. 4). Згодом найновіші книжки справно достарчали майбутній письменниці з Відня брати-студенти, а також чоловік — Теофіл Кобринський. Серед прочитаного були «Історія цивілізації в Англії» Г.-Т. Бокля, твори Л. Бюхнера, Е.-Ж. Ренана, Е. Геккеля, Ч. Дарвіна, К. Маркса, Ф. Лассаля, праці про становище жінок, серед яких Дж. С. Мілля «Пригноблення жінок». Останню подружжя Кобринських навіть почало перекладати з німецької. Ця лектура стала важливою віхою едукаційної біографії письменниці та її непохитною світоглядною інтенцією до европейства.

Важливим духовним авторитетом, життєвий приклад та інтелектуальний потенціал якого наснажував й націоналізував європейську свідомість Кобринської, був Михайло Драгоманов. Драгоманівську концепцію європеїзму, міцно вкорінену на національних засадах й репрезентовану його працями — «Историческая Польша и великорусская демократия», «Вільна спілка», «Чудацькі думки», «Листи на Наддніпрянську Україну» — Іван Франко назвав «синтезою свідомого поступового европейства і разом з тим свідомого українства» [т. 53, с. 551]. А в духовно-інтелектуальному портреті Драгоманова вчений побачив «новий тип — свідомого европейця і не менше свідомого українця»: «Всією душею поступовий европеєць <…>, Драгоманов був заразом щирим українцем» [т. 53, с. 551]. В іншій статті, «Literatura ukajińsko-ruská (maloruská)» («Українсько-руська (малоруська) література») (Slovanský přehled, 1898, № 1, s. 52–56; № 2, s. 103–110; 1899, № 6, s. 293–302), Франко писав, що «Драгоманов европеїзував галицьких русинів, перетворив доти панівне сентиментальне українофільство в свідоме змагання за здобуття не тільки національних, але й загальнолюдських прав українському народові» [т. 41, с. 87].

[1] *Кобринська Н.* Автобіографія // Кобринська Н. Вибрані твори. Київ : Дніпро, 1980. С. 318.

Цікаво, що в статті «Die ukrainische (rutenische) Literatur» («Українська література») (Aus fremden Zungen, 1901, № 8, s. 382–383) І. Франко згадав Кобринську в одному ряді зі собою, Б. Грінченком, Оленою Пчілкою, Лесею Українкою, М. Павликом, В. Щуратом, О. Маковеєм як письменників, які під впливом М. Драгоманова «впевнено і свідомо стоять на грунті європейських прогресивних ідей і своєю літературною працею торують їм шлях» [т. 33, с. 142]. А далі зауважив: «На ґрунті, що його підготували оці письменники, виросла тепер найновіша генерація, яка прагне цілком модерним європейським способом зобразити своєрідність життя українського народу» [т. 33, с. 142].

Авторитет ідейних наставників, якими в національно-культурному утвердженні були для Кобринської Драгоманов та Франко, змінив вектор її світоглядних орієнтацій — від домінантного європоцентризму та національної індиферентності до інтенції культурно-освітньої, соціально-економічної, політичної європеїзації української нації. Надалі власною громадсько-культурною, просвітницькою діяльністю та літературною творчістю Кобринська утверджувала саме таку модель європеїзму, поширюючи її й на царину українського письменства. Відповідно, європеїзм письменниця розуміла як органічний духовний розвиток, шлях формування і самоствердження зрілої нації зі збереженням її самототожності та розширенні інтелектуальних горизонтів: «Вихвалюваний так часто європеїзм не повинен полягати на підпорядкуванні нашого духу чужині, на нехтуванні всього, що своє, а якраз на вмілості піднести себе, свою і народну індивідуальність до висоти європейської культури і штуки. А того не досягнемо ніколи, не навчившися берегти прикмети нашої питомої вдачі, не навчившися дійсно справді “бути собою”»[1].

Сповідуючи услід за Франком концепцію національної літератури, ознаку її європейськості письменниця вбачала, з одного боку, у засвоєнні досвіду західноєвропейських літератур, органічній його імплантації на національному ґрунті, а з іншого — у збереженні власної національної самобутності, замість штучної інтервенції, неприродної моди та європейського епігонства: «І хоч як покликуються многі на заграничних авторів і на їх постулат “бути собою і лиш собою”, в дійсності якраз годі їм якось “собою” бути, залюбки поклоняючися чужим богам»[2].

Цього ідейного імперативу Кобринська неухильно дотримувалася, бо як відзначав один із її сучасників, вона «вміла “бути собою!” Здобуваючи самоосвітою широке знання, стежачи пильно за розвитком духових течій в світі, завжди стояла вона твердо на національному ґрунті»[3].

---

1 *Кобринська Н.* Не ходи, Грицю, на вечерниці. Драма Старицького і народна пісня // Кобринська Н. Вибрані твори. Київ : Дніпро, 1980. С. 387.

2 Там само.

3 *Лімницький М.* Кобринська в останні роки життя // Новий час. 1934. № 142. 28 черв.

Європейськість була рисою психодуховного та культурно-освітнього укладу Кобринської, складовою її інтелектуального світогляду й прагматичною ментальною ідеєю європеїзувати українську культуру.

Усвідомлення полісемантичного концепту Європа в духовній біографії Кобринської відбулося ще задовго до географічного й культурного її освоєння. Цей процес ферментувала уже згадана едукаційна лектура. До того ж європейський дух у сенсі прогресивних освітніх віянь та суспільно-політичних настроїв не вивітрювався з родинної оселі Озаркевичів, пов'язаних своєю професійною та освітньою діяльністю з великим культурним, політичним, науковим центром Європи — Віднем. Саме подорож до Відня стала доленосною в письменницькій біографії Кобринської, «вказала їй нові цілі діяльности»[1], надалі посприявши біографічному вкоріненню європоцентризму у свідомості майбутньої літераторки. Приїхавши сюди 1882 року, Кобринська відразу потрапила у вир громадсько-культурних процесів, епіцентром якого було тутешнє українське академічне товариство «Січ», засноване 1868 року як важливий осередок науково-літературного й товариського життя українського студентства у Відні. Діяльність товариства була спрямована на репрезентацію українства в Європі та збагачення української культури європейським інтелектуально-мистецьким досвідом. «Віденська "Січ" залишила по собі найбагатші традиції суспільної організації з регулярною програмою діяльности, духом дружньої співпраці і провідництвом у суспільно-культурних проявах своєї та крайової національної спільноти»[2]. Саме Відень на той час став важливим центром інтеграційних зусиль української молоді, яка прагнула перенести здобутий освітній досвід на національний ґрунт. «Наші юні ентузіясти просвіти й науки бажали в першу чергу щонайбільше повчитись від уявних світочів отих блискучих освітніх і наукових віденських установ, аби вислідами набутих знань поділитися згодом з потонулими в накиненій їм темноті масами рідного народу. Правду мовивши, було й чимало чого повчитись нашій академічній молоді в центрі науки, технології й культури, зокрема літератури, музики й мистецтва, що став цивілізаційною Меккою прочанам з усіх кінців імперії, а то й широкого світу»[3].

Поруч із Драгомановим, духовним натхненником та впливовим наставником віденської «Січі» був Остап Терлецький[4], учений, європейський по духу і патріот за національним самовираженням, «натура високочесна і щира, глибоко пройнята почуттям своєї людської гідности» [т. 33, с. 367]. Він став для

---

1 *Грушевський М.* Наталія Кобринська // Літературно-науковий вістник. 1900. Т. 9. Кн. 1. С. 2.

2 *Кухар Р.* Віденська «Січ» : Історія Українського Академічного Т-ва «Січ» у Відні (1868–1947). В пам'ять 125-річчя від оснування «Січі». Київ : УКСП «Кобза», 1994. С. 18.

3 Там само. С. 19.

4 Детальніше про віденську діяльність О. Терлецького див. у статті: *Романів Т.* Віденська «візія» Остапа Терлецького // Мандрівець. 2009. № 2. С. 32–37.

«віденської колонії провідником і вчителем»[1], доброзичливим ментором і гідним прикладу інтелектуалом. Європейські устремління О. Терлецького відзначав М. Драгоманов: «цілком європеєць по своїй науці і ідеям»[2]. У некролозі «Д-р Остап Терлецький. Спомини і матеріали» (ЗНТШ. 1902, кн. 6, с. 1–64), критикуючи не зовсім консеквентний європеїзм Терлецького, Франко проте визнавав заслугу свого соратника у поширенні європейських ідей у національній царині: «"Європейська цивілізація" — се та тиха пристань, до якої бесідник рад би завести корабель нашого народу» [т. 33, с. 326].

Наталія Кобринська пильно стежила за діяльністю О. Терлецького, завжди про нього «цікаво розпитувала братів»[3]. Його прізвище як «урядника» Віденської січової бібліотеки, яка «мала значний вплив на розвій літературного смаку в самій Галичині» [т. 33, с. 330], було їй відоме за візами «на найкращих книжках», які привозили брати з Відня, а також з резонансного процесу соціалістів 1877 року, внаслідок якого тоді разом з І. Франком, М. Павликом, І. Мандичевським, М. Котурніцьким, Л. Заклинським та іншими було заарештовано й О. Терлецького. Тож не випадково, що у Відні в особі Терлецького майбутня письменниця знайшла для свого зболеного серця духовно споріднену душу й компенсувала трагічні сімейні переживання плідними інтелектуальними дискусіями й глибокими духовними розмислами.

Культурно різноликий, мистецьки звабливий та освітньо прогресивний **Відень** сприяв творчому піднесенню Кобринської, впливав на нові її інтелектуальні й громадські задуми, концептуалізовані у світоглядній платформі просвітницького фемінізму.

На початку грудня 1901 року Кобринській довелося знову побувати у Відні, на цей раз уже з «терапевтичною метою», щоб відпочити від домашніх клопотів та отримати психологічну «розривку» (розрядку. — *А. Ш.*). «Я вже від тижня проживаю у Відни і стараюся якнайкориснійше заняти час, аби відпочинок міг які користи принести», — описувала своє перебування М. Павликові (лист від 10 груд. 1901 р.; ЦДІАУЛ, ф. 663, оп. 1, спр. 219, арк. 132). Проте, як писала Кобринська до Олександри Куліш у листі від 19 грудня 1901 року (ІЛ, ф. 13, № 4), очікуваного спокою у Відні відчути не вдалося: «Вибір тепер, як виджу, не дуже був щасливий. У такім великім місті кожда розривка получена з фізичними трудами» (арк. 673). Духовно та інтелектуально наснажила письменницю мандрівка до Відня на початку 1902 року, де вона пробула три місяці — «слідила за найновішими проявами в малярстві, літературі та й питанню жіночім» (лист Кобринської до М. Коцюбинського від 26 квіт. 1902 р. з Болехова)[4].

---

1 *О-ський Я. [Окуневський Я.].* Пам'яти Остапа Терлецького // Літературно-науковий вістник. 1902. Т. 20. Кн. 12. С. 174.

2 *Драгоманов М.* Австро-руські спомини. Львів, 1889. Ч. 1–5. С. 105.

3 *Кобринська Н.* Автобіографія // Кобринська Н. Вибрані твори. Київ : Дніпро, 1980. С. 321.

4 Листи Н. Кобринської до М. Коцюбинського // Листи до Михайла Коцюбинського. Т. 3. / упоряд. та комент. В. Мазного. Ніжин, 2002. С. 45.

Що вабило Кобринську у Європі? Звичайно, що аж ніяк не туристичні зацікавлення. «Жага повноти життя, нових культурних вражень, знайомств із духовно багатими людьми спонукала Кобринську виїздити до великих міст». Її «цікавили передусім люди, товариства, їх політичні ідеали»[1].

Жіноче питання, часто дискутоване у середовищі січовиків, стало на той час складовою «ідеї всестороннього європейського поступового руху»[2]. «Прикласти ці європейські суспільні теорії до наших умовин — невідхильно насувалось», — писала Ірена Книш[3]. Тому однією з форм тісних контактів з Європою стала для Кобринської концепція **європейського фемінізму**, яка декларувала передусім ідею емансипованої особистості, засновану на цілком відмінному форматі індустріальних, соціально-економічних та культурних відносин. Спостерігаючи за стрімким поступом жіночого руху у Європі, де він «вже давно мав прихильників, літературу та підготовку»[4], Кобринська прагнула унаслідувати зразок європейського фемінізму, прилаштувавши його до українських реалій. «Річ се зовсім природна, коли зауважимо, як живо і сильно втягає і нашу суспільність в свої круги сучасний європейський розвій відносин суспільних і економічних», — так пояснювала зростаючий інтерес до жіночого питання, яке, на її погляд, «починається серед нашої суспільності по приміру других, більше цивілізованих суспільностей»[5]. Не випадково всі наступні свої феміністичні заходи Кобринська цілеспрямовано проектує на Європу, взоруючись саме на європейський досвід жіночої емансипації передусім в едукаційному та соціально-економічному плані, ставши, за словами М. Богачевської, «однією з найцікавіших європейських феміністок»[6]. Розлогий моніторинг емансипаційних тенденцій Європи та аналіз правового статусу жінки в різних країнах письменниця подала в статті «Про рух жіночий в новіших часах» (Перший вінок, с. 5–25), демонструючи своїм посестрам оптимальний європейський шлях суспільних реформ. Про характер та тенденції загальноєвропейського жіночого руху інформувала у статті «Звістки з заграниці і краю» (Наша доля. Стрий, 1893, с. 79–93), написаній у співавторстві з О. Кобилянською. Прагнучи «втягти наше жіноцтво у сферу ідей і інтересів передового європейського жіноцтва» [т. 41, с. 502], Кобринська ініціювала практику дієвого співробітництва з представницями інших національностей — чешками, польками, німкенями,

---

1 *Кріль К., Денисюк І.* Наталія Кобринська: Штрихи до портрета // Радянське літературознавство. 1980. Вип. 6. С. 48.

2 *Книш І.* Смолоскип у темряві. Наталія Кобринська й український жіночий рух. Вінніпег, 1957. С. 28.

3 Там само.

4 *Дучимінська О. О.* Наталія Кобринська як феміністка. Коломия, 1934. С. 7.

5 *Кобринська Н.* Відповідь на критику жіночого альманаху в «Зорі» // Кобринська Н. Вибрані твори. Київ : Дніпро, 1980. С. 287.

6 *Богачевська-Хом'як М.* Білим по білому : жінки в громадському житті України, 1884–1939. Київ : Либідь, 1995. С. 17.

сприяла поданню петицій до австрійського парламенту про захист жіночих прав на здобуття освіти. Модерні настрої галицького жіночого руху, попри критичні й неприхильні до нього оцінки, письменниця розглядала як важливу світоглядну трансформацію жіноцтва від «загальної майже рівнодушності до європейських прогресивних змагань»[1].

Значною мірою феміністична концепція Кобринської, перейнята з досвіду емансипованої Європи, пропагувала ідею виховати в цьому хоч і колоніальному українському просторові новий тип індивідуальної особистості, свідомої європейської громадянки.

Про консолідаційний, європейськи зорієнтований характер феміністичної діяльності Кобринської свідчить також фактографічна інформація в газеті «Діло» (1890, № 118) під назвою «З руху між руськими женщинами», в якій ішлося про співробітництво та підтримку емансипаційного подвижництва галичанок чеськими жінками. Кобринська організувала подання петиції до Ради Державної у Відні про заснування в Галичині бодай однієї жіночої гімназії та допуск жінок до університетських студій. Цю петицію разом з альманахом «Перший вінок» та вдячним листом чешкам за те, що першими порушили цю проблему в австрійському парламенті, Кобринська від імені усіх галичанок (за підписами Уляни Кравченко, Климентини Попович, Ольги Франко, Михайлини Рошкевич, Ольги Левицької та Олесі Бажанської) надіслала Елішці Красногорській (псевдонім чеської письменниці Ельжбети Пехової). Навзаєм отримала від чеських жінок з товариства «Žensky vyrobni spolek česky v Praze» патетичну епістолу від 20 квітня 1890 року на підтримку діяльності галичанок та «сердечне поздоровлення, повне почести і любови найщирішої», з побажаннями втілити усі свої громадянські почини «за право женщин до найкращого здобутку чоловічого: до науки і самостійности». Чешки також декларували свою солідарність з галичанками — «духовними борницями свого народу», звіщаючи, що за їх прикладом піднялись й німкені. Насамкінець, зворушені злагодженою співпрацею та виявом взаємності з боку галицьких посестер, чешки висловили оптимістичне сподівання на загальнослов'янську консолідацію в державотворчих змаганнях: «Коби то в кожнім жизненнім питанню і кожнім заході о поступ і добро загальне — народи слов'янські так згідно і так в радості трудилися посполу, як Ви хочете в справі жіночих студій трудитись з нами і як ми хочемо в ній трудитись з Вами!» (Діло, 1890, № 118).

Інтеграційний характер європейськості Кобринської відзначала Ольга Дучимінська: «за границею Кобринська уміла бачити і спостерігати це, що треба. Усе хотіла би вона перенести, перещіпити на свою рідну землю і у наші відносини внести духа європейського»[2].

---

1 *Кобринська Н.* Відповідь на критику жіночого альманаху в «Зорі» // Кобринська Н. Вибрані твори. Київ : Дніпро, 1980. С. 296.

2 *Дучимінська О. О.* Наталія Кобринська як феміністка. Коломия, 1934. С. 17.

Культурно-інтелектуальне й географічне освоєння Європи після Відня Кобринська продовжила й у **Швейцарії**, супроводжуючи в квітні 1887 року свою двоюрідну сестру Софію Окуневську на навчання до Цюрихського університету, до якого, на відміну від Віденського університету, дозволено було вступати жінкам. У листі до Франка від 25 квітня 1887 року письменниця вістувала: «Ми вже в Цуріху. Описала би м наші враження, але не знаю, чи то для Вас було би цікаве. Найважнійше, що в Цуріху не мож заблудити, а то мені більш усього вподобалося. <…> Виклади на університеті єще не розпочалися, при тім лиш зауважилисьмо, що професори студенток дуже ґречно приймають, може, то лиш з початку так?» (ІЛ, ф. 3, № 1602, с. 50). Відтак подала приятелеві свою швейцарську адресу: Universitätsstrasse, 23/III: Oberstrasse. Хоча вже в наступному листі (від 24 трав. 1887 р.) скаржилася на особливості тутешнього європейського меню: «<…>після швейцарського смаку, не можемо нічого їсти, їмо після німецького, але бігме! Не знаю, за що тих німок прославляють газдинями, они формально не уміють варити їсти» (ІЛ, ф. 3, № 1615, с. 740). А з Ольгою Франко поділилася своїми враженнями про швейцарські краєвиди: «Я тут ходжу часами по горах, але они не здаються мені кращі від наших коломийських гір та нагадую того гуцула, що десь в Парижі мав сказати: “Бігме, краща Коломия!”» (ІЛ, ф. 3, № 1606, с. 198).

Кобринська не лише складала товариство Софії Окуневській, а й сама активно зайнялася власною освітою. Увійшовши «в тори студентського життя» Цюриха, відвідувала лекції з політичної економії німецького професора Юліуса Пляттера, особисто познайомилася з польським істориком та соціологом Болеславом Лімановським, представниками партії польських соціалістів, серед яких був Фелікс Дашинський. У Цюриху Кобринська перебувала до кінця липня 1887 року. Звідти їздила також до Женеви, щоб особисто заприязнитися з Михайлом Драгомановим.

Про духовну поживу з едукаційного та культурного досвіду, здобутого в Швейцарії, Кобринська згадувала в автобіографії: «Там доперва мала-м спосібність приглянутись зблизька жінкам, реалізуючим мої думки на фактичній дорозі жіночої самостійности. Пробування в Цюріху становить у мене певного роду матеріал, котрий при даній нагоді дасться зужиткувати»[1]. Ірена Книш так прокоментувала духовні наміри Кобринської у зв’язку з її подорожжю до Швейцарії: «Кобринська їхала до Швейцарії окрилена поривом нових завдань, що виростали перед нею в свідомості свого післанництва. Віра в свою місію для рідного народу — кріпила в ній творчий розмах, давала відчуття сили, що ломить перешкоди. <…> Досвід і знання, привезені з-за кордону, де емансипація жінки стала вже наявним фактом, були призначені не лиш для збагачення власної особовости, але, як це Кобринська підтверджує, для пробудження

[1] *Кобринська Н.* Автобіографія // Кобринська Н. Вибрані твори. Київ : Дніпро, 1980. С. 322.

галицького жіноцтва до прийняття нового руху, на впровадження європейського духа в наші затхлі відносини»[1]. Досвід від швейцарської мандрівки «дав Кобринській дуже багато. Зокрема, з великою пильністю студіювала вона економію»[2]. На думку О.-О. Дучимінської, ця подорож увінчалася загальною європеїзацією духовного світогляду Кобринської: «Тут вона запізнається з жінками-студентками, які вже мали світ отворений. Входить в товариство ідейних одиниць зі широким європейським розмахом життя та кличами, які колихали тодішньою Европою. Розширює свій світогляд, користаючи з викладів проф. Плятера про політичну економію»[3].

Європа стала для Кобринської не лише географічним топосом європейських мандрів, а й близько спорідненою з духовним укладом та інтелектом ментальною культурологемою, яка сформувала її як «жінку наскрізь модерну, зі широким європейським світоглядом»[4].

Європейська свідомість письменниці сприяла виробленню культурного досвіду й плеканню нових мистецько-естетичних вартощів, зрівноважуючи націоналізм та європеїзм. Естетика європеїзму упізнавана навіть у стилістиці дрес-коду та акцентованій жіночій шляхетності Кобринської. Європейський імідж, який завжди візуально вирізняв Кобринську, завважила у своїй приятельці й Климентина Попович: «Наталя Кобринська дуже замітна елегантна поява — завсігди у чорнім клясично гарнім одязі — усім виглядом нагадувала еспанську ґрандесу»[5].

«Наша духова зв'язь щораз міцніє»: Наталія Кобринська і Чехія. Європейські контакти Кобринська підтримувала і з чехами, як у напрямі жіночого руху, так і в науково-літературній діяльності. Її «єднала з чешками спільна плятформа, спільні кличі визвольної боротьби жінки за її права»[6]. Важливим напрямом цієї діяльності стала співпраця Кобринської з активістками чеського фемінізму. Про суть цієї спільної роботи згадувала Олена Кисілевська: «Справа допущення жінок до студій в університетах Австрії — це була спільна платформа, на якій стрінулися Кобринська з чеськими діячками»[7]. Коли 1890 року чешки подали петицію (звернення) до австрійського парламенту з вимогою допущення жінок до навчання в університеті, наступного року таку ж акцію зініціювала в Галичині й Кобринська, зібравши підписи жінок під аналогічним зверненням. Тема спільних виступів чеських й галицьких жінок у виборюванні

---

1 *Книш І.* Смолоскип у темряві. Наталія Кобринська й український жіночий рух. Вінніпег, 1957. С. 121–123.

2 *Рошкевич М.* З моїх споминів про Наталію Кобринську // Рошкевич О. Таку вже Бог долю судив : оповідання, спогади / упоряд. і післямова Р. Д. Горака. Львів : Каменяр, 1993. С. 84.

3 *Дучимінська О. О.* Наталія Кобринська як феміністка. Коломия, 1934. С. 22.

4 Там само. С. 24.

5 *К. П.-Б. [Попович-Боярська К.].* Спомин із кращих днів // Жіноча доля. 1931. № 4.

6 *Величко І.* Взаємини Наталії Кобринської з чехами // Літературні вісти. Львів, 1928. № 10/15. С. 2.

7 *Кисілевська О*. Спогад про Наталю Кобринську // Жіноча доля. Коломия, 1930. № 4. С. 3.

своїх громадянських прав стала предметом епістолярних взаємин Кобринської з чеською активісткою й письменницею Елізою Красногорською, про яку досить характеристично згадувала Олена Кисілевська: «З жінок-чешок зробила враження на Кобринську визначна чеська письменниця Е. Красногорська — жінка десь біля 40 літ, бліда, слабкого складу тіла, з чого якраз не можна було сподіватися тої енергії, яку дійсно вона проявляла у всіх своїх ділах»[1]. У цих спогадах цікаво передано суть листування обох письменниць та цікаві поради Красногорської Кобринській. Для того, аби домогтися певного успіху в жіночому питанні чеська діячка радила українській колезі використовувати найголовніший жіночий спосіб психологічного впливу — усмішку, повчаючи: «Ви — трагічні характери <…>, до котрих зачисляється і наша Свєтла, не посідаєте одного з найпевніших родів зброї — а тим є усмішка. Усміх усе вбиває. Я з усмішкою на устах йду до найбільшого противника нашої справи. З усміхом представляю йому цілу справу і мені рідко коли не вдавалося довести до того, чого я хотіла, а майже ніколи не зазнала особистої обиди…»[2].

Зміцненню чесько-українських контактів Кобринської чи не найбільше посприяла її **подорож до Праги на земську ювілейну виставку** від 17 липня до 1 серпня 1891 року у складі галицької інтелігенції та хорового товариства «Львівський Боян», яку зініціював відомий чеський етнограф і палкий прихильник українців Франтішек Ржегорж. Делегація налічувала 165 членів. Серед учасників мандрівки були представники українського жіноцтва (66 осіб), священики, урядники, викладачі середніх і народних шкіл, академіки. З відомих постатей — Володимир Шухевич (очолював цю подорож), композитор і письменник Анатоль Вахнянин, оперний співак Олександр Нижанківський, галицький педагог Ілля Кокорудз та інші. Цю подорож Кобринська детально описала у своїх «Споминах з прогульки до Праги»[3], бо «пригадувати русинам гостину в чехах завше буде дуже мило» (лист Кобринської до Вільми Соколової від 26 верес. 1891 р.; ІЛ, ф. 13, № 50). У цих спогадах здебільшого описано участь жіноцтва в чеській мандрівці, а також цікаві спостереження авторки за побутом, господарством, родинним укладом чехів.

Хронологію та обставини перебування галицької делегації спочатку в Празі, а далі у Відні й Будапешті детально висвітлювала також газета «Діло» (1891, № 149, 151–159, 162, 168–169), покликаючись або на телеграми самих делегатів, або на замітки з чеської періодики. Головна мета мандрівки галичан до Чехії — «побачити плоди духової і матеріальної культури чехів, а не менше ідея взаємності слов'янської»[4].

---

1 *Кисілевська О.* Спогад про Наталю Кобринську // Жіноча доля. Коломия, 1930. № 4. С. 3.

2 Там само.

3 *Н. К. [Кобринська Н.].* Спомини з Прогульки до Праги // Зоря. 1891. № 22. С. 438–439 ; № 23. С. 455–456 ; № 24. С. 477–478.

4 Подорож русинів до Праги // Діло. 1891. № 153.

У цій подорожі Кобринську зворушив «правдиво сенсаційний, щирий», «оваційний» прийом чехів, які «отворили широко рамена, щоби при нагоді тріюмфу своїх культурних подвигів притиснути до грудей усіх одної з ними крови братів слов'ян», не приховуючи своїх особливих симпатій до галичан, «миліших їм, як деякі інші слов'яни»[1]. З трепетом згадувала Кобринська про виняткову гостинність й сердечність чехів до українців й зустрічну зворушливо-сентиментальну вдячність галичан: «Мужність опускала народ, котрий у власнім краю мусить зносити тілько зневаги, а котрий так багато признання і любови знайшов у інших братів слов'янської крові»[2]. Хронікальні замітки «Діла» так само інформували про надзвичайно святкову атмосферу зустрічі українців в Чехії, особливо в Градці-Кралевім: «На приїзді русинів до Кралевогоградця, ціле місто було прикрашене так, що з кождого майже вікна повівали дві хоругви: одна з чеськими, а друга з руськими (синьо-жовтими) красками. Воріт тріюмфальних було кілька, а все з руською написью "Витайте, Вам!". З вікон і по дорозі кидано на русинів цвітами <…>. Подорож з Кралевогоградця до Праги — то був правдивий похід тріумфальний»[3]. Таке ставлення до українців в Європі, яке Кобринська спостерегла з боку чехів, утверджували в її свідомості патріотичні почуття власної національної гідності, ідею про європейську паритетність українців та їхнє загальнослов'янське визнання.

Окрім мемуарного, фактографічного змісту, «Спомини з прогульки до Праги» віддзеркалюють цікаві націєтворчі й євроцентристські позиції Кобринської, концептуалізують її погляди на проблему національної ідентичності та участі українців у загальносвітовому поступі, виявляють її орієнтацію на чеський національно-культурний рух: «Ми радо спішили в границі чехів, щоби придивитись культурному поступови, щоби навчитися від них підставної органічної праці, бо як чехи, так і русини мають багато спільних черт»[4]. На підставі завважених історико-етнічних паралелей Кобринська приходить до цікавих висновків про спорідненість обох національних етнотипів: «Оба ті народи були колись сильні і могучі, оба з причин історичних зникли з виду сего світа, оба майже викреслені з-поміж жиючих народів. Але як одні, так і другі не втратили проте життя дійсного, і серед мас люду стали проявлятись ліпші і сильніші характери, котрі почали упоминатись о його права, промовляти його мовою, дбати о його просвіту і добробит <…>; так ми, як і вони обтяжені надто великою національною борбою і працею, може, замало звертаємо уваги на інші загальні людські вимоги і права»[5]. Щоправда, національно-культурне відродження чехів, на думку Кобринської, відбувається «скорше і правильнійше», має практичний вияв, тоді, як в українців ці ідеї — лише «в бажанню, в теорії»[6].

---

1 *Н. К. [Кобринська Н.].* Спомини з Прогульки до Праги // Зоря. 1891. № 22. С. 438.
2 Там само. С. 439.
3 Подорож русинів до Праги // Діло. 1891. № 155.
4 *Н. К. [Кобринська Н.].* Спомини з Прогульки до Праги // Зоря. 1891. № 22. С. 438.
5 Там само.
6 Там само.

«Прогулька» до Праги була надзвичайно різнобічною і географічно, і культурно. Галичани відвідали чимало міст та містечок Чехії (Стежери, Неханичі, Градець-Кралове, Прагу), познайомилися з різними сферами життя чеського народу. В Стежерах галичанки оглянули господарську жіночу школу, штучну молочарню. Найбільш гостинно приймали українців у Градці-Краловім, де на їх честь було організовано прийом, а пізніше всіх членів делегації розміщено «в значніші доми і гощено несказанно сердечно»[1]. Під час вечері за участю заступника міського голови Поспішіля завелась бесіда про жіноче питання. Наступного дня, 20 липня, в церкві св. Духа галицька делегація взяла участь у спільному богослуженні за полеглими в Чехії 1866 року у війні з прусами українськими вояками та відбула до Праги. Так само трімфально чехи вітали українців на празькому вокзалі. Чеське жіноцтво на чолі з Йозефою Напрстковою, дружиною Войти Напрстка, вручали галичанкам китиці квітів, до яких були прикріплені стрічки з патріотичними сентенціями чеських поетів. Тоді Напрсткова подарувала Кобринській гранатову брошку та візитівку з написом: «Račte laskavé přijmout tuto spaminku z českých granatu s tim přánim, by naše láska vzajémne tak plala jako tento granat ohniwy» («Прийміть, будь-ласка, цю пам'ятку з чеських гранатів, з тим бажанням, щоби наша любов взаємна так горіла, як цей вогнистий гранат». — *А. Ш.*)[2]. Наступного дня у відомому концертному та виставковому залі Рудольфінум, що в центрі Праги, на честь українців відбувся святковий концерт за участю музичного товариства «Львівський Боян». Національний стрій, у якому з'явилися на цей захід галицькі жінки, з-поміж яких була й Кобринська, «викликував між чехами правдиву сенсацію, і маса цікавих заодно при них групувались, та заодно можна було чути подивляючі оклики»[3]. Після виголошення вітання від чехів, словом вдячності відповів Володимир Шухевич, «промова якого одразу проложила собі дорогу до публіки»[4]. Увечері українську делегацію приймали в «Міщанській бесіді». Найбільший інтерес на виставці викликали експонати, що стосувалися «промислу і культурного розвою простого люду»[5].

23 липня галичани оглядали промисловий музей та бібліотеку подружжя Напрстків, «діло їх рук патріотичних»[6]. Цей музей заснував 1862 року відомий чеський етнограф, меценат, культурно-громадський діяч та мандрівник Войта Напрстек (1826–1894) спочатку як індустріальний музей у Празі з наміром розвивати чеську промисловість. Поступово він перетворився в етнографічний,

---

1 *Н. К. [Кобринська Н.].* Спомини з Прогульки до Праги // Зоря. 1891. № 22. С. 455.

2 *Величко І.* Взаємини Наталії Кобринської з чехами // Літературні вісти. Львів, 1928. № 10/15. С. 2.

3 *Н. К. [Кобринська Н.].* Спомини з Прогульки до Праги // Зоря. 1891. № 22. С. 456.

4 Подорож русинів до Праги // Діло. 1891. № 155.

5 *Н. К. [Кобринська Н.].* Спомини з Прогульки до Праги // Зоря. 1891. № 22. С. 456.

6 Подорож русинів до Праги // Діло. 1891. № 168.

оскільки його фундатор поповнював фонди колекціями експонатів з інших країн, викуплених у різних чеських мандрівників. 1886 року було збудовано нове приміщення музею. Нині це Музей народів Азії, Африки і Америки ім. Напрстка, що розташований на Бетлемській площі в Празі та є частиною Національного музею Чехії. У цьому музеї налічувалося 30 залів, де експонували вироби промислу і мистецтва Японії, Китаю, Африки, Індії, Америки, Австралії. Був й окремий зал українського домашнього промислу, експонати якого достарчали з Галичини О. Кобилянська, Г. Озаркевич, Ф. Ржегорж, В. Шухевич, Є. Ярошинська.

Особливо зацікавила галицьке жіноцтво організована Напрстковою частина музею під назвою «Práce našich matek», де розміщено велику колекцію старовинного чеського жіночого вбрання, схожі елементи якого Кобринська спостерегла також і в регіональних строях українок: «Нас русинок вражали деякі маленькі манекіни в строю з чеських минулих епох, котрі цілком нагадували строї ще теперішні наших селянок на Поділлю, особливо спосіб зав'язувати хусткою голову, як також вінки і стрічки, котрі носять дівчата на Україні»[1]. Галичанки також відвідали товариство чеської молоді «Славія». У своїх спогадах Кобринська згадувала, що у відповідь на «краснорічиву бесіду»[2] голови товариства Кароля Соколя, «рішилась виступити» одна з русинок, «заявляючи належне признання чеській молодіжи, "котра по приміру найбільше цивілізованих змагань в людській суспільности вложила в свою програму знесення переваги народу над народом, верстви над верствою, мужчини над жінкою, що є найліпшим доказом, як високо станула молодіж чеська"»[3]. За свідченнями Ірини Величко, тоді перед товариством «Славія» виступила саме Наталія Кобринська[4]. Можливо, письменниця розповіла про цей факт в усній розмові з родичкою, зумисне замовчуючи його в своїх мемуарах.

У Празі галичанки познайомилися з відомими чеськими письменницями та «дільними поборницями жіночого питання» — Елішкою Красногорською (псевдонім Альжбети (Єлизавети) Пехової (1847–1926)) та Кароліною Свєтлою (псевдонім Іоанни Рот (1830–1899)). У своїх спогадах про празьку мандрівку Кобринська зокрема подала цікаві характеристики обох письменниць. «Свєтля — жінка вже немолода і поважна; говорить з патосом і запалом. Вона не може дарувати мужчинам, що стають перегородою питанню жіночому, <…> помимо того, прожила з своїм чоловіком багато літ і дотепер жиє з ним — не ліпше, не гірше, як багато супружеств на світі, хоч вони заєдно вели між со-

1 *Н. К. [Кобринська Н.].* Спомини з Прогульки до Праги // Зоря. 1891. № 22. С. 477.
2 Там само.
3 Там само.
4 *Величко І.* Взаємини Наталії Кобринської з чехами // Літературні вісти. Львів, 1928. № 10/15. С. 2.

бою політичні спори»[1]. «Красногорська — жінка десь около сорок літ, бліда і утлого складу тіла, з чого якраз судячи по поверховности не можна б надіятися тої енергії, яку дійсно ся жінка проявляє у всіх своїх ділах. <…> Червона демократка не любить жінок, стрійних ляльок, не зносить навіть назвиська "дами" <…>. Вона не є прихильницею реального напряму в літературі, хоча знов чешки виясняли відтак русинкам, що Красногорська лише в своїм переконанню не єсть реалістка, наколи нею проявляється виразно в своїх письмах, ведена силою свого таланту»[2].

У Градці-Кралевім Кобринська зустрілася з відомим чеським етнографом та дослідником українського народного побуту й фольклору в Галичині Франтішеком Ржегоржем, започаткувавши з ним тісні приятельські взаємини та листовні зв'язки. Відомо, що Ржегорж був бажаним гостем у домі Озаркевичів, користався з їхньої книгозбірні, згадуючи про це в листі до Ольги Кобилянської (з якою познайомився саме в Болехові) від 9 січня 1898 року: «Самі знаєте мою пристрастну любов до русинської книжки. Адже у Вашій присутності спустошив бібліотеку у достойного о. Озаркевича, забравши все, що зміг, і не для себе, а для всіх нас, чехів, для цілого народу»[3].

Зусиллями Ржегоржа, якого називали «найліпшим представником чесько-руської взаємности»[4], було створено східно-галицьку етнографічну колекцію народного мистецтва для спеціального українського відділу Чеського промислового музею Напрстків та зібрано українознавчу бібліотеку, передану згодом до Національного музею в Празі. Впродовж 1888–1891 років та 1899 року Ф. Ржегорж разом із В. Шухевичем подорожував по Карпатах, вивчаючи культуру й побут гуцулів та збираючи автентичні експонати для Празького промислового музею, створивши у ньому окремий український відділ. На основі цих спостережень, під безпосередніми враженнями від побаченого було опубліковано низку його статей про Гуцульщину в чеських журналах: «Гуцули», «Вироби і оздоби гуцулів», «Юрко Шкрібляк і дещо про його різьбу», «Одяг карпатських гуцулок», «Гуцульське весілля в Карпатах», «Великдень у гуцулів» та інші. Ржегорж також зібрав чимало матеріалів про гуцульську демонологію, народний календар та різні звичаї, але вони не були опубліковані.

У Літературному архіві Національного музею в Празі зберігаються листи Кобринської до Ф. Ржегоржа[5], а окремі копії їх наявні у фондах в Інституті літератури НАН України. Перебуваючи у Галичині, а також згодом приїжджаючи

---

1 *Н. К. [Кобринська Н.].* Спомини з Прогульки до Праги // Зоря. 1891. № 22. С. 478.

2 Там само.

3 Цит. за: *Погребенник Ф., Панчук Е.* До зв'язків О. Кобилянської з Ф. Ржегоржем та Т. Турнеровою // Міжслов'янські літературні взаємини. 1961. № 2. С. 218.

4 Подорож русинів до Праги // Діло. 1891. № 154.

5 *Погребенник Ф.* Українські матеріали в літературному архіві Національного музею в Празі // Радянське літературознавство. 1965. № 4. С. 86.

сюди з Чехії з метою етнографічних експедицій, Ржегорж прагнув якнайточніше задокументувати особливості народної галицької культури та побуту, зафіксовуючи свої спостереження на власних світлинах, у фольклорних записах та оригінальних працях[6].

Після повернення з чеської подорожі Кобринська листовно віддячила Ржегоржеві (у листі від 8 листоп. 1891 р.), надіславши пам'ятну «портмонетку» з наміром бодай «дрібницею дати доказ, як ціню Ваші заходи задля нас, бо дійсно головна заслуга, що так щиро приймали нас у Чехах, Вам належиться» (ІЛ, ф. 13, № 141). Портмонетка як подарунок мала ще й етнографічну цінність для адресата як «задаток нашого домашнього промислу».

Відомо, що Ржегорж гостював у Кобринської в Болехові, де зробив навіть декілька світлин[7].

Порівнюючи значення Кобринської для історії українського жіночого руху з роллю чеської феміністки Напрсткової, Ржегорж називав Кобринську в листі до неї від 23 лютого 1891 року «представницею напряму жіночого прогресу серед русинок»[8]. 1893 року, коли загострилася його хвороба, Кобринська намагалася листовно підтримати приятеля: «Не повірите, як сумно тронула мене вість о Вашій тяжкій хоробі. Стратити Вас було би дійсно болючим для нашого народа ударом. Но, може, то все зміниться, і Ви зможете знов єще довгі літа свому і нашому народові служити» (лист Кобринської до Ф. Ржегоржа в Жидачів від 13 верес. 1893 р.; ІЛ, ф. 13, № 141).

Після відвідин Праги 1 серпня галицька делегація виїхала до Відня та Будапешта. За триденний період у Відні галичани оглянули цісарський музей та скарбницю, замок Шенбрунн, віденський звіринець, Каленберг, віденський театр та інші окраси Відня. Відтак пароплавом по Дунаї вирушили до Будапешта (Діло, 1891, № 169).

Духовний зв'язок із Чехією засвідчують міцні творчі й особисті контакти Кобринської з відомими чеськими письменниками[9]. Окрім Ф. Ржегоржа, вона вела тривале листування з відомою чеською письменницею, громадською діячкою, педагогом Вільмою Соколовою-Зайдловою, вважала її своєю «сердечною подругою», з якою єднала їх тривала «духовна зв'язь» (лист до Вільми Соколової від 24 лют. 1892 р.; ІЛ, ф. 13, № 39; у фонді Кобринської зберігається 20 фотокопій її листів до чеської письменниці). Загалом Вільма Соколова у середині 1890-х років стала для Кобринської однією з небагатьох адресаток, якій

---

6 *Валашкова Н.* Франтішек Ржегорж та його колекція світлин з Галичини // Український журнал. 2007. № 4. С. 27–29.

7 *Арсенич П.* Гуцульщина у вивченні чеського етнографа Ф. Ржегоржа // Гуцульщина. 1997. № 1. С. 26.

8 *Величко І.* Взаємини Наталії Кобринської з чехами // Літературні вісти. Львів, 1928. № 10/15.

9 Див. про це: *Кріль К.* До питання про зв'язки Наталії Кобринської з чеськими діячами культури // Українське слов'янознавство. 1971. № 5. С. 17–27.

та звірялася своїми душевними тривогами, сподіваннями, жіночими мріями й розчаруваннями. Вочевидь, щиролюдський, відкритий до душевної комунікації психологічний уклад чеської приятельки імпонував Кобринській, був спорідненим із її вразливим єством, як це видно з листовного саморозкриття Вільмі Соколовій: «Я дійсно думаю о Вас, як о сердечній моїй подрузі, котрої інтелігенція, талановитість і доброта сильно мене уняла, то ж все, що писала м про Вас виходило мені просто з-під серця» (ІЛ, ф. 13, № 39). Листування, що розпочалося від 1891 року й тривало з певними паузами у 1892–1893 роках, згодом здебільшого по кілька разів річно впродовж 1896–1904, 1907, 1908, 1911 років скріпило цю жіночу дружбу, засвідчену теплими й душевно зворушливими дедикаціями Кобринської: «Наші душі зв'язані, і завше ховаю те бажання хоть раз єще в життю бачитися з Вами» (лист від 12 квіт. 1899 р.; ІЛ, ф. 13, № 44); «Ваша щиро прихильна, котра ніколи про Вас не думає без глубшого зворушення чувств» (лист від 1 січ. 1901 р.; ІЛ, ф. 13, № 47).

Подорож Кобринської до Чехії та цінні письменницькі знайомства закладали ширшу перспективу і для майбутньої літературної співпраці, сподівання на яку письменниця висловила у листі до В. Соколової від 6 грудня 1891 року: «може, що наші письменські відносини не будуть мати скорого обороту, але проте можуть бути щирі і теплі» (ІЛ, ф. 13, № 38). Доказом цього є літературна популяризація Кобринської в Чехії. Вільма Соколова переклала її новелу «Судія»[1]. Чеський часопис «Ženský svět» (1899, № 1) надрукував у чеському перекладі промову Кобринської, виголошену на науковій академії до 100-річчя нової української літератури (першодрук: Діло, 1898, № 238). Про це також згадав у нотатці (ЛНВ, 1899, т. 5, кн. 3, с. 206) Франко, зазначивши, що часопис «Žensky Svět» «при цій нагоді висказується з великими похвалами про діяльність п. Кобринської на полі письменства та жіночого руху».

Оповідання Кароліни Свєтлі «З наших боїв і змагань» у перекладі з чеської Ольги Дучимінської Кобринська видала власним накладом у серії «Жіноча бібліотека», написавши свою передмову[2]. Цікавим моментом у цій передмові, окрім інтерпретаційного аналізу тексту чеської письменниці, закцентування в нім головної «ідеї визволу вітчини з пут неволі»[3], Кобринська наводить цікаві історичні паралелі політичного життя чехів та українців, засуджуючи будь-яку культурну, політичну чи іншу асимілятивну політику стосовно іншого народу: «Твір Свєтлі передовсім звертає нашу увагу вражаючою аналогією, яка заходить поміж чеськими а нашими обставинами життя. Так само, як і ми, чехи мусять боротися з узурпацією сусідів, відпирати напасти буцімто вищої культури; мимо сего, те накидуваннє ся одного народа другому во ім'я

[1] *Kobrynska N.* Pan sudi // Kvety. 1893. № 30. S. 734–743.

[2] *Кобринська Н.* Передне слово // Свєтла К. З наших боїв і змагань / пер. з чес. О. Д[учимінської]. Львів : Накладом Наталії Кобринської, 1912. С. 3–9.

[3] Там само. С. 4.

культури, так часто пересадне і безкритичне, якраз не є доказом духової вищості, а тільки спинює індивідуальний розвиток другого народа, баламутить духа слабших одиниць, що не мають на стільки сили, щоби могти опертися, на стільки народної гідности і свідомости, щоби жити своїм життям — а марнують іно свою кров і вбивають душу свого народа»[1].

У планах 1903 року був літературний проект перекладів творів В. Соколової українською, призначених для дітей, який мала виконувати Євгенія Ярошинська. Проте цим планам не судилося здійснитися, бо 1904 року перекладачка померла.

1899 року з великою скорботою сприйняла Кобринська смерть одразу двох відомих чехів, звіряючись В. Соколовій в листі від 28 квітня 1900 року: «Дві Ваші народні страти сильно мене заболіли: страта Кароліни Свєтлі і нашого незабутнього приятеля русинів Ржегоржа» (ІЛ, ф. 13, № 46).

Як одну з потенційних дописувачок, Франко радив Кобринську редакторові чеського енциклопедичного видання «Ottův slovnik naučny» Йозефу Коржану [т. 49, с. 146]. Упродовж 1888 року Кобринська працювала над деякими матеріалами до цього видання.

Тривала співпраця Кобринської з чеськими культурними діячами та представницями жіночого руху й чеського письменства стала важливою ознакою міжкультурних інтеграційних процесів, сприяючи їх духовному зближенню й дружнім контактам. Чеський досвід значною мірою ферментував емансипаційні ідеї жіночого руху, що їх упроваджувала Кобринська на галицькому ґрунті, а співпраця в етнографічній царині сприяла зміцненню українсько-чеських культурних взаємин. Кобринська мала до чехів особливий сентимент, захоплювалась їхньою національною боротьбою за незалежність, культурно-духовною пасіонарністю, високо цінувала добросусідські стосунки з українцями. У чеській національній історії вона спостерегла цікаві історичні паралелі з українською, порівнювала ментальні етнотипи обох народів. Отже, біографічне контактування Кобринської з Чехією сприяло утвердженню її духовного та інтелектуального європеїзму. Як реципієнт чеської літератури, Кобринська сприяла всебічному культурному обмінові й духовному взаємозближенню чехів та українців.

Європейськість Кобринської від безпосереднього біографічного контактування з Європою трансформувалася в **духовно-естетичний вимір її творчості.** Наприкінці 1890-х — початку 1900-х років письменницю захоплюють абсолютно нові теми, мотиви, стильові течії, які ферментували нову якість її прози в ракурсі модерністського осмислення. Адже український модернізм розвивався як європоцентричний літературний напрям. За словами Р. Мов-

[1] *Кобринська Н.* Передне слово // Свєтла К. З наших боїв і змагань / пер. з чес. О. Д[учимінської]. Львів : Накладом Наталії Кобринської, 1912. С. 9.

чан, «стиль нової естетичної епохи визначали тепер митці, дуже різні за психологічним темпераментом, характером, художньої свідомості, зрештою за рівнем таланту. Тому в кожного з них була своя Європа і кожен по-своєму в нових умовах відкривав якісь специфічні грані відповідно до своїх внутрішніх емоційно-психологічних потреб та естетичних спонук»[1]. Західноєвропейські літературні впливи зумовили спектр творчих зацікавлень Кобринської «нереальними світами та духовими почуваннями людини»[2]. Формуючи в другій, модерністській, фазі своєї творчості новий письменницький стиль, Кобринська значною мірою орієнтувалася на культурний потенціал модерної Європи, намагаючись у такий спосіб виявити свою європейську самоідентичність. Ці процеси, на думку Т. Гундорової, були властиві загалом для тодішньої української культурної самосвідомості, для якої «Європа стає об'єктом бажання і втілення ідеалу модерності». На думку дослідниці, «український модернізм взагалі розбудовується навколо європейської ідеї»[3] і асоціює себе з Європою як протиставлення попередній народницькій ідеології. Інтелектуальний світогляд Кобринської, що увібрав у себе впливи європейської лектури у галузях письменства, філософії, політології, а також риси питомо національної, етноцентричної традиції та культури, в умовах перехідної доби вікового помежів'я зазнавав нових естетичних переорієнтацій. Проте, ставши активним реципієнтом культурного західництва, Кобринська намагалася творчо освоїти літературні тенденції Європи на ґрунті національної культурної традиції, європеїзуючи свій письменницький стиль, дбала про збереження власної мистецької й творчої іманентності. За своїм духовним світоглядом, ментальним укладом Кобринська була наскрізь національною, а за намаганням втілити у художній творчості наймодерніші естетичні явища літературної Європи — інтернаціональною, передусім проєвропейською.

У художній творчості Кобринської зламу віків виразно явлено прикмети європейської ментальності та естетики, як намагання ословити складні духові феномени, що їх переживає уже нова, надчуттєва, індивідуально виражена свідомість. За влучно мотивованою диференціацією психологічних складових окцидентальної психології Володимира Яніва в монографії «Психологічні основи окциденталізму» (Мюнхен, 1996) можна простежити їхні вияви у художньому світі Кобринської на рівні експлікації філософічних ідей, іманентному інтелектуалізмі[4], у нахилі до рефлексування, «європейської інтерпретації

---

1 *Мовчан Р.* «Європа і ми»: колізії та особливості українського окциденталізму 1920-х років // Слово і час. 2009. № 1. С. 12.

2 *Дучимінська О. О.* Наталія Кобринська як феміністка. Коломия, 1934. С. III.

3 *Гундорова Т.* Меланхолія по дорозі в Рим, або Дискурс українського окциденталізму // Європейська меланхолія. Дискурс українського окциденталізму / за ред. Т. І. Гундорової. Київ : ВД «Стилос», 2008. С. 9.

4 *Янів В.* Психологічні основи окциденталізму. Мюнхен,1996. С. 114.

життя»[1], поривання у трансцендентне, у загостреному індивідуалізмі[2], надмірній почуттєвості та інтровертизмі, питоменності християнських вартощів[3], пов'язаних саме з європейською духовністю. Філософічність стає константною ознакою модерністських текстів письменниці з притаманним заглибленням у сферу внутрішнього буття. За словами В. Яніва, саме «філософічність, постійна застанова, постійне перебування зі своїми думками веде до сильно розвиненого внутрішнього життя і до потреби мати таке життя»[4].

Повсякчасний інтелектуальний пошук і звернення до досвіду європейських літератур спричинили власний вектор художнього розвитку Кобринської і свій еволютивний шлях до модернізму, заснований не на штучній імплантації тих чи тих явищ та стильової техніки, не на європейському епігонстві, а на свідомому, адекватному до її внутрішнього чуття та мистецьки синтезованому способі зарепрезентувати в царині українського письменства якісно нову літературну продукцію. Відтак у її письменницькій теці з'являється низка психологічних ескізів — «Душа», «Засуд», «Під кінець життя», символістських творів — «Омен», «Блудний метеор», «Очі», психограм — «Відцвітає», «Руки», а також збірка фолькмодерних казок.

На європейські аналогії у творах Кобринської вказували її сучасники, щоправда, по-різному їх трактуючи: одні вбачали у них явища занепадництва та шкідливих західних віянь, інші пояснювали органічною схильністю авторки до зглиблення надчуттєвих феноменів. Невипадково І. Нечуй-Левицький, мовлячи про хворобливий симптом «негарної поведенції» в українській літературі, що призвела до появи «декаденщини», вказує на її європейську ґенезу — «декадентське прямування промкнулось з німецького й польського письменства», а також «з перекладів з деяких французьких, німецьких і норвезьких утворів»[5]. Денис Лукіянович, зіставляв новомодну збірку Кобринської «Казки» (Чернівці, 1904) з аналогічною традицією міфофольклору в європейських літературах — «авторка ішла поруч з сучасним інтересом до фольклору, розбудженим у Європі»; а в типово модерністській новелі «Душа», якою вона відкрила другу фазу своєї творчості, критик запримітив виразний вплив Метерлінка[6].

Теми й мотиви модерністських творів Кобринської суголосні з настроями тогочасної літературної Європи і західноєвропейської модерної свідомості:

---

1 *Янів В.* Психологічні основи окциденталізму. Мюнхен,1996. С. 119.

2 Там само. С. 94.

3 Там само. С. 86.

4 Там само. С. 119.

5 *Нечуй-Левицький І. С.* Українська декаденщина // Нечуй-Левицький І. Зібрання творів : у 10 т. Т. 10 : Біографічні матеріали, статті та рецензії. Фольклорні записи. Листи. Київ : Наукова думка, 1968. С. 197.

6 *Д. Л. [Лукіянович Д.].* Кілька уваг до письм Наталії Кобринської // Буковина. 1899. № 84.

містицизм, експресія переживань, екзальтоване відчуття трагізму, самотності, розчарування, песимізму, символізація онтологічних категорій та екзистенційних станів. Оскільки і український, і європейський модернізм, за словами Р. Мовчан, перебували тоді «в єдиному полі стильових пошуків, мали схожі світоглядні, психологічні й онтологічні контексти»[1].

У листах до своїх колег-літераторів Кобринська не раз декларувала власний творчий європоцентризм з конкретними літературними еталонами, якими для неї були С. Виспянський, К. Гамсун, Ґ. Гауптман, Г. Ібсен, М. Метерлінк, С. Пшибишевський, Л. Ридель, А. Стріндберг. У пізніх текстах письменниці виявні інтертекстуальні паралелі та алюзії з творами цих письменників, про що йтиметься в наступних розділах монографії. Зацікавлення новими стильовими хвилями у літературі fin de siècle провокувало активний інтелектуальний діалог Кобринської з Європою. У листі до О. Маковея від 12 березня 1898 року письменниця ділилася своїми компаративістичними розмислами та рецепцією європейського письменства, демонструючи широку літературознавчу ерудицію: «Я собі тепер ломлю голову над дзвоном Гавпмана [йдеться про повість Гауптмана «Затоплений дзвін». — *А. Ш.*]: "підхоплюю провідні думки" і здається мені, що вже дещо зрозуміла. Німці, може, не без рації порівнюють з Фавстом Гетого, та лиш то знов правда, що Гавптман не має широкого образовання Гетого»[2].

Про своє захоплення європейськими літераторами на ґрунті феміністичних зацікавлень Кобринська згадувала у розмові з М. Лімницьким 1913 року в Болехові. З його слів відомо, що тоді письменниця «інтенсивно цікавилася зокрема скандинавськими письменниками і Метерлінком, підходячи, звичайно, до їхньої творчости зі становища своєї ідеології, інтересуючись в першу чергу їхньою поставою до жінки»[3].

На початку 1900-х років модерністською творчістю Кобринської зацікавлюються й інші письменники, які, ідентифікуючи її з новітньою літературою, запрошують до співучасті в новочасних альманахах. Так Кобринська відгукнулася на заклик Миколи Вороного долучитися своїми текстами до русько-українського альманаху, «який би змістом і виглядом бодай почасти міг наблизитись до новіших течій та напрямків в сучасних літературах европейських»[4]. В альманасі «З-над хмар і з долин» (Одеса, 1903) письменниця надрукувала «психограми» «Руки» і «Відцвітає».

Запрошено Кобринську й до альманаху «З потоку життя» (Харків, 1905), що його зініціювали М. Коцюбинський та М. Чернявський. Зокрема в листі

---

1 *Мовчан Р.* «Європа і ми»: колізії та особливості українського окциденталізму 1920-х років // Слово і час. 2009. № 15.

2 *Коковський Ф.* Наталія Кобринська й Осип Маковей // Жінка. 1937. № 21/22. С. 4.

3 *Лімницький М. Н.* Кобринська в останніх роках життя // Новий час. 1934. № 140.

4 [*Вороний М.*]. Український альманах // Літературно-науковий вістник. 1901. Т. 16. С. 14.

до Кобринської від 1–14 лютого 1903 року адресанти висловлювали потребу європеїзувати українську літературу якісно новою тематикою й способами художнього обсервування, орієнтуючись на інтелектуального реципієнта, що потребує уже іншої лектури, аніж твори з життя селянина: «Вихований на кращих зразках сучасної європейської літератури, такої багатої не лиш на теми, але й на способи оброблювання сюжетів, наш інтелігентний читач має право сподіватися й од рідної літератури широкого поля обсервації, вірного малюнку різних сторін життя усіх, а не одної якої верстви суспільності, бажав би зустрітись в творах красного письменства нашого з обробкою тем філософічних, соціальних, психологічних і ін.»[1]. З цією метою адресанти задумали видавати альманах, який би зміг задовольнити вимоги інтелігентного читача та викликати в українських письменників зацікавлення новою тематикою. Літературний альманах «З потоку життя» вийшов у Херсоні 1905 року, щоправда твори Кобринської надруковані в ньому не були, оскільки у листовному відписі (27 квіт. 1903 р.) на запрошення Коцюбинського вона пояснила, що немає свіжих, раніше не друкованих творів, а писати нові не дозволяв фізичний і душевний стан, почувалася «зломана й хора»[2].

Через посередництво українських письменників Кобринська стала вдумливим реципієнтом європейського мистецтва. Лише широкий інтелект, тонка спостережливість та естетичне чуття давали можливість до таких творчих зіставлень та висновків про синтез мистецтв: «Нечуй навчив мене розуміти Ріхарда Ваґнера, у котрого оркестрою, як у Нечуя описами природи, уперед заповідається, хто вийде на сцену: бог, герой чи яка менша фігура»[3].

Сутність європеїзації літератури для Кобринської полягала не у принципах прямого запозичення чи наслідування, а мотивувалася передусім як відмова від культурного ізоляціонізму та герметизму, шаблонності та хуторянства рідної літератури, йдучи за настановою Франка, з одного боку — «інтернаціоналізація літературних уподобань і інтересів», а з іншого — «націоналізація кождої поодинокої літератури» [т. 31, с. 34]. У власній творчості Кобринська успішно культивує нові мотиви й теми, поступово відходячи від позитивістської матриці й утверджуючи нові принципи художньої суб'єктивізації — екзистенційні проблеми, поривання у трансцендентне, філософічність, символізація. Різнолика за критичними оцінками літературознавча опінія про прозу Кобринської вікового помежів'я, ідентифікувала її письменницький почерк з різними стильовими течіями, які так чи так ферментувались європейським модерном — символізмом, імпресіонізмом, сюрреалізмом, декадансом.

---

1 Михайло Коцюбинський. До 75-річчя з дня народження : зб. матеріалів, статей, віршів та нарисів) / упоряд. В. Федун. Вінниця, 1939. С. 39.

2 Листи Н. Кобринської до М. Коцюбинського // Листи до Михайла Коцюбинського. Т. 3. / упоряд. та комент. В. Мазного. Ніжин, 2002. С. 45.

3 *Кобринська Н.* У Нечуя // Кобринська Н. Вибрані твори. Київ : Дніпро, 1980. С. 378.

Сягнувши нових естетичних обріїв у власному письменстві, Кобринська передусім прагнула вберегти галицького читача від провінційної обмеженості, виховуючи у ньому інтелектуального європейського реципієнта.

Однією з форм інтеграції європейського культурного досвіду в сферу українського письменства стала для Кобринської практика **перекладацтва**, яка ще більше виявляє стійкий інтерес письменниці до європейства. У започаткованому проекті «Наша доля», представленому трьома книгами (Стрий, 1893; Львів, 1895, 1896), серед іншого містилися популяризаторські огляди-переклади з європейських літератур, що мали на меті впливати на інтелектуальний розвиток галицького жіноцтва. Анонсуючи змістовий комплекс цих збірників у листі до Б. Грінченка 6 лютого 1894 року, Кобринська звіщала, що художньо-публіцистичний матеріал у них «буде переплітатись з переводами з значніших європейських авторів, з котрими нашому жіноцтву належало би запізнатись»[1]. Отже, європейськість у духовному континуумі Кобринської виступала передусім синонімом інтелектуалізації та культурної самоідентичності. Тому перекладацька частина у книжках «Нашої долі», а також окремо видані переклади у серії «Жіноча бібліотека» — це амбітне бажання редакторки наблизити Європу до українського реципієнта, розширити його інтелектуальний горизонт загальновідомими європейськийми брендами з філософії та літератури.

У першій книзі «Нашої долі» уміщено статтю авторства Д-ра Дам'яна М. (псевдонім Вацлава Морачевського) під назвою «Літературні замітки» (с. 68–69), у якій поруч із власною інтерпретацією учений зробив цікавий огляд найпопулярніших європейських книжок — «Так говорив Заратустра» Ф. Ніцше, драм «Будівничий Сольнес» Г. Ібсена, «Самотні люди» Ґ. Гауптмана, повістей «Сім легенд» Ґ. Келлера та «Орля» Ґі де Мопассана. Щоправда, не всі сприйняли таку форму літературно-європейської популяризації. Наприклад, Франко у рецензії на перший випуск «Нашої долі» (Житє і слово, 1894, т. 1, кн. 2; підп. *І. Ф.*) зауважив, що пропонована у збірнику модна лектура для жіноцтва дібрана не цілком вдало: «Думка, без сумніву, добра — виказувати нашим жінкам речі, котрі надаються до їх лектури, та тільки добір їх не видається нам щасливий. По що на чолі поміщено книжку Ніцше <…> — сю блискучу, а фальшиву балаканину, сю справді анархістичну філософію, роблену "без царя в голові", — сього абсолютно не розуміємо. Так само дивно нам, чому, з Ґі де Мопассана він вибрав якраз патологічну студійку "Орля", а не згадав про найкраще діло передчасно помершого списателя "Bel Ami"? Та все-таки авторові заміток належиться признання за те, бодай, що перший у нас звернув увагу на драми Гауптмана, автора справді знаменитих "Ткачів"» [т. 9, с. 203–204].

[1] *Кріль К.* Листування Н. Кобринської з Нечуєм-Левицьким та Борисом Грінченком // Українське літературознавство. 1970. Вип. 10. С. 124.

З приводу Франкових закидів про добір невідповідної лектури для жіноцтва в статті д. Даміана, зокрема твору Ніцше, Кобринська пояснювала загальноєвропейською популярністю цього філософа й потребою галицького читача знайомитись з відомими людьми такого рівня: «для чого о авторі, о котрім говорить ціла Європа, не має знати Галичина?»[1]. Аналогічну думку про інтелектуальну недозрілість жіночої публіки до такої серйозної літературної добірки, яку запропонував Морачевський, висловив й М. Павлик у своїй рецензії на «Нашу долю» (Народ, 1894, № 3, с. 46–49): «Та ми не знаємо, чи стаття його [Морачевського. — *А. Ш.*] умістна в "Нашій долі", тобто, чи покористуються нею, як слід, читателі її. У нас усі наведені списателі незвістні публіці, тим менше жіночій, і, на нашу думку, про такі справи у нас писати би, скажемо так — живим м'ясом, починати їх ab ovo [латин. — від початку. — *А. Ш.*]». Водночас Павлик назвав уміщений у збірнику матеріал Морачевського таким, що викликав найбільший науковий інтерес й засвідчив європейську літературну ерудицію вченого: «Др. Даміян М., очевидно знає, про що розказує, розуміє людське життя і дивиться на него з гуманно-поступового становиська. Такої статті на міг написати наш пересічний рутенець — Др. Даміан М. — поляк, хоть і близький тепер до руського життя в Австро-Угорщині» (Народ, 1894, № 3, с. 49). У наступній, другій, книжці «Нашої долі» (Львів, 1895) Морачевський умістив ще одну добірку літературних оглядів творів європейської літератури (Е. Золя, К. Гамсуна, А. Стріндберга, А. Дигасінського).

1911 року Кобринська опубікувала власний переклад з французької оповідання П'єра Льоті (справжнє ім'я — Луї Марі-Жульєн Віо) «Жура старого кайданяра»[2].

Зацікавлення письменниці перекладами переросло в започаткований 1912 року в співредакторстві з Костянтиною Малицькою видавничий проект «Жіноча бібліотека», в якому задумано «вивести галерею могучих жіночих креацій, які європейська література видавала і видає так мужеського, як і жіночого пера, <…> жінок, що виступають в цілій своїй могучости понад рівень загалу жіноцтва і дають наглядний доказ, куди дух жінки стремить і до яких вершин знести ся годен»[3]. У першому випуску цієї серії побачило світ оповідання чеської письменниці Кароліни Свєтли (псевдонім Іоанни Ротт) «З наших боїв і змагань» у перекладі Ольги Дучимінської (Львів, 1912). У власній передмові до цього видання Кобринська цікаво осмислила європейський літературно-філософський дискурс любові як статевого потягу та психічного феномена, який у свідомості головної героїні оповідання трансформується

[1] *Кобриньска Н.* Слівце про перший випуск «Жіночої долі» // Наша доля : зб. пр. ріжних авторів. Кн. 2. Львів : З друкарні Наукового товариства ім. Шевченка, 1895. С. 103.

[2] *Льоті П.* Жура старого кайданяра // Ілюстрований календар товариства «Просвіта» на звичайний рік 1911 / пер. Н. Кобринської. Львів, 1911. С. 43–44.

[3] Жіноча бібліотека // Метерлінк М. Синьобородий і Арияна, або Даремний визвіл : драма в 3 діях / пер. з фр. Львів : Накладом Наталії Кобринської, 1913. С. 72.

ще й у вимір любові до свого народу. З цього погляду авторка проаналізувала різні письменницькі й соціологічні концепції (С. Виспянського, Г. Ібсена, Е. Кей, М. Метерлінка, Стендаля, Р. Райценштайна, польського філософа В. Лютославського), засвідчивши неабияку літературну ерудицію. Перший випуск цього перекладацького проекту, а надто передмова Кобринської, збурили цілу хвилю рецензій та неоднозначних відгуків у пресі як з приводу самого перекладеного твору чеської письменниці, так і щодо його новочасних націоцентричних і гендерних ідей. З появою першого випуску «Жіночої бібліотеки» критики ідентифікували новий друкований орган, який популяризував жіночу справу, ширив нові культурні погляди (Житє, 1912, ч. 3), виконував роль «національної ваги» (Українська хата, 1912, 30 трав.), сприяв «відродженню народа через жінку» (Нива, 1912), став «на висоті сучасних напрямів взагалі, а спеціально життєвої правди», відстоюючи «право народу жити своїм питомим культурним життям» (Діло, 1912, 30 трав.). Часопис «Учитель» (1912, ч. 6, 20 лют.) у цьому контексті відзначив європейський інтелект авторки передмови: «Особливо про переднє слово п. Кобринської треба висловитися з найбільшим вдоволенням і пошаною. П. Кобринська доросла до свого діла. З кожної її стрічки так і б'є висока інтелігенція, широка освіта, одним словом правдива європейська культура і знаменита письменницька ерудиція»[1].

У другому випуску «Жіночої бібліотеки» (Львів, 1913) перекладено з французької драму Моріса (Маврикія) Метерлінка «Синьобородий і Аріяна, або Даремний визвіл». У вступному слові до цього видання Кобринська схарактеризувала головні прикмети творчості Метерлінка як письменника-модерніста, який вирізняється «тонкою аналізою людської душі», «артистичною цілісністю» та оригінальністю. Щоб закцентувати головну ідею жіночої емансипації — «визволення і свобода», символом якої у Метерлінковій драмі постає Аріяна, Кобринська проаналізувала, як змінювався статус жінки на тлі історико-суспільного розвитку людства «від первісних організацій аж до найновіших часів», допоки жінка не усвідомила себе повноцінною самодостатньою індивідуальністю[2].

У наступних випусках перекладної «Жіночої бібліотеки» мали вийти переклади драми А. Кілянда «Сніг» у перекладі К. Малицької, твори Б. Б'єрнсона, Г. Ібсена та «інших сучасних і давніших європейських письменників»[3], але реалізації цих задумів завадила війна.

Художня практика Кобринської в стилі модернізму на початку 1900-х років синхронізувалася з **теоретико-літературною експлікацією** його естетичних

---

1 Жіноча бібліотека // Метерлінк М. Синьобородий і Арияна, або Даремний визвіл : драма в 3 діях / пер. з фр. Львів : Накладом Наталії Кобринської, 1913. С. 72.

2 *Кобринська Н.* Переднє слово // Метерлінк М. Синьобородий і Арияна, або Даремний визвіл : драма в 3 діях / пер. з фр. Львів : Накладом Наталії Кобринської, 1913. С. 28.

3 Жіноча бібліотека // Метерлінк М. Синьобородий і Арияна, або Даремний визвіл : драма в 3 діях / пер. з фр. Львів : Накладом Наталії Кобринської, 1913. С. 73.

засад у низці рецензій та критичних статей, цікавих своїми спостереженнями за новими стильовими напрямами творчості зарубіжних письменників-новаторів. Фактично, ці праці «формували поміркований, по-справжньому науковий літературно-критичний дискурс тодішнього національного західництва, що сприяло модернізації українського мистецтва загалом»[1]. У зв'язку з цим з'являлися літературні розвідки Кобринської про творчість європейських модерністів — Генріка Ібсена, Авґуста Стріндберга, Моріса Метерлінка, які ставали особливою формою рецепції європейської літератури, а також інтенцією вивести власну літературу з культурної маргінальності.

У статті «Про "Нору" Ібсена»[2], розбудовуючи так званий ібсенівський дискурс у літературі, Кобринська зауважила найприкметніші риси модерністської творчості письменника — «при методі чисто натуралістичній великий наклін до містицизму і що більша часть його творів проявляється в формі символічній, де герої бувають виразом якоїсь певно означеної ідеї». Якраз інтенційність символу та нова естетика вражень у «Норі» роблять цей текст знаковим «твором штуки», який «набирає правдивої естетичної досконалості і робить колосальне враження»[3]. Цікаве простеження творчої еволюції письменника запропоновано в літературному портреті «Август Стріндберг» (ЛНВ, 1901, т. 14, кн. 6, с. 134–156). Написати цю розвідку Кобринську зобов'язала редакція «Літературно-наукового вістника» (ймовірно, що сам І. Франко), зважаючи на її «знання найновіших літературних напрямів» (лист Кобринської до Б. Грінченка від 27 берез. 1901 р.)[4]. Кобринська глибоко збагнула чинники, які у другій половині творчості Стріндберга конституювали домінування модерністського світогляду — вплив філософії Ніцше, теорії наукового містицизму та окультизму. Виглядає, що художньо-естетична концепція Стріндберга, його наскрізь дуалістична чи навіть еклектична мистецька сутність, у якій поєднувалися «найсуперечливіші складники», відлунювали «медіумні прикмети» його творчого духа, була особливо близькою, якщо не тотожною, до творчого укладу Кобринської. Особливо показовим у цьому зіставленні видається вектор стильового еволюціонування, що його письменниця спостерегла в творчості Стріндберга: «Стиль реалістичний, простий, ясний, докладний до найменших подробиць, до якого належать твори першої половини його творчості, — і стиль другої половини, фантастично-модерністичний, з широким розмахом душі і великими, простими лініями»[5]. В основних рисах така стильова еволюція скандинавського письменника кореспондувала з творчим розвитком самої Кобринської.

---

1 *Мовчан Р.* «Європа і ми»: колізії та особливості українського окциденталізму 1920-х років // Слово і час. 2009. № 1. С. 11

2 *Кобринська Н.* Про «Нору» Ібсена // Діло. 1900. № 141, 142, 144.

3 *Кобринська Н.* Про «Нору» Ібсена // Кобринська Н. Вибрані твори. Київ : Дніпро, 1980. С. 333, 340.

4 *Кріль К.* Листування Н. Кобринської з Нечуєм-Левицьким та Борисом Грінченком // Українське літературознавство. 1970. Вип. 10. С. 126.

5 *Кобринська Н.* Август Стріндберг // Кобринська Н. Вибрані твори. Київ : Дніпро, 1980. С. 363.

У статті «Ніцшеанські мотиви»[1], аналізуючи основні засади філософії німецького мислителя, які стали фундаментальним світоглядним підґрунтям модернізму, Кобринська спростовувала узалежненість естетики й проблематики творчості Кобилянської від впливу ніцшеанської концепції. Сприймаючи Ніцше як новомодного філософа доби, Кобринська виявляла цією статтею свій інтерес до «ніцшеанських ідей», стверджуючи, що сучасному митцеві «не знати їх добре таки соромно» (лист до О. Куліш від 2 серп. 1907 р.; ІЛ, ф. 19, № 1322, арк. 606). Далі пояснила спростувальну інтенцію своєї розвідки: «Оден з наших галицьких критиків поділив був наших письменників на дві групи: одних, що ідуть за Ніцшем, і других, що ідуть знов за польським списателем Пшибішевським. Цілею моєї розвідки було доказати, що Пшибішевський якраз є першим учеником Ніцшего, на всеріз перейнятий єго філософією, — поділ проте на таких, що будьтоби ішли за Ніцшем, а другі за Пшибішевським — просто абсурд. Критика українська також дає баламутне понятє про того модного тепер філософа» (там само, арк. 606).

Захоплюючись творчістю німецького модерніста Ганса Гайнца Еверса, зокрема його містичним твором «Альрауне», Кобринська на його прикладі визначає духовно-світоглядні засади письменників-модерністів — національний індивідуалізм, що сягає аж до пракоренів національного духу та інтелектуалізм, як здатність до рефлексування й філософського осмислення.

Світоглядні основи європеїзму стали для Кобринської основою стилю життя, способу мислення, джерелом культурних запозичень та інтелектуальною інспірацією. Вона належить до тієї когорти українських митців та духовних мисленників, «здатних прогресивні європейські цінності поширювати на рідних теренах»[2]. Саме висока національна свідомість Кобринської дає підстави виразно означити її українську європейськість, активну позицію в генеруванні європейських ідей у вітчизняній царині й головну її роль як діяльного українського, духовно-інтелектуального євроінтегратора. У кожній царині творчості письменниці — публіцистичній, епістолярній, художній — виразно оприсутнений концепт Європа. Оскільки європейськість була рисою психодуховного та культурно-освітнього укладу письменниці, складовою її глибоко мислительної вдачі й прагматичною ментальною ідеєю європеїзувати українську національну свідомість. Світоглядна культурологема Європи в духовному світосприйнятті Н. Кобринської ферментована різними чинниками її контактування із західництвом — біографічним топосом європейських мандрів (Відень, Женева, Цюрих, Прага), едукаційною лектурою, яка сприяла засвоєнню найпрогресивніших західних ідей та концепцій, а також творчими взаєминами із зарубіжними колегами-письменниками та діячками феміністичного руху.

---

1 *Кобринська Н.* Ніцшеанські мотиви // Діло. 1907. № 127, 128.

2 *Мовчан Р.* «Європа і ми»: колізії та особливості українського окциденталізму 1920-х років // Слово і час. 2009. № 1. С. 12.

2.3. «Загальнолюдські ідеї оперти на національних услов'ях»: націоцентризм як життєтворчий імператив Наталії Кобринської

Однією з визначальних складових духовного світогляду Н. Кобринської, пріоритетним ідеологічним орієнтиром, який вплинув на розвиток її письменницького таланту й детермінував громадянську позицію, діяльну емансипаційну практику й творчу царину, став **націоцентризм.** У світоглядній парадигмі письменниці він ідентифікувався також із типом мислення й розумінням екзистенційно-історичної сутності нації. «Здобуваючи самоосвітою широкі знання, стежачи пильно за розвитком духовних течій, в світі, завжди стояла вона твердо на національному ґрунті», — засвідчував цю світоглядну константу Кобринської її сучасник М. Лімницький[1]. У цьому контексті услід за визначенням Е. Сміта оперуємо поняттям націоналізму як «форми культури та ідентичності». Тобто згідно з його теорією, націоналізм — це не так стиль і доктрина політики, як «форма культури — ідеологія, мова, міфологія, символізм і свідомість, — що здобула глобальний резонанс, а нація — це тип ідентичності, чиє значення і пріоритет зумовлені цією формою культури. В цьому розумінні націю і національну ідентичність слід розглядати як витвір націоналізму та його поборників»[2].

У світоглядній ґенезі Кобринської феномен націоцентризму передусім як «свідомості належності до нації»[3], був інспірований новітніми суспільними прагненнями, політичними настроями, соціальними рухами у виборюванні власної державності, що стало змістом громадянського чину цілого покоління «Молодої України». «Націоналізм становить частину "духу доби", він не меншою мірою залежить від попередніх мотивів, візій та ідеалів. Бо те, що ми називаємо націоналізмом, діє на багатьох рівнях, і його можна розглядати і як форму культури, і як різновид політичної ідеології і соціальних рухів»[4].

---

1 *Лімницький М.* Кобринська в останні роки життя // Новий час. 1934. № 142. 28 черв.

2 *Сміт Е. Д.* Національна ідентичність. Київ : Основи, 1994. С. 100.

3 Там само. С. 81.

4 Там само. С. 80.

У сприйнятті письменниці націоналізм розумівся, з одного боку, як духовий чинник культурної свідомості нації, а з іншого — як важливий чинник державотворення й геополітичної окремішності в умовах тодішнього бездержавного статусу України. Середовище плідної інтелектуальної комунікації Кобринської (як безпосередньої, так і епістолярної) з визначною письменницькою елітою України, зокрема з І. Франком, М. Павликом, М. Драгомановим, М. Грушевським, О. Пчілкою, Лесею Українкою, Пантелеймоном та Олександрою Кулішами, Ольгою Кобилянською, І. Нечуєм-Левицьким, Б. Грінченком, М. Коцюбинським значною мірою ферментувало націоцентричний дискурс творчості письменниці, оприявнений у її листуванні, художніх текстах, публіцистиці, перекладній практиці.

Національна свідомість Кобринської викристалізовувалася поступово, еволюціонуючи, за її словами, спочатку від «комплетної [*польськ.* повної. — *А. Ш.*] апатії до всего, що руське» [тобто українське. — *А. Ш.*] (листи до М. Павлика від 28 листоп. 1888 р.; ЦДІАУЛ, ф. 663, оп. 1, спр. 219, арк. 10), індиферентного сприйняття народності й зневіри у власній державності, коли «національна борба» «виділася безпідставною, непотрібною стратою часу»[1]. Про ґенезу власної національної самості Кобринська вперше згадала в автобіографії, зауваживши, що своїм національним «наверненням» завдячує Франкові: «Майже неймовірно, що на дійсні національні інтереси навів мене Іван Франко, якраз чоловік, котрий причинився найбільше до поборення у нас вузького націоналізму. В його бориславських і других дрібних оповіданнях виступала не лиш рація робочого люду, але локальні услов'я життя — народність яко відрубна етнографічна група»[2]. Здогадно, що тут Кобринська мала на увазі Франкові висловлювання про «вузький націоналізм», «вузький український націоналізм» в статті «Темне царство» (Світ, 1881, № 8/9, с. 158–161; № 10, с. 171–172; № 11/12, с. 195–199; 1882, № 13, с. 221–224) в якій, пишучи про еволюцію Шевченка, він зазначав: «Не диво затим, що супроти напливу тих нових ідей давні його [Шевченкові. — *А. Ш.*] старокозацькі ідеали бліднуть, що його вузький український націоналізм звільна перетворюєсь сам в собі, перероджуєсь в любов до всіх слов'ян, тиснених чужими, в любов до всіх людей, тиснених путами суспільної нерівноти, неправди і неволі» (Світ, 1881, № 11/12, с. 196).

Франко сприяв кристалізації національної свідомості Кобринської й допоміг «загальнолюдські ідеї оперти на національних услов'ях» (лист до М. Павлика від 28 листоп. 1888 р.; ЦДІАУЛ, ф. 663, оп. 1, спр. 219, арк. 10). У Франковому «Темному царстві» саме і йдеться про поєднання національного та загальнолюдського у творах Шевченка: «З одного боку, український націоналізм, позбувшися старокозацької закраски, розрозширюється і поглублюється в

[1] *Кобринська Н.* Автобіографія // Кобринська Н. Вибрані твори. Київ : Дніпро, 1980. С. 320.
[2] Там само.

правдивий український патріотизм <…>. Але се вже не той формальний патріотизм, який ми бачили в першій добі Шевченкової творчости; <…> він основуєсь сьвідущо і твердо на любові до всіх людей, на бажанню загальнолюдського братерства, на прихильності до всіх угнетенних і покривджених, між котрими перша і найближча серцю поета — його рідна Україна» (Світ, с. 197). Порівнюючи з цього погляду Шевченкові поеми «Сон» та «Кавказ», Франко спостеріг цікаву еволюцію поета: «"Сон" — се велике оскарження "темного царства" за теперішні і минувші кривди України, оскарження, піднесене з більше (хоть не виключно) партикулярного становища — українства. "Кавказ" же побудований вже на ширшій, можна сказати, на загальнолюдській основі», «<…> се огниста інвектива против "темного царства" зі становища загальнолюдського, се, може, найкраще свідоцтво щирого людського чувства поета» (Світ, с. 197).

Відтак ідеологічна риторика Кобринської на початку 1880-х років змінюється новими акцентами власного визначення народності як окремішньої етнографічної групи, яка передує геополітичному оформленню нації[1].

Щоправда, посилаючись на автобіографічну констатацію Кобринської щодо власного розуміння феномену національного, Омелян Огоновський застановлявся над тим, що насправді вкладала вона у зміст цього поняття: «неясним являє ся єї погляд на націоналізм, що єго она бажала б з'єднати з радикалізмом. Хоча бо она сказала, що на дійстні національні інтереси навів єї Іван Франко своїми Бориславськими й другими дрібними оповіданнями, то не можна дізнатись, щó она розуміє під такою злукою націоналізму з радикалізмом. Правда, що она є сеї думки, мабуть-то лиш на національних підставах може піднестися маса (люду) до загальної культури і цивілізації, але нам здає ся, що Кобриньска добачає суть національности тілько в мові руско-українській, позаяк она вказує на Драгоманова, щó, хоча знає дуже добре россійскій язик, пише по-українськи. Та от, сам Драгоманов яснійше висказав значінє національности для розвою українськоі породи; — він бо пише, що "в нас справа соціялізму мусить іти поруч з справою виратування своєї породи — з новим нарождінням національним" Громада. № 4. Женева. 1879. С. 213)»[2]. Виглядає, що твердження Огоновського, одного з ідеологів народовців, було оперте радше на вихоплених з автобіографічного контексту фраз Кобринської, аніж засноване на посутньому аналізі її націоцентричних переконань. Йому більше бажалося закцентувати партійну ідентифікацію письменниці з радикалами (хоч наяву вона була доволі хиткою), а не розбирати глибше світоглядних основ діячки. Публіцистичний та епістолярний наративи Кобринської, навпаки, виповідають її опозиційну налаштованість до радикальної партії, апогеєм якої стала її стаття «Жіноча справа в Галичині».

---

1 *Кобринська Н.* Автобіографія // Кобринська Н. Вибрані твори. Київ : Дніпро, 1980. С. 320.

2 *Огоновський О.* Наталя Кобриньска // Огоновський О. Історія літератури руської. Ч. 3. 2 відділ. Львів : Накладом наукового товариства імени Шевченка, 1893. С. 1274–1275.

Листовно дискутуючи з М. Павликом (лист від 14 січ. 1890 р.) з приводу ідейного прямування щойно заснованого 1890 року радикального часопису «Народ», письменниця ословила зміст поняття народності: «Я не розумію инакше народности, лиш в етнографічних границях, усі инші рації — то непотрібний сентименталізм» (ЦДІАУЛ, ф. 663, оп. 1, спр. 219, арк. 20–21). З цього погляду її уявлення про суть нації зближується з поняттям «антиколоніального націоналізму» Е. Сміта, в основі якого лежить громадянсько-територіальна концепція нації[1]. Антиколоніальні, самостійницькі настрої письменниці не раз проструумовували в епістолярних розмислах з європейськими адресатами та відлунювали згодом в її літературних текстах. Так у листі до чеської приятельки Вільми Соколової від 21 лютого 1907 року вона відверто заявляла про українську етнічну ідентичність, противлячись будь-якій політико-асиміляційній інтервенції: «Бути нам москалями, те саме, що поляками. Одні і другі накидаються нам на непрошених проводирів і опікунів» (ІЛ, ф. 13, № 54). У передмові до українського перекладу повісті Кароліни Свєтлі «З наших боїв і змагань» Кобринська категорично засуджувала культурну узурпацію та асиміляцію сусідів, вивищуючи національну іманентність та індивідуальний культурний розвиток: «Те накидуваннє сє одного народа другому во ім'я культури, так часто пересадне і безкритичне, якраз не є доказом духовної вищости, а тільки спинює індивідуальний розвиток другого народа, баламутить духа слабших одиниць, що не мають настільки сили, щоби могти опертися, настільки народної гідности і свідомости, щоби жити своїм життям — а марнують іно свою кров і вбивають душу свого народа»[2]. Доволі гостро критикувала Кобринська толерування галицькими партіями та часописами питання «згоди з поляками», листовно ословивши свою позицію М. Павликові як редакторові «Народу» (лист від 14 січ. 1890 р.): «Я боюся, чи Ви в своїм "Народі" не поповнили той сам блуд, що "Правда", а іменно, що в програмовій статті згадали-сти про згоду з поляками. Се немило вражає русинів, а такі чувства при видавництві, котрого еґзестенція непевна, повинні шановатися. Тим більше, що, фактично, ми лиш тогди моглибисьмо погодитися з поляками, коли они, жиючи на Руси, признали усі належачи русинам права, а ми мусимо тілько сил і часу тратити, щоби від них видерти насвятійші наші права, а, властиво, найсправедливіші. <…> Тож належало би нам підносити лиш факта, де поляки дійстно зрозуміли, що они винні народови, серед котрого жиют» (ЦДІАУЛ, ф. 663, оп. 1, спр. 219, арк. 20–21).

Важливим компонентом націоцентричного мислення Кобринської була спонука до «правдивого національного самопізнання», плекання власних етнокультурних вартощів: «відриватися від свого кореня — значить самовільно позбавляти себе жизненної сили», бо «лиш на власнім ґрунті може

[1] *Сміт Е. Д.* Національна ідентичність. Київ : Основи, 1994. С. 91.

[2] *Кобринська Н.* Передне слово // Свєтла К. З наших боїв і змагань / пер. з чес. О. Д[учимінської]. Львів : Накладом Наталії Кобринської, 1912. С. 9.

вирости правдива культура»[1], «лиш на національних підставах може піднестися маса до загальної культури і цивілізації»[2]. Нова аксіологія «духу часу» в громадянському чині Кобринської генерувалась як потужний національний клич, спрямований розбудити «свідомість власної народної окремішності і самостійності»[3].

Кобринська упереджено ставилася до політики «нової ери», яку проводили народовці спільно з наддніпрянцями і під знаком якої в Галичині до 1894 року відбувалися політичні процеси[4]: «виразний дух "нової ери" стає против усего, щоби могло у нас живійше порушити уми, понукавши суспільність до живійшого ділання. Угодовська ера, котра опершись на основах вижидання ласки, згори, зациткуючи усі живійші пориви серед руської суспільности, хотіла би також зациткати і руске жіноцтво, щоби воно не допоминалось своїх прав і не давало світові знати про своє істнованє. Дійсно тяжко було би деінде найти більше деморалізуючої політики та деморалізуючої школи для молодіжі» [5]. Феміністична публіцистика Кобринської гостро викриває національну індиферентність і недолугу роботу галицьких видавництв, які замість популяризації українства й національної просвіти, заводять малозрозумілий для народу дискурс про релігійно-обрядову асиміляцію: «І якби наші націонали своїми видавництвами несли правдиву освіту нашому людови, то місто убиватись о обряд в своїх часописах об'яснили були до того часу народови, що обряд не становит народности, то і наш простолюдин, котрого захопив і охрестив латинський піп не називав би ся для того поляком, не малиби-сьмо фалшивої в краю статистики, польського викладового язика в школі, пануючого в урядах і т. ін.»[6]. Тут Кобринська не зовсім мала рацію, позаяк візантійський обряд таки оберігав українську народність, хоча й був не достатній сам по собі для збереження національної ідентичності.

Як велика громадянка, Кобринська наче проглянула симптоматику сьогоднішньої політичної кризи, залишивши власний рецепт поступового й усвідомленого кристалізування нації шляхом її самоочищення й самореанімування, орієнтації на сильних національних лідерів й духовних поводирів: «Надармо

---

1 *Кобринська Н.* Руське жіноцтво в Галичині в наших часах // Кобринська Н. Вибрані твори. Київ : Дніпро, 1980. С. 301–302.

2 *Кобринська Н.* Автобіографія // Кобринська Н. Вибрані твори. Київ : Дніпро, 1980. С. 320.

3 Там само.

4 Детальніше про це див.: *Нахлік Є.* Барвінський Олександер Григорович // Франківська енциклопедія. Іван Франко і нова українська література. Попередники та сучасники (письменники, філологи — літературознавці, фольклористи, мовознавці). (Томи 1–3). Т. 1. Львів : Світ, 2016. С. 78–81; *Чорновол І.* Польсько-українська угода 1890–1894 рр. Львів : Львівська академія мистецтв, 2000. 247 с.

5 *Кобринська Н.* Руське жіноцтво в Галичині в наших часах // Кобринська Н. Вибрані твори. Київ : Дніпро, 1980. С. 301–302.

6 Там само. С. 28.

буде добувати народних прав горстка народних заступників, генії, великі таланти будуть стояти самітно, гей придорожні стовпи, поки сама суспільність не виелімінує з себе усіх деструктивних елементів <…> і не стане усіма засобами своєї енергії стреміти до відродження "сама через себе"»[1].

Ідея національної ідентичності у трактуванні Кобринської експлікована у вигляді імперативної ментальної формули — «бути собою», яка конституює усі рівні національного буття — політичний, духовний, культурний. Сповідуючи услід за І. Франком концепцію національної літератури, ознаку її інтернаціональності письменниця вбачала, з одного боку, у засвоєнні досвіду західноєвропейських літератур, а з іншого — у збереженні «нашої питомої вдачі», національної самобутності, замість штучної інтервенції, неприродної моди та чужих впливів, у «вмілості піднести себе, свою і народну індивідуальність до висоти європейської культури і штуки»[2].

До рівня національної ідеї еволюціонувала феміністична концепція Кобринської, підхоплюючи кличі українських національно-визвольних змагань за власну державність. Це виразно відчутно в її епістолярній риториці й антимілітарній прозі під час подій Першої світової війни. Якщо спочатку жіночий рух розгортався «під окликом економічної рівности для жінок з мужчинами», то надалі в силу історичних обставин та суспільних запитів «в жіночім питанню настала важна еволюція» — і його «провідники» «пізнали, що годі замкнути житє в самі економічні рами, бо ждуть своєї розв'язки не менше важні проблєми і стремління, як націоналізм»[3]. Власні загальнофеміністичні постулати письменниця розвивала на національній основі, вважаючи жіночу емансипацію іманентним феноменом суспільно-політичних процесів, важливим чинником державотворення, немислимим водночас без духовного розкріпачення, самоідентифікації, інтелектуалізації та етнокультурної пасіонарності українського жіноцтва. Кобринська «в жіночім питанню кладе натиск на національну гідність і свідомість, і на право народу жити своїм питомим культурним житєм»[4].

У ширшому сенсі фемінізм асоціювався і з державотворчою стратегією, в якій жінці відводилася конструктивна місія творчині, адже «у всіх великих еволюціях людського розвитку жінка брала активну участь»[5], а загалом «жіноцтво завсіди відзивалося в тих історичних моментах, коли людський дух

---

1 *Кобринська Н.* Передне слово // Свєтла К. З наших боїв і змагань / пер. з чес. О. Д[учимінської]. Львів : Накладом Наталії Кобринської, 1912. С. 9.

2 *Кобринська Н.* Не ходи, Грицю, на вечерниці. Драма Старицького і народна пісня // Кобринська Н. Вибрані твори. Київ : Дніпро, 1980. С. 387.

3 Літературні замітки // Діло. 1912. № 8108.

4 Там само.

5 *Кобринська Н.* Промова на науковій академії в ювілей відродження русько-української літератури // Кобринська Н. Вибрані твори. Київ : Дніпро, 1980. С. 325.

найдужче перся до індивідуальної свободи, до визволення з якихось віками усталених політичних чи соціальних форм»[1]. Поняття національної ідентичності й пов'язане з ним осмислення себе як частини власного народу на тлі тодішніх емансипаційних змагань кореспондувало з новою проблематикою фемінізму. Втім для Кобринської актуальним було питання збереження українцями своєї національної ідентичності, мови, культури, а не осягнення політичної самостійності, виборення державності. Ці питання всерйоз порушили щойно «молоді» радикали, політики в 1890-х роках.

Ідею національних змагань за Кобринською повинна була перейняти й **література**, як потужний фермент «розвою жіночого духу», «вірний образ ясних і темних сторін суспільного ладу»[2]: «ми розвиваємось не лише на полі народнім, але й на полі загального поступу, котрого мірою завсігди була література і жінка»[3]. З погляду національно-історичних перспектив література, на думку письменниці, також виконувала соборницьку і соціальну функції, ставала індикатором усіх значущих для нації суспільно-політичних процесів: «Русь-Україна, розділена також політично, в'яжеться з собою при помочі літератури. Не згадуємо тут про заслуги літератури при знесенні невільництва, панщини і інших людських кривд, де література завсігди ставала на стороні слабших і утиснених»[4]. Для Кобринської актуальним було питання збереження українцями своєї національної ідентичності, мови, культури, а не осягнення політичної самостійності, виборення державності. Ці питання всерйоз порушили щойно «молоді» радикали, політики, в 1890-х роках.

Проблему національної ідентичності порушено й у художній творчості Кобринської на рівні функціонування національних міфологем, осмислення проблем етноментальності, народної пам'яті, духовних, історичних, християнських вартощів, національної аксіології. В оповіданні «Виборець», присвяченому Іванові Франкові, Кобринська майстерно показує процес утвердження національної свідомості громади, зростання її політичної дозрілості й електорального досвіду. В образі Якима Мачука, евентуально делегованого громадою виборця, постає новий тип свідомого громадянина, який у складному психологічному сум'ятті поборює власну матеріальну спокусу, не ведучись на підкуп, а натомість трансформує свідомість із затурканого селянина в політично зрілого й чесного виборчого представника громади, принципового репрезентанта народної волі. Мотив громадської довіри, наділення

---

1 *Кобринська Н.* Жінка а свобода // Кобринська Н. Вибрані твори. Київ : Дніпро, 1980. С. 375.

2 *Кобринська Н.* Про первісну ціль товариства руських жінок в Станіславові, зав'язаного 1884 р. // Кобринська Н. Вибрані твори. Київ : Дніпро, 1980. С. 297.

3 *Кобринська Н.* Промова на науковій академії в ювілей відродження русько-української літератури // Кобринська Н. Вибрані твори. Київ : Дніпро, 1980. С. 328.

4 *Кобринська Н.* Про первісну ціль товариства руських жінок в Станіславові, зав'язаного 1884 р. // Кобринська Н. Вибрані твори. Київ : Дніпро, 1980. С. 299.

колективними електоральними повноваженнями духовно вивищують почуття національної гідності Якима. З іншого боку, Кобринська виводить ґенезу здорового осердя нації від вкоріненого на власній землі селянина, життєвий триб якого заснований на цілорічній праці біля цієї землі. Ментальна риса хлібороба, що виразно корелюється з сутністю християнина — це його духовно-сакральний контакт зі землею, яка є даром, ласкою Бога, повсякчасним вимолюванням врожаю й достатку. Тому суспільний і справедливий порядок на його землі, легітимізований громадським виборчим правом, стає для Якима тестом власного сумління й соціальної зрілості. Головна ідея твору — це утвердження національної ідентичності громади, її самопізнання, ідентифікація кожним індивідом себе як частини єдиного суспільного організму, духовно спорідненого моноліту, здатного протистояти корупції й національному поневоленню. «Коли вже таких маємо селян, то Русь не пропаде, але пропадуть її вороги, бо нарід приходить до пізнання, чим він є і чим повинен бути!»[1], — стверджує оптимістичну національну перспективу пересічний селянин. Ще тоді Кобринська відчула симптоматику потужної національної енергетики, що нею перейнята душа цілого народу й завдяки їй здатна витримати найважчі потрясіння й відродитися до нового життя: «Чи не криється більша сила, що всіх тих людей переймає одною душею…?»[2].

Міфологема рідної землі розгортається в оповіданні «Перша вчителька» в контексті народної етнопедагогіки, виховання юного покоління нації. Досвідчена наставниця намагається прищепити дітям любов до своєї землі, виховуючи їх у пошануванні народних першоджерел, флористичної символіки, звичаєвих правил, історичної пам'яті й рідних традицій. Мотив дитячої прогулянки чарівним довкіллям — це дорога пізнання, шлях з дитинства у зрілість, по якому вчителька провадить дітей, виховуючи національно свідоме, іманентно залюблене в красу й історію своєї землі покоління.

Візії воєнного лихоліття знайшли відлуння в глибоко психологізованій антивоєнній прозі письменниці, чуттям якої проникли страшні картини катастрофізму, людських нещасть, руйнувань і крові, моральної катастрофи людства. Трагедія роз'єднаної й фізично знищеної війною сім'ї («Каліка») екстраполюється в криваве національне горе. Війна, що нею керує людський диригент, стає фантасмагорією втраченого світу, який набуває танатологічних вимірів, обертається «дикою, несправедливою потворою, що карає невинних»[3] й «перед часом завдає їм вічний сон, мир і тишину»[4]. Мотивом фемінності пронизана в новелах Кобринської ідея життєздатної потуги України, здатної піднести «тріумфуюче життя над жертвами смерті».

---

1 *Кобринська Н.* Виборець // Кобринська Н. Вибрані твори. Київ : Дніпро, 1980. С. 175.

2 Там само.

3 *Кобринська Н.* Свічка горить // Кобринська Н. Вибрані твори. Київ : Дніпро, 1980. С. 255.

4 *Кобринська Н.* На цвинтарі // Кобринська Н. Вибрані твори. Київ : Дніпро, 1980. С. 257.

Як єдину незнищенну зброю авторка протиставляє нищівній енергетиці війни сакрум родинних вартощів, духовного вітаїзму, духу побратимства, християнської аксіології, національної ідентичності, народної пам'яті. Лише в такий спосіб нація подолає свою віковічну державницьку недолю й остаточно утвердить своє українство.

У цьому контексті символічно значущими є образи церкви, могили, матері-землі, народної туги, які формують концептуальне поле ширшої етноментальної міфологеми — «народної душі», яка «плакала над своїм тяжким горем» («На цвинтарі», с. 260), у скорботі вимолюючи долю народу й життя для своїх героїв. Як страшна національна драма, війна стає доленосним випробуванням для нації, гартуючи її політичну й духовну міць.

Поняття національної ідентичності Кобринська уґрунтовувала на засадах виховання національної гідності українця, плекання духовного потенціалу нації на міцному фундаменті культури, народної самосвідомості, життя задля загальнонаціональних інтересів. Ідея свідомого громадянства в уявленнях письменниці має стати важливим феноменом української ментальності. Для цього не варто призвичаювати народ до філантропічних очікувань і благодійних подачок, а виховувати в ньому патріотичну, освічену й культурно розвинену націю, міцно вкорінену на власному духовно-історичному ґрунті й свідому своєї високої національної гідності. Цю проблему письменниця порушує в оповіданні «Скарбонка»: «Не доста проте дбати про просвіту народа, його матеріальний добробит, не доста йому служити, але треба у него самого виробляти вищі вимоги, почування і зрозуміння гідності чоловіка»[1].

Середовищем плекання національних цінностей Кобринська вважала родину, услід за польським філософом Вінцентом Лютославським стверджуючи, що «національна свідомість поглубляє і збогачує також і полові відносини: дві одиниці, що люблять оден народ, сильнійше сполучені у своїх почуваннях, як ті, що люблять лиш себе, а в національних справах управляють егоїзм удвоє»[2]. На такій ідеї розбудована колізія оповідання чеської письменниці Кароліни Свєтлі «З наших боїв і змагань», що його у перекладі українською Кобринська надрукувала у видавничій серії «Жіноча бібліотека» із власною передмовою. У ній Кобринська акцентує на суперечності між фізичною любов'ю у шлюбі й патріотичними почуттями, висновуючи, що «люди горячих національних почувань вмінюють в психічні складники любови і любов до свого народа»[3].

В цьому контексті прострумовує проблема національно-асимілятивної шлюбної політики, актуальна як для чеської, так і української національ-

---

1 *Кобринська Н.* Скарбонка // Ілюстрований календар товариства «Просвіта» на рік звичайний 1910. Львів, 1910. С. 2.

2 *Кобринська Н.* Передне слово // Свєтла К. З наших боїв і змагань / пер. з чес. О. Д[учимінської]. Львів : Накладом Наталії Кобринської, 1912. С. 7.

3 Там само. С. 8.

ної ситуації, яку гостро зактуалізовано в невеличкій рецензії на оповідання К. Свєтли в газеті «Діло»: «Чи для нас, українців, справа мішаних подруж не має ваги? Хто дивиться отвертими очима на наш визвольний бій і хто тверезо дивиться на висшу культуру наших сусідів, накидувану нам тими сусідами і то, власне в ім'я висшости тої культури, сей мусить сказати: не вільно нам на публичній арені проголошувати визвольні кличі, а тихцем, приватно впроваджувати до родини ворожі елєменти, які ломлять наші сили, є розсадниками деструктивних елєментів!»[1]. Здогадно, що на такі розмисли письменниці міг вплинути реальний факт заміжжя Софії Окуневської з поляком Вацлавом Морачевським. Також у цих думках варто вбачати зміну світоглядного вектора Кобринської вправо, до посилення в її поглядах націоналізму.

Націоцентризм став одним із головних світоглядних складників духовно-інтелектуального укладу Наталії Кобринської і водночас модусом осмислення національно-екзистенційної проблематики в її художніх творах, популяризування українства в перекладацьких проектах, концептуалізації феміністичної парадигми в історії українського жіночого руху. «Почин і життєвий труд Наталії Кобринської, — підсумовував Кирило Трильовський, — це не тільки власність українського жіноцтва, але загалу громадянства. Бо зусилля здобути рівні права для більшости нації і цю більшість запрягти до громадської роботи, до боротьби за найвищу національну мету — є загальним, великим і, скажімо правду, рішальним національним подвигом»[2]. Національна ідентичність була для Кобринської особливою культурологічною рефлексією, яка інтегрувала різні рівні національного буття — духовно-ментальний, культурософський, історичний.

---

1 Літературні замітки // Діло. 1912. № 8108.

2 *Трильовський К.* Наталія Кобринська і її найближчі (З моїх споминів з половини 80-х років минулого століття) // Жінка. 1937. № 11/12. С. 3.

Розділ **3**

НАТАЛІЯ КОБРИНСЬКА ТА ЇЇ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНЕ ОТОЧЕННЯ

3.1. «Більшого обожателя вашого таланту, як я, трудно знайти»: епістолярний дискурс з Іваном Франком

До безпосереднього знайомства Наталії Кобринської з Іваном Франком спричинився Остап Терлецький, правник, тодішній активний учасник Віденського студентського товариства «Січ», відкривач її белетристичного таланту. Саме Терлецький доніс Кобринській Франкове бажання ближче познайомитися з її творами. Для Кобринської, зболеної особистою сімейною трагедією (смертю чоловіка 1882 р.), це був шанс не лише розвіяти депресивну настроєвість, а й повернути втрачений сенс життя в русло продуктивної письменницької праці, яка після успіху у віденській «Січі» стала все більше її захоплювати. Перший лист Кобринської до Франка, датований 23 липня 1884 року, дав старт тривалому приватному листуванню й особистій дружбі. Надсилаючи на прохання Франка свої перші твори «Задля кусника хіба» та «Пані Шумінська» (пізніша назва — «Дух часу»), письменниця з певним острахом перед визнаним літературним авторитетом подала й своєрідну інструкцію до них: «Я знаю докладно хиби моїх мізерних творів. Знаю, що форма негладка, язик шорсткий, а ходит мені лиш о провідну ідею і психологічні обсервації, — отож прошу передусім на тії точки звернути свою увагу» (ІЛ, ф. 3, № 1603, с. 228). У тодішніх листовних одкровеннях Кобринської знаходимо несміливі письменницькі інтенції та сподівання на літературну допомогу Франка.

Взаємна епістолярна спадщина Франка й Кобринської хронологічно репрезентована періодом **1884–1914 років** й документально зафіксована у дев'яноста відомих листах Кобринської до Франка (зберігаються у Франковому архіві в ІЛ, ф. 3) та п'яти Франкових відписах. Така невелика кількість збережених Франкових листів пояснюється невідомою досі долею архіву Кобринської, з яким, правдоподібно, загубилися цінні Франкові епістоли. Листи Кобринської, в яких ретроспективно згадано про зміст і тон Франкових відписів, охоплюють найяскравіші віхи життєписів цих письменників: їхнє родинне приятелювання, часті болехівські вакації Франків, історію спільних видавничих проектів, обопільна співпраця у періодичних виданнях, готування до друку творів.

Обмінявшись кількома листами, Франко й Кобринська вперше зустрілися під час другого віча українських академіків (студентів) у Коломиї 7 серпня 1884 року, яке відбулося з ініціативи молодіжних товариств «Академічне братство» у Львові, «Січ» у Відні та «Союз» у Чернівцях у межах мандрівки української молоді по підгірських селах влітку 1884 року.

Згадуючи про першу зустріч Франка з Кобринською, Д. Лукіянович звернув увагу на їхній тогочасний статус та життєві здобутки: «В часі особистої стрічі Кобринської з Франком він був уже відомий поет, автор цілком нових, живих строф і новель, співробітник "Діла", "Зорі" і "Зеркала"; редактор, видавець і критик; провідник молодого, боєвого покоління, офіційно непризнаний диктатор у літературній ділянці. Кобринська мало ще знана, але озброєна від голови до ніг, уже готова кинути визов до боротьби за права жінки, вже загарливо працювала над засновинами жіночого товариства в Станиславові, як першої боєвої станиці»[1].

Задовго до цього знайомства Кобринська у власних письменницьких взоруваннях та художньо-стильових орієнтаціях вважала Франка за свого літературного авторитета. Після першої зустрічі зміст інтенсифікованого 1884 року листування, сказати б, епістолярної ідилії, поміж ними розгортався довкола двох проблем: видання творів Кобринської та спільних задумів щодо організації жіночого товариства в Галичині. У листах відбилася складна **видавнича історія дебютних оповідань Кобринської** на тлі не менш драматичної редакторської долі Франка в «Зорі», який, утративши тоді свою впливовість в цьому органі, спромігся однак прилаштувати в трьох її числах за 1884 рік (№ 20–22) повість Кобринської «Задля кусника хліба» та згодом оповідання «Як стара Янова їхала залізницею від Коломиї до Бурштина» (Зоря, 1886, № 12, с. 197–200). Плануючи перебрати редакторство «Зорі» та змінити формат й обсяг цього видання, Франко анонсував в листі до М. Драгоманова від 21 жовтня 1884 року зміст перших номерів, серед автури яких назвав Кобринську: «З Галичини я маю ще дві готові повістки пані Кобринської, з котрих одну напечатаю ще сього року [йшлося про "Задля кусника хліба". — *А. Ш.*], а другу задержу на слідуючий рік» [т. 48, с. 487]. А в листі до Кобринської від 11 жовтня 1884 року листовно доніс суть концептуальної реформи «Зорі», яка, між іншим, мала би бути й інформаційним органом для майбутнього жіночого товариства: «Та часопись вдоволила б, думаю, загальному бажанню бачити у нас поважний літературно-науковий журнал і з охотою приняла б на себе й ту задачу, яку Ваше товариство ставить журналові — підносити і боронити інтереси нашого жіноцтва. Я думаю, що "Зоря" може тілько зискати на тім матеріально і морально, коли буде видавана яко орган жіночого това-

[1] *Лукіянович Д.* Іван Франко і жіноче питання // Жінка. 1936. № 11/12. С. 2–3.

риства, і зовсім на те годжуся»[1]. Такий намір особливо втішав Кобринську, яка усіляко підтримувала редакторські амбіції приятеля, заявивши у відписі від 16 жовтня 1884 року: «Я дуже рада, що "Зоря" переходить на Вашу власність. Бо дійстно то чиста іронія — літературна газета в руках люду без літературного образовання. Не менше також тішуся, що Ви пристаєте на наші услів'я і що тим чином "Товариство руських женщин" буде мати свій орган <…>» (ІЛ, ф. 3, № 1602, с. 321). Друкові першої з двох «повісток» Кобринської — «Задля кусника хліба» — передували непрості, позначені жіночою ультимативністю молодої письменниці, епістолярні дискусії з Франком. Спочатку Кобринська відмовлялася співпрацювати із «антипатичною» та «макулатурною» в її сприйнятті «Зорею», яку вважала непридатною для літературного престижу та творчої «розкрутки» початківців: «Самі признаєте, що то не найліпше поміщенє для початкового пера. Я о "Зорі" звикла виражатися, що якби повитинати з неї все то, що Ви пишете, то сміло можна би решту продати на вагу, а тепер сама мала би-м до неї належати» (лист від 31 серп. 1884 р.; ІЛ, ф. 3, № 1603, арк. 241). Проте, дізнавшись згодом про перспективи Франкового редакторства в «Зорі», Кобринська таки погодилася надрукувати в ній свою повість. Франко виявився уважним і поблажливим критиком перших писань Кобринської, вражений їхньою свіжістю й новизною. Прихильна авторитетна критика окрилювала белетристичні засяги Кобринської: «Оцінка Франка давала мені якнайкращі надії на мої літературні подвиги»[2].

Другою «повісткою», приготованою для друку в «Зорі» на 1885 рік, про яку згадав Франко у листі до Драгоманова від 21 жовтня 1884 року, мала стати «Пані Шумінська» (пізніша назва «Дух часу»). Втім, через неприємні для Франка колізії із «Зорею» в грудні 1884 року, внаслідок яких він був усунутий від головного редакторства, а журнал, фактично, став власністю Товариства ім. Шевченка, Кобринська змушена була відібрати рукопис, не бажаючи вести співробітництво з такою непевною редакцією. За Франковою порадою, висловленою у листі від 13 грудня 1884 року, Кобринська 18 грудня 1884 року написала офіційного листа на його ім'я, як підставу, щоб відібрати «новелку» від О. Партицького. Своє рішення відкликати твір з друку мотивувала потребою начебто «ліпше і стараннійше обробити» (ІЛ, ф. 3, № 1603, с. 411). Разом із листом того самого числа надіслала Франкові іншого, неофіційного, висловивши розчарування ситуацією із «Зорею», оскільки саме з цим журналом за редакторства Франка вона асоціювала свою майбутню літературну саморепрезентацію. Не втішали письменницю й Франкові застереження та поради (в листі від 13 груд. 1884 р.): «щоб Ви не тратили надії і не опускали рук», «а як прийде наш час ділання, тоді ми зможемо виступити, як Бог приказав» [т. 48, с. 507]. На це

[1] Цит. за: *Возняк М.* Журнальні плани Франка в рр. 1884–1886 // Україна. 1927. Кн. 3. С. 27.
[2] Кобринська Н. Автобіографія // Кобринська Н. Вибрані твори. Київ : Дніпро, 1980. С. 322.

зневірена приятелька зреагувала надто вразливо: «Добре Вам так говорити, перед Вами стоїть світла будучність, і усі неприємності, які тепер надибаєте, суть лиш малими перешкодами на тій дорозі, але я, зломлена нещастям, перед часом зступаю з мого кульмінаційного пункту розвою, і всі теперішні змагання — то лиш послідні напруження конаючого» (ІЛ, ф. 3, № 1603, с. 421–422). Проте згодом свою «Пані Шумінську» письменниця таки надрукувала в жіночому альманасі «Перший вінок».

Франкове літературне й ідеологічне наставництво. Від початку творчі контакти Франка та Кобринської розгорталися у форматі наставницької критики, коли письменниця, щойно ступивши на літературний шлях, здебільшого взорувалася на творчість, зокрема стиль свого вчителя. «В особі І. Франка Н. Кобринська знайшла не лише співчуваючого однодумця, а й висококваліфікованого вчителя, який завжди охоче подавав різноманітну допомогу в її літературній і видавничій діяльності, піклувався про розвиток її здібностей», — писав О. Мороз[1]. Невипадково їхня початкова співпраця, в основі якої було редагування й фахова критична оцінка дебютних творів Кобринської, зводилася до своєрідної літературної субординації. «Завше признаю вищість Вашого пера», — писала вона приятелеві (лист від 26 лип. 1888 р.: ІЛ, ф. 3, № 1602, с. 735–736). Франківський стиль у її першому друкованому творі «Задля кусника хліба» упізнав і Михайло Драгоманов: «ніби не оповіданє, а якась програма, і час би було покинути той Франківський спосіб писання», — з обуренням переповідала Кобринська Франкові (у листі від 12 квіт. 1886 р.; ІЛ, № 1608, с. 290) зміст листа М. Драгоманова до Т. Окуневського (цей лист Драгоманова не зберігся, здогадно, що його реакція на це оповідання була висловлена у відписі Окуневському орієнтовно перед 18 січ. 1886 року, про який зазначено, що він «пропав»[2]. А проте свій белетристичний талант у початковому періоді творчості Кобринська розвивала саме в руслі Франкового реалізмоцентризму, навіть згодом визнаючи колишній стильовий вплив свого наставника: «Ви упередили мене в реалізмі і я Вам поклонилася» (лист від 16 листоп. 1898 р.; ІЛ, ф. 3, № 1610, с. 575). Особливо вітала вона будь-які творчі та видавничі ініціативи приятеля, обстоюючи його реалістичний підхід до художнього письма: «Ви знаєте, як мені на тім залежить, щоби літературний напрямок, котрого Ви у нас репрезентантом, запанував, і що в тім замикаєсь цілий мій патріотизм, та що кожду таку спосібність рада я піднести і підмогчи» (лист від 8 берез. 1887 р.; ІЛ, ф. 3, № 1608, с. 653). Зміст «патріотизму» Кобринської заснований не на якихось ефемерних культурологічних гаслах, а на власній практичній інтеграції естетичних засад реалізму, адже в руслі

[1] *Мороз О.* Іван Франко вихователь українських письменників (І. Франко і Н. Кобринська) // Іван Франко. Статті і матеріали. Львів, 1960. Вип. 7. С. 231.

[2] *Павлик М.* Переписка Михайла Драгоманова з д-ром Теофілем Окуневським (1883, 1885–1891, 1893–1895) / зладив і видав М. Павлик. Львів, 1905. С. 24.

Франкової реалістичної школи еволюціонувала й творчість самої письменниці (від 1884 до 1895 років).

Кобринська завдячувала Франкові не лише своїм творчим зростанням, а й світоглядною трансформацією, вважаючи його і літературним наставником, і духовно-ідеологічним натхненником, який «навів» її на національноцентричну проблематику. В «Автобіографії» (1893) письменниця згадувала, що її національний світогляд формувався під впливом осмислення проблеми національної ідентичності у Франкових творах бориславського циклу: «Майже неімовірно, що на дійстні національні інтереси навів мене Іван Франко, чоловік, котрий причинився найбільше до поборення у нас вузького націоналізму. В його бориславських і других дрібних оповіданнях виступала не лише рація робочого люду, але локальні услов'я життя — нарідність яко відрубна етнографічна група. Тут доперва <...> стала пізнавати, що лиш на національних підставах може піднестися маса до загальної культури і цивілізації <...>»[1]. Франкові твори бориславського циклу, як тогочасний факт галицької лектури, кристалізували орієнтири Кобринської на націоналізм й визначили їхній світоглядно-ідеологічний (національний) та аксіологічний (загальнолюдський) вектор.

Співпраця у жіночому русі. Наступний етап ідейного зближення Франка й Кобринської стосувався заснування в Станіславові 8 грудня 1884 року «Товариства руських женщин». «З мужчин інтересувався ним найбільше Франко», — згадувала письменниця в автобіографії[2]. Цей фрагмент їхньої спільної громадсько-політичної діяльності також зафіксовано в листуванні. Кобринська задумала створити першу в Галичині жіночу інституцію «для літературних цілей» (ІЛ, ф. 3, № 1603, с. 242). Від часу заснування станіславівського жіночого товариства за активної підтримки й присутності на цьому заході Франка, письменникові сучасники й біографи ведуть початок ще однієї культурно-громадської віхи його життєпису — участі в зародженні жіночого емансипаційного процесу в Галичині. Мав рацію Іван Куровець, коли писав у спогадах, що Франко «палкими дискусіями дав почин до емансипаційного руху серед нашого жіноцтва, він підготовляв лектурою тодішнє жіноцтво, підготовляв і учив їх писати, виправляв їх перші твори й виробляв їх письменницький хист. Сміло можна сказати: якби не Франко, емансипаційний жіночий рух стояв би довгі літа відлогом». У цьому висловлюванні відбито й характер міжособистісних, наставницьких взаємин між Франком та Кобринською з цілком посутнім висновковим твердженням їхнього сучасника: «Наталія Кобринська й інші передові жінки тих часів — це духові діти Франка»[3].

---

1 *Кобринська Н.* Автобіографія // Кобринська Н. Вибрані твори. Київ : Дніпро, 1980. С. 320.

2 Там само. С. 322.

3 *Куровець І.* Іван Франко в моїх згадках // Спогади про Івана Франка / упоряд., вст. ст., прим. М. І. Гнатюка. Вид. 2-ге, доп., переробл. Львів : Каменяр, 2011. С. 98.

Франко був не лише промотором жіночого руху, а й активним його популяризатором. Як кореспондент «Діла», анонсував та звітував про перші жіночі акції, опублікував статут станіславівського товариства, зумисне дбаючи про публічність й масштабність цього заходу: «Перед збором руського жіночого товариства в Станіславові» (1884, № 134, б. п.), «Перші загальні збори руського жіночого товариства в Станіславові» (1884, № 138, б. п.). Також у «Ділі» Франко надрукував й особисто зредаговану промову Кобринської — «Відчит Наталії Кобринської, виголошений на першім загальнім зборі товариства руських жінок в Станиславові д[ня] 8 грудня 1884» (1884, № 148, с. 1–2; 1885, № 4), як поет привітав новозасновану жіночу інституцію патетичною віршовою алегорією «Женщина (алегорія на привітання товариства "Руських женщин" у Станіславові») (Нове зеркало, 1884, № 23, с. 1, підпис: Мирон), до того ж особисто був присутнім на перших загальних зборах товариства, як про це свідчить його листовне повідомлення Драгоманову 6 грудня 1884 року («їдучи завтра до Станіславова на збір Жіночого товариства» [т. 48, с. 495]). Вирішальна роль Франка в тогочасному формуванні першої жіночої інституції була очевидною. Ірена Книш з цього приводу зазначила: «Кобринська піддавалася впливові всебічного таланту молодого Франка <…>. Тому в плануванні й підготовці для створення жіночої організації не в одному заважила думка Франка. Він мав видавати окремі додатки до "Зорі" для жінок. Навіть у виборі Станиславова як місця осідку нового товариства можна доглянути плани Франка, що мав туди переселитися й перевести свою бібліотеку»[1].

Журнальні плани Франка. Альманах «Перший вінок». У спільних проектах було й заснування нового видавничого органу — журналу «Братство» за редакцією Франка, якого усунули на той час од редакції «Зорі», яка після прикрих інсинуацій перейшла до рук Товариства ім. Шевченка. Щоб розпочати це видання, здобувши передусім матеріальну підтримку й з Наддніпрянщини, Франко мусив «засягнути ради всяких серіозних людей»[2]. Отож спочатку просив Кобринську ініціювати відповідну ухвалу «Товариства руських женщин» на підтримку нового часопису за його редакцією, листовно пояснивши свій намір: часопис мав би стати друкованим органом жіночого товариства, яке б «само взяло ініціативу в його видаванню, т. є., щоб виділ рішив в засаді видавати газету і завізвав мене писемно до видавання. Таке завізвання потрібне для мене яко щит і охорона против всяких закидів, — ніби то я роблю роздор, підкопую "Зорю" і т. і. Ухвала така повинна б запасти ще перед новим роком, щоб я міг якнайшвидше видати проспект і запросити до пренумерати ріжних людей, а також приготовити праці до першого рочника» (лист Франка

[1] *Книш І.* Смолоскип у темряві. Наталія Кобринська й український жіночий рух. Вінніпег, 1957. С. 51.

[2] *Возняк М.* Журнальні плани Франка в рр. 1884–1886 // Україна. 1927. Кн. 3. С. 45.

до Кобринської від 24 груд. 1884 р.).[1] Утім Кобринська не могла досягти одностайності в Товаристві, яке не годилося поквапом офіційно реагувати на таке рішення. Контроверсійні настрої в товаристві листовно доносила приятелеві (лист від 13 січ. 1885 р.): «А з причин Вашого в першій хвилі дуже потішаючого письма виглядом видавання нашим Тов[ариством] часописи під Вашим проводом маю велику неприємність. З поводу короткого терміну я мусіла виразнійше об'яснитися і тим способом переступила-м мою звичайну з ними осторожність <…>. Тай все-таки гадаю, що мені удасться прилучити наше Тов[ариство] до Вашої часописи» (ІЛ, ф. 3, № 1603, с. 472–473). Про новий видавничий задум Кобринська листовно сповіщала О. Кониського (лист від 23 січ. 1885 р.), коментуючи при цьому Франкову неучасть у «Зорі»: «У нас зайшли великі непорозуміння з видавництвом літературної часописи "Зоря", котра мала перейти на власність п. Франка, перейшла на Тов[ариство] ім[ені] Шевч[енка]. То був дуже немилий завід не лиш для п. Фр[анка] і нашого жіночого товариства, котре хотіло входити з ним в умову, але для всіх, що поважають його талант. Отож у Львові <…> відомо зав'язався комітет взглядом нової під ред[акцією] п. Франка часописи, котра би вповні відповідала своїй задачі і сповняла правдиво культурну у нас місію» (ІЛ, ф. 177, № 126, арк. 281). З листів Кобринської до Франка (від 28 серп., 5 верес. 1885 р.) відомо, що вона неодноразово їздила з Болехова до Станіславова переконувати членів товариства пристати на ідею нового часопису, але досягти консенсусу їй не вдалося, оскільки цей задум підтримало лише «молодше жіноче покоління», тоді, коли старші відмовилися ухвалювати проект з Франковим редакторством[2]. «Ви маєте людей в нашім виділі собі неприємних і тоті видко собі постановили бути завше протів Вас», — пояснювала Кобринська Франкові ситуацію незгод у товаристві (лист від 28 серп. 1885 р.; ІЛ, ф. 3, № 1603, с. 557). Остаточне рішення виділу пообіцяла аж після виходу газети у світ, втім не полишала оптимістичних очікувань у вирішенні справи Франкового майбутнього часопису: «Най нас буде мало, а все таки буде значити, що галицьке жіноцтво вспирає найновіший літературний напрямок і належить до найрадикальнішої партії в краю. Я задумала в тім дусі агітувати до послідньо можливої хвилі, а як так не удасться, то також морально буду примушена виступити з товариства, за котре мусіла би м встидати перед українками, а почасти і польками» (лист від 28 серп. 1885 р.; ІЛ, ф. 3, № 1603, с. 558).

У запланованому часопису «Братство» Франко особливо розраховував на підмогу «знаменитого пера» Кобринської [т. 48, с. 530]: «<…> про Вашу щиру прихильність до спільного нашого діла я й на хвилю не сумніваюся», — писав він у листі від 20 березня 1885 року, подаючи «внутрішній розклад» майбутньо-

[1] Цит. за: *Возняк М.* Журнальні плани Франка в рр. 1884–1886 // Україна. 1927. Кн. 3. С. 45.
[2] Цит. за: Там само. С. 58–59.

го видання «Братство» й звіряючись приятельці у своєму душевному сум'ятті з приводу непевних наслідків цього проекту: «Вам і представити собі трудно, ласкава пані, з яким страхом і трепетом я приступаю до того видавництва, котре може статись основою або руїною цілої моєї будучини» [т. 48 с. 530]. Про те, що Франко надзвичайно шанував літературний талант Кобринської, високо оцінював її твори свідчив хоча б той факт, що він задумав надрукувати вже в першому номері «Братства» її «Пані Шумінську» та критичну статтю про оповідання «Задля кусника хліба» [т. 48, с. 530]. Про цей намір Франко сповіщав О. Кониського 21 березня 1885 року: «Звісно, я бажав би помістити в 1-м н-рі якийсь галицький твір, найкраще новелу Кобринської, коли вона ласкава буде надіслати» [т. 48, с. 533]. Прізвище Кобринської як майбутньої співробітниці часопису фігурувало й у проспекті «Братства» (зберігається у Франковому архіві в ІЛ). Одначе внутрішні чвари та суперечливі колізії, що вже від початку характеризували настрій у станіславівському жіночому товаристві, розділеному «поступовими та консервативними поглядами»[1], наближаючи його розкол, перешкодили видавничому планові. Очільниця опозиційного жіночого табору учителька Емілія Ничай прагнула сама обійняти редакторство, чого звісно не могла допустити Кобринська, яка відверто лобіювала на це місце Франка (лист Кобринської до Франка від 13 січ. 1885 р.; ІЛ, ф. 3, № 1603, с. 473).

Коли видавничий проект літературного часопису «Братство» за Франковою редакцією зазнав фіаско й Франко пристав на компромісне редакторство у «Зорі», ухвалою станіславівського товариства від 2 вересня 1885 року вирішено видавати жіночий альманах (про це Кобринська інформувала Франка в листі від 5 вересня 1885 року (ІЛ, ф. 3, № 1603, с. 641–644). Як звіщав Павлик Драгоманова 3 березня 1886 року, відверто противлячись Фраковій «ненатуральній» згоді з народовцями у «Зорі», від його відмови видавати «Поступ» постраждало передусім жіноче товариство: «Через упадок "Поступу" стратили й галицькі жінки. Тамтого року вони, під предсід[ательством] Кобринської були ще на тілько поступові, що хотіли "Поступ" узнати за свій орган, т. є. утворити в нім рубрику і для жон. руху; але Фр[анко] погріб "Поступ", Кобринська на "Зорю" не згодилась, а потім настав в Станіславові новий єпископ Пелеш, в тов[аристві] жіночім взяли верх реакційні елементи та (натурально) особливо старі попаді-канонічки і т. д., і прийшло до розриву між Кобринською а товариством, котре тепер, звісно, буде ультрамонтанське <…>»[2].

Видавничий план часопису Кобринська особисто узгоджувала з Франком та О. Кониським під час їхнього візиту до Болехова на початку вересня 1885 року. З особистих спогадів Кобринської про ці несподівані відвідини,

---

1 *Книш І.* Смолоскип у темряві. Наталія Кобринська й український жіночий рух. Вінніпег, 1957. С. 77.

2 *Павлик М.* Переписка Михайла Драгоманова з Михайлом Павликом (1876–1895). Т. 8. Чернівці, 1911. С. 69.

переказаних Д. Лукіяновичу, відомо, що розмова між ними велася поспіхом й про редагування «Першого вінка» тоді не йшлося, тож «після їх виїзду, навздогін за Франком» вона мусила писати до нього листи «в редакційних справах»[1]. Зрештою ситуація розкольництва й непорозумінь призвела до того, що 26 листопада 1885 року Кобринську було усунуто від головування у товаристві (вона залишалася лише в його управі), а на її місце обрано Емілію Ничай (Зъ Станиславова. Загальный Збôръ товариства «Рускихъ женщин въ Станиславови» // Діло. 1885. № 136). Тим часом нове керівництво вирішило за гроші, зібрані з членських внесків на видання альманаху, придбати в дарунок для новопризначеного єпископа о. Юліяна Пелеша срібну тацю. Усі ці обставини змусили Кобринську зректися планів видавати альманах під егідою товариства, а розпочати його видавництво власним коштом. Значну допомогу, зокрема й матеріальну, вона отримала від Олени Пчілки. Цікаву видавничу ґенезу «першої такого типу української книжки» [т. 54, с. 190], якою став жіночий альманах, а також ситуацію непорозумінь всередині станіславівського жіночого товариства, які передували видавничій історії збірника, Франко детально висвітлив у рецензії польською мовою «Ruskie album kobiece» [«Руський жіночий альманах»] (Ruch, 1887, zesz. 6, s. 187–188; підп.: Paula Z.[2]). Анонсуючи зміст жіночого збірника у згаданій статті, Франко назвав «особливо важливими» тут «програмові статті пані Кобринської» — «Про рух жіночий в новіших часах» (Перший вінок: жіночий альманах. Львів, 1887, с. 5–23) та «Руське жіноцтво в Галичині в наших часах» (там само, с. 68–102), окремо відзначивши останню: «<…> це перша праця, що детально аналізує розвиток і сучасне становище інтелігентної жінки в Галичині» [т. 54, с. 192]. Складну видавничу історію «Першого вінка» Франко також детально висвітлив у статті «Rusińska literatura albumowa» [«Українська альманахова література» (Prawda, 1887, № 22, 24, 27)] у контексті полеміки з тодішнім редактором «Зорі» Григорієм Цеглинським, який намагався в одній зі своїх промов припасувати концепцію цього жіночого збірника «під “народово-консервативний” стяг» [т. 27, с. 106]. У цій статті Франко схарактеризував причину внутрішніх неузгоджень у «Товаристві руських женщин», частина якого хотіла змінити напрям його діяльності, «бажаючи з освітнього товариства, заснованого для культурної праці, зробити товариство філантропічне» [т. 27, с. 106]. При цьому віддав належне консолідаційним заходам Кобринської, якій, як голові товариства, «вдавалося, хоч і з труднощами, протидіяти цій підривній діяльності» [т. 27, с. 106]. Тим не менше історію виникнення станіславівського угруповання Франко розцінював як важливий чинник зростання жіночої свідомості і як «характерну рису

[1] *Лукіянович Д.* Іван Франко і жіноче питання // Жінка. 1936. № 11/12. С. 2–3.

[2] Див. також про це: *Возняк М.* Журнальні плани Франка в рр. 1884–1886 // Україна. 1927. Кн. 3. С. 17–88; *Возняк М.* Як дійшло до першого до першого жіночого альманаха. Львів : Видавець Іван Тиктор, 1937. 88 с.

культурних течій, що киплять в українському суспільстві» [т. 27, с. 106]. Низку рецензій на «Перший вінок» Франко помістив у польськомовних часописах: «Perszyj winok» (Kurjer Lwówsky, 1887, № 172 s. 5, без підп.), «Perszyj winok... Lwów, 1887» (Kraj, № 25, s. 7).

Проте з листування Климентини Попович із Франком відомо, що він не підтримував ідеї виходу Кобринської з товариства, як осуджувала це й сама Попович, негативно зреагувавши на лист-повідомлення до неї Кобринської і питаючи з цього приводу поради у приятеля: «<…> не знаю, як іменно відповісти п. К[обрин]ській, котрої поступованє, хоч правда доси мені іще не зовсім ясне, але не сподіюсь, чи, може, коли-небудь і чим-небудь бути оправдане? Бо я не можу собі представити, як можна задля яких там своїх "особистих причин" компрометувати в так високій мірі ціле товариство? Мені видиться, що тактовніше і патріотичнійше би було постаратись конечно о якийсь modus vivendi [*лат.* — порозуміння, згода сторін врахувати різні погляди на об'єкт незгоди. — *А. Ш.*], хоч би і за ціну певних уступок "особистих"!» (недатований лист К. Попович до Франка від 1886 р.) (ІЛ, ф. 3, № 1615, с. 391). Франко погодився саме з таким коментуванням ситуації в товаристві та вчинку Кобринської, відписавши Климентині Попович: «Про жіноче товариство не вмію Вам майже нічого сказати, але зовсім годжусь на те, що Ви кажете, що Кобринська не повинна була виступати, тим більше, що коли по стороні виділу тов[ариства] є яка-небудь вина (радше глупота, ніж зла воля), то вже ж і по її стороні без вини не обійдеться, а, може, тож не вини, а нетактовності. Ви помиляєтесь, думаючи, що я з нею веду пильну переписку: противно, я й не питав її о те, що її спонукало з тов[ариства] виступити, хоч потроху догадуюсь. Найкраще буде, коли Ви, відписуючи їй, запитаєте її саму одверто і прямо о те» [т. 49, с. 52]. Втім, на закид Климентини Попович про недоцільність видавничої «сепарації» (видавання одразу двох жіночих збірників), а отже самостійного видання жіночого альманаху Кобринської поза товариством, Франко таки підтримав редакторку, заявивши про широкі культурно-просвітні інтенції щодо її майбутнього збірника: «Інша річ з альманахом. Тут, очевидно, треба мати на увазі те, що Кобринська — одинока баба, котра може таку річ зладити, і треба стояти при ній. Чи в такім разі буде товариство видавати свій альманах і як той альманах буде виглядати, се вже річ товариства. А альманах Кобр[инської] повинен бути вже не діло товариства жіночого, а діло освіченої і поступової частини русько-укра[їнського] жіноцтва <…>» [т. 49, с. 52]. Листовно прокоментував Франко й оцінку Драгоманова з приводу виходу Кобринської зі станіславівського товариства, який побачив у цьому вчинкові антиклерикальну мотивацію: «А факт з Кобринською Ви дарма підносите до висоти якогось принципіального розриву з попівщиною. Розрив вийшов задля особистих інтриг і єсть таке лико, котре в ніяку строку не годиться» (Франків лист до Драгоманова від 3 берез. 1886 р.) [т. 49, с. 40].

Анонс жіночого альманаху Франко надрукував і в «Зорі» (1886, № 1) під назвою «Зміст "Альманаха жіночого"», вітаючи задум редакторки «помістити в альманаху звістки про всіх руських женщин, котрі в наших часах так чи інакше виступали на публічну арену, будь-то в літературі, будь в штуці, промислі чи в життю громадськім» [т. 53, с. 133].

Злагоджена й продуктивна співпраця Франка й Кобринської у видавничому підготуванні «Першого вінка» найадекватніше відображена в їхньому епістолярії 1884–1887 років. Кобринська оповідала про невдачі, внутрішні протистояння в товаристві, консультувалася щодо проспекту видання, сподіваючись опертись на чоловіче плече товариша та його фахові редакторські поради. Франко допомагав приятельці «і радою, і ділом, і матеріалами» (лист Кобринської до Франка від 5 верес. 1885 р.; ІЛ, ф. 3, № 1603, с. 642). Такого порозуміння між ними не було, мабуть, за весь період їхньої епістолярної історії. Навіть Різдвяні свята 1886 року Франко святкував у товаристві приятельки в Болехові, про що йшлося в його листі до Ольги Хоружинської (майбутньої дружини — О. Франко) від 10 січня 1886 року [т. 9, с. 18].

Кобринська листовно інформувала Франка про складну співпрацю з авторками альманаху, нерідко вдаючись і до певних суб'єктивних оцінок. У її часом в'їдливих епістолах висвітлено непорозуміння між дописувачками, як ось між Оленою Пчілкою та Ганною Барвінок, різні цензурні умови Наддніпрянщини та Галичини, письменницькі амбіції — образа Олени Пчілки за Франкове скорочення її повісті «Товаришки» чи застереження Олесі Бажанської від редакторського втручання у власні тексти. Чи не весь підготувальний процес «Першого вінка» ускладнювався виявами жіночої письменницької амбіційності через моменти взаємних нарікань, непорозумінь, літературних інтриг та образ, різноманітних суб'єктивних оцінок з боку обох редакторок, про що Кобринська в делікатній формі листовно доносила Франкові, який мимоволі став літературним суддею в жіночих письменницьких «двобоях», «мусів виступати як медіятор між авторками, між ними і Кобринською»[1]. Невипадково, знаючи наперед колізії пікантної жіночої літературної «кухні», вона іронічно пророкувала Франкові: «Самі впуталистеся в біду і тепер будете мати клопіт з бабами» (лист від 5 верес. 1885 р.; ІЛ, ф. 3, № 1603, с. 642). Франко редагував чи не всі праці дописувачок «Першого вінка», а також самої Кобринської, критикуючи зокрема її програмову статтю «Про первісну ціль товариства руських жінок в Станіславові, зав'язаного 1884 р.», на що письменниця реагувала досить вразливо: «У мене нема "авторського самолюбія" і можете сміло відкинути, що Вам не подобається, хотя також, з другої сторони, у мене нема і довір'я до себе та такі неудачі надовго паралізують мою охоту до писання» (лист від 24 трав. 1887 р.; ІЛ, ф. 3, № 1615, с. 738).

[1] *Лукіянович Д.* Іван Франко і жіноче питання // Жінка. 1936. № 11/12. С. 2–3.

Про копітке й психологічно виснажливе Франкове редакторство писав Д. Лукіянович: «Франко приймав на себе всі громи: Пчілці вкоротив оповідання на ⅓, всі життєписи відкинув, Кобринській теж відкинув одну розвідку [про неї йтиметься далі. — *А. Ш.*], весь матеріял виправив і чергував по власній подобі»[1].

Під час підготування альманаху між Франком та Кобринською вийшла ще одна колізія, суть якої передано у Франковому листі до Уляни Кравченко від 19 травня 1887 року. Йшлося про те, що до цього збірника Кобринська задумала подати нариси з жіночого життя, між якими були б й описи про життя учительське. А далі в листі Франко зазначив: «Очерк той написала вона [Кобринська. — *А. Ш.*], але на лихо вийшов він доволі слабий, так що якось ніяково його друкувати» [т. 49, с. 110], тому запропонував Уляні Кравченко самій написати «свої споминки про учительське життя в Бібрці і Стоках»: «Я, яко редактор альманаху, дуже бажав би, щоб така стаття Вашого пера була в нім надрукована» [т. 49, с. 111]. Ймовірно, що тоді ж Франко делікатно натякнув і Кобринській про літературну слабкість її нарису. Свідченням цього є доволі стриманий відпис (від 24 трав. 1887 р. з Цюриха) Кобринської до Франка, в якому вона, мабуть, щоб приховати сором за недолугий літературний матеріал, вдала, що цей твір був для неї другорядним, й що вона не претендувала на його публікацію в альманасі: «О “Учительку” я не дбаю, та навіть не можу нагадати, що там писала <…>» (ІЛ, ф. 3, № 1615, с. 738). Згадана стаття Кобринської під назвою «Учителька» зберігається у Франковому архіві (ІЛ, ф. 3, № 3113, с. 263–267). Про історію написання «Учительки» згадано в листі Кобринської до М. Павлика від 26 березня 1887 року: коли вона редагувала для альманаху оповідання Анни Павлик «Зарібниця», то під впливом цього твору сама «дописала до нього ще таку саму “Учительку” і замужну жінку середньої верстви, т. є. кожду для себе замкнену цілість» (ЦДІАУЛ, ф. 663, оп. 1, спр. 219. арк. 1).

У листі до Франка від 24 травня 1887 року Кобринська погодилася з його пропозицією щодо авторства учительських спогадів Уляни Кравченко, щоправда з певними застереженнями та концептуальними умовами: «До Шнайдерки я не писала, понеже я знаю з досвіду, що тоті всі учительки все в такий спосіб нарікають на учительство, якби допрошувалися, аби який прийшов та звільнив їх від свого хліба, а по-друге, [на]доїло мені уже тілько усіх їх просити. Будьте, однак, ласкаві звернути бачну увагу, щоби в єї розправі не було плачу на жіночу самостійність» (ІЛ, ф. 3, № 1615, с. 739). Висловлене в цьому листі упереджене ставлення Кобринської до вчительок загалом прокоментувала згодом сама Уляна Кравченко, обстоюючи професійне подвижництво колег: «У своєму огірченні вона [Кобринська. — *А. Ш.*] несправедлива. Вчительки тоді перші прямували до самостійного існування. Кружок наших спільних знайомих Є. Бохенська, О. Білинська, К. Поповичівна, Струмінська, та ще багато інших,

[1] *Лукіянович Д.* Іван Франко і жіноче питання // Жінка. 1936. № 11/12. С. 2–3.

перші вміли собі здобувати долю та непохитно при цьому стояти. Роля їх — як піонерок жіночого руху до самостійності — була тяжка»[1]. Особисту неприязнь Кобринської до учительського загалу Уляна Кравченко пояснювала взаємними непорозуміннями у Станіславівському жіночому товаристві, які спричинили конфлікт письменниці з учителькою Ничаївною, а відтак «викликали хвилинне огірчення і вона у листах згадує про загал учительок із неохотою»[2].

Учительські спомини на замовлення Франка Уляна Кравченко таки написала й надіслала йому, але в альманасі «Перший вінок» їх не надруковано (див. про це в листах Уляни Кравченко до Франка від 25 трав. 1887 р. та недатованому листі 1887 р.: ІЛ, ф. 3, № 1615, с. 729; ф. 3. № 1602, с. 33–34). В останньому листі молода письменниця звітувала Франкові про незабарно виконане редакторське замовлення: «Посилаю Вам мої згадки з часів бобрецької практики, з року першого описую, як дійстно се було <…>. Сли, що знайдете відповідного до альманаха, то можете умістити, тільки я б рада, щоби ширший світ не знав, ким писані, для того зазначіть статію лиш *** так і надписи статей лишаю Вам такі, щоби не звертали уваги на зміст» (ІЛ, ф. 3, № 1602, с. 33). Проте спогади Уляни Кравченко вийшли друком лише в окремому виданні під назвою «Спогади учительки» (Коломия, 1936). Чому матеріал не потрапив до «Першого вінка» достеменно невідомо. У мемуарних свідченнях «Із “Заміток” і “Спогадів”» Уляна Кравченко намагається знівелювати провину Кобринської за те, що та відхилила її нариси, заплановані до друку в альманасі. Не згадала вона й про причетність до цієї історії Франка. У спогадах Уляни Кравченко йшлося, що до альманаху «задумала Кобринська між іншим подати “Очерки з жіночого життя”, між очерками, розуміється, і очерк про життя учительки. Сама, не знаючи цего життя, не могла написати, тому звернулася до мене з просьбою, щоб я написала спомини про своє учительське життя. В р. 1886 написала я прозою про моє життя яко учительки в Б[ібрці] і Ст[оках] від початку до кінця — з його добрими сторонами і злими, звертаючи увагу на відносини людей, дітей і товаришів-учителів». Серед матеріалів, окрім згаданих спогадів, було ще й оповідання «Голос серця», але «ті три очерки не були одначе друковані в альманасі, хоч Кобринська хотіла їх друкувати, а не ввійшли з цеї причини, що повість Олени Пчілки “Товаришки” — хоч і як через редакцію скорочена, багато місця забрала в альманасі, а треба було помістити праці і других товаришок-писательок. Альманах був виданий коштом О. Пчілки, тому треба було уступити… Мої очерки мали увійти до другого тому альманаху, котрий одначе не появився» (ІЛ, ф. 132. № 88, с. 14–15); спогади Уляни Кравченко надруковані у збірнику «Першому українському борцеві за права жінки» (Львів, 1921, с. 12).

---

1 *Кравченко У.* Новим шляхом // Нова хата. 1937. № 13. С. 4.

2 Там само. С. 4.

Проте в повісті-есе про Івана Франка «Твого ім'я не вимовлю ніколи» Роман Горак на підставі спогадів Ольги Дучимінської навів іншу версію цієї видавничої колізії. У розмові з Дучимінською (1930 року в Перемишлі) Уляна Кравченко зізналася, що саме Кобринська «найперше була винна в тому, що та повість у "Вінку" не вийшла <...>. Цей факт був чи не єдиною причиною виникнення неприязні між Кобринською та Уляною Кравченко: «Тепер Ользі Дучимінській ставало зрозуміло, чого так згірдливо Наталія Кобринська називала Уляну Кравченко "о, та вчителька!"»[1]. Хоч би як там було, у своїх пізніших спогадах про Кобринську Уляна Кравченко віддавала їй належне за плідну феміністичну діяльність та жіночі видання: «Альманах "Перший вінок" — то документ життя української жінки з перед 50-ти років — його видано завдяки витривалости та енергії Кобринської. Вона була невтомна і віддана феміністичній справі»[2].

Редакторська роль Франка в «Першому вінку» була неоціненною. Його наставницьку опіку «первоцвітом жіночого виробу» (лист Кобринської до Франка від 5 верес. 1885 р.; ІЛ, ф. 3, № 1603, с. 641) було відчутно на всіх етапах видавничої історії збірника — від укладання плану та структури, посередництва в підборі автури, контактування з дописувачками з Галичини та Наддніпрянщини, безпосередньої редакторської діяльності, згодом коректи й аж до важливої участі в популяризації видання — анонсуванні й рецензуванні альманаху в численних публікаціях, зокрема в польській періодиці, а також у розповсюдженні збірника. На думку Уляни Кравченко, саме Франко забезпечив збірникові гідну консолідаційну репрезентацію: «Що альманах зложений спільними силами галичанок і наддніпрянок — це заслуга І. Франка. Він з початком 1885 р. був у Києві, зазнайомився там із представницями громадянського життя та приєднав їх до співпраці з галичанками»[3]. Про діяльну допомогу Франка Кобринській у виданні жіночого збірника згадувала й одна з його авторок Михайлина Рошкевич: «А коли Кобринська приготовляла до друку "Перший вінок", я сиділа три тижні в Болехові і помагала у праці. До цього почину дуже прихильно відносився Франко. Тішився ним і радо служив своїми порадами. Він теж оформив увесь матеріал до друку»[4]. Особливо інтенсивно Франко займався підготуванням альманаху до друку в період відсутності Кобринської, яка від кінця квітня до початку серпня 1887 року разом зі своєю племінницею Софією Окуневською перебувала в Цюриху. В листі до Ольги Франко (від 1 лип. 1887 р.) вона повідомляла: «Послідного

---

1 *Горак Р.* Твого ім'я не вимовлю ніколи : повість-есе про Івана Франка. Київ : Академія, 2008. С. 17–18.

2 *Кравченко У.* Новим шляхом // Нова хата. 1937. № 13. С. 4.

3 Там само. С. 3.

4 *Рошкевич М.* З моїх споминів про Наталію Кобринську // Рошкевич О. Таку вже Бог долю судив : оповідання, спогади / упоряд. і післямова Р. Горака. Львів : Каменяр, 1993. С. 83.

сего місяця семестр кінчиться, то з початком серпня буду уже дома» (ІЛ, ф. 3, № 1606, с. 195–198). Кобринська листовно (21 берез. 1887 р.) завдячувала Франкові за неабияку сумлінність у виданні «Першого вінка»: «Ви питаєте, чи я довольна з Вашої редакції, — я свято переконана, що так як Ви, я навіть не удала би, — то можу лиш хорошенько подяковати, що не жалуєте труду» (ІЛ, ф. 3, № 1608, с. 673). Вдячність Франкові за редакторські старання Кобринська епістолярно висловлювала й через Ольгу Франко (у листі до неї від 1 лип. 1887 р.): «Не вдала би була єго сама видати. То, дійстно, не знаю, як і коли, буду могла Вашому чоловікові за тоту велику прислугу віддячися — натепер передайте наше руське Спасибіг!» (ІЛ, ф. 3, № 1606, с. 197). Проте на альманасі було написано лише імена видавців — Наталії Кобринської та Олени Пчілки, натомість Франкового імені не згадано. «Важка, безплатна та безіменна була Франкова праця. Одинокою заплатою для великого, жертвенного громадянина була свідомість, що він поміг важній, громадянській справі <…>»[1]. На знак вдячності й духовної солідарності з фактичним редактором збірника, Кобринська взяла поетичні рядки Франка за епіграф до своєї передмови: «Не винен я тому, що сумно співаю, брати мої…» (ця однойменна поезія вперше була надрукована в журналі «Світ»: 1881, № 1, с. 4, увійшла до збірки «З вершин і низин». Львів, 1887).

Згодом із Франком Кобринська радилася, як реагувати на критичні відгуки на виданий альманах. З різкою критикою його виступив у «Зорі» (1887, № 17/18) Г. Цеглинський. З цього приводу Кобринська запитувала Франка, чи варто відповідати опонентові (ІЛ, ф. 3, № 1602, с. 233), а, написавши в листі від 26 жовтня 1887 року полемічну відповідь, прохала «переглянути, чи де <…> не промахнулася» (ІЛ, ф. 3, № 1602, с. 307). Спростування Кобринської вийшло окремим виданням під назвою «Відповідь на критику жіночого альманаха в "Зорі" з р. 1887. Коштом і заходом К. Трильовського» (Чернівці, 1888). Ця брошура зберігається у Франковій бібліотеці зі стислим дарчим написом авторки: «Ів. Франкові» (ІЛ, ф. 3, № 1162). Наприкінці «Відповіді» оптимістичні сподівання на розквіт «літературної роботи» серед українського жіноцтва Кобринська висловила поетичними рядками з Франкового вірша «Гімн» («Вічний революцйонер…»): «…де є в світі тая сила, / Щоб в бігу її спинила, / Щоб вгасила, мов огень / Розвидняющийся день?..» (у Франка: «І де в світі» [т. 1, с. 24]).

Підсумовуючи в «Нарисі історії українсько-руської літератури до 1890 р.» (Львів, 1910) історико-літературну й громадсько-політичну значущість «різнорідного і свіжого» за змістом жіночого альманаху, Франко відзначав, що в ньому «найвидніше місце з галичанок займає редакторка Наталія Кобринська», яка, окрім переднього слова та чотирьох публіцистичних статей про жіночий

[1] *Лукіянович Д.* Іван Франко і жіноче питання // Жінка. 1936. Ч. 11/12. С. 2–3.

рух, надрукувала ще два оповідання: «Пані Шумінська» та «Пан суддя» — «обоє при всій простоті композиції глибоко ідейні і добре оброблені» [т. 41, с. 454]. У цьому ж огляді Франко не оминув й контроверсійних моментів у підготуванні «Першого вінка», згадавши про деякі неузгодження між двома редакторками, зокрема про те, що Кобринська як галицька редакторка самовільно, «без одобрення і навіть проти волі української редакторки» помістила у збірнику два оповідання Ганни Барвінок («Перемогла» та «Жіноче бідування»). Компромісною вважав Франко й назву альманаху, бо «коли Кобринська стояла за тим, щоб збірка називалася просто "Жіночий альманах", то Олена Пчілка переперла-таки, що перед тим загальним титулом поміщено сентиментальний надтитул "Перший вінок"» [т. 41, с. 454]. Уляна Кравченко також згадувала, що Франко спочатку мав намір дати збірникові заголовок «На новий шлях», саме так, як називалася одна з її поезій: «Клич "на новий шлях" стався програмовим кличем видання. Франко хотів так назвати цілу книгу», втім ідея Олени Пчілки стосовно назви перемогла[1].

Особливо популяризував Франко цей альманах у польській пресі[2]. Високо оцінюючи «Перший вінок», у рецензії у «Ruskie album kobiece» (Ruch, 1887, zesz. 6) називав його «надзвичайно важливим і симпатичним виявом у духовому житті українських жінок», «провісником нового духу серед українських жінок» [т. 53, с. 19], а в статті «Rusińska literatura albumowa» (Prawda, 1887, № 22, 24, 27) — «першою цього роду в українській літературі книжкою, що є явищем надзвичайно важливим і симпатичним» [т. 27, с. 106]. Історичну значущість і соціально-культурну багатоаспектність «Першого вінка» також оцінив у статті «З остатніх десятиліть XIX в.» (ЛНВ, 1901, т. 15, кн. 7, с. 1–19; кн. 8, с. 48–67; кн. 9, с. 112–132), залічивши його до «найкращих і найбагатших змістом наших видань із того десятиліття»: «<…> для історика нашої культури і нашого національного відродження ся книжка завсігди буде дорогоцінною пам'яткою. В ній, мов у дзеркалі, малюється і сумний, безтямний стан нашого ніби інтелігентного жіноцтва в давнішім часі, і перші початки та услів'я нового руху, і сучасний економічний та соціальний стан української жінки, селянки й інтелігентної, і почуття та ідеали жіночої молодіжі, надиханої новими змаганнями. Голоси жінок-галичанок і українок переплітаються в одну гармонію <…>» [т. 41, с. 502].

У видавничих планах Франка 1886 року був намір видавати журнал «Поступ». Кобринська дорікала приятелеві (лист від 1 груд. 1886 р.) за те, що оминув її увагою, не надіславши проспекту видання: «Помочи я, напевне, в ничім не зможу, але уже для особистої моєї для Ваших подвигів симпатії, не думала м, що так мене поминете» (ІЛ, ф. 3, № 1615, с. 602). Франко таки

1 *Кравченко У.* Новим шляхом // Нова хата. 1937. № 13. С. 3.

2 *Franko I.* Perszyj winok [Рец.] // Kurjer Lwowski. 1887. № 172. S. 5; Franko I. Perszyj winok // Przegląd Literacki. 1887. № 25. S. 7.

попросив Кобринську «о літературну підмогу», виправдовуючись, що через упадання духом і зневіру в успішності цього видання припинив був усілякі кореспонденції. Задекларований «Поступ» видавати не вдалося.

Взаємні творчі зацікавлення й одностайність суспільно-політичних поглядів Кобринської та Франка значною мірою наснажувались і людською дружбою. Свідченням цього є хоча б той факт, що Різдво 1886 року Франко провів у Болехові, «у тої самої пані Кобринської» (лист Франка до О. Хоружинської від 10 січ. 1886 р.) [т. 49, с. 18]. Згодом письменниця першою з галичанок привітала приятеля з одруженням (лист від 3 черв. 1886 р.), іронічно дорікнувши за його «український» (в сенсі — наддніпрянський, а не галицький) матримоніальний вибір і шлюбну конспіративність: «Повинна Вам гратулювати, але не буду, бо чи ж давні знакомі не заслуговали собі на те, аби-сте були уважали за відповідне повідомити, що дня того а того, женюся з тов а тов? Може, Ви думали тим чином відчепитися від усіх галичанок, але Вам то не удасться. Ви продукт нашого краю, наших обставин, Ви наша амбіція, то ж ми не перестанемо над тим працювати, щоби борше чи пізніше віддане Вам було неограничене проводирство в нашій літературі, та просимо Вашу жінку до нас прилучитися» (ІЛ, ф. 3, № 1608, с. 341). Виправдовуючись перед приятелькою через утаємничення власного одруження, Франко так само жартівливо пояснив, що не збирався «відриватися і відкараскуватися від галичан і від галичанок», навпаки, стверджував: «<…> як був, так і надальше хочу бути добрим товаришем і добрим другом і готов по змозі служити їм усім» [т. 49, с. 65]. Ба, більше — задля інтеграції молодої дружини в галицьке жіноче товариство попросив приятельку прийняти їх на гостину: «Бажав би я, щоб Ви познакомилися ближче з моєю жінкою, і для того замість оповіщення о моїм шлюбі позволю собі на Зелені свята відвідати Вас в Болехові, коли Вам се буде на руку» [т. 49, с. 65]. Прийнявши листовне запрошення від Кобринської (8 черв. 1886 р.; ІЛ, ф. 3, № 1608, с. 351), молоде подружжя Франків у середині червня 1886 року провело в Болехові свої щасливі «медові» дні. А потім не раз усім сімейством гостювали в Болехові й під час літніх ферій.

Кобринська гостила в Болехові Ольгу Франко разом з малим Андрійком від 9 травня до 1 липня 1888 року, в період, коли малюка відлучали від грудей, а дитина потребувала молока, якого у Львові годі було дістати (лист Франка до М. Драгоманова від 19 берез. 1888 р.) [т. 49, с. 152]. На вихідних сім'ю тоді навідував Франко, який і згодом полюбляв учащати до Болехова в гурті наддніпрянських чи галицьких приятелів. Кобринська стала хрещеною матір'ю Франкового первістка Андрія. Обряд хрещення відбувався 15 (27) жовтня 1889 року у православній церкві св. Георгія у Львові, що на вул. Францисканській, 3 (теперішня вул. В. Короленка), здійснював його о. Емануїл Ананій Воробкевич, рідний брат письменників С. Воробкевича і Г. Воробкевича.

Франкова дружина також охоче переймала ідейні віяння своєї куми. Так, у листі до чоловіка (1888 р.) О. Франко писала: «Ми с Кобринской рождаємо

о жіночім вопросі, но ти не бійся, я завше терпеливо буду відноситись до своїх обов'язків»[1]. А вже пізніше, коли у Франковій сім'ї тривали непорозуміння та конфлікти через хворобу Ольги Федорівни, Кобринська «не без зусиль підтримувала взаємини з його дружиною»[2].

Загалом **період 1884–1887 років був особливо сприятливим для особистої і творчої співпраці Франка та Кобринської**. У цій фазі громадсько-культурної співпраці з Кобринською Франко декларував власну світоглядно-ідеологічну тотожність з поглядами приятельки, закликаючи її (в листі від 5 черв. 1886 р.) до спільного «діла»: «<…> наші погляди, змагання і духовні інтереси так з собою близькі, що взаємна підмога єсть у нас таким ділом, котре само з себе розуміється» [т. 49, с. 65]. Підсумовуючи цей період, Франко в листі до Кобринської (орієнтовно 10 жовт. 1887 р.) оцінював плоди їхньої спільної діяльності як важливий загальноукраїнський здобуток: «Я думаю, що ми обоє видавництвами біжучого року хоч трошечки доказали, що можна дещо зробити й поза народовськими ложами. "Жіночий альманах", "З вершин і низин", "Наукова бібліотека" — невже се не докази? <...> самі народовці мусили за тими починами нашої самостійної роботи признати велике, майже історичне значення <...>. А прецінь можна сказати сміло, що іменно ті наші роботи <...> становлять майже все, що в біжучому році появилось цінного й оригінального в галицько-руській літературі» [т. 49, с. 123]. У прогнозах на подальшу спільну діяльність він позиціонував Кобринську як перспективного ідейного соратника.

Відтак вектор міжособистісних контактів Франка та Кобринської з моделі учениця — наставник невдовзі трансформувався **в успішний творчий тандем.** Характер творчих взаємовпливів слушно помітили й дослідники, зазначивши, що «літературне побратимство» обох митців «не було примітивним навчанням одного таланту в іншого. У людей визначної індивідуальності спільність поглядів часто викристалізовується в творчій дискусії»[3]. Позитивний і творчо конструктивний вияв тодішніх ділових взаємин з Франком, які навіть за ефективної творчої співпраці жодного разу не переросли в інтимну площину, Кобринська проілюструвала М. Павликові, протиставивши ці стосунки матримоніальним домаганням самого Павлика: «Межи нами не було ніколи навіть тіни личних відносин, а однак ми принаймій до тепер сильно разом держали» (лист Кобринської до М. Павлика від 17 груд. 1888 р.; ЦДІАУЛ, ф. 663, оп. 1, од. зб. 219, арк. 12). Про суто діловий, здебільшого офіційний тип цих взаємин згадував й Д. Лукіянович: з Кобринською Франко «мало не

---

1 *Чернишенко Л.* Листи Ольги Хоружинської до Івана Франка // Науковий вісник Музею Івана Франка у Львові. Львів, 2001. Вип. 2. С. 167.

2 *Лукіянович Д.* Іван Франко і жіноче питання // Жінка. 1936. № 11/12. С. 2–3.

3 *Денисюк І., Кріль К.* Поборниця прогресу // Кобринська Н. Вибрані твори / упоряд, підгот. текстів, вст. ст. І. Денисюка та К. Кріль. Київ, 1980. С. 3.

завжди говорив на загальні, головно культурні теми»; «в домі Озаркевичів (де проживала Кобринська), з їх товариською етикетою й аристократичними нахилами не почував себе Франко свобідно, отже не засиджувався в них, але ж і не попадав у конфлікти ні з Кобринською, ні з її батьками. Вона, крім вдячности за колишню поміч, шанувала його як поета, вченого, велетня духа і праці. З признанням підносила, що до їх взаємин він ніколи не пробував вносити еротичну нотку, чого про інших не могла сказати»[1].

Їхня творча співпраця продовжилась 1888 року **літературною участю Кобринської в журналі «Товариш»**, де вона опублікувала рецензію на повість Юлія Штінде у перекладі Євгена Олесницького, надруковану (в літературному додатку до газети «Діло» «Бібліотека найзнаменитших повістей» за редакцією Івана Белея (Львів, 1888, т. 16.)[2]. Відомо, що Франко через свою дружину просив Кобринську «на ґвалт» дати щось до «Товариша» [т. 49, с. 165]. Утім, готуючи рецензію до друку, Франко вніс деякі виправлення, викликавши невдоволення Кобринської, яка воліла, щоб її рецензія радше «цілком була непоміщена, як поправлена». «Я не маю зарозумілости Пчілки і завше признаю вищість Вашого пера, — але і так вже противники говорять, що то не ми, жінки пишемо, але мущини, а з того таке вийде, що нам, жінкам, відмовлят заслуг» (лист від 26 лип. 1888 р.; ІЛ, ф. 3, № 1602, с. 735–736), — так болісно зреагувала Кобринська на редакторську інтервенцію Франка. Чи не відтоді полемічний аспект дедалі частіше загострював зміст та емоційне тло їхнього листування. Чи не вперше тоді Кобринська розчарувалася у Франкові, а, може, просто не зрозуміла, що його опікунська місія в її письменницькому становленні закінчилася, й колишній наставник почав позиціонувати приятельку як паритетного союзника в літературній індустрії. У польськомовній презентаційній рецензії на перший (і єдиний) номер «Товариша» під назвою «“Towarysz”, pyśmo literaturno-naukowe» (Kurjer Lwowsky, 1888, № 239) серед перелічених матеріалів цього часопису Франко згадав й про цю рецензію Кобринської.

Тим не менше, подальшу творчу співпрацю й людську дружбу Франка та Кобринської наснажували вияви обопільної письменницької уваги й пошанування, зафіксовані **у взаємних поетичних дедикаціях**. Спочатку Франко присвятив колезі по перу поезію «У Цадика (оповідання жидівки)» (Народ, 1890, № 1, с. 6–7; увійшла до 2-го вид. зб. «З вершин і низин». Львів, 1893), отримавши навзаєм вдячну відповідь (у листі від 15 січ. 1890 р.) зворушеної таким жестом приятельки: «Посвящений мені Вами вірш в “Народі” зробив мені велику приємність, се дійсно хороший доказ Вашої дружби і рада би я дуже так само і Вам колись відвдячитися» (ІЛ, ф. 3, № 1605, с. 415). Дедикаційна відповідь не забарилася. Вже наступного року, натхненна виборчими подіями

[1] *Лукіянович Д.* Іван Франко і жіноче питання // Жінка. 1936. № 11/12. С. 2–3.

[2] *Кобринська Н.* Родина Бухгольців. Образки з родинного життя німців Юлія Стиндого : [рец.] // Товариш. 1888. № 1. С. 85–88.

до австрійського парламенту та зростанням електоральної свідомості народу, письменниця присвятила Франкові своє оповідання «Виборець» (Зоря, 1891, № 7, с. 123–127; № 8, с. 143–149), за яке також отримала листовну похвалу від Франка: «цею штукою наша галицька література справедливо може гордитися» (уривок Франкового листа від 6 черв. 1891 р., який не зберігся цитуємо за публікацією І. Величко[1]).

Полеміка «альманах чи газета». Початок контроверз. 1891 р. між Кобринською й Франком виникло ще одне неузгіднення, спричинене вирішенням питання формату подальшого жіночого видання. Якраз у тандемі з Павликом Франко не підтримав ідеї Кобринської продовжувати видання жіночого альманаху взірця «Першого вінка», ініціювавши натомість випуск періодичної газети, яку мала б редагувати О. Бажанська (братова́ Кобринської) як це було вирішено на першому жіночому вічі в Стрию 1 вересня 1891 р. Мотивацію такого рішення Франко оприлюднив у своїй статті «Альманах чи газета?» (Народ, 1891, № 22, с. 304), обґрунтувавши фінансову та практичну доцільність видавання жіночої газети меншого обсягу[2].

Зі спогадів Дениса Лукіяновича відомо, що дискусія «альманах чи газета» між Франком та Кобринською за присутності Ф. Ржегоржа та самого Лукіяновича велася й влітку 1891 року в Болехові. Відколи взаємини Кобринської з її колишніми приятелями загострилися, вона взяла за звичку увесь матеріал для полеміки з ними записувати на біленій печі у власному кабінеті. «Найдовшу колонку мав Павлик, меншу — Франко, середню — щоденна преса», — згадував Д. Лукіянович. Під час дискусій, Кобринська щоразу підходила до печі наче «шукати натхнення». У полеміці за альманах у Болехові «першого дня Кобринська спорила з Франком чемно, але вперто». Посередником був Ржегорж, який у розмову «втручався об'єктивно», бо «мав точні відомості про чеських емансипанток, знав багато жіночих типів у польській літературі». Водночас «він хотів погодити диспутантів, пропонував добитись газети, а разом з тим випускати альманахи. Франко сказав йому: "Мед пити вашими устами, але грошей нема". Коли Ржегорж пробував сказати що-небудь на захист Кобринської, Франко сказав: "У нашого Франтішка золоте серце"». Надвечір наступного дня усі гості за ініціативою Кобринської здійснили прогулянку болехівськими околицями[3].

Листовно розповідаючи 7 жовтня 1891 року Є. Ярошинській про ситуацію з другим альманахом, Кобринська пояснювала таке неузгодження проблемою

---

1 *Величко І.* Наталія Кобринська // Жіноча доля. Коломия, 1928. Ч. 1/2. 1–15 січ.

2 Детальніше про це див. у розділі «Наталія Кобринська у світлі генераційної ідентичності (на матеріалі мемуаристики та авторепрезентації)» та статті: *Швець А.* До історії одного видавничого проекту (Іван Франко та Олександра Озаркевич) // Українське літературознавство. Львів, 2010. Вип. 72. С. 119–128.

3 *Лукіянович Д.* Іван Франко в Болехові // Іван Франко у спогадах сучасників / упоряд., передм. та прим. О. І. Дея. Кн. 2. Львів : Каменяр, 1972. С. 81–82.

нерозуміння серед громадськості потреб оптимального жіночого видання та ідей жіночого руху, закинувши це й самому Франкові: «Взагалі ідея питання жіночого у нас єще дуже мало прояснена. Такі розумні чорти як Франко і Павлик єще миляться, а що ж доперва сподіватися о других» (ІЛ, ф. 101, № 470). Відомо, що Кобринська прохала Франка посприяти надрукувати в майбутній жіночій газеті Озаркевичевої свої матеріали, але Франко це прохання проігнорував. Проте вже з цього листа проглядається латентний конфлікт письменниці з радикалами: «Озаркевичева дотепер мене до співуділу не запросила. Писала-м однак до Франка, що най так зробить, аби я могла мої річи на його руки присилати, позаяк я за свої гроші друковала твори жіночі, то най раз они за свої і мої видрукують. Франко, чую, приватно говорить, що я маю рацію, але на лист мені не відповів, лиш она (Франкова) прислала фотографію своїх дітей і ніби заповіла лист від мужа, котрого дотепер нема, — з того всього виджу, що радикали також мене не хотять <…>» (ІЛ, ф. 101, № 479).

Щоправда пізніше в «Нарисі історії українсько-руської літератури до 1890 р.» (Львів, 1910) Франко подав іншу причину того, чому жіночий альманах не було продовжено в попередньому форматі: «Жаль, що через незгоду редакторок дальше видання не могло продовжатися в тім самім напрямі» [т. 41, с. 455]. Проте журнал «Рівність» так і не побачив світ.

Конфлікт Кобринської з радикалами, екстрапольований, своєю чергою, її на взаємини з Франком, засвідчує дражлива, емоційна епістола до Франка (орієнтовно від середини лип. 1891 р.), у якій письменниця звинувачувала колишнього приятеля в зумисному впливові на молодих радикалів, яким начебто він навіював думку про художню низьковартість її творів: «Віддавна я спостерігаю, що наші молоді радикали вельми критично відносяться до моїх письм, догадувалась потрохи, що тут хтось старший, якийсь авторитет дає привід… Та тепер все роз'яснилося, оден з тих панів казав мені, що удержуєте над тими молодими людьми, на що доказ його власна особа яко одного з тої партії, що все то, що я пишу, фунта клаків не варт, що м дурна, як чіп і т. п. річи. Не знаю, як то погодити з тим, що Ви перед мені про моє писанє казали або й писали. Змилуйтеся, об'ясніть то мені, так тяжко тратити віру в людей, котрих ціню і поважаю» (ІЛ, ф. 3, № 1605, с. 219–220). Зміст цього листа Франко доволі різко прокоментував у листі до дружини (орієнтовно від середини лип. 1891 р.): «Питаєш про паню Кобринську. Вона, мабуть, зовсім одуріла». Далі, переповівши дружині зміст епістолярних нарікань Кобринської, зазначив: «Відписав я їй на сей лист, та так, що й боюсь посилати сю відповідь, так і лежить у мене на столі!» [т. 49, с. 283]. А в іншому листі до дружини (орієнтовно від кінця серп. 1891 р.) Франко уже пояснював психологічну мотивацію цієї дражливої епістоли Кобринської: «Лист її [Кобринської. — *А. Ш.*], про який я тобі згадував, був писаний внаслідок її сварки з Ромцею і Величком» [т. 49, с. 293] (йдеться про сестру Кобринської та її чоловіка).

Ще вразливіше діткнула Кобринську **Франкова неприхильна оцінка першого випуску «Нашої долі».** Відомо, що концепція й зміст цього трикнижжя збурили досить неоднозначні оцінки у лаві й інших апологетів жіночого руху — М. Павлика, О. Маковея, М. Грушевського, О. Макарушки. У Франковій рецензії (Житє і слово, 1894, т. 1, кн. 2, с. 36–38; підп.: І. Ф.) на перший випуск «Нашої долі» відзначено «різнобарвний зміст» і «важні питання суспільного життя» [т. 29, с. 202], порушені в цьому збірнику. Солідаризуючись з намірами Кобринської як лідерки жіночого руху в Галичині та симпатизуючи «вповні з її поглядами і з тою діяльністю, яку вона розвиває для їх осущення» [т. 29, с. 203], Франко більше цінував її письменницький хист і схиляв до розвитку її художнього таланту в літературній царині: «<…> по нашій думці, своєю белетристикою навіть для спеціально жіночої справи вона могла б зробити далеко більше, ніж публіцистикою» [т. 29, с. 203]. На думку Ірени Книш, ця остання Франкова фраза про публіцистичні писання Кобринської, остаточно «наложила на неї печать мовчання», вона «остаточно покинула публіцистику й зайнялася белетристикою, але жаль за це заховався в ній надовго»[1].

Серед істотних зауваг Франкової рецензії на «Нашу долю» — неадекватно підібрана лектура для жінок, яку у вигляді невеликих оглядів популярних німецьких книжок (Ніцше, Гауптмана, Ібсена) представив М. Дамян (псевдонім Вацлава Морачевського), а також недосконалий технічний бік видання — обкладинка, друк, коректа, мовленнєві помилки. Франко критично згадав про «Нашу долю» й пізніше, в «Нарисі історії українсько-руської літератури до 1890 р.»: «видані пізніше самою Кобринською дві книжки [насправді вийшло три. — *А. Ш.*] альманаху “Наша доля” і щодо змісту, і щодо видавничої форми при незвичайно лихій коректі не станули на тій самій висоті» [т. 41, с. 455], що «Перший вінок».

Усім критикам «Нашої долі» Кобринська публічно відповіла в статті «Слівце про перший випуск “Жіночої долі”», уміщеної в другій книжці видання (Львів, 1895, с. 97–106), де зокрема намагалася спростувати й Франкові зауваги. Визнавши фаховість та «ширше значіння» критичних «заміток» Франка, який у своїй рецензії «підніс лише переважно часть белетристичну» (с. 102), Кобринська дискутувала з критиком з приводу його оцінки оповідання Ганни Барвінок «Праправнучка Баби Борбця» (Наша доля, кн. 1, с. 40–54), яке зазнало «найтяжчого закиду» Франка, нібито тема твору — «підчинення жінки чоловікові» — суперечить провідній думці видання, «котре голосить про рівноправність жінок з мужчинами» [т. 29, с. 203]. Натомість Кобринська обстоювала життєву правду та нетенденційність цього оповідання, зауваживши, що воно — «вірне зеркало понятій нашого сільського життя, а тим самим заслугує вже на

[1] *Книш І.* Іван Франко та рівноправність жінки : у 100-річчя з дня народин. Вінніпег, 1956. С. 147.

перше місце в жіночім видавництві»[1]. З приводу Франкової зауваги про добір невідповідної лектури для жіноцтва в статті д-ра М. Дамяна «Літературні замітки» (Наша доля, кн. 1. Стрий, 1893, с. 68–78), зокрема твору Ніцше, Кобринська пояснювала загальноєвропейською популярністю цього філософа й потребою галицького читача знайомитися з відомими авторами такого рівня.

Полеміка з радикалами про «вільну любов». У середині 1890-х на тлі наростаючих ідейно-партійних, естетичних, приватних конфронтацій між Франком та Кобринською впадає у вічі ще один конфлікт — світоглядний, який проте цілковито можна помістити в контекст гендерно-ідеологічної контроверзи, що його несподівано зініціювала сама Кобринська, гостро «різонувши» радикалів за апологетизацію «вільної любові» й піднесення її до «майже одинокої цілі еманципації жіночої»[2]. За спонукою Павлика, Франко разом з ним мали «спільно запротестувати в "Зорі" і "Народі"» (ІЛ, ф. 3, № 1612, с. 645), спростовуючи звинувачення Кобринської на адресу радикалів. Франкові належала нотатка з іронічною критикою поглядів Кобринської, дописана до Павликової до статті «Радикали і д[обродійка] Наталія Кобринська», яка призначалася для друку в «Зорі». Проте згодом Франко сам відмовився від ідеї публічних дебатів з Кобринською, зрезигнувавши попереднім планом. Детальніше про перебіг залаштункової дискусії про «вільну любов» йтиметься в підрозділі *«"Між нами антагонізм двох культур, а надто конкуренція" (Наталія Кобринська та Михайло Павлик: діалектика особистого і творчого)»,* оскільки Франко фігурував у цій полеміці принагідно, тоді як ініціатива полемічної відсічі Кобринській за образу радикалів належала Павликові, який вважав себе «головно зачепленим в сій справі»[3].

Наростання непорозумінь у 1892–1898 роках. Упродовж майже шести років, від 1892 й аж до 1898, в листовному спілкуванні між Франком та Кобринською панувало мовчання, спричинене, ймовірно, щоразу більшим напруженням взаємин, періодами прикрих непорозумінь, які заторкували літературні, мистецькі, партійно-ідеологічні й суто людські психологічні питання. За цей період Кобринська спромоглася лише на два спорадичні листи до Франка (від 24 трав. 1894 та від 14 жовт. 1895 р.), писані радше з ввічливості, аніж, як колись, з потреби епістолярного контакту з поважаним адресатом. За лаштунками їхнього приватного епістолярію залишилися невисловлені, але сердечно й боляче пережиті та латентно присутні в листах до інших сучасників обра́зи Кобринської на Франка. Як свідчить епістолярна риторика письменниці на-

---

1 *Кобринська Н.* Слівце про перший випуск «Жіночої долі» // Наша доля : зб. пр. ріжних авторів. Кн. 2. Львів : З друкарні Наукового товариства ім. Шевченка, 1895. С. 102.

2 *Огоновський О.* Історія літератури руської. Період новий. Б. Проза. Наталія Кобринська // Зоря. 1893. № 4. С. 77.

3 *Павлик М.* Передне слово // Переписка М. Драгоманова з Наталією Кобринською (1893–1895). Львів, 1905. С. 8.

прикінці 1900-х років, психологічний та творчий розрив з давнім приятелем вона переживала особливо болісно. Чи не кожному адресантові згадувала про свої колізії з Франком, вочевидь очікуючи від їхнього спільного оточення підтримки й розуміння. Відвертіше оприявнила своє ставлення до колишнього приятеля в листі до М. Павлика (від 4 квіт. 1899 р.): «<…> тепер вже і в Франка не віру» (ЦДІАУЛ, ф. 663, оп. 1, од. зб. 219, арк. 104–105). Усвідомлювала наростання непорозумінь одночасно і з Павликом, і з Франком: «Я давно знаю, що мені ані на Вас, ані на Франка нема що числити і з тим давно погодилася» (лист до Павлика від 8 берез. 1896 р.; там само, арк. 72). Ще гостріше письменниця схарактеризувала еволюцію своїх з Франком стосунків у листі до Лукіяновича від 5 лютого 1912 року: «Щодо Франка, то він зовсім не ліпший від других. Коли Драгоманів намовляв мене віддатися публіцистиці, і Франко був противний тому, і казав, що шкода було би мого белетристичного таланту, а тепер сам мені те відмовляє» (ІЛ, ф. 13, № 24). Так Кобринська згадала Франків закид, висловлений ще 1893 року в його рецензії на «Нашу долю», очевидно сприкрившись занедбанням власного публіцистичного хисту й надовго заховавши за це жаль на Франка. Відлунням цієї образи була й епістола Кобринської до О. Маковея (від 10 верес. 1898 р.) з приводу перекладу Франкової статті з царини жіночого руху німецької авторки Кеті Шірмахер «Жіночий рух у Франції і в Німеччині» (ЛНВ, 1898, т. 3, с. 136–144): «Ось тепер вельми застановила мене стаття Франка в Вістнику, перекладена з німецького. Чим мої статті були гірші? Хай скаже кожний посторонній чоловік. Гадаю, що вони могли навіть мати більше інтересу для нашого загалу, одно, що були оригінально написані, друге, що трактували про біжучі соціяльні та політичні справи, які заривали наші крайові інтереси так у парляменті, як у соймі, школах і інших близько нас обходячих організаціях. Всі майже наставали на те, щоб не писати, я замовкла. Взялася до белетристики, а що мене чекає, можна предвидіти»[1].

Особливо прикро діткнуло Кобринську Франкове ігнорування її літературного таланту наприкінці 1890-х. Повага авторитетного критика, виявлена до творчості молодої польської поетеси Марії Бартус (Бартусівни), викликала в Кобринської немотивовані письменницькі ревнощі: «Недавно один русин нагадав собі, що десь Франко над якоюсь Бартосівною, що написала кілька віршів, плакав, що ніхто з поляків не піддержав її таланту, а нашу Кобриньску нівечит де може» (лист до Павлика від 8 берез. 1896 р.; ЦДІАУЛ, ф. 663, оп. 1, од. зб. 219, арк. 72). Франко справді цікавився постаттю Бартусівни. З приводу передчасної смерті молодої поетеси написав некролог (Зоря, 1885, № 19), привернувши увагу суспільності до цієї недооціненої за життя особистості. Виглядає, у той час Франко таки менше зачитувався Кобринською, не згадував її у своїх тогочасних літературознавчих рецензіях чи оглядах. Цікаво,

[1] *Коковський Ф.* Наталія Кобринська й Осип Маковей // Жінка. 1937. № 21/22. С. 5.

що раніше, 1886 року, саме творчість тодішньої літературної дебютантки Кобринської він рекламував перед своєю польською приятелькою Елізою Ожешко: «З наших галицьких писателів стоїло б Вам пізнати двох, а іменно Федьковича <....> і Кобринську, котра досі видала одну тільки цікаву новелу "Задля кусника хліба" ("Зоря", 1884 р.), а тепер лагодиться видавати "Жіночий альманах"» [т. 49, с. 50–51]. Як одну з потенційних дописувачок, Франко радив Кобринську-письменницю й редакторові чеського енциклопедичного видання «Ottův slovnik naučny» Йозефові Коржану [т. 49, с. 46].

Контроверсійні настрої, навіть попри затяжне мовчання, проструму вують й **у відновленому 1898 році листуванні.** Предметом зініційованої Кобринською приватної кореспонденції з Франком були її власні видавничі проекти. 1898 року разом з І. Франком, М. Грушевським, В. Охримовичем, М. Мочульським та іншими галицькими громадсько-культурними діячами вона увійшла до складу дирекції новоствореної «Українсько-руської видавничої спілки», одного з найбільших тогочасних українських видавництв. У цьому акціонерному товаристві 1898 року вийшла збірка Кобринської «Дух часу. Оповідання» (сер. І, № 6). Спочатку планувалося, що це буде більший том з передмовою Лукіяновича. У листі до Франка від 16 квітня 1898 року письменниця прохала дозволу використати для передмови цитати з його листів про її творчість (ІЛ, ф. 3, № 1610, с. 573). Проте у збірці, до якої ввійшло лише п'ять раніше друкованих творів Кобринської, переднього слова Лукіяновича не вміщено. І. Книш пояснювала, що на відбір творів Кобринської до цієї збірки вплинув М. Грушевський, тодішній голова УРВС[1].

Незабаром Кобринська готувала до друку свою наступну збірку, коректорську роботу над якою виконував М. Павлик. Щоб «наперед забезпечитися» (лист Кобринської до Павлика від 14 квіт. 1899 р.) (ЦДІАУЛ, ф. 663, оп. 1, од. зб. 219, арк. 113) від гострих нападів критики, виробивши собі письменницький «імунітет», Кобринська написала до збірки власну передмову — своєрідне «Profession de foi» (з фр. «сповідання віри»), яка мала би стати герменевтичним ключем до власної творчості. У листі до Павлика від 28 квітня 1899 року пояснювала свій крок до автокритики: «<…> у нас нема критиків і функція критиків спадає на самих писателів» (там само, арк. 115). Щоправда, Франко виступив проти такої тактичної новації, знову прикро зачепивши цим Кобринську, хоча й сам не раз практикував авторське «переднє слово» у збірках: «Дивно, чого Франко мав ображатися, що я хотіла писати передмову до мого видання. Мене те зовсім не ображало, як він пише передні слова до своїх творів» (лист Кобринської до Павлика від 10 трав. 1899 р.) (там само, арк. 117). Довкола видавання другої збірки Кобринської зав'язалися неприєм-

[1] *Книш І.* Смолоскип у темряві. Наталія Кобринська й український жіночий рух. Вінніпег, 1957. С. 261.

ні видавничі колізії, пригальмувавши її вихід у світ (видана аж 1904 року під назвою «Ядзя і Катруся та інші оповідання», Львів, 1904, сер. І, № 63). Утілити авторські видавничі ідеї письменниці вдалося хіба що у виданні «Казки» (Чернівці, 1904), яке вийшло поза імперативною «Українсько-руською видавничою спілкою» й було споряджене «Переднім словом» Лукіяновича та власним автокоментарем до творів під назвою «Що мене вражало».

Конфліктність взаємин Кобринської з Франком дедалі частіше впливала й **на видавничу долю її творів.** Нарис «Рожа» письменниця спочатку планувала прилаштувати до «Літературно-наукового вістника», якби не зневіра в критичній об'єктивності Франка. «"Рожу" дам до друку, — пояснювала Павликові в листі від 4 квітня 1899 р. — Спочатку хотіла-м до "Вістника", але тепер инакше порадила-мся. Шкода мені того кусника до "Вістника". Доки єще вірила-м в літературний суд Франка, доти єще хотіла-м до "Вістника" належати, але тепер вже і в Франка не віру» (там само, арк. 104–105). Зрештою, завдяки Павликові, якому твір дуже сподобався, «Рожа» таки була надрукована в «Літературно-науковому вістнику» (1899, т. 7, кн. 7, с. 6–17). Щоправда, Франко самовільно додав до цього твору генологічний підзаголовок — нарис, з чим Кобринська категорично не годилася. Бо в листі до Б. Грінченка (1900 року) пояснювала: «<…> маю великий жаль до Добр[одія] Франка, котрий, Бог знає чому, одну з таких моїх "Казок" назвав "нарисом", і не забуду Ваших, Добр[одію], слів: "Він Вам тим одним словом все попсував"»[1].

Більшого загострення взаємини між Франком та Кобринською набули на тлі їхніх світоглядно-естетичних та літературознавчих розходжень, які особливо актуалізувалися наприкінці 1890-х, коли в українській літературі все зриміше почали окреслюватися нові стильові тенденції. Трансформація творчих орієнтацій Кобринської в бік модернізму, а відтак поява в її письменницькій теці так званих «кусників» (за авторською генологічною дефініцією) — фрагментарних нарисів чи новелок («Душа», «Омен», «Блудний метеор» та ін.) із заглибленням у сферу фантастичного, надмірною суб'єктивністю, психоемотивними акцентуваннями, фіксацією плинних вражень та почуттів і аж до містифікації, символізації та усіляких спіритуалістичних експериментів, викликали в тогочасних критиків здебільшого осуд через стильове перевтілення колись чи не найкращої реалістки. Звісно ж, що таке переформатування письменницьких сил бентежило Кобринську, яка, ідентифікуючи свою пізню творчість з модерністською естетикою, аж ніяк не годилася зі статусом літературного маргінала.

Невипадково епістолярій Кобринської наприкінці 1890–х років набуває гостродискусійного змісту, трансформуючись у своєрідну **літературну по-**

[1] *Кріль К.* Листування Н. Кобринської з Нечуєм-Левицьким та Борисом Грінченком // Українське літературознавство. 1970. Вип. 10. С. 128.

леміку довкола питань про організацію літературного процесу, позиціонування в ньому власної творчості модерністського кшталту, критичну оцінку писань сучасників (ІЛ, ф. 3, № 1610, с. 575). Ображена за власне літературне аутсайдерство, Кобринська позиціонувала Кобилянську не лише як Франкову літературну фаворитку, а як власну творчу конкурентку, що, на її думку, незаслужено здобула літературну славу (ІЛ, ф. 3, № 1626, с. 449–450). Обурювалася Кобринська й з приводу публікації в «Літературно-науковому вістнику» (1899, т. 5, кн. 1, с. 37–42) «фантазії» Кобилянської «Поети», закидаючи Франкові (в листі від 16 січ. 1899 р.), який тоді належав до редакції журналу, редакторську упередженість (ІЛ, ф. 3, № 1631, с. 99).

У спосіб епістолярної автокритики, на матеріалі власної новели «Душа», Кобринська заявляла свою належність разом із Франком та Стефаником до щораз активніше інтегрованого в українську літературу напряму «настрою» і відверто ображалась на Франка (у листі від 16 листоп. 1898 р.) за те, що не помітив цих рис в її літературних творах (ІЛ, ф. 3, № 1610, с. 575). А далі в листі письменниця намагалася прояснити модерністські форманти свого твору. Саме твір Кобринської «Душа» (генологічне визначення авторки — «психологічний ескіз), який Франко опублікував в «Літературно-науковому вістнику» (1898, т. 1, кн. 3, с. 257–273), викликав поміж ними листовну дискусію з приводу модерної стильової техніки, формальними виявами якої, на думку письменниці, є редукція фабульності та змістова симпліфікація.

У своїх листовних розмислах до М. Павлика від 14 квітня 1899 р. письменниця висловлювала напрочуд цікаві спостереження про спорідненість свого естетичного чуття з Франковим: «В дійсности ми обоє маємо одну силу слова, то є свойство, що не ослабаємо від першого до остатнього слова, в обох се свойство відноситися в ситуацію віддалених собі людей, лиш він плідніший, а в мене більше натяку на артизм. Що у мене більше артизму признаєть кождий образований критик, розуміся, не русин. Се моя фора — артизм <...>» (ЦДІАУЛ, ф. 663, оп. 1, од. зб. 219, арк. 113). А в листі до М. Грушевського того ж 1899 року, покликаючись на думку галицького і наддніпрянського середовища, переконувала, що за рівнем творчого потенціалу й літературної вправності не поступається Франкові: «під взглядом культурного вироблення я одна стою побіч Франка» (ЦДІАУК, ф. 1235, оп. 1, спр. 532, арк. 1).

Чи не Франка, який впливав на суспільну та літературно-критичну опінію про її творчість, мала на увазі Кобринська, пояснюючи О. Маковею в листі від 10 вересня 1898 року причини своїх письменницьких невдач «довго нуртуючою нехіттю деяких близьких а неприхильних мені людей, котрим удалося ту нехіть передати ширшому загалові <...>»[1].

[1] *Коковський Ф.* Наталія Кобринська й Осип Маковей // Жінка. 1937. № 21/22. С. 5.

Очевидно, що Кобринська мала завищені амбіції щодо визнання свого лідерства в письменницькому середовищі, прагнення бути упізнаваною за власним літературним стилем. Конфліктність з літературним оточенням й спричинений цим комплекс творчої меншовартості через недооцінювання її белетристичного хисту, стали чи не магістральним емотивним тлом її дальшого листування з Франком. Попри очевидні світоглядні та психологічні розходження з Франком, Кобринська все ж таки ставилася до приятеля шанобливо. Вона входила до ювілейного комітету, що на **відзначення 25-річчя літературної праці Франка** влаштував «святочні вечорниці» 30 жовтня 1898 року у Львові, й виступила на них із промовою (прізвище Кобринської зазначено серед членів комітету та в програмі на «Запросинах»[1].

Про цей захід та участь у ньому Кобринської разом з іншими письменницями згадувала Уляна Кравченко: «А був це торжественний день ювілею Івана Франка в році 1898. Серед наших зірок, побіч Наталі Кобринської, явилася на ювілейнім святі авторка "Царівни" — Ольга Кобилянська і авторка "Золотого серця" — Євгенія Ярошинська»[2]. Сама ж Ольга Кобилянська в листі до Стефаника від 12 листопада 1898 року відзначила, що «дуже красно» виголосила свій вітальний реферат на честь Франка Кобринська[3]. На Франковому ювілеї Кобринська зачитала промову від імені галицько-руського жіноцтва[4]. 31 жовтня — 1 листопада 1898 року галицька та буковинська українська інтелігенція святкувала ще один ювілей — 100-річчя нової української літератури. З цього заходу збереглася групова світлина, на якій сфотографовані Франко, Кобринська й інші учасники з'їзду українських письменників Галичини та Буковини, що відбувся тими днями у Львові. З цікавими подробицями Кобилянська згадувала приготування до історичного фото та загалом про теплу атмосферу, яка панувала на цьому святі, «бо ж не часто отак інтимною сім'єю збиралися тоді українські письменники до гурту»[5].

Перед фотографуванням Франко сказав тоді: «"Чекайте, Кобилянська, я хочу за вами стояти" <…>, і посадив перед собою на стілець Ольгу Юліанівну. Так зафіксувало фото цю їхню зворушливу близькість. Коли посідало все товариство до фотографування, покійна Ярошинська всіх розвеселяла своїми дотепами. Ольга Юліанівна і тепер сміється, згадуючи ту свою подругу гумористку: — Посуньтеся, — каже Ярошинська, — дайте лише мені всістися (а вона була собі жіночка ніврoку), бо я, — каже, — на кукурудзяній мамализі відгодована, та й оце

1 Іван Франко : документи і матеріали 1856–1965. Київ : Наукова думка, 1966. С. 218.
2 *Кравченко У.* Уривки спогадів // Жіноча доля. Коломия, 1930. С. 44.
3 *Кобилянська О.* Твори : у 5 т. Т. 5. Київ : Держ. вид-во худож. л-ри, 1963. С. 370.
4 *Маковей О.* Ювілей 25-літньої літературної діяльности Івана Франка // Літературно-науковий вістник. 1898. Т. 4. Кн. 11. С. 123.
5 *Косарик Д.* Спогади Ольги Кобилянської // Радянська Буковина. 1940. № 69. 18 верес.

такою виросла…»[1]. У листі до О. Франко від 11 січня 1899 року О. Кобилянська по-жіночому прокоментувала фотогенічність друзів: «Як Вам подобається наша львівська фотографія? Мені дуже, ми там всі, за винятком Кобринської, дуже трафлені. Я і донині жалую, що і Ви з нами не пішли до фотогр[афа], була би-м мала пам'ятку, а так хто знає, коли дістану Ваш образок»[2]. В ювілейному збірнику «Привіт д-ру Івану Франкові в 25-літній ювілей літературної його діяльности» (Львів, 1898) Кобринська надрукувала свою казку «Чудовище».

1901 рік можна охарактеризувати як **період дежа вю у взаєминах Кобринської та Франка**. Злагоджено співпрацювали, готуючи до друку розвідку «Август Стріндберг» (ЛНВ, т. 14, 1901, кн. 6, с. 134–156). У листах від 26 лютого (ІЛ, ф. 3, № 1611, с. 315–317) і 19 травня 1901 р. (ІЛ, ф. 3, № 1630, с. 101–102) вона обговорювала структуру статті, деякі проблемні аспекти. Франко робив коректу розвідки. Автограф вступу Кобринської до статті «Август Стріндберг» зберігається в архіві Франка (ІЛ, ф. 3, № 1631, с. 113–114). З вдячності Кобринська знову листовно запросила Франкову родину на Зелені свята до Болехова. В тодішніх планах Франка була й синтетична стаття про творчість Кобринської, про що він повідомляв С. Єфремову в листі від 10 листопада 1903 року: «Та скоро лише трохи упораюся, зараз засяду до статті про Кобринську <...>» [т. 50, с. 235]. З невідомих причин згаданої статті він так і не написав.

Зі спогадів Лукіяновича відомо, що Франко із сином Андрієм 1902 року приїздив до Болехова до свого шкільного товариша, лікаря Підлуського та заночував у Кобринської. Наступного дня, «вчасним ранком, не порозмовлявши з Кобринською окремо, помандрував Франко в гори»[3].

Попри певні людські непорозуміння з Франком, світоглядні та літературно-критичні розбіжності, Кобринська назавжди зберегла в своїй душі повагу до приятеля, щиро переймалася його родинним життям. У листі до О. Франко від 3 березня 1905 року раділа, що Франки переїхали до власного помешкання: «Тішуся, що Ви вже в своїй хаті. Не є Ви і в своїй хаті цілком вільні від всяких оплат і податків, але чогось все-таки ліпше в своїй хаті» (ІЛ, ф. 3, № 1846). Згодом у важкі для Франка часи його фізичної недуги, Кобринська дистанційно піклувалася про нього через своїх родичок Величківних. За версією І. Книш, саме Орися Величко, виступаючи на похороні Франка від імені українського жіноцтва, озвучила промову, що її написала Кобринська[4]. Про поминальне слово О. Величко згадано в біографічній праці М. Возняка[5].

---

1 *Косарик Д.* Спогади Ольги Кобилянської // Радянська Буковина. 1940. № 69. 18 верес.

2 *Кобилянська О.* Твори : у 5 т. Т. 5. Київ : Держ. вид-во худож. л-ри, 1963. С. 384.

3 *Лукіянович Д.* Іван Франко і жіноче питання // Жінка. 1936. № 11/12. С. 2–3.

4 *Книш І.* Смолоскип у темряві. Наталія Кобринська й український жіночий рух. Вінніпег, 1957. С. 289.

5 *Возняк М.* Пам'яти Івана Франка: Опис життя, діяльности і похорону. Відень, Накладом «Союзу Визволення України», 1916. С. 82.

Взаємна літературно-критична рецепція. На тлі епістолярного дискурсу поміж Франком та Кобринською, сказати б, листовної інтерпретації їхніх приватних і творчих взаємин, суттєво вирізняється один із магістральних тематичних напрямів, який визначає загальні тенденції й настрої цієї кореспонденції, детермінує її внутрішній жанр і проблематику. Йдеться про **літературно-критичний** аспект. За тогочасних умов відсутності безцензурної, незаангажованої періодики саме приватне листування частково замінювало функціонування письменницької критики й ставало фактом культурно-естетичної рецепції творчості митця його сучасниками, ефективним способом духовних взаємовпливів й відображенням літературного процесу.

Після фази літературного наставництва, взаємини Франка та Кобринської увійшли в фазу паритетної творчої співпраці. У силовому полі Франкового менторства Кобринська перебувала недовго. Поступово утверджуючись як самостійна письменниця з виробленим культурно-естетичним чуттям, літературним стилем, ідейною канвою творів і реалістичною тематикою, вона дозволяла собі вже й власні критичні оцінки, зокрема й щодо творчості Франка та інших сучасників. Уперше власні письменницькі судження прострумовують у її епістолярії періоду підготування альманаху «Перший вінок» й що далі, то частіше насичуються особистою критичною конотацією. Задля «більшого узнання» «літературного смаку» Франка та щоб відчути тенденції тогочасної літературної моди, Кобринська спеціально зачитувалася творами його молодих учениць. Свої письменницькі розмисли й естетичні враження про той чи той твір дописувачок альманаху вона оприявнювала Франкові. Так, у поемі Климентини Попович «Звичайна історія» (Перший вінок: жіночий альманах. Львів, 1887, с. 112–120) письменниця віднайшла алюзії з Шевченковою «Катериною», зауваживши, що авторці «однак удалося ліпше зрозуміти і вірнійше підхопити» цю тему з позицій народно-звичаєвих устоїв: «нарід дійстно не відноситься до тих гріхів так остро, як то взяв Шевченко» (лист від 16 груд. 1885 р.; ІЛ, ф. 3, № 1603, с. 763). Відзначила й «хороші сюжети» в поезіях Уляни Кравченко, щоправда, побоюючись космополітичного спрямування альманаху, порадила закцентувати в її віршах національну ідею й ще «щось такого написати», аби «"Русь", принаймій, була за кождим другим словом»[1]. Схвально відгукнулася Кобринська й про іншу Франкову протеже — Євгенію Бохенську, в творах якої, очевидно, також відчула стиль її літературного наставника: «Єсли й Бохенська працює під Вашим оком, то я Вам невисказано вдячна» (там само). У цьому періоді творчих взаємин із Франком Кобринська все ще перебувала під впливом його естетичних настанов, по суті, нічого особливо свого не виявляючи.

[1] *Возняк М.* Пам'яти Івана Франка: Опис життя, діяльности і похорону. Відень : Накладом «Союзу Визволення України», 1916. С. 764.

Творчий доробок Франка став предметом улюбленої лектури Кобринської, відповідаючи як її читацьким, так і фаховим письменницьким (осмислення проблематики та художньої методології) зацікавленням: «Для мене все, що виходит з-під Вашого пера має много інтересу» (ІЛ, ф. 3, № 1602, с. 419). У патетичному листі до Франка від 3 червня 1886 року, Кобринська віддавала йому «неограничене проводирство в нашій літературі» (ІЛ, ф. 3, № 1608, с. 341–342), сипала на його адресу компліменти. Щоправда, у відписі від 5 червня 1886 року, згадуючи про ті «компліменти», Франко іронічно висловився про її «намір зробити» з нього «коменданта галицької літератури» і рішуче відмовився «од команди над галицькою літературою» [т. 49, с. 65]. Та все ж, не приховуючи емоцій од сугестивного впливу художнього слова Франка, Кобринська епістолярно освідчилася 14 лютого 1888 року: «Більшого обожателя Вашого таланту, як я, трудно знайти» (ІЛ, ф. 3, № 1602, с. 483). Гостро зреагувала письменниця, коли Франкова повість «Lelum i Polelum» не здобула премії в літературному конкурсі на кращу оригінальну соціальну повість, що його на початку 1887 року оголосила редакція щоденника «Kurjer Warszawski», призначаючи дві нагороди: одну в сумі 1000, а другу — 500 карбованців, а також гонорар авторові по п'ять копійок від друкованого рядка. Термін подання конкурсних повістей спочатку було призначено на 30 вересня 1887, а пізніше — на кінець грудня. На конкурс надіслано 40 повістей. У переліку «Kurjer Warszawski» назвав на п'ятнадцятому місці: «Lelum i Polelum, powieść współczesna. Godło: "Gdy Lelum umrze, żyć będzie Polelum"».

Конкурсна комісія, що засідала 28 квітня 1888 року першої премії не присудила нікому, а другу в сумі 500 карбованців визначила Марії Родзевичівні за повість «Девайтіс»[1].

Конкурсну невдачу Франка Кобринська пояснювала світоглядними й літературно-естетичними розбіжностями між автором і його польськими реципієнтами: «Страшно мене то обурило, що Вас перша премія оминула, але се для мене лиш доказ, що стоїте понад напрями польської літератури. Бо що Вас загал польський та світла їх інтелігенція, високо образоване жіноцтво здорово не понимає, то я се уже давно помірковала. Прим[іром]: Ваша новелька "Русин на другім світі" [йдеться про оповідання "Як русин товкся по тім світі". — *А. Ш.*]. Польська інтелігенція читає, сміється, а не розуміє, о що річ ходит, та мені, низше стоячій культурно русинці, приходиться об'ясняти правдиве значінє». Така інтерпретація деяких моментів у письменникових текстах, глибше трактування його ідей, зокрема й національних, послужили для польської інтелігенції підставою звинуватити Кобринську в ідеалізації Франка, про що вона писала в листі до нього від 6 червня 1888 року (ІЛ, ф. 3, № 1602, с. 530, 791).

[1] *Возняк М.* З історії «Леля і Полеля» // Возняк М. С. З життя і творчості Івана Франка. Київ : Видавництво Академії наук УРСР, 1955. С. 164.

Причиною цієї конкурсної поразки письменниця вважала ще й ідеологічну упередженість польського журі, яке не толерувало засадничих, власне, українських ідей твору та національного світогляду його автора: «Головна причина спочивала в самій Вашій праці. Ви сильні і великі на своїм питомім ґрунті, — типи нашого народа, єго поняття, виображення, чуття у Вас незрівнянні, а то не може так дуже припадати до душі навіть найоб'єктивнійшим полякам» (лист від 15 трав. 1888 р.; ІЛ, ф. 3, № 1602, с. 651–656). На підтвердження навела найбільш діймаючі місця повістевого сюжету, яскраві образні деталі, в яких закцентовано суспільні й ментально-психологічні концепти, що їх, мабуть, не дооцінила польська публіка. «Доказом най послужит найкрасше місце в Вашій повісти — "судова розправа". Кождого Русина, навіть мірної інтелігенції, прошибне она до глубини серця, — бо в ній він знайде глубоке зрозумінє недолі свого народа. Момент, коли стара жінка дякує молодому адвокатові, робит незвичайне вражінє, я, принаймій, мусіла перестати читати, щоб прийти до себе. Невисказане робит також впечатлінє старий дід. Кримінальник, що з чистим сумлінєм вирізав панів і жидів. Мені жаль було так скоро з ним розставатися, і все здавалося, що в послідніх хвилях найбільшої душевної муки "Naczka" він стане перед ним і грізно запитаєся, для чого той скарб, котрий він призначив на загальні, обернути хотів на личні цілі?

Рівно прекрасні, хоть не такого, як попередні значіня, суть декотрі образи Вашої повісти, іменно: перші сцени забави дітей, бомбардованє Львова і послідні хвилі "Naczka"»[1].

Також причинами конкурсного провалу повісті, окрім ментальної різниці поміж автором і польськими реципієнтами, іронічно названих «правдивими знатоками», Кобринська вважала їхнє нерозуміння проблематики твору, наснаженого власне галицькими суспільно-політичними реаліями, недооцінювання літературного таланту й новаторства Франка, який значно випереджав своїми художніми ідеями польську літературу. Підсилюючи літературну колізію національним акцентом, Кобринська підкреслювала самодостатність й безсумнівну письменницьку першість автора повісті — риси, що випливають із його української національності: «Помимо признання усіх потому поводів, я не можу погодитися з гадкою, щоби до Ваших літературних праць і поляки мали якесь право. Вірте мені, они вас не варті, і їм би єще довго караскатися, щоби, видобути з себе такий як Ваш талант, перейнятий наскрізь думками, поняттями і чувствами бідного, знівеченого люду»[2]. На думку Кобринської, саме національна іманентність Франкової творчості спричинила певну ментальну й культурно-естетичну контроверсійність її рецепції в польській літературі: «Ви, стоячи на своїм ґрунті яко незвичайний самостійний талант, перевисшаєте

[1] *Возняк М.* З історії «Леля і Полеля» // Возняк М. С. З життя і творчості Івана Франка. Київ : Видавництво Академії наук УРСР, 1955. С. 651–653.

[2] Там само. С. 654.

о цілу голову їх літературний напрям, то і не легко приходиться їм втягнути такого великана в свої тісні рами»[1].

Щоправда, відзначаючи ідейно-художню концепцію Франковової повісті, Кобринська насамкінець висловила й власні зауваження щодо деяких її політичних «пунктів»: «В однім пункті позволила би-м собі з Вами спорити, і се щодо польського демократизму, — мені видится, що польські демократи замало знают і уступаються за своїм мужиком, а що ж доперва за руским? Не беріт за зле мені тої уваги, позаяк она може виходити з дурного чутя, якого дізнала, читаючи Вас по-польськи»[2]. Звернула увагу й на семантику заголовка повісті, який, на її думку, в народній свідомості позбавлений міфологічної конотації й уживається як фразеологічний відповідник зі значенням стану дії (повільності): «Також смішно Вам буде довідатися, що "Lelum-Polelum" у загалу ніколи не береся в правдивім мітольогічнім значіню, а просто уживаєся на позначенє якоїсь повільности»[3].

Найцікавішими в листі Кобринської є її інтерпретаційні коментарі, засновані на суто рецептивному осмисленні повісті «Lelum і Polelum»: письменниця акцентувала на промовистих сюжетних моментах твору, його пуантних конструктах, влучно проаналізувала та розкрила ідейні авторські задуми. Її критика наснажена глибоким, наближеним до психологічної емпатії прочуттям тексту, емоційним його переживанням. З іншого боку, така увага Кобринської до твору на тлі індиферентності польської читацької аудиторії могла б розцінюватись і як приятельський жест, намагання розвіяти Франкове розчарування конкурсним фіаско. З-поміж усіх приятелів й літературних побратимів Франка лише вона епістолярно прокоментувала цей неприємний для нього польсько-український літературний інцидент, доволі відверто обґрунтувавши усі його мотиваційні версії. Очевидно, що Франків роман надзвичайно збурив читацьку свідомість письменниці новою соціальною проблематикою й художніми типами персонажів, та найбільше, мабуть, діткнула її байдужість до цього твору польської аудиторії. Кобринська по-людськи поділяла гіркоту цієї прикрої невдачі з Франками. Можливо, такий її відвертий листовний коментар спричинила ще й та обставина, що якраз тоді — від 9 травня до 1 липня 1888 року — в неї у Болехові гостювала Ольга Франко з сином Андрієм. У листах зі Львова від 10, 16, 22 травня 1888 року Франко повідомляв дружині, зокрема і про цю конкурсну поразку. Тож цілком імовірно, що під впливом подружніх переживань Ольги Федорівни, її розчарування конкурсною невдачею чоловіка й з'явилася така емоційна, патетична епістола їхньої приятельки.

---

1 *Возняк М.* З історії «Леля і Полеля» // Возняк М. С. З життя і творчості Івана Франка. Київ : Видавництво Академії наук УРСР, 1955. С. 654.

2 Там само. С. 653–654.

3 Там само. С. 655.

Франко справді вельми розраховував на цю конкурсну премію, щоби хоч якось «залатати» дірки у власному бюджеті, а також реалізувати нові видавничі задуми. Раніше в листі до М. Драгоманова від 26 листопада 1887 року він писав: «Роман, на котрий я числю, що принесе мені трохи грошей і позволить вибитись з довгів, вже готов і швидко буде переписаний начисто. Штука вийшла доволі обширна (арк., може, з 12 або й більше) і, смію думати, інтересна (сцени з львівського життя газетярського, розправа судова, сцени з тюрми, сцени з життя уличних дітей, з бомбардування Львова в р. 1848 і т. д.). Хоча б надія на премію показалася й ілюзією, то все-таки я маю вже майже запевнену можність надрукувати роман рівночасно в однім варшавськім тижневику і в "Kurjer'i Lwowskim", що в усякім разі повинно принести кількасот рублів доходу» [т. 49, с. 131]. Навіть після оприлюднення результатів конкурсу Франко не переставав цікавитися долею твору, намагаючись його прилаштувати в польських виданнях. Щоб збагнути критерії конкурсних оцінок, написав листа до тодішнього редактора газети «Kurjer Warszawski» Францішека Ольшевського. А в листах до дружини в Болехів бодай принагідно згадував про причини конкурсного провалу: «З романом сим у Варшаві вийшло таке, що він властиво був hors concours [поза конкурсом, *фр.* — *Ред.*]. Посилка попала в цензуру, там усе розпечатано і покликано редактора на допрос, одним словом секрет розкрито. Я довідався про се случайно з третіх уст і зараз же написав в ред[акцію] "Kurjera Warszawskiego", по якого біса вона держить роман у себе півроку <…>» [т. 49, с. 159] (лист від 10 трав. 1888 р.). У двох наступних листах до дружини Франко знову згадав про цю неприємну польську історію: повідомивши спершу (в листі від 16 трав. 1888 р.): «повість моя на конкурсі удостоїлася "wzmianki" (згадки), як річ, проявляючи талант, хоча й не зовсім добра. Ну, нехай їм цур, побачимо, які це ті "добрі" речі по їхньому осуду» [т. 49, с. 160]. В листі від 22 травня 1888 року переповів дружині зміст листа до нього Ольшевського: «<…> про "Lelum i Polelum" нічого докладного не пише, чи будуть друкувати, чи ні, відсилає мене до реферату суду конкурсового, котрий має бути опублікований незадовго» [т. 49, с. 161]. З листа редактора Ольшевського до Франка від 17 травня 1888 року (ІЛ, ф. 3, № 1602, с. 657–658) відомо, що Франкова повість таки брала участь у згаданому конкурсі. Ольшевський пояснював, що Франків твір разом із розкритим конвертом отримав із канцелярії генерал-губернатора. Не належачи до комісії суддів, він заховав конверт разом з іншими конкурсними документами до редакційного портфеля, а повість долучив до решти конкурсних творів. Ніхто, крім нього, до оголошення результатів про долю цього конверта і про автора твору не знав. Ольшевський також звіщав, що референт конкурсу обіцяв надрукувати в газеті «Kurjer Warszawski» пояснення, чому повість «Lelum i Polelum» не одержала нагороди. Одначе обіцяна інформація так і не з'явилася[1]. На думку Григорія Вервеса, факт з розкритим конвертом

[1] *Возняк М.* З історії «Леля і Полеля» // Возняк М. С. З життя і творчості Івана Франка. Київ : Видавництво Академії наук УРСР, 1955. С. 165.

«не був випадковим і, очевидно, відіграв у долі рукопису не останню роль», вплинувши також на рішення конкурсної комісії. Та найголовнішою причиною конкурсної невдачі Франкового твору, — в цьому мала рацію і Кобринська, — був зміст і проблематика повісті, яка не могла «сподобатись ні членам журі, ні тим більше, редакції журналу, розрахованого на задоволення невибагливого міщанського читача»[1]. «Ось чому, незважаючи навіть на деякі свідомі кроки Франка в напрямі маскування бойового, радикального спрямування головної ідеї "Леля і Полеля", повість і в такому вигляді була аж занадто "червоною" для комісії. Ідея підтримки селянської боротьби за ліси і пасовиська, підтримки легальної діяльності інтелігенції, яка активно обороняє інтереси трудящих, була для письменників з "Kurjera Warszawskiego" чужою»[2], — аналізував позалаштункові колізії конкурсу Г. Вервес.

Ще один вияв епістолярної критики (у листі Кобринської до Франка від 19 січ. 1889 р.) перейшов у полеміку з приводу Франкової передмови до окремого видання Шевченкової поеми «Перебендя» у першому випуску серії «Літературно-наукова бібліотека» (Львів, 1889). Кобринська звинуватила Франка в тому, що він не закцентував національної індивідуальності Т. Шевченка, поставивши його поезію в залежність од Міцкевичевої, її впливів: «Шевченко, крепак, учився розказувати про свою недолю від польського шляхтича — га! З тим мені трудно погодитися». Такий компаративістичний підхід Франка до аналізу поеми «Перебендя», за якого, на думку письменниці, нівелювалася національна самобутність й творча оригінальність Шевченка, вразив передусім патріотичні почуття Кобринської: «Ваша розправа "Перебендя" задала болючий удар бідній Руси і кожному люб'ячому її серцю. Ви чоловік, безперечно, надзвичайно талантливитий, тож Ваші письма робят далеко більше вражінь, ніж Ви се самі думаєте. <…> Ви силою свого таланту навернулисте мене від космополітичних ідей до любви свого краю, та тим самим талантом раните так тяжко ту любов» (ІЛ, ф. 3, № 1605, с. 195). Очевидно, не сприйнявши Франкових типологічних зіставлень Шевченкового романтизму на тлі та в інтертекстуальних зв'язках зі слов'янськими романтиками, передусім Міцкевичем та Пушкіним, Кобринська закидала авторові передмови національну неконсеквентність: «Що Шевченко належав, властиво, до школи романтичної, так само, як Міцкевич, і що всі типи тої школи можна звести до одних шаблонів се і правда, — та все ж я такі позволю зробити собі одну увагу. Щоби розправа мала вид цілком об'єктивний, треба було перше довести о скілько Міцкевич залежав від Байрона і як його перетоплював своїм національним індивідуалізмом, тим чином розправа була би набрала більше широти і не разила наші національні чувства» (ІЛ, ф. 3, № 1605, с. 196).

---

1 *Вервес Г.* Повість Івана Франка «Lelum і Polelum» // Міжслов'янські літературні взаємини. Київ, 1963. Вип. 3. С. 109.

2 Там само. С. 110.

Закиди Кобринської насправді видаються перебільшеними. Вдаючись до історико-порівняльного методу при дослідженні ґенези головного мотиву поеми «Перебендя» — «протиставлення поета окружаючій його суспільності» [т. 27, с. 288] — Франко порівнював Шевченкову інтерпретацію цієї теми з поезіями Міцкевича «Improwizacja» («Імпровізація») (у третій частині його поеми «Dziady») та Пушкіна «Поэт» і «Чернь», при цьому ніяк не применшуючи творчої індивідуальності й національної питомості українського поета. На прикладі «Перебенді» Франко намагався показати, «як в першій добі поетичної діяльності Шевченка перехрещувалися і зливалися найрізніші впливи і як геніальна натура нашого поета уміла впливи ті щасливо перетопити в одну органічну і глибоко поетичну цілість» [т. 27, с. 288], «талановито перетоплюючи в своїй голові і бурливий романтизм Міцкевича та Гощинського, й шляхетне українолюбство Падури, і ліберальні пориви та реакційний об'єктивізм Пушкіна і все те з високим почуттям артистичної міри та реальної правди перещеплюючи на здоровий паріст української народної пісні та власної високорозвитої індивідуальності» [т. 27, с. 306]. Аналізуючи європейський романтичний контекст цієї поетичної ідеї через інтертекстуальні зв'язки, Франко вказував не лише на типологічну схожість думок і художніх деталей Шевченкової поеми з творами інших поетів-романтиків, а й на риси творчої індивідуальності Шевченка, передусім у зображенні головного художнього образу. Шевченків Перебендя — «постать наскрізь реальна, живцем вихоплена з дійсного українського життя, вповні національна, типово українська в кожній деталі», тоді як Конрад Міцкевича — «фігура містична і алегорична, витвір буйної романтичної фантазії» [т. 27, с. 297].

Власний науковий підхід до інтерпретації Шевченкової поеми Франко пояснив у своїй «Відповіді критикові "Перебенді"» (Правда, 1889, № 7, с. 72–74), зреагувавши на критичну рецензію Олександра Кониського (Правда, 1889, № 5, с. 365–367) на його «Переднє слово» до видання Шевченкового «Перебенді». Кониський, як і Кобринська, не погоджувався з висновком про залежність Шевченкової поезії од європейського романтизму, вважаючи що на неї більше впливала українська народнопісенна творчість, аніж польська літературна романтична традиція. Кониський також радив Франкові «розібрати» усі Шевченкові твори крізь призму його «повної життєписі». Відповідаючи критикові, Франко розкрив суть застосованого до аналізу поеми «історичного і психологічного» методу й основну мету свого «розбору»: «дослідити, як відбилися у Шевченка посторонні впливи і які іменно впливи ми можемо у нього добачити» [т. 27, с. 308]. Цим спростуванням Франко відповів і на подібні закиди Кобринської, назвавши причини хибного сприйняття проблеми впливів на Шевченкового «Перебендю»: рецензент «не старавсь добре вирозуміти, в яких деталях Шевченкової поеми я вбачаю вплив чужих поетів, а які вважаю можливим вияснити прямою обсервацією життя українського» [т. 27, с. 310].

Відтак «впливу чужих поетів», на думку Франка, зазнавав передусім національно-політичний світогляд Шевченка, адже «ідеї такі ніякому генію з неба не спадають і що з уст народу українського таких ідей Шевченко в ту пору не міг набратися» [т. 27, с. 310].

Щоб уникнути надалі неадекватного сприйняття та навіть міжнаціональних непорозумінь, Кобринська у згаданому листі радила Франкові не робити «відчиту» цієї праці в польській жіночій читальні: «Ви їх не знаєте, тих польок, они цілком не так освічені і не так дуже висше стоять від русинок, як Ви думаєте». Насамкінець зазначила, що висловлювала свої критичні уваги з позицій жінки-патріотки, яка до того ж «сильно дорожит Вашим талантом» (ІЛ, ф. 3, № 1605, с. 196–197).

Загалом Франкові гострі оцінки на її адресу Кобринська вважала необ'єктивними, пояснюючи такі його випади прагненням психологічно компенсувати недооцінювання власної творчості з боку польської критики. «Франко хоче конче причинити мені те, що йому закидали поляки — брак артизму. <...> Оден такий чоловік на другого зовсім непоганого, — аби те, що єму немиле другому приписать» (лист до Павлика від 14 квіт. 1899 р.; ЦДІАУЛ, ф. 663, оп. 1, од. зб. 219, арк. 113).

Окремою темою листів Кобринської до Франка, важливою з погляду перцепції його творів, є її літературно-критична оцінка цих творів. Письменниця, не вагаючись, висловлювала те, що вразило її читацький інтерес найбільше. Навіть попри загострення особистих стосунків та естетичні розбіжності з Франком, залишалася поціновувачкою його письменницького таланту, ба більше, вдумливим фаховим реципієнтом його творчості. Її листи не лише містять літературно-критичний аналіз того чи того Франкового твору, а й наснажені глибоко емоційним чуттям, цікавим психологічним коментарем щодо власного осягнення тексту, письменницькими розмислами, читацькими спостереженнями, оригінальною інтерпретацією й навіть креативними ідеями.

Кожен твір Кобринська «переживає» всіма фібрами своєї жіночої сентиментальної натури. Так Франків образок «Гава» «розбудив» у ній «много думок і уваг» (лист до Франка від 19 січ. 1889 р.; ІЛ, ф. 3, № 1605, с. 197), а від оповідання «Мій злочин», прочитаного в німецькому перекладі (це оповідання під заголовком «Mein Verbrechen» уперше надруковане у віденському журналі «Die Wage» (1898, № 34, с. 568–570), вона аж «розплакалася». «Пташок», як метафорично номінує цей твір письменниця, є, на її думку, прикладом модерної стильової техніки, з якою й вона ідентифікувала свою пізню творчість, вітаючи експерименти Франка (лист від 17 верес. 1898 р.): «Най скажуть молоді, що Франко вже пережився! Я повірю аж тогди, коли котрий з них щось ліпшого напише від Вас! <…> Я уже справді о Вас боялася, боялася, що Ви надто зачинаєте боронити становиська реалістичного, але пташок то вже новійший напрям» (ІЛ, ф. 3, № 1626, с. 385). Кобринська порівнювала цей твір з новелою Кнута

Гамсуна «Die Fliege» — «Така собі просто муха» (під такою назвою твір уперше з'явився в перекладі Осипа Маковея: ЛНВ, 1899, т. 5, с. 92–96), хоча за рівнем художньої майстерності вважала Франкове оповідання досконалішим — «лиш Ваше далеко-далеко красше» (ІЛ, ф. 3, № 1626, с. 386).

Особливо глибокий літературно-критичний аналіз з елементами гендерної мотивації соціально-психологічної поведінки персонажів, зокрема жіночих, з осмисленням емансипаційних тенденцій викладено в листі Кобринської до Франка від 1 січня 1898 року, де розглянуто повість «Для домашнього огнища». Застосований у творі міметичний спосіб зображення, Кобринська вважала чи не найвагомішим художнім здобутком письменника: «Виривати живі з життя факти — то Ваша писательська спеціальність». А серед майстерних сюжетно-композиційних конструктів, які забезпечували повісті «тривалу славу» називала такі: «темат знаменитий, пориває свіжостю, акція жива і інтересна, деякі моменти повні трагізму, сили і психольогічної правди». Найсильніше «зайняв» Кобринську образ Анелі Ангарович — його вона співвіднесла з новим типом характеротворення, що, на її погляд, надав творові «властивої стійкости»: «Анеля — то незвичайний повістярський тип жінки з темпераментом, що свою живучість заявляє тим, що переходит з обнятей одного мущини в обнятя другого, о що я Вашу героїню до половини посуджала і для того до половини не мала для мене великого інтересу. Анеля — то натура ширша, закрій новішого типу жінки <…>» (ІЛ, ф. 3, № 1626, с. 237–238). Відповідно цей жіночий образ вплинув на читацьку рецепцію тексту — від прямолінійного, індиферентного сприйняття героїні на початку повісті й до глибоких розумувань щодо фемінної, морально-етичної проблематики наприкінці твору: «До половини читала-м обоятно [байдуже. — *А. Ш.*], і доперва від половини зачала вона [повість. — *А. Ш.*] заривати мою душу»[1]. Майстерність розкриття образу Анелі Ангарович Кобринська пов'язувала з її аксіологічною амбівалентністю, закоріненою у глибокій психологічній мотивації: «Мотиви психологічно оправдані, через що оправдане і поступованє Анелі»[2]. Обстоюючи гендерну паритетність як одну із засад власної емансипаційної концепції, Кобринська, з одного боку, пояснює логіку жіночої аморальної поведінки віддзеркаленням чоловічої: «те саме, що вільно мущинам і за зле не береться, чому не має бути позволене жінкам і чому їх має уважатися за щось гіршого?»[3]. Утім, цю думку висловлює й головна героїня Франкової провісті. З іншого боку, Кобринська засуджує жіночу розпусність, трактуючи її з позицій морально-етичних устоїв як явище, котре суперечить іманентній природі жінки. Відповідно суспільне ставлення до жінок-повій, на переконання Кобринської, має бути радше спів-

[1] *Вервес Г.* Повість Івана Франка «Lelum і Polelum» // Міжслов'янські літературні взаємини. Київ, 1963. Вип. 3. С. 237.

[2] Там само. С. 238.

[3] Там само. С. 239.

чутливим, аніж поштивим: «Та все-таки людина, що жиє лиш житєм звірячих наклонів найнижчої сорти, псує людську натуру (природу), а така жінка скорше заслугує на співчуття, як поважання»[1]. Не менш вагомими є ідеї Кобринської щодо деяких сюжетно-композиційних моментів, які, на її думку, могли б увиразнити проблемні вузли цього твору. Так, розповідь старого діда Гуртера про обставини морального виховання Анелі Кобринська радила вкласти в уста головної героїні: «ліпше, якби вона сама те розповіла спочатку перед приїздом чоловіка»[2]. Найзворушливішою сюжетною «конклюзією», яка «запевняє творові тривалу славу» є, на думку письменниці, сцена, коли капітан Ангарович прощає своїй дружині[3].

Своєрідний вислід власного осмислення Франкової творчості Кобринська подала 1898 року в своїй ювілейній промові з нагоди 25-ліття його літературної діяльності (ЛНВ, 1898, т. 4, кн. 11, с. 122–123). Письменницький доробок Франка вона розглядала у світоглядно-естетичній та художньо-стильовій еволюції, показуючи на прикладі найбільш знакових літературних творів розвиток його художнього таланту. В «Петріях і Добощуках» «були проблиски великого таланту, але і звичайні історії романтичної школи: укриті скарби, монастирі та підземні печери». Проте вже в бориславських оповіданнях «поривала сила, правда, незвичайно живий колорит нарисів Франка. То не були якісь придумані люди, лише живі, що в обдертій одежині і замащених сорочках відчували, думали, говорили на свій питомий, не на якийсь їм підложений лад». Кобринська вважала Франка найкращим письменником-реалістом, творчим репрезентантом цього напряму не лише в українській, а й у європейських літературах: «Сміло можна сказати, що реалістичний період і в багатших літературах, як у польській або німецькій, не найшов такого гідного заступника, як наша має в Івані Франку. Як визначний реаліст, він зобразив цілий ряд живих типів з нашої суспільності, так мужчин, як і жінок». Спеціально зупинившись на типології жіночих образів у Франковій творчості, Кобринська вирізнила найяскравіші й найбільш новаторські з погляду характеротворення й психологізму: «упавші», як героїня оповідання «Між добрими людьми», «невільниця подружнього життя» (Анна з «Украденого щастя»), «дуже освічена, а через те більше чутлива на свою залежність від батьків» (Ганя з повісті «На дні»), «новий тип жінки-емансипантки» («Маніпулянтка»), амбівалентний образ Анелі Ангарович, «поставленої між дві суперечності: найнижчої деморалізації і ніби високої моральності» («Для домашнього огнища»). Так тонко помітити й відчути ідейно-художні інтенції Франкової творчості могла тільки його справжня шанувальниця й людина з особливим літературним та естетичним чуттям.

---

1 *Вервес Г.* Повість Івана Франка «Lelum і Polelum» // Міжслов'янські літературні взаємини. Київ, 1963. Вип. 3. С. 239.

2 Там само. С. 238.

3 Там само. С. 240.

Кобринська зуміла збагнути феномен непересічного таланту Франка, давши йому метафоричне визначення: «Талант Франка — се не торбан з кількома струнами, лише інструмент, достроєний до загальносвітової оркестри» (ЛНВ, т. 4, кн. 11, с. 123). Якщо історія непростих особистих взаємин Кобринської та Франка залишилася за лаштунками їхнього приватного епістолярію, у не завжди ословлених думках і почуттях, то листи, в яких письменниця, як вдумливий реципієнт з притаманною жіночою інтуїцією, надзвичайно чуттєвим осмисленням текстів, відгукувалася про твори Франка, є не лише унікальним зразком епістолярної критики, а й духовним документом міжособистісної мистецької комунікації, де явлено найперші безпосередні, а тому найщиріші й найсвіжіші враження від художнього твору, значно цікавіші за деякі формальні літературно-критичні рецензії.

За свідченням своячки Кобринської, Ірини Величко, у рукописній теці письменниці була ще одна ненадрукована компаративістична праця про Франка під назвою «Зойк душі (порівнююча студія Гавптман—Ібзен—Франко)»[1].

Творчість Кобринської у Франковій рецепції. Не оминав творчого доробку Кобринської своєю увагою й Франко. Чи не в кожній оглядовій літературознавчій розвідці спеціально чи принагідно згадував ім'я приятельки або як письменниці, або як громадсько-культурної діячки та активістки емансипаційного руху.

Аналізуючи річник «Зорі» за 1886 рік у «Нарисі українсько-руської літератури до 1890 р.», Франко згадав про уміщене тут «одно слабше оповідання Кобринської» [т. 41, с. 437]. Йшлося про твір «Як стара Янова їхала залізницею від Коломиї до Бурштина» (Зоря, 1886, № 12, с. 197–200), рукопис якого з Франковими правками зберігається у фонді Кобринської (ІЛ, № 485/21).

У статті «Literatura ukajińsko-rusińka. R. 1898» [«Українська література за 1898 р.»] (Slovanský přehled, 1899, № 8, s. 385–390) в огляді літературної продукції за цей рік, зокрема в «Літературно-науковому вістнику», Франко згадав надрукований цьогоріч ескіз Кобринської «Душа» (ЛНВ, 1898, т. 1, кн. 3), назвавши його авторку «заслуженою письменницею» [т. 32, с. 13]. А в огляді за 1899 рік — «Українсько-руська література і наука в 1899 р.» (Діло, 1900, № 1), — інформуючи про художні видання «Українсько-руської видавничої спілки», звернув увагу на «талановиті оповідання» Кобринської в її збірці «Дух часу. Оповідання» (Львів, 1898) [т. 32, с. 467]. До неї увійшли такі твори: «Дух часу», «Суддя», «Виборець», «Задля кусника хліба». Щоправда, в наступному літературному ревю «Přehled literatur slovanskych za r. 1899. Ukrajinskoruska» («Огляд слов'янських літератур за р. 1899. Українсько-руська») (Slovanský přehled, 1900, № 10, S. 475–480), підсумовуючи письменницькі здобутки за 1899 рік, Франко

[1] [*Величко І.*]. Монографія «Наталія Кобринська на тлі своєї епохи» // Плужанин. 1927. № 8. С. 73.

проігнорував художню вартість виданих цього року модерністських творів письменниці, зазначивши, що ані Кобринська, ані Кобилянська «не подали нічого нового, що б стояло на одному рівні з їхніми попередніми працями» [т. 33, с. 16], хоча сам був причетний до публікації 1899 року в «Літературно-науковому вістнику» нарису Кобринської «Рожа». Того самого року Кобринська опублікувала кілька оригінальних новел з невластивим для її попереднього етапу творчості заглибленням у позасвідомі феномени, метафізичною наснаженістю, символічною фактурою, сюрреалістською образністю. Серед цих творів — такі: (Буковина, 1899, № 84), «Омен» (Буковина, 1899, № 85), «Рожа (Нарис)» (ЛНВ, 1899, т. 7, кн. 7), «Св. отець Николай» (Буковина. 1899. № 86/87). Вочевидь, Франко не сприйняв новаторства модерністської творчості Кобринської, як про це зрештою свідчили епістолярні коментарі письменниці до власних творів («Душа», «Рожа»), висловлені в листах до нього.

У статті «Literatura ukajińsko-ruská (maloruská)» [«Українсько-руська (малоруська) література»] (Slovanský přehled, 1898, № 1, s. 52–56; № 2, s. 103–110; 1899, № 6, s. 293–302), розповідаючи про напрями та сучасний стан українського національного розвитку, передусім літературного та громадсько-культурного життя, Франко зазначав, що «сучасний жіночий рух має у нас гарячу і невтомну репрезентантку в особі Наталії Кобринської» [т. 41, с. 87].

Дещо розлогіше емансипаційну діяльність і письменницький доробок Кобринської, особливо в зображенні різного соціального жіночого типажу, Франко висвітлив в енциклопедичній статті «Южнорусская литература»[1]: «Значительную роль в развитии галицкорусской литературы последних десятилетий играют женщины. Честь инициативы принадлежит Натальи Кобрынской, представившей в своих новеллах жизнь крестьянки и женщины из “средней полосы” интеллигенции: учительницы, дочки и жены сельского священника (“Задля кусника хліба”, “Ядзя і Катруся”, “Пані Шумінська”). Кобрынская намеревалась организовать эмансипационное движение среди галицкорусских женщин, издала ряд альманахов, составленных из произведений женщин (“Перший вінок” в 1887 г., “Наша доля”), созывала собрания женщин, подавала в парламент петиции, требующие для женщин среднего и высшего образования <…>, но безуспешно» [т. 41, с. 159].

Громадське подвижництво Кобринської як очільниці жіночого руху широкої європейської орієнтації та як репрезентантки галицької літератури Франко високо оцінив у статті «З остатніх десятиліть XIX в.» (ЛНВ, 1901, т. 15, кн. 7, с. 1–19; кн. 8, с. 48–67; кн. 9, с. 112–132): «В Галичині на перший план виступає Наталія Кобринська, що кладе собі метою розворушити наше жіноцтво, працює не тільки на полі белетристики, але робиться також публіцисткою і

[1] Энциклопедический словарь Ф. А. Брокгауза и И. А. Ефрона : в 86 т. Т. 41. Санкт-Петербург, 1904, С. 300–325.

піонеркою жіночого руху у нас <…>» [т. 41, с. 502]. Водночас Франко, як проникливий суспільний аналітик розумів передчасність і соціальну неготовність галицьких жінок, проти європейських, до радикальніших зрушень у жіночому русі, пов'язуючи це частково з відсутністю єдиної організаційної стратегії, зокрема й з боку самої Кобринської: «Певна річ, ся публіцистична і агітаторська діяльність пані Кобринської, не знайшла відповідно приготованого ґрунту, велася, може, не досить систематично і не досить свідомо і не викликала такого руху, як надіялася ініціаторка, але її літературна діяльність почалася в щасливу добу і викликала чимало свіжих сил» [т. 41, с. 502].

Незважаючи на те, що письменниця часто закидала Франкові недооцінювання її творчості, в статті «Українці» (написана 1906 року; першодрук 1911 року) він відніс письменницю до кращих «з тих літературних сил, що представляють найновішу фазу літературного розвитку». З галичан до них зарахував В. Стефаника, Н. Кобринську, О. Кобилянську, Л. Мартовича, М. Яцківа та Б. Лепкого [т. 41, с. 192].

Феміністичну діяльність Кобринської Франко поетично охарактеризував у сатиричній поемі «Вандрівка русина з Бідою» (2-ге видання збірки «З вершин і низин». Львів, 1893, с. 132–147), «не забуваючи алюзії до її попівського роду» та «рекапітулюючи її діяльність, а саме: скликувані віча і збори, господарські школи і захоронки»[1]: «В Болехові баталія, / Там Кобринська Наталія / В величезний будинок / Всіх зібрала русинок. / Одна варить, друга місить, / Третя хлопські діти тішить, / Ті годують маленьких, / А ті миють пеленки. / А Натальця з старшенькими, / Пильно держить школу з ними, / Учить хлопців і дівчат, / Як з Бідою воювать. / Каже русин: "Щасть вам Боже! / Оце справді, діло гоже! / Вперве бачу не в жарті, / Що й попівни щось варті!"» [т. 1, с. 134].

Твори Франка й Кобринської не раз друкувались у тих самих окремих виданнях. У збірці «Жіноча доля» (Львів: Коштом і заходом т-ва «Просвіта», 1907; примірник — у Франковій бібліотеці в ІЛ, № 4894) Кобринська надрукувала своє оповідання «Гануня. Зі споминів міської служниці» (с. 11–29), а Франко — поезію «Жены роусьскія въсплакашася» («Де не лилися ви в нашій бувальщині…»; першодрук: ЛНВ, 1902, кн. 5; увійшла до збірки «Semper tiro» (Львів, 1906). У збірнику «На вічну пам'ять Котляревському» (Київ: Вік, 1904) Кобринська надрукувала оповідання «Дух часу», а Франко — сонет «Котляревський» і поему «Іван Вишенський». У рецензії на це видання (ЛНВ, 1904, т. 28, кн. 10, с. 43–48) Франко згадав галичан, які «зложилися» «на текст збірника», серед них — Тимофія Бордуляка, Осипа Маковея, Леся Мартовича, Василя Стефаника та себе.

У Франковій бібліотеці зберігаються брошура Кобринської «Про "Нору" Ібсена». (Львів: З друкарні Ставропігійського Інституту, 1900. 28 с.) та видана

[1] *Лукіянович Д.* Іван Франко і жіноче питання // Жінка. 1936. № 11/12. С. 2–3.

її коштом драма Моріса Метерлінка «Синьобородий і Аріяна, або Даремний визвіл» (Перевід з французького. Львів: Накладом Наталії Кобринської. З друкарні «Діла», 1913. Жіноча бібліотека. № 2).

В архіві Франка (ІЛ) зберігаються рукописи Кобринської: «Проспект жіночого альманаху», датований 2 вересня 1885 року (ІЛ, ф. 3, № 1603, с. 599–602), «Відозва до русинок Галичини і Буковини», підписана: «Референтки жіночого віча в Стрию: Наталія Кобринська і Євгенія Ярошинська» (автограф рукою Є. Ярошинської. ІЛ, ф. 3, № 1605, с. 221–224), яка була надрукована згодом у журналі «Народ» (1892, № 15/18, с. 206) та «Зоря» (1892, № 4, с. 279).

Серед матеріалів інших авторів зберігається переписаний рукою Франка вірш О. Кониського «До Дніпра» («Чи мерзну — гину я на півночі суворій…»), датований 6 (18) грудня 1885 р. і присвячений Кобринській.

Відомо, що Кобринська достарчала Франкові й деякі літературні матеріали. Зокрема надіслала другий список польської «агітаційної» поеми Михайла Попеля «Rusyn na praznyku», який зберігався в книгозбірні її батька І. Озаркевича. Франко надрукував цей неповний варіант поеми в «Житті і слові» (1895, т. 4, кн. 6, с. 461–463).

Неоднозначна роль Франка у творчій долі Кобринської. Творче наставництво Франка деякою мірою стало фатальним для літературної долі Кобринської й суттєво вплинуло на **рецепцію її творчості в прижиттєвій, а особливо радянській критиці.** Саме думка про узалежненість Кобринської від Франкового творчого авторитету елімінувала її письменницьку індивідуальність у подальшому критичному сприйнятті. Розривом з Франком унаслідок світоглядно-ідеологічних розходжень мотивували стильову трансформацію Кобринської до модернізму та відповідно «збочення від реалізму»[1]: «В кінці XIX ст. значно послаблюються зв'язки Кобринської з своїм учителем. В результаті цього вона відходить від реалістичного зображення життя і пише ряд ідейно-помилкових, безпорадних з художнього боку імпресіоністичних творів»[2]. Така думка породила твердження дослідників про начебто Франкове напучування Кобринській полишити захоплення новими течіями: «<…> з середини 90-х років в силу різних складних причин спостерігається деякий відхід Н. Кобринської від демократичних кіл, зокрема від І. Франка. Інтенсивне поширення в 90-х рр. в Західній Україні занепадницької літератури негативно вплинуло на творчість Кобринської. З-під пера письменниці виходять оповідання ("Відьма", "Омен", "Блудний метеор"), позначені імпресіонізмом, настроями розпуки. І. Франко намагався переконати письменницю, що захоплення новими модерністичними напрямками в літературі згубно впливає на

[1] *Мороз О., Бондаренко А.* Борець за долю жінки // Жовтень. 1955. № 7. С. 112.
[2] Там само. С. 111–112.

її творчість <…>»[1]. Урешті, за версією радянських літературознавців, «завдяки вчасному втручанню і підтримці» Франка та його менторському впливові Кобринська «знову повернулася до реалізму»[2].

«Франківський спосіб писання» (М. Драгоманов) ще прижиттєва літературна критика намагалася впізнати чи не у всіх реалістичних творах письменниці. Богдан Лепкий уже не першим завважив літературний вплив на творчість Кобринської Франкового стилю: «Кобринська стояла під впливом Івана Франка, була, так сказати, його духовною донькою, в її творах слідний спосіб писання цього великого письменника. Щось мужського, енергійного, якийсь нахил до активного виступлення, до боротьби з життям стрічається у її писаннях. Так і бачимо, що це не сама література, а акція»[3]. Традицію Франкового маркування чи естетичного уподібнення творчості Кобринської до Франкового стилю успадкувала й радянська критика. Оцінка найбільш художньо вартісних з погляду радянських критеріїв реалістичних творів Кобринської ґрунтувалася на абсолютизації Франкового впливу й відшукуванні художньо-стильових, ідейних, тематичних, образних аналогій з його творчістю. Звідси походять тенденційні висновки, якими рясніла тодішня критична рецепція Кобринської про те, що твори письменниці (як-от «Суддя», Жидівська дитина», «Янова», «Ядзя і Катруся») «не лише перегукуються за своєю тематикою з творами І. Франка, а й цілком витримані в дусі його знаменитого бориславського циклу»[4].

Невипадково радянські літературознавці ім'я Кобринської здебільшого ідентифікували з Франковою креатурою, але при цьому глибокий внутрішній конфлікт письменниці з авторитетом висвітлювали спрощено і тенденційно. Модерністський етап її творчості, попри адекватність її духовому укладові, був відлунням контроверсійних взаємин із Франком, творчою реакцією на його літературне поводирство, доланням культу духовного батька. Свідченням цього були згадані відверті зізнання письменниці як самому Франкові, так і їхньому спільному оточенню. Це було звільнення од попередньої світоглядно-естетичної та стильової традиції й водночас оприявнення духовних потенцій власного творчого укладу. Натомість у радянській критиці факт особистої дружби чи творчої співпраці Франка та Кобринської міфологізувався до рівня фаталізму й довічної узалежненості: «Н. Кобринська завдячує своєю літературною долею І. Франку, який був її безпосереднім учителем, першим і найкращим критиком та видавцем її творів, і що з його допомогою

---

1 *Мороз О.* Наталя Кобринська та її твори // Кобринська Н. Вибрані твори. Київ : Держ. вид-во худож. л-ри, 1958. С. 9.

2 *Мороз О., Бондаренко А.* Борець за долю жінки // Жовтень. 1955. № 7. С. 112.

3 *Лепкий Б.* Наталія Кобринська // Лепкий Б. Вибрані твори : у 2 т. Т. 2. Київ : Смолоскип, 2011. С. 117.

4 Там само.

вона переборола помилкові погляди, ввійшовши в українську літературу як представниця її передового демократичного табору»[1].

Гіперболізуючи Франків вплив на Кобринську, доходили й до їхнього ідеологічного протиставлення, принизливого визнання творчої меншовартості письменниці: «Кобринська зазнала позитивного впливу генія Франка. Це допомогло їй стати на шлях реалістичної творчости, проте вона була далека від революційно-демократичних прагнень великого письменника-борця»[2]. Така думка видається хибною: як слушно зауважив Іван Денисюк, неприпустимо звеличувати Шевченка, Марка Вовчка, Франка тощо — «за рахунок приниження історичних діячів з їх оточення — чи, радше, їхніх сучасників», адже життєтворчі контакти «видатної людини з її сучасниками не слід уявляти як діалог велетня з пігмеями, а як пошук істини через плюралізм думок»[3]. Чи не найпарадоксальнішим було трактування художніх здобутків Кобринської як явища, цілковито асимільованого з творчістю Франка і лише завдяки цьому мистецьки вартісного. Вважалося, що твори письменниці «ідейно й тематично доповнювали всеохоплюючу творчість Івана Франка і саме завдяки цьому зберегли й досі історико-літературну вартість»[4].

Значно об'єктивнішими видаються трактування творчої співпраці Франка й Кобринської в контексті «літературного побратимства» (О. Мороз) або ж репрезентації письменниці як Франкової «сподвижниці в галузі літератури»[5]. Такі підходи віддзеркалюють паритетні творчі взаємини та літературну співпрацю. Зрештою, такий характер цих контактів підтверджено в їхньому листуванні, автобіографічних зізнаннях письменниці, а також у свідченнях сучасників. Про характер цієї творчої співпраці з пафосом згадувала Ірина Величко: «Кобринську з Франком в'язала довголітня дружба, приязнь, яка базувалася на їхній спільній боротьбі за вселюдські ідеали. В тяжкій праці над проломуванням скали заскорузлости й рутеньства спомагали себе взаємно і жили рука в руку в передових рядах за права всіх понищених і поневолених»[6]. Тому цілком справедливим видається твердження Лукіяновича, що з-поміж різних творчих контактів Франка з жінками, особливо в царині жіночого руху «справді історичну вагу мають Франкові взаємини тільки з Наталією Озаркевич-Кобринською»[7].

---

1 *Мороз О., Бондаренко А.* Борець за долю жінки // Жовтень. 1955. № 7. С. 112.

2 *Мундяк М.* Вибрані твори Н. Кобринської // Вітчизна. 1955. № 7. С. 175.

3 *Денисюк І.* Перебудова і франкознавство // Денисюк І. Невичерпність атома / упоряд. та передм. Т. Пастуха. Львів : 2001. С. 118.

4 *Ящук П.* Наталія Кобринська // Жовтень. 1956. № 4. С. 101.

5 Там само. С. 93.

6 *Величко І.* До ґенези видання першого жіночого Альманаха «Перший вінок» // Наша книга : альманах «Жіночої долі» з додатком календаря на рік 1929. Коломия, 1928. С. 35.

7 *Лукіянович Д.* Іван Франко і жіноче питання // Жінка. 1936. № 11/12. С. 2–3.

Історію їхнього приятелювання алегорично віддзеркалює фізичний закон відштовхування однакових зарядів. Обоє однаково пристрасні до літературної творчості, однаково амбіційні, талановиті й продуктивні, а водночас однаково драматичні в житті й суспільних оцінках. Через періодичну міжособистісну конфронтацію у власних взаєминах вони так і не спромоглись об'єднатись у творчий тандем. Та попри це їхні життєтворчі контакти розширюють горизонти літературно-критичного дискурсу та письменницької біографістики в історії української літератури кінця XIX століття.

3.2. «Між нами антагонізм двох культур, а надто конкуренція»: діалектика особистого і творчого у взаєминах з Михайлом Павликом

За лаштунками складних і зчаста нестабільних взаємин Наталії Кобринської з Михайлом Павликом захована цікава історія їхніх творчих та приватних контактів, непростих міжособистісних колізій та духовної комунікації, які неминуче впливали на письменницьке становлення, ферментували літературну продукцію, ініціювали чимало суспільно-політичних та громадсько-культурних процесів. Бо роль Павлика у творчій та особистій біографії Кобринської є особливо слідною, якщо зважати на його світоглядну впливовість на письменницю-початківця, важливе сприяння в ініційованих нею емансипаційних процесах, дієву причетність до її видавничої репрезентації — від друку праць у періодичних виданнях і аж до підготування й виходу окремих видань. Цікавою віхою їхніх життєтворчих взаємин, яка, здогадно, визначала чи не всі ділові стосунки, або, навпаки, суттєво шкодила їм, була невдала Павликова спроба інтимізувати свої стосунки з Кобринською в матримоніальному форматі.

Історія цих емоційно контрастних, темпераментно бурхливих, інколи злагоджених, але більше суперечливих взаємин відображено в приватному епістолярії Кобринської, який налічує 116 листів письменниці і хронологічно охоплює 1887–1906 роки (зберігаються в ЦДІАУЛ, ф. 663, оп. 1, од. зб. 219). На жаль, через втрату архіву Кобринської, Павликові відписи не збереглися. Цей напрочуд цікавий листовний матеріал є незглибленим культурно-інтелектуальним та інтимно-особистісним дискурсом, який оприявнює, з одного боку, особливості літературного процесу та критичної думки останнього двадцятиліття XIX — початку XX століть, взаємини в письменницькому середовищі Галичини, а з іншого — виявляє характер непростих гендерних контактів поміж адресантами, не завжди ословлених, але внутрішньо пережитих інтимних почувань, духовних розмислів, емоційних рефлексувань та сердечних порухів. Чимало Павликових суджень та оцінок про Кобринську як жінку,

письменницю та першу галицьку феміністку містяться в його епістолярії з іншими особами — сестрою Анною Павлик, Іваном Франком, Михайлом та Людмилою Драгомановими, Лесею Українкою, Соломією Крушельницькою, які засвідчують Павликів невгамовний і тривкий приватно-чоловічий й літературно-критичний інтерес до Кобринської.

Безпосереднє їхнє знайомство відбулося 7 серпня 1884 року під час віча українського студентства в Коломиї, яке відбулося в залі колишньої етнографічної виставки в рамках другої студентської мандрівки підкарпатськими селами[1]. «В тім самім часі пізнала також М. Павлика, котрого вельми цінила-м за його "Ребенщукову Тетяну"», — констатувала Кобринська в автобіографії[2]. Дискусія на коломийському вічі з приводу жіночого питання в доповідях Василя Полянського, Емілії Ничаївної та пані Підляшецької розбудила посилений до нього громадський інтерес і, по суті, ферментувала наступні етапи розгортання жіночого руху в Галичині.

У період цього знайомства Кобринська вельми прихильно ставилася до М. Павлика, якого вважала одним зі сподвижників жіночої емансипації й сподівалася на його діяльну допомогу в цьому напрямкові. Щоправда, значно пізніше, в листі до Олекси Назарієва від 21 квітня 1912 року вона заперечила першість Павлика в концептуалізації жіночого питання, вважаючи, що своєю «Ребенщуковою Тетяною» він «скорше може уважатись попередником Добр[одійки] Кобилянської», ніж її (ІЛ, ф. 13, № 34).

Для самого Павлика зустріч з Кобринською стала ледве що не фатальною й «мала глибокий і тривкий вплив: зродила в душі демократичного Павлика любов, що довго й пристрасно жаріла для цеї гарної й так небуденної жінки — елегантної, освіченої, талановитої, з товариськими прикметами світової дами»[3]. Тоді Павлик уже був відомий не тільки як письменник, фаховий журналіст, перекладач, активний громадський діяч, один із чільних галицьких поступовців, а й як фігурант сенсаційного судового процесу «за "Ребенщукову Тетяну"» — оповідання, яке принесло йому не тільки письменницьку славу, а й стало приводом для піврічного арешту. Як заявив на суді сам обвинувачуваний: «все оповідання має тенденцію згідну з моїм переконанням, аби показати, як то дуже шкідливі подружжя шлюбні, нерозривні»[4]. Деталі цього процесу й обставини самого судового засідання висвітлив згодом Франко у статті «Михайло Павлик — замість ювілейної сильветки» (ЛНВ, 1905, т. 29, кн. 3, с. 160–185), пояснивши, що насправді причиною юридичного звинувачення та арешту

---

1 Див. про цей захід: Іван Франко. Статті і матеріали. Зб. 5. Львів, 1956. С. 416.

2 *Кобринська Н.* Автобіографія // Кобринська Н. Вибрані твори. Київ : Дніпро, 1980. С. 322.

3 *Книш І.* Смолоскип у темряві. Наталія Кобринська й український жіночий рух. Вінніпег, 1957. С. 37.

4 *Павлик М.* Мій процес за «Ребенщукову Тетяну» // Павлик М. Оповідання. Чернівці, 1909. С. 44.

стали висловлювання в суді самого Павлика на захист форми цивільного шлюбу, замість церковного: «<…> не повість про Тетяну і не висловлені там через уста повістевих персонажів погляди, а тільки отсей його власний, нічим не мотивований погляд на цивільний шлюб спричинив йому засуджуючий вердикт лави присяглих» [т. 54, с. 534]. На думку іншого сучасника, Кирила Трильовського, Павликова «Ребенщукова Тетяна» — «се молодецький випад в обороні свободи жіночого серця, в обороні подоптаного людського достоїнства у жінки»[1].

Інтенсивнішими взаємини Павлика з Кобринською стали від часу підготування до друку **жіночого альманаха «Перший вінок»**, в якому разом зі своїми сестрами хотів взяти участь й сам Павлик, задумавши умістити статтю «Причинок до "етнографії" любови» як додаток-коментар до розвідки старшої сестри Катерини (у заміжжі Довбенчук). Друкувати Павликові матеріали в альманасі, хоч би й навіть без його підпису, Кобринська категорично не годилася, як відмовила в цьому раніше й М. Драгоманову, пояснивши послідовною засадою збірника — винятково жіноча автура. В листі від 26 березня 1887 року редакторка листовно пояснила Павликові: «Ваше ім'я яко мужчини не може бути в Альманасі. Щоб не друкувати Вашого імени, також не порадно, бо вже й так кричать, що мужчини (радикали) підкопуються та Альманах вийде не жіночий, а мужесько-радикальний» (ЦДІАУЛ, ф. 663, оп. 1, од. зб. 219, арк. 2). З цього приводу виправдовувалась й перед Франком, як фактичним редактором «Першого вінка» (у листі від 19 берез. 1887 р.): «П[авлика] не можу помістити. Він пише, щоби його не підписувати, та все ж то колись може виявитися і тим чином стягала би м підозріння, що наш цілий альманах підроблений» (ІЛ, ф. 3, № 1638, с. 666). Обра́зи за неучасть в альманасі Павлик на Кобринську не тримав, як принаймні пояснював Драгоманову: «За відкинення моєї статейки також не серджусь — нехай собі пишуть самі жінки»[2]. Натомість заплановані до «Першого вінка» матеріали Павликових сестер — Катерини та Анни — Кобринська редагувала досить прискіпливо, нерідко втручаючись та правлячи зміст, а після цього відсилала ще й на додаткову редакцію Франкові, пояснюючи йому (в листі від 9 берез. 1887 р.): «Щодо А[нни] П[авлик], то прошу добре переглянути, бо я дуже боюся, щоби там не було щось такого, з чим би я не могла ся погодити. Щодо змісту, я майже певна, що буде добрий, але оброблене, аби не було занадто грубе, о се Вас дуже а дуже прошу. Я з єї "Зарібницею" мала роботу, щоби все сказати, що она хотіла, та про тото повикидати непотрібні вираження та сентенції» (ІЛ, ф. 3, № 1608, с. 667). Зредагував Франко й статтю Катерини Довбенчук, як про це згадано в листі Кобринської (від 21 берез.

[1] *Трильовський К.* Промова д-ра Кирила Трильовського // Ювілей 30-літньої діяльности Михайла Павлика (1874–1904). Львів, 1905. С. 19.

[2] *Павлик М.* Переписка Михайла Драгоманова з Михайлом Павликом (1876–1895). Т. 5. Чернівці, 1912. С. 154.

1887 р.), в якому також застерігала, щоб у підписі авторства Катерини у заміжжі — Довбенчукова не додавати «З Павликів». Вважаючи, що така родинна ідентифікація може зашкодити комерційному успіхові збірника, оскільки усі Павлики вважалися на Косівщині опальними особами: «боюся, що через такий підпис і одного примірника ніхто не купить в цілій Косівщині <…>. Ви не маєте поняття, які они там нелюблені і то не лиш самими попами» (ІЛ, ф. 3, № 1608, с. 673). Врешті про остаточно зредаговані твори сестер Кобринська листовно звіщала Павлика 26 березня 1887 року: «Оповідання Вашої сестри Катерини з малими змінами охотно до "Альманаха" приймаю яко письмо жінки, а до того селянки, що немало піднесе стійність книжки» (ЦДІАУЛ, ф. 663, оп. 1, од. зб. 219, арк. 1). Оповідання ж «Зарібниця» Анни Павлик Кобринська зредагувала до такої міри, щоби без усіляких застережень помістити в альманасі, додавши про нього свою оцінку: «дуже гоноруюся тим кусником, давала м на взір другим» (там само, арк. 2). Друге оповідання Анни Павлик «Сам собі» через його художню слабкість до цього збірника не потрапило. Відтак у «Першому вінку» уміщено етнографічну розвідку Катерини Довбенчукової «Дівка й княгиня, народні обичаї з Косівщини»[1] та Анни Павлик (за підписом — *Анна П.*) «Зарібниця»[2]. Про редакторські примхи Кобринської Павлик дещо іронічно писав Драгоманову, виявляючи ставлення й до власних матеріалів: «До того [до статті К. Довбенчук. — *А. Ш.*] я був написав увагу про хиби в укр[аїнському] письменстві щодо показу народного життя і назвав усе разом "Причинком до етнографії любви". К[обринська] <…> дещо відкинула зовсім, а дещо повичеркувала, розуміється не для того, що воно зле, а зо страху перед публікою. Я їй відписав щиро, але рішучо про шкодливість цензури такої, котра викидає чи поправляє не хиби, а запоступові думки чи факти. Стало на тім, що "Зарібницю" надрукує без змін, так само і Катерини опис тільки без моєї уваги. За "Сам собі" я й не серджусь, бо треба ще обробити ліпше; та й на нерви нашої публіки, особливо жіночої, це справа заярка»[3]. Особливості альманахової співпраці з усіма Павликами виявили, окрім видавничих, ще й психологічні та міжособистісні колізії, якими Кобринська ділилася з Франком (у листі від 21 берез. 1887 р.). Іронізувала з Павлика за його надмірне акцентування свого селянського походження й претендування через те на особливу репрезентацію в літературі: «Павликам здається, що ніхто не знає простого люду, лиш они, як би ми усі десь в Парижі були виховані. Так само, як би я собі прибандурила, що ніхто не може нічого правдивого сказати о попадянках, лиш я, бо сама попадянка і попадя. Они щирі і не дурні, але страшно необ'єктивні» (ІЛ, ф. 3, № 1608, арк. 674).

---

1 *Павлик М.* Переписка Михайла Драгоманова з Михайлом Павликом (1876–1895). Т. 5. Чернівці, 1912. С. 197–206.

2 Там само. С. 361–364.

3 Там само. С. 154.

На появу «Першого вінка» Павлик відреагував ґрунтовною рецензією під назвою «Перші ступні русько-українського жіноцтва», яка вийшла друком лише 1890 року в журналі «Народ» (№ 4, с. 42–50), хоча спочатку планував умістити її в газеті «Батьківщина» (впродовж 1888–1889 років Павлик був її редактором, зредагувавши 24 випуски), як видно з анонсу: «Другим разом розберемо першу руську книжку за жіночі справи — "Перший вінок"» (Батьківщина, 1889, № 1, с. 10). Проте згадану рецензію надрукував в «Народі», можливо, тому, що в липні 1889 року відмовився від редакторства в «Батьківщині» через непорозуміння із її власником та відповідальним редактором В. Нагірним. Тому в «Заяві» від 2 липня 1889 року перепрошував читачів за неопублікування занонсованих матеріалів: «Само собою розуміється, що зложивши редакцію "Батьківщини", я не можу додержати читателям нічогісінько з того, що наобіцяв у 1 ч. і далі» (Батьківщина, 1889, № 25, с. 10).

У надрукованій в «Народі» рецензії на «Перший вінок» Павлик передусім відзначив праці, присвячені долі жінки-селянки та робітниці своїх сестер-мужичок Анни та Катерини, звернувши увагу, що мова останньої «найкрасша, найнароднійша з усего, що в сій книжці написали галичанки»[1]. З усієї селянської (заробітчанської) тематики книжки першість «за людськість» віддав «правдивому оповіданню» Ольги Левицької «На чужині» (Перший вінок, с. 106–112), «найкращим та найсумнішим»[2] твором з життя наших галицьких селянок назвав оповідання Михайлини Рошкевич «Таку вже Бог долю судив» (Перший вінок, с. 161–176). Описана в ньому історія, на думку критика, «найправдивійша (найреальнійша) і своєю правдою найстрашнійша з усего, що надруковано в "Вінку"»[3]. Рецензента захопили також стилізоване під Шевченка віршоване оповідання Климентини Попович «Звичайна історія» (Перший вінок, с. 112–120) і «прехороше оповідання з життя руського селянства» Ганни Барвінок «Перемогла» (Перший вінок, с. 25–56). В цьому контексті Павлик звернув увагу на працю Ольги Франко «Карпатські бойки і їх родинне життя» (Перший вінок, с. 217–230), назвавши її «єдиною науковою річчю, написаною українкою», тобто представницею від Наддніпрянщини[4]. Тим часом критичного осуду зазнало оповідання Олесі Бажанської «Кіндрат» (Перший вінок, с. 120–144) як «найненатуральніше» з усього матеріалу альманаху.

Окремо критик розглянув групу творів з життя людей «вищого стану», при тім зауваживши художню необробленість й реалістичну неточність оповідання Олени Пчілки «Товаришки» (Перший вінок, с. 231–359), бо в ньому «не зібрано людське життя»[5]. Натомість в оповіданні Ісидори Навроцької

---

1 *Павлик М.* Перші ступні русько-українського жіноцтва // Народ. 1890. № 4. 15 лют. С. 43.
2 Там само.
3 Там само. С. 44.
4 Там само. С. 39.
5 Там само. С. 46.

«Попався в сіть» (Перший вінок, с. 418–455) рецензент спостеріг міметичний хист авторки відтворювати «життя так, як воно справді йде»[1].

Окрему увагу в Павликовому огляді присвячено Кобринській. Охарактеризувавши побіжно її художні твори — «добре оброблене», з «гарними образами» оповідання «Пані Шумінська» (Перший вінок, с. 177–195) та «далеко слабше» — «Пан судія» (там само, с. 375–395), рецензент зауважив, що «сила Кобринської не в отсих оповіданнях, а в наукових річах за жіноцтво», які «ведуть перед у думках за жіночу справу, і дають толк усій книжці»[2]. Найцікавішою з п'яти вміщених в альманасі статей Кобринської Павлик назвав «Руське жіноцтво в Галичині в наших часах» (с. 68–102), яку в своєму огляді навіть намагався зреферувати. В інших її публіцистичних працях виділив кілька концептуальних аспектів: практичне осмислення жіночої справи та становища української жінки, потреба освітніх реформ для жінок, стратегія розвитку подальших емансипаційних процесів: «Взагалі треба сказати, що з усіх австрийсько-угорських русинок Кобринська, очевидячки, найбільше знає за жіночу справу, та й доси для неї найбільше зробила»[3]. Хоча й дорікнув Кобринській за складний і незрозумілий стиль більшості її статей, які мали би бути розраховані в основному на робітницьку, малоосвічену жіночу аудиторію: «Мова Кобринської в наукових річах дуже тяжка, іде вона на чужий, головно польський лад, багато в ній чужих, незрозумілих слів та й оборотів, через котрі мало вченому тяжко дібратися до суті річі»[4]. Таку заувагу він екстраполює й на письменницьку стильову манеру Кобринської, зазначивши, що у неї «взагалі та хиба, що вона мало звертає уваги на форму, котра особливо в іскуснім творі — добра його половина. У Кобринської ролю грають власне тільки думки, óбрази, факти»[5]. Проте на загал рецензент позитивно оцінив перший літературний почин жіночої саморепрезентації, завдячивши головно його сподвижницям — Олені Пчілці та Наталії Кобринській: «Праця, як на початок, випала дуже славно і, можна сказати, поклала підвалину до красшої жіночої долі <…>»[6]. Щоправда, в деяких критичних оцінках Павлика Кобринська знайшла «дещо обидного (для себе) — розуміється, зовсім фальшиво толкуючи фразу», — так Павлик прокоментував надумані причини цих образ в листі до Драгоманова від 28 березня 1890 року[7].

---

1 *Павлик М.* Перші ступні русько-українського жіноцтва // Народ. 1890. № 4. 15 лют. С. 46.
2 Там само. С. 49.
3 Там само.
4 Там само. С. 46.
5 Там само. С. 49.
6 Там само. С. 50.
7 *Павлик М.* Переписка Михайла Драгоманова з Михайлом Павликом (1876–1895). Т. 6. Чернівці, 1910. С. 21.

Під час підготування «Першого вінка», що стало приводом для інтенсифікації епістолярних контактів, поміж Павликом та Кобринською несподівано назріла **нова хвиля взаємин — інтимна**. В майбутньому ця колізія суттєво ускладнить їхні життєтворчі взаємини. 31 липня 1887 року, коли Кобринська поверталася зі Швейцарії, де перебувала впродовж квітня–липня, супроводжуючи свою сестру у других Софію Окуневську на навчання до Цюрихського університету, на львівському вокзалі її зустрічав Павлик. Між давніми знайомими відбулася півгодинна розмова, після якої Кобринська поїхала до Болехова[1], а Павлик невдовзі — до Кракова, упорядковувати бібліотеку Крашевського. За час його відсутності, за активного фінансового й редакторського сприяння Франка у Львові 1887 року вийшла перша книга фундаментальної Павликової праці «Про русько-українські народні читальні», яка викликала захоплення в Кобринської в її листовному (від 9 лют. 1888 р.) «дифірамбі» Павликові[2]: «А хотілося мені до Вас написати по поводу Вашої невисказано цінної праці. Що Ви ідейні, то я давно знала, але що Ви так високо об'єктивні, сего я по перших Ваших письмах, скажу правду, не надіялася» (ЦДІАУЛ, ф. 663, оп. 1, од. зб. 219, арк. 4). Глорифікація власної праці з боку Кобринської, очевидно, зворушила Павлика, бо аж згадав про цю високопатетичну епістолу Франкові (19 лип. 1888 р.): «від Кобр[инської] дістав лист з панегіриком, котрого я іменно від неї й не надіявся» (ІЛ, ф. 3, № 1602, арк. 491).

Невдовзі, 8 грудня 1888 року, виношуючи свій давній матримоніальний план, Павлик знову навідався до Болехова[3], на цей раз уже «не для самих відвідин» чи ділових розмов[4]. «Прийнятий по звичці господарів привітно й гостинно, ділився своїми літературними плянами та просив Кобринську дописувати дещо до тижневика "Батьківщина", який збирався редагувати»[5]. Проте найголовніша, принаймні для Павлика, ціль його поїздки була іншою — молодий літератор «попросив руки Кобринської, бажаючи з нею одружитися» (лист Павлика до Людмили Драгоманової від 12 груд. 1888 р.)[6]. Матримоніальну мотивацію своїх намірів він листовно виклав уже по поверненні з Болехова Людмилі Драгомановій, знаючи, що й вона листується з Кобринською. На його прохання дружина Михайла Петровича мала посприяти цьому любовному зближенню й допомогти Павликові «здобути Кобринську» (лист Павлика

1 *Павлик М.* Переписка Михайла Драгоманова з Михайлом Павликом (1876–1895). Т. 5. Чернівці, 1912. С. 187.

2 Там само. С. 214.

3 Там само. С. 298.

4 *Книш І.* Смолоскип у темряві. Наталія Кобринська й український жіночий рух. Вінніпег, 1957. С. 122.

5 Там само. С. 132.

6 *Павлик М.* Переписка Михайла Драгоманова з Михайлом Павликом (1876–1895). Т. 5. Чернівці, 1912. С. 229.

до Л. Драгоманової від 12 груд. 1888 р.)[1], подібно, як раніше, 1885 року, Іван Франко просив Олену Пчілку зарадити йому в шлюбних засягах щодо Ольги Хоружинської. У намірах побратися з молодою вдовою, «сотворений для мирного сімейного життя» (лист Павлика до Драгоманова від 31 лип. 1894 р.)[2], Павлик передусім сподівався забезпечити собі спокійний родинний комфорт, щоб удвох вести літературні справи, «у Львові привчити» Кобринську «до систематичної роботи при помочи всего матеріалу» (лист Павлика до Л. Драгоманової від 12 груд. 1888 р.)[3], тим більше, що за умов переїзду до Львова вона значно «зискала би і літературно»[4] й «не тратила таланту»[5] на влаштування постійних гостин у Болехові. Після Павликового освідчення Кобринська витримала паузу, пообіцяла подумати, пояснивши, що «цього зовсім не сподівалася». Отож в очікуванні довгожданої відповіді від своєї болехівської пасії Павлик вирішив заручитися підтримкою Людмили Драгоманової, похлопчацьки просячи допомоги й наївно зраджуючи дану Кобринській обіцянку про цей інтимний секрет: «Ви ж знаєте ліпше, ніж хто-небудь, який я в хатнім житю, який можу бути для жінки, котру маю за свого друга, і взагалі, який я в самій основі. То чи не були бисте такі добрі, докинути за мене кілька слів К[обринськ]ій? Тілько не згадуйте їй, що я Вас за це просив, бо вона просила мене нікому не говорити про те, що між нами вийшло, то аби не осердилася»[6]. Ба більше, відомий інтриган Павлик задля свого ж матримоніального успіху запропонував Л. Драгомановій самій листовно звернутись до Кобринської, скориставшись його авантюрним сценарієм: «Можете щось видумати, от хоть би таке, що, мовляв, по поводу редакційних змін у Львові Ви згадали й те, як важко би мені вести хоть “Батьківщину” без щирого друга, без жінки — то, мовляв, чому би мені не одружитися з нею, якби вона мала охоту? Після цього Ви й сказали би за мене, що знаєте. Мені ж до роботи, що стоїть передо мною, справді треба домашнього життя, а то я не раз кажуся в самоті» (лист від 12 груд. 1888 р.)[7].

Тиждень згодом, 17 грудня 1888 року, роздумавшись, Кобринська надіслала Павликові свою листовну відмову, явивши власний погляд на питання подружжя: «<…> я на родинне життя цілком інакше дивлюся, як його загально беруть, і нема ніякої на світі сили, щоби мене наклонила до кроку, котрий не годив би ся з моїми на то житє поглядами» (ЦДІАУЛ, ф. 663, оп. 1, од. зб. 219, арк. 12).

---

1 *Павлик М.* Переписка Михайла Драгоманова з Михайлом Павликом (1876–1895). Т. 5. Чернівці, 1912. С. 300.

2 Там само. Т. 8. С. 120.

3 Там само. Т. 5. С. 318.

4 Там само. С. 300.

5 Там само. С. 318.

6 Там само. С. 300.

7 Там само.

Несподівана пропозиція зачепила особистісні жіночі амбіції Кобринської, яка більше очікувала від Павлика допомоги у громадській справі та дієвого співробітництва, аніж абсолютно нецікавих для молодої вдови фліртів. Після невдалих Павликових освідчин, епістолярний контекст Кобринської емоційно наснажився не лише риторикою відмовин, але й цікаво вмотивованою лінією її жіночої поведінки, перейшовши у формат мало що не гендерних дискусій. Хоча в дальших своїх листовних поясненнях неприступна галичанка, навіть попри душевну невзаємність, умалила гордовитий тон й засвідчувала розуміння та повагу до сердечних порухів приятеля, намагаючись все ще устабільнити їхні теперішні стосунки значно актуальнішою для неї творчою співпрацею: «Ви більше робите собі надії, ніж я Вам дати можу. Я роздумувала над тим, що ви мені говорили сильно, прийшла до переконання, що ліпше буде відразу сказати правду. Ви (як говорили сте) роздумали собі, щоби "то" добре для Вас було, гадаю, що потім і я мала право також з тої точки зріння розбирати тоту цілу справу. Мені жаль, дуже жаль, що наша дружба так нефортунно кінчиться — рахую єще на Ваше літературне, що так скажу "званє" <…>» (лист до Павлика від 17 груд. 1888 р.; ЦДІАУЛ, ф. 663, оп. 1, од. зб. 219, арк. 12). Як альтернативу цьому подружжю запропонувала Павликові оптимальну модель літературної співпраці: «<…> доки будемо служити одним ідеалам, наші дороги не розійдуться. До того видиться мені близше полученє злишне» (лист до Павлика від 17 груд. 1888 р.; ЦДІАУЛ, ф. 663, оп. 1, од. зб. 219, арк. 12). У відмові Павликові Кобринська проілюструвала приклад своїх ділових взаємин з Франком, які навіть за ефективної творчої співпраці жодного разу не перейшли в інтимну площину.

Цікаво, що листуючись з цього приводу з Людмилою Драгомановою, ще до відмови Кобринської, Павлик спрогнозував імовірні причини її шлюбної резиґнації: «Між мотивами, через котрі би мені відмовила, найсильнішчий, мабуть, буде у неї той, що, мовляв, сказала би "наша публіка", якби вона пішла за такого Антихриста? І чи не стратила би вона і того впливу, який тепер має на ту публіку? Цей мотив, по-моєму, дурниця, бо діло не в популярності, а силі самої праці <…>. Та й вона, певне, махнула би рукою на "нашу публіку", якби добре знала мене в приватнім життю» (лист Павлика до Л. Драгоманової від 12 груд. 1888 р.)[1].

Інтимну колізію з Павликом Кобринська воліла втаємничити, аби поговір не дійшов в кола їхнього спільного галицького оточення: «най о тім, що між нами зайшло, ніхто ніколи, крім Вас і мене не знає» (лист Кобринської до Павлика від 17 груд. 1888 р.; ЦДІАУЛ, ф. 663, оп. 1, од. зб. 219, арк. 13). Проте Павлик цю обіцянку порушив. Зі своїми сердечними порухами й інтимними

[1] *Павлик М.* Переписка Михайла Драгоманова з Михайлом Павликом (1876–1895). Т. 5. Чернівці, 1912. С. 299–300.

переживаннями не крився й перед Михайлом Драгомановим, розпучливо переживаючи любовний провал та виправдовуючись (в листі від 23 груд. 1888 р.) перед досвідченим і щасливим сім'янином своїми шляхетними намірами начебто для добра самої Кобринської: «Мені найбільше ходило про те, щоб вона була у Львові та змогла тут краще розвити свій талант, бо в Болехові вона по найбільшій часті мусить тратити час та енергію на "політиковання", "візитовання", й т. ін. чортовщину, від котрої теоретично так відтріпується. Я ще таки не трачу надії, що це поведеться, хоть, звісно, заміж за мене вона не вийде, їй може "заімпонувати" все таки "світовий мужчина", а я майже усім до них противенство. А мені її дуже жаль і яко особи, і яко таланту, бо при простоті, до якої я її думав довести, та при систематичній праці, якої їй зовсім хибує, вона би ще зробила дуже й дуже багато. Цего я беруся вивчити її, хоть би й не вийшла за мене замуж; звісно, коли би тут схотіла зо мною частіше бачитися, бо вона щось за дуже вважає на думку "нашої публіки", що, мабуть, до смерти буде на мене дивитися як на Антихриста! Таке моє щастя!»[1]. Здогадно, що резиґнація Кобринської ще більше ускладнила й без того гнітючий психологічний стан самотнього Павлика, який у зближенні з нею прагнув здобути не так свій вимріяний жіночий ідеал, як устабільнити хитку життєву ситуацію, зажити внутрішнього комфорту в домашньому затишку, врешті зреалізувати іманентне чоловіче прагнення до заснування власної сім'ї. Про це свідчать хоч би й ці листовні зізнання М. Драгоманову 23 грудня 1888 року: «Ну, та буду поволеньки двигатися — чей за працею забуду й те, що в мене нема особистого життя; після скандального процесу перед Кобринською, мабуть, не зараз піду на другий»[2].

Про реакцію Павлика з приводу відхиленої шлюбної пропозиції й наступні події відомо з його листовної сповіді Людмилі Драгомановій 17 січня 1889 року. Отримавши відмову, Павлик далі наполегливо прохав Кобринську, «що таки нехай би переїздила до Львова, <…>, а не тратила там таланту»[3], через що вона «уразилась на смерть», відписавши настирливому женихові коротенького листа: «Ідіть Ви від мене к бісові! Ви нетолератний чоловік і не робите так, як пишете й говорите»[4]. «Я й цим не образився, — оповідав Павлик далі свою нефортунну історію Драгомановій, намагаючись "витолкувати" Кобринській, що «для її діяльності Львів конечний»: «А далі, хоть щирісінько я їй це радив, став її ще й перепрошувати бозна-як, щоби бодай не гнівалася, — та вона на

1 *Павлик М.* Переписка Михайла Драгоманова з Михайлом Павликом (1876–1895). Т. 5. Чернівці, 1912. С. 304–305.

2 Там само. С. 304.

3 Там само. С. 318.

4 Там само.

моїх, бачу, кільканадцять листів не відповіла ані словечка»[1]. Цей, сповнений внутрішнього розпачу, затаєної злості й зраджених амбіцій Павликів лист, цікавий ще й тим, що випрозорює не лише його реальне ставлення до Кобринської, яке було радше фатальним захопленням, стихійним бажанням сімейності, аніж тривким усвідомленим почуттям, а також виявляє Павликів імпульсивний темперамент, чоловічі переживання, душевні потреби і фобії: «Вже на що я вжив усеї сили своєї мови, на що унизився перед нею, так, як перед ніким і для нічого, — а вона таки не сокрушилася, напротів, ще й гордіша стала. Правда, що я й їй сказав усю правду в очі (і буду щасливий, коли вона її стане в пригоді, хоть би через те й назавжди втратив її дружбу), але ж бо я й на себе їй сказав не одно й таке, чого би їй ні один мужчина на себе не сказав»[2].

Про міру Павликової об'єктивності в цій ситуації судити з його ж слів вкрай важко. Та хай там як, за лаштунками епістолярних розбірок поміж ним та Кобринською, достовірнішими виглядають збережені відписи останньої, наснажені більше виправдовувальними, аніж гордовито-звинувачувальними рефлексіями. Свою особистісну категоричність Кобринська дещо пом'якшила вже в наступному листі, від 23 грудня 1888 року, шляхетно донісши Павликові, що своєю відмовою не хотіла зробити доброму другові «такий завід і прикрість»: «Вірте мені, що нічого так не бажаю, як перейти через цей світ так, щоби нікого не "задраснути". Задля того оминаю з намислом людей, котрі мені прикрість роблять, а ту прийшлося самій протів доброго і щирого чоловіка чимсь подібним станути. От бачите, моя іронія судьби» (ЦДІАУЛ, ф. 663, оп. 1, од. зб. 219, арк. 14). Так само шанувала Кобринська щирість висловлених Павликових почуттів й сердечно зізнавалась (в листі від 30 груд. 1889 р.): «Я могла не пристати на Вашу пропозицію, але ніколи не забуваю щирости, єсли хто з нею, хоч хвилинку до мене відносився» (ЦДІАУЛ, ф. 663, оп. 1, од. зб. 219, арк. 18). Такі шляхетні запевнення, здавалось, іще більше ятрили й прикро діймали його чоловіче ego. Принаймні, про це свідчать його дражливі листовні зізнання Л. Драгомановій, в яких він абсолютно змінив емоційну риторику щодо Кобринської, вже не приховуючи злості й не скуплячись на всілякі характеристики в бік норовливої пані — «ненатуральність, пансько-попівськість»[3]. Лише тепер добачив у згірдливій обраниці «найголовнішу і найстрашнішу для неї самої» хибу — «злопам'ятна й горда та дуже суб'єктивна»[4]. Павликові амбіції прикро діймала думка, що йому, «найпоступовішому чоловікові», безпідставно відмовила «найпереднішча галичанка»[5]. Тому його розгнівив не

1 *Павлик М.* Переписка Михайла Драгоманова з Михайлом Павликом (1876–1895). Т. 5. Чернівці, 1912. С. 318.
2 Там само. С. 319.
3 Там само. С. 317.
4 Там само. С. 319.
5 Там само.

так факт відмови, як «головні мотиви», «обидні від поступовки»[1]. Щоправда, за Павликовою версією, Кобринська таки мала намір вийти за нього, «коли їй листом про це натякнув»[2], тобто допоки не дійшло до ближчого знайомства: «Та коли я поїхав і вона побачила мій незавидний стан серед "нашої публіки", а потім ще дещо взнала з моїх листів, то й відмовила; а далі, коли я ще щиріше став з нею говорити, то й осердилася і підняла голову вище»[3]. Відколи Павликові інтимні проекції щодо Кобринської не реалізувалися, через зневажені чоловічі амбіції він змінив прихильність на затаєну ворожнечу. Надалі її особа в житті Павлика почала позиціонуватись у новому конфронтаційному статусі: «я не то що не найшов собі в ній дружини, або хоть літ[ературного] товариша, а найшов ворога, котрого якнайменше бажав» (лист Павлика до Л. Драгоманової від 17 січ. 1889 р.)[4]. І хоча Павлик шляхетно заприсягся, що «не вмішає цієї справи» в його з Кобринською «публічні відносини»[5], подальші їхні ділові стосунки засвідчували протилежне — відверта чоловіча помста та затаєна образа за зрезигновану шлюбну пропозицію якнайяскравіше відбилася в прискіпливому Павликовому критиканстві громадських заходів, публіцистичних праць й видавничих проектів Кобринської.

Як з'ясувалося згодом з листовних пояснень М. Драгоманова 11 січня 1889 року, його дружина воліла не втручатися в особисту справу Павлика чи то через делікатність самої справи, чи то через невпевненість у можливості такого інтимного зближення: «В усякім разі Л[юдми]ла навряд що могла б тут помогти; скорше б пошкодила, — пояснював він приятелеві. — Тепер вона Вас щиро привітає і дуже жалує, й рада б була, коли б Ви знайшли собі добру пару»[6]. Взагалі роль Людмили Драгоманової у житті самого Павлика також була не менш важливою. З його зізнань Франкові (в листі від 28–30 жовт. 1879 р.) відомо, що в досвіді особистісного комунікування з жінками, Людмила Михайлівна стала для нього чи не єдиною взірцевою жінкою виняткової мудрості й добропорядності, сентимент до якої він зберіг назавжди: «Напевне я можу Вам сказати тілько то, що з усіх моїх знакомств з жінками, тілько одно я можу Вам назвати, котре не має характеру ані "синовства" ані "брацтва", ані "ідейства". Це — Драгоманова <…>. Драгоманова такий уже гарний чоловік, такий справедливий і вирозумілий для всіх, а при тім чоловік такий безпретенсіональний, що я справді іншої другої такої людини не бачив і, мабуть, не побачу, і схильний думати, що такі дива на світі — виїмки. І Драгоманова,

1 *Павлик М.* Переписка Михайла Драгоманова з Михайлом Павликом (1876–1895). Т. 5. Чернівці, 1912.. С. 317.
2 Там само. С. 319.
3 Там само.
4 Там само.
5 Там само. С. 320.
6 Там само. С. 313.

справді, виїмок: її любить усякий, хто тілько її знає, і полюбити мусить <…>» (ІЛ, ф. 3, № 1604, арк. 518).

Прикрий для Павлика інтимний інцидент з Кобринською періодично відлунював у його психічних станах то спалахами лабільної емоційності, то дивакуватими виявами чоловічої упередженості, екстрапольованої на усіх галичанок, у «нелюдському» психоукладові яких, порівняно з наддніпрянками, Павлик вбачав причину своїх матримоніальних невдач: «В мене іде кров із горла, і цілими днями трачу свідомість. Непремінно би треба оженитися, а то подохну, або вдурію. Думав найти собі жінку на Україні, якби був туда поїхав (галичанка ні одна за мене не піде), а зрештою вони якісь недолюдки против росіянок; от Франчиха звичайнісінька російська панночка, а й то куди простіша й людяніша від найпоступовішої галичанки — Кобринської» (листі до Драгоманова від 26 лют. 1889 р.)[1].

Зрезигнувавши з Павликової шлюбної пропозиції, Кобринська проте не бажала «віддавати» його в цілком чужі руки, боячись, щоб бува не обкрутила його якась «українка» (наддніпрянка), а тому запопадливо рекомендувала цю кандидатуру в подружжя близькій приятельці Ользі Кобилянській, шляхетно дбаючи «о рятунок одних і других літературних спосібностей» (ІЛ, ф. 14, № 769, арк. 5). Для певнішої візуалізації потенційного жениха надіслала буковинській товаришці Павликову світлину, тактично обґрунтувавши шлюбний план й виявивши готовність посприяти його здійсненню: «Посилаю Вам фотографію Павлика, я рада би дуже аби Вам повелося в Чернівцях. Але посилаю єї Вам тепер для того, щобисте не потребовали стояти насупротів Вашої братово́ї, яко залежна від неї особа. — Я би раднійша, аби в Чернівцях удалося, але в разі неудачі — і якби той чоловік, котрого посилаю фотографію не був Вам противний, я би розпочала акцію… Лиш я би вже хотіла, щоби Ви єго перше таки живого бачили — він тепер видає газету "Народ" під іменем Франка, але то єго газета, біда, що не має ніяких фондів. Оженившися з Вами, міг би в Димці сидіти і редагувати свою газету. Він багато робить дурачеств своїм радикалізмом, але на то они женяться, аби їх жінка на розум наводила. Не гадайте однак, п. Олю, що я вас намовляю, може би і добре було, але Ви то своїми очима розгляньте. Боюся лиш, щоби го до того часу яка українка не запутала, доки ми ся здецидуємо [вирішимо. — *А. Ш.*]» (ІЛ, ф. 14, № 769, арк. 3). Одним із мотивів цього подружнього зв'язку була, на думку Кобринської, потреба інтегрувати Кобилянську в літературне життя: «Ви лиш тогди серед Ваших обставин можете лишитися при літературі, коли при Вас стане муж літерат» (ІЛ, ф. 14, № 769, арк. 5). Добре знаючи примхливий норов Павлика й терплячість Кобилянської, галицька наставниця була впевнена в їхній темпераментній дібраності: «Мені здається,

[1] *Павлик М.* Переписка Михайла Драгоманова з Михайлом Павликом (1876–1895). Т. 5. Чернівці, 1912. С. 347.

що я не маю Вашої витривалости, а се важна річ для літераторів. Тому ж се і добре було би Вам бути жінкою літерата, хоч се дуже тяжка і трудна дорога, <…> але Ваша дійсно чортівська витривалість наводить мене на сватання з Павликом» (ІЛ, ф. 14, № 769, арк. 5). Кобринська по-жіночому прокоментувала приятельці надіслане Павликове фото: «На фотографії він троха підхліблений, але врешті дуже подібний» (ІЛ, ф. 14, № 769). Візуально оцінивши Павликову світлину, Кобилянська вербалізувала власне сприйняття незнайомого мужчини в щоденниковому записі від 26 лютого 1890 року: «Кобринська прислала мені Павлика (Михайла, українського письменника), тобто його фотографію. А я не можу зважитись стати його дружиною»[1]. Остаточно Кобилянська впевнилась у цьому, коли 1890 року його вперше побачила у Львові: «Я б ніколи не вийшла за нього заміж, ніколи» (запис за листоп. 1890 р.)[2].

До ідеї посватати Кобилянську з Павликом Кобринська ще раз звернулася тоді, коли радила приятельці (в недатованому листі) прислужити його для своєї літературної «розкрутки»: «все таки незле Вам буде з ним близше зазнайомитися, він, по крайній мірі, заінтересується Вами, а то може вплинути на Ваш літературний талант. Радила би-м Вам також при нагоді ніби поспитатися, в котрій галузі Ви би могли в розвитку нашої літератури найбільше принести користі? Єму би то підхлібило, понаписував би Вам бог вість що, а з того Ви дійсно бо чогось для себе відповідного ухопилися. Та ка моя рада, а Ви самі ліпше роздумайте, бо Павлик знов як вже чого учепиться, то вже тяжко і відчепитися» (ІЛ, ф. 14, № 764, арк. 2; б. д.).

Відгомін матримоніальної невдачі Павлика з Кобринською довічно наклали негативний відбиток на їхні взаємини. Павлик до кінця життя не пробачив їй цієї відмови й не раз дорікав за вчинену «кривду». Печать затамованої на десятиліття образи Кобринська відчувала у діткливій поведінці Павлика, виправдовуючись перед ним й заодно повторюючи причини своєї відмови: «Від часу до часу подибую у Ваших листах натяки будто би о якійсь кривді, котру я Вам вчинила? <...> Я Вам ніякої такої кривди не вчинила. Бо єсли малисте взглядом мене які заміри, то я за те не можу відповідати. Ви тут не перші і не послідні, а я не винна, що не могла рішитися брати собі котрого з тих падаючихся за товариша мого життя» (лист від 9 січ. 1897 р.; ЦДІАУЛ, ф. 663, оп. 1, од. зб. 219, арк. 83).

Шлюбна невдача з Кобринською як фрустрований матримоніальний досвід значною мірою вплинули на пізнішу психологічну поведінку Павлика. Повсякчас цікавлячись емансипаційним культурологічно-просвітницько-політичним дискурсом й у зв'язку з ним контактуючи з різними жінками, Павлик особисто був нещасним й самотнім, мимоволі ставши жертвою декла-

[1] *Кобилянська О.* Слова зворушеного серця. Київ : Дніпро, 1982. С. 190.
[2] Там само. С. 192.

рованих власних постулатів про вільний і демократичний вибір подружжя. «Щодо матримоніальних справ М. Павлика, то, як бачимо, ті емансипаційні процеси, що він відстоював, повернулися проти нього самого. Бо вільна жінка має право й вільно вибирати коханого. А для цього замало бути і "найпоступовішим" чоловіком», — характеризує складність цієї ситуації історик Петро Шкраб'юк[1]. Загалом напружені приватні стосунки поміж Павликом і Кобринською, на думку О. Маланчук-Рибак, відлунювали передусім у їхніх ідеологічно-світоглядних контроверзах: «Конфліктне напруження між Н. Кобринською і М. Павликом було викликане не так ідейними незгодами, як суто приватними причинами. Хоча в очах громадськості цей конфлікт виглядав як протистояння радикального і революційного М. Павлика і Н. Кобринської, яка обстоювала традиційну галицьку поміркованість, зокрема і в жіночому питанні»[2].

Згодом однією з найголовніших точок ідейного зближення Павлика з Кобринської стало **жіноче питання**. Саме в цій царині чи найбільше збігалися їхні суспільні й громадянські інтереси, що сприяло ефективному розвитку емансипаційних змагань у Галичині й одночасному продукуванню саме феміністичної літературної продукції. Без сумніву, на етапах зародження жіночого руху Кобринська вважала Павлика своїм ідейним спільником, а його праці на жіночу тематику сприймала як серйозне ідеологічне та теоретичне підґрунтя до власних концепцій. Павлик, який «на жіноче питання дивився очима Драгоманова»[3], віддавна вважався оборонцем жіночих інтересів, популяризатором жіночого руху, а також ідеологом і творцем маскулінного дискурсу фемінізму. Він був одним із авторів найпершої в Галичині відозви до жінок «Робітниці», яка з'явилася нелегально 10 квітня 1884 року[4]. Ще раніше в журналі «Друг» (1876, № 21, с. 334) разом із Франком Павлик опублікував «Відозву міжнародного товариства жінок в Італії», спорядивши власною передмовою. Серед інших його праць, присвячених жіночій темі, — статті «Про жіночу долю»[5], «Неволя женщин» (ІЛ, ф. 3, № 817, арк. 59–83), «Причинок до "етнографії" любові»[6]. Редагуючи газету «Батьківщина», Павлик ініціював відкриття рубрики «З життя і праці нашого жіноцтва», умістивши спершу редакторський заклик до жінок подавати різнотематичні дописи про те, «як, де жиють та маються наші селянки та міщанки», щоб «можна було заглянути

---

1 *Шкраб'юк П.* Ми, українські радикали (Михайло Павлик і радикальна партія). Львів, 2012. С. 126.

2 *Маланчук-Рибак О.* Ідеологія та суспільна практика жіночого руху на західноукраїнських землях XIX — першої третини XX ст. Чернівці : Книги XXI, 2006. С. 206.

3 *Дучимінська О. О.* Наталія Кобринська як феміністка. Коломия, 1934. С. 26.

4 *Маланчук-Рибак О.* Ідеологія та суспільна практика жіночого руху на західноукраїнських землях XIX — першої третини XX ст. Чернівці : Книги XXI, 2006. С. 126.

5 *Павлик М.* Переписка Михайла Драгоманова з Михайлом Павликом (1876–1895). Т. 4. Чернівці, 1910. С. 378–387.

6 Там само. Т. 5. С. 154–160.

в душу нашого жіноцтва по селах та місточках, а далі й двигнути його, до чого тілько способне» (Батьківщина, 1889, № 1, с. 10). Особливо активно Павлик популяризував жіноче питання на сторінках радикального часопису «Народ» у статтях «Дещо про рух русинок» (1894, № 13/14, с. 218–219), «В справі робітних людей і женщин у Галичині» (1890, № 23, с. 372), «Товариство руських жінок на Буковині» (1894, № 19, с. 296–298), «Ще із-за товариства руських жінок на Буковині» (1894, № 21, с. 331–333), «Подружжя й сім'я в світлі новіших наукових дослідів» (1892, № 2, с. 33–35). Павлик переклав працю А. Бебеля «Про женщину, її суспільне становисько й обдарування» (ЦДІАУ, ф. 663, оп. 1, спр. 91). Як стверджує Лілія Приймак, «серед редакторів тогочасних часописів тільки він на ті часи так гаряче опікувався "жіночою справою та долею"»[1].

Втім Павликову роль у галицькому жіночому русі доволі скептично оцінював Франко, зіронізувавши з його висловлювання в ювілейній промові, в якій жіночу емансипацію названо «другою ідеєю» життя[2]. Франко вбачав радше Павликову бездіяльність у цьому напрямкові, стверджуючи: «Говорить д. Павлик у своїй ювілейній промові, що друга провідна зоря його життя, се була думка про рівнопросвітність і рівноправність жіноцтва. І знов же, не згадуючи ані слівцем про те, що ж, властиво, сам він за 30 літ зробив для тої своєї ідеї, д. Павлик пускається давати научки суспільності, яка мала б повне право сказати йому: а покажіть свою роботу в тім напрямі, свої праці, плоди свого думання і змагання, або хоч живі приклади того, як ви поводилися з жінками! І Павлик, думаю, не знайшов би на се ніякої відповіді» [т. 54, с. 544]. Франкова стаття, що так відверто вивела на світло денне латентні непорозуміння з Павликом, явивши вузькоособисті проблеми та деякі невідомі грані біографії ювіляра, невдовзі стала причиною розриву колись ідейних однодумців та приятелів. Павлик відповів Франкові розлогою статтею «Пан І. Франко супроти мого 30-літнього ювілею» (Діло, 1905, № 55–56), надрукованої ще й окремою брошурою (Львів, 1905).

Публічною трибуною порівняно молодої галицької феміністики, яка спочатку ідеологічно асоціювалась з ідеями радикальної партії, мав стати журнал «Народ», що почав виходити від 1 січня 1890 року Кобринська ініціювала заснування в «Народі» спеціальної рубрики «Справи жіночі», яка б звіщала про найновіші події жіночого руху в Галичині та за кордоном (Народ, 1892, № 7/8). Павлик як редактор сподівався, що головною дописувачкою до цього тематичного блоку стане саме Кобринська. Проте, чи то через особисту амбіцію мати власний друкований орган та «станути колись сталим кореспондентом» (лист

[1] *Приймак Л.* Михайло Павлик літературний критик і перекладач // Івано-Франківськ : Гостинець, 2003. С. 44.

[2] [*Павлик М.*]. Відповідь Ювилята // Ювілей 30-літньої діяльности Михайла Павлика. Львів, 1905. С. 72.

до Павлика від 30 груд. 1889 р.; ЦДІАУЛ, ф. 663, оп. 1, од. зб. 219, арк. 18), чи через неузгодження з редакцією, Кобринська відмовилася дописувати в «Народі». Зі слів Кобринської відомо, що від часу заснування органу радикалів вона «дуже часто не годилася з "Народом"» (там само, арк. 28). Зокрема наполегливо радила Павликові (в листі від 14 січ. 1890 р.) визначитися з політичною лінією журналу, тобто принциповіше закцентувати у його програмі національне питання (там само, арк. 20–21). Зрештою рубрика «Справи жіночі» не набула аж такої читацької популярності, уміщуючи здебільшого малоактуальні статейки замість того, щоб інформувати про насущні проблеми, тенденції та громадські заходи в жіночому середовищі або ж плекати нове покоління свідомих, освічених й діяльних громадянок. Поза увагою редакції залишилися й ті поодинокі суспільно-громадські акції Кобринської, які вона здійснювала в інертному галицькому середовищі. Очевидно, Павлик свідомо елімінував Кобринську з видавничого процесу «Народу». Як стверджувала Ірена Книш, «скупість і тенденційність вісток в "Народі" про почини Н. Кобринської для українського жіночого руху були зрозумілі кожному, хто знав відношення до неї Павлика. Його особисто-інтимна невдача не послаблювала амбіцій Павлика виявляти власний вплив на рух, який Кобринська інспірувала»[1]. Мабуть, цим пояснюється виправдовувальний зміст «Заявленя» Кобринської з приводу самовідсторонення від рубрики «Справи жіночі», що ілюстрував вже тоді існуючий конфлікт з редакцією «Народу»: «я вправді отворила рубрику в "Народі" для питання жіночого, але вести я не зобов'язувалася, а лиш казала приватно, що буду по можності побіч других дописувати; вести однак мала редакція "Народа", до котрої складу я не належу, бо з'їзд мене до того не уповноважнив. То єсли рубрика не була достаточно заповнена, то най редакція за те відповідає»[2].

Щоправда, відмежовуючись од «Народу» ідеологічно й репрезентативно, Кобринська не раз через Павлика таки використовувала цей журнал для інформаційних повідомлень про різні жіночі акції та заходи. На її прохання (в листі від 6 черв. 1891 р.; ЦДІАУЛ, ф. 663, оп. 1, од. зб. 219, арк. 25) редактор помістив в «Народі» відозву «В справі жіночої петиції до ради державної» (1891, № 10–12, с. 176), згодом надруковано й інші матеріали авторства Кобринської: «Відозву до русинок Галичини і Буковини» із закликом до організації видання другого жіночого альманаху (1892, № 15/18, с. 206), звіт про «Перше загальне жіноче віче у Львові» (1892, № 9, с. 126–129; № 11/12, с. 163–166) та «Перші жіночі збори в Стрию» (1891, № 20/21, с. 282–284). Щоправда, Кобринська дорікала Павликові за запізнення з друком останнього матеріалу, через що допис ставав неактуальним: «Дуже мені прикро, що не хотілисте навіть такої зробити для мене дурниці і помістити справозданє з жіночих зборів в найновішім числі

[1] *Книш І.* Смолоскип у темряві. Наталія Кобринська й український жіночий рух. Вінніпег, 1957. С. 156.

[2] *Кобринська Н.* Заявленє // Діло. 1892. № 68.

"Народа". Справозданє не в пору не має вже своєї вартости» (лист від 29 верес. 1891 р.; ЦДІАУЛ, ф. 663, оп. 1, од. зб. 219, арк. 32). До публікації «Перші жіночі збори в Стрию» Павлик додав власну редакційну примітку, зреагувавши на пояснення Кобринської про відсутність чоловіків на зборах у Стрию з тих причин, що вони трактують «змагання нашого жіноцтва якось насмішливо а навіть з певного рода цинізмом» (Народ, 1891, № 20/21, с. 284). Натомість Павлик зазначив, що, надавши цьому публічному заходові статусу закритої для мужчин акції, жіноче товариство «далеко більше може пошкодити справі жіночій, ніж допомогти їй» (там само). Значно оперативніше інформацію про стрийські жіночі збори та детальніше про інцидент з недопущенням чоловіків навіть у ролі гостей умістила газета «Діло» під назвою «Збори руських жінок в Стрию» (Діло, 1891, № 187), зіронізувавши з організаторки заходу: «пані Кобринська побоювалась, щоби присутність мужчин <…> не відібрала відваги женщинам і взагалі не спиняла свобідної дискусії особливо панночок».

Стрийське жіноче віче ухвалило продовжувати видання другого жіночого альманаху, хоча паралельно дискутувалося питання про зміну видавничого формату з альманахового на періодичний. Невдовзі ця дискусія, альтернативний характер і зміст якої Франко означив своїм дописом в «Народі» під назвою «Альманах чи газета?» (1891, № 22, с. 304), вийшла далеко поза лаштунки стрийського віча й знову-таки негативно вплинула на взаємини Кобринської з Павликом. Спочатку Кобринська намагалася вплинути на хід полеміки, аргументуючи Павликові в листі від 19 вересня 1891 року власну позицію стосовно видавничих нюансів газетного формату: «Ви кажете, що ліпше було би видавати періодичну часопись, а хто буде видавати? Се потрафили би лиш, може, я, Кобилянська або Ярошинська, а ми усі майже по селах жиємо, а як з села редагувати газету?» (ЦДІАУЛ, ф. 663, оп. 1, од. зб. 219, арк. 30). Відомо, що з цього приводу велося листування поміж Павликом та Лесею Українкою[1]. Проте якраз у тандемі з Франком Павлик не підтримав ідеї Кобринської продовжувати видання альманаху, ініціювавши натомість випуск періодичної газети з редакторкою Олесею Бажанською[2]. Про детальні перипетії газетно-альманахової контроверзи детальніше йшлося у розділі *«Наталія Кобринська у світлі генераційної ідентичності (на матеріалі мемуаристики та авторепрезентації)».*

У полеміці проти альманаху, в яку на зло Кобринській потайки втрутився Павлик, відлунила його затаєна помста й зведення давніх приватних порахунків. Якщо Франко своєю статтею в «Народі» публічно вмотивував доцільність «газетного» формату жіночого видання, висловившись на користь

[1] Див. лист Лесі Українки до Павлика від 22 жовтня 1891 року, в якому вона висловлювалась за раціональність ідеї періодичної жіночої газети як стабільного й систематичного видання (*Українка Л.* Зібрання творів : у 12 т. Т. 10. Київ : Наукова думка, 1978. С. 119).

[2] *Швець А.* До історії одного видавничого проекту (Іван Франко та Олександра Озаркевич) // Українське літературознавство. Львів, 2010. Вип. 72. С. 119–128.

періодичного, передусім ощадливішого, варіанту, то Павлик розпалював цю дискусію поза лаштунками й відверто діяв проти Кобринської. Як спостеріг Д. Лукіянович, «за кулісами були Павликові порахунки з Кобринською попадянкою і попадею, ще й дамою — порахунки за "Перший вінок", куди вона не прийняла його статті, а статей його сестер не підписала повним ім'ям. Були порахунки за "панський фемінізм" і за націоналізм. Павлик підшукав редакторку для журналу, вдарився за грішми з Києва. Жаль, що Кобринська не була схильна до часопису, а вперто обстоювала альманах, дарма, що в Галичині був наладнаний апарат, а на Придніпрянщині Ол[ена] Пчілка приєднала гурт співробітниць. Жаль, що справа мала куліси»[1]. Проте навіть після рішення видавати журнальчик «Рівність», Кобринська не приховувала перед Павликом власного бажання зарепрезентуватися в новому виданні, щоправда, за умови безпосередньої участі в редакційному комітеті Франка та Павлика. Міркуючи, «яке зайняти становище насупротів нової жіночої газетки», письменниця узгоджувала з Павликом (у листі від 7 жовт. 1891 р.), який вплив матиме він разом із Франком «в тій цілій справі»: «Бо як редакцією буде займатися сама братова́, а властиво єї батько о. Б[ажанський], то, розуміється, не могла би м тим паням з чистим сумлінням дораджувати брати участь, єсли би однак она лиш давала гроші і ім'я, а радив би вибраний комітет (як ви мені про се у Львові говорили), то погляд мій на ту цілу справу змінюється» (ЦДІАУЛ, ф. 663, оп. 1, од. зб. 219, арк. 33). Зрештою відсутність видавничого досвіду молодої редакторки Бажанської, відповідного жіночого консенсусу та єдиного редакційного центру, а також без «найспосібнішої до того з галичанок» (Народ, 1894, № 3, с. 47) — Кобринської, проект журналу «Рівність» втілити так і не вдалося.

Предметом полеміки Кобринської з Павликом стали дописи в «Народі» про Перше загальне жіноче віче, яке відбулося 10 квітня 1892 року у великій ратушевій залі Львова. Головувала на заході Феліція Прухнікова, заступницею була Кобринська, а секретарями — Ядвіга Чайковська та Ольга Франко. На зборах, що об'єднали жінок різних верств, станів і занять обговорювали соціально-правове становище жінки в суспільстві. З доповіддю про потребу допуску жінок до вищих шкіл та університетів виступила Н. Кобринська, розширивши проблемні параметри свого реферату загальним оглядом жіночого питання в Галичині та його перспектив. Підготований Кобринською звіт про львівське віче разом із рефератами доповідачок Ф. Прухнікової, Я. Чайковської, Н. Кобринської Павлик опублікував в «Народі» (1892, № 9, с. 126–129; 11/12, с. 163–166). Щоправда, спочатку на зібрані кошти галичанок було вирішено друкувати реферати окремими відбитками. Та коли врешті Павлик зібрався це робити, виявилося, що обіцяних грошей на друк жінки не дають, а сама Кобринська зрезигнувала з попереднього задуму і вирішила власним коштом

[1] *Лукіянович Д.* Іван Франко і жіноче питання // Жінка. 1936. № 11/12. С. 2–3.

видати лише свій реферат (лист Павлика до Драгоманова від 14 лип. 1892 р.)[1]. Павликові пояснила цю ситуацію так: «Мені тяжко давати на цілий наклад, т. є. на реферати Прухнікової і Чайковської, і хотіла би м мати лиш мій "за свої гроші" — як мала виходити жіноча часопись, то мене навіть до неї не запросили, значиться, не хотіли мої писання брати на свій кошт» (лист від 19 черв. 1892 р.; ЦДІАУЛ, ф. 663, оп. 1, од. зб. 219, арк. 40). У зв'язку з цим, нарікаючи на неслівних галичанок, які відмовилися фінансувати виступи польських референток, Павлик засягав грошової допомоги від Драгоманівських «дам» (дружини й доньки), а також Олени Пчілки з Лесею Українкою: «Я дуже рад би, якби на сором галичанкам, було надруковано "коштом українок"» (лист Павлика до Драгоманова від 14 лип. 1892 р.)[2]. На що Драгоманов у доволі різкому відписі від 27 липня 1892 року дав зрозуміти власну незацікавленість такими, на його думку, маловартісними матеріалами, попередньо уже ознайомившись з ними в «Народі», мотивуваши ще й відсутністю коштів: «"Мої дами" зводяться на одну Л[юдми]лу, а в неї грошей нема. Я ж — не дама, грошей тепер маю мало, та до того вважаю все, що напечатано доси в цій справі в "Народі" за дурниці, часом навіть скандальні, а надто в тому, що тичеться спеціально нашої України <…>. Як же можна власне нам, росіянам, давати гроші на такі дурниці, коли так багато є куди потратити ті гроші на наглячі потреби?»[3]. Врешті літографованим способом окремо було надруковано лише реферат Кобринської під назвою «Відозва до галицького українського жіноцтва» (Львів, 1892).

Після невдалої ідеї з другим альманахом, обравши, за словами Павлика, «середню дорогу» між альманахом та періодичною газетою (Народ, 1894, № 3), Кобринська самотужки започаткувала власну видавничу серію «Жіноча бібліотека», в якій видала три збірники «праць ріжних авторів» під назвою «Наша доля» (Стрий, 1893; Львів, 1895, 1896). На тлі загально негативної маскулінної опінії про це видання (у рецензіях Франка, Грушевського, Макарушки, Маковея), проаналізованої у першому розділі, детальніше висвітлимо Павликову рецепцію «Нашої долі», який зумисне чинив цьому проектові публічну антирекламу, підмовляючи потенційних дописувачів та спонсорів (М. Драгоманова, П. Куліша, товаришів з радикального оточення) ігнорувати це видання. «Щодо Кобринської, то ми всі на неї обурені, і ніхто не дасть до її видання й стрічки (обіцяв був Герасимович — за Франка не ручу)»[4], — переконував він Драгоманова в листі від 1 червня 1893 року.

Образливо зреагувала Кобринська на переказане через Куліша Павликове твердження про слабкість свого трикнижжя: «Називати моє видавництво "сла-

1 *Павлик М.* Переписка Михайла Драгоманова з Михайлом Павликом (1876–1895). Т. 7. Чернівці, 1911. С. 60–61.

2 Там само. Т. 7. С. 60–61.

3 Там само. Т. 8. С. 63–64.

4 Там само. Т. 7. С. 228.

бим звичайно жіночим" (як Ви се до Куліша писали) — се справді гріх великий. Треба хиба не знати питання жіночого, аби казати, що моє видавництво слабе. Се я кажу не для того, щоби м надто високе мала о моїм видавництві виображення, але ненастанно слідячи за жіночим рухом, знаю, що о нім пишеся» (лист Кобринської до Павлика від 24 січ. 1896 р.; ЦДІАУЛ, ф. 663, оп. 1, од. зб. 219, арк. 66). Очевидно, таємні листовні намовляння Павлика, Кобринська мала на увазі, бідкаючись П. Кулішеві (в листі від 14 лип. 1895 р.): «Сумно дуже, що ті листи виходят від людей, котрі дійсно втягнули в свою програму і питанє жіноче. Видко однак з їх поступованя, що се лиш у них в теорії, в практиці вони правдивого, живого жіночого руху знести не можут» (ІР НБУВ, Архів Куліша, І, 29698).

Звісно, нагоди публічно покпинити з Кобринської Павлик не упустив, услід за Франком «оцінивши» першу книжку «Нашої долі» у в'їдливій рецензії на сторінках «Народу» (1894, № 3, с. 46–49), в якій більшу увагу присвятив персоні редакторки, ніж фактичному змістові збірника. Особливо розкритикував вступну статтю Кобринської «Жіноча справа в Галичині», сприйнявши її як «безтактну» інсинуацію на адресу редакції «Народу» й радикалів загалом. Критично проаналізувавши увесь матеріал збірника, Павлик по суті звів свою рецензію до явно нетактовних особистих характеристик Кобринської: «Д. Кобринську — найспосібнішу і найрозумнішу з галичанок — заїдає повна недостача школи, навіть елементарно письменської, та попівсько-польське виховання, що тільки могло збільшити в неї чисто жіночі хиби, от них же первая єсть — та, що д. Кобринська бере все особисто і найменшу критичну увагу про її діяльність має за "непризнавання жіночих талантів" — за атентат на її особу, а всіх, що з нею в чім-небудь не годяться, за своїх особистих ворогів» (Народ, 1894, № 3, с. 48). Зрештою, про відсутність полемічного такту, надмірний суб'єктивізм публіцистики Павлика, згадував і Франко: «В публіцистичних працях ударила б нас обік того ж бистрого ока на слабі сторони противника перевага чисто полемічного, негативного елементу над позитивними даними і незвичайне замилування автора до конструювання своїх висновків у будущім часі <…>. Се дуже дешевий спосіб публіцистики, бо будущина таке поле, де можна безконтрольно буяти в повітрі. Але ані з науковим способом думання, ані з річевістю сей стиль не має нічого спільного» [т. 54, с. 552].

Окрім Франка, Павликову схильність маркувати характером приватності громадські чи публічні справи, а також його «балканський спосіб публіцистики» з характером перманентної конфліктності[1] вкрай не толерував М. Драгоманов, дорікаючи своєму імпульсивному протеже (в листі від 17 берез. 1881 р.): «Ви, як багато з наших земляків, страх як любите копатись в психологічних

[1] *Павлик М.* Переписка Михайла Драгоманова з Михайлом Павликом (1876–1895). Т. 8. Чернівці, 1911. С. 98–99.

та особистих матеріалах: а як той чи та до мене относяться? А як той до тої і т. д. За тим ідуть розмови з другими про других, особливо, коли хочеться помогти другому <…>»[1]. Так само заперечував особистісне спрямування своєї рецензії проти Кобринської: «я й не спорю з Кобринською у тій статейці, а тільки вказую загально хиби "Жін[очої] бібліотеки"»[2]. Вочевидь, Павлик мав на меті цілковито дискредитувати новий видавничий проект Кобринської, показати його у непривабливому світлі як мало корисне, слабке, недоцільне в галицьких умовах видання. Бо саме таку думку нав'язував Драгоманову (в листі від 21 січ. 1894 р.): «А тільки Ви подумайте, чи корисні "Наші долі" такі, як Кобринської? Треба ж комусь про те сказати слово. Коли думаєте, що я зле скажу — кажіть Ви — Ви ж, певне, не попадете з Кобринською в комічну оперетку»[3].

Про характер тодішніх вкрай конфліктних взаємин з Кобринською Павлик самоіронічно висловився в листі до неї від 24 листопада 1894 року: «<…> я певний, що якби нам часто бачитися і сваритися зуб-за-зуб, як остатнім часом, то з нас обох іще були б люде, і справа людська між жінками і мужчинами виграла б в Галичині» (Кобринська переслала Павликового листа Марії Грушевській, тому він зберігається в її архіві: ЦДІАУК, ф. 1235, оп. 1, спр. № 965, арк. 17).

Контроверзи поміж Кобринською та Павликом віддзеркалені у синхронному листуванні **Павлика з Драгомановим**, якого галицький протеже постійно інформував про характер цих суперечок, не скуплячись на гострі оцінки своєї опонентки, на кшталт «скажена Кобринська», «така скандальна, що хоть повіситись» (лист до Драгоманова від 11 січ. 1894 р.)[4]. Розуміючи зміст й мотиви свідомо упередженого стосунку Павлика до Кобринської, Драгоманов намагався умалити конфліктний запал приятеля, зіронізувавши з приватного характеру їхніх взаємин, нещасливо екстрапольованого на ділові стосунки. Також застерігав від продовження недоречних чвар і не радив Павликові містити розгромну критику «Нашої долі» в першому числі «Народу»: «Але коли Ви <…> прибавите ½ листу для спору з Кобринською, то я возопію. Я думаю взагалі , що нема що споритись з нею. Все те пусте, тим паче, що вона навіть "вільної любови" не підніма тепер». Досвідчений у житейських справах Драгоманов, по-менторськи й водночас дотепно схарактеризував інтимну ґенезу взаємної конфліктності поміж обома ворогуючими сторонами: «Як Ви не чуєте носом, що основа полеміки Кобр[инської] з Вами і Вас з Кобр[инською] просто те, що Ви колись не полагодили з нею особистих справ, так як Наїна і Финн

1 *Павлик М.* Переписка Михайла Драгоманова з Михайлом Павликом (1876–1895). Т. 8. Чернівці, 1911. Т. 3. Чернівці, 1910. С. 396.

2 Там само. Т. 8. Чернівці, 1911. С. 22.

3 Там само. С. 24.

4 Там само. С. 10.

в "Руслані і Людмилі" і що Ви обоє просто проситесь в пародію, в оперетку? І що за спіхи — непремінно в 1 ч[ислі] споритись з Вашою Наїною?!» (лист Драгоманова до Павлика від 3 (15) січ. 1894 р.)[1]. У такому ж напутливому, але м'якшому тоні, намагався переконати й Кобринську (в листі від 8 (20) лип. 1893 р.) припинити безпідставні чвари: «У Вас обох звідкись вийшло особисте роздразнення і Ви одно в другого бачите те, чого власне нема»[2].

В епістолярній «рецензії» на «Нашу долю», яка передувала публічній у листі до Драгоманова (січ. 1894 р.), Павлик висловився ще відвертіше, утрируючи помічену в статті Кобринської «Жіноча справа в Галичині» антирадикальну лінію редакторки: «<…> там на "Народ" і радикалів брехня на брехні — але взагалі сумно. Що ж може бути з гурту галичанок, коли найпередовіша така баба? <…> Як добре вдивитися — то щось таке противне, і хоть би капля логіки! Нічогісінького не знає, а що і знає, те на таке повертає, що краще би й того не знала. Треба тисячів літ, поки лихо поправиться. Уся І книжка "Жіночої бібліотеки" — одна безграмотність»[3].

Незважаючи на застереження Драгоманова припинити суперечку, Павлик будь-що-будь хотів умістити критику на «Нашу долю» таки в першому числі «Народу», при цьому пояснив характер конроверсійності з Кобринською культурно-світоглядними й становими мотивами, заперечивши інтимне підґрунтя цієї ворожнечі: «Мені взагалі противні такі відносини до особи, бо то було би дуже негарно. Навіть якби я справді не міг без неї жити, і вона мені відмовила би, то й тоді я швидше виносив би її, ніж сокрушав — і за що? Це ж був би егоїзм над егоїзмами! Але ж воно мені зараз стало ясно, що ми по всему не пара — і я не раз дякував Богові і чортові, що так не сталося — за себе і за неї, — навіть тоді, як мені через те прийшлося захорувати. Я певний, що й з її боку нема такого мотиву, бо що ж її я? Між нами антагонізм двох культур, попівсько-шляхетської і мужицько-поступової, а надто конкуренція коло справи, котрою, по думці Кобр[инської], слід займатись тільки їй. А мені хочеться тільки мати право і собі казати тут свою думку» (лист до Драгоманова від 19 січ. 1894 р.)[4].

Врешті, Павликова рецензія на «Жіночу бібліотеку» з'явилася лише в третьому номері «Народу» за 1894 рік, з приводу якої Драгоманов закинув йому (в листі від 9 (21) січня 1894 р.) критичну безтактність та необ'єктивність, переведення дискусії у площину приватних оцінок. Не сприймаючи дражливих особистісних конотацій у матеріалах такого жанру, Драгоманов більше схиляв

---

1 *Павлик М.* Переписка Михайла Драгоманова з Михайлом Павликом (1876–1895). Т. 8. Чернівці, 1911. С. 14–15.

2 Переписка М. Драгоманова з Наталією Кобринською (1893–1895). Львів, 1905. С. 17.

3 *Павлик М.* Переписка Михайла Драгоманова з Михайлом Павликом (1876–1895). Т. 8. Чернівці, 1911. С. 16–18.

4 Там само. С. 22.

уміщати в «Народі» інформативніші дописи про актуальні суспільні справи: «Жалко, що не дали в "Народі" звістки про з'їзд 2 февр., замість Кобр[инської], котра могла б і почекати. Я не знаю, наскілько в літературі можна пускатись в такі особисті характеристики, як Ви робите Кобр[инськ]ій» (лист до Павлика від 24 лют. 1894 р.)[1].

Тому після виходу полемічної відповіді Кобринської критикам під назвою «Слівце про перший випуск "Жіночої долі"» (Наша доля, кн. 2. Львів, 1895) порадив Павликові вчинити шляхетніше і по-чоловічому, не збурюючи нового скандалу: «З Кобр[инською] в усякім разі пождіть. У публики теж мозок єсть, а дурницю іноді і ліпше покарати мовчанкою» (листі від 14 (26) січ. 1894 р.)[2].

Павлика дуже дратувала поміркованість Драгоманова, а ще більше — подальша успішна перспектива «Жіночої бібліотеки», матеріальна підтримка її з боку Кулішів. Тому в будь-який спосіб він прагнув викликати негативний резонанс довкола цього проекту і якщо не особисто, то бодай позаочі зреваншуватися, шукаючи в своєму намірі підтримки у Драгоманова: «Про "Жіночу бібліотеку" просто Вам скажу, що Ви берете на свою душу те, коли й дальші книжки будуть такі ж. Тому то напишіть самі, або бодай згодіться, що треба про це сказати хоть мені» (лист до Драгоманова від 24 січ. 1894 р.)[3].

Емоційно-образливий осад Кобринської за її зневажену чи свідомо недооцінену редакторську працю відчутний в її пізніших епістолярних одкровеннях. Коли відкритий антагонізм з Павликом дещо спав, в листі до нього від 20 лютого 1895 року дорікала за критичну необ'єктивність оцінок «Нашої долі»: «<…> коли чую, які "слабости" підносите, а моїм працям відмовляєте всілякого культурного і літературного значіння і з чого ясно виходить, що у Вас не лежать на серцю наші культурні подвиги, т. є. нашого жіноцтва» (ЦДІАУЛ, ф. 663, оп. 1, од. зб. 219, арк. 59). Вочевидь, цим мотивована пізніша відмова Кобринської на пропозицію Павлика спільно видавати жіночу газету: «Щодо жіночої у нас газети — бійтеся Бога! Де ж то уже можливе? Моя книжка коштує лиш 50 кр., а нашим жінкам єще задорога. А врешті я газети з Болехова видавати не можу, з того я секрету не роблю, і то, власне, хотіли використати мої вороги, аби видерти мені з рук жіноче видавництво. Чи така газета була би ліпша від моїх книжочок, то єще велике питанє. Видимо по польських жіночих газетах в Галичині, чи руске видаваня нашого жіноцтва намного було би ліпше?» (лист до Павлика від 24 січ. 1896 р.; ЦДІАУЛ, ф. 663, оп. 1, од. зб. 219, арк. 65–66).

Дискусія про «вільну любов». У силовому полі перманентних темпераментних, світоглядних контроверз Павлика з Кобринською, підсилених ще й конфронтаціями на політико-ідеологічному ґрунті, постала ще одна

[1] *Павлик М.* Переписка Михайла Драгоманова з Михайлом Павликом (1876–1895). Т. 8. Чернівці, 1911. С. 49.

[2] Там само. С. 31.

[3] Там само. С. 29.

дискусія, в епістолярний діапазон якої потрапили, окрім Павлика, І. Франко, М. Драгоманов, О. Огоновський, Василь Лукич. 1893 року Павлик вкотре намагався здійняти чергову публічну атаку на Кобринську на цей раз у зв'язку з її відвертою критикою програми радикальної партії щодо апологетизації «вільної любові». Приводом для дискусії слугували думки самої Кобринської, висловлені у листі до О. Огоновського, які він зацитував у своєму біографічному огляді про письменницю[1]. У ньому зокрема йшлося: «Радикали ставлять єї [вільну любов. — *А. Ш.*] яко майже одиноку ціль емансипації жіночої, наколи я ніколи того питання не підношу, а перше хотіла би вибороти економічну незалежність жінки від мужчини»; «і після мене говорити тепер жінці про вільну любов, значить єще більше єї понизити і зробити іграшкою мужчини; — тож, коли моя еманципація підносить жінки науки і праці, їх — передусім кокети і упавші індивідуа» (Зоря, 1893, № 4, с. 77). Ця дражлива фраза загострила стосунки Кобринської не лише з Франком, а й з Павликом та Драгомановим, і мало не переросла в запеклу прю на сторінках «Народу» та «Зорі», якби полемічний запал Павлика, ферментований ще й чоловічим егоїзмом та пам'яттю про свою матримоніальну невдачу, своєчасно не загасив Франко. Властиво, усі контроверсійні акценти та конфліктні позиції цієї дискусії детально висвітлив М. Возняк у статті з промовистою назвою «Кобринська, "вільна любов" і радикали (участь Франка в спростуванні Павлика)».

Позалаштунковий зміст цієї гендерно-ідеологічної суперечки висвітлює нестримне бажання Павлика вкотре помститися Кобринській та вивести цю дискусію на публічний рівень бодай під приводом обстоювання честі однопартійців. Принаймні, таку інтенцію шляхетного відсічу «найпоступовішій галичанці» він листовно представив Драгоманову (в листі від 18 трав. 1893 р.), цілковито тримаючи його в курсі розгортання цієї полеміки: «З боки Кобр[инської] воно дуже негарно, що вона почала в нас бризкати тим болотом, що вже було давно позасихало — цего я її ніколи не прощу. Не за себе (бо мені все одно, що про мене говорять), а за радикалів, за загал, що також образився навіть більше мене. Та ще досадніше за саму Кобр[инську], котра, як видно, стоїть ще на тім самім, що садукеї, коли питали Христа, що робити з блудницею»[2]. Одночасно з метою гідної відповіді Кобринській Павлик звернувся до Франка (у листі від 4 берез. 1893 р.), виклавши свій план «спільно запротестувати в "Зорі" і "Народі"» (ІЛ, ф. 3, № 1612, арк. 645). З цього приводу надіслав Франкові власноруч підготовану й заплановану до друку статтю «Радикали і д[обродійка] Наталія Кобринська». У ній Павлик намагався обстояти позицію радикалів щодо вимог економічної незалежності жінки й у

[1] *Огоновський О.* Історія літератури руської. Період новий. Б. Проза. Наталія Кобринська // Зоря. 1893. № 4. С. 7–9.

[2] *Павлик М.* Переписка Михайла Драгоманова з Михайлом Павликом (1876–1895). Т. 7. Чернівці, 1911. С. 216–217.

такий спосіб закцентував іншу конотацію «вільної любові», спростовуючи закиди Кобринської: «В цих словах д. Н. Кобринської, кинених в очі радикалам, міститься по крайній мірі грубе непорозуміння <…>. Коли хто з нас уживав де слова "вільна любов", то воно значило "любов вільну від економічної залежності, а не любов невільну, залежну — куповану, під яким-небудь видом — і без огляду на час тривання такої невільної любви»[1]. До Павликової статті після деяких коректорських правок Франко дописав «досить різкий додаток про саму Кобринську», замінивши ним один з абзаців Павлика (автограф Павликового спростування і Франкової нотатки зберігається: ІЛ, ф. 101, № 393–394[2]) і спорядив супровідним листом до Павлика, наперед знаючи, що спростування такого змісту «Зоря» не опублікує, в іншому разі, писав він до Павлика другої половини березня 1893 року, «мали би-сьмо Кобр[инську] ворогом до смерті» [т. 49, с. 388]. У гострій Франковій нотатці містяться не зовсім коректної форми висловлювання про жіноче кокетство, за яке Кобринська дорікала радикалам. Ба більше, Франко також убачав вияви кокетства у словах самої Кобринської про її молодечі захоплення: «Чудно трохи чути такий докір з уст тої самої пані Кобринської, котра в тій же біографії каже про себе, що в пору своїх консервативних поглядів, займалася "студіованнєм журналів моди та движеннєм свого власного тіла". А втім кокетерія кокетерії нерівна»[3]. Насамкінець Франко апелював до самої Кобринської: «Що ж до пані Кобринської, котрої головну вартість і заслугу бачимо зовсім не в її публіцистиці про жіночу справу, а в її творах белетристичних, де вона малює те, що справді знає і бачила. На сій дорозі й бажаємо їй якнайкращого поводження»[4]. Зі згаданого супровідного листа Франка до Павлика відомо, що текст спростування був запланований для уміщення в «Зорі», втім, Франко знав, що цей журнал не буде містити подібних компроматів. Отож пропонував Павликові у такому разі надрукувати це пояснення в «Народі», а від себе обіцяв «написати коротеньку заміточку в "Зорі"».

Але Павлик наполегливо прагнув подати власну контраргументацію Кобринській таки в «Зорі», а не в «Народі», очистивши її «від усяких особистих нападів» (лист до Драгоманова від 10 (22) квіт. 1893 р.)[5]. У листі від 13 березня 1893 року звіщав Драгоманова про свій намір: «Посилаю в "Зорю" спростування слів Кобринської про радикалів і вільну любов. Написав я його дуже

---

1 *Возняк М.* Кобринська, «вільна любов» і радикали (участь Франка в спростуванні Павлика) // Українське літературознавство. 1970. Вип. 10. С. 113–114.

2 Текст останньої надруковано також у виданні: *Возняк М.* Кобринська, «вільна любов» і радикали (участь Франка в спростуванні Павлика) // Українське літературознавство. 1970. Вип. 10. С. 114–115

3 Там само. С. 114.

4 Там само. С. 115.

5 *Павлик М.* Переписка Михайла Драгоманова з Михайлом Павликом (1876–1895). Т. 7. Чернівці, 1911. С. 199.

делікатно, порозумівшися з тутешніми товаришами, з Франком і Яросевичем. Усі вони обурені на сплетні Кобринської і проектували дуже острі відповіді. Та я "благую часть избрахъ" — так буде ліпше. А все-таки без відповіді годі. <…> Читаючи цю виходку Кобринської і взагалі її біографію — тільки ахнув: от що сидить у найпоступовішій би то галичанці!»[1]. З цього приводу 12 березня 1893 року Павлик написав листа до редактора «Зорі» Василя Лукича (Володимира Левицького) (ІЛ, ф. 61, № 781) та одночасно, датованого тим самим днем, листа-спростування до О. Огоновського від імені редакції «Народу». Автор «Історії літератури руської» навів цей Павликів лист в своєму огляді творчості Кобринської відразу після цитованих її слів про «вільну любов» (Зоря, 1893, № 7, с. 138): «"Позаяк наведені повище слова та ще від жінки, що вважається у нас за радикалку і провідницю емансипаційного руху серед галицьких русинок, кидають фальшиве світло на нашу радикальну партію, підписана нижче редакція, що тепер репрезентує партію, просить — помістити ось яке спростування: Ніде в програмі радикальної партії нема точки про вільну любов, натомість є домагання економічної і політичної рівноправності жінок із мужчинами. Та й поза нашою програмою, в працях літературних і інших заходах, усі ми разом і кожний зокрема, усе ставили і ставимо на першім місті економічну незалежність жінки, яко єдину основу єї незалежності взагалі, — самостійні зарібки, житє своєю власною працею, фізичною чи духовою, а не звисанє на зарібки мужчин. І коли хто з нас і ужив слова "вільна любов", то воно значить любов, вільну від економічної залежности, а не любов невільну, силувану, куповану, під яким-небудь видом. Наш ідеал жінки — жінка людина: жінка самостійного удержання, жінка-товаришка мужчини, добра й образована мати, жінка праці і науки». Далі Павлик пояснив, що радикали трактують жіноче питання як частину питання суспільного з його хибами та проблемами. То ж і якщо звертають у своїх творах увагу на жіночі «упавші індивідуа», які потрапили в «погану яму» проституції — «одної з прояв суспільної хвороби», то тільки для того, щоб цю суспільну ваду подолати — це «діяльність, справді достойна радикалів»[2]. Не бажаючи продовжувати приватної полеміки в суто літературознавчому огляді, Огоновський проте висловив і власний погляд, заявивши, що тема «вільної любові» все-таки «є, мабуть, бажанням деяких провідників радикальної партії в Галичині»[3]. На підтвердження того навів цитату з «Ребенщукової Тетяни» Павлика, а насамкінець підсумував: «Редакція "Народа" не має чого гніватися на Наталю Кобринську, що вона прямодушно проявила бажання радикалів» (там само, с. 139). Як далі коментував Павлик

[1] *Павлик М.* Переписка Михайла Драгоманова з Михайлом Павликом (1876–1895). Т. 7. Чернівці, 1911. С. 182.

[2] Там само. С. 138.

[3] Там само. С. 237.

в листі до Драгоманова від 18 травня 1893 року, увесь цей дискурс мав мирний вислід: Огоновського «уваги до Кобринщини в "Зорі"» показали цю «всю справу в гумористичнім світлі: усім дано сатісфакцію, і зараз латку — і міні, і Кобринській, і Франку, і всім радикалам»[1].

Тим часом Франко, усвідомивши, мабуть, що зайшов занадто далеко в своїх відвертих шпилькуваннях Кобринської та не бажаючи зчиняти газетний скандал з цього непорозуміння, порадив Павликові (у листі від 1 квіт. 1893 р.) відступити від попереднього плану: «Я був би за тим, щоб дати спокій цілій тій справі і не рушити її в "Народі" (є ж деякі важніші справи), тим більше, що може вийти така історія, що Кобр[инська] з Ваших же писань і з брошури Ганкевича [йдеться про брошуру Миколи Ганкевича "Про жіночу неволю в історичнім розвою" (Львів, 1891). — *А. Ш.*] докаже Вам, що правда на її стороні» [т. 49, с. 389]. Зрештою ні в «Зорі», ні в «Народі» спростування так і не з'явилось. Павлик таки прислухався до Франкових порад, хоча й нарікав на його неконсеквентність та зрезигнування спільним планом: «І так Кобринська зо своїми брехнями торжествує між іншим і через те, що Франкові байдужа честь товаришів» (лист до Драгоманова від 22 (10) квіт. 1893 р.)[2].

Але й надалі Павлик не припиняв шкодити суспільному реноме Кобринської, звинувачуючи її в політичній несталості. В листі до Драгоманова від 1 березня 1894 року писав: «як усі Окуневські й Кобринські: перед Вами робляться радикалами, а поза очі тільки виговорюють на них і виступають против них, чим шкодять їм більше ворогів. Зрештою, роблять це і публічно: хиба ж мало Вам виступів Кобринської в "Зорі" і особливо в "Нашій долі"?»[3]. Як затятих ворогів радикальної партії схарактеризовано Кобринську та Окуневського в іншому Павликовому листі до Драгоманова (від 4 трав. 1894 р.): «такі люде, як Ок[уневський] і Кобринська, в очи Вам світять, а поза очи шкодять радикалізмові гірш ворогів, і я не дав би остатнього дійсного радикала за копу Окуневських і Кобринських (звісно, з виїмком літ[ературних] праць останньої)»[4]. Драгоманов, звісно ж, як міг приструнчував Павликову нетактовність й схильність зводити особисті порахунки під приводом справ суспільних: «Я б навіть сказав Бог з ними, з Ок[уневським] і Кобр[инською], якби Ви не нападали на них, не розбираючи, що приватне, а що публичне, не шкодили і собі, а також не збільшували балканських способів публіцистики, котрих і так забагато в Рутенії. Так обридло говорити на сю тему без усякої надії на результат» (лист Драгоманова до Павлика від 26 квіт. 1894 р.)[5].

---

1 *Павлик М.* Переписка Михайла Драгоманова з Михайлом Павликом (1876–1895). Т. 7. Чернівці, 1911. С. 216.

2 Там само. С. 199–200.

3 Там само.

4 Там само. С. 98.

5 Там само. С. 98–99.

Свою евентуальну співучасть в радикальній партії, так само як і згодом розрив з нею, Кобринська розглядала в одному контексті власних взаємин з Павликом: «Що наша політика скінчиться, т. є. між Вами, радикалами і мною, то правда», — писала у листі до нього від 29 грудня 1896 р. (ЦДІАУЛ, ф. 663, оп. 1, од. зб. 219. арк. 79). Вірогідно, що на остаточний розрив Кобринської з радикальною партією головно вплинув Павлик, який, «бажаючи загорнути український жіночий рух під виключний вплив радикалів <…> мобілізував усіх проти Кобринської»[1]. Так виявила себе означена раніше Павликом їхня з Кобринською одвічна «конкуренція» за пріоритетність у галицькому жіночому русі, коли його менторство наражалось на індивідуальний протест й бажання вийняткового лідерства в цій справі з боку фактичної її організаторки. На думку О. Маланчук-Рибак, «Конфліктне напруження між Н. Кобринською і М. Павликом було викликане не так ідейними незгодами, як суто приватними причинами. Хоча в очах громадськості цей конфлікт виглядав як протистояння радикального і революційного М. Павлика і Н. Кобринської, яка обстоювала традиційну галицьку поміркованість, зокрема і в жіночому питанні»[2].

Зреваншуватися перед Кобринською Павлик таки зміг, повернувшись до цього питання у своєму «Передньому слові» до самотужки впорядкованого видання «Переписка М. Драгоманова з Наталією Кобринською (1893–1895)» (Львів, 1905) і підсумувавши колишній конфлікт так: «Д. Кобринська, пустивши про радикалів таку невірну поговірку, — яка вийшла первісно від ворогів поступу, особливо жіночого, — розуміється, пошкодила дуже справі українського радикалізму, та й справі нашого жіноцтва, котра зв'язана у нас нерозривно з радикалізмом. А що вразила вона сим і Драгоманова особисто, яко найвизначнішого радикала, — про се не треба й казати <…>»[3].

Якщо в політичному й суспільно-громадському чині Кобринська й Павлик рідко коли були між собою згідливими, то **в їхній творчій співпраці спостерігався порівняно стабільний консенсус**, наснажений цікавими літературознавчими дискусіями, творчими ідеями та видавничими проектами.

Павлик причетний до **видання окремих творів Кобринської**. 1894 року, зробивши коректу, він надрукував в «Народі» (№ 22, с. 341–347) і того ж року видав окремою книжкою її оповідання «Відьма» (пізніша назва «Судильниці») з посвятою Михайлові Драгоманову в честь його 30-літньої праці. Видавничу історію «Відьми» супроводжували цікаві епістолярні дискусії поміж авторкою та видавцем з приводу психологічної основи оповідання, яку Павлик радив

---

1 *Книш І.* Іван Франко та рівноправність жінки : у 100-річчя з дня народин. Вінніпег, 1956. С. 141.

2 *Маланчук-Рибак О.* Ідеологія та суспільна практика жіночого руху на західноукраїнських землях XIX — першої третини XX ст. Чернівці : Книги XXI, 2006. С. 206.

3 *Павлик М.* Передне слово // Переписка М. Драгоманова з Наталією Кобринською (1893–1895). Львів, 1905. С. 9–10.

художньо підсилити. Натомість Кобринська пояснювала слабкість психологічних мотивів «тематом надто фантастичним» та наміром «задержати характер народних казок (байок), котрі нічого не мають спільного з глибшою психологією» (лист до Павлика від 12 груд. 1894 р.; ЦДІАУЛ, ф. 663, оп. 1, од. зб. 219. арк. 49–50). Після появи оповідання окремою відбиткою письменниця дорікала Павликові за поспішність з друком, оскільки хотіла додати до нього кілька авторських заміток, які б краще вмотивували сюжет і пояснили Павликів закид про те, що у творі «не в'яжеться кінець з початком» (лист від 6 січ. 1895 р.; ЦДІАУЛ, ф. 663, оп. 1, спр. 219. арк. 52). Щоправда, пізніше Кобринська зізналась Павликові, що «зо всіх річей, котрі друковались, я лиш довольна одною "Відьмою", котру Ви кореговали» (лист від 9 січ. 1898 р.; ЦДІАУЛ, ф. 663, оп. 1, од. зб. 219. арк. 86).

1894 року взаємини Павлика та Кобринської «стали правильніші» (лист Кобринської до Павлика від 12 верес. 1894 р.; ЦДІАУЛ, ф. 663, оп. 1, од. зб. 219, арк. 47). «<…> Бачу, що Ви для мене змінилися на ліпше, а те мене навіть тішит, бо з того чей же більше вийде користі для жіночої справи, як з нашої сварні», — прокоментувала Кобринська свої тодішні стосунки з Павликом, відверто бажаючи довготривалого консенсусу задля спільної справи (лист від 22 листоп. 1894 р.; ЦДІАУЛ, ф. 663, оп. 1, од. зб. 219. арк. 86). Приятельське зближення засвідчила надісланою Павликові власною світлиною, а згодом — пропозицією до співпраці: «Чи не могли би ми поперти жіночу справу в Галичині, єсли уперед во всіх точках програми добре порозумілиби-сьмося?» (лист від 20 листоп. 1895 р.; ЦДІАУЛ, ф. 663, оп. 1, од. зб. 219, арк. 58).

Попри різні приватні й політичні неузгодження з Павликом, Кобринська називала його своїм найкращим коректором, високо цінувала редакторський хист та чуття мовної манери її творів, заснованої на «коломийському виговорі»: «<…>на нічиї поправки моєї мови, крім Вас, не згодилаби-м ся. Вони всі не знають нашого коломийського виговору і поправляють те, що не треба. <...> я пишу по-коломийськи, то лиш вироблений у тім нарічу чоловік, так як Ви, може мене зрозуміти» (лист від 11 квіт. 1899 р.; ЦДІАУЛ, ф. 663, оп. 1, од. зб. 219. арк. 106–107).

Павлик коректував також новелу Кобринської «Рожа» (ЦДІАУЛ, ф. 663, оп. 1, од. зб. 219. арк. 86, 103), усі твори («Дух часу», «Суддя», «Виборець», «Задля кусника хліба») до збірки «Дух часу і інші оповідання», яка вийшла накладом «Українсько-руської видавничої спілки» (Львів, [1899]). Не маючи змоги з Болехова особисто контролювати видавничий процес та звіряти коректу, Кобринська в основному покладалася на Павлика, принагідно даючи авторські вказівки: «уважайте на відступи і робіть по можності якнайбільше — і великі відступи. Се відповідає моєму способові писання і коректори всі мені тим псували, що стягали там, де не треба було. О те прошу Вас дуже» (лист від 2 квіт. 1899 р.; ЦДІАУЛ, ф. 663, оп. 1, од. зб. 219. арк. 104); «чим більше буде відступів,

тим ліпше моя думка вискажеся» (лист від 11 трав. 1899 р., арк. 106). Поправлений рукопис Павлик передавав Євгенові Озаркевичу, який співпрацював зі «Спілкою» безпосередньо.

Павлик також упорядкував і видав листування Кобринської з Михайлом Драгомановим[1]. Щоправда, увесь підготувальний процес, який тривав впродовж дев'яти років, ускладнювався міжособистісними непорозуміннями, спричиненими конфіденційним характером такого епістолярного проекту. На стадії редакторського опрацювання цих листів Кобринська не раз вагалася щодо потреби їх оприлюднення, кількаразово вимагала від Павлика повернення рукописів, боячись, що деякі фрагменти цього епістолярію можуть її «осмішити <…> перед цілою Руси-Україною» (лист від 17 верес. 1896 р.; ЦДІАУЛ, ф. 663, оп. 1, од. зб. 219. арк. 76). Згодом, роздумавшись, казала таки друкувати, упевнившись, що «там дійстно нема нічого такого, що могло би прикрість <…> робити» (лист до Павлика від 1 жовт. 1896 р.; ЦДІАУЛ, ф. 663, оп. 1, од. зб. 219. арк. 78). Іншою конфліктною точкою проекту стало Павликове вступне слово до «Переписки», яке Кобринська прискіпливо редагувала перед друком, зчаста ображаючись за Павликів некоректний та неточний біографічний коментар деяких епістолярних моментів, з яких «виходить зовсім не те, що писав» до Кобринської Драгоманов (лист від 29 груд. 1896 р.; ЦДІАУЛ, ф. 663, оп. 1, од. зб. 219. арк. 79). Через спотворення та неправильну інтерпретацію навіть незначних фактів у листуванні з Драгомановим, Кобринська вчергове зрезигнувала з ідеї публікації цього епістолярію, заявивши: «прошу проте моїх листів до Драгоманова, ані його до мене не публікувати», «у своїх розвідках на мої листи не відкликуватися, бо тим чином присилували-сте мене подати листи Драг[оманова] до прилюдної відомости від себе. Се справді була би вже послідня між нами розправа, а потому можете вже собі писати о мені, що хочете, певно Вам не перешкоджу, та хиба по смерті довідаються люди о моїй кривді <…>, як на ґвалт збивали правдиво щирого робітника. Лож — то не критика» (лист до Павлика від 29 груд. 1896 р.; ЦДІАУЛ, ф. 663, оп. 1, од. зб. 219. арк. 80).

Затяжний підготовчий процес цього листовного проекту з усіма делікатними його моментами й психологічними перипетіями знову видозмінив формат взаємин Кобринської з Павликом, вплинувши на емоційний контекст тепер уже їхньої епістолярної історії наприкінці 1890-х року: «Прийшла-м до переконання від давнійшого часу, що кореспонденція між нами зовсім неможлива. Тому-то від довшого часу відписую Вам лиш тогди, коли вже є конечна того потреба тай зовсім постараюся відповідно на Ваші питання чи закиди відповідати» (лист від 9 січ. 1897 р.; ЦДІАУЛ, ф. 663, оп. 1, од. зб. 219. арк. 81), — не приховувала Кобринська свого невдоволення такою співпрацею.

[1] Переписка М. Драгоманова з Наталією Кобринською (1893–1895). Львів, 1905.

Авторські претензії не зменшились і після появи «Переписки» у друкованому вигляді 1905 року, ба більше, емоційно збурились через доволі провокативне й дражливе «Передне слово» упорядника. Павликові «доконечні пояснення і доповнення» в ньому значно переходили рамці епістолярного змісту й жанру передмови, зчаста хибуючи суб'єктивністю. Передмова Павлика, фактичного медіатора між суб'єктами цього епістолярного процесу, цікава, з одного боку, висвітленням основних аспектів листовних взаємин Драгоманова з Кобринською, а з іншого — коментуванням їх прихованого, неословленого змісту, простеженого водночас у світлі іншої міжособистісної лінії — самого Павлика й Кобринської. Формат цієї передмови нарешті дозволив Павликові «виговоритись» й на свій лад пояснити та опублічити всі дотеперішні «точки кипінь» у власних контроверзах з Кобринською (щодо питань «вільної любові», ставлення Драгоманова до жіночої справи і його рецепції «Нашої долі», діяльності самої Кобринської). Особливо детально упорядник прокоментував тему «вільної любові», подавши її у власній партійно-радикальній версії і з погляду свого чоловічого досвіду: «Я, напр[иклад], на котрого торочено в сій справі страхотворні річи, цілі десятки років, не маю на совісти ні однісінької женщини, вважав усе і вважаю мущин, які зводять чесних дівчат, за душогубів, а полові зносини з чужими подругами за діло нечесне. Кокетки мені навіть дуже немилі, але щодо "упавших індивідумів", то я <…> спочував горяче їх гіркій, незаслуженій долі»[1].

Власну передмову Павлик завершив не вельми логічним висновком, який цілком випадав з контексту проаналізованого епістолярного дискурсу. Розмірковуючи в кінцевому пасажі про творчі й суспільно-громадські перспективи Кобринської, порадив їй триматися «в белетристиці свого первісного напряму — реалістичного (котрий, певно, не виключає й світа ідейного, духового), а в своїх емансипаційних заходах напряму, з одного боку — практичного (порядне, людське виховання наших панночок, із визволенням їх від убійчої моди та й організація праці наших женщин), а з другого — напряму загально просвітнього, в усіх же разах — напряму гуманного, без якого пропаща всяка справа, особливо жіноча»[2].

Мабуть, через такі видавничі контроверзи з листуванням Драгоманова Кобринська відмовилася згодом від іншого листовного проекту Павлика — оприлюднення її епістолярію з Євгенією Ярошинською, хоча спочатку свої листи до приятельки таки надіслала Павликові на упорядкування. Проте пізніше зрезигнувала з цього задуму, пояснивши причину: «Прошу прислати мої листи, писані до Ярошинської до прочитання. А то там може щось бути такого, що я може зовсім не хотіла би публіковати. Дискреція листів повинна бути не нарушена, і без моєї відомости і зізволення, здається, і право не дозволяє» (лист до Павлика від 5 квіт. 1906 р.; ЦДІАУЛ, ф. 663, оп. 1, од. зб. 219, арк. 160).

---

[1] Переписка М. Драгоманова з Наталією Кобринською (1893–1895). Львів, 1905. С. 9.

[2] Там само. С. 13.

Контакти Кобринської з Павликом характеризує стрімка циклічність, хвилеподібність як самої творчої співпраці, так і приватних взаємин — то продуктивних, ідейно натхненних і злагоджених, то, навпаки — емоційно-напружених, діткливих, гостродискусійних. Зрештою, про нестабільність взаємної приязні поміж ними, яка не раз змушувала Кобринську до всіляких форм психологічного лавірування, писала вона до Павлика: «Ви кажете <…>, що Ви завше були до мене добрі, але я знаю, що се не конче правда, та й Ви бували часом дуже недобрі. Не гадайте однак, що я Вам уже знов все віру, о ні! Ви мене навчили бути острожною» (лист від 6 січ. 1895 р.; ЦДІАУЛ, ф. 663, оп. 1, од. зб. 219. арк. 52). Не завжди дошкульним у своїх висловлюваннях був і Павлик, виявляючи спочатку найвідвертіші чоловічі симпатії до болехівської вдови, називав її «своєю гордостею» (ЦДІАУЛ, ф. 663, оп. 1, од. зб. 219, арк. 4). Соломії Крушельницькій схарактеризував свою приятельку як «найпередовішу і найбільш заслужену для жіночої справи», «найрозумнішу галичанку-русинку» (ІЛ, ф. 101, № 14).

Проте жіноча вразливість та упередженість Кобринської до Павлика помітна чи не в кожній її епістолі, яка виявляє у ставленні до нього затаєну підозрілість та обережність. На Павликове втручання у їхні з Олесею Бажанською родинні взаємини Кобринська ремствувала в листі до Марії Грушевській від 10 травня 1897 року: «Той Павлик — то правдива моя пляга [лихо, удар. — *А. Ш.*]» (ЦДІАУК, ф. 1235, № 965, арк. 56). Навіть у конструктивних пропозиціях Павлика щодо жіночої справи чи видавничих проектів Кобринська вбачала його сплановану інсинуацію: «Ваші проекти виглядом мене стремлять лиш до того, аби мою діяльність так літературну, як публіцистичну спараліжувати. Будьте спокійні, постараюсь не мати ніяких зносин з нашим літературним світом, а передовсім з Вами. Позвольте лиш собі сказати, що дуже слабий з Вас психолог, єсли думалисте, що тим способом поборете мене: я зломитися можу, але огнутися, не огнуся» (лист до Павлика від 9 січ. 1897 р.; ЦДІАУЛ, ф. 663, оп. 1, од. зб. 219, арк. 81). Щоправда, цю тривку життєву контроверсійність часом зм'якшували болехівські та львівські зустрічі приятелів. Павлик не раз, особливо влітку, на запрошення Кобринської гостював у Болехові, а вона в період недуги посилала йому до Львова щедрий харч — «трохи масла й шинку магісеньку», — доповнюючи гостинець товариським жартом: «хоть Ви мені не раз страшно доїли і не раз уважала м Вас за найбільшого ворога, все-таки не хотіла би-м, абисте без часу вмирали» (лист до Павлика від 21 серп. 1899 р.; ЦДІАУЛ, ф. 663, оп. 1, од. зб. 219, арк. 123).

З характеристикою ловеласа Павлик фігурував у вторинному епістолярії Кобринської, зокрема з Марією Вояківською (Грушевською), якій, як близькій приятельці, та оповідала про Павликові нестабільні любовні захоплення: «Він, відай, уже перестався любити в Кру[шельницьку], та й на Вас переносить свої афекта — якось вона не дає вдоволення єго літературним вимогам, виджу по

тім, що, очевидки, навіть зі мною ліпше бавиться, а любити він мене любить, але побесідує собі принаймій» (лист Кобринської до М. Вояківської від 3 квіт. 1895 р.; ЦДІАУК, ф. 1235, № 965, оп. 1).

У колі чоловічого оточення Кобринської Павлик був чи не найближчим до письменниці як з погляду тривалої комунікації, так і з погляду співпраці в царині жіночого руху, у видавничих проектах та коректорській роботі, не кажучи вже про його затаєну пожиттєву симпатію та чоловічий сентимент до неприступної пасії. Мало що не фатальної значущості Павлика у своєму житті не заперечувала й сама Кобринська.

Проте, якщо зглиблювати характер їхніх контроверсійних стосунків крізь призму людської долі і психоукладу кожного з них, то можна спостерегти дивовижну подібність. Як згадував М. Лозинський, «в громадянстві була про Павлика думка, що се фантаст, наївний, дивак, словом, людина, яка з реальним життям немає нічого спільного. Безперечно, що віддалення між ідеалізмом, яким відзначався Павлик ціле життя, і реальними обставинами життя, в зв'язку з обставинами його власного життя (його непримиренність, бойкот з боку громадянства, вічні матеріальні злидні, самітність і як результат того всього "духове сирітство", говорячи словами Франка) давали деякі основи до такого погляду про нього. Але чи не найважнішою основою була тут недостача "суспільного становища" в Павлика?»[1]. В окремих своїх фрагментах життєва історія Кобринської була схожою з Павликовою: імпульсивна вдача й особисті амбіції наражали її на конфлікт з галицьким оточенням, а суспільна індиферентність до її громадських починань, пізнішої літературної творчості й видавничих проектів спричиняли важкі внутрішні драми, суспільну маргінальність і гірку смеркальну самотність.

[1] *Лозинський М.* Михайло Павлик. Його життє і діяльність. Відень : Накладом Союзу визволення України, 1917. С. 22.

3.3. «Я з Кобилянською добре жила, жию і буду жити»: амплітуда життєтворчих взаємин галицької та буковинської феміністок

Взаємини Наталії Кобринської та Ольги Кобилянської, двох непересічних творчих індивідуальностей, талановитих письменниць і діячок жіночого руху, а разом з тим надзвичайно вразливих, переповнених внутрішньою чуттєвістю й нестримними життєвими прагненнями жінок, відображають складну діалектику міжособистісних контактів, на які впливали особливості їхнього психоукладу та духовного світовідчуття, біографічні колізії та інтимні переживання, процеси письменницького становлення та літературного позиціонування. Історія цих життєтворчих взаємин не лише фактографічно доповнює й навіть психологічно мотивує ті чи ті колізії в індивідуальних біографіях кожної з приятельок, а й слугує важливим аспектом, з одного боку, для висвітлення історико-літературного контексту, а з іншого — для осмислення скомплікованої внутрішньої сутності письменниць, чуттєвих феноменів їхньої внутрішньої конституції та віх творчої еволюції.

Проблема інтерперсональних взаємин Кобринської та Кобилянської ще не ставала предметом спеціального наукового аналізу, заснованого на експлікації біографічного фактажу та його інтерпретації зі залученням ширших історико-літературних коментувань. Про взаємини письменниць спорадично згадувалося у мемуарах та літературознавчих розвідках про Ольгу Кобилянську[1], в яких закцентовано лише дискусійні моменти впливу Кобринської на формування письменницької ідентичності та емансипаційних інтенцій Кобилянської, а також її причетність до неучасті буковинської авторки в жіночому альманасі «Перший вінок»[2].

Без сумніву, найбільш автентичним джерелом для висвітлення історії взаємин письменниць є мемуаристика, епістолярій, автобіографії та щоденникові

---

1 Ольга Кобилянська в критиці та спогадах. Київ : Держ. вид-во худож. л-ри, 1963.

2 *Вознюк В*. До питання про неучасть О. Кобилянської в альманасі «Перший вінок» // Науковий вісник Чернівецького університету. Слов'янська філологія. 2004. Вип. 216/217. С. 59–62; *Вознюк В.* Про Ольгу Кобилянську. Нові матеріали. Роздуми. Знахідки. Київ : Дніпро, 1983. 181 с.

записи. Проте якраз в межах цього особливо суб'єктивного наративу, особистих емоційних одкровень оприявнюється амбівалентна природа стосунків між обома жінками. Це передусім демонструє рецепція Кобринської з боку її буковинської приятельки, абсолютно протилежна в експліцитній, орієнтованій на публікування, мемуаристиці та імпліцитній формі інтровертивних зізнань, явлених у щоденникових записах.

З Ольгою Кобилянською Наталія Кобринська познайомилася в Кимполунзі (тепер Кимполунг-Молдовеческ, Румунія), коли приїздила гостювати до свого дядька по материній лінії Атанасія (Атаназія) Окуневського, який від 1881 року працював у цьому невеличкому буковинському містечку повітовим лікарем. Окуневський був батьком відомої згодом першої лікарки в Галичині Софії Окуневської (в заміжжі — Морачевської). Після смерті дружини (1870 р.) він віддав п'ятирічну доньку на виховання в Белелую, до своєї сестри Теофілії Озаркевич, Наталиної матері й дружини відомого громадського діяча, письменника, депутата Галицького сейму і Віденського парламенту Івана Озаркевича. Проте Софія тоді перебувала здебільшого в Снятині, в сім'ї своєї двоюрідної сестри Наталії Кобринської та її чоловіка Теофіла, які мали вирішальний вплив на її виховання.

Літуючи в батька у Кимполунзі, Софія Окуневська познайомилася з Кобилянською, невдовзі ставши її найближчою сердечною приятелькою. «Чи було диво, що ми обі Українки, пізнавши ся раз близько (не було такого дня, щоб ми не перебували з собою), пристали одна до одної так щиро, так з глубини душі, що стали собі необхідні і розстаннє наше <…> було для нас важке й прегірке <…>», — згадувала про ці стосунки Кобилянська[1]. Отож саме завдяки Софії Окуневській Кобринська, яка «перебувала іноді літом у Софії та її батька»[2], познайомилася з майбутньою письменницею. Про враження Кобринської від цієї першої зустрічі з її слів переповіла Михайлина Рошкевич: «Кобринська поїхала до Кимполунгу у відвідини до вуйка і, коли вернулася відтіля, була захоплена особистою знайомістю. Незважаючи на різницю віку і на добрі знання Кобринської в ділянці жіночого питання, вона знайшла спільну мову з 25-літньою дівчиною, вихованою в малому німецько-волоському містечку в глибоких горах»[3]. За версією М. Рошкевич, знайомство Кобилянської з Кобринською відбулося 1888 року, бо вже наступного, 1889 року, як зазначено в спогадах, Ольга гостювала в Болехові. Насправді, в щоденниках Кобилянської про її розмови з Кобринською з приводу перших творів згадано в записах від кінця

[1] *Кобилянська О.* Д-р Софія Окуневська-Морачевська // Кобилянська О. Твори : у 5 т. Т. 5. Київ : Держ. вид-во худож. л-ри, 1963. С. 175.

[2] *Кобилянська О.* Автобіографія [1927 р.] // Кобилянська О. Твори : у 5 т. Т. 5. Київ : Держ. вид-во худож. л-ри, 1963. С. 222.

[3] *Рошкевич М.* Про Ольгу Кобилянську // Ольга Кобилянська в критиці та спогадах. Київ : Держ. вид-во худож. л-ри, 1963. С. 349–350.

1883 року. Тож, вірогідно, що познайомитися вони могли і раніше, орієнтовно 1882 року, тобто перед від'їздом Кобринської до Відня.

«Зося» (Софія Окуневська) і «Натальця», як ніжно іменувала Кобилянська приятельок у своєму щоденнику, часом і не в зовсім позитивному контексті, відкрили для неї «інший світ», горизонти нових творчих інтенцій, асоційованих передусім з українською ідентичністю. Людяний вимір цієї дружби Кобилянська захоплено відзначила в автобіографіях: «Між нами зав'язались такі гарні і приятельські відносини, що тривали роками, як, може, рідко між жінками»[1].

Але за лаштунками цієї на позір душевної спорідненості з подругами приховуються неословлені обра́зи й затаєні внутрішні антипатії Кобилянської. Якщо на тлі її експліцитної автобіографічної мемуаристики Кобринська постає у глорифікованому образі старшої наставниці та духовної менторки, то її роль у письменницькій та особистій долі Кобилянської, ретрансльованій у щоденникових записах, зводиться ледве що не до життєвого фаталізму. Як засвідчують зізнання Кобилянської з раннього періоду їхніх взаємин (1883–1887 років), свою галицьку знайому вона сприймала з недовірою й навіть певною підозрілістю та ворожістю. Звідси й ті дражливі, недоброзичливі, навіть злісні оцінки, якими у своїх сповідальних записах Ольга схарактеризовувала «Натальцю». Причиною **латентного внутрішнього конфлікту з Кобринською**, який не раз відлунював у їхніх пізніших стосунках, стали зраджені письменницькі сподівання юної Ольги. Згадуючи в одній з автобіографій про причетність Окуневської та Кобринської до свого літературного становлення, Кобилянська писала: «Їм обом звірилась я із своєю тайною, соромлячись немало про свій "злочин" і передаючи дещо з написаного до перечитання»[2]. Йдеться про те, що саме Окуневська та Кобринська були одними з перших реципієнтів творів Кобилянської. Власне, через Софію Ольга передала свої писання до Відня з тим, щоб Кобринська показала їх Остапові Терлецькому, відомому діячеві українського студентського товариства «Січ» і відкривачеві літературного таланту самої Кобринської. За версією Кобилянської, старша колега дійсно показала її твори «бездушному» Терлецькому, але, замість протегувати дебютантку, зіронізувала з її першотворів[3]. Саме так проінтерпретовано цей факт в щоденнику Кобилянської (запис від 17 груд. 1883 р.), ображеної на нещирість приятельки: «<…> уславлена Натальця і той добродій з Відня висміяли мої новели. А мені казала навпаки, лицемірка. Якби я була таке знала, то не посилала б їх Крамерові, він їх також здійме на глум. Ох, яка ганьба… Але стривай, клята лицемірко, добре мені казала циганка, щоб я остерігалася

[1] *Кобилянська О.* Автобіографія [1927 р.] // Кобилянська О. Твори : у 5 т. Т. 5. Київ : Держ. вид-во худож. л-ри, 1963. С. 221.

[2] Там само. С. 221.

[3] *Кобилянська О.* Слова зворушеного серця. Київ : Дніпро, 1982. С. 37.

русявої, бо вона фальшива, як сатана! Ох, негідниця…»[1]. Щоправда, Адольфові Крамерові (тодішньому студентові, приятелеві брата Кобилянської — Максима), який читав перший твір Кобилянської «Гортенза» (1880 р.) і осуду якого так боялася молода письменниця новела сподобалася: «З Крамером справи стоять так: він прочитав новелу, сказав, що вона добра і я маю хист, проте її треба поправити, і він це зробить. А ще він вважає, що моя німецька мова погана, видно, що я слов'янка. Я задоволена, бо якщо Крамер схвалив новелу, то це вже добре» (запис від 30 серп. [1884 р.])[2].

Випадок з невдалим літературним дебютом, до якого першочергово, на думку Кобилянської, була причетна Кобринська, спричинив істотне її дистанціювання у взаєминах з Наталею. В ранній їх фазі, Кобилянська — судячи з відвертих щоденникових зізнань — сформувала в душі прикрі розчарування й приховану злість на Кобринську, яка не підтримала її літературного почину: «<…> до Натальці я відчуваю ненависть і відразу, це вона винна, що моя новела лишилась пробою пера, не вийшла такою, як виходить у досвідченого письменника» (запис від 6 квіт. 1884 р.)[3]. Ставлення буковинської дівчини до своєї старшої приятельки в її щоденникових рефлексіях цього періоду сповнене здебільшого негативними конотаціями, з яких проглядав суб'єктивно схарактеризований психотип «Натальці»: «Вона комедіантка, що тільки базікає, кидає гучні слова, а нічого не робить. Вона ще буде мене перепрошувати»[4].

Пам'ять про прикрий віденський інцидент визначив дальший характер взаємин поміж жінками. Особливо агресивно зреагувала Ольга на першопублікацію в «Зорі» (1884, № 20–22) оповідання Кобринської «Задля кусника хліба», відчувши в особі старшої наставниці свою літературну конкурентку: «Насамперед мушу спімнути, що вийшла новела Натальціна дотепер добра. Але не пише вона так, щоби я її не могла перелетіти. Мене страшна злість пірвала, читаючи ту писанину! Всюди вона та й вона» (запис від 10 листоп. 1884 р.)[5]. Цей факт уразив письменницькі амбіції Кобилянської, а з іншого — посилив **внутрішній, неословлений, конфлікт з галицькою знайомою**. В тогочасних сповідальних записах вона зізнавалась у ненависті до Кобринської, вочевидь, через заздрощі до її літературних успіхів та пам'ять про зухвале ігнорування своїх першотворів. Приховану претензійність та антипатичність до Кобринської виливала в експресивних односторонніх діалогах свого щоденника: «Наталичко, Наталичко, чому я тебе ненавиджу? Ах! Як я тебе ненавиджу, а от коли твою новелу читала-м, то ще гірше, тому, що ти мене скривдила! Чому ти не сказала Терлецькому, що то моя перша робота? Чому ти навіть її до кінця не

1 *Кобилянська О.* Слова зворушеного серця. Київ : Дніпро, 1982. С. 20.
2 Там само. С. 52.
3 Там само. С. 35.
4 Там само.
5 Там само. С. 70.

хтіла прочитати? Для того, би Терлецький зганив. А ти ся встидала дальше тим займати… Гарно, уже й забула! А ти не знала, як мені в душі виглядало, з яким повір'ям, з яким чувством я мою першу роботу тобі дала… Ви мене висміяли… Я ані словечка від вас не дістала… то була критика, то мене мало поучити, на котру дорогу я мала вступити? Як довго жити буду, скільки собі то пригадаю, то кров мені до лиця ударить, але Озаркевичів любити — ха, ха, любити… Ні, того не зможу» (запис від 10 листоп. 1884 р.)[1]. Відхилення літературних творів Кобилянської ускладнювалося ще й образою на Кобринську за зраджене довір'я й дружню щирість, безнадією й зневірою у власних творчих успіхах. Для амбітної молодої дівчини це стало справжньою життєвою драмою.

Хоча в пізнішій епістолярній згадці Осипові Маковею (листі від 7 груд. 1898 р.) про факт своєї невдалої літературної репрезентації Кобилянська вже не звинувачувала Кобринську, навівши лише критичні аргументи рецепції Терлецького, який, прочитавши тоді твір невідомої буковинської авторки, висловився про нього так: «Panienki nie mają zajęcia i piszą za parawanem romansiki» [«Панни не мають що робити і пишуть за ширмою романсики». — *польськ.*][2]. У своїх, пов'язаних із колишнім випадком гірких розчаруваннях й обра́зах, Кобилянська згодом звинувачувала лише Терлецького: «мене мало що обходило тогди, хто Терлецький <…>, але я плакала тогди на таке»[3]. З нової часової перспективи Кобилянська по-іншому прокоментувала і наставницьку роль Кобринської в своєму першому творчому фіаско (у цьому ж листі до Маковея): вона «одна додавала охоти»[4], «ще більше підбадьорювала <…> не покидати пера, виучуватися якнайліпше своєї мови і писати»[5]. Можливо, колишні надміру емоційні характеристики на адресу Кобринської в щоденникових записах Кобилянської були спричинені гнітючими переживаннями через власну творчу нереалізованість і вражені гордощі. Надалі ці думки коригував уже власний життєвий досвід, жіноча розважність й поміркований аналітизм. З іншого боку, статус відомої письменниці й близьке приятелювання з Кобринською та пізнішому періоді не дозволяли її оприявнювати колишніх молодечих підозрінь й обра́з.

Другою причиною латентного конфлікту з Кобринською, яка підсилювала негативну її рецепцію в щоденникових записах Кобилянської, був **«сердечний» мотив.** Ольга була пристрасно закохана у брата Кобринської — Євгена Озаркевича, відомого згодом лікаря, просвітителя та громадського діяча. Тоді

---

1 *Кобилянська О.* Слова зворушеного серця. Київ : Дніпро, 1982. С. 70.

2 *Кобилянська О.* Кобилянська О. Твори : у 5 т. Т. 5. Київ : Держ. вид-во худож. л-ри, 1963. С. 375–376.

3 *Кобилянська О.* Твори : у 5 т. Т. 5. Київ : Держ. вид-во худож. л-ри, 1963. С. 376.

4 Там само.

5 *Кобилянська О.* Про себе саму (автобіографія в листах до проф. д-ра Степана Смаль-Стоцького) // Кобилянська О. Слова зворушеного серця. Київ : Дніпро, 1982. С. 235.

Євген навчався на медичному факультеті Віденського університету й часто приїздив на літні вакації до Кимполунга, мешкаючи в Окуневських. Разом із Софією та Євгеном Ольга часто прогулювалися гірськими околицями буковинського містечка, і ця близькість збуджувала її.

Щоденник Кобилянської рясніє характеристиками Євгена («Ґеня»): «непостійний»[1], «дуже розважний»[2], з «великими, поважними очима»[3], «дуже гарний — так легко запалюється, і його великі вологі очі сяють неземним блиском»[4], «дуже розумний»[5], «його натура — мов та хвиля, яку жене течія»[6]. Інтимні переживання Кобилянської, доволі вразливої та схильної до екзальтації своїх амурних почуттів, по-особливому впливали на її настроєві хвилі та комунікацію з оточенням. Саме з «Ґеньом» в Ольжиних мріях асоціювався образ коханого чоловіка, він переповнював усі почуттєві пориви двадцятилітньої дівчини, ставав центральним образом її езотеричних дій (актів ворожіння), сновидних візій та неословлених бажань.

Той «приємний товариський тон»[7], за межі якого ніколи не виходили реальні стосунки Кобилянської з Озаркевичем, в її емоційних щоденникових мріяннях змінювався на відверте бажання ближчої взаємності. Усвідомлюючи химерність омріяного любовного зв'язку з Євгеном та важко переживаючи його чоловічу байдужість, Кобилянська розполовинюється в своїх амбівалентних почуттях любові-ненависті. Фрустровані любовні експектації дівчини вилились у неприязнь до всієї родини Озаркевичів, зокрема й до Наталії, що було певним захисним механізмом, аби пригасити своє затаєне жіноче почуття до Ґеня, раціонально відмовивши покликові серця: «Я не хочу, не хочу його любові, хочу тільки, щоб ми приятелювали, я не хочу мати нічого спільного з Озаркевичами, вони всі облудні й зарозумілі, а Натальця найгірша, та й він такий самий. Я не хочу ані любити його, ані щоб він мене любив <…>. Я їх усіх терпіти не можу і його також, я хочу зненавидіти його» (запис від 20 серп. 1884 р.)[8].

Свої пригамовані інтимні імпульси Кобилянська сублімувала у психологічному конфлікті з Озаркевичами, ідентифікуючи з ними й свого коханого: «Я їх ненавиджу, тих Озаркевичів, з глибини серця, я таки не хочу з ними ніц мати, вони мені так збридли, збридли, що годі мені виказати, вона найгірша, але я ся утримаю і без них»[9]; «коли згадую цю родину, мені немов жало впивається

1 *Кобилянська О.* Слова зворушеного серця. Київ : Дніпро, 1982. С. 38.
2 Там само. С. 46.
3 Там само.
4 Там само. С. 49.
5 Там само. С. 55.
6 Там само. С. 85.
7 Там само. С. 45.
8 Там само. С. 46.
9 Там само. С. 70.

в душу» (запис від 10 листоп. 1884 р.)[1]. Водночас зізнавалася у контрастності своїх почувань до цієї родини: «Ох, як я їх ненавиділа, любила і поважала <…>» (запис від 30 січ. 1885 р.)[2]. **Зв'язки Кобилянської з Озаркевичами були знаковими в її інтимній та творчій біографії.** В щоденникові письменниця не раз згадувала про фаталізм їхньої присутності в своїй долі: «Що мене, власне, зв'язує з тими Озаркевичами, що я їм вірю, як богам? Я ненавиджу їх, так, ненавиджу, проте кожне їхнє слово для мене як присуд»[3].

Такими протиріччями сповнені і суб'єктивні оцінки Кобринської з боку Кобилянської. Причин цього варто шукати у сповненому внутрішньої конфліктності психічному житті буковинської письменниці. Шаноблива вдячність Кобилянської до старшої наставниці нівелювалася пам'яттю про невдалий літературний дебют і аргументом, що «Натальця» була сестрою того, хто її зігнорував: «<…> Вона його сестра, котру я так люблю. О ні, того я не забуду, що вона мої новели висміяла, не прочитавши навіть цілком. Певно, вона не знала, як я їй повірила з цілов душов. То ж то гріх висміяти для того, аби другі не гадали, що таке дитинство, може, їй ся подобало. Такі вони всі» (запис від 10 жовт. 1884 р.)[4]. Відтак невзаємне почуття з Євгеном підсилював емоційний негативізм Кобилянської до старшої приятельки, екстрапольований навіть на сферу її діяльності: «Бо в мене все повстає проти нього [Євгена. — *А. Ш.*], проти його родичів з Белелуї, проти жіночого питання, оскільки Н[атальця], його сестра і цікавиться тим питанням» (запис від 3 жовт. 1884 р.)[5]. Правдоподібно, що ставлення Ольги до Наталії **попервах тестувалося закоханістю в її брата й значною мірою узалежнювалося від «успішності» інтимних колізій з ним.**

Роль Євгена Озаркевича, цього інтелектуала й апологета українськості, в життєтворчості Ольги Кобилянської була важливою не лише з погляду її жіночого любовного досвіду, а також у зв'язку з формуванням її національної ідентичності як української письменниці. Щоправда, в автобіографіях й епістолярії Кобилянської зазначено, що її творчий, інтелектуальний та світоглядний розвиток був інспірований взаєминами з Кобринською та Софією Окуневською: «Вони звернули мою увагу на те, що мені, як українці, треба по-українськи писати, і прирекли старатись для мене відповідні твори, що відзначалися б не лише цікавим змістом, але й гарною мовою, в чому й додержали своє слово, доки це було їм можливо»[6]; завдяки їм «вийшла з мене

---

1 *Кобилянська О.* Слова зворушеного серця. Київ : Дніпро, 1982. С. 73.
2 Там само. С. 84.
3 Там само. С. 58.
4 Там само. С. 69.
5 Там само. С. 66.
6 *Кобилянська О.* Автобіографія [1927 р.] // Кобилянська О. Твори : у 5 т. Т. 5. Київ : Держ. вид-во худож. л-ри, 1963. С. 221.

українська патріотка» (лист Кобилянської до Олександра Барвінського від 17 груд. 1909 р.)[1].

Услід за автобіографічною версією, дослідники життєпису Кобилянської також уґрунтовували ґенезу її україноцентризму та «прилучення до літературного руху своєї нації»[2] на впливах цих «свідомих русинок». Зокрема Осип Маковей, розглядаючи потенціал Кобилянської як німецької письменниці в тодішніх умовах суспільно-політичного статусу Буковини, вважав, що «Ольга Кобилянська могла дуже легко стати німецькою писателькою, а не руською, якби не знайомство її з двома свідомими русинками — Софією Окуневською і Наталею Кобринською», які «мали рішучий вплив на думки Кобилянської», «звертали її увагу на добрих письменників і на "жіночу справу" та намовляли її писати по-руськи»[3]. Завдяки знайомству з цими жінками Кобилянська визначила свій «прегарний і, здавалось їй, недосяжний ідеал» — творити українською[4]. Саме взаєминами Кобилянської з «передовими українськими феміністками» — Кобринською та Окуневською — Павла Мудра, мотивувала вияви її «патріотичної самосвідомості»[5]. Окрім них, як стверджував Юрій Мулик-Луцик, на формування національної ідентичності Кобилянської впливали ще й Леся Українка, Степан Смаль-Стоцький та Осип Маковей[6].

Водночас у своєму щоденнику Кобилянська зазначала, що ґенеза її національної ідентичності була наслідком інтелектуально-духовного впливу Євгена Озаркевича. Ба більше, розвиток національної свідомості й мотивована ним творча інтенція сприяли подоланню відчуття власної жіночої меншовартості в нещасливому любовному досвіді Кобилянської. Писати українською було частиною її матримоніального плану з Євгеном, мрією зблизитися з його «освіченою, спорідненою душею»[7]: «Я маю незвичайний запал до писання, це ідея, для якої я живу, більше в мене нічого немає. Одруження з кимось іншим, не з освіченим українцем, для мене гидке» (запис від 19 верес. 1884 р.)[8]. Власне, ідея шлюбу з українцем — стає для Кобилянської способом ідентифікації й утвердження себе як української письменниці на національних засадах. «Якщо я не вийду заміж за українця, то буду пропаща, бо нічого не зумію для своїх

---

1 *Кобилянська О.* Твори : у 5 т. Т. 5. Київ : Держ. вид-во худож. л-ри, 1963. С. 609.

2 *Адам Г.* Із статті «Сторіччя української літератури» // Ольга Кобилянська в критиці та спогадах. Київ : Держ. вид-во худож. л-ри, 1963. С. 287.

3 *Маковей О.* Ольга Кобилянська (літературно-критична студія) // Ольга Кобилянська в критиці та спогадах. Київ : Держ. вид-во худож. л-ри, 1963. С. 44–45.

4 Там само. С. 45.

5 *Мудра П.* Із статті «Незвичайний ювілей» (До 40-річчя літературної праці Ольги Кобилянської // Ольга Кобилянська в критиці та спогадах. Київ : Держ. вид-во худож. л-ри, 1963. С. 304.

6 *Мулик-Луцик Ю.* Духовий портрет Ольги Кобилянської (психологічна студія). Вінніпег, 1952. С. 76.

7 *Кобилянська О.* Слова зворушеного серця. Київ : Дніпро, 1982. С. 85.

8 Там само. С. 58.

зробити, навіть мої діти не зможуть стати українцями <…>»[1], — розмірковувала письменниця в щоденнику.

Статус німецької письменниці унеможливлював паритетне спілкування з освіченим українцем й перешкоджав передусім духовній емпатії з Євгеном. Тож, правдоподібно, що під впливом проукраїнського патріота й інтелектуала Євгена Озаркевича Кобилянська прагне навчитися української мови й концентрувати свій літературний талант у царині української словесності: «Він всіляко заохочував мене писати. Я багато від нього навчилася, дуже багато»[2]. Як згадувала знайома Кобилянської Ірина Левинська на підставі її розповідей про свою юність, «спілкування з Євгеном Озаркевичем, його погляди на світ, виражені в частих дискусіях, відкрили їй нові аспекти українського світу, яких вона не могла собі уявити з площини малого буковинського містечка. Багато нових почувань потрясло молоду дівчину, лишаючи глибокий слід в її душі. В неї знов спалахнула охота писати, але вже по-українськи. І вона почала вивчати українську мову»[3]. Зрештою ідея національної ідентичності стала головною складовою її ментального укладу: «Гадка одна, котра тепер душу мою пригріває, єсть: бути русинков цілов душов, хочу і мушу ся по-руськи порядно научити, відтепер лише по-руськи хочу писати, аби-м раз могла в своїм язиці ділати <…>» (запис від 29 верес. 1884 р.)[4].

Фаталізм Кобринської в письменницькій долі Кобилянської вдруге призвів до творчої невдачі буковинки, віддаливши її літературний дебют **неучастю в жіночому альманасі «Перший вінок».** Детальніше цю колізію розглянув у своїх публікаціях, заснованих на першоджерелах та мемуарних матеріалах, Володимир Вознюк[5], довівши, що «найбільш причетною» до неучасті Кобилянської в «Першому вінку» була таки Кобринська, а не фактичний редактор альманаху Франко, як це однозначно стверджували раніше (О. Маковей[6], Н. Томашук[7], Є. Кирилюк[8], І. Книш[9], С. Павличко[10] та інші), опираючись на

1 *Кобилянська О.* Слова зворушеного серця. Київ : Дніпро, 1982. С. 58.

2 Там само. С. 52.

3 Цит. за: *Вознюк В.* Про Ольгу Кобилянську. Нові матеріали. Роздуми. Знахідки. Київ : Дніпро, 1983. С. 51.

4 *Кобилянська О.* Слова зворушеного серця. Київ : Дніпро, 1982. С. 64.

5 *Вознюк В.* До питання про неучасть О. Кобилянської в альманасі «Перший вінок» // Науковий вісник Чернівецького університету. Слов'янська філологія. 2004. Вип. 216/217. С. 59–62; *Вознюк В.* Про Ольгу Кобилянську. Нові матеріали. Роздуми. Знахідки. Київ : Дніпро, 1983. 181 с.

6 *Маковей О.* Ольга Кобилянська (літературно-критична студія) // Ольга Кобилянська в критиці та спогадах. Київ : Держ. вид-во худож. л-ри, 1963. С. 46.

7 *Томашук Н.* Франко та О. Кобилянська (до питання про вивчення літературних зв'язків) // Іван Франко. Статті та матеріали. 1960. Вип. 7. С. 266–268.

8 *Кирилюк Є.* Ольга Кобилянська // Ольга Кобилянська в критиці та спогадах. Київ : Держ. вид-во худож. л-ри, 1963. С. 187–189.

9 *Книш І.* Смолоскип у темряві. Наталія Кобринська й український жіночий рух. Вінніпег, 1957. С. 89.

10 *Павличко С.* Дискурс модернізму в українській літературі. Київ : Либідь, 1997. С. 35.

його відоме пояснення в статті «Маніфест "Молодої музи"» (Діло, 1907, № 263): «Я ані на хвилю від першої появи Ольги Кобилянської на полі нашої літератури не сумнівався про її талант. Правда, перше її оповідання, написане для "Першого вінка" німецькою мовою, я признав невартим друку задля його солодкаво-сентиментального, марлітівського стилю, і панна Кобилянська з часом помирилася з моїм осудом. Але її пізніші оповідання, такі як "Людина", "Битва", наповняли мене подивом для її незвичайного таланту» [т. 37, с. 413–414]. «Інкримінована» письменникові відмова в публікації першотвору Кобилянської навіть стала приводом для віршованого закиду молодомузівця Остапа Луцького (поезія «Дехто»), в якому зіронізовано Франкове необ'єктивне позиціонування обох письменниць — вивищення Кобринської й дискримінації Кобилянської: «Кобринську в небо піднесу, — / а знищу, знищу Кобилянську!»[1].

Про історію з невдалим дебютом Кобилянської згадував у своєму дослідженні Осип Маковей: «Написала вона 1886 року коротке оповідання п[ід] з[аголовом] "Вона вийшла заміж". Н. Кобринська прийняла його до свого "Першого вінка", але Іван Франко, котрий порядкував сей альманах не видрукував його. Я маю тепер се оповідання в руках і бачу, що воно й не заслугувало на друк, але авторка його у свій час покладала на нього великі надії — ну, і розчарувалася дуже гірко» [2]. Аналогічної думки про Франкову причетність до невдачі Кобилянської в «Першому вінку» була й Олена Пчілка, стверджуючи: «На превеликий жаль сталося так, що твір дуже талановитої авторки (тоді ще маловідомої) О. Кобилянської зостався забракованим. Доля хотіла, щоб якраз це її оповідання забракував Франко. Таким чином, єдиний із письменників, що мав дорадчий голос, спричинився до такої шкоди для альманаху. До самої редакції альманаху я не була причетна, а тому, яке це саме було оповідання Кобилянської — я не знаю»[3].

Володимир Вознюк спростував твердження про те, що твором, який начебто відхилив Франко, було оповідання «Вона вийшла заміж», тобто первісний варіант майбутньої повісті «Людина» (першодрук: Зоря, 1894, № 19, с. 409–414; № 20, с. 433; № 21, с. 449–454; № 22, с. 469–471; № 23, с. 489–491).

За лаштунками підготовчого процесу «Першого вінка», зокрема його епістолярного супроводу й щоденникових коментарів Кобилянської, залишається драма невдалого літературного дебюту буковинської письменниці, ускладнена інтригами й важкими внутрішніми розчаруваннями.

Не вдаючись до повторень дослідницьких розшуків В. Вознюка про колізії нещасливої участі Кобилянської в альманасі, простежимо цю історію крізь призму її взаємин з Кобринською як редакторкою жіночого альманаху.

---

1 *Люнатик О.* Без Маски. Коломия, 1903.

2 *Маковей О.* Ольга Кобилянська (літературно-критична студія) // Ольга Кобилянська в критиці та спогадах. Київ : Держ. вид-во худож. л-ри, 1963. С. 46.

3 *Пчілка О.* Автобіографія // Пчілка О. Оповідання. З автобіографією. Харків : Рух, 1930. С. 34.

Реакцією Кобилянської на засноване в Станіславові 8 грудня 1884 року «Товариство руських женщин» під керівництвом Н. Кобринської стала концептуалізація її літературних інтенцій, виразно спроектованих на жіноче питання: «для мене можлива єдина діяльність: писати для інших, а те, що я пишу, належить тільки українським жінкам» (запис від 5 груд. 1884 р.)[1]. Відтак до запланованого літературного збірника Кобилянська задумала подати власний твір задля репрезентації себе в жіночому письменстві: «Я хочу написати новелу і подати її до часопису тих жінок, що, мабуть, почне виходити» (запис від 5 груд. 1884 р.)[2]. З іншого боку, це мав бути доказ власного самоствердження й перед Кобринською, яка колись так непристойно вчинила з її першотворами: «Натальця стала проводаркою жіночої спілки в Стан[іславі] і збирає матеріал, тобто все те, що їй присилають, щоб видати альманах. У мене повстає вся моя гордість і впертість, коли думаю, чи не послати їй свою новелу, щоб вона її прочитала й переклала» (запис від 29 верес. 1885 р.)[3].

Згодом й сама Кобринська через Софію Окуневську запросила приятельку до співпраці в альманасі, замовивши навіть орієнтовну тему й жанр твору — «алегорію про волю, любов, життя і владу, таку самісіньку, як вона вже в мене читала» [вочевидь, Кобринська мала на увазі ранішу алегоричну новелу Кобилянської «Доля чи воля?», написану німецькою мовою («Schicksal oder Wille?») 1883 р. — *А. Ш.*] (запис від 11 жовт. 1885 р.)[4]. На таке запрошення буковинка відреагувала доволі несподіваною щоденниковою рефлексією, датованою 11 жовтня 1885 року, не приховуючи тодішньої неприязні до Кобринської: «Я б радо написала, але щиро признаюся, що тепер ці справи мене мало хвилюють. Я ненавиджу тих шляхетних захисниць жіночих прав, бо Натальця серед них перша. Вони вже мені остогидли»[5]. Проте вгамувавши власну імпульсивність, таки взялася за написання, констатуючи в щоденниковому записі від 3 листопада 1885 року: «Має вийти альманах із творів самих тільки жінок-українок. Натальця й мене запрошувала написати щось до нього, і я нині прочитала Зосі свою річ. Це алегорія про волю і т. д., і вона мені непогано вдалася. Зося хоче її перекласти»[6]. Отож до «Першого вінка» Кобилянська подала тоді свою алегоричну новелу «Привид», написану німецькою мовою «Vision». Редакція альманаху (очевидно, Кобринська й Окуневська) схвально оцінила художню вартість твору, але побоюючись за його цензурну долю, запропонувала авторці написати іншу новелу: «Зося каже, що моє “Видиво” чи так звана “Алегорія” сподобалася, її звуть поступовою, та оскільки вона спрямована проти уряду

1 *Кобилянська О.* Слова зворушеного серця. Київ : Дніпро, 1982. С. 75.
2 Там само.
3 Там само. С. 111.
4 Там само. С. 112.
5 Там само.
6 Там само. С. 113.

й релігії, бояться давати до друку, щоб її не конфіскували. Мене просять написати невеличку новелу, я пишу її <…>» (запис від 9 берез. 1886 р.)[1]. Але вже тоді в душі Кобилянської закрадаються сумніви щодо успішності її творчого плану: «не знаю, що з того вийде, бо мені не щастить. Одну новелу я, тобто Зося, послала в "Зорю", мабуть, і там мені не пощастить»[2]. Про перейнятість Кобилянської своїм твором свідчать спорадичні згадки про нього у щоденнику (24 квіт. 1886 р.): «Цікаво, чи приймуть мою новелу в альманах?»[3].

З приводу уміщення новели Кобилянської в альманасі Кобринська листовно радилася з Франком (в листі від 12 квіт. 1886 р.: «Що буде з Кобилянської оповіданням? Она мені прислала друге, але дуже нужденне» (ІЛ, ф. 3, № 1608, арк. 292). Тим «другим», надісланим замість «Привида», твором, як припускав В. Вознюк, була «фантазія» «Голубка і дуб», відома за пізнішою назвою «Людина з народу» (в німецькому оригіналі «Ein Mann aus dem Volke»), в якій відображено автобіографічні взаємини письменниці зі сільським хлопцем Іваном Чоп'яком, що служив у Кобилянських[4]. Проте, як свідчать щоденникові записи Кобилянської від 14 травня 1886 року, той твір був написаний пізніше: «Недавно я написала фантазію про себе й Іванка ("Голубка і дуб") <...>. Я хочу й сюди вписати цю новелу і назвати її "Йоганнес"»[5]. В автографі твір датовано 11 травня 1886 року із зазначенням місця написання — Димка (Чернівецький літературно-меморіальний музей Ольги Кобилянської, № 1336).

Про подальші колізії з призначеним до альманаху твором Кобилянської, які хоч якось випрозорюють причини її невдалого дебюту й дають змогу точно ідентифікувати цей твір, свідчать сповнені обурення щоденникові експресії, записані 2 червня 1886 року: «Зося сказала мені вчора, що мою новелу візьмуть до друку, але змінять, бо вона подібна до новели, яку написала Кобринська. Я вся стрепенулася з обурення, аж Зося злякалась і почала заспокоювати мене; мовляв, зміни будуть незначні. Я *не хочу* [виокремлення шрифтом Кобилянської. — *А. Ш.*], щоб мою новелу брали з ласки, так і скажу їй. Натальця ж сама запрошувала мене написати її для альманаху<…>. Боже, чого я й досі не порвала стосунків з Озаркевичами? Тепер я їх усіх терпіти не можу»[6]. Найвірогідніше, що йшлося про редакторську переробку оповідання Кобилянської «Вона вийшла заміж» («Sie hat geheiratet», тобто пізнішої повісті «Людина»). Цей твір був подібний до оповідання Кобринської «Задля кусника хліба» (Зоря, 1884, № 20–22). В анонсі змісту альманаха, поданому в листі до Олександри Куліш

1 *Кобилянська О.* Слова зворушеного серця. Київ : Дніпро, 1982. С. 117.
2 Там само.
3 Там само. С. 121.
4 *Вознюк В.* До питання про неучасть О. Кобилянської в альманасі «Перший вінок» // Науковий вісник Чернівецького університету. Слов'янська філологія. 2004. Вип. 216/217. С. 60.
5 *Кобилянська О.* Слова зворушеного серця. Київ : Дніпро, 1982. С. 123.
6 Там само. С. 124.

від 2 червня 1886 року, Кобринська повідомляла: «З оповідань: <…> одно Ольги Кобилянської з життя нашої інтелігенції на взір "Задля кусника хліба"» (ІЛ, ф. 19, № 4). У написаному пізніше листі Кобринської до Грушевського від 9 грудня 1899 року, в контексті проблеми власного новаторства і літературних наслідувань, вона зазначила, що «Ольга Кобилянська наслідує "Задля кусника хліба" в оповіданню "Людина"» (ЦДІАУК, ф. 11235, оп. 1, спр. 532, арк. 34).

Кобилянська з образою та обуренням сприйняла видавничу інтригу, пов'язану з її твором, хоч і була налаштована оптимістично: «Тепер я знов читаю про жінок, не хочу відмовлятися від свого наміру працювати для них. І чому б я мала відмовитись від нього? Тому, що славнозвісна Натальця разом з тією пихатою дурепою [Кобилянська мала на увазі Софію Окуневську. — *А. Ш.*] переінакшили мою новелу? Ніхто не може зрозуміти мого обурення. І саме *цю* [виокремлення шрифтом Кобилянської. — *А. Ш.*] новелу, від якої Густа [йдеться про приятельку Кобилянської — Августу Кохановську. — *А. Ш.*] була в захваті, вони змінили, бо Натальця, бачте, написала щось подібне <…>» (запис від 12 черв. 1886 р.)[1].

За іронією долі, Кобринська знову стала причетною до нової творчої невдачі буковинської приятельки. Затіявши видавничу контроверзу з потенційно успішним твором Кобилянської, вона оберігала від ненавмисного сюжетного дублювання власний, через що зважилася на редакторську інтервенцію в текст буковинської авторки. Альманахова інтрига довкола дебютного твору Кобилянської продовжилася наступного підготовчого (1887) року. З власного редакторського досвіду знаючи вразливість жінок-літераток до втручання у їхні твори чи навіть найменшого коригування, Кобринська вирішила заручитися згодою Кобилянською на переробку її новели. У зв'язку з цим листовно просила Франка (24 берез. 1887 р.) «з повістею Кобилянської задержати», допоки особисто не погодить з нею переробленого варіанту, пересвідчившись, що після редакторських змін та «не схоче відператися авторства» (ІЛ, ф. 3, № 1608, арк. 677). Того ж дня Кобринська адресувала приятельці запитального листа, яким **започаткувала безпосередні епістолярні взаємини:** «Шановна Пані! Здивує, може, Вас моє письмо, понеже усі з Вами інтереси залагоджую завше через Зосю, та на сей раз роблю виняток. Ходить тут о Вашу новельку, котра з редакції, може трохи інакше вийде, як Ви її написали. Понеже ми мусили триматися певного одного напрямку. Доношу то, однак, Вам з запитанням, чи Ви на тото пристаєте? Я би Вас дуже просила, щоби Ви того кусника не жалували, ми певно Вам встиду не зробимо, а Ви, преці, і без того маєте много оповідань написаних. Ваша праця перейшла дуже строгий суд і повинна вийти Вам на похвалу. Прошу о скору відповідь, понеже в тих днях уже може поступити до друку» (ІЛ, ф. 14, № 752). На той час рукопис збірника уже був у друкарні Товариства ім. Шевченка. 19 лютого 1887 року до друку його

[1] *Кобилянська О.* Слова зворушеного серця. Київ : Дніпро, 1982. С. 125.

особисто здавали Франко та Кобринська[1]. Тож незрозуміло, чому з таким поспіхом вирішувалося питання з публікацією твору Кобилянської, адже про ймовірні редакторські зміни в ньому було відомо ще в червні минулого року. Здогадно, що, бажаючи за будь-яких обставин зарепрезентуватися в альманасі, Кобилянська таки пристала на пропозицію редакторки й погодилася на переробку свого оповідання. Про це свідчить лист Кобринської до Франка від 4 квітня 1887 року: «"Зарібниця" [йдеться про оповідання Анни Павлик. — *А. Ш.*] і оповідання Кобилянської можна так друкувати як суть у вас, маю на то їх листи» (ІЛ, ф. 3, № 1615, арк. 67). Очевидно, що перед тим, як відносити рукопис альманаху до друку, Кобринська передала його на остаточну редакцію Франкові. Бо, як стверджували Іван Денисюк та Катерина Кріль, увесь матеріал «Першого вінка» упорядниця переписала власноручно[2], то ж цілком могла коректувати та навіть відсортовувати деякі матеріали без погодження з Франком. Проте достеменно невідомо, чому після вказівки Кобринської Франкові друкувати оповідання Кобилянської «Перший вінок» в червні 1887 року побачив світ без твору буковинської авторки. Очевидно, до вилучення твору Кобилянської зі змісту жіночого збірника причетний передусім Франко. Хоча жодного разу у своїй мемуаристиці Кобилянська не дорікнула йому за свою дебютну невдачу, натомість емоційно осуджувала за це Кобринську.

У щоденникових рефлексіях Кобилянської **періоду від 1883 до 1889 року,** тобто до часу її перших відвідин Болехова, **ставлення до Кобринської здебільшого негативне**. «Натальця» постає фатальною винуватицею прикрих невдач та розчарувань юної Ольги — поразки в інтимних планах з Ґеньом, ігнорування її першотворів, неучасті в жіночому альманасі.

Але залежно від того, як коливалася сповнена протиріч життєва настроєвість буковинки, від зневіри та резиґнації до бажання гармонійного співжиття з усіма людьми, вона не раз переосмислювала й змінювала свої оцінки й характеристики Кобринської. Глибше вчитавшись в оповідання «Задля кусника хліба», Кобилянська похвалила авторку за майстерно виписані чоловічі óбрази, відзначивши також її активне громадянське подвижництво: «Натальця добре змалювала чоловіків у своїй новелі, гарно написала її. Я тепер шаную Натальцю, вона щось робить, усе-таки чогось домагається. Хоч до цієї пошани домішується й глибока неприязнь, а все ж я її шаную» (запис від 5 груд. 1884 р.)[3]. Не раз у приливах власних душевних експресій вона виявляла потребу в заспокійливій доброзичливості та почуттєвому розкритті

[1] *Якимович Б.* Іван Франко — видавець : Книгознавчі та джерелознавчі аспекти. Львів : Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка. С. 199–200.

[2] *Денисюк І., Кріль К.* Поборниця прогресу // Кобринська Н. Вибрані твори / упоряд, підгот. текстів, вст. ст. І. Денисюка та К. Кріль. Київ, 1980. С. 432.

[3] *Кобилянська О.* Слова зворушеного серця. Київ : Дніпро, 1982. С. 76.

перед старшою приятелькою: «Наталечко, до твоїх грудей хочу свою шумну голову приставити <…>» (запис від 30 січ. 1885 р.)[1].

Ставлення Кобилянської до своєї галицької приятельки було емоційно амбівалентним: то сповнене пошани, емпатії з її духовним світом, потреби в її інтелектуальному впливові, то — немотивованої ненависті й затаєної злості: «З Натальцею в мене пов'язано безліч думок та ідей. Першої миті, коли я почула, що вона приїде, мою душу сколихнули обурення і ненависть — я не хочу мати з нею нічого спільного! Потім поступово в моїх спогадах її образ почав набувати дедалі приємніших рис. Бувають хвилини, коли мені здається, що я споконвіку була близька їй, мене так непереборно тягне до неї, до Ґеня <…>» (запис від 26 квіт. 1885 р.)[2]. Причина таких внутрішніх протиріч уґрунтована в сповненому психологічної конфліктності духовному бутті Кобилянської, яка у стосунках з ближніми прагнула зустрічного вияву чуттєвості та інтимної спорідненості, хоча зчаста й сама страждала від психологічно-емоційної несумісності з оточенням: «Хоч би до кого я зверталася, сповнена любові, то завше, завше розчаровувалась. Я не знайшла ще жодної душі, що була б подібна до мене». В переліку згаданих знайомих, які розчарували сердечні пориви Кобилянської, була й «Натальця» (запис від 28 берез. 1884 р.)[3].

Своє негативне ставлення до Кобринської Ольга поступово змінювала під впливом безпосереднього контактування з нею. **Справжні приятельські взаємини між ними започаткувалися 1889 року**, коли переїхавши з Кимполунга до Димки (тепер село Глибоцького району Чернівецької обл.), буковинська письменниця вперше відвідала Болехів і пробула тут від липня до 5 вересня. «В наступному (1889) році, — згадувала Михайлина Рошкевич, — Кобилянській усміхнулася надія зреалізувати щире бажання: побути в Галичині, пізнати галичан особисто. Пішла їй назустріч Кобринська, запрошуючи її на весь час побуту до Болехова»[4]. Свої враженнєві рефлексії від захоплення магнетичною життєдайною енергетикою цього містечка і довколишніх сіл Ольга зафіксувала в щоденнику (31 лип. 1889 р.): «Тут мальовничі околиці, гарні листяні ліси, тихі, сховані серед зелені села»[5]; «тутешня місцевість додає бадьорості, вона сповнена життя, навіть поетична, тільки їй бракує тієї характерної величі, якою так вражають і закарбовуються в пам'яті наші гори <…>» (запис від 3 серп. 1889 р.)[6]. Ближче пізнавши Кобринську, буковинська гостя почала по-іншому її сприймати, захоплюючись інтелектуальним поривом, людською

[1] *Кобилянська О.* Слова зворушеного серця. Київ : Дніпро, 1982. С. 84.
[2] Там само. С. 94.
[3] Там само. С. 34.
[4] *Рошкевич М.* Про Ольгу Кобилянську // Ольга Кобилянська в критиці та спогадах. Київ : Держ. вид-во худож. л-ри, 1963. С. 350.
[5] *Кобилянська О.* Слова зворушеного серця. Київ : Дніпро, 1982. С. 185.
[6] Там само. С. 184.

шляхетністю та популярністю цієї жінки. Тепер уже власна амбіційність Кобилянської не завадила їй духовно вивищити приятельку, протиставивши власній культурній ізольованості та побачити в ній досвідчену наставницю й щиросердну товаришку: «Я мешкаю в Кобринської, вона дуже інтелігентна і справді обдарована жінка. Вона мене далеко випередила. Щоправда, вона багато старша, більше читала, і коли їй потрібна якась книжка, їй присилають ті книжки з усіх боків. Її багато людей підтримують, дають поради, а мені доводиться тихо сидіти вдома, загрузлій у міщанських буднях, без книжок, без проводу в ненастанній боротьбі <…>» (запис від 31 лип. 1889 р.)[1].

Перебування в домі Кобринської, «осередді духовної праці»[2] справило важливий вплив на світоглядну еволюцію майбутньої української письменниці, передусім з погляду мовного практикування та знайомства з популярною лектурою. Тут вона «багато чого навчилася, багато чого з'ясувала для себе» (записи від 11 та 14 серп. 1889 р.)[3], перейняла прогресивні думки «про соціальні проблеми, літературу», «про жіноче питання». Болехів став для Кобилянської першим духовним центром, з якого почалося її знайомство з Галичиною та асиміляція з українською суспільністю. За спогадами Михайлини Рошкевич, «у Кобринської мала Кобилянська нагоду пізнати чимало українців молодих і старших різних політичних відтінків. Батько Кобринської, посол до парламенту, Іван Озаркевич, через жінку споріднений з Окуневськими, вів відвертий дім [радо приймав гостей. — *А. Ш.*]. Та й без того Кобринська саме як феміністка, стояла в осередку зацікавлень у поступових кіл, як бувала світова дама, для своїх і чужих без різниці суспільних і політичних поглядів»[4].

Того разу в Болехові Кобилянська стала свідком «загостреного проти українців польського режиму»[5], гучно йменованого «процесом соціалістів». У серпні 1889 року у Львові було проведено обшуки та заарештовано Франка, Павлика, а також групу київських студентів, які прибули з Наддніпрянщини на літні канікули, щоб познайомитися з Галичиною. Серед них були Аполінарій Маршинський, Богдан Кістяківський, Сергій Деген і його сестри Наталія та Марія, яким інкримінували соціалістичну пропаганду. Загроза нависла й над Кобринською, оскільки заарештовані тоді гостювали й у Болехові, а на листі із запрошенням Дегенів та інших студентів стояли підписи Кобринської, Кобилянської, Ієроніми Величкової (сестри Наталії) та Михайлини Рошкевич[6]. Кобринська боялася, що цей лист під час обшуку може потрапити до поліції. «На її думку, посольська

---

1 *Кобилянська О.* Слова зворушеного серця. Київ : Дніпро, 1982. С. 185.

2 Там само. С. 186.

3 Там само.

4 *Рошкевич М.* Про Ольгу Кобилянську // Ольга Кобилянська в критиці та спогадах. Київ : Держ. вид-во худож. л-ри, 1963. С. 350.

5 Там само.

6 Там само. С. 351.

недоторканність її батька не охороняла її, бо в батьковому дворі вона мала окремий домик (офіцину), там в одній кімнаті мешкала й Кобилянська»[1]. Надто ж переживала письменниця за свій цінний архів, який уміщував численні листи, які могли стати вагомим доказом її зв'язку з М. Драгомановим, Б. Лімановським, І. Франком, М. Павликом. Щоб вберегти цей історичний епістолярій та уникнути арешту, Кобринська передала його спочатку на зберігання учительці Аделі Морзе, яка зі страху повернула їх того ж дня назад. М. Рошкевич детально описала ту тривожну ніч, коли вона разом з Кобринською та Кобилянською закопувала рукописи біля будинку Озаркевичів. За порадою Михайлини, найбільш компрометуючі листи законспірували в спеціальному жіночому аксесуарі — «купрі» (малому матрацикові, який жінки носили на спині під сукнею)[2]. Хоча обшуку вдалося уникнути, але «в часі тримісячного слідства Н. Кобринська була вмішана до справи та переслухувана на допитах»[3].

Після першого візиту Кобилянської до Болехова інтенсифікувалися й епістолярні взаємини приятельок. Зберігся 21 лист Кобринської до Кобилянської (1887–1899 років; частина листів недатована: ІЛ, ф. 14). Відписів Кобилянської не знайдено. Проблематика листування часто виходила за межі ділових питань й зосереджувалася на звичних у жіночій комунікації темах — матримоніальних, любовних, почуттєвих. Часто йшлося про творчі задуми та участь у жіночому русі. Епістолярне спілкування з буковинською приятелькою Кобринська зараховувала до інтимно-особистого, сповідального, зорієнтованого на індивідуальне саморозкриття. «<…> Кореспонденція з Вами, то, може, одна переписка, в котрій говорю про себе, т. є. переписка для себе самої»; «Ви умієте так часом говорити, що мені легше робиться» (лист до Кобилянської від 16 січ. 1896 р. (ІЛ, ф. 14, № 758, арк. 2, 7)), — націлювала Кобринська приятельку на листовну взаємність.

Далі Кобилянська стає частою **гостею в болехівській садибі** (достеменно відомо про її перебування в Болехові 1890 року, влітку 1893 року, в листопаді 1898 та 1901 років). У своєму запрошенні Кобринська звертається до неї: «Приїжджайте як зможете найскоріше. Дуже радо Вас повитаю і сердечно» (лист від 30 черв. 1890 р.; ІЛ, ф. 14, № 755, арк. 5). 1890 року Кобилянська знову місяць гостювала в Болехові, провівши тиждень і у Львові. Найважливішим враженням від цієї поїздки було знайомство з Павликом та Франком, про яке згадувала в щоденниковому записі (листоп. 1890 р.): «Ніщо не справило на мене враження, тільки Франко, а з усієї подорожі запам'ятався мені Ібсен, якого я там захоплено читала <…>»[4].

---

1 *Рошкевич М.* Про Ольгу Кобилянську // Ольга Кобилянська в критиці та спогадах. Київ : Держ. вид-во худож. л-ри, 1963. С. 351.

2 Там само.

3 *Книш І.* Смолоскип у темряві. Наталія Кобринська й український жіночий рух. Вінніпег, 1957. С. 140.

4 *Кобилянська О.* Слова зворушеного серця. Київ : Дніпро, 1982. С. 192.

Дружню взаємність й духовний позитив від культурного наставництва Кобринської Кобилянська оцінила в листі до Франтішека Ржегоржа від 3 жовтня 1893 року: «зве мене своєю найліпшою приятелькою»[1]. Кобринська була порадницею молодшій Ользі й у сердечних питаннях, в яких між собою знаходили найбільше порозуміння. З власного життєвого досвіду вона повчала Ольгу у взаєминах із чоловіками бути почуттєво відкритішою, на затаювати своїх інтимних порухів: «то зовсім нерозумна ваша тактика взаємно уникатися. Як двоє маєте до себе взаємний наклін, то я зовсім не виджу тут потреби взаємного уникання» (лист від 20 черв. 1897 р.; ІЛ, ф. 14, № 760).

Щиро бажаючи сімейного щастя для приятельки, Кобринська щоразу намагалася посватати їй особисто дібраних, респектабельних та національно свідомих женихів-українців: «касієра з Перемишля», який «бере живий уділ в всіх руських товариствах і є звісний як добрий русин» (ІЛ, ф. 14, № 765); маляра — «русина, академіка, такого самого як Корнило Устиянович, тепер буде малювати в Сільці церков» (ІЛ, ф. 14, № 766). Причому, презентуючи кавалерів, Кобринська акцентує не так на їхніх візуальних характеристиках (не завжди надсилаючи навіть світлини), як на соціальному та національному статусі. Особливо запопадливо вона радила Кобилянській в чоловіки Михайла Павлика, сама раніше зрезигнувавши його шлюбною пропозицією.

Нерідко й сама Кобринська звірялася приятельці у своїх любовних симпатіях, нарікаючи на свої фатально нещасливі історії з мужчинами у власному інтимному досвіді (лист від 3 груд. 1899 р.; ІЛ, ф. 14, № 762). За сприяння Кобилянської вона часто вдавалася до ворожінь, вивіряючи свої сердечні вподобання з езотеричними присудами щодо суджених. Листовно прохала Ольгу: «Як будете мати час, то підіть єще до тої ворожки і розпитайте о того блондина і брунета, бо то принаймій люди, що дали би кусень хліба — єї ворожба дійсно мене застановила, особенно трафно говорила о брунеті. Не гадайте, однак, що в тім є щось реального — спершу було то у мене захотінка довідатися о моїй будущині, а тепер вже розбуджена цікавість щодо самої ворожки — для пишучої жінки і то потрібно знати» (недатований лист Кобринської до Кобилянської від 14 трав. 1894 р.; ІЛ, ф. 14, № 757, арк. 4).

Під впливом Кобринської **Ольга Кобилянська зацікавилася жіночим рухом,** згадавши про початок своїх феміністичних зацікавлень в автобіографії 1903 року: «Пізніше увійшовши в 18–19 рік, — займала мене ідея емансипації жінок, і мені мріялося, стати для них чим-то величним, геройським, чим-то освобождающим з їх кайданів. В тім керунку під впливом Наталі Кобринської і Софії Морачевської відразу перестали мене малюнки і рисування займати, стали мені байдужі»[2]. Коли 8 грудня 1884 року в Станіславові Кобринська за-

[1] *Кобилянська О.* Твори : у 5 т. Т. 5. Київ : Держ. вид-во худож. л-ри, 1963. С. 261.

[2] *Кобилянська О.* Автобіографія [1903 р.] // Кобилянська О. Твори : у 5 т. Т. 5. Київ : Держ. вид-во худож. л-ри, 1963. С. 214.

снувала «Товариство руських женщин», Кобилянська ще стояла осторонь від перших проявів організованого жіноцтва. До товариства вона увійти не могла через те, що мешкала далеко від Станіславова, не мала змоги й матеріально його підтримати, проте постійно цікавилася подіями громадського життя жінок. «Вчора прочитала в "Ділі", що Натальця і ще три жінки заснували спілку [очевидно, йшлося про Франкову замітку "Перед збором руського жіночого товариства в Станіславові"». — *А. Ш*].

Восьмого цього місяця з'їдуться чи повинні з'їхатися всі добрі патріотки-українки до Станіслава, де провадитимуть наради, влаштовуватимуть лекції і т. д. Статут спілки я вже читала, він досить порожній. Я спочатку була запалилась, написала Олі листа, хотіла, щоб ми вдвох послали восьмого тій спілці вітання. Нині я охолола і відмовилась від свого наміру», — писала Кобилянська в щоденнику 5 грудня 1884 року[1].

За словами Лесі Українки, Кобилянська «була дуже захоплена ідеєю жіночого руху, знаходячись під сильним впливом пані Кобринської»[2]. Загалом поділяючи феміністичні ідеї старшої приятельки, вона висловлювала й власні погляди про жіночу емансипацію, пропонуючи більше актуалізувати її європейським досвідом, «правильно і глибоко розуміти "жіноче питання" теоретично, так розуміти, як це розуміють англійські, американські та німецькі жінки» (лист Кобилянської до М. Павлика від 11 жовт. 1891 р.)[3]. Засадничим чинником розвитку жіночого руху Кобилянська вважала інтелектуалізм та просвіту жінки: «Знання — оце є поки що той клич, та наша зброя, за допомогою якої будемо здобувати належні нам права»[4]. Тому переважно філістерський різновид української жіночої емансипації й лише поодинокі ширші засяги його лідерів Кобилянська вважала малокорисними та безуспішними. Щоправда, до глибших концептуальних узагальнень письменниця не сягала, мотивуючи Павликові свою публічну неучасть у Перших жіночих зборах у Стрию (1 верес. 1891 р.) ще недостатнім осмисленням феномену емансипації в українській суспільній свідомості: «Я повинна ще набути багато досвіду, тобто багато спостерігати і читати — мені ненависна всяка поверховість, я не хотіла б наслідувати деяких жінок — вони просто кокетують з наукою і соціальними питаннями»[5].

Разом із тим **Кобринська вважала буковинську письменницю своєю спільницею в жіночому питанні.** В листах до неї інформувала про нові напрями емансипаційних процесів у Галичині та Європі. Готуючись до стрийських

---

1 *Кобилянська О.* Слова зворушеного серця. Київ : Дніпро, 1982. С. 75.

2 *Українка Л.* Малорусские писатели на Буковине // Українка Л. Зібрання творів : у 12 т. Т. 8. Київ : Наукова думка, 1975–1979. Київ, 1977. С. 69.

3 *Кобилянська О.* Твори : у 5 т. Т. 5. Київ : Держ. вид-во худож. л-ри, 1963. С. 257.

4 Там само.

5 Там само.

жіночих зборів, Кобринська спонукала Кобилянську налагодити контакт з німецькими та румунськими жіночими організаціями, а також написати зразок «петиції» до австрійського уряду, оскільки та краще знала «стиль урядовий»: «Як маєте які пункти до петиції, то чимскорше присилайте. <…> Прошу, подавайте мені де які маєте добрі думки або що учуєте такого, щоби сьмо могли зреалізувати, я дуже потребую помочі, самій страх тяжко» (ІЛ, ф. 14, № 763, арк. 4, б. д). Від імені «буковинських русинок» Кобилянська надіслала учасницям перших жіночих зборів у Стрию вітальну телеграму[1].

Кобилянська солідаризувалася з галицькою феміністкою й у дискусійному питанні «альманах чи газета», порушеному на тому-таки стрийському вічі з приводу оптимального формату наступного жіночого видання, виступивши за продовження «Другого вінка»[2]. Аргументи Кобилянської на користь альманахової традиції були такими: «Видавати жіночу газету нема змоги, нема такої людини, яка б її редагувала, і Кобринська не може це робити, — умови, в яких вона живе, не дозволяють — це значить, вона не може; також і коштів в нас нема. Видати альманах в наших плачевних умовах — це ще наймудріше» (лист до Павлика від 11 жовт. 1891 р.)[3].

Влітку 1893 року Кобилянська знову гостювала в Болехові. Спочатку разом з Кобринською планувала поїхати до Львова на виставу, але, несподівано занедужавши, вже після восьмого дня свого перебування повернулася до Чернівців. «Я була сього літа у пані Кобринської, однак лише 8 день», — писала вона Ф. Ржегоржу 28 лютого 1894 року[4].

14 жовтня 1894 року Кобилянська разом із Марією Матківською долучилася до заснування «Товариства руських жінок» в Чернівцях, виступивши з рефератом «Дещо про ідею жіночого руху» (Народ, 1894, № 19, с. 298–301; Діло, 1894, 2 (14) лист.; 3 (15) лист.). Видано ще й окремим відбитком (Коломия, 1894). Феміністичні ідеї, висловлені в цьому рефераті, ідеологічно, світоглядно й теоретично кореспондували з думками Кобринської. В чернівецькому жіночому товаристві Кобилянська активно працювала впродовж кількох років, але потім поступово віддалилася від роботи в громадських жіночих організаціях. Як згадувала Леся Українка, з часом письменниця «значительно охладела к феминизму, быть может, потому, что он стал для нее “пережитым моментом”», а самая идея женской равноправности представилась не требующей теоретических доказательств»[5]. Зосередившись на літературній творчості, Ольга

---

1 Див про це: [*Кобринська Н.*]. Перші жіночі збори в Стрию // Народ. 1891. № 20/21. С. 282–284.

2 Детальніше про це див. у статті: *Швець А.* До історії одного видавничого проекту (Іван Франко та Олександра Озаркевич) // Українське літературознавство. Львів, 2010. Вип. 72. С. 119–128.

3 *Кобилянська О.* Твори : у 5 т. Т. 5. Київ : Держ. вид-во худож. л-ри, 1963. С. 257.

4 Там само. С. 264.

5 *Українка Л.* Малорусские писатели на Буковине // Українка Л. Зібрання творів : у 12 т. Т. 8. Київ : Наукова думка, 1975–1979. Київ, 1977. С. 69.

Кобилянська, на думку Соломії Павличко, «дебютувала в українській літературі як послідовна феміністка»[1], по суті продовжуючи феміністичний дискурс культури, що його започаткували раніше Марко Вовчок, Ганна Барвінок, Наталя Кобринська та Олена Пчілка. Це дало підстави Марті Богачевській-Хом'як висновувати, що «Свідомою феміністкою Кобилянська стала в 1890-х роках, коли почала наполегливо прокладати собі стежку в українську літературу»[2]. Теоретичні ідеї жіночої емансипації письменниця успішно інкарнувала в царину художньої творчості, передусім у своїх двох перших повістях «Царівна» та «Людина», остання, до речі, присвячена Кобринській. «Представляючи фемінізм як боротьбу за індивідуальну свободу й особисту гідність, Кобилянська зміцнила прагматичні прагнення українських жінок, даючи їм приклади своїх героїнь»[3].

Феміністичним задумам Кобринської, уґрунтованих на інтелектуальному вихованні жіноцтва через літературу, відповідав заснований власний **проект «Жіноча бібліотека», репрезентований трьома книгами «Наша доля»** (Стрий, 1893; Львів, 1895, 1896). Редакторка, що покладала усю «надію будущої екзистенції» на це видання, прагнула залучити до нього як дописувачку й співробітницю Ольгу Кобилянську. В листі до подруги від 17 лютого 1894 року писала з цього приводу: «Ох, коби се Ви були ближче, взяли бисьмо ся обі до роботи та й здобули незалежність, — одній трудно, дуже трудно» (ІЛ, ф. 14, № 756). У першій книжці «Нашої долі» (Львів, 1893, с. 79–87). Кобилянська разом з Кобринською опублікувала зібрані матеріали у спільній статті під назвою «Звістки з заграниці і краю» (зокрема Кобилянській належали записи про жіночий рух в Америці, Японії, Англії, Ірландії, Швеції, Норвегії, Данії, Франції, Іспанії, Німеччині, Росії).

Готуючи до друку наступну (другу) книжку, у листі від 14 травня 1894 року Кобринська заохочувала Кобилянську продовжувати збирати замітки про жіночий рух (ІЛ, ф. 14, № 757, арк. 2). Проте найбільше переконувала віддати до друку в «Нашій долі» нарис «У св. Івана», який Кобилянська планувала опублікувати за гонорар: «Щось нам з "Св[ятим] Іваном" не сходяться кінці, мені дуже жаль, що Ви мені його видираєте <…>. Гадаю однак, що Ваш "Св[ятий] Іван" більше звернув би увагу в жіночій бібліотеці, як деінде, — він написаний для руської публіки і лиш там зробив би враження належите. Ви маєте, преці, більшу колекцію своїх праць, котрі можете дати за гроші (котрі дійсно кождому авторові належаться), а ту малу новельку могли би сьте вже віджалувати для справи жіночої, — але як не можете, то годі!» (лист від 17 лют. 1894 р.; ІЛ, ф. 14,

1 *Павличко С.* Дискурс модернізму в українській літературі. Київ : Либідь, 1999. С. 70.

2 *Бурлака Г.* Ще одна грань таланту: Михайло Грушевський літературний критик // Грушевський М. Твори : у 50 т. Т. 11: Літературно-критичні праці (1883–1931), «По світу». Львів : Світ, 2008. С. 152.

3 Там само. С. 156–157.

№ 756, арк. 2–3). Попри вмовляння Кобринської, письменниця надрукувала цей нарис у «Зорі» (1896, № 12) та «Ділі» (1896, 6 (18) лип.). У другій та третій книжках «Нашої долі» Кобилянська участі не брала.

Наступні 1898–1899 роки у взаєминах Кобринської та Кобилянської були особливо подієвими, хоча й позначені емоційною контрастністю стосунків — то сердечним зближенням, то непорозуміннями й латентною конфліктністю.

У листопаді 1898 року разом вони **були учасниками святкування 25-ліття літературної діяльності Івана Франка**. «А був це торжественний день ювілею Івана Франка в році 1898, — згадувала Уляна Кравченко. Серед наших зірок, побіч Наталі Кобринської, явилася на ювілейнім святі авторка "Царівни" — Ольга Кобилянська і авторка "Золотого серця" — Євгенія Ярошинська»[1]. Свої враження від Франкового ювілею Кобилянська описувала в листі до Стефаника від 12 листопада 1898 року: «Я поїхала в неділю поспішним потягом і була на ювілею Франка. Сей мені найліпше подобався. Промови були гарні, живі, а він сам найкраще говорив»[2]. Також відзначила, що «дуже красно» виголосила свій вітальний реферат Кобринська[3].

Відразу після урочистих заходів — ювілею Франка (30 жовт.) і 100-річного ювілею нової української літератури (31 жовт. — 1 листоп. 1898 р.) Кобилянська поїхала «на пару день» до Болехова, повернувшись, як завжди, сповнена енергії від духовного спілкування з подругою: «У Кобринської проминув мені час дуже гарно, дуже гармонійно» (лист Кобилянської до О. Маковея від 11 листоп. 1898 р.)[4]. Під впливом болехівських гостин Кобилянська, по суті, вперше виявила найсердечнішу приязнь до Кобринської, зревізувавши свої колишні хибні підозри й упередження: «Вона прекрасна людина, і мені встидно, що були в мене хвилі, в котрих я клонилася вірити, що вона мені завидує. Вона мені не завидує, не завидувала ніколи, се вона навіть не може, бо на те заінтелігентна і заталановита»[5].

Ця розчулена епістола до Маковея є показовою для ілюстрації складної життєвої амплітуди взаємин обох жінок. Кобилянська не раз переосмислювала своє ставлення до приятельки, картаючи себе за суб'єктивні й некоректні оцінки на її адресу. В жіночій дружбі завжди трапляються такі хвилі.

Здолавши колишню упередженість, антипатію та заздрість, Кобилянська потім щиро шанувала Кобринську як талановиту письменницю й споріднену собі душу. Вона одна з небагатьох з близького оточення Кобринської, відчуваючи й розуміючи її людські пориви, вразливу сутність, оцінила її феноменальний

---

1 *Кравченко У.* Уривки спогадів // Жіноча доля. Коломия, 1930. С. 44.

2 *Кобилянська О.* Твори : у 5 т. Т. 5. Київ : Держ. вид-во худож. л-ри, 1963. С. 369.

3 Там само. С. 370.

4 Там само. С. 367.

5 Там само.

інтелект та збагнула її роздвоєну психоприроду — імпульсивну, безкомпромісну, діяльно активну, духовно самозаглиблену, рефлексивну, екзальовано почуттєву, шляхетну та щиру: «Не думайте, що вона все така, якою буває, коли говорить про саму літературу, жіночі справи і т. д. Якби Ви її так знали, як я, бачили її раз в її хаті межи чотирма стінами, тихою і глибокою, — Ви б її дуже поважали» (лист до Маковея 1898 р.)[1]. Свою наставницю Кобилянська позиціонувала як особистість виняткової духовної й чуттєвої організації: «Жодна з всіх Ваших львівських пань не може рівнятись з нею <…>, з її духом, ні, із тонкістю її чувства»[2]. Така, наближена до психологічної емпатії людська ідеалізація Кобринської аж до констатування її духовної винятковості в цій сповідальній епістолі, засвідчила особливий психосугестивний зв'язок Кобилянської з приятелькою, який повсякчас живив і емоційно злагоджував їхні не завжди прості стосунки, і який не здатні були затьмарити навіть тимчасові хвилі літературного суперництва.

Цікаво, що схожу сповідальну риторику щодо Кобилянської в цей час епістолярно артикулює й Кобринська, пояснивши в листі до Павлика від 11 квітня 1899 року, що, попри більшу від неї популярність приятельки в літературному середовищі, не змінила до неї свого дружнього пошанівку: «Звідки прийшло Вам до голови, що я на Кобилянську зизом спозираю, — не сподівала-м ся по Вас, що посуджаєте мене о таку низоту духа. Коли Кобилянську стали хвалити, я собі то і в рад не клала, чому, гадаю собі, друга не має писати, що то мені шкодить. А зачала-м обурюватися доперве тогди, коли з тої причини, що вона пише, наші літерати стали мені відмовляти талант, і то зовсім в неделікатний спосіб — в очи і позаочи. <...> Єсли обурююся, то не на Кобилянську, бо що вона тому винна, що її хвалять, — але не так, що мені хочуть відмовити талант, а, властиво, мій приписати Кобилянській (бо так з їх логіки виходить), то чей же можу ображуватися тим. Я з Кобилянською добре жила, жию і буду жити, вона недавно до мене писала і я до неї. До неї я не можу мати ніякого жалю — за що? Але тих всіх літератів, що єї Бог зна за що вихваляють, а мене Бог вість знає за що понижають і відмовляють навіть таланту, чей же не можу поважати. Такою невільницею я вже не є і ніяких панів <u>професорів</u> не боюся. Тут не ходить о Кобилянську, а о те, яким чином критики мають мені відмовляти талану — для того, що друга пишуча жінка появилася? <...> А врешті, будь-що-будь, аби я вже не могла порівнятись з Кобилянською, на то вже хиба дурня треба. Мені ані в голові мати якісь претензії до Кобилянської <…>» (ЦДІАУЛ, ф. 663, оп. 1, од. зб. 219, арк. 108–110).

Проте Павликові підозри щодо **заздрості Кобринської на успіх молодшої колеги** також не були безпідставними. Це засвідчують «секретні» натяки Кобринської в листах до Павлика, Франка, спричинені її особистими життєвими колізіями — ігнорування або негативізм критикою її модерних

[1] *Кобилянська О.* Твори : у 5 т. Т. 5. Київ : Держ. вид-во худож. л-ри, 1963. С. 367.
[2] Там само.

творів і пов'язана з цим літературна маргінальність, ідеологічний конфлікт з Франком та радикалами, власні душевні кризи. Ображена за власне культурне аутсайдерство, Кобринська позиціонувала Кобилянську не лише як Франкову літературну фаворитку, а як власну творчу конкурентку, недостойну аж такої літературної слави. Її закиди на адресу буковинської письменниці — більш, ніж відверті — доволі іронічні, глузливі, орієнтовані на те, щоб применшити її письменницький талант і вивищити свій. Не сприймаючи нових стильових прикмет у письмі своєї літературної конкурентки, Кобринська називала їх то «хапаниною» (лист до Павлика від 10 верес. 1902 р.; ЦДІАУЛ, ф. 663, оп. 1, од. зб. 219, арк. 144), то «мішаниною кепського реалізму і романтизму» (лист до Франка від 16 листоп. 1898 р.; ІЛ, ф. 3, № 1610, арк. 574), то взагалі заперечувала причетність Кобилянської до модерністського напряму: «вона після мене — не модерніст» (лист до Павлика від 16 лют. 1900 р.; ЦДІАУЛ, ф. 663, оп. 1, од. зб. 219, арк. 127–128). З цього погляду цікавою є її рецепція деяких творів Кобилянської, зумисне донесена в листі до Франка, щоб закцентувати «артистичні промахи» своєї конкурентки: «"Царівна", пр[иміром], робит враженнє чогось зліпленого, нецілого. В "Некультурній" страшний артистичний блуд (я єї тото казала), а іменно ефектовно-декораційний опис гори при заході сонця приспособляє читача до думання, що на тім фоні вийде якась панночка, а то виходить проста гуцулка, такий блуд у старших навіть писателів, як Нечуй, просто немислимий, хоть давніші писателі не мали під тим виглядом дражливости теперішніх. <…> Не о то, врешті, ходить, аби висказувати єї блуди, лиш о справедливість» (ІЛ, ф. 3, № 1626, арк. 449–450). В листі до М. Грушевського 1899 р. Кобринська нарікала на «колосальну вузькоглядність Ольги Кобилянської», зазначаючи, що у своїй творчості вона «не виходить поза почування свого пола». Тому вважала, Маковея необ'єктивно «признає єї "високу освіту"» (ЦДІАУК, ф. 1235, оп. 1, од. зб. 532, арк. 2).

З обуренням Кобринська відреагувала на публікацію в «Літературно-науковому вістнику» (1899, т. 5, кн. 1, с. 37–42) «фантазії» Кобилянської «Поети», докоряючи за це Франкові (в листі від 16 січ. 1899 р.), який тоді належав до редакції журналу: «Дійсно я здивувалася строгости осуду, з яким Ви до мене відноситеся, а тій великій, милосердній поблажливости, з якою судите инші жінки і фантазії» (ІЛ, ф. 3, № 1631, арк. 99). Нарис Кобилянської «Поети», що планувався спочатку до ювілейного збірника «Привіт д-ру Івану Франку в 25-літній ювілей літературної діяльності» (Львів, 1898), потрапив у непрості видавничі колізії, які віддзеркалювали тогочасні її стосунки з Франком[1].

[1] Детальніше про видавничу історію цього твору див. у листах Кобилянської до Ф. Ржегоржа (від 17 січ. 1898 р.), О. Маковея (від 7, 17 груд., 21 лют. 1898 р.), В. Стефаника (від 23 лют., 23, 24 берез. 1899 р.) [Кобилянська О. Твори : у 5 т. Т. 5. Київ : Держ. вид-во худож. л-ри, 1963], а також в публікації: *Томашук Н.* Франко та О. Кобилянська (до питання про вивчення літературних зв'язків) // Іван Франко. Статті та матеріали. 1960. Вип. 7. С. 271–272.

Врешті Франко сам переклав цей нарис з німецької і надрукував у «Літературно-науковому вістнику».

Кобринська ніколи відкрито не оприявнювала свого критичного негативізму до творчості Кобилянської. Ба більше, колоритно відзначила приятельку в контексті історичного розвитку жіночої літератури у своїй «Промові на науковій академії в ювілей відродження русько-української літератури» (Діло, 1898, № 238, с. 2–3): «Залунала зелена Буковина поступовішим народним і літературним духом, залунали імена жіночі Ольги Кобилянської і Євгенії Ярошинської»[1].

Зберігаючи наставницький тон, Кобринська радила молодій письменниці, захопленій тоді ідеями Ніцше, позбутися впливу цього новомодного філософа: «Не тратьте часу на Ніцшого. Світ літературний називає його переступником. Зарозумілість того чоловіка має бути страшна, — а де ж велика зарозумілість, там мало зерен правдивого розуму» (лист до Кобилянської від 17 лют. 1894 р.; ІЛ, ф. 14, № 756, арк. 3). З подібним застереженням до Кобилянської зверталася й Леся Українка: «<…> я не поділяю Вашого нітчеанства, бо сей філософ ніколи не імпонував мені яко філософ: його ідеал Üebermensch'а [*нім*. надлюдини. — *А. Ш.*], тієї «Blonde Bestie [*нім*. білявої бестії. — *А. Ш.*], якось не чарує мене» (лист Лесі Українки до Кобилянської від 20 трав. 1899 р.)[2]. Пізніше в статті «Ніцшеанські мотиви» (Діло, 1907, № 127–128), полемізуючи з автором публікації «На сонячних левадах» (Світ, 1907, № 1, с. 1–2; підп.: О. Ст.), Кобринська спростувала узалежнення Кобилянської від впливу філософії Ніцше: «Як також здається нам, буде помилкою, що добр. Кобилянська підходить під провідні думки Ніцшего, а тим самим під вимоги новітньої психології, культивованої модерністами з школи Ніцшего, як Пшибишевський та ін»[3].

Прагнучи повернути своє літературне визнання, Кобринська вдавалася до не зовсім коректного **зіставлення власної творчої манери з манерою Кобилянської.** «Ви знаєте моє успособлення до Кобилянської, знаєте, як я Вас просила, абисте не виступали протів неї, те саме я і тепер готова зробити, якби Ви або хто инчий мав такі заміри! Але так само, як стою за Кобилянською, стою і за собою і сміло можу сказати, що моє артистичне почуття не можна нижче неї ставити, позаяк у неї суть більші артистичні промахи, як у

---

1 *Кобилянська О.* Твори : у 5 т. Т. 5. / упоряд., підгот. текстів та прим. Ф. Погребенника. Київ : Держ. вид-во худож. л-ри, 1963. С. 375–376; *Кобринська Н.* Промова на науковій академії в ювілей відродження русько-української літератури // Кобринська Н. Вибрані твори. Київ : Дніпро, 1980. С. 327.

2 *Українка Л.* Листи: 1898–1902 / упоряд. В. Прокіп (Савчук). Київ: Комора, 2017. С. 127.

3 *Кобринська Н.* Ніцшеанські мотиви // Діло. 1907. № 128. С. 2. Детальніше проблему рецепції ніцшеанської філософії у творчості Кобилянської та її потрактування у тогочасній літературно-критичній думці висвітлено у праці: *Луців Л.* О. Кобилянська і Ф. Ніцше (відбитка з «Літературно-наукового вістника»). Львів : З друкарні Ставропігійського Інституту Львові, 1928.

мене (ІЛ, ф. 3, № 1626, арк. 449), — виправдовувалася вона в листі до Франка (1898 р.). Автокоментар до своїх нових творів, маркованих модерним стилем і естетикою, Кобринська часто застосовувала в листах до інших письменників з наміром привернути увагу до власного літературного імені, яке в період її модерністських експериментів втрачало колишню популярність. У листі до М. Грушевського від 9 грудня 1899 року навела зразки запозичень Кобилянської з її власних творів: «Ольга Кобилянська наслідує "Задля кусника хліба" в оповіданню "Людина" і бере зав'язок з Шумінської другої доньки до "Царівної", котру, правда, звела вкінці на свій питомий матримоніальний лад. Сам Маковей сказав раз мені, що "О[льга] К[обилянська] засилюєся Вашими тематами" (ЦДІАУК, ф. 1235, оп. 1, спр. 532, арк. 34).

Тим часом, успішна, творчо піднесена Кобилянська **намагалася усіляко популяризувати й вивищувати творчість і громадянський чин Кобринської.** Захоплювалась її психологічним ескізом «Душа» (в листі до О. Маковея від 16 берез. 1898 р.): «Нарис Кобринської подобався мені. Сюжетом пригадує мені він Метерлінка, написаний живо, і при читанні бігають мурашки по плечах»[1]. У зв'язку з цим не сприймала критики К. Студинського, який у статті «Літературні замітки» звинуватив Кобринську в літературному протоколюванні, назвавши цей твір «слабим», «таким чудним і незрозумілим, що найшвидше наближається до "галюцинацій" Кониського»[2]. В листі до Маковея від 23 березня 1898 року на захист приятельки писала: «З його [Студинського. — *А. Ш.*] критикою про Кобринську я не згоджуюсь, бо її кусник мені не видається слабий»[3].

У період складної генераційної кризи, вимушеної суспільної маргінальності Кобринської, Кобилянська встала на захист приятельки, визнаючи, що зарозуміла галицька публіка так і не змогла збагнути та належно оцінити непересічний феномен письменниці: «Наші люди не вміють її цінити, і єсли би поляки таку жінку мали, вони би її інакше трактували». З цього погляду Кобилянська засуджувала Олександра Колессу, який у доповіді «Столітє обновленої українсько-руської літератури», виголошеної під час ювілейної академії до 100-ліття нової української літератури у Львові 1 листоп. 1898 р. — *А. Ш.*] незаслужено оминув Кобринську увагою, спопуляризувавши тим часом творчість Кобилянської і прирівнявши її літературний талант до Франкового. За словами Кобилянської, якби Колесса зумів «трохи ліпше розглянутися в працях» Кобринської, то «був би переконався, що і вона причинилася до розвою руської літератури і національного життя» (лист до Маковея від 11 листоп. 1898 р.). Власне вивищування у доповіді Колесси скромно вважала завчасним:

---

1 *Кобилянська О.* Твори : у 5 т. Т. 5. Київ : Держ. вид-во худож. л-ри, 1963. С. 329.

2 *Лівобічний [Студинський К.]*. Літературні замітки // Буковина. 1898. № 29. С. 2.

3 *Кобилянська О.* Твори : у 5 т. Т. 5. Київ : Держ. вид-во худож. л-ри, 1963. С. 336.

«Про мене міг і мовчати — я молодша; є ще час про мене говорити» (лист до О. Маковея від 11 листоп. 1898 р.)[1].

Постать Кобринської згадано у листуванні Кобилянської з іншими адресатами. Серед талановитих літераторів Галичини вона рекомендувала приятельку болгарському письменникові Петку Тодорову (в листі до нього від 15 трав. 1900 р.): «З жінок подам Вам ще адрес пані Наталії Кобринської (в Болехові, Галичина). Се ж дуже інтелігентна жінка, і може, схочете з нею кореспондувати? Вона також писателька»[2]. А в листі до Маковея (від 11 листоп. 1898 р.), тодішнього впливового редактора «Літературно-наукового вістника», Кобилянська просила налагодити співпрацю та особисті взаємини з Кобринською, вочевидь прагнучи в такий спосіб примирити її контроверсійні взаємини з галицьким оточенням: «Я би дуже хтіла, щоби Ви з Кобринською добре жили[3].

Утвердившись як письменниця, Кобилянська заперечувала можливість будь-якої конкуренції з Кобринською, вважаючи, що кожна з них винятково індивідуальна творча особистість, із власним стилем й естетичним світовідчуттям: «Я навіть з нею ніколи не можу мірятися, в своїх письмах ми так є відмінні, що одна другу ніколи не "перепише". В неї є літературне образовання, чого в мене нема і не буде» (лист Кобилянської до Маковея від 11 листоп. 1898 р.)[4].

Цікаві спостереження з приводу порівняння творчих сутностей обох письменниць висловив Денис Лукіянович, протиставивши їхні духовні психоуклади — більше аналітико-раціоналістичний, позитивістський, інтелектуальний, схильний до теоретизувань — у Кобринської й почуттєво розкутий, образно-інтуїтивний, з особливим відчуттям енергії слова та «власною творчою лінією» — у Кобилянської. Проте аж ніяк він не вивищував одну над іншою: «Коли поставлю її [Кобилянську. — *А. Ш.*] побіч Кобринської, то пригадую собі <…>, Кобринська була інтелектуалістка, багато теоретизувала над жіночим питанням, над літературною критикою і технікою, але бракувало їй інтенсивності й експресії, і вона поетичним поривом ніколи не долітала на сі верхи, до яких сягала тільки оком, духом і умом, але не словом. Кобилянська не розбирала чому, не силувалась казати як, зате мала властивий, пластичний вислів для кожного особистого чуття і зворушення, властиву і власну фарбу для змалювання краси, якою радувалось її око»[5]. Фактично, в такий спосіб Лукіянович імпліцитно розрізнив ті духовно-творчі царини, які були найбільш адекватні

1 *Кобилянська О.* Твори : у 5 т. Т. 5. Київ : Держ. вид-во худож. л-ри, 1963. С. 367.
2 Там само. С. 446.
3 Там само. С. 367.
4 Там само.
5 *Лукіянович Д.* Моє знайомство з Ольгою Кобилянською // Ольга Кобилянська в критиці та спогадах. Київ : Держ. вид-во худож. л-ри, 1963. С. 356.

до психологічної конституції письменниць, і в яких кожна з них змогла якнайкраще розкритися.

1899 року Кобилянська разом із Маковеєм «на предложення одного німецького літерата»[1], письменника й редактора дрезденського літературно-наукового журналу **«Die Gesellschaft» Людвіґа Якобовського** (Jacobowski, 1868–1900) почала укладати збірку українських новел у перекладі німецькою мовою[2].

У листі до Маковея як співупорядника від 28 квітня 1899 року Кобилянська пропонувала такий перелік авторів збірника: І. Франко, В. Стефаник, О. Маковей, О. Кобилянська, Чайченко (Б. Грінченко), Панас Мирний. Не включивши до цього списку Кобринську, письменниця пояснила: «Кобринську не буду перекладати — бо я раз переложила її "Чудовище", а вона в послідній хвилі відступила від цілого плану»[3]. Тож запропонувала перекласти якийсь із її творів Маковеєві. Проте вже в листі до Франка від 7 грудня 1899 року серед авторів, чиї твори мали увійти до збірника, називала й Кобринську. Коли збірка була укомплектована, Кобилянська просила Франкової згоди (у листі від 17 груд. 1900 р.) використати як своєрідну передмову частину його статті «Русько-українська література». Очевидно, йшлося про Франкову розвідку «Literatura ukrajinsko-ruská (maloruská)» [«Українсько-руська (малоруська) література»] (Slovensky przeglad, 1898, № 1, 2), передруковану в українському перекладі в газеті «Буковина» (1898, № 131–134; 1899, № 41, 42, 44, 45) п. н. «Література українсько-руська» й видану окремою відбиткою п. н. «Русько-українська література» (Чернівці: Накл. ред. «Буковини», 1898). З цього ж листа Кобилянської до Франка відомо, що переклад німецькою зробив її молодший брат Олександр[4]. У Франковому фонді в ІЛ зберігається рукопис німецького перекладу під назвою «Die kleinrussisch-ukrainische Literatur von D^r^. Iwan Franko», датований «Jasienów gorny in November 1899» [«Ясенів Верхній у листопаді 1899»] (ф. 3, № 731, 29 с.). Тепер с. Верхній Ясенів — Верховинського р-ну. Список перекладу авторизовано підписом: Alex. Kobylanskyj (там само, с. 29). З недатованого листа Кобринської до Кобилянської відомо, що до німецькомовної збірки вона подала свою новелу «Душа», яку упорядниця радила їй скоротити, викликавши цим обурення авторки: «Дивно мені, що Ви хочете щось в "Душі" скорочувати, я вже викинула те, що для німців було би незрозуміле. Може, пану Якобовському видалося зарозтягле, та Ви тому хочете скорочувати. Але я помимо великої скромности у своїх письмах, яку

---

1 *Кобилянська О.* Твори : у 5 т. Т. 5. Київ : Держ. вид-во худож. л-ри, 1963. С. 435.

2 Детальніше про цей проект див.: *Томашук Н.* Франко та О. Кобилянська (до питання про вивчення літературних зв'язків) // Іван Франко. Статті та матеріали. 1960. Вип. 7. С. 273–275.

3 *Кобилянська О.* Твори : у 5 т. Т. 5. Київ : Держ. вид-во худож. л-ри, 1963. С. 406.

4 Там само. С. 435–436.

мені приписують поляки, не одно поправила би-м в письмах Якобовського» (ІЛ, ф. 14, № 770, арк. 5). Насамкінець Кобринська порадила приятельці з питань літературної форми звернутися до досвіду європейських модерністів: «Читайте Стріндберга і инших модерністів, і, може, признаєте, що там нема, що зміняти. А врешті, робіть, що хочете» (там само). Очевидно, що, не бажаючи скорочувати свою новелу «Душа», Кобринська запропонувала редакції збірника замінити її казкою «Чортище», про конфуз з якою згадувала Кобилянська Маковеєві. Коли задумана збірка не вийшла, оскільки 2 грудня 1900 року Л. Якобовський помер, то після невдалих спроб видати її спочатку у Дрездені у власника відомого видавництва Едґара Мансфільда Пірсона, а згодом у Берліні за сприяння Ґеорґа Адама, окремі твори (Стефаника, Мартовича, Олени Пчілки, Марка Вовчка) в перекладі Кобилянської друкувалися згодом у віденському українознавчому журналі «Ruthenische Revue» (1903–1905 рр.). Зокрема в ньому було надруковано й згадану казку Кобринської під назвою «Ein Teufellsspab. Ein Volksmärchen» (1903, № 13, S. 341–342). У Франковому фонді в ІЛ зберігається «Список українських новель, переложених на німецьке Ольгою Кобилянською» (автограф Кобилянської). У переліку зазначено 9 творів (два Стефаника, по одному — Маковея, Леся Мартовича, Кобринської, Лесі Українки, Олени Пчілки та самої Кобилянської) (ф. 3, № 1614, с. 81).

У серпні 1899 року Кобилянська разом з Кобринською взяли участь в XI Археологічному з'їзді у Києві. Домовляючись про поїздку, Кобринська писала до приятельки: «Я, правдоподібно, до Києва також поїду, як позволять на малоруській реферат. Якби Ви дістали 300, то я би-м взяла своїх 300, то, може, де разом поїхали би сьмо» (ІЛ, ф. 14, № 767, арк. 4; б. д.). Щоправда, Кобилянська прибула до Києва тижнем раніше. Про враження від Києва та про перебування в родини Косачів у Гадячі, куди також мала невдовзі приїхати й Кобринська, письменниця згадувала в листі до батьків від 21 серпня 1899 року: «За тиждень приїде сюди Кобринська, погостює кілька днів, а потім повертаємо до Києва на 3–4 дні і разом — додому. Я дуже рада, що і вона прибула сюди, бо так далеко їхати самій одній <…>»[1]. Проте згодом Кобилянська зізнавалася про не зовсім вдалу компанію з емоційною супутницею: «Я відбула почасти свою подорож до Росії і в товаристві Кобр[инської]. O mein Gott! Тії її нерви, між нами сказавши, доводили мою терпеливість до крайності» (лист до Лукіяновича від 25 жовт. 1899 р.)[2].

У листопаді 1901 року, повертаючись з Відня, Кобилянська заїздила до Болехова: «Я 3-го виїжджаю з Відня, а 4-го буду в Болехові (дві години [їзди]

[1] *Кобилянська О.* Твори : у 5 т. Т. 5. Київ : Держ. вид-во худож. л-ри, 1963. С. 424.
[2] Там само. С. 431.

від Львова) у моєї товаришки пані Наталії Кобринської. 8-го виїду від неї і буду вечором вже вдома, в Чернівцях» (лист до Петка Тодорова від 15 жовт. 1901 р.)[1].

Про пізніші взаємини приятельок інформації немає. Після смерті батьків у 1903–1904 роках і нещасливого «переселення» до Львова, а згодом повернення до Болехова для Кобринської настали серйозні психологічні випробування самотністю, кризою творчості, врешті соціальним вакуумом. Можливо, це зумовило припинення її епістолярних чи безпосередніх контактів. Не зрозумілою також залишається причина відмови Кобринської взяти участь **в альманасі на честь О. Кобилянської «За красою!»** (Чернівці, 1905; упорядник О. Луцький), що його підготували українські літератори (І. Франко, Б. Лепкий, О. Маковей, Катря Гриневичева, М. Чернявський, П. Карманський, Уляна Кравченко, М. Коцюбинський, М. Кибальчич, М. Вороний, В. Пачовський та ін.) на підтримку талановитої письменниці. Свою відмову вшанувати колегу Кобринська пояснювала Євгенії Ярошинській душевним пригніченням (була «хора і зломана») після смерті матері 1904 року, нарікаючи на нетактовність настирливого упорядника: «Нічим займатися не можу. Але люди того не знають чи не хотять вірити. До них належить якийсь пан Луцик [йдеться про О. Луцького. — *А. Ш.*], що загадав видавати альманах в честь Ольги Кобилянської — уже 3 рази писав, щоби я приступила до видавництва. Зразу я не зважала на то — гадала, пише до всіх та й і до мене написав, але коли став наперати і відкликаєся на саму Ольгу, котра єго упевнила, що я не відмовлю, мусіла-м ся здецидовати на відповідь. Зрозумієте, що вона мусіла бути відмовною, тому спішу до Вас з просьбою, щоби-сте мене извинили перед Ольгою, і упевнили, що я певно в инчих обставинах житя не відмовила би-м. Але тепер — це зробю! Написала би-м до Ольги сама, але я так вже давно до неї не писала, що не знаю, як адресовати» (лист до Є. Ярошинської від 12 трав. 1904 р.; ІЛ, ф. 101, № 502).

Після смерті Наталії Кобринської Ольга Кобилянська просила свою близьку знайому Ірину Левинську[2] відвідати могилу письменниці в Болехові й заопікуватися нею. Зокрема зі спогадів Ірини Левинської відомо таке: «Кожного року я їздила у мій рідний Болехів до батьків, де, звичайно, перебувала два–три місяці. Одного разу, а було це 1932 р., написала мені письменниця (Ольга Кобилянська), щоб я пішла на могилу Наталії Кобринської, яка похована на болехівському цвинтарі. Я виконала її просьбу, відшукала могилу, яка була досить запущена, опорядкувала її і зробила фотознімок, на якій стоїть висо-

[1] *Кобилянська О.* Твори : у 5 т. Т. 5. Київ : Держ. вид-во худож. л-ри, 1963. С. 495.

[2] «У Чернівцях Ірина Левинська стала близькою знайомою Ольги Кобилянської, часто її відвідувала, в бухарестському щорічнику "Обрії" 1981 р. надрукувала цікаві спогади про неї ("Я знала Ольгу Кобилянську"), навідувала її й пізніше (аж до 1939 р.,) адже мало не щороку їздила (на два–три місяці) до Галичини, в т. ч. й на рідну Батьківщину» (*Ганущак В.* П'ять постатей // Перевал. 2003. № 3/4. С. 142).

кий дубовий хрест із портретом Н. Кобринської і написом: “Мене вже серце не болить…”»[1].

У взаєминах Ольги Кобилянської та Наталії Кобринської важко простежити якусь певну еволюцію чи сталість, бо впродовж усієї життєвої історії ці стосунки характеризувала контрастність обопільних жіночих рецепцій, які балансували поміж адорацією й затаєною ненавистю, інтелектуальним впливом й заздрощами, повагою та конкуренцією. Причина таких внутрішніх протиріч уґрунтована на сповненому психологічної конфліктності духовному бутті обох цих особистостей, не завжди здатних гармонійно зживатися з тими, хто відрізнявся іншою вдачею. Кобринська — емоційна, імпульсивна, гарячкувата, хоч і сповнена глибоких внутрішніх сентиментів, Кобилянська — самозаглиблена, чуттєва, душевно вразлива.

Суттєві корективи в ці стосунки вносили біографічні реалії, видозмінюючи вектори психологічного контактування: субординаційний (наставниця — учениця), паритетний (сфера близької духовної комунікації), конкурентний (фаворит — аутсайдер). Попри неприємні колізії в житті Кобилянської, до яких була причетна Кобринська, буковинська письменниця високо цінувала свою приятельку як творчу особистість, близьку і споріднену душею людину. Вона відчувала й розуміла її людські поривання, її вразливу сутність, оцінила її феноменальний інтелект та впливове наставництво.

Взаємини з Кобилянською в комунікативному досвіді Кобринської були важливими для її почуттєвого саморозкриття, для реалізації потреби емоційного контакту з духовною спільницею, як позиціонувала вона буковинську подругу. У своїх стосунках з нею Кобринська чітко розмежовувала два аспекти — приватні й літературно-професійні, які ніколи не були взаємозумовленими. Творча конкуренція з Кобилянською наприкінці 1890-х років не завадила Кобринській щиро зізнатись у товариській злагодженості та душевній гармонії з приятелькою: «Ми собі так добре жили» (ІЛ, ф. 14, № 679, арк. 2). Історія їхньої жіночої дружби ніколи не зазнавала відкритих емоційних конфронтацій, бо більше була сповнена зворушливих жіночих одкровень.

[1] *Ганущак В.* П’ять постатей // Перевал. 2003. № 3/4. С. 142–143.

3.4. «Вельми цікавими були мої відносини до Драгоманова»: вектори життєтворчості Наталії Кобринської та Михайла Драгоманова

Постать Драгоманова як чільного українського мислителя й вченого європейського рівня відіграла важливу роль у процесах світоглядної кристалізації поглядів Кобринської на національне питання та європеїзм як цивілізаційний вектор націєтворення. Бо справді таки під потужним інтелектуальним впливом Драгоманова сформувалася суспільно свідома українська генерація, яка згодом втілювала його духовні ідеї у різнобічних аспектах громадського життя, національно-політичного чину, наукової праці. Задовго до безпосереднього знайомства з Драгомановим вона стала пильним реципієнтом його ідей та поглядів, які значною мірою трансформували її уявлення про виміри національної ідентичності, розуміння змісту народності, спонукуючи до глибокої розмисловості над цими категоріями: «Тут доперва стало мене застановляти, для чого Драгоманів, чоловік європейської учености, посідаючий найбільше розповсюджений слов'янський язик, російський, пише по-руськи, а властиво українськи, — і стала пізнавати, що лиш на національних підставах може піднестися маса до загальної культури і цивілізації»[1]. Значною мірою зацікавлення Драгомановим як ідейним наставником молодого галицького радикалізму, натхненним провідником і сподвижником поступовців-реформаторів відбувалося в Кобринської під час її активної інтеграції у Франкове поколіннєве середовище в середині 1880-х років. Щоправда, Роман Піхманець аналізує й інший, не вельми позитивний вплив Драгоманова на галичан, заснований на «"демократичному" інструменті русифікації» та імперативному втручанні в діяльність Галичини[2].

---

1 *Кобринська Н.* Автобіографія // Кобринська Н. Вибрані твори. Київ : Дніпро, 1980. С. 320.

2 Про вплив М. Драгоманова на галичан детальніше див.: *Піхманець Р.* «Признаюся до гріха...»: драматичні колізії взаємин Івана Франка з Михайлом Драгомановим // Записки НТШ. Праці філологічної секції. Т. CCLXIX / ред. О. Купчинський. Львів, 2016. С. 102–142.

Духовному її зближенню з Драгомановим сприяло також його зацікавлення та інспірування розвитку **жіночого питання** як одного із засадничих пунктів радикалів. По суті своєю увагою до питань гендерної рівноправності та паритетного статусу жінки в суспільстві, порушених ще в третьому його листі до журналу «Друг» 1876 року, «дуже прихильний до еманципації жіноцтва» Драгоманов[1] ідейно сугестував розвиток проблеми жіночої емансипації у пізніших розвідках М. Павлика, І. Франка, В. Полянського й згодом самої Кобринської. За словами С. Чарнецького, «тому-то голос Драгоманова а опісля наше галицьке письменство 70-их років не могло не мати значіння і впливу на утворення світогляду та для будучої діяльності Кобринської»[2]. До того ж рецепція питання про статус жінки в суспільстві як у Драгоманова, так і в Кобринської узасаднювалася на спільній лектурі, якою передусім була праця Джона Стюарта Мілля «Пригноблення жінок». У третьому листі до редакції «Друга» Драгоманов намагався донести молодим галичанам ідеї цього англійського мислителя у поглядах на становище жінки: «Вдумайтеська в смысл слова "эмансипированный" да прочитайте хоть Миля "Рабство женщин" да потом и пожимайте высокомерно плечами»[3]. Зі свідчень Павлика, відомо, що «казав Драгоманів прислати з Київа, на мої руки, російський переклад звісної праці Мілля про підданство жінок [йшлося про працю: «Подчиненность женщины / сочиненіе Джона Стюарта Милля». Переводъ съ англійскаго подъ редакціею Марка Вовчка ; с предисловіемъ М. Цебриковой. Изд. 2-е, испр. Санкт-Петербург, 1870. 258 с. — *А. Ш.*] і твори Добролюбова зо статтями про жіноцтво, котрі прийшли літом 1876 р.»[4]. Цим і почав Драгоманов «еманципаційний рух серед нас Львовян, (котрі, однако, захоплювалися якийсь час, більше повістю Чернишевського "Что делать", яку дістали вкінци 1876 р. — чому Драгоманів був дуже не рад, бо вважав сю повість щонайменше, за туманну в справі, а то й шкідливу для молодіжи — як показували приміри в Росії)»[5].

Щоправда, з пізніших листовних одкровень Кобринської Павликові (у листі від 24 січ. 1896 р.), ословлених уже по смерті Драгоманова, відомо, що вона не завжди поділяла погляди свого ідеологічного наставника в засадничих пунктах жіночого питання: «Я Драгоманова дуже цінилам, але щодо жіночої справи, він для мене ніколи не був авторитетом» (ЦДІАУЛ, ф. 663, оп. 1, од. зб. 219, арк. 67). Причину цих розходжень намагалася прояснити Ольга Дучимінська, стверджуючи, що «Драгоманів дивився на жіноче питання як

1 *Чарнецький С.* Кобринська і дух часу // Громадська думка. 1920. № 28. 2 лют.

2 Там само.

3 *Драгоманов М.* Третье письмо Украинца в редакцию «Друга» // Друг. 1876. № 13. С. 201–203; № 14/15. С. 222.

4 *Павлик М.* Передне слово // Переписка М. Драгоманова з Наталією Кобринською (1893–1895). Львів, 1905. С. 4.

5 Там само.

на справу зовсім вирішену. Він, висококультурна людина, для якого жіноче питання було природним фактом суспільного розвою, який знов лучиться з цілим рядом инчих суспільних питань і змін, звик дивитися на жінку, як на людину, рівну собі. Спеціяльне питання жіноче в него було безпредметове»[1]. Втім окремі їхні позиції таки збігалися. Якщо, за словами Павлика, «основна думка самого Драгоманова про жіночу справу була така, що сю справу не треба зовсім відділювати від загальнолюдської культурної справи»[2], то до такої ж ідеї схилялася й Кобринська: «Щоби питання жіноче уважати частиною загально людзких інтересів, на то не треба такого великана думки як Драгоманов, в теперішних часах знає проте кождий образований чоловік, а що ж доперва такий Драгоманов?!» (ЦДІАУЛ, ф. 663, оп. 1, од. зб. 219, арк. 44). Одностайною з Драгомановим була Кобринська й у питанні єдиного, а не розрізненого з погляду гендерної репрезентації, літературного видання, бо він «не признавав ніяких окремих жіночих видань, а знав лише людські видання, взагалі людські змагання, в яких і радив участвувати женщинам»[3]. Аналогічної думки була й Кобринська, вважаючи, що «осібна жіноча література — то просто абсурд, і я сама, що стаю в обороні жіночих прав яко чоловіка і стараюся о відповідні в тім взгляді видавництва» (лист до М. Павлика від 10 серп. 1894 р.; ЦДІАУЛ, ф. 663, оп. 1, од. зб. 219, арк. 44).

Заочні рекомендації. За кілька років до безпосереднього знайомства Кобринську «рекомендували Драгоманову листами 1885–1886 рр.» М. Павлик, І. Франко і Т. Окуневський[4]. Зокрема останній листовно схарактеризував Драгоманову (18 лют. 1886 р.) реноме Кобринської як особистості — «жінка <…> помеже Галичанками-Русинками <…> найінтелеґентнійша», і як суспільної діячки, «провідна ідея якої» — «допустити жіноцтво у нас до університетської наукі, а опісля до занятя тих посад, котрі до тепер виключно держат мущини, аби тим способом запезпечити економічну, а опісля суспільну независимість жінки»[5]. У цьому таки листі Окуневський детально оповів Драгоманову про чвари в «Товаристві руських женщин», що призвели до виходу з нього Кобринської: «принципіяльні ріжниці, а ще більше личні амбіції так самої Кобриньскої, як з другої сторони теперішноі предсідательки Ничаївної»[6]. Про ситуацію неузгоджень між станіславівськими жінками Драгоманов знав також з листа М. Павлика від 3 березня 1886 року, у якому той для достовірності навів

---

1 *Дучимінська О. О.* Наталія Кобринська як феміністка. Коломия, 1934. С. 25.

2 *Павлик М.* Передне слово // Переписка М. Драгоманова з Наталією Кобринською (1893–1895). Львів, 1905. С. 4.

3 Там само.

4 Там само. С. 6.

5 *Павлик М.* Переписка Михайла Драгоманова з д-ром Теофілем Окуневським (1883, 1885–1891, 1893–1895) / зладив і видав М. Павлик. Львів, 1905. С. 25.

6 Там само.

листовні цитати самої Кобринської (про конфлікти в товаристві, плани щодо альманаху за допомоги Олени Пчілки та стратегії самого жіночого руху)[1]. Ще раніше, 21 жовтня 1884 року, Франко звіщав Драгоманова, що в оновленій за його редакторства «Зорі» міститиме дві повістки Кобринської [т. 48, с. 487]. Отже, фактично, перед знайомством з Кобринською Драгоманов був достатньо обізнаний з її особою як письменниці та громадської діячки, досить перспективної та популярної у тодішньому радикальному середовищі. Навіть висловив свої міркування щодо причин внутрішніх контроверз у Товаристві, побачивши у них певне антиклерикальне підґрунтя: «От вже Кобринська не витерпіла дяковщини. Знайдуться й другі — і в Галичині й на Україні, — де поки я знаю, що Ол[ена] Пч[ілка] з близькими їй вже написала Кобр[инській], що як Альманах жіночий піде до Пелеша, то вона зрікається мати з ним діло» (лист Драгоманова до Франка від 25 лют. 1886 р.)[2]. У відписі від 3 березня 1886 року Франко намагався спростувати такий коментар: «А факт з Кобринською Ви дарма підносите до висоти якогось принципіального розриву з попівщиною. Розрив вийшов задля особистих інтриг і єсть таке лико, котре в ніяку строку не годиться» [т. 49, с. 40].

Знайомство і дві зустрічі. Від другої половини квітня й до початку серпня 1887 року Кобринська разом зі своєю племінницею Софією Окуневською перебувала в Цюриху (про цей період свідчать листи Кобринської до Франка від 25 квіт. 1887 р.; ІЛ, ф. 3, № 1602, арк. 50 та до Ольги Франко від 1 лип. 1887 р.; ІЛ, ф. 3, № 1606, арк. 195–198). Про це Драгоманова спочатку звіщав Франко (у листі від 14 квіт. 1887 р.): «Дві наші галичанки, Кобринська і Окуневська, їдуть до Швейцарії, до Цюріху. Може будуть і у Вас» [т. 49, с. 109]. А згодом листовно інформував і Павлик (в листі від 18 трав. 1887 р.): «чи знаєте, що Кобринська тепер в Цюріху? Поїхала з Окуневською, котра буде там учитися в унів[ерситеті]»[3]. Про зустріч з Драгомановим в рамках цієї подорожі Кобринська згадувала в автобіографії: «Будучи у Цюріху, умисне їхала до Женеви, щоб лично пізнати Драгоманова»[4]. Відомо, що тоді письменниця особисто завезла Драгоманову своє оповідання «Задля кусника хліба» (Зоря, 1884, № 10–22)[5], про яке той згодом поза очі висловився, ніби то в цьому творі впізнаваний «Франківський спосіб писання» і сприймається він «ніби не оповіданє, а якась програма» (лист Кобринської до Франка від 12 квіт.

1 *Павлик М.* Переписка Михайла Драгоманова з Михайлом Павликом (1876–1895). Т. 5. Чернівці, 1912. С. 70.

2 Листування Івана Франка та Михайла Драгоманова / редкол. І. Вакарчук, Я. Ісаєвич. Львів : Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2006. С. 184.

3 *Павлик М.* Переписка Михайла Драгоманова з Михайлом Павликом (1876–1895). Т. 5. Чернівці, 1912. С. 173.

4 *Кобринська Н.* Автобіографія // Кобринська Н. Вибрані твори. Київ : Дніпро, 1980. С. 322.

5 *Окуневський Т.* Спомини про неї // Першому українському борцеві за права жінки. Львів, 1921. С. 7.

1886 р.; ІЛ, ф. 3, № 1608, арк. 290). Здогадно, що реакція Драгоманова на це оповідання була висловлена орієнтовно перед 18 січня 1886 р. у його відписі Т. Окуневському (цей лист не зберігся)[1], який першим надіслав «Задля кусника хліба» Драгоманову, до того, як його привезла до Женеви сама Кобринська. Це випливає з листа Т. Окуневського до Драгоманова від 18 лютого 1886 року, в якому, представляючи Кобринську, він згадав і про її твір: «Погляди і змагання єї пізналисте почасти з єї оповіданя, а ближше пізнаєте в Альманасі <…>»[2].

Перша безпосередня зустріч з Драгомановим додавала Кобринській натхнення до продовження громадської і літературної праці, впевненості у власних силах, бо Драгоманов «ще вище підняв її у її власних очах»[3].

Вдруге зустрітися з Драгомановим Кобринській вдалося наприкінці липня 1891 року у Відні, коли українська делегація разом із очолюваним Володимиром Шухевичем «Львівським Бояном» поверталася з промислової виставки в Чехії[4] і на зворотному шляху на три дні заїхала до Відня. Перебуванням української делегації у Відні, зокрема влаштуванням для галичан культурної програми, тоді опікувалося віденське товариство «Січ». У цей час у Відні також перебував Драгоманов, «задержуючись по дорозі з Софії до Парижа чи Швейцарії», щоб проконсультуватися з віденськими лікарями. Спочатку Драгоманови оселилися у Французькому готелі (Hôtel de France) на вул. Шотеннрінг (Schottenring) у центральній частині міста, хоча надалі планували, знайти за межами Відня дешевшу квартиру, щоб «утекти від дорожнечі отельної»[5]. Хворого Драгоманова тоді консультував відомий професор університетської клініки у Відні Герман Нотнаґель, попередньо діагностувавши невиліковну недугу — «аневризма дуги аорти»[6]. «Лікарі не знають, чи це припадок, чи це вже паралізія лівого голосника, під натиском з боку аорти. Діло в тім, що вже 3 дні я можу говорити тілько короткі фрази шопотом», — скаржився він на своє самопочуття Павликові[7]. За таких життєвих обставин Кобринській довелося побачити Драгоманова у Відні. Разом з Юліаном Бачинським, також учасником чеської мандрівки,

---

1 *Павлик М.* Переписка Михайла Драгоманова з д-ром Теофілем Окуневським (1883, 1885–1891, 1893–1895) / зладив і видав М. Павлик. Львів, 1905. С. 24.

2 Там само. С. 25.

3 *Окуневський Т.* Спомини про неї // Першому українському борцеві за права жінки. Львів, 1921. С. 7.

4 *Швець А.* «Прогулька русинів до Праги» 1891 р. у мемуарних рефлексіях Наталії Кобринської // «Дала нам Чехія чоловіка з золотим серцем»: Франтішек Ржегорж у парадигмі українсько-чеських культурних взаємин : зб. наук. пр. : до 160-ліття від дня народження Франтішека Ржегоржа. Львів : Галич-Прес, 2017. С. 144–157.

5 *Павлик М.* Переписка Михайла Драгоманова з Михайлом Павликом (1876–1895). Т. 6. Чернівці, 1910. С. 242.

6 Там само. С. 242, 284.

7 Там само. С. 242.

орієнтовно 24 липня ввечері вона відвідала його у «Французькім готелі при Schottenring-у», де він перебував разом з дружиною й двома молодшими дітьми — Світозаром і Аріадною. «Кобринська привіталась з Драгомановим і з його ріднею як з своїми добрими знакомими», відтак познайомила з ними Ю. Бачинського. Між ними зав'язалася «свобідна гутірка про чеську виставу в Празі, про українську прогулку, далі про нову, саме недавно що засновану галицьку радикальну партію (восени 1890 року), про Франка, Павлика і т. д. Ширших розмов, серйозніших дискусій тоді не розводжено, вся розмова велась більше інформаційно. Сам Драгоманов багато не говорив — вже був тоді хворий <…>»[1]. Бачинському він видався «наскрізь добрим чоловіком, ба — товаришем, мимо великої поваги, яка з цілої його, трохи похиленої постави, з лиця і з його слів пробивалася»[2]. Наступного дня, 25 липня н. ст. о 20 год. у скляних залах віденського міського парку «Türkenschanz» відбувся «комерс» за участі віденських українців, представників тридцяти слов'янських товариств та українських учасників чеської мандрівки (Діло, 1891, № 156), на яку Бачинський запросив і Драгоманова, щоб той зміг побути «серед більшої громади галицьких Українців», бо вперше йому доводилося перебувати в такому чисельному товаристві галичан[3]. Радо погодившись, Драгоманов прибув на «збірку» разом з родиною. Ресторанна «простора саля обставлена була в три довгі ряди столами, довкола котрих засіли Галичане, в числі, може, яких 200 людей, а при однім столі збоку сидів Драгоманов з родиною, з Наталією Кобринською і др. Ярославом Окуневським»[4]. Під час вечірки Драгоманов «з видним інтересованням приглядався громаді родимців-Галичан, прислухувався уважно промовам і тостам, <…> розпитувався ближче про деяких, на котрих ми звертали його увагу», — згадував Ю. Бачинський. Але загальне враження, яке справила тоді на Драгоманова більшість галичан, було дуже гнітюче. «Усі промови, які проголошувано, були такі пусті і смішно-патетичні, патріотичні пориви бесідників, мало чи не всіх, такі безглузді — се були саме медові місяці баденівської "нової ери" — а одушевлення публіки тими промовами таке огидне, що Драгоманов почув вкінці відразу до тої публіки»[5]. «Огірчений і розжалений», він залишив «комерс», навіть не дочекавшись кінця. Очевидно, тоді Драгоманова вразила ще й індиферентність галичан до його особи, бо ніхто з них не виявив бажання познайомитися з ним ближче, «всі оминали стіл, де він сидів, і лише з-під ока озирались на нього, як на прокаженого. І видно було, що всі його боялись і всім було якось ніяково,

1 *Бачинський Ю.* Мої спомини про Драгоманова // Михайло Драгоманов у спогадах / укл. І. С. Гриценко, В. А. Короткий. Київ : Либідь, 2013. С. 255.

2 Там само. С. 255–256.

3 Там само. С. 257.

4 Там само.

5 Там само. С. 258.

що він до них прийшов <…>»[1]. Щоправда, на цьому ж комерсі трапився доволі прикрий інцидент, про який у спогаді Ю. Бачинського не йшлося, але який детально описує «Діло» (1891, № 162). Представники віденського москвофільського товариства «Буковина», «гнізда московщини у Відні», під проводом «знаного крикуна» Володимира Дудикевича під час цієї вечірки зчинили публічну «галабурду», спровоковану виступом їхнього члена Алексевича, який на «великоруській» мові (бо рідну, українську, вважав він хлопською) став перед учасниками комерсу «плести небилиці». А коли голова заходу Гриневецький забрав в Алексевича слово, то в цьому ж дусі також російською почав виступати Дудикевич під супровід дикого галасу своїх поплічників, які зчинили на комерсі хаос, вочевидь, з метою зірвати захід. Коли свідомі русини почали кричати: «Проч, галабурдники!», то вся москвофільська делегація вийшла зі залу. Гриневецький визнав, що зносини «Січі» з москвофільською «Буковиною», а тим більше запросини її до участі у вечорі було великою помилкою.

Про свою зустріч наприкінці липня з Драгомановим Кобринська листовно повідомила Павликові (в листі від 20 серп. 1891 р.): «Я бачилася у Відні з Драгомановим, він дуже слабий, лікарі не дуже потішаюче відзивалися, розуміється, що він о тім не знає. Був би то страшний для нас удар» (ЦДІАУЛ, ф. 663, оп. 1, од. зб. 219, арк. 27). З розкішного Французького готелю 5 серпня Драгоманов переїхав у невеличкий і менш комфортабельний готель у сосновому лісі (Hôtel z.d. Drei Löwen), що розташований у Сальмансдорфі поблизу Відня (лист Драгоманова до Павлика від 5 серп. 1891 р.)[2] і пробув тут аж до початку жовтня. Принаймні 8 жовтня 1891 року адресував Павликові свого листа уже із Софії.

Драгоманов між Кобринською, Павликом та радикалами. До початку епістолярного спілкування Кобринської з Драгомановим, її ім'я часто зринало в листуванні Драгоманова з Павликом: спочатку у 1888–1889 роках, коли після відмови норовливої галичанки від його шлюбної пропозиції той душевно звірявся Драгоманову та його дружині у своїх нещасливих любовних намірах. А згодом, 1893 року, коли Павлик щоразу доносив своєму життєвому наставнику відомості про нетактовні випади Кобринської проти галицьких радикалів, намагаючись виставити її з не найкращого боку та саботувати її альтернативний проект «Наша доля». Тому часто роль Драгоманова щодо Кобринської в його листуванні з Павликом зводилася до своєрідного морально-етичного арбітра, який кожного разу намагався, якщо не вгамувати, то бодай зменшити Павликове перманентне упередження до Кобринської, жартома означивши інтимно-особистісний характер цих протистоянь образною колізією Наїни

[1] *Бачинський Ю.* Мої спомини про Драгоманова // Михайло Драгоманов у спогадах / укл. І. С. Гриценко, В. А. Короткий. Київ : Либідь, 2013. С. 258.

[2] *Павлик М.* Переписка Михайла Драгоманова з Михайлом Павликом (1876–1895). Т. 6. Чернівці, 1910. С. 248.

та Финна — героїв Пушкінської поеми «Руслан і Людмила» (лист до Павлика від 3 (15) січ. 1894 р.)[1]. У делікатнішій формі Драгоманов намагався в цьому переконати й Кобринську (в листі від 8 (20) лип. 1893 р.), вказуючи їй на безсенсовність порожніх суперечок з Павликом й шкоду для загальної справи та партійного консенсусу: «полемізувати з П[авли]ком ні до чого не доведе, окрім до смутку серед всіх людей, приязних і до Вас, і до справи поступу в Галичині»[2]. Як згадував пізніше сам Павлик, за його з Кобринською полеміку Драгоманов «сердився справедливо і на мене, і на д. Кобринську, яко за щось дуже дрібне і пусте»[3].

Щоправда, у колізії «Кобринська, вільна любов і радикали»[4] Драгоманов вельми обурився таким несподіваним випадом Кобринської проти «своїх» у відомій її автобіографічній епістолі до О. Огоновського. Фактично, цей резонансний конфлікт, епістолярно донесений йому Павликом, став чи не головним аргументом для солідаризування Драгоманова з рештою галицьких радикалів у справі ігнорування проекту Кобринської «Наша доля». Свою позицію він висловив Павликові (у листі від 3 (14) трав. 1893 р.): «Обернулась до мене Кобринська. Просить статті до спроектованої нею Дрібн[ої] Жіночої Бібліотеки. Позаяк вона спімнула і про незгоди свої з радікалами, то я своє написав про безтактівність вплутувати Огон[овського] і К° в судді незгод між поступовцями, коли б ті незгоди навіть і були. На біду мою, № 4 “Зорі” я не получив. Написав вежливо, як треба до дами, та суть сказав. А статтю, може, дам. От тільки що я не признаю науки і літератури жіночої і чоловічої, — а тільки загальну [як згадано вище, проти такого поділу літератури була й сама Кобринська. — *А. Ш.*]. А коли, по Вашому, не треба давати Коб[ринській] — то можу і не дати»[5]. Драгоманов тут згадав про свій лист до Кобринської від 2 (14) травня 1893 року, в якому дорікнув Кобринській за напад на радикалів у справі «вільної любові». Оскільки відомого скандального уступу про це питання в «Зорі» Драгоманов на той час ще не встиг прочитати, то дипломатично перевів своє менторське напучування в мотиваційне русло, листовно з’ясовуючи в опальної феміністки, «які власне були у Вас реальні й загальні мотіви проводити ріжницю в постановці жіночої справи Вами і радікалами і в

---

1 *Павлик М.* Переписка Михайла Драгоманова з Михайлом Павликом (1876–1895). Т. 8. Чернівці, 1911. С. 14–15. Детальніше про це див. у розділі: «“Між нами антагонізм двох культур, а надто конкуренція” (Наталія Кобринська та Михайло Павлик: діалектика особистого й творчого)».

2 Переписка М. Драгоманова з Наталією Кобринською (1893–1895). Львів, 1905. С. 17.

3 *Павлик М.* Передне слово // Переписка М. Драгоманова з Наталією Кобринською (1893–1895). Львів, 1905. С. 11

4 *Возняк М.* Кобринська, «вільна любов» і радикали (участь Франка в спростуванні Павлика) // Українське літературознавство. 1970. Вип. 10. С. 113–119.

5 *Павлик М.* Переписка Михайла Драгоманова з Михайлом Павликом (1876–1895). Т. 7. Чернівці, 1911. С. 213.

остатнім разі, — якими власне радікалами»[1]. Разом з тим, не оминувши нагоди покпинити з Огоновського, Драгоманов звинуватив його у непрофесійності як компілятивного, поверхового, мало обізнаного вченого, до того ж морально непевного, який «завше радий з-під тишка куснути поступовий рух»[2]. Вочевидь, цей відступ про Огоновського з боку адресанта слугував повчанням для Кобринської надалі бути політично розважливішою й обачнішою, «щоб не ставити Ог[оновського] в роль судді над незгодами, які можуть бути між самими поступовцями»[3]. Як про це згодом згадував Павлик, «пустивши про радикалів таку невірну поговірку», Кобринська «вразила» «сим і Драгоманова особисто, яко найвизначнійшого радикала»[4].

Першим листом від 5 травня 1893 року **Кобринська «увійшла в листування з Драгомановим»,** ставши єдиною жінкою, з якою від часу свого одруження 1865 року листувався Драгоманов та ще й про жіночу справу[5]. Так було розпочато їхню, хоч і нетривку, але дуже насичену й цікаву епістолярну комунікацію. Тому біографічна й історико-мемуарна цінність цього листування є безсумнівно великою.

«Наша доля» («Жіноча бібліотека»). На листовне прохання (від 5 трав. 1893 р.) Кобринської як редакторки нового видавничого проекту «Наша доля» дати «яку коротеньку і легоньку розвідку»[6] Драгоманов доволі тактовно ухилився відмовкою про власну зайнятість (лист до Кобринської від 2 (14) трав. 1893 р.): «До Вашої “Бібліотеки” я радий дати роботку, та тілько до вакацій наших (1 юлья ст. ст.) навряд виберу вільний час, бо, прохорувавши Фебр. і Марець, стільки одклав на сі місяці роботи, що не знаю і як управлюсь. А там, мабуть, прийдеся переноситись звідси на Захід, то вп’ять перешкода. Для того моя рада: не ждіть мене на 1 кн.»[7]. Хоча наприкінці таки запропонував на вибір до друку в майбутніх випусках «Нашої долі» власну рецензію на брошуру Марії Загірньої «Житє і наука грецького фільозофа Сократа з вступним додатком огляду історії фільозофії» (Вінніпег, 1917) або ж свої спомини про Федьковича. При цьому Драгоманов делікатно покритикував концепцію самого видання: «спеціальность “Жіноча Бібліотека” мене трохи стісняє в виборі сюжету. Я все ніяк не можу собі поділити аритметики на жіночу і чоловічу і думаю, що вона одна для всіх і що жінки себе найскорше піднімуть, коли просто стануть робити всі наші праці не гірше нас». З цього зрозумло, що Драгоманов по-своєму бачив

1 *Павлик М.* Переписка Михайла Драгоманова з Михайлом Павликом (1876–1895). Т. 7. Чернівці, 1911. С. 15.
2 Там само. С. 16.
3 Там само. С. 15.
4 *Павлик М.* Передне слово // Переписка М. Драгоманова з Наталією Кобринською (1893–1895). Львів, 1905. С. 9–10.
5 Там само. С. 6.
6 Там само. С. 7.
7 Переписка М. Драгоманова з Наталією Кобринською (1893–1895). Львів, 1905. С. 14.

сучасну альтернативу для видавничого проекту Кобринської — «поступове науково-літературне видання», до якого і схиляв потенційну редакторку: «чому б Вам просто не почати такого. Певно, притягли б усяких сотрудників і з Росії, де люде не довольні ні "Зорею", ні "Правдою"»[1].

У наступних відписах від 20 травня 1893 року Кобринська спочатку просила Драгоманова дати до першої книжки «Нашої долі» рецензію Загірньої, а в листі від 2 липня повідомила, що його матеріали до першого випуску не увійдуть, оскільки до нього запланувала власну обширнішу статтю, щоб у ній «виповісти усю кривду, яку робят жіночій справі наші домородні радикали, а особенно Павлик»[2]. Йшлося про статтю Кобринської «Жіноча справа в Галичині» (Наша доля. Стрий, 1893, кн. 1. с. 1–35). Залаштункові мотиви з друком матеріалів Драгоманова прояснює лист Кобринської до Є. Ярошинської від 6 червня 1893 року, з якого відомо, що сама редакторка планувала надрукувати у першій книжці «Нашої долі» розвідку «з-пера мужчин», щоб не обмежуватися лише жіночими творами, і що «сю точку» обіцяв її «заступити Драгоманів». Проте такому рішенню противилися її редакційні помічниці: «коли я се сказала між моїми жінками, то вони стали мене просити, аби я хоть якийсь час не містила творів визначнійших радикалів, бо се готово спиняти розпродаж книжки. Може, се і правда, радикали не много нам помагают, а скорше псуют, то і ніяк нам нашої справи для них жертвовати» (ІЛ, ф. 101, № 491). З цього видно, що фактичними причинами невміщення Драгоманової рецензії в першій книжці «Нашої долі» знову таки стала, з одного боку, латентна контроверза з радикалами, а з іншого — опальна особа самого Драгоманова, яка могла б зашкодити прагматичним редакторським сподіванням. У зв'язку з цим Кобринська прохала Ярошинську розшукати «якогось знакомитого писателя, не консерватисту, але і не з перших радикалів» та «від него видобути яку відповідну для нашої книжки розвідку, — може се бути і етнографічні замітки, аби був лиш підписаний мущина» (ІЛ, ф. 101, № 491). Цим альтернативним та ідеологічно нейтральним «писателем» став Вацлав Морачевський, чоловік Софії Окуневської. У своєму дописі під назвою «Літературні замітки» (Наша доля. Стрий, 1893, кн. 1), підписаному псевдонімом «Д-р Дамян М.», він зробив огляд найпопулярнішої європейської лектури.

Перечитавши «од дошки до дошки»[3] надіслану першу книжку «Нашої долі» (лист М. Драгоманова до Кобринської від 2 січ. 1894 р.), Драгоманов зреагував досить критично, висловивши редакторці низку власних зауваг. Головне з них стосувалося взагалі доцільності цього видання, оскільки кориснішим для читачів, на його погляд, став би переклад уже згаданої і навіть надісланої

[1] Переписка М. Драгоманова з Наталією Кобринською (1893–1895). Львів, 1905. С. 14–15.

[2] *Павлик М.* Передне слово // Переписка М. Драгоманова з Наталією Кобринською (1893–1895). Львів, 1905. С. 10.

[3] Переписка М. Драгоманова з Наталією Кобринською (1893–1895). Львів, 1905. С. 19.

раніше Кобринській книжки Шарля Сеньобоса «Історія сучасної цивілізації», половину з якого можна було б надрукувати за рахунок бюджету «Нашої долі». «Перечитав уважно Вашу статтю і переглянув все инше, окрім повісти Г. Барв[інок], — і в кінці скажу, що пожалкував, що все напечатано замісць напр[иклад] перекладу *Seignobos*» (лист до Кобринської від 22 груд. (3 січ.) 1894 р.)[1]. З приводу статті Кобринської «Жіноча справа в Галичині», в якій головно розкритиковано опозиційність редакції «Народу» щодо розвитку чи підтримки емансипаційних процесів у Галичині, Драгоманов солідаризувався з авторкою, зауваживши, що «замісць того, щоб дивитись на одно лишень, чи везете Ви вперед», редакція «Народу» «засіпала Вас то вправо, то вліво, то вперед, то назад»[2]. Щоправда, цю редакторську хибу та епізодичне партійне доктринерство не радив екстраполювати на всіх радикалів, тим паче звинувачувати їх у «спеціальній "мущинській" неприхильності до жіночої справи»[3]. Тому будь-яким майбутнім інсинуаціям та безпредметним полемікам з опозиціонерами фемінізму щодо платформи жіночого питання прозірливий політик, дипломат і мисленник, а разом з тим авторитетний галицький ментор, Драгоманов радив Кобринській протиставити конкретні утилітарні цілі та інтелектуальні здобутки жінок, тобто «направляти жіночу працю так, щоб плоди її <…> дійсно вбільшували суму добра громадського, науки, літератури і т. и.»: «З сего погляду, коли б Ви видали книжку перекладу чи оригінальну, — одповідну сій цілі, то б більше підняли свою справу, ніж полемікою та ще з-за справ дуже мікроскопічних»[4]. Драгоманов відзначив «інтересне» оповідання Ганни Барвінок «Праправнучка Баби Борбця» (Наша доля, кн. 1, с. 40–54), але закинув цілком недолугу його коректу. Найбільше його «засмутило» «в хроніці написане про Росію»[5]. Вочевидь, йшлося про спільний допис Кобринської та Ольги Кобилянської «Звістки з заграниці та краю» (Наша доля, кн. 1, с. 79–94), в якому Драгоманов помітив багато фактографічних хиб: «Скандально, що власне про свою землю (через Україну) в гал[ицькому] виданню таке незнання!»[6]. А в наступному листі (13 (25) лют. 1894 р.) по-менторськи порадив розширювати власний кругозір за рахунок хоч би навіть і російськомовної лектури з Наддніпрянщини: «А взагалі, коли хочете мати звістку про Росію з Україною, то треба з ними поступати, як і з другими землями, тобто читати їхні періодики <…>. В Росії тепер нема укр[аїнських] газет, то ж не зоставатись Вам зовсім без джерел про Україну. Се шкодить узагалі, — а окрім того веде до скандалу всякий раз, як Ваші люде схотять говорити про Україну.

[1] Переписка М. Драгоманова з Наталією Кобринською (1893–1895). Львів, 1905. С. 17.
[2] Там само.
[3] Там само. С. 18.
[4] Там само.
[5] Там само. С. 19.
[6] Там само.

Та й за європейським громадським життєм рос[ійські] газети ліпше слідять, ніж Ваші польські, котрі у Вас всі ж читають»[1]. Серед найпопулярнішої російської лектури Драгоманов радив газету «Неделя», «не дорогу і досить повну», яка «дає огляди і документи рос[ійського] державного і громадського життя і чимало дописів з України. Що вона не по укр[аїнсько]му пишеться, — се не резон, щоб її не читати»[2].

Про різну реакцію на першу книжку «Нашої долі» (Стрий, 1893) Павлика і Драгоманова Кобринська повідомляла в листі до Марії Вояківської від 11 січня 1894 року: «Павлик страшенно сердитий за мою статтю [«Жіноча справа в Галичині». — *А. Ш.*], бог вість як прозиває, зате Драгоманів, голова радикалів, приймив книжочку дуже добре» (ЦДІАУК, ф. 1235, № 965, оп. 1, арк. 1).

Не виявляючи більшого зацікавлення «Жіночою бібліотекою», Драгоманов також не радив публічно критикувати це видання й Павликові: «"Ж[іноча] Б[ібліотека]" не варта рецензії, — бо в ній все дрібне і неінтересне, окрім почасти оповід[ання] Ганни Барв[інок]. Коли варто про що сказати, то хиба про те, що й тут (як колись в "Народі") показано незнаття вопіюще жіночої справи в Росії»[3]. А коли ця рецензія таки вийшла з друку у третьому числі журналу, то Драгоманов дорікав Павликові (в листі від 9 (21) січ. 1894 р.) за критичну безтактність та необ'єктивність, виявлену в його особистісних кпинах на адресу Кобринської: «І прохав Вас не дуже розводитись у полеміці з Кобр[инською]. По-моєму, Ви таки "засіпували Кобр[инську] і К° то туди, то сюди, і в дрібницях, і дуже вже підчиркували особистости, напр[иклад] що К[обринська] не написала нічого в "Народ" і т. п. А вона глупо все повернула, як ознаки "мужчинської" нехіті до жіночої емансипації»[4]. Можливо, й тому вже після одержання першої книжки «Нашої долі», як стверджував Павлик, Драгоманову «відійшла охота писати туди»[5].

Втім, якщо гострокритичні випади Павлика щодо «Жіночої бібліотеки» мотивувала його особиста неприязнь до Кобринської, то Драгомановим у його назагал негативній рецепції керувала незмінна позиція, що «спеціального жіночого видання випускати не варто» (лист до Кобринської від 8 (20) лип. 1893 р.)[6], а для «провінціальної публіки обох полів» найпотрібнішим був би згаданий переклад Сеньобоса «Історія сучасної цивілізації»[7]. Наприкінці 1891 року Драгоманов особисто надіслав для Кобринської французький примірник

1 Переписка М. Драгоманова з Наталією Кобринською (1893–1895). Львів, 1905. С. 22.
2 Там само. С. 22.
3 *Павлик М.* Переписка Михайла Драгоманова з Михайлом Павликом (1876–1895). Т. 8. Чернівці, 1911. С. 27.
4 Там само.
5 *Павлик М.* Передне слово // Переписка М. Драгоманова з Наталією Кобринською (1893–1895). Львів, 1905. С. 11.
6 Переписка М. Драгоманова з Наталією Кобринською (1893–1895). Львів, 1905. С. 17.
7 Там само. С. 20.

цієї книжки («Histoire de la civilisation contemporaine» (Paris, 1890) (ІЛ, ф. 3, № 1612, с. 219) (лист Кобринської до Франка від 15 груд. 1891 р.).

Тему «Сеньобоса» Павлик дещо перебільшено назвав «одиноким реальним інтересом переписки Драгоманова з д. Кобринською»[1]. Мова про цей переклад проходить лейтмотивом через увесь їхній епістолярій.

Спочатку письменниця листовно звіщала Драгоманова (5 трав. 1893 р.) про намір видати переклад за кошт Товариства руських женщин у Станіславові. Переклад з французької мала виконати Ольга Рошкевич, спеціально вступивши до Товариства, аби відповідними рефератами про цю книжку заохотити членкинь до її видання[2]. Повернутись до ідеї з Сеньобосом, Драгоманов радив Кобринській й тоді, коли був розчарований низьким видавничим рівнем «Жіночої бібліотеки». Як альтернативу Сеньобосу тоді вона запропонувала спочатку видати переклад з німецької праці Авґуста Бебеля «Die Frau und der Sozialismus» (Bonn, 1879; «Жінка і соціалізм»), мотивуючи тим, що в Галичині важко знайти фахового перекладача з французької. Ольга Рошкевич так і не змогла впоратися з перекладом Сеньобоса. У зв'язку з цим у двох наступних листах від 8 та 9 лютого 1894 року просила Драгоманова при нагоді знайти перекладача з французької в підросійській Україні або ж порадити аналогічні до праці Сеньобоса німецькі або російські книжки, з мовного погляду більш доступні галичанам для перекладу. У відписі від 13 (25) лютого 1894 року Драгоманов наполягав перекладати таки Сеньобоса, віддаючи йому перевагу перед Бебелем, «як твору загальному проти партійного»[3], хоч і усвідомлював проблему з добрим перекладачем навіть на Наддніпрянщині: «На Україні франц[узьку] мову знають більше, ніж в Галичині, та щоб при тому вміли писати по-українському, то рідко»[4]. З приводу альтернативної лектури німецькою чи російською Драгоманов був категоричним у пріоритетності та особливості саме праці Сеньобоса: «Німецьких і російських книг, подібних до *Seignobos,* я не знаю. Та німці так і писати не вміють, щоб не вийшло ні академічно, ні сухий учебник. А россіянам не вільно по новішчій історії. Тепер живі учебники по історії єсть тілько в французів та почасти в англичан»[5]. Зважаючи на стійке наполягання Драгоманова, Кобринська таки знайшла «якусь галичанку», яка взялася перекласти Сеньобоса і навіть надіслала йому кілька сторінок свого перекладу[6]. Достеменно не відомо, як Драгоманов оцінив ці сторінки, але, за

---

1 *Павлик М.* Передне слово // Переписка М. Драгоманова з Наталією Кобринською (1893–1895). Львів, 1905. С. 12.

2 Там само. С. 7.

3 Переписка М. Драгоманова з Наталією Кобринською (1893–1895). Львів, 1905. С. 21.

4 Там само. С. 21.

5 Там само.

6 *Павлик М.* Передне слово // Переписка М. Драгоманова з Наталією Кобринською (1893–1895). Львів, 1905. С. 12.

Павликовим припущенням, «переклад був поганий і Драгоманів збув справу мовчанкою. (У нас і тепер нема гарних перекладчиків із чужих мов, особливо межи женщинами)»[1]. Праця Сеньобоса так і не вийшла друком. Як стверджував Павлик, «одинокий реальний інтерес» Драгоманова у листуванні з Кобринською «звівся ні на що»[2]. Згодом окрему частину з праці Сеньобоса з французької переклав І. Франко під назвою «Сучасна Анґлія: Нарис розвою й політичного житя 1814–1896 рр. Шарля Сеньобоса» (Львів, 1898). Відомо, що для свого перекладу Франко користувався позиченим у Кобринської через Павлика примірником книжки Сеньобоса у французькому оригіналі (листи Кобринської до Павлика від 19 лют. та від 8 берез. 1896 р.; ЦДІАУЛ, ф. 663, оп. 1, од. зб. 219, арк. 68, 72).

Ювілей Драгоманова. Як член оргкомітету від жіноцтва Кобринська була причетна до організації ювілею тридцятилітньої діяльності Драгоманова, що його українська суспільність відзначала в грудні 1894 року у Львові з метою популяризації ідей та наукової діяльності вченого, консолідації всього українського громадянства, а також для вшанування на високому всеукраїнському рівні й моральної підтримки багатолітнього українського емігранта, що став духовним батьком для цілого покоління.

У листуванні з Павликом на його запросини до ювілейного оргкомітету Кобринська обговорювала питання з приводу загальної організації святкувань Драгоманова: «Сердечно дякую, що повідомилисте мене в так важній справі. Я з цілого серця рада почтити Драгоманова. <…> Упевняю, що буду старатися зробити, що лиш можливе» (лист до Павлика від 8 серп. 1894 р.; ЦДІАУЛ, ф. 663, оп. 1, од. зб. 219, арк. 43). Участь українського жіноцтва в цьому ювілеї, як йшлося в листі, залежала від того, «в який спосіб українці хотять заманіфестоватися» і «чи гроші дают, чи самі приїдут» (там само). Хоча вже в наступному листі, від 10 серпня, переконувала Павлика в недоцільності окремого привітання «від поступового жіноцтва Галичини і Буковини», схиляючись до загальніших вшанувань, «бо кожда з приклонничок Драгоманова може прилучитися до адресу чи дарунку мущин» (там само, арк. 44). Кобринська також радила Павликові не засновувати будь-якого формального оргкомітету, натомість видрукувати єдиний текст вітального адресу, поширивши його по всіх знайомих з проханням, «аби збирали підписи з долученєм грошевих датків» (там само, арк. 44). На переконання Кобринської, в такий спосіб вдасться зібрати більше підписів та грошей, ніж би це робив лише сам оргкомітет.

Сама ж Кобринська через заклопотаність не відвідувала зборів ювілейного оргкомітету. В листі до Павлика від 18 серпня повідомляла: «На збори [оргкомітету. — *А. Ш.*] приїхати не можу, — заявляю, однак сим письмом, що до адресу в честь

[1] *Павлик М.* Передне слово // Переписка М. Драгоманова з Наталією Кобринською (1893–1895). Львів, 1905. С. 12.

[2] Там само.

Драгоманова я готова в кожній хвилі прилучитися своїм підписом і грошовим датком» (там само, арк. 46). Напередодні ювілею, 12 грудня 1894 року, звістила Павлика, що через зайнятість не може бути присутньою на ранковому вічі в честь Драгоманова, а лише на «комерсі», що мав відбутися увечері (там само, арк. 49).

Ювілей Драгоманова відзначали 16 грудня 1894 року у Львові у великій ратушевій залі. Спочатку відбулося віче, скликане політичним товариством «Народна воля» і комітетом, утвореним із селян різних повітів Галичини. Після віча відбулися перші загальні збори «Русько-українського товариства "Поступ"», заснованого спеціально з нагоди ювілею Драгоманова «для просвіти руського народу в єго дусі» на чолі з його головою М. Павликом[1]. У «Поступі» створено фонд ім. М. Драгоманова, в якому на його честь українці зложили 1000 рублів. Власне ювілей розпочався о 18 год. в тій самій ратушевій залі. Вечір відкрив голова заходу М. Павлик, після чого доповідь про наукову діяльність М. Драгоманова виголосив І. Франко. З-поміж інших учасників, які мали вітальні промови (Ян Чоп, Ярослав Розвода, Іван Сандуляк, Стефан Новаковський, Василь Стефаник, Денис Лукіянович, Іван Копач), виступила також Наталія Кобринська, заявивши, що виголошує своє вітання на честь «великого борця за правду — Михайла Драгоманова» від імені «малого ще гурту розбудженого галицького жіноцтва» (Народ, 1895, № 1/2)[2]. У вітальній промові Кобринська глорифікувала вирішальну роль поступових ідей Драгоманова для формування нових суспільних течій і реформаторського світогляду нового покоління: «Аж могучий голос Драгоманова потряс до основ нашу суспільність. З ним прокинулись у нас нові думки, нові бажання, котрі стреміли до одної цілі, ішли до одної мети, а то: освободження слабих і пригноблених від переваги сильних і можних». На тлі цих суспільних зрушень ідеї Драгоманова ферментували й «розбудження жіночого питання». «Всесвітні, нанесені на нашу Русь думки Драгоманова, <…> дали спроможність піднести голову усім бідним та пониженим, а тим самим дали спроможність піднести голову нещасному та дуже пониженому галицкому жіноцтву» (Народ, 1895, № 1/2, с. 27).

Після ювілейного вечора учасники відбули спільну вечерю у львівській ресторації Grzywińskiego. У списку дарунків Ювілярові було зазначено, що від Наталії Кобринської та Софії Морачевської (Окуневської) подаровано «подушку атласову з українськими вишиваннями. Із фантів краєвої вистави у Львові 1894 р. на пам'ятник для Шевченка»[3]. Відомо, що у придбанні цього подарунка Кобринській сприяла Марія Вояківська. В останньому листі до Кобринської від

[1] Михайло Петрович Драгоманов. 1841–1895. Єго юбилей, смерть, автобіографія і спис творів / зладив і видав М. Павлик. Львів, 1896. С. 34.

[2] Промову Кобринської на комерсі в честь Драгоманова Павлик надрукував в «Народі» (1895. № 1/2. С. 27) та у виданні: Михайло Петрович Драгоманов. 1841–1895. Єго юбилей, смерть, автобіографія і спис творів / зладив і видав М. Павлик. Львів, 1896. С. 97–99.

[3] Михайло Петрович Драгоманов. 1841–1895. Єго юбилей, смерть, автобіографія і спис творів / зладив і видав М. Павлик. Львів, 1896. С. 48.

28 лютого 1895 року Драгоманов, зворушений таким пишним святкуванням власного ювілею, висловлював вдячність зокрема й за цей подарунок: «Дуже вдячний Вам і п. Морачевській за дарунок і спомини про мене з поводу моєї "панахиди", котру звуть ювілеєм. Спасибі землякам, що поряд зо звичайними loci topici таких пригод, сказали чимало дійсно сердечного»[1].

Творчому ювілеєві Драгоманова Кобринська також присвятила своє оповідання «Відьма. По народним казкам і оповіданням» (пізніша назва «Судильниці»), яке Павлик надрукував у «Народі» (1894, № 22, с. 341–347) і того-таки року видав окремою книжечкою (Львів, 1894. 28 с.).

Свої спогадові рефлексії з приводу ювілею Драгоманова вже після його смерті Кобринська листовно ословила Євгенії Ярошинській: «Най хоть перед смертю мав ту потіху, що так світло випав єго ювелей, — се також рідкий случай, аби чоловік за життя бачив свою посмертну славу» (лист до Ярошинської від 18 лип. 1895 р.; ІЛ, ф. 101, № 494).

Після **смерті Драгоманова**, яка настала внаслідок розриву аорти 20 червня (2 липня) 1895 року у Софії (Болгарія) Кобринська надіслала його дружині Людмилі Михайлівні жалібну телеграму зі співчуттям: «Страшне горе на Вас, Добродійко! Не самі однак плачете, плачуть не лиш Ваші Діти, а плаче з Вами ціла Русь-Україна: зайшло ясне сонце, — замерло слово правди на довгі часи. Потрясена до глубини душі з великою стратою, остаєся з глубоким поважанєм Наталія Кобринска. Болехів 22/6 1895»[2]. Про свої душевні переживання з приводу цієї втрати Кобринська писала Євгенії Ярошинській 18 липня 1895 року: «Мене страшно вразила смерть Драгоманова, майже відхорувала-м, страшний то для нас Русинів удар — другого такого не маємо, та й не скоро, відай, будемо мати» (ІЛ, ф. 101, № 494).

Видання «Переписки М. Драгоманова з Наталією Кобринською (1893–1895)». Після смерті Драгоманова Кобринська спочатку позитивно зреагувала на Павликів заклик до української громади усіляко сприяти увіковічненню його пам'яті, погодившись на публікацію свого листування з ученим, хоча згодом не раз шкодувала за згоду опублічення цього конфіденційного матеріалу, листовно конфліктуючи з Павликом з погрозами відібрати свій приватний епістолярій назад. Щоправда, для Кобринської, якщо зважати на її висловлювання Павликові (листі від 5 серп. 1896 р.), листи до неї Драгоманова загалом були «не так варті» (ЦДІАУЛ, ф. 663, оп. 1, од. зб. 219, арк. 70), за винятком хіба що одного, де він критикував упереджену позицію щодо неї «Народу» та редакційну стратегію цього часопису — «схиматизувати, нумерувати, етікетизувати манісіньки біжучи справи» (лист Драгоманова до Кобринської від 22 груд. 1893 р. (3 січ.) 1894 р.)[3]. Детальні перипетії цього тривкого, дев'ятилітнього, підготовчого

[1] Переписка М. Драгоманова з Наталією Кобринською (1893–1895). Львів, 1905. С. 22.

[2] Михайло Петрович Драгоманов. 1841–1895. Єго юбилей, смерть, автобіографія і спис творів / зладив і видав М. Павлик. Львів, 1896. С. 197.

[3] Переписка М. Драгоманова з Наталією Кобринською (1893–1895). Львів, 1905. С. 18.

процесу «Переписки М. Драгоманова з Наталією Кобринською (1893–1895)», у якому відлунив слід особистісних контроверз самого упорядника Павлика з Кобринською, висвітлені у підрозділі *«Між нами антагонізм двох культур, а надто конкуренція» (Наталія Кобринська та Михайло Павлик: діалектика особистого й творчого)».* Очевидно, що і на підготувальному етапі, й уже після виходу «Переписки» у світ 1905 року найбільш дражливим для Кобринської в цьому виданні було контроверсійне «Переднє слово» Павлика, в якому він часто на свій лад, не завжди об'єктивно трактував характер чи окремі фрагменти взаємин письменниці з Драгомановим («вільної любові», окремого жіночого видання, концепції емансипаційного руху). Так, у листі до Павлика від 29 грудня 1896 року Кобринська зауважувала, що «на кількох місцях Вашого переднього слова виходит зовсім не те, що писав до мене Драгоманів». У зв'язку з цим Кобринська категорично зрезигнувала ідеєю з публікацією цього епістолярію, повідомивши Павликові: «Таких хиб є повно у Вашім переднім слові; прошу проте моїх листів до Драгоманова, ані єго до мене не публіковати» (ЦДІАУЛ, ф. 663, оп. 1, од. зб. 219, арк. 79). Отже, «Переписка М. Драгоманова з Наталією Кобринською» вийшла друком лише в односторонній кореспонденції, тобто з публікацією самих листів Драгоманова без відписів Кобринської. Обопільний листовний дискурс частково реконструює передмова Павлика, у якій він дає свої «доконечні пояснення і доповнення, користуючися при тому листами д. Кобринської до Драгоманова»[1].

Попри менторський характер впливу Драгоманова на кристалізацію національної свідомості Кобринської та формування її світоглядного європеїзму, а також попри часті розходження між ними у жіночому питанні, яке Кобринська намагалася ідеологічно виокремити, надавши йому самостійної концептуалізації, а Драгоманов, навпаки, — розумів його в єдиному контексті ширших суспільно-реформаторських інтенцій, їхня, хоч і нетривка листовна комунікація (охоплена періодом 1893–1895 років), дві безпосередні зустрічі у Женеві та Відні засвідчують плідний інтелектуальний діалог, зацікавлення Драгоманова особою Кобринської як перспективної громадської діячки та жінки нового європейського світогляду, що здатна втілювати його ідеї на ґрунті галицьких суспільних обставин. Для самої Кобринської це знайомство мало вирішальний вплив як на радикалізацію її світогляду, так і з погляду авторитетної підтримки Драгоманова її феміністичної діяльності. У рецепції Кобринської він був духовним лідером нації, чий вплив радикально реформував свідомість цілої молодої генерації й збурив потужну хвилю нових суспільно-політичних настроїв. Великим був і людський її пошанівок Драгоманова, як це засвідчено в її особистих листовних зізнаннях, ювілейних та посмертних глорифікаціях ученого.

---

[1] *Павлик М.* Переднє слово // Переписка М. Драгоманова з Наталією Кобринською (1893–1895). Львів, 1905. С. 6.

3.5. «Наре́чені мої батьки»: Наталія Кобринська у взаєминах із подружжям Пантелеймона та Олександри Кулішів

На тлі широкої біографічної контактології Кобринської з визначними українськими літераторами, державниками, громадськими діячами (М. Грушевським, М. Драгомановим, Д. Лукіяновичем, М. Павликом, І. Франком, О. Кобилянською, Оленою Пчілкою, Є. Ярошинською, І. Нечуєм-Левицьким, Б. Грінченком, М. Коцюбинським та ін.) її взаємини з подружжям Кулішів вирізняються особливим форматом і творчої, і приватно-особистісної комунікації, яку можна простежити крізь опцію взаємного епістолярію. Він заснований на винятково консенсусному, ба навіть ідилічному, злагодженому, емпатичному типі людських стосунків. У долі Кобринської Куліші відіграли роль духовних опікунів, натхненників і моральних авторитетів, які від середини 1890-х років, під час гострих непорозумінь письменниці з галицькою суспільністю, чи не єдині простягли руку допомоги і всіляко сприяли втіленню її емансипаційних задумів. Як згадувала сама Кобринська, «обоє Куліші все дуже симпатично відносилися до моїх змагань у Галичині, і підпирали так морально, як і матеріяльно, мої видавництва задля жіночої справи»[1]; особисто Олександра Куліш «станула з помочею тогди, коли найбільше було єї треба» (лист Кобринської до П. Куліша від 14 лип. 1895 р.; ІР НБУВ, ф. 338, І, № 29698).

Людський чи навіть батьківський сентимент Кулішів до Кобринської впливав на характер їхнього взаємного щиродушного листування і відлунив у дочірніх почуттях письменниці до своїх названих батьків навіть після їхньої смерті.

Перший епістолярний період взаємин з Олександрою Куліш (1886–1887 роки). Співпраця у «Першому вінку». Листовне знайомство Кобринської з Кулішами розпочалося 1886 року, коли, збираючись видавати альманах «Перший вінок», редакторка надіслала листи із запрошенням до

[1] *Кобринська Н. з Озаркевичів [Кобринська Н.]*. З подорожи по Україні! // Діло. 1911. № 200.

співпраці відомим «українкам» (наддніпрянкам) — Олені Пчілці, Лесі Українці, Катрі Мельник, Ользі Хоружинській, а також Олександрі Куліш, знаній у літературі під псевдонімом Ганна Барвінок. Щоправда, Олександра Михайлівна на лист, написаний ще перед великодніми святами, довго не відповідала. Тому Кобринська просила навіть Франка (у листі від 3 черв. 1886 р.) звернутися до неї вдруге уже через Пантелеймона Куліша. У «Першому вінку» разом з белетристикою планувалось умістити біографії відомих письменниць — Марка Вовчка, Олени Пчілки та Ганни Барвінок. Згадуючи Франкові про останню з них, Кобринська зазначала: «без вспоминкі о ній в альманаху бути не може» (ІЛ, ф. 3, № 1608, с. 342). Проте від ролі епістолярного посередника з Кулішами Франко відмовився: «Адрес Ваш до Кулішихи добрий <…>. Я радо допоміг би Вам тут чим-небудь, але з Кулішем не тільки не переписуюсь, а надто ще маю на собі його височайшу неприязнь за рецензію його "Хуторної поезії" в "Світі" [йдеться про Франкову рецензію "Хуторна поезія П. А. Куліша" (Світ, 1882, № 15, с. 267–273). — *А. Ш.*]. Значиться, не можу Вам тут нічим допомогти» [т. 49, с. 65]. Втім уже 8 червня 1886 року Кобринська звіщала, що довгоочікувану відповідь Кулішевої таки отримала (ІЛ, ф. 3, № 1608, с. 351). Олександра Михайлівна відписала «дуже чемно, але недовірчиво, і казала собі прислати дещо з <…> письменних праць» Кобринської[1]. У відписі від 2 липня 1886 року Кобринська подякувала «звістній літератці» за увагу до видання й готовність до співпраці: «Превелику робите мені честь і радість, що не відмовляєте свого поважного співуділу в моїм видавництві». І на її прохання надіслала одну власну «новельку» «Задля кусника хліба», «приладжену вже до Альманаха розвідку про жіночий рух» і два твори інших галичанок (ІЛ, ф. 13, № 6).

Наступний недатований лист О. Куліш до Кобринської, вже не такий офіційний, як попередній, супроводжувався теплим наддніпрянським звертанням — «Високоповажна добродійко, дорога сестро Русинко!» й побажаннями — «Нехай Вам вспомогає Бог, або та животворяща сила, що нею наповнено все твориво віковічно таємничого творця». А далі по-людськи зворушливо й по-громадянськи прозірливо Кулішева зреагувала на заклик до інтелектуальної консолідації українського жіноцтва, розмежованого двома імперіями, вважаючи програму жіночого альманаху актуальним кличем до національного єднання на ґрунті українського письменства: «Поклик Ваш до мене про підмогу вважаю голосом самої природи. Надвоє нас малу Русь поділено і кожну половинку почужомовлено. З-під чужомовности галицької покликуєте — спасибі Вам — до тієї Руси, що бореться із чужомовностью українською, і обом нам рідним сестрам давнє руське слово здається в наших писаннях несправдешнім руським, мені — Ваше, Вам — моє. А проте велить нам обом серце і так само велітиме нашим наслідницям — перегуковатись через політичню границю, щоб

[1] *Кобринська Н.* Згадка про П. Куліша // Зоря. 1897. № 22. С. 438.

обізвався рідний голос, приправлений і придавлений чужомосковщиною. Як Ви в нашому Шевченкові з єго плеядою чуєте силу й красу словесну, що надить і ухо, й серце до себе, так і ми дослухаємось до найтихшої гармоничної нотки, яку заприкметимо в Вашій друкованій словесности». Адресантка висловила оптимістичне сподівання щодо майбутнього українського націєтворення, бо «виросте колись нова молода нація проміж рідних їй націй старших і служитиме — чаємо духом — старшим сестрам своїм проводирем у їх політичній, релігиї і всій иншій темнóті. І ся думка нехай дає крила нам, поки що, безперим, і нехай надихає нас духом самопознанія — нас, принижених і впосліджених так званою міждонародньою політикою» (ІР НБУВ, ф. 338, І, № 30398).

Патетичний настрій у листах Олександри Куліш не приховував людської прихильності, великої вдячності й поваги до Кобринської за зініційований проект спільного жіночого альманаху, до якого особисто Кулішева мала за велику честь і заслугу долучитися, хоча зі скромності применшуючи свої літературні можливості: «От під яким девізом хочеться мені, найменшій силі з літературних сил українських виступати до бою жизни, до того великодушного бою, що Ви, дорога сестро русинко, проклямуєте Вашим пророчим літературним óрганом. Може, Ви більше прочитаєте проміж моїх стрічок, ніж я можу й хочу сказати Вам листом моїм. Щаслива буду Вашою освіченою вагою до мого мінорного тону, котрий беру в великому літературному концерті. Коли ж і не заслужу вваги Вашої, то все таки чутиму серцем — те щастя, що дає Бог чи таємнича природа вселенська кожній душі, котра, по своїй спромозі чинить те, що мусить чинити дрібнесеньке знаряддя неосяєнної ніяким розумом жизни» (ІР НБУВ, ф. 338, І, № 30398).

Спочатку до збірника Ганна Барвінок надіслала оповідання «Перемогла». Здогадно, що саме ним була невдоволена співредакторка Олена Пчілка, як відомо з листа Кобринської до Франка від 19 березня 1887 року: «Косачева відказує на оповіданє Г[анни] Б[арвінок], називає “смердючою морквою” і не хоче брати на себе за то ніякої вини» (ІЛ, ф. 3, № 1608, с. 668). Згодом Ганна Барвінок надіслала до альманаху й друге, значно коротше, оповідання «Жіноче бідуваннє», через що Кобринська знову звернулася за порадою до Франка (у листі від 25 лют. 1887 р.), запропонувавши друкувати обидва твори: «Ганна Барвінок прислала до “альманаха” другу повість на підставі, що тамта для нас не годиться, то треба буде обі помістити, бо то друге оповіданє занадто коротке» (ІЛ, ф. 3, № 1615, с. 666). Врешті в «Першому вінку» за підписом Ганна Барвінок надруковано два оповідання — «Перемогла» (с. 25–55) і «Жіноче бідуваннє» (с. 367–372).

А вже 18 серпня 1887 року Кобринська звіщала Кулішевій про вихід альманаха у світ, проблеми його доправлення до Росії та складної рецепції в Галичині, заодно висловлюючи подяку за «ласкавий співуділ» у цьому виданні: «Ваше вироблене ім’я служит єму дуже хорошою фірмою» (ІР НБУВ, ф. 338, І, № 31100).

Однак негативна оцінка «Першого вінка», зокрема й обидвох оповідань Ганни Барвінок, у рецензії Григорія Цеглинського[1], сильно обурила П. Куліша, як про це згадувала Кобринська, покликаючись на пізнішу кореспонденцію з Ганною Барвінок: «був дуже ображений критикою "Зорі" на оповідання єго дружини, про котру в своїх письмах до мене виражався з великим поважаннєм і сердечностию»[2]. У рецензії Цеглинський закинув авторці брак художньої мотивації в обох творах, через що, на його думку, нівелювався їх головний художній замисел: «Ганна Барвінок — ім'я, звісне не віднині в літературі нашій. Та се, мабуть, і причина, що оно красше представляєсь в літературі, як в Альманасі. Ганна Барвінок оповідає гарно там, де має предмет до оповідання ("Перемогла"), де ні, — намагає звичайним бідованнєм ("Жіноче бідуваннє"). До сего, як і взагалі до кождого тепер любленого "бідовання", мусимо заявити, що оно добре там, де ясно бачимо причини того бідовання, чи то випливаючи з індивідуальности (оповідання характеритичні), чи взагалі з лихого суспільного устрою (оповідання соціальні), де ж нема ні одного, ні другого виходить старече хлипання, обчислене на добре, а ще більше на наївне серце читателя. Ганна Барвінок, як в "Жіночім бідуванню" закриває всякі мотива, так в "Перемогла" не закриває навіть лихих мотивів, як прим. віщовання сови і виходу через теє Харитини з дому <…>. Писателька любуєсь в голоснім говоренню того, що звичайно голосно не говориться, а тим менше пишеться. Се "парасолька" вправді модна і просто — з Парижа, але у нас не носять єї так до сонця — більше од сонця»[3]. Зауваження Цеглинського супроти Ганни Барвінок Кобринська спростувала у своїй «Відповіді на критику жіночого альманаху в "Зорі" з р. 1887» (Чернівці, 1888), пояснивши звернення письменниці до народних мотивів її іманентною творчою прикметою: «після сього можна би думати, що Ганна Барвінок говорить дійсно о чімсь ніколи у нас небувалім, наколи нам приходиться дивувати, для чого критик ту загальнозвісну з цілого ряду на народних мотивах опертих оповідань писательку висилає по темати до Парижа, і то ще при спосібності надто звичайного у нас факту. Чи лиш для того, що оповідання поміщене в жіночім альманасі, а не деінде?!»[4].

Другий епістолярний період (1894–1897 рр.) та знайомство з Пантелеймоном Кулішем. Творча співпраця й відтак листовна комунікація з Олександрою Куліш після 1887 року вдруге відновились аж 1893 року, коли Кобринська збиралась видавати свій альтернативний проект «Жіноча бібліотека» у форматі «збірника праць ріжних авторів» «Наша доля». У відповідь на

---

1 *Г. Ц. [Цеглинський Г.].* Перший вінок. Жіночий альманах : [рец.] // Зоря. 1887. № 17. С. 287–288 ; 1887. № 18. С. 307–308.

2 *Кобринська Н.* Згадка про П. Куліша // Зоря. 1897. № 22. С. 438.

3 *Г. Ц. [Цеглинський Г.].* Перший вінок. Жіночий альманах : [рец.] // Зоря. 1887. № 18. С. 307–308.

4 *Кобринська Н.* Відповідь на критику жіночого альманаху в «Зорі» // Кобринська Н. Вибрані твори. Київ : Дніпро, 1980. С. 293–294.

листовне запрошення до участі в цьому проекті Кулішевої Кобринській тоді відписав сам Пантелеймон Куліш і, зацікавившись виданням, одразу надіслав до друку оповідання дружини «Праправнучка баби Борбця», невдовзі надрукованого в першій книжці «Нашої долі» (Стрий, 1893, с. 40–55). «З того часу, — згадувала Кобринська, — майже завсігди писав до мене й відписував на мої письма сам Куліш, заявляючи, що єго письма те саме, що й єго дружини»[1].

За час їхнього нетривкого приватно-епістолярного дискурсу збереглося 12 листів Кобринської до П. Куліша (1894–1897 рр.) і 20 його листів до Кобринської (1894–1896 рр.).

У першому листі до П. Куліша від 4 лютого 1894 року Кобринська з високим пієтетом оцінила його подвижницьку історичну роль як для всієї України, так для Галичини зокрема: «Моя душа зворушується до дна по причині, що приходиться мені писати до так великого борця і мученика українського народа.

Ви перші, Добр[одію], промовили до нашої збаламученої Галичини єї питомою мовою, заволоділи думками невеликої інтелігенції і роз'яснили єї понятя» (ІР НБУВ, ф. 338, І, № 29692).

В основному листування Н. Кобринської з П. Кулішем 1894–1895 років стосувалося **публікації Кулішів у виданні «Наша доля» («Жіноча бібліотека»).** За словами Є. Нахліка, «з Кобринською Куліш листувався тільки як з реальною і потенційною публікаторкою його (та жінчиних) творів. Понад усе для нього важила можливість публікуватися, і він зближувався з тими, хто її забезпечував <…>»[2]. Однак, попри цей прагматичний мотив, не можна не зауважити ще й особливого людського, інтелектуального зацікавлення Кулішів самою жіночою проблематикою, що її популяризувало видання Кобринської. Тому вони морально й фінансово опікувалися «Нашою долею» від початку її заснування, у той час, коли в Галичині це видання зазнало критики й ігнорування передусім з боку радикалів (М. Павлика, І. Франка, М. Драгоманова). «Нехай же Вам доля щастить у Вашому видавництві, а ми служитимемо Вам, як зможемо», — засвідчував Куліш свою підтримку «Нашій долі» в листі до Кобринської від 1895 р. (ІР НБУВ, ф. 338, І, № 29174). Перед виходом друком першої книжки він запопадливо перепитував, скільки надіслати «грошенят на первий випуск» (1895 р.; ІР НБУВ, ф. 338, І, № 29174). Обіцяні на видання кошти передав через Павлика та Драгоманова, листовно повідомляючи про це Кобринській 17 жовтня 1894 року: «Й ті, й сі гроші [тобто 70 гульденів — у Павлика і 50 — у Драгоманова. — *А. Ш.*] просимо Вас обоє з Ганною прийняти до свого розпорядку на Ваші видання» (ІР НБУВ, ф. 338, І, № 29169). Щоправда, з обіцяними коштами стався певний конфуз, оскільки більше трьох місяців ані Драгоманов, ані Павлик Кулішевих грошей редакторці не передали. З цього приводу

[1] *Кобринська Н.* Згадка про П. Куліша // Зоря. 1897. № 22. С. 438.

[2] *Нахлік Є.* Пантелеймон Куліш : Особистість, письменник, мислитель : у 2 т. Київ : Український письменник, 2007. Т. 1: Життя Пантелеймона Куліша: Наукова біографія. С. 450.

він навіть листовно (19 січ. 1895 р.) повчав Кобринську: «Допевняйтесь, доню, свого права на гроші, що застряють у руках у Михайла Золотоверхого [М. Драгоманова. — *А. Ш.*] і Михайла Коломийця [М. Павлика. — *А. Ш.*] (сего від них сподіватись не личило)» (ІР НБУВ, ф. 338, І, № 29176). Обіцяв і надалі надсилати необхідну фінансову підмогу: «А тим часом знайте, що вже наготовлено про Вас на хуторі рубляка в рубляку, і гульден у гульдена стільки, як лічить Коломиєць» (ІР НБУВ, ф. 338, І, № 29176). Про повернення Кобринській грошей Куліш особисто нагадував Драгоманову в листах до нього. Вочевидь, зволікання з поверненням грошей на «Жіночу бібліотеку», як і, зрештою, Павликові листовні намовляння Куліша не спонсорувати це «слабке» видання, було мотивоване іншими планами на ці кошти Драгоманова з Павликом, що їх оприявнив Куліш у листі до Кобринської. Виявляється, Драгоманов просив замість «Жіночої бібліотеки» «обернути 50 рублів на виданнє П[авли]кових популярних книжечок», на що Куліш відповів «пословицею московською»: «Які б не були вжиточні книжечки П[авли]кови, не моя печаль чужих дітей качать. У мене і своїх доволі плаче» (ІР НБУВ, ф. 338, І, № 29176). Паралельно ситуацію довкола цих грошей листовно обговорювали Драгоманов з Павликом. Останній зокрема переказував Кулішевого листа до нього: «Сердиться, що не віддав грошей Кобринській і просить знов віддати. Ви таки не добре зробили, запропонувавши єму таке [помагати моїм виданням. — *М. Павлик*] — ще готов сказати, що хочемо єго обдерти. З ним треба обережнішче, ніж з писаним яйцем. Віддам гроші К[обринськ]ій, і нехай друкує, що хоче» (лист Павлика до Драгоманова від 31 січ. 1895 р.)[1]. У відписі від 10 (22) лютого 1895 року Драгоманов пообіцяв: «Кобр[инськ]ій пошлю Кулішеві гроші, коли взнаю, де вона тепер, — але нехай все рівно не печата Куліша в пеклі, бо то скандал»[2]. Ці кошти Кобринській він таки надіслав з іронічною припискою від 28 лютого (12 березня) 1895 року: «Посилаю Вам Кулішеві 50 рублів і єго твори. З послідніми крутіться як хочете, а тілько викрутіться так, щоб Куліша в пеклі не печатати. Резони побачите самі, коли прочитаєте 2–3 листки манускрипту»[3]. Вочевидь, зваживши на застереження Драгоманова, Кобринська не надрукувала ані Кулішевих драм, ані його поеми «Куліш у пеклі». А самого Куліша 23 лютого 1895 р. звіщала, що «Павлик віддав уже дотепер 50 руб. і Ваші твори "Устихотворена Біблія" [йдеться про рукопис "Устихотворена Библія. Перва книга Мойсеёва, Книга Настаньня Сьвіту". Зберігається в Чернігівському музеї-заповіднику М. М. Коцюбинського. № А-4540. — *А Ш.*]» (ІР НБУВ, ф. 338, І, № 29694). Кобринська відіслала цей рукопис Кулішеві зі своїм листом від 21 грудня 1896 року.

---

1 *Павлик М.* Переписка Михайла Драгоманова з Михайлом Павликом (1876–1895). Т. 8. Чернівці, 1911. С. 185.

2 Там само. С. 201.

3 Переписка М. Драгоманова з Наталією Кобринською (1893–1895). Львів, 1905. С. 22.

Загалом на видавання «Жіночої бібліотеки» Кобринської Куліші пожертвували 165 руб., зокрема 120 руб. — на другий випуск, що майже увесь вийшов їхнім коштом.

Великою несподіванкою для Кобринської стала Кулішева прихильна оцінка першої книжки «Нашої долі», попри негативну загальну опінію в низці рецензій у Галичині. Мабуть, лише матеріальна й щиролюдська підтримка наддніпрянських приятелів допомогла тоді цьому виданню встояти й побачити світ у трьох випусках. Про це Кобринська зі зворушенням згадала в посмертній «Згадці про Куліша»: «Найбільший доказ великої своєї вибачливости дав мені незабутний покійник, коли вийшов перший зшиток "Нашої Долі". Коректа випала, на жаль, зла, і всі підняли з тої причини глум і сміх. Знаючи, який дразливий був покійник на коректу, я аж боялася посилати єму книжку. Але годі було не післати; инакше авторка не бачила би навіть своєї праці друкованої. Післала. За якийсь час приходить письмо; я пізнаю руку Куліша. Дрожачими руками роздираю коверту і не вірю своїм очам: "Ви свою роботу зробили добре, а хиби Вашої книжки вказують, що не маєте відповідної помочи"»[1].

Свою прихильність до цього, хоч і контроверсійного видання Куліш засвідчив власною та дружининою участю у двох наступних його випусках, надіславши згодом «свої незрівнянні з огляду на гнучкість мови переспіви з чужих авторів». «Я була ошоломлена: як той великан думки, батько українського руху, чоловік, котрому не знайти рівного образованнєм, хоче належати до мого невеличкого, а до того так осмішеного жіночого видавництва, до котрого я не могла допроситися наших письменників! Тоді ясною стала мені ріжниця між тими, що знали, лиш осмішувати мене, а тим, що не гордів, не сміявся, а помагав. А помагав він не лиш морально, але й материяльно <…>»[2], — згадувала Кобринська. Куліш надіслав рукописи своїх перекладів віршів Ґете, Гайне, Байрона, Нікітіна, опублікованих згодом за його побажанням під назвою «Виписки з "Позиченої Кобзи" П. Куліша» (Наша доля. Львів, 1895, кн. 2, с. 18–27; Львів, 1896, кн. 3, с. 31–47) та оповідання Ганни Барвінок «Забісована дівчина Настуся» (кн. 2, с. 24–47) і «Королівщина» (кн. 3, с. 48–63). «Ваші чудові переспіви як щедрий грошевий дар наповнив мене не лиш втіхою, але й гордостею. Прийміт проте слова щирої подяки і передайте їх також любій моїй Опікунці, котра з таким теплом приняла мої дитинячі чувства, котрі дійстно насупротів Неї відчуваю», — подячно висловлювалася Кобринська в листі до Куліша від 4 лютого 1894 року (ІР НБУВ, ф. 338, І, № 29692).

Художні твори Кулішів, на публікацію яких у виданні «Наша доля» вони володіли ексклюзивним правом (усі інші автори могли друкували тут лише

[1] *Кобринська Н.* Згадка про П. Куліша // Зоря. 1897. № 22. С. 438.
[2] Там само.

публіцистику) (лист Кобринської до Є. Ярошинської від 18 лип. 1894 р.; ІЛ, ф. 101, № 494), стали для Кобринської унікальним, якщо не стратегічним інтелектуальним набутком цього збірника. «Рада проте дуже, що буду могла знов дещо з творів моїх сердечних опікунів і присвоєних Батьків помістити, і котрі аж надто велике мают до того право — не знаю лиш, чи зумію Їм догодити» (ІР НБУВ, ф. 338, І, № 26696), — писала вона до Куліша 17 квітня 1895 року з Болехова. Під час видання другого і третього збірників редакторка ретельно надсилала Кулішам коректу їхніх творів, а згодом — примірники уже надрукованих книжок «Нашої долі» (ІР НБУВ, ф. 338, І, № 26697). За сприяння Кобринської 1895 року у Львові вийшла відбитка Кулішевих поетичних перекладів із другої книжки «Нашої долі» під назвою «Виписки з “Позиченої Кобзи”».

Куліш підтримував засади Кобринської щодо **жіночого питання**, яким він особливо зацікавився на схилку літ. У питанні жіночої емансипації Куліш сповідував устої «старої європейської культури» (лист Кобринської до Куліша від 14 лип. 1895 р.; ІР НБУВ, ф. 338, І, № 29698). На думку Кобринської, зацікавлення навіть пізнього Куліша жіночим питанням випливало з його внутрішнього поцінування в жінці передусім її духовних прикмет, які повсякчас були головним критерієм його чоловічої уваги до жінки чи захоплення нею: «Те увзгляднення духовного чинника у жіночого пола проявляється у П. Куліша до пізного віку. Бо коли розбудилося в Галичині жіноче питаннє, мало єще тогди було мущин, щоби так симпатично й серіозно відносилися до тої справи, як Куліш <…>»[1].

Якщо в Галичині Кобринська щоразу наражалась на гостру критику й нерозуміння ідей жіночого руху через консервативні погляди патріархального суспільства на становище і роль жінки, то в особі Куліша Кобринська знайшла великого апологета й популяризатора, який простягав «помічну руку слабому жіноцтву» (лист Кобринської до Куліша від 14 лип. 1895 р.; ІР НБУВ, ф. 338, І, № 29698). Кобринська зі зворушенням зізнавалась Кулішеві в листі від 4 лютого 1894 року: «Я не надіялася від Вас, В[исоко]п[оважаний] Добр[одію], такої прихильности для справи, котру підношу <…>» (ІР НБУВ, ф. 338, І, № 29692). Не раз і сам Куліш листовно завершував листи до Кобринської словами: «Щиро прихильні до Вашої жіночої справи Панько та Ганна Хуторяне» (лист від 15 квіт. 1895 р.; ІР НБУВ, ф. 338, І, № 29177) і не приховував того, що й перед іншими «хотів звернути увагу на Вашу жіноцьку працю, приставши до неї, тим часом, як ні до кого не пристаю» (лист від 18 лип. 1895 р.; ІР НБУВ, ф. 338, І, № 29178). Особливий сентимент Куліша до Кобринської саме за її поступ в жіночому русі засвідчував також його прихильний відгук про неї у листі від 4 вересня 1895 року до священика Захарія Кисилевича: «<…> одна галичанка, симпатичная Паньку по своим подвигам на пользу поднятия женщины из-под ног мужчины <…>»[2].

---

1 *Кобринська Н. з Озаркевичів [Кобринська Н.].* З подорожи по Україні! // Діло. 1911. № 202.

2 Цит. за: *Нахлік Є.* Пантелеймон Куліш : Особистість, письменник, мислитель : у 2 т. Київ : Український письменник, 2007. Т. 1: Життя Пантелеймона Куліша: Наукова біографія. С. 439.

Як зазначив Є. Нахлік, «Протофеміністичні симпатії автора “Магомета й Хадизи”, “Марусі Богуславки”, “Байди”, який до того ж давно вже сприяв, щоб талановиті жінки ставали письменницями, природно вели його до солідарности з провідницею урівноправнення жінок у Галичині. Та все-таки в улаштуванні свого подружнього життя Куліші багато в чому стояли на патріархальних засадах і в суть жіночої емансипації, що її проповідувала Кобринська, не заглиблювалися»[1].

«Ви — мій пленіпотент»: роль Кобринської в полагодженні галицьких справ Куліша. У листі до Драгоманова Куліш репрезентував Кобринську як «людину моторну, що вже й послугує мені в многих позапрірвинських справах, не жалуючи свого часу» (ці слова Куліш переповів Кобринській у листі від 19 січ. 1895 р. (ІР НБУВ, ф. 338, І, № 29176). Куліш призначив Кобринську своїм «пленіпотентом [уповноваженим у майнових справах. — *А. Ш.*] в Галичині», доручивши представляти й залагоджувати його майнові інтереси, що стосувалися переважно інтелектуальної праці, як-от друку творів чи повернення автографів. Листовно прохав її: «Моя душка, щоб ув Австріи Ви були alter ego щодо моїх рукописів і книжок» (недатований лист Куліша; ІР НБУВ, ф. 338, І, № 29186). У відповідь (9 лют. 1894 р.) Кобринська запевняла: «буду собі за честь мати всі Ваші Вп. Добр. поручення виповнити» (ІР НБУВ, ф. 338, І, № 29693). Головні вказівки Куліша до Кобринської стосувалися упорядкування та надійного збереження його рукописів: «позбірайте, що можна позбірати по непевних людцях та й переховуйте до слушного час[у]» (ІР НБУВ, ф. 338, І, № 29186). Куліш нарікав на непорядність галичан, які лакомилися на його рукописи, книжки та цінні документи, привласнюючи їх: «От які Ваші народовики: Вахнянин украв мою дорожню скриньку з історичними книгами і ланкартами, а сей [йдеться про бібліографа Івана Левицького. — *А. Ш.*] грабить мій автограф, узявши гроші за переклад польщизною. <…> Скористуюсь первою нагодою ославити на ввесь письменський світ Ваших злодіяк і хижаків» (недатований лист Куліша до Кобринської; ІР НБУВ, ф. 338, І, № 29188). Головна проблема з поверненням Кулішевих рукописів була пов’язана з його автографом «Літературного універсалу», який колись письменник підготував для польського «Видавництва народних брошур» («Wydawnictwo dziełek ludowych») і передав Іванові Левицькому з тим, щоб завідувач видавництва Казимир Оказ переклав його польською мовою. «Літературний універсал» зберігся у російському перекладі когось із галицьких москвофілів під назвою «Политическое кредо П. А. Кулиша». Заходи щодо повернення цього рукопису Куліш здійснював ще від 1882 року, листовно (у середині червня, а також 4 і 17 липня) прохаючи свого львівського приятеля Алоїзія Юркевича відібрати

[1] Цит. за: *Нахлік Є.* Пантелеймон Куліш : Особистість, письменник, мислитель : у 2 т. Київ : Український письменник, 2007. Т. 1 : Життя Пантелеймона Куліша: Наукова біографія. С. 439.

від Левицького згаданий автограф, втім безуспішно[1]. З цим самим проханням 13 жовтня 1890 року він звернувся до О. Огоновського, на що той відписав 16 (28) грудня 1890 року): «Іван Левицький не хоче віддати Вашої рукописі. Наперед сказав мені, що Ваше писання хоче собі сховати на пам'ятку, а відтак заявив, що годі йому найти рукописі між своїми паперами і брошурами! Така вже його натура! Що раз попадеся в руки сього антикварія, то трудно від нього те видобути»[2].

Чергову спробу повернення свого «Літературного універсалу» Куліш намагався здійснити уже за посередництва Кобринської, листовно (20 серп. 1895 р.) нарікаючи на непорядність Левицького, що надарма тримав цей автограф у себе й «так їм поживився, як собака мухою, а шкоди зробив немало в історії нашої національности» (ІР НБУВ, ф. 338, І, № 29180). Тому просив галицьку приятельку: «коли є в Вас людина певна вві Львові, нехай вирве з загребущих рук ув Івана Левицького мій "літературний универсал". Я заплатив йому за переклад польщизною скільки він схотів, та йому плати мало, так як тій лисиці з Крилова» (недатований лист Куліша; ІР НБУВ, ф. 338, І, № 29186). Кулішеві, за його словами, цей автограф був потрібен, «щоб написати про мою боротьбу з Ляхвою та Ізуїцтвом» (недатований лист Куліша; ІР НБУВ, ф. 338, І, № 29188). Після смерті Куліша за дорученням Олександри Куліш до Левицького 18 червня 1900 року листовно апелював Іван Пулюй, просячи про повернення «Літературного універсалу» та інших рукописів покійного. За припущенням Є. Нахліка, «можливо, Левицький уже давно був віддав Кулішеві рукописи до редакції "Варшавського дневника", про що потім подав звістку І. Франко [т. 41, с. 481], або вручив їх Й. Мончаловському»[3].

Серед інших «непевних людців», з якими за дорученням Куліша мала листовно комунікувати Кобринська, щоб видістати, а тоді зосередити в себе «до слушного часу» розгублені Кулішеві рукописи, названо також Євгена Тимченка — відомого мовознавця, перекладача, якого Куліш представив галичанці доволі злосливо: «Приїхало до мене щось непевне з наших киян чи ж черніговців, виманило в мене чотири рукописи, не здержало ні однієї обицянки, а мої автографи десь діло» (ІР НБУВ, ф. 338, І, № 29186). За вказівкою Куліша і покликаючись на нього, Кобринська мала написати Тимченкові листа приблизно такого змісту: «що я прохав Вас, яко заграничну особу, держати в себе мої автографи, щоб у посилки поштою они не пропали» (ІР НБУВ, ф. 338, І, № 29186). Куліш розраховував, що Тимченко посоромиться жінки й поверне привласнені автографи.

---

1 Цит. за: *Нахлік Є.* Пантелеймон Куліш : Особистість, письменник, мислитель : у 2 т. Київ : Український письменник, 2007. Т. 1 : Життя Пантелеймона Куліша : наукова біографія. С. 375.

2 Там само.

3 Там само.

Так само Куліш просив Кобринську (в листі від 22 жовт. 1894 р.) звернутись до спадкоємців померлого 28 жовтня 1895 року О. Огоновського, аби ті повернули «все писане Огоновському» його рукою (ІР НБУВ, ф. 338, І, № 29170). Відомо також, що Куліш доручив Кобринській злистуватися з його колишнім львівським господарем Алоїзієм Юркевичем, який на той час урядував у Новому Сончі (тепер місто Малопольського воєводства на півдні Польщі), щоб отримати від нього Кулішеві рукописи і книжки, залишені раніше йому на зберігання у Львові. Відтак просив її цю «схованку» «тепер зробити в себе» до його «виїзду за політичню прірву». В разі, якщо «хотіли б Ви зохотитись майнути в Новий Сонч і знайти пана Юркевича, дак велико дякував би я Вам, коли б Ви всі ті книги, що лишив я в нього, як у певному сховищі, переслали залізницею і ховали в себе, аж покіль я і моя Ганна завитаємо до Вас мимоїздом, щоб з Вами очима до очей побачитись» (лист від 22 жовт. 1894 р.; ІР НБУВ, ф. 338, І, № 29170). Відомо, що свого часу частину книжок і паперів з цього сховку Юркевич передав Огоновському.

Кобринська ретельно виконувала Кулішеві доручення, особисто звітуючи про надіслані листи до нащадків Огоновського та до Юркевича. Зокрема повідомила «неприємну звістку про Юркевича», а саме, що той робить «премію книжками з єго ім'ям» (лист від 22 жовт. 1894 р.; ІР НБУВ, ф. 338, І, № 29174). Йшлося про те, що Юркевич, зберігаючи у себе примірники Кулішевого видання «Шекспірових творів» (Шекспірові твори: З мови британської мовою українською поперекладав П. А. Куліш. Уві Львові: З друкарні Товариства імени Шевченка, під зарядом К. Беднарського, 1882. Том первий: Отелло; Троїл та Крессида; Комедія помилок. 418 с.), без відома автора пустив їх в обіг, так що антипатична Кулішеві народовська «Зоря» використовувала ці примірники як журнальну премію. У зв'язку з цим розгніваний Куліш попросив Кобринську написати Юркевичу від себе ще одного листа такого змісту: «Коли б К[уліш] довідався од Вас, що Ви торгуєтесь з Беднарським, дак певно не попустив би пóпуску, а прислав стількі грошей, скількі Вам заплатив Беднарський. Ніякими грішми не купила б у нього ні одна з'їзуїчена газета дозволу робити премію книжками з єго ім'ям» (лист від 22 жовт. 1894 р.; ІР НБУВ, ф. 338, І, № 29174). Схожого листа Кобринська мала адресувати й директорові друкарні Наукового товариства імени Шевченка К. Беднарському, про що йшлося в Кулішевому дорученні від 2 січня 1895 року: «увійдіть у листування з Беднарським про те, що я два рази писав до нього, — про мої книги, що поробились премією "Зорі" <…>» (ІР НБУВ, ф. 338, І, № 29175). Проте К. Беднарський переказав через Кобринську, що в «звісній справі» сам напише до Куліша (лист від 23 лют. 1895 р.; ІР НБУВ, ф. 338, І, № 29694). Відомо, що примірники «Шекспірових творів», які зберігалися у Юркевича, таки викупила книгарня НТШ[1].

[1] *Нахлік Є.* Пантелеймон Куліш : Особистість, письменник, мислитель : у 2 т. Київ : Український письменник, 2007. Т. 1 : Життя Пантелеймона Куліша : наукова біографія. С. 450.

Між іншим Куліш радив Кобринській укласти та надіслати «реєстрик» усіх його рукописів, які вона мала забрати від М. Драгоманова і М. Павлика (листи до неї від 15 квіт. та 22 верес. 1895 р.; ІР НБУВ, ф. 338, І, № 29177), а згодом уповноважував забрати від Павлика всі його автографи і книжки, що залишилися після смерті Драгоманова й при нагоді самій доправити їх в Україну (лист від 22 верес. 1895 р.; ІР НБУВ, ф. 338, І, № 29182). Куліш надзвичайно цінував важливу допомогу Кобринської у поверненні й збереженні його інтелектуальних набутків, як про це свідчив його подячний лист 1894 р.: «Дякуємо Вас за Вашу турботу про наші справи, і як зможемо силкуватимемось віддячити» (ІР НБУВ, ф. 338, І, № 29174).

Листовну кореспонденцію Куліша та Кобринської вирізняв особливо **щиродушний етикет**, що вказував на духовну й навіть родинну близькість, психологічну емпатію і людську перейнятість. Свої листи до приятельки Куліш споряджав теплими зиченнями й задушевними глорифікаціями: «Щиро прихильний до Вашої розумної праці» (лист від 31 жовт. 1894 р.; ІР НБУВ, ф. 338, І, № 29171); «Нехай Вам доля щастить у Вашому спасенному подвижничестві. Ми ж на Вас позираємо як на знамено нашого часу і віруємо в Вашу енергію» (лист від 4 листоп. 1894 р.; ІР НБУВ, ф. 338, І, № 29173). Він по-батьківськи зворушливо звертався до Кобринської ніжними родинними апелятивами: «наша крале ясна́», «наша донько кохана», «наша доню єдина», «рідна наша доню», «люба наша доню»; переймався її особистим життям, цікавився, чи має вона «дітоньок» (лист від 2 січ. 1895 р.; ІР НБУВ, ф. 338, І, № 29175). Відписи Кобринської до своїх «сердечних опікунів», «присвоєних» та «наре́чених батьків», як ніжно називала вона Кулішів, також сповнені теплою взаємністю дочірніх почуттів: «Шлю моїм сердечним Батькам сердечний поклін» (лист від 23 берез. 1895 р.; ІР НБУВ, ф. 338, І, № 29695). Згодом у мемуарах Кобринська згадувала про особливість свого задушевного епістолярного комунікування з Олександрою Михайлівною: «Часто у своїх листах називалась я і підписувалась її донькою, уважаючи д. Кулішеву за патріархиню, одну з найвизначнійших у нашім письменстві жінок.

Вдячна була я її тому, що вона мене так називала і дійсно приймала, як доньку»[1]. А коли Кобринська надіслала Кулішам щемливого автобіографічного листа про свою життєву недолю, зі співчуття до неї вони стали ще ближчими, ріднішими. «Яка б велика була втрата, коли б Ваш лист біографічний та не дійшов до нас! Тепер ми знаємо, що не одні ми боремось із недолею, та й беремо гору над нею. Дивна річ, що Божа сила в немощі совершається», — душевно співпереживав Куліш, роздумуючи над примхливим фаталізмом і Божою волею (лист від 19 січ.1895 р.; ІР НБУВ, ф. 338, І, № 29176).

[1] *Кобринська Н.* Із подорожи по Україні // Будучина. 1909. № 1. С. 20.

На тлі ділової кореспонденції з Кулішем вирізняються зворушливі епістоли Кобринської з новорічними зиченнями: «По галицькому звичаю шлю Вам Вп. і Сердечні Батьки мої з Новим Бором найсердечнійші желаня. Дай Вам Боже єще довгого віку, здоров'я, абисте єще довго працювали на славу Руси-України» (лист від 13 січ. 1896 р.; ІР НБУВ, ф. 338, І, № 29701); «Желаю з новим роком всего добра і многая літ задля народної служби, яку Ви, Добр[одію], з Вп. Ганною Добр[одійкою] сповняєте, а іменно задля українсько-руського письменства» (лист від 16 січ. 1897 р.; ІР НБУВ, ф. 338, І, № 29703).

«Щоб з Вами очима до очей побачитись». В історії щиродушних, високошляхетних взаємин Кобринської з Пантелеймоном Кулішем парадоксальним є те, що вони так і не змогли жодного разу зустрітись, хоч кожен із них цю зустріч планував неодноразово. Своє людське бажання «очима до очей побачитись» з Кобринською Куліш зворушливо опоетизовував в листі до неї від 4 листопада 1894 року — «голубиними крильми раді б ми до Вас прилетіти» (ІР НБУВ, ф. 338, І, № 29173). Проте через життєві обставини його з дружиною приїзд до Галичини щоразу відкладався: «Хоч і хотілось би побачити Вас, Доню наша люба, та не знаємо, коли се вчинити: не всяка пора одинакова, і не все ми сидимо вдома. Колись виберемо пору, та й спишемось, коли Вам найлучче прибути до нас у Ганнину Пустинь» (недатований лист; ІР НБУВ, ф. 338, І, № 29188). З трепетом очікувала Кулішів у Болехові й сама Кобринська. «Великою також честею буде для мене як моїх родичів повитати так високодостойних гостей у нашому тихому закутку» (лист від 9 лют. 1894 р.; ІР НБУВ, ф. 338, І, № 29692). Нагода відвідати своїх «наре́чених батьків» у Мотронівці була в Кобринської 1895 року. Тоді Куліш особисто листовно інформував її про маршрут і деякі деталі подорожі, спеціально клопотався про житло в Києві. Однак вирушити на підросійську Україну без супроводу Кобринська сама не наважилася.

Не здійснилися і сплановані задуми Кулішів поїхати до Галичини, на що дуже сподівалася Кобринська, хоч і побоювалась, аби її затаєний антагонізм з галичанами не зруйнував ідилічних взаємини з близькими наддніпрянськими приятелями. Про свої страхи звірялася Кулішеві в листі від 14 липня 1895 року: «То дійсно була би для мене радість, якої, може, віддавна не малам. Хоть, з другої сторони, бояла би-мся троха, щоби мої над все цінні Опікуни не попали в розгар таких моїх прихильників (а властиво жіночого питання), за котрих хотіли би уходити, що аж з великої прихильности пишут до Вас письма того рода як: не помагайте бабам, бо вони того не варта» (ІР НБУВ, ф. 338, І, № 29698). Йшлося про Павликів відпис Кулішеві від 25 травня 1895 року, в якому той намагався завуальовано відмовити його підтримувати «Жіночу долю». Дослівно зміст цього листа Куліш переповів Кобринській: «Пише Павлик 25 Мая: "Прийшла друга книжка „Нашої долі" — слабенька, як у загоні жінки (!!!?).

Літературної вартости не має нічого, окрім ваших віршів та оповідання Г. Барвінок"» (ІР НБУВ, ф. 338, І, № 29186). Куліш тоді щиро підтримав Кобрин-

ську, порадивши не зважати на безпідставні кпини й дотепно аргументував свою солідарну позицію закликом до продовження розпочатого діла: «Не вважай на вроджай, сій зерно — буде хліб. Сю пословицю пам'ятайте, спогадуючи тисячоліття зневажання в чоловіків жінок, хоч би й не помилявся великий критик» (ІР НБУВ, ф. 338, І, № 29186). Ситуація з галицькою критикою «Нашої долі» стала відлунням перманентних неузгіднень Кобринської з радикалами, негативний вплив яких вона передбачала й у власних взаєминах з Кулішами, так як це сталося раніше з Оленою Пчілкою: «те саме робиться тепер з Кулішами, підтинається вартість мого видавництва ["Нашої долі". — *А. Ш.*] і т. п. Вони дотепер єще з того сміються, але і Косачева спочатку не вірила, а потому такой повірила» (лист Кобринської до Соломії Крушельницької від 26 черв. 1895 р.; ІЛ, ф. 143, № 81); «раз по раз пишут до них [Кулішів. — *А. Ш.*] листи, аби не давали нічого на наше видавництво, а властиво, пропонують їм завше щось ліпшого, т. є. инчі видавництва, котрі могли би своїми грішми і працями спомагати» (лист Кобринської до Є. Ярошинської від 18 лип. 1895 р.; ІЛ, ф. 101, № 494). Здогадно, що тут Кобринська мала на увазі намагання антипатиків проекту «Наша доля» підбурити Кулішів проти цього видання.

Відомо, що побачитись з Кобринською Куліш планував за півтора місяці до смерті, про що свідчить його лист-чернетка до неї від 19 грудня 1896 року: «Ми ж надимося весною чи напровесні поїхати за політичну прірву, дак і заїдемо в Болехів, щоб і з Вами побачитись <…>» (Чернігівський літературно-меморіальний музей-заповідник М. М. Коцюбинського, № А-4514, арк. 520[1]).

Взаємини Кобринської з Олександрою Куліш після смерті П. Куліша. Однією з важливих тем епістолярної комунікації Кобринської з Кулішевою одразу після смерті її чоловіка стала доля **інтелектуальної спадщини Пантелеймона Куліша**, що залишалась у Галичині. Олександра Михайлівна настирливо прагнула в будь-який спосіб доправити рукописи у Мотронівку й зосередити їх у себе. До того часу головним зберігачем творчого набутку Куліша в Галичині була Кобринська, якій вдова письменника рішучо наказала, «аби нікому ані рукописей, ані листів єї мужа не видавати, аж доки вона сама того не забажає» (лист Кобринської до Павлика від 12 жовт. 1897 р.; ЦДІАУЛ, Ф. 663, оп. 1, од. зб. 219, арк. 84). Відомо, що певний час за деякими з Кулішевих автографів допоминався Павлик, кореспондуючи з цього приводу з Кобринською, а та, відповідно, зверталась за дозволом до О. Куліш як головної розпорядниці спадщини чоловіка. До того ж, як ідеться в листі Кобринської до Марії Грушевської (дружини М. Грушевського, з дому Вояківської) від 10 травня 1897 року, Олександра Михайлівна навіть просила Павлика, щоб той особисто привіз їй усі наявні в Галичині матеріали чоловіка. Тоді Кобринська запропонувала

[1] Цит. за: *Нахлік Є.* Пантелеймон Куліш : Особистість, письменник, мислитель : у 2 т. Київ : Український письменник, 2007. Т. 1 : Життя Пантелеймона Куліша : наукова біографія. С. 409.

їй самій на довший час приїхати до Галичини та, живучи в Болехові, разом із нею та з допомогою інших авторитетних людей упорядкувати всі Кулішеві «письма». Як одного з «найкомпетентніших» у цій справі радила Михайла Грушевського (лист Кобринської до М. Грушевської від 10 трав. 1897 р.; ЦДІАУК, ф. 1235, № 965, оп. 1, арк. 55).

Зустріч з Олександрою Куліш у Мотронівці 1899 року. Безпосередньо зустрітися з Олександрою Куліш Кобринській вдалося лише раз. Уже після смерті Куліша відвідала її на хуторі Мотронівка під час подорожі на Наддніпрянщину влітку 1899 року. «Не могла я перенести на собі, аби бути на України, а не познакомитись лично з Ганною Барвінок, з якою від кількох літ переписувалася. Оттим рішилася відвідати Г. Кулішеву в єї родиннім селі Мотронівка Чернигівської губернії. Пізнати лично Кулішеву було моїм сердечним бажанням», — так згадувала Кобринська **у спогадах «З подорожи по Україні!»**[1], в яких колоритно й задушевно описала враження від перебування в родинному осідку Кулішів, а також виклала свої погляди на національне виховання, роль української інтелігенції, рефлексії про окремі віхи життєпису і риси психоукладу Куліша та його дружини.

У цих спогадах Кобринська детально описала свою дорóгу до Мотронівки в супроводі особистого візника Кулішів Трофима, якого Олександра Михайлівна спеціально відрядила по галицьку гостю до залізничної станції. Зворушливою була перша зустріч з Кулішевою: «На тлі освіченого нутра хати імпозантно зарисувалась її висока поважна стать. Ми повитались, якби давні знакомі, хотяй перший раз в житю бачилися»[2]. Приємно вразив Кобринську інтер'єр мотронівської садиби — «столярська робітня Куліша», а також кімната, що «носила ціхи літературної робітні великого письменника»: «Шафа з книжками, довгий, накритий зеленим сукном стіл, при нім великий фотель. Тут все стояло непорушене, як було за життя Куліша: знаряддя до писання розставлені, книжки і папери. Особливу ціху тій комнаті надавав широкий комин, на котрім, хоч літо було, горів огонь, бо був якийсь холодний день»[3]. Інші спостережені деталі кулішівського інтер'єру — «білі, нелякеровані двері», «тяжкі зелізні замки і старосвіцькі віконниці» — свідчили про «фантазію людей поетичного настрою, гарно приміненого до сільських обставин життя»[4]. Особливо запам'яталося Кобринській, як наступного дня разом з Олександрою Куліш вона плела вінок на гріб Кулішеві у мотронівському саду. «Другого дня, коли увійшла я до цеї кімнати [Кулішевого робочого кабінету. — *А. Ш.*], побачила я великий кіш, повен цвітів і зелени.

---

1 *Кобринська Н. з Озаркевичів [Кобринська Н.].* З подорожи по Україні! // Діло. 1911. № 200.

2 *Кобринська Н.* Із подорожи по Україні // Будучина. 1909. № 1. С. 20.

3 Там само.

4 Там само.

— Що вас буду просити "доню" моя, зробіть мені волю, — сказала до мене д. Кулішева — сплетіть вінок з тих цвітів на гріб Куліша»[1]. А далі згадувала: «Я зачала плести вінок. Вибирала я якнайтриваліші цвіти, щоби по можности якнайдовше міг свіжо удержатись. Другий вінок плела сама д. Кулішева. Як були вже вінки готові, пішли ми великим, колись старанно удержаним парком аж до гробу Куліша на самій середині парку. Се місце вибрав собі колись сам Куліш і тут побіч него похований брат д. Кулішевої, а приятель молодих і старих літ Куліша І. І. Білозерський [має бути В. М. Білозерський. — *А. Ш.*]»[2]. Тоді в Мотронівці разом із Кобринською гостювали також сестра Кулішевої Надія (Надежда) Забіла (з дому Білозерська) з двома доньками, їхніми чоловіками та дітьми. У цих молодих панночках з європейськими манерами, а проте, як і їхні чоловіки, одягнених у народні строї, Кобринська «добачила реальних представительок здемократизовання сьогочасних буржуазійних верств на Україні». Правдоподібно, це були доньки Надії Михайлівни і Матвія Симонова Олександра Слинько й Ганна Половина[3]. Її вразило, що «молоді жінки у своїх манєрах і поведеню зовсім не подобали на простих селянок, при тім часто уживали французьких слів», а «їх мужі відносилися до них з далеко більшою пошаною, як се звичайно буває між супругами у селян»[4]. Представляючи Кобринській своїх сестрінниць, Кулішева «з легким усміхом» пожартувала: «Ось маєте наглядний доказ, скільки правди в словах Кониського, коли писав, що я противна була, щоби Шевченко женився з Ликериєю. Я справді те відраджувала, але зовсім не з тих мотивів, які підсував Кониський»[5]. Насправді, Кулішева відраджувала Шевченка від шлюбу з Ликерою не тому, що та селянка («горничная»), а з огляду на її моральні якості, вважаючи її «з морального погляду негідною поета»[6].

Саме цих шляхетних молодих жінок, які не цураються питомих українських коренів і яких Кулішева вважала своїми спадкоємицями, Кобринська протиставляла молодим панночкам з псевдокультурними цінностями: «І коли сестрінки Кулішевої стягали рукавички, натягали народну одежу і хапали за грубу рільну працю, наші цовілізуючі ся дівчата з народа зачинають передовсім думати, якби утечи якнайскорше і найдальше від тої праці. Оттим-то переважним їх стараннєм буває європейський стрій, аби якнайбільше подобати на панночок, чим не раз комплєтно материяльно руйнуються»[7].

---

1 *Кобринська Н.* Із подорожи по Україні // Будучина. 1909. № 1. С. 20.

2 Там само.

3 Див. про це: *Барабаш Н.* Рід Білозерських і культурний світ України XIX — початку XX століть. Київ : Стилос, 2007. С. 246, 249, 250.

4 *Кобринська Н. з Озаркевичів [Кобринська Н.]*. З подорожи по Україні! // Діло. 1911. № 201.

5 Там само.

6 Детальніше про це див.: *Нахлік Є.* Куліш Олександра Михайлівна // Шевченківська енциклопедія : в 6 т. Т. 3: І–Л. Київ, 2013. С. 627–629.

7 Там само.

Згодом до інших гостей, що тоді разом з Кобринською перебували в домі Кулішевої, приєднався брат господині Олімпій Білозерський зі своїм товаришем, який мав «дуже гарний голос і співав на гітарі <…> чудові народні пісні. До них прилучались від часу до часу обі молоді жінки, а часом потягали за ними і їх чоловіки. Тоті чудові концерти переривались веселими розмовами»[1]. Про Олімпія Михайловича Кобринська пізніше тепло відгукнулася в листі до О. Куліш від 18 лютого 1904 року у зв'язку з його смертю 1904 року: «Се правда, що єго вельми була полюбила і мило у своєї рідні про него згадувала, яко гідного Вас, Добр[одійко], брата» (ІЛ, ф. 13, № 14).

До «найгарніших хвиль» побуту Кобринської у Мотронівці належали «сердечні розмови у парку з А. Кулішевою»[2]: «Що тогди переговорилося!.. Чую дотепер тепло в душі, з яким вона мене розпитувала про моє житє, про початок та розвиток жіночої справи в Галичині. Хоть він був їй віддавна відомий, бо від самого початку вона до сеї справи належала і чинну брала в ній участь, та для неї цікаві були навіть найменші подробиці, як часто дають найхарактеристичнійші очерки». Захопили Кобринську розповіді Кулішевої «про свою молодість і сердечного друга свого життя». В духовному укладі Олександри Михайлівни галицька гостя спостерегла цікаву жіночу еволюцію: «Та коли вона така гарна, висока у молодости, скілько висша, ідеальнійша, коли вже пережила тоту пору молодости і стає лиш одною душею»[3]. «Дрожжем переймало», — згадувала Кобринська ці розмови, — коли вона говорила, як арештовано єї молодого мужа, лиш що по вінчанню, коли до них судьба найкрасше усміхалася. Тяжкі були дні Кулішевого заслання, осолоджені лише присутностию вірної і повної любови подруги, що і на засланню поділила його долю». Після тривалих життєвих перипетій «обоє відсуваються від людей і замикають у ріднім селі Кулішевої — Мотронівці», аж допоки тихе спокійне життя не перервала «страшна катастрофа смерти, якою жертвою упав перший Куліш»[4]. З тодішніх розповідей Олександри Михайлівни Кобринська довідалася про останні передсмертні дні й години Куліша, який «через цілий час хвороби не упускав пера з рук, а коли вже настала послідна година, він єще підняв руку і писав у воздусі, аж доки рука не упала, аби вже ніколи більше не держати пера…»[5]. Емпатично пройнялась вона і вдовиною трагедією приятельки, з власного досвіду усвідомлюючи біль утрати: «Зломана горем склонила Ганна голову над трумною своєї вірної дружини, коли його везли сірими волами, якими він не раз за життя сам орав простору леваду коло своєї хати…»[6].

---

1 Детальніше про це див.: *Нахлік Є.* Куліш Олександра Михайлівна // Шевченківська енциклопедія : в 6 т. Т. 3: І–Л. Київ, 2013. С. 627–629.

2 *Кобринська Н. з Озаркевичів [Кобринська Н.]*. З подорожи по Україні! // Діло. 1911. № 202.

3 Там само.

4 Там само. З подорожи по Україні! // Діло. 1911. № 202.

5 Там само.

6 Там само.

Під кінець своєї гостини Кобринська разом з Кулішевою зайшли до однієї селянської родини, де гостя мала змогу спостерегти за домашнім укладом звичної чернігівської сім'ї, який галичанці видався «зовсім такий самий, як у наших селян». Цей візит до селян відкрив Кобринській ще один бік душевної вдачі Олександри Михайлівни: «З бесіди, яку вела Кулішева з ґаздинею, я вспіла заобсервувати великий талант нашої заслуженої письменниці не лиш входити в подробиці щоденного життя нашого люду, який вона з таким майстерством малює, але також вникати в його душу, а особливо в душу жіночу»[1].

Кобринська тиждень пробула в Мотронівці, де була «гощена з правдивою славянською гостинностию»[2], а найголовніше — могла безпосередньо спізнатися з милою серцю старшою приятелькою і ще більше зблизитися з нею в задушевних жіночих одкровеннях. На згадку про цю зустріч Кулішева «як емблем» подарувала галицькій гості два пера, «які служили Кулішеви, коли він перекладав Біблію на українську мову».

Наприкінці спогадів Кобринська згадувала про «зворушаюче» прощання з господинею: «Ми розставались з думкою, що колись єще побачимось в життю, і то сердечне бажання Кулішева не раз висловлювала у своїх письмах до мене»[3]. Проте вдруге зустрітися їм так і не судилось.

Від часу відвідин Ганниної Пустині Олександра Михайлівна стала для Кобринської щиросердною приятелькою, якій у часі важкої життєвої кризи, суспільного зречення, смерті батьків й гнітючої самотності вона звірялася у своїх душевних почуваннях, а старша приятелька по-материнському турбувалася про її «здоровлє і поводженє» (лист Кобринської до О. Куліш від 2 серп. 1907 р.; ІЛ, ф. 19, № 1322). Після смерті матері 28 березня 1904 року цілковито осиротіла Кобринська стала ще більше горнутися до своєї наре́ченої матері, відшукуючи в листовному спілкуванні з нею втрачену родинну опіку й душевну розраду: «Не маю я вже серця материнського, не відвертайте Ви хоть свого, матінко моя» (лист від берез.-квіт. 1904 р.; ІЛ, ф. 13, № 8); «<…> мені здається, що Ви одні по моїх дорогих Родичах, т. є. тата і мами, маєте до мене хоть троха материнського серця. <…> ніхто мене не жалує, — лиш, може, троха Ви, Добр[одійко]» (лист 1906 р.; ІЛ, ф. 13, № 10); «Вдячна Вам, Добродійко, за те, що журитеся мною, бо крім моїх родителів ніхто віддавна мною не журився, крім Вас» (лист від 2 серп. 1907 р.; ІЛ, ф. 19, № 1322).

Після повернення зі Львова в листопаді 1908 року, зазнавши прикрих життєвих невдач та духовно усамітнившись у провінційному Болехові, Кобринська перервала майже всі епістолярні контакти, за винятком кількох найближчих людей, з-поміж яких була Олександра Куліш. У тодішніх листах до неї, хоч і писаних з великими перервами, іменувала себе так: «Ваша у нашім духовім

[1] *Кобринська Н. з Озаркевичів [Кобринська Н.].* З подорожи по Україні! // Діло. 1911. № 202.

[2] Там само.

[3] Там само.

розвитку донька» (лист від 16 жовт. 1909 р.; ІЛ, ф. 13, № 16). Щиролюдська налаштованість і материнська опіка цієї стоїчної жінки, яка, попри життєві випробування, могла жертовно перейматися недолею інших і демонструвати подиву гідну міць свого сильного характеру, була для Кобринської і душевною розрадою, і життєвим прикладом нескореного духу та міцної волі, й водночас — уособленням внутрішньої рівноваги та розміреної вдачі. Листи Кобринської до Олександри Куліш цього періоду сповнені щирих жіночих одкровень і якнайближчої прив'язаності один до одного: «Які Ви добрі, що про мене не забуваєте. Ви не знаєте навіть, яке Ви тим робите добре діло, що від часу до часу пишете до мене листи. Инчим не відписую, але Вам я не смію не відписати і через те не відриваюсь від всіх людей. Я все Вас, Добр[одійко], подивляю: тільки перенеслисте в житю, а Ви все спокійні, не устаєте в праці і маєте час на листовання з знакомими» (лист від 16 січ. 1908 р.; ІЛ, ф. 13, № 12). Мовби намагаючись наслідувати умиротворений триб життя своєї духовної приятельки в провінційній закутині, Кобринська називала Болехів символічно Кулішівським родинним топосом — «Ганнина пустинь». Від неї переймала здатність ощасливлюватися й вдовольнятися малим. «Болехів — то Ганнина пустинь. <…> Маю свою хату, город, поле і те мені вистарчає» (лист від 16 січ. 1908 р.; ІЛ, ф. 13, № 12), — писала Кобринська до названої матері про свій теперішній життєвий уклад у листі.

Кобринська як популяризатор Кулішів. 1901 року Н. Кобринська відгукнулася на запросини Б. Грінченка долучитися своїми творами до участі в «альманасі на згадку про П. О. Куліша» «Дубове листє» (Київ, 1903), що його упорядкували Б. Грінченко, М. Чернявський та М. Коцюбинський. У відписі Грінченкові від 27 березня 1901 року повідомляла: «Я з великою охотою рада би причинитись до піднесення слави Куліша. То справді був чоловік незвичайних заслуг і спосібностей, та мені ще тим близький, що щиро підпирав мої змагання тогди, коли мені приходилось тяжкі проживати години непорозуміння з нашою суспільностею»[1]. Разом з наступним недатованим листом надіслала на вибір редколегії кілька своїх «кусників» (ескізів) — «Руки», «Лишилося», «Зо всіх світів», «Очі», коротко пояснивши їхню творчу ґенезу. В альманасі на згадку про Куліша було опубліковане оповідання Кобринської «Очі» (Дубове листє. С. 94–98).

Вияв глибокого пошанівку й вдячності до Ганни Барвінок як письменниці засвідчує **дедикація у збірці Кобринської «Казки»**, що її видав Денис Лукіянович у Чернівцях 1904 року. В листі від 1 грудня 1903 року Кобринська звіщала Кулішевій: «оден мій приятель занявся виданєм казок, котрі хочу Вам присвятити» (ІЛ, ф. 13, № 7). З приводу тексту присвяти вона листовно

[1] *Кріль К.* Листування Н. Кобринської з Нечуєм-Левицьким та Борисом Грінченком // Українське літературознавство. 1970. Вип. 10. С. 126.

(6 січ. 1904 р.) радилася з Павликом: «Лукиянович видає мої казки, котрі хотіла би-м присвятити Ганні Барвінок, — просила би-м Вас проте дуже подати мені скілька відповідних на той темат фраз, аби-м могла за щось зачепитися моєю зболілою думкою. Хотіла би-м, щоби заміщене було слово патріархині, а, властиво, значіннє патріархині нашого жіночого письменництва» (ЦДІАУЛ, ф. 663, оп. 1, од. зб. 219, арк. 154). У наступному листі від 14 березня 1904 року надіслала Павликові дещо скоригований текст дедикації: «Світлій частині народної душі, чільній українській писательці, горячій оборонниці невольних селянок, звісній в нашій літературі Ганні Барвінок, Вп. Александрі Кулішевій на доказ високого поважання присвячує авторка» (ЦДІАУЛ, ф. 663, оп. 1, од. зб. 219, арк. 154). Майже такий текст присвяти уміщено на титульній сторінці збірки «Казки» (Чернівці, 1904):

«Світлій частині народньої душі,
Чільній українській писательці,
Горячій приклонниці наших поневолених селянок,
Олександрі Кулішевій (Ганні Барвінок)
присвячує
на доказ високого поважання
АВТОРКА».

Кобринська розраховувала на Олександру Куліш як на постійну співробітницю в єдиному жіночому органі, який планувала заснувати та очолити разом із головними жіночими товариствами «Клюбом русинок», «Кружком українських дівчат» та «Трудом» після свого переїзду до Львова 1905 року: «Як уже до того прийде, то будемо Вас просити о співробітництво» (лист від 30 січ. 1905 р.; ІР НБУВ, ф. 338, І, № 31101). Проте тоді цей задум утілити не вдалося.

Подружжя Кулішів у мемуарах Кобринської. У некролозі-спомині «Згадка про П. Куліша» (Зоря, 1897, № 22) Кобринська з пієтетом згадувала про світлі часи свого, хоч і нетривалого, заочного знайомства та співпраці з П. Кулішем, висловлюючи захоплення його шляхетністю, добротою та щиродушністю, а також вірячи в історичну непроминальність цієї значущої для України постаті: «Подаю сих кілька стрічок до прилюдної відомости задля характеристики незабутого Куліша, котрого ім'я істория Руси-України довго буде згадувати і передавати з роду в рід»[1]. Ці спогади висвітлювали здебільшого співпрацю Куліша у проекті Кобринської «Наша доля».

Ностальгія за щасливими днями щирої взаємності, що її Кобринська зазнала під час свого гостювання на хуторі Мотронівка, а також щемливі мемуари Ганни Барвінок «Спогади про знаємість Куліша з домом Білозерських (Присвячую Дорогій моїй сестрі Н. М. З. товаришу моєму вірному)» (Будучність, 1909, № 3, с. 33–36) надихнули Кобринську на написання споминів про пере-

[1] *Кобринська Н.* Згадка про П. Куліша // Зоря. 1897. № 22. С. 438.

бування в сімейному осідку Кулішів — Мотронівці, про ґенезу яких відомо з епістолярних зізнань Кобринської Олександрі Куліш у листі від 6 квітня 1909 року. Навіть через десять років спогади про Ганнину Пустинь зрезонували у зболеній душі Кобринської світлими враженнями: «Велику зробилисте мені приємність Вашою згадкою "Про знаємість Куліша з домом Білозерських". Се вражаючо гарно і тепло написано. Так лиш може писати людина, що дійсно пережила те, що писала. То Ваше писання глубоко мене зворушило, воно нагадало мені Ваш город, липу, "Всевидяще Око", а передусім Вас самих, коли Ви мені те все розповідали. Такі моменти не можуть пропадати в забуттю, і я хочу написати дальший тяг Вашої статті, будьтоби другу єї частину» (ІЛ, ф. 13, № 15). Головною інтенцією анонсованих мемуарів Кобринської був намір спогадово зрефлексувати усі пережиті моменти свого перебування на хуторі в товаристві названої матері: «Мені хотілобися написати про все те, що я тогди від Вас чула, хоть деякі чудові детайлі затерлися уже у моїй пам'яти.

Пригадаю собі, прим[іром] рожі на Вашім капелюсі і сумний настрій Вашої душі — не знаю лиш, коли то було? Пам'ятаю також, як їздили по Петербурзі, шукалисте відай мешкання Вашого брата, але також не знаю, коли то було, чи зараз по арештованню Вашого мужа, чи уже у Тулі? Не можу, а хотіла би м собі нагадати, як називався той чоловік, що я їхала з ним з двірця до Мотронівки, але менче о те, най називаєся Трофим» (лист від 6 квіт. 1909 р.; ІЛ, ф. 13, № 15).

У листі від 16 жовтня 1909 року Кобринська інформувала Олександру Михайлівну, що ці спомини «уже давно написані і вислані до редакції» часопису «Будучина». Раніше Кобринська не звертала уваги на це видання, вважаючи його «слабоньким», аж допоки у ньому не з'явилася згадана стаття Ганни Барвінок. Коли ж до «Будучини» долучилася ще й Христина Алчевська, Кобринська задумувала навіть стати головним кореспондентом цього часопису в «приличній кумпанії» О. Куліш, Х. Алчевської і деяких академіків. Пропонувала навіть Кулішевій, щоб допомогла «пером і авторитетом», а Алчевській — «пером і грішми» (ІЛ, ф. 13, № 16). Надруковані в «Будучині» (1909, № 1, с. 16–21) спогади Кобринської про гостину в Кулішів 1899 року під назвою «Із подорожи по Україні» були незавершені. Другу їх частину Кобринська в листі від 1 січня 1911 року обіцяла надіслати О. Куліш згодом, разом з рукописами П. Куліша та збіркою своїх «Казок» (ІЛ, ф. 13, № 17). Однак, чи здійснила вона це — невідомо, оскільки цей лист був останнім у корпусі збереженого їхнього епістолярію. 1911 року під такою самою назвою Кобринська передрукувала ці спогади в газеті «Діло» (№ 200–202), додавши до них закінчення.

В останньому листі до Олександри Куліш від 1 січня 1911 року, за півроку до її смерті, разом із різдвяними зиченнями Кобринська бажала «довгого єще побиту на земли», намагаючись передати приятельці світлий настрій замилування зимою: «Тоті мої желанія мусять сповнитись, бо желаю Вам те з якимись дивним урочистим настроєм душі. Така гарна докола зима, моя хата

засипана снігом, а мороз скрипить під ногами, як у той день, коли Ви, Добродійко, дожидали прибуття Вашого Брата і Дружини» (ІЛ, ф. 13, № 17).

Трирічне епістолярне комунікування Кобринської з Кулішем, окрім ділового характеру, було наснажене ще й теплими щиролюдськими взаєминами, що були психологічно важливими і духовно покріпляючими як для бездітного Куліша, усамітненого на хуторі з дружиною, так і для відкинутої суспільністю Кобринської. Зворушливий родинний апелятив їхнього листування свідчив про особливу форму людської емпатії та глибоку душевну близькість.

З іншого боку, завдяки Кобринській Куліш мав змогу знову здобути собі письменницьку репрезентацію в Галичині, мати сумлінного «пленіпотента» в справі повернення й збереження свого інтелектуального набутку, а Кобринська відповідно в його особі — гідного заступника й популяризатора своїх феміністичних ідей та надійного спонсора власного видання «Наша доля», що було особливо важливим для неї за часів складних перипетій із галицькою суспільністю. За словами Є. Нахліка, «Н. Кобринській і М. Павликові, у яких із Кулішем зав'язалося ділове й товариське листування, належить найбільша заслуга у поверненні відчуженого письменника до українського літературного процесу 90-х років»[1]. Ганна Барвінок стала для Кобринської після смерті батьків найближчою душевною повірницею, дбайливою названою матір'ю, яка в листах щиро переймалася життєвими драмами своєї «доньки», намагаючись підтримати і втішити. Батьківський сентимент Кулішів до Кобринської, їхня матеріальна опіка й духовне наставництво успішно вилилися у плідну літературну співпрацю.

[1] *Нахлік Є.* Пантелеймон Куліш : Особистість, письменник, мислитель : у 2 т. Київ : Український письменник, 2007. Т. 1 : Життя Пантелеймона Куліша : наукова біографія. С. 440.

3.6. «Перед Вами, Пане Професор, відкриваю душу до дна»: profession de foi Наталії Кобринської в листах до Михайла Грушевського

Удоволі контроверсійній з погляду рецепції сучасників письменницькій біографії Наталії Кобринської, літературно-критичний дискурс Михайла Грушевського стосовно оцінки її творчості оприявнює цікавий, позбавлений тенденційних маркерів й аберативних схем естетичного аналізу формат літературної репрезентації письменниці в просторі тогочасної української літератури. З іншого боку, наукова й читацька зацікавленість Грушевського Кобринською виявляє не лише культурологічні інтереси вченого, а й розкриває ще одну іпостась його інтелектуального чину — вдумливого й цікавого літературного критика та історика літератури, що формувався, очевидно, не без впливу ще й свого письменницького потенціалу. Невипадково у фокус літературно-критичного аналізу Грушевського потрапляли різні українські й зарубіжні письменники (П. Куліш, Леся Українка, І. Франко, Марко Черемшина, Олександр Олесь, Н. Кобринська, Г. Сенкевич, Е. Ожешко та ін.), творчість та життєписи яких учений зглиблював за особливою методикою стереоскопічної історико-літературознавчо-соціологічної рецепції[1]. Причому в своїх критичних оцінках Грушевський ніколи не тяжів до однобічних тенденційних суджень чи схематизму, ідеологічної кон'юнктури чи надмірного оцінювального суб'єктивізму, головно звертав увагу на творчу індивідуальність й ті обставини, котрі її сформували, аналізував твори за естетичними критеріями. Популярність літературно-критичного дискурсу Грушевського, на думку Галини Бурлаки, визначало кілька чинників: роль автора, його впливовість та великий авторитет у суспільному житті; «високий рівень фаховості його публікацій»; «виваженість, толерантність, щире прагнення до справедливості в оцінках»[2].

---

1 Див про це: *Бурлака Г.* Ще одна грань таланту: Михайло Грушевський літературний критик // Грушевський М. Твори : у 50 т. Т. 11 : Літературно-критичні праці (1883–1931), «По світу». Львів : Світ, 2008. С. XIII–XXXII.

2 Там само. С. XXII.

Творчість Наталії Кобринської могла зацікавити Грушевського передусім своєю контроверсійністю, стильовою неординарністю, літературним резонансом її перших творів. Модерністські інновації авторки, що несподівано формально й чуттєво видозмінили її тексти наприкінці 1890-х років, стрімко дисонували з усталеною реалізмоцентричною парадигмою її ранньої творчості й не могли не викликати неоднозначних критичних суджень у тодішньому літературному середовищі, яке суворим негативізмом чи індиферентністю прирекло талановиту галицьку письменницю на літературну марґінальність. Тому в цих умовах письменниця шукала для себе такого критика, який би зміг незаангажовано зглибити її творчий феномен у широкій біографічній та історико-літературній проекції, саме зглибити, а не поверхово збути однобічними заувагами про творчу меншовартість і декадентські скоки. Цей симптом літературознавчої непрофесійності особливо болісно діймав авторку. «Ох! Як мені доїла та поверхова критика, та й яку вона приносить шкоду нашій літературі» (ЦДІАУК, ф. 1235, оп. 1, спр. 532, арк. 11), — скаржилася Грушевському в листі від 24 листопада 1899 року.

В особі Грушевського Кобринська здобула фахового й об'єктивного реципієнта власної творчості, який, фактично, був чи не єдиним (поруч із Денисом Лукіяновичем) критиком, що зумів всебічно збагнути творчу іманентність письменниці з погляду біографічної ретроспекції, світоглядної та стильової еволюції. Грушевського знала особисто, тривалий час співпрацювала з ним та товаришуючи з його сім'єю. Відомо, що Кобринська була близькою приятелькою дружини Грушевського ще до їхнього шлюбу — Марії-Іванни Вояківської, уродженки села Підгайчики (тепер Зборівського району на Тернопільщині). Особливо стоваришувалися вони під час перебування Марії Сильвестрівни у Львові, де вона упродовж 1885–1887 років навчалася у львівській учительській семінарії (тоді мешкала на вул. Пекарській, 17). Від 1 серпня 1887 року до 2 вересня 1893 року Марія вчителювала у містечку Скала (тепр смт Скала-Подільська Борщівського р-ну, Тернопільської обл.), після цього переїхавши до Львова на посаду учительки-практикантки польської Першої міської Жіночої Виділової школи ім. Королеви Ядвіги[1]. Відомо, що 26 травня 1896 року Кобринська була запрошена й присутня на вінчанні Михайла Грушевського і Марії Вояківської в церкві св. Миколая в містечку Скала (див. повідомлення про вінчання: Діло, 1896, № 106). Після одруження Марія Грушевська відійшла від вчительської праці, займалася перекладами й громадською роботою. У Львові її з Кобринською зближувала спільна діяльність у царині жіночого руху: вони організовували перші українські захоронки (тодішні дошкільні заклади для дітей), 1901 року разом головували на установчих зборах товариства «Руська захоронка»,

[1] *Дзюбан Р.* Скала-Подільська місце одруження Михайла Грушевського // Пам'ятки України. 2003. № 3. С. 78–88.

зініційованого «Клубом русинок». Подружжя Грушевських часто гостювало в Болехові, а Кобринська навідувала їх у Львові[1]. Свідченням цього тісного приятелювання є збережені 47 листів Кобринської до Марії Грушевської періоду 1894–1902 років (ЦДІАУК, ф. 1235, оп. 1, спр. 965), які демонструють їхні спільні культурологічні, літературні, громадські зацікавлення.

Зі самим Михайлом Грушевським Кобринська ближче познайомилася під час їхньої спільної участі в святкуванні ювілею 25-літньої літературної діяльності Івана Франка 30 жовтня 1898 року й під час наукової академії з нагоди відзначення 100-літнього ювілею нової української літератури у Львові 31 жовтня — 1 листопада 1898 року, принаймні так стверджував їхній сучасник Денис Лукіянович: «Ознакою наближення Кобринської до проф[есора] Грушевського, що тоді вже дуже виразно підбивав собі львівський терен, були її промови на одному й другому святі, а ще більше приступлення її до пайщиків "Р[усько]-У[країнської] Вид[авничої] Спілки", задуманої проф[есором] Грушевським, а навіть до мертвородженого "Запомогового фонду для р[усько]-укр[аїнських] літератів ім. Котляревського» [у примітці Лукіяновича зазначено, що цей фонд «задуманий молоддю і форсований Вол. Гнатюком, проф. Грушевський, після деякого спротиву почав толерувати, але не одушевлявся ним ніколи». — *А. Ш.*], вкінці участь Кобринської у збірній фотографії письменників, що мали згуртуватися довкола пр[офесора] Грушевського, Л[ітературно]-Н[аукового] В[істника] і "У[країнсько]-Р[уської] Вид[авничої] Спілки" [йшлося про спільну світлину учасників наукової академії з нагоди 100-літнього ювілею нової української літератури 1898 року, де в оточенні інших письменників та діячів були Кобринська, Франко, Грушевський, Кобилянська. — *А. Ш.*]. Дружина проф[есора] Грушевського, Марія Вояковська, здавна вже належала до прихильниць Кобринської, як феміністки, і це всю справу тільки влегшило»[2].

Про увагу Грушевського до громадської й творчої діяльності Кобринської свідчать різні способи критичного реципіювання. 1897 року він відгукнувся рецензією (Записки НТШ, т. 17, кн. 3. с. 48–49) на вихід третьої книжки «Нашої долі» (Львів, 1896), що побачила світ у видавничому проекті Кобринської «Жіноча бібліотека» за її ж редакцією. Зокрема Грушевський відзначав, що за відсутності в Галичині спеціального жіночого часопису, збірники Кобринської «служать головною підоймою і зараз — дзеркалом сього руху і тим самим заслугують уваги»[3]. На тлі загалом неприхильних критичних оцінок (І. Франка, М. Павлика, О. Макарушки, О. Маковея) попередніх двох випусків «Нашої долі»

---

1 *Кріль К.* Михайло Грушевський і Наталія Кобринська // Михайло Грушевський : зб. наук. пр. матеріалів Міжнар. ювілейної конференції, присвяченої 125-й річниці від дня народження Михайла Грушевського. Львів, 1994. С. 319.

2 *Лукіянович Д.* Два документи до життєпису Наталії Озаркевич-Кобринської. Львів, [1939]. С. 14.

3 *Грушевський М.* «Жіноча бібліотека», видає Наталія Кобринська, книжка 3; «Наша доля», збірник праць ріжних авторів. Львів, 1896 : [рец.] // Записки НТШ. 1897. Т. 17. Кн. 3. С. 48.

Грушевський з розумінням внутрішніх галицьких обставин охарактеризував суспільно-політичний контекст галицького жіночого руху, ідеологічно й практично далеко слабшого, аніж на Наддніпрянщині. При цьому відзначив діяльність «кількох одиниць», з-поміж них і Кобринську, які за таких умов «знаходять досить слабе попертє в ширших кругах жіночої інтелігенції і переважно іронічні відносини — серед суспільності»[1]. На думку критика, саме суспільна інертність та «бідність сил» вплинули й на загальний зміст збірника «Наша доля» — невеликий і слабко скомпонований його літературний матеріал. Насамкінець Грушевський намагався спростувати закиди редакторки, висловлені в «Слівці про перший випуск "Жіночої долі"» (Наша доля, кн. 2, Львів, 1895, с. 97–106) про начебто протидію цьому видавництву та загалом жіночому рухові в чоловічому середовищі, переконуючи, що «жіночий рух не може бути неприємним культурній верстві», а, навпаки, — «більш сильна і культурна верства і тут як і скрізь повинна б прийти на поміч та помогти вийти на битий шлях»[2].

26 грудня 1899 року на зборах членів «Українсько-руської видавничої спілки» (УРВС), які відбулися в приміщенні товариства «Руська Бесіда» у Львові, Кобринську разом з І. Франком, В. Охримовичем, М. Мочульським, Є. та Л. Озаркевичами, В. Шухевичем, О. Маковеєм, Т. Реваковичем, В. Гнатюком обрано «членом ради надзираючої» «Українсько-руської видавничої спілки», одного з найбільших тогочасних українських акціонерних видавництв з обмеженою порукою (про це йшлося у «хроніці і бібліографії» «Літературно-наукового вістника» (1899, т. 5, кн. 1, с. 62). Головою спілки обрано М. Грушевського. На цих зборах прийнято статут організації[3]. В особистому архіві письменниці (ІЛ, ф. 78, № 1583) зберігається членська книжка — «Книжочка уділова» Наталії Кобринської, «літератки в Болехові», видана у Львові 23 березня 1899 року за підписами В. Будзиновського і В. Охримовича, а також Статут товариства, в якому зазначено повноваження членів УРВС і порядок внесення уділів (членських внесків). У книжці занотовано сплачені членські внески Кобринської за 1898 рік. У цьому документі зазначено, що вона вийшла зі спілки 2 липня 1907 року.

У першій серії УРВС вийшла друком збірка Кобринської «Дух часу. Оповідання» (Львів, 1899 р.; № 6). Спочатку планувалося, що це буде об'ємний том з більшості творів Кобринської та ґрунтовною передмовою Лукіяновича. Згодом, після втручання Грушевського формат видання було змінено. Як стверджує І. Книш, М. Грушевський сам відібрав найкращі, на його погляд, твори Н. Кобринської, які увійшли до збірки — «Дух часу», «Суддя», «Виборець»,

---

1 *Грушевський М.* «Жіноча бібліотека», видає Наталія Кобринська, книжка 3; «Наша доля», збірник праць ріжних авторів. Львів, 1896 : [рец.] // Записки НТШ. 1897. Т. 17. Кн. 3. С. 48.

2 Там само. С. 49.

3 *Бурлака Г.* До історії творення «Українсько-руської видавничої спілки» // Записки НТШ. Т. CCXL. Праці Філол. секції. Львів : 2005. С. 761–769.

«Задля кусника хліба»[1]. За лаштунками видавничого процесу були «немилі торги з авторкою за гонорар» з боку В. Гнатюка, його протидія Д. Лукіяновичу, який хотів брати участь у підготуванні цієї збірки, врешті, поява статті М. Грушевського в «Літературно-науковому вістнику» «Наталія Кобринська» замість ґрунтовної передмови Д. Лукіяновича[2]. Хай там як, а збірка «Дух часу», що вийшла саме за сприяння Грушевського, стала важливим фактом його видавничої співпраці з Кобринською й доказом читацької запотребованості письменниці. З іншого боку, саме елімінування зі збірки модерністських творів означало певні проблеми рецепції Кобринської в письменницькому середовищі, звиклим сприймати її лише в руслі реалістичної традиції. До речі, рекламуючи цю збірку в статті про Кобринську, Грушевський відзначив, що «се одна з найбільш інтересних книжечок у сегорічній серії "Бібліотеки"»[3].

«На виразне бажання проф[есора] Грушевського»[4] у видавництві УРВС з'явилася й наступна збірка Кобринської «Ядзя і Катруся та інші оповідання» (Львів, 1904; Серія I, № 63), до якої увійшли твори «Ядзя і Катруся», «Жидівська дитина», «Перша вчителька», «Янова», «Liebesahnung». До цього періоду стосується лист Кобринської до Грушевського від 18 березня 1904 року, у якому обговорювався процес підготування цієї книжки до друку.

Як редактор «Літературно-наукового вістника» (хоча, фактично, літературну частину провадив Франко. Про причетність Грушевського можуть свідчити хіба конкретні згадки — його, Кобринської, Франка чи когось іншого) спочатку його львівського періоду (1898–1905), Грушевський причетний до публікації деяких творів Кобринської — «Душа» (1898, т. 1, кн. 3), «Рожа (Нарис)» (1899, т. 7, кн. 7), «Жидівська дитина» (1900, т. 9, кн. 1).

Але чи не найцікавіша віха злагодженої творчої комунікації Грушевського з Кобринською стосувалася підготування до друку розлогої його статті про життєтворчість письменниці — «Наталія Кобринська» (ЛНВ, 1900, т. 9, кн. 1, с. 1–24). Фактично, саме написанню цієї розвідки хронологічно й тематично стосується увесь наявний епістолярій Кобринської до «Пана Професора» 1899 року (збереглося 12 листів Кобринської до Грушевського — ЦДІАУК, ф. 1235, оп. 1, спр. 532, проте через втрату архіву письменниці його відписи невідомі), який виявляє характер взаємин поміж цими творчими людьми, письменницькі задуми авторки, окремі аспекти автокритики та автопсихографії, уможливлюючи реконструкцію образу Кобринської, з'ясування ідей та ґенези багатьох її художніх полотен, творчої еволюції на тлі загального літературного процесу. «Я невисказано рада, що Ви, Пане Професор, а не хто другий хочете про мене

1 *Книш І.* Смолоскип у темряві. Наталія Кобринська й український жіночий рух. Вінніпег, 1957. С. 261.

2 *Лукіянович Д.* Два документи до життєпису Наталії Озаркевич-Кобринської. Львів, [1939]. С. 14.

3 *Грушевський М.* Наталія Кобринська // Літературно-науковий вістник. 1900. Т. 9. Кн. 1. С. 1.

4 *Лукіянович Д.* Два документи до життєпису Наталії Озаркевич-Кобринської. Львів, [1939]. С. 14.

писати. Се з кожного боку знамените: перше, Ваша фірма, друге — знаство, третє — о тілько могла м пізнати — Ви одні не маєте до мене ніяких упереджень з причини жіночого питання і загальної засади понижати своїх» (лист до М. Грушевського від 17 листоп. 1899 р.; ЦДІАУК, ф. 1235, оп. 1, спр. 532, арк. 4), — так реагувала письменниця на пропозицію Грушевського висвітлити її життєтворчість.

Завдяки цій розвідці Грушевський, по суті, явився першовідкривачем оригінального письменницького таланту Кобринської, оскільки в поле зору вченого потрапили її тексти з різними стильовими домінантами й навіть ті, що їх тодішня критика зумисне оминала. Важливим чинником процесу створення публікації був саме його листовний супровід, який засвідчив особливо фаховий, науковий та інтелігентний підхід Грушевського до репрезентації творчої індивідуальності Кобринської, орієнтований на співпрацю з авторкою, прояснення часом і дражливих моментів її біографії, творчого розвитку чи навіть неоднозначної рецепції окремих творів, що дало змогу уникнути суб'єктивізму й ідеологічно заангажованих висновувань.

Кобринська охоче надсилала на його прохання допоміжні матеріали, які здебільшого стосувалися бібліографії її художніх та публіцистичних творів, а також вдавалася до епістолярної оцінки власних текстів, щоб скерувати критика в потрібне русло. Особливо в цій співпраці вражала Кобринську наукова скрупульозність, виваженість, точність й системність дослідницької роботи Грушевського, що виявлялося в ретельному вивченні біографічних, художніх, публіцистичних та літературно-критичних матеріалів з метою зглибити творчий феномен письменниці вичерпно, комплексно й об'єктивно. «Мене вельми вражає Ваша, Пане Професор, сумлінність в "роздивлюванню ся", — признамся, що Вас з тої сторони не знала-м. Инчому критикови і до голови не прийшло би жадати від автора матеріалів, — ухопив би одну фразу, доточив або обтяв та й конець», — писала Кобринська в листі до професора від 23 листопада 1899 року (ЦДІАУК, ф. 1235, оп. 1, спр. 532, арк. 8).

Власне, листування Кобринської з Грушевським, що оформлює цікавий інтелектуальний дискурс, і за визначенням самої адресантки, артикулює її «profession de foi» (*франц.* — декларація своїх поглядів; кредо, ідеологія, світогляд), тобто розкриття власного творчого універсуму: «То є, властиво, моє "profession de foi", а то критики найбільше люблять, може, для того, що то їм найбільше хиби автора відкриває» (ЦДІАУК, ф. 1235, оп. 1, спр. 532, арк. 8). З іншого боку, воно мало слугувати й своєрідною інструкцією для критика.

Часом характер листування Кобринської з Грушевським виходив поза межі суто ділової комунікації чи надавання матеріалів, а ставав формою особистісних рефлексувань письменниці про найвразливіші для її психоукладу питання творчих інтенцій, світоглядних моментів, приватного життя, автопсихографії, сприйняття її творів тодішньою критикою й видавничої історії власних текстів. Особистий, емоційно наснажений й душевно відвертий

характер цього епістолярію відзначала й сама адресантка: «Я щось перед Вами, П[ане] Професор, як перед сповідником, відкриваю душу до дна» (ЦДІАУК, ф. 1235, оп. 1, спр. 532, арк. 12).

Як свідчить авторське датування, Грушевський завершив статтю про Кобринську 15 (27) листопада 1899 року й 2 грудня надіслав їй «першу коректу» для ознайомлення, дозволивши робити «вичеркування» неприйнятних на її погляд місць у рукописі. У відписі від 2 грудня 1899 року, не приховуючи задоволення від цієї праці, авторка писала: «Розмах, здається, широкий і з кожного вигляду знаменитий» (ЦДІАУК, ф. 1235, оп. 1, спр. 532, арк. 16). Хоча, з іншого боку, деякі думки Грушевського, щодо окремих фактів її життєпису та світоглядних переконань, письменниця таки скоригувала.

Саме на цьому етапі співпраці з критиком, листи Кобринської надзвичайно цікаві, біографічно інформативні й психологічно промовисті. Рецепіюючи статтю Грушевського як текст про себе, вона дбала про створення свого об'єктивного й вірогідного письменницького реноме, спрямованого на сприйняття ззовні. Тому Кобринська прискіпливо звертала увагу на неточно вжиті щодо неї слова чи вислови Грушевського, які не відображали її творчої самості: «так мене заболів "невеликий доробок", що майже ради дати собі не можу» (ЦДІАУК, ф. 1235, оп. 1, спр. 532, арк. 1). Кобринська переконала Грушевського в листі від 9 груд. 1899 р.) не вживати на означення її творчості слово «доробок», яке щемливо сприймала у знецінювальній конотації, розуміючи під ним применшування її творчих здобутків: «се мене уже справді дуже заболіло, я не много написала, то правда, але чи другі більше понаписували?» (ЦДІАУК, ф. 1235, оп. 1, спр. 532, арк. 33); «Прошу Вас на все в світі, не згадуйте нічо про "доробок", бо заріжете мене без ножа» (там само, арк. 36). Грушевський цей момент таки залишив, вербально пом'якшив й точніше вмотивував його, маючи на увазі творчу розвихреність письменниці, розполовиненість між громадською діяльністю й письменницькою працею, що врешті й зашкодила повноцінній літературній реалізації й систематичній появі белетристичної продукції: «Зайнята буденними, домашніми справами, відтягана своєю емансипаційною діяльністю п. Кобринська, як я сказав, не могла вповні віддатися літературним інтересам; <…> тому її літературний багаж, а специяльно белетристичний, невеликий, а й белетристична робота не визначається якимсь правильним, постійним темпом»[1].

Окрім цього, з дозволу автора робити корективи в рукописі, Кобринська викреслила з тексту віддавна дражливу для себе «замітку про вільну любов і супружє»[2] листовно обґрунтувавши Грушевському власне розуміння цих по-

[1] *Грушевський М.* Наталія Кобринська // Літературно-науковий вістник. 1900. Т. 9. Кн. 1. С. 5.

[2] Детальніше про суть цієї контроверзи див.: *Возняк М.* Кобринська, «вільна любов» і радикали (участь Франка в спростуванні Павлика) // Українське літературознавство. 1970. Вип. 10. С. 113–119.

нять. На підставі епістолярних коментарів Кобринської автор подав її замітку в статті майже дослівно: «питання вільного супружества, вільної любови і т. и. уважає вона передчасним, поки жінка не здобула собі економічної самостійности, кінцем, а не початком емансипації жінки»[1].

Наболілим було для Кобринської питання «артистизму» власних творів, на чому просила Професора наголосити: «якбисте мені відмовили артизму, то убилибисте мене на вікі» (лист від 21 листоп. 1899 р.; ЦДІАУК, ф. 1235, оп. 1, спр. 532, арк. 8).

Принципи власного письменницького «profession de foi» Кобринська ословлювала в листі до Грушевського від 9 грудня 1899 року, уже сміливіше виявляючи свої літературні амбіції та дискутуючи з критиком щодо жанрового маркування модерністських текстів: не годилася з генологічним означником її творів як «психологічних студій»; обстоювала контамінацію у власних казкотворах реально-фантастичної фактури; просила признати більше мистецьке «значіння» своєму етюдові «Душа» і закцентувати її творчу індивідуальність з погляду художньої оригінальності й новаторства (ЦДІАУК, ф. 1235, оп. 1, спр. 532, арк. 33–36).

Стаття Грушевського «Наталія Кобринська» на сторінках «Літературно-наукового вістника» з'явилася невипадково, оскільки була своєрідним літературно-аналітичним доповненням до збірки творів Кобринської «Дух часу» (Львів, 1899), що вийшла під егідою УРВС й, по суті, замінювала заплановану до неї передмову Д. Лукіяновича. Тому з наміром популяризувати творчість письменниці, Грушевський, як голова Спілки, з одного боку, презентував публіці «в цілості її літературний доробок», анонсуючи публікацію її творів в наступних серійних випусках, а з іншого боку — особисто знайомив читачів з «літературною фізіономією» Кобринської.

У біографічному блоці автор висвітлив про письменницю лише те, що «кидає світло на її літературну діяльність»[2], відсилаючи читача до ширшого огляду її життєпису в «Історії літератури руської» О. Огоновського[3]. Окремо звернув увагу на роль Кобринської в історії жіночого руху, оцінивши цей феномен у суспільно-історичній проекції та як історик вказавши на причини інертності й слабкості цього руху в Галичині: відсутність підвалин для організації робітничої верстви; брак економічного стимулу для емансипації; «матеріальне убожество», яке гальмувало розвиток культурних потреб; консерватизм і духовна заскорузлість старшого покоління[4]. Водночас Грушевський візначив історичну значущість Кобринської для формування жіночої свідомості й самої

---

1 *Грушевський М.* Наталія Кобринська // Літературно-науковий вістник. 1900. Т. 9. Кн. 1. С. 3.

2 Там само. С. 1.

3 *Огоновський О.* Історія літератури руської. Період новий. Б. Проза. Наталія Кобринська // Зоря. 1893. № 4. С. 75–78; № 7. С. 137–139; № 8. С. 155–158; № 9. С. 174–178.

4 *Грушевський М.* Наталія Кобринська // Літературно-науковий вістник. 1900. Т. 9. Кн. 1. С. 4.

ідеології фемінізму: «вона загріла численні одиниці з-поміж жіноцтва до інтелігентної праці, до вищої освіти, до публичної й письменської діяльності й мала безперечно свій уділ в тім загальнім культурнім поступі, що починається в Галичині виразно з кінцем 80-х рр.»[1]. Факти «приватного життя» на прохання Кобринської в цій статті не зачеплено, бо, як зізнавалась вона авторові в листі від 17 листопада 1899 року, «Моє приватне взглядно родинне житє — се такий болючий для мене темат, що зважала би м за найбільшу ласку якбисте з него задержали хиба лиш те, що походжу з Озаркевичів <…>» (ЦДІАУК, ф. 1235, оп. 1, спр. 532, арк. 5).

Учений цікаво й проникливо зглибив також феномен Кобринської з погляду психології творчості й методологічної домінанти, який, на його думку, ферментували враженнєві інспірації: «бувши талантом більше інтуїтивним, ніж рефлективним, творить вона під свіжим вражінням, а не з плану, уложеного в голові[2].

У своїй статті Грушевський проаналізував лише опубліковані тексти Кобринської, розглянувши їх у контексті естетико-стильової еволюції. «Перші белетристичні писання п. Кобринської мають характер образків реального життя, з сильно зазначеним соціальним характером»[3] — «Пані Шумінська», «Судія», «Янова», «Виборець», «Жидівська дитина», «Ядзя і Катруся». Особливо детально розглянуто перше оповідання «Пані Шумінська», власну інтерпретацію якого Професор протиставив тенденційній оцінці Г. Цеглинського, назвавши її «чистим непорозумінням». Вченому імпонувало в цьому творі вірогідне зображення старосвітських поглядів і старої бувальщини священичої сім'ї, використання «характерних детайлів», «легкий гумор», «тепло», водночас «без усякої ідеалізації, без усяких сентиментальних зітхань по добрих старих часах»[4].

«Глубоке вражіння» справило на Грушевського інше оповідання Кобринської на тему становища жінки — «Задля кусника хліба». Якщо у «Пані Шумінській», за спостереженням критика, це становище «виступило оповите легким гумором і теплом ремінісценцій», то в другому письменниця «розвинула його в цілій неприкрашеній наготі, в усій страшній немилосердності»[5]. З огляду на «високу реальність і жизненність, богацтво змісту» і «відповідне освітленнє рисунка», Грушевський вважав цей текст за «визначний утвір нашої літератури»[6]. Значно слабшими за технікою психологічної обсервації й композиційним оформленням критик назвав «малоінтересне» оповідання

1 *Грушевський М.* Наталія Кобринська // Літературно-науковий вістник. 1900. Т. 9. Кн. 1. С. 4.
2 Там само.
3 Там само. С. 7.
4 Там само.
5 Там само. С. 9.
6 Там само. С. 12.

«Судія», та «примітивне і взагалі маловартне» оповідання «Як стара Янова їхала залізницею від Коломиї до Бурштина»[1].

Поруч із естетичною оцінкою творів Кобринської, Грушевський схарактеризував їх ще й з погляду проблемно-тематичного новаторства й принципів психологічного зображення людей різних соціальних верств. В оповіданні «Виборець» головним уважав «образ розбудження політичної свідомості в душі сучасного галицького селянина»[2], при тому особливо відзначив спосіб його майстерного психологізування, «скомплікований психологічний процес». Цей «образок» назвав «одним із шедеврів нашого письменства»[3]. У повісті Кобринської «Ядзя і Катруся» Грушевського вразив «загальний прекрасний образ» сільського життя. Відомо, що Кобринська надіслала професорові (в листі від 24 листоп. 1899 р.) доопрацьований на його прохання кінець цієї повісті.

Осмислюючи дальшу творчу еволюцію Кобринської, критик спостеріг світоглядний перелам і стильову трансформацію в її текстах, хронологічно співвіднісши цей процес з періодом 1892–1893 років. Попри те, що Грушевському справді вдалося збагнути внутрішню, духовну ґенезу модерністських інтенцій Кобринської, у своїх естетичних оцінках її пізніх творів він все-таки керувався реалізмоцентричними критеріями, що завадило йому розглянути ці тексти з погляду нового творчого досвіду, особистих рефлексій, посиленої враженнєвості. Хоча в таких оцінках, як стверджувала Кобринська, полягав і свій резон: «Се знамените, що Ви, пане Професоре, кажете одверто на кінци, що я "реаліст", бо се значно модифікує погляди Ваші на другу половину моїх творів» (лист від 9 груд. 1899 р.; ЦДІАУК, ф. 1235, оп. 1, спр. 532, арк. 35).

З цих естетичних настанов не сприйняв Грушевський і літературних казкотворів Кобринської, закинувши авторці порушення автентичного коду народної казки, слабкий вияв провідної ідеї, брак «одноцільности тону і враження», неорганічне поєднання реалістичних і фантастичних елементів, через що «модерна творчість псує початковий характер»[4]. Тому «екскурс» письменниці «в сферу народної фантазії» критикові видався нещасливим. Не вельми вразили його і новіші образки («Душа», «Омен», «Св. отець Николай»), у яких змальовано «психологію звичайних людських почуть» навіть попри те, що авторка показала неабиякі «психологічні здібності»[5]. Головним недоліком цих текстів названо неорганічну контамінацію реалістичних компонентів зі спіритуалістичними та релігійними візіями: «У авторки реальне обрамованнє якось відстає від тої психології й затемнює її, так що вражіннє зовсім не осягається»[6]. На думку Грушевського, художнє зглиблення «тонких, неви-

[1] *Грушевський М.* Наталія Кобринська // Літературно-науковий вістник. 1900. Т. 9. Кн. 1. С. 13.
[2] Там само. С. 14.
[3] Там само.
[4] Там само. С. 17.
[5] Там само.
[6] Там само. С. 18.

разних душевних почуттів й процесів» не є іманентною цариною реалістів, а тому вдавалося небагатьом, та й то тільки тим, що підсилювали психічні абстракції реалістичними «враженнями». Водночас у модерністській творчості Кобринської Грушевський означив новий мотив, який письменниця ввела в українську літературу — «подув трансцендента в душі чоловіка»[1].

Саме аналіз творів модерністського періоду в статті Грушевського викликав листовні прохання до нього Кобринської скоригувати деякі естетичні оцінки й «упросити взгляди» щодо тих чи тих творів (там само, арк. 23). Особливо їй ішлося про етюд «Душа», для якого просила Професора «признати більше значінє», зважаючи на літературний резонанс цього твору (там само, арк. 33).

Водночас, один із модерністських творів Кобринської — «Блудний метеор» (першодрук: Буковина, 1899, № 84), написаний «декадентською чи символістичною манєрою»[2], таки зачепив читацький інтерес Грушевського своєю рафінованою враженнєвістю, потенціалом художньої форми, простотою вислову, а при цьому потужним ефектом автентичності людських переживань і експресивної напруги. Республікуючи цей твір у статті «Наталія Кобринська» як класичний взірець символізму, Грушевський заповідав йому роль хрестоматійного тексту в шкільних читанках, визнаючи, що навіть у такій формально простій манері можна створити шедевральну річ. «Передрук "Блудного метеора" — то велика для мене несподіванка, і дуже тим тішуся» (ЦДІАУК, ф. 1235, оп. 1, спр. 532, арк. 36), — зізнавалася Кобринська в листі до Професора від 9 грудня 1899 року.

На хвилі тодішнього негативізму та індиферентності до творчості Кобринської у галицькій критиці стаття Грушевського, навіть попри окремі критичні оцінки, суттєво підвищила її письменницький авторитет, а з іншого боку — означила вектори нової естетичної рецепції її творчості. Грушевський ставив Кобринську на «одно з першорядних місць в нашій сучасній белетристиці», відзначав її як «одну з визначнійших та інтереснійших фігур в нашім письменстві та взагалі культурнім життю»[3], визнавав її самобутність в художньому осмисленні селянського життя та майстерне впровадження цієї теми в українську літературу.

Прикметною рисою ідіостилю Кобринської Грушевський вважав об'єктивність художнього зображення дійсності, яка при цьому не дала змоги іншій творчій іпостасі письменниці — публіцистичній — абсорбувати авторську індивідуальність й чуттєвість проникливого обсерватора: «противставляючи поступовійші змагання старому консерватизму, зачіпаючи струни національної і класової боротьби або дотикаючи такої наболілої теми, як відносини селян і польської шляхти, авторка ніде не дає себе унести публіцистичному

[1] *Грушевський М.* Наталія Кобринська // Літературно-науковий вістник. 1900. Т. 9. Кн. 1. С. 17.
[2] Там само.
[3] Там само. С. 1.

поривови, вона малює і своїх і чужих з рівним об'єктивізмом і рівною гуманністю, слідячи скрізь і шануючи чоловіка<…>.

Публіцист не пошкодив у неї зовсім артистові; се стрічається дуже рідко, і тим більше мусимо се цінити»[1]. Так само, як феміністична ідея Кобринської, зреалізувавшись в художньому зображенні долі жінки як «результат обсервації й її специяльної призми»[2], за Грушевським, ніяк не прорвалася назовні в її белетристиці як форма пропаганди чи змалювання ідеальних форм життя відповідно до декларованих емансипаційних ідей.

Найбільшу увагу й зацікавлення в Професора викликала творчість Кобринської «суспільно-реалістичного напряму», в якому вона найповніше виявила свій мистецький талант, і який, на думку критика, мав би стати її оптимальною літературною перспективою, власне, тією сферою, де вона змогла б іще дати «незвичайно богато цікавого», де ще є «невичерпані засоби» та «необроблені простори»[3].

Стаття М. Грушевського «Наталя Кобринська» вразила головну її фігурантку «розмахом» і різноаспектним закроєм, адже досвідчений критик поєднав у ній різні форми літературної репрезентації письменниці, які органічно взаємодоповнюють одна одну: біографічна, бібліографічна, літературно-критична, інтерпретаційна, візуальна, публікаторська. Поза текстом цього, сказати б, першого фундаментального прижиттєвого літпортрета Кобринської залишився ще й інший, неословлений епістолярний контекст, у силовому полі якого розгортався паралельний дискурс, що його письменниця намагалася повсякчас делікатно нав'язати чи інкорпорувати в статтю Грушевського, і який виявляв доволі гострі боки цієї на позір злагодженої співпраці. Листи Кобринської зачіпають цікаві моменти тодішнього літературного процесу, питання традицій і новаторства, письменницьких взаємовпливів, з іншого боку, оприявнюють певні риси її психологічної вдачі, інтелектуального світогляду, естетичних уподобань.

У стилі profession de foi Кобринська заявляла Грушевському про свої пізніші письменницькі орієнтації й творче новаторство, що мають забезпечити їй важливе історико-літературне значення: «<…> я перша з наших літератів галицьких відчуваю зміну літературного духа. Першу мене зачинають не вдоволяти чисто матеріальні інтереси в літературі. <…> Се, здається такі важні, такі дуже важні факти для нашого культурного розвитку і історії літератури, як моєї авторської чутливости, що на все в світі прошу Вас, Пане Професор, звернути на те увагу читачів» (ЦДІАУК, ф. 1235, оп. 1, спр. 532, арк. 35). Письменниці, без сумніву, йшлося, аби Грушевський закцентував у статті її творчу

[1] *Грушевський М.* Наталія Кобринська // Літературно-науковий вістник. 1900. Т. 9. Кн. 1. С. 22–23.
[2] Там само. С. 23.
[3] Там само.

винятковість, унікальну мистецьку чуттєвість, естетичну модерність та суспільну запотребованість. Саме орієнтація на нового інтелектуального читача, що мав по-новому зглибити творчий феномен Кобринської, мала, на її думку, стати головною інтенцією цієї статті: «Я гадала, що хоть мені признаєте, що моє писання нікого не знудить, що цікаво читаєси, бо і се правда, про се кожний, хто лиш читає мої річи говорить, а Ви мені і того не признаєте» (лист до Грушевського від 9 груд. 1899 р.; ЦДІАУК, ф. 1235, оп. 1, спр. 532, арк. 35).

Важливим аспектом цієї кореспонденції є автокритика Кобринської, яка розставляє цікаві авторські акценти щодо рецепції, інтенційності, видавничої історії її творів, вираження власних світоглядних засад, а з іншого боку, коригує дотеперішній погляд критики на ідейно-тематичний та образний світ цих текстів.

У статті «Наталія Кобринська» Грушевський також умістив хронологічний список творів письменниці із зазначенням дати написання, першодруку та наявних перекладів. Важливо, що в цьому бібліографічному перелікові згадано недруковані, досі невідомі читачеві твори, які, вочевидь, загубилися разом із архівом письменниці («Перехитрили», «Весна», «Осінь» та ін.). Текстологічну й історико-літературну цінність мають епістолярні додатки самої Кобринської, що ними послуговувався Грушевський при укладанні бібліографічного списку.

І хоча Лукіянович уважав, що ця авторитетна стаття Грушевського вийшла «в некористь» Кобринській, оскільки «критик додатньо оцінив тільки реалістичні її новелі»[1], ця публікація мала й чимало позитивного. Передусім те, що вперше порушувала проблеми стильової еволюції письменниці, об'єктивної рецепції її художніх творів різних періодів, зокрема й модерністського, осмислювала їх жанрово-тематичний діапазон й оригінальну техніку психологізму; з іншого боку, написання цієї статті стало можливим лише завдяки злагодженій, продуктивній й надзвичайно інтелігентній співпраці Михайла Грушевського та Наталії Кобринської.

Щиро шануючи приятеля, Кобринська також намагалася популяризувати його ім'я як ученого за кордоном. Так, цікавилася в чеської письменниці Вільми Соколової, «чи займаються такими істориками як Грушевський» у Чехії (лист від 16 січ. 1908 р.; ІЛ, ф. 13, № 55).

У листах до «Пана Професора» письменниця епістолярно ословлює власне profession de foi, яке, виходячи поза межі критичних інтенцій та запитів автора статті, репрезентує різнобічний образ Кобринської з погляду психології

[1] *Лукіянович Д.* Два документи до життєпису Наталії Озаркевич-Кобринської. Львів, [1939]. С. 18.

творчості, духовного світогляду, ґенези та ідейного підґрунтя її творів, взаємин зі сучасниками, літературних планів і стильових орієнтацій, а разом із тим є важливим психобіографічним документом до створення її повноцінного життєпису. Особлива творча емпатія, на якій уґрунтовувалися взаємини обох цих визначних діячів, дала змогу з одного боку, Кобринській духовно розкритися як мислительці й письменниці з унікальним світовідчуттям, ословити внутрішні імпульси своєї життєтворчості, а з іншого боку, М. Грушевському — інтелектуально осмислити її складний, неординарний творчий феномен й експлікувати свої наукові розмисли в напрочуд оригінальній, незаангажованій і ґрунтовній статті про письменницю.

Розділ **4**

ХУДОЖНЯ ПРОЗА НАТАЛІЇ КОБРИНСЬКОЇ: ТВОРЧА ЕВОЛЮЦІЯ, ПРОБЛЕМАТИКА, ПОЕТИКА

ПЕРШИЙ ВІНОК

ЖІНОЧИЙ АЛЬМАНАХ

виданий коштом і заходом

Наталії Кобринської і Олени Пчілки.

Ціна 2 зар. а. в.

ЛЬВІВ, 1887.
З друкарні Товариства ім. Шевченка,
під зарядом К. Беднарського.

II 517/K.

Чудовище.
Казка народна.

Жили собі колись на світі бедняк, що мав
як земля тай небо мала. Великий гармидер
піднявся, з тих бедняк вибачити хотів, одрізати
голову мерщ. Свої пацюки, вислав, щоб досяг
голову. Будуть зупинятися з Дівчат, або пробовали
до землі, хотів на всю засідки, мені дуже
хотів дізнатися на тій пораду, тай кажуть
розвіяли.

Що думаєш вони вислідили правдиве. То
були кати, сотник, сотник, Дерюгин, сотник
Мерзл, гайдамаки, тай одебрали горлом на
Великдень небіжчика сіра. Але гайдамаки
всі вони перемінилися, стали великими
грішними людьми, що як Бідні від
їх виду замерли, тай дерев перевдяг
тілом.

Ч. 22

КНИЖОЧКА УДІЛОВА
УКРАЇНСЬКО-РУСЬКОЇ
ВИДАВНИЧОЇ СПІЛКИ
зареєстрованої спілки з обмеженою порукою
У ЛЬВОВІ.

Від члена Пп. Наталії Кобринської, літератки в Голекові

На бюджет розвитку [illegible] 1889 р.

Львів дня 23. лютого 1889.

Українсько-руська
ВИДАВНИЧА СПІЛКА
зареєстрована спілка з обмеженою порукою
у Львові.

Голова: [illegible]

1325

Наталія з Озарковичів
КОБРИНСЬКА

ДУХ ЧАСУ

ОПОВІДАНЯ.

Накладом Українсько-Руської
„ВИДАВНИЧОЇ СПІЛКИ“
зареєстрованої спілки з обмеженою порукою
у Львові.

З друкарні Ст. Маковецкого і Сп.

З ОЗАРКЕВИЧІВ НАТАЛІЯ КОБРИНСЬКА

Казки

Чернівці 1904.
Наклад власний
Видаю Денисо Лукіяновича

1327

Наталїя Кобринська.

Ядзя і Катруся

та

иньші оповіданя.

НАКЛАДОМ
УКРАЇНСЬКО-РУСЬКОЇ ВИДАВНИЧОЇ СПІЛКИ,
зареєстрованої спілки з обмеженою порукою у Львові.
1904.

4.1. Літературно-критичне осмислення прози Наталії Кобринської. Проблеми рецепції

«Її літературна діяльність почалася в щасливу добу
і викликала чимало свіжих сил».
Іван Франко [т. 41, с. 502]

Художня проза Наталії Кобринської — цікаве явище в царині українського письменства як з погляду творчої історії, авторської інтенційності, жанрово-стильової еволюції, так і з погляду видавничої репрезентації, різнорідної критичної рецепції й загалом вписуваності в український літературний контекст. Проте комплексне літературознавче зглиблення усього прозового спадку письменниці ще жодного разу не ставало предметом ширших наукових студій. На заваді цьому була, з одного боку, інерція хибного реалізмоцентричного маркування усієї, навіть пізньої, типово модерністської творчості Кобринської, визначений прижиттєвими критиками маргінальний статус письменниці у другій половині її творчого шляху, що не вписувався в попередній літературний канон, а з іншого боку — відсутність належного видавничого структурування прозопису Кобринської у форматі повного видання.

Потребу повноцінної творчої репрезентації письменниці зактуалізували ще її сучасники. Уляна Кравченко зазначала: «Щойно після повного видання знаних, а також і недрукованих досі творів Кобринської, щойно по відчуттю провідної ідеї їх — явиться нам дійсно живий, сяйливий образ великої людини письменниці та представниці жіночого визвольного руху»[1]. Наприкінці 30-х років XX століття над проблемою належної представленості Кобринської в літературному просторі та систематизації усього творчого спадку розмірковував Кирило Трильовський: «Коли говорю про літературну спадщину Кобринської, то мушу завважити, що не приносить це великої слави нашій Галичині, що досі не вийшла повна збірка творів Н. Кобринської. Знаю, що на Радянщині видано її твори, але чи повне видання — не знаю»[2]. Відсутність

[1] *Кравченко У.* Уривки спогадів // Жіноча доля : практич. календар-порадник для укр. жіноцтва на 1931 рік. Коломия, 1930. С. 45.

[2] *Трильовський К.* Наталія Кобринська і її найближчі (З моїх споминів з половини 80-х років минулого століття) // Жінка. 1937. № 11/12. С. 3.

повного видання творів Кобринської сучасник пояснював «духовою атмосферою» Галичини, яка «в ті часи, коли Наталія розпочинала свою діяльність, зовсім не була сприятлива для її великого почину. І польська, і "рутенська" суспільність була тоді наскрізь реакційна»[1].

За життя Кобринської, окрім збірки «Казки» (Чернівці, 1904), у Львові вийшло ще дві прозові збірки, видані «Українсько-руською видавничою спілкою» — «Дух часу. Оповідання» (1899) та «Ядзя і Катруся і інші оповідання» (1904). Спочатку планувалося, що це будуть об'ємніші книжки з творами різних періодів. Проте, особисто відбираючи твори до цих збірок, М. Грушевський як голова УРВС, на власний розсуд умістив переважно реалістичні тексти раннього періоду. Тож модерністський сегмент творчості Кобринської залишився поза дослідницькою увагою й дотепер невідомий читачеві. Прикро, що відсутністю системності у структуруванні хибували й наступні видання творів Кобринської, з яких важко збагнути критерії вибірковості художніх текстів: «Оповідання» (Харків: «Рух», 1929; за ред. А. Березинського), «Вибрані оповідання» (Львів, 1954; упоряд. О. Н. Мороз), «Вибрані твори» (Київ, 1958), «Вибрані твори» (Львів, 1980; упоряд. І. О. Денисюк, К. А. Кріль[2]), «Дух часу: оповідання, повість» (Львів, 1990). Такий видавничий принцип суттєво зашкодив повноцінній творчій репрезентації Кобринської, спричинивши її рецептивну обмеженість та однобічність, адже розпорошені по окремих виданнях твори не давали повної уяви про письменницьку еволюцію, індивідуальний стиль, проблемно-тематичне розмаїття творчості їхньої авторки.

На потребі цілісного стереометричного прочитання й систематизації прози Кобринської наголошував у листі до письменниці від 23 червня (5 липня) 1900 року ще І. Нечуй-Левицький після того, як ознайомився зі збіркою «Дух часу»: «Щоб мати втямок про будлі-якого письменника оповіданнів, треба читати його в збірках, підряд усі оповідання, бо по оповіданнях, розкиданих по журналах, дуже трудно мати правдивий погляд на автора в гурті інших речей та в натиску усякої журнальної всячини. В збірці Ваші утвори дають багато краще враження на мене та й, певне, на кожного читальника, не тільки на мене одного»[3].

Чимало творів Кобринської, у зв'язку із втратою її архіву, загубилося. Про деякі з них відомо зі скупих бібліографічних списків в епістолярії письменниці (до М. Грушевського, О. Назарієва), мемуарних згадок сучасників та самої авторки, нотаток та публікацій дослідників, які цікавились її творчою цариною.

---

1 *Трильовський К.* Наталія Кобринська і її найближчі (З моїх споминів з половини 80-х років минулого століття) // Жінка. 1937. № 11/12. С. 3.

2 Тексти творів Н. Кобринської цитуємо за цим виданням, у тексті в круглих дужках зазначаємо лише сторінку, при цитуванні за першопублікаціями — у квадратних дужках вказуємо умовну назву видання, номер або сторінку.

3 *Нечуй-Левицький І.* Зібрання творів : у 10 т. Т. 10. Київ : Наукова думка, 1968. С. 364.

Так у надісланому Грушевському бібліографічному переліку своїх творів серед недрукованих згадано «байки» «Перехитрили», «Крижмо» (варіант назви казки «Судільниці»), написані 1894 року, фрагментарні твори «Весна», «Осінь» (1898 р.)[1]. У листовних коментарях Кобринської про два останні зауважено: «Суть то тоті два кусники, що Маковей не хотів приняти до Вістника. "Весна" — короткий нарис без глибшого значіння, "Осінь" — річ глубша і модернійша» (ЦДІАУК, ф. 1235, оп. 1, спр. 532, арк. 32). У листі до Грушевського йшлося про ще один незавершений твір у стилі Гауптманового «Затопленого дзвону» — більшу за обсягом «повість зовсім реального змісту» на 600 стор. (там само, арк. 15), але її доля невідома.

Про зміст та видавничі колізії зі своїм невідомим сатиричним твором згадано в листі Кобринської до Б. Грінченка від 27 березня 1901 року: «Ось тепер написала я до фелєтону "Діла" щось в **роді сатири** на одного з наших молодих списателів, котрому видиться, що він модерніст, і на тій підставі єго товариші при ш[к]лянці пива нехтують усіх дотеперішніх писателів, зачавши ледве чи не від Шевченка <…>. Редактор хвалить статтю, сміється, хвалить авторку, але статті друковати не хоче, бо там я не підписана моїм власним іменем. Наколи я якраз хотілабися сховати за редактора, бо як усі потому "писательки" причепляться, то треба буде до Америки емігровати»[2]. У цьому ж листі, відбираючи власні тексти до друку в альманасі «Дубове листє», Кобринська повідомляла, що має «доста понаписованих новель, новельок, а навіть довших оповідань, але те все націховане инчим троха характером, як попередні мої письма»[3]. З недрукованих творів, написаних з вражень і подій власного життя, згадано твір «Лишилося»[4].

До загублених належать антивоєнні твори Кобринської: «Тіні», «Лист», «Чи случай», «З-під гуку гармат», які 1918 року разом з п'ятьма іншими текстами письменниця передала до Києва з наміром надрукувати[5]. Зокрема про «новельку» «Лист», лейтмотивом якої є «життя думки в космосі», письменниця згадувала в листі до М. Лімницького від 17 лютого 1918 року[6].

В архіві Кобринської, який після смерті успадкувала її сестріниця Ірина Величко зберігалися також дві незавершені повісті — «Володимир» і «Симбіоза», мемуарні матеріали — «Спомини з життя», «До моєї біографії», «Я і

---

1 *Грушевський М.* Наталія Кобринська // Літературно-науковий вістник. 1900. Т. 9. Кн. 1. С. 6.

2 *Кріль К.* Листування Н. Кобринської з Нечуєм-Левицьким та Борисом Грінченком // Українське літературознавство. 1970. Вип. 10. С. 126–127.

3 Там само. С. 126

4 Там само. С. 127.

5 *Горак Р.* Пустинь Наталії Кобринської // Горак Р. Де верхи взносить наш Бескид гордий... Львів : Каменяр, 2007. С. 119.

6 *Лімницький М.* Кобринська в останні роки життя // Новий час. 1934. № 142.

питання жіноче», «Добавок до листів Драгоманова», «Записки під час інвазії і по інвазії», «Листи до своячки», «Вражіннє з подорожей» і критична розвідка «Зойк душі (порівнююча студія Гавптман — Ібзен — Франко)». Про ці матеріали згадано в анонсі до майбутньої монографії «Наталія Кобринська на тлі своєї епохи»[1], яка так і не з'явилася друком.

Наприкінці творчого шляху Кобринська захопилася драматургією, як листовно зізнавалася Д. Лукіяновичу (14 квіт. 1916 р.): «я також тепер на драми пускаюсь, — то такий рід творчости найбільше мене цікавить» (ІЛ, ф. 13, № 25). Навіть встигла апробувати себе в цьому виді літературного мистецтва, щоправда жодна з її драм («На шляху», «Ні їй, ні мені» та «Мати») не збереглася. Про те, наскільки цінними для письменниці були ці драми як новий творчий досвід і форма індивідуального самовираження, свідчить згадка про них у першій редакції її заповіту 29 липня 1914 року: «Маю три недруковані драми: "На шляху", ходить про жіночу творчість. "Ні їй, ні мені". На підставі "Не ходи, Грицю, на вечорниці". Розгривається між інтелігентами. "Мати". На тлі наших університетських подій. Вічний проблєм. Мати, т. є. почування матері і суспільности»[2]. Сумніваючись, чи зможе надалі писати, Кобринська особливо переймалася долею драми «На шляху», яку надіслала до «Літературно-наукового вістника», боялась, аби «не запропастилася в редакції». Загалом з драмами Кобринська пов'язувала тематично-стильове оновлення новітньої літератури: «<…>"На шляху" — то був новий тип жінки до цього часу — тепер він буде знову інший. Література возьме тепер інший напрям» (листі до М. Лімницького від 12 верес. 1915 р.)[3]. Про дальшу долю цього рукопису згадано в примітці Лукіяновича до основного тексту заповіту письменниці: «Цю драму передала пок[ійна] Кобринська Ст[епанові] Чарнецькому, що був тоді мистецьким керманичем театру "Української Бесіди" у Львові. Поки він поробив конечні зміни, пок[ійна] Кобринська рукопис одібрала. По смерті авторки Чарнецький наново заінтересувався цим рукописом і звернувся до пок[ійного] д-ра Величка, бо в нього був архів Кобринської. Др. Величко відповів Чарнецькому, що спалив рукопис, бо непристойно, мовляв, щоб старша віком писала любовні сцени»[4]. Головний мотив і типологію жіночих образів у драмах Кобринської схарактеризовано у розвідці Ірини Величко: «На жіночих постатях, як "Мати", Олена з драми "Не її, не мені", Настя з драми "На шляху" бачимо, як дух жінки визволюється з духовного рабства і взноситься чимраз вище до духової внутрішньої свободи»[5].

---

1 *[Величко І.]*. Монографія «Наталія Кобринська на тлі своєї епохи» // Плужанин. 1927. № 8. С. 74.

2 *Лукіянович Д.* Кобринська у своїх заповітах // Лукіянович Д. Два документи до життєпису Наталії Озаркевич-Кобринської. Львів, [1939]. С. 12.

3 *Лімницький М.* Н. Кобринська в останніх роках життя // Новий час. 1934. № 140.

4 *Лукіянович Д.* Кобринська у своїх заповітах // Лукіянович Д. Два документи до життєпису Наталії Озаркевич-Кобринської. Львів, [1939]. С. 12.

5 *Величко І.* Наталія Кобринська // Жіноча доля. Коломия, 1928. № 1/2. С. 6.

Недруковані твори Кобринської, які, на жаль, загубились у вихорі воєнного лихоліття чи під час жахливого нищення архіву письменниці, засвідчують невпинний процес її інтелектуальної праці над пошуком способів і форм власного самовираження.

Вочевидь, видавнича дискретність і неповнота художньої прози письменниці значною мірою зумовила таку ж рецептивну вибірковість, тенденційність, однобічність і фрагментарність осмислень її художньої творчості з боку критиків, у той час як сама авторка пояснювала свою стильову трансформацію від реалізму до модернізму вислідом творчої еволюції та особливого «духовного розвитку», при цьому означивши два магістральні напрями своїх писань: «Щодо белетристики, можна би сказати, що писала-м в двох напрямах: чисто реалістичнім, де клала-м натиск головно на економічні обставини героїв, і напрям, в котрім більшу ролю зачали грати духові настрої. Хотяй се ішло у мене не переломом, я якимось лиш духовим розвитком. Все таки новелі, котрі суть видані видавничою Спілкою, належать більше до реалістичного напряму. Перелом становлять казки, потому наступили новелі чисто психольогічних настроїв, як "Душа", "Засуд", "Під конець життя", "Очі", "Руки", "Перецвила" і інші» (лист до О. Назарієва орієнтовно від 1912 р.) (ІЛ, ф. 13, № 35).

Власне таке «перевтілення» прозопису Кобринської з реалістичного у модерністський надалі визначило принципи її літературознавчого реципіювання. Критичний дискурс довкола творів письменниці вибудовується у форматі протиставлення «кращих», сказати б взірцевих, засадничо реалістичних творів з «ультрамістичними», «фантастичними», «символістськими» текстами модерністського кшталту, розціненими як явища літературного несмаку та низькопробного естетства.

Такий стереотипний аналіз прозопису Кобринської було задано ще її прижиттєвою критикою (у розвідках Г. Цеглинського, О. Огоновського, М. Грушевського, С. Єфремова, В. Дорошенка, О. Грушевського), а далі, за інерцією стильової пріоритетності реалізму й меншовартості модернізму, крізь призму яких осмислювали літературну спадщину письменниці, визначився модус критичної рецепції й у радянському літературознавстві, яке звикло маркувати Кобринську ознаками одного домінуючого напряму. Цим підходом як єдиним методологічним критерієм згодом хибували чи не усі підручники з історії літератури та оглядові статті про творчість Кобринської, не схильні розглядати творче життя митця в контексті естетичної, духовної чи врешті стильової еволюції або з погляду наявності в ньому полістильових формантів. Справедливо цю проблему зактуалізував свого часу Лука Луців: «Автори історій літератур мають чимало клопоту із сортуванням поодиноких письменників в своїх книгах. Добре, коли письменник "цілий" романтик, реаліст чи що, тоді справа легка — як же ж який автор працював в кількох "ізмах" — то історики підкреслюють в його творчости один, і то не все найважніший напрямок і

з тою етикетою ходить письменник і по своїй смерти. Забувають при тім, що письменник протягом кількадесяти літ своєї творчости може бути і реалістом, і романтиком, і т. д.»[1]. Такого однотипного стильового діагнозу зазнала й проза Кобринської. Новий яскравий сплеск, що несподівано відбувся в її творчості у зв'язку з переорієнтацією на модерністську естетику, зміною природи художнього мислення, отримав доволі гостру критичну реакцію, фактично зумовивши літературну маргінальність Кобринської в цьому цікавому періоді мистецьких експериментів, свіжих естетичних віянь, визрівання нової традиції. Причиною літературного аутсайдерства письменниці наприкінці 1890-х — початку 1900-х років стала передусім естетико-ідеологічна тенденційність і стереотипність критичного осмислення різних етапів творчості письменниці, скутого аберативним маркуванням її творів виключно реалістичною естетикою, в руслі якої й була сформована домінуюча позитивістська рецепція її творчості. Будь-які стильові відхилення Кобринської від реалізму в царині проблематики, поетики, світовідчуття, а тим більше експериментаторські її поривання в містичні світи, культивування фантастичної візійності критика або свідомо ігнорувала, або кваліфікувала як низькопробні занепадницькі явища та естетичні збочення.

Цікавим з цього погляду є рекомендований для бібліофілів у фейлетонах «Діла» за 1907 рік список «поважної лектури» з анотацією змісту та оцінками «літературної вартости» книжки. Характерно, що в цьому переліку фігурували видані «Українсько-руською видавничою спілкою» книжки Кобринської: «Дух часу», в якій найперші оповідання письменниці «мають і доси свою вагу і задля своєї артистичної вартости і задля тих провідних ідей, що служать їх основою»[2] та «Ядзя і Катруся», твори якої «визначаються глибоким вистудіюванням життя і пильною увагою на всі його подробиці, що надають йому спеціальний колір»[3]. Як видно з анотацій, «літературну вартість» цим збіркам забезпечувала передусім їхня реалістична парадигма: зображення реальної дійсності, раціонально мотивована конфліктність та ідейність. Попри існування в письменницькій теці Кобринської багатьох творів модерного формату, «артистизм», який здебільшого розумівся як синонім реалізму, приписувався лише її раннім творам.

Критичний негативізм в оцінках модерністських текстів Кобринської з боку галицьких критиків частково компенсувався прихильними коментарями польських та наддніпрянських літераторів. У листі до Павлика від 17 березня 1899 року Кобринська покликалася на лист до неї «одного поляка», який високо оцінював її містичні твори: «Fantazyjne twory Pani są działem niepospolitego umysłu i twórczej wyobraźni» («Фантастичні твори Пані є справою неабиякого розуму й творчої уяви») (ЦДІАУЛ, ф. 663, оп. 1, од. зб. 219, арк. 102), тоді як

[1] *Луців Л.* Чи Кобилянська символістка? // Діло. 1927. № 293.
[2] Що читати? // Діло. 1907. № 35.
[3] Там само. Діло. № 36.

тенденційна галицька критика в оцінках письменника керується загальною опінією — «імпонує їм лиш то, що вже десь ни десь знайшло признанє» (лист Кобринської до М. Павлика від 14 квіт. 1899 р.; там само, арк. 112). Такому підходові письменниця протиставила іншу ментальну рецепцію власної творчості: «Що у мене більше артизму признаєть кожний образований критик, розуміється, не русин» (там само, арк. 113). Об'єктивним критиком, який зміг глибоко вчитатися в її твори й фахово проаналізувати їх, незважаючи на загальні упередження, Кобринська вважала польського публіциста і письменника Костя Сроковського (1878–1935). Саме його естетичну незаангажованість й критичну відвертість вона ставила у приклад Павликові: «Мені справді заімпонувала його смілість: можуть собі говорити, що хотять, творити опінії, які хотять, єго то не обходить. В єго критиці вразила східність єго думок з Вашими, т. є. в критичнім умислі — лиш він говорить, що і Ви знаєте, лиш не хочете говорити» (лист до Павлика від 12 груд. 1900 р.; там само, арк. 126).

Естетичний конфлікт Кобринської з галицькою критикою по суті віддзеркалював загальнокультурний діалог позитивістської й модерністської традицій.

Цікавий літературно-критичний дискурс довкола творчості письменниці розвинувся **у перші два десятиріччя по її смерті** (у статтях Д. Лукіяновича[1], О. Дучимінської[2], Уляни Кравченко[3], О. Коренець[4], М. Лімницького[5], К. Трильовського[6], І. Величко[7]). Передусім ці критичні зауваги особливо цінні тим, що їх авторами були сучасники письменниці, які знали її зблизька, тонко прониклися її життєвими настроями, творчими пориваннями, естетичними смаками й авторськими інтенціями. Їм не раз доводилося реабілітовувати літературне ім'я Кобринської від ідеологічної заскорузлості та тенденційної інтерпретації, виправдовувати стильові експерименти в її творчості, зокрема модерністського періоду, впізнаючи в них відлуння складної мислительної вдачі та стильового еклектизму письменниці. Відтак можна простежити наявність двох протилежних літературно-критичних дискурсів у рецепції прози Кобринської — *естетико-психологічний* та *ідеологічний*. У царині досліджень

---

1 *Д. Л. [Лукіянович Д.].* Кілька уваг до письм Наталії Кобринської // Буковина. 1899. № 84; *Лукіянович Д.* Переднє слово // Кобринська Н. Казки. Чернівці, 1901. С. VII– XIX; *Лукіянович Д.* Надприродний світ в казках Наталії Кобринської // Буковина. 1904. № 89–90.

2 *Дучимінська О. О.* Наталія Кобринська як феміністка. Коломия, 1934. 34 с.

3 *Кравченко У.* Уривки спогадів // Жіноча доля : практич. календар-порадник для укр. жіноцтва на 1931 рік. Коломия, 1930. С. 38–46.

4 *Коренець О.* Наталя Кобринська (Громадська діячка і письменниця) // Літературно-науковий вістник. 1930. Т. 102. Кн. 6. С. 524.

5 *Лімницький М.* Кобринська в останні роки життя // Новий час. 1934. № 142. 28 черв.

6 *Трильовський К.* Наталія Кобринська і її найближчі (З моїх споминів з половини 80-х років минулого століття) // Жінка. 1937. № 11/12. С. 3.

7 [*Величко І.*]. Монографія «Наталія Кобринська на тлі своєї епохи» // Плужанин. 1927. № 8. С. 74.

про творчість Кобринської одразу після смерті письменниці вже закроювався інший підхід до розуміння її естетико-стильової мінливості й трансформації творчого мислення у бік модернізму. Він був заснований передусім на збагненні особливого психоукладу авторки, її ментального складу, схильності до постійних духовних пошуків і нових форм художнього вираження та обсервації.

Вдумливе осмислення літературної постаті Кобринської не як ідеологічного виразника своєї епохи та часу, а як «цікавої психологічної появи» знаходимо у статті Ольги Коренець. Проблему стереотипного позиціонування Кобринської в народницькому дискурсі дослідниця слушно обумовила одновимірним трактуванням двох її іпостасей, коли «обличчя громадянської діячки» і обличчя письменниці «рідко відділюються від себе»: «<…> у нас вкорінився погляд, немовби літературні твори Кобринської були продовженням її агітаційної роботи, були тенденційними малюнками, що ілюстрували проголошувані нею феміністичні догми». Щоправда, громадська діяльність, за словами О. Коренець, «не лишилася без впливу на її літературну діяльність», а подекуди й стримувала повноцінний розвиток її художнього таланту. Тому дослідниця радше протиставляла ці дві складові її духа — діяльну й творчу: «Та сама людина, яка все своє життя рветься у горячкових зусиллях реформаторської праці — є у сфері літературної творчости вповні зрівноваженим артистом, гармонійним, як у внутрішньому світі почувань, так і в зверхній формі їх вислову. У хвилину, коли Кобринська бере перо у руку як белетристка, вона є лише артистом. Тоді залишається далеко поза нею й гострий сарказм її полеміки й іронія дотепу, й тенденційність аргументації, — усе те викидає вона за борт своєї душі. Захоплена артистичним сюжетом, малює його con amore, лишаючись при тому бистрою і безсторонньою спостерігачкою. Тонко рисує душевні переживання людини, підходячи до них з повною уважливістю, з глибокою пошаною до того великого й таємного, що є суттю людської душі»[1]. У винятково творчій царині дослідниця завважує естетичні феномени, які інспірували появу «фантастичних і настроєвих оповідань» й були адекватними внутрішньо-психологічному, артистичному, духовно-чуттєвому укладові Кобринської. Що цікаво, О. Коренець протиставляла їх позитивістсько-раціоналістичним виявам у публіцистичній творчості письменниці: «Що більше: ця реалістка у своїй громадянській програмі, — як артистка-письменниця лине у деяких своїх творах у сферу фантазії і прислухується до таємних шептів духа, намагається змалювати нез'ясовані почування, які являються у підсвідомих станах душі на межі світу реального й позасмислового»[2]. Втім письменницький талант Кобринської як «бистрого і інтелігентного обсерватора», на думку дослідниці, найбільше виявився в її реалістичній творчості[3].

---

1 *Коренець О.* Наталя Кобринська (Громадська діячка і письменниця) // Літературно-науковий вістник. 1930. Т. 102. Кн. 6. С. 528–529.

2 Там само. С. 529.

3 Там само. С. 530

Фактично, цим підходом О. Коренець видозмінює вектор пріоритетних критичних оцінок, елімінуючи з характеристики творчості Кобринської соціологічну засадничість та орієнтуючись, по суті, на критичну методологію Франка, зорієнтовану на те, аби осмислювати творчість письменника «з погляду вищої культури душі» [т. 35, с. 111]. У цьому ж методологічному полі розгортає своє дослідження про останні роки життєтворчості Кобринської її сучасник М. Лімницький[1].

Проти стереотипної рецепції і штучно-ідеологічної диференціації прози Кобринської застерігала її приятелька Ольга Дучимінська: «Є голоси, що перші твори Кобринської є найкращі. Проте це не видержує критики. Виконання її творів усе було мистецьке. Можуть комусь теми більше чи менше подобатися — але це не зменшує вартости твору»[2]. Інша сучасниця, Уляна Кравченко, стверджувала, що саме друга фаза творчості Кобринської найадекватніше відображала її духовний уклад, інтелектуально-рефлексійне світовідчуття і найкраще явила її творчу іманентність: «Знаючи Кобринську, знаю, що пізніша Її творчість відповіднішою була Її вдачі, і, власне, ті нариси не стратять ніколи своєї цінности»[3].

Причини несприйняття модерністської творчості Кобринської, на думку Д. Лукіяновича, крилися якраз у її стильовій мінливості, еклектизмі, прагненні експериментувати з новими формами й естетичними моделями, а не вдосконалювати письменницький рівень за рахунок усталеної стильової парадигми. «В самій знов белетристиці К[обринська]ка теж не знала своєї ваги і сили. Вона була реалістка, але коли і в нас прийшла пора на модерну, коли придбала собі слави Кобилянська, тоді К[обринська]а намагалася добачити в своїх писаннях усі модерні течії, а далі заризикувала трансцендент (“Душа”, “Омен”, “Св. Миколай”, “Казки”) — і то невдатно»[4].

Про свою творчу нестабільність висловлювалася і сама письменниця: «Не пара я Гавптманови, люблю однак так як він ріжнорідність тематів, — а не лиш завше одних і тих самих держатися» (лист до М. Грушевського від 25 листоп. 1899 р.; ЦДІАУК, ф. 1235, оп. 1, спр. 532, арк. 15).

Цікавий, хоч і не позбавлений дослідницької суб’єктивності, критерій осмислення творчого розвитку Кобринської запропоновано у статті Ольги Коренець, яка оцінює вектор її письменницької еволюції як творчу низхідну — від найвищого духовного злету до поступового згасання: «Розвиток творчости Кобринської йде шляхом, противним більшости артистів. Під час, коли инші в своїх перших спробах щойно шукають вислову для свого таланту,

---

1 *Лімницький М.* Кобринська в останні роки життя // Новий час. 1934. № 140–142.

2 *Дучимінська О. О.* Наталія Кобринська як феміністка. Коломия, 1934. С. III.

3 *Кравченко У.* Уривки спогадів // Жіноча доля. Коломия, 1930. С. 45.

4 *Лукіянович Д.* Трагедія Наталії Кобринської (З нагоди Жіночого конгресу) // Діло. 1934. № 164.

пробують дорогу, часто блукаючи, заки знайдуть підхожий тон і певною рукою в нього вдарять, — то перші твори Кобринської не мають у собі ні сліду блукання, непевности дороги, кволости перших кроків. З першої спроби вдарила вона у властивий своїй артистичній вдачі тон і зразу станула на вершку своєї творчости, — щоби відтак у дальших творах сходити униз і не досягнути вже ніколи первісних вершин. Причина цього дивного явища, лежала, мабуть, у доривочности її літературної праці. Пишучи завсіди лише під хвилевим вражінням, Кобринська не вклала своєї літературної творчости у рамки постійної, чимраз більше від себе вимагаючої праці, — трактувала мабуть взагалі своє літературне мистецтво як працю побічну»[1]. Доволі суб'єктивні здогади Ольги Коренець спростовують епістолярні автокоментарі Кобринської щодо власної творчої вдачі. З них зрозуміло, що потреба в літературному самовираженні завжди була актуальною для письменниці, навіть попри гостре критиканство та суспільну індиферентність: «Я пишу і писати буду о скілько мати буду на се часу, не гадаю однак накидатися моїми творами теперішній нашій суспільности, котра так щиро над тим працювала, аби мене морально убити» (лист до Маковея від 26 січ. 1898 р.[2]). Кобринська повсякчас чекала на розуміючого критика, інтелектуального читача, які б зуміли осягнути таїну її творчого мислення, збагнути інтенції естетичних пошуків, глибину проблематики і різнорідність тем. Усвідомлюючи свою творчу винятковість, вона вважала себе причетною до розбудови та оновлення ідейно-тематичної парадигми українського письменства: «Я завше гордилася в моїй душі моїми тематами, завше гадала, що колись якийсь критик зауважає, що до мене не було в нашій літературі типу руської попаді, крім одного натяку в повісти Барвінського, де попадя місить пироги. Пані Шумінська знайшла наслідників навіть в нашій літературі в Маковея "Заліссє". Ольга Кобилянська наслідує "Задля кусника хліба" в оповіданню "Людина" і бере зав'язок з Шумінської другої доньки до "Царівної", котру, правда, звела вкінці на свій питомий матримоніальний лад. Сам Маковей сказав раз мені, що "О[льга] К[обилянська] засилюєся Вашими тематами". До "Виборця" беру темат з політичного життя селянина, перед мною дав був Франко лиш одно маленьке без найменшої артистичної вартости оповідання "Пленіпотенти", де говориться про ліси і пасовиська, як у моїм "Виборцю". Щось подібного дав єще Маковей "Модний плуг" і Будзиновський "Конституція сватом". <…> До моєї "Ядзі і Катрусі" не було в нашій літературі поставленого побіч себе двора і села, — аж знов іде за мною Маковей "Заліся" (такий острий критик, котрий не знати чому плете, що будьто би письма Ольги Кобилянської робили на нього велике вражіння, але до вражінь так

[1] *Коренець О.* Наталя Кобринська (Громадська діячка і письменниця) // Літературно-науковий вістник. 1930. Т. 102. Кн. 6. С. 529.

[2] *Коковський Ф.* Наталія Кобринська й Осип Маковей // Жінка. 1937. № 21/22. С. 4.

наглядних, які робить на него темата Кобринської не признається)» (лист до Грушевського від 9 груд. 1899 р.; ЦДІАУК, ф. 1235, оп. 1, спр. 532, арк. 34).

Так само, мабуть, хибно трактувати усю літературну творчість Кобринської як дискретний, евентуальний феномен чи узалежнювати її творчу продуктивність цілковито від кризових періодів. Безперечно, інтровертивна за своїм психоукладом письменниця особливо болісно реагувала на контроверзи з оточенням, збайдужіння колишніх соратників, і це не могло не впливати на її творчі настрої. Цікаві спостереження з цього приводу містить автопсихокоментар Кобринської в листах до Маковея. Причиною порівняно невеликої творчої спадщини вона вважала свій вибагливий естетичний смак, який прискіпливо «цензурував» власні креації. Вироблена самокритичність перешкоджала інтенсивнішій творчості: «Напишу якусь річ, але зараз і скритикую єї так, що або зовсім відкину яко невдалу — або пообтинаю так, що і половини не лишиться. — Правда, що вже потому я певна свого і готова з критикою боротися. Звідси походит будьтоби скупа продуктивність моєї творчости, — хоть у мене ціла купа позачинаних новель, повістей, лихо зна що, та лиш недокінчене тому, що мені самій не вподобалося, — та на такі звичайні річи жалую часу і роботи»[1].

Творчий порив чи натхнення послаблювались хіба що у смеркальний період життя письменниці, коли нервова перевтома, колізії самотнього доживання в Болехові спричиняли «стагнацію думки». В листі до свого приятеля М. Лімницького від 24 січня 1916 року письменниця скаржилася на гнітючий для її живої вдачі творчий застій: «Я все ще не можу писати. Часом лиш стараюся поглибити дещо давніше, хоч знаю, що то мені на добре не вийде»[2].

Цікавий погляд на розвиток творчості Кобринської як на «**психо-ідеологічну еволюцію»,** що зумовила трансформацію стильової парадигми у бік модернізму запропонував Іван Миронець: «Психо-ідеологія Н. Кобринської еволюціонувала, і зміна психології її соціяльної групи повинна була відбитися на її творчості»[3]. Цей аспект критичної рецепції цілковито різнився з тенденційними висновками домінуючої критичної традиції передусім своїм заглибленням в індивідуальну психологію письменниці, а також її осмислення в контексті глобальнішого духовного, психологічного, екзистенційного, соціального розвитку покоління.

У радянському літературознавчому дискурсі довкола творчості Кобринської й надалі переважали ідеологічно-оцінювальні маркери. «Характеристичні риси» художньої прози письменниці уґрунтовувалися виключно на реалістичній парадигмі — «момент агітаційности», «дидактизму», «намагання об'єктивно змальовувати життя, думки і почування своїх персонажів». Відпо-

1 *Коковський Ф.* Наталія Кобринська й Осип Маковей // Жінка. 1937. № 21/22. С. 4.

2 *Лімницький М.* Кобринська в останні роки життя // Новий час. 1934. № 140. С. 2.

3 *Миронець І.* Наталя Кобринська. Оповідання. Редакція і передмова А. Березинського. «Рух», 1929 : [рец.] // Критика. 1930. № 7/8. С. 212.

відно літературну творчість Кобринської асоціювали з «тогочасною побутово-реалістичною традицією, що її в Галичині творив Франко й продовжували такі письменники, як А. Чайковський, С. Ковалів, О. Маковей та інші»[1]. Творчість Кобринської значною мірою ставала узалежненою від «специфічної рецепції народницької критики, яка включала канонізацію на базі тенденційної інтерпретації»[2]. З цього погляду проза письменниці цілковито вкладалася у формулу утилітарності й документалізму літератури, була означена як «цікавий, безпретенсійно написаний документ своєї доби»[3].

За радянського часу літературно-критичне осмислення творчості Кобринської репрезентоване в основному передмовами (А. Березинського, Г. Івановської, О. Мороза, І. Денисюка та К. Кріль, М. Шалати), рецензіями на видання її творів (І. Миронця, В. Бонь, О. Мороза, А. Бондаренка, М. Мундяк, А. Коржупової, Ю. Полетики), оглядовими статтями в підручниках з історії літератури[4] та окремими публікаціями в періодиці (Я. Ланового, П. Ящука, С. Возняка, Г. Дністровця, М. Гресь). Принагідно окремі художні твори Кобринської в контексті її життєтворчості проаналізовано в монографії Ірени Книш «Смолоскип у темряві. Наталія Кобринська й український жіночий рух» (Вінніпег, 1957). Про реалізмоцентричне підґрунтя та новаторські художньо-стильові ознаки модерністських текстів Кобринської, оцінених як результат творчого пошуку письменниці висновувано в монографії Ніни Калениченко «Українська проза початку XX ст.» (Київ, 1964).

Відлунням однобічної радянської рецепції творчості Кобринської постають її метафоричні ідентифікації: «письменниця Франківської школи», «буржуазна письменниця» (В. Коряк), «борець за долю жінки» (О. Мороз), «бистрий і інтелігентний обсерватор», «жінка-борець» (О. Коренець), «дрібнобуржуазна громадська діячка», «громадський робітник», «письменниця “жіночого лиха”» (І. Миронець), «поборниця долі щасливої», «співачка жіночої долі» (Г. Дністровець).

Долання стереотипів в осмисленні прозового спадку письменниці та шаблонного позиціонування її в українському літературному процесі відбувається вже за часів української незалежності у працях Наталії Шумило[5], Івана

---

1 *Миронець І.* Наталя Кобринська. Оповідання. Редакція і передмова А. Березинського. «Рух», 1929 : [рец.] // Критика. 1930. № 7/8. С. 210.

2 *Павличко С.* Дискурс модернізму в українській літературі. Київ : Либідь, 1997. С. 348.

3 *Миронець І.* Наталя Кобринська. Оповідання. Редакція і передмова А. Березинського. «Рух», 1929 : [рец.] // Критика. 1930. № 7/8. С. 212.

4 [*Кобилецький Ю.*]. Наталія Кобринська // Історія української літератури: література другої половини XIX століття / відп. ред. І. І. Пільгук. Київ : Радянська школа, 1966. С. 749–758; Наталія Кобринська // Історія української літератури : у 8 т. Т. 4. Кн. 2 : Література 70–90-х років XIX ст. / О. Є. Засенко та ін. Київ : Наукова думка, 1969. С. 77–90.

5 *Шумило Н.* Під знаком національної самобутності : українська художня проза і літературна критика кінця XIX — початку XX ст. Київ : Задруга, 2003. 353 с.

Денисюка[1], Юрія Кузнецова[2], Олени Гнідан[3], Надії Гаєвської[4], Миколи Легкого[5], Мирослави Крупки[6], Інги Кейван[7] Любові Турелик[8], Любові Томчук[9], Марії Савки[10], Надії Тимків[11], Жанни Янко[12]. Ці дослідження відкривають нові горизонти об'єктивного осмислення феномену Кобринської, доволі суперечливого, неординарного, іноді й мистецьки парадоксального, але надзвичайного цікавого й оригінального. Вперше художній прозопис Кобринської став предметом комплексної наукової експлікації й фахового літературознавчого аналізу з погляду творчої еволюції, поетики, проблематики, генології у статті М. Легкого «Проза Наталії Кобринської (ідейно-естетична еволюція й поетика)». Наталя Шумило розглянула модерністські твори письменниці у руслі нових тенденцій української прози кінця XIX — початку XX століть, завваживши у них естетико-стильові видозміни: «бароково-готичні відлуння»[13], «нахил до фантазування, символіки та релігійної містики»[14], «модернізація фольклорно-фантастичної традиції», «поглиблення

---

1 *Денисюк І.* Наталія Кобринська : штрихи до портрета // Денисюк І. Літературознавчі та фольклористичні праці : у 3 т., 4 кн. Т. 1 : Літературознавчі дослідження. Кн 1. Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2005. С. 155–165.

2 *Кузнецов Ю.* Відтворення «історії душі» (Сповідальна проза Н. Кобринської) // Слово і час. 1995. № 5/6. С. 29.

3 *Гнідан О.* Письменниця, діячка, жінка // Ми в історії. Київ : ЖЦ «Спадщина», 1998. С. 6–21.

4 *Гаєвська Н.* Своєрідність малої прози Наталії Кобринської // Літературознавчі студії : зб. наук. пр. Київ, 2013. Вип. 37. Ч. 1. С. 137–142.

5 *Легкий М.* Маловідомі твори Наталії Кобринської: поетика тексту // «Йшла не тільки з духом часу, а й перед ним» : Наталія Кобринська та літературний процес кінця XIX–XX століття : зб. наук. пр. Львів, 2015. С. 37–48; *Легкий М.* Проза Наталії Кобринської (ідейно-естетична еволюція й поетика) // Українське літературознавство. 2012. Вип. 75. С. 95–115.

6 *Крупка М.* Емансипаційні тенденції в українській жіночій прозі кінця XIX — початку XX століть : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.01.01. Київ, 2004. 20 с.

7 *Кейван І.* Архетипні структури та формули у творчості західноукраїнських письменниць кінця XIX — початку XX століття (на матеріалі художньої спадщини Н. Кобринської, Є. Ярошинської, О. Кобилянської) : автореф. дис. … канд. філол. наук. Івано-Франківськ, 2003. 21 с.

8 *Турелик Л.* Модерністські твори Наталії Кобринської // Перевал. 1993. № 2. С. 139–144.

9 *Томчук Л.* Слово сповідальне. Українська жіноча проза (1887–1914) : монографія. Київ : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2010. 334 с.

10 *Савка М.* Національно-екзистенційний алгоритм антивоєнної прози Наталі Кобринської (крізь призму українського фемінізму) // Вісник Харківського національного університету ім. В. Каразіна. Сер. «Філологія». № 1048. Харків, 2013. Вип. 67. С. 233–238.

11 *Тимків Н.* «Мене вже серце не болить» // Дивослово. 2010. № 6. С. 56–61.

12 *Янко Ж.* Художній твір у контексті пізнання: соціально-філософський аналіз (на прикладі творчості Івана Франка та Наталії Кобринської) : автореф. дис. … канд. філос. наук : 09.00.03. Київ, 2007. 19 с.; *Янко Ж.* Екзистенційні аспекти соціального пізнання у контексті творчості Наталії Кобринської // Проблеми гуманітарних наук. Філософія. 2013. Вип. 31. С. 79–89.

13 *Шумило Н.* Під знаком національної самобутності : українська художня проза і літературна критика кінця XIX — початку XX ст. Київ : Задруга, 2003. С. 228.

14 Там само. С. 248.

психологізму»[1]. Фольклорно-естетична царина літературних казок та містичних творів Кобринської отримала сучасну дослідницьку інтерпретацію у працях Інги Кейван, якій вдалося типологізувати й цікаво осмислити закорінені у цих текстах архетипні структури, прамоделі, онтологічні модуси художніх світів. Модерністські твори Кобринської фахово експліковані в статті Любові Турелик. Сповідально-настроєвий стрижень художнього наративу письменниці простежено у працях Юрія Кузнецова та Любові Томчук. Прозу Кобринської з погляду емансипаційних тенденцій, феміністичної літературної традиції, інтенційності жіночих образів, гендерної проблематики в розлогому жіночому дискурсі модерністського періоду зглиблено в дисертації Мирослави Крупки. Збірку «Воєнних новел» письменниці крізь призму українського фемінізму, національної ідентичності та християнського екзистенціалізму проаналізовано у статті Марії Савки. Соціально-філософська, зокрема екзистенційна проблематика художніх структур Кобринської осмислена в дослідженнях Жанни Янко, в яких художній твір розглядається в контексті гносеології. У найновішому дотепер науковому збірникові «"Йшла не тільки з духом часу, а й перед ним": Наталія Кобринська та літературний процес кінця XIX–XX століття», виданому до 160-річчя від дня народження письменниці (Львів, 2015), уміщено цікаві літературознавчі розвідки, в яких відкриваються нові горизонти в осмисленні прозопису Кобринської: з погляду поетики та ейдології (Микола Легкий, Ольга Турган), інтертекстуальних вимірів XXI століття (Роксолана Жаркова), антимілітарної проблематики (Олександра Салій, Оксана Єременко), поетики дитинства (Олеся Слижук), старості (Оксани Мельник), флористичної образності (Наталія Науменко), пейзажних дескрипцій (Марія Лапій), художнього ономастикону (Наталія Сокіл-Клепар). Водночас усі ці дослідницькі опції виявляють універсалізм творчого мислення Кобринської, до аналізу якого можна добирати щоразу нові герменевтичні ключі, сучасні методології й теоретичні підходи, аби всеціло збагнути мистецьку індивідуальність письменниці та її непроминальну значущість в історії української літератури.

[1] *Шумило Н.* Під знаком національної самобутності : українська художня проза і літературна критика кінця XIX — початку XX ст. Київ : Задруга, 2003. С. 254.

4.2. «Сильно зазначена індивідуальність жіночого духа»: феміністична белетристика Наталії Кобринської

Проблематику цієї частини монографії інспірувала свого часу Соломія Павличко статтею «Наталя Кобринська в контексті епохи», спонукуючи до «окремих досліджень чи теоретичних роздумів» про «літературний феномен фемінізму». «Тільки такий підхід, — стверджувала дослідниця, — може, нарешті, дати оцінку такій недооціненій ще на сьогоднішній день постаті, як Наталя Кобринська — письменниці, що на початку 80-х років XIX століття стояла біля витоків нового стилю, нового способу мислення і нових ідей, а саме ідей фемінізму»[1].

Теоретичні постулати фемінізму інкарнувалися в царині жіночої прози Кобринської, «її високі, загально людські, демократичні і феміністичні ідеї знайшли сильний відгомін в її літературних творах»[2] у вигляді художніх сюжетів, які імітували життєві історії пересічних жінок, їх інтимних бажань, суспільних прагнень, духовних потреб, субтильної чуттєвості й тілесності: «В своїх творах Кобринська усюди кладе пятно феміністичної ідеї. Феміністка зродила письменницю»[3].

Як зауважує М. Крупка, «саме творчість жінок як актуалізація "іншого" суголосна деконструктивній естетиці модернізму, а емансипаційні тенденції доби найорганічніше втілюються саме в жіночих текстах, адже відображають особисті прагнення авторок»[4]. Ольга Дучимінська влучно спостерегла синхронізм феміністичної діяльності письменниці й літературної експлікації цієї проблематики, зазначивши, що «літературна праця йшла в неї у парі з працею

---

1 *Павличко С.* Наталя Кобринська в контексті епохи // Павличко С. Фемінізм / упоряд. В. Агеєва. Київ : Основи, 2002. С. 125.

2 *Баранова Б.* Наталія Кобринська а український рух жіночий // Український голос. 1926. № 18.

3 *Дучимінська О. О.* Наталія Кобринська як феміністка. Коломия, 1934. С. II. Додаток.

4 *Крупка М.* Емансипаційна парадигма творчості Наталії Кобринської // «Йшла не тільки з духом часу, а й перед ним» : Наталія Кобринська та літературний процес кінця XIX–XX століття : зб. наук. пр. Львів, 2015. С. 49.

феміністичною»[1]. Невипадково це інколи зумовлювало однобічну рецепцію Кобринської як феміністки, коли її літературну творчість узалежнювали від її публіцистики й громадянського чину.

У творах письменниці раннього періоду феміністична проблематика явлена як вираження авторських поглядів на психологію жінки, проблеми її духовного світу, суспільного становища, стосунків з чоловіками, матримоніальних взаємин. Свої емансипаційні ідеї, що передусім декларували нову ідентичність жінки, означували екзистенційні виміри її духовно-особистісного, внутрішнього, й соціокультурного, зовнішнього простору Кобринська «одягає <…> у форми новель та оповідань і так висилає у світ сповняти місію»[2].

Феміністична проза Кобринської узасаднювалася також на виховній інтенції. Виховуючи жінку через літературу, розвиваючи її інтелектуальний світогляд, письменниця прагнула відкрити перед нею нові горизонти власної екзистенції, розпросторити світ внутрішніх почувань, емансипувати у ній багатогранну особистість. Водночас своїми творами письменниця творила нову лектуру для українського жіноцтва, на конкретних життєвих прикладах, жіночих долях і скомплікованих характерах вказувала своїм посестрам іншу онтологічну сутність жінки, збуджуючи їхню свідомість до активного суспільного чину: «Треба було з правдивого життя жінки взяти моменти, на які слід було звернути увагу загалу. Вона бажала жінці дати книжку, яка попри гарні картини вказувала би на суспільне положення жінки та закликала до боротьби за людські права її. Тож вона попри свою організаційну працю і боротьбу, не кидає ні на хвилю пера»[3].

Ідея «розбудження жіночого духа через літературу» якраз і передбачала, з одного боку, плекання нового типу освіченої жінки, а з іншого боку — розбудову жіночого наративу, творення традиції жіночого письма, що як потреба самоословлення поставало з особистого, біографічного досвіду жінки. «Осягнувши реальність як свою буттєвість, жінка-автор долучається до метафізичних засад своєї унікальної природи, тобто саморепрезентуючи себе у текстах, вона одночасно опротестовує презентування себе чоловіками»[4]. Як зауважує Л. Томчук, «Література, точніше її творення, стало полем жіночої самореалізації, спробою заявити про свої існування і повноцінність. Під час процесу творення жінка звільняється від мовчання і приниження»[5]. У власному письменницькому досвіді «белетристику уважала Кобринська історією жінки»[6].

---

1 *Дучимінська О. О.* Наталія Кобринська як феміністка. Коломия, 1934. С. I.

2 Там само. С. 19.

3 Там само. С. II. Додаток.

4 *Жаркова Р.* Стихія жіночого письма: саморепрезентація в українській модерністичній прозі кінця XIX — початку XX століття (Леся Українка, Ольга Кобилянська, Уляна Кравченко). Львів : Норма, 2015. 208 с.

5 *Томчук Л.* Слово сповідальне. Українська жіноча проза (1887–1914) : монографія. Київ : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2010. С. 31.

6 *Дучимінська О. О.* Наталія Кобринська як феміністка. Коломия, 1934. С. 22.

Художні твори письменниці — **«Задля кусника хліба»**, **«Дух часу»** та **«Ядзя і Катруся»**, — об'єднані авторською інтенцією зглибити «індивідуальність жіночого духа», проникнути у внутрішні таїни життя жінки й осягнути її духовну ідентичність на тлі глибших суспільно-економічних, родинних, матримоніальних питань, органічно злютовуються у тематичний цикл чи свого роду феміністичну трилогію. Спільні ознаки трьох текстів цього феміністичного наративу спостеріг Б. Лепкий: «Писані живою народною мовою, основані на темах із реального життя, малюють нам теплими красками жінок і мужчин (особливо жінок) з селян і інтелігенції (особливо з інтелігенції) кінця XIX століття.

У них знаходять свій літературний відблиск переживання, турботи, щоденні тихі трагедії наших батьків. Що цікавило їх, тішило, турбувало, доводило до сміху і до сліз, те побачите ви в творах Наталії Кобринської»[1]. Водночас дослідник цікаво вирізнив іманентну особливість ідіостилю Кобринської порівняно зі стильовими маркерами інших представниць жіночого письменства: «Тої широкої скалі чуття, тої щебетливості жіночої мови, тої привабливості, яку бачите в Марковички, у Кобринської не шукайте, ані цього естетизму, що є у Кобилянської, ані такого універсалізму, як у творах Лесі Українки»[2]. «Щось мужського, енергійного, якийсь нахил до активного виступлення, до боротьби з життям стрічається у її писаннях. Так і бачимо, що це не сама література, а акція. Скрізь чується шляхетну тенденцію шукати нових доріг, поширювати горизонт жінки, виводити її із кухні та спальні на майдан життя»[3].

Феміністичний наратив Кобринської актуалізує в широкому розумінні проблематику емансипації особистості: протиставлення чоловічої та жіночої аксіології, руйнування традиції майнових шлюбів, виборювання індивідуальної свободи жінки, її виходу за межі родинного топосу, відмова від патріархальної субординації, увага до внутрішнього світу й почуттів жінки. За словами М. Лімницького, Кобринська «мало звертала уваги на цизелювання своїх творів. І трактувала свої белетристичні писання як засіб для ілюстрування та поглиблення думок, які проповідувала як піонірка жіночого руху. Коли не попала вона в тенденційність, так сталося це завдяки її великому мистецькому тактові й хистові»[4].

Разом із тим феміністична проблематика Кобринської не заторкувала проблем гендерної конфронтації, обстоюючи індивідуальне право жінки як людини в суворо регламентованому патріархальному просторі, її особисту автономію та індивідуальність «жіночого духа»: «Не віру в то, що тепер хотять

---

1 *Лепкий Б.* Наталія Кобринська // Лепкий Б. Вибрані твори : у 2 т. Т. 2. Київ : Смолоскип, 2011. С. 117.

2 Там само. С. 117

3 Там само.

4 *Лімницький М.* Кобринська в останні роки життя // Новий час. 1934. № 142.

доказати декаденти і не декаденти, що мущина з природи т. є. з права природи має доптати жінку і тому противиться цілий розвиток людської культури. Якби то було правом природи, то жінка не старалаби ся забезпечувати ріжними правами. То лиш право власности виробило у мущин такі фальшиві поняття, против чого вздригаєся і бореся індивідуальність жіночого духа цілими віками» (лист Кобринської до М. Грушевського від 10 груд. 1899 р.; ЦДІАУК, ф. 1235, оп. 1, спр. 532. арк. 21).

Для жіночої прози Кобринської властиве новаторське заглиблення в інтимний світ жінки, в складні проблеми її духовної екзистенції — материнства, жіночності, гендерної соціалізації, матримоніальних і гендерних взаємин, життєвої аксіології, тілесності, діалектики чуттєвого та раціонального. За словами С. Павличко, «сама Кобринська в історії культури важлива не тільки як авторка феміністичних художніх творів, у яких загострювалися певні нові ідеї, необхідні для виховання жіноцтва, але як аналітик і критик. Саме вона вперше заговорила про тенденції художніх творів і вчила жінок розпізнавати їх, читаючи»[1].

«Задля кусника хліба» — «справдешня студія галицької нужди». Оповідання «Задля кусника хліба» — перший публікований твір Кобринської, хоча його появі передувало раніше написане й публічно апробоване оповідання «Пані Шумінська» («Дух часу»). Спочатку цей твір письменниця надіслала Олександрові Кониському, прохаючи «знакомито-даровитого писателя» в листі від 23 січня 1885 року висловити власний «суд» про цей твір: «Посилаю Вам, В[исоко]п[оважний] Добр[одію], мою новельку "Задля кусника хліба" і прошу той перший твір мого пера ласкаво приняти. Я знаю, що там є много блудів і недостатків» (ІЛ, ф. 77, № 126). Згодом за сприяння Франка оповідання було надруковане в журналі «Зоря» (1884, № 20–22) та видане окремою відбиткою (Львів, 1884). За життя письменниці з деякими змінами передруковане у збірці «Дух часу» (Львів, 1899). 1884 року під час «літньої парламентарної сесії» це оповідання читав у віденській «Січі» Остап Терлецький, де воно «було також з великим ентузіазмом приняте» (лист Кобринської до М. Грушевського від 2 груд. 1899 р.; ЦДІАУК, ф. 1235, оп. 1, спр. 532, арк. 30).

Публікацію цього твору в «Зорі» Франко, який тоді планував перебрати редакцію часопису, листовно анонсував М. Драгоманову (в листі від 21 жовт. 1884 р.; т. 48, с. 487]. Хоча свій дебют в «антипатичній» для неї «Зорі» Кобринська вважала не найкращим для «початкового пера», втім на друк цього твору погодилася (лист до Франка від 31 серп. 1884 р.; ІЛ, ф. 3, № 1603, с. 241). Проте властивої для дебютантки сатисфакції від цієї першопублікації Кобринська

[1] *Павличко С.* Наталя Кобринська в контексті епохи // Павличко С. Фемінізм / упоряд. В. Агеєва. Київ : Основи, 2002. С. 124.

так і не отримала, висловивши Франкові в листі від 18 грудня 1884 року власні самокритичні оцінки твору: «Прочитавши моє оповідання видруковане, побачила єще більше недокладність оброблення, і аж встид мені зробилося, що так неперебране вийшло на світ» (ІЛ, ф. 3, № 1603, с. 411). Натомість Франко сприйняв твір як літературну сенсацію: «Чи знаєте Ви, що це Ви написали таку штуку, якої рівної вся наша література досі не видала»[1]. Згодом публічно охарактеризував це оповідання як «правдиву студію соціального життя, написану з рідкісною простотою, правдою і реалізмом, яких у нас рідко дотепер можна було зустріти»[2], Франко завжди вважав це оповідання найкращим літературним здобутком Кобринської, зазначивши, що саме цією «невеликою, але глибоко продуманою і опрацьованою новелою» вона «набула собі доброї слави на літературному полі» [т. 27, с. 106].

«Провідну думку» цього твору закцентувала свого часу сама письменниця: «Жінка виходит замуж не по воли серця, а зневолена силою економічних обставин і теперішним становиском жінки в суспільности»[3]. У листі до О. Назарієва від 21 квітня 1912 року увиразнила також естетико-світоглядне підґрунтя твору, за її словами, написаного під впливом позитивістів, головно праці Джона Стюарта Мілля «Поневолення жінок», «після котрого жінка була першим єством, яке було поневолене». В листовній примітці до цієї тези письменниця зазначила, що саме таке світоглядне зацікавлення «відбилося на моїх белетристичних творах “Задля кусника хліба” т. є. борба о естнованє. Також “Судия” — обставини зневолюють чоловіка» (ІЛ, ф. 13, № 35).

Оповідання «Задля кусника хліба» художньо кристалізувало головні феміністичні засади письменниці у розумінні покликання жінки, проблем гендерних взаємин, жіночої ідентичності, звичаєвих устоїв, вільної любові, економічної незалежності жінки. Особисті рефлексії з приводу цих питань письменниця листовно висловила М. Грушевському (в листі від 2 груд. 1899 р.): «Вільну любов уважала м завше і уважаю наслідком економічного визволення жінки, що так виражуся, кінцем, а не початком емансипації, як її деякі беруть. (Уже пр[иміром] “Задля кусника хліба” показує, що примусове відання жінки мущині уважаю за нещастя). Розумію, що економічно забезпечена жінка навіть повинна бажати вільної любови» (ЦДІАУК, ф. 1235, оп. 1, спр. 532, арк. 16). «Вільна незалежна економічно жінка — то девіза правдивої еманципації жінки» (там само, арк. 17).

Саме на колізії стосунків без почуттів засновується внутрішній конфлікт героїні твору — вродливої попівни Галі, яка «хоче сама любити, або робити

---

1 Цит. за: *Огоновський О.* Наталя Кобриньска // Огоновський О. Історія літератури руської. Ч. 3. 2 відділ. Львів : Накладом наукового товариства імени Шевченка, 1893. С. 1290.

2 *Myron* [Franko I.]. Z Czerwonej Rusi // Prawda. 1885. № 6.

3 *Кобринська Н.* Оповідання і критики // Відділ рукописів ЛННБУ ім. В. Стефаника. Ф. НТШ 475/ІІ. Арк. 1.

добру партію, але те, що виходить замуж, що той мущина пожадає єї, то то єї не вдоволяє» (там само, арк. 12). Тож, «сильно зазначена індивідуальність жіночого духа» стає головним стрижнем усієї феміністичної трилогії Кобринської: «Для того мої жінки не хотять бути лиш об'єктом любови мущини і чисто полові відносини до мущини не вдоволяють їх» (лист до Грушевського від 24 лют. 1899 р.; там само, арк. 11).

Галя постає уже новим типом жінки, душевно субтильної, вразливої, з вираженим усвідомленням власної жіночої ідентичності й духовного самовияву, хоч і внутрішньо збунтованої проти почуттєвої несумісності з нелюбим чоловіком. Попри свою залежність від економічних обставин, звичаєвих та станових передсудів, жінки у творах Кобринської зберігають свою моральну сутність й людську шляхетність: «Мої жінки нігде "не стеляться ані рожами, ані ліліями під стопи мущин", і тим, здається, ріжнюся від инчих пишучих жінок не лиш наших, а всіх тих, про котрих сказав Стуарт Міль, що не знають бути жінками, а що після мого зрозуміння виходить, що не уміють чи не хотять заявити вимогів індивідуального духа жінки» (лист до М. Грушевського від 24 листоп. 1899 р.; там само, арк. 12).

Виразної аксіологічної значущості в цьому оповіданні Кобринська надає темі гендерних взаємин, ідеальний вияв яких має опиратися на паритетності, вільній любові та гармонійних подружніх взаєминах, причому гостро дискутована в полеміці з радикалами ідея вільної любові в трактуванні письменниці доповнена чинником чоловічої поваги й шляхетного ставлення до жінки: «я не против вільної любови, а лиш проти того, щоби жінка для мущини не мала інчого значіння, а лиш була предметом єго полової любови і уважалася за річ, котру можна змінити, здоптати, відкинути, як не подобається вже, — против того жінка заступається віками правом подружжя» (лист до Грушевського від 2 груд. 1899 р.; там само, арк. 18).

Оповідання «Задля кусника хліба» здобулося на широку прижиттєву рецепцію, оскільки стало новим художнім явищем в осмисленні драматичних душевних імпульсів жінки, глибокого внутрішнього конфлікту між почуттям і волею життєвих, зокрема економічних умов. Як згадувала сама письменниця, «загалови завше подобалося "Задля кусника хліба". Жінки читали, плачучи, особенно з попівського стану. Мущини держали відчити: Яросевич в "Січи", Кумановський — в Станіславові» (лист до Грушевського від 25 груд. 1899 р.; там само, арк. 27).

Михайло Грушевський зараховував це оповідання до найкращих між прозовими творами Кобринської й уважав його «за визначний утвір нашої літератури взагалі». Серед художніх заслуг цього твору називав «високу реальність і жизненність, богацтво змісту й знову — відповідне освітленнє рисунка»[1]. Порівнюючи спосіб висвітлення становища жінки в попівському стані, спільної теми

[1] *Грушевський М.* Наталія Кобринська // Літературно-науковий вістник. 1900. Т. 9. Кн. 1. С. 12.

для творів «Пані Шумінська» та «Задля кусника хліба», Грушевський розрізняв обсерваційні стратегії авторки: якщо в «Пані Шумінській» це становище «виступило оповите легким гумором і теплом ремінісценцій», то в другому творі письменниця «розвинула його в цілій неприкрашеній наготі, в усій страшній немилосердности»[1]. Грушевський чи не найкраще збагнув головну ідею твору — «представити тяжку кривду дівчини, котру материяльна нужда позбавляє найбільшого щастя — любити й бути любленою, та змушує виходити заміж за нелюба "задля кусника хліба"»[2]. Відтак головну проблему «нужди» критик екстраполював на загальну проблему гендерних взаємин та духовних почуттів обох статей: «<…> авторка дала більше — вона змалювала пониженнє, в якім взагалі поневіряються найліпші почуття зарівно у жінок, як і у чоловіків під впливом нужди, економічної залежности». За жанрово-тематичним означенням Грушевського, оповідання «Задля кусника хліба» — «се справдешня студія галицької нужди, яка панувала в галицькій "бувальщині", й панує досі»[3].

Омелян Огоновський побачив у цьому творі відлуння «давніх традицій літературних», передусім «прикмету романтично-сентиментальну», яка проявляється у не цілком «вдоволяючій» характеристиці Галі, в символічній образності («дубовий хрест з широко отвертими раменами», «земля ніби в набожній роздумі приклякла») та «фразеології» цього оповідання. Помітив критик і деяку непослідовність характерологічної мотивації Галі, яка, з одного боку, гордує добродушним Антоном, вважаючи його собі нерівнею, а з іншого — дорікає матері за те, що «не перебрала її в просту дівчинку, що не посилала її в поле і на танець»[4]. З цього приводу Огоновському намагався заперечити М. Грушевський, який якраз у відсутності ідеалізації образу Галі вбачав заслугу авторки, яка «жадала для Галі співчуття від читача не в ім'я її якихось надзвичайних чеснот, а в ім'я того, що вона людина й має людські вимоги»[5].

Про сугестію цього твору на психологію тодішньої молоді, яка вперше усвідомила й прониклася його ідеями, згадувала Олена Кисілевська: «А от тоді, коли ми, молоденькі дівчата, на шкільній лаві зачитувалися <…> оповіданням "Задля кусника хліба" — воно було для нас, галичанок, якимось промінем серед темряви, чимось таким нечуваним, що ми ночі проводили, розмовляючи й застановляючися над цею справою. В нас враз із тим виростало якесь нове почування, нове бажання, нова сила, амбіція, запал до нової проголошеної ідеї: і жінка — людина, і вона має право до вільного, самостійного життя!»[6].

---

1 *Грушевський М.* Наталія Кобринська // Літературно-науковий вістник. 1900. Т. 9. Кн. 1. С. 9.

2 Там само.

3 Там само.

4 *Огоновський О.* Наталя Кобриньска // Огоновський О. Історія літератури руської. Ч. 3. 2 відділ. Львів : Накладом наукового товариства імени Шевченка, 1893. С. 1281.

5 *Грушевський М.* Наталія Кобринська // Літературно-науковий вістник. 1900. Т. 9. Кн. 1. С. 11.

6 *Кисілевська О.* Спогад про Наталю Кобринську // Жіноча доля доля : практич. календар-порадник для укр. жіноцтва на 1931 рік. Коломия, 1930. № 4. С. 3.

Дехто зі сучасників стверджував про латентну біографічну ґенезу оповідання. За твердженням К. Трильовського, тематика твору «взята з найближчого окруження письменниці. Вона представила в ньому нікого іншого, як таки свого рідного брата, Володимира. У сусіднім селі Русові жила бідна вдова по тамошнім пароху о. Петровськім. Мала вона дуже гарну, високого росту дочку і між нею і молодим Влодзем Озаркевичем зав'язалось щире кохання. Одначе мотиви "родинної політики" розбили це кохання і довели до подружжя Володимира з Ольгою Рошкевичівною, якої батькам було дуже на руку віддати її щонайскоріше заміж, щоби раз на завжди зробити неможливою комбінацію зі "скомпромітованим" політичними процесами Іваном Франком. Бо такий процес, і ще більше: тюрма — це було в тих часах щось страшного, щось, що попросту викидало людину поза скобки суспільности! Зрозуміємо, отже, й батьків Ольги. Проте для обох молодих було це великою життєвою трагедією. В житті бувають не раз недібрані пари, хоч обоє подруги зосібна є гідні всякої пошани. Так було і з подружжям о. Володимира. Обоє чесні, добрі, інтелігентні — але не пасували до себе. Наталія Кобринська не здержалася перед літературним зображенням одної частини тої трагедії»[1].

Сучасникам Кобринської імпонувала в цьому творі передусім життєподібність проблематики: Уляна Кравченко реципіювала оповідання як «повне життєвої правди та повне болю душі»[2], а Богдана Лепкого зачепила в ньому «трагедія жіночої кривди»[3].

На думку М. Грушевського, ефект максимальної життєвої достовірності цьому оповіданню забезпечила досить спрощена **композиція**: «Оповідання збудовано надзвичайно просто, нема в нім якоїсь кульмінаційної точки, якоїсь інтриги, воно тече рівно і навіть троха монотонно, але глубока правда, жизненність оповідання надає йому інтерес»[4].

Потужну психологічну напругу у творі несе **хронотопна організація**, розгортаючись від експозиційного, геолокального маркера — типового соціально-побутового опису села Березовка («соломою криті мужицькі хати», «огороджені плотом з вербового пруття», «зеленіли густі, збиті в купу садки» (с. 22) до психологічно містких топонімічних атрибутів та символів, що стають певними онтологічними центрами життя людини, чи навпаки, знаками її відходу у засвіти. Символічні «три горби <…>, як ті три сиві зозулі» (с. 22) — попівство, церква і цвинтар — локально конденсують усю подієвість оповідання, а також слугують певними аксіологічними координатами буттєвого укладу

[1] *Трильовський К.* Наталія Кобринська і її найближчі (З моїх споминів з половини 80-х років минулого століття) // Жінка. 1937. № 11/12. С. 3.

[2] *Кравченко У.* Уривки спогадів // Жіноча доля. Коломия, 1930. С. 40.

[3] *Лепкий Б.* Наталія Кобринська // Лепкий Б. Вибрані твори : у 2 т. Т. 2. Київ : Смолоскип, 2011. С. 116.

[4] *Грушевський М.* Наталія Кобринська // Літературно-науковий вістник. 1900. Т. 9. Кн. 1. С. 10.

священицької родини: «На однім з тих горбів стояло з добрими господарськими будинками попівство, на другім церков, а на третім, найвищім, обкопанім грубим валом, з-помежи дерев і корчів видко було хрести і хрестики, то більші, то менші, то ще біленькі — недавно прибулі гості. А понад ними всіма знімався високий дубовий хрест із широко розпростертими раменами, немов підносив руку до неба і просив о супокій для тих, що коло нього лежали» (с. 22). У центрі цього тривимірного часопростору — життя багатодітної попівської родини, щойно осиротілої через втрату батька-священика, єдиного годувальника, якого взяла «люта смерть» і «кинула бідних сиріт на іграшку долі» (с. 23). Для нещасної родини смерть годувальника означала ще й втрату родинного гнізда, як це зазвичай відбувалося, коли на зміну померлому парохові на попівство зі своєю родиною приходить новий: «до року виставлено парохію на конкурс, невважаючи на благання у вищих духовних і світських властей о милосердіє для бідних сиріт» (с. 25).

Втрата рідного дому, з яким асоціювався домашній затишок, міцний родинний зв'язок, пам'ять поколінь, стає для осиротілого сімейства фатальною, означує руйнування власного сімейного мікросвіту, знецінення родинної ідентичності, своєрідну духовну безпритульність. Через майстерно дібраний символічний еквівалент зрубаного дерева письменниця зображає трагедію зруйнованого родинного гнізда: «Впосліднє зарубано сокирою — і старе коренне дерево повалилося. Тяжко мусить бути такому дереву, коли поперетинають йому коріння, поскорчуюють галуззя й пересадять на друге місце, та ще тяжче чоловікові з розбитою душею і роздертим серцем починати інше, нове життя…» (с. 25). Особисто Кобринська двічі за життя відчула на собі досвід родинного осиротіння й драматичну традицію полишання священицького обійстя. Спочатку як вдова після смерті чоловіка, отця Теофіла Кобринського, «бездомна» (с. 320) повернувшись до батькової хати. Вдруге прикрі майнові колізії з вдовиною пенсією, виселенням з плебанії, випродуванням майна, болючий розрив з домашнім простором вона пережила вже після смерті батька, болехівського пароха. Про свої життєві негаразди й бідування цього періоду листовно звірялася у листах до Олени Пчілки, Олександри Куліш та Вільми Соколової. «Представте собі тепер моє положенє, коли не стало мого дорогого батька, за котрим з жалю я світа не бачу, а проте мушу сама всім занятися, бо треба віноситися з хати, в котрій так довго жилося, спродавати інвентар і шукати якого инчого кута на світі» (лист до Олени Пчілки від 19 трав. 1903 р.; ІЛ, ф. 28, № 780); «З смертю батька спала на мене така сила ріжних інтересів, що я сама і люди дивуються, що я єще сама даю тому раду. Крім господарства, котре спродаю, маємо багато хатнього урядження, котре не можемо спродавати, бо дотепер не знаємо, як уложиться наше житє» (лист до О. Куліш від 1 груд. 1903 р.; ІЛ, ф. 13, № 7).

Домашній простір осиротілої родини в оповіданні мимоволі трансформується у цвинтарний, де біля батькового гробу вдовиця разом з дітьми опла-

кують свою втрату й гірку недолю. Символ надгробного хреста акумулює в цій сцені потужну експресію людського страждання: «Над свіжозакиненою могилою стояв новий дубовий хрест із широко розпростертими раменами, — та не пригортав він ними повзаючих коло своїх ніг сиріт, не утирав їх сліз, не вливав у груди супокою, бо його знам'я — смерть і терпіння» (с. 24). Мортальний образ цвинтаря, гробу, смерті переслідує священицьку родину навіть після входин, нова хата вдовиці «відновилася знов смертю» (с. 27). Спочатку невблаганна потуга вирвала зі сімейного лона двоє малих близнят, яких за звичаєм поховали біля батькових ніг так, як «обоє прийшли на світ», а згодом — й старшу доньку Олю, що помирає від застуди, відходячи з цього світу з душевною легкістю звільнення від страждань: «Мені лиха хороба подерла лице, і не для мене утіха молодості, а вам таки легше буде, — говорила вона таким тужливим голосом, якби просилася, аби їй вільно було умирати» (с. 30).

Нужденне становище вдовиці ще більше гнітило її через невлаштованість власних дітей, яких треба було нагодувати й зодягти, а найстаршого Славка ще випровадити до школи. В долі колишньої заможної попаді письменниця актуалізує проблему економічної залежності жінки від чоловіка, її майнового безправ'я, власне, проблему, яка ще з більшою мірою драматизму зрезонує у дівочій долі Галі. Її «дитиняча пам'ять» довіку вкарбує у свідомість материні слова: «Не руш того, то не твоє! То все належало до твого чоловіка, а не до тебе. Він працював для світу, і світ єму платив, а ти як нахлібник жила при чоловіці, хоть, може, два рази тілько працювала, що він. Будь же рада, коли що захопила за життя тайком зі стола добродія, бо вже тепер ніхто тебе не поспитає, маєш ти з чого жити чи ні…?» (с. 26).

Материнська жертовність виявляється в певному моральному компромісі: заради щастя власних дітей вдовиця змушена іти на зближення з домом декана (архіпресвітера, що виконував адміністративні та пастирські функції в своєму приході), який на той час «оказався їх одиноким добродієм» (с. 33). Життєва криза й зубожіння суттєво скоригували моральні устої колись гордовитої попаді, бо «нужда ломить амбіцію, кепкує собі з гордості!» (с. 33). Рятуючи власних дітей від соціальної ізоляції та матеріальної нужди, вона «з найбільшою вдячністю» приймала від декана різні форми «запомоги»: «то по кілька левів, то по кірцеві збіжжя або іншими датками» (с. 33), а далі не заперечувала проти зближення Галі та Славка з домом деканів, у своїй материнській душі прагматично вибудовуючи перспективні матримоніальні комбінації.

Відтак наступні колізії твору сконцентровані уже довкола образу Галі, крізь призму якого актуалізуються головні авторські інтенції. Від часу зближення з домом опікуна мікросвіт екзистенційного буття дівчини мовби розполовинюють два амбівалентні топоси — рідний дім, що став для неї безрадісною *«пустинею»*, не обіцяючи жодних життєвих перспектив і *«новий веселий світ»*, що відкривався для неї у «фамілійному кружку деканів» (с. 34). Досвід «про-

живання» Галі в чужій родині зі значно вищим соціальним статусом сприяв усвідомленню своєї жіночої ідентичності, привабливої тілесності, а разом із тим певній соціалізації, входженню у вищі товариські кола, що забезпечувало бідній сироті краще майбутнє: «Причіплена до їх дому, вона мала нагоду роздивитися межи людьми. Вона їздила з ними по празниках і весіллях і пізнала, що її природа не скривдила, як небіжку сестру <…>. Бували забави, де її вважали за найкращу; вона вчула не одне тепленьке слово, не одно утиснення руки, не одну похвалу <…>» (с. 34). «Упокорена долею через смерть батька», Галя замолоду засвоює й певні закони жіночої поведінки, пов'язані з прагматичним подружнім вибором, головним критерієм якого передусім поставав чинник соціального статусу обранця. Тому особа вчителя, за якого сватають дівчину, в шлюбній мотивації Галі не витримує конкуренції зі сердечним поривом до значно вигіднішої чоловічої партії — деканового сина Романа. «Вона — за учителем! Вона все-таки рахувала себе в думці до вищих товариських кружків. Віддатися за учителя — значило о один ступінь знизити себе, а що найважніше — значило не зазнати вже ніколи поліпшення матеріальних обставин, покинути все те, до чого вона тепер стала навикати, що її робило такою щасливою» (с. 34–35). У шлюбному виборі Галі почуттєвий чинник є невіддільним від матеріального, «прив'язання до мужчини не хотіла відлучити від його становиська і забезпечення, яке він може дати жінці. Їй треба було іншого чоловіка» (с. 35). Тому глибоко в душі Галя затаїла «сильні надії» на хоч і негарного зі себе Романа та «не тратила доброї нагоди, аби свій інтерес привести до цілі» (с. 36). Письменниця вдало зауважує, як зароджується дівоча пристрасть, як взаємини жінки з чоловіком змінюють її духовний психоуклад, самосвідомість, власну самооцінку та позиціонування поруч із цим чоловіком: «З ним лучилося для неї становисько, удержання і симпатія, — словом, все, що лиш могла вимагати. Вона була щаслива і горда, бо знала, що кожда панна з її товариства з охотою за нього пішла би. А він вибрав бідну сироту, на котру люди з милосердям і згори дивилися яко на сироту, котра навіть не могла мати претензії до подібної партії…» (с. 37). Тріумф обраництва підсилював чуттєву пристрасть Галі: «вона була горда, як побідителька», «вона чула виразно його слова, гаряче стиснення руки, щось якби електричною струєю прошибало її душу» (с. 37). Втім чи не найголовнішим аргументом в дівочих мріяннях про шлюб з Романом було її звільнення від нужди, соціальна паритетність з чоловіком, статус якого поширюється й на дружину: «Приймлена з ласки до його родини, тепер вона вже по праву буде належати до нього, перестане бути бідною сиротою, буде мати таке саме становисько і поважання у людей, яке буде мати її чоловік» (с. 37). Одначе Роман, попри щирі любовні почуття до Галі, у власному шлюбному виборі керувався не так волею серця, а передусім «фамілійними інтересами», через які одружився з не вельми вродливою донькою інспектора, зрадивши сердечним почуттям на користь життєвої влаштованос-

ті в домі «високоповажних родичів». Душевний розпач Галі сягає апогею. Вона зазнає того ж відчуття, що його перед смертю переживала її сестра Оля: «Ах! як вона хотіла тогді умерти, як умерла Оля, її бідна сестричка! Зі зложеними на груди руками лежала би в тихім гробі, не зазнавала би несправедливості світу, не чула би його наруг! Без вражінь і надії, але і без болю серця спала би вічним сном…» (с. 41). Ефект психологічної достовірності забезпечує посилений рефлексійний струмінь, у своїх емоційно пересичених розмислах Галя застановляється над власною нещасливою долею й фатальними для неї становими передсудами. Устами Галі письменниця глобалізує проблему жіночої ідентичності й жіночого щастя у гармонійному шлюбі з коханою людиною, не обтяженому матеріальними розрахунками. З цього погляду ідеалізує щирі подружні взаємини в селянському середовищі, де майнова детермінація й голий прагматизм не є такими разючими при домінуючому почуттєвому первні. «Галі зробилося жаль, що мама її не перебрала за просту дівчинку, що не посилала в поле і на танець. Здоровими руками заробила би вона на себе, що треба, потому віддала би ся за того, котрий би їй сподобався, і не плакала би розчарована, не знала би ошуки паничів, що знають ліпше рахувати, як любити. Мала би мало, але своє власне. Працюючи враз із чоловіком, знала би, що приспорює собі добра, а не лиш до часу ужиткує працю чоловіка. А по його смерті ніхто не мав би права вигнати її з хати з дрібними діточками, як вигнали її маму» (с. 42). Проте Галині «думки про кращу долю сільських жінок» швидко розвіялися після спостереженої гнітючої сцени побиття жінки чоловіком-п'яницею: «Вона б пса не вдарила би так, як тут чоловік зневажає другого, рівного собі чоловіка, приятеля і товариша життя» (с. 43).

Описані в оповіданні «Задля кусника хліба» жіночі переживання та рефлексії, по суті, оприявнюють письменницьку візію проблеми шлюбних стосунків, засадничо концептуалізовану у феміністичній програмі Кобринської, зокрема праці «Руське ж і н о ц т в о в Галичині в наших часах». У ній письменниця осмислює негативні наслідки прагматичного шлюбного вибору, причину якого добачала в «основнім блуді нашого суспільного устрою — в розділі між мужчиною а жінкою як способом заняття, так і відповідним до того вихованням <…>. Тут жінка майже вповні залежить від зарібку мужчини»[1].

Майновий критерій Кобринська вважала головною причиною як негармонійних шлюбів, так і економічної залежності та гендерної дискримінації жінки: «І так при теперішніх тісних грошових обставинах жінки отілько набирають вартості, окілько тим обставинам приходять в поміч; гріш є затим найчастіше головним фактором при женитьбі. Ч и м б і л ь ш е ц і н и т ь с е б е

[1] *Кобринська Н.* Руське жіноцтво в Галичині в наших часах // Кобринська Н. Вибрані твори. Київ : Дніпро, 1980. С. 127.

мужчина задля культурних вимогів, тим більше жінка до вартості гроша спадає»[1].

Тому в цьому оповіданні на тлі гендерної проблематики також порушено проблему і чоловічої залежності від матеріальних обставин. Авторка заглиблюється у психологію маскулінних образів, що так само переживають внутрішнє роздвоєння між власною сім'єю і синівським обов'язком (Славко), борються за власне щастя й кохання (Антін), прагматично жертвують щирими любовними почуттями заради маєткової мотивації й вищого статусу (Роман, Стефан).

Трагедію нещасливого Галиного дівування осмислено в контексті соціальних, гендерних, звичаєвих стереотипів, що накладали певний відбиток на долі сироти й були пов'язані з проблемою безшлюбності, яка вважалася «соціальною аномалією, а особи, що не створили сім'ї, трактувалися як соціально неповноцінні. Особливий осуд та співчуття викликали дівчата, які зістарілися і не вийшли заміж. Тому одруження було однією з найважливіших поведінкових стратегій»[2].

Власне цю проблему символічно концептуалізує заголовок твору — «Задля кусника хліба», який у контексті матримоніальної проблематики оповідання виступає головним психологічним мотивом у нещасливій шлюбній згоді сироти Галі. Навіть не зовсім вдале подружжя ставало для дівчини сферою якнайповнішої реалізації її соціальної та гендерної функцій.

Затяжне дівування гнітюче діймає героїню: «А Галі час уходив. Літа летять стрілою, а чим дальше, тим для кождої дівчини менше надії віддатися. А Галя не лиш була дівчина, але була бідна сирота, що жила у брата на ласкавім хлібі» (с. 40). Людське обурення письменниці таким соціально детермінованим шлюбним устроєм, в якому елімінується пріоритет взаємності почуттів на користь бодай найменшого розрахунку, виявне у внутрішніх рефлексіях Галі. Уява дівчини лине у казковий інфернальний світ, позбавлений горезвісних станових передсудів, що заважають щасливому заснуванню подружжя і керують людськими взаєминами на землі: «Там Антін не був би тим, що тут. Там не було би світових вимогів, не було би різниць стану, образування; там стояла би против нього не як против зовсім нелюбого собі чоловіка, але там, поборена його любов'ю, вона віддала би ся, може, йому без ніяких інших побічних оглядів. Але тут, на землі, тут інші рахунки!» (с. 51).

Та попри те Кобринська обстоює право жінки на власну чуттєвість та вияв гармонійних взаємин, вивищуючи феномен любові й природну жіночу ідентичність над мізерним матеріальним прагматизмом: «Переломити всі

---

1 *Кобринська Н.* Руське жіноцтво в Галичині в наших часах // Кобринська Н. Вибрані твори. Київ : Дніпро, 1980. С. 315

2 *Маланчук-Рибак О.* Ідеологія та суспільна практика жіночого руху на західноукраїнських землях XIX — першої третини XX ст. Чернівці : Книги XXI, 2006. С. 123.

передсуди, відвикнути від звичаїв, з котрими коли не в дійсності, то в снах своїх жилося, бути покиненою тими, котрі ще недавно тебе величали нижчою при тих, що зависно, може, споглядали на тебе, — о, то не так легко! Аби жінка могла над то все піднятися, на те мало залюбитися, на те треба би з любові шаліти. А тут про любов і бесіди не було» (с. 51). На заваді природній фемінній чуттєвості героїні стає культ звичаєвого права, яке «не тільки регламентувало життя селян у суто правовому вимірі, а й було нормою моралі, звичаєвим імперативом і системою усталених та водночас еволюційно змінних загальноприйнятих цінностей»[1].

Разом із тим Галина доля позначена печаттю життєвого фаталізму й Божого присуду: «невдачі, посіяні десь на ниві її долі, що мали колись сильно розвитися та зацвіли, почали уже кільчитися»; «на бідній родині Галі все сповнялося тото релігійне переконання, що Бог добрих людей пробує» (с. 35). Врешті про таку фаталістичну детермінованість цього жіночого образу свідчить обраний до твору епіграф із Шевченкової «Катерини», означуючи певну художньо-тематичну алюзію до поетового осмислення жіночої недолі:

Вміла мати брови дати,
Карі оченята,
Та не вміла на сім світі
Щастя-долі дати.
А без долі біле личко —
Як квітка на полі:
Пече сонце, гойда вітер,
Рве всякий по волі.

З цим мотивом корелює й інша образна модифікація фатального човна долі — «лодь нещасна», увиразнюючи психологічний настрій дівочої зневіри: «Могла тепер летіти її лодь нещасна, куди сама хотіла, — вона вже не тримала в руках весла. Міг її потопельник потягнути на холодне дно води, могла розбитися о каменисті береги, пропасти в безвістях — для Галі все вже було одно…» (с. 51). Лейтмотивними образами в психологічній характеристиці Галі, що кореспондують з мотивом фаталізму постає образ «невмолимої долі», «сирітської долі», що «заломила руки».

На прикладі нещасливого досвіду своєї героїні письменниця демонструє еволюцію матримоніальної свідомості Галі, яка з часом уже меншою мірою ідеалізує любов та вірить в ефемерні «взаємні склонності серця», а щоразу більше задумується над тим, як взагалі вийти заміж й заснувати родинне гніздечко. Єдиним арсеналом бідної дівчини була краса, що справді таки ставала спокусливою принадою для чоловіків, а для інших жінок — причиною заздрості

[1] *Маланчук-Рибак О.* Ідеологія та суспільна практика жіночого руху на західноукраїнських землях XIX — першої третини XX ст. Чернівці : Книги XXI, 2006. С. 123.

й неприхованого суперництва. Згадаймо, з яким полегшенням помирає Галина сестра Оля, якій віспа спотворила обличчя, адже втрата краси, «в котрій одній виділа щастя», довічно прирікала її на життєві невдачі (с. 27). Для самої ж Галі «віра в тоту красу додавала їй духу, смілості і відваги. Всюди, куди вона повернулася, заступали їй дорогу мужчини. Зліталися, як рій метеликів до розцвілої квітки і кождий чим іншим старався на себе звернути увагу» (с. 45). Якщо для мужчин таке жіноче кокетство ставало приводом до одноразових загравань й розваг, то для Галі воно «не було простою забавою, а тяжким трудом, тяжкою боротьбою за існування» (с. 45). «Як потопаючий хапається всього, так Галя хапалася своє краси», хоч це було «змагання безнадійної розпуки» (с. 46). Принадна тілесність ставала для неї єдиною можливістю «здобути любов правдиву, аби досягнути кращої долі», «і вона хотіла так жити, як другі живуть» (с. 45). Щоправда, порівняно з першим романтичним любовним досвідом й почуттями до Романа, поступово Галя досвідчує іншого, тривіального, змісту любові, на собі переконавшись, що «в теперішніх часах любов — то не сама лиш ідеальна стріла Купідона, а потребує більше реальних підстав!» (с. 46).

Фатальність Галиної долі й уся «дійсність нещасного положення» ще дужче виявились в її нетривких взаєминах зі семінаристом Стефаном, якого «щирі симпатичні слова» розбудили у ній нову жіночу пристрасть, «дитинну доброту серця», надію й душевне заспокоєння: «Вона навіть не питала себе, чи любить його. Вона знала лишень, що з ним була би незвичайно щаслива і весела і що він не міг би мати ліпшої від неї жінки. Якась неограничена вдячність як для того, що вирятував їй життя, панувала над всіма її чувствами» (с. 50). Втім найщасливіші життєві очікування й «ціла будучність дівчини» розбились об прозаїчну, меркантильну Стефанову умову, виставлену зубожілій Галиній родині — роздобути «так конче для щастя потрібних» «шість соток» (с. 49). Зі згасанням дівочих сподівань й розтоптаними почуттями у тексті синхронізується символіка флористичних й орнітологічних образів: обірваного романця (ромашки) під ногами — «ворожбита любові», опалого листя, журавлиного ключа: «Вони стояли на кінці стежки, посипаної опадаючим листям. Перед їх ногами лежав обірваний романець, а над ними шнур відлітаючих журавлів. Журавлі видавали сумні прощальні голоси, а засмученій дівчині здавалося, що вони забирають її супокій, всі сни і надії» (с. 49).

Неоднозначною була рецепція образу Галі в прижиттєвій критиці. М. Грушевський побачив певну алогічність у конструюванні цього типу та її психологічній мотивації. «Для Галі справа замужества давно вже зійшла на чисто материяльний ґрунт», тоді як, на думку критика, вартувало виразніше закцентувати саме чуттєвий мотив дівчини, її прагнення любові та взаємності, чим керувалася вона у своїх шлюбних очікуваннях. «Тому то її рефлексії при виході за учителя про брак любови здаються мені на сім місці припізненими»[1].

[1] *Грушевський М.* Наталія Кобринська // Літературно-науковий вістник. 1900. Т. 9. Кн. 1. С. 11.

Так само в характеротворенні Галі Грушевський зауважив невідповідність психоукладові дівчини артикульованих нею рефлексій, упізнавши у них спосіб мислення самої письменниці: «Думаю, авторка признасть мені, що сими словами не могла думати Галя». Йшлося зокрема про такі слова героїні, мовлені після отримання листа богослова з відмовою одружитися з нею: «"Говорить, що не міг би дивитися на любу людину, котрої долі не може забезпечити відповідно, а лишає тоту людину саму собі — най пропадає! О висока льоґіка мужчини, до котрої не може піднятися жіночий розум!"»[1]. Разом із тим критик захоплювався правдивістю й відкритістю жіночого образу Галі, скомпонованим самодостатньо, психологічно незавуальовано й мотиваційно, без штучного антуражу й надуманих ефектів: «Галя — зовсім звичайна дівчина, що не криється зі своєю задачею — знайти жениха, не вилазить на п'єдестал гордої пихи для життя, не цурається певної, щоправда — досить безневинної кокетерні»[2]. Інший критик, Олександр Грушевський, зауважив, що психологія Галі вийшла «менш вдатною і зрозумілою»: «се був би цікавий аналіз, але авторка не зуміла його виконанти»[3]. На тлі типово реалістичної фактури оповідання авторці вдається досягти високого **психологічного потенціалу** в характеротворенні головної героїні, причому за допомоги ресурсів оновленої техніки психологізму — візійних станів, видінь, внутрішньої рефлексійності, психологічного паралелізму, символіки пейзажу. Саме психологічно-душевна достовірність, емоційна відкритість жіночого переживання, автентичність рефлексії, глибина страждання й складна мотивація вчинку забезпечили цьому творові стійкий читацький інтерес. Авторка часто вдається до асоціативних портретувань з виразною експресивною акцентованістю («камінне лице вдовиці, на котрім якби застиг увесь біль її душі», с. 26), психологічного паралелізму («гадки, як чорні змії, тислися в голову, вертіли мозок, роздирали Галине серце», с. 51); оніричної поетики («Їй здавалося, що вона спить, а він [Антін. — *А. Ш.*] її будить з тяжкого сну і показує ще страшнішу дійсність», с. 44).

Надзвичайно сугестивним в оповіданні є *образ гробу*, який від початку твору розширює свої смислові танатичні конотації, спершу сприймаючись як знак тілесного упокоєння батька, а за ним сестри і молодших близнюків, а далі трансформуючись у символічний образ візійних станів Галі: «Їй виділося, що вона вже в гробі, далеко від світу, до котрого горнулася і від котрого надіялася ліпшої долі» (с. 43). «І знов тишина, знов гріб, знов той Антін із залюбленими очима, як хрест на гробі надії!» (с. 47). У семіосфері оповідання цей танатичний образ асоціюється з образом похованого жіночого щастя: «Щастя? Надія? То давно пропалі мрії. Завмерли вони разом зо смертю батька її нещасних дітей

[1] *Грушевський М.* Наталія Кобринська // Літературно-науковий вістник. 1900. Т. 9. Кн. 1. С. 42

[2] Там само. С. 10

[3] *Грушевський О.* Сучасне українське письменство в його типових представниках // Літературно-науковий вісник. 1908. Т. 31. Кн. 3. С. 465.

і лягли з ним разом до гробу!» Невипадково фінальною сценою твору є сходження двох жінок — матері і доньки — з цвинтарного горба.

Кількаразово в оповіданні Кобринська вдається до засобу психологічного контрасту, щоб увиразнити ступінь зображеного життєвого трагізму: молитовна принадність, «набожна задума» й спокій погідного ранку дисонує зі зболеними душами матері і доньки («краса ранку не промовляла до їх душі», с. 53; «Який усюди спокій, яка тишина, а тут у моїм біднім серці така буря, така безодня темна, туга незмірима!..», с. 23); образ гармонійно спарованих пташин, кожна з яких «любувалася природою, зазнавала любові і щастя і тішилася життям» ще більше відтінює життєву драму обох жінок; еруптивна свідомість Галі «зо дна її душі» ретранслює колись побачений образ щасливих наречених, що своєю непідробленою щирістю й шлюбним маєстатом зачепив її за живе. До речі, за свідченнями М. Грушевського на основі автобіографічних записок Кобринської, саме такий «образ щасливого шлюбу» вразив колись письменницю на одній виставі[1]: «Насеред великої та пишної кімнати стояла в обіймах молода пара. Її спадаючий з голови вельон і довга біла сукня свідчили про те, що тільки що відбулися шлюбні церемонії. З якою любов'ю і вірою витягає вона до нього руки, з яким чувством, запалом і жаром пригортає він її до своєї груді і складає на її чолі гарячий поцілуй! Ніщо не може рівнятися з блиском їх очей і щастям тої хвилі. Вони — живі поеми життя <…>» (с. 52). Проте цей «розкішний темат», немовби затаєна жіноча ілюзія й поховані дівочі мрії почуттєво контрастував з реальними переживаннями Галі напередодні її нещасливого заміжжя з нелюбом. Образ закоханих наречених постає ніби оберненою проекцією їхнього з Антоном недібраного подружжя й вимушеного шлюбу «задля кусника хліба»: «Завтра в сей час і вона лишиться з тим, з котрим до гробу зв'яжеться життям, але як противні будуть тоті думки і чувства. Все, колись дороге і сподіване, треба буде, хоть з гнівом і болем, віддати в жертву невмолимої долі. Надармо вона старалася зм'якшити тоту долю, надармо ковтала до дверей щастя і любові, надармо споглядала в країни того раю! Люди безмилосердно відвернулися від неї і кинули їй на дорогу лише кусник сухого хліба» (с. 52).

Завершується оповідання порівнянням щасливих безтурботних птахів з долею двох зболених нещастям жінок — матері і доньки, підсилюючи трагізм цих образів багатозначними риторичними запитаннями: «А обі жінки — чи також тішилися життям? Чи були то сльози любові, щастя і втіхи, що текли по їх блідих, замучених лицях?» (с. 53).

Як засвідчує видавнича історія оповідання, у першодруці в «Зорі» твір закінчувався авторською настановою та певною «моральною наукою про потребу вищої освіти для жінок з економічного становища». Втім у наступних

[1] *Грушевський М.* Наталія Кобринська // Літературно-науковий вістник. 1900. Т. 9. Кн. 1. С. 11.

виданнях письменниця змінює фінал, чим, на думку Грушевського, вчиняє правильно, логічно виструнчуючи та концептуалізуючи авторську ідею оповідання, явлену в самому тексті, бо вона «остільки виразно висловлена цілим образом, намальованим авторкою, що не було потреби її підписувати»[1].

З оповіданням «Задля кусника хліба» **інтертекстуально** споріднена повість Ольги Кобилянської «Людина», на що вказувала сама Кобринська в листі до М. Грушевського від 9 грудня 1899 року, пояснюючи такі літературні паралелі власним письменницьким новаторством: «Я завше гордилася в моїй душі моїми тематами <…>. Ольга Кобилянська наслідує "Задля кусника хліба" в оповіданню "Людина"» (ЦДІАУК, ф. 1235, оп. 1, спр. 532, арк. 34). До речі, свій твір письменниця присвятила Кобринській. Героїня Кобилянської Олена Ляуфлер, інтелектуально розвинена й вольова дівчина, задля порятунку родини від матеріальної скрути та зубожіння також зважується на заміжжя без любові зі заможним лісничим Фельсом.

«Що се за дух часу такий?» (темпоральна аксіологія оповідання «Дух часу»). Оповідання Наталії Кобринської «Дух часу» (первісна назва «Пані Шумінська. Образок з життя») (Перший вінок. Львів, 1887, с. 175–195) стало знаковим текстом у психотворчій біографії письменниці. Перші літературні рефлексії Кобринської, які за спонукою Остапа Терлецького були оформлені в цей художній твір та 1883 року публічно проартикульовані й успішно сприйняті в студентському товаристві «Січ» у Відні, дали почин не лише творчому феноменові Наталії Кобринської, але й цілій традиції жіночого письма в українській літературі. Це оповідання побачило світ лише 1887 року, ставши одним зі засадничих творів жіночого альманаху «Перший вінок», а заразом твором, що за форматом художнього письма, способом осмислення жіночої психології та майстерним зглибленням екзистенційної проблематики, викликав доволі неоднозначні оцінки тогочасних критиків. Якщо одних захоплювала в ньому апологетика «культурної емансипації» молодшого покоління (Д. Лукіянович[2]), позиція «об'єктивного оповідача», що сприяла максимальному обсервуванню психології героїні (О. Грушевський[3]), «незвичайний об'єктивізм цього малюнку» (О. Коренець[4]), майстерність «як щодо змісту, так і артистичного викінчення», «легкий гумор» і «незвичайно характерні деталі» (М. Грушевський[5]), «повно гарних образів» (М. Павлик[6]), то інші відверто не сприймали в цьому творі візій «темної поступовости» й зображення «ідіотичної» бувальщини

---

1 *Грушевський М.* Наталія Кобринська // Літературно-науковий вістник. 1900. Т. 9. Кн. 1. С. 1–24.

2 *Д. Л. [Лукіянович Д.].* Кілька уваг до письм Наталії Кобринської // Буковина. 1899. № 84.

3 *Грушевський О.* Сучасне українське письменство в його типових представниках // Літературно-науковий вісник. 1908. Т. 31. Кн. 3. С. 461–465.

4 *Коренець О.* Наталя Кобринська (Громадська діячка і письменниця) // Літературно-науковий вістник. 1930. Т. 102. Кн. 6. С. 530.

5 *Грушевський М.* Наталія Кобринська // Літературно-науковий вістник. 1900. Т. 9. Кн. 1. С. 1–24.

6 *Павлик М.* Перші ступні русько-українського жіноцтва // Народ. 1890. № 4. С. 47–50.

(Г. Цеглинський[1]), критикували за світоглядний анахронізм (О. Огоновський[2]) й іронічно означували оповідання як «сатиру теперішніх мрійних змагань буцім поступових»[3] (Г. Цеглинський[4]).

Зокрема, Григорій Цеглинський вибудував свої критичні аргументи про цей твір у форматі протиставлення з надрукованою також у «Першому вінку» повістю Олени Пчілки «Товаришки», порівнявши ідейну спрямованість та способи її художнього втілення в обох творах[5]. Якраз таке зіставлення, на думку критика, дає змогу виразно розрізнити ідею «ясного поступу» у «Товаришках» від «темної поступовости» в «Пані Шумінській», а також спостерегти відмінність психоукладу двох письменниць: «талант творчий, епічний» Олени Пчілки та «розбираючий-критичний» Кобринської[6]. Критик протиставив художню інтенційність персонажів обох творів, попри те, що їх характери «розгортаються» в одній проблемно-тематичній парадигмі: якщо Олена Пчілка «вибирає "Любку", щоб змалювати поступ, Наталія Кобринська вибирає "Шумінську", щоб критично розібрати бувальщину. Але Олена Пчілка обіймає і бувальщину (Марія Петровна) душею, так що ми побіч одушевлення до поступу не перестаєм любити і бувальщини, — у Наталії Кобринської виходить тая бувальщина трохи не ідіотичною»[7].

На думку сучасної дослідниці Любові Томчук, у творах обох письменниць, що їх протиставляв Цеглинський, схожу тему поступу молодого покоління висвітлено «з діаметрально протилежних позицій, і це становило цікаву інтригу цілого альманаху»[8]. В аспекті осмисленої проблематики, зокрема поколіннєвої конфліктності, твори Олени Пчілки і Кобринської стали засадничими в усьому корпусі альманахових матеріалів. За словами Віри Агеєвої, «Під однією обкладинкою ці тексти сприймалися як своєрідне двоголосся, коли позиції персонажів у чомусь взаємовідзеркалювалися. Дочки кидали той обжитий простір, яким мусили слухняно задовольнятися їхні матері»[9].

---

1 *Г. Ц. [Цеглинський Г.].* Перший вінок. Жіночий альманах : [рец.] // Зоря. 1887. № 17. С. 287–288 ; 1887. № 18. С. 307–308.

2 *Огоновський О.* Історія літератури руської. Період новий. Б. Проза. Наталія Кобринська // Зоря. 1893. № 4. С. 75–78; № 7. С. 137–139; № 8. С. 155.

3 *Г. Ц. [Цеглинський Г.].* Перший вінок. Жіночий альманах : [рец.] // Зоря. 1887. № 17. С. 287–288; 1887. № 18. С. 307–308.

4 Там само. № 18. С. 307–308.

5 Там само. № 17. С. 287–288; 1887. № 18. С. 307–308.

6 Там само. № 17. С. 288.

7 Там само.

8 *Томчук Л.* Слово сповідальне. Українська жіноча проза (1887–1914) : монографія. Київ : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2010. С. 116.

9 *Агеєва В.* Жіночий простір: феміністичний дискурс українського модернізму. Київ : Факт, 2003. С. 41.

Також Цеглинський закидав авторці евентуальний зміст ключового концепту твору — «дух часу», який не достатньо вмотивовував «поступову» поведінку й модерні позиції молодих Шумінських та не прояснював того, чого дух часу «так тяженько завернув голову пані Шумінської»: «Справді, єсли Наталія Кобринська мала на думці написати сатиру теперішніх мрійних змагань буцім поступових, того гоненя не знати за чим, того глупого нехтування попівством, а гоненя за простором ніби науки і відомостей, а котре кінчиться лиш патріотичною блягою о народі, рівності, свободі, революції французькій, експльоатації мужика, сорок осьмім році і т. д. і т. д., то тая сатира удалася їй знаменито»[1]. Насамкінець ґенезу захоплення Кобринської мотивами загального поступу, символічно вираженого «духом часу», Цеглинський уґрунтовував на ірраціоналістських ідеях періоду «Бурі і натиску» в німецькій літературі, який апологетизував мотиви бунтарства, крайній індивідуалізм, яскраву чуттєвість, відмову від культу розуму: «Писателька тая не вийшла ще з омани т. зв. Sturm und Drang-періоди, в котрій представляється поступ яко якусь невгомонну, непереперту, всеруйнуючу силу, котра поки що постановить, мусить все зруйновати передше, а котра мимо того манить, пориває за собою все і вся своєю золотою одежою із скрині Ироля»[2]. Без сумніву, естетичні погляди та засади творчості німецьких штюрмерів могли опосередковано відлунювати у світоглядних переконаннях молодих героїв оповідання Кобринської. Зрештою і перейменування твору на «Дух часу» вказувало на інтертекстуальність цього заголовка.

У «Відповіді на критику жіночого альманаха в “Зорі” з р. 1887» (Чернівці, 1888), цікавій передусім автокоментарем до власних текстів, Кобринська спростувала низку хибних суджень критика «Зорі». Передусім обстоювала життєву достовірність описуваної у творі міжпоколіннєвої колізії: «<…> я трималася сильно ґрунту і не запускалась в жадну фантазію, єсли затим критик недовольний з поступових змагань молодих Шумінських, най скорше обвиняє суспільність, а не авторку, котра старалася її лиш вірно представити»[3].

Письменниця відкидала закид Цеглинського щодо сатиричного спрямування твору, оскільки це явно суперечило б головному задумові: «Сатир — як собі критик здоров жартує — я не гадаю писати. Бо й нащо? Доста вже наосміваного їх погляди, чувства і нещасливу в світі позицію»[4]. Ба більше, якраз відгомін мольєрівського сміху вона спостерегла в сатиричній комедії «На добродійні цілі» (1883) самого Цеглинського (підписану псевдонімом Г. Григорієвич),

---

1 *Г. Ц. [Цеглинський Г.].* Перший вінок. Жіночий альманах : [рец.] // Зоря. 1887. № 17. С. 287–288 ; 1887. № 18. С. 307.

2 Там само.

3 *Кобринська Н.* Відповідь на критику жіночого альманаху в «Зорі» // Кобринська Н. Вибрані твори. Київ : Дніпро, 1980. С. 290.

4 Там само. С. 291.

створеної на кшталт західноєвропейських водевілів на тему міщанського життя. І так само зреваншувалася уїдливим кпином: «Ах, що за весела комедія! Тривога матерей о будучність дітей і "ловлення" женихів для доньок, для котрих подружжя — одна ціль життя, без котрого будуть кинені на осміяння, на ласку і неласку людей, — чи не знаменитий темат для комедії?!»[1].

Видавнича історія твору під різними заголовками — «Пані Шумінська» (1887) і «Дух часу» (1899) — вплинули на еволюцію інтерпретативних смислів та авторських інтенцій. Згадуючи у своїй автобіографії 1893 року ґенезу постання сюжету «Пані Шумінської», Кобринська виразно проартикулювала первісний намір — закцентувати жіночу психологію головної героїні: «Представила-м собі стару жінку в її відносинах до окружаючих обставин в такий спосіб, як би я про се розповіла Терлецькому. Таким чином вийшла моя Шумінська і заразом форма оповідання»[2]. Згодом, перейменовуючи цей твір на «Дух часу», Кобринська невипадково зробила цю назву номінативно-ідейним стрижнем однойменної збірки. Про що пояснила М. Павликові в листі від 14 квітня 1899 року: «Хочу назвати "Духом часу", бо тепер все так видаєся, т. є. даєся якийсь загальний титул усім новелям — або першої» (ЦДІАУЛ, ф. 663, оп. 1, од. зб. 114). Новий об'єднувальний «титул» збірки засвідчив зміну парадигми художнього мислення авторки. Фокус почуттєвості самої лише Шумінської елімінується й нова назва переакцентовує його проблематику: письменниця глобалізує проблему конфліктності поколінь у темпоральному вияві, підсилює антитетичну рецепцію образу часу у свідомості старшої та молодшої генерацій й цією назвою увиразнює філософічний, екзистенційний вектор оповідання. Суттєво модифікувала рецепцію твору відсутність у другій назві попереднього підзаголовка («образок з життя»), за яким сучасники письменниці та й вона сама асоціювали твір винятково з реалістичним письмом. Міметизм зображення видозмінено виразною саморефлективною й психологічною опцією персонажа, реінтерпретовано іншим імпліцитним сенсом, що, власне, конституює нову часову парадигму. Здогадно, що на зміну заголовка твору міг безпосередньо вплинути англійський філософ Джон Стюарт Мілль, працями якого на той час захоплювалася Кобринська («Мілль запанував над усіма моїми думками»[3]). 1831 року Мілл видав серію своїх есеїстичних статей під заголовком «Spirit of the Age» («Дух часу»). Зокрема англійський філософ трактував поняття «дух часу» як неологізм, в основі якого домінує ідея порівняння реальної (теперішньої) епохи з іншими, попередніми, або прийдешніми, тими, що настануть. Формат порівняння стає ключовим для сучасного світосприйняття, ототожнений з поняттям епохи змін, коли людство розуміло, що переросло старі

[1] *Кобринська Н.* Відповідь на критику жіночого альманаху в «Зорі» // Кобринська Н. Вибрані твори. Київ : Дніпро, 1980. С. 291.

[2] *Кобринська Н.* Автобіографія // Кобринська Н. Вибрані твори. Київ : Дніпро, 1980. С. 321.

[3] Там само. С. 320.

інститути й доктрини, але на нові ще не здобулось[1]. Тому можна припустити, що нова назва оповідання «Дух часу» навіяна ідеями і терміном Д. С. Мілля.

Нарація оповідання розбудовується у форматі хронологічного аналепсису, який виконує роль смислотворчого центру оповіді й твору загалом. У ретроспективних візіях пані Шумінська мовби ретранслює пережите. Еруптивна здатність її пам'яті відновлює різні часові відтинки минулого, створюючи ефект ревізії життя, самоспоглядання, моделювання власного життєобразу. Відтак обриси «далекої минувшості», «далекої далечини» збуджують емоційно-психологічну сферу жінки, наповнюючи темпоральний онтологічний контекст виразною гендерною конотацією.

Завдяки суб'єктивній нарації письменниці вдається явити найтонші нюанси душевних переживань, життєвих очікувань і тривожних розчарувань пані Шумінської, при цьому безфабульність тексту й проста композиція компенсовані внутрішньопсихологічними ресурсами. Особливість художньої композиції оповідання позитивно схарактеризував М. Грушевський: «Скомпоноване воно теж дуже гарно: вибравши форму рефлексій, авторка не могла заглублятися в фабулу і дійсно вміла перейти цілу історію легкими штрихами, малюючи цілу ситуацію одною сценкою, характеризуючи зручно змальованим детайлем; подекуди воно виходить навіть залегко (напр., історія другої доньки тільки розпочата й недокінчена), але завдяки сьому композиція видержана від початку до кінця»[2].

Оригінальність композиції, як і самої спогадової призми, заімпонувала також І. Нечую-Левицькому, про що відомо з його листовних розмислів до Кобринської (23 черв. (5 лип.) 1900 р.): «<…>хоч воно складено не з подій, але з самих думок старої людини, теж гарне: бо це зовсім не той важкий та досадний психічний аналіз Достоєвського, що часами тягнеться на три сторінки та ще й повторяється, про що казав Тургенєв, що Достоєвський все "копається" та "копається". В Вас воно вийшло інше, бо пані Шумінська не передумує абстракцій та спозирання, котрі показують її психічну вдачу, а вона передумує події свого життя та життя своїх дітей. Тим-то воно й вийшло, що оповідання і нібито складається з думок, а в дійсності воно складається з подій»[3].

Фрагменти пережитого біографічного часу в модусі спомину Шумінської, по суті, типізують хронологічні періоди життя жінки в їхній біологічно-віковій тривалості: дитинство під батьківською опікою — шлюб як «найважніша хвиля в житті жінки» — «материнський небосклон» — старіння. Така фемінна призма переживання часу визначає його аксіологічну наповненість у свідомості Шумінської, ієрархію її життєвих вартощів, так чи так регламентованих біографічним та загальноісторичним часом. Шумінська постає уповноваженим

1 *Mill J.* S. Spirit of the Age // Mill J. S. The Collected Works. London, 1986. Vol. XXII. P. 315.
2 *Грушевський М.* Наталія Кобринська // Літературно-науковий вістник. 1900. Т. 9. Кн. 1. С. 12.
3 *Нечуй-Левицький І.* Зібрання творів : у 10 т. Т. 10. Київ : Наукова думка, 1968. С. 364.

автором внутрішньотекстовим наратором, хронікером сімейного життя, яка власними спогадами реконструює його часоритм.

У модусі спомину Шумінської — ретроспективно-хронікальна історія її сім'ї, що генологічно споріднює твір зі сімейною хронікою. За словами О. Мельник, «умовно цей твір тяжіє до тексту-портрету, іноді сімейного»[1]. Особистісна часова проекція абсорбується ширшим контекстом біографічного часу сім'ї, роду, а сама оповідь головної героїні постає виявом «сімейно-родової самосвідомості» (М. Бахтін).

У темпорально-екзистенційній орієнтації попаді визначальною є історична пам'ять й традиція священицького роду, оперта на вкорінених засадах патріархального укладу, які детермінують й легітимізують життя, поведінку й сімейні устої різних поколінь, за якими сини мають продовжити духівничу лінію батька, а доньки — матримоніальну — матері, тобто неодмінно вийти заміж за представника попівського роду й стати попадями. На поетикальному рівні така часова репрезентація життя роду ословлена відповідними темпоральними маркерами — «вікові традиції», «з діда-прадіда», «від віків прийнято», іти «дорогою своїх батьків», які мотивують ціннісні стереотипи життя у священичій родині: «син більше честі робить матері від доньки», «хлопець щасливіший від дівчини», «попівське весілля — то амбіція дому», «тільки щастя жінці, що при мамі». Відтак у свідомості пані Шумінської життєвий контекст пережитого минулого корелює з проекцією іншого часового пласту — майбутнього, аксіологічною домінантою якого є влаштоване життя дітей: «Будучина дітей була для неї цілим світом, одною думкою, одним бажанням» (с. 117). Ця установка стає головною прикметою часової та гендерної ідентифікації героїні твору, стратегічним життєвим планом, найважливішим для неї критерієм повноцінно зреалізованого, «гордого і щасливого» (с. 117) материнства.

Подібні сповідальні форми, сприяючи інтенсивнішій артикуляції чуттєвості й душевному саморозкриттю персонажів, продуктивно експлікуються в літературі зламу століть. Цю тенденцію Любов Томчук коментує як «зустріч двох тенденцій — модерністичної та емансипаційної»[2].

За свідченнями сучасниці письменниці, Ольги Дучимінської, спогад як особлива ретроспективна візія була властива духовному укладові Кобринської, особливо в пізнішому періоді її життя: «Вона жила переважно споминами. Часто споминала свого чоловіка, батька»[3].

---

1 *Мельник О.* Старість у деталях: образність старіння в художньому письмі Наталії Кобринської // «Йшла не тільки з духом часу, а й перед ним» : Наталія Кобринська та літературний процес кінця XIX–XX ст. : зб. наук. пр. Львів, 2015 С. 91.

2 *Томчук Л.* Слово сповідальне. Українська жіноча проза (1887–1914) : монографія. Київ : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2010. С. 258.

3 *Дучимінська О. О.* Мої спомини про Наталію Кобринську // Жіноча доля. 1934. № 12/13. С. 5.

Перцепція часу в свідомості Шумінської виражена способом хроногнозії — своєрідного «почуття часу», «часу-переживання» (за Анрі Берґсоном), тобто суб'єктивного відчуття тривалості подій залежно від їх значущості й емоційного змісту. «А кілько ті дні понесли з собою хвиль прикрих і милих, смутку і радості, хто ж годен спам'ятати! <…> Давно пережиті дні і дії зачали відживати, набирали давніх красок і життя, ясніли давнім промінням» (с. 115). На думку Харві Шифмана, сприйняття плинності часу є «унікальною перцепцією» в тому сенсі, що воно наділене когнітивною, а не фізичною чи нейронною основою[1]. Так Шумінська сприймає час когнітивно, своїми «духовними» рецепторами, чуттям досвіду й фемінною психікою. Важливим каталізатором її сприйняття є феномен пам'яті, яка ці життєві події зберігає й рефлексує в мисленнєвих процесах: «полинула думкою в далеку минувшість», «відгрібалися вони [дитячі літа. — *А. Ш.*] в притупленій пам'яті», «думки з далекої далечини», «гадки плили все дальше і дальше» (с. 115–116). За твердженням самої письменниці, її героїня наділена особливою здатністю до саморефлексування, й попри ретроградність поглядів, у творі «надано їй принаймні гідність мислячого чоловіка»[2].

Важливим чинником у процесі відчуття й сприйняття часу є вік героїні. Шістдесятилітня жінка з огляду на пережитий досвід особливо вразлива до хронологічної проминальності, час вона переживає емпірично, адже «старіння організму здатне відобразитися як на біологічних, так і на когнітивних аспектах сприйняття тривалих часових відрізків», коли власний старший вік людини слугує для нього свого роду шкалою порівняння[3]. Зі старінням як особливою фазою онтоґенезу людина акумулює більше спогадів. Старша жінка живе спогадами, усвідомлюючи хронологічне звуження простору свого майбутнього. Матрицю власного біографічного часу, його аксіологічний зміст Шумінська намагається спроектувати на життєвий уклад своїх дітей.

Часоплин у жіночій свідомості синхронізовано з діяльністю психо-духовних й інтелектуальних феноменів, семантично споріднених з емоційною сферою рефлексувань: «сумні згадки», «порушений ум», «дрожача ще від зворушення душа» (с. 123), «боязнь і непокій в серці» (с. 125).

Гендерна конотація часу для жінки — консолідуюча, креативна, репродуктивна. Шумінська аналізує плоди темпоральної інтервенції у власний світ, поділений на часобіографічні сегменти свого буття — діти, родина, дім — те, що вона в цьому часі набула та створила. Проте у свідомості героїні минуле й

---

1 *Шиффман Х.* Восприятие времени // Шиффман Х. Ощущение и восприятие. 5-е изд. Санкт-Петербург : Питер, 2003. С. 772.

2 *Кобринська Н.* Відповідь на критику жіночого альманаху в «Зорі» // Кобринська Н. Вибрані твори. Київ : Дніпро, 1980. С. 291.

3 *Шиффман Х.* Восприятие времени // Шиффман Х. Ощущение и восприятие. 5-е изд. Санкт-Петербург : Питер, 2003. С. 784.

теперішнє набуває чітко означеної аксіологічної й психологічної дискретності: «Який контраст був між дійсністю і тим, що вона собі представляла…» (с. 128).

У творі одним із способів оприявнення часу є час психологічний, суб'єктивний з виразним зв'язком презенсного й майбутнього виявів. На думку К. Помяна, «психологічний час, зумовлений індивідуальною часовою перспективою і невіддільний від сприйнятих подій та спогадів, що виринають на поверхню пам'яті, а також від очікувань, виражених в думках, діях та словах, складається з нерівних і гетерогенних інтервалів як у теперішньому, так і в минулому та майбутньому»[1]. Психологічний час — це «зорієнтований час, що має певний напрямок і поділений на фази або періоди, які слідують один за одним в незмінному порядку»[2]. Ранній дитячий вік, дитинство, підлітковий вік, юність, зрілість, старіння — це ціла темпоральна історія індивідуальної екзистенції жінки, де взаємопереплітаються час біологічний і час психологічний.

Особливу генеруючу функцію щодо психологізації часу виконує художній простір. За часопросторовою організацією оповідання має риси «ідилічного хронотопу» (М. Бахтін), що містить у тексті кілька поетикальних виявів. Передусім події тривалого часового проминання патріархального трибу сім'ї прив'язані до одного локусу — дому, в якому проходить життя кількох поколінь. Це ніби відмежований від іншого світу, замкнений, герметичний, локальний простір; тому так болісно реагує Шумінська на прагнення власних дітей вирватися поза межі дому-ідилії в обшири антидому — міста як простору абсолютної духовної свободи та світоглядного розкріпачення. За словами Л. Томчук, «дорога, що веде із села до міста, до іншого, незрозумілого Шумінській світу, видається тут за смертельну загрозу ідентичності героїв твору»[3]. Найяскравіше сугестія дому й фактор його психофізичної спорідненості з господинею розкрито крізь перцепцію Шумінської, ціннісні установки якої зациклені на цьому форпості домашньої псевдо-ідилії, артикулюють її психічну одержимість домом й водночас визначають гендерну ідентичність як берегині домашнього огнища: «Був то її дім, її цілий світ. Не бачила вона більше простору, лиш що з-за його вікон, не вибігала гадкою поза його стіни. В нім замикалось ціле її життя, вона нічого не бажала над те, що входило в його об'єм. Той дім, на вид такий тихий, був цілим її щастям, вистарчав їй у всім» (с. 123). Така органічна єдність життя різних поколінь, прив'язаних до єдиного місця в ідилічному хронотопі, уніфікує простір цих поколінь спільною сімейною матрицею, стираючи таким способом часові грані, й сприяє, на думку М. Бахтіна «створенню характерної для ідилії циклічної ритмічності часу»[4]. Ще однією властивістю

[1] *Помян К.* Порядок часу / пер. з фр., післям. та прим. С. Йосипенка. Київ : Український центр духовної культури, 2008. С. 266.

[2] Там само.

[3] *Томчук Л.* Слово сповідальне. Українська жіноча проза (1887–1914) : монографія. Київ : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2010. С. 240.

[4] *Бахтин М.* Формы времени и хронотопа в романе // Бахтин М. Вопросы литературы и эстетики. Москва : Художественная литература, 1975. С. 374.

ідилічного хронотопу, за М. Бахтіним, є подієве обмеження сімейного життя найзнаковішими її фазами[1] — народження, дитинство, любов, шлюб, діти, домашній побут, які водночас є головними онтологічними фазами сімейної екзистенції, як це ретранслює у своїх спогадах Шумінська.

Соціотемпоральну ідентичність образу старої попаді увиразнила сама письменниця, мотивуючи її життєвий консерватизм у своїй полемічній «Відповіді на критику жіночого альманаху в "Зорі" з р. 1887»: «Шумінська — се жінка з тої епохи, коли священство становило одиноку у нас руську інтелігенцію. Для русинки не було тоді ані виднішого, ані вигіднішого становиська від сього. Починаючіся нові змагання жіноцтва не доходили ще до нашої країни і не зміняли патріархальних звичаїв. Тут найчастіше жінка виходила замуж в той спосіб, як її віддано»[2]. Схожими конотативними маркерами минулого схарактеризовано образ Шумінської в рецепції критиків: «стародавня попадя» (Д. Лукіянович), «старосвітська попадя», «дивовижа антикварська» (О. Огоновський).

Поведінкові й екзистенціальні стереотипи головної героїні оприявнюють патріархальну парадигму напередвизначеного трибу священичої сім'ї, характер спадкоємних, династійних відносин й легітимізованих звичаєво-конвенціональних норм матримоніальної традиції, типових поведінкових патернів. Заразом проблематика твору інспірована й особистим біографічним досвідом Кобринської саме як репрезентантки священичого сімейного середовища, уклад якого вона добре знала зі середини. Тому, як влучно зауважує О. Мельник, попри антитетичність до письменниці за віком, Шумінська є автофікційним персонажем[3]. Хоча в цьому оповіданні письменниця постає більше спостерігачем, обсерватором життя попівської верстви, не вдаючись до викривальної риторики, властивої її публіцистиці. За словами сучасниці Ольги Коренець, «Ніякої пересади, іронізовання чи афектації в оповіданню нема, образки "добрих, старих часів". З цього оповідання видко, якою різкою лінією, відмежувала Кобринська свою письменницьку діяльність від громадської. Незвичайний об'єктивізм цього малюнку: Кобринська — агітаторка поступу, яка усіх сил добувала, щоби скинути зі свого покоління плісень традиції й перестарілих поглядів, малюючи в літературному творі тип старого покоління з ненависним собі світоглядом, який у своїй громадянській діяльності старалася знівечити, — не дозволяє собі ні на одну риску в напрямі карикатури»[4].

---

1 *Бахтин М.* Формы времени и хронотопа в романе // Бахтин М. Вопросы литературы и эстетики. Москва : Художественная литература, 1975. С. 374.

2 *Кобринська Н.* Відповідь на критику жіночого альманаху в «Зорі» // Кобринська Н. Вибрані твори. Київ : Дніпро, 1980. С. 289.

3 *Мельник О.* Старість у деталях: образність старіння в художньому письмі Наталії Кобринської // «Йшла не тільки з духом часу, а й перед ним» : Наталія Кобринська та літературний процес кінця XIX–XX ст. : зб. наук. пр. Львів, 2015 С. 90.

4 *Коренець О.* Наталя Кобринська (Громадська діячка і письменниця) // Літературно-науковий вістник. 1930. Т. 102. Кн. 6. С. 530.

Властиво, Шумінські — типова художня модель цієї суспільної верстви, історію якої у кількох поколіннях намагалася письменниця «вірно представити». «Се безпретензіональне оповідання опирається лиш на правдивих фактах розвою одної у нас верстви»[1], — заявляла про свою авторську інтенцію Кобринська.

Особливою формою переживання часу є трансцендентний досвід пані Шумінської. В контексті позачасся, у стані екзальтованої емотивності жінка апелює до Бога, молитовно випрошуючи долі й навернення для дітей. Молитва як акт когерентності між профанним й сакральним світом, між Богом і людиною. Для Шумінської — це спосіб душевного покріплення через інтроспекцію за допомогою сугестивної дієвості молитви, коли в такому трансцендентному спілкуванні зменшується відчуття тривоги і страху, відчувається духовне осягнення часу як акту вічності. Так героїня мовби інтегрується в нову часову перспективу — трансцендентну, хоча її молитовна інтенція сфокусована на дійсну реальність її дітей — «щоби відвернути справедливий гнів Божий від невірного сина» (с. 126). «Містична настанова в особливий спосіб впливає на сприймання часу. Для людини час є екзистенційною проблемою, бо проблемним є життя в часі. Пересічна людина більше рефлексує в минуле і в майбутнє, а теперішнього уникає. Духовна саморефлексія стосується відношення фактичного часового існування та інтенції до вічності і безчасся (повноти часу)», — каже К. Помян[2]. Отже, «в духовно-екзистенційному плані час має горизонтально-вертикальну будову: вічне, нетварне, неперехідне, незмінне буття і тимчасове, мінливе, перехідне, тварне становлення. Вертикальний час — трансцендентний — вічний час. Актуально переживається тільки "тепер". Цілість буття, екзистенція часу полягає в єдності минулого, сьогодення, майбутнього та вічного»[3].

У фокусі майбутнього закладено амбівалентні онтологічні експектації і життєві смисли. Для молодих Шумінських майбутнє — це новий «дух часу», «Zeitgeist» як інтелектуальна мода, що репрезентує світоглядні тенденції певної часової епохи зі своєю ієрархією цінностей, стилем, мисленням, світоглядом. Це переформатована онтологічна система з новою аксіологією.

Натомість майбутнє, що його вимріяла собі Шумінська, в нових часових умовах стає утопічною проекцією, спрямованою на підсилення матріархального авторитету й забезпечення світлої і щасливої старості жінки: вона «роздумувала о їх [дітей. — *А. Ш.*] будучині, о собі, о тім, як колись, окружена вінком дітей і внуків, тішитися буде їх щастям, прив'язанням і шанобою, сидячи в

---

1 *Кобринська Н.* Відповідь на критику жіночого альманаху в «Зорі» // Кобринська Н. Вибрані твори. Київ : Дніпро, 1980. С. 289.

2 *Помян К.* Порядок часу / пер. з фр., післям. та прим. С. Йосипенка. Київ : Український центр духовної культури, 2008. С. 60.

3 Там само. С. 61.

їх кружку, де кожде її слово, кожда забаганка сповнена буде, а вона — горда і щаслива своїм материнством» (с. 117). У планах свого майбутнього Шумінська закладає певну темпоральну перспективу для своїх нащадків, хай хоч і без власної земної участі. Їй достатньо «споглядати» процес її реалізації у візійному потойбічному, трансцендентному, в стані душевного умиротворення з небесної опції: «А навіть, коли б навіки замкнула очі, то ті діти, що дала Богу на услуги, вийдуть насупротив матінки з свічками і заведуть перед престол Всевишнього» (с. 117). Криза очікувань трансформує ідилічно сплановане в уяві попаді майбутнє у деструкцію традицій, дисгармонію взаємин і руйнування роду, що несе потенційну загрозу дітям, родинному щастю, трощить сімейні цінності, руйнує сімейний уклад. Тому ідеал родинного щастя Шумінської — в її минулому, що за Бахтіним, увиразнено концептом «ретроспективного утопізму». Власне, така ціннісна поколіннєва інкогерентність часів минулого і майбутнього, а відтак різна онтологічна інтенційність самого майбутнього загострює головну інтригу оповідання — конфлікт поколінь.

Дух часу видозмінює систему інтерперсональних взаємин генерацій — діти уже не виконують імперативної батьківської волі, не узгоджують свої життєві плани з волею «найпершого авторитету», кожне слово якого безапеляційно «сповнить послушне і шануюче досвід віку покоління» (с. 128). Їхня любов і «пошанованя» батьків тепер стало «більше прийнятою формою, ніж впливом дійсних відносин» (с. 128). Як зауважує М. Крупка, «у літературі цього часу відбувається відхід від одновимірного трактування мотиву материнства як стабільної структури соціуму, що є одним зі свідчень суспільних зрушень»[1].

Письменниця «поставила під сумнів образ старої людини як депозитарія знання, означила проблему довіри старшої генерації молодшій»[2]. Тому в свідомості Шумінської настає криза її часових очікувань і фрустрованих проекцій взаємин з дітьми, а екзальтована материнська жертовність, сконцентрована на гіперопіці, іронічно прирівняна до «квоки, що вивела качата» (с. 128). Отже, за словами М. Крупки, «пані Шумінська опинилася в екзистенційному вакуумі: патріархальний міф про дітей як сенс життя жінки розвінчується — й героїня почуває себе зайвою в світі модерних цінностей, адже навіть простір дому для наступного покоління втрачає свою смислотвірну основу»[3]. У цьому полягає дискретність часової реальності й минувшості.

---

1 *Крупка М.* Емансипаційна парадигма творчості Наталії Кобринської // «Йшла не тільки з духом часу, а й перед ним» : Наталія Кобринська та літературний процес кінця XIX–XX століття : зб. наук. пр. Львів, 2015. С. 51.

2 *Мельник О.* Старість у деталях: образність старіння в художньому письмі Наталії Кобринської // «Йшла не тільки з духом часу, а й перед ним» : Наталія Кобринська та літературний процес кінця XIX–XX ст. : зб. наук. пр. Львів, 2015 С. 88.

3 *Крупка М.* Емансипаційна парадигма творчості Наталії Кобринської // «Йшла не тільки з духом часу, а й перед ним» : Наталія Кобринська та літературний процес кінця XIX–XX століття : зб. наук. пр. Львів, 2015. С. 54.

За визначенням Д. Лукіяновича, «Шумінська — се тип стародавньої попаді, про яких розказують нам наші родичі, а її діти еманципуються і кожде з них зазначує инший степень культурної еманципації — все діється під впливом "духа часу"»[1]. Нова аксіологія духу часу виступає опозицією до попівсько-патріархальної родової традиції. Син поважає статус роду, але не може сповнити закон професійної спадкоємності всупереч власній волі, бажанню духовної свободи й інтелектуального розвитку: «Я дуже поважаю той стан, але бачу, що мені було би в нім затісно, що там моїм думкам положено би певну границю, а я потребую простору, свободи в набуванню відомостей, науки!» (с. 121). Традицію гендерного сімейного укладу й детермінованого батьківською волею матримоніального вибору порушує і донька, відважившись відкрито виявити потреби своєї душі й признатися, «що любить і що лиш з любові віддасться» (с. 121). Нова шлюбна свідомість й почуттєва розкутість дисонувала з батьківськими патернами, ментальними стереотипами консервативного попівського виховання, за яким «добре, морально вихована дівчина не кохається перед виданням», не «авантурується» й не «романсує».

Спростовуючи закиди Г. Цеглинського про начебто психосоціальну невмотивованість ідеї поступу («духу часу»), Кобринська пояснила, що прагнула зобразити сімейну хроніку в темпоральному зрізі, показавши відповідні «фази розвою», в силу того, як еволюціонувало й модернізувалося світовідчуття кожного з дітей Шумінської: «<…> найстарша донька Шумінської не іде за того, за котрого хоче її видати мати, а за того, за ким промовило її серце. <…> Друга донька — се друга фаза розвою, се бажання освіти і поступу, котрий ще не може собі пробити нової дороги, котрого звичайним об'явом є незадоволення з окружаючих обставин. Молоденькою внучкою хотіла зазначити ще слабеньке у нас стремління до самостійної праці. Личність найстрашого сина, котрий — після критика — гуляв по просторі, випливає з факту, що се перший був у нас ступінь виробляючоїся з стану попівського світської інтелігенції, і немало маємо ще живих людей, що кінчили теологію, а потім ішли на інші виділи. Молодший син — се об'яв сімдесятих років <…>», молодше покоління якого поривається в «простір науки» та артикулює новочасні гасла «о народі, любви і рівності» (с. 289–290).

Та найголовніше в цьому творі, йдучи за ословленою в автобіографії авторською інтенцією, це переосмислення ролі жінки в патріархальному суспільстві, життя якої суворо регламентоване, а також зображення кризи міжпоколіннєвих зв'язків: «Провідна думка: як теперішний суспільний лад держит жінку лиш в границях дому і відчужує від загальних справ до того ступеня, що вона не може зрозуміти власних дітей, котрих пориває дух часу. В тім оповіданню

[1] *Д. Л. [Лукіянович Д.]*. Кілька уваг до письм Наталії Кобринської // Буковина. 1899. № 84.

виступає також розбрат межи старшим, а молодшим у нас поколінням»[1]. Як тотальну кризу колишньої попівсько-патріархальної системи відчитав проблематику цього оповідання М. Павлик, демонструючи, як цей загальносуспільний симптом позначився на індивідуальному кризовому світовідчутті попаді: «навкруги пані Шумінської, — як і навкруги більшости нашого попівства, — усе повалилося, повіяло іншим духом, наставав якийсь новий лад, котрого Шумінська, як і подібні їй старші попаді, ніяк не могла зрозуміти»[2].

Водночас імператив неухильного повторення історичних традицій роду стає у творі фатальним приводом для «розбрату межи старшим, а молодшим <…> поколінням»[3], спричиняючи перерваність часової тяглості й спадкоємності («сини повстали насупротив вітця, а доньки насупротив матері» (с. 123)). Виразним на цьому тлі постає часово-світоглядний антагонізм різних поколінь, виражений протистоянням полярних онтологічних векторів — *«досвіду віку»* й *«духу часу»*, що призводить до цілковитої трансформації в аксіологічній парадигмі. Життєвій інертності й усталеному священицькому трибу батьківської родини протиставлено актуальні кличі презенсного модерного часу, що їх одностайно підхопили діти Шумінських — духовна секурялизація, суспільна пасіонарність, інтелектуалізм, світоглядна емансипація. На гендерному рівні нова ціннісна система формує уже нову ідентичність жінки, репрезентованої в образі молодшої доньки, збурена сутність якої дисонує з уявленнями її матері про природу жінки — «тиху, статочну та спокійну» (с. 124). Аксіологічна контроверза спричиняє світоглядний антагонізм матерів і доньок, про ґенезу якого писала Мілена Рудницька: «Нема сумніву, що суть сучасної ворожнечі поміж дочками і матерями лежить у зовсім інших, основно змінених умовах, в яких доводиться жити і працювати двом наступаючих по собі генераціям»[4].

Поза контекстом імперативної священичої традиції опинився й син, який відмовився від попівства на користь університетської едукації.

Концепт часу поколінь розгортає в тексті різні трансформовані смисли його екзистенційної значущості, парадоксальні духовно-світоглядні метаморфози, темпоральні зсуви, контрастне емоційне його переживання й відтак проектує діалогічний контекст перцепції самого часу. Якщо бунтівне діточе покоління Шумінських всупереч сімейним стереотипам асоціює себе з новітнім «духом часу», який, мов «рвуча хвиля», «пориває» їхню свідомість й вабить до нових горизонтів життя, то для їхньої матері він стає «ворожим демоном»,

---

1 *Кобринська Н.* Оповідання і критики // Відділ рукописів ЛННБУ ім. В. Стефаника. Ф. НТШ 475/ІІ. Арк. 1.

2 *Павлик М.* Перші ступні русько-українського жіноцтва // Народ. 1890. № 4. С. 47.

3 *Кобринська Н.* Оповідання і критики // Відділ рукописів ЛННБУ ім. В. Стефаника. Ф. НТШ 475/ІІ. Арк. 1.

4 *Рудницька М.* Матері і дочки // Рудницька М. Статті, листи, документи / упоряд. М. Дядюк. Львів : [б. в], 1998. С. 222

який «бурив віковий порядок», «ломив найдорожчі і наймиліші надії її серця». Деструктивна сугестія «духу часу», його фатальна інтервенція в сакральний локус її замкненого домашнього простору спричиняє складну внутрішню драму Шумінської, рівноцінну втраті сенсу життя й часовій безперспективності. «Героїня відрефлектовує дисонанс між власними надіями й очікуваннями та неминучими змінами, що розхитували її ідеальні плани»[1].

Майстерно представлено в творі форми художньої експлікації часу. Метафора плиннності часу виражена символом клубка з нитками, що його в процесі плетіння, синхронізованому з мисленнєво-спогадовим процесом, повільно розмотує Шумінська. Цей образ може слугувати аналогією концепції темпоральної протяжності Анрі Берґсона, який у своїх вченнях не раз використовував подібні зіставлення. Усі буттєві моменти, наче у вервечці часу, нерозривно зв'язані між собою в «клубку» спогадів. В аксіологічному вияві цей символ концентрує ще й духовний зв'язок поколінь, неперервну історію роду, його традицій, генетичної пам'яті, означує циклічність й продовжуваність часопросторових зв'язків: «Нитка бавовни в'язалася в ключки, котрі безповоротно чергувалися новими, як дні, місяці, літа в житті людськім» (с. 115); «Нитка одностайно снувалася з клубка і в'язала в ключки, а гадки плили все дальше і дальше» (с. 116); «гадки торочилися разом з ниткою, що тягнулася з клубка» (с. 124); «Плетення уже доходило до кінця, але пальці і думка старої жінки не переставали працювати» (с. 127). «Клубок ниток — це специфічна модель такої метричної властивості часу як тривалість. Нитку клубка можна витягнути, розташувати вздовж прямої і виміряти її протяжність. Саму тривалість, її метрику також можна виразити в тих чи тих одиницях»[2]. З іншого боку, моток ниток, як і сам процес плетіння — символічно-міфологічний корелят, співвідносний з аналогічною функцією античних міфообразів Парк (у римській міфології) та Мойр (у грецькій) як прядильниць долі людської й тих, які обрізають нитку життя. Міфопоетичну ґенезу має й сам процес прядіння долі, що відсилає до первісного прототипу богині необхідності Ананке, яка крутить веретено світу. Тобто символ нитки функціонує як архетипний денотат долі, «своєрідною народнопоетичною парафразою душі і життя людини»[3]. На думку Х. Керлота, нитка — це також «один з найдревніших символів, що означає сутнісний зв'язок між будь-якими із різноманітних аспектів — духовним, біологічним, соціальним»[4].

---

1 *Мельник О.* Старість у деталях: образність старіння в художньому письмі Наталії Кобринської // «Йшла не тільки з духом часу, а й перед ним» : Наталія Кобринська та літературний процес кінця XIX–XX ст. : зб. наук. пр. Львів, 2015 С. 92.

2 *Любинская Л., Лепилин С.* Философские проблемы времени в контексте междисциплинарных исследований. Москва : Прогресс-Традиция, 2002. С. 82.

3 *Дронь К.* «Аріаднині ниті»: про деякі непомічені міфологеми в прозі І. Франка // Питання літературознавства. 2006. Вип. 6. С. 31.

4 *Керлот Х.* Словарь символов. Мифология. Магия. Психоанализ. Москва : REFL-book, 1994. С. 339.

Процес плетіння синхронізується з рефлексивним мисленням Шумінської: «Плетення уже доходило до кінця, але пальці і думка старої жінки не переставали працювати» (с. 127). Клубок нитки, позначений виразною міфосемантикою часу й часової екзистенції людини, є свого роду хронометричною візією власного минулого Шумінської, сповненого в силу різної життєвої подієвості контрастністю емоційних реакцій: «Смерть і життя випадали напереміну між її дітьми і мішали в ній почуття жалю і прикрості, радості і утіхи» (с. 117).

Символічна нитка з минулого перекинута в теперішнє життя священичої сім'ї, проте цей часовий зв'язок роду поступово слабне. Монотонне розмотування клубка неминуче веде до закінчення нитки. Таку темпоральну, а відтак ціннісно-світоглядну лімітованість, дискретність й контроверсійність виражає метафора часу, передана символом «урваної» нитки. Тому фінальна фраза твору — «усьому на світі приходить кінець» — виражає екзистенційну неоднозначність і множинність інтерпретацій, артикулює філософсько-онтологічну максиму. В реальному вимірі фабульного часу це означає завершення рукодільного процесу плетіння — «На дротах лишилося лише кілька ключок. Нитка випружилася, Шумінська зв'язала послідню ключку, і нитка урвалася» (с. 129). Проте вимір часу суб'єктивного оприявнює вже інший контекст — кризу темпоральних очікувань, часову безперспективність й відчуття втрати сенсовності життя, мотив проминання одних аксіологічних констант та зміну їх іншими, алюзію нетривкості світу й людини в ньому. Тому для жінки урвана нитка тотожна ще й онтологічній та екзистенційній безвиході, стає симптомом кризи епохи Шумінської.

Амбівалентна ціннісно-часова модальність майбутнього ферментує новий рецептивний образ часу-фантасмагорії, невмолимого хроноса, наділеного «укритою могучою силою» (с. 124), котрого «ніщо заспокоїти ані вдоволити не може» (с. 127). У тихий домашній простір вривається містична сила — «дух часу», «демон», який «все дороге псував і нищив» (с. 123). Втручання цієї інфернальної сили постає як глобальна есхатологічна катастрофа для усталеного сімейного порядку: «Він всувався в усіляких видах в щілини її дому, визирав з кождого кута, бурив віковий порядок; він був закваскою вкравшогося під її дах розкладу, описував магічні круги своєї незмінної волі, холодний на гіркі сльози і жалі жіночі. Все, хоч як противне її волі, сповнялося, коли він того хотів. Всі її діти, сини, доньки, внуки пішли іншими дорогами, ніж вона думала і бажала. Він ломив найдорожчі і наймиліші надії її серця» (с. 123). У сприйнятті Шумінської трансцендентна конотація цього часобразу заснована на протиставленні часу Божого, сакрального, унормованого волею Абсолюту й часу демонічного, профанного, руйнівного: «О, Боже. Нащо Ти позволив чортові увійти в таку силу, котра лише всюди ширить заразу злого?» (с. 127). У життєвій проспекції старшої жінки час-демон навіює есхатологічні візії як неминучу кару за відступництво дітей: «Затрясеться земля від шуму, боротьби,

гуку, тяжких ударів; одні упадуть трупами на місці, другі зависнуть у воздусі, лише круки закричать над їх трупами, вони зогниють у бездонних горлах тюрем, завалених залізними брамами» (с. 127).

В оповіданні Кобринської «Дух часу» темпоральний концепт конституює екзистенційні, аксіологічні, психоментальні, онтологічні, гендерні смисли, які оприявнені через рефлексії-спогади головної героїні. Часове переживання власного життєвого світу представлено в творі через модус спомину, в мотиві сповіді героїні, завдяки чому «цілісна картина психології персонажів постає як своєрідна "історія душі", засвідчуючи неповторність кожної людської долі в її внутрішньому, душевному самонаповненні»[1]. Отже, осмислення темпоральної аксіології в оповіданні «Дух часу» на сюжетно-ейдологічному рівні забезпечують ще й художні способи репрезентації часу: ретроспекція (модус спомину героїні про минуле ретранслює її життєву біографію), проспекція (модус мрії про щасливу будучину власних дітей), час-фантасмагорія (в уяві Шумінської — античас, що має демонічну руйнівну природу), метафора часу, художньо експлікована у синхронному з рефлексіями героїні процесі плетіння нитками («нитка бавовни в'язалася в ключки, котрі безповоротно чергувалися новими, як дні, місяці, літа в житті людськім»), як алюзія до міфологічного образу Парк та Мойр — прядильниць долі людської.

У ширшому контексті психотворчості Наталії Кобринської дух часу стає не лише творчою інтенцією, а й метафорою її життєвої конституції, універсальною онтологічно-світоглядною ідеологемою, що резонувала в свідомості письменниці як фундаментальна темпоральна проекція суспільного поступу: «Дух часу котиться великим колесом і тратує все, що йому стає в дорозі, а чим завзятіше хто опирається, тим більше шкодить сам собі. Дух часу — це виплив суспільних і економічних обставин, а затим сила й потреба конечна, необхідна»[2]. «Загальному ходові духа» в оповіданні опирається хіба що ретроградна пані Шумінська. Сугестію цього темпорального феномена Кобринська відчувала й в інтелектуальній сфері: «Тепер дух часу троха иншим на мене повіяв»[3]. Бо й сама письменниця у своєму життєтворчому поступові, за словами своєї сучасниці, «Йшла не тільки з духом часу, але й перед ним»[4].

Повість «Ядзя і Катруся»: колізії «двору» і «села». Теми жіночої психології, складного вираження фемінної чуттєвості на тлі гендерних взаємин, позиціонування жінки в патріархальному суспільстві й різні типи матримо-

---

1 *Томчук Л.* Слово сповідальне. Українська жіноча проза (1887–1914) : монографія. Київ : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2010. С. 260.

2 Відчит пані Наталії Кобринської, виголошений на першім загальнім зборі товариства руских женщин в Станиславові д[ня] 8 грудня 1884 р. // Діло. 1884. № 148.

3 *Кріль К.* Листування Н. Кобринської з Нечуєм-Левицьким та Борисом Грінченком // Українське літературознавство. 1970. Вип. 10. С. 127.

4 *Кравченко У.* Уривки спогадів // Жіноча доля. Коломия, 1930. С. 46.

ніальних стосунків Кобринська продовжила осмислювати в повісті «Ядзя і Катруся», єдиній у всьому творчому доробкові авторки. Як стверджувала Л. Томчук, «проблема взаємодії жіночої особистості та патріархального суспільства, в якому жінка представлена як Інша, позбавлена змоги домінувати, лишається однією з гострих проблем <…>»[1].

Повість написана 1890 року і подана до польського альманаху «Dla głodnyh!». Як згадувала письменниця про видавничу історію цього тексту, спочатку «був то лиш короткий нарис теперішнього оповідання і доперва пізнійше те оповідання прибрало теперішній вид. Коли призначила м єго для польського альбума, Франко тогди був при "Кур'єрі" [Kurjer Lwowski. — *А. Ш.*] і зробив мені увагу, бо те і через єго руки переходило, і що такі річи не даються до "jednodniowek" і що сюжет дуже гарний і може послужити до більшої повісти. То ж коли польській редакції видався той сюжет задрастичний, а, властиво, невідповідний, бо там якраз виступає ся протів панської опіки "nad ludem", я заступила критикою на повість Марії Шеліги»[2] (ЦДІАУК, ф. 1235, оп. 1, спр. 532, арк. 31–32). У другій половині 1892 року Кобринська «ширше обробила» повість і дала до друку в «Зорю». Тодішній її редактор Володимир Левицький пообіцяв, що «задержить її якийсь час, щоб розпочати р. 1893, що дійсно зробив» (там само, арк. 31). Отже, від початку 1893 року повість «Ядзя і Катруся» друкувалася в «Зорі» (№ 1, с. 1–4; № 2, с. 21–26; № 3, с. 41–48; № 4, с. 61–63; № 6, с. 105–107), а згодом її републіковано в однойменній збірці, що вийшла у Львові 1904 року накладом «Українсько-руської видавничої спілки» (Серія I, № 63).

Широкий композиційний закрій цього твору дав письменниці можливість зглибити проблеми гендерних взаємин, жіночого щастя, матримоніальної традиційності, станових протиріч крізь призму двох жіночих доль, двох особистостей, кожна з яких, виявляючи особливий внутрішній світ і жіночий темперамент, є репрезентанткою свого середовища, соціальної верстви з властивими їй аксіологічними, ментальними, звичаєвими, соціальними ознаками. Виразну антитетичність повісті закцентувала сама письменниця: «Тут представляю відносини двора до села (так улюблену тепер тему польських писателів), відносини до мужчин панночки і простої дівчини — найважнійше, що економічній нужді мужика не поможуть ніякі філантропійні подвиги, котрі виходять просто іронією. (Взагалі стараюся о вірні типи з нашої суспільности

[1] *Томчук Л.* Слово сповідальне. Українська жіноча проза (1887–1914) : монографія. Київ : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2010. С. 189.

[2] *Кобринська Н.* Na przebój. Powieść współczesna przez Maryę Szeligę. Kraków. Nakładem dwutygodnika ilustrowanego «Świat», r. 1889 : [рец.] // Dla głodnych! : Pismo zbiorowe z utworów kobiecego pióra, wydane staraniem Towarzystwa Oszczędności Kobiet. Lwów : Nakładem Towarzystwa Oszczędności Kobiet, 1891. S. 36–38.

і психологічну правду)»[1]. Новим художнім конфліктом між «двором» і селом Кобринська претендувала на літературну першість, заявляючи в листі до М. Грушевського від 9 грудня 1899 року: «До моєї "Ядзі і Катрусі" не було в нашій літературі поставленого побіч себе двора і села, — аж знов іде за мною Маковей "Залісся" <…>» (ЦДІАУК, ф. 1235, оп. 1, спр. 532, арк. 34).

Омелян Огоновський вважав, що саме цей перший і по суті єдиний у творчій теці Кобринської великий за обсягом твір надає їй «право вступити в пантеон словесний і зайняти там місце неподалеки від Олени Пчілки, котра своїм талантом все-таки вище стоїть від авторки ось того оповідання»[2].

Втім інтенція письменниці зобразити «відносини панського двора і села» не була сприйнята прижиттєвою критикою однозначно. Зокрема, на думку М. Грушевського, головна хиба композиції повісті полягала у доволі слабкому зв'язку двох паралельних сюжетних ліній: «в повісти двір і село стикаються досить рідко, і кожда з сих історій розвивається самостійно»[3]. Аналогічну думку висловила й Ольга Коренець, вважаючи, що «незв'язність життєвих історій обох героїнь робить оповідання слабшим і під оглядом артистичного оброблення»[4]. Водночас М. Грушевський зауважив й деякі дрібніші композиційні огріхи, «напр[иклад] подорож жида-фактора за робітниками до села, сама по собі гарненька, тут безпотрібно перериває оповіданнє і в інтересах композиції мусіла б бути опущена; кінець якийсь не вироблений, наче урваний». Так само критик мав претензії до неоригінально виписаної «панської історії», що у творі «випала трохи блідо» й стереотипно: «хоч описана вона з знаннєм і вірністю, але се така вже досить оклепана історія, що авторка небогато могла сказати нового». До того ж вона значно поступається за художнім рівнем іншій сюжетній лінії — «кольоритному, сильному оповіданню про Катрусю» — «авторка показала й тут прекрасне знаннє сільського життя і дала загальний прекрасний образ його, не кажучи про поодинокі ефектовні образки подорожі на заробітки, життя тютюнників і т. и.»[5].

Зі жанрового погляду Микола Легкий аргументовано означує твір як «соціальну повість із нахилом до психологізму, з одного боку, й етнографізму, з іншого»[6].

Розпочинається повість своєрідною часопросторовою проекцією — спочатку геолокальним крайобразом «розкішного Покуття у стіп Карпатських

---

1 *Кобринська Н.* Оповідання і критики // Відділ рукописів ЛННБУ ім. В. Стефаника. Ф. НТШ 475/ІІ. Арк. 2.

2 *Огоновський О.* Наталя Кобриньска // Огоновський О. Історія літератури руської. Ч. 3. 2 відділ. Львів : Накладом наукового товариства імени Шевченка, 1893. С. 1293.

3 *Грушевський М.* Наталія Кобринська // Літературно-науковий вістник. 1900. Т. 9. Кн. 1. С. 15.

4 *Коренець О.* Наталя Кобринська (Громадська діячка і письменниця) // Літературно-науковий вістник. 1930. Т. 102. Кн. 6. С. 531.

5 *Грушевський М.* Наталія Кобринська // Літературно-науковий вістник. 1900. Т. 9. Кн. 1. С. 15.

6 *Легкий М.* Проза Наталії Кобринської (ідейно-естетична еволюція й поетика) // Українське літературознавство. 2012. Вип. 75. С. 100.

гір» (с. 53), а далі описом села, яке вже «губило ціхи гірської околиці» (с. 53), і панського двору, де локалізується наступна подієвість тексту. Екстер'єр панського обійстя майстерно обіграно описом його флористичного околу — ознаки естетичного смаку та заможного статусу господарів: «невеликий газон», «великий цвітник», «довгий сад», город, «уряджений на англійський лад», «клумби всіляких цвітів», «маленькі заграничні в різних відмінах деревця і щеплені рожі», «американська сосна», «груболистий боз», «спіреї», «молоді соснові та грабові гаї», «сині та білі фіалки» (с. 54–55).

Втім, таке «ціле окруження, повне життя» дисонувало з батьківською драмою подружжя Солецьких: жінка при надії з острахом чекала моменту народження, боячись, що вкоре «доля не дасть їм виховати і тоту дитину» (с. 55). За десять років спільного життя вони втратили уже двоє новонароджених немовлят. Тож поява на світ донечки ощасливила батьків, які задля здоров'я дитини прикликали до двора «здорову селянку за мамку» (с. 56). Трагізмом жіночої долі перейнята мотивація жінки-годувальниці, бідної вдови, що заради заробітку відлучила від грудей власне місячне немовля, яке невдовзі й померло. Тому материнський інстинкт сублімувався у плеканні чужої дитини — вигодуваної її молоком панської доньки Ядзі: «стративши свою дитину, перенесла свої чувства на сю» (с. 56). Такі сюжетні колізії є радше експозиційними в дальшому втіленні головної авторської ідеї повісті — зображення антагонізму двора і села та паралельних жіночих історій — шляхтянки Ядзі та мужички Катрусі, яка була старшою донькою Ядзиної «мамки».

Авторка доволі об'ємно закроює темпоральний обшир двох життєвих ліній своїх героїнь, починаючи від їхнього дитинства, відколи став окреслюватися характер цього соціального антагонізму. Він виразно проявився у зверхньому ставленні молодшої Ядзі до селянської дівчинки Катрусі, прикликаної у двір для забав з панською донькою й досяг апогею у фізичному конфлікті дівчат. Міцніша тілесним укладом й ціпким норовом Катруся кулаками відімстилась примхливій і гордовитій, зате утлій Ядзі за своє розірване намисто, за що була фізично покарана і вигнана з панського двору.

Далі сюжетні історії кожної з дівчат розгораються двома паралельними лініями. Авторка констатує гармонійний соматичний розвиток випещеної батьківською опікою Ядзі: «З делікатної і хорошої дитини виросла висока, гнучка, з правильними рисами лиця панна. Темно-русяве волосся прекрасно гармоніювало з її білим матовим лицем і темно-голубими очима. Її гарна стать звертала на себе загальну увагу і була предметом загального подиву сусідської шляхти, як і інтелігенції недалекого місточка <…>» (с. 59–60). Зваблива жіночність, яку невпинно удосконалювала Ядзя, мала слугувати «найбільшою підмогою» у її шлюбних очікуваннях (тут письменниця повторює думку, висловлену в оповіданні «Задля кусника хліба» про феномен дівочої краси як стратегію у непевних шлюбних розрахунках не вельми заможніх

панночок). З іншого боку, сімейний уклад шляхтянки впливав на формування її самозацикленого жіночого темпераменту: «Вона від дитини була научена дбати про свою зверхність; тепер же зробилось тото головною її цілею. Цілими годинами укладала волосся, обсипувала м'яким делікатним порошком і без того біле і гарне лице, примірювала сукні, чистила і формувала нігті» (с. 60). Проте, окрім тимчасової уваги спокушених її красою «адораторів», реальніших успіхів у своїх шлюбних планах Ядзя не мала, навіть після спеціальних її з матір'ю візитів до Львова на м'ясниці. Скільки не вивозили батьки Ядзю «на торг» «під час міських карнавалів» (с. 76), вона вертала додому «з головкою, оголомшеною компліментами, з розм'якшеним серцем, з повними куфрами суконь, котильонових китиць і інших карнавалових трофеїв, але без ніяких реальних наслідків» (с. 61). Незапотребована в меркантильному середовищі Ядзина жіночність і врода зумовили негативні психологічні метаморфози в її тілесній конституції: «Одностайність, однак, життя без живіших вражінь, молодечих поривів і руху убивала її вразливу душу і шкідливо впливала на молодий організм. Вона марніла, блідла, худіла» (с. 62).

Як і в оповіданні «Задля кусника хліба», Кобринська роздумує над проблемою жіночої долі й у зв'язку з нею — жіночої вроди. Щоправда, у повісті культ жіночої краси ще виразніше асоціюється з жіночою недолею. Ядзина мати застановляється над сенсом життя жінки, узалежненим від фатуму: «Нащо тілько краси, тілько гарних прикмет краси і тіла, щоби те все без долі, без щастя погребати в такій глуші, в такім заклятім куті, де навіть нема видів на те, аби обставини змінились на ліпше… Та дитина, така у Бога випрошена, така пожадана мала перецвісти, як той серед густого лісу на зрубі цвіт!» (с. 62). При тому щастя доньки мати ототожнювала передусім зі заможною шлюбною партією. Невипадково щире освідчення Ядзиного домашнього лікаря Солецькі сприйняли як своєрідне приниження чи мезальянс, бо «не про таку партію» гадали для доньки.

Фактично, Ядзя стає заручницею матримоніальної кон'юнктури та гендерної дискримінації, заснованої на принципах станової дібраності чи майнової відповідності замість кордоцентричного чинника. В її збунтованому духовному укладі імпульси жіночої чуттєвості і психоприроди протистоять суспільній опінії й певним звичаєвим законам, а дискримінаційне трактування жінки, «що бажає лиш сього, щоб вийти заміж» (с. 68) найбільше діймає її вразливу сутність: «Ох, кілько її коштувало сили, кілько моці, щоби убити всі живіші в собі пориви свого молодого організму, коли мимо її волі на самоті мерещилась перед нею здорова стать молодого лікаря, та все-таки не охоронилась від негідних, ображаючих її жіночу честь помовок о найнижчі в природі людській інстинкти» (с. 68). Нереалізованість Ядзі як жінки та монотонне «одностайне» її життя призводить до певного психологічного дисбалансу, депресивних переживань, усвідомлення власної неповноцінності й «щораз більшого невдо-

волення з самої себе й з окружаючих обставин»: «Музика її дразнила, читання мучило, зате цілими днями сиділа в своїм покою і вишивала або робила які інші робітки жіночі» (с. 67).

Сублімацією цього монотонного життєвого нидіння Ядзі несподівано стає її філантропічний чин, який захопив жінку передусім жвавими контактами й відчуттям тепер уже власної суспільної запотребованості як «добродійки свого села» (с. 77). Жертвуючи на благодійних аукціонах свої ручні вироби для потреб «далеких бідних», Ядзя гордовито вивищувала власну месійність, «представляла себе за взір давніх традиційних опікунок простого люду, що з кошиком в руках спішили від одної стріхи до другої, вносячи усюди поміч і потіху» (с. 72), «ангелом потішителем», який «випроваджує нещасних з темного заулка <…> на ясний світ Божий» (с. 71). Проте в трактуванні Ядзиної благодійності письменниця посилює соціально-економічний підтекст твору, увиразнюючи головний у тексті соціальний антагонізм: «найважнійше, що економічній нужді мужика не поможуть ніякі філантропійні подвиги, котрі виходять просто іронією»[1]. Авторську іронічну позицію про безрезультатну, сучасною мовою кажучи, «піарну» благодійність артикулює Катруся, відкрито демонструючи спротив цьому вдаваному милосердю: «Се так з тим, як без того!» (с. 113). Тим паче, що політика «двору» Солецьких супроти селян явно контрастувала з позірними філантропійними заходами. Тож соціальний контраст двох верств — шляхтянської і селянської — увиразнено ще й антагонізмом морально-аксіологічним, що оприявнює істинну сутність «великодушних інстинктів» Ядзі, які виходили не «із чистого альтруїзму, а то лише на те, щоби повеличатись та в газетах фігурувати» (с. 113).

Сцена зустрічі в бідній селянській хаті шляхтянки Ядзі з господинею — хворою Катрусею композиційно структурує текст на дві паралельні сюжетні лінії, протиставляючи життєвий уклад й темпераменти обидвох жінок: «Коли Ядзя проживала, мов вазонова цвітка, переношена з покою до покою, від вікна до вікна, залежна від догляду вельми доглядаючої її руки, — Катруся, як дика хопта, росла власним промислом і власними силами» (с. 79). Поневіряння бідної сироти у наймах, статус «непотрібовиська» виробили у Катрусі міцний життєвий імунітет, психологічну опірність й власну непокірну вдачу.

Візуальні риси «гарної дівки» Катрусі письменниця знову-таки акцентує крізь чоловічу рецепцію. Сільських парубків зваблювала природна краса й здорова жіноча тілесність дівчини, передана у творі натуралістичними штрихами: «Мала міцний високий стан, чорне, як вуголь, волосся і тонкі брови над чорними блискучими очима; кругле смуглувате лице аж пашіло здоров'ям, а повні здорові губи червонілися, гейби восени калина» (с. 80). Катруся являє

[1] *Кобринська Н.* Оповідання і критики // Відділ рукописів ЛННБУ ім. В. Стефаника. Ф. НТШ 475/ІІ. Арк. 2.

тип пристрастної непогамовної жіночої чуттєвості, харизматичного норову, бунтівної вдачі і при цьому активного життєлюбства у поєднанні навіть з авантюрною поведінкою жінки-спокусниці. Еротична привабливість статурної мужички та її задерикувата, спрагла чоловічої уваги і любові натура, не залишали байдужими вразливих до здорової жіночої вроди мужчин. Щоправда, якщо матримоніальна мотивація шляхтянки Ядзі заснована на пошуку чоловіка, рівного їй за соціальним статусом та вищим матеріальним статком, то Катрусі більше йшлося про випадковий, стихійний флірт, який би вдоволяв її жіночу пристрасність, хоча обидві жінки однаковою мірою досвідчили першого любовного розчарування.

Меркантильній і меланхолійній Ядзиній вдачі у повісті протиставлено життєлюбний кордоцентричний стрижень жіночої поведінки Катрусі. Невипадково Ядзю захоплює почуттєва відкритість «селюшок», сила «скомплікованого виображення» їхніх любовних почуттів, оспіваних у народній пісні, що глибиною змісту сугестіювала на Ядзину «зворушену душу». У цих піснях вона відчула дивний настроєвий паралелізм з власним душевним станом: «Відки беруться у того простого, неокресаного люду такі глибоко зворушуючі і високопоетичні пісні, що підходять майже до кождого настрою душі хоть би найінтелігентнішої людини?» (с. 69).

Щоправда, дехто з критиків закидав Кобринській психологічну невмотивованість зображених у повісті жіночих образів. На думку О. Огоновського, обидвох героїнь «авторка не зобразила з однаковою хистью». «Характер Ядзі супроти вдачі Катрусі являєся блідий і мало визначний». Не сповна розкрито її риси аристократки, а позірне її благодійництво було далеким від людського співчуття до бідних й переслідувало егоїстичні цілі задля власної самореклами поміж паничів. У характеротворенні Катрусі, на думку критика, «трохи неймовірною» була її «швидка психічна метаморфоза» зі життєлюбної «брикливої» дівчини в «сумирну жінку»[1]. Та хоча в образі Катрусі, за словами Огоновського, письменниця недостатньо «звертала увагу на життя психічне», її героїня все-таки є «гарним типом сільської дівчини»[2].

У своїй статті «Дещо в справі жіночих типів» (Народ, 1894, № 7/8, с. 107–111) Павло Грабовський застановися над художньою достовірністю образу Ядзі, вважаючи цей тип анахронізмом: «Я не знаю добре, що становить собою освітня женщина в Галичині. Тип панночки Ядзі, змальований Наталею Кобринською, вважається дуже блідим і для нашого часу забареним. Танцюрки "на добродійні цілі" не варті серйозної згадки»[3]. У відповіді рецензентові Кобринська намагалась обстояти передусім соціально-психологічну

1 *Огоновський О.* Наталя Кобриньска // Огоновський О. Історія літератури руської. Ч. 3. 2 відділ. Львів : Накладом наукового товариства імени Шевченка, 1893. С. 1302.

2 Там само.

3 *Грабовський П.* Дещо в справі жіночих типів // Народ. 1894. № 7/8. С. 107.

інтеційність цього жіночого образу: «Критик такий галицький тип жінки, як Ядзя в оповіданню Н. Кобринської вважає забареним і будьтоби, для нашого часу не вартим серйозної думки. Тут критик повинен був ясніше виразитись, аби мож знати, що властиво сказати хотів?

Єсли він думав, що тип Ядзі забарений насупротів теперішніх економічно-социяльних відносин, то тим притакнув би інтенціям авторки, котрої оповіданнє якраз тоту думку виповідає, а єсли мав на думці відносини лиш нашого краю, то і сим разом скажемо єму, що оповіданнє було також на часі»[1].

Попри однакове прагнення героїнь до жіночого щастя, свободу особистого вибору має лише Катруся, тоді як Ядзя стає жертвою поговору і звичаїв своєї верстви. По суті, мотив серця та імпульси фемінної ідентичності до заснування власної сім'ї мотивують згоду Катрусі віддатися за простого наймита Максима, демонструючи при цьому практичну логіку відповідальної «робучої жінки»: «І бідні люди жиють на світі та й суть і газдинями» (с. 104). В цьому контексті рішучість дівчини протиставлено чоловічій невпевненості й страхові перед злиднями Максима, який у намірах побратися з бідною Катрусею все ще узалежнений від пануючого патріархального стереотипу: «бідні як поберуться, то все ціле своє життя будуть бідувати» (с. 103). Образ власної хати та ґаздівства Максима й Катрусі, виплеканого спільною родинною працею, сприймаються у повісті як ідеальна модель подружнього укладу, на заваді якому стають несприятливі економічні обставини та передчасна смерть молодого господаря.

У повісті виразно відчутно авторську симпатію та співчуття до Катрусі, в якій письменниця цінувала природну жіночність, свободу індивідуального вибору, життєву пасіонарність та внутрішню шляхетність. Цю думку авторка доводила в листі до М. Грушевського (від 24 листопада 1899 р.), ілюструючи власні емансипаційні засади відповідними жіночими образами власних текстів: «Узагалі, гадаю, що у мене так в питанню жіночім, як в оповіданнях сильно зазначена індивідуальність жіночого духа. Для того мої жінки не хотять бути лише об'єктом любови мущини і чисто полові відносини до мущини не вдоволяють їх.

Бистра Катруся, хоть присмиріла природним способом під час розплоду і повдовівши, не хоче бути жінкою першого ліпшого мущини» (ЦДІАУК, ф. 1235, оп. 1, спр. 532, арк. 11–12). У психотипі Катрусі найбільш виявною є її фемінність — властивість особистості, що передбачає відповідність жінки власній психологічній статі, дотримання жіночих статево-рольових норм, типової для неї поведінки, цінностей, установок. Фемінність пов'язується з емоційністю, м'якістю, чуйністю, нормативністю, комунікативними навичками, сенситивністю, здатністю до емпатії. Фемінна жінка вважається більш практичною,

[1] *Кобринська Н.* Слівце про перший випуск «Жіночої долі» // Наша доля : зб. пр. ріжних авторів. Кн. 2. Львів : З друкарні Наукового товариства ім. Шевченка, 1895. С. 105.

уразливою, безпосередньою, ніж жінка з не такою однозначно домінуючою жіночністю. Виражена фемінність передбачає переважання несвідомого рівня саморегуляції, схильність до інтуїтивного осягнення дійсності, чітку материнську орієнтацію[1].

На тлі гендерної проблематики повісті доволі яскраво представлено чоловічі образи, які часто стають призвідцями психологічних переживань жінки, мовби тестуючи її сумління, вчинки, інтимні почуття. Те, як чоловік сприймає жінку, проектує її життєву поведінку та психонастроєвість. Чи він бачить у ній лише джерело свого матеріального статку (як Вацлав та Іван), чи спокушений лише її звабливим тілом та сексуальною пристрастю (як лікар та тютюнник Михайло), чи здатен виявити власну жертовність заради порятунку й душевного комфорту коханої, ставши на її захист (як Максим). Жінка у творах Кобринської — це особа, на яку дивляться, оцінюють, а її тіло постає об'єктом цієї спокуси і засягань. Невипадково у творі така увага до культу жіночої краси.

У дискурсі міжстатевих взаємин чи навіть гендерного конфлікту, що проструму вує у феміністичних текстах письменниці як своєрідний наслідок патріархального трактування жінки, закодована їхня значуща світоглядна інтенція — духовної емансипації жінки, оприявнюючи глибші екзистенційні, аксіологічні, психологічні, соціальні контексти. Ідеї художніх творів концептуалізують публіцистичні розмисли Кобринської. У статті «Руське жіноцтво в Галичині в наших часах» (1887) письменниця констатувала: «<…> Мужчини рахуються з жінками лише там, де їх подибують, бо чоловік може лиш з тим рахуватися, що вокруг себе подибує. Бачать жінку лиш дома і на забаві, то й уважають її потрібною лиш для домашньої вигоди або для хвилевої розривки. На полі умственного розвою і його здобутків мужчина не надибує жінки, то там її й не шукає»[2]. Природа відносин чоловіка і жінки, позиціонування жінки з погляду чоловічої рецепції, проблеми гендерної аксіології — це та нова проблематика, що зближує ідеї Кобринської з пізнішим фемінізмом епохи вікового порубіжжя і початку XX століття.

У поетикальному аспекті повість «Ядзя і Катруся» характеризує посилений психологічний аналіз, зображення жіночої тілесності, еротичного портретування, портрета-експресії, увага до відтворення феноменів жіночої чуттєвості з оригінальним метафоричним ословленням — «потухаюча енергія духа» (с. 75), «болюча струна чувств» (с. 76). При цьому рецепторами фемінних почуттів та емоцій постають серце, душа, очі, відображаючи складну амплітуду внутрішнього життя жінки.

---

[1] Психология личности : словарь-справочник / под ред. П. П. Горностая и Т. М. Титаренко. Киев : Рута, 2001. С. 141.

[2] *Кобринська Н.* Руське жіноцтво в Галичині в наших часах // Кобринська Н. Вибрані твори. Київ : Дніпро, 1980. С. 315.

У повісті наявні також натуралістично-побутові описи, зокрема у візуальній характеристиці героїнь. Саме такими засобами представлено портрет хворої Катрусі: «На постелі, прикрита грубою веретою, лежала молода жінка. Губи мала засохлі, очі блищали, а лице палало темним рум'янцем» (с. 78).

Психологічно місткими є деталі жіночого одягу дівчини-мужички — квітчата хустина, яка у сприйнятті Максима є атрибутом духовної, уявної присутності Катрусі, речовим знаком її енергетичної ідентифікації. Водночас символ хустки наділений конотацію розлуки, втрати, занапащення: «<…> та хустка стояла завсігди у кутику на жердці, і її Максим пізнав би, аби сотки було дівок, так знав на ній кождий листок, кожду цвітку, кождий торок, і знов йому сумно стало, що він не побачить вже тих круглих великих цвітів, тих тонких довгих червоних тороків…» (с. 84).

Ретроспективна часова призма специфічно організовує часопросторову композицію тексту, змонтовану як циклічне переживання часу жінки, властиво, як розгортання її особистої життєвої історії у межах річного часоплину: «Зима була найсумнішою для неї [Ядзі. — *А. Ш.*] порою, а особливо час м'ясниць» (с. 75); «М'ясниці скінчились» (с. 61); «Тут весна уже жила» (с. 74); «Так велось ціле літо» (с. 81). Річний часоритм структурує своєрідні фортунні фази дівочої екзистенції, пов'язані з вірогідністю матримоніального успіху.

Повість Кобринської вирізняє яскравий **етнографічний побутопис** у змалюванні детальних сільських краєвидів «розкішного Покуття», колоритного топосу села, що мало більше вигляд подільських сіл та його геолокальних ознак — жвавих «маленьких ручаїв», мутного потоку, вузької дороги, «церковці» з трьома банями, «оброслого садом попівства» (с. 54). Якраз майстерними «картинами етнографічними з побуту нашого мужицтва»[1] повість «Ядзя і Катруся» особливо імпонувала Омелянові Огоновському. Найкраще, як уважав критик, вдалося Кобринській зобразити побут тютюнників у Грабинцях, припустивши, що «взоровзір» до змалювання цієї картини письменниця могла запозичити з повісті І. Нечуя-Левицького «Бурлачка», де так само колоритно описано побут бурлаків на суконній фабриці.

Буковинське село Грабівці, куди разом з іншими земляками-тютюнниками подалася Катруся на заробітчанство, означено як невідомий, чужий простір. Таку чужинецьку конотацію увиразнює незвичний мовленнєвий етикет, буковинський одяг, побутовий антураж: «Чоловіки носили довге, по плечах спущене волосся, сорочки підперезані широкими, на верстаті робленими, поясами, а під шию зав'язували маленьку шовкову хустину. Жінки мали горботки [плахта, запаска. — *А. Ш.*], але з темнішого коцику, як у наших дівок» (с. 85). Знамениті Грабинці вразили заробітчан своєю неохайністю і господарською недбалістю: «Двір був облуплений, ринви пообривані, а великі, замазані брудом вікна дивились по-мертвецьки на широке подвір'я і понищені будинки» (с. 90).

---

[1] *Огоновський О.* Наталя Кобриньска // Огоновський О. Історія літератури руської. Ч. 3. 2 відділ. Львів : Накладом наукового товариства імени Шевченка, 1893. С. 1303.

Письменниця зумисне так розлого описує побут Грабинців, звичний заробітчанський триб «тютюнників», їхній щоденний життєвий уклад, особливість самого тютюнництва, аби показати вплив цього згубного середовища на жіночу долю Катрусі. Для репутації незаміжньої дівчини Грабинці мали недобру славу фатального, навіть деструктивного місця, бо «уже не одну дівку звели на ніщо» (с. 83). Тому побоювання потайки закоханого в Катрусю Максима були невипадковими, надто ж коли він сам став свідком зухвалих загравань з Катрусею одруженого тютюнника Михайла й публічної помсти дівчині його дружини, а також жорстокого поводження з нею економа. Проте топос Грабинців, мов поглинаюча стихія, притягував жагучу, хтиву натуру Катрусі навіть після смерті її чоловіка. Віддавши двох старших дітей у найми «між люди», з найменшим пішла до тютюну: «та коли розповідали, що вона там таке саме виробляє, як виробляла дівкою, видко, що її натура не покидала її» (с. 115).

Для **видавничої історії** повісті особливим є той факт, що вдруге публікуючи її в збірці «Ядзя і Катруся і інші оповідання» (Львів, 1904), письменниця у порівнянні з першодруком змінила закінчення. Відомо, що змінити фінал раніше письменниці радив І. Нечуй-Левицький, аргументуючи в листі від 31 березня (12 квітня) 1893 року це власним відчуттям незавершеності твору: «Прочитав я Вашу "Ядзю і Катрусю" з цікавістю, а найбільше ті місця, де обписано роботи на тютюновій жидівській плантації. Мені здається, ніби повість не скінчена.

Нема звичайного кінця: Ядзя не вийшла заміж, а може й вийшла, та авторка не сказала за кого. З цією думкою так і зістаєшся, прочитавши повість»[1].

У відписі щойно 16 листопада 1898 року Кобринська повідомляла знаного літератора, що завершення таки переробляє: «Як я Вас, Добр[одію], ціню, най буде найліпшим доказом те, що в передруку "Ядзі і Катрусі» дорабляю кінець, як то Ви мені, Добр[одію], перед роками радили, — а я не з тих, що люблять послухати. Сей передрук вийде разом зо всіма моїми новелями осібною книжкою»[2].

Здогадно, що з приводу зміни чи художнього удосконалення кінцівки повісті Кобринська могла також радитися і з М. Грушевським, який як голова «Українсько-руської видавничої спілки» курував тоді підготування до друку збірки «Ядзя і Катруся та інші оповідання». Саме йому Кобринська надіслала уже заново перероблений кінець повісті й пояснила сюжетну логіку такого завершення (лист від 24 листоп. 1899 р.): «Посилаю також дороблений конець до "Ядзі і Катрусі", потрібний для того, щоби читач не потребував доперва догадуватися, що Ядзя виходить замуж, як також те, що хоть хотіла вийти замуж — не тішиться тим» (ЦДІАУК, ф. 1235, оп. 1, спр. 532, арк. 11). Про зміни у фіналі повісті Кобринська інформувала також і М. Павлика (в листі від

[1] *Нечуй-Левицький І.* Зібрання творів : у 10 т. Т. 10 : Біографічні матеріали, статті та рецензії. Фольклорні записи. Листи. Київ : Наукова думка, 1968. С. 339.

[2] *Кріль К.* Листування Н. Кобринської з Нечуєм-Левицьким та Борисом Грінченком // Українське літературознавство. 1970. Вип. 10. С. 122.

4 квіт. 1899 р.): «До "Ядзі і Катрусі" дала-м инчий конец, т.є. троха відмінний, крім инчих заміток» (ЦДІАУЛ, ф. 663, оп. 1, од. зб. 219, арк. 107).

Якщо порівнювати обидва варіанти фіналу, то в першодруці повість завершується сценою розмови невдоволеної своєю благодійністю Ядзі з паном Адамом, який супроводжував її під час збирання пожертвувань по околичних маєтках для потреб селян, потерпілих від стихії: між ними «велась бесіда про недбальство, лінивство, п'янство, зухвальство і невдячність простого люду» (Зоря, 1893, № 6, 15 (27) берез, с. 107). У збірці «Ядзя і Катруся» (Львів, 1904) від цих слів авторка продовжує текст невеличкою розповіддю про залицяння пана Адама до Ядзі та їхнє весілля у дворі. Лаконічними штрихами зображено жіноче невдоволення Ядзі цим заміжжям: «ніякого по ній не видко було веселості», «дехто зі слуг бачив її з заплаканими очима» (с. 114). У новому фіналі повісті додано також епізод і про долю Катрусі, яка повернулася до Грабівців. Щоправда, з другої редакції Кобринська вилучає епізод про походження та вік пана Адама Б., про якого у першодруці сказано, що це «чоловік в сорокових роках, був сином колишньої властительки Грабинців», яка, віддавши це село за борги Клюгманові, придбала маленьке село в Галичині, а коли й те довелося продати, то Адам за решту коштів брав в оренду («посесію») невеличкі маєточки (Зоря, 1893, № 6, с. 107).

У жіночій трилогії («Задля кусника хліба», «Дух часу» та «Ядзя і Катруся») Кобринська, по суті, представляє й художньо осмислює ті теми й мотиви, які згодом активніше й розкутіше експлікуватиме жіноча проза зламу віків й початку XX сторіччя. Серед найважливіших з них — проблеми гендерних взаємин, любовних переживань, жіночої тілесності, фемінної чуттєвості, посиленої рефлексійності, духовної емансипації і психології жінки, взаємосприйняття жінки і чоловіка. З іншого боку, феміністична проблематика белетристики Кобринської виразно продовжувала її публіцистичну риторику й громадянську інтенцію у відстоюванні особистої свободи жінки, її паритетного з чоловіками суспільного позиціонування, гармонійного духовного розвитку й освіти, вираження жіночої ідентичності й можливості вільного шлюбного вибору поза межами патріархальних норм чи станових передсудів. З цього погляду феміністичну прозу Кобринської характеризує особлива поетикальна організація: в основному відсутність лінеарної композиції, часова інверсія, прийоми ретроспекції, спогадова нарація, посилена рефлексійність, семантизація і метафоризація почуттєвих феноменів, суб'єктивізація оповіді, психологічна взаємозумовленість часопросторових координат та історії життя жінки, символіка жіночого тіла, одягу, експресії. Усе це свідчило про вироблення власного письменницького стилю в художньому ословленні жіночої ідентичності, специфічного жіночого наративу, що поставав з власного досвіду, світовідчуття і духовного переживання, надалі забезпечивши Кобринській чільну письменницьку репрезентацію в жіночому текстотворенні.

4.3. Твори, де «побіч соціальних питань, грала ролю естетика і психологія» («Судія», «Виборець», «Янова», «Жидівська дитина», «Перша учителька», «Liebesahnung»)

Період від середини 1880-х й до початку 1890-х років у творчій практиці Кобринської позначений виразним реалістичним спрямуванням. Реалізм, за словами письменниці, як «здоровий літературний напрям»[1] став естетичною настановою літературних завдань нового жіночого руху: «В наших часах таким новим і сучасним потребам найбільш відповідним напрямком літературним є реалізм, т. є. представлення дійсних, не абстракційних і не підкрашених людей та людських намєтностей і відносин. Напрям той у нас поки що бореться ще з останками напрямів давніших, котрі виводять против нього правила мнимої естетики або стараються вирвати йому ґрунт з-під ніг, денунціюючи його як щось революційного і "неблагонадежного"»[2]. Невипадково чимало сучасників Кобринської асоціювали з реалізмом найпродуктивніший та найуспішніший період у її творчій еволюції. «Наталя Кобринська належить до історії руської літератури не так задля тих своїх змагань до еманципації жіноцтва, як радше з-за своїх повістей, в котрих она хоче подавати реальні картини з життя, дивлячись на суспільний побут крізь призму науки сучасного позитивізму», — відзначав творчу рису Кобринської О. Огоновський[3]. С. Єфремов в «Історії українського письменства» вказував на безсумнівне тематичне новаторство Кобринської та актуалізацію у її прозі нових проблем та ідей: «Поруч з публіцистичними працями, дає вона й серію гарних нарисів та оповідань ("Задля кусника хліба", "Ядзя і Катруся", "Дух часу", особливо "Виборець") на бойові для галицького громадянства теми, як жіноча емансипація, нові напрями в громадських настроях, психологія живих пережитків минулого перед

---

1 *Кобринська Н.* Про первісну ціль товариства руських жінок в Станіславові, зав'язаного 1884 р. // Кобринська Н. Вибрані твори. Київ : Дніпро, 1980. С. 299.

2 Там само. С. 298.

3 *Огоновський О.* Наталя Кобриньска // Огоновський О. Історія літератури руської. Ч. 3. 2 відділ. Львів : Накладом наукового товариства імени Шевченка, 1893. С. 1279.

новими подіями і т. ін., і вміє зробити це, не переходячи на поле публіцистики, справжнім залишаючись художником»[1].

Цікаві, хоч і не позбавлені суб'єктивності, спостереження висловила Ольга Коренець, назвавши ранню, реалістичну, фазу творчості вершинною на підставі того, що «перші твори Кобринської не мають у собі ні сліду блукання, непевности дороги, кволости перших кроків. З першої спроби вдарила вона у властивий своїй артистичній вдачі тон і зразу станула на вершку своєї творчости»[2]. У своїх реалістичних текстах, зауважувала дослідниця, «показується Кобринська бистрим і інтелігентним обсерватором. Малює життя таким, яким воно справді є, не прикрашаючи, не прибільшуюючи, лише підчеркуючи вмілою рукою характеристичні риси й моменти. У захованні артистичної міри саме й є значіння й вага цих творів»[3].

Михайло Грушевський вважав, що саме твори «суспільно-реалістичного напряму» принесли Кобринській заслужену літературну славу, навіть якщо б після них вона більше нічого не написала: «До виступлення найновійших письменників, як Стефаник, Мартович, ніхто в Галичині не дорівняв п. Кобринській в мальованню сільського життя, в знанню його і ще більше — в тім вірнім тоні, далекім і від сентименталізму, і від трактовання селянина з гори — з висоти своєї інтелігенції»[4].

Тому найкращі її твори цього періоду, за словами дослідника, «мають характер образків реального життя, з сильно зазначеним социальним характером»[5]. «Правдивість дійсного реального оповідання», що постає зі збірки «Дух часу», справила «гарне враження» на І. Нечуя-Левицького. У творчій манері Кобринської він завважив ту виняткову прикмету, якої часто бракувало письменникам-чоловікам — «м'якість, симпатичність, почування душі» (лист І. Нечуя-Левицького до Кобринської від 23 черв (5 лип) 1900 р.)[6]. Невипадково Нечуй-Левицький настановляв письменницю продовжувати творити життєподібні сюжети й правдиві людські характери: «Пишіть, працюйте! вишукуйте в житті Галичини сюжети, і я Вам скажу великий спасибі!» (там само); «Пишіть, обписуйте людське життя і рук не покладайте!» (лист до Кобринської від 12 (25) верес. 1900 р.; там само, с. 369). Згодом в листі від 26 листопада (8 груд.) 1898 року, вочевидь, щоб стримати модерністські захоплення Кобринської, Нечуй авторитетно пояснював тонкощі реалізмоцентричної техніки, опертої на імперативних засадах міметизму й художньої достовірності, та оптимальної

---

1 *Єфремов С.* Історія українського письменства. Київ : Femina, 1995. С. 395.

2 *Коренець О.* Наталя Кобринська (Громадська діячка і письменниця) // Літературно-науковий вістник. 1930. Т. 102. Кн. 6. С. 529.

3 Там само. С. 530

4 *Грушевський М.* Наталія Кобринська // Літературно-науковий вістник. 1900. Т. 9. Кн. 1. С. 22.

5 Там само. С. 7.

6 *Нечуй-Левицький І.* Зібрання творів : у 10 т. Т. 10. Київ : Наукова думка, 1968. С. 364.

з погляду художнього вираження: «Тепер в літературі цілого світу напрямок реалістичний. А цей напрямо[к] — це таки доволі цупкий та твердий кгорсет, добре таки муляє в стан і душить в боки: не дає волі й обмежовує й держить авторів в відомій межі. Бо тільки реальне життя має право диктувати і призначати зміст і сюжети авторам. А чого нема в житті, того не може бути і в повісті, бо інакше воно вийде прибільшене, вигадане і… нереальне, і чудне, й смішне <…>»[1].

Характеризуючи в листі до О. Назарієва 1912 року вектори своєї творчої еволюції, саме як розвитку, а не перелому, Кобринська означила перший її етап як «чисто реалістичний напрям», в якому головно «клала <…> натиск на економічні обставини героїв» (ІЛ, ф. 13, № 35). Соціально-економічний чинник у її творах часто постає мотивом психологічної поведінки, внутрішніх та міжособистісних колізій персонажів, а з іншого боку, формує їхню нову суспільну й національно-політичну свідомість.

У полі зору художньої обсервації Кобринської — соціальне середовище, на тлі якого зображено персонажів різних соціальних верств, вікових та гендерних груп, з різними аксіологічними, морально-психологічними, ментальними установками. Як спостеріг Д. Лукіянович, «в реалістичних новелах різьбила, кувала поодинокі постаті, незвичайно панувала над експозицією, ситуациями і материялом, від першого до останнього слова свідома ціли писала в рівнім, однім настрою — відси правдиве викінченє кождої єї річи»[2].

Разом з тим, соціальна проблематика реалістичних текстів Кобринської наснажена майстерним психологічним аналізом з відчутним намаганням зглибити складні внутрішні колізії персонажів, їхнє духовне роздвоєння, міжособистісні конфлікти. Крізь призму спогадової нарації, інтенсивних внутрішніх рефлексій, фізіогномічного портретування письменниці вдається зазирнути за лаштунки душевного укладу своїх героїв, тонко відтворюючи психоемоційні процеси, аксіологічну еволюцію. «Взагалі стараю о вірні типи з нашої суспільності і психольогічну правду», — ословлювала письменницьке кредо в листі до О. Огоновського[3].

Загальносоціальну тематику реалістичних творів Кобринська поглиблює екзистенційним контекстом («Судія»), проблемами національної ідентичності й політичної свідомості селянина («Виборець»), виховання, зокрема етнопедагогіки («Перша вчителька»). У хронологічному діапазоні цієї творчої фази поступово зростає авторське зацікавлення чуттєвими феноменами, життям душі, що на поетикальному рівні реалізується у фрагментарності оповіді, семантизації деталей, естетизації почуттєвої сфери («Liebesahnung»), експлі-

---

1 *Нечуй-Левицький І.* Зібрання творів : у 10 т. Т. 10. Київ : Наукова думка, 1968. С. 352

2 *Д. Л. [Лукіянович Д.].* Кілька уваг до письм Наталії Кобринської // Буковина. 1899. № 84.

3 *Кобринська Н.* Оповідання і критики // Відділ рукописів ЛННБУ ім. В. Стефаника. Ф. НТШ 475/ІІ. Арк. 2.

кації фольклоризму («Перша вчителька»). З погляду генологічної природи до творів цієї групи належать соціально-психологічне чи політичне оповідання, гумористичні образки, психологічний та настроєвий етюди.

«Судія»: новий психологічний образок та його «шабльонова» критика. Оповіданням «Судія» Кобринська заявила про нові художні ресурси в осмисленні складної психології людини, продовжуючи освоювати уже апробовану в «Пані Шумінській» техніку сповідального наративу. «Мовби "потренувавшись" із панею Шумінською, Наталія Кобринська "приміряла" ту саму розповідну стратегію стосовно до чоловічої життєвої історії»[1], — доводить диптиховість обох цих творів О. Мельник.

Як зауважує Ю. Кузнецов, «показ людини виключно зсередини, в її думках і почуваннях, тобто зміна кута зору оповідача, вже був відходом від традиції реалістичної прози XIX ст. і поступом у бік психологічного імпресіонізму, хоч і відрізнявся від останнього. <…> Письменниця немовби накладає мереживо думок та емоцій на поширену для прози XIX ст. форму зображення життя в традиційній часовій послідовності від дитинства до старості»[2]. Написаний 1885 року (як зазначено в листовних нотатках Кобринської: ЦДІАУК, ф. 1235, оп. 1, спр. 532, арк. 30), під назвою «Пан судія, образок з життя» цей твір уперше надрукований в альманасі «Перший вінок» (Львів, 1887, с. 376–395), а згодом під зміненою назвою «Судія» увійшов до збірки «Дух часу. Оповідання» (Львів, 1899).

За жанровим визначенням І. Денисюка та К. Кріль «Судія» є психологічним етюдом[3], що розгортається у формі «своєрідного звіту сумління»[4]. Не відкидаючи цілком посутнього генологічного номінування, беремо до уваги й власне авторський жанровий маркер цього твору — образок, позаяк у цьому творі виявні типові генологічні риси «образковості»: функціонування внутрішнього сюжету замість подієвого, ескізність характеротворення, фрагментарність оповіді, посилений психологізм та настроєвість. Отже, обидві генологічні дефініції є по суті синонімічними.

Приводом до написання цього твору, як згадував М. Грушевський на підставі автобіографічних записок до нього Кобринської, послужив реальний факт, коли «в кружку знайомих авторки нападали на одного судию, чоловіка

---

1 *Мельник О.* Старість у деталях: образність старіння в художньому письмі Наталії Кобринської // «Йшла не тільки з духом часу, а й перед ним» : Наталія Кобринська та літературний процес кінця XIX–XX ст. : зб. наук. пр. Львів, 2015 С. 92.

2 *Кузнецов Ю.* Відтворення «історії душі» (Сповідальна проза Н. Кобринської) // Слово і час. 1995. № 5/6. С. 29.

3 *Денисюк І., Кріль К.* Поборниця прогресу // Кобринська Н. Вибрані твори. Київ : Дніпро, 1980. С. 11.

4 Там само.

не безгрішного, але здібного і на її погляд богато вартнійшого, ніж ті, що нападали на нього; вона пробувала боронити його, але стрітила сміх, докори; роздразнена тим, вона списала свої гадки на сю тему, і так з'явилося оповіданнє»[1].

У підтексті оповідання Ольга Коренець відчула особливий сентимент письменниці до свого персонажа, зрештою це було зрозуміло й з публічних дискусій довкола цього твору. На думку дослідниці, оповідання «Судія» являє собою «малюнок душі людини, яка з ідеаліста стала філістром, але людини, з якою авторка, яка ніколи сама не йшла на компроміси, — співчуває… І знову стають проти себе Кобринська — мистець і Кобринська — людина»[2]. За характером соціальної типовості, як стверджував Олександр Грушевський, художня колізія судді — «се дуже часта — на жаль — історія і автор вмів розповісти її досить ярко і докладно, не виходячи з своєї об'єктивної ролі свідка, але в однім місці він додав від себе вказівку, що псує сю об'єктивність, вносить непевність в розумінє відносин, автора до писання фактів»[3].

За життя письменниці критика трактувала «Судію» «дуже шабльоново», хоча їй самій цей твір імпонував особливо: «<…> я признамся дуже дорожу тим тематом, може, єще більше, як тематом п. Шумінської»[4]. Відомо, що про цей образок чи «кусник», як означувала його письменниця, «дуже лесно» (тобто прихильно, схвально) відгукувалася чеська письменниця Вільма Соколова[5], невдовзі переклавши «Судію» чеською мовою[6].

Проте доволі скептично сприйняв його Г. Цеглинський, спостерігши вперше порушену в ньому тему згубної моралі, явно нетипову для літератури реалізму з її виховною засадничістю: «По раз перший являєсь ту в літературі нашій мораль, що чоловікові чесному годі прожити серед теперішних "культурних потреб", він мусить стати "нечесним"[7]. Зрештою новаторство осмисленої теми підтвердила й сама Кобринська в своїх автокритичних коментарях О. Огоновському: «Я також не знаю подібного твору не лише в нашій, але і в богатших літературах, але всесвітня література така богата, що я можу і не знати»[8].

Не вельми прихильне висновування Цеглинського демонструвало, що критик цього твору не зрозумів або ж доволі суб'єктивно збагнув його провідну

---

1 *Грушевський М.* Наталія Кобринська // Літературно-науковий вістник. 1900. Т. 9. Кн. 1. С. 12.

2 *Коренець О.* Наталя Кобринська (Громадська діячка і письменниця) // Літературно-науковий вістник. 1930. Т. 102. Кн. 6. С. 530.

3 *Грушевський О.* Сучасне українське письменство в його типових представниках // Літературно-науковий вістник. 1908. Т. 31. Кн. 3. С. 463.

4 *Кобринська Н.* Оповідання і критики // Відділ рукописів ЛННБУ ім. В. Стефаника. Ф. НТШ 475/ІІ. Арк. 1.

5 Там само.

6 *Kobrynska N.* Pan sudi // Kvety. 1893. № 30. S. 734–743.

7 *Г. Ц. [Цеглинський Г.]*. Перший вінок. Жіночий альманах : [рец.] // Зоря. 1887. № 18. С. 307.

8 *Кобринська Н.* Оповідання і критики // Відділ рукописів ЛННБУ ім. В. Стефаника. Ф. НТШ 475/ІІ. Арк. 1, зв.

ідею, зауваживши, що «“Пана Судію” не можемо брати серіозно, се правдоподібно маленьке “memento” [пам’ятай (лат.). — *А. Ш.*] писательки, написане в навечерію “ad usum delphini” [“для використання дофіном” (лат.), що в переносному значенні означає цікаве і необтяжливе. — *А. Ш.*]»[1]. Насамкінець критик дорікнув авторці за те, що подібною мораллю у творі поставила під сумнів чинні норми карного законодавства: «Бо єсли б серіозно, то може б перед всім застановитися над знесеннєм кодексу карного, він серед такої моралі і серед теперішних “культурних потреб” перше всего — злишній!»[2].

Полеміці довкола негативної рецепції «Судії» присвячено чималий уступ Кобринської у «Відповіді на критику жіночого альманаху в “Зорі” з р. 1887», з аргументів якої видно намагання ідентифікувати свій твір уже з новою естетико-стильовою тенденцією та виразною психологічною опцією. За авторчиним поясненням, головний у тексті феномен «згубної моралі», як його означив критик, також «належить до головних закидів, які звичайно роблять новішому літературному напрямові його противники»: «Все, що лиш не іде під лад давно уробленим поняттям і виображенням даної суспільності, мусить бути зле і шкодливо впливати»[3].

Із цієї полеміки важливим є власне авторське коментування головних інтенцій «Судії», які виявляли посилення письменницької уваги до психологізму, складної психомотивації вчинку, характеру та поведінки героя. Кобринській йшлося не так про вписуваність цього художнього образу в усталену парадигму моральних норм та суспільно-правових законів, як про відтворення його душевних почувань, психології сумніву, внутрішніх борінь, переживання свого вчинку, катарсисну колізію. Саме з цього погляду письменниця радить аналізувати образ судді, який, на її думку, Цеглинський потрактував досить однобічно, з погляду кримінального права, а не внутрішньої людської мотивації. Якщо Цеглинський «вимагає» для сюжетної лінії інкримінованого за хабарництво персонажа розв’язки покаранням, то Кобринська з позицій гуманізму намагається вникнути в «поводи і моральні мотиви» цього переступу, переконуючи, що її героєм керує не примха розкоші, а безвихідь: «Єсли би судія вислав жінку до купелів, а сина до школи задля їх і своєї утіхи, то дійсно мав би чим критик обурюватися, але то лиш з критики так виходить. В оповіданні стає перед ним смерть дорогої особи, стає і кличе дитина: “Ти мені дав життя, дай мені і хліба!”»[4]. Тому інститутові офіційної юридичної відповідальності, догмам карного кодексу і «віками установлених прав» Кобринська протиставляє презумпцію невинуватості й принцип психологічної мотивації переступника.

---

1 *Г. Ц. [Цеглинський Г.]*. Перший вінок. Жіночий альманах : [рец.] // Зоря. 1887. № 18. С. 307.

2 Там само.

3 *Кобринська Н.* Відповідь на критику жіночого альманаху в «Зорі» // Кобринська Н. Вибрані твори. Київ : Дніпро, 1980. С. 291.

4 Там само.

Такі погляди письменниці кореспондували з ідеями популярної на той час кримінально-антропологічної школи. Задля доказовості й підкріплення цієї теорії Кобринська вдалась навіть до цитувань праці найвідомішого її представника, професора Віденського університету Моріца Бенедикта «Biologie und Kriminalistik» («Біологія і криміналістика»), надрукованої в журналі «Przegląd społeczny» (1887, т. 3, № 6). У своїй студії вчений доводив нові можливості сучасної біології, «приноровленої до всіх галузей, де ходить о чоловіка». У цьому ж руслі, за М. Бенедиктом, розвивається й психологія кримінальна: «Се чей же найприродніша наукова дорога, єсли в дослідах над злочинствами і средствами до їх затамування виходиться передовсім від самого злочинства, котре не є не чим іншим, як лиш проявом психології злочинця, і єсли студіюється з одної сторони вроджені прикмети злочинця, а з другої сторони впливи оточення і виховання того ж злочинця на ґенезу злочинства»[1]. Це був головний підхід кримінально-антропологічної школи. У світлі Бенедиктової теорії, заснованої на тривалих психологічних та фізіологічно-анатомічних дослідженнях, найважливішою була його антропологічна класифікація під назвою «Моральні типи». До речі, свого часу цю працю у власному перекладі зреферував Іван Франко[2], який також цікавився здобутками кримінальної антропології, художньо експлікуючи їх у своїх художніх текстах з кримінальними сюжетами. На погляд М. Бенедикта, найпоширенішим типом цієї класифікації є «Homo Tipicus», з характерологічними рисами якого Кобринська ідентифікувала свого «судію»: «Тота категорія обіймає переважну часть людей, котрі раз в шляхотних поривах взносяться понад уровень щоденної міри, то знову грязнуть глибоко в егоїзмі. <…> Та як з одної сторони такі осібники з помочею своїх вроджених спосібностей могли би станути на найвищій границі пересічного розвою, так з другої сторони пристрасть, апатія, нужда і розпука можуть тих людей довести до рук справедливості»[3].

Заперечуючи хибній інтерпретації Цеглинського, письменниця наголошувала на скомплікованому психоукладі свого персонажа, в душі якого нуртували сильні емоційні боріння і сумніви, заки він зважився на моральний переступ: «Щоби тому чоловікові так легко приходила та зміна — з оповідання не видко. Він там томиться і мучить, а навіть в сповіді сам перед собою не розбирає подробиць найтяжчого факту, а приступає до нього нагло і кінчить скоро»[4].

Менше критичною, а більше інтерпретативною була оцінка «Судії» в «Історії літератури руської» О. Огоновського. Намагаючись заперечити Цег-

---

1 *Кобринська Н.* Відповідь на критику жіночого альманаху в «Зорі» // Кобринська Н. Вибрані твори. Київ : Дніпро, 1980. С. 291.

2 *Франко І.* Моральні типи // Українське літературознавство. 2001. Вип. 64. С. 150.

3 *Кобринська Н.* Відповідь на критику жіночого альманаху в «Зорі» // Кобринська Н. Вибрані твори. Київ : Дніпро, 1980. С. 292–293.

4 Там само. С. 293.

линському щодо однобічного трактування моралі цього твору, критик зазначав: «А вже-ж, по нашій думці, у Кобринської не було наміру проявляти ту "мораль", що чоловікови чесному годі прожити серед теперішних "культурних потреб", — що він мусить стати нечесним»[1]. У внутрішньому психоукладі судді Огоновський помітив разючий конфлікт між утопічно-романтичними мріями молодого патріота та правдолюбця і жорстокою життєвою реальністю, припустивши, що «авторка хотіла в сім образку, мабуть, показати, що ентузіаст до національних святощій, до теоретичного патріотизму не дивиться на житє з практичного боку. Такий-то чоловік задля своїх "фантастичних мрій", увійде конечно в колізії з проявами справжнього життя, — мусить морально упасти. Коли б судія в молодому віку стояв на реальнім ґрунті, то опісля не заподіяв би кривди сиротам, діставши хабара від жида за те, що їх ґрунт виставлено на ліцитацію»[2].

Михайло Павлик вважав це оповідання, у порівнянні з «Пані Шумінською» «далеко слабшим», хоч і не заперечував, що головна його тема — «справа дуже цікава», бо подібних до пана судії «таких русинів серед нашої світської інтелігенції чимало»[3].

У зіставленні з «Пані Шумінською» реципіював оповідання і М. Грушевський, вважаючи, що спогадова нарація тут значно хибує. Якщо в першому творі «спогади були заповнені прекрасно вивершеними образками», то «в "Судиї" переважає сухе оповіданнє, декламация, а й образи, вплетені у них, зроблені сухо, так само й ті візиї, які переходять перед очима судиї»[4].

Грушевський також критикував недостатню композиційну стрункість твору та неясність деяких сюжетних фрагментів, через що оповідання «випало мало інтересне, вимагає напруження уваги, тим більше, що написане не досить прозоро»: признаюсь, що декотрі його частини при першім читанню зісталися для мене неясними (напр. в розділі: "Житє поплило…" я не міг спочатку зрозуміти, про кого говориться — чи про судию, чи про його приятеля)». Запитання в Грушевського викликала і невмотивована характеротвірна перспектива персонажа: «полишилася неясною дуже важна для оцінки характера героя обставина: чи його проступок в тій сиротинській справі зістався одиноким, чи був тільки першим в ряді подібних»[5].

Тему цього твору, хоч і «гуманну саму по собі», Грушевський вважав «нещасливо вибрану» як на галицькі обставини, де подібні службові зловживання через свій масовий характер залишаються безкарними і толеруються

---

1 *Огоновський О.* Наталя Кобриньска // Огоновський О. Історія літератури руської. Ч. 3. 2 відділ. Львів : Накладом наукового товариства імени Шевченка, 1893. С. 1291–1292.

2 Там само. С. 1292.

3 *Павлик М.* Перші ступні русько-українського жіноцтва // Народ. 1890. № 4. С. 47.

4 *Грушевський М.* Наталія Кобринська // Літературно-науковий вістник. 1900. Т. 9. Кн. 1. С. 13.

5 Там само. С. 13.

«при звісній поблажливости і властей, і міродайної суспільности»[1]. Тому, на думку критика, цей образок не виконував суспільно-викривальної функції. Хоча такого завдання й не ставила перед собою письменниця, прагнучи показати безпосередній плин спогадових рефлексій героя, його амбівалентних людських переживань, почуттєвий бік внутрішньої сутності людини, доволі суперечливої й нестабільної.

За наративною структурою твір вирізняє спогадова форма оповіді, яка власне й зближує його з новітніми естетичними настановами на посилення уваги до інтимного світу персонажа, доглибне студіювання його емоційних порухів, душевного сум'яття. Така оповідна перспектива давала змогу простежити складну психологічну, ментальну, аксіологічну еволюцію героя крізь призму його рефлексійної саморепрезентації. Табуйований раніше концепт психологічного буття тепер виходить на поверхню письменницьких художніх обсервацій. Як зауважує Л. Томчук, «спроби виразити сентиментальну сторону людської натури, які спостерігаємо в жіночій творчості рубежу XIX та XX віків, своєрідно накладаються на загальну тенденцію епохи, що нерідко переходить у моду та означує підвищену увагу до людської психології, до внутрішнього світу персонажа»[2]. Домінанта психологізму стає суттєвою ознакою літератури, на зміну соціальному аналізові приходить аналіз психологічний. Невипадково чимало письменників послуговуються здобутками новітніх досягнень у галузі психології. Згадаймо про досвід теорії кримінальної антропології М. Бенедикта, на якому оперта психомотивація образу судді у творі Кобринської. Феномен людської психіки з її позасвідомими процесами, імпульсивними спалахами, фрагментарністю виразу почуттів, посиленою рефлексійністю цікавить письменника як матеріал для художнього характеротворення героїв. Тож художній текст конструюють самі експресії та розмисли героя, виповнюючи внутрішній простір його духовної екзистенції.

Складну еволюцію героя автентично передає форма сповіді, в якій «цілісна картина психології персонажів постає як своєрідна "історія душі", засвідчуючи неповторність кожної людської долі в її внутрішньому, душевному самонаповненні»[3]. Порівняно з іншими творами Кобринської, як спостеріг О. Грушевський, «тут далеко меньше подій, більш думок, самоаналіза і споминів»[4].

Фокус спомину провадить старого суддю складними лабіринтами його внутрішньої екзистенції, переживання часу й ретроспективного осягнення власної долі. Така самосконцентрованість визначає й текстову композицію:

---

1 *Грушевський М.* Наталія Кобринська // Літературно-науковий вістник. 1900. Т. 9. Кн. 1. С. 13.

2 *Томчук Л.* Слово сповідальне. Українська жіноча проза (1887–1914) : монографія. Київ : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2010. С. 258.

3 Там само. С. 260.

4 *Грушевський О.* Сучасне українське письменство в його типових представниках // Літературно-науковий вістник. 1908. Т. 31. Кн. 3. С. 463.

«замість сюжетної розповіді тут — своєрідний внутрішній портрет, замість конфлікту між героями — драма переживань»[1]. Символічним ретранслятором спогадової рефлексії героя постає образ вогню, «палаючого полум'я» у печі, в яке вдивляється чоловік. Це споглядання збуджує його тактильні відчуття й провокує глибоку душевну розмисловість «десь на дні душі схованими споминами» (с. 130). Вогонь як певний денотат одомашненого простору й тілесного комфорту судді («тепло наповнювало кімнату, огортало його рамена, пашіло на лиці і переймало все тіло», с. 130) поступово елімінується із локальної зони дому і стає феноменом еруптивної пам'яті героя, виймаючи на поверхню його споминів образи та переживання минулого. На рівні тексту лейтмотивна деталь вогню/полум'я/іскри структурує як спогадову нарацію, так і внутрішній сюжет твору, розділяючи життєву історію героя на певні пережиті хронологічні відтинки, фігуруючи як метафора часу. «Синяве полум'я простягається в зелені поля і сіножаті» — так марковано спогадовий топос дитинства-ідилії, до речі, улюблений топос спогаду письменниці (наявний у творах «Дух часу», «Під конець життя», «Du bist die Ruh»). Циклічне переживання часу як дитячої втіхи наповнюють спогади судді солодкаво-ностальгійною настроєвістю: «Добре жилося дитині при добрих родителях. То зима, то літо чергувалося напереміну, а ними і чимраз нові утіхи» (с. 130). Це щастя відчутого й прожитого дитинства є психологічною ґенезою майбутньої сімейної вкоріненості судді.

Едукаційний період життя у спогадах судді постає актом своєрідної ініціації героя, його духовно-ментальної кристалізації: «Виростаючи з дитини в молодця, дух щораз ширше розвивав свої білі крила. Університетське життя вилущило його з тісної шкаралущі гімназиста. Повіяло іншим життям. Зроджувалися інші почуття і потреби, поняття прояснювалися, міцніли і зазначувалися новими напрямами» (с. 131).

Для підсилення психологічної мотивованості образу судді письменниця уводить в оповідання образ його старшого приятеля, який впливав на раннє світоглядне становлення юнака — «старший був наче ментором молодшого»: «Оба вони були молоді, палкі, талановиті і майже нерозлучні. Оба багато читали і провадили гарячі дискусії. Творили прехороші картини горожанської рівності, ладу й обов'язку, до котрого їх життя способило і чим мали бути в будучності» (с. 132–133). У збуреній уяві «молодих ентузіастів» вирували романтичні мріяння про високі людські ідеали, національні і патріотичні пориви, ідеї гармонійного соціального устрою.

Проте інтенційність художнього образу приятеля-ментора проявиться вже в наступних спогадових колізіях твору й набуде нових психологічних обрисів й аксіологічних трансформацій у рецепції молодшого (майбутнього судді).

[1] *Кузнецов Ю.* Відтворення «історії душі» (Сповідальна проза Н. Кобринської) // Слово і час. 1995. № 5/6. С. 29.

Хиткість і непевність цієї чоловічої дружби протестована суперечливими вчинками і словами старшого наставника, які дисонували з його декларативними гаслами. На користь ідеї, «культурних потреб» і «великої патріотичної задачі» приятель радить молодшому зректися «найблагородніших поривів своєї природи» (с. 134–135) — любові до коханої жінки й цим розхитує позірну чоловічу злагодженість: «Життя попливло дальшою течією, а з ним рвалася струна за струною їх дружніх відносин» (с. 135).

Щира дружба переросла спочатку в затаєний, а згодом й відкритий антагонізм й ментальне дистанціювання: «Душі відставали, серця холодніли — віддані одному заводові, розрізнилися щодо спеціальних занять» (с. 135). Життєві вчинки психологічно стійкішого ментора демонстрували разючий контраст з його національно-патріотичними устремліннями, які виявилися лише фальшивими деклараціями. Всупереч своїй ідеалістичній програмі він вдоволився «низькою урядовою кар'єрою», саме в тому уряді, який «найбільше стісняв свободу його переконань», а свої національні інтереси зрадив у шлюбі з полькою, жінкою «чужого, навіть ворожого табору» (с. 135). Спогадові рефлексії судді констатують цей болючий для нього розрив з колишнім однодумцем. Для нього він «перестав бути ідеалом чоловіка», «перестав бути правим чоловіком!», «перестав бути чесним чоловіком!» (с. 136).

Фактично, старший приятель як певний моральний антипод судді постає індикатором його аксіологічної сутності, трансформуючись згодом у своєрідне alter ego роздвоєного сумління й розтерзаної сумнівами душі чоловіка, коли заради порятунку хворої дружини й освіти сина він сфабрикував справу зі «сирітським ґрунтом», скривдивши чотирьох сиріт. Невипадково критики закидали Кобринській недостатньо закцентований у творі моральний антагонізм між суддею та його товаришем-пристосуванцем, людиною не вельми високих духовних устоїв: «З протиставлення судиї і його приятеля читач ледво чи набере враження, що судия був значно ліпший від того приятеля, як того хоче авторка»[1].

Шляхетність та моральний максималізм судді вступають у конфлікт з дійсністю, «обов'язки горожанина стаються кривдою родини» (с. 139). Романтично-утопічні переконання колись ідейно екзальтованого судді зазнають краху під тиском обставин, суспільної кон'юнктури та усвідомленого статусу сім'янина: «Його легковаження гроша спровадило злі відносини домові; його патріотичні мрії — клопоти і перешкоди в авансі; високі принципи — злість і нехіть людську» (с. 138). Ставши суспільним маргіналом, суддя болісно переживає втрату своєї сімейної й соціальної ідентичності, розчарування у молодечих ідеалах, і врешті йде на конфлікт з власним сумлінням шляхом корупційного переступу.

[1] *Грушевський М.* Наталія Кобринська // Літературно-науковий вістник. 1900. Т. 9. 13.

Наскільки сильно епізод минулого діткнув психіку старого судді, свідчить зображений процес ретроспективного переживання вчиненої афери, що заторкує сфери позасвідомості героя. У спричинених цими спогадами галюцинаторних візіях судді зринає фантасмагорична постать «забутого друга» — фантому його зрадженого сумління: «Давно забутий друг виростав як з-під землі, плентався і маячив. "Видиш, — говорив він, стоячи в тріумфуючій поставі перед його очима, — гордувати мною! Непрактичний ідеалісте! Треба було ліпше придивитись, пізнати життя в його щоденній, буденній формі. Треба було зрозуміти, що теорії, хоч би і найкращі, не повинні перейняти цілої душі чоловіка!"» (с. 140). Далі продовжуваний ексцентричний монолог друга-привида сприймається як вербалізація внутрішніх позасвідомих порухів, рефлексій і сумнівів самого судді, душа якого розполовинена поміж «обов'язками мужа, батька» і «обов'язками горожанськими» (с. 142). Символом цього душевного роздвоєння постає двоїста сутність привида, матеріалізованого у вигляді двох різних життєвих доріг: «Але привид не щезав, а ріс і ріс, аж роздвоївся на два великі каблуки, розвинувся і простерся у дві широкі противоположні дороги. Він стояв рука в руку з найдорожчою в житті людиною, але при перших кроках їх спільного життя і обов'язків виповзали якісь непредвиджені перешкоди <…>. І за кождим дальшим кроком дороги щораз більше розбігалися.

Чому ж тота рука, котру він держав, поволі, незначно висувалася, віддалювалась, а коли він прямував одною дорогою, вона лишалася на другій і, окружена дітьми, витягала до нього руки і благала, щоб її не опускав? Він вертав до неї, але друга дорога закидалася румовиськом, заростала бур'яном» (с. 141).

Фінальні онейричні візії старого судді — це сцена морального апокаліпсису, що зринула в його хворобливій уяві як важкий докір сумління за продажність: «Чорна, збита маса людей крутилася в однім куті пекольним танцем. З-поміж товпи виступали виразніші постаті. Якісь пани і пані ходили по головах мужиків, його друг в уніформі з золотим коміром подав руку опікунові сирітських ґрунтів, за ним вився, як п'явка, довгий атласовий жупан, усі старалися серед товпи зробити собі якнайбільше місця, не уважаючи, що другі душилися, потручуючи один другого, з прокляттям на устах. Вони все підносилися вище і вище, товпа розступалася та стискалася, аж врешті і ті, що були наверху, упали під ноги тих самих, котрих ще недавно давили. Топтано і тратовано їх немилосердно; кров плинула вокруг і зливалась в кроваві багна» (с. 142). У фантасмагоричних видивах кривавих оргій суддя упізнав обличчя скривджених сиріт, що тягли його до «кровавої калюжі», прагнучи помсти.

Глибокою екзистенційною наснаженістю сповнене драматичне одкровення старого судді наприкінці твору. Спогадово зревізувавши історію життя, він болісно констатує онтологічну безсенсовність, до якої призвели його моральна деградація, зрада власних життєвих ідеалів і духовних устоїв: «Сміло стоячий під прапором своїх ідей — тепер відцурався їх, бо вони вводили його

в супереку з обставинами доби; защитник бідних жив їх кривдою» (с. 142). Людину колись шляхетної вдачі поступово абсорбував потужний суспільний синдром пристосуванства, хабарництва і душевного звиродніння.

Усвідомлення втрати своєї людської ідентичності художньо ословлене у творі символікою цвинтарної експресії: «Літа молодості, райські види, пристроєні в цвіти, повні оживляючої роси, стались сьогодні глухим, пустим цвинтарем серед осібної мраки на гробі чародійної улуди» (с. 142). В цьому контексті нових смислових конотацій набуває образ погаслого у грубі вогню, що став попелищем життєвих мрій, сподівань, молодечих ідеалів, високошляхетних поривів: «З давно погаслого в печі огню лишилась лиш купка сивого попелу» (с. 143). Цим символом проілюстровано кризу життєвих очікувань героя, втрату його екзистенційної значущості, душевну мізерність морально здеградованої людини.

Чи не найбільших дорікань з боку критиків було висловлено стосовно до фінального зізнання старого судді, який після пережитих душевних борінь, зради свого сумління, гнітючих життєвих розчарувань морально не просвітлюється, а, навпаки, констатує, що, якби йому знову довелося «переходити ті самі дороги життя, то жив би, як жив — і зістав би тим самим, чим тепер є…»[1]. Цеглинського обурив такий «цинічний» вислід твору, що свідчив про нетипове письменницьке вирішення проблеми моральної деградації персонажа — замість сподіваного душевного катарсису, у розв'язці твору критик добачив апологетизацію морального упадку судді. Відверто не сприймаючи фіналу без обов'язкового моралізаторства й каяття перевихованого життям героя, критик зазначав: «Не знаємо, чому дивуватися більше, чи тій моралі пана судії, чи цинізмови тої моралі»[2]. Услід за Цеглинським фінальне зізнання судді негативно потрактував і М. Грушевський, на думку якого, воно «може свідчити тільки некористно — про ослабленнє його етичної вразливости, бо такого фаталізма ніяк не можна признати в дійсности»[3].

Аргументацію такої дражливої й конроверсійної розв'язки письменниця подала у своїй «Відповіді на критику жіночого альманаху в "Зорі" з р. 1887», пояснивши зухвалі одкровення судді передусім його психологічною незрілістю та духовною неготовністю до свідомого морального навернення. Слова судді, що є, по суті, важливим психологічним пуантом тексту, на думку письменниці, «доводять лиш, що борба в нім не утихомирилася, що по літах, в хвилях роздуми всі ті фактори, що зневолили його до того чину, стають перед ним так само живо, як в перших хвилях борби» (с. 293). Тому, загострюючи соціально-економічний чинник у поведінковій мотивації персонажа, Кобринська протиставляє «претензії до моралі» Цеглинського своє трактування моралі та ідеї

1 *Г. Ц. [Цеглинський Г.]*. Перший вінок. Жіночий альманах : [рец.] // Зоря. 1887. № 18. С. 307.

2 Там само.

3 *Грушевський М.* Наталія Кобринська // Літературно-науковий вістник. 1900. Т. 9. Кн. 1. С. 13.

цього твору, що випливала з її публіцистичних розвідок й суспільно-правових поглядів на інститут сім'ї, статус жінки і чоловіка у складних економічних умовах. Головна думка «Пана судії», як стверджує авторка, кореспондувала із її розвідкою «Замужна жінка середної верстви», надрукованої в тому ж таки «Першому вінку» (с. 407–417): «Тут і там стоїть, що заробок одного чоловіка не вистарчає на цілу родину і що при яких-небудь надзвичайних видатках, родинних нещастях, браку помочі збоку, такої, наприклад, як посаг жінки, бюджет домашній може недописати. Та хіба різниця, що в розвідці кінчиться упадком жінки, а в оповіданні мужчини, з чого лиш така виходить мораль: "Дайте нам спосіб до самостійного удержання, до рівного з вами зарібку, а ми не будемо деморалізувати вас і себе"» (с. 293). Схоже авторське формулювання головної думки цього твору віднаходимо також в автокритичних замітках Кобринської: «Провідна думка, як тяжко в теперішних обставинах суспільних погодити обов'язок горожанина, а батька родини, і які деморалізуючі виходять з того наслідки, без вини виступаючих акторів»[1].

Характерокреативну техніку цього образка вирізняє геронтологічна конотація образу старого судді, виявлена у соматичних деталях портретування, емоційних переживаннях, фізіогномічних особливостях: «Зітхнув, як лиш зітхають старші на згадку прожитих літ» (с. 131), «Дідусь потер чоло рукою»; «Глибока морщина на чолі судії не роз'яснилася, а грубіла і зсувалася над смутними, пригаслими очима» (с. 137). Втім, досвід прожитого не дає чоловікові уникнути потужної сугестивності життєвих спогадів, які збурюють його емоційну чуттєвість, руйнують душевний комфорт старечого життя, роз'ятрюють душу пережитим і переболілим, навертають драматичні переживання й спонукують до глибоких одкровень: «В його душі змагалася боротьба, підносилась і спадала хвиля збурених чувств, сни молодості і надії проносилися перед його душею, як ті тіні. Ах, чому ж так скоро минули, змінились і знівечились, чому, перелітаючи, не затерли і в пам'яті своїх слідів, а лишились болющими, зле загоєними близнами, розпучними згадками?!» (с. 136).

Майстерно передано психологічно-соматичний вислід галюцинаторних станів судді, муки тривожного безсоння: «Довгі безсонні ночі нищили його тіло, гарячка палила його нутро, засихала на устах, він кидав часом відірвані слова і розмахував руками» (с. 141).

Цікаві спостереження про наратологічну організацію цього оповідання листовно висловив письменниці І. Нечуй-Левицький (лист від 23 черв. (5 лип.) 1900 р.): «В оповіданні "Суддя" подекуди примітно проблискує публіцистичний елемент, дуже потрошечку, але він якось примішаний до психологічного елемента і зовсім не пошкодив оповіданню»[2]. Хоча О. Коренець, навпаки, вва-

---

1 *Кобринська Н.* Оповідання і критики // Відділ рукописів ЛННБУ ім. В. Стефаника. Ф. НТШ 475/ІІ. Арк. 1, зв.

2 *Нечуй-Левицький І.* Зібрання творів : у 10 т. Т. 10. Київ : Наукова думка, 1968. С. 364.

жала, що це оповідання «менше одноцільне, надто розтягле — має тим самим і меншу артистичну стійність»[1].

На тлі поглибленої уваги до психологізму в літературі, до зображення внутрішнього світу окремої людини — досить суперечливого, нестабільного, емоційно пересиченого, письменниця відходить від принципів одновимірного трактування своїх героїв, як і від тенденційного моралізаторства загалом. Це виразно продемонстровано її оповіданням «Судія», в якому авторку цікавить передусім складна мотивованість людського вчинку, ті психічні імпульси, що нуртують в її душевному світі, впливають на вчинки, визначають реакцію на свій переступ. Форма сповідальної нарації виявилася вдалим художнім прийомом для ословлення таких психологічних феноменів.

«Виборець»: «темат з політичного життя селянина». Соціально-психологічне, за визначенням І. Денисюка і К. Кріль, — «політичне оповідання»[2] Кобринської «Виборець» з концентричним новелістичним сюжетом ще за життя письменниці здобулося на чи не найбільшу кількість рецептивних осмислень, републікацій і перекладів. Поруч із новою проблематикою кристалізації політичної свідомості селянина, націоцентризму й громадянської консолідації, Кобринська залучила до цього твору нові художньо-характеротвірні ресурси й поетикальні техніки. Невипадково М. Грушевський вважав цей образок «за найліпший з написаного п. Кобринською, а заразом — одним із шедеврів нашого письменства»[3].

З присвятою Франкові оповідання вперше надруковане в журналі «Зоря» (1891, № 7, с. 123–127; № 3, с. 143–149), а згодом ще кілька разів передруковувалося як в окремих виданнях (Виборець. Оповідання. Київ: Вік, 1904; Виборець. З передмовою В. Чередниченко. Полтава: Просвітянська книгозбірня, 1919; Виборець. Оповідання. Вступна стаття Т. Черкаського. Харків: Рух, 1926; Виборець. Оповідання. Передмова М. Недужа. Київ; Харків: Література і мистецтво, 1933), так і в збірних: «Дух часу. Оповідання» (Львів, 1899); «Галицькі письменники. Вибрані твори. Київ: Час, 1927. с. 72–105; Антології нової української літератури «Вік (1878–1898)»: Т. 3. Українська проза з 60-х років XIX в. до останніх часів. Київ, 1902. с. 123–150, що її упорядковували С. Єфремов та В. Доманицький).

Так само оповідання мало й найбільшу кількість видань і перевидань у перекладі російською мовою Л. Василевського: Избиратель. Рассказ из галицко-русской жизни. Пер. с малорусского Л. Василевского // Русское богатство.

---

1 *Коренець О.* Наталя Кобринська (Громадська діячка і письменниця) // Літературно-науковий вістник. 1930. Т. 102. Кн. 6. С. 530.

2 *Денисюк І., Кріль К.* Поборниця прогресу // Кобринська Н. Вибрані твори. Київ : Дніпро, 1980. С. 14.

3 *Грушевський М.* Наталія Кобринська // Літературно-науковий вістник. 1900. Т. 9. Кн. 1. С. 14.

1893, № 6, с. 55–80; Яким Мачук. Санкт-Петербург: Издание М. Д. Орехова, 1900; Яким Мачук. Рассказ из жизни галицких крестьян» в переводе Л. Василевского. Санкт-Петербург, 1904; Избиратель. Яким Мачук. Рассказ из жизни галицких крестьян. Пер. Л. Василевского. Санкт-Петербург: Издание М. Д. Орехова, 1907.

У листі до М. Грушевського від 24 листопада 1899 року Кобринська переповідала зміст відписів до неї Василевського з приводу перекладу «Виборця» та рецепції оповідання серед російських письменників: «Він там писав, що Михайловский [йшлося про рос. письменника і публіциста Миколу Георгійовича Гаріна-Михайловського (1852–1906). — *А. Ш.*] і инчі значні літерати російські дуже хвалили і мали признавати мені знаменитий талан» (ЦДІАУК, ф. 1235, оп. 1, спр. 532, арк. 13).

Відомо, що оповідання «Виборець» Н. Кобринська подала Б. Грінченкові як упорядникові до друку в літературно-художньому альманасі «Хвиля за хвилею» (Чернігів, 1900). Проте уже навіть зверстаний твір цензура не пропустила (Діло, 1900, № 250).

У центрі оповідання — новий тип персонажа-селянина, який за рівнем національної свідомості під впливом радикальних суспільних зрушень стає цілковито інтегрованим у політичне життя громади. Таку «провідну думку» оповідання констатувала сама письменниця: «представляю нашого мужика, захопленого конституційними правами, і стараламся вірно представити, о скілько через то виробилося у него національного почуття, доводжу то почуттє до кульмінаційного пункту, коли він кидає противникови в очи підкупленим грошем»[1]. Втім, не применшуючи соціального обрису оповідання, письменниця закладає у нього виразну художньо-психологічну інтенційність: «У мене самої побіч соціальних питань, грала ролю естетика і психологія» (лист до М. Грушевського від 25 лют. 1899 р.; ЦДІАУК, ф. 1235, оп. 1, спр. 532, арк. 6).

Прикметно, що в схожому інтерпретаційному ключі реципіювали «Виборця» й сучасники Кобринської, спостерігши у творі емпатичність горизонту читача і автора.

У непідписаній рецензії (Діло, 1900, № 250) на російський переклад «Виборця» (Яким Матчук. Санкт-Петербург, 1900) образ головного персонажа-селянина потрактовно як унікальну духовну появу: «Серед грубої несвідомої маси будиться і пробивається висша людська свідомість, почутє, виходяче поза межі буденного життя, вічне право еволюції людського духа, що родиться з хаосу — се “Виборець” Наталії Кобриньскої».

Софія Русова відзначала актуальність й життєподібність оповідання, а також його простоту й художню майстерність: «Рассказ из жизни галицких крестьян, пробужденных к политическому сознанію реформой избирательных

[1] *Кобринська Н.* Оповідання і критики // Відділ рукописів ЛННБУ ім. В. Стефаника. Ф. НТШ 475/II. Арк. 2.

прав в Австріи, — "Виборець" — принадлежит к лучшим произведеніям малорусской литературы; избирателя, наслушавшагося уже разных агитаторов, поражает безсознательный способ предварительных выборов — по жребію ("на сірнички"), но выбранный хотя и так неожиданно "выборець" разбирается в окружающей его выборной суете, бросает предложенную ему "десятку" (10 гульденов) от польской партии и смело идет за русинами. Этот выхваченный из жизни эпизод, написан Кобринськой очень просто и художественно»[1].

Неоднозначною була «політична» рецепція «Виборця» в галицькому середовищі, що випливала передусім з різних ідеологічних ідентифікацій оповідання, як про це згадувала Кобринська у листі до М. Грушевського від 25 лютого 1899 року: «Щодо "Виборця", то цікаве те, що в своїм часі народовці посуджали єго о радикалізм, а радикали о націоналізм» (ЦДІАУК, ф. 1235, оп. 1, спр. 532, арк. 6). Політичний підклад оповідання, як згадувала авторка, вплинув і на його затяжну видавничу історію: «Не пам'ятаю, в котрім році писаний "Виборець", знаю лиш, що писаний скоро і скоро поданий до друку, — однак тогдашний редактор "Зорі" Лукич [псевдонім Володимира Левицького. — *А. Ш.*] якийсь час держав і не давав до друку. "Виборець" не годився якось тогди з народовською політикою, та хоть сам (Левицький) дуже хвалив т. є. від себе, вагався містити, а навіть давав деяким людям до прочитання і радив чи може помістити?» (ЦДІАУК, ф. 1235, оп. 1, спр. 532, арк. 30).

Надіславши 2 січня 1891 року свій твір В. Левицькому, Кобринська в супровідному листі виклала головні ідеї та власні письменницькі стратегії: «Посилаю до "Зорі" оповідання "Виборець" на незвичайну у мене тему. Не знаю чи Вам подобаєся, але гадаю, що спеціяльно від себе не малибисте що так дуже закинути, позаяк старалямся представити живу правду без ніякої тенденції. Мужик не розбирає питання національного, а займают го лиш чисто матеряльні інтереса; права конституційні, пориви і старання інтелігенції будят в нім ті понятія, але вкінци все так і переважає питання економічне. Трималамся засади, а властиво тримаюся, що все можна сказати, але в правдивим світлі і понятію виведених акторів» (ІЛ, ф. 61, № 549). У процесі підготування тексту до друку між редактором і авторкою листовно зав'язалася лексична колізія довкола слововживання у творі слова «піп», до якого Василь Лукич мав застереження, запропонувавши замінити словом «священик» чи «панотець». У відписі 16 березня 1891 року Кобринська пояснювала, що для заміни в окремих випадках слова «піп» найприйнятнішою була б форма «панотець», і абсолютно неприйнятною — «священик». Далі обґрунтувала лексико-семантичні нюанси цього слововживання: «того вишуканого терміну священик не люблю і ніколи в письмі не уживаю. Панотець дійстно декуди на пограничу Буковини

[1] *Русова С.* Украинская литература 1862–1900 гг. // История России в XIX веке : в 9 т. Санкт-Петербург : А. и И. Гранат, 1909–1911. Т. 7. Ч. 3 : Эпоха реакции [1866–1892]. Отд. 3. Санкт-Петербург, 1909. С. 98.

нарід уживає». Разом з тим, пристаючи на поправки редактора, просила зберегти слово «піп» хоч би в діалогах війта і секвестратора (ІЛ, ф. 61, № 550). А вже в наступному листі з авторською обачністю запропонувала редакторові таку видавничу альтернативу: «добре було би, якби редакція від себе дала замітку, що змінила вираження "піп" на "панотець" або "священик", позаяк той термін видався невластивий, — тогди і я задоволнена і редакція не окажеся неприхильна попівству» (ІЛ, ф. 61, № 551). Проте в опублікованому тексті «Виборця» цієї згоди було дотримано — скрізь надруковано «панотець», лише в діалогах — збережено лексему «піп». Редакційної примітки з приводу цього слововживання не подано.

Окрім популяризації перекладу «Виборця» в Росії, Кобринська мала плани надіслати твір на прохання «американських русинів» до «якогось американського календаря», але від цієї ідеї її відмовив батько, коли вона прочитала йому один уривок (ЦДІАУК, ф. 1235, оп. 1, спр. 532, арк. 30).

Змальовуючи «образ розбудження політичної свідомості в душі сучасного селянина», який раніше «політикою ніколи не інтересувався», Кобринська[1] мовби «вихоплює» його з іманентного середовища й поміщає в чужий для нього партійно-політичний топос, у якому він почувається цілком дезорієнтованим й розгубленим. Проте поступово під впливом агітації сільського священика, власних поглядів, спостережених виборчих махінацій Яким приходить до духовного і громадянського прозріння. Жвавий «виборчий рух зачіпає його темперамент, він іде за Русинами»[2], стає героєм дня, а його вчинок — топтемою газетних новин.

У доволі сконденсованому новелістичному сюжеті письменниці вдалося зактуалізувати ширші проблемно-тематичні аспекти передусім в обсервації селянського життя. Процес праці Якима Мачука біля землі — це не просто експозиційне тло твору, а радше увиразнення іманентної вкоріненості селянина на власній ниві, яка, хоч і є його годувальницею, водночас примушує тяжко гарувати, освоювати її, перетворюючи на ріллю. Стихія важкої щоденної праці означена в тексті триєдиною символічною сутністю селянин — плуг — воли, що разом підкорюють життєдайну енергію землі, зборюють її неприступні хтонічні надра: «Плуг ішов тяжко, воли витягали шиї, поволі ступаючи. Всі вони разом були як би одною силою, одною моцею, що йшла проти другої сили і моці, спочиваючої в землі, котру поборювали лиш маленькими частинами, краючи скибку за скибою» (с. 153). На цьому одвічному протистоянні й протиборстві стихій землі і праці засноване життя селянина, його щоденний триб. Крізь проекцію господарського світогляду хлібороба у творі паралельно зображено життєвий біоритм природного довкілля, що також організовує

[1] *Грушевський М.* Наталія Кобринська // Літературно-науковий вістник. 1900. Т. 9. Кн. 1. С. 14, 13.
[2] Там само. С. 14.

своє життя працею: «От та кертиця [кріт. — *А. Ш.*] що риє його поле, — вона робить, працює. І той черв'як, що корчиться під його ногою, і та пташка, і та мурашка — усе те старається на життя» (с. 155). Це споглядання налаштовує Якима на роздуми про ідеально-божественний світоустрій, визначений Божим законом: «хто хоче жити, мусить на себе робити!» (с. 155). Проте інший людський світопорядок, що ним обурюється селянин, актуалізує у творі іншу колізію — соціального антагонізму: «Чому ж таке не іде межи людьми? Один робить, працює, а другий лиш забавляється на сім світі!..» (с. 155). За логікою такого соціального укладу, — розмірковував Яким, головним рушієм людського поступу і годувальником людства є простий селянин: «Мужик мусить усіх годувати: не робив би він на хліб, то люди не мали би що їсти. О, тяжка то робота! Чоловік у землі порпається, як той черв'як» (с. 155). Життя селянина складається з циклів його праці біля землі, що водночас є циклами його фізичного й екзистенційного проминання, означуючи генетичну ментальність землероба: «Зори, заволочи, посій та ще проси ласки Божої, аби то зерно зійшло, пристигло; а потому — нім ще збереш, змолотиш!» (с. 155).

Така розмисловість Якима є своєрідною психологічною мотивацією його електоральної індиферентності. Заклик до участі у виборах він спочатку сприймає іронічно-злосливо, розцінюючи їх як панську розвагу і формальність задля маніпулювання свідомістю простих людей, адже ці вибори не змінять суспільного устрою: «Панам легко живеться на світі, а ти, хлопе, на них роби! Вони тебе дурять та ніби до якоїсь ради кличуть, а за твою гірку працю кажуть тобі ще платити, податками здирають…» (с. 155).

Політично несвідому інертну громаду намагається напоумити старенький панотець, апелюючи до минулого досвіду панщини, щоб у такий спосіб розбурхати національну чуттєвість і громадянську свідомість своїх парафіян: «<…> самі не дбаєте про свої права, а потому кажете, що зле мужикові на світі, каєтеся та чухаєтеся у потилицю! На панів відказуєте, а як прийдуть вибори, то на свого заступника вибираєте пана, поляка. Забули вже панщину, коли-то мужик мусив на пана робити, як віл, коли нічого не мав, бо все було панське <…>» (с. 155).

В образі старенького «панотця» письменниця уособлює консолідатора сільської громади, її духовного просвітителя та національного ментора. Його політична зрілість, громадянська далекоглядність й життєва мудрість, а також сугестивна роль його пастирського слова чинять дивний переворот у зневірених сумнівами душах парафіян. Це був новаторський образ представника галицького духовенства, щиро перейнятого національною ідеєю, образ, що став сублімованою візією світоглядно-біографічного діалогу з попівством самої Кобринської. З біографічного погляду прототипом панотця найімовірніше став батько письменниці — Іван Озаркевич, який був палким оборонцем українства у цих найвищих представницьких структурах. В оповіданні «Виборець»

безкомпромісний до народних запроданців панотець, постає своєрідним духовним каталізатором політичної свідомості громади, його моральні настанови селянам завжди спрацьовують у тих моментах, коли громада потребує поради, упімнення, рішучості, активного чину. «Ви, панове газди, знаєте, що маєте вибирати виборців, то є таких людей, аби вибрали відтак посла. Вибирайте, кого хочете, я піду за вами, лиш вибирайте людей певних, що знають, що вони русини і дадуть голос на руського посла. Отже, вибирайте людей незалежних, котрі би не боялися ні пана, ні старости і не продавали своєї совісті за яких кілька крейцарів!..» (с. 157), — з такими виборчими інструкціями панотець апелює до громадянського сумління парафіян, багато з яких чи не вперше чують про такі суспільно-політичні категорії як вибори, виборець, посол, повітова рада. Особливо слова панотця резонують у свідомості Якима: «А що тепер буде, Якиме? — сказав панотець, відходячи. — Громада трималася твердо, тож і нам треба буде твердо триматися і не кинути свій голос у болото» (с. 160). Саме під впливом панотця Яким переживає еволюцію електоральної поведінки:

— спочатку сприймає свій новий статус як евентуальний жереб, коли він випадково вийняв сірник з головкою, неусвідомлено ставши виборцем. Його виборча роль трактується як фаталізм: «Таке вже твоє щастє, чоловіче», — каже до Якима присяжний, — «таке вже твоє має бути, то і не можеш того зрікатися!» (с. 159);

— далі в Якимовій душі нуртувала певна інтрига, підсвідоме бажання бути обраним громадою на виборця: «Якимові заперло дух у грудях; спершу він вимовлявся, а тепер дивився з трепетом кождому на губи й марикував на тих, що його поминали» (с. 160);

— здобувши більшість голосів, Яким поки що лише емоційно переживає свій новий статус, до кінця не збагнувши усієї відповідальності за покладену на нього місію: «стало йому так весело, що він ніколи і не думав би був, що така річ може йому вчинити таку радість» (с. 160). Проте далі сутність випадкового виборчого жереба після поіменного волевиявлення земляків трансформується для Якима у відчуття його суспільної запотребованості, визнання, лідерства у громаді. Довіра людей, наділення колективними електоральними повноваженнями підносить самооцінку селянина й авторитет його у сім'ї: «Мене вибрали виборцем!» (с. 160);

— згодом у внутрішніх рефлексіях Якима під впливом поступово усвідомленої суспільної місійності наростають глибокі сумніви й душевні боріння, викликані передусім його політичною незрілістю і маргінальністю: «"А що тепер буде? що тепер робити?" — запитував він себе мимохіть, і неспокійні думки порушували його ум. І він тепер справді почав жалувати, що приймився до того вибору. Не знати, на що і за ким треба давати голос, а може, і підпи-

суватися; то чи не ліпше, може, було би сидіти в хаті, робити свою роботу, як іти на якісь вибори? <…> Він уже міркував, чи не можна би якось того зречися і цілої біди відпекатися» (с. 161).

Після цього зовнішньоподієвий сюжет твору переходить у внутрішню царину, проструму вуючи вже в емоційно-почуттєвому вияві, у бентежній Якимовій душі. Під впливом просвітницьких напучувань паничевого сина Никольця, прогресивного українського патріота, Яким зазнає поступового громадянського прозріння, проходить по суті політичний лікнеп, сягаючи болісного усвідомлення власної непросвіченості, а тому злиденності й приниження: «Яким гейби зі сну будився. Він знав, що мужики темні і неучені, але аж лячно йому ставало, коли узнав, що вони таки зовсім дурні та через те уся біда на світі» (с. 164). Вислідом вибочої наради у панотця стала імперативна настанова — «давати голос на якогось пана зі Львова, чоловіка ученого, доброго русина, що буде вже знати, коли і як обізватися за руським народом» (с. 164).

Втім, уже перейнятий новою націоцентричною риторикою, Яким Мачук був несподівано втягнутий у прикрі передвиборчі махінації. Духовне сум'яття виборця, який небавом мав віддати свій голос у «раді повітовій», ще більше збурив епізод зустрічі з війтом та секвестратором (збирачем податків), які агітували Якима голосувати за «ківковецького пана», що був поляком, а задля мотивації дали йому новеньку десятирублеву купюру. Новий виборчий статус і необхідність власного політичного самовизначення мовби тестують Якимову «темну мужицьку совість» (с. 164), над якою, з одного боку, тяжіє його українська ідентичність, свідомість русина, а з іншого боку, прагматична спокуса «принадного папірця»-хабаря, на який він бездумно злакомився.

Ця лейтмотивна художня деталь наділена у творі містким психологічним потенціалом. Градація символічних метаморфоз-персоніфікацій купюри-«десятки» чинить психологічний, аксіологічний, соматичний, тактильний вплив на підкупленого виборця щоразу сильнішим і болючішим ефектом своєї «присутності» у «чересі» (чоловічому шкіряному поясі): спочатку це — «принадний папірець» (с. 167), що зваблював своєю спокусливою новизною, свіжістю фарби, прагматичними перспективами; відтак — пронизуюча свідомість анімалістична химера: «новенька, дана секвестратором, десятка зашевелилася, гейби черв'як у спорхнявілім зубі» (с. 169); «черв'як сильно завертівся десь під самим серцем і викликав протяжний довгий біль» (с. 171); «Маленький, звитий вчетверо папірчик засичав, а виразні круглі нумера засвітили, як очі гадюки» (с. 172)». Апогеєм психофізичної сугестії осоружних грошей є Якимове екзальтоване бажання позбутися їх як «тяжкого ворога, що вертів мозок, пришибав душу і палив грудь» (с. 173), як «клятих грошей, що палили розжареним вуглем, шпигали розжареним зелізом» (с. 173). Врешті, рівень найвищої емоційної напруги в душі Якима сягає свого новелістичного пуанту в сконденсованій експресивній фразі виборця перед усією виборчою

комісією: «Мені дали сі гроші, але я їх не хочу, кладу тут перед цілою комісією, а голос даю на руського посла!» (с. 174).

Звільнившись від нечистого гроша, Яким зазнає внутрішньої полегші, духовного катарсису й неусвідомленого ще до кінця патріотичного тріумфу. В рецепції селянина-виборця тепер цей матеріалізований в образі «десятки» символ його колишньої світоглядної темноти й політичної індиферентності набуває ширших аксіологічних, ментальних, звичаєвих конотацій: «То не добрі були гроші…» (с. 175). Навіть запопадлива Якимова жінка боїться згубної сили непевного гроша, який може приректи на лихо і нещастя: «Злих грошей вона не хотіла. Кажуть, що крадене вдесятеро відпаде, а злий гріш міг би звести на ніщо і ціле газдівство» (с. 175). Це християнський, морально-звичаєвий імператив, у силовому полі якого перебувають і Яким, і його жінка.

В оповіданні «Виборець» Кобринська продемонструвала високу майстерність психологічного обсерватора, експлікуючи вже нові засоби для зображення внутрішнього життя збентеженого виборця, студіюючи його найтонші душевні порухи і протиріччя. «Знаючи добре селянське життє, вона вміла се зробити досить яскраво і рельєфно. Наче живий встав перед читачами типовий селянин Яким на тлі передвиборчої агітації, переплутаних впливів та власних вагань»[1]. Як відзначав М. Грушевський, «скомплікований психольогічний процес в душі селянина відчутий вірно, переведений прегарно»[2]. Посилену рефлексійність Якима, складну ментальну еволюцію його національно-політичної свідомості увиразнюють деталі когнітивно-емоційної сфери: «проколювалися журливі питання», «неспокійні думки порушували його ум», «чим більше про се думав, тим журливіші ставали його думки» (с. 161), «в душі виколювалася інша, певна, незмінна думка», «гадка крутилася, перлася, гейби запертий дим у комині» (с. 173); «його думки хилилися на всі боки» (с. 176).

Важливим засобом для відтворення внутрішньої експресії героїв є техніка невербального спілкування. Сугестивна дія слова молодого панича Никольця підсилюється його візуальним комунікуванням з виборцями: «Він палкими очима споглядав на купи народу і читав їх лиць силу свого слова» (с. 171). Власне очі, погляд постають індикатором психологічних реакцій самого Якима, зраджують його нечисте сумління. Він однаково не може дивитись ув очі і руському патріотові, і фальсифікатору: «Яким не міг винести того погляду і спустив униз очі. <…> Погляд молодого чоловіка [Никольця. – *А. Ш.*] мішав його і прибивав до місця, а коли він знов підніс очі і споглянув навкруг, намість панича побачив лице секвестратора» (с. 172).

З погляду когнітивної поетики в оповіданні майстерно відтворено перебіг психосоматичних станів головного персонажа у моменти найвищої емоційної

[1] *Грушевський О.* Сучасне українське письменство в його типових представниках // Літературно-науковий вістник. 1908. Т. 31. Кн. 3. С. 462.

[2] *Грушевський М.* Наталія Кобринська // Літературно-науковий вістник. 1900. Т. 9. Кн. 1. С. 14.

напруги, при цьому письменниця успішно експлікує асоціативно-матафоричні еквіваленти негативних переживань — страху, сорому, небезпеки, розгубленості: «Яким стояв, як на вуглях» (с. 169), «Якимові кров ударила до лиця» (с. 172), «Якимові немовби ножем потягнуло по тілі. Він остовпів» (с. 173), «В його голові все перемішувалося, у висках стукало, в ухах дзвонило <…>», «Піт виступив на його чоло, а серце товклося каменем» (с. 173). Найбільшого прояву одночасних соматичних реакцій Яким зазнає під час сцени tet-a-tet з виборчою комісією: «мовчав, сопів, трясся цілим тілом, аж руки у нього тремтіли» (с. 174). З такою ж асоціативною конотацією відтворено катарсисну експресію свідомого виборця: «Якимові гейби камінь спав із серця» (с. 174).

Досконалу композицію й життєподібність оповідання свого часу відзначив М. Грушевський: «образки сільського життя під час виборів змальовані теж прекрасно; знову вдаряє вірний тон — брак усякої ідеалізації, всяких котурнів в такій власне спокусливій для всякої ідеалізації і котурновання сфері, як національна боротьба. Цілість скомпонована дуже зручно, оброблена артистично»[1].

Політична еволюція, яку ціною власного електорального досвіду і внутрішнього неспокою проходить Яким Мачук, кристалізує національно-патріотичні почуття колись безпросвітного, затурканого селянина, що через свій вчинок відчував себе «збаламученим і підплаченим негідником» (с. 173): «Яким не міг опам'ятатися. Його брало диво, він споглядав на себе, немов на яку загадку. Що се мало бути за пізнання, про котре йому говорили, він не розумів; чув лише, що в нім відзивалося якесь незвісне віщування, якийсь не знаний досі голос» (с. 175).

По суті, новий виборець, що «став голосний на цілий світ» (с. 176), герой передовиць, взірцевий парафіянин, яким, як своїм наступником гордовито пишається старий панотець («Се мій парафіянин»), «непоборимий борець, що прилюдно завстидав ворогів і кинув їм в лице підкупним грошем» (с. 176) стає в оповіданні вербалізатором головної націєтворчої ідеї, одвічних консолідаційних прагнень українців, репрезентантом нового типу патріотів і громадян, свідомих власної національної ідентичності, української автохтонності. Нову соціальну сутність Якима опановують профетичні чуття: «<…> в його душі вийшла така зміна: він ніби прочув, провидів. Він пізнав, що та земля, по котрій він ходить, на котрій від діда-прадіда стоїть його хата, ті зелені ниви, гори, долини, та рілля, на котру він кидає зерно, все те — одна велика руська земля! А він її правий властитель, коренний газда, він має про себе дбати, упоминатися о її права!..» (с. 176).

Саме з іменем Якима його земляки асоціюють нове покоління творців нації, залюблених у рідну землю й закорінених у ній своєю працею селян-креаторів. Така громадівська глорифікація Якима актуалізує головну ідею

[1] *Грушевський М.* Наталія Кобринська // Літературно-науковий вістник. 1900. Т. 9. Кн. 1. С. 14.

твору: «Коли вже таких маємо селян, то Русь не пропаде, але пропадуть її вороги, бо нарід приходить до пізнання, чим він є і чим повинен бути!» (с. 175). Поступово Яким Мачук морально й політично доростає до тих державницьких ідей, що їх у творі артикулює молодий панич Никольцьо як засадничі національні настанови: «Ви тут коренний нарід! Поляки зайшлі, а проте вони над вами панують, усе на своє навертають»; «Якби русини всі разом трималися, то поляки би тоді пізнали: "Чия хата — того правда, і сила і воля"» (с. 156); «Тримайтеся, братя! <…> Ваша доля у Ваших руках, від Вас залежить доля Русі» (с. 171).

У контексті національно закцентованої проблематики «Виборця» особливої символічної трансформації порівняно з початком твору набуває образ землі, вже не поодинокої селянської нивки, у праці біля якої минає річний цикл селянина, а монолітного національного організму, правічного одухотвореного українського топосу — «руська земля», в якій «криєся більша сила, що всіх тих людей переймає одною душею» (с. 175). Проте «запах мужицької кервавиці і поту», що розходився від свіжої ріллі, збурюють у душі Якима уже інші розмисли про майбутню долю селянина у парадигмі нових соціальних реформ. З власного досвіду селянин оцінює безпросвітність свого економічного становища: «чи той вибраний Якима голосом пан зі Львов обітре той кервавий піт з мужицького чола, чи зменшить податки і дачки, чи верне право до затраченої землі, зарінків, лісів і пасовиськ? Яким опустив голову і задумався…

Його уста дивно зложилися, і він вимовив стиха:

— Не знати!..» (с. 177).

В риториці сумніву селянина, в цьому «питоменному мужицькому скептицизмі»[1] увиразнюється новий, соціально-економічний підтекст твору, який фіналом твору закtуалізувала письменниця: «кінчу однак тим, що економічне питанє для него [Якима. — *А. Ш.*] близше і більше зрозуміле»[2].

Гумористичний образок «Янова». Легким гумористичним настроєм наповнений образок «Янова» (у першодруці — «Як стара Янова їхала залізницею від Коломиї до Бурштина»: Зоря, 1886, № 12, с. 197–200). Згодом під заголовком «Янова» твір увійшов до збірки «Ядзя і Катруся та інші оповідання» (1904).

В основі сюжету цього образка — записане з уст старої маломіщанки оповідання про її пригоди під час мандрівки до сина з Коломиї до Бурштина. Провідна думка твору, за визначенням авторки, — «як поступ і всесвітня культура захоплює неприспособлені до того індивідуа, і які релігійні виображення героїні, котра усі земні клопоти лишає рішенню Бога»[3]. На думку М. Грушевського, «оповідання представляє темноту й безрадність такої міщанки з глу-

---

1 *Грушевський М.* Наталія Кобринська // Літературно-науковий вістник. 1900. Т. 9. Кн. 1. С. 14.

2 *Кобринська Н.* Оповідання і критики // Відділ рукописів ЛННБУ ім. В. Стефаника. Ф. НТШ 475/ІІ. Арк. 2.

3 Там само. Арк. 1.

хого кута супроти нової цивілізациї, але нічого особливо характерного в собі не має, дуже примітивне і взагалі маловартне»[1]. Втім, як вважала авторка, «з-за мимовільного комізму сього образка проглядає дещо й глибше, що заслугує на увагу мислячих людей, а власне те, як то гірко відчувають не раз прості люди поступи і винаходи цивілізації і як потішаються у таких простих випадках» (с. 144).

З погляду наратологічної структури, за словами М. Легкого, твір належить «до типу "верстатних", у яких автор-оповідач вказує на джерело художньої інформації й передає слово персонажеві, котрий і "ретранслює" її читачеві. Це, по суті, белетризований нарис із гумористичним забарвленням»[2].

Образок «Янова» вирізняє доволі простий композиційний уклад. На початку подано експозиційно-нарисову відавторську замітку, в якій окреслено геолокальний топос оповідання — маленьке містечко Пістинь з прикметними його урбаністичними атрибутами: «мурований гостинець, осаджений деревами», «дерев'яні домики з цвіточниками», «мужицькі хати», «стара церков, над високим берегом гірського потока», напівзруйнований «гідропатичний [водолікувальний. — *А. Ш.*] заклад» (с. 143). Архітектуру Пістиня представляє нетрадиційний урбаністичний комплекс: «Властиве місто — збита в одну масу купа жидівських хат і склепів — стоїть собі на боці від дороги, і можна переїхати цілу місцевість, не бачивши правдивого міста, т. є. площі торгів і жидівських хат» (с. 143).

Відтак увага авторки сконцентрована на особі місцевої мешканки, старенької бабусі, з образом якої гості Пістиня ідентифікують тутешній простір — «висока, бліда, удвоє зігнена бабка в полатаній, але чистенько випраній сорочці, такій самій щодо віку спідниці і колись голубій, ззаду зав'язаній хустці» (с. 143). Письменниця деталізує генеалогію бабусі та її соціально-етнічне походження «із косівських міщан»: «Її родичі малися колись незле, мали хату і ґрунт, але батько прогайнував усе, мати з жури вмерла, діти пішли в поневірку, — тож і вона ще малою дитиною дісталася до Коломиї, де служила в панів аж до свого замужжя» (с. 143). Колоритно схарактеризовано ґенезу антропоніма Янова, усталеного іменного ідентифіканта жінки, що вказував на її шлюбний статус: «Вона називалася Юстина, а по чоловіці кликали її також Янова, — хоч він був собі щироруським Іваном, але що ходив у сурдуті і був із професії шевцем, то переробився на Яна і майже до кінця свого життя носився з гадкою і бажанням перейти на латинський обряд» (с. 144).

Із загальною гумористичною тональністю образка дисонує фрагмент, де описано перипетії драматичної жіночої долі баби Юстини — заміжжя, повернення з чоловіком у Пістинь, раннє овдовіння, смерть діточок, злидарювання.

---

1 *Грушевський М.* Наталія Кобринська // Літературно-науковий вістник. 1900. Т. 9. Кн. 1. С. 1–24.

2 *Легкий М.* Проза Наталії Кобринської (ідейно-естетична еволюція й поетика) // Українське літературознавство. 2012. Вип. 75. С. 100.

Важливим символічним атрибутом жіночої ідентичності баби Юстини, а разом з тим її домашньої, родинної вкоріненості, є хата, яка утримує її пам'яттю про померлого чоловіка та усвідомленням себе повноправною господинею. Тому Юстина не пішла за єдиним сином, який одружився у Бурштині, бо «не хотіла позбутися своєї хати і лишилася в Пістині», маючи власний куток для «доживіття» (с. 144).

У характеристичному портреті жвавої бабуні, поданому з проекції відавторського наратора, відчутне захоплення її життєствердною енергією та активною старістю. Сама дбаючи про власний кусок хліба, старенька успішно інтегрована у щоденний міський триб, який визначає її циклічне переживання життєвого часу: «Ходить вона, бувало, від хати до хати пістинської інтелігенції, в одній позамітає, в другій обмиє начиння, в третій доглядне чогось у печі, а взимі дре пір'я, і так якось минає день за день, рік за роком» (с. 144). Бабусина звичка «ходження по хатах» приховувала «одну маленьку її слабість» — пристрасть до кави, яка дивним чином впливала на її настроєвість. Затята кавоманка «готова була цілий день услугувати за той присмак», а вже, напившись кави, «впадала звичайно в дуже добрий гумор і ставала дуже розмівна» (с. 144).

У другій частині образка безпосередня розповідь бабуні про свої мандрівні пригоди дорогою до Бурштина надає особливої автентичності розповіді, надто через використання простонародних дотепних висловів, гумористичної емоційності оповіді, жвавості розповідного тону. Бабуся колоритно ословлює свої переживання й внутрішні страхи, передусім страх подорожувати новочасною колією: «Коби то возом, то я не бояла би ся так, але то тепер усі їздять лиш тою якоюсь колією, а я так того боюся, якби несамовитого» (с. 145).

З певною репортажністю і водночас щирою враженнєвістю й душевною безпосередністю оповідає баба Юстина свої подорожні історії. Поступове її входження в чужий для неї урбаністичний світ починається з лексичного засвоєння здобутків транспортного сервісу, поповнюючи словниковий запас міщанки з периферії новими поняттями: «колія», «білет», «поспішний поїзд», «каса». Тут-таки на вокзалі бабуня зазнає першого нещасливого досвіду в «комунікуванні» з цивілізацією, коли шахрайський касир змусив стареньку двічі заплатити за квиток до Станіславова. «Той нещасний білет» завдав бабусі великих душевних страждань: «Сиджу я та трясуся, як у пропасниці: одно те, що боюся тим їхати, а друге, що жаль мені моїх грошей!» (с. 147). Новочасний людський винахід — колійний потяг, що його вперше у своєму мандрівному досвіді апробує бабуся, цікаво подано крізь опцію її безпосереднього сприйняття та чуттєво-емоційних асоціацій: «А то жене та жене, як шалене, лиш шипить та пару випускає» (с. 148).

Згодом мандрівниця-неофітка знову втрапляє в прикрий подорожній конфуз: замість Станіславова, передчасно вийшовши на станції Отинія, до

того ж позбувшись проїзного квитка. Проте комунікабельність і настирливість пробивної провінціалки у спілкуванні з адміністрацією залізничної станції та з іншими подорожніми забезпечують їй щасливе прибуття до місця призначення — спочатку до свахи у Станіславів, а відтак — до сина у Бурштин.

Описуючи необізнаність баби Юстини зі сучасними здобутками цивілізації, її подекуди дитячу наївність й простоту, письменниця зі симпатією та замилуванням розкриває її людську щиросердність, дотепність, природний гумор, побожність і шляхетність у ставленні до тих, хто скривдив її у дорозі. Замість адміністративного оскарження дій касира, бабуня покладає його покарання на Божу волю: «Бог справедливіший від людей, він покличе його колись перед свій суд» (с. 152).

В образі зубожілої міщанки, в її колоритних розповідях про пережите та особистому світовідчутті письменниця добачала певну соціально-психологічну типовість, характерну «для життя цілої маси подібних простих і звичайних людей» (с. 144).

«Жидівська дитина». Порівняно з «Яновою» М. Грушевський значно вище оцінював інше гумористичне оповідання Кобринської — «Жидівська дитина» (написане 1890 р., але надруковане пізніше в журналі «Літературно-науковий вістник», 1900, т. 9, кн. 1, с. 4–17; згодом републіковане в збірці «Ядзя і Катруся та інші оповідання»). За словами критика, твір «визначається характерністю, прекрасною обсервацією жидівського життя й легким, симпатичним гумором»[1]. Листуючись з Грушевським з приводу уміщення цього твору в «Літературно-науковому вістнику», Кобринська роздумувала з приводу його назви, міркуючи спочатку назвати «Ґешефт», «хоть <…> то лиш послідний подвиг Гінди» (ЦДІАУК, ф. 1235, оп. 1, спр. 532, арк. 14).

У першодруці (ЛНВ, 1900, т. 9, кн. 1, с. 4) твір мав жанровизначальний підзаголовок — «новеля», хоча за головними генологічними показниками він більше тяжіє до «соціально-психологічного образка»[2]. Означуючи цей твір як нарис, Ольга Коренець зауважувала, що він «дає барвний образок маломістечкового жидівського життя і гарно переведену психольогію душі жидівської дитини»[3].

Заголовок твору «Жидівська дитина» структурує наратологічний, сюжетний, художньо-психологічний й проблемно-тематичний виміри цього тексту. Особлива субкультура єврейської сім'ї Розенталів та її потужний спадкоємно-виховний вплив на молодше покоління репрезентована в образі їхньої одинадцятирічної доньки — Гінди. Спочатку зображено шлях стрімкого бізнесового

---

1 *Грушевський М.* Наталія Кобринська // Літературно-науковий вістник. 1900. Т. 9. Кн. 1. С. 13.

2 *Легкий М.* Проза Наталії Кобринської (ідейно-естетична еволюція й поетика) // Українське літературознавство. 2012. Вип. 75. С. 102.

3 *Коренець О.* Наталя Кобринська (Громадська діячка і письменниця) // Літературно-науковий вістник. 1930. Т. 102. Кн. 6. С. 531.

успіху та гендлярської фортуни Гіндиного батька, місцевого гешефтсмена, при цьому колоритно виписано феномен єврейського підприємництва як важливу складову «грошового» менталітету єврейства: «Розпочинаючи гендель, він мав усього тридцять ринських, але так йому якось пощастилося, що вимурував хату в самім ринку маленького місточка та годував жінку і п'ятеро дітей» (с. 177).

Унікальним гендлярським хистом, доповненим ще й патологічною скупістю, відзначалася Гіндина мати, яка суттєво причинилася до сімейного «дорібку»: «Коли він [її чоловік. — *А. Ш.*] скуповував від мужиків худобу, вона скуповувала від мужичок кури, гуси, яйця та й розпродувала потім міським панам. Крейцара вона даром не пустила, не раз на ній чи на дітях одежина така, що аж проситься здоймити, але вона на те не дивиться, лиш носить дальше, доки їй не вдасться набути від панів які переношені речі» (с. 177). Гіпертрофована ощадливість запопадливої єврейки розцінювалася у сім'ї як основа успіху і спосіб матеріального нагромадження статків: «Купувала лиш те, що найдешевше та що вже конечно потрібне. Кількома крейцарами обійде цілу хату. Купить невеликий буханець хліба, посіче дві-три головки цибулі з двома-трьома яйцями та й тим погодує діти. Переношені речі, що давно сама купувала від панів, відкуповувала тепер від факторок» (с. 177–178). Скупість й естетичний несмак господині увиразнився в кітчевому інтер'єрі її будинку, переобтяженому хатнім мотлохом й негармонійною еклектикою: «З часом було в її хаті всякої всячини. Одно ліжко високе, велике, друге низеньке, вузьке; в однім куті міцна ясенова шафа, а при ній комода з поломаними ногами та й пообриваними форнірами. Місто канапи стояв довгий цератовий лежак, перед ним величався на одній ніжці політерований стіл і кілька крісел, кожде іншої породи. На одній стіні висіло невеличке зеркало в золотих рамах, до другої був прибитий мотиль» (с. 178).

«Найцікавішою» з-поміж усіх дітей Розенталів була Гінда — яскрава креатура типово єврейського фінансового вишколу, в характері якої контамінувались головні риси генотипу батьків й патерни їхньої бізнесової поведінки: гендлярська Гіндина жилка виявна в сімейному досвіді ярмаркування, в успадкованій «скупості переходила матір» (с. 178). Середовище безперестанного торгу і прищеплений культ грошей стають тими чинниками, які впливають на економічну соціалізацію Гінди.

У цьому образку Кобринська вдається до цікавого прийому психологічного студіювання дитячої свідомості та психоукладу, які, з одного боку, детерміновані сімейним вихованням, успадкованими батьківськими рисами, а з іншого боку, які є безпосереднім проявом її інфантильних переживань, дитячих спокус, затаєних мрій, дівочих бажань і щиросердних емоцій. Як зауважував О. Грушевський, «Псіхольоґія отсієї дитини обмальована так же яскраво і живо,

як і поодинокі риси життя і факторства в сім малім куті: автор добре розуміє і сі умови життя, і їх вплив на дитячу душу, її бажання і поривання»[1].

Дитинна сутність і приборкуюче її бізнесове раціо — це дві екстреми, що постійно конфліктують у внутрішньому бутті Гінди, спричиняють складні душевні переживання та сумніви, врешті тестують у ній психотип істинної гешефтфрау без властивих йому діточих сентиментів. Тому бажання скуштувати якусь «лакітку», яблучко чи горішок стають підконтрольними тій патологічній скупості, яка регламентує щоденну поведінку дівчинки, стає запорукою її гендлярського успіху. Письменниці вдається тонко відтворити психофеномен скупості за допомогою художніх деталей емоційної сфери дитини: «споглядала жадним оком» (с. 178); «аж очі світилися» (с. 178), «крейцар так тиснула, що аж прилипав до руки» (с. 178), «свого крейцара не віддала б за ніщо в світі» (с. 178).

Соціально-психологічна проблематика твору розгортається крізь призму виховного чинника. Культ грошей як індикатор аксіологічного рівня сім'ї спричиняє ірраціональну навіть патологічну фінансову поведінку дитини, бо ставлення Гінди до грошей, її манія нагромадження — не що інше, як інтеріоризований досвід поведінки з грішми у сім'ї Розенталів, де вони є пріоритетною цінністю. Щемливе ставлення Гінди до свого нажитого капіталу виявляється у тактильному відчутті стихії грошей, надійній їхній локалізації й самомилуванні ними: «З гарячковим поспіхом припала до скринечки, де держала між своїми річами в коробці від сірників кількома шматочками зав'язані гроші <…>» (с. 179).

Тому в психологічній структурі дитини превалює певна грошова установка — «money attitude», що є важливим чинником дитячої самоідентифікації, визначає її ставлення до грошей як до певної самоцілі, формуючи з дитинства ціннісний та емоційний компонент її життєвої аксіології. Причому головною фінансовою операцією для Гінди є лише нагромадження, бо досвід витрачання грошей спричиняє депресивну настроєвість, внутрішній неспокій, жаль, розчарування, негайну потребу компенсації. Так нераціональне придбання десятикрейцарового цукрового кошичка, який спочатку спокусив Гінду своєю візуальною принадою, згодом призвів до здевальвованих дитячих очікувань, надто ж коли омріяна кондитерська річ виявилася ілюзією краси та смаку: «Як уже посідала предмет своїх бажань, утіха її потухла. Червоні ягідки не мали вже такої живої краски, зелений листок не манив уже так, якийсь несмак огорнув Гінду; болючо відчувала страту виданих грошей» (с. 179.) В емоційних рефлексіях Гінди дитяче переживання змарнованих грошей сягає рівня осмислень уже досвідченої гешевтфрау: «болючо відчувала страту виданих грошей»;

[1] *Грушевський О.* Сучасне українське письменство в його типових представниках // Літературно-науковий вістник. 1908. Т. 31. Кн. 3. С. 463.

«але чим більше давалась їй чути страта грошей, тим ціннішою ставала для неї набута річ»; «До мішаного почуття несмаку та втіхи прилучилося ще третє — неспокій»; «Як уже не стало кошика, то жаль за змарнованими грішми взяв зовсім в її думці перевагу» (с. 179).

Компенсувати намарне страчений гріш, а ще більше повернути душевний спокій Гінді поміг вдалий ґешефт з дріб'язковим крамом. Гендлярська віртуозність доньки перевершила усі материнські очікування: «Мама аж здивувалася, що вона попродала те все так добре, а серце її аж тремтіло з радості, коли чула, як Гінда розумно приговорює та торгується» (с. 180). Тямуща мамина наступниця виявляє риси вже нового покоління бізнесу з іще більшим рівнем екзальтованого сприйняття грошей та з іще більшим хистом їх гендлярського продукування. Проте генотипна манія грошей породжує своєрідну внутрішньосімейну конкуренцію, де усталена певна фінансова субординація, суворі економічні відносини та регламентований розподіл прибутку — заробок успішному гендляреві (хоч би це була й дитина), а посередникам (батькам) — «факторне».

Заохочуючи ощадливість доньки, мама змушує Гінду саму оплачувати свої дівочі забаганки, як це трапилося з придбанням омріяного капелюха. Втім тямуща юна ґешефтфрау одразу укладає в голові хитрі грошові комбінації навіть у розрахунках з мамою: обчисляє, що вигідніше купувати капелюх самій, аби не повертати їй «факторного», а повернувшись з міста, вдає сплячу, аби змусити маму самій віддати візникові гроші за дорогу.

Важливим виховним ефектом з боку Гіндиних батьків є мотивація психології успіху метикуватої в гендлі дитини: «Гінда виросла в очах не лише тата та мами, але цілого окруження. Всі дивились на неї як на особу великої вартості, що вже мала свій власний ґешефт» (с. 180). У свідомості Гінди це був успіх, неспівмірний з її віком, який разом із тим побільшував її екзальтовану грошову пристрасть і розширював подальші комерційні плани.

Прикладом гендлярської заповзятливості Гінди слугує останній епізод образка, коли та, нахизувавшись з такими труднощами купленим дорогим капелюхом, вирішує його перепродати. Письменниця зумисне уводить прийом внутрішніх розмислів «резолютної» Гінди, виявляючи у них практичний розум й гендлярський азарт «жидівської дитини»: «Вже дві суботи переходила в нім [капелюсі. — *А. Ш.*]; усі її виділи і подивляли, чи не досить їй того? Капелюх борше чи пізніше почорніє, попсується, а гроші грішми. Їй так жаль було видавати гроші, та лиш тому видала їх, що хотіла конче повеличатись капелюхом. Але коли тепер хочуть їй гроші вернути, то була би дурна, аби сього не використала» (с. 189). Врешті після запеклих торгів з багатою «жидівкою» Гінді вдалося реалізувати «добрий ґешефт» з капелюхом: «вернулися всі видатки, ще й п'ять крейцарів лишилося їй зарібку» (с. 189).

Важливим аспектом у психологічному аналізі цього твору є культ грошей, ставлення до яких виявляє особливу монетарну поведінку сім'ї Розенталів —

батька, матері, дитини. Гроші як художній символ розгортається до рівня соціально-психологічного феномену, крізь призму якого увиразнено характеристичні типи персонажів, надто ж розвиток дитячої свідомості Гінди, узалежненої від цього культу. За психологічними критеріями ставлення до грошей мати та донька належать до типу «скнар», для яких «головним завданням є економія грошей; обмежуючи себе у грошових витратах, вони забезпечують собі почуття безпеки»[1].

Образок «Жидівська дитина» відзначається цікавою обсервацією єврейського життя з характерним сімейним укладом, міжособистісними взаєминами, колоритно відтвореними візуальними, мовленнєвими, звичаєвими рисами. Чи не найкраще збірний образ єврейства представлено на Мортковім возі, яким подорожні (Гінда, Хаїм, «стара жидівка» та ще двоє євреїв) повертаються з міста, затягуючи єврейських пісень та ведучи звиклі розмови про гендлярство.

За проблемо-тематичним діапазоном й сюжетною організацією образок Кобринської кореспондує з Франковою новелою «Пироги з черницями» (1884 р.). У центрі обидвох творів — сімейне виховання єврейської дитини зі засадничими ґешефтськими установками, детальна обсервація дитячої психології з властивими їй душевними бориннями між інфантильними бажаннями, спокусами та грошовою пристрастю. В цих творах ситуація випробування грішми стає для дитини способом формування характеру й певної фінансової поведінки.

Якраз характеристичним заголовком «Жидівська дитина» Кобринська закцентовує спадкоємну грошову свідомість поколінь у сім'ї Розенталів, де капітал стає головним критерієм родинних взаємин, сімейних планів і виховних проекцій щодо дітей, врешті фетишем, що визначає стиль життя і поведінку персонажів, світогляд та аксіологію сім'ї, абсорбує внутрішній світ героя.

«Перша вчителька». Оповіданням чи «новелькою» (за авторським генологічним означенням) «Перша вчителька» Кобринська виявляє свій інтерес до фольклорної царини, вдало інкорпоруючи фрагменти міфопоетичної й фольклорної топіки в сюжетну канву твору для зглиблення складних онтологічних, аксіологічних, екзистенційних універсалій. Цю техніку письменниця пізніше успішно експлікує в низці своїх казок. Тому цілком мотивовано сама авторка стверджувала, що «Першу вчительку» «дійсно можна уважати вступом до моїх казок» (лист до М. Грушевського від 5 груд. 1899 р.; ЦДІАУК, ф. 1235, оп. 1, спр. 532, арк. 19).

Оповідання написане 1892 року, а щойно 1900 року опубліковане в газеті «Діло» (№ 158, с. 158–160); згодом увійшло до збірки «Ядзя і Катруся та інші

[1] *Сімків М.* Соціально-психологічні аспекти ставлення до грошей // Соціогуманітарні проблеми людини. 2010. № 5. С. 214.

оповідання». Про видавничу історію цього твору довідуємося з листа Кобринської до І. Нечуя-Левицького, орієнтовно датованого вереснем 1900 року, судячи з письменникового відпису. Підхоплюючи пораду наддніпрянського приятеля «малювати типи нашої суспільності», Кобринська надіслала йому цей твір як приклад зображення одного з таких типів — «няньки в ролі першої учительки»[1]. Також це оповідання письменниця непідписаним подала на конкурс, оголошений станіславівським жіночим товариством, описавши І. Нечую-Левицькому конкурсний конфуз із твором : «Я тогди написала мою новельку і післала під чужим іменем. Оповідання по[казалось] найліпшим і було з великими похвалами прийняте, — говорили про новий талант, та й про те, що мусила писати якась учителька. Та як узнали, що то я собі з них закепкувала, так щось закрутили, що цілий конкурс сховали до кишені. Се справді смішне, не правда?»[2].

Надісланий Нечуєві літературний «презентик» дуже йому заімпонував, зворушивши ностальгійні спомини з дитинства, про які письменник колоритно оповів у листі до Кобринської від 13 (25) вересня 1900 року: «Спасибі Вам за прислані "Першу вчительку" та "Про Нору Ібсена". "Перша вчителька" мені дуже припала до вподоби, бо це оповідання реалістичне і написане тепло і з поезією. Чи знаєте, що така сама була й моя "перша вчителька", баба Мотря! Це була моя нянька. Ви неначе зняли з неї копію»[3]. А далі розповів цікавий епізод своїх дитинних вражень, як баба Мотря перша відверто сказала, що він умре, «як вмирають усякі люде»[4]. «Це так налякало мене, згадував письменник, — що я з дві години не міг заснути. А "перша вчителька" хропла на всю кімнату». Щоправда, письменник зауважив, що «ці вчительки передають дітям багато усяких забубонів, хоч і поетичних, але од цього трудно оберегтися серед життя»[5].

Експозицію оповіді візуально репрезентує суб'єкта твору — «першу вчительку»: «У дверях появилася п'ятдесятилітня жінка невеличкого росту, у синій спідниці, білій сорочці, червоній хустці з довгими тороками і густими рядами ціток на шиї, від яких відбивало гарне її смагле лице з палаючими очима» (с. 189). Далі конкретизовано, що ця жінка Тетяна є доглядальницею чотирьох дітей місцевого пароха, у якого «служила вже десять літ і няньчила всі діти» (с. 190). Найважливішою характеристичною прикметою учительки є її душевна емпатія з дітьми, перейнятість їхнім фізичним і духовним розвитком, щиросердне материнське вболівання за їхній життєвий комфорт:

---

1 *Кріль К.* Листування Н. Кобринської з Нечуєм-Левицьким та Борисом Грінченком // Українське літературознавство. 1970. Вип. 10. С. 122–123.

2 Там само. С. 123.

3 *Нечуй-Левицький І.* Зібрання творів : у 10 т. Т. 10. Київ : Наукова думка, 1968. С. 368.

4 Там само. С. 367.

5 Там само. С. 368.

«Тетяну тяжко боліло серце за дитиною» (с. 190). Непідкупні й чутливі до фальші дитячі душі відповідали безпосередньою взаємністю, «любили її дуже і горнулися щиро до неї» (с. 190). Доброзичлива наставниця стала для них першовідкривачкою життєвих істин.

Комунікативно-почуттєвий, ематичний діалог Тетяни з дітьми став важливим сугестивним чинником виховного впливу. Адже, окрім звичного щоденного доглядання за дітьми («вона мила їх, чесала, вбирала, учила отченашу і забавляла», с. 190), Тетяна, хоч і «невчена», практикує живе наочне спілкування з допитливою дітворою, розвиваючи їхній духовний кругозір і світосприйняття.

Отже, головна виховна інтенція твору підпорядковує собі його композиційно-наративну організацію. У фактуру основного сюжету оповідання інкорпоруються фольклорно-міфологічні фрагменти, які як частини оповідної партії вчительки, структурують єдине комунікативно-рецептивне поле (розповідь Тетяни та її сприйняття дітьми): казка про млин, народні пісні «Мене мати віддавала», «пісня про Саву», «пісня про зозулю», «сирітська пісня», легенда про татар.

Організуючим чинником скомплікованого сюжету в сюжеті є хронотоп дороги, семантизованої символом «стежки вгору» (с. 197), яка зі звичного локусу прогулянкового маршруту дітей та вчительки модифікується у вертикаль пізнання, нового осягнення, дорогу істини, упродовж якої діти відкривають для себе досі невідомі життєві феномени, загадкові явища довкілля, історії, людських взаємин. У міру пізнавальної активності й допитливості дітей під час мандрівки нанизуються цікаві наративні події, кожну з яких вербалізує «перша вчителька» й відповідно реципіює та по-своєму інтерпретує дитяча свідомість. З цього погляду у творі синхронно функціонують два комунікативні дискурси — дорослий і дитячий. Причому Тетяна не табуює перед дітьми проблем дорослого світу, а морально-психологічно потрактовує їх відповідно до когнітивних особливостей дитячого світоосмислення, щоб не травмувати вразливу інфантильну психіку. В такий спосіб сприяє соціалізації дітей, розвитку та формуванню їхньої життєвої адаптації, співпереживання, умінню аналізувати ситуації, розрізняючи й сповідуючи людські вартощі. Теми дорослості (антагонізм лихої свекрухи і невістки, сирітської долі, несправедливих податків, походження панів і значення панщини), уособлені в долях реальних людей, стають для дітей потужним виховним засобом, новим життєвим досвідом й емоційною емпатією. Побожна Тетяна на прикладі ословлених життєвих історій прищеплює дітям головні аксіологічні засади, оперті на християнських імперативах, народній етнопедагогіці, ментально-звичаєвій традиції: «Нема вже на світі нічого гіршого, як люта свекруха» (с. 195); «Бо кождий чоловік повинен і без того добрим бути та другому не робити кривди» (с. 198); ті, хто чинить зло ближньому — «будуть непрощені» (с. 196).

Із хронотопом дороги у тексті пов'язані вужчі локуси-символи, що з погляду дитячого рецептивного осягнення є міфологічно маркованими (млин, город, Три ліски, цвинтар). Локус млина впливає на дитячу свідомість своїм інфернальним виявом, бо у млині сидить «той», ім'я якого Тетяна зашифровує від дітей під ад'єктивом «нечистий». Три ліски зваблюють юних мандрівників флористичним околом. Досвідчена учителька розвиває асоціативне мислення своїх вихованців, посвячує їх у символіку й окультність місцевих рослин, генеалогію їх назв, цікаво унаочнюючи перші ботанічні та краєзнавчі знання дітей флористичними спостереженнями: «де жаб'є очко росте, там мусить бути мокро»; «То падиволос; як будеш рвати, то буде тобі волосє випадати», «синьожовті цвіти» — «се брат і сестра, вони любилися так дуже, що Бог перемінив їх у одну цвітку»; «ленок» — «сим дівки миються, аби ладні були; але котра тим обмиєся, то сім літ не буде мати щастя»; «сльози зазулі» — «то так мати плакала за донькою» (с. 198–199). Трагічна експресія цвинтарних голосінь збурила в душах дітей слізливий жаль і співчуття, коли вони проходили повз це місце вічного спочинку. Мудра наставниця так пояснила це стривоженим дітям: «Ото сирітки плачуть, ніби зазулі кують» (с. 197).

Здобуті впродовж дня знання, враження, переживання ретранслювалися згодом у сновидних дитячих образах, що становлять своєрідний онейричний конгломерат, витворений еруптивною здатністю пам'яті: «Діти по такій довгій прогульці смачно заснули, та лиш у сні роїлись їм по головках ліси, цвіти, сіножаті, сиві зазулі, чорти, козаки, татари та людська недоля» (с. 205).

Поруч з головним морально-виховним стрижнем оповідання, а також фольклорно-міфологічними мікросюжетами, злютованими хронотопом дороги, письменниця вдається до психологізації образу Тетяни, застосовуючи ретроспективно-спогадову опцію. Зазвичай багатослівна й відкрита у зовнішній комунікації, тему свого особистого життя жінка втаємничує, надто перед дітьми. Хоча з окремих її спогадів про перебування від малого разом з матір'ю і сестрою у панському дворі, з уриваних натяків про те, що там «мамі очі не висихали з сліз», зі згадок про своє прогнання з двору можна лише фрагментарно й здогадно уявити трагічну жіночу долю Тетяни, табуйовану для оточення. Внутрішню таємницю, довічний життєвий біль жінки видають хіба її емоційні реакції на свої ж спогади: «Тетяна задумалася», «засміялася гірко», «лице Тетяни скорчив якийсь глибокий прикрий біль» (с. 204). У психологічній мотивації щиросердної любові «першої вчительки» до своїх малих вихованців, душевної відданості дітям й перейнятості ними, очевидно, зрезонувало особистісне переживання письменниці, зумовлене її материнською нереалізованістю і бездітністю. Так само, як несповнені жіночі очікування першої вчительки сублімувалися в її самопосвяті й плеканні чужих дітей, а затаєний материнський інстинкт духовно ріднив її з ними.

«Liebesahnung». Настроєво-психологічний етюд Кобринської «Liebesahnung» (вперше надрукований у збірці «Ядзя і Катруся та інші оповідання». Львів, 1904) засвідчив письменницьку апробацію новітньої імпресіоністської техніки для вираження тонких нюансів інтимної чуттєвості героя — «слухача першого року прав Дениса М.». Нестримно еволюціонуючи у своїй творчості від студіювання життя до «обсервації вражінь», у центрі цього твору авторка помістила екзальтовану чоловічу емоцію, збурену візуальною перцепцією дівочого портрета «в золотих протертих рамах» (с. 205).

Власне полісемантична назва «Liebesahnung» (*нім.* — передчуття любові) якраз і вказує на домінування у творі феноменів почуттєвої сфери. Від однойменної назви картини це «прочуття» екстраполюється на внутрішній вияв юнацьких мріянь Дениса. Отже, як стверджує М. Легкий, сюжет цього твору «розбудовується за принципом метонімійної антиципації — перенесення назви та поглиблення її»[1].

Ефект візуально-психологічної концентрації юнака на портретному образі дівчини підсилює оригінальна оптична проекція інтер'єру, який виконує у тексті роль характерологічного й соціального ідентифікатора господаря. Від ширшої панорамної дескрипції — «триугольна маленька студентська кімнатка з вікном на подвір'я» (с. 205) — відбувається поступове звуження локальної перспективи до одиничних інтер'єрних деталей відповідно до їх функціональної значущості й розташування у «трикутному» просторі: «найпочесніше місце займала піч», «друге почесне місце» — «жовта політерована постіль», «недалеко від постелі стояв невеличкий столик, а при нім крісло зі зломаним поруччям». Другий кут меблювали «прибиті на стіні шараги, на яких висіло кілька штук мужеської одежі», невеликий «куферочок», «перевернений самовар», а «по підлозі валялися недогарки цигарків». На столі — книжки і коробки з-під ліків, а «під скриптами студентських еляборатів» — «замкнена в футлярі цитра [струнний щипковий інструмент. — *А. Ш.*]» (с. 205).

На тлі цього хатнього антуражу далі увагу звернено безпосередньо на господаря, через «інфлуенцію» (грип) лежачого в ліжку: «На його молодім лиці чорнів ще пухкий вусок, чорне волосся спадало на гладке чоло, а з-під темних брів блищали великі сиві очі» (с. 205). Власне, крізь візуальну опцію Дениса подано мистецьку репрезентацію його чоловічого захоплення — дівочий образ на стіні, тривко вдивлятися у який було для юнака «наймилішим заняттям». Ось вербальна дескрипція цього мистецького образу: «Серед буйного цвітника, на низенькій лавочці, сиділа молода дівчина під великим корчем бозу, якого розцвілі китиці схилялися над її головкою. Сонячний промінь обливав раннім блиском цілий образ, проникав наскрізь гілля бозу, запашний цвітник і молоду золотокосу дівчину, що аж ясніла від того блиску. Вона сиділа оперта о поруччя

[1] *Легкий М.* Проза Наталії Кобринської (ідейно-естетична еволюція й поетика) // Українське літературознавство. 2012. Вип. 75. С. 102.

лавочки й у білій маленькій руці тримала не розцвілий ще пучок рожі. Під образом стояв надпис: "Liebesahnung"» (с. 207). Інтимна маркованість цього напису сугерує збуджено-чуттєві рефлексії юнака: «Ах! Та золотокоса — то його ідеал. Чи знайде він коли таку?» (с. 207). Найбільш принадні візуально-тілесні обриси дівчини подано також крізь призму чоловічої перцепції з помітною еротичною конотацією: «Молодий хлопець приглядався довго гарним рисам лиця дівчини, гарним голубим напівпримкненим очам, маленькій, висуненій з-під складок сукні ніжці й зітхнув глибоко» (с. 207). Фокус чоловічої візуально-чуттєвої перцепції — погляд / споглядання / приглядання / замилування дівчиною з портрета чинить на юнака потужну інтимну сугестію, збуджує його почуттєвість, романтичну закоханість, меланхолійну мрійливість аж до одержимості.

Витворений екзальтованою чоловічою уявою й впливом мистецької візуалізації образ його жіночого ідеалу, абсорбував внутрішню настроєвість Дениса й сконцентрував його життєвий триб на пошуках романтично-віртуальної синьоокої «блондинки з образу»: «Він шукає її заодно. Ідучи вулицею, він не омине ніякого яснішого полиску волосся, щоби не придивитися його властительці зблизька. Тратить не раз цілі години на ті пошукування і, вибравшись не раз на університет, вертав додому збентежений приключками з золотокосими» (с. 208). Фактично, споглядальна перцепція в цьому етюді є головним каталізатором настроєвої акції й градації кордоцентричної чуттєвості героя: «хлопець приглядався», «перед його очима пересувались різні відтінки голубих очей і русого волосся», «побачив був молоду дівчину», «довго слідив за нею», «не спускав з дівчини ока», «за його очі хапає лиш русяве волосся та голубі оченята» (с. 208).

Субтильний артистичний уклад Дениса задіював до любовних мріянь силу чоловічої уяви. Втім, навіювані нею фантазійні креації, мовби аглютинувалися в єдиному образі його жіночого «ідеалу з-під буйного корча бозу» (с. 208): «Ах, кілько-то ночей переснив він про ту хорошу золотокосу! Як тверезий ранок розвіяв його мрії, то надвечір вертали вони знов до нього з цілою силою фантазії» (с. 208). Після безуспішних пошуків у великому місті, виплеканий Денисовою уявою жіночий ідеал матеріалізувався навіть в образі його землячки — «золотоволосої Гані з бліденьким личком, буйними золотими кучерями і синіми очицями» (с. 208). Тому юнак мріє «лишити душне місто» й «відітхнути свіжим сільським воздухом» (с. 208), зазнавши при цьому й приємних душевних емоцій з Ганею. Несподівано по дорозі на вакації Денис зустрів у потязі саме таку дівчину, яка була точною копією його омріяного еталону жіночої краси, його поманою: «На одній стації кондуктор отворив скоро двері, і в вузькій рамі появилася хороша жіноча стать <…>. Так, се вона, та сама золотоволоса, якої він так довго шукав. То вона, його ідеал» (с. 209).

У порівнянні з візуальним описом дівчини з образу письменниця довершує портретування її життєвої копії яскравими імпресіоністськими штрихами, застосовуючи до власне споглядальної опції ефекти кольору, блиску, запаху, енергетичної

просторовості: «Щось запахло й заясніло від її краси, стіни вагона розширилися, цілий простір наповнився як би якими рухливими дрібонькими духами, що, як голови рафаельських ангелів, визирали із-за хмар блискучими синіми очима, а блиск їх золотого волосся зливалася з блиском небесних сфер» (с. 209). Магнетизм жіночої краси чинить таку ж враженнєву імпресію у чоловічій рецепції Дениса, який опинився tet-a-tet зі своєю інтимною мрією: він «не може відорвати від неї очей, її краса бентежила його і наскрізь переймала»; «Денис сидів напроти неї і живцем завмирав. Кілька раз хотів заговорити, але голос відмовляв його услуги й застрягав у горлі, що будто би затискалося від сильнішого биття серця» (с. 209).

Але на зміну фанатичному захопленню й любовному тріумфу юнака приходить гірке розчарування, коли на найближчій станції до гарної блондинки підсідає її знайомий молодий мужчина. Особлива тактильна й вербальна комунікація поміж ними, а вночі «сердечні поцілуї» видавали в них щиро закоханих. Збентежений юнак зазнає глибокого душевного потрясіння: «Щось ним жахнуло»; «Якийсь жаль, туга й біль сіпнув його серцем» (с. 210). В етюді майстерно передано чоловічу емоційну чуттєвість, градацію настроєвості та інтимних переживань персонажа від екзальтованого захоплення й романтичного «передчуття любові» до фрустрованих мріянь, що означувало уже нову психоаналітичну стратегію письменниці.

На цікаві інтертекстуальні паралелі етюду «Liebesahnung» вказала сама письменниця у листі до Б. Грінченка (Болехів, 1901 р.). Разом з іншими творами («Очі», «Руки», «Лишилося», «Зо всіх світів») Кобринська надсилала цей етюд для друку в альманасі «на згадку П. Куліша» «Дубове листя». З цього приводу повідомляла: «Лишає ще до оправдання “Liebesahnung”. То оповідання мала-м уже трохи давнійше написане, але якраз тепер переглядала-м новельки “Gomulickego” і знайшла одну, дуже зближену до моєї так змістом, як формою, а він тепер дуже читаний у поляків»[1].

До такого зіставлення надається шкіц польського письменника Віктора Гомуліцького «Z dramatu życia» («З драми життя»), який, вірогідно, й мала на увазі письменниця. Цей твір надрукований у збірці Ґомуліцького «Kolorowe obrazki. Kilka powiastek i szkiców» (Warszawa, 1868). В основі сконденсованої сюжетної дії твору Ґомуліцького, що має фрагментарний характер — також екзальтована любовна пристрасть молодого хлопця Кароля до п’ятнадцятилітньої дівчини Зосі: «Kto była Zosia? Zosia była … marzeniem Karolka, to dosyć» («Ким була Зося? Зося була … мрією Каролька, цього досить»)[2]. Схоже ословлено в обох текстах феномени психологічної сфери героїв, зокрема їхні інтимні переживання: у Кобринської пристрасне любовне мріяння означено концептом «liebesahnung» («передчуття кохання»), а в Ґомуліцького це «jakeś dziwne,

[1] *Кріль К.* Листування Н. Кобринської з Нечуєм-Левицьким та Борисом Грінченком // Українське літературознавство. 1970. Вип. 10. С. 128.

[2] *Gomulicki W.* Z dramatu życia // Gomulicki W. Kolorowe obrazki : kilka powiastek i szkiców. Warszawa, 1868. S. 13.

nieokreślone pragnienia»[1]. При цьому одержимими екзальтованою інтимною пристрастю героями керує особливий вид любові — «платонічної», асексуальної за своєю суттю й такої, що має божественну природу. У шкіці «Z dramatu życia» на це є прямі вказівки: «Jeśli chcecie próbkę miłosci, wedle pojęć boskiego Platona — spojrzcie» («Якщо хочете взірець любові згідно з поняттями божественого Платона — подивіться»)[2]. Зароджуючись із фізичного потягу до красивого тіла, гармонійних тілесних форм та жіночої вроди, таке кохання трансформується в любов до вищої краси, що врешті сугерує екзистенцію любовного переживання.

Явним формальним перегуком з етюдом Кобринської в шкіці Ґомуліцького є зображення візуального образу Зосі. Якщо порівняти обидві імпресіоністські дескрипції — описаний вище портрет золотоволосої дівчини під кущем бузку («Liebesahnung») та портрет Зосі («Z dramatu życia») — вражає надзвичайна подібність як у поетикальній фактурі цієї художньої візуалізації (імпресіоністського засобу гри світлотіней, колористичної функціональності), так і в семантизації схожих портретних деталей (золотого волосся), флористичного (тримає в руках стокротку / ромашку) й предметного (дівчина сидить на лавці) антуражу: «Na darniowej ławeczce siedzi młodziuchna dzieweczka, o różowej buzi i o złotych włosach. Stroj ją blado-zielona sukienka, spięta w pasie tegoż koloru, wstążką — stroi ją liepiej od sukni, wiosenny wdzięk lat piętnastu. W drobnych paluszkach trzyma stokrotkę i niby druga Grethen, skubie jej listki szepcząc: kocha, nie kocha… Na twarzyczce, jak na niebie o zachodzie, mienią się blaski i cienie» («На дерновій лавочці сидить молодесеньке дівча з рожевими устоньками та золотим волоссям. Красúть її блідо-зелена сукенка, стягнута в талії стрічкою того самого кольору, та ліпше від сукні красúть її весняна врода п'ятнадцяти років. У дрібних пальчиках тримає маргаритку й, наче друга Ґретхен [героїня трагедії Й. В. Ґете «Фауст». — *А. Ш.*], скубає її пелюстки, шепочучи: любить, не любить… На личеньку, як на призахідному небі, міняться проблиски й тіні»)[3].

Саме Зося стає об'єктом палкої чоловічої пристрасті Кароля, тією femme fatale, присутність якої у долі юнака резонує трагічними наслідками. Ефектові максимальної новелістичної концентрації сприяє фрагментарна структурованість тексту, поділеного на три частини, причому кожна з них має іншу художньо-стильову маркованість. У першій, імпресіоністській, на тлі барвистого травневого пробудження природи викристалізовуються взаємні почуття двох закоханих. Імпресія природи постає камертоном любовної настроєвості: «Ze sfer słonecznych maj zstąpił na ziemie. Smaragdową kanwę łąki utkał barwnemi kwiatami, wodę strumyka zmienił w kryształ płynny, jasne tło nieba w turkusową emalje, a w młodych sercach rozbudził jakieś dziwne, nieokreślone pragnienia» («Із сонячних сфер травень зійшов на землю. Смарагдову канву луки виткав барвистими квітами, воду струмка перемінив на плинний кришталь, ясне тло неба – на бірюзову

[1] *Gomulicki W.* Z dramatu życia // Gomulicki W. Kolorowe obrazki : kilka powiastek i szkiców. Warszawa, 1868. S. 13.

[2] Ibid. S. 13.

[3] Ibid. S. 14.

емаль, а в молодих серцях розбудив якісь дивні, непевні прагнення»)[1]. Саме ця частина шкіцу Ґомуліцького за формою поетикального ословлення інтимних почуттів найбільш суголосна з психологічним етюдом Кобринської.

У другій, реалістичній, частині відбувається зміна сценічної акції. В пишній бенкетній залі у центрі світського товариства — дружина багатого банкіра Зоня у вишуканому дорогому вбранні, у якій ніщо не видавало колишньої сільської дівчини. Редуковану подієвість цього фрагменту компенсує коментар якогось «адепта поезії», з якого стає відомою «dziwna historija tej kobiety», тобто Зосі: «że porzuciła dom rodzicielski i narzeczonego i że matka ze zmartwienia umarła, a pierwszy kochanek dostał obłąkania!...» («що покинула батьківський дім і нареченого, і що мати з горя померла, а перший коханий схибнувся з розуму!...»)[2].

Ефекту максимальної психологічної напруги досягнуто у третій, експресіоністично маркованій частині шкіцу. Посеред порожньої вулиці волікся однокінний караван з убогою труною, за яким йшов дивний чоловік з обв'язаною білим головою та дивним «ідіотичним усміхом на устах». Наприкінці твору з'ясовано, що це був Кароль, який утік з божевільні, і, блукаючи варшавськими вулицями, натрапив на катафалк своєї першої коханої. Моторошну цвинтарну сцену підсилює пейзажно-фантасмагорична експресія: «Zapadł już zmrok zupełny — wicher straszny giął drzewa na cmentarzu, z za chmur czarnych poszarpanych, wyjrzało trupie oko księżyca» («Запав уже цілковитий морок — жахливий вихор гнув дерева на цвинтарі, з-за чорних пошарпаних хмар визирнуло мертве око місяця»)[3]. До такої техніки поетизації смерті, цвинтарного смутку, настроїв туги й самоти Кобринська змагатиме у своїх пізніх творах «Блудний метеор», «Під конець життя», «Du bist die Ruh».

Позитивістичне світоглядне опертя, соціально-економічна зумовленість вчинків персонажів, принцип міметизму й водночас посилення психологічної опції й естетизації людських переживань сформували у першому етапі творчості Кобринської оригінальну художню парадигму, з якою надалі критика асоціювала її письменницьку ідентичність реалістки. Невипадково вислідом критичного аналізу М. Грушевського, який не сприйняв пізніших модерністських текстів письменниці, було побажання «авторці вернутися до того суспільно-реалістичного напряму, в котрім вона сотворила вже стільки прекрасних річей»: «Мені здається, що в сім напрямі лежать ще такі невичерпані засоби, необроблені простори, що авторка з її незвичайною обсервацією, з богатим знаннєм нашого життя могла б дати ще незвичайно богато цікавого»[4].

---

1 *Gomulicki W.* Z dramatu życia // Gomulicki W. Kolorowe obrazki : kilka powiastek i szkiców. Warszawa, 1868. S. 13.

2 Ibid. S. 17.

3 Ibid. S. 18.

4 *Грушевський М.* Наталія Кобринська // Літературно-науковий вістник. 1900. Т. 9. Кн. 1. С. 23.

Але, як не дивно, після модерністської фази своєї творчості кінця 1890-х — першої декади 1900-х років оповіданням **«Гануня (Зі споминів міської служниці)»** (Жіноча доля : збірка. Львів, 1907, с. 14–29)[1] Кобринська доволі несподівано повертається до соціально-психологічної проблематики, щоправда, уже більше експлікуючи засоби модерного психологізму, зокрема невласне прямого мовлення персонажа. Ретроспективна спогадова нарація міської служниці Гануні оприявнює ніби два темпоральні зрізи твору, марковані відповідно двома локусами: минуле (село) і теперішнє (місто). Ностальгійно-інтимні переживання дівчини, туга за своїм іманентним домашнім простором села, за порою дівування вербалізовані в її емоційно переповнених спогадах: «Боже! як гарно було у садку над потоком, як тихо та любо у серці!». Дівчина зі субтильним психоукладом й чутливою вдачею не може асимілюватися в чужому для неї урбаністичному світі. В її сприйнятті місто — це «гамарня», «глубока, темна пропасть» (с. 14), «пекло» (с. 29), де «все летить, біжить, тручає» (с. 14). Міська метушня абсорбує усі дотеперішні відчуття дівчини, сугестійовані колишньою гармонійною розміреністю сільського життя: «Відколи вона тут, у тім великім місті, то все їй здається, немов би хто колотушкою розколотив єї мозок у голові. Такий якийсь крик та гамір, люди бігають як мурашки, коли купеня їх розгорнеш» (с. 14).

Сюжет оповідання змонтовано зі споминів Гануні, які реконструюють подієвий ланцюг безрадісної дівочої долі: смерть матері, важке сирітське життя, друге батькове одруження, знущання лихої мачухи. На тлі цих життєвих перипетій виринає інтимна нитка затаєних любовних почувань Гануні до свого зведеного брата Івана. Парубкова увага до дівчини або ж інколи і її відсутність стає барометром різного емоційного настрою Гануні, а його несподіване одруження з Явдохою призводить до вимушеної втечі дівчини з дому на зарібки до міста.

Специфічним засобом психологізму в цьому оповіданні є екзальтована чуттєвість. Серце — головний рецептор різнорідних дівочих переживань: естетичного замилування («як тихо та любо у серці», (с. 14), інтимного щастя («серце в ній умліває» (с. 15), «серце з радости мало з грудий не вискочить» (с. 15), «серце дрожить, як зловлена у руках пташка» (с. 22), «якась радість заливала єї серце» (с. 24), життєвої втрати, розпачу, зневіри, зради («щось якби ножем в серце пхнуло» (с. 15), «страшний жаль огорнув єї маленьке серце» (с. 16), «серце таке тяжке, як камінь» (с. 23), «серце її кров'ю заллялось» (с. 25), фрустрованих очікувань й збайдужіння («серце ані задрожить, ніби каменем стало» (с. 29).

Ретроспективна оповідна призма, емоційна рефлексійність, передана засобами невласне прямої мови, символіка «серця» у передачі мінливості психопочуттів й водночас соціально-побутова проблематика оповідання «Гануня» дає змогу розглядати його в одній художній парадигмі творів, де «побіч соціальних питань, грала ролю естетика і психологія».

[1] Далі цитуємо за цим виданням.

4.4. «Нові течії так сильно мене захопили не лиш щодо змісту, але і форми»: модернізм Наталії Кобринської в літературно-критичному дискурсі fin de siècle

Духовно-світоглядну ситуацію вікового порубіжжя XIX–XX століть відображає опозиція двох естетичних формацій — позитивістської та модерністської, фактично, оприявнюючи глибокий конфлікт всередині культури, суперечностей між традиційним і новим, утилітарним і «красивим», своїм і чужим, соціально зорієнтованим та індивідуально-особистісним. За словами Миколи Жулинського, «народжувана теорія і практика "мистецтва для мистецтва", згідно з якою естетичні здібності абсолютизувалися, перетворювалися в силу, здатну впливом краси, чистої форми, витвореною фантазією митця новою естетичною реальністю врятувати людину від мерзот дійсності, вступала в конфронтацію з методологічними принципами критичного реалізму»[1]. У видозміненій стильовій, культурно-естетичній та світоглядній парадигмах модернізму актуалізується «культура візії, міфів, фіктивних світів»[2], індивідуалізація та контроверсійність світосприйняття, символізм художнього мислення, внутрішнє рефлексування героя, драматична конфліктність людського буття, філософський прорив у царину трансцендентного, функціональність архетипно-міфологічного коду літератури. Це був іманентно зумовлений симптом культурної кризи зламу віків, мотивований неминучою потребою деканонізації попередньої естетичної системи, долання народницьких ідеологічних стереотипів та інтеграції західних ідей в український простір літератури. Феномен модернізму в різних його варіантах став предметом посиленої уваги у працях українських літературознавців: Г. Грабовича, Т. Гундорової,

---

1 *Жулинський М.* Традиція національного і європейського культурного розвитку кінця XIX — початку XX століття та ідейно-естетичні пошуки української літератури 20-х років // Жулинський М. Нація, культура, література : національно-культурні міфи та ідейно-естетичні пошуки української літератури. Київ : Наукова думка, 2010. С. 246.

2 *Поліщук Я.* Міфологічний горизонт українського модернізму : монографія. Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2002. С. 11.

М. Ільницького, М. Моклиці, С. Павличко, Я. Поліщука, В. Шевчука, Н. Шумило, С. Яковенка та інших.

Сутність культурологічної, світоглядної й естетичної концепцій українського модернізму періоду fin de siècle увиразнює його *літературно-критичний дискурс*, відображаючи діалектичні колізії складної інтеграції цього напряму в українській літературі, ідеологічно-культурницькі суперечності позитивістської й модерністської систем, діалогічність двох відмінних художньо-стильових практик. «Прикметно, що суперечки стосовно міметичного характеру мистецтва, які з різною інтенсивністю супроводжували весь духовний розвиток людства, спалахнули з особливою силою в кінці XIX — на початку XX століття, спровоковані кризовими у розвитку світового культурного процесу явищами»[1], — стверджує Р. Голод. Основні аспекти тогочасного дискурсу українського модернізму відображено в літературно-критичних статтях, полемічних виступах, письменницькому епістолярії, літературознавчих розмислах.

Ознаки глобальних духовних змін, естетичної конфліктності, які відбулися в літературі «останніх десятиліть XIX віку», зауважив свого часу Іван Франко: «Ніколи досі на ниві нашого слова не було такого оживлення, такої маси конфліктів суперечних течій, полеміки різнорідних думок і змагань, тихих, але глибоких переворотів» [т. 41, с. 471]. Кобринська ще емоційніше схарактеризувала тодішню літературну ситуацію як стильовий безлад та дезорієнтацію, що неминуче потребувала літературознавчої легітимізації та уніфікації: «Тепер у нас в літературі такий хаос, що волосся на голові стає <…>. Люди не можуть зорієнтуватися, реалісти виколеєні, а нові писателі не знають, що вони» (лист до Осипа Маковея від 12 груд. 1899 р.)[2].

Кобринська водночас метафорично означила фактичну симптоматику літературного процесу зламу віків з властивою йому еклектикою стильових віянь, дифузією жанрів, контроверсійною проблематикою, неоднорідною рецептивністю й конфліктною настроєвістю. За словами Р. Голода, «в умовах ущільненого та прискореного розвитку українського літературного процесу кінця XIX — початку XX ст. відбуваються поєднання, накладання й водночас протистояння найрізноманітніших напрямів, течій і шкіл»[3].

Західноєвропейські культурно-естетичні явища, які модернізували свідомість кризового вікового порубіжжя, відлунювали в царині художньої творчості Кобринської новими мистецькими зрушеннями, стильовими експериментами, зацікавленнями візійними топосами та містичними світами. «Тепер

---

1 *Голод Р.* Іван Франко та літературні напрями кінця XIX — початку XX століття. Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2005. С. 123.

2 *Коковський Ф.* Наталія Кобринська й Осип Маковей // Жінка. 1937. № 21/22. С. 5.

3 *Голод Р.* Іван Франко та літературні напрями кінця XIX — початку XX століття. Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2005. С. 127.

дух часу чимсь троха инчим на мене повіяв», — актуалізувала письменниця свої модерністські пошуки в листі до Б. Грінченка (1901 р.)[1].

Асоціювання власної творчості з новим напрямом й відмова критиків визнавати в особі колишньої реалістки Франкової школи талановитого літературного новатора спонукали Кобринську до постійних літературознавчих теоретизувань з приводу стану та перспектив подальшого курсу українського письменства. Її листовна дискусія з І. Франком, М. Павликом, О. Маковеєм, Б. Грінченком, І. Нечуєм-Левицьким, Ганною Барвінок, а також естетичні розмисли та цікаві епістолярні коментарі формують своєрідний дискурс модернізму у власній письменницькій рецепції.

Розвиваючись передусім як «явище культурного синтезу»[2] при одночасному співіснуванні чи контамінуванні різних стильових течій, український модернізм на межі століть не сформувався в єдину конвенціональну естетичну парадигму, що суттєво утруднювало стильову ідентифікацію його художніх рис у творчості письменників й часто призводило до тенденційних критичних оцінок. На таку «хаотичність» літературного процесу в Галичині нарікала Кобринська в листі до І. Нечуя-Левицького від 16 листопада 1898 року: «У нас тепер по поводу нових проколюючихся літературних напрямів такий хаос, що і сміятись, і плакати хочеся. Мене для того і не люблять, що з деяких наших вчених сміюся. Та як не сміятися, як їм таке трафляєсь, що просту мішанину кепського реалізму з романтизмом беруть за новий напрям "настрою"»[3]. Відтак в листі до Франка, датованому тим самим днем, що й до Нечуя, Кобринська цю проблему вже персоналізує, приписавши «мішанину» реалізму та романтизму, за якою, на її погляд, хибно ідентифікують новий напрям у літературі — Ользі Кобилянській: «Кобилянська була і є мішаниною кепського реалізму і романтизму» (ІЛ, ф. 3, № 1610, арк. 574).

Уперше у власному літературознавчому дискурсі, означуючи модерний напрям, Кобринська дефініює напрямом «настрою». А згодом, увиразнивши свій поняттєвий апарат, виводить ґенезу цього стильового варіанту модернізму з реалістичної традиції: «Теперішній напрям "настрою" перейшов сильно реальну школу, то ж на становиську того ж напряму може станути лиш тонкий реаліст. У нас не тепер, то в четвер, — станете Ви [йшлося про Франка. — *А. Ш.*], я, Стефаник <…>» (лист до Франка від 16 лист. 1898 р.) (ІЛ, ф. 3, № 1610, с. 575). Абсолютизуючи головну сугестивну роль вражень у рецепції художнього твору, Кобринська вважала їх конституюючим естетично-мистецьким формантом

[1] *Кріль К.* Листування Н. Кобринської з Нечуєм-Левицьким та Борисом Грінченком // Українське літературознавство. 1970. Вип. 10. С. 127.

[2] *Гундорова Т.* ПроЯвлення Слова : Дискурсія раннього українського модернізму. Постмодерна інтерпретація. Львів : Літопис, 1997. С. 17.

[3] *Кріль К.* Листування Н. Кобринської з Нечуєм-Левицьким та Борисом Грінченком // Українське літературознавство. 1970. Вип. 10. С. 122.

нового напряму «настрою»: «Враження в штуці, то якраз артизм, і лиш артизм робить враження» (недатований лист до Франка: ІЛ, ф. 3, № 1626, с. 448). У передмові до перекладу повісті Кароліни Свєтлі «З наших боїв і змагань» письменниця закцентувала нові критерії літературної творчості, які перед сучасним літератором ставила модерна епоха: «Давно вже ми пережили часи тенденційної повісти, повісти з якоюсь з гори означеною цілию, обдуманим заміром і працьовитим зіставленєм фактів. Нині цінимо тілько вдохновенє, артизм і штуку, виключною метою: зворушенє для зворушенє»[1].

Про ідентифікацію власної творчості з «настроєвою» літературною тенденцією Кобринська згадувала в листі до Б. Грінченка (1900 р.), дещо скоригувавши й змодифікувавши естетичні критерії: «<…> я все-таки не сходжу з реалістичного становиська, котрого головною прикметою є вірна об[с]ервація життя, і все, що тепер пишу, є лише розширенням того колеса обсервацій, головно обсервації вражінь»[2]. Здогадно, що ототожнюючи свою творчість другого періоду з реалізмом, Кобринська, вочевидь, мала на увазі «реальну», життєву проблематику творів, засновану на «обсервації» того-таки життя, але в інших, ірраціональних, суб'єктивних сферах, абсолютно невластивих міметичному мистецтву. Розрізняючи естетичну природу обох цих напрямів, Ю. Кузнецов закцентував різну прагматику та семантику «вражень»: «Для художника-реаліста — це його власні враження від навколишнього світу, для імпресіоніста — це передусім враження від внутрішнього світу, через який митець зображує людину. Ще точніше можна було б сказати, — враження від вражень»[3]. У згаданому листі до Грінченка на матеріалі своїх фрагментарних творів («новельок»), запропонованих до альманаху «Дубове листя» (Київ, 1903), Кобринська проілюструвала еруптивну властивість власних вражень у генеруванні скомплікованої художньої парадигми глибокого обсерваційних творів: «"Руки"[4] — то моє питоме вражінє на переслуханню одного з дефравдантів [злодіїв. — *А. Ш.*] галицької каси ощадности». Новели «Лишилося» та «Зо всіх світів»[5] — «також з мого життя», а спіритуалістичний твір «Очі»[6] заснований на «силі вражінь в відродженню»[7].

---

1 *Кобринська Н.* Передне слово // Свєтла К. З наших боїв і змагань. Оповіданє / перевід з чес. Ольги Д[учимінської]. Львів : Накладом Наталії Кобринської, 1912. С. 3.

2 *Кріль К.* Листування Н. Кобринської з Нечуєм-Левицьким та Борисом Грінченком // Українське літературознавство. 1970. Вип. 10. С. 523.

3 *Кузнецов Ю.* Імпресіонізм в українській прозі кінця XIX — початку XX ст. : Проблеми естетики і поетики. Київ, 1995. С. 25.

4 Цей твір було надруковано у збірнику: З-над хмар і з долин : укр. альм. : (зб. творів сьогочасних авторів) / упоряд. М. Вороний. Одеса, 1903. С. 87–90.

5 Ці твори не були надруковані.

6 З усіх згаданих вище творів лише ця новела була надрукована у збірнику: Дубове листя : альманах на згадку про П. О. Куліша / упоряд. М. Чернявський, М. Коцюбинський, Б. Грінченко (Київ, 1903. С. 94–98).

7 *Кріль К.* Листування Н. Кобринської з Нечуєм-Левицьким та Борисом Грінченком // Українське літературознавство. 1970. Вип. 10. С. 127.

На суб'єктивному феномені творчості Кобринської наголошувала Ольга Коренець, стверджуючи, що письменниця творила «завсіди лише під хвилевим враженням»[1]. Свій модерністський почин письменниця заманіфестувала новелою «Душа», яка, за її словами, містила «ціхи нового напряму» (ІЛ, ф. 3, № 1610, с. 575), бо єдина з усіх тодішніх творів була «правдиво настроєво написана» (ІЛ, ф. 3, № 1626, с. 447).

Навіть умовно зближуючи свою пізнішу творчість з реалізмом, Кобринська кардинально переосмислила його світоглядну концепцію — позитивізм, який не відповідав модерністським настановам на актуалізацію феномену чуттєвого пізнання: «Кождий з нас признасть, що позитивізм не може бути послідним словом людського досвіду, що поза його свідомостею криєся багато щось такого, що тепер лиш чуттям можемо відгадувати»[2]. На прикладі власної творчості письменниця протиставила обсерваційні локуси реалізму та модернізму — реальна дійсність і «процес душі» людини, засвідчуючи свій естетичний розвиток від міметичного принципу «життєподібності», далі до заглиблення у психологічну проблематику й сфери позасвідомості, трансцендентності, потягу до містики та спіритизму. «Вправді я не сходжу з дороги реалізму, але коли дотепер згідно з усіма реалістами, клала м натиск на обставини життя, тепер більше кладу єго на прояви душі, виходячи поза межі звістної нам психології», — писала вона у листі до Б. Грінченка від 27 березня 1901 року[3]. У листі до М. Коцюбинського (1902 р.) письменниця вже по-новому збагнула зміст модерного напряму, стверджуючи, що на ґрунті українського письменства він розвинувся у вигляді двох стильових течій: «Після мене, [суть] тепер два напрями, рад[ш]е форми, що різняться від реалістичного напряму. Один — то дійсно шука[ння] нових доріг в літературі; друга — то старий з цілим своїм апаратом романтизм»[4].

Проблема критичної рецепції модерністської творчості Наталії Кобринської суголосна із загальними проблемами тодішньої народницької критики, заангажованої в позитивістському світогляді та скутої аберативним маркуванням творів письменниці виключно реалістичною естетикою. Ті прозові тексти письменниці, що не вписувались у прокрустове ложе реалістичної традиції, у критичних оглядах або свідомо оминалися, або ставали ілюстративним матеріалом до висновків про творчу деградацію письменниці, її літературний несмак та низькопробне естетство. Саме через усталене асоціювання художнього

---

1 *Коренець О.* Наталя Кобринська (Громадська діячка і письменниця) // Літературно-науковий вістник. 1930. Т. 102. Кн. 6. С. 529.

2 *Кріль К.* Листування Н. Кобринської з Нечуєм-Левицьким та Борисом Грінченком // Українське літературознавство. 1970. Вип. 10. С. 127.

3 Там само.

4 Листи Н. Кобринської до М. Коцюбинського // Листи до Михайла Коцюбинського. Т. 3. / упоряд. та комент. В. Мазного. Ніжин, 2002. С. 43.

прозопису Кобринської з реалістичним письмом критики вважали таку творчу трансформацію неорганічною, особливо в умовах, коли критерієм творчого таланту правив єдиний панівний напрям. Тогочасна творчість письменниці не була належно оціненою і залишилася майже непоміченою, зумовивши її подальшу літературну маргінальність. Тому чи не найцікавіший творчий етап письменниці періоду fin de siècle, в якому синтез стильових експериментів, символізація буття, авторська філософсько-світоглядна рефлективність виявляють ступінь найвищої концентрації мистецької індивідуальності та креативності, залишився поза загальним літературним контекстом, ставши terra incognita в царині існуючих досліджень про Кобринську.

Сучасники письменниці (Кирило Трильовський, Уляна Кравченко, Ольга Дучимінська, Денис Лукіянович, Ольга Коренець) небезпідставно називали модернізм найадекватнішою до її психічного укладу естетичною й стильовою практикою, в якій авторка зуміла розкритися як глибокий екзистенціальний мислитель та проникливий обсерватор духовних первнів людської свідомості й сфери чуттєвості, як виразник закодованого у власній саморефлексії світу естетичних вражень та відчуттів. Вершинним вважав модерністський період творчості Кобринської публіцист М. Лімницький, хоча й стверджував, що через складні життєві обставини вона не змогла в ньому зреалізуватися сповна: «На жаль, саме тоді, коли її літературний талант стає в найвищому розквіті, життєві умовини письменниці не пособляють літературній праці»[1]. «Спроба Кобринської писати в новім стилю, — зазначав М. Лімницький, — була її внутрішньою конечністю, а не примхою, як це дехто думав, про що говорено в літературних колах. <…> Для її особистих переживань найнаручнішу форму давав саме той напрямок у літературі, який охрещено модернізмом»[2].

Зрештою, не приховувала свого захоплення новими напрямами в літературі й сама письменниця, пояснюючи це творчою нестабільністю, еволютивністю, схильністю до експериментувань, тонкою чуттєвістю та вразливістю. Цікавим з цього погляду є її лист-автокоментар до Осипа Маковея від 10 вересня 1898 року: «Як в питанню жіночім, так в белетристиці я не можу стояти на однім місци, а чутливість моєї вдачі особенно в літературі підхоплює завше найновіші течії, — а то друге моє нещастя. Я одна з перших станула на становиську реалістичнім в нашій літературі, то ж треба було випити не одну гірку чашу, а тепер, коли осміляюся один крок зробити дальше, знов громи будуть спадати, а за що? — ніхто певне не знає»[3]. Творчу перейнятість модерністською стилістикою Кобринська констатувала й в епістолі до Франка: «Я навіть не можу вірити, аби нові течії так сильно мене захопили не лиш щодо змісту, але і форми» (ІЛ, ф. 3, № 1626, арк. 448). В її письменницькій теці цього періоду —

[1] *Лімницький М.* Кобринська в останні роки життя // Новий час. 1934. № 142. С. 4.
[2] Там само. № 141. С. 2.
[3] *Коковський Ф.* Наталія Кобринська й Осип Маковей // Жінка. 1937. № 21/22. С. 5.

твори різних жанрових модифікацій: казки, психологічні ескізи «Душа», «Під конець життя», психограми «Відцвітає», «Руки», символістські твори «Омен», «Очі», поезія в прозі «Блудний метеор» та інші.

Літературно-критичний дискурс щодо модерністської творчості Кобринської, репрезентований публікаціями С. Єфремова, М. Грушевського, О. Грушевського, Д. Лукіяновича, В. Дорошенка, по суті, відображає конфлікт двох естетико-світоглядних парадигм, заснованих на різних типах художнього мислення і відповідно іншій рецепції. В умовах полістильової функціональності літературного процесу вікового помежів'я, співіснування різних творчих практик, Франко радив виробити новий формат і критерії літературної критики, яка б узасаднювалася на естетичній рецепції творчості, зглибленні мистецької індивідуальності письменника, незалежно від того, з якими напрямами він себе ідентифікує: «Можна би теоретично говорити pro і contra сеї літератури, але для історика такі суперечки не мають значення. Для нього кожний напрям добрий, коли його репрезентанти — справдішні і живучі таланти» [т. 41, с. 526]. Під цим кутом зору радив розвивати новий літературно-критичний дискурс, відмовившись від «старих та зужитих формулок наївного утилітаризму» [т. 35, с. 110] та осучасниви науково-методологічний інструментарій. За Франком, дослідник літератури чи творчості конкретного письменника мав би реципіювати твір «не з погляду простої суспільної утилітарності, а з погляду вищої культури душі, розширення й уточнення нашого чуття і нашої вразливості» [т. 35, с. 111].

Всупереч цим настановам модерністська творчість Кобринської не була естетично зглибленою й об'єктивно проаналізовано у руслі творчого розвитку письменниці. Квінтесенцією огульної тенденційної критики супроти Кобринської стала стаття Сергія Єфремова «В поисках новой красоты (Заметки читателя)»[1], яка вважається одним із знакових текстів скомплікованого літературно-критичного дискурсу раннього українського модернізму. «Перевтілення» колишньої реалістки у «співця нової краси» Єфремов схарактеризував як явище абсолютно неорганічне, випадкове й несподіване. Його обґрунтування засновані на порівнянні двох контроверсійних естетичних парадигм творчості Кобринської — успішної традиціоналістської й новітньої, яка проте встигла зайняти «тверду й визначену позицію»[2]. Концептуальні прикмети реалістичної естетики ранньої творчості Кобринської кінця 80-х — початку 90-х років — утилітарність, раціоналізм, соціальна детермінованість, міметизм, разом з тим «правдивість та художність», «солідний, позитивний, строгий» стиль, проповідувані «начала свободи і розуму» — Єфремов протиставив пізнішому «ультрамістичному напрямові» модерністської творчості письмен-

[1] Першодрук: Киевская старина. 1902. № 10. С. 100–140; № 11. С. 235–282; № 12. С. 394–419.

[2] *Єфремов С.* В поисках новой красоты // Єфремов С. Літературно-критичні статті / упоряд., передм. і прим. Е. Соловей. Київ : Дніпро, 1993. С. 104.

ниці. Критик не оцінив, ба просто зіронізував, пріоритетність сенсуального й трансцендентного в містичних творах Кобринської, хоча й навдивовижу точно підмітив авторський нахил до художніх містифікацій й засягання у нереальні світи: «непомітно переступила ту межу, за якою починається щось уже цілком недосяжне і надчуттєве»[1]. Ідентифікуючи усі тогочасні твори Кобринської зі символізмом, Єфремов категорично знецінює їхню естетичну вартість та вказує на ті художні вади, що руйнували усталений літературний канон — дискретність реально-фантастичного, ідейну неясність, хворобливе поривання в обшири трансцендентного, тематичну розмитість. Претензійна риторика Єфремова, детермінована єдиною оцінювальною матрицею з позицій адекватності реалістичному формату, фактично, підмінювала естетичний, художньо-стильовий критерій рецепції творів ідеологічним.

Ілюстрацією свідомого дискредитування творів модерної естетики стала критична стаття Олександра Грушевського «Сучасне українське письменство в його типових представниках». Зокрема в огляді прози Кобринської дослідник відзначив лише ті твори, які чітко вписувалися в реалістичну парадигму («Виборець, «Судія», «Задля кусника хліба», «Дух часу»). Проте навіть за такого реалізмоцентричного прочитання творчості Кобринської, О. Грушевський все-таки виокремив «проявлення інших прикметів літературної манери» в психологізованому образку «Судія»: «тут далеко менше подій, більш думок, самоаналіза і споминів»[2]. Якраз форма внутрішнього саморефлексування героя споріднювала цей твір з модерністською структурою оповіді.

У гострокритичній рецензії на альманах «З-над хмар і з долин» (Одеса, 1903) Володимир Дорошенко[3] знецінив уміщені в збірнику «психограми» Кобринської «Руки» та «Відцвітає», не сприйнявши фрагментарності цих творів[4].

Прикладом стереотипного осмислення художньої творчості Кобринської, заснованої на протиставленні її реалістичних та модерністських текстів, була досить розлога стаття Михайла Грушевського «Наталія Кобринська» (ЛНВ, 1900, т. 9, кн. 1, с. 1–24). Учений цікаво спостеріг творчу конституцію письменниці, зумовлену спонтанною, враженнєво інспірованою креативністю, яка проте суперечила позитивістським засадам художньої творчості: «<…> бувши талантом більше інтуїтивним, ніж рефлективним, творить вона під свіжим вражіннєм, а не з плану, зложеного в голові; тому її <…> белетристична робота

---

1 *Єфремов С.* В поисках новой красоты // Єфремов С. Літературно-критичні статті / упоряд., передм. і прим. Е. Соловей. Київ : Дніпро, 1993. С. 105.

2 *Грушевський О.* Сучасне українське письменство в його типових представниках // Літературно-науковий вістник. 1908. Т. 31. Кн. 3. С. 463.

3 *Дор-ко В. [Дорошенко В.].* Зъ-надъ хмаръ и зъ долынъ. Український альманах (Збірник творів сьогочасних авторів) / впорядкував і уложив М. Вороний : [рец.] // Літературно-науковий вісник. 1903. Т. 24. С. 39.

4 Там само.

не визначається якимсь правильним, постійним темпом»[1]. Якщо перші твори Кобринської, за словами М. Грушевського, «мали характер образків реального життя»[2], тобто відповідали утилітарній, соціально-виховній функції літератури, то тематика її пізніших творів виходила «вже з поза границь того, що ми в щоденній мові звемо реальним»[3]. Грушевський не сприйняв химерної, на його погляд, контамінації реалізму з народнофантастичними елементами в «Казках», нашарування реалізму та спіритуалізму в «Омені» й «Душі», несумісності реальних картин з «релігійними візіями» у «Св. отці Миколаї».

Проаналізувавши твори з різних періодів творчості Кобринської, М. Грушевський висновував, що «одне з першорядних місць в нашій сучасній белетристиці»[4] письменниці забезпечила реалістична творчість.

Виняток з такої стереотипної критики становлять літературознавчі статті Д. Лукіяновича, який зумів неупереджено осмислити модерністський феномен письменниці з погляду її психобіографії, духовного укладу, творчої індивідуальності, заглибитись у царину новаторської стилістики і проблематики. Еволюцію Кобринської до модернізму Лукіянович розцінював як потребу її письменницького самоутвердження й духовного самовираження. У статті «Кілька уваг до письм Наталії Кобринської» дослідник влучно спостеріг ґенезу модерністських інновацій письменниці з її реалістичних творів, у яких зображуваний «конфлікт душевний», «вівісекція <…> настрою психічного», «психічна аналіза» «завели її до модерністичного способу писання» й поставили за «один крок до модерністів»[5].

Але, на відміну від М. Грушевського чи С. Єфремова, Д. Лукіянович порівнює два творчі періоди письменниці не задля протиставлення чи применшення естетичної цінності одного з них, а задля ілюстрації їхньої художньо-естетичної самодостатності та способів творчого саморозвитку письменниці: «В реалістичних новелях різьбила, кувала поодинокі постаті, незвичайно панувала над експозицією, ситуаціями і материялом, від першого до останнього слова свідома ціли писала в рівнім, однім настрою — відси правдиве викінченє кождої її річи. Тепер всю свою силу, котрої розбивати і дробити не потребує, уживає не саму аналізу чувства і нефальшований його опис, без рефлексії — відси сила вражіння»[6].

Несподіване творче перевтілення Кобринської в період вікового порубіжжя, а відтак «ідеологічне» несприйняття її модерністських писань з боку прижиттєвих критиків латентно виявляють існуючий загальнокультурний

---

1 *Грушевський М.* Наталія Кобринська // Літературно-науковий вістник. 1900. Т. 9. Кн. 1. С. 7.
2 Там само.
3 Там само. С. 16.
4 Там само. С. 22.
5 *Д. Л. [Лукіянович Д.]*. Кілька уваг до письм Наталії Кобринської // Буковина. 1899. № 84.
6 Там само.

конфлікт, запрограмований у протиріччях автохтонного й чужого, традиційного й модерного, раціоналістичного й чуттєвого, утилітарного й естетичного. Такий стереотипний формат щодо оцінки модерністського періоду творчості Кобринської за інерцією визначив модус критичної рецепції й у радянському літературознавстві.

Нова естетична парадигма, репрезентована в творчості Кобринської екзистенційними настроями, діалогічністю буття, містицизмом, культом внутрішнього переживання оцінювалась як невдалий стильовий експеримент, що дисонував з традиційною засоціологізованістю реалістичної літератури. Появу цих художніх ознак у прозописі письменниці дослідники мотивували шкідливими європейськими взоруваннями, а також внутрішньопсихологічною настроєвістю самої авторки. «Починаючи з першої половини 90-х років в силу різних обставин Н. Кобринська впадає в песимізм, захоплюється модною тоді на Заході занепадницькою літературою. На деякий час вона відходить від реалізму. В її творах переважає зображення душевних переживань героїв, релігійна містика, настрої суму і розпуки»[1]. В рецензії на збірку Кобринської «Вибрані оповідання» (Львів, 1954; упоряд. П. Ящук) модерні тексти письменниці означено як «ідейно-помилкові, безпорадні з художнього боку імпресіоністичні твори»[2], до яких зараховували «Відьму», «Крижмо», «Омен», «Блудний метеор» і інші. Марія Мундяк, розглядаючи твори названої збірки, обережно співвідносила у них елементи імпресіонізму та реалізму, схиляючись до переважання останнього. Щоправда, типово модерністські твори вона свідомо оминула, згадавши про синтез новітніх стильових ознак лише у воєнних новелах «Брати», «Свічка горить», «Каліка», які, на думку дослідниці, «позначені впливом імпресіонізму на творчий метод Кобринської. Проте реалістичні мотиви в цих творах відіграють основну роль»[3].

Констатуючи модерністські експерименти Кобринської в царині стилю, жанру, проблематики, їх розглядали як своєрідну надбудову на реалістичній канві її творчості, яку не наважувалися елімінувати навіть з найбільш модерних її текстів, стверджуючи, що навіть у цих творах письменниця намагається «складні психологічні узори ткати на реалістичній канві»[4]. Навіть згадуючи про модерністські твори Кобринської, радянська критика обов'язково приписувала їм реалістичні ознаки, щоб у такий спосіб знівелювати новітнє зацікавлення авторки іншими духовними сферами — «світом фантазії, психологічних

---

1 *Возняк С.* В ім'я служіння народу (До 40-річчя з дня смерті Наталії Кобринської) // Прикарпатська правда. 1960. № 15. С. 4.

2 *Мороз О., Бондаренко А.* Борець за долю жінки // Жовтень. 1955. № 7. С. 112.

3 *Мундяк М.* Вибрані твори Н. Кобринської // Вітчизна. 1955. № 7. С. 177.

4 *Мороз О.* Наталя Кобринська та її твори // Кобринська Н. Вибрані твори. Київ : Держ. вид-во худож. л-ри, 1958. С. 23.

переживань, хворобливої уяви»[1]. Реалістичний струмінь, який є в деяких пізніх текстах Кобринської («Гануня», «Скарбонка», воєнні новели) дослідники кваліфікували як своєрідне творче навернення і deja vu в стильовій еволюції авторки: «Під кінець свого життя Н. Кобринська переборює імпресіоністичні захоплення і знову твердо стає на шлях реалізму»[2].

Модерністська творчість Кобринської, яку пов'язували зі західноєвропейськими впливами на письменницю, розглядалась здебільшого як синонім її творчого регресу, літературного забуття, «ознака замирання її письменницького таланту»[3]. Насправді, колізії тодішнього маргінального становища Кобринської в літературі ускладнювала якраз така тенденційна реалізмоцентрична засадничість критики, в прокрустове ложе якої твори письменниці її другої творчої фази вже не вписувалися.

Але попри стереотипні ідеологічні маркери, літературознавці завважували й антипозитивістську інтенційність творів Кобринської пізнього періоду та модифікацію творчої тематики: «Твори на важливі суспільні теми зникають, і замість них з'являються оповідання, в яких Кобринська поринає у світ душевних переживань, викликаних страхом смерті ("Душа"), у світ складних психологічних ексцесів, філософських роздумів, суму і безнадії інтелігентної жінки ("Du bist die Ruhe"), у світ фантазії і релігійної містики ("Омен", "Св. Миколай")»[4]. Правдоподібніше естетико-стильову трансформацію письменниці наприкінці 1890-х років схарактеризовано в іншій рецензії: «<…> Кобринська кинула реалістичний стиль і свої нові оповідання стала писати в моднім тоді імпресіоністичнім стилю, що малював не так життя, як враження від нього[5]».

Як показують загальні літературно-критичні оцінки, рецепція модерністських творів Кобринської в радянській критиці хибувала теоретичною неодностайністю, відсутністю конвенціоналізації їхніх стильових формантів, шаблонними висновками, в яких ігнорувався фактор індивідуально-психологічної та естетичної мотивації творчого перевтілення письменниці. Це випливало із загальної тенденції українського радянського літературознавства, яке, за словами М. Жулинського, «оперувало такими категорично однозначними висновками: критичний реалізм — прогресивне явище, модернізм — явище реакційне. Уже в цих характеристиках складних у своєму розвитку творчих

1 *Ящук П.* Наталія Кобринська // Жовтень. 1956. № 4. С. 102.

2 *Мороз О.* Наталя Кобринська та її твори // Кобринська Н. Вибрані твори. Київ : Держ. вид-во худож. л-ри, 1958. С. 12.

3 *Ящук П.* Наталія Кобринська // Жовтень. 1956. № 4. С. 102.

4 *Мороз О.* Наталя Кобринська та її твори // Кобринська Н. Вибрані твори. Київ : Держ. вид-во худож. л-ри, 1958. С. 23.

5 *Кк.* Наталія Кобринська як письменниця. З нагоди роковин смерти // Жіночий голос. 1939. № 2. С. 4.

методів закладена ідеологічна поляризація художнього процесу, яку обстоювали і реалісти, і модерністи»[1]. Ці розбіжності виразно ілюструють полемічні зауваги, висловлені в рецензії Івана Миронця на збірку Кобринської «Оповідання» (Харків, 1929). Рецензент порадив авторові передмови А. Березинському, замість давати «неуґрунтовану оцінку» модерним творам письменниці, як це необ'єктивно свого часу вже зробив С. Єфремов, поглянути на них крізь призму «психо-ідеологічної» еволюції письменниці[2]. Так само І. Миронець розкритикував неадекватний методологічний інструментарій, застосований до інтерпретації «Казок» письменниці, художню вартість яких А. Березинський звів до етнографізму. Інший дослідник творчості Кобринської, публіцист М. Лімницький, упізнав у передмові А. Березинського «відносно помірковано розводнену в обов'язуючім там сосі статтю професора Грушевського з ЛНВ»[3], вочевидь, маючи на увазі наслідування критичної методології та оцінювальної риторики М. Грушевського в статті «Наталія Кобринська».

Фактично, аж до часів української незалежності модерністський сегмент творчості письменниці був недослідженою лакуною, хоча його варто було б розглядати як одну з іманентних форм творчого самовираження, як логічний вислід психодуховної і світоглядної еволюції, інспірованої значною мірою західноєвропейською лектурою та пошуком нових художньо-стильових ресурсів у національному письменстві для відображення емблематики кризового світовідчуття перехідної епохи, занурення в глибини позасвідомого, трансцендентного, експлікації архетипно-міфологічних структур.

---

1 *Жулинський М.* Традиція національного і європейського культурного розвитку кінця XIX — початку XX століття та ідейно-естетичні пошуки української літератури 20-х років // Жулинський М. Нація, культура, література : національно-культурні міфи та ідейно-естетичні пошуки української літератури. Київ : Наукова думка, 2010. С. 252.

2 *Миронець І.* Наталя Кобринська. Оповідання. Редакція і передмова А. Березинського. «Рух», 1929 : [рец.] // Критика. 1930. № 7/8. С. 212.

3 *Лімницький М.* Кобринська в останні роки життя // Новий час. 1934. № 140.

4.5. Збірка «Казки» (1904)

4.5.1. Творча ґенеза і проблеми рецепції

Збіркою «Казки», яка вийшла в Чернівцях 1904 року з дедикацією Ганні Барвінок, Кобринська означила не лише стильову інновацію власної творчості, але й інший тип письменницького світовідчуття та мислення, зорієнтованого на загальноєвропейську тенденцію фолькмодерних мотивів, експлікацію міфосимволізму та художньої умовності, візійних топосів двосвіття, сакральної та демонологічної ейдології, виявів трансцендентного. Історико-літературна ґенеза «Казок» Кобринської дає можливість простежити її у форматі скомплікованого дискурсу (епістолярного, літературно-критичного, автокритичного), який оприявнив проблеми читацької рецепції, авторської інтенційності, тогочасних стильових тенденцій та міжлітературних впливів. Зауважмо, що з-поміж усіх своїх творів Кобринська найбільше популяризувала саме «Казки», дбаючи як про їх видавничу репрезентацію, так і про забезпечення адекватної рецепції. Жанровий формат казкотворчості особливо імпонував письменниці. «Мені нічо не приходить так легко писати, як байки», — листовно зізнавалася вона Франкові (1898 р.) (ІЛ, ф. 3, № 1626, с. 450).

Від 1894 року «казки» публікувалися спочатку окремо[1], а впродовж 1903–1904 років разом із двома новими творами — «Хмарниця» і «Простибіг» письменниця передруковувала їх у газеті «Буковина» під заголовком «З того світа уяви».

Проте гостра критична опінія про ці тексти, зокрема з боку І. Франка, М. Грушевського, М. Павлика, С. Єфремова, а також бажання представити їх публіці в єдиному творчому комплексі, змусили Кобринську об'єднати твори

[1] *Кобринська Н.* Відьма. По народним казкам і оповіданням. Посвята Михайлові Драгоманову в честь його 30-літньої праці // Народ. 1894. № 22. С. 341–347 (того ж року окремою відбиткою її видав М. Павлик); *Кобринська Н.* Чудовище (Казка народна) // Привіт д-ру Івану Франкові в 25-літній ювілей літературної його діяльности складають українсько-руські письменники» (Львів, 1898. С. 38–46); *Кобринська Н.* Рожа : нарис //Літературно-науковий вістник. 1899. Т. 7. Кн. 7. С. 6–17.

у збірку «Казки», шлях якої до читача тривав аж десять років. З іншого боку, ідея структурування у збірку передбачала також популяризаторську мету — пояснити авторський задум, стильові новації, жанрову особливість, інтертекстуальність та суть етнографізму цих текстів. Тому 1902 року Кобринська запропонувала Павликові написати до збірки передмову, яка б слугувала своєрідною «інструкцією» для читача, таким собі герменевтичним ключем до її модерністської творчості й водночас заманіфестувала б новий літературний напрям. Павликова відмова написати переднє слово збурила цілу епістолярну суперечку з Кобринською, яка непохитно відстоювала художню вартість, новаторство й ексклюзивність своїх творів у фантастичній образності й винятковій художності, виправдовуючи елімінування ознак реалістичної естетики або свідомого їх контамінування з фольклорними структурами: «Як не хочете писати предмови, то дарма, не всилую. Без предмови мені їх ніяк видавати, дотепер не дуже на них пізналися наші літерати. <…> Робите кривду не лиш мені, але і собі, — через тоту предмову моглибисти станути осередком нового літературного у нас напряму. Зробилисте мені великий завід. Шкода, до того часу може би-м була когось инчого собі знайшла. <...> Боїтеся! Не довіряєте моєму естетичному смакови! Най і так буде, най пропадают. Присилайте все те, що я Вам дала-м назад. "Казки" і матеряли. Без предмови они вийти не можут» (лист Кобринської до Павлика від 10 верес. 1902 р.; ЦДІАУЛ, ф. 663, оп. 1, од. зб. 219, арк. 144). Хоча в намірі спорядження творів передмовою авторитетного критика Кобринській йшлося не про літературну саморекламу, а про можливість дати публіці своєрідний літературознавчий коментар до творів цілком іншого стильового формату. Про це йшлося в її листовному поясненні Павликові (14 верес. 1902 р.): «<…> я зовсім не хотіла, щоби Ви мене в предмові величали, та лиш пояснили, т. є. поясненє дали. То таке скромне жаданє, що те можу собі і сама написати прикінци в роді коментаря (там само, арк. 145).

Насправді Павлик не сприйняв творчого замислу казок Кобринської, оскільки естетичним критерієм будь-якого твору вважав реалізмоцентризм: «щоби в штуках і умієтностях панував реалізм, — правдивість, наукова майже вірність в представленню людського життя, а особливо його обставин, так, щоби й се була позитивна наука, тілько що популярніша, приступна для всіх»[1]. Очевидно, ці казкотвори не відповідали його естетичним очікуванням передусім через невідповідність засадам життєподібності. Як стверджує Лілія Приймак, «М. Павлик залишався носієм ідей позитивізму і його реалістичні переконання були непохитними»[2].

---

1 *Павлик М.* Переписка Михайла Драгоманова з Михайлом Павликом (1876–1895). Т. 5. Чернівці, 1912. С. 16–17.

2 *Приймак Л.* Михайло Павлик літературний критик і перекладач. Івано-Франківськ : Гостинець, 2003. С. 63.

По суті, листовна полеміка з Павликом, який не сприйняв нового зацікавлення Кобринської фолькмодерном, архаїчними пластами народного світовідчуття, казкового міфосвіту відображала причини загальної негативної літературознавчої рецепції «Казок» і не раз змушувала письменницю обстоювати власну авторську ідею та творчі інтенції своїх казкотворів, за її словами — «речей правдивих, виходячих з душі нашого народа» (лист до Павлика від 10 верес. 1902 р.; там само, арк. 144).

Орієнтуючись на модерністський досвід європейських літераторів у творчому освоєнні та інтерпретації фольклорних передтекстів, експлікації фантастичних художніх елементів, Кобринська закидала Павликові літературну ретроградність і необізнаність із сучасними тенденціями письменства: «Ви не вчиталися в теперішну літературу і тому здаєся, Ви те давне» (там само, арк. 147). Для глибшого розуміння новочасних напрямів і мотивів у літературі авторка радила Павликові освоювати модерну європейську лектуру — «Зачароване коло» Луціана Риделя, «Весілля» Станіслава Виспянського, «Затоплений дзвін» Ґергарта Гауптмана, «Сім легенд» Ґотфріда Келлера, по суті цим переліком засвідчуючи модерний європейський інтертекст своїх казок. «Завважуючи поширення в новітній західноєвропейській літературі символізму та містицизму, Н. Кобринська намагалася знайти підґрунтя для цих явищ у власній культурі. Ним, зокрема, виявився фольклор», — стверджувала Наталія Шумило[1].

Погоджуючись із Павликом щодо традиції творчого опрацювання народних джерел в українській літературі, Кобринська однак зазначила, що порівняно з українськими письменниками, «поляки фантастичну сторону зуміли ліпше використати» (лист до Павлика від 14 верес. 1902 р.; ЦДІАУЛ, ф. 663, оп. 1, од. зб. 219, арк. 145). Надсилаючи С. Єфремову (в листі від 22 листоп. 1902 р.) свою «казку про градову хмару» («Хмарницю»), Кобринська натякнула на європейські аналогії фолькмодерної тенденції: «<…> в польській літературі появилися новішими часами фольклористи в поезії і повісти» (ІЛ, ф. 13, № 5). Отже, як стверджують дослідники, «авторка ставить власні казки у певний типологічний ряд, які по-новому застосовують фантастику як літературну умовність»[2]. Про домінантну саме фантастичного первня й пріоритет естетики над дидактикою у своїх літературних казкотворах наголошувала Кобринська у листі до Павлика від 14 вересня 1902 року, пояснюючи свідомий відхід від реалізмоцентричних засад: «Мої казки тим нові і вартні, що малюють фантастичні, а не реальні креації» (ЦДІАУЛ, ф. 663, оп. 1, од. зб. 219, арк. 144); «Вартість моїх казок виджу якраз в тім, що вони суть трактовані просто лиш

[1] *Шумило Н.* Під знаком національної самобутності : українська художня проза і літературна критика кінця XIX — початку XX ст. Київ : Задруга, 2003. С. 253.

[2] *Кріль К., Денисюк І.* Наталія Кобринська: Штрихи до портрета // Радянське літературознавство. 1980. Вип. 6. С. 50.

з артистичного боку, ні дидактичного, ні фільозофічного, ні з суспільного, і тим ріжняться вони від инчих творів тої породи» (там само, арк. 145).

Тодішній «загальний зворот наукового світа до фольклору»[1] викликав своєрідну моду на фолькмодерн, запроваджену передусім у художній практиці символістів, які відшукували в царині народної творчості «цілі скарби чудес надприродности і загадок»[2]. За словами І. Денисюка, «фольклорний символізм» ставав подекуди «містком між реалізмом і модернізмом», а «фольклорна умовність була своєрідним кодом порозуміння між автором літературного твору нового напряму і читачем»[3].

Дифузія літератури і фольклору як один із модерністських експериментів сприяла ефективному витворенню новітньої естетичної парадигми письменства й стильовій його еволюції, посилення уваги до питань міфотворчості. «Українські митці на межі віків відчули потребу оновлення літератури на базі синтезу модерних засобів і фольклорної традиції»[4]. Популярний на той час нефольклоризм поставав як спроба осучаснення літератури засобами модерністської поетики, зокрема контамінуванням чи синтезом фольклорних та літературних традицій й відмовою від прямого репродукування народнопоетичних джерел. Як стверджувала Ніна Калениченко, «на початку XX ст. письменники відмовляються від насиченості творів фольклорним матеріалом, переходять до його творчого переосмислення, до глибокої художньої трансформації фольклорних образів, до включення елементів фольклору у найновіші засоби художнього відображення дійсності внаслідок чого створюються глибоко філософські, символічного звучання твори»[5].

Наявність в ейдологічній поетиці власних казок креативного символістського досвіду Європи Кобринська засвідчувала не раз. У листі до редактора «Літературно-наукового вістника» від 28 лютого 1898 року зазначала: «Тепер символізм так дуже в моді, і подаєся в ріжних потравах, чи ліпше сосах». Як приклад такого мистецького синтезу та власних літературних пошуків на фольклорному ґрунті наводила свою казку «Чортище» — «маєте проте символізм в фольклористиці» (ІЛ, ф. 78, № 925). Принцип фольклорної імплантації в казках, за який Кобринській часто докоряли критики, вона пояснювала взоруванням на кращі європейські зразки подібного освоєння етнографічних матеріалів. Як приклад назвала нобелівську лауреатку 1909 року в галузі

---

1 *Лукіянович Д.* Переднє слово // Кобринська Н. Казки. Чернівці, 1901. С. XVII.

2 Там само. С. XVIII.

3 *Денисюк І., Кріль К.* Поборниця прогресу // Кобринська Н. Вибрані твори. Київ, 1980. С. 18.

4 *Погребенник В.* Неофольклоризм поезії ранніх українських модерністів (Осип Маковей, Василь Щурат, Агатангел Кримський) // Міфологія і фольклор. 2009. № 1 (2). С. 50.

5 *Калениченко Н.* Українська література кінця XIX початку — XX ст. : напрями, течії. Київ : Наукова думка, 1983. С. 224.

літератури, швейцарську письменницю Сельму Лаґерлеф, творчість якої «аж угинаєся під етнографією свого краю» (лист Кобринської до О. Назарієва від 1912 р.; ІЛ, ф. 13, № 35). Тому письменниця усіляко популяризувала й обстоювала тенденцію фольклоризму у вітчизняному літературному досвіді: «чого би нам встидатися нашої етнографії і не послугувати ся тими темами» (там само).

Осмислюючи фольклорні передтексти, Кобринська свідомо інкарнувала в казках елементи модерністських літературних структур та народнопоетичних образів і мотивів, виявляючи неабияку творчу здатність до такої інтеграції та мистецької співдії, «поєднавши народну казку з модерністичною візією»[1]. Причому, як спостеріг Д. Лукіянович, трансформуючи фольклорний матеріал, авторка зуміла «слобонитися» «від похибок романтиків (сентименталізм, неприродність, до смішності неправдиві креації сільські)» і «вляти в них [казки. — *А. Ш.*] новочасну ідею і витиснути слід новочасного майстра»[2]. Фольклорні інспірації ейдологічно обрамлюють художній світ казок письменниці й водночас наснажують яскравою авторською індивідуальністю, стильовою креативністю та мистецькою новизною. Особливість неофольклоризму Кобринської полягає в самобутньому експлікуванні поетики народнопоетичних передтекстів як джерела мотивів і тла для розгортання глибших пластів народного світовідчуття, в продуктивному «контактуванні» з фольклорним світом, шуканні нових форм його художнього освоєння. Пізнаючи й духовно зглиблюючи «чарівний світ нашого фольклору», Кобринська як тонка мислителька не йшла шляхом простого репродукування фольклорних сюжетів, а прагнула до індивідуально-творчого їх переосмислення: символізації духовних явищ, народних архетипів та міфологем, занурення у фантастичні сфери народної демонології. Вона надала «відмінних індивідуальних ціх тим творам народної фантазії»[3], закодувавши у мову символів та міфічних знаків особливий духовно-міфологічний континуум. Естетика фольклору стала органічною складовою її художнього мислення та духовної ідентичності.

Скомпонувати казкотвори Кобринської у збірку та написати до неї «Переднє слово» замість Павлика погодився пізніше Д. Лукіянович, відзначивши естетичне чуття й художню майстерність письменниці, яка вміло «підхопила і обробила предмет»[4], по-новаторськи відтворила надприродний світ давніх демонологічних уявлень та народних вірувань.

Про намір видати збірку з присвятою Олександрі Куліш Кобринська звіщала її в листі від 1 грудня 1903 року: «Оден мій приятель зайнявся виданєм казок, котрі хочу Вам присвятити, але коли то вийде і як? Я зовсім не знаю, хіба

---

1 *Денисюк І.* Розвиток української малої прози XIX — початку XX ст. Львів : Академічний експрес, 1999. С. 238.

2 *Лукіянович Д.* Переднє слово // Кобринська Н. Казки. Чернівці, 1901. С. XVIII.

3 *Кобринська Н.* Що мене вражало // Кобринська Н. Казки. Чернівці, 1904. С. 4.

4 *Лукіянович Д.* Переднє слово // Кобринська Н. Казки. Чернівці, 1901. С. XIX.

лиш тільки, що від часу до часу каже собі гроші присилати. Але я сну віру, то дуже чесний чоловік і не схоче моїй кривди. Врешті він мені уже тим прислужився, що в переднім чи послісловi хоче пояснювати значіння моїх казок ширшій публіці» (ІЛ, ф. 13, № 7). Збірку відкривала дедикація Ганні Барвінок: «Світлій частині народньої душі, чільній українській писательці, горячій приклонниці наших поневолених селянок, Олександрі Кулішевій (Ганні Барвінок) присвячує на доказ високого поважання авторка» (Казки. Чернівці, 1904).

У «Передньому слові» до збірки Д. Лукіянович проаналізував історичну ґенезу та архетипні риси образу чорта у світовій літературі та фольклорі, співставивши їх із літературним варіантом цього образу в казках Кобринської. Серед стильових маркерів казкотворів Кобринської Лукіянович спостеріг вплив загальноєвропейської літературної тенденції в осмисленні феноменів позасвідомого, надприродного, демонічного — «прочуттів, снів, видінь», — які чи не найсильніше пов'язані зі світом природи та архаїчними народними віруваннями: «І ось драматурги та белетристи звернулися до сего, що вже спожитковували романтики, т. є. до людової віри в духів і весь надприродний чудесний світ і брали їх або наївно зі становища людових понять, або як символ для висказання нових ідей. Тут бачимо найлучше, як символісти і модерністи, а між ними й Кобринська, сягнули до того, що "дрімає в корени зруба", що "лежить десь у споді народної душі"»[1].

Цікавою ідеєю збірки стала авторська передмова під назвою «Що мене вражало», в якій Кобринська оприявнила головні задуми своїх фолькмодерних творів: «Провідна думка моїх казок — то демонологічна сила в природі, виступаюча з цілим апаратом мотивів, акцесорій і почувань простолюдина»[2]. Письменниця засвідчила особисте зацікавлення сферою демонології та показала, «що вражало» її в архаїчних пластах українського фольклору та відповідно інспірувало новий творчий експеримент («теми», «багатство акцесорій», «народний колорит», «простота в поняттю і висловленню»). «Захоплені душею враження» створили фантастичний дивосвіт літературної казки, закодовуючи в художніх образах-символах ту чи ту ідею та надчуттєві феномени: відьма — «то містична потуга жінки», чорт — «сила людського таланту», хмарниця — «боротьба чоловіка з природою», «простибіг» — «то чудесна сила слова»[3]. У листі до М. Грушевського Кобринська конкретизувала враженнєвий діапазон, викликаний її рецепцією фольклорного матеріалу, й таким способом вмотивувала власну художню техніку контамінації фантастичного й реального двосвіття: «Перше, що вражало мене в наших народних казках, то "Wahrheit und Dichtung" [правда і вигадка (нім.) — *А. Ш.*] в цілім значінню того слова. Не раз буває, що сама основа фантастична, а всі описи, характеристика людей вражають

[1] *Лукіянович Д.* Переднє слово // Кобринська Н. Казки. Чернівці, 1901. С. XVIII–XIX.
[2] *Кобринська Н.* Що мене вражало // Кобринська Н. Казки. Чернівці, 1904. С. 1.
[3] Там само. С. 2–3.

реалізмом, часом противно (але то рідкість)»[1]. Відповідно письменниця не заперечувала умовності генологічної дефініції своїх казок. У супровідному листі до редактора «Літературно-наукового вісника» від 28 лютого 1898 року, надсилаючи до друку «новельку» «Чудовище» (пізніша назва «Чортище»), Кобринська наголосила на формальному використанні жанрової матриці народної казки, яка проте не завадила «задержати вірність характеру казки навіть щодо моралі»: «Новелька будьто-би народна казка, але розуміється, що то лиш скелет, головну ролю грає артист, розмилований в своїм творі, через що перед і потерпіти приходиться» (ІЛ, ф. 78, № 925). Прикладом такої жанрової неконсеквентності та умовності є видавнича історія казки «Рожа», коли, вперше друкуючи цей твір на сторінках «Літературно-наукового вістника» (1899. Т. 7, кн. 7, с. 6–17), Франко без відома авторки дав творові жанровий підзаголовок — «нарис». А Кобринська обговорювала цю видавничу колізію з Б. Грінченком: «Я люблю мої "Казки" і маю великий жаль до Добр[одія] Франка, котрий бог знає чому, одну з таких моїх "Казок" назвав "нарисом" і не забуду Ваших, Добр[одію], слів: "Він Вам тим одним словом все попсував"»[2]. Така Франкова редакторська інтервенція, очевидно, мала на меті жанрово вмотивувати чи виправдати фрагментарні скоки та розвихрену фабульність «Рожі». Тому в критичній літературі про творчість Кобринської подибуємо різні жанрові дефініції «казок»: фантастичні оповідання за мотивами народних казок (Уляна Кравченко, О. Коренець), оповідання (М. Грушевський), «літературні казки-новели», «химерне оповідання» «алегорична балада в прозі», «притча»[3].

Рецепція. Тогочасна критика не була щедрою на позитивні відгуки, сприймаючи збірку як низькопробне експериментування та неорганічну фольклорну стилізацію.

То ж що не влаштовувало критиків у цих казкотворах? М. Грушевський кваліфікував їх як «приклад перелому у белетристичній творчості письменниці»[4], спричинений зацікавленням «сферою фантазії та тих невиразних душевних почувань, що з'являються у чоловіка на границі життя реального, сенсуального і світа віри і фантазії»[5]. Цікаво, що такий погляд на внутрішню еволюцію власного творчого мислення дуже заімпонував Кобринській: «Мене незвичайно вразив підхоплений Вами мій перехід до казок» (ЦДІАУК, ф. 1235, оп. 1,

---

1 Ця недатована листовна нотатка Кобринської, яку Грушевський умістив в своїй статті «Наталія Кобринська», зберігається в його фонді (ЦДІАУК, ф. 1235, № 249, арк. 43–44). Тут і далі цитуємо за публікацією: *Грушевський М.* Наталія Кобринська // Літературно-науковий вістник. 1900. Т. 9. Кн. 1.

2 *Кріль К.* Листування Н. Кобринської з Нечуєм-Левицьким та Борисом Грінченком // Українське літературознавство. 1970. Вип. 10. С. 128.

3 *Денисюк І., Кріль К.* Поборниця прогресу // Кобринська Н. Вибрані твори. Київ, 1980. С. 18.

4 *Грушевський М.* Наталія Кобринська // Літературно-науковий вістник. 1900. Т. 9. Кн. 1. С. 15.

5 Там само. С. 15–16.

спр. 532, арк. 20). Втім поєднання реалістичної й фантастичної матриці, а також «сполученє творчости самої авторки з етнографічним матеріалом» (там само, арк. 16) Грушевський уважав неорганічним, ба навіть штучним, коли «модерна творчість псує початковий характер», через що авторці не вдалося зберегти автентику народних переказів, «духа, що повинен оживити цілість». За словами критика, казкотворам Кобринської «бракує <…> одноцільності тону і враження, вийшли вони з етнографічної безпосередности, а не перетравилися в горні індивідуальної творчости, щоб вийти з нього зовсім новими, самостійними поетичними творами сучасного майстра» (там само, с. 17).

Листовно пояснюючи М. Грушевському (в листі від 25 лют. 1899 р.) інтертекстуальну ґенезу своїх казок та поширену в літературі форму синтезу реально-фантастичних елементів («реаліста може їх піймати з реального боку, а символіста — з символічного» (там само, арк. 15), Кобринська зізнавалася, що своєю творчою методою «щодо змісту а навіть форми» найближче стояла до Гоголівського «Вія»: «“Вій”, пр[иміром] розпочинається описами реального зовсім як в моїй “Рожи”, — а нараз можна сказати, “ні з того і з сього” бере Відьма студента на плечі і несе світами. Єсли у мене менше ясности, то, може, не тільки я винна, це дух часу…» (лист до Грушевського від 9 груд. 1899 р.; там само, арк. 17).

Сергій Єфремов критично означив казки Кобринської як твори з «ультрамістичним спрямуванням народних казкових сюжетів»[1], інкрустовані «символічними надбудовами». Цими текстами Кобринська еволюціонувала до домінуючого у другій фазі творчості символічно-містичного напрямку[2]. «При читанні таких творів, — зауважував критик, — перш за все кидається в очі їх ходульність, фальш і неприродність <…>; фантастичне і реальне в них не зв’язане органічно, а покладене смугами, вільно відокремленими одна від одної при найслабшому доторкові критики»[3].

Вочевидь, контроверсійність рецепції цієї збірки мотивована її стильовою ексклюзивністю, досі незнаною в галицькій літературній царині технікою фольклорно-літературного синтезу та художнього новаторства. Як зауважила Кобринська в листі до М. Грушевського від 9 грудня 1899 року, «щодо казок, можуть вони добрі або злі, але я не знаю, аби хтось щось подібного дав галицькій літературі і стоять вони собі у нас зовсім одиноко» (ЦДІАУК, ф. 1235, оп. 1, спр. 532, арк. 35). Принцип такої часом неорганічної контамінації реалістичної й фольклорної семіосфер у своїх казкотворах Кобринська пояснила й М. Павликові (у листі від 2 черв. 1899 р.), мотивуючи законами специфічного жанру: «Деякі недокладности в моїх казках суть з намислом придумані — надто

1 *Єфремов С.* В поисках новой красоты // Єфремов С. Літературно-критичні статті / упоряд., передм. і прим. Е. Соловей. Київ : Дніпро, 1993. С. 105.

2 Там само. С. 105–107.

3 Там само. С. 106.

велика докладність в річах фантазийних надає стяжілости» (ЦДІАУЛ, ф. 663, оп. 1, од. зб. 219, арк 18).

За життя письменниці збірка «Казки» здобулася на прихильну рецензію хіба що Д. Лукіяновича, який пояснив її несподівані фольклорні зацікавлення двома чинниками — «авторка ішла поруч з сучасним інтересом до фольклору, розбудженим в Європі, то раз, — а з другої сторони — у неї се перехід до другої фази її творчости, до котрої дорогу отворила собі "Душею", писаною під впливом Метерлінка»[1]. Лукіянович чи не першим схарактеризував казкотвори з погляду нової інтерпретації, побачивши у них авторське захоплення фольклором та «богатим надприродним світом уяви в народних казках»[2], а також оригінальну творчу трансформацію народнопоетичного матеріалу: «станула на висоті своєї задачі: умієтно підхопила і обробила предмет, а всюди достроїлася до тону і виображення нашого люду, задержала красу і оригінальність материялу»[3].

Саме пояснення ґенези казок творчою еволютивністю авторки значною мірою позбавляло від тенденційного, однобічного маркування цих текстів й давало змогу бачити в них щось інше, аніж невдалий творчий експеримент й штучні фольклорні інспірації. Невипадково Іван Миронець чи не вперше об'єктивно запропонував застосувати новий естетичний критерій до осмислення казок Кобринської в стильовому контексті всієї її творчості, зокрема «з'ясувати їх як форму переходу письменниці до модернізму»[4].

Літературне значення «Казок» вже по смерті авторки глибше збагнули й близькі сучасниці Кобринської. Уляна Кравченко згадувала, що багатьом читачам вони подобалися, адже «не кожний захоплюється хоч і по-мистецьки різьбленими творами реалістичними. Цінности знаходяться і у світі мрії, і у світі чуття»[5]. Подібної думки була й Ольга Дучимінська, яка розглядала казки у спектрі її творчої еволюції й зацікавлення «нереальними світами та духовими почуваннями людини», як картини «з артистичним почерком і тонкістю вичувань», за теми яких взято народні казки і перекази[6].

Ольга Коренець звернула увагу на провідний мотив казок Кобринської, що згодом екстраполювався на всю її модерністську творчість — коли «реальний світ стає фантазією, а сфера фантазії прибирає форми реальні»[7]: «Отсей нахил Кобринської, колишньої реалістки до матеріялізовання духової сили є

1 *Д. Л. [Лукіянович Д.].* Кілька уваг до письм Наталії Кобринської // Буковина. 1899. № 84.

2 *Лукіянович Д.* Переднє слово // Кобринська Н. Казки. Чернівці, 1901. С. XVIII.

3 Там само. С. XIX.

4 *Миронець І.* Наталя Кобринська. Оповідання. Редакція і передмова А. Березинського. «Рух», 1929 : [рец.] // Критика. 1930. № 7/8. С. 212.

5 *Кравченко У.* Уривки спогадів // Жіноча доля. Коломия, 1930. С. 45.

6 *Дучимінська О. О.* Наталія Кобринська як феміністка. Коломия, 1934. С. III.

7 *Коренець О.* Наталя Кобринська (Громадська діячка і письменниця) // Літературно-науковий вістник. 1930. Т. 102. Кн. 6. С. 532.

незвичайно характеристичним для неї у пізніших роках її творчости. Зразу проявляється він у неї в народніх переказах, як народнє вірування, щоб опісля увійти в суть акції як сила реальна»[1]. Водночас дослідниця не оминула й мистецьких хиб збірки, виявних передусім у стильовій фрагментарності та химерній еклектиці, що позбавляють збірку художньої єдності та ідейної домінанти: «Фантастичним оповіданням Кобринської недостає внутрішньої суцільности і скристалізовання провідних ідей. З одного боку, реалістичний малюнок, з другого символіка, незлучені з собою в цілість, не дають повноти враження і є ніби окремими фрагментами окремих цілостей»[2].

Екстравагантної поетики й символістської фактури казок не сприйняли свого часу й радянські критики, хоча й не заперечували їх «модерного духу»: «Спроба письменниці надати фольклорним образам значення містичних символів — речників людської долі — виявилась несполучною зі справжнім мистецтвом, пішла йому на шкоду. Не допомогла й модна вишуканість художніх засобів, імпресіоністична техніка, — правдиві в своїй основі малюнки народного побуту затуманились містичною тенденційністю»[3]. Синтез реалістичної й модерністської естетики, а також езотеричні захоплення Кобринської спостеріг у «Казках» Юрій Кобилецький, зауваживши, що, попри реальну основу цих творів, письменниця сягає «якихось глибших, підсвідомих, непізнаних і утаємничених надприродностей»[4]. За радянського часу літературознавці не наважувалися кваліфікувати казки з погляду іншої, ніж реалізм, стильової фактури. А. Коржупова, наприклад, зазначала, що «фантастичні елементи, відірвані від реального ґрунту, привели до послаблення реалізму творів Кобринської»[5]. О. Мороз закинув письменниці «руйнування реалістичної основи народної фантастики» через «підсилення і розгортання фаталістичних, "демонічних" мотивів», і визнав «головним недоліком» цих творів «ідейну нечіткість та слабкість композиції»[6], але при цьому й надалі ідентифікуючи творчий феномен Кобринської з реалізмом: «Поєднуючи дійсність з фантастикою, етнографічні дані з творчим вимислом, авторка і тут залишається в якійсь-то мірі реалістом»[7].

Також розглядаючи казки Кобринської у парадигмі реалістичної естетики, Ніна Калениченко мотивувала їх появу саме впливом модернізму та автор-

---

1 *Коренець О.* Наталя Кобринська (Громадська діячка і письменниця) // Літературно-науковий вістник. 1930. Т. 102. Кн. 6. С. 529.

2 Там само. С. 531.

3 Наталія Кобринська // Історія української літератури : у 8 т. Т. 4. Кн. 2 : Література 70–90-х років XIX ст. / О. Є. Засенко та ін. Київ : Наукова думка, 1969. С. 81.

4 [*Кобилецький Ю.*]. Наталія Кобринська // Історія української літератури: література другої половини XIX століття / відп. ред. І. І. Пільгук. Київ : Радянська школа, 1966. С. 755.

5 *Коржупова А.* Наталя Кобринська // Радянська Буковина. 1955. № 134.

6 *Мороз О.* Наталя Кобринська та її твори // Кобринська Н. Вибрані твори. Київ : Держ. вид-во худож. л-ри, 1958. С. 24–25.

7 Там само. С. 23.

ськими пориваннями у трансцендентні сфери[1], щоправда до «казок» дослідниця помилково зараховувала й символістські твори письменниці — «Душа», «Омен», «Св. отець Николай», «Блудний метеор». Вочевидь, на підставі того, що наявні в цих текстах містицизм світовідчуття, топоси двосвіття, надреальні обриси за поетикальною фактурою споріднені зі стилістикою та художньою технікою її казок.

Лише в новіших літературознавчих оглядах творчості Кобринської дослідники почали розглядати збірку «Казки» з погляду поетики та проблематики як творчого вияву модерністських пошуків письменниці та настанови відтворити світовідчуття народної демонології, звернувшись до «символічних та імпресіоністських виражальних засобів»[2] та скомплікованої композиційної структури: «Справді-бо, “Казки” стилістично непрості і просякнуті символікою, яку не завжди легко розшифрувати, чи, в крайньому разі, розшифрувати зразу. Структура їх складна композиційно. Стиль динамічний і напружений, найбільш підходить під визначення “рваного”: переходи від одного епізоду до другого, від внутрішнього монологу до авторської розповіді іноді настільки невловимі, що читач мусить повернутися назад, щоб уточнити, про кого йдеться. В цьому сенсі стиль Кобринської справді можна назвати модерністським <…>»[3]. Наслідком творчого розвитку письменниці й суттєвої модифікації художньо-виражальних структур уважали «Казки» Кобринської й інші дослідники, пов’язуючи це з впливом символізму, позаяк «опрацювання фольклорних мотивів ведеться в алегорично-символічному ключі»[4]. Н. Гаєвська розцінила казкотвори Кобринської як відлуння її захоплень містицизмом у середині 1890-х років[5]. Поглиблення й урізноманітнення інтерпретаційних практик та поетико-семантичної методології в сучасному літературознавстві спричинило нову хвилю дослідницьких зацікавлень збіркою «Казок» Кобринської з погляду різних рецептивних стратегій. Наталія Шумило розглядала їх у парадигмі бароково-готичної поетики та образності як вияв модерністських тенденцій в літературі зламу віків[6]. Інга Кейван інтерпретувала ці твори у парадигмі містицизму, з погляду ідентифікації в них архетипних структур та симво-

---

1 *Калениченко Н.* Українська література кінця XIX початку — XX ст. : напрями, течії. Київ : Наукова думка, 1983. С. 223.

2 Історія української літератури 70–90-х років XIX ст. : у 2 т. Т. 1 / за ред. проф. О. Д. Гнідан. Київ : Логос, 1999. С. 449.

3 Там само. С. 461.

4 Історія української літератури : у 2 т. Т. 1 : Дожовтнева література / І. О. Дзеверін та ін. Київ : Наукова думка, 1987. С. 506.

5 *Гаєвська Л. О.* Проза // Історія української літератури XIX століття : у 3-х кн. Кн. 3 : 70–90-ті роки XIX ст. / за ред. М. Т. Яценка. Київ : Либідь, 1997. С. 87.

6 *Шумило Н.* Під знаком національної самобутності : українська художня проза і літературна критика кінця XIX — початку XX ст. Київ : Задруга, 2003. С. 248–252.

лів[1]. Ґрунтовно осмислив «Казки» в контексті творчої еволюції Кобринської М. Легкий, зараховуючи ці твори до нового типу її творчості, «заснованого на фольклоризмі, на визнанні єдності реального й трансцендентного первнів світобудови, на метафізичній і містичній образності, глибокому символізмі»[2].

Образна природа літературної казки Кобринської на поетикальному рівні слугує засобом інтегрування та експлікації етноментальних міфологем та архетипів (долі, таланту, гордощів, слова-сакруму), які виконують основну імагіональну функцію, одночасно розбудовуючи інший візійно-міфологічний світ.

4.5.2. Топоси двосвіття: сакральне і профанне

Топоси двосвіття — реального і містичного, профанного і сакрального, земного і трансцендентного — репрезентують у казках Кобринської оригінальну неофольклорну та архетипно-міфологічну парадигму. Містицизм світовідчуття цієї збірки увиразнено топосоактуалізуючим підзаголовком — «*З того світа* уяви»[3], який водночас виказував езотеричні зацікавлення письменниці.

Містичне двосвіття як ейдологічне осердя й світовідчуття збірки «Казки» закцентовано в рецепції критиків. Зокрема, Ольга Дучимінська писала про творчу увагу Кобринської до «нереальних світів»[4], поривання «у країну духа й містики»[5]. Уляна Кравченко віднайшла художню вартість казок «у світі мрії, і у світі чуття»[6], а Ольга Коренець спостерегла феномен двосвіття через перцепцію психічного буття — «підсвідомих станів душі на межах світу реального й позасмислового»[7]. Потяг письменниці до «світу чарів, заклятих і цілого

---

1 *Кейван І.* Архетипи лісу та землі у казках Наталі Кобринської // «Покутська трійця» й літературний процес в Україні кінця XIX — початку XX століть. До 130-річчя від дня народження Василя Стефаника і Леся Мартовича : матеріали наук. конф. 14–15 трав. 2001 р. Дрогобич, 2001. С. 151–158; *Кейван І.* Архетипні структури у «містичних» творах Наталії Кобринської // Науковий вісник Чернівецького університету. Слов'ян. філол. Вип. 106. Чернівці, 2001. С. 81–86; *Кейван І.* Сюрреалістичне оповідання Наталі Кобринської «Омен»: спроба архетипного аналізу // Біблія і культура. Вип. 4. Чернівці, 2002. С. 160–165.

2 *Легкий М.* Проза Наталії Кобринської (ідейно-естетична еволюція й поетика) // Українське літературознавство. 2012. Вип. 75. С. 106.

3 Так називався цикл, у якому казки Кобринської друкувалися впродовж 1903–1904 років у газеті «Буковина».

4 *Дучимінська О. О.* Наталія з Озаркевичів Кобринська // Жіноча доля : часопис для україн. жіноцтва. Коломия, 1934. № 12/13. С. 3.

5 *Дучимінська О. О.* Наталія Кобринська як феміністка. Коломия, 1934. С. 3.

6 *Кравченко У.* Уривки спогадів // Жіноча доля. Коломия, 1930. С. 45.

7 *Коренець О.* Наталя Кобринська (Громадська діячка і письменниця) // Літературно-науковий вістник. 1930. Т. 102. Кн. 6. С. 529.

багатства фантастичного, казочного життя»[1], захоплення «надприродним світом» і виявами «трансцендентальної свідомости»[2] зауважив у «Казках» Денис Лукіянович.

У казках Кобринської архаїчні уявлення про когерентність чи взаємозв'язок двох світів — реального і потойбічного — оприсутнено через образ лімінальної зони. Лімінальний (від лат. *limen* — поріг) означає пороговий, проміжний стан чи стан переходу, коли норми чи закони одного стану (світу) уже не діють, а норми іншого ще не вступили в дію. Лімінальна зона — це своєрідна «межа між світами», яка «з'єднує профанний світ із сакральним»[3] й характеризується просторовою невизначеністю, релятивністю, позачасовістю. «Особливістю цього перехідного міфопростору можна вважати його граничну віддаль як до життя, так і до смерті»[4].

Отже, «архетип міжсвіття» (Р. Крохмальний) у казках письменниці найчастіше виражено протиставленням світів реального і фантастичного, сакрального і профанного, туземного і потойбічного, між якими встановлена зона екзистенційного контактування героя, його онтологічне балансування поміж двома світами.

Проте чи не найяскравіше творчу інтенцію для зглиблення архетипу двосвіття висловила письменниця в листі до М. Грушевського: «Одначе завсіди побіч світа змислового, доступного, з'являється світ инший, неясний, незрозумілий, якби надприродний, котрий в уяві простолюдина нерозлучно в'яжеться з світом реальним. Хмарка, що заступає місяць, сніг, що зсувається зо стріхи, то судильниці, що проповідають долю чоловіка; самітний в поли корч — то заклята дівчина; вихор — то чорт показується чоловікови. Всюди якісь невидимі сили, з котрими чоловік входить у близький контакт. "З того світа уяви" — такий заголовок хочу дати моїм казкам»[5].

Для казок Кобринської властива християнська імперативність, параболічність, ідея праведного життя й побореної гріховності, катарсисна сутність духовної покути людини. Водночас письменниця заперечувала екзальтовану релігійність своїх казкотворів, пояснивши Павликові: «Дивно, що Ви узріли там релігійно. Там релігія — то казки» (ЦДІАУЛ, ф. 663, оп. 1, од. зб. 219, арк. 147). Тому в творчості письменниці, «казка уникає заглиблення у комплекс складних, скомплікованих психологічних проблем і зорієнтована передусім на уведення в коло фундаментальних морально-етичних пріоритетів»[6].

---

1 *Д. Л. [Лукіянович Д.].* Кілька уваг до письм Наталії Кобринської // Буковина. 1899. № 84.

2 *Лукіянович Д.* Надприродний світ в казках Наталії Кобринської // Буковина. 1904. № 90.

3 *Давидюк В.* Первісна міфологія українського фольклору. Вид. 3-тє. Луцьк : Волинська книга, 2007. С. 79.

4 Там само.

5 *Грушевський М.* Наталія Кобринська // Літературно-науковий вістник. 1900. Т. 9. Кн. 1. С. 16.

6 *Пилипчук С.* Фольклористична концептосфера Івана Франка : монографія. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2014. С. 309.

Попри нашарування власне авторської фантастики, в казкотворах є елементи архаїчного світогляду народу, те, що «лежало у кореня зруба», за словами самої письменниці, або за В. Проппом те, що «криється в історичній реальності минулого»[1].

У **«Рожі»** (ЛНВ, 1899, т. 7, кн. 7, с. 6–17) міфічне помежів'я актуалізовано кількома рівнями. Земні приготування молоді до вечорниць розгортаються на тлі космогонічної проекції — лунарного міфу про закохану пару зорю та місяця: «На темній блакиті блиснула звізда, як дівчина, що вибігла за ворота і виглядає милого. Ось і він… Тихо з-за гір скрадається ясний, веселий, виплив на чисту блакить, а з ним усе засяяло, зраділо» (с. 226). Письменниця сама пояснила використання такої стійкої фольклорної сполуки, дбаючи про досягнення в описах природи «якнайбільшої гармонії»[2]: «звізда — то сільська дівчина, що вийшла за ворота і виглядає милого»[3].

Далі у творі оприявнено інтимні колізії гордовитої дівчини Марини з сільськими парубками, кожен із яких домагався взаємності першої на селі красуні й був пошитий у дурні. Щоб «притерти носа» зухвалій дівці, хлопці вирішили зігнорувати її під час вечорниць. Зневажена дівчина подумки необачно звернулась до інфернальних сил: «Коби хоть чорт прийшов та й заговорив до мене!» (с. 229), спровокувавши таким способом раптову появу антропологізованого представника інферни. Сугестивна магія слова необережно сказаного «набуває такої сили тому, що було мовлене у незвичайному місці»[4]. Латентна присутність чорта спочатку відчутна на рівні його константних міфоатрибутів — космогонічних («свиснув вітер, затряс вікнами, завив диким стогоном, загудів у комині і з лускотом отворив двері»), дендрарних («стара грушка жалібно застогнала»). Антропологізований образ перевтіленого нечистого асимілює його в земному світі — «гарний панич, <…> високий, стрункий, у короткім кабатику і маленькім з пером капелюшку. Волосся у нього чорне, як у ворона, а очі гейби чорним огнем горіли» (с. 229), проте такі його рудиментарні атрибути як чорна колористика зовнішності та кінські копита ідентифікують інфернальну природу. З одного боку, Кобринська уводить стереотипний фольклорний образ чорта, експлікуючи мотив його залицянь із жінками, як це описав В. Милорадович: «чорти з'являються до дівчат в образі парубків, між іншим, і для того, щоб женитися»[5].

---

1 *Пропп В.* Исторические корни волшебной сказки. Ленинград : Изд-во Ленинград. ун-та, 1986. С. 353.

2 *Грушевський М.* Наталія Кобринська // Літературно-науковий вістник. 1900. Т. 9. Кн. 1. С. 16.

3 Там само.

4 *Давидюк В.* Первісна міфологія українського фольклору. Вид. 3-тє. Луцьк : Волинська книга, 2007. С. 77.

5 *Милорадович В.* Українська відьма : Нариси з української демонології / упорядкув., пер. і передм. О. Таланчук. Київ : Веселка, 1993. С. 27.

Відтак епіцентр напруги переноситься в поле фантасмагоричних візій Марини (образ «темних, пірваних думок», що «шуміли крильми диких птахів» (с. 229), які переміщують обох персонажів поза межі реальних вимірів, у сферу лімінальності. Складна еклектика химерних міфознаків, які є породженням галюцинаторних станів героїні, означує її позасвідоме, оніричне буття: «мати кладе їй на голову вінок», «бабу несуть до церкви», «церков валиться, хитається, спадають хрести», «кровава пляма», «люди, не люди, а якість звірі з розжертими пащеками» (с. 231).

Просторовою локалізацією лімінальної зони, за словами В. Давидюка, є «найрізноманітніші невгіддя — хащі, болота, непрохідний ліс, яри, безлісі вершини»[1]. Обриси лімінального міфопростору в «Рожі» становлять конгломерацію химерних, інфернальних, потойбічних, хтонічних локусів. Ініціальними символами, які актуалізують протистояння людського (земного) та демонічного є перстень і клубок, езотерична магія яких діє лише в зоні міжсвіття. Чорт присилує дівчину «закласти на палець золотий перстінь», що мало означати її інфернальну ініціацію, по суті, перехід чи асиміляцію дівчини у хтонічному світі. Клубок пряжі (як символ міжсвіття) — це ініціальний чарівний засіб, який має привести героїв до межі того чи іншого світу. Водночас клубок є символічним образом демаркації світів, який ейдологічно втілений у символіці розмотування клубка як прямування у потойбіччя, зону найближчого контактування зі смертю. Клубок «вказує шлях до того світу. Його символіка може сприйматися амбівалентно: це й символ життєвого шляху, визначеного наперед силами, які дають цей клубок, але й символ зв'язку з потойбічними силами, нитка, яка в'яже героя з агентами роду на "тому світі"»[2]. У «Рожі» нитка чарівного клубка символічно маркує простір міжсвіття, локальними атрибутами якого виступають образи невгідь («перелази», «глибокі яруги», «круті стежки», «безконечні стерні, очерети, темні ліси»), антропоморфні гідрообрази («лиснуло озером», «вода чиста, як сльоза», «чоловік по шию в воді; вода наливається йому до рота», «заклекотіло болото», «стогне багно»), хтонічні знаки (хрести, могили), аудіальні образи («троскіт, гук, падуть громи, заводять сови, крякають ворони, тарахкотять колеса, кидає камінням і тупотить кінськими копитами» (с. 232). Окрім лімінальної конотації, подібні локуси є звичним просторовим антуражем й для чортівських сил: «Улюбленим житлом чортів, окрім пекла, вважаються: болото, очерет, кущ бузини, суха верба, вода <…>»[3].

Атрибутивним образом лімінальної зони, в якому сконцентрована головна колізія протистояння світів — сакрального та інфернального (хтонічного), —

---

1 *Давидюк В.* Первісна міфологія українського фольклору. Вид. 3-тє. Луцьк : Волинська книга, 2007. С. 78.

2 Там само. С. 79.

3 *Милорадович В.* Українська відьма : нариси з української демонології / упорядкув., пер. і передм. О. Таланчук. Київ : Веселка, 1993. С. 36.

є хатка в лісових хащах: «То була зовсім порожня хата, лише мертвець лежав на лавці. В головах мерця горіли свічки, а на стіні висів образ Матері Божої» (с. 232). Біснувату дівчину, знесилену демонічною «погонею» чорта, вабить «сіяюча золотим блиском звізда» — астрально-символічне втілення Богородиці, образ якої явився героїні в самотній хатині: «Мати Божа ціла в золоті, два ангели тримали пишну коруну, інші трубили в облаках, а вона піднесла високо руки, розложила широко свої пресвяті ризи, під котрі ховалися святці й угодники Божі» (с. 232). За висловом В. Проппа, мотив втечі передбачає мотив спасіння, порятунку[1]. У казці локальним місцем спасіння є хата, де переслідувана дівчина віднаходить духовний прихисток Богородиці.

Боротьба за душу Марини розгортається як протистояння християнського й демонічного світів. Фантасмагорія «пекельного танцю» бісівських сил, які «товклися по всіх кутах, човгалися по землі, дерлися по стінах» (с. 233), щоб отримати перемогу над світлими силами й утримати в своїй владі душу дівчини, протиставлена сакральному омофорові «Цариці Небесної», яка затулила Марину своєю «прозорою шатою» й вберегла від остаточного заволодіння нечисті. В цьому акті оприсутнено християнський мотив пресвятого покрову Богородиці, сакрального апотропея від злих сил, здатного не лише захистити людину, а й зробити її невидимою[2]. Акціональна символіка покривання (покрову) містить ще й конотацію спасіння, духовного порятунку, сакрального осяяння та морального прозріння. За твердженням О. Левкієвської, «мотив покривання має свої аналогії в суто книжній традиції, де дієслово покривати, окрім свого основного значення, має значення “рятувати”»[3]. Відповідно, образ чорта постає у казці як сублімований вияв жіночої гордості, зосередженої в осерді людської душі («мала я у серці пиху чорта») й подоланої завдяки сакральному впливові Небес.

Дівочі молитовні апелювання до Богородиці підсилюють катарсисну ідею твору: «Не відвертай від мене, Мати Божа, пречистого Твого лиця, — молила вона. — А коли мала я у серці пиху чорта, то той гріх спокутую житєм і смертю моєю, лише най буду при Тобі, Матінко Свята!» (с. 233). Головна ідея цього твору, семантизована у символіці флористичної метаморфози, за словами письменниці є такою: «Рожа — то дівчина, покарана за пиху, за те, що хлопців не любила, а лиш дурила (кокетство); її вибавляє висша загальна любов»[4].

Очищення біснуватості дівчини, душа якої зазнала впливу нечистих сил і відповідно «вже не буде спасенна», має відбутися за особливим поховальним ритуалом, на який Марину настановляє Богородиця: «Іди до тих, що тебе

---

1 *Пропп В.* Исторические корни волшебной сказки. Ленинград : Изд-во Ленинград. ун-та, 1986. С. 346.

2 *Левкиевская Е.* Славянский оберег. Семантика и структура. Москва : Индрик, 2002. С. 32.

3 Там само. С. 58.

4 *Грушевський М.* Наталія Кобринська // Літературно-науковий вістник. 1900. Т. 9. Кн. 1. С. 16.

породили, проси, аби живцем тебе у трумну поклали та й у широкім полі на розстайній дорозі поховали» (с. 234). Образ «високої могили», що стоїть серед широкого поля є лімінальною зоною, межею світів — з одного боку світу інфернального, уособленого топосом розстайної дороги, перехрестям та світу небесного, трансцендентного, асоційованого з ангельською топікою, блакиттю, спокоєм, умиротворенням («безконечний простір світа», що «сягає поза ясне сонце й синю блакить», «скляна баня чистої блакиті»). Ритуальна смерть здійснюється задля осягнення світу сакрального. На символічному рівні тріумфування сакруму супроводжується євангельським світлом, сонцесяйним спасінням душі, сакралізацією простору, освітленням шляху сходження до трансцендентного: «Дивним, чудовим блиском засіяло лице Цариці Неба. Промінням тих блисків задрожали тіні, загоріли зорі, сонцем заяснів світ» (с. 233).

Образ сакрального світла постає дієвим апотропеєм, магічним оберегом від нечистих сил, надаючи нової життєдайної екзистенції. «Світло — не просто засіб, відлякуючий нечисту силу, а сутність, наявність якої унеможливлює одночасне знаходження в цьому просторі сил зла. Світло і освітлення знаменують собою "сущий" світ; простір, на який поширюється світло, належить людині. При цьому світло своїм поширенням на певну ділянку простору відмежовує світ буття від "іншого" світу, так само як людський голос відмежовує собою безпечний простір від небезпечного» [1].

Символом містичного двосвіття виступає й образ куща польової рожі, що виріс «на високій могилі у головах дівчини» (с. 234). Це флористична метаморфоза дівчини після її фізичної смерті, трансферність у сакральний міфопростір, «форма перевтіленої людської екзистенції»[2], в якій акумульовано енергію небесної чистоти. Така ініціація, зміна образу «надає героєві лімінального характеру, бо повністю він уже не належить жодному із світів, а стає медіатором між реальністю та потойбіччям»[3]. Обітниця дівчини «житєм і смертю» служити Богородиці мотивує амбівалентну міфосимволіку образу рожі, передусім як уособлення двосвіття — небес, Діви Марії, містичного центру, тишини, блаженства, упокорення, серця, а також смерті, потойбіччя, царства мертвих. Водночас рожа набуває символу міфічного апотропея, що має оберігати людську духовну чистоту від інтервенції нечистих сил.

У статті «В поисках новой красоты» С. Єфремов, спеціально зупинившись на аналізові казки «Рожа» й детальному розборі її поетикально-сюжетної організації, розкритикував сюжетну розвихреність твору, штучно імплантовані в реальну царину оповіді «символістичні узори», які руйнують логіку реальних

---

1 *Левкиевская Е.* Славянский оберег. Семантика и структура. Москва : Индрик, 2002. С. 156.

2 *Давидюк В.* Первісна міфологія українського фольклору. Вид. 3-тє. Луцьк : Волинська книга, 2007. С. 77.

3 *Петрухіна Л.* Слов'янська романтична балада: зустрічі на межі світів (Іван Франко — Юліуш Словацький — Янко Краль) // Українське літературознавство. 2006. Вип. 68. С. 48.

перипетій, ампліфікацію містично-символістських деталей, згромадження нездатних до переповідання подробиць, які назагал у тексті «віддають містицизмом дурного тону»[1], позбавляючи його ясності й логіки. За словами С. Єфремова, навіть попри авторське означення ідеї твору, «Рожа» позбавлена ідейної виразності й залишається загадкою, дисонуючи з попереднім індивідуально-стильовим почерком письменниці: «Просто не віриться, щоби цей сонний, млявий, позбавлений будь-якого смислу і значення твір вийшов з-під того ж пера, яке раніше створило "Виборця"<…>»[2].

Не вельми позитивно сприйняв «Рожу» і М. Грушевський, назвавши першу частину твору «сільським образком, зробленим самою авторкою, зовсім реалістично і самостійно», а другу — «фантастикою народного оповідання». Головну хибу казки Грушевський вбачав у тому, що «реалістичні части не зливаються у якусь гармонійну цілість з фантастичними, як то воно буває в ориґінальних народніх переказах»[3].

У той самий час «Рожа» заімпонувала Павликові, який разом із Д. Лукіяновичем здійснював її коректу. «Тішуся, що Вам подобалася моя "Рожа", лиш не тішить, що маю з нею робити, бо бігме! не знаю», — зізнавалася Кобринська Павликові в листі від 11 квітня 1899 року, натякаючи, очевидно, на складність прилаштувати твір до друку (ЦДІАУЛ, Ф. 663, оп. 1, од. зб. 219, арк. 111). А в наступному листі (14 квіт. 1899 р.) припустила, що Павлика в цій казці могла зачепити найперше художня віртуозність: «Се моя фора — артизм, бо що ж врешті могло ся Вам инчого в "Рожі" подобати? — се самі, відай, признаєте, що артистично оброблене» (там само, арк. 113).

Наявність у «Рожі» одразу кількох лімінальних топосів зближує художню систему цього твору з парадигмальними рисами необарокової поетики: оксюморонна образність, інакомовність, символізм, алегоризмом, емблематичність, синкретизм символіки профанного і сакрального світів, експлікація елементів готичного мистецтва, містифікація дійсності, химерність і різка контрастність, палімпсестність образів та стилів, актуалізація мотиву протистояння демонічним силам.

У казці **«Хмарниця»** (Буковина, 1904, № 24/25) до лімінальних належать образи грози («хмарниці»), вітру та лісу. Головний мотив твору — приборкання стихії за допомогою надлюдських езотеричних здібностей мольфара — відлунює демонологічними уявленнями наших предків про антропоморфність неживої природи і здатність людини керувати природними силами за допомогою сакрально-магічних дій. «У "Хмарниці" вражала мене борба чоловіка з природою і єї духове житє. Хмарниця думає, чувствує, сердиться і улягає

---

1 *Єфремов С.* В поисках новой красоты // Єфремов С. Літературно-критичні статті / упоряд., передм. і прим. Е. С. Соловей. Київ : Дніпро, 1993. С. 107.

2 Там само.

3 *Грушевський М.* Наталія Кобринська // Літературно-науковий вістник. 1900. Т. 9. Кн. 1. С. 17.

демонічній силі чоловіка»[1], — так коментувала Кобринська міфологічний стрижень своєї казки.

Міфопростір лісу репрезентує у творі лімінальну зону, в символіці якої імпліцитно закодовані особливості архаїчного міфобуття й уявлення про ліс як анімістичний простір. Ліс-Дебра — сфера локального побутування місцевого мольфара-градівника Михайла Федіва, ідентифікаційний топос його езотеричної посвяченості: «Його називали ще Дебровим, бо хата його стояла край села над деброю, та й усі знали, що він щось від тучі знав» (с. 243). Містична територія лісу-Дебри як зони порубіжжя світів увиразнює й маргінальний соціальний статус мольфара, його територіальне відмежування, існування на помежів'ї цивілізації, суспільної общини. Мольфар у народному сприйнятті — це медіум між двома світами, фантастичним і реальним. На думку Мірчі Еліаде, такі люди «представляють найбагатший і найавтентичніший досвід людства на етнографічній стадії»[2].

Найпоширеніше мольфарство (чаклунство) на теренах Гуцульщини, краю з особливою етнокультурною й сакральною енергетикою. «Може, у жадної часті народу не розповсюджена так сильно віра в зносини поодиноких людей, знахарів, лікарів, ворожбитів і т. ін. з надземними силами, як серед гуцулів», — писав Франко в передмові до збірки «Гуцульські примівки» [т. 54, с. 116]. Митрополит Іларіон споріднює людей, наділених особливою сугестивною магією слова, з давніми волхвами — «окремими фахівцями в зносинах людей з богами»[3], «носителями таємної глибокої мудрості»[4], володарями езотеричної вербальної магії. «Люди вірили, що волхви мають надлюдські знання, що вони віщі, відуни, що вони добре знають, чим і як уласкавити богів, а тому стоять близько до них. Волхви були у великій пошані як народу, так і князів»[5].

У звичаях гуцулів заклинання граду могло відбуватись або на весь рік (такий ритуал здійснювався лише у різдвяну ніч), або ж від випадку до випадку[6]. «Віра в можливість такого заклинання основується явно на тому, що град вважається витвором чорта і його співучасників, а, отже, намагаються належними способами триматися на відстані від них»[7].

---

1 *Кобринська Н.* Що мене вражало // Кобринська Н. Казки. Чернівці, 1904. С. 3.

2 *Еліаде М.* Священне і мирське. Міфи, сновидіння і містерії. Мефістофель і андрогін. Окультизм, ворожбитство та культурні уподобання / пер. з нім., фр., англ. Г. Кьорян, В. Сахна. Київ : Основи, 2001. С. 174.

3 *Іларіон Митрополит*. Дохристиянські вірування українського народу : історично-релігійна монографія. Київ : АТ «Обереги», 1994. С. 174.

4 Там само. С. 174.

5 Там само.

6 *Кайндль Р.* Гуцули: їх життя, звичаї та народні перекази. Чернівці : Молодий буковинець, 2000. С. 123.

7 Там само.

Сакрально-магічний ритуал, що його мольфар Михайло застосовує для приборкання грозової стихії, попри позірну язичницьку обрядовість, позначений вже впливом християнської традиції, пов'язаної з використанням релігійної атрибутики — церковного дзвону та священицького пояска, який слугував за своєрідну мольфу. Пояс, як ритуальний оберіг, є одним із «найбільш сильних і універсальних захисних засобів, за своєю сакральною значущістю в народній традиції прирівнюваний до хреста»[1]. Апотропеїчна семантика пояса конституює його лімінальну атрибутивність як «межі між "своїм" та "чужим" простором»[2]. На акціональному рівні опоясування мольфара священицьким пояском ритуально означує відгородження свого світу від інтервенції іншого, чужого, захисний ритуал міфопростору землі[3].

«Надприродне обрання чи добровільне здобуття магічно-релігійної сили», — стверджує Мірча Еліаде, «обов'язково призводить до зміни чуттєвого режиму» — мирську чуттєвість змінює чуттєвість містична, пов'язана з набуттям паранормальних езотеричних властивостей[4]. Контактуючи з вищими надприродними силами, мольфар водночас духовно і фізично вкорінений у профанному, реальному світі, з яким його пов'язує етногенетична ментальність хлібороба. Тому його магічний ритуал боротьби з грозою є радше господарською інтенцією збереження врожаю, аніж звичною езотеричною практикою. Окультна методика мольфара уґрунтована на давньому способі ритуалізації життєдіяльності, виконання магічних дій та обрядів задля збереження господарства. По суті, функціонуючи у міжсвітті, Михайло промовляє своєрідні апотропеїчні формули, спрямовані на відвернення грози. За визначенням Інги Кейван, мольфар у «Хмарниці» є «трансформацією архетипу так званого культурного героя, котрий покликаний боротися із силами, що загрожують людському спокою»[5].

Протистояння сакрального й інфернального світів у казці уособлює імітована звуконаслідувальна боротьба дзвону й хмарниці. Дзвін, який з давніх-давен був віщувальним знаком для громади, у християнстві набуває сакрально-магічної функції захисту й духовного оберегу, християнського апотропея, церковного коду, медіума між світами. Образ хмарниці як антропоморфічної персоніфікації нечистих сил, актуалізує міфопростір потойбіччя: «Хмарниця

---

1 *Левкиевская Е.* Славянский оберег. Семантика и структура. Москва : Индрик, 2002. С. 31.

2 Там само. С. 32.

3 Там само.

4 *Еліаде М.* Священне і мирське. Міфи, сновидіння і містерії. Мефістофель і андрогін. Окультизм, ворожбитство та культурні уподобання / пер. з нім., фр., англ. Г. Кьорян, В. Сахна. Київ : Основи, 2001. С. 185.

5 *Кейван І.* Архетипи лісу та землі у казках Наталі Кобринської // «Покутська трійця» й літературний процес в Україні кінця XIX — початку XX століть. До 130-річчя від дня народження Василя Стефаника і Леся Мартовича : матеріали наук. конф. 14–15 трав. 2001 р. Дрогобич, 2001. С. 151–158.

закрутилася стовпом сивого диму, і роззівилася вогнем, і заревіла громом» (с. 244). Химера-хмарниця наділена ознаками інфернальних представників — тератоморфними, орнітологічними, антропоморфними, космогонічними (асоційованими зі символікою вітру, вихору): «з роздертим на шмати нутром», «витягала голову, як птах, коли хоче літи», «засвистала вітром», «піднесла тяжкі, як олово крила» (с. 244). Також наділена злими демонічними рисами, ототожнена з нетутешнім, нечистим, пекельним потойбіччям. В українській демонології космогонічну стихію (грозу) уособлював також вихор, один із персоніфікованих образів нечистої сили. За деякими народними віруваннями, вихор поставав і в образі чорта, і в образі крилатого змія. Зокрема обидві такі персоніфікації зафіксовані в фольклорних записах Павла Чубинського: «Вихри являються перед грозою, тому що вихор є тим самим дияволом, який сім літ буває звичайною змією, других сім років робиться полозом, тобто великою змією, а третіх сім років стає змієм з крилами й живе в скелях. Коли в нього цілком відростуть крила, тоді він починає літати у повітрі й вибирає час для прогулянки перед грозою. Шумом своїх крил він викликає страшний вітер, який ломить дерева й руйнує будівлі»[1].

З таким демонічним змієм із тератоморфними й орнітологічними ознаками в казці Кобринської ототожнено хмарницю: «З розбитою грудею, з покорченими руками, з повикручуваними пальцями, з роздертим на шмаття нутром хмарниця то підносилася, то спадала вдолину, витягала голову, як птах, коли хоче летіти.

Нараз засвистала вітром, аж земля затряслася, і поволі піднесла тяжкі, як олово, крила, і навернула вбік, понад гори» (с. 243–244).

В імітованих змаганнях сакрального й бісівського, дзвону й хмарниці — проглядається апокаліптична алюзія, мотив боротьби Архистратига Михаїла з армією злих демонів на чолі із Сатаною, описаний в останній книзі Нового Заповіту «Одкровення Йоана». В біблійній оповіді цю війну описано так: «І настала війна на небі: Михаїл і ангели його воювали проти дракона, і дракон воював та й ангели його, та не перемогли, ані місця не знайшлося їхнього більше на небі. І повержено дракона великого, змія стародавнього, званого дияволом і сатаною, що зводить вселенну, — повержено на землю, і ангели його з ним повержені» [Од, 12:7–9]. Фантасмагорія подоланої космогонічної почвари у казці Кобринської нагадує есхатологічну візію звергнення злих демонів у безодню: «З гуком, ревом і клекотом, як би ржали стада коней, безліч голов, кадовбів, рук, ніг, крил путалося в один клубок, кидало стрілами і летіло за нею в безодню чорного небосклону» (с. 245).

[1] Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край, снаряженной Императорским русским географическим обществом: Юго-западный отдел : материалы и исследования /собранные П. П. Чубинским. Т. 1. Вып. 1. Санкт-Петербург, 1872. С. 35.

Лімінальним простором, у якому локалізується епіцентр інфернальної агресії хмарниці є ліс — порубіжжя світів, ландшафтний обрис краю світу й одночасно втілення руйнівної енергії хаосу. Аналізуючи поетику літературної казки раннього українського модернізму, Ольга Цалапова стверджує, що хронотоп лісу відіграє у ній «важливу жанротвірну роль, зберігаючи архаїчну мотивацію архетипу». Хронотоп виражає типову для конкретної епохи форму сукупного відчуття простору й часу. Такі координати репрезентують певну модель світу, яка втілює авторську концепцію просторово-часового континууму, позначеного мистецькою суб'єктивністю»[1]. Картина розшалілої природи асоційована з апокаліпсисом, природнім катаклізмом: «Зашумів і застогнав ліс, погнулися до землі дерева. Трескіт, шум, блиск. Палючі стріли колять столітні дуби, від льодяних куль обсипається листя, обламлює галуззя» (с. 245). Езотерична акція мольфара скеровує деструктивну дію хмарниці у ліс, відвертаючи її від землі та людських врожаїв. У цьому мотиві актуалізована ритуальна ціль відвернення злих сил на міфічне помежів'я, в інший простір, в небуття: «Ритуал проганяння небезпеки в нікуди, за межі "свого", людського світу на акціональному рівні супроводжується певними діями, які символізують видалення небезпеки на межу, в ліс, в болото, на перехрестя, на воду, вивішування її на дерево і взагалі переміщення її в інші місця, які асоціюються в народній традиції з "іншим" світом»[2]. Цей мотив увиразнено в ритуальному діалозі дзвону і хмарниці, де звуконаслідувальна наказова тональність дзвону-громовідводу імітує його словесну боротьбу з хмарницею-химерою: «Дзвін ударив серцем у крису, але голосу не було, аж за третім разом крикнув:

— Стій! Стій! Стій!

Хмарниця закрутилася стовпом сивого диму, і роззявилася вогнем, і заревіла громом.

Пусти! Пусти мене!
Не пущу! Не пущу! — гудів поважно дзвін.
Пусти!
Не пущу!
Пусти хоть на кусник поля!
Не пущу на поле, іди лісом.
Я хочу поля! — ревіла хмарниця.
Лісом, лісом, — відповідав дзвін.
Поля, поля, — клекочуть брудні жовті боввани.
Лісом, лісом, — гуде дзвін» (с. 244).

---

1 *Цалапова О.* Міфопоетика казкового світу раннього українського модернізму (Дніпрова Чайка, Леся Українка, Олександр Олесь, Михайло Коцюбинський) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.01.01. Харків, 2011. С. 11.

2 *Левкиевская Е.* Славянский оберег. Семантика и структура. Москва : Индрик, 2002. С. 140.

Це типові формули замовляння від грому, в яких закодована інтенція вигнання небезпеки за межі людського простору. Так у творі актуалізується опозиція двох архетипів — поля як втілення життєдайної енергії, культурно впорядкованої території й лісу як космічного Хаосу, інфернальної безодні. За влучним спостереженням І. Кейван, у цьому епізоді представлено протиставлення «окультуреної» Землі Лісові, як «табуйованого» місця, яке «втілює в собі Хаос, магічну енергію»[1].

Інтервенція інфернальних сил на впорядковану Божу сутність — землю, повторює архаїчний мотив повстання демонів проти Бога, перетворення космосу на хаос, є алюзією есхатологічного міфу. Цю ідею обґрунтував М. Еліаде: «Якщо правда, що наш світ — це Космос, то будь-який напад із-зовні загрожує перетворити його на хаос. І оскільки "наш світ" був збудований за взірцевим творенням богів, космогонією, то противники, що нападають на нього, ототожнюються з ворогами богів, демонами і особливо з архідемоном, первісним драконом, якого здолали боги на початку всіх часів. Атака на "наш світ" — це помста міфічного дракона, який повстав проти творіння богів, космосу, і намагається його знищити. Вороги належать силам хаосу. Кожне зруйнування міста рівнозначне поверненню в хаос. Кожна перемога над нападником повторяє взірцеву перемогу бога над драконом (над хаосом)»[2].

Символічним сакральним атрибутом ритуального акту відвернення стихії у «Хмарниці» постає образ дзвона. Магічна енергетика його голосу не лише усмиряє руйнівну почвару, а й символізує міцну християнську віру селянина, постійне його уповання на волю Божу. Давній ритуал прогнання грози биттям у дзвони зафіксовано у Франкових записах «Людові вірування на Підгір'ї»: «Градом кидає нечистий. От тим-то, коли показується градова хмара — синя, а всередині білява — і здалека клекотить та шумить без вітру, то зараз треба бігти на дзвіницю і дзвонити. Є такі дзвони, що розбивають градову тучу» [т. 54, с. 118].

У творі магічний голос церковного дзвону протиставлено ревові розшалілої стихії: «А серед лоскоту громів, шуму вітрів, серед зойку пливе чистий голос дзвона чимраз далі й далі» (с. 245). Водночас образ дзвону — ще й сакральний знак консолідації громади, її духовний оберіг, аудіальний оповісник найважливіших моментів народного життя, медіальний сакрум у трансцендентому зв'язку з потойбіччям, незамінний релігійний атрибут духовної культури

[1] *Кейван І.* Архетипи лісу та землі у казках Наталі Кобринської // «Покутська трійця» й літературний процес в Україні кінця XIX — початку XX століть. До 130-річчя від дня народження Василя Стефаника і Леся Мартовича : матеріали наук. конф. 14–15 трав. 2001 р. Дрогобич, 2001. С. 153.

[2] *Еліаде М.* Священне і мирське. Міфи, сновидіння і містерії. Мефістофель і андрогін. Окультизм, ворожбитство та культурні уподобання / пер. з нім., фр., англ. Г. Кьорян, В. Сахна. Київ : Основи, 2001. С. 26–27.

українців. Аналогічний образ дзвона-громовідводу зображено в оповіданні Михайла Петрушевича «Градобур».

Казка Кобринської «Хмарниця» типологічно близька до Франкового оповідання «Під оборогом» (вперше надруковане у збірці «На лоні природи і інші оповідання. Львів, 1905). При порівнянні обидвох цих творів виявні художні аналогії на генологічному, сюжетному, художньо-стильовому та ейдологічному рівнях. Ґенезою спільного для них мотиву відвернення грози й зображення недовідомого в природі крізь призму надчуттєвої вдачі героя послугувала передусім трансформація народних вірувань та уявлень про надприродні явища, антропоморфізм, які сягають ще дохристиянської епохи. Аналізуючи різні образно-поетикальні збіги в обидвох творах, вірогіднішим видається припущення про паралельне творче осмислення цього мотиву. І Франко, і Кобринська були однаково залюблені в топос Підгір'я, обоє були обізнані з етнографією цього краю, його народними звичаями та повір'ями, згодом майстерно втіленими в їхніх художніх творах[1].

У казці **«Судільниці»** лімінальна зона ейдологічно репрезентована колоритними фольклорними образами, елементами символізму та містицизму. В першодруці (Народ, 1894, № 22, с. 341–347) з присвятою Михайлові Драгоманову в 30-ліття його творчої діяльності цей твір мав назву «Відьма. По народним казкам і оповіданням», оскільки в одній із казок-фрагментів, об'єднаних спільним заголовком, «того рода креації сильніше підчеркнено»[2], тобто центральним образом була відьма. Вже в наступних публікаціях (Буковина, 1903, № 149–150; 1904, № 10, 12, 14) та у збірці «Казки» (Чернівці, 1904) цей твір надруковано під назвою «Судільниці». Також відомо, що проміжним варіантом назви твору після «Відьми» була назва «Крижмо». Принаймні, вона фігурує у листуванні Кобринської з Павликом, який редагував для першодруку і «Народі» рукопис цього твору. До речі, Павликові більше імпонував саме заголовок «Крижмо»: «У Вас, напевно, є "Крижмо", бо пригадаю собі, що змінила заголовок на "Судільниці", а Ви мені казали, що відповіднійше "Крижмо"» (лист Кобринської до Павлика від 5 верес. 1904 р.; ЦДІАУЛ, ф. 663, оп. 1, од. зб. 219, арк. 141).

Михайло Павлик неодноразово листовно відгукувався про «Відьму», висловивши цікаві міркування в листі від 24 листопада 1894 року, який випадково зберігся в архіві Грушевських (Павликового листа Кобринська долучила до свого відпису від 20 січ. 1895 р. Катерині Грушевській): «Оповіданє, як матеріал знання нар[одного] світогляду, гарне, навіть дуже гарне, — початок навіть

[1] Детальніше типологічні зіставлення обох текстів проаналізовано у статті: *Швець А.* Оповідання Івана Франка «Під оборогом» та казка Наталії Кобринської «Хмарниця»: ейдологічні паралелі // Вісник Львівського університету. Серія філологічна. Франкознавство. Вип. 55. Львів, 2011. С. 97–107.

[2] *Кобринська Н.* Що мене вражало // Кобринська Н. Казки. Чернівці, 1904. С. 2.

трагічно гарний, але я не розумію, як в'яжеться конець з початком, і до того ж треба було відьмі заглянути в душу і показати єї як людину, в контраст до всіх небилиць, що люди про неї верзуть» (ЦДІАУК, ф. 1235, оп. 1, № 965, арк. 16). Також Павлик радив авторці «розробити широко» початок оповідання — «вийшла би історія долі нашої селянки чи селянина» (там само). У відписі від 12 грудня 1894 року, детально обґрунтувавши творчий задум «Відьми», письменниця пояснила, що «не могла бавитися в психологію, позаяк темат надто фантастичний, та й головно ходило мені о характеристику постатей і фантазію нашого люду, а передусім мусіла-м ся держати границь і задержати характер народних казок (байок), котрі нічого не мают спільного з глубшою психологією. Признаюся, що про те я також гадала, але по глибокій розвазі змінила м мій план, бо уступи, посвячені психології псували оригінальність народних композицій і видавалися гейби чорними плесами серед зеленої цвітучої сіножаті» (ЦДІАУЛ, ф. 663, оп. 1, од. зб. 219, арк. 49–50). Листовна полеміка Кобринської дуже цінна з погляду творчої історії та інтерпретації цього твору.

Чергова колізія з Павликом довкола «Відьми» вийшла тоді, коли він самовільно передрукував твір окремим відбитком, попри те, що Кобринська хотіла додати від себе коментар та спростувати раніше висловлений Павликів закид, нібито у цьому творі «не в'яжеться кінець з початком». Письменниця задумала подати у творі «три казки уперед, аби доказати, як наш нарід вірить в фаталізм, кожда казка кінчиться словами, що яке кого вже призначення, так він мусить жити, т. є. "в яку вже вродиться годину"» (лист до Павлика від 6 січ. 1895 р.; там само, арк. 52). «В "Судільницях", — писав Д. Лукіянович, маємо кілька таких казок, де представлена віра нашого народа в фаталізм, де дрібку відхиляєся заслона фаталізму і закритих перед нами прав, які з ріжних познак і прочуття може відгадувати лише той, хто має тоньші нерви і більше, ніж инші чутливу душу»[1].

Творчу ґенезу сюжету про відьму Кобринська також листовно ословила (3 серп. 1894 р.) тодішньому редакторові «Зорі» Василеві Лукичу (Володимирові Левицькому), сподіваючись надрукувати казку в цьому часопису: «В моїх матеріалах подибала думку про фаталізм істот названі відьмами і то дало мені товчок до дальшої композиції. Смерть відьми виділася мені також доста оригінальною, а уродженє доповнили моєму вибраженю народної казки. Взагалі не ужила м ані одного прикладу, не взятого просто з уст народа, а ціла моя оригінальність праці спочиває лиш в перетопленню в внутрі мого духа зібраний матеріал» (ІЛ, ф. 61, № 554).

Михайло Грушевський уважав, що з погляду поєднання фантастичних і реалістичних елементів з усіх казок Кобринської «найліпше випала "Відьма"»[2],

---

1 *Лукіянович Д.* Переднє слово // Кобринська Н. Казки. Чернівці, 1901. С. XV.

2 *Грушевський М.* Наталія Кобринська // Літературно-науковий вістник. 1900. Т. 9. Кн. 1. С. 17.

хоча й мав до цього твору свої критичні зауваги: «<…> ті ріжні оповідання про судільниць зібрані тут досить механічно до купи. По-друге — стративши спочатку свою наївність і безпосередність у руках авторки, сі оповідання не набули того, що були повинні натомість здобути при такій перерібці, що б заступило втрачене і надало їм нову цінність — поетичної закраски, чуття або якоїсь глубшої провідної ідеї, переведеної в такім переказі». Тому то в казці й «провідна гадка виступає досить слабо»[1].

Топоси міжсвіття актуалізують у цьому творі мотив фаталізму та невідворотності людської долі. «В "Судільницях" чоловік стає перед несвідомим правом сліпої потуги, закритої фаталістичної сили, про котру знають лиш віщі птахи»[2]. Містично-символічними знаками присутності цих птахів-судильниць слугують, за словами Кобринської, природні знамення, які уособлюють зв'язок із загробним світом: «хмарка, що заступає місяць, сніг, що зсувається зо стріхи — то судильниці, що проповідують долю чоловіка» [3]. Отже, «віра нашого народу в фаталізм, убраний в поетичну форму птахів»[4] становить ідейне осердя цього твору. Одивнені птахи в кожній з історій казки наділені містично-символічною атрибутикою: колористичною («срібно-сиві», «сиві», «великі білі птахи, зо срібними по крилах краями»[5] «дві чорні птахи» [Казки, с. 18], «великий чорний сумрак, пробитий стрілою ясного проміння» [Казки, с. 39], звуковою енігматичністю та олюдненим голосом («голос єї видавався якби хто десь далеко в поли грав у сопівку» [Казки, с. 7], голос іншої — «якби легкий шум листя на деревині» [Казки, с. 10].

Птахи наповнюють нічний простір профанного світу космічною аурою втаємниченого народження, енергетикою фаталізму долі та її містичної залежності від вищих сил. У давніх міфологіях символ двох птахів, які сидять на вершині чи гіллі світового дерева по правий та лівий бік його стовбура, співвідносився з астральною символікою сонця та місяця, уособлюючи космологічну модель світу. У зв'язку з такою конотацією пара птахів «виступає тут як свого роду охоронитель багатства і гарант правильності здійснення ритуалу»[6]. В такий спосіб актуалізується вторинна деміургічна функція птахів (репрезентантів космічної зони) як провісників наперед визначеної небесами людської долі, її фаталізму й невідворотності: «В яку вже хто годину вродиться, така єго доля» [Казки, с. 13].

---

1 *Грушевський М.* Наталія Кобринська // Літературно-науковий вістник. 1900. Т. 9. Кн. 1. С. 17.

2 *Кобринська Н.* Що мене вражало // Кобринська Н. Казки. Чернівці, 1904. С. 1.

3 *Грушевський М.* Наталія Кобринська // Літературно-науковий вістник. 1900. Т. 9. Кн. 1. С. 16.

4 Там само.

5 *Кобринська Н.* Судільниці // Кобринська Н. Казки. Чернівці, 1904. С. 15. Далі в тексті, покликаючись на цей твір, зазначаємо назву видання [Казки] та сторінку.

6 *Еліаде М.* Священне і мирське. Міфи, сновидіння і містерії. Мефістофель і андрогін. Окультизм, ворожбитство та культурні уподобання / пер. з нім., фр., англ. Г. Кьорян, В. Сахна. Київ : Основи, 2001. С. 346.

Сакралізуючи ритуал народження узалежненням від магічних часових фаз, птахи віщують долю немовлят, яка неминуче справджується: смерть семилітньої дитини біля криниці, дівчинка — то майбутня доля жовніра, який, зачувши таке пророцтво від птахів, посадив немовля на кіл, смерть батьків від рук власного сина, народження майбутньої відьми.

Посвяченими в магічне віщування птахів-судильниць стають у казці звичайні перехожі — двоє подорожніх, урльопник-жовнір, старенька бабуся, богомільник, — наділені здатністю розуміти мову міфічних птиць. Так оприсутнюється імпліцитний взаємозв'язок птахів і людей, когерентність двосвіття — космічного і профанного. «Розуміння пташиної мови у міфології і фольклорі приписується зазвичай персонажам, які особливо близькі до природи, часто володіють магічною владою над нею»[1].

Ейдологічна функціональність орнітологічних образів пов'язана з їхньою важливою роллю в міфологічних системах і ритуальних діях. «Вони виступають як особливі міфопоетичні класифікатори і символи божественної сутності, верху, неба, духа неба, сонця, грому, вітру, хмари, свободи, росту, життя, плодючості, достатку, підйому, сходження, натхнення, пророцтва, передбачення, зв'язку між космічними зонами, душі, дитяти, духа життя і т. д.» [2].

Проте на відміну від стереотипного позиціонування птахів у горішніх космічних сферах та співвіднесення їх з чоловічим началом, у казці Кобринської птахи пов'язані з жіночою концептосферою, наділені денотативними ознаками жіночого роду («дві сиві птахи», «дві чорні птахи»), що дає підстави вбачати у семантиці цього орнітоморфного образу відгомін давніх уявлень про пташку як уособлення душі. За іншими уявленнями, птахи мають зв'язок із загробним світом, виступаючи символічними посередниками у зв'язках потойбіччя і профанного простору, іноді уособлюючи душу померлого. «Часто птахи в обрядових піснях приносять вістку від померлих предків»[3], або в інших міфологічних варіантах є самими першопредками, наділеними вищою мудрістю і сакральним повноваженням впливати на долю своїх земних нащадків.

Орнітоморфна символіка в казці Кобринської виявляє головну віщувальну функцію птахів («судільниця» — віщунка, ворожка), пов'язану з міфологемою смерті та життя (народження). На думку М. Маєрчик, «внаслідок смислової спорідненості можна припустити, що обидві ці функції — птах-душа і птах-віщун — є генетично спорідненими й походять із вірувань, згідно з якими

---

1 *Еліаде М.* Священне і мирське. Міфи, сновидіння і містерії. Мефістофель і андрогін. Окультизм, ворожбитство та культурні уподобання / пер. з нім., фр., англ. Г. Кьорян, В. Сахна. Київ : Основи, 2001. С. 348.

2 Там само. С. 346.

3 *Крохмальний Р.* Метаморфоза і текст: семантична, структуротворча та світоглядна роль переміни художнього образу. Львів : ВЦ ЛНУ ім. І. Франка, 2005. С. 228.

птахи відлітають в місця перебування людських душ» [1]. «Для слов'янських традиційних культур, — підсумувала дослідниця, — отже, типовим є уявлення, що птахи є фольклорним образом прилітних духів предків і відлітних душ померлих, а також, що вони віщують наближення смерти»[2]. Жіноча природа міфічних птахів, отой «птахо-жіночий синкретизм»[3] у «Судільницях» мотивує також їх зв'язок з ритуалом народження, приведення на світ дітей.

Концепція трирівневого світоустрою пов'язує орнітоморфну символіку із астральною. Лунарні фази та стани супроводять у творі ритуал магічного народження. Місяць — астральний символ появи птахів, а також космічне світило, яке активізує енергію інфернальних сил. У колористиці сивих, срібних птахів асоціативно присутня лунарна ізохроматичність: «місяць світить, так як у днину, а якісь дві сиві птахи літають попід вікна» [Казки, с. 9–10]. Водночас місяць — це знак двосвіття, здатний котролювати і впливати на земне життя: «возився блідою тінею по землі» [Казки, с. 10]. З такою функцією кореспондує й антропоморфічна персоніфікація космічної природи місяця: «Місяць повільним кроком походжував помежи звізди, що всміхалися до него, ніби дівчата до молодого хлопця <…>» [Казки, с. 14].

Одним із центральних сюжетів «Судільниць» є сюжет про відьму, який разом із чотирма іншими казками монтує художню конструкцію цієї казки. Лімінальна природа відьми пов'язана з її двоїстою демонічною сутністю, «одночасною причетністю до двох світів: людського (вона — реальна особа, мешканка села) та потойбічного (вона ж — знаряддя і агент деструктивних, лиходійних сил потойбічного світу). Провадячи подвійне життя у цих двох вимірах, чергуючи дві свої ролі (людина вдень, демон уночі), відьма не втрачає зв'язку з одним світом, перебуваючи в полоні іншого: йдеться лише про домінування та силу однієї частини її єства за певних обставин, тоді як інша у цей час виявляється слабшою і вразливішою»[4]. Щоправда соціальний статус відьми у середовищі громади маргінальний. «Традиційна культура потрактовує її спосіб життя як девіацію, що перетворює відьму на таку собі соціальну маргіналку, контакти якої в межах соціальної структури суворо регламентовані та обмежені» [5]. Виявляючи господарську шкоду відьми селяни, здебільшого чоловіки, вчиняли фізичний самосуд над відьмою.

В образі відьми Кобринська персоніфікує демонічну природу жінки: «Відьма — то також містична потуга жінки, проявляючася лиш у негативнім значі-

---

1 *Маєрчик М.* Ритуал і тіло : Структурно-семантичний аналіз українських обрядів родинного циклу. Київ : Критика, 2011. С. 220.

2 Там само. С. 224.

3 Там само. С. 238.

4 *Кісь О.* Жінка в традиційній українській культурі (друга половина XIX — початок XX ст.). Львів : Інститут народознавства НАН України, 2008. С. 221.

5 Там само. С. 227.

ню, у вічній борбі добра і зла. Ся космічна жінка має за собою вікову історію у всесвітній літературі, яко персоніфікація злих наклонів свого пола, або жертва вікових пересудів. У мене не виходить вона ані алегорією, ані реальним типом, лише скристалізованим понятєм нашого народа, єї демонізму, з відповідними акцесоріями і примітивним, льокальним кольоритом, без ніяких підкладок і тенденції»[1]. Отже, в художньому типі відьми відповідно до народних уявлень символічно відображено інферналізацію жіночого начала, його демонічність, іманентну гріховність та хтивість. «На такі уявлення, — стверджує Ігор Чеховський, — накладалося і сприйняття жінки як істоти, нібито за своєю природою причетною до магії, — упередження, яке зародилося, певно, ще за доби матріархату, набуло певного негативного відтінку в патріархальному суспільстві й утвердилося в християнському погляді на жінку як на джерело спокуси і гріха»[2]. У сутності ритуалу чи будь-яких магічних обрядів виявлена гендерна засадничість, зорієнтована на домінантну роль у них жінки, що відрізняє її становище в ритуалі від зазвичай підпорядкованого статусу в суспільстві. Як стверджує М. Маєрчик, «в ритуалі стається навпаки, очевидною є активність жінки і як суб'єкта, і як об'єкта ритуалу»[3]. Дослідниця пояснила таку анімістичну задіяність жінки в ритуалі лише її символічною, знаковою присутністю, а не архаїчною матріархальною традицією: «А що жінка є іманентною частиною архаїчних анімістичних мітологем, то жіночі знаки, а також саму жінку залучали до ритуального процесу значно активніше, ніж чоловіка, саме як знак, символ, план вираження»[4].

У трирівневій структурі Світового Дерева саме жіноче начало, асоційоване з темними інфернальними концептами, «поступово втрачає свій сакральний та ладотворчий смисл, натомість щораз більше зближується із поняттям хаосу, темряви, деструкції, стає в один парадигмальний ряд зі смертю, потойбіччям, нечистотою, загрозою»[5].

Відьма Корчиха у казці Кобринської наділена вродженою езотеричною схильністю, мотивованою годиною народження, яка впливає на її аномальну поведінку в соціумі — «мусіла так жити та й так робити, бо в таку вже вродилася годину» [Казки, с. 35]. Головними атрибутами відьми як лімінального персонажа є її здатність до видозміни, метаморфоз. «В основі будь-якої діяльності відьом, — писав В. Милорадович, — лежить уміння обертатися на

---

1 *Кобринська Н.* Що мене вражало // Кобринська Н. Казки. Чернівці, 1904. С. 2.

2 *Чеховський І.* Українська відьма на Лисій горі (Національні особливості нічних польотів на чарівну гору) // Берегиня. 2002. № 3 (34). С. 13.

3 *Маєрчик М.* Ритуал і тіло : структурно-семантичний аналіз українських обрядів родинного циклу. Київ : Критика, 2011. С. 58.

4 Там само. С. 240.

5 *Кісь О.* Жінка в традиційній українській культурі (друга половина XIX — початок XX ст.). Львів : Інститут народознавства НАН України, 2008. С. 85.

живі істоти та неживі предмети, без чого сама діяльність ця не завжди була б можливою»[1]. У казці Кобринської задля уникнення покарання та здійснення магічних пакісних функцій відьма перекидається то в сито, то в чорного кота, то у праник. За словами Р. Крохмального, «щодо самого архетипу метаморфози, то в основі сутності його як явища міфотворчого лежить архетип міжсвіття»[2]. Отже, мотив, коли відьма полишає своє тіло вночі і летить верхи, відбивав давні уявлення первісних людей про ритуал переходу (ініціації) як віртуального помирання і відродження. Вночі відьма проходить обряд ініціації, переходу в інфернальний міфопростір, зазнає візуальної трансфігурації (за Проппом), оскільки «перехід межі між світами (трансферність) має тісний зв'язок з актом переміни»[3]. Активізація демонічності жінки-відьми відбувається в нічний час, а її магічні дії, націлені на господарську шкоду, особливо ефективні у ніч перед сакральними святами — Івана Купала та Юрія. «Не слід допускати вхід відьом у господарства, особливо в Юрієву та Іванову ночі» [4].

Відьомська здатність літати є ще однією властивістю її лімінальності, належності до світу духів, демонічних істот. Ґенезу відьомських польотів І. Чеховський пояснює архаїчними уявленнями та анімістичними віруваннями у «вміння мага, чаклуна чи шамана примушувати свою душу відділитися від тіла, щоби здійснювати містичні мандрівки у просторі»[5]. У казці Кобринської засобом просторового переміщення відьми, а властиво, її душі виступає чарівна оброкинка, за допомогою якої вона перетворює юнака на коня та верхи на ньому здійснює мандрівку на міфічну Лису гору. Трансферність відьми відбувається через спеціальну частину хати — комин (каглу): «лише свиснула через комин та й полетіла на Лису гору» [Казки, с. 29]. За народними уявленнями, комин означав місце перебування чортів та відьом, саме через нього вилітала з хати всяка нечисть. З іншого боку, в контексті лімінальної атрибутивності комин символізував вертикаль зв'язку з потойбічним світом, набував значення архаїчного порубіжного локусу, міфологічного «медіатора у "той світ"»[6], адже «політ-підняття на гору мовою міфологічних символів означав перехід в інший світ» [7].

---

1 *Милорадович В.* Українська відьма : нариси з української демонології / упорядкув., пер. і передм. О. Таланчук. Київ : Веселка, 1993. С. 50.

2 *Крохмальний Р.* Метаморфоза і текст: семантична, структуротворча та світоглядна роль переміни художнього образу. Львів : ВЦ ЛНУ ім. І. Франка, 2005. С. 240.

3 Там само. С. 241.

4 *Кайндль Р.* Гуцули: їх життя, звичаї та народні перекази. Чернівці : Молодий буковинець, 2000. С. 120.

5 *Чеховський І.* Українська відьма на Лисій горі (Національні особливості нічних польотів на чарівну гору) // Берегиня. 2002. № 3 (34). С. 14.

6 *Давидюк В.* Українська міфологічна легенда. Львів : Світ, 1992. С. 149.

7 *Чеховський І.* Українська відьма на Лисій горі (Національні особливості нічних польотів на чарівну гору) // Берегиня. 2002. № 3 (34). С. 23.

Ще одним ритуальним ініціантом міжсвіття є чарівна галузка, яка за допомогою магічних вербальних формул переміщує непосвяченого у таємницю юнака на зборище нечистої сили. В езотеричній властивості відьми «осідлати» чоловіка під час таких польотів, «тобто символічно підпорядкувати його», Оксана Кісь вбачає прояви девіантної сексуальності відьми. Щоправда, магічну кодованість цього ритуалу в казці Кобринської розгадує мудрий юнак, який спромігся перехитрити чаклунку і, перетворивши на кобилу, сам її осідлав: «Лиш що хотіла [відьма. — *А. Ш.*] закинути на нього оброкинку, а він як не схопиться, як не вирве оброкинку, як не кине їй на шию, а вона, як почула оброкинку, то лише свиснула через комин та й полетіла на Лису гору» [Казки, с. 29]. Після повернення зі зборищ нечисті юнак наказує ковалеві підкувати відьму, у якої ще й після зворотного перевтілення у жінку, на руках й ногах залишаються підкови. На подібний мотив натрапляємо у праці Володимира Шухевича «Гуцульщина»[1].

Відьма винагороджує юнака, який викрив її інфернальність, магічною золотою сопілкою. Але, щоб заволодіти цим дарунком, хлопець має здійснити певний обряд ініціації — переміщення по той бік сакральної межі за допомогою чарівної галузки та вербального трансферного коду «понад ліс». Отже, тлом ініціального ритуалу у тексті знову-таки постає ліс, слугуючи водночас просторовим маркером та локальним вектором іншосвіття: «ліс оточує інше царство», а «дорога в інший світ веде через ліс»[2]. Як стверджує далі В. Пропп, «будь-яке потрапляння героя в ліс викликає запитання про зв'язок цього сюжету з циклом явищ посвячення». Ліс як міфічне помежів'я постає рубежем, «затримуючою перешкодою», яка унеможливлює зворотній шлях для непосвячених. «Ліс, в який потрапляє герой, непроникний. Це свого роду сіть, що ловить прибульців»[3]. Перетнувши межу потойбічного світу, «допитливий» юнак уже з нього не повертається. Це ще одне свідчення того, що «відьомський світ обернений земному, людському»[4].

На зборищах нечисті на міфічній Лисій горі юнак іде з відьмою в танець, у такий спосіб проходить свою ініціацію (ставши посвяченим у закони інфернального буття), ритуально символізованого мотивом танцю — «характерним атрибутом ініціальних обрядів у багатьох культурах світу»[5]. Після вражаючого видовища на Лисій горі, юнак, який наділений езотеричними знаннями та посвячений у суть ритуалу лише частково, гине, оскільки не дотримав вербальної формули та вдався до фатального експерименту з магічним словом.

---

1 *Шухевич В.* Гуцульщина. Львів : Загальна друкарня, 1908. Ч. 5. С. 214.

2 *Пропп В.* Исторические корни волшебной сказки. Ленинград : Из-во Ленинград. ун-та, 1986. С. 58.

3 Там же. С. 57.

4 *Давидюк В.* Українська міфологічна легенда. Львів : Світ, 1992. С. 123.

5 *Чеховський І.* Українська відьма на Лисій горі (Національні особливості нічних польотів на чарівну гору) // Берегиня. 2002. № 3 (34). С. 27.

«На кождий новий місяць» [Казки, с. 28] Корчиха здійснює свою мандрівку на Лису гору — міфічний топос інферни, який у віруваннях українців означав місце нічних зібрань нечистої сили, мислився як потойбічний світ, недоступний для звичайної, непосвяченої людини. Міфологічна семантика цього ороніма вказує й на лімінальну природу міфообразу гори, як вершини, через яку стається сходження у потойбіччя, а також символізує просторову дуальність відьми. Реальна топонімічна ґенеза ороніма Лиса гора походить від однойменної назви місцевості на Київщині, яка, за твердженням митрополита Іларіона, розташована «на правому боці Дніпра біля Києва»[1], або ще точніше — «історична місцевість у Печерському районі Києва, на південний захід від Видубичів <…>. Простягається на правому березі річки Либеді поблизу місця її впадіння у Дніпро»[2].

У «Судільницях» відтворено оргаїстичну природу шабашу на Лисій горі, хтиву відьомську поведінку, бісівські розваги та бенкетування, демонічний танець відьом з чортами як ознаки нічного інфернального ритуалу: «Чорти з відьмами гуляють, п'ють та всілякі збитки виробляють. <…> Гуляють, кілько гуляють, п'ють, кілько п'ють <…>» [Казки, с. 21], аж допоки не запіють півні.

Задля ефективності езотеричних дій відьма оголює тіло. На Івана Купала, замовляючи собі на молоко, «Корчиха голіська, без сорочки вибігла досвіта у поле, стала росу згортати та й щось до себе говорила» [Казки, с. 27]. Ритуал оголення при чародійстві також символізує когерентність двосвіття. На думку О. Кісь, «позбавлене одягу тіло, втрачає символічні маркери культури; відтак оголена особа семіотично повертається у до-людський стан, потрапляє під владу законів та сил природи, стає медіатором поміж світом людей і потойбіччям»[3]. В обрядовій етносимволіці роздягання Катерина Грушевська спостерегла особливу магічну функцію, яка забезпечує ефективність ритуалу: «Очевидно, се основне і розповсюджене правило між професіоналами магії, що голе тіло являється сприятливою обставиною для виконування їх діла <…>»[4] «резервуаром якоїсь особливої сили, що може могутньо впливати на речі»[5].

Магічно-ритуальні дійства, пов'язані з господарською діяльністю людей, відьма здійснювала й у сакральні свята, дні особливої «календарної

---

1 *Іларіон Митрополит*. Дохристиянські вірування українського народу : історично-релігійна монографія. Київ : АТ «Обереги», 1994. С. 187.

2 Українці: народні вірування, повір'я, демонологія. Київ : Либідь, 1991. С. 601.

3 *Кісь О.* Жінка в традиційній українській культурі (друга половина XIX — початок XX ст.). Львів : Інститут народознавства НАН України, 2008. С. 226.

4 *Грушевська К.* З примітивного господарства. Кілька завважень про засоби жіночої господарчої магії у зв'язку з найстаршими формами жіночого господарства // Народна культура українців : Життєвий цикл людини : історико-етнологічне дослідження у 5 т. Т. 3. Київ : Дуліби, 2012. С. 349.

5 Там само. С. 355.

активізації»[1] чарівниць, які належали до «основних межових свят "відьомського календаря"» (Юріїв день, Купальська ніч), а також уважалися помежівними періодами весняно-літнього господарського циклу[2].

Ідентифікація відьми в громаді спричиняє різні способи її покарання. Здебільшого це соціально ненормовані, стихійні акції — побиття, фізичне каліцтво, втоплення. Відьма намагається домовитися з господарем, чоловіком. Як припускає В. Давидюк, «мабуть, існує якась закономірність і в тому, що справа ловлі відьом та їх подальшого знешкодження в українських легендах цілком належить чоловікам»[3]. Також мотив чоловічого покарання відьом пов'язаний з архаїчною структурованістю гендерних первнів: чоловіче — світло, лад, порядок, жіноче — демонічність, хаос, потойбіччя. Власне цей аспект увиразнює домінування чоловічої сутності та сили над природою демонічної жіночості. Це виявляється особливо в мотивах фізичного покалічення відьми (дірка в прянику, осідлання її верхи, причеплення до воза). У казці Кобринської чоловік підглядає й розкодовує езотеричну інтенційність відьомських заклинань, спрямованих на заподіяння господарської шкоди, ба більше, переправляє їхню деструктивну магічну дію на саму відьму. Врешті, обернене закляття випадково посвяченого юнака зживає відьму зі світу.

Останній сюжетний епізод казки аксіологічно контрастує з попередніми, адже заснований на мотиві заступництва Матері Божої. Старенький богомільник здалеку йде на прощу до монастиря на Святій горі, щоб «поклонитися Пречистій Діві Марії, упросити ласки її небесної» [Казки, с. 36]. Хронотоп сакральної мандрівки паломників, що йшли разом зі старцем, окреслений тривким часовим діапазоном: «йдуть вони не день і не два, але від Зелених Свят аж до святої Покрови» [Казки, с. 35], що вказує на важливість для кожного з них цієї духовної самопосвяти, задля якої віряни «лишають роботу, поле, хати» [Казки, с. 36].

Фізична утлість старого богомільника й виснаження мандрівкою завадили йому разом з іншими людьми одразу зійти на Святу гору. Тому втомлений дорогою старець знайшов прихисток у місцевого ґазди. Зустріч біля підніжжя Святої гори й прихід дідуся в хату набуває великого екзистенційного сенсу для господарів, які якраз чекали приходу на світ первістка, до того тринадцять літ не маючи дітей. Через те побожний ґазда бачить у старцеві посвяченого, сподіваючись, що саме він принесе в його хату щастя батьківства: «Шукаю якої щасливої душі, аби увійшла в хату, може, Бог вам ту ласку дарує?» [Казки, с. 36]. Посвяченість богомільника та його езотеричне знання відкриваються нічної пори, коли він підслухав фатальний присуд «чорного сумрака» (птахи-судільниці) для новонародженого немовляти: «У десятім року повіситься» [Казки,

[1] *Чеховський І.* Українська відьма на Лисій горі (Національні особливості нічних польотів на чарівну гору) // Берегиня. 2002. № 3 (34). С. 30.

[2] Там само. 16.

[3] *Давидюк В.* Українська міфологічна легенда. Львів : Світ, 1992. 174 с.

с. 39]. Містика зловіщого знака натрапляє на потужну енергетику молитовного взивання старця, що випрошує біля чудотворного образу Матері Божої долю для приреченої дитини: «І молився він за себе і за всіх живих і мертвих, молився за тих, що ще будуть на світі жити і за маленького народженого, тяжко засудженого страшним приказом долі» [Казки, с. 44]. У духовно-сакральній комунікації з образом Богородиці старець зазнає найвищого молитовного екстазу: «Старенький богомільник лежав хрестом. Серце його отворилося якби пробуджена сонцем земля; душа рвалася високо, а в грудях грали пісні, яких він ніколи не чув, на уста наверталися слова, яких він ніколи не вимовляв» [Казки, с. 43].

За батьківською волею їхнього первістка богомільник тримав до хресту, а на прощання «поблагословив дитину та й поклав у руки образок Матери Божої, що купив був на св[ятій] горі» [Казки, с. 44]. Попереджувальним знаком фатального присуду для улюбленої дитини став дивний сон матері, в якому богомільник оповів давнє віщування. У хвилину, коли мало збутися фатальне пророцтво, хлопчину в стані відчаю від неминучої смерті рятує Матір Божа, яка «вихилилась із рамок і накрила єго своїм довгим, прозорим рантухом» [Казки, с. 47]. В експресивному пуанті прозріння криється головна екзистенційна засадничість казки «Судільниці»: «Хлопець з петлею на шиї — клячів перед образом Матери Божої і молився» [Казки, с. 48]. Сила молитви та віри стає найдієвішим оберегом, що захищає людину від присуду містичних сил. За словами письменниці, «несвідоме право сліпої потуги, закритої фаталістичної сили» у цій частині казкооповіді змінюється «інтервенцією Матери Божої, т. є. понятєм, унаслідженим по поганстві про вплив жінки на демонів»[1].

Як стверджує Ігор Набитович, «категорія sacrum є однією із тих постійних величин, яка триває й постійно знаходить своє художнє відображення в історико-культурному часі»[2]. Інтелектуальний світогляд Кобринської, особливо на зламі віків, надзвичайно чутливо й всебічно зглиблював феномен сакрального в різних його вимірах. Зокрема, в ескізі **«Простибіг»** (Буковина, 1904, № 30) через символіку екзистенційного двосвіття актуалізовано сугестивно-катарсисну функцію слова й містичної ролі старця-жебрака, який це слово промовляє, репрезентуючи водночас два типи буття — десакралізований світ мирської суєти, елімінованих духовних цінностей і сакральний світ, сферу контактування з Абсолютом, простір Блаженного Неба. За словами Мірчі Еліаде, «протистояння священне — мирське часто трактується як опозиція між реальним та ірреальним або псевдореальним»[3]. Отже, топоси двосвіття

---

1 *Кобринська Н.* Що мене вражало // Кобринська Н. Казки. Чернівці, 1904. С. 2.

2 *Набитович І.* Універсум sacrum'у в художній прозі (від модернізму до постмодернізму) : монографія. Дрогобич ; Люблін : Просвіт, 2008. С. 91.

3 *Еліаде М.* Священне і мирське. Міфи, сновидіння і містерії. Мефістофель і андрогін. Окультизм, ворожбитство та культурні уподобання / пер. з нім., фр., англ. Г. Кьорян, В. Сахна. Київ : Основи, 2001. С. 9.

в цьому творі протиставлені аксіологічно. Роль когерента між ними виконує слово-сакрум як певний містичний знак із глибоким релігійним смислом.

Кобринська наділяє лейтмотивний вербальний символ «простибіг» (милостиня) потужним магічним сенсом, декодуючи в автокоментарі до свого твору сутність одивненого Логосу: «“Простибіг” — то чудесна сила слова, звісна із свого демонічного значіння в ріжних появах щоденного життя нашого люду»[1]. Вірогідно, така авторська ідея мотивована, з одного боку, сакральною конотацією слова в «перейнятому символізмом» ранньомодерністському дискурсі, в якому воно «тяжіє до езотеричного смислу», а з іншого, містить ще й біблійну алюзію, за якою «слово — живе й діяльне, <…> проходить аж до розділу душі й духа <…> і розрізняє чуття та думки серця» [Євр. 4:12], наділене вищим життєдайним, конструктивним сенсом. Сакралізована нарація жебрака-адоранта формує своєрідний «ейдетичний простір мови»[2], який актуалізує різні рівні людського буття — фізіологічний, родинний, соціальний, трансцендентний. Сакральна маркованість слова чинить магічну катарсисну дію на випадкових перехожих, є індикатором їхньої доброчесності та засобом врегулювання моральних норм профанного світу. На думку Ігоря Набитовича, «sacrum є однією з найважливіших субстанцій людського існування, квінтесенцією релігійного світовідчування й буття homo religious — людини релігійної»[3]. Акт милостині — «простибіг» — виступає у творі дієвим мнемонічним знаком-пересторогою від релігійної й духовної індиферентності людей. Вербальна енергія спонукує мешканців десакралізованого світу осмислити себе в позачассі туземного буття, зміряти пройдений земний шлях духовними вартощами. Ефективність магічної дії цього моновербального сакруму зумовлена міцно вкоріненою вірою мирян, які асоціюють зі словом та узалежнюють від нього найсокровенніші аспекти своєї земної екзистенції й душевні прагнення до життя вічного. Для кожного перехожого жебрак добирає адекватну до його життєвих потреб словесну формулу, транспонуючи її у своєрідний апотропеїчний наратив з різними іллокутивними цілями: вимолюванням здоров’я й гараздів у господарстві старець розщедрив багача — «за здоровєчко ваше, за худібку вашу!», душу молодої матері, яка втратила маленьких діток, зворушив молитовним «за душечки померші», поминальним — «царство єму небесне» — достукався до зболеного жіночого серця й «потряс душею уже немолодого, але ще годного чоловіка», примусивши його задуматись про «дорогу на другий світ» [Казки, с. 83–84].

---

1 *Кобринська Н.* Що мене вражало // Кобринська Н. Казки. Чернівці, 1904. С. 3.

2 *Гундорова Т.* ПроЯвлення Слова : Дискурсія раннього українського модернізму. Постмодерна інтерпретація. Львів : Літопис, 1997. С. 237.

3 *Набитович І.* Універсум sacrum’у в художній прозі (від модернізму до постмодернізму) : монографія. Дрогобич ; Люблін : Просвіт, 2008. С. 29.

Отже, слово як першосутнісний сакральний архетип, ототожнений з Богом («Споконвіку було Слово, і з Богом було Слово, і Слово було — Бог» [Йо, 1:1]), визначає й впливає на інші архетипи земного буття — долю, здоров'я, щастя.

Вербальний код, що його промовляє харизматичний старець, збуджує релігійну чуттєвість мирян, оскільки в символічній сакральній суті слова закладено онтологічний потенціал та подальшу життєву перспективу людини, яка актом благочину намагається удосконалити своє земне буття й подбати про трансцендентне: «Житє біжить — і про житє дбає» [Казки, с. 83]. «Бо релігія — це взірцеве вирішення будь-якої екзистенційної кризи <…>. Взірцеве, тому, що воно розкриває світ, що вже не є осібним і затемненим, а позаособистим, значущим і священним, бо цей світ — це витвір богів»[1]. Світові земної гріховності — «грубости, захланности, п'янства, скупости» — у творі Кобринської протиставлено «одіте в жебраче лахміття слово», надпотужний феномен «одивненого» Логосу — «чудо», що «проб'є дорогу до зледенілого серця, через грубу кору затверділого сумління порушить в нім біль і тривогу» [Казки, с. 83].

Межі профанного буття формують спільний комунікативний простір жебрака з людьми різних соціальних статусів та життєвих інтересів — заможного ґазди, молодої матері, підстаркуватого чоловіка, «вельможного пана». Водночас духовно-прагматичні інтенції мирян на рівні трансцендентної комунікації старець транспонує в сакральний простір, відкриваючи нову онтологічну ідею слова як «сакральної духовної перспективи людського існування»[2].

Водночас акт милостині — важливої духовно-християнської практики — виявляє в цьому ескізі сутність взаємодії світів, стаючи, за словами Р. Крохмального, «одним з найпоширеніших позитивних когерентів»[3] між світами. У кожній благочинності сублімується духовна природа людини, в кожному жертвуваному срібнякові закладене людське прагнення до спасіння душі. За християнським віровченням, милостиня трактується як одна з основних людських чеснот: «Дай тому, хто в тебе просить, а хто хоче позичити в тебе — не відвертайся» [Мт, 5:42]. В євангельських текстах пропаговано ідею непублічної, неоголошеної, затаєної милостині: «Ти ж, коли даєш милостиню, нехай твоя ліва рука не знає, що робить твоя права: щоб твоя милостиня була таємна, і Отець твій, що бачить таємне, віддасть тобі» [Мт, 6:3,4].

---

1 *Еліаде М.* Священне і мирське. Міфи, сновидіння і містерії. Мефістофель і андрогін. Окультизм, ворожбитство та культурні уподобання / пер. з нім., фр., англ. Г. Кьорян, В. Сахна. Київ : Основи, 2001. С. 123.

2 *Гундорова Т.* ПроЯвлення Слова : Дискурсія раннього українського модернізму. Постмодерна інтерпретація. Львів : Літопис, 1997. С. 250.

3 *Крохмальний Р.* Метаморфоза і текст: семантична, структуротворча та світоглядна роль переміни художнього образу. Львів : ВЦ ЛНУ ім. І. Франка, 2005. С. 240.

Захланності й ницості мирського життя, жебрак протиставляє ідею духовних вартощів, виявлених чином подаяння. Молитовне апелювання старця до зачерствілої душі багача за допомогою графічної візуалізації на папері магічного знака «простибіг», врешті змушує «вельможного пана» застановитися й повернути злидареві свого золотого карбованця. На терезах значущості та життєвої непроминальності «папір переважив золото» [Казки, с. 85].

Катарсисна функція вербального знака оперта в творі на християнській ідеї сугестивності слова та його доброчинної, апотропеїчної суті: «Хто словом нехтує, сам собі шкодить» (Прип. 13:13); «Хто вважає на слово, той знаходить добро» [Прип. 16:20].

Жебрак наділений магією слова як священного знання й уповноважений бути вербалізатором волі Божої в земному світі, одночасно живучи у двох темпоральних площинах, що виражають вартощі двосвіття — профанному і сакралізованому часі. Володіючи особливим релігійним світовідчуттям, старець наче імітує божественні моделі буття. В українській етноментальній традиції культ жебрака, адоранта — того, хто просить, благає — наділений особливою морально-етичною впливовістю. З одного боку, він тестує аксіологічний стан суспільства у його ставленні до вбогих, а з іншого — інспірує людськість до духовного буття за християнськими законами. «Жебраки на Україні були носіями не просто фольклору, а поширювачами моральних переконань серед різних верств населення»[1]. У людей панувала «віра в те, що слово сповниться»[2], невипадково кожен давав гріш старому, сподіваючись на милостиве його слово й уповаючи на його заступництво перед вищими силами.

За іншим порівнянням, старець має риси й міфічного героя, духовного медіума, людини «взірцевої моделі» міфічної поведінки, суть якої, за М. Еліаде, зводиться до «імітування позалюдської моделі, повторення взірцевого сценарію і прориву мирського часу через вихід у великий час»[3]. Страдницьке життя старця — це наслідування жертовності Христа та Його духовного зцілення Словом Божим.

На думку І. Кейван, в образі старця концептуалізований юнґівський архетип «мудрого старого», досвідченого психолога, який «не потребує людських подаянь, це люди потребують його слів — завжди доречних і необхідних, як світло Сонця»[4].

---

1 *Крохмальний Р.* Метаморфоза і текст: семантична, структуротворча та світоглядна роль переміни художнього образу. Львів : ВЦ ЛНУ ім. І. Франка, 2005. С. 261.

2 *Іларіон Митрополит*. Дохристиянські вірування українського народу : історично-релігійна монографія. Київ : АТ «Обереги», 1994. С. 189.

3 *Еліаде М.* Священне і мирське. Міфи, сновидіння і містерії. Мефістофель і андрогін. Окультизм, ворожбитство та культурні уподобання / пер. з нім., фр., англ. Г. Кьорян, В. Сахна. Київ : Основи, 2001. С. 131.

4 *Кейван І.* Архетипні структури у «містичних» творах Наталії Кобринської // Науковий вісник Чернівецького університету. Слов'ян. філол. Чернівці, 2001. Вип. 106. С. 86.

Ритуальне покликання жебрака зумовлене його фатальною містичною ініціацією — «прикований якоюсь страшною покутою життя» [Казки, с. 82], — яка мотивує його нову духовну екзистенцію — одночасного співіснуванням з профанним світом та осягнення суті сакрального, «з мирського він стає "обраним"»[1]. Унаслідок такої ініціації (переходу) людина набуває нового чуттєвого досвіду, змінює свій екзистенційний вимір. Щось страшне і фатальне в його житті допомагає осягнути новий езотеричний досвід. Адже «надприродне обрання чи добровільне здобуття магічно-релігійної сили» «обов'язково призводить до зміни чуттєвого режиму» — мирську чуттєвість змінює чуттєвість містична, пов'язана з набуттям особливих екстрасенсоріальних властивостей, — стверджує Мірча Еліаде[2].

Старець перебуває в особливій лімінальній зоні, сфері міжсвіття, ейдологічно репрезентованій у тексті символікою дороги та мосту як топонімічних атрибутів порубіжжя: «Дехто від довгих років, дехто від дитини пам'ятає на мості при гостинці каліку з грубою через плече з міховиння торбою та й двома великими палицями» [Казки, с. 82]. Міст і дорога — символи трансферності між світами, у профанному світі — це місця найбільшої концентрації людей, а отже, найвдаліші для отримання милостині.

Безпосередній локус старця містифікується: «сидить він на маленькім стільчику, як на зачарованім під землею камені» [Казки, с. 82]. Символіка підземного каменя означує іманентну хтонічну вкоріненість жебрака, межі його трагічного профанного світу, життєвого фаталізму, генетичну спорідненість зі землею та покуту за власну земну гріховність: «З землі сотворений, до землі пригнений <…>» [Казки, с. 82]. Ще одним символом взаємозв'язку світів постає образ сонця як астрального світила, життєдайного начала, «всевидячого ока», яке з космічних високостей споглядає буденне життя людей у їхньому щоденному трибі: «Сонце стало западати за золоті лани <…>. Змучене своєю буденною працею ще в послідне кинуло пригаслим оком на калікого старця і пірнуло у води, щоби викупатися, відночати і завтра знов будити людей, гонити до праці, придивлюватися їх надіям, смуткам і радощам» [Казки, с. 84]. В уявленнях наших предків «сонце було головним двигуном і джерелом усього життя на землі, воно давало тепло і світло, а без сонця на землю приходить ніч та зима, а з ними смерть. Людина й природа всім своїм життям залежать від сонця, — без нього нема на землі життя»[3]. Невипадково в усіх народів це світило обожнюється, сакралізується, надзвичайні його стани, колористичні дива сонця трактуються як вищі знамення.

---

1 *Еліаде М.* Священне і мирське. Міфи, сновидіння і містерії. Мефістофель і андрогін. Окультизм, ворожбитство та культурні уподобання / пер. з нім., фр., англ. Г. Кьорян, В. Сахна. Київ : Основи, 2001. С. 181.

2 Там само. С. 185.

3 *Іларіон Митрополит*. Дохристиянські вірування українського народу : історично-релігійна монографія. Київ : АТ «Обереги», 1994. С. 21.

Головним сугестивним інструментарієм жебрака є слово як засіб вербалізованої магії, за стилістикою, риторикою та функціональністю наближеної до архаїчного пласту народних замовлянь, в яких закодована потенція особливого міфосвіту та духовної дієвості. Фізично немічний старець мовить набір магічних формул-замовлянь: «Від неволі тяжкої! Від постелі смутної! Не гідний заробити, не гідний заслужити! Не уменьшите ся людкові за той крейцар маленький! За здоровєчко ваше миле, за худібку вашу, за поступочки ваші любі, за душечки померші!» [Казки, с. 82].

Прагматична маркованість молитовних замовлянь жебрака спрямована на взаємозв'язок двох світів — сакрального і земного. Таку когерентність обох сфер у структурі замовлянь прокоментувала Олена Левкієвська: «Текст замовляння містить у собі два паралельних ряди — один вищий, сакральний, вічний, який має здатність забезпечити захист; другий — реальний, земний, до якого належать потребуючі опіки і захисту істоти. Текст замовляння вибудовується таким чином, щоби забезпечити "перетин", контакт між цими рядами, щоби реальний, "земний" ряд включити у сферу сакрального і тим самим перенести на нього властивості сакрального світу»[1].

На думку В. Давидюка, «замовляння належать до тих явищ народної культури, де міфологічний світогляд дуже відчутний. Незалежно від часу походження кожного окремо взятого тексту, основним його засобом впливу, своєрідним інструментарієм виступає магія. Воно ж немислиме без проникнення у міфопростір»[2]. Про архаїчну природу словесної магії писав Митрополит Іларіон: «Слово, належно й своєчасно сказане, має велику й чудодійну силу, — воно лікує, приносить добро ("благословення"), або, навпаки, сильно шкодить. Зле слово, сказане відповідного часу ворожбитом, конче збудеться, як може збутися й слово добре <…>. Віра в чудодійну силу слова в наших предків була дуже велика, чому було й велике поважання волхвів, ворожбитів і т. ін.»[3]. Аналогічний погляд про чудодійні потенції Логосу висловлював і Микола Костомаров: «Без сумніву, що з глибокої давнини слову як наочно видимому способу висловлення думки приписувалась всемогутність і це вірування залишається в силі до сих пір <…>. Слово могло володіти і управляти всім світом: форма, в якій виражалась сила слова, називалась замовлянням <…>»[4]. Рудименти цього поклоніння слову та віри в його сакральну силу знаходимо в різних формах

---

1 *Левкиевская Е.* Славянский оберег. Семантика и структура. Москва : Индрик, 2002. С. 245.

2 *Давидюк В.* Первісна міфологія українського фольклору. Вид. 3-тє. Луцьк : Волинська книга, 2007. С. 233.

3 *Іларіон Митрополит.* Дохристиянські вірування українського народу : історично-релігійна монографія. Київ : АТ «Обереги», 1994. С. 189.

4 *Костомаров Н.* Несколько слов о славяно-русской мифологии в языческом периоде, преимущественно в связи с народною поэзиею // Костомаров М. І. Слов'янська міфологія : вибр. пр. з фольклористики і літературознавства / упоряд., прим. І. Б. Бетко, А. М. Полотай; вст. ст. М. Т. Яценка. Київ : Либідь, 1994. С. 278–279.

фольклору, зокрема обрядових піснях, замовляннях, легендах, казках: «Ось на основі цієї стародавньої віри в силу слова й засновані всі наші закляття та замовлення. В заклятті звичайно висловлюється наше сильне побажання про щось і віра, що так станеться. Закляття часто зв'язані з молитвами, або переходять у них. Давня людина бачила круг себе багато магічного, вірила в силу слова, і з глибокої давнини пильнувала його використати»[1]. Схристиянізувавшись, архаїчна словесна магія перейшла в культ молитви.

Вербальний символ «простибіг» в ескізі Кобринської структурує одразу кілька функціональних рівнів: прагматичний, інтенційний, сакральний, енігматичний, езотеричний, сугестивний, трансцендентний. У цьому словесному знакові закладена екзистенційна ідея, що скеровує людину до самоосмислення, філософської рефлексійності, моральної дієвості, усвідомлення та вивищення християнських вартощів понад мирськими матеріальними. Слово, як сакральний засіб трансцендентної комунікації, протиставлений секуляризованій свідомості профанного буття. Іллокутивна функція вислову «простибіг» — особливого молитовного слова та вербального оберега — передбачає одразу кілька цілей, що їх виокремила Олена Левкієвська, і які, відповідно, можна простежити й у творі Кобринської: «конкретна, виражена в тексті» (як-от намагання старця викликати милосердне ставлення до себе мирян та сприяти пробудженню їхньої людяності та побожності); «більш загальна, яка виявляє себе в тексті, або лише мається на увазі — не допустити зло в межі людського простору, забезпечити захист від злих сил, створити безпечну ситуацію»; і «глобальна, яка присутня в тексті майже завжди імпліцитно — забезпечити рівновагу і порядок в світі, зберегти "космічність" людського простору, підтримати "норму" плину життя»[2]. Ця остання інтенція слова-молитви є найбільш онтологічно значущою іллокуцією.

Порівнюючи символічну сутність слова в світоглядних парадигмах позитивізму й модернізму, Т. Гундорова відзначила особливу екзистенційну природу Логосу в модерністській естетиці: «Народницька нарація, яка увібрала в себе позитивістську однозначність слова, в новій, модерністській парадигмі змінюється розумінням слова, потрактованого в плані екзистенціально "заангажованого" дискурсу. В такому дискурсі артикульоване для "інших" слово відкриває самого героя, відтінюючи його одинокість і водночас допомагає побачити в кожній людині "сина людського"»[3]. Відтак у зв'язку з цим розпросторюються й естетико-функціональні ресурси слова: «Воно передусім складове інтелектуальної рефлексії, пропозиції, силогізму. Воно є складовою частиною

---

1 *Іларіон Митрополит*. Дохристиянські вірування українського народу : історично-релігійна монографія. Київ : АТ «Обереги», 1994. С. 190.

2 *Левкиевская Е.* Славянский оберег. Семантика и структура. Москва : Индрик, 2002. С. 204.

3 *Гундорова Т.* ПроЯвлення Слова : Дискурсія раннього українського модернізму. Постмодерна інтерпретація. Львів : Літопис, 1997. С. 249.

судження, що кимось висловлюється і до когось спрямовується, щось умовчує і щось називає, вписує це назване в контекст, сугестіює неназване, передбачає відповідь. Мова постає як словесне тіло, як віддзеркалене зображення світу, що вклинюється між суб'єктом і реальністю»[1].

У фрагментарному тексті Кобринської «Простибіг» міфологема слова-сакруму, як одного зі знакових ейдосів модерної модальності, переакцентовує інтенцію та інтелектуально-духовну природу слова з прагматично-комунікативного концепту в сакралізований феномен з потужним езотеричним ресурсом.

Дискурс демонічного продовжено в казці Кобринської **«Чортище»** (у першодруці — «Чудовище (казка народна)»; з присвятою Франкові вперше надруковано в збірнику «Привіт д-ру Івану Франкові в 25-літній ювілей літературної діяльності». Львів, 1898. с. 38–46). 1904 року під назвою «Чортище (оповідання)» твір републіковано у газеті «Буковина» (№ 18–20) та збірці «Казки» (1904). Щоправда, у збірці надруковано вже без уточнюючого жанрового означника — «оповідання», який, найвірогідніше, був редакційним.

На візійне осягнення простору в «Чортищі» спершу налаштовує містичний пейзаж ночі: «Ніч лягала на землю та й вкрилась великою чорною плахтою з-під котрої виставали якісь страшні, темні мари. <…> То були хати, стодоли, стоси, обороги, сади, верби, тополі та й придорожні хрести невеличкого подільського сільця. Але тепер всі вони перемінилися, стали якимись грізними постатями, що аж в душі від їх виду завмирає та й дрож переходить тілом» (с. 235).

Центром містичного двосвіття — туземного й потойбічного — у казці постає кузня. Це простір щоденного ковальського ремесла, місце зустрічі людей (алюзія з Франковим оповіданням «У кузні»), а з іншого боку — це зона контактування коваля з демонічною силою — чортом, якого він вирізьбив на стіні своєї робітні. Ковалева художня креатура вражала усіх своєю істотністю: «Коваль сам не знав, де він його [чорта. — *А. Ш.*] такого видів; він якимсь таким зродився в його душі, та й такого змалював» (с. 236).

З огляду на свою важку фізичну працю коваль мав слабкість до оковитої, того «чортівського напитку», під впливом якого й відкрився його художній талант й здатність комунікації з одивненим образом чорта: «І чує, як чортівський напиток ходить по жилах, кров розгрівається, б'є в висках, якась страшна стать виринає перед його уявою, спочатку десь далеко, ніби із-за густої хмари, а потому все ближче, ясніше, аж так близько, так ясно, що він кине клевець [молоток. — *А. Ш.*], ухопить який-будь острий кусень заліза та й почне порати по стіні; а з-під заліза чимраз виразніше відзначувалися форми й закрої страшного чудовища, котре люди чотом називали» (с. 237).

[1] *Гундорова Т.* ПроЯвлення Слова : Дискурсія раннього українського модернізму. Постмодерна інтерпретація. Львів : Літопис, 1997. 265.

Чорт постає виплодом галюцинаторних візій коваля-художника, який в станах сп'яніння мовби ототожнюється, зливається зі своїм творивом. З іншого боку, візуалізація чорта інспірована ковалевою «неперепертою потребою об'явити явно те, що таїлося в його натурі» (с. 238). Тому дивна художня креатура на стіні — це свого роду еманація власної гріховної й бентежної душі майстра, «образ його духа» і спосіб співжиття з ним.

Видиво чорта настільки сугестіює на свідомість коваля, що він відчуває повсякчасну потребу в такому творчому акті — удосконалювати й доповнювати «чортівську стать», аж допоки в його уяві той не ожив й не заговорив до нього людською мовою: «Чим більше він прикладався до своєї роботи, тим більше якась туга притягала його до неї і потужним жаром будила чимраз більше уподобання, що грало усіма звуками його душі, ставалось ударом серця, кружало в його жилах» (с. 238).

Реалістична фактура казки видозмінюється у містико-символічну, де описано діалог чоловіка з чортом, ображеного за його художнє спотворення та висміювання серед людей. На символічному рівні зустріч tet-a-tet чоловіка з чортом постає алегорією його людських вад, пристрастей, слабкостей і гріхів. Властиво, чорт — це alter ego талановитого майстра-коваля, уособлення демонічної сутності його таланту. «В "Чортищі" виходить знов вельми цікавий погляд на талан, що походить від чорта в виді горівки», — пояснювала Кобринська М. Грушевському[1]. Щоправда, на думку Грушевського, «в самій казці сей погляд зовсім не виступає так виразно, і читач не дістає якоїсь певної скристалізованої ідеї»[2].

Трирівневий образно-символічний ряд цієї казки, за словами Кобринської, аглютинується в єдину іпостась митця: «Коваль, чорт, горівка — то одна особа щодо загальних черт психології артиста». «Попри то, суть єще річи инчого значіння, котрі доста виразно виступають: як гнів чорта, помилованє Бога, консеквентні наслідки, кривда панська і т. п.» (лист Кобринської до В. Гнатюка від 28 лют. 1898 р.: ІЛ, ф. 78, № 925). Художньо переосмислюючи казковий мотив, письменниці, вочевидь, передусім йшлося про те, аби зберегти фольклорний колорит тексту: «Та хоть там багато моєї авторської індивідуальности, старалмся однак задержати вірність характеру казки, навіть щодо єї морали. Характеристичне і те, що з народної казки виходить, що талант не Божа, а чортівська іскра» (там само). Про філософічну засадничість цього твору Кобринська дещо пізніше згадала в листі до О. Назарієва 1912 року, пояснивши, що тут «представлений творець-артист, котрого талан убито» (ІЛ, ф. 13, № 35).

З погляду двоїстої сутності коваля доречно згадати Юнґове поняття «енантіодромії», суть якої така: якщо свідоме життя визначає якась вкрай одно-

[1] *Грушевський М.* Наталія Кобринська // Літературно-науковий вістник. 1900. Т. 9. Кн. 1. С. 16.
[2] Там само. С. 17.

бічна тенденція, то через деякий час в психічному вияві виникає рівнозначна за силою контрпозиція. Спочатку вона не має доступу до свідомого прояву, але потім прориває заборони ego і свідомий контроль. На рівні твору зустріч коваля з чортом — «це зустріч зі своєю "тінню", погляд на себе без маски»[1].

Тому змальований у казці чорт, на думку І. Кейван, є проявом архетипної структури «тіні». Чорт — це «"тінь" художника-коваля, яка піднімається із глибин його несвідомого, несучи у собі руйнівну функцію, та одночасно перевіряючи майстра "на міць"»[2]. «У тобі чорт сидить» (с. 239), — каже ковалеві пан, вражений його нелюдським хистом.

Помста чорта, який зумисне вночі підклав під кузню міх з панськими грішми, дає змогу покараному на смерть ковалеві осягнути новий аксіологічний рівень самоосмислення, відкриваючи свою трансцендентну природу в собі шляхом подолання внутрішньої «чортівської сили». Коваль зазнає екстатичного духовного каяття й прозріння, мовлячи чортові: «Бери, муч, катуй, ріж на кусні, — най вишу на шибениці, най ворон тіло моє рве, але най лиш душа моя у пеклі не пропадає» (с. 241).

У двобої за ковалеву душу змагаються демонічне й сакральне, уособлене чортом та ангелом Божим, у просторовому вияві — темрявою в'язниці й небесним світлом: «Ясність така ударила, що коваль аж за очі взявся. Що се! День білий, сонічко ясне увійшло до його темниці?! А то ангел божий, білий, як сніг, яснів перед ним, блищав промінням срібної звізди, дрожав блиском ранньої роси.

— Бог мене прислав до тебе, ковалю, — каже ангел, — встань і йди за мною!» (с. 241).

У цьому ангельському посланництві криється глибока релігійно-дидактична інтенційність казки як важливого сугестивного чинника у поборенні людської гріховності, що супроводжувала туземне буття коваля. Зачудований проявленою до нього небесною милістю, просвітлений селянин молитовно взивав: «О Боже, чим я у тебе те заслужив, що ти до мене своїх послів посилаєш?!» (с. 241). Волю Всевишнього йому доносить ангел: «Ти був завше добрий чоловік, та лиш тебе та чортівська горівка губила, але за те, що ти чорта гнівив і дразнив, смішив перед людьми, Бог розказав вивести тебе з тої темниці» (с. 241). У символічному мотиві виведення «з темниці» імпліцитно прочитується Платонівська алегорія печери, використана в його трактаті «Держава». В'язні, що роками перебувають у печері-в'язниці здатні бачити на її стіні лише власні тіні й тіні речей, вірячи у їх реальність. І лише світло сонця при виході людини з печери відкриває їй істинну, а не ілюзорну суть речей. Сакральне просвітлення коваля як потенційного «культурного героя», креатора нового

[1] *Кейван І.* Архетипні структури у «містичних» творах Наталії Кобринської // Науковий вісник Чернівецького університету. Слов'ян. філол. Чернівці, 2001. Вип. 106. С. 81–86.

[2] Там само. С. 84.

гармонійного буття, виявляє казкова в плані нарації кінцівка твору: «Коваль чортівської горівки й до рота не брав та й жив, як світ приказує: "Бога не гніви, чорта не дразни". А чи ковалеві добре з тим було — казка не каже» (с. 242).

Водночас мистецьке втілення чорта стає своєрідним табуйованим фетишем колективної народної моралі, який тестує ціннісну свідомість селян, позбавляючи гріховності. Відповідно таке собі art-шоу в кузні зі звичайного споглядання цього інфернального образу стає актом внутрішньої комунікації людей з власною свідомістю й врешті змінює на краще морально-етичні, ментальні, звичаєві устої села.

У передмові до збірки Кобринська згадала про конотацію образу чорта в світовій літературі, де він «виступає не лиш алєґорично символом абстракційних ідей, розв'язує фільозофічні проблєми і суспільні напрями, але часто пропаґує морально-дидактичні ціли.

Відповідно до тих задач прибирає він і відповідні ціхи характеру»[1]. Тоді, як «народний чорт» в українському світосприйнятті не відзначається «такими високими аспіраціями», є більше тривіальним персонажем: «Він зичить гроші, краде, носить горівку. Сидить у пустих хатах, болоті, дуплявих вербах та корчах бзини. Робить людям пакости, але лиш тогди, як єго розсердять». Та попри це нашого чорта вирізняє «жадоба панування на чоловіком» і «вельми ориґінальна черта, приписувана єго демонічній власти», — це «сила людського таланту»[2].

Збірка «Казки» стала новим мистецьким досвідом у творчій еволюції письменниці. Модерна стилістика — це той літературний горизонт, який авторка відкрила для себе й який найбільше відповідав її духовній вдачі. Якщо прижиттєві критики не сприйняли цих казок передусім через елімінацію в них дидактичності та психологізму, неорганічну співдію реалістичної й фольклорної парадигм, то письменниця шукала вираження своїх рефлексій у трансцендентних обрисах, в міфологічній народній свідомості, архетипах, зглиблюючи непізнаване, ірраціональне, містичне, демонічне в людині та в оточуючому її світі.

Код казки постає в цих творах не генологічно регламентованим конструктом, а радше олітературненою фольклорною оболонкою для розгортання глибших екзистенційних, морально-етичних, духовних смислів та експлікації онтологічних універсалій, етноментальних міфологем та архетипів (долі, таланту, гордощів, слова-сакруму), які виконують основну імагіональну роль, розбудовуючи інший візійно-міфологічний світ.

Демонологічна модальність у цих казках мислиться не лише як відображення дохристиянських вірувань та уявлень, а як репрезентація питомо

---

1 *Кобринська Н.* Що мене вражало // Кобринська Н. Казки. Чернівці, 1904. С. 2.

2 Там само. С. 2–3.

етнічного вияву народної свідомості, містичного духу близького до письменниці топосу Підгір'я. Тому ці казкотвори наснажені містицизмом народного світовідчуття, особливими ментальними переживаннями та уявленнями.

Творчо синтезуючи у казках фольклорно-літературний матеріал, Кобринська запропонувала власну художню формулу неофольклоризму, заснованого передусім на принципі символізації світоглядних народних уявлень та аксіологічних категорій. У кожній казці явлено розгорнуту й інкрустовану символістською оболонкою алегорію гордощів, таланту, стихії, жіночої сутності. Майстерне трансформування фольклору зреалізувало творчу інтенцію письменниці найадекватніше відобразити світовідчуття народу та демонологічне осердя його духовного мислення.

4.6. «Подув трансцендента в душі чоловіка»: містицизм у модерністській прозі Наталії Кобринської («Душа», «Блудний метеор», «Омен», «Св. отець Николай», «Очі», «У вирі», «Дама Карова»)

Містика як особливий світогляд, чуттєвий досвід і спосіб осягнення світу наявний чи не на кожному етапі духовної еволюції людства, у знакових літературних парадигмах, починаючи від пізньої античності, середньовіччя, бароко, романтизму. С. Аверинцев трактував поняття містичного як «релігійну практику, метою якої є переживання в екстазі безпосереднього "єднання з абсолютом", а також сукупність теологічних і філософських доктрин, які виправдовують, осмислюють і регулюють цю практику»[1]. (На думку вченого, всі містичні доктрини мають спільні риси: тяжіння до ірраціоналізму, інтуїтивізму, спрямованої парадоксальності, ословлення містичного не так мовою понять, як мовою символів, центральний з яких — смерть[2].

Цю думку поділяє й Роман Мних, стверджуючи, що «містичний світогляд безпосередньо і передусім пов'язаний із системою відповідних символів», які у тексті «творять своєрідний неподільний семантичний комплекс»[3]. Символ стає осердям у семіосфері містичного. Щоправда, як зуважує О. Лосєв, у парадигмі символізму, провідного стильового напряму кінця XIX — початку XX століть, поняття символу трактувалося надто звужено, винятково в його містичній конотації, «як містичне відображення потойбічного світу в кожному окремому предметі і сутності поцейбічного світу»[4]. Якраз у природі символу, його інтенційності, а також у сферах художнього обсервування вчений вбачав відмінність між попередньою реалістичною і символістською парадигмами. Якщо реалісти ословлювали дійсне людське життя, то символісти «хотіли розуміти як реальне те, що є надприродним, надчуттєвим, надреальним, небес-

---

1 *Аверинцев С.* София-Логос : словарь / под ред. Н. П. Аверинцевой и М. Б. Сигова. Київ : Дух і літера, 2006. С. 311.

2 Там само. С. 311

3 *Мних Р.* Категория символа и Библейская символика в поэзии XX века. Люблин, 2002. С. 49.

4 *Лосев А.* Проблема символа и реалистическое искусство. 2-е изд. Москва : Искусство, 1995. С. 5.

ним, занебесним чи, принаймні, філософською конструкцією»[1]. Невипадково, характеризуючи стиль своїх модерністських творів, Кобринська зазначала, що «реаліста може їх піймати з реального боку, а символіста з символічного, у мене те зробилось чогось так нерозлучне» (лист до Грушевського від 25 листоп. 1899 р.; ЦДІАУК, ф. 1235, оп. 1, спр. 532, арк. 15). Трансцендентна природа символу стає суттю містичного дискурсу в модернізмі.

Нове переосмислення містичного й посилення містичної настроєвості особливо зактуалізувалося в європейському мистецтві, філософії, літературі епохи fin de siècle. «Стосовно містики у мистецтві, то це — прерогатива не так літератури для народу з віруваннями та замовляннями, а більшою мірою літератури модерної — з особистісним внутрішнім мистецько-інтуїтивним осягненням істини», — зауважувала Н. Шумило[2]. Містицизм, інтуїтивізм, ірраціональність, спіритуалізм ставали світоглядно-екзистенційними маркерами кризової епохи вікового помежів'я з її особливою антропософією, новим способом осягнення світу і діалогу зі світом, ословлення надчуттєвих станів та явищ мовою символів.

У руслі новітнього світовідчуття епохи трансформувалося й творче мислення Наталії Кобринської, змагаючи від розширення «обсервації життя» до «обсервації вражінь» (лист до Б. Грінченка 1900 р.)[3]. Після реалістичних творів з глибоким психологічним осердям і душевними конфліктами героїв, з «вівісекцією їхнього настрою психічного», як стверджував Д. Лукіянович, Кобринській залишався лише один крок до модернізму, зробивши який, вона зайнялася «"другою половиною чоловіка" — душею, але меньше буденними об'явами її таємничої области: візиями ("Св. о. Николай"), проповідуваннями ("Омен"), таємничою якоюсь звязею між житєм нашим а загадочними знаками і фактами ("Душа")»[4]. Як слушно спостерегла Ольга Дучимінська, «З оповідань, опертих часто на реалістичних мотивах, Вона переходить у країну духа й містики»[5], все частіше її «зацікавлюють нереальні світи та духові почування людини»[6]. Про свою літературну першість у художньому освоєнні модерністських настроїв, новому вираженні власної «авторської чутливости» Кобринська часто заявляла в листах до І. Франка, М. Павлика, О. Маковея, М. Грушевського. «Цікаве також і те, що я перша з наших літератів галицьких відчуваю зміну літературного духа. Першу мене зачинають не вдоволяти чисто матеріальні

1 *Лосев А.* Проблема символа и реалистическое искусство. 2-е изд. Москва : Искусство, 1995. С. 135.

2 *Шумило Н.* Під знаком національної самобутності : українська художня проза і літературна критика кінця XIX — початку XX ст. Київ : Задруга, 2003. С. 197.

3 *Кріль К.* Листування Н. Кобринської з Нечуєм-Левицьким та Борисом Грінченком // Українське літературознавство. 1970. Вип. 10. С. 127.

4 *Д. Л. [Лукіянович Д.].* Кілька уваг до письм Наталії Кобринської // Буковина. 1899. № 84.

5 *Дучимінська О. О.* Наталія з Озаркевичів Кобринська // Жіноча доля : часопис для україн. жіноцтва. Коломия, 1934. № 12/13. С. 3.

6 *Дучимінська О. О.* Наталія Кобринська як феміністка. Коломия, 1934. С. III.

інтереси в літературі, а коли нашим літератам єще нічого і не сниться, я вже пишу "Св. Миколая", "Відьму". Також щодо казок, можуть вони бути добрі або злі, але я не знаю, аби хтось щось подібного дав галицькій літературі і стоять вони собі у нас зовсім одиноко», — йшлося в листі до М. Грушевського від 9 грудня 1899 року (ЦДІАУК, ф. 1235, оп. 1, спр. 532, арк. 35).

Водночас письменниця переглянула й філософські засади раніше панівного літературного напряму, що врешті призвело до цілковитої демаркації між раціональним та ірраціональним. Абсолютизм раціонального не здатен задовольнити нових світоглядних інтенцій авторки. Позитивістському критерієві емпіричного осягнення світу і людини в ньому засобами міметичного мистецтва Кобринська протиставляє пріоритет чуттєвості, сенсуального як головного духовного рецептора, що сягає сфер позасвідомості, трансцендентного, ірраціонального.

«Подув трансцендента в душі чоловіка»[1], — саме так означив М. Грушевський мотив, що його у другому періоді своєї творчості Кобринська, по суті, вперше вводить в українську літературу. Цим мотивом, на думку вченого, злютовані твори «Душа», «Омен», «Св. отець Николай». Втім критик не вельми високо оцінював художню якість цих творів, тенденційно вписуючи їх у реалістичну парадигму: «хоч які психольоґічні здібности показала авторка там, де малювала психольоґію звичайних людських почуть, єї образки їй не вдалися, хоч і інтересні деякими щасливими обсервациями і як сама проба — ввести сей мотив у нашу сучасну літературу»[2]. Проти засилля символічних інспірацій застерігав письменницю і Нечуй-Левицький (в листі від 12 (25) верес. 1900 р.), мотивуючи це лінгвоментальними особливостями: «українці та й великороси взагалі не здатні до цих загадок в штучництві та в поезії. Помоєму, ці символи тільки псують та калічать дуже гарні самі по собі утвори»[3]. Тому був певен, що символізм в українському письменстві є чужорідним і не приживеться настільки, як у Європі.

Але якраз з появою на сторінках газети «Буковина» 1899 року модерністських творів Кобринської «Блудний метеор», «Омен», «Св. отець Николай» пов'язували зародження естетики **містицизму**. В листі до О. Кобилянської від 12 вересня 1899 року В. Стефаник з певною іронією констатував: «Вітаю в рускій літературі (фейлетони "Буковинки") містицизм в особі Наталії Кобринської. Коби трохи більше сенсу, а менше польських слів і народовских "обставин", "взглядів", "засад" і т. д.»[4]. Схильність Кобринської до ословлення надчуттєвого, ірраціонального С. Єфремов означив як «ультрамістичний напрям»

---

1 *Грушевський М.* Наталія Кобринська // Літературно-науковий вістник. 1900. Т. 9. Кн. 1. С. 17.

2 Там само.

3 *Нечуй-Левицький І.* Зібрання творів : у 10 т. Т. 10. Київ : Наукова думка, 1968. С. 368.

4 *Стефаник В.* Повне зібрання творів : в 3 т. Т. 3 : Листи. Київ : Вид-во Академії наук УРСР, 1954. 329 с.

її творчості, який спочатку виявився у фактурі її казкових сюжетів, а далі — в символістських текстах: «А потім, раз спокусившись, пані Кобринська пішла по вторенній стежці містицизму і в останніх своїх творах в частині змішування реального і фантастичного втратила уже будь-яку міру і непомітно переступила ту межу, за якою починається щось уже зовсім незбагненне і надчуттєве»[1].

Духовний психоуклад Кобринської, її субтильна чуттєвість і схильність до візійних станів не могли не вплинути на ментальну трансформацію власної творчості в іншу стильову парадигму, суголосну також зі символізмом та його пізнішими течіями — експресіонізмом й сюрреалізмом. Як зауважувала Оксана Дучимінська, «тонкий обсерваційний змисл надавав спеціальної вартости її міркуванням»[2]. Галина Яструбецька цікаво ототожнює естетичну природу й інтенціональність експресіонізму та містицизму за такими критеріями: «Можна поставити знак рівності між експресіоністом і містиком, між експресіонізмом і містицизмом <…>. Трансценденція, екстатичність, гетерономність — ознаки, що характеризують як одне явище, так і інше»[3]. Так само духовні витоки містицизму дослідниця уґрунтовувала в психоукладі й життєтворчості окремих письменників, що були схильними до екстатичних станів, надчуттєвого досвіду (В. Стефаник, І. Франко, Леся Українка, О. Турянський та ін.)[4], оскільки «експресіоніст — психотип із певним комплексом вроджених ознак, серед яких — надзвичайно розвинута інтуїція і надчуттєвість»[5]. Про власний надчуттєвий досвід Кобринська зізнавалася у листі до Вільми Соколової від 14 січня 1891 року: «Моя нервна натура має наклін до всілякого рода візий» (ІЛ, ф. 13, № 50). Відтак естетичними маркерами еспресіонізму й складовими внутрішньої конституції експресіоністичної особи письменника, на думку Г. Яструбецької, постають «дезінтеграція, криза, інтенсивність, максималізм, екстаз, експресія, ініціація, біль, мука, апокаліпсис, осяяння, катарсис, еманація, флюоресценція»[6]. Більшість із цих психофеноменів достоту характерні особливо для присмеркової екзистенції Кобринської, котра шукала вираження своєї складної, амбівалентної, кризової почуттєвості в художніх формулах символізму, експресіонізму, сюрреалізму, зокрема й в імагологічних структурах містичного. В її творах відлунювали також особисті спіритичні та окультні практикування. Зі спогадів її близької сучасниці Оксани Дучимінської відомо, що по смерті батька Кобринська встановлювала з ним духовний, навіть

---

1 *Єфремов С.* В поисках новой красоты // Єфремов С. Літературно-критичні статті / упоряд., передм. і прим. Е. Соловей. Київ : Дніпро, 1993. С. 105.

2 *Дучимінська О.* Те, що знаю й пам'ятаю про Наталію Кобринську // Наше життя. 1951. № 10. С. 2.

3 *Яструбецька Г.* Фермент містичного в поетиці експресіонізму // Питання літературознавства. Чернівці, 2011. Вип. 84. С. 92–100.

4 Там само. С. 96

5 Там само. С. 94.

6 Там само. С. 98.

містичний контакт: «зацікавилася модним тоді спіритизмом і вірила, що це дасть їй змогу піддержати дальше зв'язок із помершим. Треба признати, що це не перейшло в неї в дивацтво, як у той час не раз із людьми бувало. Пригадую, як під настрій оповідала, що до цього способу звертається дуже рідко, тільки в часи виняткових труднощів або пригноблення. Сідала тоді непорушно в темній кімнаті з олівцем в руках й піддавалася спеціальному настроєві, в якому старалася відірватися від дійсности та зблизитися душевно до батька» [1].

Наталя Шумило пов'язувала естетику містичного у прозі Кобринської з готичною літературною традицією, що стала ознакою модерного художнього мислення, спродукувавши особливий жанр «новітньої готичної новели з її метафізичними мотивами, з оживленням предметів, скульптур, картин, ікон, із інтересом до перетворення людини на неживий предмет або тварину і навпаки — із живої істоти та предмета на людину, до світу покалічених, психічно хворих, мерців, упирів, різних русалок, до зв'язку між буттям і небуттям»[2]. До готичних зараховано твори Кобринської «Душа» та «Хмарниця», які републіковано в сучасній «Антології української готичної прози»[3].

Зацікавлення Кобринської містицизмом відбувалося також під впливом нових європейських віянь. На той час вона активно захоплювалася скандинавською літературою, про що свідчать її ґрунтовні розвідки «Про "Нору" Ібсена» (1900) та «Авґуст Стріндберґ» (1901), взорування на творчість М. Метерлінка, Ґ. Гауптмана, С. Пшибишевського. У пізній творчості Стріндберґа Кобринська завважила ті мотиви, до яких поступово визрівав митець, і які вона, здогадно, не без його впливу активно експлікувала у власних текстах: «осягнення вищих <…>, не досліджених іще прикмет людського духу», «містицизму та оккультизму»[4]. З погляду творчої еволюції, як зауважує письменниця, «у своїх пізніших творах Стріндберґ переступає сферу реальних змислових дослідів і виходить на поле доходження трансцендентальної причини причин», «не досліджених дотепер прикмет і невикористаних сил людського організму», «силується проникнути мур, що відділяє нашу свідомість суб'єктивну від об'єктивної»[5]. Прикметно, що твори Кобринської, як і Стріндберґа, також переповнені описами станів позасвідомості, зверненням до феноменів психічної сфери — снів, галюцинацій, видінь, химерних візій, передчуттів, пересторог, що породжують особливе містичне світовідчуття. Кобринська звернула увагу

---

1 *Дучимінська О. О.* Те, що знаю й пам'ятаю про Наталію Кобринську // Наше життя. 1951. № 10. С. 2.

2 *Шумило Н.* Під знаком національної самобутності : українська художня проза і літературна критика кінця XIX — початку XX ст. Київ : Задруга, 2003. С. 232.

3 Антологія української готичної прози : у 2 т. Т. 1 : Нічний привид. Українська готична проза XIX сторіччя / упоряд. Ю. Винничук. Київ : Фоліо, 2014. 604 с.

4 *Кобринська Н.* Август Стріндберг // Кобринська Н. Вибрані твори. Київ : Держ. вид-во худож. л-ри, 1958. С. 343.

5 Там само. С. 352.

на Стріндберґову теорію наукового містицизму у трактуванні таїн природи, згідно з якою у світі «панує безграничний нелад і безгранична консеквенція, як також вища містична сила, що приймає часто вид простих фактів»[1] (с. 354).

Цікаві міркування письменниці про стильову індивідуальність Г. Ібсена та контамінацію в його творах натуралізму, містицизму і символізму: «Від самого початку творчості Ібсена можуть зауважити при методі чисто натуралістичній великий наклін до містицизму і що більша часть його творів появляється в формі символічній, де герої бувають виразом якоїсь певної ідеї»[2]. Щоправда, досвід Кобринської в рецепції європейського літературного містицизму та його творчого інкорпорування у власні художні структури часом утруднювався проблемами лінгвоментального характеру. Такий нюанс письменниця передусім спостерегла в особливостях стилістики Г. Ібсена: «Ібзен дуже тонкий до зрозуміння, в єго мові повно містицизму — символіки, а наша мова до таких річей не надаєся, вона собі надто єще проста» (лист до Павлика від 10 груд. 1901 р.) (ЦДІАУЛ, ф. 663, оп. 1, од. зб. 219, арк. 134).

Важливу роль у містичних творах Кобринської відіграє сила фатуму, прокляття, невідворотності ословленого. Ольга Коренець згадувала, що саме мотив «фізичної сили нематеріального» повторюється також й у пізніших драмах Кобринської — «Мати», «На шляху», «Не мені, не їй», які, на жаль, не збереглися. «Отсей нахил Кобринської, колишньої реалістки до матеріалізовання духової сили є незвичайно характеристичними для неї у пізніших роках її творчости. Зразу появляється він у неї в народніх переказах, як народнє вірування, щоб опісля увійти в суть акції як сила реальна»[3].

Художнє структурування містичного контенту передбачає й специфічну жанрову парадигму з виразним тяжінням до фрагментарних генологічних утворень. Хоча, як зауважує О. Червінська, «намагання виокремити осібний жанровий канон містичного тексту видається штучним звуженням параметрів феномену, позаяк містичне, як реально присутній складник свідомості, а тим більше, творчої свідомості, залежно від авторських жанрових уподобань, може бути наявним компонентом практично якого завгодно жанру»[4]. На хвилі містичних зацікавлень Кобринська продукує оригінальні жанрові форми фрагментарного характеру — психологічний ескіз, етюд, психограми, нарис, означуючи їх власним генологічним формантом — «кусники», вочевидь

---

1 *Кобринська Н.* Август Стріндберг // Кобринська Н. Вибрані твори. Київ : Держ. вид-во худож. л-ри, 1958. С. 354.

2 *Кобринська Н.* Про «Нору» Ібсена // Кобринська Н. Вибрані твори. Київ : Держ. вид-во худож. л-ри, 1958. С. 333.

3 *Коренець О.* Наталя Кобринська (Громадська діячка і письменниця) // Літературно-науковий вістник. 1930. Т. 102. Кн. 6. С. 532.

4 *Червінська О.* Ризиковані контури та парадокси містичного // Поетика містичного : колект. моногр. / упоряд. О. Червінської. Чернівці, 2011. С. 46.

за інерцією Єфремівського іронічного називання нових жанрових тенденцій літератури зламу століть — «лоскутки»[1], «отрывочный лоскутный характер литературы»[2]. Отже, дискурс містичного у творчості Кобринської репрезентують художні тексти «із помітним нахилом до фантазування, символіки та релігійної містики»[3].

«Душа»: містична експресія смерті. Психологічним ескізом «Душа» (ЛНВ, 1898, т. 1, кн. 3, с. 257–273) Кобринська, по суті, маркує нову стильову царину своєї творчості. Як стверджував Д. Лукіянович, «перехід до другої фази творчости» письменниця «отворила собі "Душею", писаною під впливом Метерлінка»[4]. З модерністською парадигмою ідентифікувала цей твір й сама письменниця, бо якраз він показав проблему іншого рецептивного осягнення її творчості, заснованому здебільшого на нерозумінні чи несприйнятті несподіваних модерних експериментів та містичних інспірацій. У літературно-критичному дискурсі «Душа» стала одним із найконтроверсійніших творів, спровокувавши як епістолярну полеміку, так і публічну критику.

Невипадково, добираючи для бібліотекаря НТШ Олекси Назарієва список власних творів для майбутньої публікації, Кобринська мала застереження щодо цього «опального» твору: «Могла би піти з певними поправками "Душа", але се так міцно зкритиковане, що небезпечно подавати» (лист до О. Назарієва орієнтовно від 1912 р.: ІЛ, ф. 13, № 35). З цього погляду характеристичною є гостра критика «Душі» у рубриці «Літературні замітки» авторства К. Студинського (підписаного — Лівобічний). Кобринську звинувачено в художній естетизації тривіальної фізіології, через що твір, на думку критика, сходить до рівня медичної студії чи протоколу хвороби: «Душа» — «се така слаба річ, така чудна і незрозуміла, що найшвидше наближається до "галюцинаций" Кониського [йшлося про аналізований вище у тій-таки рецензії твір О. Кониського "Туман" (ЛНВ, 1898, т. 1, кн. 2). — *А. Ш.*]. Можна далеко зручнійше подати ту саму науку про поліпа в усі і про жолудковий катар у формі популярно-медичної статті. "Просвіта" могла б видрукувати сю річ, додавши поради, як то треба гоїти і було б добре… Ах! Коли б у тій "Душі" було б хоч трошки душі! — Ах! Колись п. Кобринська гарно писала! Де дівся талант? Нам непотрібні літературні протоколи"»[5].

Не вельми високо оцінював цей твір і М. Грушевський, хоч і вважав його найвдалішим серед інших містичних текстів письменниці. Застосувавши до

---

1 *Єфремов С.* На мертвой точке (Заметки читателя) // Вибране : статті, наукові розвідки, монографії / упоряд., передм. та прим. Е. Соловей. Київ : Наукова думка, 2002. С. 78.

2 Там само. С. 75

3 *Шумило Н.* Під знаком національної самобутності : українська художня проза і літературна критика кінця XIX — початку XX ст. Київ : Задруга, 2003. С. 248.

4 *Д. Л. [Лукіянович Д.].* Кілька уваг до письм Наталії Кобринської // Буковина. 1899. № 84.

5 *Лівобічний [Студинський К.]* Літературні замітки // Буковина. 1898. № 29.

оцінки «Душі» реалістичну матрицю, вчений зауважив, що в творі «спіритуалістика пропадає серед реального рисунка», а його зміст зводиться до опису «панічного перестраху від смерті»[1].

«Душі» також присвячено чи не найбільше автокритичних листовних ословлень самої Кобринської, яка всіляко намагалась обстояти модерний лад тексту. Франкові, який, до речі, опублікував цей твір на сторінках «Літературно-наукового вістника» (1898, т. 1, кн. 3), дорікала за критичну невдумливість (в листі від 16 листоп. 1898 р.): «<…> Для чого Ви мені не хочете признати, що моя "Душа" носит ціхи нового напряму?» (ІЛ, ф. 3, № 1610, с. 575). У дальших епістолярних розмислах вмотивувала головну сугестивну інтенцію творчого задуму, засновану на вербалізації експресії смерті: «Що означає Душа? Вражінє, яке робит смерть не присутще тому актови, настрій присутніх людей. То таке ясне, то чому Ви мені того не признаєте?» (там само, арк. 575–576). Не могла погодитися з Франковою амбівалентною рецепцією цього твору, заснованою на явних протиріччях: «Кажете, що "Душа" зробила на Вас вражінє, а заразом, що не є артистично написана? Се суть дві суперечности, котрі не дається погодити. Вражінє в штуці — то є якраз артизм і лиш артизм робит вражінє» (ІЛ, ф. 3, № 1626, арк. 448). «Саме в цю декадентську епоху, — стверджує Т. Гундорова, — артистизм стає шляхом до іншого світу, незрозумілого для натовпу, вільного від суєти людей. Це світ поза межами людського чуття, гротескний, некрофілічний, ілюзорний<…>»[2].

Намагаючись листовно вплинути на позитивну рецепцію «Душі», Кобринська застерігала М. Грушевського (в листі від 9 груд. 1899 р.) проти називання цього та інших новіших творів «психологічними студіями», бо на її переконання, саме слово «студія» ужито недоречно, оскільки бути добрим психологічним обсерватором, знавцем людської душі, повинен бути кожен письменник, незалежно від літературної моди чи домінуючих стильових тенденцій (ЦДІАУК, ф. 1235, оп. 1, спр. 532, арк. 33). Особливо просила професора в своїй майбутній статті «признати більше значінє» творові «Душа», зважаючи на його неоднозначний літературний резонанс і особливий вплив на читачів: «Сей кусник справді на читачах робить велике вражіннє. Жінки плачуть, мущини кажуть, що шкіра [в] них терпне, — навіть на Україні те чулам. Коцюбинський казав, що зовсім похолонів, читаючи, а хтось мені казав, що Антоновичу мала дуже подобатися» (там само, арк. 33). Схожих відчуттів від прочитання «Душі» зазнала й Ольга Кобилянська: «Нарис Кобринської подобався мені. Сюжетом нагадує мені він Метерлінка, написаний живо, і при читанні бігають мурашки по плечах»[3].

---

1 *Грушевський М.* Наталія Кобринська // Літературно-науковий вістник. 1900. Т. 9. Кн. 1. С. 17–18.

2 *Гундорова Т.* ПроЯвлення Слова : Дискурсія раннього українського модернізму. Постмодерна інтерпретація. Львів : Літопис, 1997. С. 177.

3 *Кобилянська О.* Лист до О. Маковея від 16 березня 1898 р. // Кобилянська О. Твори : у 5 т. Т. 5. Київ : Держ. вид-во худож. л-ри, 1963. С. 329.

Про амбівалентність читацької рецепції «Душі» свідчив і той факт, що Кобринська згодом сама критично зревізувала цей твір, вважаючи нещасливою передусім його назву, яка зіграла фатальну роль у негативній критичній опінії: «Найбільший, здається, блуд, що затитулювала-м "Душа". Повиннам була написати "Одна ніч" (а під сподом для наших критиків) "Вражіннє живих при умираючій людині"» (лист до О. Назарієва орієнтовно 1912 р.; ІЛ, ф. 13, № 35). По суті, таким переосмисленням назви письменниця зактуалізувала головну інтенцію свого твору — відтворення експресії смерті, релігійної містики, темпоральної й локальної герметичності містичного локусу смерті. Власне, опцію надчуттєвого в другій фазі творчості Кобринської найточніше закцентувала Уляна Кравченко: «пізніше ж занималася головно життям внутрішнім, життям душі <…>»[1] чи, як писав Д. Лукіянович, «другою половиною чоловіка — душею».

Враженнєву **ґенезу тексту**, засновану на особистому містичному переживанні смерті, Кобринська розкрила в листі до М. Грушевського від 9 грудня 1899 року: «Душа» була написана 1895 року «під вражінням смерти Петрушевича» (ЦДІАУК, ф. 1235, оп. 1, спр. 532, арк. 31). Йшлося про Михайла Петрушевича (1869–1895), відомого українського письменника та громадського діяча, від 1894 року — пароха Болехова, який у молодому віці помер від важкої недуги 8 вересня 1895 року. Відразу по його смерті Кобринська листовно розповіла Катерині Грушевській (в лист від 20 верес. 1895 р.) про своє душевне потрясіння від цієї трагедії: «Може, вже знаєте, що наш Петрушевич умер, страшне то зробило на мене вражінє, не відступила-м єго до послідної хвилі, але всі мої нерви дотепер в найбільшім напруженню» (ЦДІАУК, ф. 1235, № 965, оп. 1, арк. 37). А згодом зізналася про художнє втілення своїх зрефлексованих нервових емоцій: «Написала м новельку про смерть Петрушевича з закроєм так тепер модного містицизму, хоть сама не знаю, як до того приходжу!» (лист до М. Грушевської від 21 лют. 1896 р.; там само, арк. 52).

Свій твір 1897 року письменниця планувала надрукувати в «Зорі», а коли редакція відмовила, то його невдовзі взявся опублікувати «Літературно-науковий вістник» (ЦДІАУК, ф. 1235, оп. 1, спр. 532, арк. 31). Отже, особисті містичні візії, що стали настроєвою інспірацією цього твору, зі слів письменниці, сугеровані не так тогочасною модою на модернізм, як її власним досвідом чуттєвості, схильністю «нервної натури» «до всілякого рода візій» та здатністю перейматися усілякими позасвідомими смислами. З іншого боку, біографічною ґенезою «Душі» могла бути й особиста життєва трагедія письменниці — смерть її молодого чоловіка, переживання якої особливо зрезонувало в автонаративі смеркального періоду. Власну емпірію надчуттєвого осягнення смерті ословлено в листовному зізнанні Кобринської: «Модерністи не вчили мене плакати над гробом мого чоловіка, ані наслали привиди, які мала м при

[1] *Кравченко У.* Уривки спогадів // Жіноча доля. Коломия, 1930. С. 45.

смерти Петрушевича» (лист до Павлика від 16 лют. 1900 р.; ЦДІАУЛ, ф. 663, оп. 1, од. зб. 219, арк. 128).

З погляду автобіографічної канви твору прототипом молодого сотрудника о. Урбановича був Михайло Петрушевич, причому письменниця зумисне зберегла кілька на позір непомітних біографічних паралелей зі життя Петрушевича та його художнього образу. Вікова деталь: Урбанович, так само, як і о. Петрушевич, помирає у двадцятишестирічному віці. Обидва захоплені письменницькою діяльністю. У творі о. Урбанович приносить на суд Євгенії свій найкращий ескіз «Душа», проблематика якого мовби дисонує з людським осягненням і переживанням істинної суті смерті самого автора. До речі, Михайло Петрушевич дійсно був автором новели «Душа». В основі цього твору — розмова панотця і мужика, які, супроводжуючи труну старенької жінки, дискутують про локалізацію в цей момент її душі. Теологічна версія панотця про безтілесну сутність душі після її розлучення з тілом вступає у протиріччя з приземленою, секуляризованою свідомістю «мислячого» селянина, який доходить висновку, що, якщо відсутня під час похорону душа не йде за тілом, то його можна «і без паради ховати». Зрозумівши загрозу таких переконань, священик мусить знаходити додаткові переконливі аргументації про потребу ритуалу для вшанування душі.

Свій твір Кобринська **жанрово** означила як новельку[1], можливо, з огляду на стрімкість розвитку подій з відповідним сюжетотворчим пуантом — очікування смерті, її переживання і власне смерть. Подаючи текст до друку, за порадою Євгенії Ярошинської письменниця доповнила його генологічним підзаголовком — «психологічний ескіз», — таким способом закцентувавши саме модерно-психологічну інтенцію твору: «Я Вас послухала і додала до мого кусника “Душа” “нарис психольогічний”» (лист до Ярошинської від 14 берез. 1898 р.; ІЛ, ф. 101, № 496). Насправді в підзаголовку твору в першодруці (ЛНВ, 1898, т. 1, кн. 3) зазначено — «психольогічний ескіз». Фактично, цей жанровий означник мав би усунути всі закиди щодо формальної структури твору, орієнтованої на максимальну композиційну спрощеність й редукованість звичних сюжетно-подієвих ресурсів, у чому зрештою й переконувала Кобринська Франка: «Що вона [“Душа”. — *А. Ш.*] є зовсім на новий лад написана доказує і те, що ви у своїм письмі сказали: що оповіданє розвиваєся зовсім примітивно. Не повірилибисте, як то мені полстило, я навіть не можу вірити, аби нові течії так сильно мене захопили не лиш щодо змісту, але і форми. Вертати в формі до примітивізму є ціллю нової школи, в котрій домінує Метерлінк» (ІЛ, ф. 3, № 1626, с. 447–448). По суті, цим листом письменниця засвідчила власне європейські стильові впливи передусім щодо внутрішньої фактури й генологічної природи тексту, чого, вочевидь, не сприйняли критики.

[1] *Коковський Ф.* Наталія Кобринська й Осип Маковей // Жінка. 1937. № 21/22. С. 4.

Наприклад, М. Грушевський уважав, що дискретність «реального обрамовання» і психології позбавляє цей твір здатності збуджувати враження[1]. Власну композиційну стратегію в «Душі» Кобринська детально прояснила в листі до Осипа Маковея від 12 берез. 1898 р., відповідаючи на його закид щодо сюжетної немотивованості розмови Євгенії з Урбановичем на початку твору, яка, на його погляд, дисонувала зі загальною ідеєю і «не кляпувала» (не підходила) до змісту: «розмова в "Душі" зовсім лицює з цілим оповіданєм, бо не позволяю собі ані одного слова більше надто, що конечно треба»[2].

А далі обґрунтувала О. Маковеєві письменницький задум цього художнього діалогу, концептуального з погляду характеристики персонажів й стратегічного у вендепункті новели — смерті Урбановича: «Цікаво було би мені знати, котра часть тої розмови Вам не кляпує; перша чи друга, т. є. Евгенія з Урбановичем говорять про смерть, чи та, де говорять про семінар і клерикалізм? часть, де говорять про душу так є тісно зв'язана з цілим оповіданням, що можна єї уважати лиш частиною того ж, бо все те, що пізніше дієся <…> є лиш відповідею на порушуваний ним темат про душу і смерть. Перша часть розмови наведена для того, щоби кинути світло на такі моменти життя Євгенії як втрата сина, і показати ступень єї освіти і скептицизму. Незаперечне, що в тім цілім оповіданню якраз важну роль грає то, що вона людина освічена і скептично успособлена. Инакше такі візії представляються, єсли їх має людина освічена і скептично успособлена, а инакше, як мала би їх яка рабиня божа. Показати те все через розмову з Урбановичем далеко властивійше було, ніж розповісти від себе читачеви: "якою вона була"»[3]. У такій детальній автохарактеристиці наративної організації твору оприявнено нові, власне, модерністські ресурси психологічної мотивованості персонажів.

Бо справді-таки, в оповідній стратегії цього психологічного ескізу розмова між сільським сотрудником о. Урбановичем та віденською гостею Євгенією, окрім головного в тексті «реального обрамовання», слугує своєрідним експозиційним камертоном, що оприявнює ніби невідчитані під час розмови імпліцитні смисли та контексти (едукаційний, внутрішньо-інтимний, інтелектульний, світоглядний, візуальний, гендерно-аксіологічний). До прикладу, ухопившись за фрагмент розмови про важливість європейської едукації для руського духовенства, москвофільська газета «Галичанин» (1901, № 99) кваліфікувала «Душу» як «пасквіль на священиків».

Безперечна рація письменниці в тому, що цей художній діалог сприяє максимальній жіночій репрезентації Євгенії — візуальній, психологічній, ментальній: «Показати те все через розмову з Урбановичем далеко властивійше

[1] *Грушевський М.* Наталія Кобринська // Літературно-науковий вістник. 1900. Т. 9. Кн. 1. С. 18.
[2] *Коковський Ф.* Наталія Кобринська й Осип Маковей // Жінка. 1937. № 21/22. С. 4.
[3] Там само.

було, ніж розповісти від себе читачеви: "якою вона була"»[1]. Водночас поміж Урбановичем і Євгенією встановлюється емпатичне комунікативне поле зі спільними інтелектуальними дискурсами (віденським, матримоніальним, читацьким, письменницьким), довкола «принципіальних і непринципіальних питань» (с. 214). Особливого сенсу в розмові Євгенії та о. Урбановича набуває тема про дар письменницької обсервації психічної сторони чоловіка, яку збурив дебютний ескіз Урбановича «Душа» (вірогідно, що назва і жанр твору Кобринської були прямою ремінісценцією ескізу «Душа» покійного М. Петрушевича). Дискусія між Урбановичем і Євгенією довкола цього твору виникла через доволі тривіальне зображення сцени вмиранння старенької жінки, яка, на думку реципієнтки, «оброблена сухо, офіціально, як функція священика, і підхоплена як би з глумливого боку» (с. 214), що суперечило настанові художнього експлікування високотрагічних тем і ролі письменника-обсерватора, здатного «проникати в чужі душі». Мистецькі засади Урбановича як літературного дебютанта засновані на переконанні, що «чоловік може знати лиш те, що діється в його душі, а не те, що діється в чужій», «чужої душі не відчуваєш» (с. 213–214), тоді як Євгенія обстоювала принципи сугестивного мистецтва: «коли вже автор не входить в стан умираючої людини, то повинен був бодай описати враження на присутніх, бо ж така хвиля мусить глибоко вражати всіх її близьких вже з самих природних причин, коли смерть забирає з-поміж них собі жертву» (с. 215). По суті, Євгенія ословила головну інтенцію Кобринської у цьому творі — відтворити експресію смерті, «вражінє, яке робит смерть не присутще тому актови, настрій присутніх людей» (ІЛ, ф. 3, № 1610, с. 575–576). Композиційно ця розмова наче проектує та центрично злютовує наступні колізії оповідання, у яких несподівана смерть молодого Урбановича спричиняє внутрішні експресії тепер самої Євгенії.

Відлуння колишньої розмови з покійним зрезонувало у свідомості молодої жінки новим чуттєвим досвідом осягнення і переживання смерті, а заразом здобутим після нічних танатичних візій доказом того, що «смерть чоловіка є щось таке високотрагічне, що не можна її так легко брати, як брав її колись Урбанович у своїй "Душі"» (с. 224). Фаталізм і трагізм екзистенційної ситуації полягав у тому, що потужне містичне переживання смерті близької людини залишилось у рефлексивній пам'яті Євгенії творчо неословленим, адже «власне той найновіший її доказ сповнився на тім, з ким вона якраз про те сперечалася» (с. 224).

Відтак після цієї, сказати б, прогностичної розмови головним подієвим осердям ескізу «Душа», злокалізованим у закритому просторі дому Урбановичів, є тривожне очікування смерті — поступового тілесного згасання безнадійно хворого священика. Оголошений молодому сотрутникові фатальний

[1] *Коковський Ф.* Наталія Кобринська й Осип Маковей // Жінка. 1937. № 21/22. С. 4.

діагноз — вушний поліп, що, уразивши мозок, призвів до паралічу й прогнозованого летального фіналу, — не видається настільки страшним порівняно з наступними нічними перипетіями, які зображають процес життєвого відходу та його вплив на присутніх.

Емоційна напруга передсмертної тривоги концентрується у внутрішніх рефлексіях та експресіях Євгенії, в яких нуртують розпач, безнадія, страх, співчуття, неспокій, нервові потрясіння: «Євгенії застукало в висках, стиснуло в грудях, і вона нервово заплакала. Але швидко втерла сльози. Не плакати прийшла вона сюди, а нести поміч!» (с. 219). Травматична пам'ять жінки, пов'язана з колишньою втратою сина, виробила особливий духовний імунітет, завдяки якому психологічна й фізіологічна процесуальність смерті уже не викликає, як раніше, таких страхітливо-гнітючих емоцій. Час «навчив її настільки володіти своєю душею, аби думати про все інше, а не про те, що найбільше заривало її чуття» (с. 221). Євгенія зіставляє обидва досвіди споглядання процесу вмирання й застановляється на різній їхній рецепції. Онтологічна конотація смерті та її містичного переживання в сприйнятті жінки набуває подвійної сутності. Очікування смерті Урбановича Євгенія переживає по-іншому: «Та смерть, та страшна смерть, про котру вона не могла думати, зовсім не така страшна, яка лишилася в її уяві по страті найдорожчої істоти» (с. 221–222). Водночас нова мортальна експресія збуджує в жіночій душі попереднє трагічне досвідчення, що за силою душевного травматизму значно перевершувало теперішнє: «те, що лежало на дні її душі, було зовсім щось інше, а не те, що вона тепер бачила перед собою» (с. 222). Євгенія зазнає проймаючого відчуття страху перед заповіданим близьким кінцем Урбановича: «чула, що нерви її болючо напружені і що вони ще більше розстроятьcя, заким наступить удар трагічного акорду» (с. 223).

Захоплення письменниці сферою містичного забарвлює і поетикальну фактуру твору, ейдологічним осердям якої є символ, бо, як зауважує Роман Мних, «тільки за допомогою символів можна передати, пояснити, ословити містичний досвід»[1]. Кобринська показує смерть як процес вмирання та споглядання/переживання цього акту ззовні присутніми. Отже, у творі образ смерті функціонує передусім як «центральний містичний символ»[2], що розгортає свою символічну семіосферу за допомогою містично-танатологічних знаків-ейдосів: *візуальних* (дзеркало), *аудіальних* («настала глуха тишина», стривожена «загадковими гуркотами», «загадочними, таємничими стуками на поді», сопіння напівпокійника), *соматичних* (передсмертні конвульсії та сопіння, некропортрет, образ напівмертвого тіла), *олфакторних* («дивний запах»), *темпоральних* («темна ніч обтулювала цілу хату і прилипала до вікон

[1] *Мних Р.* Категория символа и Библейская символика в поэзии XX века. Люблин, 2002. С. 107.
[2] Там само. С. 113.

непрозорою заслоною»). Отже, експресивним лейтмотивом твору, за словами Д. Лукіяновича, постає «таємнича якась звязь між житєм нашим, а загадочними знаками і фактами»[1].

Засобом оприявнення містичного в тексті слугує також психологічна *сугестія*, навіювання втаємниченого настрою смерті через дивні звукові причування, асоціативно марковані зв'язком із потойбіччям. Аудіальна енігматичність дивних звуків в домі Урбановича провокує оповіді групи присутніх, «прихильної до містицизму», про особистий досвід звукового супроводу смерті: «одна з пань стала розповідати, що як її мама вмирала, то також так ходило щось і гуркало по хаті»; інша мовила: «по смерті мого мужа щось також плакало під вікном», а Урбановичева підсилила цю танатичну настроєвість свідченнями про фаталізм містичного звукового поля й власного відчуття віддавньої присутності потойбічних сил у своєму домі: «Се так завсігди було <…>. Ходило, ходило, прийшло і забирає мого чоловіка» (с. 219). Дарма Євгенія силувалася переконати присутніх у реальній, фізичній природі дивних звуковчувань, пояснюючи загадкові гуркоти, «коли не котом, то іншим якимсь нічним звіриком» (с. 220), — «розпучливий неспокій» нічної тишини заряджав усіх дражливо нервовою енергетикою наближення смерті. На поетикальному рівні атмосфера нагнітання містичного страху, невідомості, передчуттів страшної розв'язки, замкненого простору кореспондує з готичною поетикою.

Одним із атрибутів готичного є **топос ночі**: «Довкола настала глуха тишина. Темна ніч обтулювала цілу хату і прилипала до вікон непрозорою заслоною» (с. 219). Такої ж певної містичної протяжності, невизначеності, дискретності набуває і час. Невипадково, переосмисливши згодом засадничу інтенційність свого ескізу, Кобринська віднайшла для нього оптимальний, на її погляд, заголовок — «одна ніч», яким закстуалізовано герметичність хронотопу смерті та специфічну конотацію містичного часу: це «або зупинена мить, або, навпаки, мить, тягла до нескінченності, імітуюча безкінечність»[2]. За словами Ольги Червінської, «у розрізі поетики містичного на першому плані своєрідністю має відзначатися часопростір. Якраз цей термінологічний оператор може найбільш доказово свідчити про містичне наповнення того чи іншого художнього витвору»[3].

В «Душі» образ ночі сугерує особливу містичну візійність, енігматичність мортального простору, химерність звукообразів, своєрідну настроєву емацію, відчуття всюдисущності смерті. Ніктомістика впливає на людську свідомість, підсилюючи ефект замкненого простору кімнати як темного мороку потойбіччя, готичного дому жахів, що постає центром танатичного нічного

[1] *Д. Л. [Лукіянович Д.]*. Кілька уваг до письм Наталії Кобринської // Буковина. 1899. № 84.

[2] *Червінська О.* Ризиковані контури та парадокси містичного // Поетика містичного : колект. моногр. / упоряд. О. Червінської. Чернівці, 2011. С. 38.

[3] Там само.

світу з втраченим відчуттям реальності й вітальності, а самé очікування відходу душі набуває своєрідної есхатологічної візійності, метафорично ословленої в тексті як «удар трагічного акорду» (с. 223).

Містично-сакральною конотацією наповнений **образ дзеркала**, яке виконує роль когерента міжсвіття — туземного й потойбічного, символічно означуючи межу перебування напівпритомної конаючої людини між двома сферами — тут-буттям і там-буттям[1]. Водночас цей предмет поєднує в собі символіку реального і трансцендентного: «Велике зеркало, що висіло напроти, відбило постіль і цілу стать хорого» (с. 219). Природа дзеркального відображення слугує у тексті своєрідним візуальним індикатором тут-присутності безнадійно хворого, його тілесного доживання, а саме дзеркало сприймається як «міфологема відображення і альтернації реального»[2].

Що побачила Євгенія у дзеркальній оптиці? По суті, натуралістичну візуалізацію некропортрета іще живої людини в останніх хвилях згасання: «Лице його [Урбановича. — *А. Ш.*] вирівнялося, лише страшна блідість не уступала; повіки були широко отворені, а порожні остовпілі очі дивились, не бачачи, байдужі на все, що діялось круг нього. Розжуджені мухи зачули свою добичу і обсідали бліде лице хорого <…>» (с. 219). Містична семіосфера дзеркала пов'язує його з потойбічним світом, задзеркаллям, символічний вхід у який можливий саме через ці «ворота». Ритуально-магічна сутність дзеркала закорінена у давньому звичаєві завішування дзеркал, коли в домі був покійник, аби уможливити спокійний відхід душі. Тому часто дзеркало сприймається як символ і вмістилище душі та як містичний атрибут смерті.

Дзеркало як ретранслятор мортальної атмосфери дому Урбановичів нагнітає страх, тривогу, жахливі передчуття Євгенії, яка, боячись наблизитися до напівпокійника, візуально «діагностує» його смеркальний стан у дзеркальному відображенні. Відтак дзеркальна призма підсилює наростаючу тривогу й розпач героїні від побаченого. Містична, психосугестивна конотація міфологеми «свічада» в ескізі «Душа» суголосна з художньо-інтенційним виявом мотивів задзеркалля, двійництва, відображення в парадигмі модерністської поетики й художньої свідомості кінця XIX — початку XX віку, особливо міфопоетики символізму.

Містичний код у цьому ескізі потенціює і його *наративна структура* — невербальне спілкування («Євгенія з Поповичем порозумілися очима», «кинула довгий погляд питання»), уривчастість й редукованість фраз, енігматичність натяків, сугестивність безсловесних почуттєвих й психофізичних виявів —

[1] *Колотова О.* Мотиви «дзеркала» і «задзеркалля» як моделі тут-буття і там-буття у художніх відображеннях картини світу // Вісник Державної академії керівних кадрів культури і мистецтв. Серія: філософія. Київ, 2011. № 4. С. 42–45.

[2] *Исупов К.* Зеркало // Summa culturologiae : энциклопедия : в 2 т. Т. 1 [Электронное издание] / гл. ред. С. Я. Левит. Москва ; Санкт-Петербург : Центр гуманитарных инициатив, 2017. С. 674.

окриків, плачу, сопіння конаючого. «Парадокс присутності містичного часто позначається пропущенням слів, обривом думки на межі екзистенції, графічно позначеними пунктуаційною трикрапкою, коли завершення тексту насправді стає його продовженням у виміри містичного», — стверджує О. Червінська[1]. Такою ж зредукованою до рівня фрази є вербальна звістка про смерть Урбановича — «Уже по всьому», — яка постає вендепунктом ескізу й ферментує уже інший вимір містичних переживань і нових екзистенційних осяянь Євгенії.

Тріумф наближення смерті-почвари, що так немилосердно корчила у конвульсіях й сопінні зболене тіло конаючого вночі, тепер видозмінюється умиротвореним спокоєм, смертю-успінням, що виявляло вже мертве тіло покійника: «Тяжке конання змінилося в образ тихого, спокійного сну. Однак було в нім щось таке могуче й велике, що прохожі станули коло порога й не сміли поступити дальше» (с. 223).

З легким та спокійним відходом душі у потойбіччя пов'язаний в ескізі ритуал виставляння перед померлим образка. Конаючий не може спокійно відійти, у муках водячи довкола очима, «як би шукав когось». Спрактикований й ві́даючий паламар витлумачує перед присутніми цю останню духовну потребу вмираючого: «Тут нема ніякого святого образка, тому вони так розглядаються і не можуть вмерти. Принесіть який святий образок або хрест <…>» (с. 222).

В ескізі Кобринської містичне оприсутнене через художнє семіотизування архетипів смерті, душі, тіла, у галюцинаторних станах психіки. Містична візійність Євгенії, що інтенсифікується зі смертю Урбановича, сконцентрована на власному видінні відходу душі, її розлучення з тілом (своєрідного акту ініціації за М. Еліаде): «Вона вперла очі в кусень стелі, від котрої місцями відлітало вапно; однак могла виразно зазначити фігуру легкої, прозорої хмарки, що підносилася вгору над умершим, немовби ломилася і пропадала поволі. Треба було ще хвилі, одної хвилі, щоби те, що вона бачила, спокійно знялося вгору й відлетіло» (с. 223). В оніричному стані Євгенія наділена мовби особливим досвідом бачення потойбічного, що існує поза межами її емпіричного пізнання, здатністю візійного споглядання за душею в її новому позатілесному статусі. Таке уявлення про життя душі після смерті кореспондувало з концепцією душі у Святому Письмі, згідно з якою вона продовжує жити поза тілом у потойбічному світі. Невипадково саме сприйняття смерті в Біблії трактується як розлучення душі з тілом, відхід, успіння. На третій день тіло передається землі, а душа возноситься на небо: «і повернеться порох в землю, чим і був, а дух повернеться до Бога, Котрий його дав» [Екл. 12:7].

Описаний у галюцинаторних візіях Євгенії мотив польоту душі, закорінений також у первісному міфологічному світогляді, в усіх типах архаїчних

[1] *Червінська О.* Ризиковані контури та парадокси містичного // Поетика містичного : колект. моногр. / упоряд. О. Червінської. Чернівці, 2011. С. 36.

культур, позаяк «підняття і політ входять до спільного досвіду всього примітивного людства» (с. 200). На думку М. Еліаде, символізм «сходження на небо» й «магічного польоту» є особливим виявом містичного досвіду, втіленого у символіці «душі-птаха», «крил душі» (с. 200). Саме через політ відбувається «прорив на інший рівень», своєрідний «акт трансцеденції», пов'язаний з перетворенням людського тіла на дух й онтологічну зміну «тілесного способу буття людини на буття в дусі»[1]. Якраз містичний акт відльоту душі й метаморфоза її у «прозору хмарку», що означує ефірну, астральну природу душі, її нематеріальну субстанцію, передає в цьому ескізі нову трансцендентну сутність посмертного буття людини, оскільки «символізм "польоту" завжди означає зникнення людського буття, трансцендентність і свободу»[2].

Релігійно-містичне уявлення про позатілесне буття душі кореспондувало також зі спіритуалістичними й окультними захопленнями Кобринської у смеркальні роки, контактуванні з духами рідних, а з іншого боку, випливало ще й з інтелектуальної традиції європейських літератур (Пшибишевський, Ібсен, Метерлінк, Гауптман), що їх творчо розвивала й інкорпорувала письменниця в царині власних модерністських текстів. Якраз авторське звернення в цьому творі до оніричних феноменів, зображення візійних, галюцинаторних станів психіки О. Маковей уважав новаторством, чим дуже заімпонував Кобринській: «Кажете, що то "новина" в нашій літературі — маєте, певно, на думці, "Ганнелє" Гавптмана, лиш що там представляються галюцинації умираючої, а в мене присутної», — зауважила вона у відписі[3]. Цікаво, що якраз неорганічного контамінування реальності та спіритуалістики в творі не сприйняв М. Грушевський.

Потуга життя заговорила в імпресіоністичних обрисах погідного ранку, які наче абсорбували містичні видива ночі-смерті як фантасмагоричної почвари, яка під час свого тріумфу пожерла ще одне молоде життя: «Хороший ранок грав чудово прозорим промінням блискучого сонця, що виповзло на край овида, прикрите до половини червоною хмаркою, розливало по небі яркі смуги, золотило доми і променистою пурпурою обливало вершки гір, що вінком окружали місточко» (с. 224). У протиставленні ночі й ранку, світла й темряви реалізується містична концепція символізації кольору. На тлі цих просторових антиномій еволюціонує досвід танатичного переживання Євгенії — від нервового напруження, мисленнєвої стагнації, візійних галюцинаторних станів й гнітючої мортальної враженнєвості до осмисленої філософічної рефлексії про високотрагізм смерті: «Свіжість ранку очутила її і отрясала враження сеї страшної ночі. Що се було? Що вона бачила? Чи се правда, що то все діялося

---

1 *Еліаде М.* Священне і мирське. Міфи, сновидіння і містерії. Мефістофель і андрогін. Окультизм, ворожбитство та культурні уподобання / пер. з нім., фр., англ. Г. Кьорян, В. Сахна. Київ : Основи, 2001. С. 200–201.

2 Там само. С. 204

3 *Коковський Ф.* Наталія Кобринська й Осип Маковей // Жінка. 1937. № 21/22. С. 4.

задля нього, Урбановича, котрого нема вже між живими? Чи се також не трагізм?» (с. 224).

Психологічний ескіз «Душа» засвідчив перехід Кобринської до нової стильової техніки й проблематики, що сягала уже глибин позасвідомого, життя душі та інтуїтивних феноменів, але водночас цей твір наразив письменницю на доволі жорстку критичну рецепцію, яка демонструвала несприйняття цієї творчої інакшості чи художньо-естетичного перевтілення. Особисто для Кобринської зглиблення сфер містичного означало новий досвід і рівень творчого мислення, апробацію нових словесних ресурсів і способів експлікування враженнєвості, потужної внутрішньої експресії. Надалі в художньому дискурсі письменниці сугестивність, нервозність, страх, енігматичність, передчуття, інтуїція, візійність, містичне двосвіття, оніричні стани стають константними елементами її поетикальної структури.

«Блудний метеор»: психологічна стенограма «болю роздертої душі чоловіка». У творі Кобринської «Блудний метеор» (Буковина, 1899, № 84[1]) власний досвід втрати інкарновано в автофікційному просторі жіночого страждання, містичних візій, викликаних смертю рідної людини й бажанням інтуїтивно-спіритуалістичної комунікації з ним уже в сферах трансцендентного. Авторка вдається до метафоричної символізації людського болю й туги, трансформуючи колізії епічної подієвості у внутрішній світ жіночого буття.

Республікуючи цей твір на сторінках «Літературно-наукового вісника» (1900, т. 9, кн. 1, с. 18–22), М. Грушевський визначав йому роль хрестоматійного твору, написаного «як взір символістичної чи декадентської манєри»[2]. Ототожнюючи символізм і декадентство, явища, які в літературі XIX століття, фактично, не розрізнялися, М. Грушевський мав на увазі спільне для обидвох стильових практик особливе світовідчуття й філософсько-естетичне підґрунтя. Верифікуючи влучне спостереження критика та зважаючи на сучасну літературознавчу концептуалізацію декадансу як культурного світовідчуття епохи fin de siècle і розмежування його з символізмом як стильовим феноменом й «новою поетикою»[3], найвірогідніше, що «Блудний метеор» виявляє світоглядні засади декадентського умонастрою, ословленого засобами художньо-стильової системи символізму. Ольга Коренець називала цей текст «найбільш фантастичним твором, у якому авторка послугується майже виключно символами»[4].

---

1 Далі у тексті цитуємо твір за цим виданням.

2 *Грушевський М.* Наталія Кобринська // Літературно-науковий вістник. 1900. Т. 9. Кн. 1. С. 22.

3 *Гундорова Т.* ПроЯвлення Слова : Дискурсія раннього українського модернізму. Постмодерна інтерпретація. Львів : Літопис, 1999. С. 165.

4 *Коренець О.* Наталя Кобринська (Громадська діячка і письменниця) // Літературно-науковий вістник. Т. 102. Кн. 6. 1930. С. 531.

Очевидно, за інерцією тодішньої естетичної рецепції декадансу як занепадницької тенденції в літературі, що стрімко абсорбувала міметичне мистецтво, М. Грушевський загалом не сприймав його новітніх літературних виявів, хоча, ідентифікуючи в «Блудному метеорі» засади поетики декадансу, на прикладі цього твору визнавав, що й у цій манері можна творити мистецьки довершені речі: «Щиросердно признаюсь, що я зовсім не люблю декадентської манєри і зовсім би не бажав, аби вона закорінялася в нашім письменстві, бо вона обрахована на занадто тонку, вирафіновану, майже хоробливу вразливість читача, а при тім дуже небезпечна для автора, бо дуже совзька, легко приводить до зманєровання, до заступлення справдешнього чуття декламацією, — але се мені не перешкоджає признавати, що й сею манєрою, як і кождою иньшою, можна сотворити гарну річ, і такою я уважаю сього "Блудного метеора"»[1].

Стильова парадигма твору органічно контамінує риси символізму й похідних його стильових формантів — експресіонізму й сюрреалізму, що виявляються у продукуванні онірично-візійної образності, містких символів-знаків, поглибленому інтуїтивізмі, містицизмі, кордоцентризмі, увазі до підсвідомого. В основі поетикальної організації — естетика почуття, переживання, враження, сугестивності символу, актуалізація феноменів надчуттєвого, містично-символічної візійності, експлікація готичної поетики, зображення ірреального буття.

Символічне мислення письменниці закорінене в техніці особливої сугестії символу та чуттєвого сприйняття, власне, символічного ословлення емоції. Знаки природи і довкілля, постаючи алегоричним образом болю душі, набувають особливо втаємниченої, метафізичної, трансцендентної сутності. Звідси глибокий екзистенційний сенс символів Кобринської, на художньому рівні виявний у смисловій багатозначності, колористичній інтенційності, зокрема хроматичності (чорний — золотий) емоційно-чуттєвого комплексу й містифікованого світу, мистецькій еклектиці експресіоністично-імпресіоністичних дескрипцій.

У листі до М. Грушевського від 9 грудня 1899 року Кобринська радо зреагувала на республікацію свого твору в «Літературно-науковому вістнику», зазначивши: «Передрук "Метеора" — то велика для мене несподіванка, і дуже тим тішуся» (ЦДІАУК, ф. 1235, оп. 1, спр. 532, арк. 36). А далі прокоментувала своєрідність поетикальної організації тексту відповідно до засад модерного письменства: «Щодо метеора, то він дає хиба наглядний доказ, як форма невелику грає ролю у писателя, котрий яку таку має вправу. "Правда", т. є. те, що він має в душі суть річи, форма — то одіж» (там само, арк. 36). Невипадково «один знайомий поляк» Кобриської оцінив твір як зразок «niepospolitego umysłu i twórczei wyobraźni» («неабиякого розуму і творчої уяви») (там само).

Формальну простоту «Блудного метеора» і при цьому великий сугестивно-враженнєвий потенціал його словообразів не раз відзначали прижиттєві

[1] *Грушевський М.* Наталія Кобринська // Літературно-науковий вістник. 1900. Т. 9. Кн. 1. С. 22.

критики. Д. Лукіянович зауважив у ньому якісно нову стильову парадигму з прикметним сюжетно-композиційним й вербальним мінімалізмом, вважаючи цей твір «зразком суб'єктивного способу мальовання образів, самих образів з короткими лиш підписами чи об'ясненнями». На його погляд, модерну фактуру тексту вирізняють «самі образи, багата, пластична мова і чувства тонко розібрані: навіть чувство чувства»[1].

Найважливіше для письменниці — чуттєва опція, фіксація душевного страждання й розпуки, вербалізована художніми еквівалентами почуттів. Не вдаючись до зайвих змістово-стильових декорацій, Кобринська творить текст як суцільну метафоризацію душевного горя жінки. «Як називаєся героїня? Не будьте на те цікаві, а ще менше, як виглядала, з чого жила… Досить вам знати, що для неї світ валиться і сонце погасло, і вселенна то для неї дика простір без тонів і звуків, без світла і красок з того часу, як голос похоронних дзвонів застогнав сумними звуками», — так характеризував Д. Лукіянович симпліфіковану нарацію твору[2].

Суб'єктивізм, настроєвість й сугестивність твору відзначав М. Грушевський: «авторка лишає всякі реальні подробиці на боці, вона хоче тільки віддати вражіннє й уживає для того виразів і образів о стільки ж незвичайних, о скільки незвичайне, небуденне вражіннє, й вона осягає свою мету»[3]; в творі «нема фраз, екстраваґантні вирази й порівнювання достроюються щирому чутю і роблять глубоке вражіннє»[4].

Саме ця особливість конструювання наративу й створення максимальної враженнєвості твору спричинила тенденційні його оцінки вже в радянській критиці, позаяк формоцентризм твору випадав з канонічних композиційних рамок й позбавляв ідейного спрямування: «Оповідання "Блудний метеор" написане за модерністичними рецептами західноєвропейської декадентської літератури, яка, дбаючи про викінченість і філігранну довершеність форми, нехтувала ідейним змістом твору. В оповіданні Н. Кобринської також форма домінує над змістом»[5].

Наративно-поетикальна стратегія «Блудного метеора» з тяжінням до асоціативності мислення, метафоризації буття, містицизму та інтуїтивізму, еклектики стильових формантів (символізму, імпресіонізму, експресіонізму, сюрреалізму), превалювання в образній фактурі знаків-символів, фантасмагоричних видив, екзальтованої почуттєвості, а в оповідній — фрагментарності, ліризації, психологізму, — спричинила його неоднозначну різноваріантну

1 *Д. Л. [Лукіянович Д.]*. Кілька уваг до письм Наталії Кобринської // Буковина. 1899. № 84.
2 Там само.
3 *Грушевський М.* Наталія Кобринська // Літературно-науковий вістник. 1900. Т. 9. Кн. 1. С. 18.
4 Там само. С. 22.
5 *Мороз О.* Наталя Кобринська та її твори // Кобринська Н. Вибрані твори. Київ : Держ. вид-во худож. л-ри, 1958. С. 23.

генологічну маркованість. Лише в межах однієї публікації М. Грушевський по-різному дефініює жанр цього твору: «поезія в прозі», «п'єса», «нарис»; Д. Лукіянович називає цей твір нарисом, О. Мороз — оповіданням[1], М. Легкий — «символістсько-психологічним етюдом»[2]. Кожне з цих жанрових означень, за винятком хіба що «оповідання», в основі якого — виражена епічність, оптимально характеризують генологічну природу цього твору з властивими йому фрагментарністю, ритмічністю, настроєвістю, драматизмом, суб'єктивізмом, безфабульністю, домінуванням враженнєвості, зміщенням наративного вектора з подієво-оповідного на внутрішньочуттєвий, рефлексійний.

Модус людського буття, закорінений у діалектиці перманентного протистояння життя/любові й смерті, відповідно еросу й танатосу, загалом постає у творчості Кобринської чи не найпоширенішим філософсько-антропологічним мотивом, художнім вираженням авторських інтелектуальних розмислів. У «Блудному метеорі» трансцендентний зв'язок цих онтологічних категорій осмислено через мотив містичного контакту подружжя навіть після смерті чоловіка. У цьому творі головною є ідея осягнення вищого щабля любовної взаємності, яка набуває космічних вимірів, возноситься в сфери ірреальності, потойбіччя. Внутрішньо-психологічна колізія «Блудного метеора» заснована на актуалізації душевних переживань жінки.

Протиставлені на рівні двосвіття (землі й небес), ерос і танатос співіснують в акті духовної комунікації та інтуїтивного зв'язку між подружжям, один із яких відійшов у вічність. Символ «блудного метеора», «золотого промінчика світла» — це астральний медіум між реальним і потойбічним світом, оприсутнений і впізнаваний у лімінальній зоні. Для зболеної стражданням жінки він передусім ідентифікований з душею її померлого чоловіка, а за символічним виявом асоціюється з еросом, світлом, любовним потягом, душевним спокоєм та умиротворенням.

У народних віруваннях, метеор чи падучі зорі — це душі людей, які помирають: «по смерті людини зоря її падає навстріч душі, що відходить; той хто помітив падучу зірку, хреститься і вимовляє тричі "амінь"»[3]. Хоча існують й інші регіональні варіанти тлумачення цього образу: «падучі зорі народ вважає душами грішників, і кожен, побачивши падучу зірку, мусить перехрестити її, про що падуча зірка сама просить того, хто побачив її, — грішна душа очищається від своїх гріхів»; «падучі зорі — це душі людей, які помирають»[4]. «У віруваннях

---

1 *Мороз О.* Наталя Кобринська та її твори // Кобринська Н. Вибрані твори. Київ : Держ. вид-во худож. л-ри, 1958. С. 23.

2 *Легкий М.* Проза Наталії Кобринської (ідейно-естетична еволюція й поетика) // Українське літературознавство. 2012. Вип. 75. С. 106.

3 *Булашев Г.* Український народ у своїх легендах, релігійних поглядах та віруваннях : космогонічні українські народні погляди та вірування. Київ : Довіра, 1992. С. 251.

4 Там само. С. 251.

про падучі (летючі) зірки давньоміфічна основа рясно помережана апокрифічними вимислами і народними забобонами, створеними на їхньому грунті». «Угледівши падучу зірку, кожен мусить сотворити над нею хресне знамення»[1].

Астральний образ «промінчика» — це магічне поле душі померлого, космічна ієрофанія (М. Еліаде), яка просвітлює душу жінки від страждань й наділяє здатністю візійної комунікації з потойбіччям, з особливим нумінозним континуумом. Константний хроматичний атрибут «промінчика» позначений вітальною семантикою золотого світла: «золотий промінчик», «озолочене облако», «золота нитка проміння», «теплий його блиск», «блиск золотий», «фосфоричний блиск».

У «Блудному метеорі» «подув трансцендента в душі чоловіка»[2], життєдайна енергетика «золотого промінчика світла» як затність контактування у вищій трансцендентній сфері змінює танатологічну чуттєвість жінки у вітально-еротичну, біофільну, наснажує її зболену душу новим сенсом: «І дивні почування переплили її душу, розбудили з тяжких мрій і глухого сну, а якийсь давно забутий звук загомонів в її серцю»; «спав з грудей пригноблюючий тягар смутку», «серце рвалося до любови, а душа стреміла до вижин своєї мети»; «викупана в кришталевих филях несподіваних блесків радости».

Синдром втрати рідної душі, фізіологічного зв'язку з тілесно відсутнім чоловіком компенсується трансцендентним контактом з ним на спіритичному рівні, в який тимчасово транспонується земне буття вдови. Долаючи танатологічну чуттєвість і просторовість, жіноча душа сягає в інший духовний континуум — простір небесного еросу: «отворилися ясні, далекі горизонти, ніби небес простори», «дух її підіймався к небу, будував облачні замки, в'язав золотою ниткою проміння фантастастичні, хмар городи». Візійний стан жінки змінюється екстатичним через осягнення досвіду містичної комунікації і магічного «сходження до Неба» (М. Еліаде). Цей екстатичний політ-зустріч з душею/метеором удоступнює жінці «знання таємних речей і метафізичних істин»[3] «Прорив на інший рівень, що здійснюється через політ, означає, з іншого боку, акт трансценденції»[4], в результаті якого змінюється «тілесний спосіб буття людини на буття в дусі»[5].

Співвідносячи мотив зустрічі закоханих з баладним сюжетом, Людмила Петрухіна писала: «Зустрічі закоханих, один з яких є "мертвим" (у слов'янських

---

1 *Булашев Г.* Український народ у своїх легендах, релігійних поглядах та віруваннях : космогонічні українські народні погляди та вірування. Київ : Довіра, 1992. С. 251.

2 *Грушевський М.* Наталія Кобринська // Літературно-науковий вістник. 1900. Т. 9. Кн. 1. С. 17.

3 *Еліаде М.* Священне і мирське. Міфи, сновидіння і містерії. Мефістофель і андрогін. Окультизм, ворожбитство та культурні уподобання / пер. з нім., фр., англ. Г. Кьорян, В. Сахна. Київ : Основи, 2001. С. 200–201.

4 Там само. С. 201.

5 Там само. С. 202.

літературах це здебільшого чоловік) відбуваються у лімінальному хронотопі, який найяскравіше проявляється у часовому вимірі — це ніч, особлива пора доби, улюблена романтиками. Адже саме вночі можливі чудеса, контакти з іншими світами, ніч — це прорив у світ фантазії, у духовне начало людини»[1].

У цьому містичному зв'язку чоловіка та дружини відлунює християнська аксіологія вірності й довічної єдності подружжя, здатної долати кордони потойбіччя. Природа цього іманентного духовного зв'язку заснована на сакральній сутності шлюбу як благословенного дуального союзу, регламентованого євангельською сентенцією: «<…> покине чоловік батька й матір і пристане до своєї жінки, і будуть вони двоє одним тілом, так що вони не будуть більше двоє, лиш одне тіло. Що, отже, Бог получив, людина хай не розлучає» [Мт. 19: 5–6]. За народними уявленнями, шлюбний зв'язок має тривати навіть тоді, коли хтось із подружжя відходить у вічність.

Присутність рідної душі — «золотого промінчика» — жінка «переживає» внутрішньо-інтуїтивно, специфічними душевними рецепторами: «відчувала в душі його теплий блиск». Апофеозом вітальної ейфорії жінки через тимчасове духовне возз'єднання з «промінчиком» душі коханого стає сакральна молитовна подяка Богові та його творінням: «Повна вдячности, приклонила коліна на лелієвім рубци рожевого облака, витягнула руки і дякувала Богу, природі, усім звіздам на небі, усім квітам і стеблам трави на землі, за той блиск золотий, чистий, ненадійний.

"О щастє! О сонце днів моїх. О золотий промінчику мій"». Тут концептуалізується християнська ідея возз'єднання чоловіка і жінки й перебування їх з Богом у вічній радості, утверджено аксіологію духовного еросу.

Явлення містичного світила жінці, яка репрезентує сферу землі, символічно означує космічні персоніфікації неба як чоловічого начала та землі як жіночого, акт їхньої єднання, продовження довічного шлюбу на небесах. Ерос (любов) тут — вже не фізіологічний контакт, а злиття душ в екзальтованому взаємному пориві, що легітимізують цей контакт у лімінальному просторі, справджуючи онтологічну тезу письменниці: «життя так само сильне як смерть».

Взаємодія еросу й танатосу в «Блудному метеорі» мотивована також міфологічним розумінням смерті не як цілковитого вмирання, а як акту ініціації, «зміни мирського стану на надприродний»[2], переходу в інші космічні світи, відкриті для духовної комунікації зі світом земним. «Смерть — це кінець, але з цим кінцем іде новий початок. Вмирають для одного способу буття, щоб

---

1 *Петрухіна Л.* Діалектика Ероса і Танатоса у словянській романтичній баладі // Проблеми слов'янознавства. 2004. Вип. 54. С. 141.

2 *Еліаде М.* Священне і мирське. Міфи, сновидіння і містерії. Мефістофель і андрогін. Окультизм, ворожбитство та культурні уподобання / пер. з нім., фр., англ. Г. Кьорян, В. Сахна. Київ : Основи, 2001. С. 179.

отримати доступ до іншого. Смерть — це прорив на новий онтологічний рівень і водночас ритуал переходу, так само як народження чи ініціація»[1].

Мотив сакрального зв'язку подружжя як вияву трансцендентної взаємодії еросу й танатосу, Кобринська експлікувала й в інших своїх творах — «Свічка горить», «Каліка», «Du bist die Ruh», художньо інтерпретуючи ідею єдиної суті подружжя, наділеного енергією взаємного притягування. Юліус Евола наголошував на розумінні двох статей як нерозділеного сакрального феномену, архетипного вияву єдиної статі. Відповідно, взаємний духовний потяг подружжя мислитель пояснював виявом «магії любові» як «позитивного гіперфізичного фактору»[2], «найбільш глибокої основи будь-якої любові»[3]. Трансцендентну природу еросу/любові обґрунтовував також Артур Шопенгауер в праці «Метафізика статевого кохання», констатуючи знаходження любові по той бік індивідуального існування.

Миттєвий імпульс возз'єднання з душею покійного чоловіка жінка відчуває візуально й тактильно. Він спричинив нову хвилю її емоцій через мимовільне згасання, віддаляння сакрального світла, вознесення його знову в небесні етери («Чому не бачить його? Не відчуває в душі теплого блиску?»). Жіночий стан розпуки мовби трансформує небесну ауру: «Усе посмутніло, поблідло, померкли живі краски облаків. Щораз темніші сумраки підносяться з пропасти, прошиті тінею тіни золотого промінчика». Енергія й колористика космічного світла, блиску «золотого промінчика» змінюється ізохроматичністю Вселенної: «Не було темноти, не було і світла, а оден рівний тон заволодів небом і землею».

Формоцентризм стильової техніки цього твору максимально заангажовує потенціал символічного знакообразу, розбудовуючи простір езотеричного світовідчуття. Образи танатосу семантично споріднені з міфологемою смерті, поетикою інфернального, містичного, водночас закорінені у філософсько-екзистенційній проблематиці. Семіосфера смерті формує у творчості Кобринської власну конотативну парадигму: «безмисльна глуха потуга, що навіть не знає своєї сили, лиш без упину суне перед себе» («Блудний метеор»), «темна безоглядна сила, що не знає ні болю, ні радости» («Du bist die Ruh»), «потуга, люта сила, що все нищить, змітає» («Під конець життя»).

Простір танатосу у «Блудному метеорі» репрезентований рядом образно-міфологічних символів з виразною фантасмагоричною експресією: *ритуальних* («дзвонять сумні похоронні дзвони»), *астрально-космогонічних* («померкло сонце», «сонце, як скаменіла брила», «сонце скотилося к' западу і кинуло стовп

---

1 *Еліаде М.* Священне і мирське. Міфи, сновидіння і містерії. Мефістофель і андрогін. Окультизм, ворожбитство та культурні уподобання / пер. з нім., фр., англ. Г. Кьорян, В. Сахна. Київ : Основи, 2001. С. 157.

2 *Эвола Ю.* Метафизика пола / пер. з фр. В. И. Русинова. Москва : Беловодье, 1996. С. 58.

3 Там само. С. 60.

спіненої керви», «огнем керви займилися хмари», «захиталися хмари і доптали одна одну», «незрушимо висіли шмати чорних хмар»), *хтонічних* («дрожить земля», «земля завила»), *флористичних* («дуб смуку», «крила самоти столітнього дуба», «замовк шелест дерев»), *акустичних* («гудять громи», «повна тривоги тишина»), які увиразнюють апокаліптичну візію смерті, концентрують трагічну напругу тексту й слугують тлом душевних переживань жінки.

Фантасмагорія розшалілої землі-почвари — це своєрідний танатологічний ареал смерті в сенсі тілесного упокоєння/пожирання: «Земля завила як стадо шакалів, витягнула зазори і отворила пащеку, аби проглотити свою жертву». З погляду естетики символізму, смерть рідної людини сприймається як планетарна катастрофа («померкло сонце, дрожить земля, валяться ставлені Богу святині»), всевладність смерті руйнує життєву ауру землі, вітальний простір трансформується в мортальний — «світ стає цвинтарем, печерою попсованих тіл». Трагедія одиничної втрати сприймається у масштабах вселенського апокаліпсису.

Макабричну атмосферу потойбіччя у творі увиразнено *сюрреалістичними образами*, зокрема образом труни на хмарах: «Незрушимо висіли шмати чорних хмар, а довгі їх тороки досягали землі. На похилених барках чорного страховища біліла вузька трумна, знам'я побіди сліпої потуги». Пересичену містичну візійність твору породжують трагічні почуття зболеної жінки, яка перебуває в абсолютно іншому часопросторовому континуумі — «безконечних омертвілої скуки просторах», де кожен образ просякнутий її танатичним світовідчуттям і співмірний із її позареальним буттям. На це свого часу звернув увагу Д. Лукіянович, зазначивши: «А що на хмарах лежить домовина, з неба капає кров, а земля виє, а сонце світить инакше як в будень, в се увірить той, хто з домовиною закопав в могилу свої надії і ціль свого життя»[1]. Вочевидь, критик мав на увазі передусім екстеріоризацію в цьому творі особистісного емоційного стану Кобринської по втраті чоловіка 1882 року, яка до кінця життя не змогла забути про цей, за її словами, «найстрашніший удар». «Крім пекучого болю, нічо більше не відчувала, і, крім мого нещастя, нічо мене більше не обходило», — згадувала про свій душевний біль в автобіографії[2]. В епістолярії Кобринської відлунюють подібні відчуття безсенсовності, знецінення вітальних вартощів, песимістична настроєвість, а її чорний дрескод довічної жалоби найадекватніше відбивав танатологічну чуттєвість.

Страждання жінки за померлим чоловіком («Блудний метеор», «Du bist die Ruh») чи екзальтоване страдницьке переживання за його життя («Каліка», «Свічка горить») — це свого роду концентрація на власних почуттях любові, екзальтоване бажання возз'єднання з другою половиною своєї душі.

---

1 *Д. Л. [Лукіянович Д.]*. Кілька уваг до письм Наталії Кобринської // Буковина. 1899. № 84.

2 *Кобринська Н.* Автобіографія // Кобринська Н. Вибрані твори. Київ : Дніпро, 1980. С. 320.

Містицизм пронизує й часопросторову організацію твору на рівні співіснування лімінального, потойбічного, трансцендентного світів, у зображенні містичного життя природи.

З образом смерті художньо кореспондує *танатологічна сфера переживань* — страждання, самотності, смутку, меланхолії, душевного болю, розпуки. Максимальної концентрації експресивності Кобринська досягає засобами персоніфікації людських почуттів та межових станів буття. «Аналіза чувства і нефальшований його опис, без рефлексії — відси сила враження»[1], — відзначав Д. Лукіянович майстерну поетику психологізму письменниці. Образ «болю роздертої душі чоловіка», «туги душі» зболеної жінки в етюді «Блудний метеор» підсилено експресіоністичною ампліфікацією та алегоризацією концептів танатологічної сфери: «Повінь чорних думок розсаджувала їй виски, серце з конвульсійного корчилося болю, страшна розпука широко отвирала зіниці, затискала уста і ломила пальці слабої жіночої руки». Танатос, що тріумфально здолав вітальні пориви Ероса, деструктивно змінює внутрішній світ й візуальність жінки, яка по втраті чоловіка й сама зазнає травматичної сугестії «глухої потуги»: «А за нею з розсіяним волоссям тягнула блідолиця туга. Вбила безкровні уста в филюючу розпукою грудь нещасливої жертви і висисала усі живійші поживи думок, усі теплійші життя жадоби; тяжким забуттям прикрила молодість і красу лиця». Песимістична чуттєвість набуває вимірів онтологічного позачасся: «В тій плачучій тузі під дубом смутку минали їй дні, місяці, роки».

Символічним лейтмотивом жіночого страждання є образ «плачучої туги» — «уся туга її душі розливалася струями сльозів». Декадентська символіка «Блудного метеора», на яку не раз вказували дослідники, проявляється в особливих символічно-експресивних й фантасмагоричних дескрипціях природи, які постають еманацією душевних станів жінки, еквівалентами її почуттів, символічною алегорією співстраждання. Разом із вдовою сльозоточить уся природа, набуваючи вже іншої трансцендентної ознаки, емануючись у просторі спільної чуттєвості: «Сльози текли по її лици, по корі дуба, дрожали на листках берези, капали з ягід рібини.

Сльозами блищали стебла трави, хилися повні сльозів головки квітів.

Сльози бризґали з чола розломаної скали, спливали блакітною смугою ручая, грязли на млаках і зарастали трощою і шуваром». Так само флористичні образи стають індикаторами настроєвого просвітлення жінки магією «сонячного промінчика» — містичною зустріччю з померлим чоловіком: «тихі зітхання легким подувом обтерли сльози плачучої берези і сумно задуманих гаїв. Піднесли голови білі конвалії, наострили вуха папороті, наслухуючи докола радісного шепоту, веселого сміху, що зливався звучним співом усіх лісних птахів».

[1] *Д. Л. [Лукіянович Д.]*. Кілька уваг до письм Наталії Кобринської // Буковина. 1899. № 84.

Духовним архетипом еросу в цьому творі є міфологема *серця* — рецептора психологічного стану жінки, її настрою та світовідчуття, головне осердя душі та жіночої ідентичності. Особливе символістське світовідчуття письменниці дає змогу за допомогою цього концепту розгорнути складний *кордоцентризм* героїні. У «Блудному метеорі» через міфологему двох сердець — «зледенілого» (мертвого) й «другого, живого, роздертого розпукою» — оприсутнено два рівні буття персонажів, які проте співвіснують у вимірі єдиного інтуїтивного серцебиття, взаємодіють у сфері духовного, енергетичного, контактного, спіритуалістичного зв'язку. Міфологема серця розгортає протилежні онтологічні конотації — смерті й життя. Вітальні пориви й життєдайні інстинкти виражає образ імпульсивного серця — «серце рвалося до любови», «солодка млака заливала усі тайні закутки її серця». Імпліцитно образ серця позначений як еротичними, так і танатологічними конотаціями.

«Св. отець Николай» — «суть то прості візиї». Символістсько-психологічний етюд «Св. отець Николай» був написаний 1893 року, а лише 1899 року вийшов друком у газеті «Буковина» (№ 86–87). Очевидно, на затяжну видавничу історію цього тексту вплинуло його несприйняття з боку Франка, який «не хотів містити» його в «Житі і слові», хоча «причини не подав, Франкова [Ольга Франко, дружина письменника. — *А. Ш.*] однак говорила, що він був не рад з такого рода писання, хотя й додавала, що він казав, що якби те було поміщене в такім поважнім видавництві як "Житє і слово", то не було би значіння» (недатований лист Кобринської до М. Грушевського) (ЦДІАУК, ф. 1235, оп. 1, спр. 532, арк. 31).

Попервах не цілком зрозумів цей твір і М. Грушевський, у першій редакції своєї статті «Наталя Кобринська» зарахувавши його до казок. Коригуючи таку помилкову жанрову ідентифікацію, що сталася, здогадно, через заголовок твору, в листі до Грушевського від 2 грудня 1899 року письменниця пояснила, що в цьому тексті «ані тіни нема якоїсь казочної фабули, суть то прості "візиї" і після Вашого поділу, Пане Професоре, належав би він, властиво, до третьої части моїх творів — части психологічної» (там само, арк. 18–19).

Композиційно твір складається з двох частин, цілковито відмінних за художньо-стильовим змістом. У першій реалістично описано безрадісне життя сільської жінки, Настуниної матері, яка потерпала від постійного гноблення чоловіка-п'яниці і нероби, сімейних негараздів і хатніх злиднів. Жінка була дуже богомільна, «бувало ніхто у цілім селі так пости не держить, тай так щиро не молиться, як вона» (Буковина, № 86)[1]. До молитовного служіння у Божому домі мати заохочувала і свою малу доньку Настуню. Власне, перший досвід релігійної свідомості передано у дитячій проекції як спосіб і практика

[1] Далі у тексті зазначатимемо номер газети.

молитви, її ритуально-емотивне наповнення, як візуальна комунікація і сугестія лику св. Николая, до якого найбільше взивали мати з донькою: «Мати припала на колінки, б'є поклони тай молиться до всіх святих, а найбільше до св. о. Николая, що був у самім вівтари, а Настуня і собі так само приклякає, б'є поклони тай хреститься» (№ 86).

Образ святого в дитячому сприйнятті сповнений особливого сакрального маєстату: «Святий Николай стояв цілий в золотім фелоні якби на службу ставав і ніби брив по коліна в воді. В одній руці держить книгу, другу підніс вгору, а очима так і водить в округ гейби живий» (№ 86). Погляд святого дивним способом проймає дитячу сутність Настуні, спраглої батьківської ласки й доброї опіки: «Як лише Настуня прийде з мамою, то він [Святий Николай. — *А. Ш.*] просто на ню дивиться та так ніжно позирає, що вона сама не раз не знає, що має з собою робити» (№ 86). Виряджаючи Настуню на заробітки до міста, мати заповідає доньці, «щоби ніколи за Бога не забувала, та й у жидів не служила: бо то вже остання година, як християнська душа жидам служить» (№ 86). Після смерті матері це напуття стало головним життєвим імперативом для бідолашної Настуні, яка поневірялася по наймах. Проте безробіття і злидні таки примушують дівчину порушити дану обітницю й винайнятися до жидів. Фактично, такою є сюжетна колізія першої, реалістичної, частини твору, де авторка з уже властивим їй хистом життєвого обсерватора змальовує безрадісні будні сільської родини.

У другій частині головним осердям уже психологічної акції є душа Настуні, її нічні візії, трансцендентальна комунікація. Таке співіснування топосів двосвіття — реального й трансцендентного — загалом було характерне для більшості містичних творів Кобринської, в яких «житє реальне пливе широким руслом і зовсім абсорбує чоловіка, а поява якихсь будьто би непояснених случаїв — то лиш хвилеві блиски» (лист до М. Грушевського від 9 груд. 1899 р.; ЦДІАУК, ф. 1235, оп. 1, спр. 532, арк. 36). Межа між цими світами дуже умовна й хитка. М. Грушевський якраз критикував подібну контамінацію різних естетико-стильових фактур у цьому тексті: «В св. Миколаю досить інтересна реальна частина, як гарний сільський образок, але релігійні візиї, що становлять головний зміст оповідання, віддані, по мойому, слабо й сухо»[1]. Методі Кобринської вчений протиставив хист І. Тургенєва, «великого майстра на всякі психічні тонкости й абстракциї», який, «не перестаючи бути реалістом, умів <…> віддати дивні, самому автору, мабуть, неясні почуття і враження». Тоді як в Кобринської, за словами Грушевського, «реальне обрамованнє якось відстає від тої психольогії й затемнює її, так що вражіннє зовсім не осягається. Може бути, що той, хто пережив ті самі враження, зможе відчути їх в оповіданню авторки, але ціль штуки — передати читачу враження автора незалежно від того, чи вони знайомі читачеві, чи зовсім нові, і в тім власне тріумф автора»[2].

[1] *Грушевський М.* Наталія Кобринська // Літературно-науковий вістник. 1900. Т. 9. Кн. 1. С. 18.
[2] Там само.

У другій частині твору містична нарація екстраполюється на внутрішній світ дівчини. Головним рецептором болю, духовних переживань, інтуїтивного зв'язку з померлою матір'ю, а також аксіологічним індикатором моральної сутності Настуні постає *образ душі*: «Душа її тріпотала в страшнім непокою, віщувала, що надходить велике чудо»; «душа її розривається у великій тузі» (№ 86). Стривожену чуттєвість дівчини більше збуджують дивовижні астральні знаки, що зринають перед нею з небесних сфер: «Аж ясний облак спускається з небес і іде д'ній як світло через світло, розливає в филях облаків, пливе тихо як тихо надходить днинка, говорить ранок в чистім полі, підноситься зрошене колосся» (№ 86). У містичному видінні дівчині спочатку з'являється померла матір, дитинні візії-спогади, що сугеруть її свідомість грізним моральним упімненням, «далеким звуком, що ще дитиною будив єї з просоння»: «"Сиротище ти бідне, що з тебе зробилося? Бувало до церкви ходиш, перед святими свічки кладеш, молится, а тепер ні в церкві тебе не видко, ні пости не держиш, в жидів служиш"» (№ 86). У наступних нічних візіях містика сакрального світла явила перед дівчиною «стать старого з бородою чоловіка», що в його солярних обрисах вона впізнала свого улюбленого з дитинства святого Миколая: «Ще раз більша робилася ясність, золота куруна сіяла як сонце на довгім срібнім волоссю, а одно плече перев'язувала блискучими красками дуга» (№ 86). З'ява Святого, який «приходить, жалує тай наказує, щоби пости постила тай до церкви ходила» переймає дівчину «страхом і радостю», відчуттям небесного захисту і покровительства. Таким способом через містичну візійність у профанному просторі витворюється божественне комунікативне середовище, в якому здійснюється акт своєрідної трансцендентної комунікації між Небесним представником і дівчиною: «У службі я, в неволі, святий Отче Николаю — извняєся вона — радаби до церкви піти, та нема коли, рада би пости постити, та на службі треба їсти, що дають.

Як бись хотіла, то на все знайшовбися час і постами не грішилабись і у жидів не служила, — говорить святий» (№ 86).

У семіосфері твору розкривається знаково-символічна містика світла. Яскраве світло репрезентує божественну сутність святого Миколая («блеск святого») і водночас символізує духовне просвітлення людини. «Досвід світла являє собою зустріч з вищою реальністю священного, абсолютом, переживаючи який, людина змінює свій екзистенційний режим»[1]. Онтологічна сенсовність світла потужно закорінена в християнській традиції, в якій квінтесенцією сакрального світла є таємниця Преображення Господнього: «А через шість днів забирає Ісус Петра, і Якова, і Івана, брата його, та й веде їх осібно на гору високу. І Він перед ними переобразився: обличчя Його, як те сонце, засяло,

[1] *Лисенко О.* Містика світла в релігійних традиціях світу // Університетська кафедра. 2012. № 1. С. 192.

а одежа Його стала біла, як світло» [Мт. 17: 1–2]. Подібною солярною конотацією пронизаний образ Святого Миколая в етюді Кобринської: «Небо отворилося широко, а тріскучий блеск обливав цілу стать святого, кождий рубець єго риз і кождий волосок єго бороди світив ясним прозорим блеском» (№ 86).

Епіфанія містичного, сакрального світла у внутрішньому світі дівчини спричиняє раптове осяяння, моральне прозріння, духовне осягнення Божої волі, що змінює аксіологію Настуні, відкриваючи нові горизонти буття. Глибоке екзистенційне переживання через втрату зв'язку з улюбленим Святим («уздріла, що святий відвертається від неї, блудить очима і оминає її погляду» (№ 86)) підказує Настуні повернутися додому. Щоб відчути себе щасливою, вона мусить вертати в простір дитинства, з яким ідентифікуються рідна церква, молитва, дві свічки, образ святого Миколая, пам'ять про маму. Власне топос дороги, якою з міста в рідне село вертає «самітна мандрівничка», щоб, як колись, запалити дві свічки біля святого образу, означає її шлях духовного навернення й релігійного просвітлення. Містичний звук рідних церковних дзвонів й тріумф природи свого села мовби впізнають у цій заблудлій дівчині колишню богомільну парафіянку, синхронізуючись з катарсисною чуттєвістю наверненої: «Дзвони дзвонять а питають: "Чи се вона, чи се вона?".

Забіліли хати, зазеленіли садки, село присіло в долині і слухає, а дзвони дзвонять і питають: чи се вона, чи се вона?

Надвис облак з неба, а дзвони дзвонять і питають: чи се вона, чи се вона?» (№ 87).

У молитовному екстазі Настуня осягає спадкоємний релігійний досвід матері («на тім самім місци, де колись молилася її мати» (№ 87)), переживає стан катарсису як епіфанії, що уможливлює її входження в релігійні світи: «І молилася довго, молитвою бідної пониженої людьми, без захисту і долі сироти, що не мала ні одного серця, щоби її любило, ні одної душі, щоби жалувала. Молилася щастєм небесної ласки — молилася тяжкою розпукою і важкими сльозами її втрати» (№ 87). «Характерним для цього стану є прорив з профанного у сакральний вимір буття; прилучення або й ототожнення віруючого з вищою реальністю; отримання надприродного світосприйняття, світопереживання, світорозуміння та світовідношення; наділення вищої реальності атрибутами святості, благості, любові, вічності, непохитності, фундаментальності, добра; відчуття первинної позарефлексивної вкоріненості людської індивідуальної самості в істинно сущому»[1]. Бентежна душа дівчини після молитви осягає внутрішній спокій через візуальну комунікацію з образом свого небесного патрона: «глипнула на лице св. отця Николая. Воно було таке веселе, ясне, погідне, а очи дивилися так привітно, як тогди, коли єще дитиною була» (№ 87).

[1] *Лисенко О.* Містика світла в релігійних традиціях світу // Університетська кафедра. 2012. № 1. С. 198.

Отже, образ святого Миколая злютовує обидві, реалістичну й містично-символічну, частини твору, трансформуючи дитячу рецепцію лику святого в сакральний вимір його земної присутності й духовної опіки, завдяки чому дівчина осягає новий релігійний досвід. Чудотворна місійність святого Миколая виявляється в його апотропеїчній, опікунській, заступницькій та настановчій ролі в долі зневіреної сироти.

«Омен» — «про передчуття». Семіосфера містичного пронизує й сюрреалістичний етюд Кобринської «Омен» (Буковина. 1899, № 85). Разом з двома попередніми творами — «Св. отець Николай» та «Блудний метеор» — не лише хронологічно, але й тематично, поетикально їх можна скомпонувати в єдиний цикл, де містична експресія стає головним осердям екзальтованих жіночих переживань різної ґенези.

Головну внутрішньо-розмислову, рефлексійну нарацію в цьому творі структуровано самим його заголовком — «Омен» (латин. — *ōmen*), що в римлян означало добре або лихе знамення, зокрема випадково почуте слово, яке співвідносилось із пророцтвом, віщуванням майбутнього. Отже, «омен» у творі має функцію вербального містико-символічного знакообразу, який сугестіює на психіку героїні та впливає на маловиявні в подієвому плані сюжетні колізії. Сакрум слова-пророцтва, віщування, натяку стають складовими особливого містичного досвіду. На думку С. Аверинцева, неможливо «передати смисл містичного інакше, ніж через неадекватний натяк чи через мовчання»[1].

Градація містичної експресії наростає з кожною частиною фрагментованої композиції етюду. У першій — антураж таємничості передано через готичний інтер'єр кімнати: «Темні, горіхового цвіту меблі, високі, в готицкім стилю крісла, і великі різблені дубові шафи, надавали якийсь поважний і суворий вид довгій, отіненій деревами города комнаті»[2].

На тлі кімнати у фотелі за книжкою сидить господиня — самотня схорована пані середніх літ «із задуманими очима» і слідами втоми на обличчі. Далі ефект загадковості творить лаконічний діалог жінки зі служницею Хане, головним вербальним меседжем якого є те, що комірник «виповів найму» в хаті за мостом, яку передторік придбала пані. Власне в цьому повідомленні закодований містично-інформативний потенціал твору, що його сама ж господиня намагатиметься дешифрувати наприкінці. Немотивований вчинок «старого дивака», а далі інші містичні знаки в природі — переражаюче виття собаки, дивний шум — збуджують емотивну сферу жінки загадковим передчуттям недовідомого: «немило зворушені нерви не могли успокоїтися», «якийсь тягар душі відвертав від неї сон».

---

1 *Аверинцев С.* София-Логос : словарь / под ред. Н. П. Аверинцевой и М. Б. Сигова. Київ : Дух і літера, 2006. С. 311.

2 *Кобринська Н.* Омен // Буковина. 1899. № 85. Далі цитуємо твір за цим виданням.

У наступних частинах етюду просторові координати переміщуються «за міст», місце, що стає символічним локусом здійснення містичного провісництва. Спочатку про це віщують тривожні звуки («гук коліс», «гамір людських голосів»), далі зловісні рефрени — «Де горить? Де горить?», «За мостом! За мостом!», а згодом — уже й сама картина пожежі: «Ясне полум'я ширилося вокруг, а густий дим збивався чорними клубами вгору. З одного боку закрутило темною масою червоних і чорних пилин, блиснули довгі золоті прути і знов займалися нові хати і густа хмара полум'я захоплювала щораз більший простір». Зі статичного простору власної кімнати «за міст» мимовільно переміщується й пані, інтуїтивно відчуваючи, що там горить також і її недавно придбаний маєток: «ціла її думка була там, де стояла в огняних обіймах хатина, котру вона перетворювала в мініатюрну віллю і то приносило хвилеву пільгу її зболілій душі». Власне у сприйманні жінки масштабна сільська пожежа набуває есхатологічних вимірів.

Динамічна зміна часопросторових площин (кімната — пожежа за мостом — знову кімната — міст — згарища) дають письменниці можливість контамінування чи взаємопереходу різних стильових та ейдологічних структур, передусім реалістичних, сюрреалістичних, експресіоністичних. Після реально побаченого «за мостом» тепер уже зі звичної проекції фотелю у власному покої жінка поринає у візійні стани, а перед її уявою постають страхітливі видіння пожежі, які вона мовби заново переживає: «Горяче полум'я бухає через білі прозорі віконця, продирає гонти даху, що так спокійно вкриває білі стіни і мерещить до сонця»; «На першім ступені чорніє круглий, розпуклий сук, а з-під загненої ринви бухає огонь, сторчить чорна, напівперегорена стіна і душить брудним пекучим димом». Засобами оніричної поетики оприявнено стани роздражненої жіночої психіки і таїни позасвідомості: «Цілу ніч не могла втихомирити роздратовані нерви, а прикликаний на хвилю сон хапав до рук кисть великої артистки ночи не придержуючись ніяких границь, ні розмірів».

Певним містичним оменом у тексті є зустріч перед мостом, коли дорогою до згарищ пані зустрічає свого колишнього комірника (винаймача). Обмінюються кількома словами. Комунікативна ситуація недомовленостей, натяку, невербальних знаків вказує на особливу посвяченість старця, його зв'язок з іншими таємничими світами, духовну когерентність. На промовисту репліку господині — «А ви в сам раз випровадилися, наче віщували катастрофу», — яка мовби розкодовує суть знаку-повідомлення на початку твору, дивакуватий «старець замнявся, якби застидав, склонився і пішов». За версією І. Кейван, між жінкою та чоловіком існує таємничий зв'язок: «їм обом притаманна маргінальність, відлюдькуватість, позначеність таємницею, у чому є натяк на їх мудрість (вони знають те, що недоступне іншим)»[1].

[1] *Кейван І.* Сюрреалістичне оповідання Наталі Кобринської «Омен»: спроба архетипного аналізу // Біблія і культура. Чернівці, 2002. Вип. 4. С. 163.

На лімінальність і водночас химерність образу старця вказує зустріч з ним перед мостом — своєрідним топосом міжсвіття. Проаналізувавши етюд Кобринської з погляду архетипних структур, І. Кейван співвіднесла образ комірника з трансформацією архетипу «мудрого старого» та «культурного героя-деміурга», покликаного утримувати світовий лад[1]. У творі комірник залишає будинок — «образ Космосу», бо в ньому порушено гармонію і порядок, а пожежа, що з незрозумілих причин знищує це обійстя, символізує ритуальну нищівну й водночас божественну, очищувальну функцію вогню: «Якась система повинна бути зруйнована, пройти крізь ритуал очищення, щоби знову-таки дати початок новому»[2]. У цьому виразному есхатологічному мотиві «Омена» прочитується біблійна алюзія на старозавітну історію знищення Содому і Гоморри. Праведник Лот зі своєю родиною полишає місто гріха Содом. Божу волю йому віщують два Ангели: «і все, що в місті твоє, виведи з цього місця, бо ми знищимо це місце, бо збільшився їх крик перед Господом, і Господь послав нас, щоб знищити його» [Бут. 19:12–13]. «І Господь послав на Содом і Гоморру дощ із сірки й огню, від Господа з неба. І поруйнував ті міста, і всю околицю, і всіх мешканців міст, і рослинність землі» [Бут. 19:24–25]. З цією біблійною оповіддю у творі Кобринської корелює поетика кінцесвіття з описами згарищ на місці колишньої вілли з пишною флористикою: «Ось і згарище. Купи чорного перегореного дерева, розбитих цегол, каміння, обсипаного вапна і глини.

Де-не-де стояли зруби, без вікон і дверий як голі чашки трупів. Ось і її домок.

Розбите румовиско, дерева саду посмалені, береза зломана, порозкидані напівперегорені кусні дерева».

Символом просвітленої есхатології в етюді «Омен» є образ білих голубів, що несподівано з'являються над згарищем: «Сонце світило ясно, а два білі голуби кружили спокійно понад розбитим комином якби над критим гонтами дахом, білими стінами, корчем цвитущої рожі і обвислими галузками гнучкої повитиці». У цьому життєдайному орнітологічному знакові акумулюється ідея нового творення, оновлення, людського просвітлення, пересотворення світу. Недаремно про голубів згадано у містико-символічному діалозі на мості. Зокрема, комірник, якому належали ці птахи, повідомляє своїй колишній господині: «голуби утікають мені на давнє мешканнє, хоть Бог знає, як вони єго тепер пізнають». Знову в цьому контексті — явне відлуння ще однієї біблійної історії про всесвітній потоп, після завершення якого голубка сповіщає Ноя про відродження життя на землі. «І послав він від себе голубку, щоб побачити, чи не спала вода з-над землі. Та не знайшла та голубка місця спочинку для стопи своєї ноги, і вернулась до нього до ковчегу, бо стояла вода на поверхні всієї

[1] *Кейван І.* Сюрреалістичне оповідання Наталі Кобринської «Омен»: спроба архетипного аналізу // Біблія і культура. Вип. 4. Чернівці, 2002. С. 163.

[2] Там само.

землі <…>. І він зачекав іще других сім день, і знову з ковчегу голубку послав. І голубка вернулась до нього вечірнього часу, і ось у неї в дзюбку лист оливковий зірваний. І довідався Ной, що спала вода з-над землі. І він зачекав іще других сім день, і голубку послав. І вже більше до нього вона не вернулась» [Бут. 8: 8–12]. Своєю небесною чистотою, трансцендентною природою голуби освячують новостворений життєдайний світ гармонії і першими його освоюють. За словами І. Кейван, «вони символізують творчий дух»[1]. Саме у вигляді голуба на Спасителя зійшов Дух Святий: «І свідчив Іван, промовляючи: Бачив я Духа, що сходив, як голуб із неба, та зоставався на Ньому» [Ів. 1:32].

Сакральна божественна маркованість цього зообразу наділяє його функціями Божого провісника, посередника між Небом і Землею, птаха-миротворця. Нових ейдологічних конотацій як символ націєтворення образ голуба набуде вже в казці Кобринської «Брати».

Отже, етюд «Омен» «ілюструє циклічний характер космічного Часу, який демонструє нескінченний повтор (Створення — руйнування — нове Творення)»[2].

Попри явні модерністські компоненти твору, свого часу цього етюду не зрозумів М. Грушевський, завваживши, що порівняно з «Душею» «слабше випало “Омен” — про передчутє: провідна гадка лишилася неясна, самі реалістичні рамці без того спіритуалістичного змісту, що мав бути в них вложений»[3].

Хоча з погляду поетики і новітніх модерністських ресурсів «Омен» цілком вписується в містичну парадигму: інтуїтивізм, таємниче світовідчуття й посвяченість героїв, знаки віщування, лімінальні топоси (міст як межа міжсвіття), готичний антураж кімнати, міфорелігійна символіка (вогню, хати, мосту, голубів, згарищ, флористичних образів), з погляду нарації — невербальні знаки, натяки, експресивна рефлексія, енігматичність висловлювань та повідомлень.

«Очі» — «сила вражінь в відродженню». В «імпресіоністичному шкіці» (за визначенням М. Легкого)[4] «Очі» [Дубове листя, с. 94–98] містичне проявляється через візуальну комунікацію. Власне, аномальний контакт очей чоловіка і дружини моделює у тексті містичну ситуацію, обрамлену в реалістичну сюжетну структуру: три жінки в хаті (господиня Мотря, її донька Калина та їхня сусідка) обговорюють резонансну подію — в селі ховають молоду жінку Палагну Процеву, дружину сільського багатія. У звичній риториці жіночих

---

1 *Кейван І.* Сюрреалістичне оповідання Наталі Кобринської «Омен»: спроба архетипного аналізу // Біблія і культура. Вип. 4. Чернівці, 2002. С. 164.

2 Там само. С. 160–165.

3 *Грушевський М.* Наталія Кобринська // Літературно-науковий вістник. 1900. Т. 9. Кн. 1. С. 17.

4 *Кобринська Н.* Очи // Дубове листє : альманах на згадку про П. О. Куліша / упоряд. М. Чернявський, М. Коцюбинський, Б. Грінченко. Київ : 1903. С. 94–98. Далі цитуємо за цим виданням, зазначаючи назву альманаху та сторінку.

балачок обговорюється прогнозована поведінка вдівця: «він десь незабаром схоче женитися» та виправдовувальна мотивація, що характеризує звичаєву матримоніальну культуру, яка санкціонувала такі чоловічі дії: «він ще не старий, здоровий» [Дубове листя, с. 94–98]. Під впливом припущень сусідки, що потенційною обранницею вдівця могла б стати і Калина, дівчина жартома приміряє на себе цю роль: «Ой уже! Якби на його подивилася, то би усього відхотілося мені» [Дубове листя, с. 96]. Так відстрашували дівчину його «великі, як баньки, білі очі» навіть всупереч прагматичним аргументам досвідченої в житейських справах сусідки: «Коло такого хазяйства, як у його, то нема часу придивлятися чоловікови»; «багачкою була б» [Дубове листя, с. 96].

Хай там як, а два тижні по тому, як поховали багачеву жінку, «у Мотрони за столом сиділи старости» [Дубове листя, с. 96]. Справдилось фатальне провидіння: «мабуть, сусіда у таку годину сказала, що багачисько кинув на Калину оком і заслав старостів» [Дубове листя, с. 96]. Засобами невласне прямої мови у тексті передано дівочі вагання й очікування від шлюбу: «Калину і саму багатство кортить, та часом аж повірити не може, коли нагадає якою багачкою вона була би, як люде за люде мали би її, як би у церкви розступалися перед нею, як бувало перед небіжкою Палагною. Кіньми їздила би, як пані яка» [Дубове листя, с. 97]. Врешті матеріальний чинник бере гору над природною здоровою чуттєвістю й навіть візуальною фобією дівчини («лиш як його собі нагадає, то нараз якби завмерла»).

У другій частині шкіца реалістичні колізії абсорбує сфера надчуттєвості, спричинена специфічною невербальною комунікацією подружжя Калини і Проця. Очі — це наймістичніший орган. Образ-символ «білих кульковатих очей» з рівня натяку трансформується у лейтмотивну деталь візуальної перцепції жінки. Ця повторювана фраза-рефрен, за словами М. Легкого, «становить сюжетну риму, значною мірою новелізує шкіц: є у ньому новелістичним пуантом, який підкреслює біль існування героїні, підсилює внутрішній драматизм фрагментарно окресленого характеру» [Дубове листя, с. 110]. Білі вирячені очі чоловіка є для Калини потужним сугестивним рецептором, певним гіпнотичним чинником, який елімінує інтимний вияв у її подружній комунікації, натомість спричиняє внутрішній дискомфорт жінки, психофізіологічну несумісність, свідчить про відсутність тактильної близькості. Відведення погляду, усамітнення та уникання нелюба є головним захисним механізмом для Калини: «як він увійде до хати, то вона на обійстю десь знайде собі роботу, а все лиш дивиться, аби сама була, щоби не чула його духу, не виділа білих великих, як баньки, очей»; «її кождий його погляд як би цвяхом до землі прибивав» [Дубове листя, с. 97]. Містична енергетика опуклих очей з певною офтальмологічною аномалією (відсутність пігментації райдужної оболонки) навіює непояснений тривожний настрій жінки, візійні стани, близькі до оку-

ломантії: «примкнула вії, та хоть не дивиться, то бачить його кульковаті, білі, як баньки, очі» [Дубове листя, с. 98].

Містичним пуантом твору стає народження дитини, яка для нещасної в шлюбі Калини стала сублімацією любові, зворушивши у ній материнський інстинкт: дитя — «цілий світ для неї, ціле життє в нім, ціла її душа» [Дубове листя, с. 98]. Проте в цій дитині «матеріалізовані негативні фізичні відчуття, що постійно виникали в жінки до свого чоловіка-багача»[1]: дитя «глипнуло на ню великими білими, як скляні баньки, очима» [Дубове листя, с. 98].

В листі до О. Назарієва (1912 р.) Кобринська закцентувала головний задум містичних інспірацій в цьому творі: «"Очи" — тут хотіла-м представити містицизм в природі, звісне задивлювання ся жінок. Хоть і тут реалісти могли би сказати, що батьки родять подібні до себе діти» (ІЛ, ф. 13, № 35). Цікавий опис мотиву «задивлення» вагітної жінки, поширений у народних віруваннях, подав Іван Франко у збірнику «Людові вірування на Підгір'ї» (Етнографічний збірник. Видає Етнографічна комісія НТШ. Львів, 1898, т. 5, с. 160–218; 244–267): «На що вагітна жінка задивиться, в те вдасться дитина. Задивиться на рудого жида — дитина буде руда; задивиться на носатого — у дитини буде великий ніс; а на безносого — і дитина буде без носа. Для того вагітна жінка не повинна дивитися на калік, на жаби, на ніщо бридке, що б і дитині того не було» [т. 54, с. 143]. Подібні народні вірування, пов'язані з вагітністю, описує Марко Грушевський: «Кажуть, що образом буде на те схожа дитина, на що дуже задивилась мати»[2].

В епістолярній примітці до згаданого листа О. Назарієву, Кобринська також назвала біблійні та міфологічні алюзії мотиву «задивляння»: «Біблія — історія Якова з вівцями, також греки казали жінкам дивитись на гарні твори штуки» (ІЛ, ф. 13, № 35). У згаданій старозавітній історії йшлося про дивний спосіб впливу на якість потомства овець та кіз, що його спрактикував Яків: «І бувало, що кожного разу, коли злучувалася отара міцна, то Яків клав при жолобах киї перед очі отари, щоб вона злучувалася при тих киях. А як отара слаба була, то не клав. І ставалось, що слабе припадало Лаванові, а міцніше Якову» [Бут. 30: 39–42].

Містичною настроєвістю в цьому шкіці сповнений імпресіоністичний солярний пейзаж-метонімія, в якому колористика сонячних відливів та світлотіней асоціюється з таємничими передчуттями (смерті в селі). Водночас барвописна імпресія сонця домінує й в інших художніх дескрипціях тексту — *портретних* («золоте проміннє заходячого сонця обливало високу стать молодої дівчини, <…> воно гейби продиралося через неї, а русява її коса яснила кругом, як голови святих на образах»; «дівка… аж засіяла від блиску сонця і своєї краси», [Дубове

[1] *Шумило Н.* Під знаком національної самобутності : українська художня проза і літературна критика кінця XIX — початку XX ст. Київ : Задруга, 2003. С. 252.

[2] *Грушевський М.* Дитина у звичаях і віруваннях українського народу. Київ : Либідь, 2006. С. 22.

листя, с. 94–95]), *інтер'єрних* («струмінь блискучого світла вдирався і до середини та й заливав цілу хатину. В блиску полум'я сміявся мисник рядом білих мисок, яснила постіль, виглядав із-за сволока свячений васильок, блищали святі образи» [Дубове листя, с. 94–95]). Непояснюване в природі екстраполюється на виміри людського буття. За словами Н. Шумило, у творі Кобринської «Очі» «трактування негативної спадковості як Божої кари за компроміс у шлюбі не змінює основного смислового навантаження "підтексту", що характеризується як "непояснювальне"» (с. 252). Власне, про інші, навіть сцієнтичні, джерела цього мотиву Кобринська писала Б. Грінченкові 1901 року: «"Очі", той темат вразив мене так своїм натуралізмом, як спіритизмом, сила вражінь в відродженню. Стріндберг такі появи називає науковим спіритизмом»[1].

Символістським етюдом **«У вирі»** (Руслан, 1904, № 10[2]) Кобринська ще більше виявляє інтерес до сфери трансцендетного, до тих непояснюваних містичних феноменів, ословлення яких на художньому рівні потребувало особливої притчевої модальності, експлікації складної міфосимволіки, метафоричних алюзій та параболічних форм. Головними маркерами притчевої структури цього тексту є передусім художня умовність, філософські надкодування, інакомовність, міфологічне світовідчуття, двопланова хронотопна організація та двовимірність світу (простір неба і землі), феномен позачасся, надреальності, експлікація образів-символів та художніх алюзій. Без сумніву, тяжіння до складної міфосимволічної топіки, езотеричної образності й містичного досвіду було наслідком невпинних творчих пошуків письменниці, засвоєних європейських літературних і мистецьких впливів. Невипадково етюд «У вирі» був написаний 6 лютого 1902 року у Відні, й це не могло не вплинути на письменницькі духовні настрої, як про це зізнавалася вона у листі до М. Коцюбинського від 26 квітня 1902 року: «Я була через три місяці з Відня слідила за найновішими проявами в малярстві, літературі та й питанню жіночим»[3].

Уже в самій назві твору закодовано символіку позаземних вимірів, простору піднебесся, сакральних зон вирію, що його репрезентує орніто-тератоморфний тандем орла і змії. В українській міфології вирій позначав небесні сонячні сфери, ототожнювався з раєм і вважався місцем осідку душ предків.

Головна колізія твору відбувається у небесних сферах (вирії), що його уособлює орел, а земля (дівчина) посилає йому свої вербальні сигнали (благання, крик). Власне, початок твору являє народнопісенну стилізацію дівочого голосіння, взивання до орла-сокола, який зрадив її любов, залишив рідні краї й подався у безмірну височінь. На цю пісенну ремінісценцію вказує цитата

---

1 *Кріль К.* Листування Н. Кобринської з Нечуєм-Левицьким та Борисом Грінченком // Українське літературознавство. 1970. Вип. 10. С. 127.

2 Далі цитуємо твір за цим виданням.

3 Листи Н. Кобринської до М. Коцюбинського // Листи до Михайла Коцюбинського : у 4 т. Т. 3. / упоряд. та комент. В. Мазного. Ніжин, 2002. С. 44.

першого рядка твору Кобринської: «“Ой орле, орле, сивий соколе!” (до речі, як свідчить автограф, саме так спочатку називався цей твір), що корелює з відповідними варіантами назви народної пісні — «Ой орел ти, орел, сизокрилий орел», «Ой ти орле, орле, сизокрилий». У творі дівчина апелює до почуттів орла-коханого: «Тісно тобі стало, орлику мій, у своїм гнізді, у своїх горах і борах, у предвічних лісах і віками пригорблених скалах.

І ти полетів в широкий світ; не удержали тебе ні мої просьби, ні пестощі. Ти не хотів бачити моїх сліз, не хотів чути крику роздертого серця.

Хоч не раз клявся ти мені в любові, присягав, що я твоїм серцем, твоєю душею, що я лиш одна володію твоїми думками, лиш одна для тебе істную на земли…

А від слів твоїх таяла моя душа, від поцілуїв паленіло лице, ковтало серце».

Схожий сюжет розлуки та побивання дівчини за милим, де орел наділений медіумною функцією всевідання, наявний у народній пісні «Ой ти, орле, орле сизокрилий»:

Ой ти, орле, орле сизокрилий,
Де ж ти так довго літав?
Де ж ти так довго літав?
Ой літав же я по білу світу,
Видів синії моря.
Ой видів я дівчину-красуню, —
Край віконечка сидить.
Край віконечка сидить,
Та й за сльозами слова не промовить,
Все про любов говорить:
— Ой розлука важка,
Ой нещаслива та дівчина,
Котра любить козака.
Котра любить козака,
А козак «їде та в чистеє поле,
Остаюся я одна.

Експлікація символіки народної пісні й фольклорних «акцесорій» у цьому модерністському творі невипадкові. Майже одночасно з його написанням (1902) та публікацією (1904) письменниця надрукувала в журналі «Промінь» (1905, № 5, с. 65–66) статтю «Символізм в народній пісні», в якій аргументувала стильову тенденцію фольклоризації модерної літератури, зважаючи на високий емотивний потенціал та виражальні ресурси українського фольклору: «в самій експресії почування народна творчість буває дуже часто символічною, то є сугестінує внутрішню істоту речі за помочею символічної методи, котра послідними часами станула проти домінуючого в літературі натуралізму»[1]. Більше того, навела приклади особисто записаних у Снятинському повіті пі-

[1] *Кобринська Н.* Символізм в народній пісні // Кобринська Н. Вибрані твори. Київ, 1980. С. 369–370.

сень, у сюжеті яких фігурував образ сокола, який «в народній пісні майже все приносить вісті з далеких сторін»[1].

На певну міфологічну лімінальність й водночас амбівалентну символічність образу орла у творі вказує цікава авторська примітка до заголовка автографа «Ой орле, орле, сивий соколе!»: «Наш рускій Орел зміняєси в вірла Заратустри і вертає назад до своїх ідеалів» (Чернігівський літературно-меморіальний музей-заповідник М. М. Коцюбинського, № А-121, арк. 1). Тож, у цій метаморфозі відкривається й інший символічний смисл орнітообразу, наснажений філософічністю й новими інтертекстуальними зв'язками. Згадка про ніцшеанського пророка зороастризму Заратустру напряму вказує на алюзії з відомого трактату Ніцше й водночас на певний інтелектуально-філософічний діалог письменниці з цим новомодним філософом. Як глибока мислителька з широкими європейськими поглядами, Кобринська не могла не зацікавитися ідеями Ніцше, які стали провокативним викликом усталеному імперативові раціоналізму. Її рецепція філософії Ніцше виявляє себе у різноаспектному творчому дискурсі письменниці — від прямих алюзій та ремінісценцій в художніх текстах («У вирі», «Засуд»), епістолярних ословленнях, популяризаційній практиці (переказ «Заратустри» Ніцше у статті «Літературні замітки» д-ра Дамяна М.)[2]. Врешті чи не найбільше зацікавлення Кобринської творчістю Ніцше демонструє її рецензія «Ніцшеанські мотиви»[3], в якій, переповідаючи статтю П. Когана «Ницшеанские мотиви в немецкой литературе» (Русская мысль, 1904, с. 146–163), письменниця висловлює й власні судження про філософію Ніцше та її літературні відлуння в творчості С. Пшибишевського. Маючи неоднозначне ставлення до ідей Ніцше, Кобринська вважала проте, що «не знати їх добре, таки соромно» (ІЛ, ф. 19, № 1322+1817). Долучаючись цією статтею до тогочасного дискурсу «модної тепер філософії»[4], письменниця в ній полемізує з українським критиком, захованим під анонімом О. Ст. (Соломія Павличко припускала, що ним міг бути або В. Будзиновський або О. Маковей), який у статті «На сонячних левадах» (Світ, 1907, № 1, с. 1–2) схематично поділив західноукраїнських письменників на буковинських і галицьких символістів, зарахувавши до перших лише Ольгу Кобилянську, що пішла «дорогою, яку показав Ніцше»[5], а до других — цілий гурток тих, що наслідували символізм Пшибишевського. Метою розвідки Кобринської, за її словами, «були докази, що Пшибішевський якраз є першим учеником Ніцшего на всеріз перейнятий єго фільозофією, — поділ на таких, що будьто-би ішли за Ніцшем, а другі за

1 *Кобринська Н.* Символізм в народній пісні // Кобринська Н. Вибрані твори. Київ, 1980. С. 370.
2 Наша доля : зб. пр. ріжних авторів / видає Наталія Кобринська. Стрий, 1893. Кн. 1. С. 68–78.
3 *Кобринська Н.* Ніцшеанські мотиви // Діло. 1907. № 127.
4 Там само.
5 Там само.

Пшибишевським — просто абсурд» (лист Кобринської до Олександри Куліш від 2 серп. 1907 р.; ІЛ, ф. 19, № 1322/1817).

Ніцшеанською конотацією перейнята друга частина фрагментарного тексту Кобринської «У вирі», що розгортає нову містико-символічну наповненість образів. Полишивши рідні краї, орел здійнявся у піднебесні висоти, «безмежні простори». Прямим перегуком з трактатом Ніцше «Так казав Заратустра» є уривок у творі Кобринської, про що письменниця зазначила у своєму автографі: «Нараз остре квиління птаха прошибло сумну тишину.

Глянула вгору.

Орел летів широкими кругами — а на нім висіла обручем закручена змія і обризкувала його гіркою їдию»[1]. Порівняймо у Ніцшевому трактаті: «Так сказав Заратустра до серця свого, як сонце підбилося вже до полудня; і здивовано він звів очі вгору — бо почув над собою різкий покрик птаха. О диво! В повітрі широкими колами кружляв орел, а з ним — змія, але не як здобич, а як подруга, бо обкрутилася кільцями навкруг його шиї»[2]. У трактаті орел і змія — це звірі Заратустри, які є його символами, ідентифікуються з ним самим, становлячи водночас одне ціле, неподільну єдність. У незвичній символіці цього дуального зв'язку — містична й міфологічна ґенеза. Якщо вони зображені в парі, то з одного боку, уособлюють антагоністичні, протиборні стихії світла і темряви, небесного й хтонічного, а з іншого — виявляють єдність протилежностей, які взаємодоповнюють одна одну[3]. Ось як характеризує мандрівних супутників сам Заратустра: «— Ці двоє — мої! — сказав Заратустра і зрадів усім серцем. — Найбільш горда істота під сонцем і найрозумніша істота під сонцем — вони здійнялися в небо, щоб побачити все, як є. Вони хочуть довідатись, чи живий іще Заратустра. Воістину, чи живий іще я? Серед людей на мене чигала ще більша небезпека, аніж серед звірів, небезпечними шляхами іде Заратустра. Нехай же ведуть мене мої звірі!»[4]. Цей орніто-тератоморфний тандем часто зустрічається в світовій міфології, хоча трапляються й певні його символічні варіації: замість орла — сокіл, яструб, а замість змії — дракон. Тим-то ідея неподільної єдності орла і змії у Ніцше не є його власним вимислом, а радше реінтепретацією міфологічної традиції, окультизму та іконографії[5]. За словами М. Еліаде, «Зв'язок Змії (чи іншого символа хтонічної тьми і непроявлення) та

---

1 *Кобринська Н.* У вирі // Руслан. 1904. № 109.

2 *Ніцше Ф.* Так казав Заратустра; Жадання влади / пер. з нім. А. Онишка, П. Таращука. Київ : Основи ; Дніпро, 1993. С. 23.

3 *Schwarzsichtig M.* Куда ведут звери Заратустры // Свинец Сатурнианца. Санкт-Петербург, 2002. № 2. С. 92.

4 *Ніцше Ф.* Так казав Заратустра; Жадання влади / пер. з нім. А. Онишка, П. Таращука. Київ : Основи ; Дніпро, 1993. С. 23.

5 *Schwarzsichtig M.* Куда ведут звери Заратустры // Свинец Сатурнианца. Санкт-Петербург, 2002. № 2. С. 93.

Орла (символу сонячного світла і проявлення) виражає в іконографії і в міфах таємницю цілісності і космічної єдності»[1].

Також орла і змію зараховують до ініціаційних зоосимволів: орла — через його гострий зір, а відповідно здатність бачити те, що іншим недоступно, а змію — завдяки її мудрості й хтонічній природі, а також ідентифікації зі шляхом, дорогою[2].

У наскрізь символічній структурі етюду «У вирі» кожен із образів-символів виражає свій містично-міфологічний смисл. Орел уособлює сонячну символіку, небесні сфери, а змія — підземний простір, асоціюючись з образом ночі.

З погляду нарації твір вирізняє вербальна притчева імперативність з характерною інакомовністю. Під час польоту змія закликає орла, щоб той не реагував на дівочі благання: «“Не зважай на Неї”, — сичала вона — “жінка повинна більше любити, ніж бути любленою. — Бажаннєм правдивого мужчини, небезпечна гра, тому бажає він від жінки найнебезпечнійшої іграшки. — Не хоче вона піддатись твоїм бажанням і волі, то поспитай старої баби, що йде напротив Заратустри, вона подасть тобі на се спосіб». У цій зміїній настанові відлунює християнська іконографічна семантика антагонізму змії та орла: орел, що тримає в дзьобі змію за езотеричним трактуванням означає перемогу духовної сутності людини (ототожненої з орлом) над її інстинктивною природою (вираженої символікою змії). В символістській парадигмі твору образ «старої баби», що має інфернальну, відьомську природу, отримує доволі несподіване, власне письменницьке декодування у примітці до тексту автографа: «“Баба, що йде насупротів Заратустри — пристаріла європейська цивілізація» (Чернігівський літературно-меморіальний музей-заповідник М. М. Коцюбинського, № А-121, арк. 4).

Нова притчева імперативність, а разом з тим і нова екзистенційно-символічна спрямованість твору, що змінює чи трансформує духовну свідомість орла, пов’язана знову ж таки з образом дівчини, яка з «роздираючим криком» взиває до душі птаха-коханого: «“Відкинь їдку змію, що заморочує тебе своєю мудростию. Відвернись від спорохнявілої баби, що вже від років морочила тебе і псувала, а тепер каже вооружитись бичем». Проймаючий крик дівчини змусив змію впасти і «потряс душею вірла», призвівши до його внутрішньої духовної метаморфози. В цьому контексті потенціал змії як символа гнозису поступається новій ідентичності героя-орла. Він повертається «до своїх ідеалів», в зону свого психологічного комфорту й іманентної природи, стаючи по суті національним культурним героєм: «Він стріпав спорошене пір’є, ударив крилом, поплив рівно, поволи — і сів під віконце.

---

1 *Элиаде М.* Мефистофель и Андрогин // Азиатская алхимия : сб. эссе. Москва : Янус-К., 1998. С. 330–473.

2 *Schwarzsichtig M.* Куда ведут звери Заратустры // Свинец Сатурнианца. Санкт-Петербург, 2002. № 2. С. 93.

Вона вийшла, заглянула йому в очи, заглянула глубоко до дна душі.

"Чи дуже змарнів він по світу ходячи?"».

Цей символічний фрагмент духовної переміни чи навернення героя до рідних коренів має ширше трактування у згаданій вже статті Кобринської «Символізм в народній пісні» як ідея збереження власної національної ідентичності: «Не нам, отже, шукати чужих богів, коли маємо такі скарби у нашім нутрі, не нам відриватися від кореня, забігати в чужі світи і губити ціхи нашої народної творчості. Радше заглибімся, увійдім у власну душу, а знайдемо все у себе»[1]. Таким у цьому етюді є вислід параболічного дискурсу. Як зауважив М. Легкий, «у творі, що написаний не без впливу Ф. Ніцше, письменниця за допомогою символів прагнула виявити зв'язок між видимими і невидимими предметами та явищами, проникнути у суть незвіданого й нематеріального, простежити незримі еманації людської душі, її інкарнації й перевтілення»[2].

«"Дама Карова" — "то пристрасть до гри в карти"». Вплив femme fatale, уособленої в символі карти «дами каро» (карової чи бубнової дами), якого зазнає герой недрукованої новели Кобринської «Дама Карова»[3], розгортає в тексті одразу кілька рівнів семіосфери містичного. Визначаючи головним мотивом свого твору «пристрасть до гри в карти» (див. примітку Кобринської до заголовка твору)[4], письменниця показує її фаталізм у долі і психіці юнака. Молодий панич Никольцьо — азартний завсідник касина й постійний член «товариства зеленого столика» узалежнений від свого картярського хобі. Втім, випадкове знайомство з принадною Омелією мимоволі тамує його ігровий запал. Зачарований розмовами, фортепіанною грою, «молодим свіжим голосом» і граційністю дівчини, юнак переживає «дивний настрій» і відчуття: «На згадку, що міг чудовий вечер просидіти в касині при картах, цілий вздрогався і не хотів про те думати». В Омелії Никольцьо відчув той жіночий магнетизм, що був здатен кардинально змінити його життя й відвернути від картярської спокуси: «Чув, що та дівчина могла мати над ним таку силу, якої він сам в собі не знаходив». Але як тільки Омелія залишила його товариство, давня «навичка однак перемогла», знову завівши юнака до касина, де він програв чималеньку суму. Під час гри Никольцьо зазнає остаточної невдачі, його тричі переслідує нефортунна «Карова дама»: «Карта дивно недописовала єму, а що дивнійше, що три рази завела єго одна і та сама, а іменно Карова дама. Ся нещаслива карта прислужилася єму так, що комплєтно був побитий». Семіотична сутність карти стає у творі мовби індикатором життєвого фаталізму Никольця, який,

---

1 *Кобринська Н.* Символізм в народній пісні // Кобринська Н. Вибрані твори. Київ, 1980. С. 371.

2 *Легкий М.* Проза Наталії Кобринської (ідейно-естетична еволюція й поетика) // Українське літературознавство. 2012. Вип. 75. С. 107.

3 Автограф твору зберігається в Чернігівському літературно-меморіальному музеї-заповіднику М. М. Коцюбинського (№ А-122). Далі цитуємо твір за цим автографом.

4 Чернігівський літературно-меморіальний музей-заповідник М. М. Коцюбинського (№ А-121).

попри увесь внутрішній опір, «несмак» до картярства, не може звільнитися від азартної пристрасті. Сила потягу до гри наприкінці твору персоніфікується в образі містичної жінки-химери, що являється героєві: «Перед ним стояла довга прозора тінь. Чим більше в неї вдивлявся, тінь прибирала щораз виразніші форми чудово гарної жінки, що будь-то би виринала з блеску мраки і одбивалася нею якби филями. Часом блиснула ясним ранком, то знов блідла, темніла срібним сумраком вечера». Містична жіноча з'ява пояснює героєві його фатальну одержимість пристрастю, якою є вона сама: «Пізнавай мене. Напружи свою пам'ять. А нагадаєш, що єще над твоєю колискою хилилася, єще тогди зложила горячий поцілуй на твоїм чолі і зачислила до моїх вибраних найбільше улюблених. Я королева тайної розкоши чоловіка, що горить вогнем пристрасти і неподільно володіє єго почуваннями серця і снами єго духа». Картярська пристрасть, мов хтива жінка-вапм, заволоділа свідомістю чоловіка: «Ти мій! Мені треба твого серця, мозгу — крови! А хоть ти противишся мені, жиєш моїм житєм, — мій жар є твоїм жаром, воля — твоєю волею і пристрастею». Никольцьо упізнає химерну жінку: «Ах! То ти, Роксоляно, — крикнув він і пристрасно протягнув руки, але вона, як від подуву вітру, метнулася серед кімнати, обвила довгими филями заникаючої мраки, а містична оздоба, єї чоло блиснуло червоно палаючим carocan». Таку жіночу ідентифікацію пояснила сама письменниця у примітці до свого автографа, вказуючи на історико-ментальні алюзії: «Звісно, що Карова Дама у турецькім турбані [турбан (чалма) — чоловічий або жіночий головний убір. — *А. Ш.*] носить ім'я нашої землячки Роксоляни, бранки з татарських часів»[1].

Езотеричні експериментування, схильність до візійних станів, особиста чуттєвість письменника-обсерватора, з одного боку, а також вплив європейських модерністів, з іншого, інспірували особливий містичний досвід Кобринської, мистецьки екстрапольований на її художні тексти другого творчого періоду.

Зацікавлення Кобринської релігійним містицизмом було також зумовлене еволюцією її духовно-релігійних пошуків, якщо розуміти містичний досвід як складову релігійного світобачення. Містичне світовідчуття в модерністських текстах письменниці мовби розкодовує її тривкий світоглядний діалог з християнством, вектор якого розгортався від ексцентричної релігійності, далі під впливом позитивістів — антирелігійності й нарешті, після світоглядної еволюції скристалізувався у релігійному містицизмі, проблемах теодицеї, єднання людини з Абсолютом. Дискурс містичного у творчості Кобринської набуває майстерної художньої репрезентації в ейдологічній парадигмі: використання асоціативних образів-символів, метафоризаторів почуттєвих станів, сюрреалістичної візійності.

[1] Чернігівський літературно-меморіальний музей-заповідник М. М. Коцюбинського (№ А-121).

4.7. «Новелі чисто психольогічних настроїв» («Руки», «Відцвітає», «Старий годинник», «Засуд», «Зрадник»)

Ніцшеанське відкриття іманентних життєвих вартощів означило нове світовідчуття епохи й розпросторило філософські обшири вітаїзму в різні духовні царини, зокрема й у літературі, ставши, по суті, фундаментом «філософського дискурсу модерності»[1]. Головними симптомами духовного настрою епохи постають екзальтована життєвість, чуттєва розкутість, насолода, емоційний порив, поцінування життя. «Тема нашої доби, — стверджував Х. Ортеґа-і-Гассет, — полягає в підпорядкуванні розуму вітальності, в біологічній його локалізації, узалежненні від спонтанного»[2].

Метафорична ніцшеанська апологія життєвості інспірувала цей мотив і в творчості Кобринської, явивши абсолютно інший стильовий формат психологічно-настроєвих, фрагментарних, «націхованих іншим троха характером»[3] текстів.

Аналізуючи власну творчу еволюцію у листі до О. Назарієва (1912 р.), Кобринська зізнавалася, що писала у двох напрямах — «чисто реалістичнім» і напрямі, «в котрім більшу ролю зачали грати духові настрої» (ІЛ, ф. 13, № 25). Внаслідок цього у творчому арсеналі письменниці з'являються «новелі чисто психольогічних настроїв» (там само), у яких головною є враженнєва опція, позасвідомі феномени, вібрації та плинність почуттів, душевні боріння, оголена чуттєвість. Письменницю зацікавлюють передусім «духові почування людини», відтворюючи які вона «дає картини з артистичним почерком і тонкістю вичувань»[4]. Відповідно трансформується й творча методологія письменниці з увагою до «проявів душі», «обсервації вражінь», виходом «поза межі звісної нам психології»[5].

---

1 *Павличко С.* Дискурс модернізму в українській літературі. Київ : Либідь, 1999. С. 14.

2 *Ортега-і-Гасет Х.* Тема нашої доби / пер. В. Сахно // Ортега-і-Гасет Х. Вибрані твори. Київ : Основи, 1994. С. 345.

3 *Кріль К.* Листування Н. Кобринської з Нечуєм-Левицьким та Борисом Грінченком // Українське літературознавство. 1970. Вип. 10. С. 126.

4 *Дучимінська О. О.* Наталія Кобринська як феміністка. Коломия, 1934. С. III.

5 *Кріль К.* Листування Н. Кобринської з Нечуєм-Левицьким та Борисом Грінченком // Українське літературознавство. 1970. Вип. 10. С. 126–127.

Цю творчу настанову зауважили й сучасники Кобринської. Уляна Кравченко, наприклад, розглянула її в руслі творчої еволюції: «Ріжниця між творами першої і другої доби творчої та, що в першій добі відтворює Кобринська з цілою вірністю життя зовнішнє; пізніше ж занималася головно життям внутрішнім, життям душі <…>»[1]. Причому настроєві твори сучасниця вважала найадекватнішим художнім самовиявом письменницької психології та враженнєвості, заповідаючи їм літературний успіх: «<…> ті нариси не стратять ніколи своєї цінности. Вони чарують і все будуть чарувати тих, що такі настрої переживають…»[2]. Появу нового «настроєвого» струменя в модерному прозописі Кобринської цікаво спостеріг Д. Лукіянович, зазначивши, як еволюціонує інтуїтивно-чуттєва виражальність та формотворчість письменниці: «Тепер всю силу, котрої розбивати і дробити не потрібує, уживає на саму аналізу чувства і нефальшований його опис, без рефлексиї — відси сила враження»[3]. Кобринська володіє винятковою обсерваційною чутливістю, спостережливістю психолога-аналітика, «духові переживання людини змальовує з глибоким знанням»[4].

Характерно, що психологізм як ознаку письменницького хисту Кобринська вважала однією з найголовніших своїх мистецьких прикмет, виявну ще в реалістичних творах і методологічно скристалізовану в модерністських, настроєвих. З цього приводу застерігала М. Грушевського від штучного виокремлення в її пізній творчості жанру «спеціяльних психольогічних студій», стверджуючи, що такий жанровий маркер негативно вплинув би на їх рецепцію, бо в самому генологічному понятті «студія» через посилення психологічного обсервування нівелюються естетичні принципи художнього тексту: «позаяк про мої психольогічні спосібности свідчити можуть не лиш тоті послідні оповідання, а всі вони, т. є. мої оповідання. На мій погляд, у того писателя добра психологія, котрому легко увійти і зрозуміти настрій душі дуже навіть віддалених від себе личностей. А самі признаєте, Пане Професор, що я зуміла зрозуміти стан душі Шумінської, "Виборця", героїнь "Задля кус[ника] хліб[а]", "Ядзі і Катрусі", а навіть "Суддя" міг би мати до того претенсії. <…> тож гадаю собі, не заслугую собі, аби конець кінцем вийшло, що мені психольогічні студія не удаються; а власне через те слово "студія" щось таке виходить (лист до Грушевського від 9 груд. 1899 р.; ЦДІАУК, ф. 1235, оп. 1, спр. 532, арк. 33).

Типово «настроєвими» творами «Відцвітає» і «Руки», об'єднаних у своєрідний диптих під назвою «Психограми», Кобринська дебютувала на сторінках літературного альманаху «З-над хмар і з долин» (Одеса, 1903), у такий спосіб підхопивши задекларовані гасла нового письменства.

---

1 *Кравченко У.* Уривки спогадів // Жіноча доля. Коломия, 1930. С. 45.

2 Там само.

3 *Д. Л. [Лукіянович Д.]*. Кілька уваг до письм Наталії Кобринської // Буковина. 1899. № 84.

4 *Дучимінська О. О.* Наталія Кобринська як феміністка. Коломия, 1934. С. III.

На тлі загальної негації цього альманаху з боку передусім В. Дорошенка[1] та С. Єфремова[2] «психограми» Кобринської також наразилися на гостру критику, про зміст якої згадаємо далі.

Зокрема С. Єфремов скептично ставився до абсолютизування в модерністських творах сфери суб'єктивного, чуттєвого, апологетизуючи критерій раціонального як з погляду форми, так і змісту: «Нам здається, однак, що переносити питання виключно в сферу почуттів – значить завідомо і цілком відмовлятися від його вирішення, оскільки царина почуттів дійсно таїть у собі ще багато невідомого і непоясненого і в цьому сенсі представляє досить зручний прихисток для всілякої темноти[3].

На основі вміщених у цьому альманасі художніх творів М. Вороного, П. Карманського, О. Кобилянської, Н. Кобринської, Ю. Липи, Г. Хоткевича, В. Щурата С. Єфремов критикував наскрізну тенденцію «головоломних набігів в сферу незвіданого і надчуттєвого»[4], що спричиняла розмитість й незрозумілість літературного кредо самого редактора збірника й означувала загальну симптоматику літератури вікового помежів'я: «темнота змісту, незадоволеність форми, невміння впоратися із завданнями поточного моменту, що позначається і в цих квапливих, судомних пошуках чогось нового, і в цьому безумовно негативному ставленні до всього старого тільки тому, що воно старе»[5].

Формоцентризм, враженнєвість, суб'єктивізм літератури зламу віків закономірно трансформували й генологічну парадигму творів, для якої прикметними стали «надмірне розмаїття мініатюр»[6], фрагментарних форм, лаконічних жанрів, дифузних утворень, що були оптимальною структурою для ословлення плинності почуттів, внутрішніх колізій, душевних борінь, концентрації психочуттєвості. Тогочасна система літературних жанрів, за спостереженнями С. Єфремова, набуває характеру «уривчастості, клаптиковості»[7], а «літературна продукція на 4/5 складається з мініатюр»[8]: «дрібних малюнків», «нарисів», «фантазій», «психограм», «хвилевих знімків»[9]. Таке тотальне продукування лаконічних літературних форм, на думку критика, спричиняло роздробленість

---

1 *Дор-ко В. [Дорошенко В.]*. Зъ-надъ хмаръ и зъ долынъ. Український альманах (Збірник творів сьогочасних авторів) / впорядкував і уложив М. Вороний : [рец.] // Літературно-науковий вісник. 1903. Т. 24. С. 36–42.

2 *Єфремов С.* На мертвой точке (Заметки читателя)» // Киевская старина. 1904. № 5. С. 305–338; № 6. С. 567–596.

3 *Єфремов С.* На мертвой точке (Заметки читателя) // Єфремов С. Вибране : статті, наукові розвідки, монографії / упоряд., передм. та прим. Е. Соловей. Київ : Наукова думка, 2002. С. 61.

4 Там само. С. 63.

5 Там само. С. 64.

6 Там само. С. 75.

7 Там само.

8 Там само.

9 Там само.

літератури, перетворення її на «клаптиковий ряд», у якому переважають «протокольно-анекдотичні мініатюри»[1], позбавлені належної художньої цінності.

Не сприймаючи фрагментарності, дискретності нарації, С. Єфремов охарактеризував спричинені нею хиби модерної літератури — надмірне протоколювання, алогічність вислову, випадковість тем, дріб'язковість й світоглядна обмеженість, неясна манера зображення, індиферентність до суспільних питань, зловживання символікою. Тим часом І. Франко у полеміці з В. Барвінським, висвітленій у передмові до збірки «Добрий заробок і інші оповідання» (Львів, 1902), переконував у доцільності таких «детальних студій»: «не біда, коли вони будуть фрагментарні; се навіть ліпше так, бо письменник у таких ескізах може передати безпосереднє живе враження дійсності, не потребуючи накручувати, докомпоновувати та фальшувати, щоб натягти твір до рам заокругленої повісті» [т. 33, с. 399–400]. Про лаконізм літературних форм як певну жанрову моду писала й сама Кобринська: «в пізніших літературних течіях для висловлення авторських почувань вироблявся спосіб писання коротких ескізів, часто без заокругленої форми, без закінчення скомплікованих ситуацій, як буває в романах, ескізів, що були лише виразом настрою автора, що той в данім моменті відчуває, думає й робить»[2]. За словами Р. Голода, «через фраґментарність у літературі утверджувалася безсюжетна проза, відкривалися можливості для поглиблення психологізму»[3].

Хай там що, але саме Кобринська запровадила в українській літературі своєрідний жанр художньої **психограми** — невеликого за обсягом твору з особливою фрагментарною композиційністю, скомплікованою образністю, символічною інтенційністю словообразу, ритмічністю тексту, сугестивністю нарації, потужним семіотворчим потенціалом художньої деталі, нуртуванням психоемотивних імпульсів. Іншими генологічними означниками «психограм» Кобринської слугували також назви «кусники», «психольогічні студії», «річи психольоґічно-настроєві» (за визначенням самої авторки в листі до О. Назарієва 1912 р.; ІЛ, ф. 13, № 35), «оповідання фантастичні і настроєві»[4], «психольогічні образки»[5].

Нову формотворчу стратегію та її європейську ґенезу письменниця листовно обстоювала перед Франком: «Вертати в формі до примітивізму є ціллю нової школи, в котрій домінує Метерлінк» (ІЛ, ф. 3, № 1626, с. 447–448).

---

1 *Єфремов С.* На мертвой точке (Заметки читателя) // Єфремов С. Вибране : статті, наукові розвідки, монографії / упоряд., передм. та прим. Е. Соловей. Київ : Наукова думка, 2002. С. 78.

2 *Кобринська Н.* «За кадильню», оповідання Дениса Лукіяновича // Кобринська Н. Вибрані твори. Київ : Дніпро, 1980. С. 364.

3 *Голод Р.* Іван Франко та літературні напрями кінця XIX — початку XX століття. Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2005. С. 31.

4 *Коренець О.* Наталя Кобринська (Громадська діячка і письменниця) // Літературно-науковий вістник. 1930. Т. 102. Кн. 6. С. 529.

5 *Грушевський М.* Наталія Кобринська // Літературно-науковий вістник. 1900. Т. 9. Кн. 1. С. 28.

З психонастроєвою тенденцією власної творчості письменниця асоціювала й невідомий дотепер свій твір «Лишилося», згадавши його в листі до Б. Грінченка (1901 р.): «"Лишилося" — також з мого життя. Звісно, що часом така дрібниця, що не варта про ню згадувати, лишає слід на ціле життя. Кнут Гамсун — незрівняний в таких описах» [1].

Глибоко суб'єктивне переживання скороминущості життя осмислено в символістській психограмі **«Відцвітає»** (З-над хмар і з долин, с. 87–88[2]). Це своєрідна алегорія життя жінки, часу її екзистенційного проминання. Твір насичує розлога конотативність символів, співвіднесених з жіночою ідентичністю, тілесністю, віком, зовнішністю, чуттєвістю. Метафізичну наснаженість цієї психограми, зумовлену актуалізацією мотиву нестримного часоплину репрезентовано флористичним символом *рожі*. Циклічність біологічного життя квітки ототожнена з періодами жіночої онтології, відображаючи певний біофізичний паралелізм цвітіння/квітування принадної рослини й вроди молодої жінки: «Гарна рожа і вона, то одно, то одна краса!» [З-над хмар і з долин, с. 87]. У цьому контексті твір має цікавий перегук із серією чотирьох алегоричних картин флорентійського художника XVI століття Санті ді Тіто (1536–1603) під назвою «Пори життя жінки» (фр. *Les âges de la vie*), кожна з яких через алегоричні жіночі образи, що уособлюють відповідно чотири пори року, символічно зображає чотири етапи людського життя — дитинство, молодість, зрілість, старість. У психограмі такою алегорією є квітка рожі. Мотив зображення життєвих циклів людини за допомогою алегоричних сцен чи трьовзорів (трійних портретів) був особливо популярним в епоху Відродження. В тогочасній іконографії цей мотив безпосередньо пов'язаний з темою пір року і природних стихій[3].

Душевний мікросвіт жінки випромінює емоційність вдоволення, самомилування, запотребованості її краси: «Глянула в дзеркало і блиск вдоволення відбився на її чудовім лиці…» [З-над хмар і з долин, с. 87]. Прикмети візуально-тілесної спокусливості жінки з відчутною еротичною конотацією асоціюються не лише з флористичною, а й космогонічною символікою: «Чудова! Душею і серцем пожадана! Очі, як бриллянти, губи, як два рожеві листки. А який прегарний, як у лілії, стан! Погляд тої жінки, то щастє, рай; жити при ній, то небо, — шуміло докола неї, а серця бились частійше, очі горіли полум'ям» [З-над хмар і з долин, с. 87].

---

1 *Кріль К.* Листування Н. Кобринської з Нечуєм-Левицьким та Борисом Грінченком // Українське літературознавство. 1970. Вип. 10. С. 126.

2 З-над хмар і з долин : укр. альм. : (зб. творів сьогочасних авторів) / упоряд. М. Вороний. Одеса, 1903.

3 *Баттистини М.* Символы и аллегории. Визуальные коды в произведениях изобразительного искусства / пер. с итал. Москва : Омега, 2008. С. 91.

Бути коханою і щасливою, відчувати інтимну гармонію — найвища міра душевного комфорту й реалізованості жінки, що утверджує передусім її внутрішню самоідентичність.

Наступна фаза символічно описаного онтоґенезу жінки — подружжя і материнство — як одна з фундаментальних основ жіночого світу, сфери біологічної, соціальної, психофізичної реалізації жінки, врешті її метафізичної сутності, що вивершують жіночність й тілесну принадність: «Краса її ще більше розцвіла, а притулена до неї дитинка придавала їй ще більше чарів, як пупляшок цвіту рожі.

Шепіт подиву і обожаннє її краси були для неї сонцем її життя, і вона цвіла своєю прегарною красою, а чудовий пупляшок був немов мініатюрною відбиткою тої краси» [З-над хмар і з долин, с. 87]. Екзистенційний простір жінки репрезентований категоріями домашності, материнства, любові, що є аксіологічним полем її душевного щастя й вдоволення, властиво того, чого у своєму біографічному часі не зазнала сама Кобринська, будучи на старість спраглою таких відчуттів і переживань.

Далі у фрагментарній нарації тексту імпресія життєвого цвітіння, вітальних радощів, подиву й адорації жіночої краси змінюється експресивним відчуттям смеркальності. Усвідомлення власного проминання переломлені через психічно-екзистенційне переживання жінки. Субтильна жіноча природа асоціюється з флористичною чутливістю: «Але чутливі її листки відчували, що той гамір подиву, хоч і такий близький, не належав уже неподільно до неї.

Зітхнула глибоко!» [З-над хмар і з долин, с. 88].

Семантика відцвітання/проминання чи не найближче корелює з імпліцитною семіосферою заголовка психограми, сприймаючись в аспекті жіночої тілесності, біологічних процесів як втрата зовнішної принадності та внутрішнього вигасання. Флористичний мотив поступового опадання цвіту-пелюсток — це метафора часу, вікових змін, плинності років, геронтологічної кризи: «Чудова рожа схиляла щораз нижче пишну голову, і вслухувалась в отой шум, а збілілі її листки, щораз сильніше дрижали, відривалися і опадали … поволі … рівно … боляче» [З-над хмар і з долин, с. 88].

У поетично-символічній парадигмі тексту поруч із головним флористичним образом ужито аудіальний образ шуму, що постає своєрідною містичною матеріалізацією часу, його стрімкого напливу («щось порушилося у повітрі», «вслухався в протяглий шум», «вслухувалась в отой шум»). Невипадково символіка шуму контамінується з акватичними міфообразами — «шемранням ручая», «шумом хвилі», посилюючи темпоральну конотативність усього тексту й корелюючи з гераклітівською інтепретацію часу як проминання й незворотності («panta rhei») — «все тече».

Водночас із образом шуму в тексті пов'язана діалектика наступності поколінь, уособлена символом дитяти — малого пуп'янка. Якщо для жінки цей

шум асоціюється зі стрімким проминанням, онтологічною смеркальністю, то для дитини він є вітальним, солярним символом розквіту, фактично, циклічного продовження уже пережитих його матір'ю життєвих фаз: «Пупляшок всміхався солодко, купався в кришталевім блиску роси, обвивася золотими нитками сонця і вслухався в протяглий шум, що зростав щораз голоснійше, сильно, потужно» [З-над хмар і з долин, с. 88].

За ритмізацією й ліризацією оповіді, концентрацією змісту ця психограма жанрово наближена до поезії в прозі, в якій також відчутний симбіоз філософського й художнього мислення письменниці. Саме назвою психограми — «Відцвітає» Кобринська застановляється на смеркальності життя — відцвітанні життєвої краси жінки/квітки, майстерно обрамлюючи за допомогою ейдологічного потенціалу міфосимволіки мотиви проминання і часоплину в жіночому світобаченні. Ці теми на рівні автонарації письменниця зглиблюватиме надалі у творах «Під конець життя» та «Du bist die Ruh».

На суб'єктивно-враженнєвому матеріалі постала психограма **«Руки»** (З-над хмар і з долин, с. 88–90), яку Кобринська назвала «начерком модерністичного покрою враження», пояснивши М. Грушевському власну інтенцію цього тексту: «довести о скілько моментальні враження мають вплив на мою творчість» (ЦДІАУК, ф. 1235, оп. 1, спр. 532, арк. 11). В основі психограми, за висловом авторки в листі уже до Б. Грінченка 1901 року — «моє питоме вражінє на переслуханню одного з дефрандантів [злодіїв. — *А. Ш.*] галицької каси ощадности. Була-м обурена, а яко русинка хотілам, щоби їх всіх раз здемасковано»[1]. Про цей біографічний факт письменниця згадувала й у листі до О. Назарієва (1912 р.), назвавши навіть «одного з найбільших винуватців того злочину», який, імовірно, і був прототипом засудженого у психограмі [З-над хмар і з долин, с. 88]: «"Руки" написані під вражінням процесу каси ощадности. Була м на переслуханню Вендриковського і він таке зробив на мене враження» (ІЛ, ф. 13, № 25).

Зредукований до мінімуму сюжет твору компенсовано його короткою експозиційною частиною, що розкриває зміст інкримінування й фінансового антагонізму — з одного боку, «найбідніших» — вкладників каси, що зберігали тут свій гріш, «відкладаний на чорну годину», й фінансових магнатів-махінаторів, в чиїх кишенях, що «побрязкують золотом», цей нужденний гріш осідав «під гваранцією чести і обезпеки». Врешті, кримінальна колізія твору підсилена морально-гуманістичною: «Страшне нещастя, мілліонова крадіж! Велике злочинство, відбуте на тих, котрим доля вказала лиш одну стежку життя — працю» [З-над хмар і з долин, с. 88].

Особисте інтроспективне переживання судової розправи зрезонувало в душевному житті письменниці гнітючими враженнями й внутрішнім обурен-

[1] *Кріль К.* Листування Н. Кобринської з Нечуєм-Левицьким та Борисом Грінченком // Українське літературознавство. 1970. Вип. 10. С. 127.

ням. Третьоособова нарація, тяжіючи до більшої суб'єктивності та вираженої експресивності, забезпечує творові ефект камери спостереження, що фіксує градацію емоційного переживання жінки — свідка судового процесу. Жіноча пильність ферментує специфічні екстероцептивні відчуття: спочатку її увага фокусується на поведінці присутніх («на всіх лицях цікавість, жадоба враження»), інтер'єрі судової зали («великий, зелений стиль, хрест і свічки»), суддях «з поважними і спокійними лицями» [З-над хмар і з долин, с. 89]. Відтак переміщується на особу самого шахрая-обвинуваченого. Візуальна жіноча рецепція заснована на детальному обсервуванні (соматичному, мовленнєвому) образу засудженого: «Вона бачила його високу, пригорблену постать, сиве, гладко причесане волосся»; «уздрила поважне, сумне лице, зморщене чоло»; «Оскаржений відповідав тихим, рівним голосом» [З-над хмар і з долин, с. 89]. Несподівано увагу жінки привернула деталь тілесної конституції злочинця — *«обвислі, зомлілі, вздовж спущені руки»,* — яка, власне, стає головним сугестивним феноменом візуального жіночого сприйняття, водночас ферментуючи її експресивні переживання («Серце її застигло, задрижали повіки. Спустила голову, і все навкруг заніміло <…>», [З-над хмар і з долин, с. 89]. Ця випадкова соматична деталь потенціює емоційну сферу очевидиці судового слухання: що більше жінка фокусує свій погляд на злочинних руках, то сильніше відчуває духовну емпатію зі засудженим, у якому її гуманна вдача бачить передусім людину, а саму судову залу асоціює з «місцем людського нещастя» [З-над хмар і з долин, с. 90]. Деталь «зомлілих», «хорих», «зболілих», «слабих», «обвислих», «зів'ялих», «худих», «вздовж спущених рук» — це призма власне її людського, перечуленого сприймання переступника. З одного боку, руки символізують сам акт злочину, ними ж вчиненого, а з іншого боку, вони є еквівалентом душевної покути злочинця, його внутрішнього безсилля, тілесної кволості, втрати життєвої сенсовності.

Мимоволі в уяві жінки образ рук як символічного атрибуту тілесності екстраполюється на усіх присутніх у залі — суворих суддів, бездушних присяжних, одержиму жагою видовища і найвищої кари публіку, збірний одноманітний образ яких абсорбує ця знакова соматична деталь: «І всі вони злилися їй одно в одно подібні до себе, всі як одно виявляли непохитну завзятість і над усіма висіли — *зомлілі, хорі вздовж спущені руки*» [З-над хмар і з долин, с. 89]. Особливо переражену чуттєвість героїні вражає жіноча частина, керована суто цікавістю й бажанням помсти — емоціями, несумісними з субтильною жіночою природою: «О, прославлена ніжність жіноча! кричала її душа, — чи не бачиш он — *слабі, обвислі, вздовж спущені руки*» [З-над хмар і з долин, с. 90].

З поетикального погляду ця лейтмотивна деталь-символ структурує основну нарацію тексту з акцентуванням саме враженнєво-розмислових рефлексій жінки. Рефренність цієї фрази, ба навіть спеціальне курсивне її виділення у фрагментарній безсюжетній оповіді визначає психопочуттєву

модальність тексту. Такі «виділені слова», на думку Т. Гундорової, «стають знаком суб'єктивности героя», «змикають ірреальне несвідоме, минуще із реальним, свідомим, персональним світом суб'єкта оповіді»[1]. Відмовляючись від логічно впорядкованої мови і раціональної нарації, письменниця шляхом символізації знакового соматичного образу рук розбудовує асоціативну семіосферу психограми. Ця ритмічно повторювана деталь аглютинує усі інші перцептивні відчуття героїні: візуальні, аудіальні («Тиша залягає довкола, а в ній висять — *худі, зів'ялі, вздовж спущені руки»,* [З-над хмар і з долин, с. 90]. Вона пронизує та еманується у простір життєвої екзистенції очевидиці — урбаністичний, домашній, внутрішньо-духовний. «В уличнім вирі людських голів, фіакрів, коней, брам, виставових вікон; в вирі її власних думок, почувань, скрізь бачила вона все ті ж — *зболілі, зомлілі, вздовж спущені руки*» [З-над хмар і з долин, с. 90]. Насамкінець апогеєм сугестивного впливу цього образосимволу стає його зрезонування в психічному вияві героїні. Еруптивна пам'ять свідомості й пережитих за день вражень від судового процесу транспонує все почуте, споглянуте, зрефлексоване на емоційну сферу жінки, яку до глибини душі свердлує ця закарбована в пам'яті портретна деталь. Домашній простір не здатен заспокоїти її бентежну душу: «Серце її билося, доймаючий біль розсаджував віски, — щось страшно болюче стогнало в її душі і смертельно сумним приводом маячили — *слабі, худі, зів'ялі, вздовж спущені руки»* [З-над хмар і з долин, с. 90].

Продовжуючи думку Т. Гундрової про об'єктивізацію фрази-символу: у парадигмі модерністської поетики «така дискурсія фіксувалася автоматизмом мовлення, перетворенням слів і фраз у матеріалізовані об'єкти, знаки, у своєрідні емблеми. Ці процеси передавали явище віддалення суб'єкта від мови і вторинне — духовно-творче, екзистенціально-дискурсивне її перетворення»[2].

Невипадково рефренності, об'єктивування центральної фрази у психограмі не сприйняли сучасники Кобринської. Зокрема В. Дорошенко зауважив: «"Обвислі, зомлілі, вздовж спущені руки" д. Кобринської найменше "красиві". Повторюваннє аж вісім разів із деякими тільки відмінами вище наведеного речення не надає того кольориту болю та скорботи, якого, певне, сподівалася від нього д. Кобринська. Відповідного настрою не викликає ся психоґрама. Взагалі обидві психоґрами нецікаві і написані без найменшого таланту»[3]. С. Єфремов також звернув увагу на засилля в творі однієї фрази: «пані Кобринська впродовж двох сторінок повторює для невідомої потреби вісім разів з невеликими

---

1 *Гундорова Т.* ПроЯвлення Слова : Дискурсія раннього українського модернізму. Постмодерна інтерпретація. Львів : Літопис, 1997. С. 67.

2 Там само. С. 177.

3 *Дор-ко В. [Дорошенко В.]*. Зъ-надъ хмаръ и зъ долынъ. Український альманах (Збірник творів сьогочасних авторів) / впорядкував і уложив М. Вороний : [рец.] // Літературно-науковий вістник. 1903. Т. 24. С. 39.

варіаціями одну і ту ж фразу про "зомлілі руки", відзначаючи її для більшого ефекту курсивом. Завдяки схожому прийомові, читач потрапляє в нудне становище поважного Івана Федоровича Шпоньки, якого скрізь переслідує дружина з гусячим лицем <...>. Точно так само переслідують читача і ці потворні руки пані Кобринської <...>». А далі критик висловив сумнів про естетичну вартість такого твору: «заледве чи з особливим задоволенням читач буде згадувати про новий рід поезії, винайдений на цей раз пані Кобринською»[1].

Таке потенціювання слова чи фрази у модерністському дискурсі означало надання йому нового знаково-символічного статусу, який організовує уже нову естетичну сутність тексту.

Одним із цікавих виявів «філософії життя» в оригінальній художній експлікації Кобринської стала новела **«Засуд»** (Діло, 1906, № 27, 30, 32). Як за життя письменниці, так і дотепер твір залишився маловідомим і жодного разу не був повноцінно осмисленим. Уперше в контексті цілісного огляду прози письменниці про нього писав М. Легкий, визначивши жанр («філософсько-психологічна новела») та поетикально-стильові особливості[2].

Цікаво, що саме з цим твором та новелою «Під конець життя» (1910) Кобринська ідентифікувала новий «психологічно-настроєвий» виток у власній творчості, і, як здогадно з її листа до О. Назарієва 1912 року, серед усіх своїх модерністських креацій дуже любила саме «Засуд».

Інверсійна композиція новели «Засуд» чи не найадекватніше працює на головну ідею — утвердження тріумфу життя й повсякчасного його відродження/продовження. Духовний катарсис, який у зв'язку з новим вітальним світовідчуттям герой переживає тепер, психологічно кореспондує з його танатологічним минулим, що сюжетно конструюється через модус спомину чоловіка. У вимірі психічних феноменів «пам'яті» герой асоціює своє минуле з «летаргічним сном», забуттям, «пітьмою». Хронологічно неозначена ретроспективна призма розгортає сюжет минулого сім'ї, щоправда, окресленого не конкретними темпоральними знаками, а поданого крізь перцепцію душевно-психологічних й емоційних візій чоловіка, маркованих пам'яттю його пережитих вражень і маскулінної чуттєвості: «А за ним западала якась бездонна пропасть, чорна, темна пространь, без границь і краю. Як довго він в ній пробував? Була се вічність, літа, місяці, чи дні? Надармо питався пам'яти, вона пригадувала єму лиш одно: тяжкий біль, пусту тяжку самоту» [Діло, № 27].

Конденсації наростаючої емоційної напруги сприяє інтер'єрна локалізація твору: «велика, темна кімната» — кут — ліжко, на якому «серед розкиненого білля лежала молода жінка» й «опертим на поруче постелі» стояв її чоловік.

---

1 *Єфремов С.* На мертвой точке (Заметки читателя) // Єфремов С. Вибране : статті, наукові розвідки, монографії / упоряд., передм. та прим. Е. Соловей. Київ : Наукова думка, 2002. С. 73.

2 *Легкий М.* Проза Наталії Кобринської (ідейно-естетична еволюція й поетика) // Українське літературознавство. 2012. Вип. 75. С. 110.

Обидвоє — в очікуванні лікарського вердикту, артикуляція якого, по суті, стає зав'язкою цього нединамічного сюжету, а, з іншого боку, по-своєму тестує кожного з подружжя: «"Уратована, — шепнув по хвили. Дитина мусіла упасти жертвою матери, але другий такий случай убив би єї, батьківське щастє не для вас, бо тогди не було би вже ратунку» [Діло, № 27]. Табу на дитину, нездатність реалізації репродуктивної функції жінки прирікає сім'ю не лише на трагедію бездітности, а й на духовну розірваність й кризу подружжя. Щоб осягнути справжню ціну «батьківського щастя» герой зазнає складного психологічного сум'яття, переходить процеси внутрішньої боротьби й контрастних розмислів. Аксіологічна еволюція в душі чоловіка, пошук сенсовності життя випробовує його свідомість, розполовинену між батьківством і сексуальністю врешті аж до осягнення смислу життя заради нового життя.

Спочатку в його свідомості виразно простромовує егоїстичний фізіологічний інстинкт, гіпертрофована маскулінна чуттєвість. Він тріумфуюче вітав лікарський успіх урятування дружини хоч би ціною власної ненародженої дитини: «Зворушений до дна душі стискав руку лікаря. Що могло єго обходити якесь друге життя? Він лиш єї життя бажав, воно уратоване і над те не було у него иншого щастя» [Діло, № 27]. Інстинкт чоловічої пристрасті, природного чуттєво-еротичного потягу, попри загрозливий лікарський вердикт, зрештою перемагає знову, зазнаючи найвищої екзальтації у фізичному зближенні: «Аж кинуло жаром. Піднеслася филя потужного елементу, заграла у нутрі нічим непереперта сила життя для життя, що рве, уносить, пориває. Життя прояснилося у своїй найбільші потузі, сповнило найвисшу свою ціль: вічного відродження, буття, відновлення» [Діло, № 27]. Проте солодкий момент тілесних утіх обернувся фатальним почином родинного нещастя, болісним очікуванням смерті коханої жінки, зрештою складних внутрішніх мук чоловічого сумління. Трагедію передчуття кінця, фаталізм смерті майстерно передано в акті невербальної комунікації подружжя: *«зрозумілися без слів».*

Межа між життям і смертю хитка й майже непомітна. В образній проекції твору вітаїстичним знаком подружньої любові, тихої сімейної ідилії, гармонії тілесного й духовного, сакрального сяйва є химерний світ рослинних орнаментів, що його утворила на віконному шклі зимова паморозь: «Шиби вікон єго кімнати вкривали хрустальні гаї, галузє і цвіти, а кождий листок, кожда галузка дрожала блиском промінного сонця, обсипана тисячами заморожених брилянтів» [Діло, № 27]. Краса зимових садів на вікнах після трагічної звістки мимоволі зникає, містично трансформуючись у символічні некрообрази: «Буйне кришталеве листє змінилося в хрести, цвинтарі, могили з нахиленими плачучими березами» [Діло, № 27].

Редукція подієвості твору компенсована актуалізацією внутрішньо-психологічного буття чоловіка, фіксацією найтонших порухів його душі, надмірній рефлексивності. Інтенсифікуючи глибинні процеси позасвідомості героя, Коб-

ринська вдається до цікавого прийому хронологічної інверсії, часопросторової проекції, коли персонаж опиняється за лаштунками свого реального буття. Візії трагічного майбутнього, яке герой переживає як теперішнє, збурюють у його свідомості картини безрадісного вдівецького існування: «Усе вокруг него перемінилося, будьтоби переставилося.

Він уже не має жінки, а жиє сам оден у пустій хаті. Все те, що становило конечну обставу єго життя, було тепер злишне, часове, якби позичене, було наче мертвецьким покривалом хвилевого гостя в єго пустини, маною привидом з мертвецько-живими очима» [Діло, № 30].

Підсвідомі рефлексії героя, його внутрішнє позачасове переживання трагедії, яка ще фактично не трапилася, — це мовби захисний механізм людської свідомости, яка завчасу реагує на ймовірні життєві проблеми. Зболена розумінням власної гріховности, бентежна душа героя перебуває в тенетах «демона болю», який то увіходить в нього, «мучить безпощадно», то «виступає з нього», «спокійного і остовпілого», посилюючи депресивність. Екзальтація внутрішнього болю чоловіка сягяє аж до морально-психологічного мазохізму, цілковитої екзистенційної індиферетності: «З диким уподобанням ятрив рани свого серця, ятрив біль і любовався своїм нещастєм. Клеймо засуду на чолі єго жінки уже єго не переражало. Могло що будь статися найгіршого, про що давнійше не міг подумати. Могло пропасти все його майно. Кожда втрата, кожде неповодженє, справляли єму якусь дивну втіху, якесь злобне вдоволенє» [Діло, № 30].

Фатальність подружньої трагедії, накликана «варварським правом природи», стає грізним «засудом» міфологічної богині Немезіди (у грецькій міфології богиня людської долі, охоронниця суспільного порядку й уособлення кари богів), яка покарала сім'ю за загублене дитяче життя: «Грізна Немезіс не дарувала свого. Житє матери убило житє дитини, тепер дитина уб'є матір, право пімсти так незмінне, як те, що наслідком ушкодження органічних функцій мусить бути смерть. Безпощадна богиня видала засуд, приліпила страшним клеймом на чолі дорогої людини, вжерлася лютою розпукою в єго мозок, шарпає і мучить єго душу» [Діло, № 30]. Образ мстивої богині зазнає у свідомості героя фемінних метаморфоз: його душа перебуває то «в обіймах *грубої матерії*, що святкувала над ним своє пановане», то «*строгої богині*, опертої о колеса чорної потуги», незворушно тримаючи «єго духа в темряві», то «*чорної змори*, що дусила єго грудь». По суті, образ Немезіди у новелі елімінує свою божественну конотацію, натомість співвідносячись із заголовком твору. Немезіда — це символ власного чоловічого сумління, фантом «тяжкої покути його душі», «засуд», що відбувається в його свідомості через болісне зрозуміння власної причетності до смерті ненародженої дитини: «Якась відраза до самого себе, ненависть до варварского права природи, будьтоби причини його злочину, кипятком заливала єго мозок, поїла кровію серце. Сталося. Виновник

засуджений на вічну самоту» [Діло, № 30]. «Засуд» на довічну самоту — найбільше екзистенційне випробування для героя, яке породжує його внутрішню конфліктність, рефлексування про пошук власної самототожності, сенс буття та життєвих вартощів. Духовна ізольованість, соціальний вакуум глибинніше розкривають психічну настроєвість чоловіка: «Прибитий чорними думками важкої провини, утікав від людей і замикався в тісній келії вдівця, від котрої заносило вогкостию і пустелию» [Діло, № 32].

Феномени емоційної сфери героя — «чорна змора, що дусила єго грудь і роздирала серце», «німа резигнація обіймила єго жилавими руками і тиснула до себе», «ціле пекло мук горіло в єго душі», «вічна втрата внутренного спокою», «вічна самота», «розшалілий біль єго серця», «розболіла чутливість» — найадекватніше передають його глибоке душевне сум'яття, межову ситуацію. Подолання самоти герой здійснює шляхом самозаглиблення — ключовим вислідом філософії екзистенціалістів (М. Гайдеґґера, А. Камю, Ж.-П. Сартра, К. Ясперса, С. К'єркеґора) — вдається до імітації в своїх розмислах різних життєвих варіантів. Самотність стає своєрідним екзистенційним випробуванням для чоловіка, навертаючи його на шлях самовдосконалення і самоствердження (саме так осмислено феномен самотності й у філософії Ф. Ніцше).

В імагологічній тканині твору акт внутрішньої самотності персонажа найадекватніше передано через *топос дому* в його різноманітних часопросторових і образно-семантичних трансформаціях. Настрій сімейної інтимності, духовної та фізичної гармонії подружжя асоційовано з тихою затишною кімнатою, зісередини якої чоловік спокійно розглядає морозяні візерунки на шибах. Дім як ідилічний прихисток кохання трансформується в келію аскета, є виключно маскулінним простором («пуста монаша келія вдівця» з голими вузькими стінами, «добровільна в'язниця»), коли герой-візіонер уявляє своє безрадісне вдівецьке існування. Прикметно, що топос родинного дому в свідомості чоловіка позначений конотацією фемінності, асоціюється з жінкою. Зовнішній звук жіночого сміху своячки, що знову пробуджує маскулінну чуттєвість героя, викликає ностальгію за домашністю, інтимністю, виводить його зі стану резигнації. Деталі інтер'єру власного дому стають для чоловіка не лише суттєвими, впізнаваними, а й знаково-символічними, ретроспективно переносячи героя до місця його колишнього душевного комфорту: «Оглянувся вокруг себе. Стіни келії розступилися і він майже здивований зауважав, що все стоїть на давнім місци. Ті самі стільці, бюрко світилося здалека улискуючим замком. Так само стояла в розі шафа з книжками, у золоченім кошику арон широко розкинув листє. Закований у нікльову підкову годинник воркав спокійно, одностайно <...>» [Діло, № 30]. Врешті, топос дому стає для героя екзистенційною самолокалізацією в потоці життя.

Свідомість осмисленості власного буття у філософських рефлексіях героя еволюціонує у вигляді своєрідної екзистенціальної дихотомії, заснованої на

амбівалентному розумінні життєвих вартощів і пріоритетів. Сімейне щастя, яке чоловік асоціював лише зі своєю жіночою половиною та чуттєвою насолодою, виявилося ефемерним, внаслідок фатального «засуду» мало обернутися на «велике родинне нещастя». Новий життєвий модус, який знаходить герой після тривалих внутрішніх розмислів — спроба осягнути щастя батьківства навіть у статусі вдівця, дати розвиток новому життю, що його чоловік ідентифікував з коханою жінкою: «Страшне сирітство домагалося рятунку і опіки. Щось анальоґічного зашевеліло в єго душі. Могла лишитися дитина, продовженє єго і дорогої людини життя <...>. Природний обов'язок заковтав до єго серця: забезпечити, охоронити від загибелі нове житє. Щоби розвинулася ростина, дійшла до повного свого розвитку, треба відповідного ґрунту, управи, підготовлення. Постаратись о ті условини сталося цілию єго життя» [Діло, № 30]. Проте розуміння батьківського щастя з альтруїстичного пориву не визріло в аксіологічну, морально усвідомлену життєву місію героя. Його вкотре перемогло інстинктивне маскулінне ego, внаслідок чого відбулася метаморфоза чоловіка-опікуна у прагматичного споживача плотських утіх: «Щось знов укололо в само серце. Для кого він то все робить, працює, призбирує материяльний добробит? Для убійці свого щастя, що для свого марного життя убиває істнованє другого життя?!» [Діло, № 30].

Жіночий сміх своячки, що, «ніби пісня жайворонка», несподівано продерся до дна чоловічої душі, знову відроджує його біологічний інстинкт, збуджує природну чуттєвість аж до еротичного потягу, виявів хтивого еросу. У цьому творі екзистенційні переживання героя, сповнені дуалізму плотського й духовного, найадекватніше передають мислительні ідеї «філософії життя», засновані на «уявленні про вищу єдність духу і плоті», коли «любовний порив, що є породженням пориву життєвого, забезпечує внутрішню динаміку людського буття, перспективну його орієнтацію»[1].

Філософські розмисли героя кореспондують також із шопенгауерівською ірраціональною концепцією еросу (любові), яка представляла любов як відображення волі до життя, ірраціонального інстинкту продовження роду. Любовний потяг задля задоволення плотських утіх філософ уважав ілюзорною сутністю любові, оскільки людина вважалася засобом природи для продовження роду.

Усвідомлення власної маскулінної ідентичності спричиняє філософські рефлексування героя, суголосні з концептуальними засадами «філософії життя», антираціонального напряму, особливо популярного в Європі наприкінці XIX — початку XX століть. Представники цієї течії (А. Шопенгауер, Ф. Ніцше, А. Берґсон) в центр філософської проблематики ставили людину, феномен людського життя в усіх його виявах як інтуїтивно осягнену сутність людського

[1] *Мазур Л.* Дух і плоть : Філософія життя та проблема людської тілесності. Львів, 2003. С. 327.

існування. Людина позиціонувалась як земна біологічна істота з волею, інстинктами, стражданнями і духовними пориваннями. Заперечуючи класичний раціоналізм, філософи намагалися збагнути життя з нього самого, на основі почуттів та інстинктів. Звідси загострена увага передусім до внутрішнього світу людини.

У парадигмі цього новітнього вітаїстичного світовідчуття балансує чуттєвість героя новели. Несподівано після перейдених внутрішніх страждань він відчуває в собі нуртування вітальних вартощів, коли, за словами Х. Ортеґи-і-Гассета, «людська структура набула найвищих пульсацій»[1]. Вітальний механізм героя породжує «дикі оргії його уяви»: «Він молодий, сильний, здоров, іде відважно, ступає сміло і певно. Білі жіночі тіла витягають до него руки, блищать очи, розхиляються червоні, повні уста, филюють високі гарні груди» [Діло, № 32].

Відчуття життя як багатовимірної процесуальності, «життєвого пориву» (Анрі Берґсон), «потуги, що володіє престолом всесвіта», безконечного чергування радощів і страждань, добра і зла формує в душі персонажа власну аксіологічну ієрархію з домінуванням життєво-біологічних (вітальних, гедоністичних) цінностей.

Найбільшим здобутком тогочасної новітньої філософії стало відкриття притаманних життю цінностей, що їх чи не першим задекларував Ніцше як ідею задоволення власних життєвих інтересів поза будь-якими обмеженнями чи морально-раціональними імперативами. Ніцшеанський культ надлюдини проголошував сильну особистість, абсолютно вільну у своїх бажаннях й незалежну від морально-правових норм і оцінок. Художньою алюзією такої вольової особистості постає в творі й герой Кобринської, який не сприймає легітимізованих приписів, що суперечать біологічній природі людини, її почуттям та інстинктам: «Ставити приписи, закони — чому і кому? Морским струям, знаючим лиш оден закон: природу? Люди, їх постанови, то лушпинки, що опадають, коли зерно кільчиться. Смішні вони у своїх претенсиях ті малі, високо підскакуючі чоловічки <...>. Самі накладають на себе кайдани неволі, а потому стогнуть, плачуть, напружають всі сили, щоби наложені пута розірвати.

Малі чоловічки, заморочені власною апотеозою, рубають природі, чим самі обезсилюють себе, маліють і падуть під колеса потуги, що володіє престолом всесвіта» [Діло, № 32].

Законові розуму герой протиставляє ірраціональне, інтуїтивне — сферу природних бажань, вітальну активність, розкуту чуттєвість, врешті, іманентні життєві вартощі. Ці екстреми людської сутності у вигляді онтологічної контроверзи прострумовували в його душі, призвівши врешті до перемоги біоло-

[1] *Ортега-і-Гасет Х.* Тема нашої доби / пер. В. Сахно // Ортега-і-Гасет Х. Вибрані твори. Київ : Основи, 1994. С. 357.

гічних первнів. Чуттєві інстинкти героя не визнають законодавства розуму, утверджуючи «самодостатність вітального» (Х. Ортеґа-і-Гассет): «Револьта єго душі змагалася. Не понимає, як сам єще недавно міг обвиняти себе, виступати против чисто природних змагань, замість слабоумних, заморочених мозків, що сміють ті змагання обмежувати» [Діло, № 32]. У такій абсолютизації природи людини, її біологічних пристрастей латентно прочитується відомий шопенгауерівський волюнтаризм, заснований на феномені волі як іманентного стану бажання/хотіння. Перефразовуючи на свій лад Декартівське «Я мислю, отже існую», Шопенгауер елімінував з нього гносеологічну вартість, наповнивши натомість життєствердним сенсом: «Я хочу, отже існую». Найбільша сутність волі, за Шопенгауером — потяг. Сама ж воля трактується як космічне начало, невгамовна сила, яка не може бути вдоволеною. Відтак з онтологічним синонімом ніцшеанського «права сили життя» в творі Кобринської кореспондує інший вітально-семантичний символ, абсолютна константа, яка аглютинує в собі всі інші сенси — «потуга життя», що «володіє престолом всесвіта». «Потуга життя, велика невичерпана сила, що ніколи не пропадає, лиш перетворуєсь, зміняє, не тратить на дійсности, а лиш инші приберає форми.

Чи втрата, яку житє приносить, ніколи не може бути нічим надгороджена? Чи не лиш неміч, ненормальність може так настроювати почуванє?» [Діло, № 32]. Про новочасну епоху з її трансформованою духовною аксіологією Х. Ортеґа-і-Гассет зауважив: «У спонтанній системі поцінувань, яку нова людина приносить з собою і якою сама вона є, з'явилась нова вартість — життьова, що лише свою приявністю утискає решту вартостей»[1].

Сміх спокусливої своячки, її гарні жіночі принади в оніричних візіях чоловіка оживили нестримне бажання продовження життя, дарма що звичаєві устої забороняли статеві стосунки між кревними родичами, а суспільна мораль засуджувала позашлюбні зв'язки. Чоловіча оцінка звабливої родички з виразним домінуванням тілесності зводиться до позиціонування її як фізично здорового біологічного партнера: «Своячка так гарно сміється, має такі гарні очи, така свіжа, здорова! І дивно єму стало, що він того давнійше зовсім якби не бачив і інавіть не знає, як вони собі свої.

Тепер видалося єму те все дуже цікавим. Розібрав цілий родовід і показалося, що суть такі близькі собі, що вона не могла навіть бути єго законною жінкою» [Діло, № 32]. Проте правові табу не здатні спинити екзальтований вітаїстичний порив чоловіка: «Законна жінка? Ха, ха, ха! Як смішно виглядав сам перед собою з такими поняттями! Оден є закон на світі: житє!» [Діло, № 32]. Цими словами герой виповідає власне вітальне кредо.

---

[1] *Ортега-і-Гасет Х.* Тема нашої доби / пер. В. Сахно // Ортега-і-Гасет Х. Вибрані твори. Київ : Основи, 1994. С. 363.

Несподівано на тлі цих життєствердних, висловлених в дусі ніцшеанства інтенцій, у підсвідомості героя виринув образ його реального буття — постать хворої, приреченої на смерть дружини: «Перед ним станула утла жіноча стать, що навіть натільки не має сили, щоби виповнити вложені на неї природою обов'язки». Герой відчув, що його душа нерозривно зв'язана з цією людиною. Сутність такого латентного зв'язку заснована на духовній спорідeності чоловіка і дружини, особливій формі подружньої емпатії, генетичної вкоріненості у сім'ї: «Чув, що щось незвичайне в'яже єго з істнованям тої людини, вічне, нерозірване. Надармо силував пам'ять, мучив мозок, щоби пригадати собі, коли вони були собі зовсім чужі, жили без себе, але того якраз не міг собі уявити. Противно, виділось єму, що вони ніколи не були собі чужі, далекі, а були лиш відбитком, рефлексом якогось одного, ніколи неподільного істнованя» [Діло, № 32]. Природа іманентного духовного зв'язку між подружжям визначена сакральною ідеєю, сутністю шлюбу як благословенного дуального союзу чоловіка і дружини, регламентованого євангельською сентенцією: «і стануть обоє вони одним тілом, тому́ то немає вже двох, але одне тіло» [Мт. 19: 4–5]. Візійний образ дружини, післанця з реального буття героя, мовби спиняє екзальтовану чуттєвість чоловіка, повертаючи його свідомість до осягнення вищих цінностей.

Несподіваною розв'язкою твору, а відтак трансформацією внутрішньопсихологічного сюжету в подієвий є акт зняття життєвої покути, фатального «засуду»: «Наступила рішуча хвиля.

Страшний засуд, що громовою хмарою висів над єго головою і грозив ударом, розплився в филях неожиданного щастя.

Засуд не був виконаний. Жінка уратована, надгороджена новим житєм. Клеймо смерти спало з єї чола, очи блищали щастєм і вдоволенєм без тіни пам'яти перебутих тяжких хвиль» [Діло, № 32].

Проте героєві важко збагнути цей новий вимір щастя, його психіка ще перебуває у стані фрустрації, оскільки не сталося найголовнішого — від грізного «засуду» не звільнено його гріховну душу: «Він все те бачив, піймав, але все те якби перепливало поверха, і не дотікало до всіх закутків єго повної свідомости.

Строга богиня, оперта о колеса чорної потуги, тримала все ще єго духа в темряві» [Діло, № 32].

Акт духовного катарсису героя як символічне подолання темряви сонячним світлом сакралізує вітальний сміх нового життя: «Аж нараз живий усміх дитини, блиснув ясним сонця промінєм і розбив грубу тьму тяжкої покути єго душі».

Цією фразою письменниця завершує твір. Насправді логіка фіналу, екзистенційного висліду авторської інтенції закладена в початкові твору, який побудовано як антитезу до аксіологічних аргументів подружжя. Дружина, врятована від смерті й наділена новим життям, водночас стривожена, що за

щастя материнства заплатила втратою сімейної любові: «— Ні! Ти вже більше не любиш мене. Страшний засуд, що спав був на мене убив твою любов, убив батьківські почування. Чорний демон став між нами і розділив на все, убив наше щастя ясне, погідне, як усміх нашої дитини, чудової, весняної цвітини нашої любови» [Діло, № 27]. Насправді відбувся новий виток взаємин подружжя, поки що не здатного переакцентувати свої почуття з дуальної еротичної любові в любов батьківську. Духовний світ героя, що балансував поміж амбівалентними аксіологічнимим вимірами, долаючи гіпертрофовану маскулінну чуттєвість, врешті викристалізовується сакральною якістю шлюбу, в якому чоловік і дружина стають «рефлексом якогось одного, ніколи неподільного істновання». Подружжя наділене найбільшою ласкою батьківства, досягаючи найвищої духовної еманації в своїй дитині. Збентежений чоловік аж тепер усвідомив ціну нового життя, якому дала початок їхня подружня взаємність. І цей новий вияв щастя полягає у тріумфі життя як головної аксіологічної вартості, вітальної континуумності: «Життя прояснилося у своїй найбільшій потузі, сповнило найвисшу свою ціль: вічного відродження, буття, відновлення» [Діло, № 32]. Це та істина, до якої герой ішов ціною власних душевних борінь, долаючи сумніви і страждання. У цьому аналогія з Шопенгауерівським розумінням щастя як звільненням людини від страждань. Апофеоз життя й екзальтовану вітальну настроєвість, трансформацію емоційно-психологічних виявів представлено за допомогою улюбленого антитетичного прийому письменниці — символічної перемоги світла життя над темрявою смерті й духовної темноти. Символічно «темряву духа», «тьму тяжкої покути душі» долає «живий усміх дитини, що блиснув ясним сонцем». Осяяння вітальністю зазнає й внутрішня сутність чоловіка: «З душі єго спали якісь мраки, блиснуло сонце, облило золотим, яним промінєм і огріло ціле єго єство.

І виділося єму, що будьтоби видобувся з якоїсь пітьми, пробудив з летаргічного сну. Стрінув своє давно десь полишене житє, узрів єго красу, почув єго втіху» [Діло, № 27]. Це вже абсолютно інший спосіб відчуття життя, осмислення його сенсовності у космічно-метафізичному вимірі. Життя як біологічна сутність, життєдайна сила, яка безперервно себе відновлює, відроджує, продовжує. Дитина — плід взаємної любові, апофеоз вітально-аксіологічних засягів героя, образ сублімованого еросу, тобто тієї найвищої концентрації життєствердної чуттєвості, яка виявляється в народженні нового життя. Це «чудова, весняна цвітина нашої любови», «пташка, що зриваєся до лету», личко, що яснить «усміхом радости життя, блиском єще неприбитої втіхи істновання».

Концептуальні засади «філософії життя» виявляються і в імагологічній тканині цього твору. Авторка вдало експлікує пафос долі, залежність людини від фатуму (конкретно — грізного засуду богині Немезіди), наснажує твір трагічними екзистенційними мотивами.

Образ «човна», що пливе по океані життя — це проживання сім'ї, що, мов той човен, зазнає найнесподіваніших, найприкріших потрясінь, повсякчас бореться з доленосною стихією. Вектор його курсу залежить від сейсмічності життєвого океану, всіляких його підводних течій. Тому й пливе човен то умиротворено, «тихий, спокійний, як погідна сонячна днина», або, здіймаючись на хвилях незгод, не раз опиняється перед загрозою крушіння.

Неабияким художньо-психологічним потенціалом твору є техніка фізіогномічного портретотворення Кобринської в гендерній проекції. Візуальні образи жінки та чоловіка художньо довершують поетикальну парадигму твору. Вона — «молода жінка» з «гарними голубими очима», з яких промовляє «глубокий жаль і смуток» — лейтмотивний еквівалент жертовної жіночої ролі в сюжеті твору, доповнений ще й її фізіологічною утлістю: «бліда і безкровна», «дрібне личко», «очі сильно підкроєні синими підковами», «ціла стать хилилася, як зломана лелія». Латентну емоційність чоловіка видають деталі його маскулінної фізіогноміки: «Якийсь переймаючий біль шарпнув мускулами лиця мущини. По чолі пересунулася хмара тяжкого смутку. Нервно протягнув руки і сильно пригорнув до себе молоду жінку» [Діло, № 27]. Виявом найвищої чоловічої психоемоційності, що оприявнює момент духовного осяяння, є плач героя, який у цьому контексті не свідчить про внутрішню слабкість чи інфантильність, а про важливий урок прозріння, осягнення щастя батьківства й нового виміру подружньої любові: «Грудь єго піднеслася, а з очей полилися сльози. Без пам'яти став цілувати єї очи, уста, волосся, малі рученята і головку дитини, а сльози обливали кождий вирваний серцю поцілуй» [Діло, № 27].

Властиво, фінальна катарсисна ідея твору — зняття «тяжкої покути єго душі», що відбулося з народженням дитини — має реальне психобіографічне підґрунтя в житті самої Кобринської. Туга за нереалізованим материнством стала особистою «тяжкою покутою» в душі письменниці на схилі літ, зрефлексована в її психонастроєвих новелах.

Очевидно, що це конфліктування з власними моральними устоями, переоцінка багатьох із них у смеркальному періоді, самозаглиблення й сповідальність посилювали творчі імпульси Кобринської до творення рефлексійного, філософськи наснаженого і духовно самопережитого тексту, в якому дедалі частіше інкарнована особиста автопсихопроекція письменниці.

Увесь сюжет новели «Засуд» — це стенограма філософських рефлексій чоловіка, терзання душі, внутрішня боротьба мотивів та ціннісних сенсів. Незначні подієві елементи на початку й у кінці твору слугують своєрідним перипетійним обрамленням і сприймаються як цілісна фінальна частина твору. Така інверсійна композиція сприяє підсиленню життєствердної ідеї твору: найціннішим є життя. Це нова вища форма вітаїзму, заснованого не на особистих гедоністичних утіхах, а на безперервному життєвому потоці.

1905 року на сторінках журналу «Промінь» (№ 16/17) Кобринська опублікувала два невеличкі ескізи — **«Старий годинник»** (с. 166–167) та **«Зрадник»** (с. 167–168), об'єднаних спільним персонажем — малою дівчинкою Калинкою. У першому творі образом старого годинника письменниця актуалізує проблему поколінь. Топосом зустрічі кількох поколінь є оселя старенького отця Олекси, у якій «бувало раз на рік дуже весело, а було то якраз в день його іменин на Теплого Олекси, коли з'їздилася ціла родина: діти, внуки і правнуки»[1] (с. 247). Радість цього перебування відображено крізь психологію найутлішої онуки Калинки, дідусевої вихованки, яка в нього найчастіше гостювала, «була як би у хаті газдиня». Хоча її перебування в дідуневому домі було регламентоване відповідними настановами-домовленостями: «у хаті знала, що вільно, а що ні, чим можна бавитися, а чого і доторкнутися не вільно було» (с. 248). В інтер'єрі дідусевої оселі таким табуйованим, «недоторкаючим» предметом був старий годинник. Виняткова інтер'єрна вписаність та дескрипція цієї лейтмотивної деталі пронизана певним одухотвореним, маєстатичним сенсом: «Він стояв на високій ясеневій комоді, опертий на двох алебастрових стовпах. Над циферблатом, у скляній скриньці, було дзеркало, від котрого вельми гарно відбивали червоні і сині квіти, як і білий, з моцно закрученою шиєю лебідь, що ніби плавав по воді» (с. 248).

Годинник постає певним реліктовим символом роду, що в уяві молодшого покоління асоціювався зі самим дідунем: «Старий годинник ходив поволі, розважно, тихо і серйозно потакував, і всі у хаті обходилися з ним, як би з другим дідунем» (с. 248). Слухати запальні танцювальні ритми, які акурат щогодини видавав цей годинник, було улюбленим дитячим досвідом малої Калинки, яка щодуху розтанцьовувалася під годинникові мелодії. Спочатку він «"ценькне" зо два рази, як би хотів відкашлятися, та й стане підспівувати якраз думку, а потому як не утне чардаша, що і буковинські цигани так не удають, та й зверне на таку дрібоньку і підскочну польку, що самі ноги скачуть» (с. 248). Спеціально годячи онуці, дідуньо відомим лише йому таємничим способом повторно перезапускає годинник, продовжуючи його музику: «витягає довгий тоненький шнурочок, потягне, — старий знов зачинає грати, а дідуньо дрожачою рукою звиває і запрячує шнурочок» (с. 248). Такий часовий реверс підвладний лише дідуневі. За словами О. Мельник, «стара людина вкупі зі старим годинником обходять часові правила на однаковому віковому зрізі. <…> Старий чоловік живе у всіх своїх вікових періодах, його час цілісний, тому він без негативних наслідків може його зупинити і запустити наново. Виникає думка про підвладність часу лише старій людині, у житті якої все найголовніше вже трапилося»[2]. Тому пустощі з годинником дідуневих онуків,

[1] Цитуємо за: *Кобринська Н.* Вибрані твори. Київ : Дніпро, 1980.

[2] *Мельник О.* Старість у деталях: образність старіння в художньому письмі Наталії Кобринської // «Йшла не тільки з духом часу, а й перед ним» : Наталія Кобринська та літературний процес кінця XIX–XX ст. : зб. наук. пр. Львів, 2015 С. 94–95.

надто Калинки, обертаються для них великим переляком. У танцювальному екстазі («була розбавлена до безпам'яті», с. 248) Калинка порушує сімейне табу на недоторканність цієї речі, втрутившись у його сакрально-містичний універсум, відкритий лише посвяченому. Їй, як представникові іншого покоління, не вдається зімітувати дідусеву магічну «комунікацію» з годинником, вивівши його з ладу й спричинивши цим його безупинну гру.

В уяві збентежених дітей годинник набуває рис антропоморфної істоти: «А старий глумиться, підскакує чардашем, крутить дрібненькою полькою» (с. 249). Письменниця майстерно передає дитячу психологію в стані емоційної тривоги: «Калинку огорнув страх, котрий і другим став уділятися»; «Невисказана тривога огорнула і другі діти; вони всі поклякали і повторяли за Калинкою "Отче наш". Калинці сльози котилися з очей: "Що скажуть старші, а передусім дідуньо?". <…> Заговорили "Отче наш", "Богородице діво", а він як грає, так грає» (с. 249). Апогей дитячої тривоги припадає на появу в хаті дідуся: «Дітям замерли на устах слова молитви, якесь страшне чувство непевного ожидання прибило всіх до землі» (с. 249), аж допоки ситуацію не розрядила дідусева вправність приборкування норовливого годинника: «Дідуньо поволі підійшов до свого ровесника, підкорчив тоненький шнурок, що висів у цілій своїй довжині. Старий відразу перестав грати, та лиш спокійно став будто би розповідати:

— Так а так, так а так…» (с. 249). Таке інтуїтивне «порозуміння» зі своїм «ровесником» демонструє певну емпатичну комунікацію в межах одного покоління. Годинник достосовується до аури господаря, виконує його веління. Між ними існує певний містичний зв'язок, спільне духовне поле. Н. Шумило вказувала на присутність у цьому творі готичного мотиву, передусім через символіку образу старого годинника: «якщо в середньовічній літературі бій годинника (та ще й інкрустованого всередині дзеркалом) синхронізувався з ритмом життя людини, а його зупинка асоціювалася зі смертю власника, то в Кобринської "вік" годинника порівнюється зі життєвим досвідом людини, а відтак із її мудрістю»[1].

В образі дідуся як поважного патріарха роду упізнавані ознаки юнґівського архетипу «мудрого старця», який є носієм гнозису, наділений всевіданням, мудрістю, містичним досвідом, інтуїцією, духовним осяянням, енігматичною поведінкою, величним спокоєм та магічною силою. Невипадково поява дідуня «на порозі» означує його лімінальну природу, удоступненість до інших позареальних світів. У цьому сенсі старість ототожнено з мудрістю. За словами Н. Хамітова, «здатність бути мудрим — це здатність пережити світ як гармонію і себе як гармонію в гармонії. Переживання цієї подвійної гармонії є одно-

[1] *Шумило Н.* Під знаком національної самобутності : українська художня проза і літературна критика кінця XIX — початку XX ст. Київ : Задруга, 2003. С. 252–253.

часно споглядання і дія. Це споглядання гармонії Універсуму і перетворення в гармонію себе <…>. Старість як очищення від афекту і суєти дає чисте поле для мудрості. Старість — це дивовижний дім мудрості»[1].

Оксана Мельник цікаво співвіднесла у творі мотив дитячого танцю під годинникову музику як часу життєвого комфорту, безтурботності, об'єднання родини з особистим переживанням часу в житті самої письменниці: «можна припустити, що в такий спосіб Н. Кобринська "проговорювала" власне бажання повертатися до найбажанішого періоду, коли був живий її чоловік, насолоджуватися зупиненими, вирваними з часового потоку хвилинами. Відтак поломка годинника в рамках цієї гіпотези означає авторчине розуміння недієвості такого методу стосовно подолання особистої травми»[2].

У доволі простому сюжеті ескізу **«Зрадник»** також з головним персонажем Калинкою, йдеться про дитячі забави з пташком Дзьобком, якого дівчинка випустила з клітки, гордо хизуючись відданістю свого домашнього улюбленця та запевняючи друзів, що, якби навіть і випустити його на волю — все одно повернеться. Проте експеримент не вдався. Пернатий виявився «малим зрадником» і відчувши подув свободи, «збив крильми і зник у сусіднім городі», «як би на прощання, підлетів з одної галузки на другу, зиркнув з-під простертого листка каштана і пірнув в гущу листя» (с. 247). В обидвох цих ескізах письменниця виявляє тонке знання дитячої психології, зазираючи за лаштунки вразливої душі й чутливої вдачі дитини. Драму втраченого улюбленого пташка зображає через характеристику емоційних станів дівчинки («сльози котилися їй личком», «мов нежива, упала на крісло, опустила руки і уперла очі в пусту клітку», с. 247), через внутрішню рефлексійність Калинки, відображену у невласне прямому мовленні та розпачливих дитячих роздумах: «Чому, чому зробив він те? Чи вона не любила його, не доглядала. Скоро рано встала, зараз бігла подивитися, що робить Дзьобко. Він, як її лиш узрів, бив крильми о стінку клітки і рвався до неї. Ніколи не з'їла без нього ніякої лакітки, пив воду з її уст, розумів кожде її слово, сповняв кожде її бажання.

І він, він лишив її, полетів світами, хоч чув її голос, бачив її сльози і оглянувся на них, — полетів. Дзьобко! Дзьобко!..» (с. 247). Втім наївна дитяча свідомість ще не може збагнути законів біосу. Хоч якою б не була ця взаємна емпатія дитини і пернатого друга, прагнення до свободи, до свого гармонійного вітального простору, є для пташеняти іманентним біологічним інстинктом.

Настроєво-психологічні твори Кобринської вирізняє глибоко суб'єктивна оповідна призма, відтворення складної психопочуттєвої динаміки, експре-

---

1 *Хамитов Н.* Философия и психология пола. Киев : Ника-Центр, 2001. С. 119.

2 *Мельник О.* Старість у деталях: образність старіння в художньому письмі Наталії Кобринської // «Йшла не тільки з духом часу, а й перед ним» : Наталія Кобринська та літературний процес кінця XIX–XX ст. : зб. наук. пр. Львів, 2015 С. 95.

сивність переживань героїв, екзистенційна проблематика, скомплікована художня символіка та ейдологічна семіосфера. З погляду генології, підхопивши новочасні тенденції «кусниковості» літературних форм, Кобринська дебютувала абсолютно новим, оказіональним жанроутвором — психограмою, яка стала чи не найвідповіднішою формою для відтворення емоційних станів, психологічної процесуальності, явивши тенденцію до ритмізації й фрагментарності оповіді.

4.8. Автонаративний контекст пізнього періоду: тексти «для себе» і «про себе» («Під конець життя», «Скарбонка», «Du bist die Ruh»)

«Коли день уже перетворюється на спогад, — виберіть собі добру самотність, вільну, веселу, легку самотність», — так філософував Ф. Ніцше про екзистенційну насолоду самотою та досягнення врівноваженого рефлексійного стану[1]. Концептуалізація власної людської ідентичності пов'язана з безперервним процесом реінтепретації особистісного досвіду, переосмислення фрагментів пережитого і таким способом формування нового аксіологічного комплексу. Визначальну роль у самоусвідомленні й кристалізації власної духовної самості відіграє автонаративна проекція, яка й відображає «динамічний/часовий, змінний характер ідентичності»[2].

Така автонаративна, переважно спогадова, стратегія, до якої тяжіє у своїй пізній творчості Кобринська, за версією Т. Титаренко, постає «особистісним способом життєконструювання»[3] індивідуальним та глибоко чуттєвим себеописом. Автонаратив (англ., франц. narrative — розповідь, повідомлення) — це розповідь про певну життєву подію чи життєві фрагменти, яка передбачає інтерпретацію цієї події автонаратором з погляду прожитого досвіду, вражень, аксіологічної еволюції, реконструювання власної ідентичності. Тому автонаратив розглядається ще й у контексті герменевтичної психології (Н. Чепелєва) — «галузі, що досліджує особливості розуміння та інтерпретації особистого досвіду за допомогою текстових структур»[4]. Для наративу важлива наявність

---

1 *Ніцше Ф.* По той бік добра і зла. Генеалогія моралі / пер. з нім. А. Онишка. Львів : Літопис, 2002. С. 30.

2 *Дуркалевич В.* У пошуках наративної ідентичності: індивідуальний міф у творах Івана Франка, Анджея Хцюка і Бруно Шульца. Дрогобич : Коло, 2015. С. 8.

3 *Титаренко Т.* Автонаратив як особистісний спосіб життєконструювання // Наукові студії із соціальної та політичної психології. 2011. Вип. 26. С. 261.

4 *Чепелєва Н.* Розуміння та інтерпретація особистого досвіду в контексті психологічної герменевтики // Наукові записки. Сер. : Психологія і педагогіка. 2009. Вип. 12. С. 10.

передусім таких трьох ознак: «подієвість, темпоральність і семантико-логічний зв'язок подій»[1]. Автонаративом є текст, оформлений як внутрішній діалог, свого роду автокомунікація з намаганням пояснити себе та свої почуття, артикулюючи власний життєвий досвід, фундаментальні події власного буття. Такий «Я-наратив» містить інтепретаційні смисли й оцінки цієї події, є історією про себе, власним структурованим перцептивним досвідом, що репрезентує особисту «наративну ідентичність» (П. Рікер) оповідача. На думку В. Дуркалевич, «бути для суб'єкта, котрий пригадує, означає реалізувати перманентний акт трансценденції — вписування індивідуальної історії "я" у цілісну систему значень, пов'язаних із "там" і "тоді"»[2].

До головних функцій наративного конструювання ідентичності Н. Чепелєва зараховує такі: смислоутворювальну, яка не лише допомагає усвідомити, узгодити та впорядкувати основні смисли буття людини, а й надає їй відчуття авторства власного життя; конституювальну — здатність особистості усвідомити себе, свій досвід, вибудувати власну Я-концепцію і діяти згідно з нею; розвивальну — будується на уявленнях про себе, а з іншого боку, на основі усвідомлення власного досвіду і засвоєння інших культурносоціальних патернів, дозволяє конструювати себе; захисна — як спосіб відсторонення від травмуючого досвіду; інтерпретаційна — створює інтерпретаційні рамки пережитого[3].

«Отже, можна говорити про оповідальний модус людського життя як специфічної для людської свідомості моделі оформлення життєвого досвіду. Інакше кажучи, коли щось повідомляється про певну життєву подію, наприклад, ускладнення, конфлікт, намір, страх тощо, зазвичай це набуває форми наративу» [4].

Серед чинників, які зумовлюють конструювання автонаративу О. Шиловська виокремлює такі: здатність особистості до саморозкриття; певний рівень усвідомлення власних проблем та якостей; емоційне (позитивне, негативне, невизначене) ставлення до подій власного життя; схильність до переживання депресивних станів, наявність певних страхів, рівень тривожності; емоційне ставлення до власної особистості; ступінь самоприйняття особистості; певна «концепція життя»; рівень функціонування досвіду (мікро- чи макроструктурний); використання емоційної, смислової чи когнітивної схеми інтерпретації власного досвіду[5].

---

1 Розуміння та інтерпретація життєвого досвіду як чинник розвитку особистості : монографія / за ред. Н. В. Чепелєвої. Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2013. С. 10.

2 *Дуркалевич В.* У пошуках наративної ідентичності: індивідуальний міф у творах Івана Франка, Анджея Хцюка і Бруно Шульца. Дрогобич : Коло, 2015. С. 183.

3 Розуміння та інтерпретація життєвого досвіду як чинник розвитку особистості : монографія / за ред. Н. В. Чепелєвої. Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2013. С. 34.

4 *Чепелєва Н.* Розуміння та інтерпретація особистого досвіду в контексті психологічної герменевтики // Наукові записки. Сер. : Психологія і педагогіка. 2009. Вип. 12. С. 14.

5 *Шиловська О.* Психологічні особливості породження наративу як засобу саморозвитку особистості : автореф. дис. … канд. психол. наук: 19.00.01. Київ, 2003. С. 16.

Важливо з'ясувати, чим зумовлена поява таких саморефлексійних, автонаративних текстів саме в пізнішому творчому періоді Кобринської, які особисті переживання та життєві драми інспірували це екзистенційно перейняте й трагічно марковане письмо.

Смеркальна самотність письменниці, обтяжена матеріальною скрутою, втратою соціальних контактів й страшними воєнними випробуваннями, дала їй спроможність екзистенційного самопереосмислення, а відтак осягнення іншого, аніж страждання, почуттєвого мікрокосму, осенсовненого станом душевного й трансцендентного спокою.

Сповідальна настроєвість і «тонкий обсерваційний змисл»[1] були характерними для емоційної поведінки Кобринської на схилку літ. Вона «жила переважно споминами», які стосувались її родинної пам'яті й «змагань та переживань при феміністичній праці»[2]. Саме негативний емоційний контекст цих споминів через біль родинних утрат та власну суспільну незапотребованість посилював внутрішній драматизм її творчих переживань й спричиняв песимістичну настроєвість авторефлексійних творів. Смеркальні спогади Кобринської, за словами її сучасниці, ніколи «не були гарні, ні спокійні. Усе була огірчена та зіритована»[3]. Візії минулого й артикуляція пережитого чинили на письменницю нервову сугестію: «корчилася просто з болю», «говорила схвильовано», «аж іскри падали з її загніваних очей»[4]. Ще потужніше духовний, а далі й фізичний біль, пов'язаний з втратами близьких і нестерпною самотою, оприявнений в її тривожних епістолярних рефлексіях 1900-х років. Письменниця не приховувала власної нездорової емоційності, схильності до самонавіяння і депресивних станів: «Боже, яка у мене нещаслива вдача, зовсім кваліфікуюся на героїв Достоєвського. Щось ухопить за душу, ломить, ломить, де не повернися, а ради на то не маєш» (лист до О. Куліш від 2 серп. 1907 р.; ІЛ, ф. 13, № 22).

Водночас конструювання автонаративних структур, у яких домінує трагічний мотив смерті і втрати, виконує свого роду катарсисну й психотерапевтичну функцію, яка досягається у творах через вербалізацію власних внутрішніх страждань, глибинний себеопис, реінтерпретаційний вплив на свідомість, дозволяючи таким способом заново пережитим трагічним відчуттям трансцендентувати в новий аксіологічний вимір. За словами Л. Засєкіної, «Наратив дає змогу об'єктивувати найбільш суттєві переживання і думки стосовно стресово-травматичної події, завершити її власну версію і вписати у власний досвід особистості. Наратив наче "захисний щит" дає змогу перевести інтеріоризований травмуючий досвід в екстеріоризовану історію»[5] .

---

1 *Дучимінська О.* Те, що знаю й пам'ятаю про Наталію Кобринську // Наше життя. 1951. № 10. С. 3.

2 *Дучимінська О. О.* Мої спомини про Наталію Кобринську // Жіноча доля. 1934. № 12/13. С. 5.

3 Там само. С. 5.

4 Там само.

5 *Засєкіна Л.* Наративний досвід vis-à-vis здоров'ю особистості // Психологічні перспективи. Луцьк, 2012. Вип. 19. С. 103.

Невипадково твори «про себе» («Під конець життя», «Du bist die Ruh», «Скарбонка») Кобринська пише не так для публічної репрезентації, як передусім «для себе», вони стають мовби інтимно-психологічними щоденниками душі, авторефлексійною формою моделювання своєї виняткової життєвої історії та її теперішнього переживання. У розмові з М. Лімницьким навесні 1914 року письменниця пояснювала, що через упередженість критики не публікує своїх творів, а «пише тепер для себе, може, коли хто видасть, одначе нехай це буде після її смерті». Тобто вона свідомо запрограмовує ці тексти на переосмислення себе в часі, або й позачассі, після свого відходу, щоб уже в іншій часовій перспективі знайти людське зрозуміння і визнання нащадків.

«Важливою спонукою до творення автобіографічного наративу є також потреба самоокреслення, потреба підтвердження власної неповторності й унікальності, потреба віднаходження власного місця у світі»[1]. В епістолярному дискурсі Кобринської часто артикульоване бажання бути задіяною в літературному процесі, видавничій роботі, суспільній діяльності, й одночасно — гнітюче переживання через неспроможність повноцінного самоутвердження, власну маргінальність, статус провінційної діячки й письменниці, яка не вписувалась у тодішню стильову парадигму. По суті, листовні одкровення й затаєні творчі інтенції Кобринської психологічно інспірували появу цих, пронизаних настроєм особистої життєвої депресії, художніх текстів. Прикметно, що структуруючи власний пережитий досвід у художньо-оповідні форми, Кобринська концептуалізує здебільшого трагічні мотиви своєї життєвої історії, що були найбільш відрефлексованими, емоційно тривкими, суб'єктивно винятковими фрагментами її автобіографічної й травматичної, пам'яті.

Функція наративної пам'яті мовби систематизує й упорядковує життєвий контекст, підіймаючи на поверхню споминів лише онтологічно значущі й емотивно слідні події пережитого. Проте, як зазначає В. Дуркалевич, такому системному упорядкуванню, «наративній реконструкції» «підлягає не все — лише те, що творить осердя нашої символічної історії, те, що допомагає віднайти й утвердити нашу самототожність»[2].

Авторефлексія у творі «Під конець життя»: вітальність versus мортальність. Заголовок твору Кобринської «Під конець життя (Психольогічний нарис)» (Діло, 1910, № 110–112[3]) актуалізує проблему старості та старіння як останнього етапу онтоґенезу особистості, закорінюючи в рефлексійно-психологічну архітектоніку тексту складні екзистенційні розмисли про сенсовність життя, людське проминання, старість, самотність, смертність.

---

1 *Дуркалевич В.* У пошуках наративної ідентичності: індивідуальний міф у творах Івана Франка, Анджея Хцюка і Бруно Шульца. Дрогобич : Коло, 2015. С. 11.

2 Там само. С. 189.

3 Далі у тексті зазначаємо назву та номер газети.

Микола Легкий означив жанр цього твору як «філософсько-психологічний імпресіоністичний ескіз»[1]. На мій погляд, у творі також виявні риси експресіоністичної поетики та естетики, зокрема на рівні актуалізації проблеми людина—трансцендент, людина—космос, духових вартощів, функціонуванні типово експресіоністичних художніх структур — візійності, трагізму світовідчуття, антропоцентризму, фантасмагоричності, релігійно-християнської закоріненості, афористичності висловлювань, посиленої емоційності та філософічності, суб'єктивної рецепції дійсності, яскраво вираженого автобіографізму. Експресіоністичний тип героїні твору тяжіє до сповідальності і самоосмислення, рефлексує на одвічні теми людської минущості й життєвої сенсовності, балансує поміж бажанням життя і трагічним очікуванням смерті. За словами С. Хороба, експресіоністи ставлять у центр Всесвіту окремішню особистість, «в результаті чого кожен індивід (із цілковито своєрідним характером) підносився до космічних масштабів — величних, непроминально-трагічних, і водночас езотеричних у своїй суті»[2]. Експресіоністичному світовідчуттю в цьому ескізі суголосна зосередженість на смерті, екстатичність та інтенсивність жіночих переживань, пов'язаних з її очікуванням та наближенням. В обґрунтуванні жанрового визначення цього твору, орієнтуємося також на висловлювання В. Фащенка, який пропонував називати твори з посиленою рефлексійністю і внутрішньо-психологічною подієвістю «творами рефлексії», в основі яких «побудова мислі»[3].

Домінування в тексті саме внутрішньої, емоційно-суб'єктивної лінії підкреслювала й сама письменниця, зараховуючи твір до «речей психологічно-настроєвих» (недатований лист до О. Назарієва, орієнтовно від 1912 р.: ІЛ, ф. 13, № 35). Як відомо з приписки Кобринської до переліку власних творів, поданих у листі до О. Назарієва доданий при публікації цього твору жанровий підзаголовок — «нарис психологічний» — не був авторським: «хтось додав нарис психологічний» (там само). Тому, розширюючи діапазон дотеперішніх генологічних маркувань цього твору, означуємо його жанровий різновид як *експресіоністську психограму* або *новелу-авторефлексію.*

Проблема старості як духовно-почуттєвого, психологічного феномену в цьому творі постає екстеріоризацією особистісного її переживання самою письменницею. За спогадами Оксани Дучимінської, «Кобринська помимо своїх 60 літ не допускала думки про старіння й почувала себе молодо… Їй — людині ширших зацікавлень та незаспокоєних ще амбіцій перехід у цю стадію життя здавався зловіщим»[4]. Страх власної старості непокоїв письменницю ще й своїми наслідками фізичної немічності й утрати працездатності, що було для

---

1 *Легкий М.* Проза Наталії Кобринської (ідейно-естетична еволюція й поетика) // Українське літературознавство. 2012. Вип. 75. С. 111.

2 *Хороб С.* Становлення експресіонізму в українській драмі // Хороб С. Слово — образ — форма: у пошуках художності : літературознавчі статті і дослідження. Івано-Франківськ : Плай, 2000. С. 41.

3 *Фащенко В.* У глибинах людського буття : літературознавчі студії. Одеса : Маяк, 2005. С. 22.

4 *Дучимінська О.* Те, що знаю й пам'ятаю про Наталію Кобринську // Наше життя. 1951. № 10. С. 2.

неї неприпустимим й нестерпним, оскільки дисонував з її потужним життєтворчим потенціалом: «Старости Кобринська не любила й боялася її тому, що старість дає неміч до праці, без якої Вона не уявляла себе. Бути немічною, а мати ще повно запалу до праці, це страшна трагедія!»[1]. Особливо не сприймала візуально виявних трансформацій старості, сивини, тілесної утлості. Невипадково у сприйнятті письменниці геронтофобія спричинила складний психоментальний комплекс, породжуючи внутрішні страхи, депресивну настроєвість та резонуючи в її художньому авторефлексійному дискурсі глибокими онтологічними розмислами.

Як зазначає Тетяна Коваль, художня література має «більш значний спектр уявлень про підґрунтя страху старості та цінність життя людей похилого віку, ніж це зафіксовано у філософській рефлексії»[2]. Героїнею психограми «Під конець життя» постає майже столітня бабуся. М. Епштейн означує її вікову фазу як «старість старості»[3]. В основі психологічного переживання героїні — криза «зустрічі зі старістю». Вона, хоч значно перевершувала вік письменниці, так само не мириться зі законами старості як життєвого відречення, сублімуючи свої танатологічні візії внутрішніми розмислами про моральну якість перейденого життя й ціпким протистоянням смерті. Протест проти власної соціальної маргінальності підсилений неабиякою життєвою стійкістю й вкоріненою вітальністю. За твердженням психологів, «старіння є одним з найбільш критичних періодів у житті людини»[4]. Процеси тотальної інволюції, поступового згасання й фізіологічного регресу бабусі накладаються на усвідомлення власної зайвості у світі активної життєвості. Конфлікт поколінь й стереотипне ставлення до старості загострює соціальні контакти героїні психограми, трансформуючи комунікативну перспективу в саморозмисловість: «Нажилася! Кажуть люди. Недобрі лихі люди!.. Нажилася!.. Чи вона на їхньому світі жиє? Нажилася!» [Діло, № 110].

Художня семантизація старості у тексті ґрунтується на описі прикметних геронтологічних ознак: соматичних, які підкреслюють тілесну утлість людини («покорчені пальці», «сухі руки», «запала грудь», «засохла стара грудь», «старе серце», «сухеньке тіло», «очи недомагають, руки трясуться і ціла якось прислабла»), психофізичних (безсоння, танатична візійність, фобічні синдроми, інтенсивна рефлексійність), емоційних («у старечім серци нема місця на радість і втіху» [Діло, № 111]), когнітивних (мисленнєва інфантильність,

---

1 *Дучимінська О. О.* Мої спомини про Наталію Кобринську // Жіноча доля. 1934. № 12/13. С. 6–7.

2 *Коваль Т.* Страх старості як чинник буття сучасної людини : дис. ... канд. філос. наук: 09.00.04. Житомир, 2012. С. 43.

3 *Эпштейн М.* К философии возраста. Фрактальность жизни и периодическая таблица возрастов // Звезда. 2006. № 4. С. 200–211.

4 *Грубляк В.* Психологічні особливості самотності в похилому віці // Проблеми сучасної психології : зб. наук. пр. Кам'янець-Поділ. нац. ун-ту ім. Івана Огієнка Ін-ту психології ім. Г. С. Костюка НАПНУ, 2011. Вип. 14. С. 149.

«дитинність»). Письменниця вдається до константних метафор естетизації старості, використовуючи стійкі, повторювані образи. Зокрема, символічним метафоризатором старості постає образ збентеженого старечого серця, який імпліцитно кореспондує з подібною антропологічною символізацією у «Старому годиннику»: «старе серце ковтало так голосно, як старий у куті годинник» [Діло, № 111].

З віком героїня відчуває регресивну трансформацію власного настроєво-емоційного та аксіологічного комплексу з тенденцією до поступової девальвації вітальності, зіставляє його вияви в різні періоди людського життя. Вітаїзм й життєлюбство молодості згодом змінює танатологічна почуттєвість («чорні сумерки старості»): «Чого молоді сміються, чого радіють? На се вже давно немає зрозуміння. Радість, сміх, то звуки, що уже давно заніміли в єї душі. Вона уже ніколи не радіє, не сміється…» [Діло, № 110]; «Старість не знає радости, бо не має надії на життя» [Діло, № 111]. В депресивно-ностальгійних експресіях довгожительки відлунює проблема особистісної конфліктності на схилку літ самої Кобринської з оточенням, родиною й пов'язана з нею духовна відчуженість, самотність, беземоційність: «В старших літах, — згадувала Оксана Дучимінська, — вона була така несердечна, нетепла, ніби всі почуття цієї жінки вигоріли в життєвих змаганнях чи померли разом із дорогими людьми»[1]; «Всі дрібні життєві труднощі брала дуже песимістично і це в неї скріплювалось та дуже затроїло її останні літа»[2]. Це робило її «осамітнення більш гірким і болючим»[3].

Разом із фізіологічним/тілесним старінням бабуся одночасно переживає старіння психологічне, при цьому все більше емоційно занурюючись у власний внутрішній світ, апелюючи до минулого досвіду, ревізуючи пройдений життєвий шлях за мірками доброчесного проживання. Її уявлення про онтологію смерті, людський відхід у засвіти має опертя в релігійному досвіді старої жінки, згідно з якими на добру смерть заслуговують лише праведні й милосердні: «Кажуть, що хто добре жиє, той смерти не боїться, бо добрі вчинки будуть за ним до Бога промовляти» [Діло, № 111]. Відтак жінка намагається збагнути і проаналізувати доброчинність свого земного шляху, засягаючи глибоких екзистенційних розмислів про суть милосердя й взиваючи у своїх житейських сумнівах до Бога: «та коли найбільше добра для себе і для своїх найблизших жадала, чи в тім єї вина? Боже розсуди!» [Діло, № 111]. Своє довголіття бабуся вважала винагородженою щедрістю, підсиленою сугестивно-магічною силою вдячного слова: «<…> давнійше і вона сама любила не одному уділити дещо із свого майна і бідного поратувати. <…> "Жийте сто літ!" — прошептали не одні вдячні уста, а добрі желаня сповняються» [Діло, № 110].

---

1 *Дучимінська О. О.* Те, що знаю й пам'ятаю про Наталію Кобринську // Наше життя. 1951. № 11. С. 2.

2 Там само. № 10. С. 3.

3 Там само. № 11. С. 2.

Актуальним переживанням столітньої бабусі є страх власної старості й пов'язане з ним відчуття втрати своєї соціально-родової ідентичності, запотребованості хоча б найближчими людьми. «Страх старості є різновидом страху, який був актуальним у всі культурно-історичні періоди розвитку людства. Про це засвідчують праці багатьох філософів, психологів, соціологів, культурологів, педагогів, письменників тощо. Серед причин цього страху яскраво виділяються очікування людьми в майбутньому: тілесної потворності, самотності, бідності, незатребуваності, залежності від інших, дряхлості, смерті»[1]. Тому найважливішою потребою старенької є потреба в любові, самоактуалізації і визнанні. Вона мовби намагається виправдати своє старече існування, активну соціоінтеграцію, довести життєздатний потенціал мудрістю власного віку, втримати звичаєвий авторитет господині: «Але вона, хоч і прислабла, припала до землі, хоч очи недомагають, все знає, все розуміє, всім уміє зарадити, про все подумати. О, єї ніхто не підійде, ніхто не піддурить!» [Діло, № 110].

Комплекс людської неповноцінності і зайвості більше гнітить бабусю, аніж страх смерті («Здогади, що єї можуть уважати уже за недолугу, здитиннілу старушку, глубоко застрягли в єї душу» [Діло, № 111]). Порівняння геронтологічних ознак з інфантильними тут невипадкове. Дитинна свідомість бабуні реципіюється з боку молодшого покоління, вочевидь, на підставі порівняння з дитячою безпомічністю й особливістю когнітивних процесів («Люди все так про старих думають, та й часом так справді буває, що старі зовсім дитиніють і на діточий розум переходять» [Діло, № 110]. Щоправда, з психологічного погляду таке зіставлення цілком мотивоване, якщо брати до уваги уявлення про життя як циклічний процес. На думку Н. Хамітова, «старість парадоксально поєднує початок і кінець життя, повертаючи до безтурботності дитинства, позбавленого метушні і дріб'язкових цілей дорослості. Життя людини робить коло»[2]. Навіть у власному мисленнєвому реконструюванні пережитого бабуня ностальгійно спогадує «діточі літа», знакові фрагменти свого дитинства («Та де вже ті часи, де?») як простору колишнього душевного комфорту, ідентифікантом якого є образ нової батьківської хати — духовного спадку й символу непроминальності роду: «Тогди жив ще її батько, мати, будували нову хату, у якій вона потому й звінчалася» [Діло, № 110].

Семіосферу родинного коду, темпорально описаного часопростором дитинства, репрезентують образи «родинного села» і «старого дуба», що їм приїхала вклонитися довгожителька на спомин про «дорогі місця дитинства». Інтервенція часу затерла сліди сімейної субкультури і щасливого проживання («і сліду вже не було з тої хати, що колись будували»), втім, глибоким реліктом родинної і особистої людської пам'яті старенької постав «великий, старий

[1] *Мовчан М.* Лабіринти страху старості: проблеми і перспективи // Гуманітарний вісник ЗДІА. 2013. № 53. С. 86.

[2] *Хамитов Н.* Философия и психология пола. Киев : Ника-Центр, 2001. С. 120.

дуб», що привітав давню приятельку «шумом твердого листя». В ретроспективному дискурсі дитинства *дуб* символізує антропологічний код дому, візію батьківської хати, а в автобіографічному обрисі письменниці імпліцитно корелює з топосом знаменитого саду Озаркевичів в Белелуї й людською пам'яттю про їхній славетний родовід. З цим сакралізованим дендросимволом ідентифікується також образ генеалогічного дерева, що становить центральну вісь родинного зв'язку і родинної ідентичності бабусі, водночас акумулюючи енергію вікової непроминальності. З погляду антропологічної конотації дуб є антитетичним темпоральним маркером у зіставленні з нетривкістю людського життя: «О! Дуб сильне дерево, довге і трівке його житє» [Діло, № 110]. Це — вітальний символ довголіття, життєвої потуги, часової континуумності, свідок проминання багатьох поколінь і конкретних життєвих історій, сакралізований образ-хронометр, пов'язаний з людською долею.

Особливої онтологічної конотації у зв'язку з розмислами про сенс життя набуває образ цвинтарного простору, який, на думку О. Мельник, фігурує у тексті «як ненастанне нагадування про остаточне звуження простору живих і про наближення останнього часу»[1]. Героїня застановляється на різній екзистенційній рецепції цвинтару, «того твердого ложа вічного сну живих колись людей», мотивованій особливостями віку: замолоду споглядання цвинтару «не звертало єї особливої уваги, і не псувало гарного настрою, не переривало веселого сміху»), у зрілому віці це сприйняття емоційно перейняте («жалібно зітхнула»), а на старість — нав'язливо сугестивне, візіонерське («тепер тота думка майже єї ніколи не покидає, вона все видить хрести, могили, а серед них високу білу тінь з косою, що гордо ступає і гордо дивиться на своє діло» [Діло, № 110].

Загалом стійкий для прози Кобринської образ цвинтарного світу має автобіографічну ґенезу, пов'язаний, з одного боку, з досвідом втрат — чоловіка, батьків, брата, а з іншого боку — з місцем віднайдення душевного супокою, до якого у старості в часі вечірнього променаду любила приходити письменниця: «Вона любила йти на цвинтар. Ми переходили головну алею цього царства супокою <…>»[2].

Фрагментарність сюжетної оповіді в цій психограмі оптимізується концептуальністю зображуваних станів екзистенції душі. Авторефлексія стає формою посиленого психоаналізу, кристалізацією самосвідомості, конструюванням власної життєвої історії, пізнанням себе та осмисленням внутрішнього світу. Ферментами самореферентної спогадової візії стає автобіографічна пам'ять, метафорично означена в тексті як «попіл пам'яті», іскра якої активізує ці

[1] *Мельник О.* Старість у деталях: образність старіння в художньому письмі Наталії Кобринської // «Йшла не тільки з духом часу, а й перед ним» : Наталія Кобринська та літературний процес кінця XIX–XX ст. : зб. наук. пр. Львів, 2015 С. 97.

[2] *Дучимінська О. О.* Мої спомини про Наталію Кобринську // Жіноча доля. 1934. № 12/13. С. 5.

життєві спомини: «Стара пам'ять довго пружилась і нагадувала все те, що і як переживалося <…>» [Діло, № 111].

З проблемою «зустрічі зі старістю» корелює ще одне фундаментальне переживання бабусі — *страх смерті* (танатофобія) та занепокоєність смертю: «Страх, що вириває із серця кожду барвнійшу цьвітку, гасить кождий яснійший промінчик» [Діло, № 111]. З одного боку, жінка усвідомлює невідворотну людську смертність («Молодий умерти може, а старий мусить»; Діло, № 110), а з іншого — вона ціпко вкорінена у власній життєвості, виразно проартикульованій в її ж афористичних рефлексіях: «Старий чоловік, як стара одежина, валяється по кутах, а молодий, то нова святочна одежина. Коли навіть умре молодий чоловік, то люди більше за ним жалують, як за старим. Але що з того жалю прийде тому, що вже не жиє. Все ліпше жити!» [Діло, № 110].

Екзистенційний досвід страху смерті у свідомості довгожительки підсилений пам'яттю життєвих втрат, відходом у засвіти багатьох дорогих людей. Фатальний засуд безпощадної «білої тіні», «страшного моменту» упав на цілий родовід старенької: «Кілько то вже за нею скосила та тінь голов, дорогих голов: батько, мати, чоловік, сестри, браття, діти». Цей генеалогічний мартиролог акумульовано в образі родинної могили, що її впродовж життя довелося оплакувати жінці: «Не раз гадала, що над такою дорогою могилою очи з слізми випливують, головою наложить, житєм переплатить» [Діло, № 110]. У семіотичному полі цього рефлексійного спомину героїні — автобіографічний слід травматичного досвіду кількох втрат у житті самої Кобринської.

Метафізична природа людського страху смерті має різні пояснення й різну ґенезу. На думку А. Шопенгауера, він мотивований потужним життєвим потенціалом людини, її настановою жити, «могутньою прив'язаністю людини до життя», бо «ціла наша внутрішня сутність вже сама по собі є волею до життя, і життя тому повинне здаватися нам найвищим благом»[1]. Е. Фромм пов'язував людський страх смерті зі свідомістю втрати: «Страх смерті — це по суті не зовсім не те, що нам здається, це не страх, що життя припиниться <…>. Це — страх втратити те, що я маю: своє тіло, своє "Я", свою власність і свою ідентичність»[2]. «Страх народжується там, де є думка про смерть, є розуміння власної конечності, обмеженості в часі. І тут ми візьмемо на себе сміливість стверджувати, що страх смерті безпосередньо зв'язаний з переживанням людини себе як існуючої в часі»[3].

---

1 *Шопенгауэр А.* Метафизика половой любви // Артур Шопенгауэр ; пер. с нем. Ю. И. Айхенвальда. Санкт-Петербург : Азбука-классика, 2005. С. 31.

2 *Фромм Э.* Иметь или быть? Москва : Прогресс, 1986. 238 с.

3 *Кузнецова В., Щелоков О.* Причины страха смерти и асимметрия времени // Фигуры Танатоса. Вып. 5 : Тема смерти в духовном опыте человечества / отв. ред. А. В. Демичев, М. С. Уваров. Санкт-Петербург : Отд. Ин-та человека РАН, 1995. URL: http://anthropology.ru/ru/text/kuznecova-vv/prichiny-straha-smerti-i-asimmetriya-vremeni.

Проблема смерті в земному житті людини стає найважчим і найтрагічнішим усвідомленням, не раз примушує застановлятися та тривожитися. Такий контекст екзистенційної розмисловості бабусі: «Лиш чоловік, як на світ приходить, нічо про те не знає; а що мусить умерти, про те він знає і те мучит єго, забирає півщастя єго життя на земли» [Діло, № 111]. У свідомості жінки концепт смерті має християнсько-релігійне опертя: «Душа смерти не знає і вертає лиш там, звідки прийшла. "Богові душу віддає", — говорять люди, як хто умре. Бог дав житє, Бог і відбирає» [Діло, № 110]. Доброчесне проживання й праведний земний шлях, як стверджує бабуня, через Боже заступництво вберігає людину від страху перед смертю. Саме цією християнською закцентованістю та побожністю мотивований акт уявної сповіді жінки («душу отворила перед Богом»), яка, намагаючись зревізувати перейдений земний шлях, засвідчує готовність до трансцендентного переходу: «Житє довго тягнулось, а до доброго вчинку не одна була нагода. Та чи все вона використала тоту нагоду? Одно лиш знає, що нікому зла не хотіла <…>» [Діло, № 111].

Психограма «Під конець життя» пронизана загальною танатологічною експресивністю, передчуттями *«страшного моменту»,* життєвої проминальності, закономірної скінченності свого земного шляху: «Усі єї думки, усі єї почування звертаються до того моменту, до тої страшної неумолимої конечності, мулять у нутрі єї душі і серця, відбирають спокій і відганяють сон з єї повік» [Діло, № 110]. Стомлена уява бабуні не дає заснути вночі, насилає їй постійні видіння смерті: «знов бачила прозору білу тінь, яка протягала до неї довгі руки» [Діло, № 111].

Бабусині розмисли про смерть, страхи нічних мортальних візій чергуються зі сценами описаних смертей (спочатку сусідки, а згодом і доньки), очевидицею яких стає довгожителька. Смерть останньої дитини — найважчий життєвий удар для бабусі, бо несе зі собою страшне сирітство і самотню старість: «Так; пішла та й лишила єї таку стареньку, немічну, саму одну на світі!» [Діло, № 112]. Такі моменти посилюють екзистенційну самозаглибленість бабусі, а разом з тим нерозуміння «висшого приказу» і «висшої волі», що прирекли її на нужденне доживіття. Присутній у багатьох пізніх творах Кобринської лейтмотив психологічного буття героїні — *самотність* — осмислено в цьому творі в іншій екзистенційній проекції як проблема самотньої старості, трагічного досвіду доживання, «недолі і сирітства на старі літа». Фатальним засудом для самітної матері є те, що вона пережила всіх своїх дітей, навіть наймолодшу доньку, залишилася «немічна, сама одна на світі!», «стала бідною безпомічною сиротою» [Діло, № 112]. «Старість без природної підпори — се найтяжче сирітство на світі» [Діло, № 112], — такого трагічного висновку доходить героїня і по-справжньому досвідчує цього відчуття. На думку М. Хамітова, «сирітство — це раннє осягнення таємниці смерті всією повнотою буття»[1].

[1] *Хамитов Н.* Философия и психология пола. Киев : Ника-Центр, 2001. С. 122.

У геронтологічній чуттєвості бабусі письменниця самоідентифікує духовні симптоми власного старіння, особливо виявні після смерті батьків. Трагедія втрати загострює відчуття її цілковитої незапотребованості і соціальної маргінальності, а відтак знеохочення, духовного вичерпання й передчасного фізичного знемагання. Такий стан оприявнюють також епістолярні експресії Кобринської до Олександри Куліш (ІЛ, ф. 13, № 10, лист від 1906 р.), синхронні з часом написання «Під конець життя». Ці листовні одкровення екстеріоризують тогочасну психонастроєвість письменниці. Невипадково втрачену ідентичність дитини/доньки письменниця намагалася компенсувати своїми дочірніми почуттями до О. Куліш. За спогадами М. Лімницького, «самота прибиває цю сильну життєрадісну жінку»[1].

У психограмі бабуся боїться самітно перебувати у власній хаті, бо нічні видива породжують мортальну візійність, внутрішній неспокій і страх. Топос *хати-пустки* також імпліцитно корелює з біографічним інтер'єром смеркального доживіття Кобринської в своїй болехівській хатині, мертвецький настрій якої відчула її молода сучасниця: «Надмір меблів, портретів, картин, дорогих тканин і пам'яток, привезених із чужих країн, не тільки відбирали кімнатам затишність, але лишали враження якогось *омертвіння*, ніби походили з якоїсь дуже далекої доби»[2]. «Потребуючи душевного простору, жила в глуші, в понурій, ніби омертвілій хатині, що згадувала кращі, але безповоротно минулі часи»[3].

У цій психограмі Кобринська психологічно артикулює власні душевні переживання, психічні фобії, гнітючі екзистенційні розмисли, водночас виявляє й складну психофізіологічну чуттєвість свого смеркального періоду: «Боялася старости, яка невмолимо зближалася, недуги і смерти»[4].

В інтенсивній емоційності й духовній заглибленості героїні постає експресивна самоідентифікація письменниці. Так ніктофобія й безсоння старенької й зумовлений ними страх нічних візій оприявнює у творі психічну ідентичність «пізньої» Кобринської, її схильність до неврозів, танатичної занепокоєності, внутрішніх страхів (смерті, ночі, самотності, людей). На старість «нервозність її зростала, вона не спала по ночах, почала вже навіть боятися зовсім необосновано <…> своїх співмешканців», — згадувала Оксана Дучимінська про тогочасний душевний уклад письменниці[5]. Трагедію самотньої сирітської старості «душевно розбитої» письменниці, на думку Оксани Дучимінської, виявляє її заповіданий нагробний напис «Мене вже серце не болить»: це — «біль старої, осамітненої людини серед жорстокої дійсности»[6].

---

1 *Лімницький М.* Н. Кобринська в останніх роках життя // Новий час. 1934. № 140.

2 *Дучимінська О.* Те, що знаю й пам'ятаю про Наталію Кобринську // Наше життя. 1951. № 10. С. 2.

3 Там само. № 10. С. 3.

4 Там само.

5 Там само. № 11. С. 3.

6 Там само. № 12. С. 3.

Внутрішні підсвідомі фобії й духовні симптоми старості письменниця переносить у психічну організацію своєї героїні. Беззсоння розбалансовує душевний спокій бабусі й активізує гнітючу розмисловість: «не знати-що дала би за те, якби могла спати у таку страшну, темну ніч, утопити в ній свої невеселі, тяжкі думки» [Діло, № 110]. Ейдологічна репрезентація образу ночі та її аудіального еквівалента — тиші — в духовному переживанні жінки, окрім фобічних реакцій (ніктофобія, сіленсофобія), набувають виразних ознак символічних матафоризаторів смерті: «І знов ніч, як море, чорна, темна ніч. Боже! Як вона боїться тої ночи, тої нічної тишини.

День — то житє, а ніч кидає на все таку мертву, глуху тишину. А вона якраз боїться тої тишини, тої нічної темряви. Тишина — то смерть, нічний сон, і се її переймає дрожем <…>» [Діло, № 110]. Онірична реальність ночі сугестіонує свідомість жінки нав'язливими візіями потойбіччя, відчуттям близьких доторків смерті, фантасмагоричними з'явами її померлих родичів у супроводі «білої довгої тіні», які мовби стають провісниками її швидкого відходу в засвіти: «Той блисне живим оком, тамтой мелькне блідим лицем, склониться гарненька діточа головка, витягають старі зморщені руки. А з-поміж усіх, виступає він гарний, молодий, то єї дружина. Як беріг зелений обірвався. Чути зойк і крик, то плач дітей» [Діло, № 110]. Мортальний код, що домінує у візіях героїні, означує певну когерентність її буття, балансування між двома світами — удень (земним), вночі (потойбічним), фактично, між життям і смертю.

Іншим ейдологічним когерентом міжсвіття й сфер життя/смерті постає у тексті образ *дороги*, у яку, підпершись палицею, вже напоготовилася старенька: «<…> все їй здається, що вона вибирається вже десь в далеку, дуже далеку дорогу, що їй приказано іти, і не оглядатись що за нею і по ній лишає ся. Той приказ клонить до землі її стареньку голову і кервавить серце» [Діло, № 110]. Символічний локус дороги постає шляхом душі у потойбіччя, сакральним міфопростором, межею переходу в «чужий» світ. Невипадково імператив «не оглядатися» має означати остаточний вихід за межі «свого», рідного простору, ідентифікованого з локусом рідної хати. За словами В. Войтовича, «дорога співвідноситься із життєвим шляхом, шляхом душі у потойбічний світ і семантично виділяється в перехідних ритуалах: похоронах, деяких сімейних обрядах»[1]. Тому для героїні, закоріненої у власній хаті і землі, ця дорога ритуального переходу символізує трагічний розрив з її іманентним життєвим простором і тотожна смерті. «Вона не може не оглядатись за тим, що лишає, не може представити собі, якби без неї виглядала єї хата, де поділа би ся вся єї праця, якби вона відійшла і ніколи не вернула. Мало би те все лишитися, як є, ненарушене, хоч би єї не стало? Чи то можливе? Чи не попадали би стіни єї хати, не запалась би враз з нею у землю уся її праця?» [Діло, № 110]. В цьому кон-

[1] *Войтович В.* Українська міфологія. Київ : Либідь, 2002. С. 163.

тексті міфологема *дороги* постає розлогою метафорою пройденого життєвого шляху бабусі, в аксіологічному вимірі якого превалює її жіноча ідентичність берегині дому і роду, запопадливої господині, для якої праця власних рук стає найвищим сенсом життєвої екзистенції. Цей зв'язок утримує її тут, на землі, стає осердям її вітальності й джерелом життєвої потуги. «Ніколи вона так не дорожила кождою крихтою дочасного добра, як тепер. Кожда крихітка того майна якби прив'язувала її до землі, прилипала до єї тіла і придержувала в нім душу, що вже віщувала своє призначенє і кождої хвилі могла з ним розлучитись» [Діло, № 110]. Хоча господарська дбайливість бабусі з часом зазнає геронтологічної трансформації у надмірну ощадливість і навіть скупість, самозацикленість на власних нажитих благах, спричиняючи розходження з власною донькою через негосподарність і «гайнованя» молодшої господині: «Ні оден листок огородовини не змарнується в єї городі; ні одно не пропада зеренце. Все вона пошанує, про все подбає. А єї донька — чи буде вона так все шанувати, так за всім побиватися? Ні, вона уже не має тої вдачі, любить дещо і прогайнувати» [Діло, № 110]. Світоглядний, ментальний, віковий конфлікт матері і доньки актуалізує кризу взаємодії поколінь, порушену ще раніше в оповіданні «Дух часу».

У трактуванні старенької, відкинутої матері феномен справжнього материнства має свої критерії. Тому свій надмірний менторський контроль за уже немолодою донькою вона виправдовує інстинктом чутливого материнського серця, тоді як донька ідентифікує в ньому «серце ворога»: «Чи вона справді була такою злою материю? Вона, що все так високо цінила свої материнські заслуги? Чи не всі вона свої діти виплекала власною грудию, вибавила на своїх руках, вивела у люди? Ні одну дитину не випустила у світ з голими руками; про кожде подумала, подбала; ні одно не мало права на ню жалуватись…» [Діло, № 111]. У схожі життейські розмисли про ціль материнства як головної місії власного життя і власні материнські сподівання поринала і стара їмость пані Шумінська («Дух часу»). Невипадково Кобринська за проблематикою споріднювала цей ранній реалістичний твір із модерністським «Під конець віку»: «Тут виджу, що нема великого перелому у моїй, що так собі позволю сказати, творчості, позаяк Шумінська була моїм першим твором, "Засуд" і "Під конець життя" належать до найновіших. Хотя й в Шумінській реалісти бачили представленє двох поколінь, як "Отци і діти"» (лист до О. Назарієва орієнтовно 1912 р.: ІЛ, ф. 13, № 35).

Екзистенційне осмислення феномену смерті розгортає у психограмі «Під конець життя» поетикально-ейдологічну концепцію її художньої семантизації. Мортальну, танатологічну конотацію в тексті репрезентують образно-символічні *ідентифіканти смерті — фантасмагоричні* («коло печи щось стоїть, біліє, росте, розтягаєся і досягає як до єї постелі, блискучою косою»; «висока біла тінь з косою, що гордо ступає і гордо дивиться на своє діло: Все те вона косить,

все те покладає, як покіс трави»; «страшний післанець»; «прозора біла тінь»), *емотивні* («у серци радости нема: там все темно і мрачно, як на цвинтари»; «чорні сумерки старости»), *локальні* (цвинтар, хрести, могили), *часопросторові* («мертва глуха тишина», «нічна тишина», «нічна темрява», «страшна темна ніч», «тишина — то смерть»). Наприкінці твору фантасмагорична візія смерті трансформується в аудіальний супровід смерті-вихору: «Скажений свист перелетів хату; загудів у воздусі, торгав вікнами, розбивався о стіни, з шумом покладав дерева і з тріском ломив галузє» [Діло, № 112]. Бабуся безпомилково впізнає в цьому містичному шаленстві обличчя й близький доторк смерті: «То вона тота потуга, люта сила, що все нищить, змітає, скосила і змела її доньку, одиноку підпору єї життя; то вона щоночи витягала до неї руки і наставала на єї житє» [Діло, № 112]. У герці зі «страшно силою», «білою тінню» старенька залишається живою. Інстинкт життя перемагає танатофобію бабусі й ще більше посилює її біофільні інтенції. «І сухими руками ухопилась за голову, обмацувала лице, плечі, запалу грудь, і якась радість блиснула в її нутрі.

Так, то справді вона, — вона сама, єї ще не досягла біла тінь, не убила страшна сила. Вона жива» [Діло, № 112]. Завершальне риторичне питання твору — «Лиш чи довго ще?» — переносить цю екзистенційну інтригу поза текст.

Соціально-комунікативний, житейський досвід бабусі виявляється в артикулюванні аксіологічних сентенцій на тему життя — смерті: «Житє! Воно так само сильне, як смерть»; «О! житє! Велика сила пливе, як вода, ніколи не стає, стінесь з смертию, замре якесь одно, або друге житє упірне, як камінь у воду, і знов вирівнається, — попливе»; «О, житє, житє, велика в тобі сила!», «Житє має свої права» [Діло, № 110]. За глибинністю екзистенційного сенсу вони не поступаються філософській концептуалізації цих феноменів, адже їх істинність засвідчена мудрістю і досвідом довгожительки. Тому, попри усвідомлення своєї зайвості та життєвого девальвування у зв'язку зі старістю, у розмислах бабусі непереможно утверджується вітальна настроєвість, здатність розуміти й по-справжньому цінувати життя, артикулюється нестримний потяг до життя, який, як і в інших авторефлексійних текстах Кобринської, стає екзистенційно-аксіологічним осердям усього автонаративу.

Один на позір дрібничковий життєвий випадок, «мимовільні рефлексії» зрезонували новою розмисловою потугою в іншому автонаративі Кобринської під назвою **«Скарбонка»** (Ілюстрований календар Товариства «Просвіта» на рік звичайний. Львів, 1910, ч. 353, с. 2–3). Ретроспективний фокус спомину оприявнює гнітючі внутрішні переживання письменниці, спричинені її нелегким філантропічним досвідом (заснування охоронок, дитячих читалень). Щоправда, ці враження позбавлені певної документально-хронологічної означеності: «Скілько від того минуло часу? — Не знаю. — Не приходить мені навіть на гадку обчислювати, та й ще се така дрібна маловажна річ» [Ілюстрований календар, с. 3]. Для письменниці був важливий психічний слід цих особис-

то пережитих історій, знакових для неї вже в теперішньому «актуальному хронотопі» (Ю. Кузнецов). Перечулена спогадова настроєвість специфічно репрезентує в тексті експресивно-метафоричну семантику часопроминання: «Та чи від тої пори богато дечого иншого не пережилося, не перенеслося, не лишило болючого, незатертого в душі, що наче блукаючі тіни з гробу встають під вечер, житю заглядають в очи, торгають серцем і мучать думками» [Ілюстрований календар, с. 3].

Водночас письменниця наголошує, наскільки пізнавальним і цінним став для неї здобутий досвід з погляду нового аксіологічного осенсовнення, духовного осяння/прозріння, відкривши їй нові горизонти як людської екзистенції, так і національного буття вцілому: «Оден случай, оден маленький натяк отворив ненадійно очи мого духа і я узріла ...» [Ілюстрований календар, с. 2]. Сутність спрактикованого у власному громадянському чині досвіду Кобринська формулює такою сентенцією: «Я узріла, що так в життю одиниць як народів пожертвованє одних вирабляє егоїзм у других» [Ілюстрований календар, с. 2]. Наративну розмисловість у тексті скомпоновано дещо інверсивно, бо після цієї, по суті, фундаментальної тези-проблеми, одразу виводиться нова соціогуманітаристична, культурофілософська синтеза Кобринської, що постулює ідеологію національної ментальності: «Не доста проте дбати, про просвіту народа, його материяльний добробит, не доста йому служити, але треба у него самого вирабляти висші вимоги, почування і зрозуміння гідности чоловіка. Най він знає, що винен собі, а що загалови і о скілько добро загалу приносить і йому добра. Але те мусить зрозуміти він сам, а ні, аби хтось другий про него думав» [Ілюстрований календар, с. 2].

Такий рецепт проти діагностованої важкої недуги — національного егоїзму — засвідчує громадянську вдумливість й національну прозірливість Кобринської як духовного виразника настроїв та ідей свого покоління. Письменниця трактує альтруїзм як важливу соціокультурну модель, що є складовою успішного національного розвитку, інтелектуального поступу, ментального характеру нації. В теологічному сенсі — це доброчинність на благо інших. Кобринська наголошує на загальногуманному характері людського благодійництва, зважаючи на ідентичність кожного суб'єкта як члена соціуму, спільноти, громади.

З жанрового погляду «Скарбонка» — це філософсько-медитативний нарис, в якому авторка застановляється над пріоритетами національного виховання, проблемами саможертовності, альтруїзму/егоїзму, формування громадянської самості й людської гідності. Насущні питання кристалізації національної свідомості, просвітницьких інтенцій розкрито крізь призму поведінки й мотивації молодшого покоління, а також крізь досвід власної просвітницької практики письменниці. Автонаративна оповідь-спогад про випадок в одній маломістечковій читальні, по суті, є фактологічною колізією, що структурує головну

синтезу цього нарису. Авторка розповідає про свій педагогічно-виховний експеримент, застосований на малих читачах. Придбавши на ринку звичайну глиняну «скарбонку» (скриньку для грошей) та власноруч надписавши на ній «для спільного добра», оповідачка запропонувала дітям пристати на такий проект: «кождий, що бере книжку до читання, мусить до тої скарбонки кинути оден гріш», щоб згодом за призбирані кошти поповняти книгозбірню добрими книжками. У такий спосіб, скарбонка стає тим аксіологічним індикатором, що тестує свідомість, щедрість і моральний рівень «молодих присутників» читальні, диференціюючи дитячу аудиторію на різні групи: «найвічливійших у своїх почуваннях», які одразу долучилися до складчини; прагматичних, які пристали на проект, «упевнившись, що лиш під таким услів'єм мож їм буде брати книжки» і виняток — один хлопчина, що відмовився складатися взагалі, мовляв, що в нього немає грошей. Резонатором цієї морально-етичної колізії, представленої лаконічним діалогом поміж нараторкою і впертим хлопчиною, слугують іронічно-обурливі фрази інших дітей: «Він богатший від нас, його тато має гроші, лиш він скупий тай тому так каже» [Ілюстрований календар, с. 2].

Письменницю глибоко діткнуло таке загострене відчуття дитячої справедливості, а надто — зухвала поведінка затятого малого скупія, як свого роду виправдовувально-захисна реакція на власний вчинок:

«"То я вже не буду більше нічо читати, — сказав знов майже плачучим голосом, коли вже відходили.

"Ні", — відповіла я сухо.

Він глянув на мене з докором, а губи його болючо скривилися» [Ілюстрований календар, с. 3].

Закарбоване у ретроспективній пам'яті та уяві автонаратора «мале, скривлене личко маленького, упертого і скупого хлопчини», в силу передуманого й переосмисленого сублімується у збірний образ незрілої й несвідомої частини нації, що своєю індиферентністю до справ громадських руйнує ввесь національний організм. Адже, стверджує письменниця, «з такого рода егоїзму не виробиться висшого культу чоловіка», а отже, не скристалізується повноцінна національна спільнота. В цьому сенсі потенціюється символічна конотативність концепту скарбонки як образу скарбниці загальнонаціонального надбання, вклад у яку кожного без винятку є запорукою монолітності нації, умовою «загального добра».

Водночас фейлетонний підклад цього твору виявляє внутрішньо особисту трансформацію громадянського світогляду письменниці, виявну в рефлексіях-сумнівах оповідачки щодо доцільності власної просвітницької благочинності: «Чи се я добре роблю? — думала я не раз, чи дійсно причиняюся тим способом до піднесення дійсної стійности чоловіка, та чи скорше не відбираєся йому тим найкрасшу частину його гідности — "гордість"?» [Ілюстрований календар,

с. 2]. Досвід невдалого просвітницького місіонерства та культурного філантропізму примусив Кобринську від початку 1900-х років переглянути свої утопічно-емансипаційні декларації 1880-х — середини 90-х років, коли її відчайдушна кампанія «розбудження жіночого духа через літературу», численні харитативні акції наразилась на нерозуміння, висміювання, ігнорування. За лаштунками злободенної проблематики цього нарису латентно проступають котроверзи Кобринської з духовно незрілим українським жіноцтвом, нефаховою критикою, збайдужілою галицькою громадою та власним поколінням.

Психограма Кобринської **«Du bist die Ruh» (Ти — спокій)** (ЛНВ, 1914, т. 66, кн. 6, с. 385–398) розгортається як форма особливої художньої саморепрезентації через модус спомину, авторефлексій, ретроспективних візій героїні. Рефлексійна призма оповіді дає можливість ідентифікувати в автонараторові alter ego самої авторки, яка мовби з боку спостерігає за своїм життям. За словами М. Лімницького, це «оповідання» (чи за генологічним визначенням Д. Лукіяновича, «поезія в прозі») «являється мовби продовженням і завершенням настроїв, які закріпила К[обринська] в свойому "Блудному метеорі"»[1], де танатологічна візія смерті коханої людини, містичне переживання й еманація з душею померлого через відчуття станів природи закцентовують новий мотив смеркальної творчості Кобринської — «подув трансцендента в душі чоловіка» й закорінену у власну психочуттєвість автобіографічну рефлексію.

Психограма «Du bist die Ruh» набуває ознак тексту-переживання, оскільки в ньому домінує опис чутєвості, заснований на метафориці людських експресій — неспокою, страху, трагедії, самотності — модерністських відчуттів кризового помежів'я; водночас цей текст емоційно трансформує самого автонаратора, його ціннісні стратегії, призводить до саморозуміння і саморозвитку, «еволюції душі». З іншого боку, вербалізація власних емоцій полегшує ці переживання та слугує катарсисовим засобом. Тож, наратив «являє собою трансформацію неупорядкованих життєвих подій у певну послідовність, вибудовану, виходячи із загальної життєвої концепції оповідача, його особистісного міфу, що визначає внутрішню логіку породжуваного тексту»[2].

Видавнича історія твору «Du bist die Ruh», що найадекватніше відображає психологічні настрої Кобринської на схилку літ, цікаво висвітлена в мемуарах М. Лімницького «Н. Кобринська в останніх роках життя». З них відомо, що твір втрапив до великої «пачки манускриптів» письменниці, захованих у шафі без наміру друкувати. Тоді, залишившись поза літературним процесом, Кобринська писала ці тексти «для себе» у сподіванні, що вони будуть надруковані після її відходу у засвіти[3]. Публікації твору значною мірою посприяв саме

[1] *Лімницький М.* Кобринська в останні роки життя // Новий час. 1934. № 141.

[2] Розуміння та інтерпретація життєвого досвіду як чинник розвитку особистості : монографія / за ред. Н. В. Чепелєвої. Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2013. С. 53.

[3] *Лімницький М.* Кобринська в останні роки життя // Новий час. 1934. № 141.

М. Лімницький, запропонувавши письменниці надіслати рукопис до київської редакції «Літературно-наукового вістника» на руки його університетського товариша Івана Лизанівського. Відтак у п'ятій книжці ЛНВ за 1914 рік було уміщено анонс твору, що готувався до друку в наступній книжці журналу. Проте в повідомленні сталася прикра помилка зі заголовком: замість «Du bist die Ruh» було зазначено назву «Ich liebe die Ruhe». Цей фатальний редакторський недогляд, механічна описка, а, можливо, й чийсь зумисний жарт «вивели Кобринську з рівноваги», оскільки концептуально руйнували авторську інтенцію тексту та його головну ідею. Принципові нюанси обидвох назв письменниця прояснила в своєму терміновому листі до Лімницького: «"Ich liebe die Ruhe" [нім. Я люблю супокій. — *А. Ш.*] — то нонсенс старої романтики, то зміняє зовсім значення моєї новельки.

Die Ruh в моїй новелі — то одна з сил всесвіта, як творчість (т. є. Русалка у Гавптмана, Любов у Пшибишевського, смуток і любов у Метерлінка), то абсолют, а не сентиментальний настрій старої романтики. На ґвалт хотять з мене зробити стару романтичку». Кобринська просила негайно передати свої авторські претензії та пояснення І. Лизанівському й заявила: «Коли мають так мою новелю калічити, то ліпше нехай не друкують».

Найбільше, що «зіритувало» авторку в цій ситуації, — підозра в зумисній редакторській інтервенції в її текст з метою ідентифікувати твір письменниці зі старою літературною школою й естетичною парадигмою, елімінувавши з новочасної модерністської традиції. Тому так принципово обґрунтовувала авторка саме модерністську ґенезу фундаментальної світоглядної універсалії у своїй автопсихограмі, увиразнивши також інтертекстуальний контекст й творчий задум автентичного заголовка: «<…> то означає всесвіт і абсолют модерни. Як Сміхунчик у Пачовського, як Waldschrat у Гавптмана, то похоть, космічна сила. Нею може бути також і радість. То зрозуміння увели нам модерністи, то їх заслуга»[1]. Оповідання таки побачило світ у шостій книжці ЛНВ, але тоді через початок війни ця книжка до Галичини вже не дійшла. Своє надруковане оповідання Кобринська побачила щойно 1919 року і «заспокоїлася: заголовок був правильно поданий»[2].

Концептуалізуючи саме заголовком модерністську інтенцію цього твору, Кобринська підпорядковує йому образно-поетикальну й наратологічну парадигму всього тексту. Доказом абсолютно нової письменницької техніки слугує не лише епістолярне profession de foi, ословлене у вищезгаданому листі до Лімницького з покликом на інтертекстуальний модерністський контекст Європи, а й сама, власне модерністська, фактура тексту, упізнавана передусім в образно-метафоричній вербалізації екзистенціалів страждання, смутку, розпа-

[1] *Лімницький М.* Кобринська в останні роки життя // Новий час. 1934. № 141.
[2] Там само.

чу, безнадії, увиразнення концепту душі як сховку почуттів. Цілковито модерну конотацію містять зображені у творі топоси «осінньої шаруги», цвинтарного простору, пекельних мук; уведення візійних станів, актів спіритуалізації як вслуховування в тишу і сприйняття акустичних образів. Модерністські тенденції оприсутнені також в метафізичній площині тексту, у вираженні непоборного дуалізму та складної діалектики душі й чуттєвості, яка еволюціонує від страждання до осягнення абсолютного спокою, ідентифікованого з різними феноменами. Ці проблеми часто актуалізували мислителі епохи fin de siècle.

Композиційно твір розпочинає ліричний-спогад автонаратора, властиво, самої письменниці, який структурує біографічний дискурс тексту на окремі символічно-метафоричні фрагментами та слугує своєрідною ретроспективною преамбулою до описаного далі потоку психодуховних рефлексій уже зрілої жінки. В основі спогадів — уривки «давніх загадкових настроїв» героїні [ЛНВ, с. 396], цікава авторефлексійна призма оповіді, в сюжетному наративі якої легко впізнаються біографічні віхи життєпису Кобринської. По суті, це автопсихорефлексійна белетризація власної долі, викладово оформлена як односторонній діалог та психологічно мотивована «непереможною потребою виговоритись» [ЛНВ, с. 395]. Схожу техніку спогаду-ретроспекції Кобринська використала раніше в оповіданні «Дух часу».

«Створення автонаративу як самостійного дискурсу, що сприяє як самопрезентації, так і самоосмисленню, перетворюється на особистісний спосіб конструювання власного життя.

За одиницю автонаративу є сенс розглядати певний нелінійний спосіб взаємозв'язку низки подій, що відтворює актуальну смислову інтерпретацію зустрічних впливів конкретного минулого, теперішнього і майбутнього[1].

Вікторія Дуркалевич цікаво спостерегла функціональність й семантичну антропологізацію темпоральних образів у контексті пригадування: «час субстанціалізується, унаочнюється, трансформуючись у низку промовистих візуальних образів, нерозривно пов'язаних із ситуацією, що розгорталася illo tempore»[2]. У семіосфері спогадів пережитого біографічно конотованим є образ *«тихих діточих снів*», який артикулює в тексті полівалентну онтологічну семантику. Тиша дитячих снів — це стан абсолютного злиття з Трансцендентом, перебування у вимірі духовного комфорту, разом із тим — це ще один вияв образу вселенського спокою як космічної сакралізованої субстанції, удоступненої передусім безгріховній душі маленької дитини через її трансцендентну комунікацію з небесним Ангелом і можливістю перебування в ангельських сферах: «В тих снах усміхаються до вас ангели. Від них берете крила і плинете у широкім

[1] *Титаренко Т.* Автонаратив як особистісний спосіб життєконструювання // Наукові студії із соціальної та політичної психології. 2011. Вип. 26. С. 261.

[2] *Дуркалевич В.* У пошуках наративної ідентичності: індивідуальний міф у творах Івана Франка, Анджея Хцюка і Бруно Шульца. Дрогобич : Коло, 2015. С. 184.

просторі понад шпилі гір і верхи дерев, понад широкі розлогі долини» [ЛНВ, с. 385]. Мотив «усміхання ангелів» до сплячої дитини як запорука здорового покріпляючого сну корелює з народними уявленнями, що сміх дитяти уві сні означає загравання з нею ангелів й ототожнення дитячої чистоти й невинності зі самими цими надприродними божественними істотами. Цей мотив подибуємо у Франковій поезії «Ось спить дитя, невинний ангел чистий…» (1884): «Ось спить дитя, невинний ангел чистий./ Смієсь у сні — се ангел з ним іграє» [т. 1, с. 147]. Власне, образ «тихих діточих снів» в психограмі Кобринської слугує фундаментальним онтологічним ейдосом, що розпочинає людське життя, людський шлях, є стартовою точкою земної екзистенції людини, доказом її божественного початку і Божого призначення: від ангелів «берете крила і плинете у широкім просторі» [ЛНВ, с. 385]. У тексті цей ейдос композиційно злютовує ввесь внутрішній автобіографічний сюжет твору, заснований головно на авторефлексіях самої авторки.

Разом з тим, символіка спокійних «діточих снів» відсилає й до іншого, уже трагічного, екзистенційного досвіду письменниці, сповідально проартикульованого в смеркальнім часі — трагедії зреченого материнства, що за життя стала для неї важким і фатальним «засудом» на довідчну самотність і жіночу тугу за своїм нереалізованим покликанням.

Біографічно-подієвий ланцюг твору майстерно інкрустовано *флористичними образами*. У спогадах сучасників Кобринської часто згадувано про захоплення письменниці квітами. Розмаїття квітів й періоди їх цвітіння асоціативно ідентифікують хронологічно-віковий плин життя. Спочатку «малого дівчатка», яке мовби розквітало з вранішніми весняними квітами — «широколистними туліпанами», «китицями синього бозу», «білими леліями», «пухким цвітом» черемшини. Це час зростання у батьковому домі, пора безтурботного дитинства, коли «серденько розігране радістю» життєвої погідності, батьківського захисту й опіки.

Флористичні метаморфози наповнюють сенсом дальші віхи жіночої долі — перехід з юності у стадію зрілого жіноцтва — «перецвіли лелії у батьківському садку, зате зацвіли рожі у зільнику» [ЛНВ, с. 385]. Рожа та її «солодкі пахощі» стають флористичним ідентифікантом «щастя-життя» заміжньої жінки, оприявнюючи інтимно-гармонійну, ідилічну з легким еротичним флером чуттєвість закоханого подружжя: «Вона сидить зі своєю дружиною.

Солодкі пахощі рож заповняють повітрє. Їх темночервоні, білі і рожеві корони розхиляють чудові листки на струнких гильках буйних кущів.

Як гарно цвітуть рожі! Правдива оаза рож.

І справді рожі цвіли не лиш у них в зільнику, але і у серцях» [ЛНВ, с. 385].

Увиразненню автонаративного дискурсу психограми слугує актуалізація автобіографічного хронотопу, поділеного на певні біографічні локуси — «батьківський сад», село «над просторим берегом широкої блискучої

ріки», за якими упізнавані локально-біографічні ідентифіканти життєпису Наталії Кобринської.

Оприсутнений у рефлексіях героїні образ *«батьківського садка»,* з яким асоційовано пору дитинства і юності у батьковому домі, згадується також у спогадах Т. Окуневського як чудовий сад у белелуйському обійсті Озаркевичів: «Чудний сад зі своїм спуском до потока, з чудовими алеями згадуєсь мені із діточого віку, мов рай»[1]. Село «над просторим берегом широкої блискучої ріки», що стало для автонаратора тлом сімейної ідилії, у біографічній версії Кобринської — це Снятин над річкою Прут, куди після одруження вона переїхала з чоловіком.

Знову-таки образом «пов'ялих у розцвіті цвітів» означено несподівану жіночу трагедію героїні, автобіографічною ретроспекцією якої була раптова смерть чоловіка Кобринської — Теофіла. Біль від пережитого страждання письменниця ословлює потужним струменем психологічних експресій, відшукуючи почуттєвих еквівалентів розпучливого стану в природно-стихійних образах: «дмухнув холодний вітер, розлетілись листки золотих снів і надії», «лютий мороз вистудив перед часом кров у жилах і заморозив горячі почування серця», «страшна неповернена втрата вдарила громом в серце», «громова блискавка прибила душу» [ЛНВ, с. 385]. Простір сімейного «тихого затишку життя», вітального апофеозу «молодості, прибраної в рожеві квіти» і «сіяючої щастям», змінила раптова танатологічна метаморфоза — «цвинтарний простір», повитий «осінньою шаругою». Образ «осінньої шаруги» (сльоти, негоди) із «заломаними розпукою руками» виявляє фемінну конотацію трагічної чуттєвості, конденсує чи не найпотужнішу енергетику жіночого відчаю й максимально оприявнює його повсякчасний латентний слід в настроєвому діапазоні реальних почувань самої Кобринської упродовж життя.

За автобіографічними свідченнями письменниці, раптова смерть її чоловіка Теофіла Кобринського 14 лютого 1882 року стала «найстрашнішим ударом» в її житті[2]: «Я знаходилася в крайній розпуці. Крім пекучого болю, нічо більше не відчувала, і, крім мого нещастя, нічо мене більше не обходило»[3]. Смерть чоловіка Д. Лукіянович назвав «роздоріжною датою» екзистенційного буття Кобринської, з якою вона пов'язувала всі наступні пожиттєві випробування: «Окружена злобою, ще більше цінила свою втрату, якої не могла і не хотіла забути»[4]. Невипадково в тексті Кобринська використала форму імітованої розмови з покійним як особливу спіритичну акцію: «Де ти, де ти, сердечний приятелю мій! Чи може се статися, щоби мій жаль і розпука не доходила до тебе, щоб ти не бачив моїх сліз, не чув крику зболілої душі!» [ЛНВ, с. 385].

---

1 *Окуневський Т.* Спомини про неї // Першому українському борцеві за права жінки. Львів, 1921. С. 6.

2 *Кобринська Н.* Автобіографія // Кобринська Н. Вибрані твори. Київ : Дніпро, 1980. С. 320.

3 Там само. С. 320–321.

4 Там само. С. 386.

Оприявнення знакової події та її психологічних наслідків для автонаратора заснована на афектованому сприйманні й оцінюванні цієї події, почуттєвої вербалізації власного життєвого досвіду, ословленні своєї суб'єктивності. Відтак головна тема рефлексійної нарації — смерть коханої людини — вибудовується у форматі символічної інтерпретації страждання, метафоризації смутку. За висловом Галини Шевців, «одиницею побудови автобіографічного наративу є подія, з якою пов'язане щось важливе для автобіографічного суб'єкта»[1]. Ферментом наративного конструювання цього тексту є граничний стан, «роздоріжна дата», що стає фундаментальною життєвою подією автонаратора і генерує story, життєву оповідь, «видається певним рубіконом, принаймні у ціннісному просторі»[2], ділить життя героїні на «до» і «після», оприявнює досвід її автентичного переживання втрати. Це лейтмотив її життєвої долі, ключова подія, яка стала життєвим фатумом, зрезонувала в її контакті зі світом і людьми. Опція почуттєвого трагізму тут є головною.

Екзистеційна проблематика тексту реалізується в риторичних рефлексіях героїні про сенсовність одвічних істин — життя, смерті, фатальної зумовленості людської долі: «<…> за що впав на мене той засуд? Я так мало бажала. Мені було потрібне житє одного тихого скромного чоловіка. І се загарбала в мене доля. Тілько людей жиє, чому ж саме се одно житє мало впасти жертвою смерти? Чи для того, щоби любоватись горем людини? А може се все лиш темна безглядна сила, що не знає ні болю, ні радости?» [ЛНВ, с. 385]. У такому метафізичному переживанні перебуває героїня твору.

Белетризуючи власну життєву історію, Кобринська творить текст про себе, оповідаючи про свої страхи, конфлікти, інтенції, переосмислюючи свої оцінки світу й себе в ньому, ретранслює життя як розказаний текст. Форма оповідної стратегії (роздуми, емоції, спогади, епістолярний монолог) виявляє особливий різновид рефлексійного автонаративу, коли центральна подія (смерть чоловіка), фактично, злютовує ланцюг переживань, рефлексій, почуттів.

У спогадових авторефлексіях героїні закцентовано окремі життєві фрагменти, що є найбільш ексзистенційно знаковими. «Проводячи свій відбір, людина немовби прокладає через наративний матеріал смислову лінію, яка виділяє один елемент та відкидає інші»[3]. Проте цей відбір значущих фрагментів не є у тексті дискретним, бо головна подія-лейтмотив злютовує усі інші сюжети і смисли автонаративу — дитинство, юність, старість, «саме він

---

1 *Шевців Г.* Автобіографічна пам'ять як необхідна умова конструювання автобіграфічного наративу // Наукові записки Харків. нац. пед. ун-ту ім. Г. С. Сковороди. Серія: Літературознавство. Харків, 2011. Вип. 1. С. 155.

2 Розуміння та інтерпретація життєвого досвіду як чинник розвитку особистості : монографія / за ред. Н. В. Чепелєвої. Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2013. С. 72.

3 Там само. С. 55.

є основою для вибудовування загальної історії життя особистості»[1]. «Найбільш значимі події, наприклад, травми, повторюються у розповідях, поки особистість або не розв'яже їх, або ж не примириться з ними, відшукавши прийнятну для себе форму осмислення або ж зручне (захисне) пояснення»[2]. Через структуру наративу Кобринська намагається подолати чи розв'язати наслідки цієї травми в іншому позасвітньому вимірі.

Далі авторефлексійну стратегію твору організовує уже епістолярний текст, поділений на відповідні мікропідрозділи. В його основі — односторонній листовний діалог героїні з неназваним уявним адресатом — «близьким свояком і товаришем молодих літ» героїні. Ідентифікацію цього адресата віднаходимо у спогадах М. Лімницького, який стверджував, що твір написаний у формі уривків з листів Кобринської «до тіточного брата д-ра Т. Окуневського»[3]. Тему кожного з цих підрозділів-листів генерує ословлена на початку самою героїнею листовна фраза цього неназваного адресата, яка й розгортає уже іншу, пояснювальну, внутрішньо-суб'єктивну автонарацію, ферментує антитетичний стосовно адресатної тези жіночий дискурс: I — «Жалієш, що доперва з часописей дізнався про мою втрату»; II — «Пишеш, що деякі симпотоми мого настрою не тішать тебе. Не радиш віддаватися самоті»; III — «Уважаєш по моїй фотографії, що я зовсім не змінилася, трохи змарніла і більше нічо»; VII — «Смієшся і пишеш, що тобі мої незвичайні почування видаються зовсім звичайними і природними»; IX — «Кажеш, що не поділяєш моїх переконань, і не добачаєш в тім великого пониження» [ЛНВ, с. 395]. Отже, за допомогою почерговості фрагментарних психорефлексій та хронотопних інверсій створюється ефект подієвого колажу.

Через метафоричну візію власної долі й домінанту в ній життєвого смутку Кобринська вербалізує у творі свій трагічно-травматичний *досвід втрати*, що за життя позбавив її спокою й душевної рівноваги. Ці рефлексії найбільш виявні в епістолярії письменниці, де цей досвід зрезонував з новою емоційною хвилею. «Судьба безвглядно обходиться зі мною. Спершу видерла мені молодого чоловіка, котрого я дуже любила, а коли батько пригорнув до серця нещасну дитину, тепер смерть і єго мені видерла. Ви самотня жінка зрозумієте мій жаль і розпуку» (лист Кобринської до Олени Пчілки від 19 трав. 1903 р.: ІЛ, Ф. 28, № 780).

Після іншої втрати — батьків — Кобринська знову листовно артикулює своє нещастя, «болючий стан» душі: «така вже моя вдача, раз плачу голосно, другий раз тайком сльози проливаю. Виділося мені, що ніякої більше втрати в життю не зможу понести <…>» (листи до В. Соколової 1904, 1907 рр.: ІЛ, ф. 13,

[1] Розуміння та інтерпретація життєвого досвіду як чинник розвитку особистості : монографія / за ред. Н. В. Чепелєвої. Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2013. С. 56.

[2] Там само. С. 58.

[3] *Лімницький М.* Кобринська в останні роки життя // Новий час. 1934. № 141.

№ 53, 54); була «страшно розбита душею», «мій стан душі страшний» (листи до Є. Ярошинської від 27 лип. 1902 р., 12 трав. 1904 р.: ІЛ, ф. 101, № 501, 502).

Смерть коханого чоловіка стає мовби своєрідним емпіричним матеріалом для наративізації досвіду травми. Героїня зазнає складного емоційно-когнітивного комплексу, що набуває статусу синдрому втрати, подружнього горя й породжує галюцинаторні візії, відчуття присутності померлого, втечу в себе, душевну ізоляцію, навіть суїцидальні настрої. «Найважче горе виникає тоді, коли зі життя йде кохана, дорога серцю людина», — стверджував дослідник феномену горя, психолог Сергій Шефов[1].

Домінантна настроєвість твору — меланхолія, смуток, самодіагностика власної душі, стенограма симптомів депресії і невимовного відчаю. Епістолярна адресність (листовний монолог з найближчим приятелем) є саме тією формою, якою цю самодіагностику можна найбільш виявно вербалізувати: «Здається мені, що двигаю якийсь страшний тягар, а люті галюкі жруть моє серце і висисають кров. Безкровна, вичерпуюча втома знесилює мене і зовсім паралізує волю. Сиджу часом годинами на тім самім місци і дивлюся на кинене пальто, котре треба взяти на себе, щоб йти на вулицю. Сиджу і дивлюсь, а скілько часу минуло — не знаю, де мої думки блукали — не знаю. А пальто лежить на тім самім місци, значить, я не брала його на себе, нікуди не виходила» [ЛНВ, с. 387]. У психоаналізі така почуттєвість є клінічними симтомами меланхолії і смутку. За Фрейдом, для обох цих психостанів властива глибока страждальна настроєвість, відмова від діяльності, втрата інтересу до зовнішнього світу, оскільки він нагадує померлого[2].

Наскрізний у рефлексивному наративі цього твору мотив меланхолії та смутку, з одного боку, відображає домінантну трагічну чуттєвість Кобринської, за її ж висловом у листі до М. Павлика (від 7 серп. 1902 р.) — *«вічно заколочений мій спокій душі»* (ЦДІАУЛ, ф. 663, оп. 1, од. зб. 219, арк. 139). А з іншого боку, виражає настроєву симптоматику вікового помежів'я. Любов Томчук говорить про особливий «жіночий депресивний синдром», художньо проартикульований у жіночій прозі зламу століть, вважаючи його впливом «"духу часу" й відлунням складних та суперечливих обставин доби»[3]. Експлікуючи феномен меланхолійності на прикладі творчості Ольги Кобилянської, Тамара Гундорова водночас осмислила його ширшу духовно-світоглядну парадигму, філософсько-психологічну ґенезу й історико-культурний контест. За словами дослідниці, «меланхолія — сум, жаль — народжувалися з відчуття "неповноти", нереалізованости, між тим, амбівалентність психології меланхолійної жінки викли-

---

1 *Шефов С.* Психология горя. Санкт-Петербург : Речь, 2006. С. 6.

2 *Фрейд З.* Печаль и меланхолия // Фрейд З. Основные психологические теории в психоанализе. Очерк истории психоанализа : сборник. Санкт-Петербург : Алетейя, 1998. С. 212–213.

3 *Томчук Л.* Слово сповідальне. Українська жіноча проза (1887–1914) : монографія. Київ : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2010. С. 221.

кала й посилювала її нарцисичні ідентифікації»[1]. «Меланхолія і сум стають способом ідентифікації модерної жінки, народженої в епоху fin de siècle»[2].

Схильність до меланхолії, душевного усамітнення, за власними спогадами Кобринської, в її психобіографії мала дитяче походження: «Як я була дитиною, то любила забитися десь в кут кімнати і тихонько бавилася. Домашній лікар моїх родителів з того виносив, що я маю наклін до меланхолії» (лист до О. Куліш від 2 серп. 1907 р.: ІЛ, ф. 13, № 22).

Потік вербалізації автопсихічних процесів зближує нарацію цієї психограми з психоаналітичною студією. «Переживання горя охоплює всі сфери психічного життя людини: когнітивну, афективну, мотиваційну, поведінкову»[3]. Героїня фіксує й самодіагностує різні девіантні стани свого психопочуттєвого апарату, які симтоматично означують «синдром гострого горя» (Е. Ліндеман): душевну прострацію й втрату життєвої сенсовності («їм [людям. — *А. Ш.*] здається, що вони зі мною говорять, а мене нема є лиш дві горіхові стулені лушпинки без зерна», [ЛНВ, с. 397]), когнітивні порушення («Від часу до часу хочеться сміятись до розпуки. Чи то симптом умового збочення?», [ЛНВ, с. 387]), втечу в себе від зовнішнього світу, бажання самоти («мене гамір світа не лиш дражнить, але навіть тяжко болить. Найліпше тому люблю самоту. Вона все таки найбільше дає спокою мойому зболілому серцю», [ЛНВ, с. 387]), стресові стани заціпеніння, інертності («сидіннє на одному місці, неначе стримує розшалілий біль душі», [ЛНВ, с. 389]), самоізоляцію («Найрадше ховаюся десь у кутку в хаті, щоби якнайменше бути на очах», [ЛНВ, с. 387)], почуттєво-емоційну зацикленість через одержимість втратою («про ніщо інше, крім того болю, не можу ні думати, ні говорити», [ЛНВ, с. 387]; «маю вражіннє, що можу відчувати лиш смуток, здаєтся, що можливість відчування чогось приємнійшого зовсім у мене затратилася», [ЛНВ, с. 390]), відсутність концентрації, емоційну лабільність і роздратування («Роздражненнє, що зайшло в мою душу, не може терпіти спокою і наоколо», [ЛНВ, с. 389]), суїцидальні пориви, візійні стани й галюцинації, «викликані смутком».

Усі ці емоційні компоненти переживання горя порушують відчуття цілісно-особистісної ідентичності героїні. «Страшна неповернена втрата» дорогої людини, тотожна втраті екзистенційного сенсу, стає головною «фруструючою подією»[4]. На ейдологічному рівні вона конотує з образом горіха, стулені лушпинки якого лише на позір видають здоровий плід, бо зерно зі середини «вижерли люті гадюки болю» [ЛНВ, с. 389], подібно як горе знівелювало чутливо-тривожну душу жінки, дарма що її зовні принадний візуальний образ

---

1 *Гундорова Т.* Femina melancholica: Стать і культура в гендерній утопії Ольги Кобилянської : монографія. Київ : Критика, 2002. С. 52.

2 Ibid. С. 81.

3 *Шефов С.* Психология горя. Санкт-Петербург : Речь, 2006. С. 11.

4 Там же. С. 13.

не виказує внутрішнього болю. У трагічному жіночому світосприйнятті відбувається об'єктивування душевного страждання, сприйняття його як окремішнього феномена, такого, що існує поза людською сутністю. Життєва індиферентність автонаратора спричиняє акумуляцію його уваги лише на виявах трагізму — нещасть, смертей, страждань: «Люди, яко такі, для мене майже не існують. Існує лиш їх біль і страждання. Тому звертають мою увагу тільки люди, на котрих впало велике нещастя» [ЛНВ, с. 389]. Будь-які сторонні, чужі трагічні події аглютинує образ власного, виняткового нещастя героїні, що стає ключовою темою її життєвого дискурсу, а смуток і горе — фундаментальним переживанням, нестерпним і деструктивним для героїні: «Навіть фізичний біль легше знести, ніж постійний настрій смутку» [ЛНВ, с. 389]. Тому майже уся нарація тексту є скомплікованою «афективною архітектонікою горя»[1].

Героїня застановляється на тому, що нетрі власної психіки часто стають для неї загадковими, окремі психодуховні феномени недоступними для розуміння, а саме життя — непередбачуване й непрогнозоване. «Видко, що людина ніколи не може за себе відповідати. Вона не може навіть знати, що в ній у глибині діється, не може укладати ніяких плянів свойого життя» [ЛНВ, с. 390]. Цю істину про непізнаність власного «Я» доводять колізії особистого життєвого досвіду героїні. Пуантом найвищої емоційної напруги й нестерпного страждання стають суїцидальні інтенції жінки. «Не в силі була оборонити житє найдорожчої людини, то і сама не хотіла жити. І те, перед чим ховалась стрівожена душа, стало її одиноким бажанєм. З спритністю божевільного, бо такими бувають люди у великій розпуці, роздобула я отрути, завинула в папір і сховала на грудях» [ЛНВ, с. 391]. Автонарація мовби сповільнюється у тому місці, де описано передсуїцидальний акт — у душі героїні змагали дві непереборні стихії — «енергія життя» і «люта», «безвзглядна сила», яка врешті відступила перед переможною вітальною потугою, примусивши жінку засоромитися свого безглуздого наміру.

Змучена танатологічними візіями фантазія героїні, зазнає галюцинаторних впливів і фантасмагоричних видінь мортальної семантики: «Серед великої кімнати стояла на підвищенню труна, з вінка зів'ялих цвітів звисали синьожовті ленти.

Я лежала посеред неї долі скорчена і оторопіла з болю. Враз з'явилась висока чорна постать ченця у чорному коптурі, він взяв мене за руку і дивно поважним голосом сказав: "Жінко, встань!"» [ЛНВ, с. 388]. У характері цих оніричних видінь відлунюють алюзії євангельських історій про чудодійні зцілення Ісуса Христа. Власну схильність до візійності героїня пов'язує з «ремінісценціями <…> минулих релігійних вірувань і почувань» [ЛНВ, с. 388]. В авто-

[1] *Шефов С.* Психология горя. Санкт-Петербург : Речь, 2006. С. 12.

біографії Кобринська зазначала, що замолоду «була ексцентрично релігійна»[1]. Візіонерство було притаманне для її збуреного духовного психоукладу: «Моя нервна натура має наклін до всілякого рода візий» (лист до В. Соколової від 14 січ. 1903 р.: ІЛ, ф. 13, № 50).

У фройдизмі подібні візійні стани, мотивовані заглибленим і стабільним смутком, танатологічними переживаннями і трагедією втрати, клінічно кваліфікуються як «галюцинаторний психоз»[2].

Перцептивним осердям психологічної «картини горя» в цій психограмі постає образ травмованої *душі* як особливо чутливої субстанції, вразливого рецептора, здатного болісно реагувати на людське горе та сприймати його чуттєво — «розшалілий біль душі», «у великім болю душа стогне і кричить», «осліпла душа нічого не видить і не відчуває, крім одного болю». Відтак у центрі внутрішнього сюжету — понівечена болем втрати, травмована людська душа і кордоцентрична гіперчутливість, властивий для експресіоністської поетики «ландшафт душі», смутку, меланхолії. Просторовими маркерами психофізичного околу стривоженої душі постають у тексті танатологічні образні еквіваленти: «темне провалля», «загальна мертвота»; сюрреалістичні образи-фантасмагорії безсоння («страшне зеленооке марево ставало коло моєї постелі і відбирало очам сон» [ЛНВ, с. 395]).

Синдром звикання до власного горя, зживання з ним у свідомості героїні несподівано трансформується в іншу психічно-емоційну процесуальність, засновану на специфічній «роботі горя» (З. Фройд). На думку С. Шефова, «імпульсом до запуску цієї роботи слугує необхідність для згорьованої людини детально розглянути адекватність своїх відносин до оточуючого світу»[3]. Енергетика страждання, «болю і нехоті» душі до кожної окремої людини у новому екзистенційному вимірі героїні сублімується в «загальну любов до цілого людства», віднаходячи нову вітальну сенсовність у праці «для загального добра», «для ширшого загалу», нових альтруїстичних поривах. Несподівано для себе, долаючи егоїзм та самозакцентованість на власному стражданні та об'єкті своєї втрати, героїня відкриває нову життєву істину: «Те нове житє мирить мене знов з людьми; вони стають для мене симпатичнійші, бо не бачуть моєї особи, а лиш те, чим я прислуговуюся загалови. То якось дивно розширює моє серце. Бачу, що житє ширше і цікавійше, коли не дивимося на нього через призму свого "я"» [ЛНВ, с. 392]. Жінка осягає можливість дивитися на світ крізь опцію інших вартощів у реально осяжних, приземлених обрисах, переживає нову адаптацію в соціумі і відновлює психологічний контроль над власним життям: «<…> я стала далеко тверезійша»; «Дивлюся на світ більш реально і не гублюся в рейонах недовідомого» [ЛНВ, с. 392].

---

1 *Кобринська Н.* Автобіографія // Кобринська Н. Вибрані твори. Київ : Дніпро, 1980. С. 317.

2 *Фрейд З.* Печаль и меланхолия // Фрейд З. Основные психологические теории в психоанализе. Очерк истории психоанализа : сборник. Санкт-Петербург : Алетейя, 1998. С. 213.

3 *Шефов С.* Психология горя. Санкт-Петербург : Речь, 2006. С. 20.

Перейшовши всі стадії інтенсивного горювання, емоційно прийнявши свою втрату, автонаратор реорганізовує своє життя, оздоровлюється працею й новим почуттєво-інтимним спалахом («Те иньше житє і занятє загальними справами <…> уздоровило мене», с. 396), встановлює нові зв'язки й поновлює інтрес до життя.

Сюжетно-подієвим імпульсом нової комунікації зі світом стає у творі приїзд двох молодих людей з-за кордону, які, «вступивши на нашу територію, хотіли пізнати всіх визначнійших людей» [ЛНВ, с. 393], а між ними й героїню твору. Автобіографічним паралелізмом цієї події в житті Кобринської була зустріч із закордонними українцями Сергієм Дегеном та Аполінарієм Маршинським, які ввечері 12 серпня 1889 року прибули до її батьківської садиби в Болехові. До речі, про цю подію, як про біографічну основу твору, згадували також сучасники письменниці Денис Лукіянович, Михайлина Рошкевич, М. Лімницький. «У далекому зв'язку з Дегеном є Кобринської поезія в прозі "Du bist die Ruh". Сергій Деген як студент київського університету влітку 1889 приїхав разом з Франком до Болехова, проте австрійський посол у Києві у зв'язку з його виїздом отримав донос, начебто Деген був Драгоманівським емісаром. Посол повідомив міністерство закордонних справ і тоді почалися арешти, обшуки. Тоді в поле підозріння потрапила вся родина Озаркевичів[1]. Те, що Сергій Деген є прототипом неназваного героя цього твору підтверджувала й М. Рошкевич: «Зокрема вбився мені в пам'ять один епізод з 1889 р., коли до Болехова приїхали гості з Великої України (Дегени і Маршинський)», а далі в примітиці зазначено: «Цей епізод ляг в основу оповідання Кобринської «Du bist die Ruh»[2]. Доказово згадував про цей факт і М. Лімницький: «Два наддніпрянці, про яких є мова в ньому — це пок. Маршинський і Деген, які під час свойого побуту в Галичині в 1889 р. відвідали письменницю в Болехові, з якими вона опісля ще раз стрінулася після їхнього процесу у Львові»[3]. За фактографічними даними, Сергій Деген, тоді випускник історико-філологічного факультету Київського унівеситету і кандидат слов'янської філології, провідний учасник українського нелегального радикально-демократичного «гуртка драгоманівців» у Києві, 27 червня 1889 року прибув з Києва до Львова з метою опрацювання у львівських бібліотеках необхідної наукової літератури, знайомства з історією та культурою Галичини, налагодження зносин з провідними галицькими письменниками та громадськими діячами та вивезення до Наддніпрянщини забороненої літератури. Планував також відпочити в карпатських горах. У червні—липні 1889 року до Львова прибули також інші «закордонні українці», що приєдналися до його товариства — Сергієві сестри — Наталка та Марія

[1] *Лукіянович Д.* Два документи до життєпису Наталії Озаркевич-Кобринської. Львів, [1939]. С. 8.

[2] *Іванцева М. з Рошкевичів [Рошкевич М.].* З моїх споминів про Наталію Кобринську // Новий час. 1934. № 139.

[3] *Лімницький М.* Кобринська в останні роки життя // Новий час. 1934. № 141.

Дегени, студент Київського університету Аполінарій Маршинський та Богдан Кістяківський. С. Деген зупинився у Франка, щоб мати змогу працювати в його бібліотеці. В липні 1889 року у супроводі Франка Деген зі сестрами гостювали у Дидьовій на Турківщині, 11–12 серпня пробули вдвох у Нагуєвичах, звідки Франко повернувся до Львова, а Деген поїхав до священика Озаркевича в Болехів, «бо хотів познайомитися з дочкою священика, панею Кобринською»[1].

Кобринська свідомо вмонтовує цей автобіографічний епізод у рефлексійну нарацію твору й у формі пам'яті вражень демонструє його вплив на власну жіночу чуттєвість й життєву аксіологію. Несподівано для себе героїня відкриває нові вияви власних зацікавлень, які збурили її внутрішній світ світлими емоціями — духовно-чутливим осягненням природи і винятково жіночим, інтимним сприйняттям свого нового знайомого, з яким вони вдвох прогулювалася «ліском» і «розлогою царинкою». «Я сама люблю природу, і нічо так не заспокоює моєї зболілої душі, як її чаруючий вид» [ЛНВ, с. 393]. Аура довкілля сугерувала й інтимну жіночу емоційність супутниці, захопленої чоловічою харизмою закордонного товариша (за автобіографічною ґенезою — того-таки Дегена), який, хоч був «утлої будови», втім особливо вирізнявся «синіми очима, якби мракою застеленими, говорив тихим, рівним, м'яким голосом» [ЛНВ, с. 394]. Саме ця сугестія голосу і погляду чинила на жінку дивний психоемоційний вплив, резонуючи в пам'яті її життєвих вражень і спогадів ефектом уже десь баченого цього погляду і близько знайомого голосу. «Що більше дослухалася я до того голосу і слідкувала за поглядом його очей, то дужче опановувало мене вражіннє, начебто я не вперше чую той голос, не вперше бачу тихий погляд тих очей, що вже когось такого знала в життю, а лиш не можу пригадати, коли, де і кого?» [ЛНВ, с. 394]. Внаслідок цього впливу героїня стає одержимою дивним станом своїх почуттів, непояснених «ні розумом, ні серцем». Відганяє від себе думку про звичайну закоханість, вважаючи своє переживання станом більш трансцендентним, аніж просто «почуваннєм, що вічно стремить до того, щоби <…> знайти якусь одну, для себе сотворену, душу?» [ЛНВ, с. 394].

Відомо, що Деген пробув у Болехові 2 дні й повернувся до Львова у ніч з 14 на 15 серпня і одразу ж зранку був заарештований у Франковому помешканні[2]. Разом з ним тоді заарештували Франка, Павлика, киян Маршинського, Кістяківського, сестер Марію та Наталку Дегенів. На підставі знайдених під час обшуку в Дегена різних листів йому інкримінували «те, що він, разом з іншими особами з Росії, приїхав сюди з метою поширювання шкідливої для держави агітації і втягнення тутешньої студентської молоді до таємної, шкідливої для

[1] *Нахлік Є.* Деген Сергій Вікторович //Франківська енциклопедія. Іван Франко і нова українська література. Попередники та сучасники (письменники, філологи — літературознавці, фольклористи, мовознавці). (Томи 1–3). Т. 1. Львів : Світ, 2016. С. 513.

[2] Іван Франко : документи і матеріали 1856–1965 / упоряд. І. Л. Бутич, Я. Р. Дашкевич, О. А. Купчинський, А. Г. Сісецький. Київ : Наукова думка, 1966. С. 128, 131.

держави організації» (протокол допиту Франка від 18 серп. 1889 р.[1]). Заарештованих у справі «Дегена і товаришів» близько трьох місяців утримували у львівській тюрмі Бригідки, спочатку місяць під слідством і ще два — в тюрмі. 21 листопада 1889 року родина Дегенів залишила Львів, за судовим вердиктом наддніпрянцям назавжди було заборонено в'їзд до Галичини чи навіть транзитний її перетин. На хвилі поліційних переслідувань і обшуків у цій справі в поле підозрюваних потрапила і родина Озаркевичів, зокрема й Кобринська, яка особисто давала поснення місцевим слідчим органам про свій стосунок до арештованих. Про те, якого переполоху наробив у Болехові можливий обшук в Озаркевичів у зв'язку з гостюванням Дегена та як переховували заборонену літературу і листування Кобринської, згадувала у своїх мемуарах М. Рошкевич[2].

Кобринська згадала в тексті біографічний фрагмент, пов'язаний зі сфабрикованим звинуваченням та арештом С. Дегена і товаришів, виставляючи його як прикрий епізод, що мимоволі змусив її розгорілі жіночі «почування і думки» переключити на цю неприємну подію: «Процес був черговою компромітацією польської Теміди. Не удався тріюмф наших політичних противників. А однак лишилось стільки глибокого болю і бунту в наших серцях, що не скоро забудеться, а, може, ніколи» [ЛНВ, с. 396].

«Давні загадкові настрої» чи то затаєної симпатії, чи то підсвідомого упізнавання в образі закордонного приятеля якоїсь спорідненої душі, починають вдруге опановувати героїнею під час їхнього наступного побачення з нагоди звільнення усіх підозрюваних з арешту: «Мій знайомий зачав знов мене суґґестіонувати, і я знов почала запитувати себе, коли і звідки знаю його?» [ЛНВ, с. 396]. За біографічною версією друга зустріч Дегена і Кобринської найімовірніше відбулася під час охрещення Франкових синів — Андрія і Тараса. У спогадах М. Рошкевич ідеться, що Франко, «як тільки вийшов на волю, а за ним українці, то зразу ж написав до Кобринської і до мене і просив нас на хрестини своїх синів Андрія і Тараса. Писав, що рад би тепер охрестити, поки ще є українці у Львові»[3]. Хрестини відбулися 15 (27) жовтня 1889 року у православній церкві св. Георгія у Львові, що на вул. Францисканській, 3. Сергій Деген був хресним татом старшого Франкового сина Андрія, а хресною — Н. Кобринська[4].

Глибокою метафізичною розмисловістю, залежно від емоційних настроїв автонаратора, пронизані думки про життя як таке, його екзистенційну сутність, аксіологічний зміст, про життєвий оптимізм і зневіру як почергові внутрішні вияви: «Життя дає нам і душу, і серце, і якусь дивну надію, але все

---

1 Іван Франко : документи і матеріали 1856–1965 / упоряд. І. Л. Бутич, Я. Р. Дашкевич, О. А. Купчинський, А. Г. Сісецький. Київ : Наукова думка, 1966. 129 с.

2 *Рошкевич (Іванець) М.* Спогади про Івана Франка // Спогади про Івана Франка / упоряд., вст. ст., прим. М. І. Гнатюка. 2-ге вид., доп., перероб. Львів : Каменяр, 2011. С.178.

3 Там само.

4 *Тихолоз Н.* Згасла свічка Андрія Франка // Дзвін. 2010. № 8. С. 113, 120.

те усміхаєтся до нас лиш у ясних днях. Коли щастє від нас втікає, перестають блимати ясні зірки на нашім небосклоні і серед розчаровання того ж життя затрачується віра в його ідеалізм» [ЛНВ, с. 395]. Водночас письменниця утверджує домінування в людині саме вітальних вартощів: «Життя — се велика непереможна сила істновання. Вона виявляється в усіх змаганнях людини» [ЛНВ, с. 396]. Ці розмисли суголосні з концепцією філософії життя й не раз прострумовують у пізніх вітаїстичних текстах Кобринської — «Засуд», «Під конець життя». Цей життєствердний настрій пронизує й пізні епістолярні одкровення Кобринської, виявляє ту аксіологічну «еволюцію душі» від зневіри й самоти до вітаїстичних поривів, що її пережила сама письменниця: «Послідними роками перенесла тілько родинних і суспільних ударів, що здавалось мені, що для мене нема уже життя. Відтягнуламся проте від людей, зірвала-м усі зносини, замкнулась в стінах хати і старалась про все забути. Але житє — то сильна потуга!» (лист до В. Соколової від 1 січ. 1911 р.; ІЛ, ф. 13, № 57). Порівняймо, як еволюціонує свідомість героїні твору: «Те нове життя мирить мене знов з людьми» [ЛНВ, с. 392].

Героїня приходить до філософських висновків, емпірично протестованих і чуттєво зглиблених власним життям, досвідом, непоправними втратами, драматичними колізіями, практикою зчаста ускладненої міжлюдської комунікації, балансуючи у різних ціннісних площинах і переходячи у власній свідомості щоразу «нові еволюції» [ЛНВ, с. 396]: «Коли життя обдирає нас з нашого ідеалізму, то мусимо дивитись на світ реально» [ЛНВ, с. 395–396]. Врешті усвідомлює, що «людина взагалі дивний клубок суперечностей».

Для героїні твору іншої екзистенційної конотації й психологічного змісту набуває й *самота*, трансформуючись з депресивного відчуття в стан, що уможливлює осягнення блаженного спокою і душевного комфорту: «Самота, котрої я донедавна так боялася, тепер вже не лякає мене» [ЛНВ, с. 397]. На схилку літ нову онтологічну сенсовність покріпляючої самоти переживає й Кобринська особисто, виявляючи свій психонастрій свідомого усамітнення в листовних експресіях: «Самота зачала поволи приносити мені пільгу і я знов зачала приходити до себе, взялась до праці і пера <…>» (лист до В. Соколової від 1 січ. 1911 р.; ІЛ, ф. 13, № 57).

Відтак самота, супроводжена тишею, в духовних експресіях героїні психограми поступово переходить у бажаний стан, під час якого здобувається спроможність себетворення й самопізнання («щораз більше входила сама в себе»), умиротворення бентежної душі й подолання життєвого сум'яття: «Чим тихше стає навкруги, тим краще кристалізується моє внутрішнє я» [ЛНВ, с. 397]. Образ *човна* в житейському морі, раніше вже використаний у новелі «Засуд», найадекватніше відображає психопочутєву й екзистенційну еволюцію душі героїні до спокою: «Довго шаліла буря, падали громи, довго мій човен хитався по филях непевности, болю і зневіри, аж опинився в тихій пристани»

[ЛНВ, с. 397]. Самота відкриває перед героїнею іншу, трансцендентну перспективу, уможливлює вивільнення нагромадженого в душі страждання і горя та осягнення абсолютного *спокою як божественого ейдосу* — «Святочний спокій царював з необмеженою властю» [ЛНВ, с. 398]. Осмислюючи два різновиди самотності — бажану й трагічну, — С. Єфремов, обґрунтовував психічну сутність кожної з них: «Самотність як психічна потреба, як спосіб одпочити душею на самоті, кинути без перешкоди погляд на своє внутрішнє «я» дуже одрізняється самою натурою своєю від самотності як гіркої долі людини, що живе на людях, але чужа їм, незрозуміла й далека». Другий тип у психології називають «прилюдною самотністю»[1]. Свідомість героїні випробувана якраз двома цими станами самотності, що врешті оганічно сублімують її в самотність як екзистенційний феномен, завдяки якому вдається досягти абсолютного спокою.

Символіка еманації вселенського спокою, що ним пройнята душа і стан героїні, виражена образами вогню і світла, сакральна енергетика яких духовно зцілює, просвітлює і очищує: «Розгоріла мріями, перетоплена мукою життя, душа зблисла, мов свічка, на широкім світа просторі.

Очищена тим вогнем, горю блисками палаючого золота на престолі великих жертв і муки душі.

Горю, як свічка на Божім престолі» [ЛНВ, с. 397].

Міфологема вогню як космічної божественної стихії корелює з авторською інтенцією тексту, де спокій — це абсолют, одна із сил всесвіту. Архетипна сутність вогню вивершується у творі станом внутрішнього екстатичного очищення, осяяння сакральним вогнем й можливістю проникнутися божественною енергетикою, злититися з Трансцендентом, оприсутненим через сакрум світла: «Раптом блиснула ясна стріла, продерла темряву і загасла. Блиснула знов, скрутилася перстенем, скорчилась і мов причаїлась» [ЛНВ, с. 398]. Стан духовної екзальтації героїні споріднений з практикою ісихазму (від грец. *hesychia* — спокій, безмовність, відчуженість) — містичного самозосередження, Богоспоглядання за допомогою божественних енергій та молитовного самозаглиблення аж до осягнення і сприйняття Абсолюту як неземного сяйва (теофанія), досягнення душевного умиротворення. Це просвітлення душі спокоєм. Осягнення спокою, пройнятість вселенським спокоєм постає у тексті як нова, ословлена метафорично-символічною мовою, інтерпретація хоч і трагічного досвіду життя, коли автонаратор лінгвізує свої почуття, психічні стани мовою асоціацій і символів.

Сакральний трансцендетний простір, що в ньому перебуває вспокоєна душа героїні, позбавлений часопросторового окреслення: «Все затрачувало границі виду і буття і розливалося в просторах безконечности» [ЛНВ, с. 395].

---

[1] *Єфремов С.* Поезія самотності // Єфремов С. Літературно-критичні статті / упоряд., передм. і прим. Е. Соловей. Київ : Дніпро, 1993. С. 211.

На тлі еманації божественного, вселенського, абсолютного спокою у візіях героїні знову ретранслюються знайомі чоловічі обриси, що «видирались з її пам'яти», але ставали уже щоразу впізнаванішими і ближчими аж до остаточної їх ідентифікації: «Так! То той тихий голос, той спокійний лагідний погляд очей, що так довго не могла нагадати, звідки знає його» [ЛНВ, с. 398]. Найімовірніше, що саме ці візуально-аудіальні риси в пам'яті письменниці постають символічними ідентифікантами образу її померлого чоловіка, що їх вона впізнає, тактильно й енергетично відчуваючи його духовну присутність. Про автобіографічну інтенційність цього чоловічого образу й екзистенційну сутність спокою як реально перципійованого феномену в цьому творі Кобринська згадала в листі до Б. Грінченка від 27 березня 1901 року, з якого також відомо, що первісно психограма «Du bist die Ruh» мала назву «Зо всіх сторін»: «"Зо всіх сторін" можна зовсім реально пояснити: мучена ударами неспокою душі зо всіх сторін, чи боків, подибує чоловіка, котрий своєю вдачею нічо більше, лише пригадує єї пожадані хвилі спокою, — такого спокою, який часом нагадує чоловікови: тишина, теплота, огонь в [має бути: печи. — *А. Ш.*]»[1].

Відтак «Die Ruh» — це ідея-символ, що означує злиття з Абсолютом вже у трансцендентому вимірі. В семантичному полі цього головного мотиву тексту превалює танатологічна складова, хоча ґенезою душевного смутку героїні слугує також її релігійний досвід. Мотив туги за померлими відсилає й до біблійного осмислення цього мотиву, це почуття властиве багатьом, хто переживав смерть близького — Авраамові, Якову, Давидові і навіть Ісусові, зворушеному смертю Лазаря. «Не хочу ж я, браття, щоб не відали ви про покійних, щоб ви не сумували», — взиває в Посланні до солунян [Сл. 4:13 Апостол Павло. Сама ідея твору — осягнення вселенського спокою, його всюдисущність, еманація («ти є у всьому») — сугерована душевно зрефлексованою Євангельською історією про воскресіння мертвих. Містичний, інтуїтивний зв'язок з рідною душею чинять на героїню дивовижну експресивну сугестію і вселяють екстатичний спокій.

Еманацію трансцедентного спокою Кобринська ословлює знаковою поетичною алюзією — «Du bist die Ruh» («Ти — спокій»), виносячи її в заголовок психограми: «Аж нараз здрігнулась, піднесла над головою руки, а уста розхилились і порушились шопотом одного з найбільших геніїв світа:

"Du bist die Ruh
In aller Welt bist du!" [ЛНВ, с. 398][2]

Вірогідно, що «Du bist die Ruh», як головне екзистенційне осердя твору, є ремінісценцією однойменної поезії німецького поета Фрідріха Рюккерта, написаної у 1819–1820 роках, яку поклав на музику Франц Шуберт,

[1] *Кріль К.* Листування Н. Кобринської з Нечуєм-Левицьким та Борисом Грінченком // Українське літературознавство. 1970. Вип. 10. С. 127.

[2] Нім.: Ти (є) супокій
Ти (є) в усьому світі.

завдяки якому ці слова стали романсом. У музиці Шуберта дослідники відзначали відлуння музичного містицизму, особливу сугестивну тональність спокою: «Музично Шуберт перебуває переважно у двох станах, а саме у стані містичного заціпеніння душі, якому на зміну приходить стан часткового душевного полегшення, просвітлення і тихого спокою»[1]. Відомо, що Ф. Шуберт був улюбленим композитором Кобринської, його мелодії вона виконувала на своєму домашньому фортепіано — символічному атрибуті її щасливого подружнього життя. За спогадами Оксани Дучимінської, в хаті письменниці «замовклий фортепіян, на якому колись, у коротких днях їх молодого щастя, грав прекрасно її чоловік — стояв німо як болісний спомин»[2].

Згадана поезія Рюккерта, яку найімовірніше з деякими змінами письменниця зацитувала вкінці своєї психограми, по суті, виявляє ту саму психонастроєвість, що й увесь твір Кобринської, абсолютизуючи мотив спокою, який сублімує почуття горя і туги героя. Задля підтвердження цієї думки наводимо поезію Рюккерта в оригіналі з підрядним перекладом з німецької Юрія Прохаська.

Du bist die Ruh
Ти — супокій

Du bist die Ruh,
Ти — супокій

Der Friede mild,
Лагідний мир

Die Sehnsucht du
Ти — туга

Und was sie stillt.
І те, що її тамує.

Ich weihe dir
Присвячую тобі

Voll Lust und Schmerz
Сповнений бажання й болю

[1] *Шалагінов Б.* Німецький романтизм і містичне // Поетика містичного : колект. моногр. / упоряд. О. Червінської. Чернівці, 2011. С. 142.

[2] *Дучимінська О.* Те, що знаю й пам'ятаю про Наталію Кобринську // Наше життя. 1951. № 10. С. 2.

Zur Wohnung hier
На домівку тут

Mein Aug und Herz.
Моє око й серце.

Kehr ein bei mir,
Увійди до мене

Und schließe du
І зачини ти

Still hinter dir
Тихо за собою

Die Pforten zu
Браму.

Treib andern Schmerz
Вижени інший біль

Aus dieser Brust!
Із цих грудей!

Voll sei dies Herz
Хай повниться це серце

Von deiner Lust.
Твоїм бажанням.

Dies Augenzelt
Це шатро ока

Von deinem Glanz
Твоїм блиском

Allein erhellt,
Самим осяй

O füll es ganz!
О, наповни вщерть!

У темпоральному вияві цієї психограми образ космічного спокою для героїні корелює з часом майбутнім, він структурує це майбутнє, наповнює його сенсом, постає як бажана інтенція чи духовний стан, реінтерпретує та трансформує попередню світоглядну модель, стає головним вітальним смислом. В автопсихобіографічному топосі Кобринської — це вихід за межі свого затяжного стану «вічнозаколоченого спокою душі» й осенсовнення душевної відкритості до соціуму.

Зрештою, космічну природу ейдосу «спокою» вмотивовувала сама Кобринська («Die Ruh в моїй новелі — то одна з сил всесвіта»), коли зайшла у непорозуміння з видавцями через неправильне написання заголовка. З цього погляду, стан спокою, в який цілковито поринає героїня психограми після невимовних страждань, ідентифікований також з Нірваною (в санскриті — згасання, заспокоєння) — досягненням душевного блаженства, трансцендентного стану, абсолютної гармонії, умиротворення. Це акт приєднання і злиття людського духу з Абсолютом. Нірвана є порожнечею, небуттям і водночас абсолютною реальністю, що існує поза земним світом, позбавлена страждань і екзальтованої чуттєвості. Це те, що немає окреслення ні в часі, ні в просторі, це осягання безкінечного і позачасового: «Все затрачувало границі виду і буття і розливалося в просторах безконечности» [ЛНВ, с. 398].

Головним часовим маркером у творі є час психологічний, антропологічний, який проектує модус рестроспективного осмислення власного буття, пережитих подій, а всі інші подієві фрагменти (дитинство, юність, зрілість), виписані у форматі нелінійного часу, є лише евентуальним спогадовим тлом, що цей час розгортає й актуалізує. Спогадова опція як екзистенційна ревізія життя — улюблений стан смеркального періоду Кобринської. Найвираженішими темпоральними концептами твору є минуле, позначене трагічним досвідом, і теперішнє, котре цей досвід трансформує в іншу ментально-аксіологічну площину, відтак досягається когеренція часів і модифікація страждально-трагічного дискурсу в умиротворений, катарсисний. Генератором чи ретранслятором життєвого минулого постає феномен пам'яті, який зближує горизонти минулого й дає змогу аксіологічно їх реінтерпретувати в теперішньому.

Фактично, увесь твір сприймається як образно-символічна автобіографія, цілісний авторефлексійний наратив, сегментований відповідними життєвими подіями, в перцептивному осмисленні автонаратора. Важливим тут є концепт досвіду. Героїня буквально засягає нових метафізичних, аксіологічних, психологічних відкриттів, по-новому відкриває себе. Пережиті трагічні події реінтерпретовані, переосмислені, когнітивно реципійовані й аксіологічно трансформовані в новий індивідуальний досвід. Щоб описати свій шлях до нього, Кобринська конструює своєрідний життєвий сюжет у формі ретроспективних візій та односторонньої епістолярної комункації, ревізуючи увесь попередній трагічний досвід. Наприкінці твору героїня заспокоює свою бен-

тежну душу, досягає екзистенції спокою, трансцендентує в інший духовний простір і віднаходить у ньому сенс існування.

Важливим при тім є геронтологічний аспект констуювання наративу. Творцем цього емоційно перейнятого символічного себеопису чи самоприсутнення через ретроспективну оповідну візію власної долі є Кобринська в смеркальному періоді свого життя, коли пережиті власні драми є особливо болючими і душевно дітклививими, потребують особливого екзистенційного зглиблення крізь призму набутого життєвого досвіду. Мудрість віку змінює їхнє сприйняття й символічно реінтепретує. Відтак наприкінці тексту ця ментальна модель світу зазнає цілковитої трансформації і нового осягення життєвого смислу у віднайденні абсолютного спокою. Отже, у творі реалізується ще й психотерапевнична функція автонаративу як звільнення від страждань і осягнення спокою в просторі трансцендетного буття, «створення індивідом своїх власних смислових горизонтів»[1].

За жанровим різновидом твір можна означити як ліричну сповідально-настроєву автопсихограму, важливими ознаками художньо-оповідної структури якої є референційність, контекстуальність, рефлексійність. Спосіб художньої наративізації пережитого, мотив втрати, страждання, болю душі — того, що залишило найбільший емоційний слід у житті самої письменниці — стає центральною темою глибоко екзистенційної оповідної експресії. Мотив втрати у свідомості героїні є болісно найтривкішим і найбільш зрефлексованим життєвим епізодом. Одностороння листовна нарація — оптимальна форма, щоб проаналізувати й вмотивувати свій шлях до осягнення душевного спокою й вербалізувати глибоко інтимні психопочуттєві процеси. «Автонаратив стає генератором нових смислів завдяки вербальному контакту автора і з умовним читачем, і з самим собою, з тією часткою себе, яка до недавнього часу не усвідомлювалася, залишалася terra incognita»[2]. При цьому саморепрезентація виявляє різне індивідуальне розуміння світу, речей, цінностей у різні періоди життя. «Особистісна репрезентація в тексті про себе ніколи не залишається цілком підконтрольною автору»[3], бо на основі авторських рефлексій уже читач-реципієнт формує уявлення про автора як особистість. І таким способом ці особистісні автонаративні рефлексії набувають у тексті значущості вже окремого філософсько-аксіологічного дискурсу, увиразнюючи різні онтологічні смисли та форми самопізнання.

---

1 *Шевців Г.* Автобіографічна пам'ять як необхідна умова конструювання автобіграфічного наративу // Наукові записки Харківського національного педагогічного університету ім. Г. С. Сковороди. Серія: Літературознавство. Харків, 2011. Вип. 1. С. 154.

2 *Титаренко Т.* Автонаратив як особистісний спосіб життєконструювання // Наукові студії із соціальної та політичної психології. 2011. Вип. 26. С. 260–268.

3 Там само.

Самоословлення пережитого в автонаративі сприяє екстерналізації травматичного досвіду, що дає змогу позбутися нав'язливих спогадів і думок, генерованих пам'яттю. Людина «інтегрує травматичні переживання в наявний особистісний досвід (низку скриптів) завдяки їх наративному оформленню»[1]. Автобіографічні спогади письменниці через наративізацію пережитого не лише окреслюють параметри виявної в тексті ідентичності, але й конденсують досвід її травматичних переживань, емпіричне їх переосмислення, трансформацію та реінтерпретацію ментальної моделі, надаючи спомину особливої психо-аксіологічної сугестивності. З іншого боку, така автонаративна стратегія дає змогу оприявнити особливості психічного укладу письменниці, зокрема її душевну вразливість, глибоку саморефлексійність, схильність до самозациклення й ізоляції, синдрому тривожності й фобічних переживань.

[1] *Засєкіна Л.* Наративний досвід vis-à-vis здоров'ю особистості // Психологічні перспективи. Луцьк, 2012. Вип. 19. С. 105.

4.9. «Своїм віщим духом вичула усі воєнні страхіття»: екстеріоризація особистого досвіду війни крізь призму концептів еросу і танатосу

Перша світова війна в особистій письменницькій біографії стала доленосним «засудом» для Кобринської, який ще більше стривожив її самотнє смеркальне буття пережитими подіями евакуації з Болехова, переслідувань за шпигунство, візіями смертоносної руїни й відчуттями страху, відчаю, безнадії[1]. «І як колись напередодні свойого виступу вичувала усю свою боротьбу за тяжкі змагання, так своїм віщим духом вичула усі воєнні страхіття, які сповнилися у весь ріст, хоч далеко по її смерти», згадувала Ольга Дучимінська[2].

Цей травматичний досвід війни, особисте його переживання й осмислення знайшли відлуння в антимілітарній прозі письменниці. «По рос[ійській] інвазії пише цикль воєнних новель. Були дуже прецизийно виконані, плястично виведені. Їх читано радо, бо вони були відбиткою свіжих переживань. Навівали живі ще страхіття війни, дихали ще цим болем, який у воєнну хуртовину не раз так стискав душу. Одна з найкращих воєнних новель — це "Брати"»[3].

За свідченнями М. Лімницького, 1918 року Кобринська передала до Києва десять творів із наміром видати їх окремою книжкою під назвою «Воєнні новелі». Проте у вирі дальших бурхливих подій у суспільстві п'ять з цих оповідань загубилося, а п'ять інших («Брати», «Каліка», «Полишений», «Свічка горить», «На цвинтарі») уперше разом були надруковані у збірці «Оповідання» (Харків: Рух, 1929) за редакцією А. Березинського[4]. За життя авторки у періодичних часописах світ побачили лише оповідання «Кінь», «Свічка горить», «Полишений» (Нове слово, 1915) та «Каліка» (Ілюстрований календар товариства «Просвіта» з літературним збірником на переступний рік 1920. Львів, 1919,

---

1 Детальніше про це йдеться в підрозділі «Війна 1914–1918 рр.: *"був це засуд на Кобринську"*».

2 *Дучимінська О. О.* Наталія Кобринська як феміністка. Коломия, 1934. С. 29.

3 Там само. С. III.

4 *Лімницький М.* Н. Кобринська в останніх роках життя // Новий час. 1934. № 140.

с. 29–41). Із загублених творів відомі лише їх назви — «Тіні», «Лист», «Чи случай?», «З-під гуку гармат»[1].

Як зауважила Іванна Стеф'юк, «про вплив війни на свідомість людини говорять у кількох площинах, переважно, йдеться про те, що війна привносить у людську свідомість розуміння нетривалості життя, розчарування в системі цінностей (аксіологічні зсуви) та страх перед завтрашнім днем. Однак вона також може виступати стимулом до творчості, як би жорстоко це не прозвучало. І тоді художня творчість воєнного періоду стає мимоволі документом доби, оскільки в ній відбивається воєнна дійсність, зазнає певної інтерпретації»[2].

Твори Кобринської про війну дуже симптоматичні в плані її художнього самовираження. З одного боку, інспіровані глибокою чуттєвістю письменниці у сприйнятті воєнного лихоліття, екзистенційним досвідом її смеркальних років, посиленою рефлексійністю щодо проблем людського буття, гуманізму, смерті, взаємин між людьми, а з іншого боку, ці твори постають художнім вислідом її тривких стильових пошуків, способу мистецького ословлення пережитого, кристалізації філософічних ідей, структурування образно-символічної парадигми.

Модус людського буття, закорінений у діалектиці перманентного протистояння життя й смерті (еросу й танатосу) та навіяний світовідчуттям кризового вікового помежів'я з актуалізацією ірраціональних чинників, в антивоєнній прозі Кобринської є чи не найпоширенішим філософсько-антропологічним мотивом, художнім вираженням авторських інтелектуальних розмислів.

Оминаючи психоаналітичне трактування концептів еросу й танатосу як двох видів інстинктів (сексуального потягу та потягу до смерті), антиномія яких є визначальною основою життя[3], осмислюємо ці категорії з погляду їх ширшої інтерпретації в різних філософських дискурсах. Ерос — як феномен біофілії, життєвого потягу, еротичного вдоволення, любові, персоніфікація вітальної сили та вияв морально-етичної аксіології. Танатос — як руйнівний первень, асоціативно споріднений з війною, смертю, каліцтвом, катастрофізмом.

Метафізична проблематика еросу й танатосу в творчості Кобринської розгортається в контекті антиномічності цих універсалій, концептуалізує різні типи колізій між ними. Взагалі антитетичність є іманентною рисою духовного світовідчуття письменниці, слугуючи в її творах для драматизації й підсилення внутрішньої конфліктності.

---

1 *Тимків Н.* «Мене вже серце не болить» // Дивослово. 2010. № 6. С. 61.

2 *Стеф'юк І.* Перша світова війна як суспільна норма та суспільна аномалія (філософський та літературознавчий аспекти) // Науковий вісник Чернівецького університету. Філософія. 2013. Вип. 665/666. С. 121.

3 *Фрейд З.* Я и Оно / пер. с нем. В. Ф. Полянского. Москва : МПО «Меттэм», 1990. С. 36.

В «алегорично-символічному етюді»[1] **«Свічка горить»** *топоси еросу й танатосу* розгортаються на двох символічних рівнях. Перший астральний, представлений солярними символами сонця й місяця з відповідною еротичною/танатологічною конотацією, які по-різному впливають на духовну енергетику землі. Вітаїзм сонця як сакральної субстанції увиразнють семантичні образи світла в його найрізноманітніших відтінках: «велике блискуче сонце», «ясні лучі», сонце «одягнене в етеричні фіолети облаків, мінилося блискучими тонами найкращих красок». Ерос (любов) сонця духовно спроектований на його «щиру товаришку» землю, сповнену життєдайною силою та біологічною енергетикою еросу — «щаслива його любка вся ясніла промінним світлом королівської пишної пурпури». Акт прощання сонця зі землею як неминучий космічно-часовий ритм супроводжується феєричною інтимністю: сонце «кидало довгі прощальні лучі своїй вірній любці», «послідне кидало розпаленим оком любові», «прощалося з жалем», «послідні лучі, послідні погляди, послідні поцілуї». Енергія іншого астрального символу — місяця — породжує танатологічну настроєвість землі — «бідної землиці»: «згасло світло, радість і тепло землі. Уся похолодніла, обвинулася темним, жалібним серпанком мрачного смутку й туги». Місяць у своєму «німому маєстаті» стає виявом астральної танатології й еквівалентом танатологічних духовно-почуттєвих феноменів — місяць «якби скаменілий з болю», «гордий, холодний, сріблясто-блідий, якби перераженний» (с. 253).

Земля як хтонічний центр людського життя концентрує в собі (вітальну чи деструктивну) енергію цих небесних світил, які в силу «незмінного закону конечності» (с. 253) перебувають в діалектичній єдності та взаємозміні. Земля водночас є локусом кожного одиничного буття, розгортанням конкретної людської долі (це «людський муравельник і людська судьба», с. 253). Власне, на землі розгортається другий рівень просторового втілення еросу і танатосу — інтимний світ любові й естетичної насолоди, локалізований у «гарному партеровому домику» та топос війни, що зруйнував цю життєву ідилію. Взаємність кохання молодих людей підсилює музична увертюра «Вільгельм Телль», яку вони разом виконують в унісон з власними інтимними переживаннями. Флер юної любові виражено в поетиці тілесності, гендерного портретування, що увиразнює еротичну звабливість закоханих: «Він — молодий, високий, чорнявий, сильно держав скрипку в білих руках і натискав струни довгими пальцями.

Вона, як розквітла весною цвітка, сиділа при фортеп'яні і впивалася усією душею кожним тоном, кожним нюансом скрипки могутньої композиції, повної гармонії, барви і ритму» (с. 254). Поетика тілесності найкраще передає душевний стан юнака і дівчини. За словами О. Харлан, «внутрішній світ героя

[1] *Погребенник Ф.* Три фотопортрети Наталії Кобринської // Слово і час. 1996. № 5/6. С. 31.

виражається через мову тіла саме через те, що тіло — джерело, кінцева причина всіх бажань, душевних поривів, переживань і настроїв, а також через розуміння тіла як єдиного інструменту вираження, посередника при спілкуванні людей одне з одним»[1].

Музична сугестія збуджує в закоханих не лише естетичні переживання, викликаючи асоціативні враження та картини («мальовничі могутні Альпійські гори», «воєнний грізний дух», «скрегіт зброї»), а й резонує їхню еротичну чуттєвість та душевну гармонію. Цікавий паралелізм музичної симфонії й любовної взаємності передано через музичні партії — чоловічу (скрипка) та жіночу (фортепіано): «Тихі, мольові тонації, повні смутку, немочі, безсильної розпуки, переходили і змінялись в тверді, мужеські, енергійні звуки, щораз ближчі, голосніші» (с. 254). Музична композиція стає еманацією інтимних почуттів закоханих, синхронізуючись з їхніми душевними поривами.

Ауру інтимності, естетичної насолоди від музики (простір еросу) несподівано порушив тривіальний оклик — «загальна мобілізація», резонуючи сферу трагічних переживань героїв. Особливого психологічного пуанту Кобринська досягає засобом невербальної комунікації закоханих, кожен із яких у підсвідомості розуміє фаталізм цього заклику: «Вони подивилися на себе майже з перераженням, подивилися очима людей, котрих несподівана, неожидана річ ввела в подив, — річ, котру не могли ні розібрати, ні зрозуміти» (с. 254). Парадокс людського буття — в його неспівмірності з мистецьким переживанням, в антиномії тривіального й культурно піднесеного: «Те, що гарне в штуці, як же болюче, сумне, переражаюче в житті» (с. 254). Закохані по-різному реагують на констатацію факту війни, виявляючи особливі нюанси гендерної психології. Інстинкт збереження власного інтимного щастя породжує егоїстичну імпульсивність дівчини — вона «нервним рухом замкнула клавіатуру» фортепіано. Юнак «з якимсь зрезигнованим спокоєм вложив скрипку до футералу й відсунув, якби сказав: “Так і лишиться”» (с. 255). Стоїчний чоловічий спокій та воля «раціо» субординовані патріотичному обов’язкові мужчини-громадянина.

Танатологічні візії війни, увиразнені мотивом розлуки й передчуттям втрати коханої людини, сугестіюють сферу експресивного жіночого страждання. Простір танатосу (світу війни і смерті), транспонований у внутрішній світ дівчини, сповнений есхатологічних передчуттів, руйнування вітальної аксіології: «Світ видавався їй якоюсь дикою, несправедливою потворою, що карав невинних. <…> Цвітка сумно всміхалась, деревина сумно вітром похилилась.

Залинула радість світу; щастя його, як пусте, без значіння слово» (с. 255).

Чуттєвим індикатором і больовим рецептором жіночої туги стає *серце:* «тяжкий біль і смуток прошиб серце дівчини», «серце стискалося», «цілий біль

[1] *Харлан О.* Дискурс катастрофізму в українській та польській прозі (1918–1939) : монографія. Київ : Освіта України, 2008. С. 29.

свого серця виливала перед тим образом», «сумна радість заливала її серце», «кров з серця бухнула їй до лиця» (с. 255–256). Сакралізація кордоцентризму дівчини, біль її «пробитого мечем серця» на художньому рівні асоціюється зі зраненим серцем «Мадонни», образ якої висів у її кімнаті. Ікона Мадонни — це алегоричне втілення євангельської історії про Діву Марію. Коли Богородиця разом з Йосипом принесла маленького Ісуса на сороковий день після його народження в храм для посвячення Богові, то почула від натхненного Святим Духом праведного Симеона пророчі слова: «і меч душу прошиє самій же тобі» [Лк, 2:35]. Іконографічна традиція увіковічнила це пророцтво образом страждальної Діви Марії («Пом'якшення злих сердець» або «Семистрільна Матір Божа»), серце якої проколюють сім мечів болю й терпінь, символізуючи материнські страждання за сином, пережиті в земному житті. Віруючі, які звертаються до цієї чудотворної ікони, відчувають полегшення душевних і тілесних мук. У сакральному культі цієї ікони дівчина віднаходить опікунську місію небесної Мадонни, покровительки любові та захисниці від смерті коханого. Тобто деструктивну природу танатосу (війни, смерті) узалежнено від трансцендентної волі. Інтуїтивний, духовний контакт з Дівою Марією відбувається в *молитовному акті* (як і в «Блудному метеорі» та «Св. отці Николаї») зболеної внутрішніми переживаннями дівчини, через її щиросердне зближення та психологічну емпатію з образним втіленням Богородиці: «Тож цілий біль свого серця виливала перед тим образом <…>» (с. 255). У межовій ситуації віра стає для дівчини потужним чинником душевного упокорення та страдницького чекання: «Він мусить, мусить вернутися. Мати Божа охоронить його і назад приверне» (с. 255). Інша конотація образу серця пов'язана зі символікою еросу, яка актуалізує кордоцентричну енергетику любові, нероздільність та гармонійність двох сердець закоханих: юнак «забрав її серце, а з серцем ціле її єство». Серце набуває ознак органічної єдиносутності, здатної відчувати один одного й навіть дистанційно підтримувати цей інтимний зв'язок.

Сакралізованим лейтмотивом внутрішніх переживань дівчини є багатосмисловий образ *«свічки, що день і ніч горить»,* виявляючи імпліцитні рівні свого символічного наповнення. Символіка свічки, асоційована з життям, світлом, вогнем, відома ще в давніх міфологіях, задовго до прийняття християнства. Вона вважалася незмінним ритуальним атрибутом та життєвим оберегом. Найбільшого духовно-симолічного значення цей символ набув у християнстві. Ставши обов'язковим ритуальним елементом богослужінь, свічка символізує Боже світло, благодать, віру, Церкву, духовну радість, водночас є сакральним знаком спонукання християн просвітитися вогнем євангельського світла, Божественної любові та благодаті.

У творі Кобринської візуальний, близький до спіритичного, акт вдивляння дівчини у світло свічі інспірує її енергетичне спілкування з трансцендентними

силами й активізує екзистенційні рефлексії: «Вона сиділа годинами, вдивляючись сумним оком у дрижаче скельце. Перед її душею виринали якби з далекої минувшини якісь плани, наміри, а серед них страшна мара, страшне питання: “Що зробити, як собі порадити, як побороти прокляту дійсність?”» (с. 255). Водночас — це енергетична концентрація на власній чуттєвості, акт духовної комунікації з Богом, ритуальне доповнення й емоційне підсилення молитви: «<…> всі свої сльози приносила їй [Мадонні. — *А. Ш.*] в жертву, разом зі свічкою, що день і ніч горіла, і просила, щоби вернув той, що забрав її серце, а з серцем ціле її єство» (с. 255). «Жертовність» палаючої свічки, як магічного сакрального знаку, виражає велику неземну любов до того, за кого або кому її ставлять.

Актуалізуючи художньо-темпоральний лейтмотив твору — «свічка горить день і ніч», — письменниця увиразнює його онтологічну сутність як символу почуттєвої континуумності, вічності людських почуттів любові, надії: «Лише свічка блимала слабим промінням надії…» (с. 257). Водночас це й вираження ідеї вічного чекання й тривалості життя. Така інтерпретація цього символу кореспондує зі семантикою Еросу, вітаїзму. Допоки горить свічка, доти в душах закоханих полум’яніє любов. Магія цього сакрального вогню підтримує та оберігає життєву енергетику юнака на війні, захищаючи його від смерті. У цьому виявляється онтологічна контроверза Еросу й Танатосу як протиставлення життя і смерті.

Рефренна фраза «свічка горить день і ніч» у «сердечних» листах дівчини до свого коханого стає законспірованим вербальним символом міжособистісної комунікації закоханих, інтимно-епістолярним ословленням жіночої чуттєвості та духовної сутності — «всього, що скривалось на дні її душі». Символіка вічно палаючої свічки означує найвищий вияв людського Еросу — апофеоз любові між чоловіком та жінкою. Для дівчини це екзальтоване почуття набуває найбільшої екзистенційно-аксіологічної значущості — це «найдорожчий її скарб, найцінніша суть її існування» (с. 257), випробувана і загартована війною.

Інтимного коду листування не збагнули воєнні цензори, які затримували сердечні епістоли дівчини через їхню пунктуаційну та вербальну енігматичність — незрозумілу трикрапковість після постійної листовної фрази: «Тут є певні скорочення, а головне, що має значити майже в кожному письмі: “Свічка горить день і ніч” і три точки» (с. 256). Любовні освідчення дівчини, зашифровані цією фразою, наразились на почуттєву індиферентність державних урядників, які знехтували її інтимним сокровенням, «витягнули на прилюдний вид, обкинули поблажливим усміхом легковаження» (с. 256–257). В такий спосіб у творі розгортається ще один рівень *онтологічної конфліктності Еросу й Танатосу* як феноменів духовної сфери — протиставлення любові як високого почуття й тривіальної «буденності зовнішнього світу», яка це почуття профанує. Стан душевної резиґнації почуттєво зневаженої дівчини символізує

танатологічний образ деструктивної сили: «Та сила забирала з собою дівочі мрії про щастя, про світ, про життя». Проте завершальним життєствердним символом є світло Еросу — свічка, яка «блимала слабим промінням надії…».

На думку Оксани Єременко, етюд «Свічка горить» «близький до фрагментарної прозопоезії, емоційно-виражальний спектр котрої досить мінливий і складний»[1].

В ейдологічній парадигмі прози Кобринської символіка світла часто постає художнім втіленням сублімованого еросу (астральне світло, духовне просвітлення) як акту поборення танатологічної темряви. Подібно світло свічки наснажує любовну ауру закоханих, посилює молитовні прохання дівчини за життя свого коханого («Свічка горить»). В етюді («Du bist die Ruh») сакралізований символ свічі «просвітлює» душу героїні спокоєм, звільняючи її від сердечного сум'яття: «душа зблисла, мов свічка на широкім світа просторі», «горю, як свічка на Божім престолі». Художнім втіленням сублімованого еросу в новелі «Засуд» є сонцесяйний усміх народженої дитини, який водночас спричинив духовний катарсис у душі героя: «Аж нараз живий усміх дитини, блиснув ясним сонця промінєм і розбив грубу тьму тяжкої покути єго душі».

У новелі **«Каліка»** сюжетні перипетії чітко розмежовані дуальними топосами еросу й танатосу з відповідною онтологічною конотацією. Війна як уособлення руйнівної танатологічної енергії тестує вітальні вартощі та почуття персонажів. У першій частині новели закцентовано еротичний аспект взаємин заможного парубка Лукина та звабливої служниці Маланки. Матримоніальна мотивація та інтимна чуттєвість юнака розвивалася під впливом спокусливої зовнішності дівчини, яка розбуджувала його чоловічу пристрасть: «Лукинові здавалося, що до того часу, він як би її не знав, не бачив її росту, гарного тіла, палких очей, і те все як би перший раз узрів. То і з того часу вона все йому бувала на гадці. <…> "Той, що її візьме, не пожалує того", — думав про себе, коли бачив, як вона кидала вилами на скирту снопи, при чім її гнучкий стан гарно вигинався, а лице, як калина, червонілося» (с. 262–263). Інтимно-почуттєва взаємність героїв продовжується в еротичному зближенні: Маланка, «коли він [Лукин. — *А. Ш.*] обіцяв їй женитись, віддалась йому душею і тілом» (с. 263). Подальші сімейні стосунки «завзятих на роботу» Лукина та Маланки зміцнювалися вдалим ґаздівством та батьківським щастям, допоки цю родинну ідилію не зруйнувало лихоліття війни.

Онтологічна аксіологія Лукина заснована на патріархально-звичаєвій вкоріненості на власній землі, генетичній спорідненості з родиною, духовний розрив з якими означає для нього втрату власної ідентичності: «"Ні, ні! — говорило щось в його нутрі, й він моцно затиснув кулаки. — Яким правом можуть

[1] *Єременко О.* Екзистенційні виміри «Воєнних новел» Наталії Кобринської // «Йшла не тільки з духом часу, а й перед ним» : Наталія Кобринська та літературний процес кінця XIX–XX століття : зб. наук. пр. Львів, 2015. С. 71.

люди відірвати мене від своєї землі, своєї хати, рідні!”» (с. 266). Мобілізаційна кампанія й новий військовий статус породжують трагічну психологію «відчуження» Лукина, усвідомленого переходу в інший буттєвий (танатологічний) простір війни. Тому атрибути його вітального благополуччя (простору еросу/життя) стають уже неадекватними до його нового чину: «Дивився на свою хату, але вона не була вже тота сама хата, і жінка як би не була його жінкою, ні діти — дітьми» (с. 266). Розполовинений поміж своїм духовним буттям поруч із ріднею та новим фронтовим досвідом, «сиротище Лукин довго не міг опам’ятатись, що з ним діється, коли лишив хату, жінку, діти і пішов сумною дорогою сумної своєї долі» (с. 272). В цьому творі концепти еросу й танатосу поетикально репрезентовані відповідно образами рідної хати («рідного гнізда», «своєї стріхи»)/коханої дружини й образами війни (символікою смерті, крові, каліцтва), модифікуючись до рівня екзистенційних універсалій. Війна в свідомості героїв викликає танатологічні візії. Невипадково провадини чоловіка на фронт Маланка асоціює з похороном: «йшла за ним плачучи, як за мерцем. Лиш що душа мерця вже на правді, за тіло він уже не дбає, а тут видюча смерть, видючий похорон»; свою жіночу долю вона вже бачить вдовиною: «Маланка виділа, що вдовицею вернула до хати» (с. 267).

По відході з дому духовне життя Лукина залишилося поза лінією вогню, лімінальною зоною танатосу: «його думки не були при нім, — він їх лишив за собою, біля своєї хати, загороди, жінки, дітей» (с. 272). Натомість Лукинове фронтове буття запрограмоване було лиш на те, щоби вберегти своє життя задля його продовження в гармонійному родинному трибі. Любовна енергетика подружніх стосунків сугестивно впливає на героїв навіть дистанційно, робить їх сильнішими, витривалішими.

Танатологічні візії й переживання Лукина через повсякчасну присутність поруч смерті періодично пронизують його чуттєві спогади про кохану дружину, навіяні її епістолярною душевністю: «У тій біді лиш йому легше було, що діставав лист з дому, чого довший час не було. <...> а лиш хотів знати про саму Маланку. Півжиття був би дав, якби був міг її побачити» (с. 274). Образ Маланки ввижався напівпритомному важкопораненому Лукинові в поставі військової санітарки. Трагічно переживає Лукин завдане війною своє каліцтво через острах втратити любов і симпатію Маланки. Споглядання власного понівеченого обличчя навівало спогади про колишню юнацьку звабливість: «Те ще для нього страшніше було від втрати ноги.

Він уздрів себе молодим, моторним парубком, як всі дівчата в селі за ним пропадали, як своєю красою чарував Маланку. А тепер, коли вона його уздрить, чи не жахнеться, не опротивить його собі? Такий безобразний, та ще і без ноги, чи не ліпше було би, щоби був загиб, щоби куля була не прошила його серце, і всьому був би конець?» (с. 275). Проте бажання життя перемагає Лукинову танатологічну настроєвість: «Та хоч як бажав собі смерті, то все-таки хотілось

жити. Що з краси, як нема життя?.. Який він не був би, та все-таки жиє. Лиш що скаже вона, Маланка?! Може, і люди жахатись будуть, та про них йому байдуже, лиш вона, вона, Маланка!» (с. 275).

Духовно-інтуїтивний зв'язок подружжя, розділеного фронтовими баталіями, відчутний на рівні емоційних переживань. Маланка шукала коханого, вдивляючись в обличчя військових, що зупинялись в їхньому селі, у своїх розчулених звертаннях-голосіннях виплакувала його повернення додому. Трагічну загибель дружини від ворожої гармати Лукинові віщує власне серце, дивні стани якого він відчуває, повертаючись під «свою стріху»: «Був вільний, міг вертати додому, та чому ж його *серце* не радується, хоч і рвалось до свого гнізда, і рад був би там влетіти»; «І чим більше зближався, огортав його якийсь страх, і тяжко билось у грудях *серце*»; «*серце* його дивно тремтіло», «*серце* ще дужче стало товчися», «*серце* щораз міцніше корчилось з болю» (с. 276). Тріумф життя, вцілілого на війні, обернувся для Лукина трагедією втрати його сенсовності: «Каліка, каліка, безобразний, без ноги! А ще більше з прошиблим, закервавленим *серцем*» (с. 277). Щастя, до якого він повертався й задля якого пережив усі воєнні баталії було назавжди втрачене.

Первісна вітальна аксіологія образу хати набуває танатологічної конотації. Хата як осердя родинного благополуччя стала засідкою лиховісного танатосу війни з його одвічним присудом — «від смерті ніхто не утече»: перед власною хатою знайшла свою смерть Маланка, війна перетворила колишнє родинне гніздо в пустку — «хата була зовсім пуста — ні живої душі» (с. 276), у власній хаті осиротів Лукин. Поглинувши енергетичну ауру Еросу (життя), Танатос оволодів душею та внутрішнім станом Лукина, який по втраті Маланки «ходив якби напівмертвий». Індикатором афектованого чоловічого страждання знову постає символ серця: «серце з болю скаменіло», «прошибле, закервавлене серце», що з фізичного рівня каліцтва транспонується у психічне скалічення.

Аксіологія побратимської відданості коня стала центральною ідеєю твору Кобринської **«Кінь»**. У цьому п'ятнадцятирядковому етюді сакрально-мілітарний образ коня вписаний у кривавий топос війни. Зауважмо, що цей культ має тривалу історичну традицію в наших предків, особливо яскраво опоетизовану в козацькому епосі, хоча насправді сакралізація коня як бойового побратима закорінена ще в індоєвропейській традиції поклоніння цьому зообразу.

В етюді закцентовано аксіологічний код коня як незмінного порадника і бойового побратима, який служить йому до останньої миті. Такий мотив побратимства увічнює фольклорна традиція в козацьких думах, піснях переказах, алюзію на які містить й описова стилізація в творі Кобринської: «коник вірненький», «вірні коники». «Кінь і вершник залишаються взірцями, сповненими краси, стрімкості, досконалої пластики, сили і гармонії. Це нероздільна цілеспрямована єдність, нагадує натягнутий лук і готову до польоту стрілу», — так метафорично глорифікується цей тандем у праці В. Ковалевської[1].

[1] *Ковалевская В.* Конь и всадник : Пути и судьбы. Москва : Наука, 1977. 150 с.

Військова доблесть і мудрість коня виявляють особливий ступінь порозуміння та емпатії між ним та вершником під час нерівного герцю з ворогом, де коні в унісон з уланами демонструють особливу бойову тактику: «Вірні коники під ними зрозуміли небезпеку — угинаються, біжать, щоб спасти своїх друзів-їздців від погибелі» (с. 250). Проте неприятельська куля досягла одного з вершників. У творі розгортається зворушлива сцена на полі бою, що вражає глибокою почуттєвістю й емоційною поведінкою коня над своїм убитим господарем: «Станув кінь над упавшим паном. Б'є копитами, згинає голову, подає шию, щоби улан міг ухопитись руками, нюхає роздутими ніздрями свіжу кров» (с. 250). За своїм індивідуальним характером кінь — особливо чуттєва тварина, подібно до людини здатна переживати й виявляти свої емоції. «Кінь має в собі душу, яка відчуває свою енергійність і засмучується, що творець ув'язнив її в тілі тварини», — робить акцент Л. Гінкова[1]. Імітування внутрішньої розмисловості коня в нарації ескізу увиразнює антропологічну чуттєвість й людську мудрість цієї тварини: «А неприятель уже близько… Гей, не врятує пана, а сам впаде в полон. Тяжко з другом розлучатись. Коло неживого улана лежала його "мантля". Кінь вхопив її в зуби і — полетів за своїми» (с. 250).

Лицарська вдача коня мовби успадкована і спільно вихована разом з господарем, якого він внутрішньо відчуває й розуміє. Мудрість воїна виявляється й у діях коня, який залишає неживого улана посеред бойовища, аби самому не потрапити в полон, і символічно прихоплює його мантлю (військовий плащ) — атрибут свого господаря, а тепер уже й пам'ять про нього.

Мілітарна конотація культу коня кореспондує з біблійною символікою цього зообразу, в якій він є знаком світла і перемоги, а також уособленням війни, смерті, сили: «Чи ти силу коневі даси, чи шию його ти зодягнеш у гриву? Чи ти зробиш, що буде скакати він, мов сарана? Величне іржання його страшелезне! Б'є ногою в долині та тішиться силою, іде він насупроти зброї, сміється з страху й не жахається, і не вертається з-перед меча, хоч дзвонить над ним сагайдак, вістря списове та ратище! Він із шаленістю та лютістю землю ковтає, і не вірить, що чути гук рогу» [Йов. 19:24].

В етюді «Кінь» письменниця антропологізує цей зообраз, зображаючи його як вияв бойового побратимства (кінь — alter ego господаря) та мілітарної героїки. У фронтовому часопросторі життя улана й життя коня становлять онтологічну єдність, спільну вітальну вісь.

У дескрипції воєнної атмосфери образ коня Кобринська також використовує в казці «Брати», де руйнівна енергетика війни відбивається на об'єктах живої природи: «Збожеволілі коні волочили своїх неживих панів» (с. 279).

У новелі **«Полишений»** особистісне переживання воєнного лихоліття екстеріоризується в семіосфері мілітарної поетики: акустичній, візуальній,

[1] *Ginkowa L.* Koń ma duszę w sobie. Kraków, 2001. S. 11–12.

олфакторній, тактильній, психосоматичній. Письменниця з власних відчуттів передає звукове тло війни («Проклекотів град машинових крісів», притихли гуки гармат і, як переходячі громи, відзивались приглушеним гуком» (с. 250). Експресію всенародного страху, внутрішнього шоку й душевного болю акумульовано в збірному образі людської емоції: «переражені, збілілі від страху люди», «тяжкі стони рвали за серце» (с. 250). Цей стан зумовлений «екзистенційним катастрофізмом» (О. Харлан), симптомами якого є «абсурдність людського існування, трансцендентний страх буття; трансформація людської особистості в силу зовнішніх обставин»[1].

Страшні наслідки воєнних баталій, які точилися в лісі, передано через настрої катастрофізму, есхатологічні візії, картини лісового армагедону, танатичної чуттєвості; «поле бою постає макабричним, середньовічним чи бароковим театром смерті — locus horrendum, ареною смерті»[2]. Невблаганна куля війни нещадно діткнула і первозданну природу: «моц упало деревини, упав і величезний бук», «поламані дерева лежали одні на других», «на однім корчі перехилилася вбита серна з відкритими скляними очима, а на півзламаній галузі висіла зачіплена одним крилом, поцілена в лету ворона» (с. 250–251). Антропоморфна семантизація душевного стану природи, конання лісу підсилюють трагедію загальнолюдського катаклізму. Танатологічну експресію смерті конденсує в собі амальгамний образ війни (могили, кров, кулі): «Чим ближче до лісу, тим більше могил, крові, куль, полишених жовнірських шапок; усюди збита земля, перемішана з кров'ю й листям, глибокі, повибивані вирви, а коліями коліс посочилась кров» (с. 251). Образ «свіжих, ледве що прикритих лісовою жовтою глиною, могил» (с. 251) означує масштабність й стихійність місць людського упокоєння й останнього прихистку воїнів. Ідентифікаторами полеглих стають хіба що залишені їхні військові обладунки чи атрибути одягу («мантля», «жовнірські шапки»).

Центральним концептом в ейдологічній парадигмі тексту, пов'язаним із мілітарною та антропологічною семантикою, є концепт *крові*. Власне він структурує кілька конотативних рівнів, заснованих на метафоризації кольору крові та аксіологічному наповненні цього образу: кров як фізіоанатомічна складова людського організму, танатичний симптом смерті/каліцтва, незмінна атрибутика воєнного локусу («широкі п'ятна застиглої людської крові», «коліями коліс посочилася кров», «збита земля, перемішана з кров'ю», с. 251); у сполученні з лексемою «серце» як еквівалент емоційного стану дітей, вражених насиллям війни («сердечною кров'ю заливались і дитячі серця»); як екстраполяція кров'яної семантики кольору в солярному експресіоністському пейзажі («Заходяче сонце вкривалося жевріючими, мов огонь, хмарами і кривавим

[1] *Харлан О.* Дискурс катастрофізму в українській та польській прозі (1918–1939) : монографія. Київ : Освіта України, 2008. С. 110.

[2] Там само. С. 194.

блиском обливало свіжі <…> могили», с. 251). За словами С. Хороба, «кольористика і семантика епітетів червоний (кров), білий (смерть), палаючий (пожежа) — викликають у читача певну схильність до фантасмагорії, таємничості, віри у потойбічне життя, що йде від одвічних народних традицій і релігійних учень, зосібна християнського»[1]. В імпліцитному контексті антивоєнної проблематики образ крові сприймається як знак національно-родової спорідненості, однокровності та монолітності нації, оскільки український етнос використовує лексему кров як квазісимвол національної, соціальної, генетичної ідентифікації[2].

Головна сюжетна колізія цієї новели, хоч і дещо затінена поетикальною фактурою тексту, — діточа пригода в лісі. Оговтавшись після кривавої бійні в лісі, п'ятеро дітей з острахом вирушають туди за хмизом. Несподівано серед руїн боєвища дванадцятилітня Магдуня знаходить окривавленого жовніра й разом з друзями доправляє його до місцевого польового шпиталю, рятуючи йому життя. Одужавши, жовнір заприятелював з Магдунею, а потім листувався з нею уже з фронту, аж допоки не зник безслідно.

На тлі гуманістичної, людинолюбної, антимілітарної проблематики новели Кобринська водночас актуалізує проблему втраченого дитинства, девальвованих життєвих радощів, яких зазнало дитяче покоління, втягнуте у вир війни. Страшна драма воєнного лихоліття реципіюється вразливою дитячою душею й відлунює в експресії страху й нерозуміння суті цього зчиненого катастрофізму. «Письменниця зосереджується на психологічному вимірі ситуацій, що їх породжувала війна, брутально травмуючи душі дітей і підлітків»[3]. Проте діти демонструють високу національну свідомість, громадянську ідентичність та суспільну інтегрованість, на рівні з дорослими осягають свій страшний досвід війни, виявляючи при цьому гідний подиву патріотизм, співпереживання, милосердя, духовну емпатію.

У новелі **«На цвинтарі»** танатологічна експресія цвинтарного локусу досягається схожим барвописом солярного пейзажу — константної дескрипції воєнної топіки у творах Кобринської. Природа постає еманацією мортальної світовідчуттєвості, створюючи ефект містичного передчуття смерті, втрати, болю. Про художню інтенційність й музичну ґенезу своїх пейзажних креацій письменниця розповідала М. Лімницькому: «Дивно сказати, але описи природи я брала від Ваґнера — може, Вам коли про те говорила. Найвиразніше виступає те в воєнних новельках, де природа майже все заповідає, акціює»[4]. Метафоризація кров'яного кольору неба, сонця, видноколу транспонується у паралель планетарного масштабу кровопролиття, вселюдської, космічної катастрофи:

---

1 *Хороб С.* Апокаліптичні ремінісценції в новелістиці В. Стефаника (Функціонування есхатологічного напряму) // Хороб С. Слово — образ — форма: у пошуках художності : літературознавчі статті і дослідження. Івано-Франківськ : Плай, 2000. С. 64.

2 *Селіванова О.* Нариси з української фразеології (психокогнітивний та етнокультурний аспекти) : монографія. Київ ; Черкаси : Брама, 2004. С. 121.

3 *Дзюба-Погребняк О.* Перша світова війна і українська література // Слово і час. 2013. № 6. С. 55.

4 *Лімницький М.* Кобринська в останні роки життя // Новий час. 1934. № 142.

«Блискуче сонце вже до половини западало за вершки гір і купалось в червоній крові, що лилася хмарою на западі небосклону. Малі білі відорвані облаки плили, як лодки, по червонім океані<…>»; «Керваво заходило і керваво вставало сонце» (с. 257). Міфологема війни означена символом міфічно-фантасмагоричного «червоного жару», яким «майже цілий світ загорів» (с. 257). З цією міфологемою кореспондує також символ екзистенціалу вселюдського страждання, виражений образом шпилястих гір — «чорного шляху», яким прокладається «єдина доля людства». Тому топос війни для Кобринської не має локального обмеження, географічних рамок, він абсорбує увесь простір людської екзистенції, поглинає усі життєдайні обшири, дегуманізує світ й провокує масштабну кризу людства.

Колір крові й небесного солярного її відблиску торкнувся землі, навіть сакральних атрибутів людського трибу — церков, вкривши «червоним блиском бляшані вежі Божих домів» (с. 257).

Містичною конотативністю пронизаний у тексті *цвинтарний локус*, на тлі якого розгортається головна поминальна колізія оповідання. Чорні тіні «фантастично рисуючихся дерев» накривають собою хрести і пам'ятники тих, що відійшли в «край вічного спочинку» (с. 257). У просторі цвинтаря вирізняються рівні ряди свіжих могил невинно убієнних «молодих войовників», над якими в постійному протистоянні Ерос і Танатос — «рожевий рефлекс» життя, як «мрії, надії і бажання молодості» і смерть, що «завдала їм вічний сон, мир і тишину» (с. 257). В новелі подано лише натяк про обставини загибелі численних вояків: «Із сторони ліса прийшли до них несподівані гості. Вони краплями крові значили свій шлях і уставлялись рівними рядами, як за життя ставали проти ворожої їм смерті <…>» (с. 257).

На честь полеглих зусиллями армії на сільському цвинтарі поставлено камінний пам'ятник — «дві могутні постаті держали сплетені лаврові вінки двох союзних армій» (с. 258). У визначений день на цвинтарі відбулася церемонія посвячення пам'ятника. Лірично-мінорна настроєвість першої частини оповіді змінюється репортажною нарацією, в якій вчувається виразна громадянська позиція авторки й людське обурення цим бездушним формальним дійством «по припису». Для власного піару й самовивищування високі військові достойники виголошували патетичні слова, хоча на відміну від полеглих, «яких життя проглинула жорстока судьба», самі «аж до переситу» його уживали. Гірка іронія письменниці увиразнена образом зів'ялих квітів на могилі героїв, адже жодні почесті й поминальні церемонії не здатні компенсувати вартощів самого життя: «лиш зов'ялі квіти на пам'ятнику, якби всупереч тим запевненням, сумними головами говорили про життя для самого життя» (с. 258).

Несподівано до деталей розписану програму «святочного обходу» порушила незапланована поява на цвинтарі церковної процесії. Невдоволений військовий офіціоз змушений був відступити перед духовною силою цього поминального християнського ритуалу: «Щось перекірного ними заволоділо, а деякі дали навіть наглядний тому невдоволенню доказ і не змінили своєї позиції» (с. 260). Звучний церковний спів, що доносився «як би з-під землі»,

творить магнетичну сакральну настроєвість: «розливався у воздусі», «обгортав землицю прозорим морем ясного блакиту» (с. 259). Після короткої молитви й окроплення пам'ятника «зачалась властива нашому обрядові відправа» (с. 260). Рефренне молитовне взивання «Господи, Господи помилуй!» екстраполюється в тексті на зміст загальнонаціональної молитви єдності, всенародної пам'яті, поминання героїв, уповання на Божу поміч для спасіння рідної землі. Молитовність стає сакральною об'єднавчою практикою зболеного війною народу, «який тепер припадає до могил жертв, убитих страшною язвою, що шаліла довкола та заподіяла йому тілько кривд, як ніякому народові світа. Бо, крім жертв крові, зазнав він тілько мук, що на саму згадку кров ціпеніє в жилах» (с. 260).

Консолідуючим осердям цих текстів постає образ «народної душі», що «плакала над своїм тяжким горем». У ньому символічно утверджується ідея монолітності нації, міцної й непохитної як у своєму народному нещасті — оплакуванні синів, так і в національній ненависті до віковічних ворогів, «клеветників», що «жили його потом і кров'ю і завдали йому тілько муки й наруги, спричинили тілько нещастя, тілько сліз витиснули, безнадійної розпуки» (с. 260). Людська молитва мовби оголює панораму завданих рідній землі воєнних нещасть, возносячись «понад згарища сіл, шрапнелями зорані поля і тих бездомних, що десь в чужих краях при дорогах і дебрах повільно конали» (с. 260). Трансцендентний зміст молитви виявний у небесно-хтонічному зв'язку, що символізує упокоєння тлінного тіла в землі й вознесення душі до небес: «— Господи, Господи, помилуй!» — потрясало облаками, а земля стоном відповідала йому: "Буду їм пером"» (с. 260).

У народному світосприйнятті, у вкоріненій національній ментальності *цвинтар* є передусім місцем вічного супокою, тиші, плачу, поминання, молитви, людської пам'яті, символічним некрополем, а не місцем формальних дійств і зрежисованих «святочних обходів». До речі, про описаний у цьому оповіданні пам'ятник, який справді на честь полеглих воїнів було споруджено на Волоському цвинтарі у Болехові, детально інформує Роман Горак. «Дві могутні постаті», які тримали в руках сплетені лаврові вінки двох союзних армій» (с. 258), як стверджує дослідник, це «постаті дівчат, які мають, за задумом скульптора, уособлювати войовничих валькірій <…>. Союзні армії — це прусська і австріяцька». Автором пам'ятника, найпевніше, був хорунжий, чех за національністю Бенедикт Християн Шляйс[1].

Мотивом фемінності в новелі Кобринської «На цвинтарі» пронизана ідея життєздатної потуги України, тієї «бідної землиці», здатної піднести «тріумфуюче життя над жертвами смерті» (с. 259). У тексті її уособлює «в силі віку

[1] *Горак Р.* Пустинь Наталії Кобринської // Горак Р. Де верхи взносить наш Бескид гордий... Львів : Каменяр, 2007. С. 118.

жіноча стать» з фізично здоровою тілесністю («широкими бедрами», «високою груддю»): «Вона — мати-родителька, вічна сила відродження, що її з покоління в покоління передає» (с. 259). Тобто в уяві Кобринської ідея спасіння нації — фемінна за своєю суттю. Це вияв вітального Еросу, що через апокаліпсис війни здатен відродити життя й відновити генофонд нації.

Нарис **«Тихий куток»** (Український ілюстрований календар товариства «Просвіта» з термінаром і літературно-науковим збірником на звичайний рік 1917. Львів, 1917, с. 69–75. Далі у тексті зазначаємо сторінку) становить своєрідну хронометрію воєнних баталій у Болехові 1914–1915 років, що їх пережила сама Кобринська, зазнавши травматичного досвіду війни. Експресивно-спогадова автонарація мовби реконструює всі деталі страшних днів московської інвазії, фронтові перипетії запеклих боїв під Львовом, Стриєм, Болеховом, картини масової втечі місцевих мешканців у Бескиди, безчинства окупантів. В репортажно-есеїстичному стилі твору ідентифікується особа очевидиці війни, яка на собі відчула всі її жахіття. Цей душевно перечулений текст, сповнений жіночого страху, безнадії, душевного розпачу, змушує до глибокого самосмислення, екзистенційних роздумувань.

У власних художніх рефлексіях Кобринська застановляється на складних вимірах філософії війни і вбивства як такого, руїнницької психології, агресії, проблем цивілізаційної кризи, духовного звиродніння як кризи гуманності, до якої людство призвів технічний прогрес. «Критична оцінка техніцистського оптимізму, далекоглядних перспектив теорії технократичного благоденства знайшла своє відображення в художніх творах багатьох письменників <…>»[1]. У роздумах про суть війни письменниця виявляє нову мілітарну свідомість, що кристалізувалася внаслідок світоглядної еволюції авторки, яка на схилку віку ревізує колишній досвід свого захоплення концепцією позитивістів. Тепер позитивістські постулати дисонували з реальністю загального катастрофізму епохи, а в реаліях воєнних дій виявилися утопічною доктриною. Свій діалог з англійськими позитивістами письменниця провадить на основі власних емпіричних висновків та історичних реалій своєї доби: «Школа позитивістів, між котрими перед вели Англійці, переконувала науковими доказами, що з поступом і цивілізацією зменшаються кроваві бої між людьми, та що людство входить у фазу, де всілякі народні незгоди, чи економічні справи будуть полагоджені дорогою суспільних реформ» [Ілюстрований календар, с. 69]. Про таке відчуття безпечності у світі напередодні Першої світової війни писав П'єр Аснер: «ще напередодні 1914 року існувала думка, що війни більше не може бути: вона була б нерозумною у світі, де території вже не є головним чинником багатства, оскільки світ став взаємозалежним»[2].

---

1 *Харлан О.* Дискурс катастрофізму в українській та польській прозі (1918–1939) : монографія. Київ : Освіта України, 2008. С. 76–77.

2 *Аснер П.* Двадцяте століття, війна та мир // Дух і Літера. 1999. № 5/6. С. 229.

Той-таки технічний прогрес трансформує й людське сприйняття війни, викривлене, ба навіть абсурдне розуміння її руйнівної суті: «люди потішалися, що і на той случай війна може трівати лиш дуже коротко, бо при теперішних технічних винаходах і знаряддях війна не може довго тягнутися, бо скоро не стало би людий і не було би кому битися» [Ілюстрований календар, с. 69]. Аналогічну думку висловлює старенька бабуся-зима, алегоричний образ казки Кобринської «Брати», потішаючись, що війна «не буде довго тривати, бо при теперішніх винаходах, технічних знарядах, удосконаленнях цілий світ хіба пустинею став би, якби таке убивання і різня мала довше тривати» [Ілюстрований календар, с. 278]. За словами О. Харлан, «трагічне сприйняття наслідків широкомасштабного науково-технічного розвитку, що охопив суспільство XX ст., — одна зі складових катастрофічного світогляду»[1].

Мовби іронією до такої людської безпечності постає в «Тихому кутку» передвоєнний настрій, передчуття «грози війни», що неминуче зближалася: «Все заворушилося і занепокоїлося» [Ілюстрований календар, с. 69]. Епіцентром мілітарної настроєвості стає «маленьке підкарпатське місточко Болехів». Цей «тихий куток» — мікросвіт мирного цивільного життя болехівчан зі своїм звичним життєвим трибом і щоденним розміреним укладом, у який несподівано вривається і все змінює війна. Хоча маргінальний статус містечка мав би зробити його антимілітарною зоною, неторканою й дистанційованою від війни. Принаймні такими аргументами заспокоювали себе його «скромні мешканці», яким «здавалося, що вони живуть в такому закутку світа, що заверуха війни крім данини рекрута не зможе їх досягнути і заколотити їх тишини» [Ілюстрований календар, с. 69]. Символічний локус «тихого кутка» має у творі виразну біографічну конотацію; це простір гармонійної екзистенції вже літньої письменниці, окреслений тріадою «хата, город і тиха літературна праця». Тому інтервенція в цей тихий ідилічний світ стає для письменниці нестерпною.

Всупереч усім оптимістичним сподіванням болехівчан їхнє містечко опинилося у стрімкому вирі війни. Про її швидке зближення свідчили звукові звіщання («давалися чути якісь далекі якби з-під землі приглушені, ритмічні гуки»); комунікативні повідомлення — чутки про «велику силу російського війська» під Львовом; поява в Болехові відступаючих військових «розбитків» і «напливової людності» з різних околиць Галичини («тихий куток зароївся чужими людьми і державними автомобілями, котрі тут були першими звістунами страшних воєнних подій») [Ілюстрований календар, с. 69]. Експресію передчуття страшного моменту передано через картини загального «переполоху», метушні, міського колапсу: «все то таки витворювало загальну паніку», «занепокоєннє зростало не до описання», «люди просто тратили голову»

[1] *Харлан О.* Дискурс катастрофізму в українській та польській прозі (1918–1939) : монографія. Київ : Освіта України, 2008. С. 76.

[Ілюстрований календар, с. 70]. Загальнолюдську настроєвість, розгубленість, часопросторову дезорієнтованість ефектно передано засобами безособової нарації: «Із хаосу думок видобувався лиш оден свідомий промінь "утікати". Але де, куди? Як лишати все своє майно, хати?» [Ілюстрований календар, с. 70].

З образом тихого кутка корелює центральний мотив твору — вимушеної міграції, втечі, локального переміщення. Часова інтенсивність залишання міста посилює драматизм дії. Дорога втечі/відходу — це шлях у нікуди, без певності повернення і віднайдення нового притулку чи здобуття життєвого комфорту. Це стихійний біг, інстинктивний пошук порятунку, безконтрольний синдром натовпу. В конкретній людській ситуації — це трагедія розриву з власним домом, втрата своєї закоріненості у рідній землі, що рівняється втраті власної ідентичності, сенсовності життя. Невипадково у психіці людей спрацьовує інстинкт господаря, ментальність трударя-власника, що прагне самозбереження й захисту своєї кривавиці: «Хто що міг, закопував по пивницях і инших закамарках, дещо люди забирали з собою, а той, що мав вже клунок в руках, не знав, в котрий бік кинутися» [Ілюстрований календар, с. 70]. В цій вимушеній міграції латентно проступає відчуття неповернення, просторової деконструкції, руйнування власного вітального світу: «Ніхто нікому не казав, де їде, коли, і чи взагалі виїжжає?» [Ілюстрований календар, с. 70].

Нестримний міграційній реверс розділив людність Болехова на два табори: чужих, або «напливових», які прибули з довколишніх містечок ще раніше, шукаючи на периферії захисту від очевидної війни, і місцевих болехівчан, «збігців», що вимушено втікають з рідного міста, рятуючись від окупантів. Зі знанням місцевої топоніміки Кобринська достовірно зображає широкий хронотоп масової еміграції своїх земляків: Відень, Угорщина, Бескиди і місцеві ліси; «Одні утікали до Церковної і мріяли о Підлютім. Инші вдоволялися Танявою, якраз по дорозі до Стрия, куди найбільше переходило війська. Богато виїжджало до Труханова, Липи, а найбільше до Басарабова <…>. Найбільше болехівчан задержалося в Поляниці, а ще більше виїхало до Брязи», де заснувалась «ціла кольонія священиків з ріжних сторін Галичини» [Ілюстрований календар, с. 70]. У таборі втікачів до Брязи (нині с. Козаківка Івано-Франківської обл.) тоді опинилася і сама Кобринська, описавши в «Тихому кутку» трагічні колізії своїх воєнних поневірянь. Оскільки, у Брязі вже на той час перебували окупанти, то Кобринська разом із іншими втікачами змушена була повернутися до Болехова: «з тим самим горячковим поспіхом, з яким утікали в гори, тепер утікали з гір» [Ілюстрований календар, с. 71].

Цілковито пройнявшись настроєм війни, письменниця зображає у своїх творах психологію щирого земляцтва, свідомого громадянства, співпереживання й людської консолідації. Селяни співчутливо приймали у себе болехівських «збігців» і підтримували своїх воїнів. У межових ситуаціях воєнного буття актуалізується християнська аксіологія людей: «В кождім вікні хати

виставлені були святі образи, навіть в жидівських хатах, де були християнські наємці <…>»; «З крамниць викуплено усі хрестики, бо кожда жінка з інтелігенції і иншого стану старалася мати на шиї хрестик» [Ілюстрований календар, с. 72].

В окремій частині нарису описано страшні картини окупації Болехова російськими зайдами. Вертаючі «збігці» застали страшну картину безчинств, грабунків, брутального поводження з місцевим населенням. Колись ідилічний «тихий куток» перетворився на територію зла та інтервенції чужинців, зону свавільного московського мародерства: «Москалі, котрі дуже бережно в'їжджали до Болехова, скоро упевнилися, що тут можуть бути зовсім безпечні, набирали фантазії і крім рабунків переважно по присілках, <…> в місті не лиш видирали людям годинники, здирали серед міста чоботи, — казали хреститися і говорити "Отче наш"» [Ілюстрований календар, с. 72]. Російська диктатура прирікала пограбованих місцевих мешканців на голодне животіння («населення кидалося на фляки і кости») або на примусове копання окопів, «де в голоді і холоді мусіли ритися в снігу та болоті, що мало також називатися добродійством і зарібком» [Ілюстрований календар, с. 74].

Антимосковською конотацією перейняті саркастичні ремінісценції з недолугої політичної дипломатії російського царя Миколи Миколайовича, який під приводом «освободження народів з чужого ярма» «розкидав шумні проклямації до Австро-Угорщини, "до русскаго і польскаго народа", бажаючи принести їм бажану свободу: "До Українців і про Українців не було в тих проклямациях найменшого натяку; говорилось лиш до русскаго народа", що будь-то би: "творився суд Божий", що "русскій народъ" з християнською терпеливостю віками зносив чуже ярмо, але те не зломило його сили і як бурливий потік рве камінє, щоби злятися з морем <…>» [Ілюстрований календар, с. 74]. Чи не такою ж риторикою нинішній російський «цар» прикриває свої безчинства в українському Криму та на східних теренах нашої держави? Політична прозірливість Кобринської вражає.

Проблему людської дезінформованості у воєнній ситуації, що плодила чутки й легенди, Кобринська увиразнює мотивом так званого народного міфу війни, артикульованого в творі версією дотепних «сільських політиків»: «московський цар тому хоче забрати Галичину, бо хотів би мати саліну. Инші знов подавали більше ідеальні причини, а саме, що цариця-мати приказала синови, щоби завойовав для неї гошівську гору і монастир» [Ілюстрований календар, с. 72].

Онтологія війни осмислена в «Тихому кутку» крізь призму людських доль і незворотніх наслідків кровопролить та втрат для національного буття і державотворення. Причому воєнна хроніка і репортажність у цьому нарисі не підпорядковані сухому документалізмові. Авторка виражає передусім людські переживання в умовах війни і загальної мобілізації, трагічну експресію, поетику людського болю і страху, пережитої нужди і приниження, виявляючи

високу майстерність у творенні колективної емоції, хоч при цьому зображує різні механізми людської поведінки: «Страх перед битвами доводив деяких людей просто до божевілля. Одні впадали в апатію, другі придумували способи ратунку, вишукували криївки, копали глубокі криті ями, відповідні до числа своєї родини і свого рухомого майна» [Ілюстрований календар, с. 74]. Болехів трагічно вписався у загальний топос війни, яка внесла свої безжальні корективи в історію цього «тихого кутка», у кожну людську долю, що була до нього причетна: «Чого населення тихого кутка найбільше боялося, то його не оминуло. Гроза війни піднесла і над ним кервавий стяг.

Богато впало тут жертв, наложив головою дехто з населення, богато полягло наших героїв стрільців, попала в полон Степанівна, — а в історії запише ся кервавими буквами битва під Болеховом» [Ілюстрований календар, с. 75].

Для нарису «Тихий куток» характерна документально-хронологічна точність художньо відтворених подій. Письменниця володіє достовірним історичним фактажем, що уможливлює реконструювання подій, пов'язаних з окупацією та визволенням Болехова, військовими діями біля Стрия та Львова. Серед головних дат: 8 вересня 1914 року — захоплення російськими окупантами Болехова; від 8 вересня 1914 року і до 15 травня 1915 року — період «панування москалів», від 18 до 24 жовтня 1914 року — у Болехові розташовувалася тимчасова залога січових стрільців, яким вдалося ненадовго звільнити місто від окупантів, 22 березня 1915 року — капітуляція австрійського гарнізону з Перемишля перед російськими військами, початок травня 1915 року — «наше військо почало остаточно відбивати Галичину». Ця хронологія воєнних подій структурує спогадовий наратив твору. У творі контамінуються різні генологічні ознаки, з одного боку, художнього репортажу — достовірність воєнної хронометрії, фабульність оповіді, рельєфність реальних людей, документалізм, наочність, динамічність дії, а з іншого боку — нарису, якому властиві душевна перечуленість тексту, прийоми художнього типізування, кінематографічність дії, сенсибельна нарація, призма співпереживання, фрагментарність і особлива ритміка тексту. Автонаративна ретроспекція, белетризований хронікальний матеріал зближує також цей текст із жанром мемуарів.

У казці **«Брати»**, що вирізняється високою концентрацією алегорично-символістської образності, письменниця ще більше поглиблює екзистенційну проблематику своєї антивоєнної прози. Визначальним у структурі твору є наратив фікційного, трансцендентного персонажа — бабусі-зими, яка щороку сходить на землю, щоб «проінспектувати» земне буття людей, внести у його триб лад небесного законопорядку й гармонії: «Несла спокій в теплу хатину, одягала в тепле одіння, вогнем розгрівала скостенілі руки» (с. 278). Досвід віку й земна місійність «старої білої бабусі» наділені темпоральною аксіологією. З року в рік вона спостерігає за людським буттям, констатуючи його незворотність й закономірність, специфічну влаштованість минущого світу,

його циклічний життєпорядок: «Дехто пішов під землю, інший що лиш світ повітав, одні радувались, другі плакали й журилися своєю звичайною, людською журбою. Вона все те добре знала і на все милосердним дивилась оком, як дивляться старці на діти, вічність на переминаючу туземність» (с. 278). В образі бабусі ідентифікуються ознаки архетипу Великої Матері, передусім містичне всезнання, космічна мудрість, покровительство, емпатія, справедливість. За К.-Ґ. Юнґом, «з цим архетипом асоціюються такі риси, як материнська турбота і співчуття; магічна влада жінки; мудрість і духовне піднесення, що перевершує межі розуму; будь-який корисний інстинкт або порив; все, що вирізняється добротою, дбайливістю або підтримкою і сприяє зростанню і родючості»[1]. Під впливом і наглядом цього материнського архетипу перебуває вся людність землі. В сутності образу мудрої бабусі контамінуються два вияви материнського архептипного комплексу — mater natura (Мати природа) і mater spiritualis (Духовна мати)[2], які означують природу її миротворчої місійності на землі, аксіології нового національного творення й гуманістичного порядку. Бабуся чи Велика Матір є посередником між земним життям людей і трансцендентним світом.

У черговий свій прихід на землю бабуся-зима застає апокаліптичну картину воєнного кінцесвіття: «поля, що колись вкривала білим пухом, застелені були трупами і раненими, а страшний зойк і крик видобувалися з тисячі грудей» (с. 278). Експресіоністський настрій війни, трагізму існування передано через екзистенцію тотального божевілля, непритомності, синдрому загрози, відчуття індиферентності до смерті, фрустрації, онтологічної невизначеності, душевного розпачу, загальнолюдської депресивності, апатії, що тотожні відчуттям екзистенційної безодні: «Люди гурмами переходили з місця на місце, як би закляв їх хтось якимсь страшним прокльоном, мов гонені якоюсь невидимою силою. Ішли без волі, без надії на лучче, ішли, бо мусили іти. Ішли, хоч не знали, чого і по що, властиво, ідуть? Все, що було змістом і суттю їх життя, лишили за собою, як і річ минувшості, як щось такого, що уже перестало до них належати і лиш болючим лишилося спомином... Ішли проти смерті і наставляли їй свою грудь. Ішли, не питаючись: нащо? чому? кому що з того вийде?» (с. 278). Письменниця вкотре практикує художню експлікацію загальнолюдської емоції війни як стану онтологічної стагнації та втрати самоідентичності.

У цьому творі, як і в нарисі «Тихий куток», поглиблено проблему руйнівної потуги війни, зумовленої антропологічною кризою, гуманістичним катастрофізмом й занепадом духовних цінностей людства. Домінуюча мілітарна свідомість, спричинена технічним цивілізаційним розвитком, девальвувала важливі людські вартощі, призвівши до зростання насилля й жорстокості.

---

1 *Юнг К.-Г.* Душа и миф: шесть архетипов / пер. с англ. Киев : Государственная библиотека Украины для юношества, 1996. С. 218.

2 Там само. С. 229.

«Душевні надломи, зриви, жорстокість, непримиренність, підвищена конфліктність, — з одного боку; і втома, апатія, — з іншого, — як природна реакція організму на наслідки тривалого фізичного і нервового напруження, випробуваного в бойовій обстановці, стають характерними ознаками "фронтового" або "втраченого покоління"», — писала К. Сенявська[1].

Слова Кобринської, пронизані експресією її воєнних переживань, і сьогодні стають діагнозом руїнницької стратегії країни-агресора й тієї ескалації морального звиродніння, яке вона продукує: «Гуманність збанкрутіла. Зійшла з поверхні землі, лишилась лиш одна брутальна сила і її залізні права» (с. 279).

Деструктивну антропологічну симптоматику війни письменниця показує через образи людського здичавіння, індиферентність до вбивств, моральне збайдужіння: «Люди кидались на себе, як дикі звірі» (с. 279). Війна калічить психіку воїнів, вихолощує людські почування. В їхній свідомості відбуваються страшні метаморфози, психологічні зсуви, пов'язані з атрофією чуттєвості. Це вже запрограмовані на вбивство зомбі, які, зазнавши певної фронтової адаптації, втратили моральну опірність до смерті й насильства: «Стуманілий жовнір не володів вже своїм умом. З замерлим серцем продирався через гущу колючих дротів, затроєних димів і граду куль»; «молодий стрілець з піднесеним вгору "багнетом" <…> біг перед себе як опутаний, летів без пам'яті, нічо не видів, не чув. Сліпий на все, що його окружало, глухий на смертельні зойки товаришів, на їх крики і благання о рятунок. Одно лиш знав, що мусить пробити грудь і виточити кров молодцеві, що так само біг проти нього» (с. 279).

Особливістю жорстоких вбивств під час Першої світової війни, як пише К. Сенявська, було те, що «для всіх родів військ переважав саме "ближній" контакт, що накладало особливий відбиток на психологію людей, які чітко бачили "наслідки" своєї бойової діяльності, пов'язаної з необхідністю вбивати»[2].

У трагічному герці двох рідних братів, що змушені воювати у двох ворожих арміях і з багнетами йти один супроти одного, Кобринська засуджує абсурдність братовбивчої війни, коли через імперські зацікавлення та владні амбіції, гине цвіт нації. Колізія драматичної зустрічі братів як новелістичний пуант, розгортає інші інтенційні рівні цього тексту. «— Брате! — вирвалось з грудей молодцеві в чужім мундирі.

— Брате! — крикнув стрілець. Витягнені "багнети" випали їм з рук, і оба щиро обіймились.

Вмить вибігло двох других, з двох ворожих таборів, і обох на місці трупом поклали…» (с. 279).

У фаталістичній візії минулого («тяжка рука минувшості») прочитується засудження колонізаторської політики обох імперій, які віками нищили націо-

[1] *Сенявская Е.* Человек на войне : историко-психологические очерки. Москва : Ин-т российской истории РАН, 1997. С. 24.

[2] Там же. С. 18.

нальну ідентичність, геополітичну окремішність й індивідуальну свободу, «у тісних межах» ізолювавши багатомільйонну націю від «ширшої арени світу»: «Минувшість казала їм [братам. — *А. Ш.*] забути про те, що було, не бути собою, не мати надії на щасливішу долю. Неволя наложила тяжкі на них кайдани, окружила тяжкими ланцюгами й відтяла від цілого світу!» (с. 280). Втім, для людей ця війна чужа, вони не розуміють її змісту і стратегії, ставши по суті гарматним м'ясом в новому переділі Європи.

Смертоносність війни передано через танатичний мотив абсолютизації смерті, її тотального заволодіння колись життєвим світом: «Смерть покотом звалювала маси людей. На кождім поступі життя змагалось з смертю.

Всюди смертельне хропання, крик, рев роздирали небеса» (с. 279).

Образ війни постає в алегоричному образі «страшної язви з диким реготом, гуком і свистом». Вона загрожує людству апокаліпсисом, залишаючи по собі «повно гробів і зриту гарматами пустиню» (с. 280). Екзистенцію кінцесвіття передають фанстасмагоричні видива каліцтва, деконструкції людського тіла: «Земля порушалась, вставали цілі армії без рук, без ніг, без голови, інші — лиш безобразна маса. Оболочені, в лахмітті, замість зброї з тяжкими на плечах хрестами» (с. 280). Картини загальномілітарної розрухи стають символічним фіналом війни, тієї глобальної катастрофи людства, що ототожнюється з руйнуванням старого світу, втопленого в ріках братньої крові.

Провісниками нового творення за біблійною алюзією у творі є два голуби — метаморфози душ загиблих братів, які ширяють над «зораними полями» — ще одним символом нового світу, що постає трансформацією «зритої гарматами пустині» в життєдайну ниву: «А кого дорога вела тими полями, той бачив два сиві голуби, як перелітали з груди на груду, присідали на корчиках, гойдались на деревині і нараз без сліду пропадали. Знову появлялись і знов десь щезали» (с. 280). Обидва ці образи позначені виразною конотацією націєтворення: «Щось нового починається, щось великого висить у воздусі <…> Зірвались вікові кайдани, зломилась людська мука, визволилась народна душа (с. 280–281). Фінал цього твору, порівняно з іншими творами воєнного циклу, пронизує вітальна настроєвість, пов'язана з новими громадянськими очікуваннями письменниці, її сподіваннями на нову історичну перспективу для України. Державотворчі мріяння Кобринської виявні передусім в ейдологічній структурі казки «Брати», епілог якої є тріумфальною картиною геральдичної символіки нової України: «Заграли рожеві зорі, високо піднеслось проміння сонця воскресіння; три звізди блиснули на яснім блакиті. Підніс голову могутній лев, появився з мушкетом запорожець, виринув на синім полі золотий плуг, а над ним оливну галузку несли два голуби з широко розпростертими крилами на небесному просторі» (с. 281). Цей символічний уступ письменниці відображав ідею герботворення Української Народної республіки, що її в спеціальній статті «Український герб» (Народна воля. Київ, 1917, № 153,

2 лист.) ословив М. Грушевський. Відомо, що такий проект державного герба в листопаді 1917 року обговорювався на нараді спеціальної комісії при Генеральному Секретаріаті справ освітніх. Власне М. Грушевський запропонував для герба «нової Вільної України» такі головні історичні символи-атрибути: «Якнайпростійше можна було б узяти за знак нової України золоті (жовті) звізди на синім тлі, по числу земель нової Української республіки, або золоту букву "У" (Україна), або У.Н.Р. (Українська Народня Республіка), на синім тлі — на взірець герба французької республіки R. F. Але геральдисти кажуть, що буква в гербі — се проти правил геральдики. В такім разі я проєктував би як символ творчої праці в новій Україні та її цивілізаційних завдань — золотий плуг на синім тлі, з тим, щоб сей знак нової України зайняв центральне місце в державнім гербі України [згадаю, що плуг в гербі має Ліберія, республіка визволених з неволі негрів. — *М. Г.*].

Наоколо нього (над ним, півкругом, чи що), можна розмістити в трьох полях державні знаки старої України: знак старої Київської держави Володимира Вел[икого], герб Галицько-володимирського королівства — їздця і герб Гетьманщини. Внизу, в двох полях, можна дати герби: Києва й Львова, двох культурних центрів старої України: київський лук і львівського льва, в його старій формі, як бачимо його на щиті того ж галицько-волинського їздця. На вершку цього гербового щита, коли б хотіли його чимсь вінчати, можна б поставити одну емблему старих наших недовершених мрій — з печатки «великого князя Руського», утвореного Гадяцькою унією 1657 р. Це голуб з оливною галузкою, вісник національного замирення і спокою. Оливним галузем можна б і окружити сей щит, замість якої-небудь арматури так, як се має герб Португалії»[1].

Отже, завдяки статті Грушевського вдалося розшифрувати геральдичну символіку настроєво-піднесеного фіналу твору Кобринської «Брати». Щоправда, про згаданий у ньому образ запорожця з мушкетом, що був гербом Гетьманщини, у статті Грушевського було окреме пояснення. Називаючи цей герб «найближчим за часом і традицією», історик водночас був проти, щоб саме він репрезентував нову Україну, хоч і віддавав цьому геральдичному знакові першість «між старими традиційними символами української державности». При цьому пояснив: «Відновляючи нашу стару українську державність, ми не відновлюємо нашої гетьманщини, ми хочемо творити новий лад, нові державні й громадські форми, і емблема (знак) того мусить бути нове, щоб не було підозріння в замислах відроджування старого»[2].

Отже, можна припустити, що, читаючи статтю свого близького приятеля, тодішнього Голови Центральної Ради УНР М. Грушевського, Кобринська на-

[1] *Грушевський М.* Український герб // Грушевський М. На порозі нової України. Гадки і мрії. [Б. м.], 1918. С. 96–97.

[2] Там само. С. 96.

магалася втілити його концепцію державної атрибутики в головній ідеї свого твору. За словами Грушевського, він «хотів би в атрибутах нашого гербу бачити якнайбільш підчеркнений культурний, творящий, об'єднуючий характер нашої нової республіки»[1]. Тому ідея нового націєтворення постає оптимістичним вислідом антимілітарної прози Кобринської, змістом її громадянських переконань і далекоглядних націоцентричних мріянь, тобто «ідеться про переростання протесту проти війни в ідею національного визволення»[2]. Як пише Я. Грицак, Перша світова війна «сильно зактивізувала українське національне питання і спричинилася до зростання української національної свідомості»[3].

В апокаліптичній настроєвості циклу «воєнних новел» Кобринської виразно відчутна пацифістська засадничість письменниці, в уяві якої війна — це тотальна агресія, неминуче руйнівне зло, смертельна конфронтація між людьми. Війна деконструює тіло, нівечить душу й почуття, деформує і знищує адаптований мирний простір — родинний, особистий, господарський, суспільний. Міфологема війни як абсолютного світового зла у творах письменниці означена різними образно-семантичними конотаціями: це «червоний жар», «страшна язва», «грізне лице Марса». Особиста життєва травма Кобринської, завдана війною, транспонується у внутрішній простір її героїв, що зазнають тривкого воєнного синдрому. Екзистенційний дискурс антивоєнних новел письменниці розгортається як проблема втрати життєвого сенсу, самотності, кризи ідентичності, самовідчуження. У парадигмі художнього ословлення воєнного лихоліття домінує експресіоністське світобачення авторки з експлікацією мотивів душевного і фізичного болю, межових станів буття, онтологізації смерті, кордоцентризму.

Характерно, що на позір різні твори Кобринської антимілітарної тематики за загальною експресією й проблематикою легко злютовуються в єдиний сюжет. Як влучно зауважила Олександра Салій, для письменниці властива «смислова пов'язаність творів про війну, коли схожий сюжетний мотив мовби продовжується, триває в іншому тексті»[4].

У творах антивоєнної тематики письменниця актуалізує архетипи історичної народної пам'яті, дому, серця, природи, долі, землі. На думку Н. Шумило, «архетипна свідомість кожного народу має свої константи, які активно

---

1 *Грушевський М.* Український герб // Грушевський М. На порозі нової України. Гадки і мрії. [Б. м.], 1918. С. 96.

2 *Дзюба-Погребняк О.* Перша світова війна і українська література // Слово і час. 2013. № 6. С. 58.

3 *Грицак Я.* Пророк у своїй вітчизні. Франко та його спільнота (1856–1886). Київ : Критика, 2006. С. 103.

4 *Салій О.* Перша світова війна як велика драма «маленької людини»: антивоєнні мотиви в прозі Наталії Кобринської та Марка Черемшини // «Йшла не тільки з духом часу, а й перед ним» : Наталія Кобринська та літературний процес кінця XIX–XX століття : зб. наук. пр. Львів, 2015 С. 64.

виявляються у період актуалізації внутрішнього світу людини, а таким був, зокрема для українців, кінець XIX — початок XX століть, що за глобальністю художніх перетворювальних процесів цілком може бути тотожним черговій хвилі Відродження. Це передусім такі архетипи, як доля, земля, природа, мати, домівка»[1]. Письменниця демонструє викликані війною зміни як у суспільній, так і в індивідуальній свідомості, своєрідні психологічні зсуви, що ніс людині новий фронтовий досвід. Спостерігає деформацію в аксіологічній ієрархії людства, що виявна, з одного боку, в адаптації людини до війни, механічності вбивств, почуттєвій атрофії, а з іншого боку, навпаки, — у кристалізації національної ідентичності та християнської свідомості, в упованні на Бога, молитовності, ритуально-звичаєвому пошануванні героїв.

Людина не може зжитися з війною, з ескалацією насильства й смертності. Тому антимілітарна проза Кобринської є наскрізь гуманістичною. Зі смертоностної стихії війни людину рятує духовна віра, моральні устої, співпереживання, мирна налаштованість. Протиставлення війні миротворчих, життєствердних інтенцій виявне в мотивах повернення до рідного дому, інтимного листування, молитовного випрошування миру; з погляду ейдології — в образах зораних нив, голубів, астральної семантики.

Гендерна маркованість воєнної проблематики переломлена крізь рецепцію й поведінку різних персонажів. При цьому чоловіча опція є зазвичай мілітарною, захисною, інтровертною, хоча й не позбавленою сентиментів родинності, інтимної чуттєвості, подружньої вірності, закоріненості у власному домі. Фемінна ж рефлексія війни виявна у мотивах чекання, молитви, співпереживання, виходжування воїнів, захисті дітей і майна, еволюціонуючи до архетипної візії Жінки як берегині роду. Власне, ідея спасіння людства в антимілітарній прозі Кобринської осягається через різні іпостасі фемінності — Діву Марію («Свічка горить»), Жінку-родительку («На цвинтарі»), мудру бабусю-зиму («Брати»). Цікаві спостереження з цього погляду висловлює Марія Савка, стверджуючи, що «українська феміна в новелістиці Н. Кобринської постає як символ християнської сутності. Тому її еґо відображене не в дзеркалі зовнішньої природної вроди, а в дзеркалі внутрішньої духовної краси. Характерно, що на відміну від "маскулінної" наративності української літератури на антивоєнну тематику "фемінна" — виявляє здебільшого не фізичні (біологічні), а духовні намагання людини у переборенні гріховності, подоланні соціального зла»[2].

Особлива інтенційність у творах Кобринської про війну закладена у пейзажних дескрипціях війни, які мають виразну сюжетопрогностичну й сугестивно-

[1] *Шумило Н.* Під знаком національної самобутності : українська художня проза і літературна критика кінця XIX — початку XX ст. Київ : Задруга, 2003. С. 132.

[2] *Савка М.* Національно-екзистенційний алгоритм антивоєнної прози Наталі Кобринської (крізь призму українського фемінізму) // Вісник Харківського національного університету ім. В. Каразіна. Сер. «Філологія». № 1048. Харків, 2013. Вип. 67. С. 235.

психологічну функціональність, виражають передчуття воєнної загрози, паралелізм душевно-фізичного болю й станів природи, картину нищення світу, резонують відчуттям загального катастрофізму. З іншого боку, саме природа першою віщує нове світотворення, відродження життя з апокаліптичного хаосу.

«Воєнні новели» Кобринської з характерним ідіостилем та інкарнованим у них особистим досвідом війни поруч із творами С. Васильченка (збірка «Чорні маки»), О. Маковея («Кроваве поле»), Марка Черемшини (збірка «Село вигибає»), Катрі Гриневичевої («Непоборні»), К. Поліщука («Серед могил і руїн») Б. Лепкого («Листи Катрусі», «Моя вина», «У таборі»), В. Стефаника («Марія», «Діточа пригода», «Пістунка»), О. Кобилянської («Назустріч долі», «Снитьcя», «Лист засудженого вояка до своєї жінки», «Юда»), О. Турянського («Поза межами болю») репрезентують широкий антивоєнний дискурс українського письменства. Як зауважує Петро Рихло, «Війна була для більшості цих письменників великим психологічним потрясінням, яке, очевидно, вимагало негайної реакції, звільнення від болісних вражень. Тому вони нерідко використовують тут найоперативніші літературні жанри, які спроможні відразу зафіксувати ще свіжі, "неохололі" картини людської біди й людського страждання — жанри ліричного вірша, замальовки, нарису, короткого оповідання, новели. Рідше — повісті. Симптоматичним у цьому відношенні є той факт, що форма роману тут повністю відсутня, хоча на даному етапі вона мала в українській літературі вже відчутні здобутки»[1]. Письменники, що пройшли крізь пекло війни, надали своїм антимілітарним творам ще розлогішої загальногуманістичної, екзистенційної, національної проблематики, осмислюючи тему «людина і світ» у широкому людинознавчому діапазоні.

Символіка еросу актуалізує кордоцентричну енергетику любові. У творах Кобринської образ серця зчаста постає як езотерична, іманентна єдиносутність двох закоханих, здатна відчувати один одного й навіть дистанційно підтримувати цей інтимний зв'язок (юнак «забрав її серце, а з серцем ціле її єство» — «Свічка горить»). Водночас у творах сердечна чуттєвість виявляє й танатологічну семантику, оприявнену образами зраненого, зболеного («прошибле, закервавлене серце»), окам'янілого серця («серце з болю скаменіло»), естетизації «серцебиття» як симптому душевного болю: «серце з конвульсійного корчилося болю» («Блудний метеор»), «тяжкий біль і смуток прошиб серце дівчини», «серце стискалося», «сумна радість заливала її серце», «кров з серця бухнула їй до лиця» («Свічка горить», с. 255–256). Серце наділене функцією езотеричного провісника, інтенсивне биття якого симптомує про нещастя: «чому ж його серце не радується, хоч і рвалось до свого гнізда», «тяжко билось

[1] *Рихло П.* Українські письменники Буковини в період Першої світової війни // Науковий вісник ЧНУ. Слов'янська філологія. 2008. Вип. 394/398. С. 254.

у грудях серце»; «серце його дивно тремтіло», «серце ще дужче стало товчися», «серце щораз міцніше корчилось з болю» («Каліка», с. 276).

Танатологічна проблематика, представлена мотивами війни, каліцтва, смерті, страждань, розлуки, у творах Кобринської експлікується задля ідеї утвердження вітальних цінностей. Екзистенційну максиму, закон діалектики цих універсалій, осягнутий в силу свого майже вікового життєвого досвіду, формулює старенька бабуся («Під конець життя»): «Житє! Так само сильне, як смерть». У цих світоглядних розмислах авторки відлунюють ремінісценції біблійної Пісні Пісень — «любов бо — як смерть сильна» [П.П, 8:6], які ідеалізують містичний зв'язок подружжя й божественну еманацію у ньому. До цього зводиться й ідея сублімованого сакрального еросу — найвищої акумуляції життєвих вартощів, тріумфу світла й просвітлення душі спрагою життя та любові, сходження людини від земних страждань до небесного єднання з Трансцендентом.

Проза Наталії Кобринської — це скомплікована художня система, в якій співвіснують різні ідейно-тематичні сегменти, ейдологічні концепти, жанрові форманти.

Феміністична настанова «пробудження жіночого духа через літературу» інспірувала практику художнього ословлення жіночої проблематики, яка стала вислідом авторських поглядів на психологію жінки, проблеми її духовного світу, суспільного становища, стосунків з чоловіками, матримоніальних взаємин. Актуальні теми жіночого життя отримали художнє вираження в творах Кобринської, що легко злютовуються у феміністичну трилогію — оповідання «Дух часу», «Задля кусника хліба» та повість «Ядзя і Катруся». Сюжети цих текстів імітували життєві історії жінок різних соціальних станів, їхніх інтимних бажань, суспільних прагнень і внутрішніх потреб.

У творах на соціальну тематику («Судія», «Виборець», «Янова», «Жидівська дитина», «Перша вчителька») Кобринська намагалася змалювати «вірні типи з нашої суспільності», не порушуючи при цьому «психологічної правди». Тому назагал реалізмоцентричні її твори наснажені ще й глибоким зануренням у внутрішній світ особистості, її складні духовні боріння. Кожен із зображених соціальних типів (суддя, селянин-виборець, вчителька, жидівська дитина, неписьменна жінка) є наскрізь прочутою, психологічно вмотивованою і творчо переосмисленою художньою репрезентацією. Невипадково саме цей творчий період і його проблематику часто вважали фазою найвищого письменницького розквіту Кобринської. Тому нова естетико-світоглядна і стильова трансформація Кобринської у бік модернізму наприкінці 1890-х років була сприйнята як творче експериментаторство й відступництво від кращих реалістичних традицій літератури. Тоді як модернізм у прозі письменниці ставав способом вираження особливого світовідчуття, віднайденням власного, адекватного

станові душі, стильового орієнтиру із актуалізацією сфери суб'єктивності, культом рефлексування та міфотворчості. Модернізм став тим естетичним феноменом, що найбільше відповідав творчій вдачі письменниці, як це влучно спостеріг її сучасник М. Лімницький: «А вміла Кобринська вчуватися в найскладніші настрої людської душі та в найновіші напрямки в літературі»[1].

Саме моденістською естетикою зумовлена поява у творчій теці письменниці фолькмодерних казок, «речей психольогічно-настроєвих», символічних текстів і творів з особливим містичним світовідчуттям, автонаративних художніх конструкцій.

Збірка «Казки» (1904) означила новий виток у творчій еволюції письменниці, вразивши читача несподіваними неофольклорними образами, експлікацією міфопоетичних структур, розбудовою специфічного казкового міфосвіту, жанровим синкретизмом, мистецькою трансформацією народнопоетичних передтекстів. Кобринська модернізує традиційну літературну казку, генологічно її трансформує шляхом експлікації символічної парадигми, ексцентричності, параболічності, бароковості й гротескності, продукуючи синкретичні казкові чи близькі до них жанри.

У плані художнього ословлення Наталія Кобринська — надвичайно сенситивна письменниця. Її внутрішня чутливість, саморефлексійність й схильність до філософування, кордоцентричний психоуклад, подекуди екзальтована емотивність, душевна перечуленість знайшли свій вияв у настроєвих текстах («Руки», «Відцвітає», «Засуд», «Старий годинник», «Зрадник»). «Не раз чуттє моє забуває про все і видить лиш муку душі чоловіка», — зізнавалася письменниця Б. Грінченкові (лист від 1901 р.)[2].

Досвід чуттєвого осягнення світу, захоплення нереальними світами, обрисами трансцендентного, увага до ірраціональних сфер, потойбічного, таємниць інобуття стають знаковими художньо-естетичними ідентифікантами її творчої манери й водночас виявами закоріненої у духовній структурі схильності до «вчування у таємних шептів духа»[3], до спіритизму, містицизму й візійних станів.

Містичний контент прози Кобринської репрезентований творами «Душа», «Блудний метеор», «Св. отець Николай», «Омен», «Очі», «У вирі». У них письменниця «намагається змалювати нез'ясовані почування, які являються у підсвідомих станах душі на межі світу реального й позасмислового»[4].

---

1 *Лімницький М.* Кобринська в останні роки життя // Новий час. 1934. № 142. С. 4.

2 *Кріль К.* Листування Н. Кобринської з Нечуєм-Левицьким та Борисом Грінченком // Українське літературознавство. 1970. Вип. 10. С. 127.

3 *Коренець О.* Наталя Кобринська (Громадська діячка і письменниця) // Літературно-науковий вістник. 1930. Т. 102. Кн. 6. С. 529.

4 Там само.

На схилку літ, переживаючи складне воєнне лихоліття, внутрішньо-психологічні неузгіднення, душевні сум'яття, комунікативну ізоляцію, Кобринська все частіше тяжіє до сповідальних рефлексій, ретроспективних візій, відновлення в пам'яті пережитих трагедій і втрат задля осягнення іншої життєвої сенсовності. Спогадовий дискурс пронизує увесь її глибоко рефлексійний епістолярій 1900-х років й закономірно переходить у художню царину, де через автонаратив вербалізується власна життєва історія. Психологічна інтенційність до отекстовлення пережитого в творах письменниці («Під конець життя», «Du bist die Ruh», «Скарбонка») пов'язана з потребою постійної самоінтерпретації, саморефлексії, самоаналізу своєї наративної ідентичності, засадничих прикмет власної самості й осмислення себе в системі ширших соціально-культурних зв'язків.

Тенденційне літературно-критичне осмислення модернізму Кобринської навіть з негативною конотацією виявилося продуктивним для концептуального означення головних естетико-стильових рис її модерністської прози. Ті риси, що їх радянські літературознавці услід за сучасниками письменниці називали художніми хибами творчості, контроверсійними до основної реалістичної її парадигми, насправді стали концептуальними художніми конструктами нової стильової техніки, які свідчили про розбудову цікавого мистецького світу, урізноманітнення стильової палітри творів й поглиблювали екзистенційну проблематику, філософічність та міфологізм мислення, експлікацію архетипних структур.

На поетикальному рівні пізню прозу Кобринської вирізняють фрагментарність нарації, стильовий еклектизм, експериментальна образність, подекуди містичний екстатизм, культивування архетипів національної свідомості як знакових етноментальних символів долі, щастя, слова, віри, Бога, таланту. Крізь призму міфопоетики, фольклорної матриці письменниця оприявнює нові горизонти духовного світобачення, інтуїтивного, позараціонального, езотеричного в людині. Кобринська модернізувала свою пізню прозу не лише в царині стилю та жанру, а й з погляду нових тем і мотивів, привносячи ексцентричність, бароково-готичну образність, поетизацію демонічного, містичну чуттєвість, архетипну парадигматичність.

Вона повсякчас експериментувала з формою, темами, жанром, композицією, успішно апробувала як найменші жанроутвори (психограми, нариси, ескізи, оповідання, «новельки») так і значно об'ємніші — повісті. З іншого боку, «кусниковість» (фрагментарність), яка маркувала жанрово-стильову сутність модерністських творів письменниці, визначала уже новий тип художнього мислення авторки. Малі форми стали найприйнятнішою цариною для засягання у глибини екзистенційної проблематики, філософічності, духовної аксіології. На схилку літ письменницю захопила драматургія, яка своїми художніми ресурсами відкривала нові людинознавчі перспективи у відтворенні складної діалогічності буття й людських взаємин.

ВИСНОВКИ

«Людина — це передусім її життя, її життєвий шлях в максимально тривалому часі»[1]. Ці слова Х. Ортеґи-і-Гассета сприймаються як велика спонука для дослідника зглиблювати особистість і життєвий світ письменника як прожиту локальну історію в різних буттєвих вимірах, аксіологічних сенсах і духовних осягненнях.

Створення повноцінної інтелектуальної біографії, власне біографії-пояснення, а не біографії-опису (Л. Ковалець), за допомогою ресурсів спогадового наративу, автобіографічних та епістолярних саморепрезентацій дає змогу якнайповніше осмислити постать митця не в традиційних рамках хронологізованих життєписів чи літпортретів, а окреслити його стереоскопічний ментальний образ та життєтворчу історію в руслі сучасної просопографії, для якої важливими й цінними є різновиявні характеристики творчої особистості — психодуховні, візуальні, контактологічні. При цьому духовна сутність письменника осмислюється на тлі його інтелектуального оточення, у фокусі внутрішніх і соціальних консенсусів та суперечностей, творчих процесів і світоглядних розмислів.

У складних контроверзах Кобринської з оточенням істотну роль відігравала її складна внутрішня психоконституція, яка також постає однією з граней ідентичності. Бо для того, щоб повноцінно висвітлити постать письменниці, недостатньо зглибити віхи життєвої біографії, осмислити її через тексти, громадянське подвижництво, участь у жіночому русі, через сферу взаємин із сучасниками, вельми важливо також простежити її через царину психології й душевної конституції. Свого часу таку думку висловлював Денис Лукіянович, припускаючи, що саме «деякі сторінки цієї психології роз'яснюють її внутрішні конфлікти та непорозуміння зі своїм середовищем і вони кидають нове світло на постать Н. Кобринської»[2]. По суті, Д. Лукіянович першим заговорив про потребу пізнавати «духове обличчя» Кобринської, для чого найоптимальнішою опцією слугують автонаративні тексти (епістолярій, спогади, художні твори), а також мемуари та епістолярій сучасників.

---

1 *Ортега-и-Гассет Х.* Вокруг Галилея (схема кризисов) // Ортега-и-Гассет Х. Избранные труды / пер. с исп. Москва : Инфра-М ; Весь Мир, 2000. С. 271.

2 *Лукіянович Д.* Трагедія Наталії Кобринської (З нагоди Жіночого конгресу) // Діло. 1934. № 164.

Однією з автентичних форм саморепрезентації постає *автобіографічний текст* як унікальна модель власного онтоґенезу та його рефлексування. Він таки дає дослідникові спроможність декодувати складну письменницьку ідентичність, зіставляючи автобіографічне ословлення власної життєвої історії (story telling) із фактографічним матеріалом. Амбіційна й доволі вразлива за внутрішнім психоукладом, Кобринська мала постійну потребу в поясненні себе, свого світовідчуття, потребу бути зрозумілою й належно поцінованою в суспільстві як громадська діячка і письменниця. Важливо, що в автобіографічній розповіді про своє життя (йдеться про єдину автобіографію Кобринської, написану на замовлення О. Огоновського, на якій, по суті дотепер творився життєпис письменниці) вона вписує етапи власного світоглядного формування в простір поколіннєвої свідомості й культурно-інтелектуальних настроїв своєї доби та історичного часу. Біографічний себеопис письменниця структурує на окремі подієві, буттєво осенсовлені фрагменти, що означують віхи її життєвого досвіду, світоглядної еволюції, переламних етапів жіночої долі. Отже, знаковим компонентом цього автонараційного тексту стає *подія*, яка визначала вектор розгортання життєвої історії письменниці: подія читання, яка впливала на світоглядний розвиток, подія життєвої травми (смерть чоловіка); подія зміни життєвого хронотопу (Белелуя — Болехів) і поява інспірувального хронотопу (Відень, Цюрих) у сенсі відкриття нового життєтворчого потенціалу; подія зустрічі та започаткування «значущих взаємин» (з О. Терлецьким у Відні, І. Франком, М. Павликом, В. Полянським у Коломиї, О. Кониським у Болехові, Б. Лімановським у Цюриху, М. Драгомановим у Женеві). Власне ці «роздоріжні дати» структурують життєвий хронотоп та екзистенційні цикли історії особистісного розвитку Кобринської. Від першої автобіографії й до останніх «смеркальних» текстів помітно як еволюціонує духовна сутність письменниці у сприйнятті себе та людей, позиціонуванні себе спочатку як частини соціуму, а з часом як самотньої, маргінальної особистості. Віталізм і натхненність родинною ідилією згодом переходить у невдоволення життям («Життя мене побивало»), а далі переосмислення життєвої аксіології приводить письменницю до духовного катарсису й примирення з людьми.

Задля об'єктивного реконструювання та інтерпретування локальної життєтворчої історії Кобринської опрацьовано й систематизовано величезний масив досі невідомих джерелознавчих ресурсів (листів, спогадів, автографів творів), розпорошених по різних інституціях — Відділі рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, Центральних державних історичних архівах у Києві та Львові, в Чернігівському літературно-меморіальному музеї-заповіднику Михайла Коцюбинського, відділі рукописів Львівської національної наукової бібліотеки імені В. Стефаника.

Особливим способом саморепрезентенції Кобринської є її *листування.* Через втрату архіву письменниці епістолярний дискурс вдалося реконструювати

на основі лише її листів, щоправда, збереглися вцілілі відписи Пантелеймона й Олександри Кулішів, І. Нечуя-Левицького, М. Драгоманова. Кобринська перебувала в епістолярному контакті з багатьма визначними постатями того часу — суспільно-політичними діячами, державниками, митцями, літераторами. Тому вперше до біографічного дискурсу в монографії залучено її листи до А. Бебеля, М. Вислоух, М. Вояківської (у заміжжі — Грушевської), В. Гнатюка, Б. Грінченка, М. Грушевського, М. Драгоманова, С. Єфремова, О. Кобилянської, О. Кониського, М. Коцюбинського, С. Крушельницької, Пантелеймона та Олександри Кулішів, Лесі Українки, Василя Лукича (В. Левицького), Д. Лукіяновича, О. Назарієва, І. Нечуя-Левицького, О. Маковея, М. Павлика, Олени Пчілки, Івана та Ольги Франків, Ф. Ржегоржа, В. Соколової, В. Шухевича, В. Щурата, Є. Ярошинської. Наративна архітектоніка епістол Кобринської ідентифікує в ній наскрізь чуттєво перейнятого, рефлексійного, психологічно екстервентного адресанта, відкритого до епістолярного діалогу, хоча досить часто полемічного, дражливого, ексцентричного й амбітного. У доволі об'ємній листовній спадщині письменниці можна спостерегти еволюцію її епістолярної свідомості та інтенційності — від подієво-інформативної, дипломатично-ділової, творчо-конструктивної (від середини 1880-х і до середини 1890-х рр.), відтак — гостраполемічної, інвективної, контроверсійної (друга половина 1890-х і до початку 1900-х рр.) і нарешті — до духовно-сповідальної, рефлексійної, меланхолійно наснаженої і трагічно пронизаної мотивами туги, самотності, страху, духовного болю, передчуттями смерті (останнє смеркальне десятиліття). Саме листи останнього періоду найбільше виявляють внутрішню сутність й переосмислену життєву аксіологію Кобринської щодо власного психоукладу, травматичної пам'яті, взаємин з оточенням, жіночих цінностей та родинної ідентичності. Тоді як листи часу її зрілої творчої й суспільної активності репрезентують у ній доволі впливову, харизматичну, пасіонарну особистість, провідну інтелектуальну мислительку зі сучасним європейським світоглядом й емансипаційно-реформаторськими ідеями. Невипадково Д. Лукіянович оцінює листування письменниці як певний поколіннєвий маркер, як таке, що «мало велику вагу для пізнання тих часів і людей»[1]. Фактографічно містке листування Кобринської дає також уявлення про особливості взаємин у літературному, суспільно-політичному середовищах, розкриває колізії творчих та видавничих процесів, тогочасних культурних настроїв.

Значна роль у реставрації образу письменниці належить її сучасникам. Саме модус спогаду є тією оптимальною формою моделювання життєвої концепції, характеру письменниці з усіма його повноцінними смислами — символічним, психологічним, емоційним, творчим, при якому грань між документальним і художньо-символічним стає доволі хиткою. В монографії систематизовано *спогадовий дискурс сучасників* (К. Трильовського, К. Попович,

[1] *Лукіянович Д.* Два документи до життєпису Наталії Озаркевич-Кобринської. Львів, [1939]. С. 7.

М. Лімницького, Ольги та Оксани Дучимінських, Уляни Кравченко, М. Рошкевич, О. Кисілевської, С. Дорошенко, Д. Лукіяновича, Т. Окуневського, Б. Лепкого, А. Чайковського, Є. Дригинич та ін.), з якого оприявнюється реальний, живий, без усіляких соціологізованих нашарувань образ людини в її щоденному життєвому трибі.

У контексті осмислення інтелектуальної біографії Кобринської доволі ефективною опцією для розкриття її індивідуальності на тлі своєї доби та оточення постає *генераційний феномен* як усвідомлена інтегрованість у соціопростір власного покоління. Парадигма генераційної ідентичності охоплює різні складники — родинний, національний, соціокультурний, гендерний. Вона також є фрагментом цілісного життєвого універсуму Кобринської, репрезентованого у вимірах індивідуального життєвого часу, духовного буття, інтеграції в соціумі, процесу себетворення й себевияву.

Власне, домашня едукація, потужний світоглядний вплив батька — Івана Озаркевича і братів — віденських студентів, сформували міцний інтелектуальний підмурівок для дальшого творчого й громадянського становлення Наталії. Образ батька, довголітнього посла до Галицького сейму та Райхсрату, упродовж життя був міцно вкоріненим у свідомості й пам'яті письменниці, а по відході батька у засвіти ще більше впливав на її духовні стани, особливо під час самотнього сирітства на схилку літ. Очевидно, саме родинна ідентичність Кобринської в іпостасях доньки, дружини, сестри найбільше виявила себе в знакових фрагментах її життя, виступаючи психологічним компенсаторним чинником у драматичних суперечностях із суспільністю й водночас резонуючи екзистенційною наповненістю в художній прозі. З іншого боку, тривкі тестаментні контроверзи Кобринської (1914 і 1920 рр.), деякі листовні одкровення зриміше оприявнюють в її життєвій історії психологічну роздвоєність чи навіть внутрішню конфліктність між родиною і громадою, даючи підстави Д. Лукіяновичеві трактувати ці екстреми як одну із трагедій письменниці.

У середині 1880-х років Кобринська стала одним із духовних символів покоління, асоційованого з розвитком емансипаційних тенденцій, революціонізацією суспільства, новим світоглядом та ідеологією. Вона була натхненним промотором жіночих змагань, «гарячою і невтомною репрезентанткою» жіночого руху [т. 41, с. 87], новочасним талановитим літератором, «синонімом неспокійного духа»[1], часто випереджуючи соціальні запити, потреби, інтелектуальний розвиток свого покоління, до якого належали О. Терлецький, М. Павлик, І. Франко та інші і яке розвивалося під впливом М. Драгоманова.

Символічним конституентом генераційної ідентичності Кобринської, який водночас проектується на зміст колективного феномену її покоління,

[1] *Коренець О.* Наталя Кобринська (Громадська діячка і письменниця) // Літературно-науковий вістник. 1930. Т. 102. Кн. 6. С. 523.

постає ключова метафора «духу часу» (Zeitgeist), якою структуровано засади емансипаційного чину й семіосферу художньо-публіцистичної парадигми письменниці. Ця темпоральна ідеологема інспірувала світоглядно-естетичну еволюцію Кобринської як мислительки, громадської діячки й письменниці. З іншого боку, часовий обрис «Zeitgeist» вписує певне покоління у специфічне культурне поле, в межах якого дух часу виявляє свою соціокультурну, історичну та ціннісно-антропологічну конотацію. Знаковими фактографічними віхами інтегрованості Кобринської у власну генерацію стало її знайомство та тісні творчі зв'язки з Франком і Павликом, літературний дебют у «Зорі», заснування станіславівського «Товариства руських женщин», видання жіночого альманаху «Перший вінок», консолідація з «молодими реформаторами»-радикалами.

Важливим чинником поколіннєвої ідентифікації Кобринської була література. Від часу віденського дебюту 1883 року авторка «Пані Шумінської» стрімко входить у літературний процес як одна «з визначнійших та інтереснійших фігур в нашім письменстві та взагалі культурнім житю», за словами М. Грушевського[1], заявивши про себе новою емансипаційною проблематикою, власною художньою експлікацією особистості жінки та її психологічного, соціально-економічного буття. Своїми ранніми творами вона, фактично, заповнила ту нішу, яка в галицькій літературі щойно здобувала свої позиції і чекала на нового автора.

Поколіннєва інтеграція через літературно-видавничий процес якнайкраще сприяла письменницькому та суспільно-громадянському утвердженню Кобринської, забезпечувала їй як лідерці галицького жіночого руху потужну репрезентативну трибуну. Хоча вже наступного творчого двадцятиліття, починаючи від 1900-х років й аж до смеркального часу, опинившись на марґінесі літературного й суспільного життя, Кобринська зіштовхнулась з гнітючою для її амбітного психоукладу проблемою творчої нереалізованості, ускладненою майже цілковитою її елімінацією з літературного життя, коли прилаштувати до друку власні тексти ставало вкрай важко.

Якщо період генераційної активності Кобринської в спільному культурно-історичному полі одного покоління тривав від середини 1880-х і до середини 1890-х років, то надалі вона поступово дистанціюється від свого поколіннєвого середовища, «заходить у воєнний стан із більшістю української громади»[2]. Цей дезінтеграційний процес виявляє парадокс доволі контрастної рецепції й позиціонування Кобринської в тодішньому українському соціумі — спочатку лідерської, як першої галицької феміністки, талановитої письменниці Франкового кола, інтелектуальної жінки з модерним європейським світоглядом, яка спромоглася консолідувати жіночі літературні сили в безпрецедентному

[1] *Грушевський М.* Наталія Кобринська // Літературно-науковий вістник. 1900. Т. 9. Кн. 1. С. 1.
[2] *Лукіянович Д.* Два документи до життєпису Наталії Озаркевич-Кобринської. Львів, [1939]. С. 9.

видавничому форматі «Першого вінка», а згодом — маргінальної особистості, причому в різних виявах — літературному, соціальному, локальному. Така трансформація надалі спровокувала глибоку кризу генераційної ідентичності Кобринської, вельми дітклиу для її амбітної вдачі, що потребувала лідерства, визнання, глорифікації, активного суспільного чину, успішного життєздійснення та самовираження.

Серед найважливіших чинників елімінації Кобринської з власного покоління були передусім латентний розрив з Франком, який розпочався з публічної контроверзи «альманах чи газета», що суперечила альманаховим планам редакторки. Затаєний конфлікт з літературним ментором, який водночас екстраполювався на взаємини Кобринської з іншими радикалами й негласно програмував ширші внутрішньопоколіннєві розходження, значною мірою позбавляв її певного літературного імунітету, суспільного протегування, дистанціював від оточення. Контроверсійні настрої Кобринської з радикалами не без втручання Франка з Павликом нагніталися щоразу новими світоглядними суперечностями: ігноруванням і негативними рецензіями на «Нашу долю», ледь не розпаленою в пресі полемікою довкола «вільної любові», вилученням з галицького літературного процесу модерністських текстів письменниці.

Значущим фрагментом поколіннєвої дезінтеграції Кобринської став її конфлікт з панівною маскулінністю, хоч як парадоксально — репрезентованої іменами колишніх апологетів «жіночої квестії» — Франка, Павлика, Драгоманова, Маковея. Світоглядні неузгодження Кобринської з «українським парубоцтвом» на ґрунті рецепції та ідеї загальноемансипаційних жіночих змагань оприсутнені в полемічній риториці ще від часу критиканства «Першого вінка», чоловічого критичного «ополчення» проти «Нашої долі» і залаштункових інсинуацій радикалів з приводу «вільної любові», яким Кобринська закидала тривіальну її апологетизацію. Асимілювати жіночий текст з каноном маскулінної літератури ставало настановою в рецептивному осягненні чи то художніх, чи то публіцистичних творів жінок з боку чоловіків. Творчість Кобринської тут не була винятком, часто наражаючись на гостру полеміку з панівною чоловічою традицією в літературі та суспільно-політичному житті.

Конструктивним чинником генераційної самототожності Кобринської був також її біографічний топос, у просторі якого ця ідентичність формувалася. За життя письменниця перебувала у повсякчасному роздвоєнні між селом і містом, шукаючи локального осідку та органічного інтелектуального середовища. Її вдача й творчий уклад дисонували з провінційною обмеженістю Болехова й поривали до ширших контактів, інтенсивнішої інтелектуальної комунікації, культурної співпраці з центром. Д. Лукіянович назвав «село» внутрішнім ворогом Кобринської, що завадив їй усеціло виявити та зреалізувати свою генераційну ідентичність. Провінційна локальність нівелювала розпросторені духовні обрії, унеможливлювала втілення широких інтенцій діячки такого

високого рівня, до того ж, як виявилося згодом, значно дистанціювала її від львівського культурного осередку. Бо «на селі може встояти тільки льокальний організатор, якщо дістає вказівки від проводу. Проте не повинен провід краєвої організації сидіти на селі»[1]. Замолоду не наважившись переїхати до Львова зокрема й за спонукою небайдужого до неї Павлика, Кобринська лише після смерті батьків 1904 року намагалася «зреалізувати задушевну гадку» й «довго плекане бажання душі» й осісти у Львові, аби тут сконсолідувати усі жіночі організації довкола єдиного друкованого органу. Але тоді інертне львівське жіноцтво сприйняло ідею Кобринської як анахронізм, не підтримавши її далекоглядних феміністичних проектів та змусивши жінку назавжди повернутися до Болехова — останнього прихистку її самотнього доживіття.

Фактично, нещаслива «львівська ескапада» 1904–1907 років означила симптоми складної генераційної кризи Кобринської та її розходжень з власним поколінням, як про це свідчили розпачливі листовні одкровення. Мабуть тому, Львів і загалом Галичина стали для Кобринської великим життєвим розчаруванням і остаточною втратою життєвих орієнтирів, а онтологічна конфігурація Галичина versus Наддніпрянщина — складною екзистенційною дилемою й гнітючим самозізнанням: «моє серце — то один біль до своїх, т. є. галичан»[2].

У ширших географічних вимірах і творчих перспективах комунікативний вектор й людські очікування Кобринської були звернені на Наддніпрянщину. Доброзичливі її взаємини з тодішньою підросійською Україною, а також разючі на цьому тлі світоглядні, суспільно-політичні й суто людські контроверзи з галичанами, засвідчували фатальність неспівмірного галицького духовного простору з психоукладом й широкими суспільно-інтелектуальними амбіціями письменниці.

Ідеї та заходи Кобринської в царині жіночого руху найбільше виявляють, з одного боку, її поколіннєву інакшість, а з іншого — недозрілість інертного жіночого загалу до поступовіших проєвропейських віянь. Від часу заснування 1884 року станіславівського «Товариства руських женщин» й аж до свого львівського фіаско на початку 1900-х років вона перманентно перебувала в світоглядних контроверзах з галицьким жіноцтвом, лише в одиницях віднаходячи духовних соратниць (М. Грушевська, О. Кобилянська, С. Окуневська, О. Рошкевич, Г. Шухевич, Є. Ярошинська). Цей генераційний розрив найзриміше оприявнює саме фатальний львівський досвід Кобринської, коли її емансипаційні кличі в жіночому середовищі були проігноровані. «Се мене зовсім зломило, бо виділось мені, що пукла послідня нитка, що в'язала мене з моїм жіноцтвом» (лист до В. Соколової від 21 лютого 1907 р.; ІЛ, ф. 13, № 54), — так виповідала вона власні болючі переживання.

---

1 *Лукіянович Д.* Трагедія Наталії Кобринської (З нагоди Жіночого конгресу) // Діло. 1934. № 164.

2 *Кріль К.* Листування Н. Кобринської з Нечуєм-Левицьким та Борисом Грінченком // Українське літературознавство. 1970. Вип. 10. С. 125.

Значною мірою поколіннєву дезінтеграцію Кобринської-письменниці ферментували естетичні розходження зі сучасними критиками, що виникли на ґрунті її модерністських захоплень й відходу від естетики реалізмоцентризму. Це спричиняло елімінацію письменниці з літературного простору, відчуття авторської меншовартості та незапотребованості, а в духовному стані — творчу стагнацію. На початку 1900-х років проблема з друком власних творів лежала у площині очевидних поколіннєвих конфронтацій Кобринської саме через утруднену її видавничу репрезентацію, коли львівські видання не вельми радо годилися публікувати модерністські твори письменниці. «Я так розійшлася поглядами з нашою суспільностею, що не маю де містити свої твори», — бідкалася вона редакторові «Будучини» М. Венгжинові (псевдонім М. Угрина-Безгрішного) в листі від 3 грудня 1909 року; ЛННБ ім. В. Стефаника, Кобр. 8). Фактор літературного молодоцентризму, коли свіжі творчі сили (О. Кобилянська, М. Коцюбинський, Лесь Мартович, В. Стефаник, Леся Українка) стрімко заповнювали сучасний письменницький простір і здобували славу, у сприйнятті Кобринської означував її латентну конкуренцію з молодими літераторами. Бути визнаною й належно поцінованою письменницею з правом на вияв власних естетико-стильових переорієнтувань ставало для Кобринської своєрідною idea fix, яка в умовах складних генераційних конфронтацій мала доказово утверджувати її поколіннєву ідентичність: «Я дійстно маю свої ціли, а іменно мушу добитися борше чи пізднійше, щоби мої літературні праці були відповідно винадгороджені — сего мені потрібно до мого індивідуального освободження як задля служення загальній справі» (лист до Павлика від 4 груд. 1891 р.).

Та попри те, що Кобринська часто конфліктувала зі своєю генерацією, виламувалася з неї, різнилася з нею в світоглядно, попри те, що генерація не приймала її цілковито, а інколи й рішуче відштовхувала, все-таки письменниця не зламалася, а, навпаки, зберегла свою самоцінність, самодостатність, творчу оригінальність, стійко витримала ці життєві удари й залишилася сама собою. Негативний досвід внутрішньопоколіннєвої комунікації мав свої позитиви для її життєдіяльності, сприяючи активному творчому пошуку, потужній життєстійкості, ревізії попереднього досвіду, виробленню власної громадянської позиції та намаганні її відстояти і зреалізувати.

Складним явив себе смеркальний період життєтворчості Кобринської. Кризовий стан самоти, зумовлений втратою особистісного кола контактів, фрустрованими планами й життєвими поразками ідентифікує в особі уже літньої письменниці статус homo solus — людини самотньої, некомунікабельної, маргінальної, відторгненої від соціального світу. «Як індивідуальність вона мала безліч друзів, але як людина була самітна», — згадувала Оксана Дучимінська[1]. Дві редакції заповітів Кобринської 1914 і 1920 років, абсолютно не-

[1] *Дучимінська О.* Те, що знаю й пам'ятаю про Наталію Кобринську // Наше життя. Філадельфія, 1951. № 11. С. 2.

тотожні одна одній з погляду правничих легатів, демонструють її особистісну ревізію взаємин з родиною та громадою, виявляють життєвий настрій цього смеркального шестиліття й імпліцитні духовні порухи тестаторки, її обра́зи, розчарування, надії.

На старості Кобринська боялася смерті, злиднів, самоти і старіння, болісно переживала особисту трагедію зреченого материнства. Важким життєвим «засудом» і драматичним випробуванням для неї стала Перша світова війна, з початком якої остаточно розвіялися всі сподівання на власну самореалізацію й ширші громадянські перспективи. Водночас у психологічній структурі письменниці в смеркальному часі відчутнішими стають інші типові ознаки геронтогенезу — ексцентричність, спогадові поривання свідомості в минуле, тобто життя минулим і спогадами про нього. Відтак табуйована в реальному житті тема старості, смерті та екзистенційного страху перед нею екстеріоризується в художніх автопсихограмах — унікальних белетризованих документах духовного буття письменниці на схилку літ («Під конець життя», «Du bist die Ruh», «Засуд»).

Онтологічну структуру складної генераційної ідентичності Кобринської як людини, неприйнятої власним поколінням, символічно розкодовує її заповіданий надгробний напис — «Мене вже серце не болить», виповідаючи не лише екзальтовану кордоцентричну чуттєвість жінки, а глибиннішу екзистенційно-психологічну сенсовність, досвід зревізованих у старшому віці взаємин з людьми («Прийшла-м нарешті до переконання, що то не люди винні, а я сама»), стани душевного упокорення, внутрішнього примирення й готовності до спокійного відходу в засвіти.

В інтенсивному і тривкому самопошуку, кристалізації свого світогляду і творенні власної ідентичності, письменниця пройшла складний шлях духовно-світоглядного розвитку — від релігійного ексцентризму, впливу позитивістів й симпатизування соціалістичним ідеям, тимчасового зближення з програмними засадами українських радикалів, а згодом, одійшовши від них — орієнтування на націєцентричні та державотворчі ідеали. Відтак на схилку віку, починаючи від подій воєнного лихоліття, Кобринська сповідувала аксіологію християнства і загальнолюдського гуманізму. Ця складна світоглядна еволюція супроводжувалась її ненастанними внутрішніми бориннями, різноголоссям з власним поколінням, а часом й разючими з ним контроверзами, призводила до життєвих розчарувань, спричиняла ревізії своїх попередніх мріянь, уявлень та очікувань.

Письменниця зуміла продуктивно скористатися новими культурно-просвітницькими віяннями цивілізаційної Європи та, підхопивши їх, цілковито трансформувати всотані у священицькій сім'ї «ексцентричну релігійність» та «релігійний фанатизм» у новий тип модерного світобачення, константними складниками якого стали фемінізм, європеїзм та націоналізм.

У світлі генераційної ідентичності Кобринської в монографії простежено її різнобічну контактологію з найчільнішими представниками покоління — І. Франком, М. Павликом, М. Драгомановим, М. Грушевським, О. Кобилянською, Пантелеймоном та Олександрою Кулішами, — яка впливала на розвиток її творчої особистості, громадянської, зокрема емансипаційної свідомості, еволюцію інтелектуального світогляду, процеси поколіннєвої інтеграції та згодом дезінтеграції.

До сьогодні, на жаль, не стала належно популяризованою, інтерпретованою чи хоча б удоступненою для цілісного осмислення Кобринська як письменниця. Хоч як парадоксально, але за майже сто років від смерті письменниці так і не з'явилося повного видання її творів, особливо пізніших, розпорошених по тогочасних часописах і назагал невідомих. Українські читачі різних поколінь ще досі не мають змоги осягнути цікавий, розмаїтий і непересічний творчий феномен Кобринської, який високо відзначали вже її сучасники, зараховуючи письменницю до когорти найкращих «літературних сил, що представляють найновішу фазу літературного розвитку» [т. 41, с. 192]. Тому найактуальнішою проблемою в цілісному осмисленні художньої прози письменниці є передусім потреба її належної видавничої структурованості у форматі повного видання та написання різноаспектних інтерпретаційних студій, у яких би прозопис Кобринської було осмислено на широкому тлі історико-літературного процесу.

Художня семіосфера її творчості стала вираженням складного діалогу зі світом, висвітленням й трактуванням суспільних проблем, фемінної психології, антропоцетричних, зокрема екзистенційних ідей, оприявненням через автонарацію власного буття та його аксіологічних сенсів.

Внутрішній поклик до писання в творчій біографії Кобринської став радше евентуальним чинником, сублімацією її розтривоженої жіночої чуттєвості «в тяжких обставинах життя», спричинених смертю чоловіка. Інтелектуальні розмови з Остапом Терлецьким інспірували творчий почин Кобринської безпрецедентно успішним віденським дебютом «Пані Шумінської» (перейменованої згодом у «Дух часу»), який приніс їй стрімку популярність як першої галицької письменниці й надалі спричинив творчу продуктивність.

Мистецька чутливість Кобринської до ословлення актуальних суспільних настроїв, гендерної та ширшої, емансипаційної, проблематики, яскравих соціальних типів, а також світоглядна орієнтація на позитивістичну концепцію літератури, реалізмоцентричну в своїй основі, дала можливість утвердитись їй як чільній поруч із Франком репрезентантці літературного процесу 1880-х років, зокрема «суспільно-реалістичного напряму» в літературі[1], та відразу зайняти у ній впевнене «становисько позитивної науки»[2]. Літературна ком-

[1] *Грушевський М.* Наталія Кобринська // Літературно-науковий вістник. 1900. Т. 9. Кн. 1. С. 23.

[2] *Огоновський О.* Наталя Кобриньска // Огоновський О. Історія літератури руської. Ч. 3. 2 відділ. Львів : Накладом наукового товариства імени Шевченка, 1893. С. 1264.

петенція Кобринської стала також важливим чинником формування поколіннєвої ідентичності.

Художня творчість Кобринської в ранній її фазі поставала як спосіб популяризації чи оприявнення через літературу феміністичних ідей: «Кобринська одягає їх у форми новель та оповідань і так висилає у світ сповняти місію»[1]. Тексти першого творчого періоду ідейно-тематично злютовуються у своєрідну феміністичну трилогію «Пані Шумінська», «Задля кусника хліба» та «Ядзя і Катруся», головним осердям якої є проблеми гендерних взаємин, матримоніальної культури, родинної звичаєвості, складної фемінної психології, що заторкують ширші аспекти соціально-історичного, ментального, суспільно-економічного буття. Фемінізм і література (чи то в реалістичному, чи в пізнішому модерністському форматі) були для Кобринської іманентними складниками її духовної екзистенції, виявами інтелектуального світогляду, врешті тими культурологічними інтенціями, концептуалізуючи які, письменниця прагнула впливати «на розвій жіночого духа», виховання духовно розкріпаченої, пасіонарної жінки, розбудову свідомої й просвіченої нації, інтеграцію її в європейський культурний простір.

Емансипаційна концептосфера Кобринської в силу творчих настанов зображати «дійсних, не абстракційних і не підкрашених людей», вловлювати суспільні настрої й водночас вдумуватися у психологію особистості та її вчинків поступово спонукала письменницю до розширення поля художніх обсервацій. Цей період її творчої історії репрезентують тексти з відчутним нахилом до міметизму, реалізмоцентричної техніки, соціально-економічної детермінованості вчинків героїв, у яких «побіч соціальних питань, грала ролю естетика і психологія» («Судія», «Виборець», «Янова», «Жидівська дитина», «Перша вчителька», «Liebesahnung»). Позитивістичне світоглядне підґрунтя, на якому поставали ці тексти, до середини 1890-х років було найхарактернішою ознакою творчого мислення Кобринської, з якою прижиттєві й пізніші критики асоціювали її письменницьку ідентичність.

Цікавим творчим експериментом та симптоматичним виявом модерністської естетики стало захоплення Кобринської наприкінці 1890-х років сферою народної демонології, внаслідок якого з'явилася збірка «Казки» (Чернівці, 1904). Лише позірно явлений у цих творах генологічний маркер казки на поетикальному рівні слугує засобом художньої експлікації універсальних міфологем та архетипів (долі, таланту, гордощів, віри, слова). Загальноєвропейська традиція фолькмодерну у казкотворах Кобринської зреалізувалася в оригінальній контамінації власне літературного і фольклорного матеріалу, експлікації міфосимволізму та художньої умовності, візійних топосів двосвіття, сакральної та демонологічної ейдології.

[1] *Дучимінська О. О.* Наталія Кобринська як феміністка. Коломия, 1934. С. 19.

Надалі інтенційні засяги художньої творчості Кобринської еволюціонують від «обсервації життя» до «обсервації вражінь, при цьому в її світогляді позитивізм поступається сфері інтуїтивно-надчуттєвого, позараціонального, а в художньому вияві реалістична парадигма трансформується в способи модерного ословлення цієї враженнєвості — через фрагментарність нарації, феномени містичного й трансцендентного, символізацію буття, домінування експресії та психологічної настроєвості. У цьому творчому періоді, який, на думку багатьох сучасників письменниці, був найадекватнішим її субтильній вдачі й вразливому психоукладу, Кобринська явила себе тонким обсерватором духовних первнів людини і глибоким екзистенційним мислителем. «Новелями чисто психольогічних настроїв» («Руки», «Відцвітає», «Засуд», «Старий годинник», «Зрадник») письменниця заявила про якісне оновлення свого художнього прозопису, що проти попереднього естетико-стильового досвіду свідчив про нові формотворчі й ідейно-змістові обшири, почерпнуті від європейських модерністів і майстерно імплантовані у власну творчу манеру.

Захоплення на схилку літ спіритуалізмом та окультними практиками, зацікавлення нереальними світами, таємницями інобуття, «вчування у таємних шептів духа»[1], закономірно спонукають Кобринську до зглиблення «другої половини чоловіка» (Д. Лукіянович) — його душі. Досвід містичного експлікується в мотивах смерті, видіння («Душа»), інтуїтивної комунікації з покійниками («Блудний метеор»), сакральної енігматичності слова та «містичних попереджувальних символів»[2] («Омен»), релігійної епіфанії («Св. отець Николай»), спіритуалізму й містичної спадковості («Очі»), складної філософської та езотеричної символіки, химерних метаморфоз («У вирі»). Засобами представлення семіосфери містичного на ейдологічному рівні слугує інтенціональність символу, передусім міфосимволіки, сугестивність та енігматичність нарації, інакомовність, потужна експресія, двовимірність світу, позачасся, топоси ночі, інферни, галюцинаторні та візійні стани.

На хвилі модерністських зацікавлень Кобринської генологічну парадигму її творчості модифікували нові оригінальні жанроутвори фрагментарного характеру — психологічний ескіз, етюд, психограма, нарис, що підпадали також під власне авторське визначення — «кусники».

Пережитий у минулому травматичний досвід, ситуація вимушеної маргінальності й самотньої старості, посилена інтроективність акумулювали в свідомості письменниці виняткову психологічну стійкість, яка в смеркальних роках зрезонувала в новому аксіологічному вимірі — тріумфального віталізму, а на рівні творчих інтенцій виявилась у сповідальному автонаративі

[1] *Коренець О.* Наталя Кобринська (Громадська діячка і письменниця) // Літературно-науковий вістник. 1930. Т. 102. Кн. 6. С. 529.

[2] *Шумило Н.* Під знаком національної самобутності : українська художня проза і літературна критика кінця XIX — початку XX ст. Київ : Задруга, 2003. С. 191.

її художніх психограм з виразною автобіографічною ґенезою — «Під конець життя», «Du bist die Ruh», «Скарбонка». Ці авторефлексійні твори постають фрагментами цілісного автобіографічного метатексту, якщо брати до уваги повторюваність у них стійких мотивів смерті, втрати, самотності, життєвої туги, асоціативно-символічних образів, художніх ідентифікантів її біографічного топосу, трагічної настроєвості, екзистенційної розмисловості, а також єдину спогадову опцію, яка структурує нарацію цих текстів. На художньому рівні інтенція до самоословення виявна у розбудові фікціонального простору наративу, в якому визначальною є не так хронологічно-подієва автентичність, як спосіб трансформації трагічного світовідчуття в нові екзистенційні смисли, своєрідна символізація власного життєпису за допомогою концептуальних метафор, що розгортають у тексті символічно-біографічні конотації. Тематично-аксіологічним осердям оповідної стратегії автонаративу Кобринської постають переживання, спогади, розмисли, афоризми про людське життя, його проминальність, страх смерті, біль утрати, відшукування нового вітального сенсу.

Травматичний і глибоко екзистенціальний досвід війни, який за часів воєнної окупації пережила і набула Кобринська, настроєво відлунив в її антимілітарних новелах («Кінь», «Полишений», «Свічка горить», «На цвинтарі», «Каліка», «Брати», «Тихий куток»), сюжетно й тематично злютованих у єдиний цикл. Назагал експресіоністська настроєвість «воєнних новел» демонструє стильову домінантну останнього творчого періоду письменниці зі схильністю до зображення станів візійності, максимально граничних експресіоністських емоцій (страху, болю, відчаю), мотивів катастрофізму, антропоцентризму, кордоцентричної чуттєвості, персоніфікацій природи, архетипів національно-культурного буття, біблійно-християнської символіки. У хронотопі війни передано атмосферу загального божевілля, апогею смерті, духовного звиродніння і воєнного безумства. З погляду поетики воєнний наратив Кобринської вирізняє фрагментарність і динамізм оповіді, кінематографічність, образно-звукова асоціативність, інтенційність природних дескрипцій, що постають еманацією людських переживань і прогностичним компонентом сюжетного розвитку.

Художній прозопис Кобринської є унікальним індикатором її тривких й невпинних світоглядних пошуків, творчих експериментів, мистецького самовираження, інтелектуально-чуттєвої комунікації зі світом. Тому творчість письменниці заледве вкладається в рамки якогось визначального стильового напряму, зрештою й будь-яка її періодизація чи різнокритеріальна класифікація будуть радше умовними. Зважаючи на запропонований самою письменницею рецепт осягнення її прози з погляду «духовного розвитку», а не «творчого перелому», доречно осмислювати її в світлі ідейно-естетичної, стильової та світоглядної еволюції, яка структурувала творче мислення від реалізму до модернізму у різних його стильових виявах — символізму,

імпресіонізму, експресіонізму, сюрреалізму. Хронологічний розвиток творчості при цьому підпорядкований розвиткові естетично-стильовому, адже твори Кобринської кожного періоду узасаднювалися на певній авторській ідеї, провідній мистецькій інтенції та формотворчій стратегії. Ігнорування цього еволютивного чинника й призвело до елімінації з яскравої творчості Кобринської саме естетичної складової і підміни її ідеологічною. Фактично, народницька критика в особі сучасників письменниці майже на ціле століття виробила єдиний критерій до оцінки її творчості, яким була матриця панівного реалістичного напряму. Все, що було поза нею нещадно таврувалося або просто не помічалося. Модерністські твори Кобринської ставали предметом літературно-критичного дискурсу лише з негативною конотацією й інтерпретувалися за методом протиставлення з найкращими її текстами, що були зразками рафінованого реалізму. Це головна проблема адекватної рецепції письменниці, яка щойно за нашого часу здобувається на суттєве інтерпретаційне коригування й верифікування.

Усі згадані аспекти життєтворчості Наталії Кобринської відкривають нові горизонти об'єктивного осмислення її духовно-інтелектуального світу, доволі суперечливого, неординарного, іноді й мистецьки скомплікованого, але надзвичайного цікавого й оригінального. До її творчості можна добирати щоразу нові герменевтичні ключі, експлікуючи сучасні методології й теоретичні підходи, щоб всеціло збагнути цей феномен творчої індивідуальності, який мусить бути вписаний у контекст історії української літератури й повернений в лоно українського інтелектуального простору. А це означало б — відкрити грані закодованого у собі внутрішнього світу й творчих рефлексій Кобринської й повномасштабно репрезентувати їх у повному виданні художніх творів, корпусі епістолярію, перекладацької, мемуарної, літературознавчої, фольклористичної та публіцистичної спадщини письменниці.

Слова Кобринської про історичну непроминальність образу метерлінківської Аріадни якнайкраще передають духовну велич, понадчасовість та історико-культурну значущість нашої великої громадянки: «З жаревом світла в руках сміло ступає вічним шляхом людства від первісних організацій аж до найновійших часів. Не зважає на кидані їй під ноги реакцією колоди, а йде там, де на неї жде перетворений мущина і перетворена в собі жінка»[1]. Міфологема світла в цьому контексті визначає символічну сутність образу Аріадни як жінки, яка уособлює світло, просвітлює, виводить з лабіринту, стаючи духовним світочем на шляху пошуку істини, власного самоствердження, індивідуальної свободи.

[1] *Кобринська Н.* Передне слово // Метерлінк М. Синьобородий і Арияна, або Даремний визвіл : драма в трьох діях / пер. з фр. Львів : Накладом Наталії Кобринської, 1913. С. 28.

ЛІТЕРАТУРА

1. Аверинцев С. София Логос : словарь / под ред. Н. П. Аверинцевой и М. Б. Сигова. Київ : Дух і літера, 2006. 912 с.
2. Агеєва В. Жіночий простір : феміністичний дискурс українського модернізму. Київ : Факт, 2003. 320 с.
3. Адам Г. Із статті «Сторіччя української літератури» // Ольга Кобилянська в критиці та спогадах. Київ : Держ. вид-во худож. л-ри, 1963. С. 287–288.
4. Ананьев Б. Человек как предмет познания. Ленинград : Изд-во Ленинград. ун-та, 1968. 340 с.
5. Андрусів С. Модус національної ідентичності: Львівський текст 30-х років ХХ ст. Тернопіль : Джура ; Львів : Львів. нац. ун-т ім. І. Франка, 2000. 340 с.
6. Антологія української готичної прози : у 2 т. / упоряд. Ю. Винничук. Київ : Фоліо, 2014.
7. Арсенич П. Гуцульщина у вивченні чеського етнографа Ф. Ржегоржа // Гуцульщина. 1997. № 1. С. 26.
8. Арсенич П. Родина Озаркевичів. Коломия : Вік, 1998. 64 с.
9. Арсенич П. Титан праці і слова : [І. Франко і Болехівщина] // Ратуша. 2006. 28 лип.
10. Аснер П. Двадцяте століття, війна та мир // Дух і Літера. 1999. № 5/6. С. 229–243.
11. Баб'як П. Н. Кобринська в обороні жіночого руху // Українське літературознавство. 1983. Вип. 44. С. 105–109.
12. Бабишкін О. Боротьба за реалізм в українській літературі кінця ХІХ — початку ХХ ст. (на матеріалах літературної критики). Київ : Вид-во АН УРСР, 1961. 179 с.
13. Бальбуров Э. Фабула, сюжет, нарратив как художественная рефлексия событий // Критика и семиотика. 2002. Вып. 5. С. 71–78.
14. Барабаш Н. Рід Білозерських і культурний світ України ХІХ — початку ХХ століть. Київ : Стилос, 2007. 264 с.
15. Баранова Б. Наталія Кобринська а український рух жіночий // Український голос. 1926. № 18. 2 трав.
16. Баранова І. О. Духовний вимір любові і тілесна пристрасть: внутрішній трагізм образу жінки в драматургії Лесі Українки // Вісник Запорізького національного університету. Серія: Філологічні науки. 2009. № 1. С. 10–15.
17. Барвінський Б. Наші піонірки у збиранні пісень і переказів про опришків // Нова хата. 1937. № 1. 1 січ. С. 3–4.
18. Баттистини М. Символы и аллегории. Визуальные коды в произведениях изобразительного искусства / пер. с итал. Москва : Омега, 2008. 384 с.
19. Бахтин М. Формы времени и хронотопа в романе // Бахтин М. Вопросы литературы и эстетики. Москва : Художественная литература, 1975. С. 234–407.
20. Бачинський Ю. Мої спомини про Драгоманова // Михайло Драгоманов у спогадах / укл. І. С. Гриценко, В. А. Короткий. Київ : Либідь, 2013. С. 255–263.

21. Башляр Г. Фрагменти поетики вогню / пер. з фр. Р. В. Мардера. Харків : Фоліо, 2004. 143 с.
22. Бердяев Н. Миросозерцание Достоевского // Бердяев Н. Философия творчества, культуры и искусссства: в 2 т. Москва : Искусство, 1994. Т. 2. С. 7–150.
23. Бердяев Н. Экзистенциальная диалектика божественного и человеческого. Париж : Ymca Press, 1952. 246 с.
24. Бердяев Н. Я и мир обьектов. Опыт философии одиночества и общения. Париж : Ymca Press, [1934]. 191 с.
25. Бережницька-Будзова О. Кружок українських дівчат // Наше життя. 1984. № 3/4. С. 24–26.
26. Березинський А. Наталія Кобринська // Кобринська Н. Оповідання / редакція і передм. А. Березинського. Харків : Рух, 1929. С. 5–32.
27. Білоус М. 7 дней в чехах. Записки подорожи на ювилейну виставку в Празі 1891. Коломия, 1891.
28. Білоус О. Архетипи готичного роману (спроба семіотичного аналізу готичної прози) // Американська література на рубежі XX–XXI століть : матеріали II Міжнародної конференції з літератури США (Київ, 24–26 верес. 2002 р.) / укл. Т. Н. Денисова. Київ : ІМВ, 2004. С. 191–197.
29. Блажкевич І. Наталя Кобринська // Жіночий голос. 1936. № 3. С. 2–3.
30. Бовуар С де. Друга стать: у 2 т. / пер. з фр. Н. Воробйової, П. Воробйова, Я. Собко. Київ : Основи, 1994–1995. Т. І. 390 с.; Т. ІІ. 392 с.
31. Богачевська-Хом'як М. Білим по білому : жінки в громадському житті України, 1884–1939. Київ : Либідь, 1995. 412 с.
32. Болен Д. Ш. Богини в каждой женщине. Новая психология женщины. Архетипы богинь / пер. с англ. Г. Бахтияровой и О. Бахтиярова. Москва : София, 2005. 272 с.
33. Борисюк І. Тотожність / Інакшість: ідентичність, тіло, час // Критика. 2016. № 7/8. С. 30–37.
34. Борщ О. Опозиція «сакральне профанне» як фактор динаміки культурного простору // Вісник Державної академії керівних кадрів культури і мистецтв. Київ : Міленіум, 2012. № 4. С. 59–63.
35. Борьба за идентичность и новые институты коммуникаций / под ред. П. В. Панова, К. А. Сулимова, Л. А. Фадеевой. Москва : Российская политическая энциклопедия, 2012. 263 с.
36. Брокмейер Й., Харре Р. Нарратив: проблемы и обещания одной альтернативной парадигмы // Вопросы философии. 2000. № 3. С. 29–42.
37. Булашев Г. Український народ у своїх легендах, релігійних поглядах та віруваннях : космогонічні українські народні погляди та вірування. Київ : Довіра, 1992. 414 с.
38. Бурлака Г. До історії творення «Українсько-руської видавничої спілки» // Записки НТШ. Т. CCXL. Праці Філологічної секції. Львів : 2005. С. 761–769.
39. Бурлака Г. Ще одна грань таланту: Михайло Грушевський літературний критик // Грушевський М. Твори : у 50 т. Т. 11: Літературно-критичні праці (1883–1931), «По світу». Львів : Світ, 2008. С. XIII–XXXII.
40. Валашкова Н. Франтішек Ржегорж та його колекція світлин з Галичини // Український журнал. 2007. № 4. С. 27–29.
41. Варикаша М. Гендерний дискурс у літературі non-fiction : монографія. Донецьк : Ландон XXI, 2013. 212 с.
42. Васева В. Птичий код в обрядах жизненного цикла у болгар // Живая старина. 2001. № 2. С. 10–13.

43. Василюк Ф. Психология переживания. Анализ преодоления критических ситуаций. Москва : МГУ, 1984. 198 с.
44. Вейнингер О. Пол и характер: принципиальное исследование. Москва : Terra, 1992. 480 с.
45. Величко І. До генези видання першого жіночого Альманаха «Перший вінок» // Наша книга : альманах «Жіночої долі» з додатком календаря на рік 1929. Коломия, 1928. С. 35.
46. Величко І. Взаємини Наталії Кобринської з чехами // Літературні вісти. Львів, 1928. № 10–15.
47. Величко І. Наталія Кобринська // Жіноча доля. Коломия, 1928. № 1/2. 1 (15 січ.).
48. [Величко І.]. Монографія «Наталія Кобринська на тлі своєї епохи» // Плужанин. 1927. № 8. С. 73–74.
49. Вервес Г. Повість Івана Франка «Lelum і Polelum» // Міжслов'янські літературні взаємини. Вип. 3. Київ, 1963. С. 108–134.
50. Виготский Л. С. Проблема возраста // Собрание сочинений : в 6 т. Т. 4. Москва, 1984. С. 244–269.
51. Вознюк В. Величність і сила Софії Окуневської // Вознюк В. До джерел культури Буковини. Кн. 1. Чернівці : Рута, 2002. С. 53–65.
52. Вознюк В. До питання про неучасть О. Кобилянської в альманасі «Перший вінок» // Науковий вісник Чернівецького університету. Слов'янська філологія. 2004. Вип. 216/217. С. 59–62.
53. Вознюк В. Про Ольгу Кобилянську : Нові матеріали. Роздуми. Знахідки. Київ : Дніпро, 1983. 181 с.
54. Возняк М. Журнальні плани Франка в рр. 1884–1886 // Україна. 1927. Кн. 3. С. 17–88.
55. Возняк М. Кобринська, «вільна любов» і радикали (участь Франка в спростуванні Павлика) // Українське літературознавство. 1970. Вип. 10. С. 113–119.
56. Возняк М. Пам'яти Івана Франка: Опис життя, діяльности і похорону. Відень : Накладом «Союзу Визволення України», 1916. 94 с.
57. Возняк М. Як дійшло до першого жіночого альманаха. Львів : Видавець Іван Тиктор, 1937. 88 с.
58. Возняк М. С. З історії «Леля і Полеля» // Возняк М. С. З життя і творчості Івана Франка. Київ : Вид-во АН УРСР, 1955. 302 с.
59. Возняк С. В ім'я служіння народу (До 40-річчя з дня смерті Наталії Кобринської) // Прикарпатська правда. 1960. № 15. 22 січ.
60. Войтович В. Українська міфологія. Київ : Либідь, 2002. 663 с.
61. [Вороний М.]. Український альманах // Літературно-науковий вістник. 1901. Т. 16. С. 14.
62. Вулф В. Власний простір / пер. з англ. Я. Чардаклі. Київ : Вид. дім «Альтернативи», 1999. 112 с.
63. Вулф В. Жінки та розповідна література // Незалежний культурологічний часопис «Ї». 2000. № 17. С. 78–86.
64. Г. Ц. [Цеглинський Г.]. Перший вінок. Жіночий альманах : [рец.] // Зоря. 1887. № 17. 1 (13) верес. С. 287–288 ; 1887. № 18. 15 (27) верес. С. 307–308.
65. Гаєвська Л. О. Проза // Історія української літератури XIX століття : у 3-х кн. Кн. 3 : 70–90-ті роки XIX ст. / за ред. М. Т. Яценка. Київ : Либідь, 1997. С. 74–98.
66. Гаєвська Н. Своєрідність малої прози Наталії Кобринської // Літературознавчі студії : зб. наук. пр. Київ, 2013. Вип. 37. № 1. С. 137–142.

67. Гайденко П. П. Прорыв к трансцендентному. Новая онтология XX века. Москва : Республика, 1997.
68. Гальченко С. Текстологія поетичних творів П. Г. Тичини. Київ : Наукова думка, 1990. С. 33–34.
69. Гамаш А. Інтерпретація фольклорного образу відьми в українській літературі XIX ст. // Вісник Львівського університету. Серія філологічна. Вип. 27. Українська фольклористика. Львів, 1999. С. 120–125.
70. Ганкевич М. Про жіночу неволю в історичнім розвою. Львів, 1891. 49 с.
71. Ганущак В. П'ять постатей // Перевал. 2003. № 3/4. С. 142–143.
72. Гинзбург Л. О документальной литературе и принципах построения характера // Вопросы литературы. 1970. № 7. С. 62–89.
73. Гинзбург Л. О психологической прозе. Ленинград : Художественная литература, 1971. 441 с.
74. Гнатюк М. Аксіологічний елемент у мемуаристиці (на прикладі спогадів про Івана Франка) // Проблеми літературознавства і художнього перекладу. Львів : НТШ, 1997. С.134–140.
75. Гнатюк М. Специфіка мемуарів (до проблеми документального та особистісного у спогадах про Івана Франка) // Франкознавчі студії / Є. Пшеничний (гол. ред), А. Войтюк, В. Винницький та ін. Дрогобич : Вимір, 2002. Вип. 2. С. 171–185.
76. Гнідан О. Письменниця, діячка, жінка // Ми в історії. Київ : ЖЦ «Спадщина»,1998. С. 6–21.
77. Голод Р. «З його духа печаттю»: І. Франко і новаторство в літературі // Перевал. 2006. № 2/3. С. 36–55.
78. Голод Р. Діалектика «старого» і «нового» в літературних взаєминах Івана Франка та Василя Стефаника // Вісник Прикарпатського університету: Філологія. Вип. 34/35. Івано-Франківськ, 2012. С. 25–31.
79. Голод Р. Діяльний співрозмовник європейської цивілізаційної праці: до проблеми геополітичного вибору Івана Франка // Перевал. 2016. № 1/2. С. 20–32.
80. Голод Р. Іван Франко та літературні напрями кінця XIX — початку XX століття. Івано-Франківськ : Лілея НВ, 2005. 284 с.
81. Голод Р. Елементи сюрреалізму в художній творчості Івана Франка // Мандрівець. 2005. № 5. С. 50–53.
82. Голоси преси про «Жіночу бібліотеку» // Метерлінк М. Синьобородий і Арияна, або Даремний визвіл : драма в 3 діях / пер. з фр. Львів : Накладом Наталії Кобринської, 1913. С. 67–71.
83. Гомілко О. Метафізика тілесності: концепт тіла у філософському дискурсі. Київ : Наукова думка, 2001. 340 с.
84. Горак Р. Могила за горбом повстанців // Дзвін. 1994. № 11/12. С. 133–145.
85. Горак Р. Пустинь Наталії Кобринської // Горак Р. Де верхи взносить наш Бескид гордий... Львів : Каменяр, 2007. 175 с.
86. Горак Р. Скромний внесок Олесі Бажанської // Науковий вісник Музею Івана Франка у Львові. Львів, 2005. Вип. 5. С. 113–141.
87. Горак Р. Твого ім'я не вимовлю ніколи : повість-есе про Івана Франка. Київ : Академія, 2008. 221 с.
88. Горболіс Л. Парадигма народнорелігійної моралі в прозі українських письменників кінця XIX — початку XX ст. Суми : Козацький вал, 2004. 200 с.
89. Гордієнко В., Копець Л. Психологія особистості в біографіях, подіях, портретах : навч. посіб. для студ. вищих навч. закладів. Київ : ВД «Києво-Могилянська академія», 2007. 304 с.

90. Гоффман И. Представление себя другим в повседневной жизни / пер. с англ. и вст. ст. А. Д. Ковалева. Москва : Канон-Пресс-Ц, Кучково Поле, 2000. 304 с.
91. Грабовський П. Дещо в справі жіночих типів // Народ. 1894. № 7/8. С. 107–111.
92. Гресь М. Наталія Іванівна Кобринська // Прикарпатська правда. 1955. № 15. 22 січ.
93. Грицак Я. Пророк у своїй вітчизні. Франко та його спільнота (1856–1886). Київ : Критика, 2006. 632 с.
94. Грубляк В., Грубляк В. Психологічні особливості самотності в похилому віці // Проблеми сучасної психології : зб. наук. пр. Кам'янець-Поділ. нац. ун-ту ім. Івана Огієнка Ін-ту психології ім. Г. С. Костюка НАПНУ, 2011. Вип. 14. С. 144–154.
95. Грушевська К. З примітивного господарства. Кілька завважень про засоби жіночої господарчої магії у зв'язку з найстаршими формами жіночого господарства // Народна культура українців : Життєвий цикл людини : історико-етнологічне дослідження у 5 т. Київ : Дуліби, 2012. Т. 3 : Зрілість. Жіноцтво. Жіноча субкультура. 480 с.
96. Грушевський М. Апостолові праці // Спогади про Івана Франка / упоряд., вст. ст., прим. М. І. Гнатюка. 2-ге вид. Львів : Каменяр, 2011. С. 272–294.
97. Грушевський М. Дитина у звичаях і віруваннях українського народу. Київ : Либідь, 2006. 256 с.
98. Грушевський М. «Жіноча бібліотека», видає Наталія Кобринська, книжка 3; «Наша доля», збірник праць ріжних авторів. Львів, 1896 : [рец.] // Записки НТШ. 1897. Т. 17. Кн. 3. С. 48–49.
99. Грушевський М. Наталія Кобринська // Літературно-науковий вістник. 1900. Т. 9. Кн. 1. С. 1–24.
100. Грушевський М. Український герб // Грушевський М. На порозі нової України. Гадки і мрії. [Б. м.], 1918. С. 94–99.
101. Грушевський О. Сучасне українське письменство в його типових представниках // Літературно-науковий вістник. 1908. Т. 31. Кн. 3. С. 461–465.
102. Гузій Х. Уляна Кравченко в культурному відродженні Галичини // Актуальні питання культурології : [альманах наукового товариства «Афіна» кафедри культурології Рівненського державного гуманітарного університету]. 2010. Вип. 10. Т. 1. С. 83–85.
103. Гундорова Т. Femina melancholica. Стать і культура в гендерній утопії Ольги Кобилянської : монографія. Київ : Критика, 2002. 272 с.
104. Гундорова Т. Генераційний виклик і постколоніалізм на сході Європи. Вступні зауваження // Постколоніалізм. Генерації. Культура / за ред. Т. Гундорової та А. Матусяк. Київ : Лаурус, 2015. С. 9–16.
105. Гундорова Т. Жінка і Дзеркало // «Ї»: Незалежний культурологічний часопис. 2000. № 17. С. 87–94.
106. Гундорова Т. Меланхолія по дорозі в Рим, або Дискурс українського окциденталізму // Європейська меланхолія. Дискурс українського окциденталізму / за ред. Т. І. Гундорової. Київ : ВД «Стилос», 2008. С. 5–44.
107. Гундорова Т. ПроЯвлення Слова : Дискурсія раннього українського модернізму. Постмодерна інтерпретація. Львів : Літопис, 1997. 297 с.
108. Ґендерна перспектива / [упоряд. Віра Агєєва]. Київ : Факт, 2004. 256 с.
109. Д. Л. [Лукіянович Д.]. Кілька уваг до письм Наталії Кобринської // Буковина. 1899. № 84. 16 (28) лип.
110. Давидюк В. Первісна міфологія українського фольклору. Вид. 3-тє. Луцьк : Волинська книга, 2007. 320 с.
111. Давидюк В. Українська міфологічна легенда. Львів : Світ, 1992. 174 с.
112. Дармохвал Л. Іван Франко і українська жінка // Ратуша. 2006. 18 серп.

113. Дармохвал Л. Її кликав дух часу. До 160-ліття від дня народження Наталії Кобринської // Наше життя. 2015. № 7/8. С. 3–8.
114. Дашкевич Я. Об'єктивне і суб'єктивне в просопографії // Український біографічний словник : історія і проблематика створення : матеріали наук.-практич. конф. (Львів, 8–9 жовт. 1996 р.). Львів, 1997. С. 40–47.
115. Демська-Будзуляк Л. Гендерна інтерпретація жіночих та чоловічих образів в українській літературі кінця XIX — початку XX ст. (новелістика, драматургія) // Слово і час. 2005. № 4. С. 10–17.
116. Демченко І. Особливості поетики Ольги Кобилянської : монографія. Київ : Твім інтер, 2001. 208 с.
117. Денисюк І. Наталія Кобринська: штрихи до портрета // Денисюк І. Літературознавчі та фольклористичні праці : у 3 т., 4 кн. Т. 1 : Літературознавчі дослідження. Кн. 1. Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2005. С. 155–165.
118. Денисюк І. Перебудова і франкознавство // Денисюк І. Невичерпність атома / упоряд. та передм. Т. Пастуха. Львів : 2001. С. 117–132.
119. Денисюк І. Розвиток української малої прози XIX — початку XX ст. Львів : Академічний експрес, 1999. 276 с.
120. Денисюк І., Кріль К. Поборниця прогресу // Кобринська Н. Вибрані твори / упоряд, підгот. текстів, вст. ст. І. Денисюка та К. Кріль. Київ, 1980. С. 5–20.
121. Деркач Д. Ті, що творили «Перший вінок» // Жінка. 1937. № 8/9. С. 2–4.
122. Діяльність родини Озаркевичів у суспільно-культурному та музичному житті Галичини XIX–XX століть : матеріали Обласної науково-теоретичної конференції, 5 лют. 2018 р. / упоряд. Т. Воробкевич. Львів, 2017. 126 с.
123. Дзюбан Р. Скала-Подільська — місце одруження Михайла Грушевського // Пам'ятки України. 2003. № 3. С. 78–88.
124. Дзюба-Погребняк О. Перша світова війна і українська література // Слово і час. 2013. № 6. С. 43–58.
125. Дністровець Г. Поборник долі щасливої. [До 40-річчя з дня смерті Н. Кобринської] // Радянська Буковина. 1960. № 15. 22 січ.
126. Дор-ко В. [Дорошенко В.]. Зъ-надъ хмаръ и зъ долынъ. Український альманах (Збірник творів сьогочасних авторів) / впорядкував і уложив М. Вороний : [рец.] // Літературно-науковий вісник. 1903. Т. 24. С. 36–42.
127. Дорошенко В. Доля літературної спадщини Наталії Кобринської // Наше життя. Філадельфія, 1951. № 7. С. 3.
128. Дорошенко С. «Чорна Пані» (Спогад із дитячих літ про Наталію Кобринську) // Наше життя. Філадельфія, 1951. № 5. С. 3–4.
129. Драгоманов М. Австро-руські спомини. Львів, 1889. № 1–5.
130. Драгоманов М. Третье письмо Украинца в редакцию «Друга» // Друг. 1876. № 13. 1 (13) лип. С. 201–203; № 14/15. 24 лип. (5 серп.). С. 222–228.
131. Дригинич Є. [Спогади] // Музей історії міста Болехова ім. Р. Скворія. № 4799.
132. Дронь К. «Аріаднині ниті»: про деякі непомічені міфологеми в прозі І. Франка // Питання літературознавства. 2006. Вип. 6. С. 9–38.
133. Дуркалевич В. У пошуках наративної ідентичності: індивідуальний міф у творах Івана Франка, Анджея Хцюка і Бруно Шульца. Дрогобич : Коло, 2015. 366 с.
134. Дутчак Г. Теофіл Кобринський з родини славних // Покуття : історико-краєзнав. та літ.-мистец. альманах. 1996. № 1. С. 55–59.
135. Дутчак Н. Теофіл Кобринський — засновник «Міщанської читальні» і «Міщанського хору» в Снятині // Дутчак Н., Зінкевич С. Історія Української Міщанської читальні в Снятині 1881–1931. Дітройт, 1970. С. 48–53.

136. Дучимінська О. Те, що знаю й пам'ятаю про Наталію Кобринську // Наше життя. Філадельфія, 1951. № 10. С. 2–3; № 11. С. 2–3; № 12. С. 2–3.
137. Дучимінська О. О. Мої спомини про Наталію Кобринську // Жіноча доля. 1934. № 12/13. 15 черв. (1 лип.). С. 3–7.
138. Дучимінська О. О. Наталія Кобринська як феміністка. Коломия, 1934. 34 с.
139. Дядюк М. Політизація українського жіночого руху в Галичині: 1921–1939 рр. : автореф. дис. ... канд. іст. наук : спец. 07.00.01. Львів, 2002. 20 с.
140. Евзлин М. Космогония и ритуал. Москва : Радикс, 1993. 344 с.
141. Еліаде М. Священне і мирське. Міфи, сновидіння і містерії. Мефістофель і андрогін. Окультизм, ворожбитство та культурні уподобання / пер. з нім., фр., англ. Г. Кьорян, В. Сахна. Київ : Основи, 2001. 591 с.
142. Євшан М. Маврикій Метерлінк: Синьобородий і Арияна, або Даремний визвіл. драма в 3 діях / пер. з фр. («Жіноча бібліотека», ч. 2). Львів, 1913 [Рец.] // Євшан М. Критика. Літературознавство. Естетика / упоряд. та передм. Н. Шумило. Київ : Основи, 1998. С. 604–605.
143. Єременко О. Екзистенційні виміри «Воєнних новел» Наталії Кобринської // «Йшла не тільки з духом часу, а й перед ним» : Наталія Кобринська та літературний процес кінця XIX–XX століття : зб. наук. пр. Львів, 2015. С. 69–73.
144. Єфремов С. В поисках новой красоты // Єфремов С. Літературно-критичні статті / упоряд., передм. і прим. Е. С. Соловей. Київ : Дніпро, 1993. С. 48–121.
145. Єфремов С. Історія українського письменства. Київ : Femina, 1995. 688 с.
146. Єфремов С. На мертвой точке (Заметки читателя) // Вибране : статті, наукові розвідки, монографії / упоряд., передм. та прим. Е. Соловей. Київ : Наукова думка, 2002. С. 56–100.
147. Єфремов С. Поезія самотності // Єфремов С. Літературно-критичні статті / упоряд., передм. і прим. Е. Соловей. Київ : Дніпро, 1993. С. 210–215.
148. Жаркова Р. Жіноче письмо Наталії Кобринської в інтертекстуальному вимірі XXI століття: діалог / дискусія модерну і постмодерну // «Йшла не тільки з духом часу, а й перед ним» : Наталія Кобринська та літературний процес кінця XIX–XX століття : зб. наук. пр. Львів, 2015. С. 56–61.
149. Жаркова Р. Стихія жіночого письма: саморепрезентація в українській модерністичній прозі кінця XIX — початку XX століття (Леся Українка, Ольга Кобилянська, Уляна Кравченко). Львів : Норма, 2015. 208 с.
150. Жизненный путь личности (вопросы теории и методологии социально-психологического исследования) / отв. ред. Л. В. Сохань ; АН УССР, Институт философии. Киев : Наукова думка, 1987. 279 с.
151. Жіночі студії в Україні : Жінка в історії та сьогодні : монографія / за заг. ред. Л. О. Смоляр. Одеса : АстроПринт, 1999. 440 с.
152. Жовтуля І. Від літератури до фемінізму // Сучасність. 2002. № 11. С. 84–89.
153. Жулинський М. Традиція національного і європейського культурного розвитку кінця XIX — початку XX століття та ідейно-естетичні пошуки української літератури 20-х років // Жулинський М. Нація, культура, література: національно-культурні міфи та ідейно-естетичні пошуки української літератури. Київ : Наукова думка, 2010. С. 241–254.
154. Забужко О. С. Жінка-автор у колоніальній культурі, або Знадоби до української гендерної міфології // Забужко О. Хроніки від Фортінбраса : вибрана есеїстка; 3-є вид., доп. Київ : Факт, 2006. С. 152–191.

155. Забужко О. Філософія української ідеї та європейський контекст: франківський період. 2-ге вид. Київ : Факт, 2009. 154 с.
156. Забужко О. Notre Dame d'Ukraine: Українка в конфлікті міфологій. 3-тє вид. Київ : Факт, 2007. 640 с.
157. Засєкіна Л. Наративний досвід vis-à-vis здоров'ю особистості // Психологічні перспективи. Луцьк, 2012. Вип. 19. С. 101–110.
158. Зборовська Н., Ільницька М. Феміністичні роздуми. На карнавалі мертвих поцілунків. Львів : Літопис ; Центр гуманітарних досліджень Львів. нац. ун-ту ім. І. Франка, 1999. 336 с.
159. Зборовська Н. Український літературний канон: феміністична інтерпретація // Кур'єр Кривбасу. 2000. № 125/126. С.117–124.
160. Зубець Н. Композиційно-мовленнєві особливості оповідань і повісті Наталії Кобринської // «Йшла не тільки з духом часу, а й перед ним» : Наталія Кобринська та літературний процес кінця XIX–XX століття : зб. наук. пр. Львів, 2015. С. 106–113.
161. Иванов В. В., Топоров В. Н. Птицы // Мифы народов мира : энциклопедия : в 2 т. Т. 2. Москва : Советская энциклопедия, 1982. С. 346–349.
162. Исупов К. Зеркало // Summa culturologiae : энциклопедия : в 2 т. Т. 1 [Электронное издание] / гл. ред. С. Я. Левит. Москва ; Санкт-Петербург : Центр гуманитарных инициатив, 2017. С. 674–676.
163. «Йшла не тільки з духом часу, а й перед ним» : Наталія Кобринська та літературний процес кінця XIX–XX століття : зб. наук. пр. : до 160-річчя від дня народження Наталії Кобринської ; до 90-річчя від часу заснування Союзу Українок Америки / НАН України, Інститут Івана Франка ; Всеукраїнська громадська організація «Союз Українок» ; відп. ред. А. Швець ; передм. М. Заяць. Львів, 2015. 364 с.
164. Іван Франко : документи і матеріали 1856–1965 / упоряд. І. Л. Бутич, Я. Р. Дашкевич, О. А. Купчинський, А. Г. Сісецький. Київ : Наукова думка, 1966. 540 с.
165. Іванівська Г. Передмова // Кобринська Н. Ядзя і Катруся. Харків : Література і мистецтво, 1932. С. 5–21.
166. Іванцева М. з Рошкевичів [Рошкевич М.]. З моїх споминів про Наталію Кобринську // Новий час. 1934. № 139. 24 черв.
167. Ігнатенко І. Жіноче тіло у традиційній культурі українців : монографія. Київ : Дуліби, 2013. 228 с.
168. Історія української літератури 70–90-х років XIX ст. : у 2 т. Т. 1. / за ред. проф. О. Д. Гнідан. Київ : Логос, 1999. 624 с.
169. Історія української літератури : у 2 т. Т. 1 : Дожовтнева література / М. П. Бондар та ін. Київ : Наукова думка, 1987. 630 с.
170. К. П.-Б. [Попович-Боярська К.]. Спомин із кращих днів // Жіноча доля. 1931. № 4. 25 січ.
171. К. М. [Малицька К.]. Про жіночий рух. Львів : Вид-во «Кружка українських дівчат», 1904. 41 с.
172. Кабаровська С. На свіжу могилу (бл. п. д-р Софії Окуневської-Морачевської) // Діло. 1926. № 61. 20 берез.
173. Кайндль Р. Гуцули: їх життя, звичаї та народні перекази. Чернівці : Молодий буковинець, 2000. 206 с.
174. Калениченко Н. Українська проза початку XX ст. Київ : Наукова думка, 1964. 450 с.
175. Калениченко Н. Українська література кінця XIX початку — XX ст. : напрями, течії. Київ : Наукова думка, 1983. 256 с.

176. Калмыкова Е., Мергенталер Э. Нарратив в психотерапии: рассказы пациентов о личной истории // Психологический журнал. 1998. Т. 19. № 5. С. 97–103.
177. Кандиба М. Психологічні аспекти відношення жінок до самотності та її вплив на особистість // Проблеми сучасної психології : зб. наук. праць К-ПНУ ім. І. Огієнка, Ін-т психології ім. Г. С. Костюка НАПН України. 2012. Вип. 16. С. 431–439.
178. Каневська Л. «Homo nobilis»: обриси психологічного портрета Івана Франка у дзеркалі мемуаристики // Іван Франко: дух, наука, думка, воля : матеріали Міжнар. наук. конґресу, присвяч. 150-річчю від дня народж. Івана Франка (Львів, 27 верес. — 1 жовт. 2006 р.). Львів : ВЦ ЛНУ ім. І. Франка, 2008. Т. 1. С. 342–349.
179. Канетти Э. Превращение // Проблема человека в Западной философии. Москва, 1988. С. 483–503.
180. Карабльова О. В. Художні версії проблеми самотності у сучасній жіночій прозі : монографія. Слов'янськ : Донбас, 2013. 172 с.
181. Качкан В. Верховинна естетика: Штрихи до портрета Наталії Кобринської // Качкан В. Українське народознавство в іменах : у 2 ч. / за ред. А. З. Москаленка. Київ, 1994. С. 143–151.
182. Кейван І. Архетипи лісу та землі у казках Наталі Кобринської // «Покутська трійця» й літературний процес в Україні кінця XIX — початку XX століть. До 130-річчя від дня народження Василя Стефаника і Леся Мартовича : матеріали наук. конф. 14–15 трав. 2001 р. Дрогобич, 2001. С. 151–158.
183. Кейван І. Архетипні структури та формули у творчості західноукраїнських письменниць кінця XIX — початку XX століття (на матеріалі художньої спадщини Н. Кобринської, Є. Ярошинської, О. Кобилянської) : автореф. дис. … канд. філол. наук. Івано-Франківськ, 2003. 21 с.
184. Кейван І. Архетипні структури у «містичних» творах Наталії Кобринської // Науковий вісник Чернівецького університету. Слов'ян. філол. Вип. 106. Чернівці, 2001. С. 81–86.
185. Кейван І. Сюрреалістичне оповідання Наталі Кобринської «Омен»: спроба архетипного аналізу // Біблія і культура. Вип. 4. Чернівці, 2002. С. 160–165.
186. Керлот Х. Словарь символов. Мифология. Магия. Психоанализ. Москва : REFL-book, 1994. 608 с.
187. Кирилюк Є. Ольга Кобилянська // Ольга Кобилянська в критиці та спогадах. Київ : Держ. вид-во худож. л-ри, 1963. С. 187–211.
188. Кисілевська О. Спогад про Наталю Кобринську // Жіноча доля доля : практич. календар-порадник для укр. жіноцтва на 1931 рік. Коломия, 1930. № 4. С. 3.
189. Кісь О. Жінка в традиційній українській культурі (друга половина XIX — початок XX ст.). Львів : Інститут народознавства НАН України, 2008. 271 с.
190. Кк. Іван Франко і жіноцтво // Жіночий голос. 1938. № 9. 5 трав.
191. Кк. Наталія Кобринська як письменниця. З нагоди роковин смерти // Жіночий голос. 1939. № 2. 5 лют. С. 4–5.
192. Кміт Ю. Фрідріх Ніцше // Літературно-науковий вісник. 1901. Кн. 8. С. 87–107.
193. Книш І. Іван Франко та рівноправність жінки : у 100-річчя з дня народин. Вінніпег, 1956. 155 с.
194. Книш І. Пам'яті Михайлини Рошкевич // Наше життя. Філадельфія, 1958. № 6. С. 2–3.
195. Книш І. Смолоскип у темряві. Наталія Кобринська й український жіночий рух. Вінніпег, 1957. 302 с.

196. [Кобилецький Ю.]. Наталія Кобринська // Історія української літератури: література другої половини XIX століття / відп. ред. І. І. Пільгук. Київ : Радянська школа, 1966. С. 749–758.
197. Кобилянська О. Автобіографія [1903 р.] // Кобилянська О. Твори : у 5 т. Т. 5. / упоряд., підгот. текстів та прим. Ф. Погребенника. Київ : Держ. вид-во худож. л-ри, 1962–1963. С. 213–217.
198. Кобилянська О. Автобіографія [1927 р.] // Кобилянська О. Твори : у 5 т. Т. 5. / упоряд., підгот. текстів та прим. Ф. Погребенника. Київ : Держ. вид-во худож. л-ри, 1963. С. 218–224.
199. Кобилянська О. Д-р Софія Окуневська-Морачевська // Кобилянська О. Твори : у 5 т. Т. 5. / упоряд., підгот. текстів та прим. Ф. Погребенника. Київ : Держ. вид-во худож. л-ри, 1963. С. 174–177.
200. Кобилянська О. Про себе саму (автобіографія в листах до проф. д-ра Степана Смаль-Стоцького) // Кобилянська О. Слова зворушеного серця : щоденники ; автобіографії ; листи ; статті та спогади / упоряд., передм. Ф. П. Погребенника. Київ : Дніпро, 1982. 359 с.
201. Кобилянська О. Твори : у 5 т. / упоряд., підгот. текстів та прим. Ф. Погребенника. Київ : Держ. вид-во худож. л-ри, 1962–1963.
202. Кобринська Н. Блудний метеор // Буковина. 1899. № 84. 16 (28) лип.
203. Кобринська Н. Вибрані твори / упорядкув., підгот. текстів, вст. ст. й прим. І. О. Денисюка та К. А. Кріль. Київ : Дніпро, 1980. 418 с.
204. Кобринська Н. Вибрані твори / упорядкув., підгот. текстів, вст. ст. й прим. О. Н. Мороза. Київ : Держ. вид-во худож. л-ри, 1958. 420 с.
205. Кобринська Н. Відчит пані Наталії Кобринської, виголошений на першім загальнім зборі товариства руских женщин в Станиславові д[ня] 8 грудня 1884 р. // Діло. 1884. № 148. 29 груд. (10 січ.).
206. К. з Озаркевичів Н. [Кобринська Н.]. Гануня (Зі споминів міської служниці) // Жіноча доля : збірка. Львів : Т-во «Просвіта», 1907. С. 4–29.
207. Кобринська Н. Дух часу : оповідання, повість. Львів : Каменяр, 1990. 352 с.
208. К. з Озаркевичів Н. [Кобринська Н.]. Дух часу : оповіданя. Львів, [1899].
209. Кобринська Н. Жіноча справа в Галичині // Наша доля : зб. пр. ріжних авторів. Кн. 1. Стрий, 1893. С. 1–35.
210. К. з Озаркевичів Н. [Кобринська Н.]. З подорожи по Україні! // Діло. 1911. № 200. 27 серп. (9 верес.); № 201. 29 серп. (11 верес.); № 202. 30 серп. (12 верес.)
211. Кобринська Н. Засуд // Діло. 1906. № 27. 6 (19) лют.; № 30. 9 (22) лют.; № 32. 13 (26) лют.
212. Кобринська Н. Згадка про П. Куліша // Зоря. 1897. № 22. 15 (27) лист. С. 438.
213. Кобринська Н. Із подорожи по Україні // Будучина. 1909. № 1. С. 16–21.
214. Кобринська Н. Казки. Чернівці, 1904.
215. Кобринська Н. Ніцшеанські мотиви // Діло. 1907. № 127. 20 черв.; № 128. 21 черв.
216. Кобринська Н. Омен // Буковина. 1899. № 85. 18 (30) лип.
217. Кобринська Н. Оповідання і критики // Відділ рукописів ЛННБУ ім. В. Стефаника. Ф. НТШ 475/II. Арк. 1.
218. Кобринська Н. Оповідання / упоряд. й передм. А. Березинського. Харків : Рух, 1929. 426 с.
219. Кобринська Н. Очи // Дубове листє. Альманах на згадку про П. О. Куліша / упоряд. М. Чернявський, М. Коцюбинський, Б. Грінченко. Київ : 1903. С. 94–98.
220. Кобринська Н. Передне слово // Метерлінк М. Синьобородий і Арияна, або Даремний визвіл : драма в 3 діях / пер. з фр. Львів : Накладом Наталії Кобринської, 1913. С. 3–28.

221. Кобринська Н. Передне слово // Свєтла К. З наших боїв і змагань / пер. з чес. О. Д[учимінської]. Львів : Накладом Наталії Кобринської, 1912. С. 3–9.
222. Кобринська Н. Перше загальне жіноче віче у Львові // Народ. 1892. № 9. С. 126–129; № 11/12. С. 163–166.
223. Кобринська Н. Перші жіночі збори в Стрию // Народ. 1891. № 20/21. С. 282–284.
224. Кобринська Н. Під конець життя (Психольогічний нарис) // Діло. 1910. № 110. 7 (20) трав.; № 111. 8 (21) трав.; № 112. 10 (23) трав.
225. Кобринська Н. [Промова на ювілеї М. Драгоманова] // Народ. 1895. № 1/2. С. 27.
226. Кобринська Н. Психограми. І. Відцвітає. ІІ. Руки // З-над хмар і з долин : укр. альм. : (зб. творів сьогочасних авторів) / упоряд. М. Вороний. Одеса, 1903. С. 87–90.
227. Кобринська Н. Св. Отець Николай // Буковина. 1899. № 86–87.
228. Кобринська Н. Скарбонка // Ілюстрований календар товариства «Просвіта» на рік звичайний 1910. Львів, 1910. С. 2–3.
229. Кобринська Н. Слівце про перший випуск «Жіночої долі» // Наша доля : зб. пр. ріжних авторів. Кн. 2. Львів : З друкарні НТШ, 1895. С. 97–106.
230. Н. К. [Кобринська Н.]. Спомини з Прогульки до Праги // Зоря. 1891. № 22. С. 438–439 ; № 23. С. 455–456 ; № 24. С. 477–478
231. Кобринська Н. Стремління жіночого руху // Наша доля : зб. пр. ріжних авторів. Кн. 2. Львів : З друкарні НТШ, 1895. С. 3–17.
232. Кобринська Н. Тихий куток // Український ілюстрований календар товариства «Просвіта» з термінаром і літературно-науковим збірником на звичайний рік 1917. Львів, 1917. С. 69–75.
233. Кобринська Н. У вирі // Руслан. 1904. № 109. 16 (29) трав.
234. Кобринська Н. Ядзя і Катруся та инші оповідання. Львів, 1904.
235. Кобринська Н. Du bist die Ruh // Літературно-науковий вісник. 1914. Т. 66. Кн. 6. С. 385–398.
236. Ковалевская В. Конь и всадник : Пути и судьбы. Москва : Наука, 1977. 150 с.
237. Ковалець Л. Юрій Федькович: Історія розвитку творчої індивідуальності письменника : монографія. Київ : ВЦ «Академія», 2011. 440 с.
238. Коваль Г. Календарно-обрядова поезія в записах Наталії Кобринської: теми, мотиви, образи // «Йшла не тільки з духом часу, а й перед ним» : Наталія Кобринська та літературний процес кінця ХІХ–ХХ століття : зб. наук. пр. Львів, 2015. С. 133–137.
239. Коваль Т. Страх старості як чинник буття сучасної людини : дис. ... канд. філос. наук: 09.00.04. Житомир, 2012. 188 с.
240. Козуля О. Жінки в історії України. Київ : Український центр духовної культури, 1993. 255 с.
241. Коковський Ф. Наталія Кобринська й Осип Маковей // Жінка. 1937. № 21/22. С. 4–5.
242. Кокорудз І. О становищі женщини в стариннім законодательстві рускім // Зоря. 1886. № 9/10. С. 150–152; С. 172–176.
243. Колесса О. Столітє обновленої українсько-руської літератури [Відчит проф. д-ра Олександра Колесси, виголошений д. 1 н. ст. падолиста 1898 р. на «Науковій Академії» з нагоди столітнього ювилею відродження українсько-руського письменства] // Літературно-науковий вістник. 1898. Т. 4. Кн. 12. С. 161–187.
244. Колотова О. Мотиви «дзеркала» і «задзеркалля» як моделі тут-буття і там-буття у художніх відображеннях картини світу // Вісник Державної академії керівних кадрів культури і мистецтв. Серія: філософія. Київ, 2011. № 4. С. 42–45.
245. Колошук Н. «Щоденники» Ольги Кобилянської як еґо-текст епохи декадансу: нарцисизм жіночого «Я» // Слово і час. 2012. № 4. С. 63–70.

246. Кон И. С. В поисках себя. Личность и ее самосознание. Москва : Политиздат, 1984. 335 с.
247. Кон И. С. Социология личности. Москва : Политиздат, 1967. 383 с.
248. Конончук Т. Наталія Кобринська, або Життя як Божий дар // «Йшла не тільки з духом часу, а й перед ним» : Наталія Кобринська та літературний процес кінця XIX–XX століття : зб. наук. пр. Львів, 2015. С. 156–160.
249. Констанкевич І. Українська проза першої половини XX століття: автобіографічний дискурс : монографія. Луцьк : Вежа-Друк, 2014. 420 с.
250. Копець Л. Психологія особистості : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. ; 2-ге вид. Київ : ВД «Києво-Могилянська академія», 2008. 458 с.
251. Корабльова В. Репрезентація ідеї покоління в соціокультурних контекстах: автореф. дис. ... канд. філос. наук : 09.00.04. Харків, 2006. 20 с.
252. Коренець О. Наталя Кобринська (Громадська діячка і письменниця) // Літературно-науковий вістник. Т. 102. Кн. 6. 1930. С. 523–532.
253. Коржупова А. Наталя Кобринська // Радянська Буковина. 1955. № 134. 16 верес.
254. Корнійчук В. Ліричний універсум Івана Франка: горизонти поетики : монографія. Львів : ВЦ ЛНУ ім. І. Франка, 2004. 488 с.
255. Косарик Д. Спогади Ольги Кобилянської // Радянська Буковина. 1940. № 69. 18 верес.
256. Косилова Е. Философия возраста: Взаимосвязь эмоционального и познавательного взросления человека. Москва : ЛЕНАНД, 2014. 160 с.
257. Костомаров Н. Несколько слов о славяно-русской мифологии в языческом периоде, преимущественно в связи с народною поэзиею // Костомаров М. І. Слов'янська міфологія : вибр. пр. з фольклористики і літературознавства / упоряд., прим. І. Б. Бетко, А. М. Полотай; вст. ст. М. Т. Яценка. Київ : Либідь, 1994. С. 257–279.
258. Коцюбинська М. Зафіксоване і нетлінне : роздуми про епістолярну творчість : монографія. Київ : Дух і літера, 2001. 300 с.
259. Коцюбинський М. Твори : у 6 т. Київ : Видав-во АН УРСР, 1961–1962.
260. Кочерга С. Архетипні мотиви і бездомів'я в творчості Лесі Українки // Studia metlodologica. Вип. 25: Антропологія літератури: комунікація, мова, тілесність / уклад. І. Папуша. Тернопіль : Ред.-вид. від. ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2008. С. 155–120.
261. Кочерга С. Європеїзм Лесі Українки як світоглядна константа // Гуманітарні науки. 2004. № 1. С. 16–28.
262. Кравченко В. «Правда і поезія» в казці «Рожа» Наталії Кобринської // «Йшла не тільки з духом часу, а й перед ним» : Наталія Кобринська та літературний процес кінця XIX–XX століття : зб. наук. пр. Львів, 2015. С. 101–105.
263. Кравченко У. Новим шляхом // Нова хата. 1937. № 13. С. 3–4.
264. [Кравченко У.]. Програма альманаху (З приводу п'ятдесятьліття) // Нова хата. 1937. № 13. С. 2.
265. Кравченко У. Уривки спогадів // Жіноча доля : практич. календар-порадник для укр. жіноцтва на 1931 рік. Коломия, 1930. С. 38–46.
266. Кріль К. До питання про зв'язки Наталії Кобринської з чеськими діячами культури // Українське слов'янознавство. 1971. № 5. С. 17–27.
267. Кріль К. Листування Н. Кобринської з Нечуєм-Левицьким та Борисом Грінченком // Українське літературознавство. 1970. Вип. 10. С. 120–128.
268. Кріль К. Михайло Грушевський і Наталія Кобринська // Михайло Грушевський : зб. наук. пр. матеріалів Міжнародної ювілейної конференції, присвяченої 125-й річниці від дня народження Михайла Грушевського. Львів, 1994. С. 318–323.

269. Кріль К. Наталія з Озаркевичів Кобринська (з національної еліти Галичини) // «Йшла не тільки з духом часу, а й перед ним» : Наталія Кобринська та літературний процес кінця XIX–XX століття : зб. наук. пр. Львів, 2015. С. 161–166.
270. Кріль К., Денисюк І. Наталія Кобринська: Штрихи до портрета // Радянське літературознавство. 1980. Вип. 6. С. 47–54.
271. Крістева Ю. Полілог / пер. з фр. П. Таращука. Київ : Юніверс, 2004. 480 с.
272. Крістева Ю. Час жінок // Слово. Знак. Дискурс : Антологія світової літературно-критичної думки XX ст. / за ред. М. Зубрицької ; 2-ге вид., доп. Львів : Літопис, 2002. С. 662–677.
273. Кроссли М. Нарративная психология. Самость, психологическая травма и конструирование смыслов / пер. с англ. О. Гритчина. Харьков : Гуманитарный центр, 2013. 284 с.
274. Крохмальний Р. Метаморфоза і текст: семантична, структуротворча та світоглядна роль переміни художнього образу. Львів : ВЦ ЛНУ ім. І. Франка, 2005. 420 с.
275. Крупка М. Емансипаційна парадигма творчості Наталії Кобринської // «Йшла не тільки з духом часу, а й перед ним» : Наталія Кобринська та літературний процес кінця XIX–XX століття : зб. наук. пр. Львів, 2015. С. 49–55.
276. Крупка М. Емансипаційні тенденції в українській жіночій прозі кінця XIX — початку XX століть : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.01.01. Київ, 2004. 20 с.
277. Крупка М. Жіноча проза доби модерну: концепція нового героя // Вісник Львівського університету. Сер. філологічна. Львів, 2004. Вип. 33 : Теорія літератури і порівняльне літературознавство. № І. С. 41–48.
278. Крупка М. Українська жіноча проза: дві епохи, дві версії. Рівне, 2008. 215 с.
279. Кугутяк М. Документи до мартирології українського народу. Пам'яті жертв трагедії у Перемишлі й Синьовідську Вижному восени 1914 року // Галичина. 2003. № 9. С. 133–144.
280. Кузнецов Ю. Відтворення «історії душі» (Сповідальна проза Н. Кобринської) // Слово і час. 1995. № 5/6. С. 28–30.
281. Кузнецов Ю. В. Імпресіонізм в українській прозі XIX — початку XX ст.: проблеми естетики і поетики : монографія. Київ : Зодіак-Еко, 1995. 304 с.
282. Кузнецова В., Щелоков О. Причины страха смерти и асимметрия времени // Фигуры Танатоса. Вып. 5 : Тема смерти в духовном опыте человечества / отв. ред. А. В. Демичев, М. С. Уваров. Санкт-Петербург : отд. Ин-та человека РАН, 1995. URL: http://anthropology.ru/ru/text/kuznecova-vv/prichiny-straha-smerti-i-asimmetriya-vremeni.
283. Кузьменко В. Письменницький епістолярій в українському літературному процесі 20–50-х років XX ст. Київ, 1998. 305 с.
284. Куровець І. Іван Франко в моїх згадках // Спогади про Івана Франка / упоряд., вст. ст., прим. М. І. Гнатюка. Вид. 2-ге, доп., переробл. Львів : Каменяр, 2011. С. 92–98.
285. Кухар Р. Віденська «Січ» : Історія Українського Академічного Т-ва «Січ» у Відні (1868–1947). В пам'ять 125-річчя від оснування «Січі». Київ : УКСП «Кобза», 1994. 187 с.
286. Куца О. Михайло Драгоманов і розвиток української літератури у другій половині XIX століття. Тернопіль : Посібники і підручники, 1995. 224 с.
287. Лановий Я. Наталія Кобринська // Радянська жінка. 1951. № 6. С. 18.
288. Лановий Я. Наталія Кобринська. До 110-річчя з дня народження // Людина і світ. 1965. № 6. С. 37–38.
289. Лапій М. «Тони, барви, настрої»: мікропоетика прозових дескрипцій природи Наталії Кобринської // «Йшла не тільки з духом часу, а й перед ним» : Наталія Коб-

ринська та літературний процес кінця XIX–XX століття : зб. наук. пр. Львів, 2015. С. 74–80.
290. Лебединцева Н. Явище літературного покоління в українській культурі кінця XX ст. // Наукові праці. Філологія. Літературознавство: науково-методичний журнал. Миколаїв, 2009. Т. 118. Вип. 105. С. 35–40.
291. Левицький О. Про шлюб на Русі-Україні в XVI–XVII ст. Львів, 1885.
292. Левкиевская Е. Славянский оберег. Семантика и структура. Москва : Индрик, 2002. 336 с.
293. Левченко Г. Зачарована казка життя Ольги Кобилянської : монографія. Київ : Книга, 2008. 224 с.
294. Левченко Г. Міф проти історії : семіосфера лірики Лесі Українки : монографія. Київ : Академвидав, 2013. 332 с.
295. Легкий М. Маловідомі твори Наталії Кобринської: поетика тексту // «Йшла не тільки з духом часу, а й перед ним» : Наталія Кобринська та літературний процес кінця XIX–XX століття : зб. наук. пр. Львів, 2015. С. 37–48.
296. Легкий М. Проза Наталії Кобринської (ідейно-естетична еволюція й поетика) // Українське літературознавство. 2012. Вип. 75. С. 95–115.
297. Леонтьев А. Деятельность, сознание, личность. Москва : Политиздат, 1977. 304 с.
298. Лепкий Б. Наталія Кобринська // Лепкий Б. Вибрані твори : у 2 т. Т. 2. Київ : Смолоскип, 2011. С. 116–118.
299. Лисенко О. Містика світла в релігійних традиціях світу // Університетська кафедра. 2012. № 1. С. 184–199.
300. Листи Н. Кобринської до М. Вояківської (Грушевської) // Центральний державний історичний архів України у м. Києві (ЦДІАУК). Ф. 1235. Оп. 1. Спр. 965. Арк. 1–87.
301. Листи Н. Кобринської до М. Грушевського // Центральний державний історичний архів України у м. Києві (ЦДІАУК). Ф. 1235. Оп. 1. Спр. 532. Арк. 1–36.
302. Листи Н. Кобринської до М. Коцюбинського // Листи до Михайла Коцюбинського. Т. 3. / упоряд. та комент. В. Мазного. Ніжин, 2002. С. 41–46.
303. Листи Н. Кобринської до М. Павлика // ЦДІА України у Львові (ЦДІАУЛ). Ф. 663. Оп. 1. Од. зб. 219. Арк. 1–160.
304. Листування Івана Франка та Михайла Драгоманова / редкол. І. Вакарчук, Я. Ісаєвич. Львів : Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2006. 564 с.
305. Лівобічний [Студинський К.]. Літературні замітки // Буковина. 1898. № 29. 8 (20) берез.
306. Лімницький М. Кобринська в останні роки життя // Новий час. 1934. 25 черв. № 140; 27 черв. № 141; 28 черв. № 142.
307. Літвінова О. Проблема вивчення родинної ідентичності як складової я-концепції особистості // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія : Психологічні науки. 2016. Т. 1. Вип. 3. С. 130–135.
308. Лозинський М. Михайло Павлик. Його життє і діяльність. Відень : Накладом Союзу визволення України, 1917. 22 с.
309. Лосев А. Проблема символа и реалистическое искусство. 2-е изд. Москва : Искусство, 1995. 319 с.
310. Лубківська О. Моделі вияву ніцшеанської філософії в українській літературі // Сучасність. 1995. № 4. С. 144–147.
311. Луговий О. Визначне жіноцтво України. Історичні життєписи. Київ : Ярославів Вал, 2007. 268 с.
312. Лукіянович Д. Два документи до життєпису Наталії Озаркевич-Кобринської. Львів, [1939]. 21 с.

313. Лукіянович Д. Іван Франко в Болехові // Іван Франко у спогадах сучасників / упоряд., передм. та прим. О. І. Дея. Кн. 2. Львів : Каменяр, 1972. С. 80–82.
314. Лукіянович Д. Іван Франко і жіноче питання // Жінка. 1936. № 11/12. С. 2–3.
315. Лукіянович Д. Кобринська у своїх заповітах // Лукіянович Д. Два документи до життєпису Наталії Озаркевич-Кобринської. Львів, [1939]. С. 6–13.
316. Лукіянович Д. Моє знайомство з Ольгою Кобилянською // Ольга Кобилянська в критиці та спогадах. Київ : Держ. вид-во худож. л-ри, 1963. С. 353–357.
317. Лукіянович Д. Надприродний світ в казках Наталії Кобринської // Буковина. 1904. № 89. 28 лип. (10 серп.); № 90. 30 лип. (12 серп.).
318. Лукіянович Д. Наталія Озаркевич-Кобринська в своїх заповітах // Вістник. 1934. Кн. 10. С. 811–812.
319. Лукіянович Д. Переднє слово // Кобринська Н. Казки. Чернівці, 1901. С. 7–19.
320. Лукіянович Д. Трагедія Наталії Кобринської (З нагоди Жіночого конгресу) // Діло. 1934. № 164. 24 черв.
321. Луценко О. «Жіноче начало» в українській ментальності // Жіночі студії в Україні: Жінка в історії та сьогодні / за заг. ред. Л. О. Смоляр. Одеса : Астропринт, 1999. С. 10–18.
322. Луців Л. Кобилянська і Ф. Ніцше // Луців Л. Література і життя. Літературні оцінки. Джерзі Сити Ню Йорк : Вид-во УНС «Свобода», 1982. С. 151–178.
323. Луців Л. Чи Кобилянська символістка? // Діло. 1927. № 293. 31 груд.
324. Люббе Г. Историческая идентичность / пер. с нем. В. Плотников] // Логос. 1999. № 2. С. 13–35.
325. Любинская Л., Лепилин С. Философские проблемы времени в контексте междисциплинарных исследований. Москва : Прогресс-Традиция, 2002. 304 с.
326. Ляшко С. До питання просопографії // Бібліотека. Наука. Культура. Інформація. Київ, 1998. Вип. 1. С. 444–447.
327. Льоті П. Жура старого кайданяра // Ілюстрований календар товариства «Просвіта» на звичайний рік 1911 / пер. Н. Кобринської. Львів, 1911. С. 43–44.
328. Маєрчик М. Ритуал і тіло : Структурно-семантичний аналіз українських обрядів родинного циклу. Київ : Критика, 2011. 324 с.
329. Мазур Л. Дух і плоть : Філософія життя та проблема людської тілесності. Львів, 2003. 377 с.
330. Майборода Н. Традиції європейського романтизму в українській літературі кінця XIX — початку XX ст. // Донецький Вісник Наукового т-ва ім. Т. Г. Шевченка ; гол. ред. В. Просалова. Донецьк: Східний вид. дім, 2009. Т. 27 : Літературознавство. С. 47–59.
331. Макаров А. П'ять етюдів. Підсвідомість і мистецтво : нариси з психології творчості. Київ : Рад. письменник, 1990. 282 с.
332. Маковей О. Ольга Кобилянська (літературно-критична студія) // Ольга Кобилянська в критиці та спогадах. Київ : Держ. вид-во худож. л-ри, 1963. С. 44–67.
333. Маковей О. Ювілей 25-літньої літературної діяльности Івана Франка // Літературно-науковий вістник. 1898. Т. 4. Кн. 11. С. 115–133.
334. Маланчук-Рибак О. Ідеологія та суспільна практика жіночого руху на західноукраїнських землях XIX — першої третини XX ст. Чернівці : Книги XXI, 2006. 499 с.
335. Маланчук-Рибак О. Модерність політичного та художнього світогляду Наталії Кобринської // «Йшла не тільки з духом часу, а й перед ним» : Наталія Кобринська та літературний процес кінця XIX–XX століття : зб. наук. пр. Львів, 2015. С. 138–142.
336. Маланчук-Рибак О. Українські жіночі студії: історіографія та історіософія. Львів : Наукове товариство ім. Т. Шевченка у Львові, 1999. 54 с.

337. Мангейм К. Проблема поколений // Новое литературное обозрение. 1998. № 2 (30). С. 7–47.
338. Матусяк А., Свєтліцкі М. Категорія покоління у сучасних суспільно-культурних дослідженнях // Постколоніалізм. Генерації. Культура / за ред. Т. Гундорової та А. Матусяк. Київ : Лаурус, 2015. С. 129–145.
339. Мафтин Н. Гендерна утопія й «код самості» в західноукраїнській прозі 30-х рр. XX ст. // Слово і час. 2009. № 6. 76–82.
340. М-ей О. [Маковей О.]. Фейлетон // Зоря. 1894. № 2. 15 (27) січ. С. 45–46.
341. Мельник В. Страх самотності як онтичний та деструктивний екзистенціал буття // Вісник Інституту розвитку дитини. Серія: Філософія, педагогіка, психологія : зб. наук. пр. Київ, 2011. № 19. С. 35–40.
342. Мельник О. Самотність Наталії Кобринської на тлі жіночого руху // Персонал плюс. 2007. № 29 (124). С. 5–6.
343. Мельник О. Старість у деталях: образність старіння в художньому письмі Наталії Кобринської // «Йшла не тільки з духом часу, а й перед ним» : Наталія Кобринська та літературний процес кінця XIX–XX ст. : зб. наук. пр. Львів, 2015 С. 84–100.
344. Мельник Я. І остатня часть дороги… Іван Франко в1908–1916 роках / вид. 2-ге, випр. і доп. Дрогобич : Коло, 2016. 440 с.
345. Меннингер К. Война с самим собой. Москва : Эксмо-Пресс, 2001. 480 с.
346. Метерлінк М. Синьобородий і Арияна, або Даремний визвіл : драма в 3 діях / пер. з фр. Львів : Накладом Наталії Кобринської, 1913.
347. Милорадович В. Українська відьма : нариси з української демонології / упорядкув., передм., О. М. Таланчук ; прим. В. П. Милорадович та О. М. Таланчук ; худож. оформл. І. А. Вишинського. Київ : Веселка, 1993. 72 с.
348. Милорадович В. П. Украинские тайные знания и чары // Українські чари. Київ, 1994. С. 5–13.
349. Миронець І. Наталя Кобринська. Оповідання. Редакція і передмова А. Березинського. «Рух», 1929 : [рец.] // Критика. 1930. № 7/8. С. 210–212.
350. Миронець Н., Старовойтенко І. Просопографія // Спеціальні історичні дисципліни : довідник : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / І. Н. Войцехівська (кер. авт. кол.), В. В. Томазов, М. Ф. Дмитрієнко та ін. Київ, 2008. С. 424–431.
351. Мистецтво життєтворчості особистості : наук.-метод. посіб. : у 2 ч. Ч. 1 / ред. рада: В. М. Доній (гол.), Г. М. Несен (заст. гол.), Л. В. Сохань, І. Г. Єрмаков (кер. авт. кол.) та ін. Київ, 1997. 392 с.
352. Митрополит Андрей Шептицький. Життя і діяльність. Документи і матеріали 1899–1944. Т. 2 : Церква *і* суспільне питання. Кн. 2 : Листування / упоряд. А. Кравчук. Львів : Місіонер, 1999. 1096 с.
353. Митрополит Іларіон. Дохристиянські вірування українського народу : історично-релігійна монографія. Вид. 2-ге. Київ : АТ «Обереги», 1994. 424 с.
354. Михайло Петрович Драгоманов. 1841–1895. Єго юбилей, смерть, автобіографія і спис творів / зладив і видав М. Павлик. Львів, 1896. 442 с.
355. Михида С. Конфлікт темпераментів у психоструктурі Ольги Кобилянської: психопоетикальний зріз // Наукові записки. Серія: Філологічні науки (літературознавство). Вип. 85. Кіровоград : РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2009. С. 284–291.
356. Михида С. Психологія творчості : пошук нової методології // Вісник Житомирського державного університету ім. Івана Франка. 2004. № 15. С. 104–108.
357. Михида С. Психопоетика українського модерну : проблема реконструкції особливості письменника : монографія. Кіровоград: Поліграф-Терція, 2012. 352 с.

358. Мітчелл Дж. Психоаналіз і фемінізм: Радикальна переоцінка психоаналізу Фройда [Mitchell J. Psychoanalysis and feminism: a radical reassessment of Freudian psychoanalysis] / пер. з англ. І. Добропас і Т. Шмігера. Львів : Астролябія, 2004. 480 с.
359. Мних Р. Декілька зауважень про категорію містичного у літературі // Поетика містичного / упорядкув. О. Червінської. Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2011. С. 47–58.
360. Мних Р. Категория символа и Библейская символика в поэзии XX века. Люблин, 2002. 255 с.
361. Мовчан М. Лабіринти страху старості: проблеми і перспективи // Гуманітарний вісник ЗДІА. 2013. № 53. С. 77–86.
362. Мовчан М. М. Самотність як феномен буття особистості : монографія. Полтава : РВВ ПУСКУ, 2009. 264 с.
363. Мовчан Р. «Європа і ми»: колізії та особливості українського окциденталізму 1920-х років // Слово і час. 2009. № 1. С. 3–16.
364. Моклиця М. Модернізм як структура. Філософія. Психологія. Поетика : монографія. Луцьк: Ред.-вид. від. Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 1998. 295 с.
365. Мороз О. Іван Франко вихователь українських письменників (І. Франко і Н. Кобринська) // Іван Франко. Статті і матеріали. Вип. 7. Львів, 1960. С. 225–245.
366. Мороз О. Наталя Кобринська та її твори // Кобринська Н. Вибрані твори. Київ : Держ. вид-во худож. л-ри, 1958. С. 3–27.
367. Мороз О., Бондаренко А. Борець за долю жінки // Жовтень. 1955. № 7. С. 110–112.
368. Мортальность в литературе и культуре : сб. науч. трудов / ред.: А. Г. Степанов, В. Ю. Лебедев. Москва : Новое литературное обозрение, 2015. 432 с.
369. Мудра П. Із статті «Незвичайний ювілей» (До 40 річчя літературної праці Ольги Кобилянської // Ольга Кобилянська в критиці та спогадах. Київ : Держ. вид-во худож. л-ри, 1963. С. 304–305.
370. Мулик-Луцик Ю. Духовний портрет Ольги Кобилянської (психологічна студія). Вінніпег : Накладом організації Українок Канади ім. О. Бесарабової у Вінніпегу, 1952. 100 с.
371. Мундяк М. Вибрані твори Н. Кобринської // Вітчизна. 1955. № 7. С. 175–177.
372. Набитович І. Універсум sacrum'у в художній прозі (від модернізму до постмодернізму) : монографія. Дрогобич ; Люблін : Просвіт, 2008. 598 с.
373. Нагачевська З. Педагогічна думка і просвітництво в жіночому русі Західної України (друга половина XIX ст. — 1939 р.) : [монографія]. Івано-Франківськ, 2007. 763 с.
374. Нагорна Л. П. Соціокультурна ідентичність: пастки ціннісних розмежувань. Київ : ІПіЕНД, 2011. 272 с.
375. Наливайко Д. Спільність і своєрідність. Українська література в контексті європейського літературного процесу. Київ : Дніпро, 1988. 395 с.
376. Наталія Кобринська // Історія української літератури : у 8 т. Т. 4. Кн. 2 : Література 70–90-х років XIX ст. / О. Є. Засенко та ін. Київ : Наукова думка, 1969. С. 77–90.
377. Наталія Кобринська : бібліографічний покажчик / уклад. П. Г. Баб'як. Львів, 1967. 50 с.
378. Науменко Н. Рослинна образність української малої прози у дзеркалі культурології (на матеріалі оповідання «Перша вчителька» Наталії Кобринської) // «Йшла не тільки з духом часу, а й перед ним» : Наталія Кобринська та літературний процес кінця XIX–XX століття : зб. наук. пр. Львів, 2015. С. 121–126.
379. Науменко Н. Символіка як стильова домінанта української новелістики кінця XIX — початку XX століть. Київ : НУХТ, 2005. 204 с.

380. Нахлік Є. Барвінський Олександер Григорович // Франківська енциклопедія. Іван Франко і нова українська література. Попередники та сучасники (письменники, філологи-літературознавці, фольклористи, мовознавці). Т. 1–3. Т. 1. Львів : Світ, 2016. С. 78–81.
381. Нахлік Є. Деген Сергій Вікторович // Франківська енциклопедія. Іван Франко і нова українська література. Попередники та сучасники (письменники, філологи-літературознавці, фольклористи, мовознавці). Т. 1–3. Т. 1. Львів : Світ, 2016. С. 511–517.
382. Нахлік Є. Іван Франко між Михайлом Драгомановим і Володимиром Барвінським // Слово і час. 2016. № 8. С. 30–42.
383. Нахлік Є. Куліш Олександра Михайлівна // Шевченківська енциклопедія : в 6 т. Т. 3: І–Л. Київ, 2013. С. 623–632.
384. Нахлік Є. Літературно-художня автопсихографія Олексія Плюща // Плющ О. Л. Сповідь : Новелістика. Повість. Драматична фантазія. Поезія. Листи / упоряд. та авт. прим. О. М. Нахлік ; авт. передм. Є. К. Нахлік. Київ : Дніпро, 1991. С. 5–45.
385. Нахлік Є. Пантелеймон Куліш : Особистість, письменник, мислитель : у 2 т. Київ : Український письменник, 2007. Т. 1 : Життя Пантелеймона Куліша : наукова біографія. 463 с.
386. Наша доля : зб. пр. ріжних авторів / видає Наталія Кобринська. Кн. 1. Стрий, 1893; Кн. 2. Львів, 1895; Кн. 3. Львів, 1896.
387. Неелов Е. Волшебно-сказочные корни научной фантастики : монография. Ленинград : Изд-во ЛГУ, 1986. 200 с.
388. Неелов Е. Образ леса в народной сказке и научной фантастике // Жанр и композиция литературного произведения. Петрозаводск, 1983. С. 104–120.
389. Нечуй-Левицький І. С. Українська декаденщина // Нечуй-Левицький І. С. Зібрання творів : у 10 т. Т. 10 : Біографічні матеріали, статті та рецензії. Фольклорні записи. Листи. Київ : Наукова думка, 1968. С. 187–223.
390. Ніцше Ф. Так казав Заратустра; Жадання влади / пер. з нім. А. Онишка, П. Таращука. Київ : Основи, Дніпро, 1993. 413 с.
391. Ніцше Ф. По той бік добра і зла. Генеалогія моралі / пер. з нім. А. Онишка. Львів : Літопис, 2002. 320 с.
392. О. Іван Озаркевич : [некролог] // Діло. 1903. № 22. 28 січ. (10 лют.).
393. О. Іван Озаркевич // Батьківщина. 1890. № 32. С. 402–403.
394. О. Іоанн Озаркевич // Календар общества им. Михаїла Качковського на год звичайний 1898. Львів, 1897. С. 151–155.
395. О. Теофіль Кобринський : [некролог] // Діло. 1882. № 18. 6 (18) берез.
396. Овсянико-Куликовский Д. Н. Психология мысли и чувства. Художественное творчество // Овсянико-Куликовский Д. Н. Литературно-критические работы : в 2 т. Москва : Художественная литература, 1989. Т. 1.
397. Огоновський О. Наталя Кобриньска // Огоновський О. Історія літератури руської. Ч. 3. 2 відділ. Львів : Накладом наукового товариства імени Шевченка, 1893. С. 1263–1305.
398. Озаркевич І. [Автобіографія] // ЛННБУ ім. Стефаника. Ф. 167 (І. Левицького). Од. зб. 2362. № 71.
399. Озаркевич Л. Мої спомини про Франка // Спомини про Івана Франка. Львів : Накладом «Нового часу», 1926. 91 с.
400. Окуневський Т. Спомини про неї // Першому українському борцеві за права жінки. Львів, 1921. С. 5–9.

401. Ортега-и-Гассет Х. Вокруг Галилея (схема кризисов) // Ортега-и-Гассет Х. Избранные труды / пер. с исп. ; сост., предисл. и общ. ред. А. М. Руткевича. 2-е изд. Москва : Инфра-М ; Весь Мир, 2000. С. 233–403.
402. Ортега-і-Гасет Х. Вибрані твори / пер. з ісп. В. Бургардта, В. Сахна, О. Товстенка. Київ : Основи, 1994. 420 с.
403. Ортега-і-Гасет Х. Тема нашої доби / пер. В. Сахно // Ортега-і-Гасет Х. Вибрані твори. Київ : Основи, 1994. С. 315–369.
404. О-ський Я. [Окуневський Я.]. Пам'яти Остапа Терлецького // Літературно-науковий вістник. 1902. Т. 20. Кн. 12. С. 167–175.
405. Павлик М. Передне слово // Переписка М. Драгоманова з Наталією Кобринською (1893–1895). Львів, 1905. С. 3–13.
406. Павлик М. Мій процес за «Ребенщукову Тетяну» // Павлик М. Оповідання. Чернівці, 1909. С. 42–61.
407. Павлик М. Наша доля. Збірник праць ріжних авторів [Рец.] // Народ. 1894. № 3. С. 46–49.
408. Павлик М. Пан Іван Франко супроти мого 30-літнього ювілею. Львів, 1905.
409. Павлик М. Переписка М. Драгоманова з Наталією Кобринською (1893–1895). Львів : Друкарня Уділова, 1905. 23 с.
410. Павлик М. Переписка Михайла Драгоманова з д-ром Теофілем Окуневським (1883, 1885–1891, 1893–1895) / зладив і видав М. Павлик. Львів, 1905. 280 с.
411. Павлик М. Переписка Михайла Драгоманова з Михайлом Павликом (1876–1895). Т. 4–8. Чернівці, 1910–1911.
412. Павлик М. Перші ступні русько-українського жіноцтва // Народ. 1890. № 4. 15 лют. С. 42–50.
413. Павлик М. Про жіночу долю // Павлик М. Переписка Михайла Драгоманова з Михайлом Павликом (1876–1895). Т. 4 (1882–1885). Чернівці, 1910. С. 378–387.
414. [Павлик М.]. Відповідь Ювилята // Ювілей 30-літньої діяльности Михайла Павлика. Львів, 1905.
415. Павличко С. Дискурс модернізму в українській літературі / 2-ге вид., перероб. і доп. Київ : Либідь, 1999. 446 с.
416. Павличко С. Наталя Кобринська в контексті епохи // Павличко С. Фемінізм / упоряд. В. Агеєва. Київ : Основи, 2002. С. 121–125.
417. Павличко С. Фемінізм / упоряд. В. Агеєва. Київ : Основи, 2002. 317 с.
418. Панченко В. Феміністка // Дивослово. 2012. № 12. С. 43–47.
419. Перший вінок : жіночий альманах. Львів, 1887. 464 с.
420. Першому українському борцеві за права жінки. Львів, 1921. 14 с.
421. Петрова М. Просопография как специальная историческая дисциплина: на примере авторов Поздней Античности Макробия Феодосия и Марциана Капеллы. Санкт-Петербург, 2004. 254 с.
422. Петрухіна Л. Діалектика Ероса і Танатоса у словянській романтичній баладі // Проблеми слов'янознавства. 2004. Вип. 54. С. 137–147.
423. Петрухіна Л. Слов'янська романтична балада: зустрічі на межі світів (Іван Франко Юліуш Словацький Янко Краль) // Українське літературознавство. 2006. Вип. 68. С. 43–50.
424. Пилипчук С. Фольклористична концептосфера Івана Франка : монографія. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2014. 466 с.
425. Піхманець Р. «Признаюся до гріха...»: драматичні колізії взаємин Івана Франка з Михайлом Драгомановим // Записки НТШ. Львів, 2016. Т. CCLXIX: Праці філологічної секції / ред. О. Купчинський. 2016. С. 102–142.

426. Погребенник В. Неофольклоризм поезії ранніх українських модерністів (Осип Маковей, Василь Щурат, Агатангел Кримський) // Міфологія і фольклор. 2009. № 1 (2). С. 50–59.
427. Погребенник Ф. Три фотопортрети Наталії Кобринської // Слово і час. 1996. № 5/6. С. 31–32.
428. Погребенник Ф. Українські матеріали в літературному архіві Національного музею в Празі // Радянське літературознавство. 1965. № 4. С. 84–86.
429. Погребенник Ф., Панчук Е. До зв'язків О. Кобилянської з Ф. Ржегоржем та Т. Турнеровою // Міжслов'янські літературні взаємини. 1961. № 2. С. 211–224.
430. Подорож русинів до Праги // Діло. 1891. № 149, 151–159, 162, 168–169.
431. Поклін пам'яти першої поборниці прав жінки — Наталії Кобринської! // Першому українському борцеві за права жінки. Львів, 1921. С. 1–2.
432. Поліщук Я. Літературний портрет: між привиддями минулого та викликами сучасності // ЛітАкцент. URL: http://litakcent.com/2010/12/22/literaturnyj-portret-mizh-pryvyddjamy-mynuloho-ta-vyklykamy-suchasnosti/
433. Поліщук Я. Міфологічний горизонт українського модернізму : монографія. Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2002. 392 с.
434. Поліщук Я. Прагнення модерної особистості (Жінка як персонаж української літератури початку ХХ ст.) // Українська мова та література в загальноосвітній школі. 2000. № 5. С. 55–59.
435. Полонська-Василенко Н. Видатні жінки України. Вінніпег ; Мюнхен, 1969. 169 с.
436. Помян К. Порядок часу / пер. з фр., післям. та прим. С. Йосипенка. Київ : Український центр духовної культури, 2008. 462 с.
437. Попович-Боярська К. Спомини про неї // Першому українському борцеві за права жінки. Львів, 1921. С. 9–10.
438. Потойбічне: Українська ґотична проза ХХ ст. / упоряд., вст. сл., бібліогр. відом. Ю. Винничука. Львів : ЛА «Піраміда», 2005. 464 с.
439. Приймак Л. Михайло Павлик літературний критик і перекладач // Івано-Франківськ : Гостинець, 2003. 147 с.
440. Про могилу Наталі Кобринської в Болехові // Жіноча доля. 1931. № 45. 22 лист.
441. Пронкевич О. Теорія поколінь в іспаномовному літературознавстві: уроки для України // Постколоніалізм. Генерації. Культура / за ред. Т. Гундорової та А. Матусяк. Київ : Лаурус, 2015. С. 146–161.
442. Пропп В. Исторические корни волшебной сказки. Ленинград : Издательство Ленинградского университета, 1986. 362 с.
443. Просопография // Специальные исторические дисциплины : уч. пос. / В. А. Замлинский, М. Ф. Дмитриенко, Т. А. Балабушевич и др. ; под ред. В. А. Замлинского, М. Ф. Дмитриенко. Киев, 1992. С. 246–247.
444. Процик Л. Жіночий рух та Іван Франко: минуле і сучасність // Галицька зоря. 2006. 29 листоп. С. 1.
445. Психология личности : словарь-справочник / под ред. П. П. Горностая и Т. М. Титаренко. Киев : Рута, 2001. 320 с.
446. Психологія життєвої кризи / відп. ред. Т. М . Титаренко Київ : Агропромвидав України, 1998. 348 с.
447. Пустовіт В. Мемуарний образ О. Кобилянської // Вісник Луганського національного університету ім. Т. Шевченка, 2011. № 3. № 1. С. 150–155.
448. Пустовіт В. Націєтворчй дискурс епістолярію Н. Кобринської // «Йшла не тільки з духом часу, а й перед ним» : Наталія Кобринська та літературний процес кінця ХІХ–ХХ століття : зб. наук. пр. Львів, 2015. С. 149–155.

449. [Пчілка О.]. Наші завдання (Вступне слово Олени Пчілки до часопису «Рівність» з 1891 р.) // Новий час. 1934. № 138/139.
450. Пчілка О. Автобіографія // Оповідання з автобіографією. Харків : [б. р.]. С. 34.
451. Рибак О. З. Проблема суспільного становища жінки у спадщині М. Грушевського — науковця і громадського діяча // Михайло Грушевський і Західна Україна. Львів, 1994. С. 125–131.
452. Рикер П. Время и рассказ. Конфигурация в вымышленном рассказе / пер. с фр. В. С. Багров. Москва ; Санкт-Петербург : Университетская книга, 2000. 224 с.
453. Рікер П. Сам як інший. Пер. з фр. Київ : Дух і літера, 2002. 458 с.
454. Рихло П. Українські письменники Буковини в період Першої світової війни // Науковий вісник ЧНУ. Слов'янська філологія. Вип. 394/398. Чернівці : Рута, 2008. С. 251–256.
455. Розуміння та інтерпретація життєвого досвіду як чинник розвитку особистості : монографія / за ред. Н. В. Чепелєвої. Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2013. 276 с.
456. Ройс Дж., Пауэлл А. Индивидуальность и плюралистические образы человеческой природы / пер. с анг. К. А. Прокофьев // Импакт: наука и общество. 1985. № 2. С. 24–63.
457. Романів Т. Віденська «візія» Остапа Терлецького // Мандрівець. 2009. № 2. С. 32–37.
458. Рошкевич (Іванець) М. Спогади про Івана Франка // Спогади про Івана Франка / упоряд., вст. ст., прим. М. І. Гнатюка. 2-ге вид., доп., перероб. Львів : Каменяр, 2011. С. 169–179.
459. Рошкевич М. З моїх споминів про Наталію Кобринську // Рошкевич О. Таку вже Бог долю судив : оповідання, спогади / упоряд. і післямова Р. Д. Горака. Львів : Каменяр, 1993. С. 82–84.
460. Рошкевич М. Про Ольгу Кобилянську // Ольга Кобилянська в критиці та спогадах. Київ : Держ. вид-во худож. л-ри, 1963. С. 349–352.
461. Рубчак М. Християнська Богородиця чи Берегиня? Фемінізм на противагу вічно жіночому // Філософська думка. 2000. № 1. С. 110 126.
462. Рудницька М. Двадцятип'ятиліття світової війни // Рудницька М. Статті, листи, документи / упоряд. Мирослава Дядюк. Львів : [б. в], 1998. С. 333–336.
463. Рудницька М. Матері і дочки // Рудницька М. Статті, листи, документи / упоряд. Мирослава Дядюк. Львів : [б. в], 1998. С. 221–224.
464. Русова С. Дещо про український тип // Жінка. Львів, 1936. № 18. 15 верес.
465. Русова С. Наші визначні жінки. Літературні характеристики-силюети. Вінніпег ; Канада : Союз українок Канади, 1945. 105 с.
466. Русова С. Украинская литература 1862–1900 гг. // История России в XIX веке : в 9 т. Санкт-Петербург : А. и И. Гранат, 1909–1911. Т. 7. Ч. 3 : Эпоха реакции [1866–1892]. Отд. 3. Санкт-Петербург, 1909. С. 71–109.
467. Савка М. Національно-екзистенційний алгоритм антивоєнної прози Наталі Кобринської (крізь призму українського фемінізму) // Вісник Харківського національного університету ім. В. Каразіна. Сер. «Філологія». № 1048. Харків, 2013. Вип. 67. С. 233–238.
468. Савкина И. Разговоры с зеркалом и зазеркальем. Автодокументальные женские тексты в русской литературе первой половины XIX века. Москва : Новое литературное обозрение, 2007. 440 с.
469. Савчин М. Онтологія і феноменологія духовної сфери особистості // Психологія особистості. 2013. № 1. С. 57–68.
470. Савчук Б. Жіноцтво в суспільному житі Західної України (остання третина XIX ст. — 1939 р.). Івано- Франківськ : Лілея-НВ, 1998. 278 с.

471. Салій О. Перша світова війна як велика драма «маленької людини»: антивоєнні мотиви в прозі Наталії Кобринської та Марка Черемшини // «Йшла не тільки з духом часу, а й перед ним» : Наталія Кобринська та літературний процес кінця XIX–XX століття : зб. наук. пр. Львів, 2015 С. 62–68.
472. Сапогова Е. Автобиграфический нарратив в контексте культурно-историчекой психологии // Культурно-историческая психология. 2005. № 5. С. 63–74.
473. Сапогова Е. Е. Анализ я-концептов и я-метафор в содержании индивидуальных нарративов субъекта // Прикладная психология: достижения и перспективы / под ред. Л. А. Мирской, Т. Ю. Синченко, В. Г. Ромека. Ростов-на-Дону : Фолиант, 2004. С. 50–79.
474. Сапогова Е. Е. Поэтика автобиографии: к анализу мотивов субъективных нарративов в психологическом консультировании // Развивающийся человек в пространстве культуры. Психология гуманитарного знания : тез. Всерос. науч.-практ. конф. 26–27 октяб. 2004 г. (Тула, ТулГУ). Тула, 2004. С. 227–233.
475. Сапожникова Н. В. «Авторский голос» как элемент эпистолярно-историософской репрезентации личности (на материалах XIX века) // Проблемы образования, науки и культуры. Вып. 17. Культура. 2005. № 34. С. 81–89.
476. Сарджвеладзе Н. И. Личность и ее взаимодействие с социальной средой. Тбилиси : Менциераба, 1989. 206 с.
477. Сартр Ж.-П. Буття і ніщо: нарис феноменологічної онтології / пер. з фр. В. Ляха, П. Таращука. Київ : Основи, 2001. 854 с.
478. Свєтла К. З наших боїв і змагань. Оповіданє / перевід з чес. Ольги Д[учимінської]. Львів: Накладом Наталії Кобринської, 1912. 96 с.
479. Святе Письмо Старого та Нового Завіту / повний переклад, здійснений за оригінальними єврейськими, арамійськими та грецькими текстами [перша ред. о. І. Хоменка]. Львів : Вид-во отців Василіян «Місіонер», 2007. 350 с.
480. Селіванова О. Нариси з української фразеології (психокогнітивний та етнокультурний аспекти) : монографія. Київ ; Черкаси : Брама, 2004. 276 с.
481. Сенявская Е. Человек на войне : историко-психологические очерки. Москва : Ин-т российской истории РАН, 1997. 232 с.
482. [Сивокінь Г.]. «Самототожність письменника» як методологічна пропозиція // Самототожність письменника. До методології сучасного літературознавства : колективна монографія / НАН України, Ін-т л-ри ім. Т. Г. Шевченка ; відп. ред. Г. М. Сивокінь. Київ : Українська книга, 1999. С. 6–21.
483. Сильна жінка на службі одної ідеї: Смерть Єлисавети Ніцше. Ніцше про жінок // Жінка. 1935. № 24. 15 груд.
484. Сімків М. Соціально-психологічні аспекти ставлення до грошей // Соціогуманітарні проблеми людини. 2010. № 5. С. 208–217.
485. Скворій Р. «В Болехові баталія» : нарис про Наталію Кобринську. Болехів, 1997. 44 с.
486. Скворій Р. Озаркевичі — рід подвижників // Рідна школа. 1995. № 2/3. С. 20–24.
487. Слижук О. Світ дитини в оповіданнях Наталії Кобринської // «Йшла не тільки з духом часу, а й перед ним» : Наталія Кобринська та літературний процес кінця XIX–XX століття : зб. наук. пр. Львів, 2015. С. 81–83.
488. Сміт Е. Д. Національна ідентичність. Київ : Основи, 1994. 224 с.
489. Смоляр Л. Минуле заради майбутнього. Жіночий рух Наддніпрянської України II пол. XIX — поч. XX ст. Сторінки історії. Одеса, 1988. 407 с.
490. Сокіл Г. Наукові надбання Наталії Кобринської в контексті української фольклористики // «Йшла не тільки з духом часу, а й перед ним» : Наталія Кобринська та літературний процес кінця XIX–XX століття : зб. наук. пр. Львів, 2015. С. 127–132.

491. Сокіл-Клепар Н. Ономастикон прозових творів Наталії Кобринської // «Йшла не тільки з духом часу, а й перед ним» : Наталія Кобринська та літературний процес кінця XIX–XX століття : зб. наук. пр. Львів, 2015. С. 114–120.
492. Софронова Л. А. О проблемах идентичности // Культура сквозь призму идентичности. Москва : Индрик, 2006. С. 8–24.
493. Старовойт І. Автобіографія дитинства // Вісник Львівського університету. Серія філологічна. 2004. Вип. 33. Ч. І. С. 178–185.
494. Старовойтенко І. Просопографічний портрет особистості у контексті сучасних завдань біографічних та історичних досліджень // Українська біографістика. 2008. Вип. 4. С. 50–66.
495. Стахів М. Проти хвиль: Історичний розвиток українського соціалістичного руху на західноукраїнських землях. Л., 1934. 132 с.
496. Стеф'юк І. Перша світова війна як суспільна норма та суспільна аномалія (філософський та літературознавчий аспекти) // Науковий вісник Чернівецького університету. Філософія. Вип. 665/666. Чернівці, 2013. С. 120–124.
497. Стефаник В. Повне зібрання творів : в 3 т. Київ : Вид-во АН УРСР, 1949–1954. Т. 3 : Листи. Київ, 1954. 329 с.
498. Стефаник В. Твори / упоряд. В. М. Лесина і Ф. П. Погребенника ; вст. ст. В. М. Лесина. Київ : Дніпро, 1964. 552.
499. Страшенко О. Пані Наталя — баламутниця жінок : (художньо-документальний роман про Наталю Кобринську на тлі епохи). Київ : Вид. дім Дмитра Бураго, 2013. 479 с.
500. Струтинська М. Материнство у феміністичному світогляді // Для Неї все! : альманах «Жіночої долі» з додатком календаря на рік 1930. Коломия : Накладом редакції часопису «Жіноча доля», 1929. С. 22–27.
501. Струтинська М. Прощаючись з портретом. Пам'яті д-р Софії Окуневської-Морачевської // Жінка. 1938. № 1/2. С. 3–5.
502. Суха Л. Нова жінка // Світ молоді. 1935. № 10. С. 5–7; № 11. С. 2–4.
503. Таран Л. Жіноча роль (жіноча тілесність у вибраній малій українській прозі кін. XIX — поч. XX ст.) // Сучасність. 2005. № 7/8. С. 128–139.
504. Таран Л. Жіноча роль // Тіло чи особистість? Жіноча тілесність у вибраній малій українській прозі та графіці кінця XIX — початку XX століття. Київ : Грані Т, 2007. С. 5–15.
505. Таран Л. Обжити внутрішній простір : До проблеми автобіографізму в сучасній українській прозі жінок-авторів // Кур'єр Кривбасу. 2005. № 187. С. 222–229.
506. Тартаковский А. Мемуаристика как феномен культуры // Вопросы литературы. 1999. № 1. С. 35–55.
507. Теофіл Кобринський // Попадюк М. Скарби. Покутські родини. Снятин, 2000. С. 45–52.
508. Теплінський М. Жіноча доля в класичній літературі // Дивослово. 1996. № 7. С. 8–11.
509. Тимків Н. «Мене вже серце не болить» // Дивослово. 2010. № 6. С. 56–61.
510. Титаренко Т. Автонаратив як особистісний спосіб життєконструювання // Наукові студії із соціальної та політичної психології. 2011. Вип. 26. С. 260–268.
511. Титаренко Т. Життєвий світ особистості: у межах і за межами буденності. Київ : Либідь, 2003. 376 с.
512. Тихолоз Н. Згасла свічка Андрія Франка // Дзвін. 2010. № 8. С. 113–121.
513. Тихолоз Н. Похресник Наталії Кобринської // «Йшла не тільки з духом часу, а й перед ним» : Наталія Кобринська та літературний процес кінця XIX–XX століття : зб. наук. пр. Львів, 2015 С. 209–226.
514. Толстых А. Возрасты жизни. Москва : Молодая гвардия, 1988. 223 с.

515. Томашук Н. Франко та О. Кобилянська (до питання про вивчення літературних зв'язків) // Іван Франко. Статті та матеріали. 1960. Вип. 7. С. 263–277.
516. Томчук Л. Жіноча проза як дзеркало // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Філологія. Ужгород, 2008. Вип. 19. С. 79– 82.
517. Томчук Л. Слово сповідальне. Українська жіноча проза (1887–1914) : монографія. Київ : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2010. 334 с.
518. Трильовський К. Мої спомини про Івана Франка // Науковий вісник Музею Івана Франка у Львові. Вип. 15. Львів, 2014. С. 194.
519. Трильовський К. Наталія Кобринська і її найближчі (З моїх споминів з половини 80-років минулого століття) // Жінка. 1937. № 11/12. С. 2–3.
520. Трильовський К. Промова д-ра Кирила Трильовського // Ювілей 30-літньої діяльности Михайла Павлика (1874–1904). Львів, 1905. С. 18–22.
521. Труды этнографическо-статистической экспедиціи въ Западно-Русскій край, снаряженной Императорскимъ Русскимъ Географическимъ Обществомъ. Юго-Западный отдѣлъ. Матеріалы и изслѣдованія, собранныя д. чл. П. П. Чубинскимъ. Т. 1–7. Санкт-Петербургъ, 1872–1877. Т. 1. Вып. 1. Санкт-Петербургъ, 1872. 224 с.
522. Турган О. Дух часу як універсалія в творчості Н. Кобринської // «Йшла не тільки з духом часу, а й перед ним» : Наталія Кобринська та літературний процес кінця XIX–XX століття : зб. наук. пр. Львів, 2015. С. 30–36.
523. Турелик Л. Модерністські твори Наталії Кобринської // Перевал. 1993. № 2. С. 139–144.
524. Українка Л. Листи: 1876–1897 / упоряд. В. Прокіп (Савчук), передмова В. Агеєвої. Київ : Комора, 2016. 512 с.
525. Українка Л. Листи: 1898–1902 / упоряд. В. Прокіп (Савчук), Київ : Комора, 2017. 544 с.
526. Українка Л. Малорусские писатели на Буковине // Українка Л. Зібрання творів : у 12 т. Т. 8. Київ : Наукова думка, 1977. С. 62–75.
527. Українці: народні вірування, повір'я, демонологія / упоряд., вст. ст. А. Пономарьов. Київ : Либідь, 1991. 638 с.
528. Улюра Г. Теоретико-методологічні засади ґендерних студій з літературознавства // Ґендерні студії в літературознавстві : навч. посіб. / за ред. В. Л. Погребної. Запоріжжя : Запорізький національний університет, 2008. С. 6–20.
529. Фащенко В. У глибинах людського буття : Літературознавчі студії. Одеса : Маяк, 2005. 640 с.
530. Федорчук О. Невідомий пласт етнографічної колекції Франтішека Ржегоржа (до питання збірки Герміни Озаркевич) // «Дала нам Чехія чоловіка з золотим серцем»: Франтішек Ржегорж у парадигмі українсько-чеських культурних взаємин : зб. наук. пр. : до 160-ліття від дня народження Франтішека Ржегоржа / відп. ред. і автор передм. А. Швець. Львів : Галич-Прес, 2017. С. 95–104.
531. Федунь М. Вітчизняна мемуаристика в Західній Україні першої половини XX століття : історичні тенденції, жанрова специфіка, поетика : монографія. Івано-Франківськ : Прикарпатський національний університет ім. В. Стефаника, 2010. 452 с.
532. Фесенко В. Автобіографія : до проблеми жанрової ідентичності // Сучасні літературознавчі студії. Модуси автобіографічного письма : зб. наук. пр. Вип. 7. Київ : ВЦ КНЛУ, 2010. С. 5–14.
533. Філоненко С. Концепція особистості жінки в українській жіночій прозі 90-х років XX століття : монографія. Київ : Аспект-Поліграф, 2006. 156 с.
534. Франкл В. Человек в поисках смысла / пер. с англ и нем., общ. рец. Л. Я. Гозмана и Д. А. Леонтьева, вст. ст. Д. А. Леонтьева. Москва : Прогресс, 1990. 368 с.

535. Франкл В. Людина в пошуках справжнього сенсу. Психолог у концтаборі / перекл. з англ. Олени Замойської. Харків : Клуб сімейного дозвілля, 2017. 160 с.
536. Франко А. Найдорожчий помічник : творчий доробок / Львів. нац. літ.-мемор. музей І. Франка ; передм., упоряд. і комент. Н. Тихолоз ; відп. ред. Б. Тихолоз. Львів : [Львів. нац. літ.-мемор. музей Івана Франка], 2017. 248 с. : іл. (Б-ка Дому Франка ; Вип. 1).
537. Франко І. Ukraina irredenta // Франко І. Додаткові томи до Зібрання творів : у 50 т. Т. 53. Київ : Наукова думка, 2008. С. 539–557.
538. Франко І. Альманах чи газета? // Народ. 1891. № 22. С. 304.
539. Франко І. Жіноча неволя в руських піснях народних // Зоря. 1883. № 6. С. 92–94; № 7. С. 113–114; № 9. С. 144–146; № 10. С. 164–166; № 13. С. 216–217; № 14. С. 234–235; № 15. С. 250; № 16/17. С. 270–271.
540. Франко І. З остатніх десятиліть XIX віку // Франко І. Зібрання творів : у 50 т. Т. 41. Київ : Наукова думка, 1984. С. 471–529.
541. Франко І. Зібрання творів : у 50 т. Київ : Наукова думка, 1976–1986.
542. Франко І. Інтернаціоналізм і націоналізм у сучасних европейських літературах // Франко І. Зібрання творів : у 50 т. Т. 31. Київ : Наукова думка, 1981. С. 3–44.
543. Франко І. Людові вірування на Підгір'ї // Франко І. Додаткові томи до Зібрання творів : у 50 т. Т. 53 : Літературознавчі, фольклористичні, етнографічні та публіцистичні праці, 1876–1875 / за ред. Є. К. Нахліка. Київ : Наукова думка, 2010. С. 117–211.
544. Франко І. Маніфест «Молодої Музи» // Франко І. Зібрання творів : у 50 т. Т. 37. Київ : Наукова думка, 1982. С. 410–417.
545. Франко І. Молода Україна. Часть перша. Провідні ідеї й епізоди. Львів : Накл. Укр.-руської вид. спілки, 1910. 143 с.
546. Франко І. Моральні типи // Українське літературознавство. 2001. Вип. 64. С. 148–154.
547. Франко І. Перед збором руського жіночого товариства в Станіславові // Діло. 1884. № 134.
548. Франко І. Старе й нове в сучасній українській літературі // Франко І. Зібрання творів : у 50 т. Т. 35. Київ : Наукова думка, 1982. С. 91–111.
549. Франко І. Українська література // Франко І. Зібрання творів : у 50 т. Т. 33. Київ : Наукова думка, 1982. С. 142–143.
550. Франко І. Южнорусская литература // Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона : в 86 т. Т. 41. Санкт-Петербург, 1904. С. 300–326.
551. [Франко І.]. Вандрівка руської молодіжи. (1-ша кореспонденція «Діла». Корчин, д. 30 лип. 1884) // Діло. № 85. 24 лип. (5 серп.); (ІІ-га кореспонденція «Діла». Станиславів, д. 5 серп. 1884). Діло. № 86. 26 лип. (7 серп.).
552. [Франко І.]. Перед збором руського жіночого товариства в Станіславові // Діло. 1884. № 134. 20 лист. (2 груд.).
553. [Франко І.]. Перші загальні збори руського жіночого товариства в Станіславові // Діло. 1884. № 138. 29 лист. (11 груд.).
554. [Франко І.]. Руський жіночий альманах // Франко І. Додаткові томи до Зібрання творів : у 50 т. Т. 53 : Літературознавчі, фольклористичні, етнографічні та публіцистичні праці, 1876–1875 / за ред. Є. К. Нахліка. Київ : Наукова думка, 2008. С. 190–192.
555. Фрейд З. Печаль и меланхолия // Фрейд З. Основные психологические теории в психоанализе. Очерк истории психоанализа : сборник. Санкт-Петербург : Алетейя, 1998. С. 211–231.

556. Фрейд З. Я и Оно / пер. с нем. В. Ф. Полянского. Москва : МПО «Меттэм», 1990. 56 с.
557. Фрейджер Р., Фэйдимен Д. Теории личности и личностный рост / пер. с англ. С. И. Корчнёв. Москва : Республика, 2011. 842 с.
558. Фридман Дж. Конструирование иных реальностей: Истории и рассказы как терапия. Москва : Класс, 2001. 368 с.
559. Фромм Э. Иметь или быть? Москва : Прогресс, 1986. 238 с.
560. Фуртак М. «Перший вінок» перший жіночий альманах // Нова хата. Львів, 1927. № 12. С. 4
561. Хайдеггер М. Бытие и время / пер. с нем. В. Бибихина. Харьков : Фолио, 2003. 503 с.
562. Хамитов Н. Философия и психология пола. Киев : Ника-Центр, 2001. 234 с.
563. Харлан О. Дискурс катастрофізму в українській та польській прозі (1918–1939) : монографія. Київ : Освіта України, 2008. 307 с.
564. Хорни К. Женская психология / пер. с англ. Санкт-Петербург : Вост.-Евр. ин-т психоанализа, 1993. 224 с.
565. Хороб С. Апокаліптичні ремінісценції в новелістиці В. Стефаника (Функціонування есхатологічного напряму) // Хороб С. Слово — образ — форма: у пошуках художності : літературознавчі статті і дослідження. Івано-Франківськ : Плай, 2000. С. 58–66.
566. Хороб С. Витоки й самодостатність символістської художньої свідомості // Українознавчі студії. Івано-Франківськ, 2002. Вип. 3. С. 87–105.
567. Хороб С. Історико-теоретичні засади становлення та функціонування українського експресіонізму // Літературознавчі студії. Київ, 2002. Вип. 2. С. 309–331.
568. Хороб С. Становлення експресіонізму в українській драмі // Хороб С. Слово — образ — форма: у пошуках художності : літературознавчі статті і дослідження. Івано-Франківськ : Плай, 2000. С. 40–48.
569. Хороб С. Леся Українка і Генрік Ібсен: типологія неоромантичного мислення // Обрії. Івано-Франківськ, 1998. № 1. С. 43–46.
570. Хоуп М. Сущность женщины: Ее сила, тайна, архетипы. Ее Богиня. Москва : Изд. дом «София». 2006. 224 с.
571. Цалапова О. Міфопоетика казкового світу раннього українського модернізму (Дніпрова Чайка, Леся Українка, Олександр Олесь, Михайло Коцюбинський) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.01.01. Харків, 2011. 19 с.
572. Цяпа А. Категорії автобіографічної естетики // Терміносистеми сучасного літературознавства : наук. семінар / за ред. Р. Гром'яка. Тернопіль, 2006. С. 145–155.
573. Чайковський А. 15 літ тому (Пам'яті Ф. Федорцева) // Чайковський А. Спогади. Листи. Дослідження : у 3 т. / упорядкув. Б. З. Якимовича Т. 1. Львів, 2002. С. 196–198.
574. Чайковський А. Мій життєпис // Чайковський А. Спогади. Листи. Дослідження : у 3 т. Т. 1 / упорядкув. Б. З. Якимовича. Львів, 2002. С. 274–279.
575. Чайковський А. Наталя Кобринська (Реферат, прочитаний на вечерку в честь Наталі Кобринської в Станиславові дня 3/6 1930) // Жіноча доля : практич. календар-порадник для україн. жіноцтва на рік 1931. Коломия, 1930. С. 30–36.
576. Чарнецький С. Кобринська і дух часу // Громадська думка. 1920. № 28. 2 лют.
577. Чепелєва Н. Розуміння та інтерпретація особистого досвіду в контексті психологічної герменевтики // Наукові записки [Національного університету «Острозька академія»]. Серія : Психологія і педагогіка. 2009. Вип. 12. С. 8–21.
578. Червінська О. Ризиковані контури та парадокси містичного // Поетика містичного : колект. моногр. / упоряд. О. Червінської. Чернівці, 2011. С. 13–46.
579. Черкашина Т. Мемуарно-автобіографічна проза ХХ століття : українська візія : монографія. Київ : Факт, 2014. 378 с.

580. Чернишенко Л. Листи Ольги Хоружинської до Івана Франка // Науковий вісник Музею Івана Франка у Львові. Львів, 2001. Вип. 2. С. 145–207.
581. Черчович І. Емансипація жінок в інтерпретаціях національної еліти Галичини другої половини XIX — початку XX століть // Українознавчий альманах. 2013. Вип. 14. С. 86–89.
582. Чеховський І. Українська відьма на Лисій горі (Національні особливості нічних польотів на чарівну гору) // Берегиня. 2002. № 3 (34). С. 13–34.
583. Чишко В. Біографічна традиція та наукова біографія в історії і сучасності України. Київ, 1996. 240 с.
584. Чорновол І. Польсько-українська угода 1890–1894 рр. Львів : Львівська академія мистецтв, 2000. 247 с.
585. Шалагінов Б. Німецький романтизм і містичне // Поетика містичного : колект. моногр. / упоряд. О. Червінської. Чернівці, 2011. С. 117–161.
586. Шалата М. Чим щире серце наболіло // Кобринська Н. Дух часу. Оповідання. Повість. Львів : Каменяр, 1990. С. 3–17.
587. Шанин Т. История поколений и поколенческая история России // Человек. Общество. Управление. 2005. № 3. С. 6–25.
588. Швець А. «Більшого обожателя Вашого таланту, як я, трудно знайти» (Наталія Кобринська про творчість Івана Франка в листах до нього). Передмова, упорядкування тексту і коментарі Алли Швець // Іван Франко: Тексти. Факти. Інтерпретації : зб. наукових праць / НАН України. Ін-т Івана Франка; Ін-т л-ри ім. Т. Г. Шевченка; редкол.: М. Жулинський (гол.) та ін. Київ ; Львів, 2011. Вип. I : Огляди. Статті. Твори. Листування. Спогади. Бібліографія. С. 351–371.
589. Швець А. «Від неї виводиться новий тип українки» (фемінізм Наталії Кобринської: публіцистичний та художній дискурси) // Мандрівець. 2016. № 1. С. 4–9.
590. Швець А. «Де льокувати серце, думку і себе саму?» (життєві контроверзи двох заповітів Наталії Кобринської) // Прикарпатський вісник НТШ. Серія: Слово. 2016. Вип. 2 (34). С. 349–362.
591. Швець А. До історії одного видавничого проекту (Іван Франко та Олександра Озаркевич) // Українське літературознавство. 2010. Вип. 72. С. 119–128.
592. Швець А. Духовна аксіологія слова-сакруму в ескізі Наталії Кобринської «Простибіг» // Наукові праці : наук.-методич. журн. Т. 222. Вип. 210. Філологія. Літературознавство. Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. П. Могили, 2013. С. 47–50.
593. Швець А. Европеїзм Наталії Кобринської : соціокультурна комунікація та творча рефлексія // Spheres of culture. Vol. VIII. Lublin, 2014. S. 62–71.
594. Швець А. «Життя так само сильне, як смерть…» (метафізична проблематика Еросу і Танатосу в прозі Наталії Кобринської) // Актуальні проблеми слов'янської філології. Серія: лінгвістика і літературознавство: міжвуз. зб. наук. ст. ; Бердянськ, 2013. Вип. XXVII. Ч. 4. С. 7–19.
595. Швець А. Зберегти «індивідуальність жіночого духа» (інтелектуальні та націософські імперативи Наталії Кобринської в сучасній проекції) // Українська жінка у національному та глобальному просторі: історія, сучасність, майбутнє : зб. мат. I Міжнарод. наук. форуму (24–25 листоп. 2016). Дрогобич, 2016. С. 168–170.
596. Швець А. Збірка Наталії Кобринської «Казки»: творча ґенеза, проблеми рецепції, семантика та поетика // Наукові праці : наук.-методич. журн. Вип. 265. Т. 277. Філологія. Літературознавство. Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2016. С. 98–104.

597. Швець А. Іван Франко — Наталія Кобринська — Михайло Павлик: консенсуси та контроверзи // Українське літературознавство. 2014. Вип. 78. С. 152–161.
598. Швець А. «Із мраки минулого вичарувати ясну, живу постать…» (мемуарний образ Наталії Кобринської) // Jahrbuch der VII. Internationalen virtuellen Konferenz der Ukrainistik «Dialog der Sprachen — Dialog der Kulturen. Die Ukraine aus globaler Sicht» = Щорічний наук. зб. Сьомої міжнарод. наук.-практич. Інтернет-конференції з україністики «Діалог мов — діалог культур. Україна і світ» : Reihe: Internationale virtuelle Konferenz der Ukrainistik. Bd. 2016 = Серія: Міжнарод. наук. Інтернет-конференція з україністики. Вип. 2016 / [Herausgegeben von O. Novikova, U. Schweier, P. Hilkes]. Verlag readbox unipress Open Publishing LMU, 2017 = за ред. О. Новікової, У. Шваєра, П. Гількеса. München : Open Publishing LMU, 2017. S. 685–691.
599. Швець А. Лімінальні топоси в художньому світі «Казок» Наталії Кобринської // Вісник Львівського університету. Серія філологічна. Львів, 2014. Вип. 60. Ч. 2. С. 217–228.
600. Швець А. «Між нами антагонізм двох культур, а надто конкуренція…» (Наталія Кобринська та Михайло Павлик: діалектика особистого й творчого) // Наукові записки ТНПУ ім. В. Гнатюка. Серія: Літературознавство. 2016. № 44. С. 196–203.
601. Швець А. Модернізм Наталії Кобринської в літературно-критичному дискурсі fin de siècle (проблеми рецепції) // Наукові записки ТНПУ ім. В. Гнатюка. Сер.: літературознавство. Вип. 36. Тернопіль, 2012. С. 180–185.
602. Швець А. «Найбільша жінка Галицької землі, яка завжди вміла “бути собою”» // «Йшла не тільки з духом часу, але й перед ним» : Наталія Кобринська та літературний процес кінця XIX–XX століття : зб. наук. пр. Львів, 2015. С. 11–19.
603. Швець А. Наталія Кобринська: генераційна ідентичність і дезінтеграція // Вісник Львівського університету. Серія філологічна. Вип. 67. Ч. 1. Львів, 2018. С. 191–203.
604. Швець А. Національна ідентичність як життєтворчий імператив Наталії Кобринської // Jahrbuch der VII. Internationalen virtuellen Konferenz der Ukrainistik «Dialog der Sprachen — Dialog der Kulturen. Die Ukraine aus globaler Sicht» = Щорічний наук. зб. Сьомої міжнарод. наук.-практич. Інтернет-конференції з україністики «Діалог мов — діалог культур. Україна і світ» : Reihe: Internationale virtuelle Konferenz der Ukrainistik. Bd. 2016 = Серія: Міжнарод. наук. Інтернет-конференція з україністики. Вип. 2016 / [Herausgegeben von O. Novikova, U. Schweier, P. Hilkes]. Verlag readbox unipress Open Publishing LMU, 2017 = за ред. О. Новікової, У. Шваєра, П. Гількеса. München : Open Publishing LMU, 2017. S. 685–691.
605. Швець А. «Наша духова зв’язь щораз міцніє» (Наталія Кобринська та Чехія) // Ukrajinistika: minulost, přítomnost, budoucnost III = Україністика: минуле, сучасне, майбутнє III) : literatura a kultura = література та культура : kolektivní monografie věnovaná 20. výročí zahájení výuky ukrajinštiny jako studijního oboru na Filozofické fakultě Masarykovy univerzity v Brně = колектив. моногр., присвячена 20-річчю україністики на Філософському факультеті Університету ім. Масарика в Брно / [ed.: H. Myronova, O. Čmelíková (Gazdošová), P. Kalina, K. Kuznietsova, I. Shysterov]. Brno, 2015. S. 299–306.
606. Швець А. «Наші погляди, змагання, інтереси так з собою близькі...» (Іван Франко та Наталія Кобринська в епістолярному дискурсі) // Українське літературознавство. 2011. Вип. 74. С. 174–189.
607. Швець А. Оповідання Івана Франка «Під оборогом» та казка Наталії Кобринської «Хмарниця»: ейдологічні паралелі // Вісник Львівського університету. Серія філологічна. Франкознавство. Вип. 55. Львів, 2011. С. 97–107.

608. Швець А. «Перед Вами, Пане Професор, відкриваю душу до дна» (profession de foi Наталії Кобринської в її листах до Михайла Грушевського) // Українське літературознавство. 2016. Вип. 81. С. 89–104.
609. Швець А. «Потуга, що володіє престолом світа» (вітальна аксіологія й поетика новели Наталії Кобринської «Засуд») // Науковий вісник НУБіП України. Серія: Філологічні науки. Київ, 2016. Вип. 257. С. 162–171.
610. Швець А. «Прогулька русинів до Праги» 1891 р. у мемуарних рефлексіях Наталії Кобринської // «Дала нам Чехія чоловіка з золотим серцем»: Франтішек Ржегорж у парадигмі українсько-чеських культурних взаємин : зб. наук. пр. : до 160-ліття від дня народження Франтішека Ржегоржа / відп. ред. і автор передм. А. Швець. Львів : Галич-Прес, 2017. С. 144–157.
611. Швець А. «Що се за дух часу такий?» (Темпоральна аксіологія в оповіданні Наталії Кобринської «Дух часу») // Наукові записки Бердян. держ. педагогічн. ун-ту. Філолог. науки. Бердянськ, 2016. Вип. 9. С. 172–182.
612. Швець А. «Я з Кобилянською добре жила, жию і буду жити…» (Наталія Кобринська та Ольга Кобилянська: амплітуда життєтворчих взаємин // Науковий вісник Чернівецького університету. Вип. 585/586. Слов'янська філологія. Чернівці, 2012. С. 183–190.
613. Шевців Г. Автобіографічна пам'ять як необхідна умова конструювання автобіографічного наративу // Наукові записки Харківського національного педагогічного університету ім. Г. С. Сковороди. Серія: Літературознавство. Харків, 2011. Вип. 1. С. 153–159.
614. Шевців Г. М. Психоаналітичні інтерпретації автобіографічного дискурсу : Гете і Руссо // Studia Philologica : зб. наук. пр. Дрогобич : Коло, 2005. С. 41–54.
615. Шестаков В. Эрос и культура: Философия любви и европейское искусство. Москва : Республика; ТЕРРА-Книжный клуб, 1999.
616. Шефер Б., Шредер Б. Социальная идентичность и групповое сознание // Психологический журнал. 1993. № 1. С. 32–63
617. Шефов С. Психология горя. Санкт-Петербург : Речь, 2006. 144 с.
618. Шиловська О. Психологічні особливості породження наративу як засобу саморозвитку особистості: автореф. дис. … канд. психол. наук: 19.00.01. Київ, 2003. 22 с.
619. Шиффман Х. Восприятие времени // Шиффман Х. Ощущение и восприятие. 5-е изд. Санкт-Петербург : Питер, 2003. С. 772–789.
620. Шкраб'юк П. Ми, українські радикали (Михайло Павлик і радикальна партія). Львів, 2012. 191 с.
621. Шмелева Т. Текст сквозь призму метафоры тканья // Вопросы стилистики. Саратов, 1998. Вып. 27. С. 68–74.
622. Шопенгауэр А. Метафизика половой любви // Артур Шопенгауэр ; пер. с нем. Ю. И. Айхенвальда. Санкт-Петербург : Азбука-классика, 2005. 224 с.
623. Штейнбук Ф. М. Тілесність — мімезис — аналіз (Тілесно-міметичний метод аналізу художніх творів) : монографія. Київ : Знання України, 2009. 215 с.
624. Шумило Н. Під знаком національної самобутності : українська художня проза і літературна критика кінця XIX — початку XX ст. Київ : Задруга, 2003. 353 с.
625. Шухевич В. Гуцульщина. Львів : Загальна друкарня, 1908. № 5. 300 с.
626. Що читати? // Діло. 1907. № 35. 27 лют. (11 берез.); № 36. 28 лют. (12 берез.).
627. Эвола Ю. Метафизика пола / пер. з фр. В. И. Русинова. Москва : Беловодье, 1996. 448 с.
628. Элиаде М. Мефистофель и Андрогин // Азиатская алхимия : сб. эссе. Москва : Янус-К., 1998. С. 330–475.

629. Энциклопедический словарь Ф. А. Брокгауза и И. А. Ефрона : в 86 т. Т. 41. Санкт-Петербург, 1904, С. 300–325.
630. Эпштейн М. К философии возраста. Фрактальность жизни и периодическая таблица возрастов // Звезда. 2006. № 4. С. 200–211.
631. Эриксон Э. Идентичность: юность и кризис / общ. ред. и предисл. А. В. Толстых. 2-е изд. Москва : Флинта : МПСИ : Прогресс, 2006. 352 с.
632. Эстес К.-П. Бегущая с волками: Женский аретип в мифах и сказаниях / пер. с анг. Т. Науменко. Москва : София, 2013. 448 с.
633. Юнг К.-Г. Душа и миф: шесть архетипов / пер. с англ. Киев : Государственная библиотека Украины для юношества, 1996. 384 с.
634. Якимів Г. Роман Скворій дослідник «Болехівської баталії» Наталії Кобринської // «Йшла не тільки з духом часу, а й перед ним» : Наталія Кобринська та літературний процес кінця XIX–XX ст. : зб. наук. пр. Львів, 2015. С. 143–148.
635. Якимович Б. Іван Франко видавець: Книгознавчі та джерелознавчі аспекти. Львів : Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка. 691 с.
636. Яковенко С. Романтики, естети, ніцшеанці. Українська та польська літературна критика раннього модернізму. Київ : Часопис «Критика», 2006. 296 с.
637. Янів В. Психологічні основи окциденталізму. Мюнхен,1996. 204 с.
638. Янко Ж. Екзистенційні аспекти соціального пізнання у контексті творчості Наталії Кобринської // Проблеми гуманітарних наук. Філософія. 2013. Вип. 31. С. 79–89.
639. Янко Ж. Художній твір у контексті пізнання: соціально-філософський аналіз (на прикладі творчості Івана Франка та Наталії Кобринської) : автореф. дис. … канд. філос. наук : 09.00.03. Київ, 2007. 19 с.
640. Ярошинська Є. Спомини з подорожи до Праги // Буковина. 1891. № 26. 19 (31) груд.
641. Яструбецька Г. Фермент містичного в поетиці експресіонізму // Питання літературознавства. Вип. 84. Чернівці, 2011. С. 92–100.
642. Ящук П. Наталія Кобринська // Жовтень. 1956. № 4. С. 98–103.
643. Andriewsky O. The Making of the Generation of 1917: Towards a Collective Biography // Journal of Ukrainian Studies (Summer-Winter, 2004). Vol. 29. P. 19–37.
644. Becoming Visible. Women in European History / ed. by R. Bridenthal, C. Koonz. Boston : Houghton Mifflin Company, 1977. 510 p.
645. Devereux G. Ethnic Identity: Its Logical Foundations and its Disfunctions // Theories of Ethnicity: A Classical Reader / ed. by Werner Sollors. New York : New York University Press, 1996. P. 385–413.
646. Eisenstadt S. From Generation to Generation : Age Groups and Social Structure. Glencoe ; Illinois : The Free Press, 1956. 357 p.
647. Garewicz J. Pokolenie jako kategoria socjofilozoficzna // Na krawędzi epoki. Rozwój duchowy a działanie człowieka / red. J. Rudniański, K. Murawski. Warszawa : Państwowy Instytut Wydawniczy, 1985. C. 75–87.
648. Ginkowa L. Koń ma duszę w sobie. Kraków, 2001. 647 s.
649. Gomulicki W. Z dramatu życia // Gomulicki W. Kolorowe obrazki : kilka powiastek i szkiców. Warszawa, 1868.
650. Hall S. The Question of Cultural Identity // Modernity and its Futures / ed. by S. Hall, T. McGrew. Cambridge, 1992. P. 273–325.
651. Kamińska A. Kategoria pokolenia nad społeczeństwem i kulturą // Kultura i Historia. 2007. № 11. URL: http://www.kulturaihistoria.umcs.lublin.pl/archives/113
652. Kobrynska N. Pan Sudi / z maloruskeho prěložila Vilma Sokolova // Květy. 1893. № 30. S. 734–743.

653. Kobrynska N. Na przebój. Powieść wspołczesna przez Maryę Szeligę. Kraków : Nakładem dwutygodnika ilustrowanego «Świat», r. 1889 : [рец.] // Dla głodnych! : Pismo zbiorowe z utworów kobiecego pióra, wydane staraniem Towarzystwa Oszczędności Kobiet. Lwów : Nakładem Towarzystwa Oszczędności Kobiet, 1891. S. 36–38.
654. Mill J. S. Spirit of the age // Mill J.S. The Collected Works. London, 1986. Vol. XXII. P. 315.
655. Myron [Franko I.]. Z Czerwonej Rusi // Prawda. 1885. № 6. 26 stycz. (7 lut.).
656. Olney J. Autobiography and the Cultural Moment: A Thematic, Historical, and Bibliographical Introduction // Autobiography: Essays Theoretical and Critical / ed. by J. Olney. Princeton, 1980.
657. Paula Z. [Franko I.]. Ruskie album kobiece // Ruch. 1887. Zesz. 6. S. 187–188.
658. Proza kobiet. Interpretacje. Seria «Znane, nieznane, zapomniane». T. 2. Redakcja: Beata Walęciuk-Dejneka ; Siedlce, 2015.
659. Schuman H., Scott J. Generations and Collective Memories // American Sociological Review. 1989. Vol. 54. № 3. P. 359–381.
660. Schwarzsichtig M. Куда ведут звери Заратустры // Свинец Сатурнианца. Санкт-Петербург, 2002 № 2. С. 92–94.
661. Strauss W., Howe N. Generations: The History of America's. Future, 1584–2069. New York,1991. 538 p.
662. Walęciuk-Dejneka B. Ludowy obraz kobiety — perspektywa inności. Folklor i literatura. Siedlce: Instytut Kultury Regionalnej i Badań Literackich im. Franciszka Karpińskiego. Stowarzyszenie, 2014. 301 s.
663. Weretelnyk R. A Feminist Reading of Lesya Ukrainka's Dramas: Ph.D. Thesis. Ottava: University of Ottava, 1989. 160 p.
664. Wiek kobiet w literaturze / pod red. J. Zacharskiej i M. Kochanowskiego: Trans Humana, 2002. 392 s.

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ

ВР ЛННБ	Відділ рукописів Львівської національної наукової бібліотеки імені В. Стефаника НАН України
ІЛ	Відділ рукописів та текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України
ІР НБУВ	Інститут рукопису Національної наукової бібліотеки імені В. І. Вернадського
ЛНВ	Літературно-науковий вістник
ЛННБ	Львівська національна наукова бібліотека імені В. Стефаника НАН України
НТШ	Наукове товариство імені Шевченка
РУРП	Русько-українська радикальна партія
УАН	Українська академія наук
УРВС	Українсько-руська видавнича спілка
Ф	Фонд
ЦДІАК	Центральний державний історичний архів України у м. Києві
ЦДІАЛ	Центральний державний історичний архів України у м. Львові

СПИСОК ІЛЮСТРАЦІЙ

До першого розділу

1. Наталія з Озаркевичів Кобринська, 1870-ті роки
2. Євген Озаркевич, 1890-ті роки
3. Теофіл Кобринський, 1870-ті роки
4. Наталія з Озаркевичів Кобринська, 1880-ті роки
5. Володимир Озаркевич і Ольга Рошкевич, кінець 1870-х років
6. Ольга Дучимінська, 1910-ті роки
7. Іван Озаркевич, 1880-ті роки
8. Учасники урочистої академії з нагоди 100-річчя нової української літератури (31 жовтня — 1 листопада 1898 року)
9. Денис Лукіянович, 1940–1950-ті роки

До другого розділу

1. Наталія з Озаркевичів Кобринська, 1890-ті роки
2. Софія Окуневська-Морачевська, 1880-ті роки
3. Франтішек Ржегорж, 1891 рік
4. Титульна сторінка видання Наталії Кобринської «Жіноча бібліотека», 1912 рік
5. Титульна сторінка видання Наталії Кобринської «Жіноча бібліотека», 1912 рік
6. Наталія Кобринська у складі галицької делегації під час етнографічної виставки у Празі 1891 року

До третього розділу

1. Пантелеймон і Олександра Куліші, 1870-ті роки
2. Михайло Драгоманов, 1880–1890-ті роки
3. Михайло Павлик, початок 1890-х років
4. Наталія з Озаркевичів Кобринська, кінець 1910-х років
5. Наталія з Озаркевичів Кобринська, 1890-ті роки
6. Іван Франко, кінець 1880-х років
7. Ольга Кобилянська, 1901 рік
8. Михайло і Марія Грушевські, 1896 рік

До четвертого розділу

1. Титульна сторінка жіночого альманаху «Перший вінок», 1887 рік
2. Автограф казки «Чудовище», 1898 рік
3. Членська книжка «Українсько-руської видавничої спілки», 1899 рік
4. Титульна сторінка збірки «Дух часу», 1999 рік
5. Титульна сторінка збірки «Казки», 1904 рік
6. Титульна сторінка збірки «Ядзя і Катруся та иньші оповідання», 1904 рік

ПОКАЖЧИК ІМЕН

Аверинцев, Сергій 558, 590
Агеєва, Віра 16, 183, 191, 197, 419, 422, 437
Адам, Ґеорґ 326, 347
Алексевич, Роман 356
Алчевська, Христина 99, 136, 387
Ананьєв, Борис 78
Антонович, Володимир 98, 567
Арсенич, Петро 15, 34, 38, 39, 49, 215
Аснер, П'єр 679

Б'єрнсон, Б'єрнстьєрне 224
Багалій, Дмитро 14, 165
Бажанська (Бажанська-Озаркевич), Олеся (Олександра-Ольга) (псевд. Оксана, Олеся Б., Олеся Озаркевичева) 28, 48, 55–60, 80–86, 88, 102, 207, 249, 258–259, 289, 302–303, 317
Бажанський, Порфирій 48, 55, 57
Байрон, Джордж Ґордон 273, 373
Барабаш, Наталія 382
Баранова, Блянка 63, 118–121, 173, 182, 419
Барвінський, Володимир 41, 68, 414, 606
Барвінський, Олександр 231, 326
Барт, Ролан 30
Бартус, Марія 262
Баттістіні, Матильда 607
Бахтін, Михайло 441, 443–444, 446
Бачинський, Володимир 150, 172
Бачинський, Юліан 354–356
Бебель, Авґуст 27, 29, 165, 300, 362, 696
Беднарський, Кароль 377
Белей, Іван 28, 194–195, 257
Бенедикт, Моріц 469, 471
Берґсон, Анрі 442, 449, 617
Бердяєв, Микола 144
Бережницька (Бережницька-Будзова), Олена 171–172
Березинський (Біленький-Березинський), Антон 14, 406, 415–416, 514, 523, 665
Бєлінський, Віссаріон 65
Білецька, Марія 124, 172
Білинська, Ольга 250
Білозерський, Василь 382
Білозерський, Олімпій 381
Біредький, Кость 48
Блажкевич, Іванна 14, 64
Богачевська-Хом'як, Марта 15, 34, 120, 171–172, 181–182, 188, 195–199, 206, 339
Бокль, Генрі-Томас 31, 65, 187, 202
Бондаренко, Андрій 281–283, 416, 512
Бонь, Віра 416
Бордуляк, Тимофій 280
Бохенська, Євгенія 250, 268
Будзиновська, Наталія 171
Будзиновський, В'ячеслав 72, 392, 414, 598
Булашев, Георгій 580, 581
Бурачинський, Тит-Євген 36
Бурачинський, Ярослав 36
Бурлака, Галина 339, 389, 392
Бюхнер, Людвіг 202

Ваґнер, Ріхард 221
Валашкова, Надя 215
Василевський, Леон 477–478
Василюк, Федір 30, 79
Васильченко, Степан 690
Вахнянин, Анатоль 28, 210, 375
Величко, Григорій 28, 37, 50, 162–163, 259, 408
Величко (дівоче: Озаркевич), Ієроніма (Герміна, Єроніма) 28, 37, 49, 158–160, 163–164, 213, 334
Величко, Калина 50, 159–160, 164–165
Величко, Орися (Ірина, Ірена) 14–15, 29, 50, 159–160, 164–165, 209, 212–213, 215, 258, 267, 278, 283, 407–408, 411
Вервес, Григорій 272–273, 276–277
Вергановська, Євгенія 124
Вислоух, Марія 27, 696
Виспянський, Станіслав 220, 224, 517
Вовчок, Марко 283, 339, 347, 351, 368
Вознюк, Володимир 50, 327–328, 330
Возняк, Михайло 14, 29, 75, 115, 182, 194–195, 241, 244–245, 247, 267–272, 309–310, 319, 357, 395

Возняк, Степан 14, 416, 512
Войтович, Валерій 638
Воробкевич, Ананій (о. Емануїл) 255
Воробкевич, Григорій 255
Воробкевич, Сидір 45, 255
Вороний, Микола 99, 220, 348, 506, 510, 605, 607, 611

Гаєвська, Любов 525
Гаєвська, Надія 15, 417, 525
Гайдеґґер, (Хайдеггер) Мартін 62, 615
Гайне (Гейне), Генріх 94, 373
Галлер, Юзеф 156
Гальченко, Сергій 133
Гаморак, Ольга 124
Гамсун, Кнут 220, 223, 275–276
Ганкевич, Емілія 145
Ганкевич, Лев 105, 145
Ганкевич, Микола 72, 81, 86, 171, 184, 312
Ганущак, Василь 348–349
Гарін-Михайловський, Микола 478
Гауптман (Гавптман), Ґергарт 90, 165, 220, 222, 278, 401, 407–408, 413, 517, 564, 576, 644
Геккель, Ернст 65, 202
Герасимович, Ілярій 117, 304
Гінзбург, Лідія 25, 32
Гнатюк, Володимир 27, 29, 111, 165, 391–393, 556, 696
Гнатюк, Михайло 243, 656
Гнідан, Олена 15, 417, 525
Голод, Роман 504, 606
Горак, Роман 15, 25, 29, 34, 38, 48, 50, 55, 57, 69, 77, 105, 151, 154, 163–164, 167, 170, 209, 252, 407, 678
Гоффман (Гоффманова з Танських), Клементина 31, 185–186, 202
Грабович, Григорій 503
Грабовський, Павло (псевд. Павло Граб) 457
Гресь, М. 14, 416
Гриневецький, Іван 356
Гриневичева, Катря 348, 690
Грицай, Олена 83
Грицак, Ярослав 67–68, 688
Грінченко, Борис (псевд. Василь Чайченко) 12, 27, 29, 65, 96–97, 99–102, 107, 120, 127, 129, 165, 176, 197, 203, 222, 225, 228, 264, 346, 367, 385, 407, 451, 461, 478, 494, 499, 505–507, 521, 561, 593, 596, 603, 607, 609, 659, 692, 700
Грінченко, Марія 100
Грубляк, В'ячеслав 631
Грубляк, Валентин 631
Грушевська, Катерина 538, 546, 568
Грушевська (Вояківська, Вояковська), Марія (Марія-Іванна) 27, 97–98, 106, 110–111, 173, 306, 317–318, 361, 364, 380–381, 390–391, 568, 696, 700, 740
Грушевський, Марко 595
Грушевський, Михайло 12–13, 18, 27, 29, 34, 37, 72, 89–90, 95, 97, 106, 111, 117, 119, 127, 129–130, 133, 165, 172–173, 176, 199, 204, 228, 260, 263, 265, 304, 331, 339, 342, 344, 367, 380, 389–402, 406–407, 409, 413, 415, 422–426, 433–436, 440, 453, 458, 461, 464–467, 470–471, 473, 475, 477–480, 484–489, 493, 501, 509–511, 514–515, 520–522, 527–528, 532, 539–540, 556, 561–562, 566–570, 576–581, 586–587, 593, 604, 606, 609, 687–688, 696, 698, 703, 740
Грушевський, Олександр 409, 434, 436, 467, 471, 490–491, 510
Гундорова, Тамара 61, 63, 65, 68, 128, 218, 503, 505, 549–550, 554–555, 567, 577, 611, 650–651

Ґете, Йоганн Вольфґанґ фон 373, 500
Ґінкова (Ginkowa), Люція 674
Ґомульцький (Gomulicki), Віктор 499–501

Давидюк, Віктор 527–529, 531, 544–545, 547, 553, 659
Данилович, Северин 72
Дарвін, Чарлз 65, 202
Дармохвал, Лариса 16
Дашинський, Фелікс 208
Дашкевич, Ярослав 10, 655–656
Деген, Марія 105, 334, 655
Деген, Наталія 105, 334, 655

Деген, Сергій 105, 334, 654–656
Декарт, Рене 618
Денисюк, Іван 14, 34, 64, 206, 256, 283, 332, 406, 416–417, 466, 477, 517–519, 521, 597–598, 601
Деркач (дівоче: Фуртак), Марія 53
Деркач, Дарія 54
Джиджора, Іван 111
Дзюбан, Роман 390
Дзюба-Погребняк, Олена 676, 688
Дигасінський, Адольф 223
Дідицький, Богдан 38, 41
Дніпрова, Чайка 59, 81, 83, 97, 536
Дністровець, Григорій 14, 17, 416
Добролюбов, Микола 65, 351
Довбенчук (дівоче: Павлик), Катерина 287–288
Доманицький, Василь 477
Дорошенко (Дор-ко), Володимир 13, 28, 162–165, 409, 509–510, 605, 611
Дорошенко, Софія 13, 24, 76, 105, 114, 145, 151–152, 167–168, 697
Доскоч, Ю. 164
Драгоманов, Михайло 12, 27, 31, 52, 65–66, 68, 80–81, 87, 90, 102, 106–107, 116–117, 165, 176, 184, 202–205, 208, 228–229, 240–242, 246, 248, 255, 261–262, 272, 282, 285, 287–299, 304–316, 335, 350–367, 371–372, 375, 378, 408, 422, 515–516, 654, 695–697, 699, 703, 740
Драгоманова, Людмила 106, 285, 291–296
Дригинич, Євгенія 167–169, 697
Дронь, Катерина 449
Дудикевич, Володимир 356
Дуркалевич, Вікторія 626–627, 629, 645
Дутчак, Григорій 43
Дутчак, Микола 45
Дучимінська, Оксана 13, 24, 26–27, 35, 37, 42–43, 49–52, 54–55, 63, 75, 88, 96, 107–108, 113–114, 122, 139, 141–146, 149, 151–152, 154–156, 161, 164–166, 168–169, 192, 563, 628, 630, 632, 637, 660, 697, 701
Дучимінська, Ольга-Олександра 13–14, 19, 24, 34, 37, 42–44, 46–47, 75, 77, 80, 88, 106, 111–113, 116–118, 123, 139–141, 146–150, 152, 155, 159, 169, 173, 175, 182, 184, 193, 199, 206–207, 209, 216, 218, 223, 252, 299, 351–352, 411, 413, 419–420, 441, 508, 523, 526, 561, 564, 603–604, 628, 630–632, 634, 660, 665, 697, 704, 740
Дучимінський, Петро 155

Еверс, Ганс Гайнц 226
Евола, Юліус 583
Ейзенштадт (Eisenstadt), Шмуель 62
Езоп 38
Еліаде, Мірча 533–534, 537, 540–541, 548, 550–552, 575–576, 581–583, 599
Епштейн, Михайло 631
Еріксон, Ерік 29, 32, 61

Євшан, Микола 111
Єременко, Оксана 16, 418, 671
Єфремов, Сергій 27, 34, 97, 99, 127, 130, 184, 267, 409, 463–464, 477, 509–511, 514–515, 517, 522, 531–532, 562–563, 566, 605–606, 611–612, 658, 696

Жаркова, Роксолана 16, 418, 420
Жулинський, Микола 503, 513, 514

Забіла, Надія 382
Забужко, Оксана 67
Загірня, Марія 97, 358–359
Загурський, Станіслав 152
Заклинський, Леонід 205
Залізняк, Олена 124
Засєкіна, Лариса 628, 664
Зволинський 105
Золя, Еміль 124, 223
Зубець, Наталя 16
Зубрицький, Денис 41

Ібсен (Ібзен, Ібзин), Генрік 90, 100, 134, 165, 191, 220, 222, 224–225, 260, 278, 280, 335, 408, 494, 564–565, 576,
Іванець, Йосип 56
Іванець, Іван 151, 164

Іванець, Олена 160
Івановська, Галина 14
Ікалович, Костянтин 105, 167
Іларіон, Митрополит 533, 546, 551–554
Ільницький, Микола 504
Ісупов, Костянтин 574

К'єркегор, Серен 615
Кабаровська, Северина 54
Кайндль, Раймунд Фрідріх 533, 544
Калениченко, Ніна 14, 416, 518, 524–525
Камю, Альбер 615
Карманський, Петро 348
Качкан, Володимир 15, 34
Квітка-Основ'яненко, Григорій 38
Кей, Еллен 224
Кейван, Інга 16, 417–418, 525–526, 534, 537, 551, 557, 591–593
Келлер, Ґотфрід 222, 517
Керлот, Хуан Едуардо 449
Кибальчич, Микола 348
Кирилюк, Євген 327
Кирчів, Богдан 117
Кисілевська (дівоче: Сіменович), Олена 13, 24, 75–76, 172–173, 182, 209–210, 425, 697
Кіланд (Кілянд), Александр 224
Кістяківський, Богдан 334, 655
Кісь, Оксана 542–543, 545–546
Кк 513
Книш, Ірена 15, 34, 56, 69, 85, 174, 182, 206, 208–209, 244, 246, 260, 263, 267, 286, 291, 301, 313, 327, 335, 392–393, 416
Кобилецький, Юрій 416, 524
Кобилянська, Ольга 12, 16, 27, 29, 52, 54, 77, 81, 86, 97–99, 105, 112, 119, 122, 126–129, 131–132, 165, 184, 188–190, 199, 202, 206, 213–214, 226, 228, 265–267, 279–280, 286, 297–298, 302, 319–349, 360, 367, 391, 410, 413–414, 417, 420–421, 436, 505, 562, 567, 598, 605, 650–651, 690, 696, 700–701, 703, 740
Кобилянський (Kobylanskyj), Олександр 346
Кобринський (Kobryński), Теофіл 31, 38, 43–47, 114, 163, 202, 242, 320, 427, 647, 740
Кобринський, Микола 44
Ковалевська, Віра 673
Ковалевська, Софія 84–85
Ковалець, Лідія 10, 694
Ковалів, Степан 416
Коваль, Галина 16
Коваль, Тетяна 631
Коган, Петро 598
Коковський, Франц 87, 96, 127, 129, 134–136, 220, 262, 265, 414–415, 504, 508, 569–571, 576
Кокорудз, Ілля 210
Колесса, Олександр (псевд. Олекса Ходовицький) 81, 84, 92, 130–132, 172, 344
Колотова, Оксана 574
Кониський, Олександр 27–29, 31, 66, 71, 75, 97, 99, 105, 165, 176, 245–246, 274, 281, 344, 382, 422, 566, 695–696
Конончук, Тетяна 16
Копач, Іван 364
Коренець, Ольга 14, 35–36, 42, 47, 112, 117–118, 121, 168, 182, 411–414, 416, 436, 444, 453, 464, 467, 476–477, 489, 507–508, 521, 523–524, 526, 565, 577, 606, 692, 697, 705
Коржан, Йозеф 217, 262
Коржупова, Ангеліна 416, 524
Коряк, Володимир 17, 416
Косарик, Дмитро 266–267
Коссак, Григорій 151
Костомаров, Микола 553
Котляревський, Іван 38, 280, 391
Котурніцький, Михайло 205
Кохановська, Августа (Густа) 331
Коцовський, Володимир 117
Коцюбинський, Михайло 27, 29, 97, 99, 101, 127–128, 130, 165, 176, 205, 220–221, 228, 367, 372, 380, 385, 506–507, 536, 567, 593, 596, 598, 600–602, 695–696
Кравченко, Валентина 16
Кравченко, Уляна (справж. Шнайдер Юлія, Німентовська) 9, 13, 24–25, 54–55, 65, 77, 83, 116–118, 181–182, 207, 250–252, 254, 266, 268, 340, 348, 405, 411, 413, 420, 426, 451, 508, 521, 523, 526, 568, 604, 697

Крамер, Адольф 31, 321–322
Красногорська, Елішка (Eliška Krásnohorskà; справж. Альжбета (Єлизавета) Пехова (Alžběta Pechová)) 207, 210, 213–214
Крашевський (Kraszewski), Юзеф-Ігнаци 291
Кревецький, Іван 28
Кремер, Йозеф (Юзеф) 31, 202
Кріль, Катерина 14, 34, 64–65, 96, 99–102, 107, 120, 129, 197, 206, 215, 222, 225, 256, 264, 332, 385, 391, 406–407, 416, 451, 461, 466, 477, 494, 499, 505–507, 517–518, 521, 561, 596–598, 601, 603, 607, 609, 659, 692, 700
Кросслі, Мішель 32
Крохмальний, Роман 527, 541, 544, 550–551
Крупка, Мирослава 16, 417–419, 446
Крушельницька, Соломія 27, 74, 97, 103, 123, 286, 317, 380, 696
Кугутяк, Микола 153
Кузнецова, Вікторія 635
Кузнецов, Юрій 16, 417–418, 466, 472, 506, 641
Кузьменко, Володимир 26–27, 133
Куліш, Олександра (псевд. Барвінок Ганна) 12, 27, 29, 43, 78, 83, 92–95, 97–98, 103,106, 109–113, 124–125, 136, 140, 143–144, 165, 205, 226, 228, 249, 254, 260, 289, 308, 330, 339, 360, 367–388, 427, 505, 515, 519–520, 599, 628, 637, 696, 703, 740
Куліш, Пантелеймон 12, 27, 94, 99, 100–101, 106, 121, 228, 304–305, 308, 367–388, 389, 499, 506, 593, 696, 703, 740
Кумановський, Петро 424
Куровець, Іван 36, 243
Кухар, Роман 204

Лаґерлеф, Сельма 519
Лановий, Я. 14, 416
Лапій, Марія 16, 418
Лассаль, Фердинанд 65, 202
Левинська, Ірина 327, 348
Левинський, Атанасій 167
Левинський, Іван 150
Левицька, Ольга 59, 207, 289
Левицький, Іван 39, 41, 375–376
Левкієвська, Олена 530–531, 534, 536, 553–554
Легкий, Микола 16, 417–418, 453, 487, 489, 497, 526, 580, 593–594, 601, 612, 629–630
Лежен, Філіп 17
Лепилін, Сергій 449
Лепкий, Богдан 13, 24, 33, 77, 146, 280, 282, 348, 421, 426, 690, 697
Лепкий, Сильвестр (псевд. Марко Мурава) 41
Липа, Юрій 605
Лисенко, Микола 57
Лисенко, Олександр 588–589
Лисяк, Павло 162
Лімановський, Болеслав 31, 65–66, 208, 335, 695
Лімницький, М. 9, 13, 24, 106, 125–128, 139, 142–143, 146, 150, 154, 162, 203, 220, 227, 407–408, 411, 413, 415, 421, 508, 514, 629, 637, 643–644, 649, 654–655, 676, 692, 697
Ліндеман, Ернст 651
Ліскевич, Осип 105
Літвінова, Ольга 32–33
Лозинський, Михайло 318
Лосєв, Олексій 560–561
Лукич, Василь (справж. Левицький Володимир) 27, 74, 309, 311, 452, 479, 539, 696
Лукіянович, Денис (Лукиянович, крипт. Д. Л.) 9–10, 12–14, 24, 26–28, 30–31, 33–37, 46, 60, 72–73, 75, 78, 80–81, 84–85, 87–89, 97, 103, 105–106, 110–112, 116–118, 125, 127–130, 134, 137–139, 142–143, 148, 152–153, 156–162, 167–169, 174–176, 193–194, 200, 219, 240, 247, 249–250, 253, 256–258, 262–264, 267, 280, 283, 303, 345, 347, 364, 367, 385, 390–393, 396, 401, 408, 411, 413, 436, 444, 447, 465, 508–509, 511, 518–520, 523. 527, 532,539, 561, 566, 568, 573, 579–580, 584–585, 604, 606, 643, 647, 654, 694, 696–700, 705, 740
Луців, Лука 343, 409–410

Луцький (псевд. Луцик, Люнатик О.), Остап 172, 328, 348
Лучаківська, Кароліна 50
Лучаківська, Олімпія 124
Любінська (Любинская), Лада 449
Лютославський, Вінцент 224, 235
Льоті, П'єр (справж. Віо Луї Марі-Жульєн) 223

Маєрчик, Марія 541–543
Мазепа, Іван 145
Мазур, Леонід 616
Макарушка, Остап 90, 94, 260, 304, 391
Маковей, Осип (О. М-ей) 27, 68, 78, 81, 86–87, 90–91, 93, 96, 111, 122, 125–127, 129, 131–132, 134–136, 203, 220, 260, 262, 265–266, 276, 280, 323, 326–328, 340–342, 344–348, 391–392, 401, 407, 414–416, 453, 504–505, 508, 516, 518, 561, 567, 569–571, 576, 598, 690, 696, 690
Маланчук-Рибак, Оксана 16, 182–183, 187–189, 191, 193–194, 198, 299, 313, 431–432
Малицька, Костянтина (крипт. К. М.) 70, 118–121, 124, 137, 173, 182, 223–224
Мандичевський, Іван 205
Мангейм, Карл 62
Маркс, Карл 65, 202
Мартович, Лесь 72, 128–129, 280, 347, 464, 701
Марусяк, Марія 76
Маршинський, Аполінарій 105, 334, 654–655
Матусяк, Агнєшка 61, 63, 68, 128
Мельник, Валерія 144
Мельник, Катря 367
Мельник, Оксана 16, 418, 441, 444, 446, 449, 466, 622, 624, 634
Мельник, Ярослава 10
Метерлінк, Моріс (Маврикій) 19–20, 186, 191–193, 198, 219–220, 223–225, 281, 344, 523, 564, 566–567, 569, 576, 606, 644, 707
Милорадович, Василь 528–529, 543–544
Мирний, Панас 346
Миронець, Іван 17, 415–416, 514, 523
Мілль (Мілл, Міл), Джон Стюарт (Штуарт) 44, 65, 187, 202, 351, 423–424, 439, 449
Міцкевич, Адам 273–274
Мних (Mnich), Роман 560, 572
Мовчан, Раїса 201, 218, 220, 225–226, 633
Моклиця, Марія 504
Мончаловський, Осип (Йосип) 376
Мопассан, Ґі де 222
Морачевський, Вацлав (Moraczewski, псевд. М. Дамян, М. Дам'ян, др. Даміан М.) 50, 53, 90, 92, 94, 222–223, 236, 260–261, 359, 598
Морзе, Аделя 335
Мороз, Олексій 14, 17, 242, 281–283, 406, 416, 512–512, 524, 579–580
Мочульський, Михайло 263, 392
Мудра, Павла 326
Мулик-Луцик, Юрій 326
Мундяк, Марія 283, 416, 512

Набитович, Ігор 548–549
Навроцька, Сидора (Ісидора) 59, 289
Нагірна, Марія 94
Нагірний, Василь 289
Назарієв, Олекса 27, 72, 129, 184, 187, 200, 286, 406, 409, 423, 465, 519, 556, 566, 568, 595, 603, 609, 612, 630, 639, 696
Напрстек, Войтех (Войта) (Vojtěch Náprstek) (справж. Адальберт Фингергут) 212
Напрсткова, Йозефа (Josefa Náprstková; справж. Кржижкова, Křížková) 212–213, 215
Науменко, Наталія 418
Нахлік, Євген 68, 231, 371, 374–377, 380, 382–383, 388, 655
Недуж, М. 477
Нечуй-Левицький (Нечуй), Іван 12, 27, 29, 65, 96–102, 107, 120, 129, 135, 165, 176, 197, 219, 221–222, 225, 228, 264, 342, 367, 385, 406–407, 440, 451, 460–461, 464–465, 476, 494, 499, 505–507, 521, 561–562, 596, 603, 607, 609, 659, 692, 696, 700
Нижанківський, Олександр 210

Ничай, Емілія 28, 115, 246–247, 251, 286, 352
Нікітін, Іван 373
Ніцше, Фрідріх 90, 191–192, 222–223, 225–226, 260–261, 343, 598–599, 601, 615–617, 626
Новаковський, Стефан 364
Нотнаґель, Герман 354

Огоновський, Омелян 13, 29–30, 34, 44, 89, 229, 261, 309, 311–312, 357–358, 377, 396, 409, 423, 425, 437, 444, 453, 457, 460, 463, 465, 467, 469–470, 695, 703
Ожешко, Еліза 67, 202, 263, 389
Озаркевич, Володимир 47, 56–57, 154, 426, 740
Озаркевич, Євген 28, 47–48, 50, 128, 158, 160, 315, 323–327, 740
Озаркевич, Іван Григорович 38
Озаркевич, Іван Іванович 28, 37–42, 45, 48, 55, 76, 104, 158, 167, 214, 281, 320, 334, 481, 655, 697
Озаркевич, Іван Лонгинович 160
Озаркевич, Катерина (з Трембицьких) 38
Озаркевич, Лонгин 28, 35, 48, 58, 83, 97, 163
Озаркевич (дівоче: Рошкевич), Ольга 48, 50, 55–57, 77, 86, 105, 122, 154, 209, 252, 362, 426, 700, 740
Озаркевич, Теофілія 158, 167, 320
Оказ, Казимир 375
Окуневська, Теофілія 39, 49
Окуневська-Морачевська, Софія (Окуневська, Морачевська, Морачевска, псевд. Єрина, Зося, Moraczewska) 37, 50–55, 77, 110, 122, 164, 208, 236, 252, 291, 320–321, 325–326, 329, 331, 353, 359, 364, 700, 740
Окуневський, Атанасій (Атаназій) 50, 320
Окуневський, Данило 34
Окуневський, Теофіл 13, 24, 28, 35–37, 43–45, 75, 88, 97, 106, 116–117, 145–146, 173, 242, 352–354, 647, 649, 697
Окуневський (О-ський), Ярослав 28, 44, 205, 355
Олесницький, Євген 117, 153, 257
Олесь, Олександр 389, 536
Ольшевський, Францішек 272
Оркан, Владислав 58
Ортеґа-і-Гассет (Ортега-і-Гасет), Хосе 61–62, 64, 67, 603, 617–618, 694
Охримович (Охрімович), Володимир 81, 86, 150, 263, 392

Павлик, Анна 250, 332
Павлик, Михайло 12, 14, 27, 29, 31, 39, 45–46, 51, 53–56, 58–59, 66, 68, 72–74, 80–81, 85–87, 89–93, 95–96, 102, 105–107, 111, 116–117, 119, 125–126, 128–133, 135, 138, 142, 165–166, 176, 184, 203, 205, 223, 228, 230, 242, 246, 250, 256, 258–265, 275, 285–318, 334–338, 341–342, 351–359, 361, 366–367, 371–372, 378–380, 386, 388, 391, 395, 410–411, 436, 439, 448, 461, 470, 505, 515–517, 519, 527, 532, 538–539, 561, 565, 569, 650, 655, 695–701, 703, 740
Павличко, Соломія 16, 182–183, 189–191, 197, 327, 339, 416, 419, 422, 504, 598, 603
Панченко, Володимир 16
Панчук, Ельпідефор 214
Паньківський, Костянтин 150
Партицький, Омелян 241
Пачовський, Василь 348, 644
Петлюра, Симон 165
Петрухіна, Людмила 531, 581–582
Петрушевич, Михайло 538, 568–569, 571
Пилипчук, Святослав 527
Писаревський, Степан 38
Писарєв, Дмитро 65
Підляшецька 286
Пірсон, Едґар Мансфільд 347
Піхманець, Роман 350
Пляттер (Плятер), Юліус 208–209
Погребенник, Федір 76, 214, 518, 667
Подольський, Г. 76
Полетика, Юрій 416
Поліщук, Клим 690
Поліщук, Ярослав 24, 503–504
Половина, Ганна 382

Полонська-Василенко, Наталія 34
Полянський, Василь 31, 36, 66, 68, 176, 184, 286, 351, 695
Помян, Кшиштоф 443, 445
Попель, Михайло 281
Попович, Климентина (Попович-Боярська К., Поповичівна, К. П.-Б.) 13, 24, 43, 115, 166, 168, 207, 209, 248, 250, 268, 289, 696
Приймак, Лілія 300, 516
Пронкевич, Олександр 65
Пропп, Володимир 528, 530, 544–545
Прохасько, Юрій 660
Прухнікова, Феліція 303–304
Пулюй, Іван 376
Пустовіт, Валерія 16
Пушкін, Олександр 146, 273–274, 357
Пчілка, Олена 27–29, 59, 68, 70, 73, 78, 81–84, 86, 97–99, 102–103, 108, 115, 117, 165, 176, 189–190, 203, 228, 247, 249, 251, 253–254, 257, 289, 292, 303–304, 328, 339, 347, 353, 367–369, 380, 427, 437, 453, 649, 696
Пшибишевський (Пшибішевський), Станіслав 136, 220, 226, 343, 564, 576, 598–599, 644

Райценштайн, Ріхард 224
Ревакович, Марія 94, 188
Ревакович, Тит 392
Ренан, Ернест Жозеф 65, 202
Ржегорж, Франтішек 27, 49, 105, 210, 213–215, 217, 258, 336, 338, 342, 354, 696, 740
Ридель, Луціан 220, 517
Римль, Франц 154
Рихло, Петро 690
Рікер, Поль 627
Родзевичівна, Марія 269
Розвода, Ярослав 364
Романишин, Юлія 75, 77, 140, 143
Романів, Т. 204
Ротбарт, Фанні 142
Рошкевич (Іванець), Михайлина 13, 24, 50, 55–56, 59–60, 69, 77, 86, 105, 151, 154, 164, 207, 209, 252, 289, 320, 333–335, 536, 654, 656, 697
Рошкевич, Михайло 56
Рудницька, Мілена 124, 170, 174, 448
Рудницький, Степан 172
Русин, Юліян 105, 151
Русова, Софія 13–14, 34, 182, 478–479
Рюккерт, Фрідріх 659–660

Савицький, Омелян 159
Савка, Марія 16, 417–418, 689
Савчук, Борис 182
Салій, Олександра 16, 418, 688
Санд (Занд), Жорж 184
Сандуляк, Іван 364
Сапогова, Олена 29
Сартр, Жан-Поль 615
Свєнціцький, Іларіон 150
Свєтла, Кароліна (справж. Рот Іоанна) 137, 210, 213, 216–217, 223, 230, 232, 235–236, 506
Свєтліцкі, Матеуш 61, 63, 68, 128
Селіванова, Олена 676
Сельський, Фелікс 50
Сенкевич, Генрик 389
Сенявська, Катерина 685
Сеньобос, Шарль 360–363
Симонов, Матвій 382
Сімків, Мар'яна 493
Скворій, Роман 15, 25, 34, 38, 75–77, 104, 108, 111, 113–114, 140, 142, 144, 164, 167
Слижук, Олеся 418
Слинько, Олександра 382
Смаль-Стоцький, Степан 323, 326
Сміт, Ентоні 227, 230
Сокіл, Ганна 16
Сокіл-Клепар, Наталія 16, 418
Соколова (Соколова-Зайдлова, Sokolova), Вільма 27, 42, 51, 78, 87, 108–109, 112, 140, 142–143, 147, 169, 200, 210, 215–217, 230, 401, 427, 467, 563, 649, 653, 657, 696, 700
Соколь, Кароль 213
Сроковський, Кость 411
Старицька-Черняхівська, Людмила 59, 83
Старицький, Михайло 98–99, 104, 134, 203, 232

Старовойтенко, Інна 11
Старосольська (Шухевич), Дарія 124, 171
Стахів, Матвій 73
Стендаль, Фредерік 224
Степанівна, Олена 151, 174, 683
Стеф'юк, Іванна 666
Стефаник, Василь 16, 52, 72, 128–129, 131, 265–266, 280, 340, 342, 345–347, 364, 464, 505, 526, 534, 537, 562–563, 676, 690, 701
Страшенко, Ольга 15
Стріндберґ, Авґуст 134, 220, 223, 225, 267, 347, 564–565, 596
Струмінська, Клавдія 259
Струтинська, Марія 51–52, 54, 77
Струтинський, Михайло 158, 162
Студинський, Кирило (псевд. Лівобічний) 28, 344, 566
Сумцов, Микола 34
Сухий, Володимир 163, 168

Тааффе, Едвард фон 41
Терлецький, Остап 31, 36, 65–66, 68, 72, 166, 176, 204–205, 239, 321–323, 422, 436, 439, 695, 697, 703
Тимків, Надія 16, 417, 666
Тимченко, Євген 376
Титаренко, Тетяна 23, 29, 66–67, 79, 459, 626, 645, 663
Тихолоз, Наталія 656
Тіто, Санті ді 607
Тодоров, Петко 345, 348
Томашук, Никифор 327, 342, 346
Томчук, Любов 16, 417–418, 420, 437, 441, 443, 451–452, 471, 650
Трильовський, Кирило 13, 24, 35–37, 39, 42, 47–50, 54, 56–57, 60, 66, 76, 87. 89, 148, 236, 253, 287, 405–406, 411, 426, 508, 696
Турган, Ольга 16, 64, 418
Тургенєв, Іван 440, 587
Турелик, Любов 16, 417–418
Турянський, Осип 563, 690

Угрин-Безгрішний, Микола (псевд. М. Венгжин) 136–137, 701
Українка, Леся 27, 29, 81, 83–84, 86, 95–97, 128–129, 165, 189–190, 228, 286, 302, 304, 326, 337–338, 343, 347, 389, 420–421, 536, 563, 696, 701
Устиянович, Корнило 336

Фащенко, Василь 630
Федак, Стефан 150
Федорчук, Олена 49
Федькович, Юрій 10, 263, 358
Франкл, Віктор 79, 147
Франко, Андрій 255, 267, 271, 656
Франко (Franko; псевд. Paula Z.), Іван 11–14, 23, 27–31, 38, 40–41, 45–46, 48–50, 52–53, 55–59, 63, 66–72, 74, 80–93, 97, 104–105, 111, 115–117, 124–131, 134–135, 145, 148, 162–163, 165–166, 172, 174–177, 181–185, 193, 199–208, 216–217, 221–223, 225, 228–229, 231–233, 239–284, 286–288, 291–293, 296–297, 299–300, 302–305, 309–313, 318, 327–328, 330–332, 334–335, 337–338, 340–344, 346–348, 350–353, 355, 357, 362–364, 367–369, 371, 376, 389, 391–393, 395, 405, 408, 414, 416–417, 422–423, 426, 449, 452, 469, 477, 493, 504–506, 508–509, 515, 521, 527, 531, 533, 536–538, 555, 561, 563, 567, 569, 586, 595, 606, 62–627, 629, 645–646, 654–656, 688, 695–699, 703, 740
Франко, Ольга (дівоче: Хоружинська) 27–28, 81, 83–86, 148, 248–249, 252–253, 255–256, 259, 267, 271, 289, 292, 303, 368, 586, 696
Франко, Тарас 656
Фройд (Фрейд), Зиґмунд 650, 653, 666
Фромм, Еріх 635

Хамітов, Назіп 623, 633, 636
Харлан, Ольга 667–668, 675, 679–680
Хмельницький, Богдан 145
Хороб, Степан 630, 676
Хоткевич, Гнат 605

Цалапова, Оксана 536
Цебрикова, Марія 351
Цеглинський, Григорій (псевд. Г. Ц., Г. Григорієвич) 58–59, 82, 89, 96, 247, 253, 370, 397, 409, 437–438, 447, 467–469, 475
Цяпка, Іван 151

Чайковська, Ядвіга 303–304
Чайковський, Андрій 13–14, 24, 153–154, 181–183, 416, 670
Чарнецький, Степан 14, 153, 351, 408
Чепелєва, Наталія 626–627, 643, 648–649
Червінська, Ольга 565, 573, 575, 660
Чередниченко, Варвара 477
Черемшина, Марко 389, 688, 690
Черкаський, Теофан 477
Чернишевський, Микола 351
Чернишенко, Лариса 256
Чернявський, Микола 99, 220, 348, 385, 506
Чеховський, Ігор 543–545
Чоп, Ян 364
Чоп'як, Іван 330

Шалагінов, Борис 660
Шалата, Михайло 14, 416
Шварцзіхтіг (Schwarzsichtig), Майстер 599–600
Швець, Алла 49, 59, 258, 302, 338, 354, 538
Шевців, Галина 648, 663
Шевченко, Тарас 47, 98, 114, 143, 145, 228–229, 268, 273–275, 283, 289, 364, 369, 377, 382, 407, 432
Шевчук, Валерій 504
Шеліга (Szeligę), Марія 134, 452
Шептицький, Андрей 153
Шефов, Сергій 650–653
Шиловська, Олена 627
Шифман, Харві 442
Шірмахер, Кеті 262
Шкраб'юк, Петро 73–74
Шопенгауер, Артур 583, 616, 618, 620, 635
Штінде, Юлій 134, 257
Шуберт, Франц Петер 659–660
Шумило, Наталя 416–418, 504, 517, 525, 561, 564, 566, 595–596, 623, 689, 705
Шухевич, Володимир 27, 184, 210, 212–214, 354, 392, 545, 696
Шухевич, Герміна 122, 124, 172, 700
Шухевич, Микола 74, 122

Щелоков, Олег 635
Щурат, Василь 27, 203, 518, 605, 696

Юнґ, Карл-Ґустав 556, 684
Юркевич, Алоїзій 375, 377

Якимович, Богдан 153–154, 332
Якобовський (Jacobowski), Людвіґ 346–347
Яковенко, Сергій 504
Янів, Володимир 218–219
Янко, Жанна 417–418
Яросевич, Роман 81, 311, 424
Ярошинська, Євгенія 16, 27, 68, 73–74, 78, 81, 85–86, 88, 102, 105, 109, 126–127, 130, 134, 166, 213, 217, 258, 266, 281, 302, 316, 340, 343, 348, 359, 365, 367, 374, 380, 417, 569, 650, 696, 700
Ясперс, Карл 615
Яструбецька, Галина 563
Яцків, Михайло 280
Ящук, Павло 14, 34, 283, 416, 512–513

Наукове видання

ШВЕЦЬ Алла Іванівна

Жінка з хистом Аріадни

Життєвий світ Наталії Кобринської в генераційному, світоглядному і творчому вимірах

Монографія

Літературне редагування *Уляна Крук*
Комп'ютерне верстання *Світлана Сеник*
Коректура *Оксана Левицька*
Дизайн обкладинки та ілюстрацій *Ольга Борисенко*

Формат 70×100 1/16. Гарнітура Cambria
Папір книжковий. Друк офсетний
Умовн. друк. арк. 60,63
Наклад 500 прим.

Інститут Івана Франка НАН України
79005, м. Львів, вул. Драгоманова, 18
тел.: (032) 261 13 90

Видрукувано у книжковій друкарні «Коло»
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи: серія ДК №498 від 20.06.2001
вул. Бориславська, 8, м. Дрогобич, Львівської обл., 82100

Shvets, Alla

A Woman with Ariadne's Gift : The Life Path of Nataliia Kobrynska in Generational, World View and Creative Dimensions : Monograph / Alla Shvets ; Ivan Franko Institute of the National Academy of Sciences of Ukraine ; UNWLA Lectorium on Women's Studies of the Ukrainian Catholic University; Ukrainian Women's Union All-Ukrainian NGO. — Lviv, 2018. — 752 p. — (Literary Criticism Series ; Issue 23). — (in Ukrainian).

The first comprehensive intellectual biography of Nataliia Kobrynska in Ukrainian literary criticism presents various dimensions of her life — psychological, sociocultural, worldview, generational and creative. Archive materials introduced into academic discourse were used to reconstruct the mental image of writer and highlight previously unknown events of her life and her worldview principles. The generational identity of Nataliia Kobrynska has been conceptualized through the prism of her relations with leading representatives of literary generations (I. Franko, M. Pavlyk, M. Hrushevskyi, M. Drahomanov, O. Kobylianska, P. Kulish and his wife and others). A stereometric analysis of all the prose works of writer, including little known pieces, has been conducted for the first time from the viewpoint of esthetical and stylistic evolution, issues discussed, poetics, genre studies, intertextuality, history of writing and autobiographical genesis.

The book is aimed at literary critics, historians, culture critics, political scientists, philosophers and others interested in the personality of Nataliia Kobrynska, her intellectual circles as well as the period between mid-19th century and early 20th century in Ukraine.